

HISTORIA 43

ZNANSTVENA ZBIRKA

ODDELKA ZA ZGODOVINO FILOZOFSKE FAKULTETE UNIVERZE V LJUBLJANI

GeograFF
27

EKOSISTEMSKA DRUŽBENA UREDITEV

Prvi zvezek

**Podstati in gradniki ekosistemske
družbene ureditve**

Dušan Plut

Ljubljana 2022

EKOSISTEMSKA DRUŽBENA UREDITEV

Prvi zvezek: Podstati in gradniki ekosistemske družbene ureditve

Zbirka Historia; 43

ISSN 1408-3957 (Tiskana izd.) in 2712-388X (Spletna izd.)

Zbirka GeograFF; 27

ISSN 1855-5896 (Tiskana izd.) in 2820-5642 (Spletna izd.)

Avtor: Dušan Plut

Uredila: Katja Vintar Mally, Bojan Balkovec

Urednik zbirke Historia: Bojan Balkovec

Recenzenta: Ana Vovk Korže, Dušan Nečak

Lektoriranje: Anja Muhvič

Založila: Založba Univerze v Ljubljani

Za založbo: Gregor Majdič, rektor Univerze v Ljubljani

Izdala: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani

Za izdajatelja: Mojca Schlamberger Brezar, dekanja Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani

Tehnično urejanje: Jure Preglau

Prelom: Irena Hvala

Tisk: Evrografis d. o. o.

Ljubljana, 2022

Prva izdaja

Naklada: 300 izvodov

Cena: 49,90 EUR

To delo je ponujeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva-Deljenje pod enakimi pogoji 4.0 Mednarodna licenca (izjema so fotografije). / This work is licensed under a Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License (except photographs).

Knjiga je izšla s podporo Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

Prva e-izdaja. Publikacija je v digitalni obliki prosto dostopna na <https://e-knjige.ff.uni-lj.si/>

DOI: 10.4312/9789612970376

Kataložna zapisa o publikaciji (CIP) pripravili
v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani

Tiskana knjiga
COBISS.SI-ID=132115203
ISBN 978-961-297-039-0

E-knjiga
COBISS.SI-ID=132052995
ISBN 978-961-297-037-6 (PDF)

Kazalo

Predgovor uredniškega odbora	11
Predgovor pisca	15
1 Uvod	23
2 Podedovana in nova protislovja 21. stoletja	39
2.1 Asimetrično razmerje med kapitalom in naravo	39
2.1.1 Asimetrično razmerje med kapitalom in naravo – planetarno preseganje nosilnosti okolja	39
2.1.2 Asimetrično razmerje med človeško vrsto, kapitalom in naravo – primer pandemije covid-19	57
2.2 Asimetrično razmerje med kapitalom in delom – družbena neenakost	64
2.3 Okolje in ljudje v primežu globalnega neoliberalnega kapitalizma	71
3 Podstati ekosistemske družbene ureditve	85
3.1 Etične podstati – ekološki humanizem	85
3.2 Ekosistemske podstati	113
3.2.1 Ekosistemske podstati preživetja in blaginje.	113
3.2.2 Ekosistemske podstati in zelena politika	131
3.3 Ekonomske podstati	139
3.3.1 Koncepti trajnosti/sonaravnosti.	139
3.3.2 Ekosistemsko-gospodarske in energetske podstati	152
3.3.3 Tržne in planske podstati	286
3.3.4 Lastninska razmerja	298
3.3.5 Zaposlenost	323
3.3.6 Davčni sistem.	342
3.4 Družbene podstati blaginje	353
3.4.1 Kultura.	353
3.4.2 Izobraževanje	357
3.4.3 Zdravstvo in šport	370
3.4.4 Znanost in raziskovanje.	378
3.5 Varnostne podstati	382
3.5.1 Večplastnost človekove in globalne (ne)varnosti	382
3.5.2 Socialna varnost in blaginja	467
3.6 Demokratične podstati	491
3.6.1 Ekonomska demokracija	491

3.6.2	Teritorialna demokracija – lokalna samouprava	498
3.6.3	Politična demokracija	505
3.6.4	Demokratizacija demokracije	528
4	Ekosocialni kapitalizem – prehod k ekosistemski družbeni ureditvi	549
4.1	Ekosistemsko – ekonomska podstat: ekokapitalizem	549
4.2	Ekonomsko-socialna podstat: socialni kapitalizem	558
4.3	Univerzalni temeljni dohodek (UTD) in/ali univerzalne temeljne storitve (UTS) – ključna gradnika preživitvene stranice ekosocialnega kapitalizma?	565
4.4	Podstati in gradniki ekosocialnega kapitalizma	586
5	Ekosolidarizem – zrela ekosistemska družbena ureditev	609
5.1	Ekosistemsko-ekonomske in ekonomsko-socialne zasnove ekosolidarizma	609
5.2	Podstati in gradniki ekosolidarizma	619
5.2.1	Podstati in gradniki ekonomije skupne blaginje kot možnega ekonomskega modela ekosolidarizma	619
5.2.2	Podstati in gradniki odrasti kot možne večplastne zasnove ekosolidarizma.	632
5.3	Ekosolidarizem kot radikalen reformni proces	664
6	Demokratični ekosocializem – globinska ekosistemska družbena ureditev	681
6.1	Ekosistemska in družbena razpotja	681
6.2	Komunistični in socialistični zgodovinski nahrbtnik	684
6.2.1	Komunistični in socialistični teoretski zgodovinski nahrbtnik	684
6.2.2	Zgodovinski nahrbtnik anarhizma	700
6.2.3	Zgodovinski nahrbtnik državnega socializma.	709
6.2.4	Jugoslovanski samoupravnosocialistični zgodovinski nahrbtnik	714
6.3	Za prenovljena in nova obzorja socializma 21. stoletja	723
6.4	Podstati in gradniki ekosocializma	730
6.4.1	Podstati ekosocializma	730
6.4.2	Ekosocialistično gospodarstvo med trgov in planiranjem	740
6.4.3	Zasnove ekosocialistične demokracije	756
6.4.4	Ključni gradniki ekosocializma	768
7	Zaključek.	797
7.1	Kapitalizem – še vedno optimalni odgovor za 21. stoletje?	797
7.2	Ekosistemska, ekohumanistična družbena ureditev – optimalni odgovor za 21. stoletje.	806

Aralsko jezero (foto: Matjaž Culiberg)

Namibijska puščava (foto: Matjaž Culiberg)

»Zakaj imamo zanamce, če jim uničujemo vire za preživetje?«
Umanotera in drugi, 2018

**V zahvalo soprogi Darinki,
spodbudo Boštjanu in Jadranki, Primožu in Larisi,
ob upanju za Brino, Zarjo, Niko in Matica ...**

*Prvi žarek že dviga se iz sna,
glej, nad vodo je svetloba vzšla.*
Vlado Kreslin, 1994

Predgovora

Predgovor uredniškega odbora

O prečkanju meja

Na planetu z omejenimi naravnimi viri in samočistilnimi zmogljivostmi ni možna neskončna rast ter z njo neomejena raba energije in snovi, ki jih vse hitreje požira naše potrošništvo. In če posledice prečkanja teh osnovnih meja lahko kratkoročno še ostanejo očem skrite, jim dolgoročno ni moč ubežati. Kako torej zagotavljati blaginjo vsem prebivalcem sveta in ostati v polju varnega delovanja naravnih sistemov oziroma znotraj planetarnih meja? Opisano se zdi rdeča nit neumornega raziskovanja dr. Dušana Pluta, ki izrazito izstopa tudi v pričujoči monografiji.

Dr. Dušana Pluta poznamo v mnogih vlogah, kot geografa in zgodovinarja, zaslužnega profesorja Univerze v Ljubljani, ustanovnega predsednika Zelenih Slovenije in člana osamosvojitvenega Predsedstva Republike Slovenije. Predvsem pa ga poznamo kot neutrudnega iskalca odgovorov na kompleksna vprašanja s področja trajnostnega razvoja, okoljevarstva in družbene ureditve. Kot odlični poznavalec različnih vrst meja zares ne priznava le ene, ki jo skuša sam vedno znova prečkati – meje razmišljanja. S tem zagonom je v bogati petdesetletni akademski karieri kot izjemno ploden pisec izdal številne znanstvene monografije, a nas je konec leta 2021 uspel ponovno presenetiti, saj nam je na prvem srečanju glede možne izdaje dela predstavil kar 1800 strani dolg rokopis. Kar se je sprva zdel izjemen organizacijsko-založniški zalogaj, se je uspelo uresničiti v dobrem letu predvsem po zaslugi neusahljive energije avtorja, pa tudi s pomočjo številnih podpornic in podpornikov.

Dr. Dušan Plut je študiral zgodovino in geografijo, v raziskovalnem delu pa je bil predvsem geograf. Knjiga, ki jo pošiljamo med bralke in bralce, ima seveda zgodovinske in geografske komponente. Zgodovinskega je v njej najmanj to, da smo se zaradi razvoja v preteklosti znašli tu, kjer smo danes. Ideja za iskanje načina objave te obsežne knjige, ki je posledično tudi velik tehnični in finančni zalogaj, je vzniknila ob pogovoru avtorja s kolegi zgodovinarji ob priložnosti zagovora doktorske disertacije Tomaža Gerdena. Rezultat tega pogovora je torej izid knjige, kjer sta bila udeležena Oddelek

za geografijo in Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Oba oddelka sta knjigo uvrstila v svojo znanstveno knjižno zbirko.

Poleti 2022, ko je potekalo najbolj intenzivno urejanje besedila, smo večkrat zaskrbljeno ugotavljali, da je monografija ne le izjemno aktualna, temveč se nekatera njena svarila žal že drastično uresničujejo. Sredi dolgotrajne suše in izjemnega vročinskega vala je na Krasu divjal največji požar v slovenski zgodovini, v Ukrajini je besnela vojna, Evropa pa se je ob še enem koronskem valu spopadala predvsem z inflacijo in pomanjkanjem energentov, zaradi česar je bil odprt lov na nove ponudnike fosilnih goriv, v Nemčiji pa so ponovno zaganjali stare termoelektrarne na premog. V Evropo in Slovenijo so prihajale tudi slabe novice z drugih koncev sveta, a smo se zdeli nekako prezaposleni s svojimi težavami. Dogajanje je spominjalo na scenarij slabega filma, daleč odmaknjenega od še svežih deklaracij, strategij in sporazumov s ključnikom #trajnostnirazvoj. Če želimo v prihodnje soustvarjati boljše scenarije, bi odločevalci morali prebrati vsaj določene dele monografije.

Interdisciplinarno zasnovano delo *Ekosistemska družbena ureditev* sestavljata dva vsebinsko sklenjena zvezka. V prvem zvezku z naslovom *Podstati in gradniki ekosistemske družbene ureditve* so uvodoma orisana zgodovinsko podedovana in nova protislovja 21. stoletja. V nadaljevanju je glavna pozornost namenjena možnostim prehoda v družbeno ureditev, ki jo avtor označi za ekosistemsko. V ta namen so natančno analizirani etični, ekosistemski, ekonomski, družbeni, varnostni in demokratični temelji oziroma podstati, ki razkrivajo slabosti dosedanjih ureditev ter njihove posledice za sedanje in prihodnje generacije. Avtor nam vedno znova ponazarja, da bo morala ekosistemska družbena ureditev temeljiti na korenitih okoljskih in podnebnih političnih ukrepih, ki bodo vodili v izdatno zmanjšanje pritiskov na okolje. Pri tem pa podčrta, da bodo sočasno enako pomembni tudi zmanjševanje neenakosti v družbi in med regijami sveta, proces demilitarizacije, gojenje kulture miru in nenasilja ter bistveno bolj učinkovito udejanjanje demokracije.

V monografiji je največ prostora namenjenega iskanju dobrih praks in zgledov ter možnih rešitev v okviru različnih faz ekosistemske družbene ureditve. Vsaka od faz – ekosocialni kapitalizem, ekosolidarizem in demokratični ekosocializem – je podrobno opredeljena s podatki in gradniki, avtor pa povsem odprto dopušča tudi možnost drugačnih razpletov v naslednjih desetletjih. Usmeritve iz prvega zvezka se v drugem zvezku – *Ekosistemska družbena ureditev: Slovenija in Evropa* – nadgradijo v konkretno zasnovano udejanjanja podstati in gradnikov nove družbene ureditve tako na ravni Slovenije kot tudi na nadnacionalni ravni v Evropski uniji. S tem postanejo še bolj oprijemljive in jih lahko ob prebiranju stalno preverjamo z (ne)vzdržnostjo naših dosedanjih praks.

V času, ko imamo več vprašanj kot odgovorov, nam lahko knjiga dr. Dušana Pluta pomaga pri pretresanju idej glede zelene smeri okoljskega, gospodarskega in

družbenega razvoja, mogoče pa nam pomaga tudi prečkati katero od meja naših osebnih prepričanj.

dr. Simon Kušar, predstojnik Oddelka za geografijo FF UL
dr. Irena Selišnik, predstojnica Oddelka za zgodovino FF UL
dr. Katja Vintar Mally, urednica
dr. Bojan Balkovec, urednik

Ljubljana, 31. avgust 2022

Predgovor pisca

Črta!

Drži, enkrat je le treba pisanje končati. Po dobrih desetih letih ter okrog 15.000 urah prebiranja in pisanja je znanstveno in raziskovalno zasnovana *Ekosistemska družbena ureditev* morda le dovolj dozorela. Z realnim zavedanjem, da se v tako obsežnem in vsebinsko mavričnem besedilu žal ne bom mogel izogniti nedorečenostim, pa tudi napakam ...

Zamisel, da se poskusim lotiti pisanja o podstatih in gradnikih nove družbene ureditve, pa je dejansko dozorevala pet desetletij, s prepoznavanjem sistemske nesposobnosti tako »realnega« socializma kot kapitalizma za ustrezno razreševanje protislovij sodobne družbe. Tlela je torej vse od aktivnega sodelovanja na protestni študentski zasedbi Aškerčeve ceste v Ljubljani zaradi prekomernega hrupa (april 1972) in prve geografske seminarske naloge »Ekološki pogoji belokranjskega vinogradništva v času ,samoupravnega socializma‘« pa do vrednotnega, strokovnega in političnega prepoznavanja ekosistemske in socialne nemoči obstoječega kapitalizma za rešitev globalnih in lokalnih protislovij, zgoščenih kriznih razmer. Ob strokovnem prepoznavanju značilnosti in procesov družbe stopnjevanega tveganja pa je rasla tudi osebna zaskrbljenost zaradi posledic nadaljevanja obstoječih uničujočih procesov, ki bodo neposredno ogrozile blagostanje, varnost in celo preživetje mojih treh vnučk Brine, Zarje in Nike ter vnučka Matica.

Življenje na podeželju Bele krajine (Semič) in kasneje v Ljubljani, študij geografije in zgodovine, pedagoško in znanstveno-raziskovalno delo na Oddelku za geografijo Ljubljanske Filozofske fakultete, interdisciplinarno pedagoško in znanstveno sodelovanje, dolgoletno akcijsko okoljevarstveno delovanje za reševanje konkretnih okoljsko-razvojnih problemov, ustanovitve in vodenje prve zelene stranke v Sloveniji, sicer zavestno časovno omejeno osamosvojitveno politično delovanje (član osamosvojitvenega Predsedstva Slovenije, državni svetnik v prvem sklicu) – vse tako ali drugače pridobljene večplastne izkušnje sem v jeseni življenja želel nekako strniti v pričujoči monografiji o ekosistemski družbeni ureditvi.

S preslikavo temeljnih etičnih, ekosistemskih, ekonomskih, družbenih, političnih in varnostnih podstati ter gradnikov ekosistemske, ekohumanistične družbene ureditve na primeru Slovenije in Evrope (Evropske unije) skušam bolj jasno in nedvoumno zamajiti skrajno zahteven, radikalno reformen, torej procesno in demokratično zasnovan ekosistemsko-družbeni preobrat na regionalni, državni in evropski ravni – onkraj propadle innačice socializma in v zreli fazi nove ureditve tudi onkraj kapitalizma. Obstoječa družbena ureditev je po mojem skromnem mnenju vrednotno, strukturno nesposobna razrešiti temeljna, med seboj povezana in soodvisna protislovja, o čemer pričajo npr. morda najbolj nevarno ter v vsakem primeru nepovratno izginjanje živalskih in rastlinskih vrst, globalno prisotne in stopnjevane podnebne spremembe, svetovna absolutna in relativna revščina, povečanje mednarodnih migracij z območij večplastne ogroženosti, naraščajoča ekonomska neenakost, pandemije, »demokratični primanjkljaj« parlamentarne demokracije ter razraščanje avtoritarnih režimov in voditeljev, vse pogostejši vojaški spopadi, okrepljena militarizacija sveta in s tem povezana vse večja verjetnost tretje svetovne vojne (jedrske, biološke, kibernetike) ...

Globalni, evropski in državni mehanizmi sicer v nekaterih državah socialno in okoljsko delno omiljene innačice neoliberalnega kapitalizma enostavno ne omogočajo odprave ključnih vzrokov, korenin omenjenih protislovij, v najboljšem primeru zgolj selektivno nekoliko izboljšajo razmere. Tako npr. količinska gospodarska rast poveča BDP in finančna sredstva za javne storitve, a na drugi strani poveča okoljske pritiske ter ogroža zdravje in blagostanje naših zanamcev. Zmanjševanje rabe fosilnih goriv in povečanje rabe npr. jedrske energije seveda zmanjša podnebno nevarne izpuste toplogrednih plinov, a poveča tudi trdožive visokoradioaktivne odpadke, ki jih kot okoljsko breme egoistično prepušča v »oskrbo« stotinam prihodnjih generacij. Fetiš neomejene privatne lastnine in neomejenega, razkošnega materialnega luksuza milijarderjev se »dovoljuje« – na končnem planetu z omejenimi naravnimi viri. Na drugi strani pa se večinska, »neelitna« množica prebivalcev sveta vsakodnevno trudi za kanček dostojnega blagostanja, pogosto na robu ali pod robom tveganja revščine, zadovoljevanja potreb po temeljnih dobrinah in storitvah. Države sveta za »vojaško varnost« namenjajo okoli 2000 milijard dolarjev letno, tako zasnovana globalna varnostna politika pa v primeru »preventivnega« vojaškega napada druge države ali skupine držav agresork ni sposobna zaščititi življenj, suverenosti in ozemeljske nedotakljivosti napadene države (primer Ukrajine).

Začetek 21. stoletja je obdobje preraščanja regionalnih ter državnih procesov in trendov v globalne, večplastna pretežno neoliberalna globalizacija krepko, asimetrično prevladuje nad regionalizacijo. Obstaja mavrica globalnih, svetovnih problemov, nanje pa se praviloma neuspešno odgovarja z roddji koncepta nacionalnih držav. Številne raziskave in analize kažejo, da so obstoječi državni in mednarodni sistemi kriznega upravljanja nezmožni odgovoriti na kompleksne krize.

Zato sodim, da je verjetno edina pot za reševanje in vsaj zadovoljivo rešitev večine nakopičenih in vse večjih protislovij procesno, demokratično uveljavljanje nove ekosistemske, ekohumanistične družbene ureditve – morda okvirno poimenovane – »ekohumanizem«. Ureditev, ki tudi v zrelem obdobju seveda ne bo rešila vseh globalnih in lokalnih problemov, a naj bi le bila sposobna veliki večini ljudi zagotoviti »dobro« in varno, materialno »zmerno« blagostanje, zanamcem in drugim zemeljskim vrstam pa ohraniti blagostanje ekosistemov. Sodim, da je realna brezpogojno demokratična in nenasilna, pospešena okoljsko-družbena reforma v dveh fazah: najprej zamenjava pretežno neoliberalnega kapitalizma z ekosocialnim kapitalizmom, nato pa zrela in globinska ekohumanistična družbena ureditev t. i. ekosolidarizma ali demokratičnega ekosocializma.

Ekosistemsko družbeno ureditev naj bi zlasti v prehodnem obdobju uveljavljanja temeljno označevale naslednje podstati in gradniki:

- postopno uveljavljanje koncepta odrasti in omejenega, a dostojnega materialnega blagostanja ter neluksuzne potrošnje za vse prebivalce, in sicer znotraj planetarnih omejitev;
- krožno gospodarstvo in sonaravna, nejedrska energetika;
- okrepljena regionalizacija (»glokalizacija«) s poudarjeno vodno, prehransko in energetske samooskrbo ter sonaravnim, skladnejšim napredkom avtonomnih regij;
- odločno mehčanje tržnih mehanizmov z vse pomembnejšimi mehanizmi ekosistemskega planiranja in upoštevanja medgeneracijske pravičnosti;
- pluralistični zasebno-javni lastniški sistem z ohranjanjem koncepta privatne lastnine, vendar z demokratičnim in prednostnim uveljavljanjem različnih oblik razpršenega lastništva, skupnostne lastnine in solastnine zaposlenih, javne lastnine in skupnega dobra;
- progresivni in ekologizirani davčni sistem;
- bistveno omejevanje premoženjskih in dohodkovnih razlik, koncept zagotovitve polne zaposlitve, sistemski solidarnostno-socialni mehanizmi (univerzalne temeljne dobrine in storitve – univerzalni temeljni dohodek), vsem dostopne javne storitve;
- okrepljena ekonomska in lokalna demokracija, temeljna prenova parlamentarne politične demokracije z novimi mehanizmi vladavine ljudstva – neposredna in sodelovalna demokracija, izbor političnih predstavnikov tako z volitvami kot tudi z reprezentativnim žrebom;
- dograjevanje solidarnostnih in varnostnih svetovnih ekonomsko-političnih mehanizmov za temeljno zmanjšanje neenakosti, okoljsko-podnebnih tveganj, za humano obvladovanje migracij in sistematično globalno razoroževanje, okrepljena vloga mednarodnega prava, razvoj učinkovitejših sistemov mednarodnega kriznega upravljanja kompleksnih globalnih kriz, močna odločevalska in politična vloga OZN ter uvajanje skupnega globalnega upravljanja (v smeri svetovne vlade).

Slovenija se zaradi ugodne geografske, podnebne lege in položaja, geografske in ekosistemske pestrosti, ekosistemskih storitev, trajnostno in sonaravno skoraj optimalnega osnovnega poselitvenega vzorca, naravnih, gospodarskih, infrastrukturnih ter drugih razvojnih, samooskrbnih (vodnih, prehranskih in energetskih) in varovalnih potencialov na prebivalca uvršča med 20–30 najbolj privilegiranih držav sveta. Prvič v gospodarski zgodovini Slovenija ob civilizacijskem trajnostnem prehodu prednostno razpolaga z vsemi potrebnimi gradniki. Krepko zasidrana slovenska zgodovinska dediščina »skupnostnosti« in dobrodelnosti, poudarjen pomen javnega dobra in združništva, dolga tradicija sonaravnega gozdarstva in kmetijstva, lokalne in delavske samouprave, še vedno solidne zasnove ter hotenja skladnejšega regionalnega napredka in policentrizma, zgodovinska zavezanost mirovništvu, uporabi orožja kot zadnjega, vsiljenega sredstva zgolj v obrambi in neposeganje v ozemeljsko celovitost sosednjih držav po mojem mnenju Slovenijo še dodatno opogumljajo, da se uvrsti med ekohumanizmu in zmernemu blagostanju zavezane države za vse prebivalce vodilne države Evrope in sveta.

Nadnacionalna in s tega vidika civilizacijsko pozitivno inovativna *Evropska unija* ima po mojem mnenju ob vseh velikih strukturnih pomanjkljivostih med vsemi makroregijami sveta najboljše izhodiščne možnosti, ključne podstati in gradnike, da postane vodilna skupnost odločno reformnega okoljsko-družbenega preobrata v smeri ekohumanizma, uvodoma s skrajno zahtevnim opuščanjem pretežno neoliberalne inačice kapitalizma ter sistemskim uvajanjem ekosocialne, trajnostne sonaravne, bolj povezane, bolj demokratične, bolj solidarne in bolj pravične, pa tudi postopoma vse bolj odrasne in kulturi miru naklonjene inačice kapitalizma in nekaterih že vgrajenih prvin ekohumanizma. Evropska unija že sedaj razpolaga s takim obsegom materialnega blagostanja, da si kot temeljno in prvo strateško nalogo mora »privoščiti« doseganje zmernega, sonaravnega, dostojnega materialnega blagostanja za vse Evropejke in Evropejce – znotraj temeljnih planetarnih omejitev, zmogljivosti. Evropska unija je prebivalstveno, ekonomsko, finančno, tehnološko in ekosistemsko (naravni viri, ekosistemske storitve) dovolj močna, da še okrepi svoje sicer globalno nadpovprečne regionalizacijske zmogljivosti in prehransko, energetsko, industrijsko samozadostnost. Tako bi lahko v primeru neugodnih globalnih razmer, neoliberalnega odpora z možnostjo določenega protekcionizma vztrajala na uveljavljanju ekosocialno tržne inačice kapitalizma, na postopnem demokratičnem uveljavljanju gradnikov prihajajoče ekohumanistične družbene ureditve.

Morda se s predlaganimi podstatmi in gradniki nove ureditve, z nekaterimi konkretnimi predlogi ne strinjate. Drži, v sedanjem planetarnem, evropskem in slovenskem zgodovinskem trenutku se okvirno predstavljena ureditev sveta, EU in Slovenije lahko zdi – milo rečeno – utopična ali celo naivna. A kaj je potem civilizacijska alternative za 21. stoletje, kakšen naj bo odgovor na naraščajoče prekomerne okoljske in podnebne pritiske, pandemije, svetovno revščino, socialno neenakost, na vojaške spopade in militarizacijo, množične podnebne in druge begunce, možnost tretje, jedrske

svetovne vojne? Odgovor na protislovja sveta ni nasilna revolucija ali nadaljevanje obstoječih procesov kapitalizma in njegove temeljne posledice – antropocena s človeško vrsto kot najmočnejšo, najbolj nevarno in nepredvidljivo »geološko« silo preoblikovanja planeta. Globalni neoliberalni kapitalizem spodkopava celo biološke pogoje preživetja in pogloblja že prisotno tektonsko geografsko in socialno neenakost. Prav tako seveda ni rešitev oživljanje propadlega koncepta nedemokratskega in ekološko destruktivnega realnega socializma.

Modro-zeleni planet B ne obstaja, zato moramo nemudoma prekiniti uničevanje planeta A ter hkrati vsem prebivalcem in prihodnjim generacijam sonaravno in solidarno omogočiti »dobro« življenje. Sonaravnost, solidarnost, pravičnost ter kultura miru in nenasilja do ljudi in narave so vrednotne vodnice zelene, demokratično in odgovorno upravljane, mavrične globalne skupnosti 21. stoletja.

Zgolj mi, aktivni in sočutni, do zanamcev in drugih zemeljskih vrst odgovorni državljanke in državljani lahko le na videz neuresničljive želje in sanje – uresničujemo in uresničimo.

Prelomni trenutki zahtevajo prelomne zamisli in zlasti dejanja – zdaj.

Cilj je – ekosistemska družbena ureditev, ekohumanizem!

P. S.

Leta 2022 je 1 % najbogatejših prebivalcev imel dvakrat več premoženja kot 6,9 milijarde prebivalcev ... Svetovni dan ekološkega dolga je bil leta 2022 dosežen 28. julija, v Sloveniji pa že 18. aprila, kar pomeni, da je Slovenija že v tretjini leta porabila celoletno okoljsko še »dovoljeno« količino naravnih virov in obremenjevanja okolja ... Torej?

dr. Dušan Plut
Ljubljana, 31. avgust 2022

Zahvale

Znanstvena monografija, malce nenavadna (vsaj po številnih straneh ...), je pred vami. Zame kot pisca je njen izid težko pričakovan, izjemno lep in vznemirljiv dogodek, da se je sploh zgodil, pa moje delo ne bi bilo dovolj.

Ko je bilo treba v zadnjem letu dobesedno podeseteriti delo, so na pomoč priskočili zlasti uredniški odbor (dr. Simon Kušar, predstojnik Oddelka za geografijo FF UL, dr. Irena Selišnik, predstojnica Oddelka za zgodovino FF UL, dr. Katja Vintar Mally, urednica, dr. Bojan Balkovec, urednik), pisca recenzij (ddr. Ana Vovk in dr. Dušan Nečak), lektorica Anja Muhvič, Jure Preglau in Irena Hvala (Znanstvena založba FF) in številni drugi – tudi na račun sicer zelo zasluženega in tako zelenega poletnega počitka.

Brez pomoči in dolgoletnega razumevanja soproge Darinke, brez številnih in iskrenih takšnih in drugačnih podpor množice prijateljev, univerzitetnih sodelavk in sodelavcev, strokovnjakov pisane mavrice znanstvenih ved, »seniorskih« športnih tovarišev, okoljevarstvenic in okoljevarstvenikov, novinark in novinarjev, Belokranjk in Belokranjcev ... tako obsežna znanstvena monografija ne bi ugledala luči sveta. Kljub prostovoljnemu delu (brez honorarjev) pa so seveda neposredni stroški priprave in tiska monografije visoki.

Kot pisec sem se znašel v veliki moralni dilemi, saj z načrtovano javno finančno podporo monografije ne bi mogli izdati. Za osebno donatorstvo smo v mojem imenu in v imenu uredniškega odbora zaprosili vrsto ljudi in – odziv je bil izjemen. Več kot 110 donatoric in donatorjev je z lastnim prispevkom podprlo izdajo monografije, za kar sem jim osebno izjemno hvaležen. Številni so izrecno podčrtali, da so tisk podprli iz lastnega prepričanja in ne želijo biti imenovani, kar sem seveda dolžan spoštovati.

Osebnemu donatorstvu pa so se na lastno pobudo pridružili: Oddelek za geografijo in Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Slovenska akademija znanosti in umetnosti (SAZU), Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU, Oddelek za krajinsko arhitekturo Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani, Gozdarski inštitut Slovenije, Urbanistični inštitut Slovenije, Inštitut za ekologijo, Ljubljana, Inštitut za lokalno samoupravo, Maribor, Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija, Petanjci, Društvo Spoštujmo Bled, Belokranjsko muzejsko društvo, Društvo Bela krajina, Ljubljana, Za & Svet, Ljubljana.

Donatorstvo je bistveno olajšalo tiskano izdajo monografije, ki je na spletu vsem zainteresiranim prosto dostopna.

Prisrčna zahvala vsem, da ste omogočili posredno (u)slišanje tistih, ki kljub vsemu verjamejo v bolj sonaravno, solidarno in sočutno prihodnost. Realne alternative – obstajajo in so uresničljive! Najprej jih moramo (pre)poznati, potem pa vanje verjeti.

Dušan Plut

1 Uvod

»A mi se bomo borili. V nas je vera. Vera v zmago pravice.«

Srečko Kosovel, 1922

Pripotovali smo do civilizacijskega križišča, pretehtano moramo izbrati smer, pot in način potovanja za 21. stoletje. Bomo še naprej povečevali družbeno in geografsko neenakost ter izčrpavanje in degradacijo, samouničevanje našega globalnega doma? Ali temeljna protislovja lahko rešimo s prenovo kapitalizma, bo lahko postal dovolj okoljsko vzdržen, ekonomsko uspešen, medgeneracijsko in medvrstno odgovoren, pa tudi bistveno bolj pravičen in solidaren? Ali pa je treba nemudoma, vsebinsko revolucionarno, po demokratični poti začeti pospešeno graditi družbeno alternativo, novo družbeno ureditev? Družbeni red, ki bo segal onkraj kapitalizma, ampak v nobenem primeru ne bo ponatis realnega, državnega socializma 20. stoletja? Smo osebno pripravljeni udejanjati podstati materialne zmernosti, človeka vredno blaginjo, doseženo znotraj planetarnih omejitev in ob spoštovanju pravice drugih zemeljskih vrst do življenja? Smo kot posamezniki in skupnosti voljni ter pripravljeni zastaviti besede in dejanja za pravičnejša lastniška in dohodkovna razmerja, za sistemsko pomoč ljudem v stiski doma in po svetu?

V 20. stoletju so se po mnenju Yuvala Noaha Hararija (2019, 19) oblikovale tri velike zgodbe, ki naj bi razložile vso preteklost in napovedale prihodnost sveta: fašistična, komunistična in liberalna. Prvi dve sta propadli, prevladujoča paradigma je postala zgodba liberalcev, tako vsaj meni svetovna kapitalska, vojaška in prevladujoča politična elita. Slavoj Žižek (2021, 1, 2) poudarja, da je danes zaradi pandemije covid-19, globalnega segrevanja, znakov nove hladne vojne, erupcije protestov in socialnih nasprotij »pod nebesi velik nered«. Prostori skupnega temelja se krčijo v razmerah večplastne krize, ko bi bila globalna solidarnost in mednarodno sodelovanje najbolj potrebna. Ekološki pritiski nedvoumno kažejo, da je obdobje reševanja problemov na ravni suverenih nacionalnih držav končano (Žižek, 2021, 65).

Je obstoječa inačica sodobnega kapitalizma voljna in sposobna napisati za vse ljudi vsaj delno berljivo zgodbo za 21. stoletje? Ali pa večplastni globalni in regionalni izzivi

21. stoletja zahtevajo novo ali pa vsaj temeljito preoblikovano civilizacijsko paradigmo? Je torej čas za posodobljeno ali povsem novo zgodbo človeštva, so dozorele in prevladale vrednote, neobhodne za udejanjanje novega družbenega reda, nove družbene ureditve, je dovolj močan državljski demokratični akcijski naboj za globinske strukturne družbene spremembe?

V 20. stoletju je človeštvo napredovalo na številnih področjih, vendar prav to stoletje lahko označimo kot temno, zlasti zaradi svetovnih vojn, koncentracijskih taborišč, jedrskega orožja in degradacije okolja (Laitinen in Pessi, 2014, 13). Vprašanj je v 21. stoletju veliko več, kot je odgovorov, a vse bolj je jasno, da globalnih, državnih, regionalnih in lokalnih problemov ni mogoče varno in uspešno reševati na enak način, kot so bili ustvarjeni. Smo prva generacija, ki je npr. trčila na planetarne meje in omejitve, saj planet seveda ne raste, ne zmore več podpirati gospodarskega modela materialne rasti, zaskrbljeno ugotavlja klimatologinja Lučka Kajfež Bogataj (2020). Skupna zgodba za 21. stoletje torej tudi v tem primeru ne more biti ponovitev preteklih zgodb, napisati in strpno udejanjati je treba novo zgodbo, ki »mora« biti uspešna. *Tehnološka in vojaška moč naše civilizacije je namreč tako potencialno uničujoča, da si ne moremo privoščiti nove spodletelje avtoritarne politične zgodbe, novih svetovnih vojn, iztrebljanja z jedrskimi, biološkimi in kemičnimi vojnami, neobvladljivih pandemij, krvavih revolucij, dramatične družbene in geografske (prostorske) neenakosti, zloma planetarnega ekosistema, podnebne kaosa, izgubljanja biotske raznovrstnosti planeta.*

Po mnenju Jeremyja Rifkina (2001, 20) se približujemo koncu industrijske dobe, ki je zajela šest celin in popolnoma spremenila način življenja človeških bitij, njihovega dela ter njihov pogled na same sebe in na svet. Živimo v obdobju globalne hegemonije finančnega kapitala, zato bi potrebovali (vsaj) radikalno prenovo sedanjega koncepta trga, ki precenjuje finančni kapital (lastnike kapitala), podcenjuje človeški kapital (delo, zaposlene) in »spregleda« naravni, ekosistemski kapital, potrebe prihodnjih generacij, drugih zemeljskih vrst. Lovke finančnega kapitala in vseobsežne privatizacije vse bolj segajo v skupno dobro, k eksistenčno pomembnim naravnim virom in k javnim storitvam, torej v izobraževanje, umetnost, kulturo, zdravstvo, znanost, na vsa polja kreativnih dejavnosti. Hkrati je kapital postal globalen, protislovje med delom in kapitalom je postalo planetarno, zahodni kapital pa svoje privilegije skuša obraniti tudi s pomočjo pakta Nato – kot svetovnega policajja (Buzgalin, 2017, 68).

Po mnenju Hararija (2019, 102) bi lahko 21. stoletje ustvarilo najbolj neenakopravne družbe v zgodovini. Globalizacija in svetovni splet po njegovi sodbi premoščata razlike med državami, vendar hkrati grozita, da bosta še povečala že sicer velik premoženjski in dohodkovni prepad med družbenimi razredi. Toda premoženjska neenakopravnost in neenakost imata korenine že v kameni dobi. Pred 30.000 leti so skupnosti lovcev in nabiralcev nekatere svoje pripadnike pokopavale v razkošne

grobove, drugi člani skupnosti pa so se morali zadovoljiti z »navadno luknjo v tleh«. Vendar so bile starodavne skupnosti kljub temu enakopravnejše od vseh poznejših človeških družb, saj so imele zelo malo osebnega premoženja, ki je ključno za dolgoročno neenakopravnost, obenem pa je bila zelo razvita pomoč skupnosti svojim najbolj ranljivim članom. Poljedelska in industrijska revolucija sta materialno neenakost in premoženjsko slojevitost bistveno povečali.

Po ugotovitvah Bregmana (2016, 13) je bilo v 99 % celotne svetovne zgodovine človeštvo revno, lačno, prestrašeno. V letu 1820 je 94 % svetovnega prebivalstva živelo v ekstremni revščini, leta 1981 44 % in leta 2015 pod 10 %. Objektivni podatki torej kažejo, da se je v več kot dvestoletnem obdobju kapitalističnega družbeno-ekonomskega reda splošno materialno blagostanje svetovnega prebivalstva bistveno izboljšalo. Vse od razsvetljenstva v 18. stoletju so v družbah »zahodnega sveta« po mnenju fizika in misleca Andreja Detele (2020, 8) verjeli v osvobajajočo, osrečujočo moč napredka. Razvoj znanosti in tehnologije, napredek medicine, predvsem pa odprto širjenje znanja, vse to je prispevalo k izboljšanju kvalitete življenja.

Vse od sedemdesetih let 20. stoletja pa se glede vere v vsestranski napredek pojavljajo resni dvomi, zaskrbljujoča opozorila. Splošni dvig materialnega blagostanja namreč spremljajo vse večje premoženjske in dohodkovne razlike ter zmanjševanje naravnega, okoljskega »kapitala« za prihodnje generacije in druge vrste. Svetovno gospodarstvo je po obsegu 250-krat večje od gospodarstva pred industrijsko revolucijo, antropogeni pritiski na planetarno okolje pa večkratno presegajo njegovo samočistilno zmogljivost. Mulej in Hrast (2011, 1302) navajata, da je bila pred letom 1820 rast svetovnega BDP po 3 % na tisočletje, v zadnjih dveh stoletjih pa okoli 5500 %. Nastanek in razvoj kapitalizma je torej bistveno dvignil povprečno materialno blagostanje, izboljšal zdravje ljudi in močno podaljšal njihovo življenjsko dobo. Od srede 20. stoletja je znašala povprečna letna globalna ekonomska rast 3,65 %, v primeru, da bi se po tej letni stopnji nadaljevala, bi bilo leta 2100 globalno gospodarstvo za več velikostnih redov večje, kot je bilo leta 1950 (Jackson in Webster, 2016, 14).

Strokovnjaki OZN ugotavljajo, da milijarda ljudi še vedno živi v revščini in nimajo možnosti dostojnega življenja, obenem narašča neenakost znotraj držav in med državami (Transforming Our World, 2015). Pozitivno je dejstvo, da se je v 25 letih svetovni indeks človekovega razvoja (BDP, dostop do izobrazbe, pričakovano trajanje življenja) povečal za 25 %, v najmanj razvitih državah pa za 40 %. Vendar se je zlasti v zadnjem obdobju zelo povečala neenakost v dohodkih, premoženju in priložnostih, hkrati pa je le 27 % svetovnega prebivalstva deležnega celostno zasnovane socialne zaščite, kar 73 % svetovnega prebivalstva (okoli 5,2 milijarde prebivalcev) torej ni primerno socialno zaščitene (Human Development Report, 2015). Janez Potočnik (2019) navaja, da le nekaj ljudi poseduje enako bogastvo kot revna polovica sveta, 1 % prebivalcev pa je bogatejši od 99 %. Obenem je okoli 800 milijonov ljudi lačnih in 2 milijardi podhranjenih,

a tretjina svetovne hrane se zavrže. Številne revne države dajejo prednost ekonomski varnosti (tudi z ohlapno okoljsko zakonodajo) pred kakovostjo bivalnega okolja (Low in Gleeson, 2021, 171).

Učinki globalizacije na svetovno porazdelitev dohodka za obdobje 1988–2008 kažejo, da se npr. najrevnejšim prebivalcem sveta (podsaharska Afrika) dohodki niso povečali, odstotku najbogatejših pa se je dohodek ekstremno povečal; med poraženci globalizacije je tudi srednji razred t. i. Zahoda. Prerazporeditev bogastva od srednjega razreda k eliti pa je prinesla tudi povečanje njene ekonomske in politične moči (Messe, 2016, 27). V sedanjih razmerah pomeni globalizacija novo intenzivno fazo globalnega kapitalizma, globalizacijo tržnega individualizma in egoizma ter neizprosne konkurenčnosti, selektivnosti in profitnosti. Globalizacija je povečala socialnoekonomske razlike in okrepila degradacijo okolja, zato se v sedanji obliki več ne sme nadaljevati (Kirn, 2004, 226). Celo Alan Greenspan, dolgoletni vodja ameriške centralne banke, velik zagovornik prostih trgov in pristopa »*laissez-faire*«, je oktobra 2008 izjavil, da je bilo njegovo »prosto« tržno stališče (in kleščenje vsakršnega nadzora) zmotno, priznal je »napako v modelu«, ugotavlja Varoufakis (2015, 21). Tudi papež Frančišek (2015, 98) je poudaril, da je reševanje bank za vsako ceno potekalo na račun prebivalstva in potrdilo popolno prevlado financ, finančnega kapitala. Tako početje po njegovem mnenju nima nobene prihodnosti, saj po dolgi, dragi in potratni sanaciji poraja nove krize. Vendar je tudi Vatikan s pomočjo lastne banke v preteklosti pogosto »obšel« solidarnostna načela. Janez Markeš (2016, 273) kritično sodi, da pri papežu Frančišku, ki se je izkazal kot socialno zelo čuteča oseba, nastane vtis, da aktivna dejanja in konkretni diplomatski angažma nekako ne sledijo visokomiselnim besedam in popotovanjem med reveže.

Kapitalizem je med drugim hkrati povzročil ekstremno socialno in geografsko razslojevanje ter zaradi stalnega povečevanja obsega proizvodnje in potrošnje (koncept trajne rasti) tudi trajnostno nesprejemljivo in destruktivno okoljsko izčrpavanje planetarnega ekosistema. V dobi dinosavrov naj bi na vsakih 1000 let izumrla ena vrsta, do začetka industrijske revolucije je v povprečju izumrla ena vrsta na deset let, danes pa izumrejo tri vrste – vsako uro (Rifkin, 2001, 22). V zadnjih 25 letih so se tveganja izumiranja vrst povečala za 10 % (The Sustainable Development Goals ..., 2019, 52). Človeška vrsta tako po lastni »krivdi« nepovratno izgublja dolgoletne zemeljske spremljevalce, ki z ekosistemskimi storitvami ustvarjajo biološke pogoje za življenje vseh vrst, tudi človeške. Priče smo tržnemu prilaščanju in privatizaciji vseh velikih ekosistemov, ki sestavljajo zemeljsko biosfero, krepijo se prizadevanja za prilastitev svetovnega genskega bogastva. Dejstvo je, da je biosfera, od katere je človeštvo eksistenčno odvisno, izjemno antropogeno spremenjena, biotska raznovrstnost pa se zmanjšuje najhitreje v celotni zgodovini človeštva (Summary for Policymakers ..., 2019, 2). V zadnjih 40 letih se je povprečno število vrst vretenčarjev zmanjšalo za 60 % (Wackernagel in Beyers, 2019, 87). Vse večji

problem predstavljajo tujerodne vrste (rastlinske in živalske), ki ogrožajo petino zemeljskega površja in negativno vplivajo na domače vrste, na ekosistemske storitve, pa tudi na zdravje ljudi in gospodarstvo.

Po mnenju sodelavcev Svetovnega sklada za naravo (WWF) smo hkrati prva generacija, ki ima pred seboj jasno globalno sliko uničevanja narave in v bistvu zadnja generacija, ki še lahko preusmeri tvegane globalne trende okoljskih pritiskov. Sodijo, da je obdobje nekaj naslednjih let (ne desetletij!) ključno za končno sprejetje globalnih dogovorov in skupnih, zavezujočih ciljev za ohranjanje biotske raznovrstnosti (znotraj vrst, med vrstami in med ekosistemi), stabilizacijo podnebja in udejanjanje trajnostnega sonaravnega razvoja – za varno prihodnost narave in ljudi (Living Planet Report, 2018). Poročilo o stanju planeta ugotavlja, da so v obdobju 1970–2016 svetovne populacije sesalcev, ptic, dvoživk, plazilcev in rib upadle za 68 %, torej za dve tretjini. Od leta 1900 je bilo izgubljenih več kot 70 % svetovnih mokrišč, populacije vrst sladkovodnih habitatov pa so se zadnjega pol stoletja zmanjšale za 85 % (Living Planet Report, 2020). Med glavnimi vzroki drastičnega zmanjšanja populacij prostoživečih živali poročilo navaja krčenje gozdov (zlasti zaradi pridelave hrane), netrajnostno kmetijstvo in nezakonito trgovino s prostoživečimi živalmi, ki hkrati prispeva k pandemičnim izbruhom virusov, kot je covid-19.

Človek je bil vedno boljši v izumljanju orodja kot v njegovi preudarni rabi, ugotavlja Harari (2019, 23). Po oceni Mednarodnega sveta za vire (IRP) se je hkrati z rastjo svetovnega prebivalstva in dohodka na prebivalca povečevala tudi poraba naravnih virov. V obdobju 1900–2010 se je poraba gradbenih materialov povečala za 34-krat, rud in mineralov za 27-krat, fosilnih goriv za 12-krat, biomase za 3,6-krat, skupno izkoriščanje virov pa za 8-krat (The International Resource Panel ..., 2021, 2).

Z vse večjo rabo fosilnih goriv (neobnovljivih virov energije) je industrijska civilizacija postoterala energijsko moč, vendar spregledala »stranske« ekosistemske in uničujoče podnebne učinke. Tako je človeštvo leta 2018 v ozračje izpustilo rekordnih 38 milijard ton CO₂, temeljni razlog pa je bilo prav kurjenje fosilnih goriv. Naraščajoče in rekordno visoke temperature ter ekstremne vremenske razmere povzročajo vse večje stroške in povečujejo življenjska tveganja in migracije. 17 od 18 najtoplejših let je bilo do leta 2018 zabeleženih v 21. stoletju (In-Depth Analysis ..., 2018, 13). Po oceni strokovnjakov OZN naj bi ekonomski stroški podnebnih sprememb ob nadaljevanju sedanjih trendov leta 2050 zmanjšali globalni BDP za 20 %, zmanjšanje ekosistemskih storitev zaradi upada biotske raznovrstnosti pa naj bi leta 2050 doseglo vrednost 14.000 milijard evrov oziroma 7 % letnega globalnega BDP (Delivering the Circular Economy, 2015, 30).

V letu 2020 je 2,6 milijarde ljudi doživelo visok ali ekstremno visok vodni stres oziroma pomanjkanje vode, do leta 2040 naj bi se v primeru nadaljevanja trendov njihovo število dvignilo na 5,4 milijarde ljudi, kar bo zelo povečalo število konfliktov (Ecological Threat Register, 2020). Številne, zlasti afriške države so izpostavljene naraščajočim

okoljsko-podnebnim stresom, notranjim etničnim in verskim spopadom, vmešavanju tujih sil – v neznosnih pogojih absolutne in relativne revščine ter v razmerah pandemije covid-19. V letu 2019 je več kot 2 milijardi ljudi živelo v negotovih razmerah glede oskrbe s hrano, do leta 2050 se lahko njihovo število povzpne na 3,5 milijarde.

Posegi v okolje sicer kratkoročno dvigujejo materialno blagostanje, vendar hkrati povzročajo velike okoljske pritiske. Ilustrativen primer degradacije okolja so med drugim avtoceste, ki so po kritičnem mnenju Janeza Pence (2019) dejansko orjaška sežigalnica, v kateri fosilno darilo narave več kot 10-krat hitreje kot na tirih spreminjamo v ničvredne in strupene smeti. Z »osvajanjem« vesolja in z načrtovanjem vesoljskega turizma pa se na tveganih etičnih temeljih antropocentrizma in kolonializma »zunanj« stroški »razvoja« človeške vrste širijo z Zemlje v vesolje, kjer se postopoma kopičijo nevarni vesoljski odpadki. Odprave v vesolje so vse bolj nevarne zaradi tisočev odsluženih satelitov in njihovih ostankov. Zaradi velike hitrosti je lahko že manjši kos v vesolju usoden za vesoljsko plovilo. Vesoljske smeti lahko v bližnji prihodnosti povzročijo tudi širše komunikacijske in druge težave. Tako je Rusija novembra 2021 preizkusila protisatelitni raketni sistem in razstrelila enega svojih starih satelitov. Pri tem je nastalo 1500 kosov vesoljskih odpadkov, ki so ogrozili varnost Mednarodne vesoljske postaje (ISS) in astronautov. Štirje ameriški, dva ruska in nemški astronauti, ki so bili na ISS, so se morali zaradi letечеlega vesoljskega odpada začasno zateči v svoje kapsule za vrnitev na Zemljo. Astronom Tomaž Zwitter (2020) zaskrbljeno opozarja, da bo lahko množica več 1000 satelitov (tudi v lasti zasebnih vesoljskih prometnih podjetij) tako onesnažila nebo, da bodo ogrožene tudi astronomske raziskave.

Kapitalizem se je razširil, vgradil v vse sestavine našega življenja, trg nas tako rekoč definira (Rifkin, 2014; 2015), velika in vse večja ekonomska, družbena neenakost je realnost sveta tržnih sil (Stiglitz, 2013). Obstoječi tržni kapitalizem je po svojem najglobljem bistvu ostal mezdni kapitalizem, zato povzroča čedalje bolj katastrofične ekonomske, socialne in okoljske posledice. V letu 2017, ko je svetovni BDP znašal nekaj pod 80.000 milijardami dolarjev, so znašali skupni svetovni dolgovi več kot 235.000 milijard dolarjev oziroma neverjetni trikratnik svetovnega BDP, skupna zadolženost pa se še povečuje. Za dejansko izgubo suverenosti majhne, gospodarsko šibke države niso več potrebni tanki, temveč, razen prodaje podjetij in ključne infrastrukture tujcem – dolgovi tujim bankam. Obenem so bile globalne ekosistemske storitve (npr. oskrba z naravnimi viri, samoočiščenje zraka, varstvo pred poplavami, erozijo in plazovi, opravevanje, rekreacija na prostem) ovrednotene na 125.000 milijard dolarjev na leto (globalni BDP leta 2020 – 84.000 milijard dolarjev), a v tržno ekonomijo sploh niso vključene.

Planet in sodobno civilizacijo na začetku 21. stoletja torej ključno označujejo velika in naraščajoča ekonomska in družbena neenakost ter planetarno razširjena prekomerna poraba omejenih naravnih virov, obremenjevanje in onesnaženost planetarnega ekosistema ter antropogeno spodbujene podnebne spremembe. Družbena in prostorska

neenakost se povečuje, svet pa hkrati drvi v ekološko-podnebno katastrofo. Dominantni razvojni in družbeni model je torej ekološko in socialno destruktiven, znotraj- in medgeneracijsko krivičen. Veliki večini svetovnega prebivalstva ne omogoča varnega, dostojanstvenega in srečnega življenja, hkrati pa okoljsko agresivna materialna dejavnost uničuje eksistenčne pogoje prihodnjim rodovom in drugim vrstam. Vse bolj strokovno argumentirane so napovedi, da čaka človeštvo zaradi prekoračenja mej rasti izčrpanje neobnovljivih naravnih virov, degradacija ekosistemskih storitev in obnovljivih virov ter posledično drastični upad blaginje in števila ljudi (Kirn, 2012, 111). A filozof Slavoj Žižek (2007, 88) opozarja, da sicer o ekološki katastrofi vemo tako rekoč vse, vendar nekako še vedno ne verjamemo, da se lahko zares zgodi ...

Številčno in materialno rastoča človeška vrsta je kolonizirala celotni planet, obnaša pa se tako, kot da ima na razpolago še dodatne, »rezervne« planete. Papež Frančišek (2015, 60) v okoljski encikliki *Laudato si'* opozarja na laž o neskončni dosegljivosti zemeljskih dobrin, o zamisli o možnosti neskončne ali neomejene rasti, ki je tako navdušila ekonomiste ter finančne in tehnološke teoretike. Sodi, da gre za napačno domnevo, da je na voljo neomejena količina energije in virov za izkoriščanje, da je njihovo obnavljanje takojšnje in da narava negativne učinke manipulacije z naravnim redom lahko hitro posrka. Nihče se noče vrniti v dobo jamskega človeka, ampak treba je nujno upočasniti korak, sprejeti dober in vzdržen razvoj, opustiti nebrzdano velikopoteznost (Papež Frančišek, 2015, 63). Ekonomista Jackson in Webster (2016, 14), ki opozarjata na temeljno razliko med modelom stalne rasti in modelom družbenega napredka, posebej izpostavljata stališče papeža Frančiška, da prihaja čas, ko bo treba zmanjšati rast v nekaterih, bogatih območjih sveta, da bo dovolj virov za t. i. zdravo rast v drugih, revnejših območjih.

Človek 20. stoletja je po mnenju filozofinje Hannah Arendt (2003, 379) iz srede 20. stoletja postal prav tako emancipiran od narave kot človek 18. stoletja od zgodovine. Vse od takrat, ko se je človek naučil obvladovati naravo in se od nje odtujil, je uničenje vsega organskega življenja na Zemlji postalo predstavljivo in tehnično mogoče. Delovanje v naravi se je torej začelo takrat, ko ljudje več niso bili zadovoljni s tem, kar jim je narava pripravljena dati v svoji naravni podobi, a delovanje je zaradi človeške zmogljivosti (človek – homo faber) sposobno sprožiti uničevalne procese. Človek je instrumentaliziral celotni svet, vsaka človeška motivacija je zasnovana na načelu koristnosti (Arendt, 1996). Živimo v času velike prevare, ki prežema vsa področja naše družbe, saj je osnovno načelo sedanje ureditve, da proizvodnjo usmerja težnja po čim večjem dobičku, ne pa največja korist za ljudi, kar je posledica sebičnosti, življenjske usmerjenosti k posedovanju ali imeti, je ugotavljal filozof Erich Fromm (2008, 205, 380). V kulturi in civilizaciji, v kateri prevladuje tržna usmeritev in je gmotni uspeh vrhunska vrednost, se tudi medčloveški odnosi in odnos do narave, okolja ravnajo po načelu menjave, ki vlada na trgu blaga in dela. Gre za delovanje in obnašanje, ki je po mnenju sociologa Rudija Rizmana (2014a,

72) v nasprotju s tistim, kar učijo praktično vse religije in moralne filozofije, to pa je, da mora biti (pravično pridobljeno) bogastvo sredstvo – ne pa cilj.

Avstralski demokratični ekosocialist Hans Baer (2016, 1) ugotavlja, da je kapitalizem proizvedel številne koristne in tudi škodljive tehnološke inovacije, pa tudi sicer kapitalizem označujejo številna protislovja: povečevanje družbenih razlik, avtoritarne in militaristične prakse, izčrpavanje naravnih virov, degradacija okolja in podnebne spremembe, izumiranje vrst ... Sodobne kapitalistične države so po skrajno kritičnem mnenju Eagletona (2013, 19) zgodovinski sad suženjstva, genocidov, nasilja in izkoriščanja, nič manj zavrženega od tistega v Mao Zedongovi komunistični Kitajski ali Stalinovi Sovjetski zvezi, tudi kapitalizem se je kalil s krvjo in solzami. Vendar je preživel dovolj dolgo, da smo skorajda pozabili na večino njegovih kolonialnih grozovitosti, kar za stalinizem in maoizem pač ne velja. Božidar Flajšman (2009, 45) tako ugotavlja, da seveda nihče ne prevzema odgovornosti za milijone žrtev, ki jih je pokončala kapitalistična globalizacija.

Ekonomist John Maynard Keynes je že leta 1936 zapisal: »Največja pomanjkljivost gospodarske družbe, v kateri živimo, sta njena nezmožnost zagotavljanja polne zaposlenosti in arbitrarna, neenakomerna porazdelitev bogastva in dohodkov« (Krugman, 2012, 163). Dejstvo je, da je kapitalizem dosegel izjemen porast produktivnosti dela od srede 19. stoletja naprej, revolucioniral je proizvodne sile. Ta uspeh kapitalizma (»s stranskimi učinki«) je po mnenju marksističnega ekonomista Michela Hussona (2011, 212) v prvi vrsti posledica njegove bistvene značilnosti: konkurence med zasebnim kapitalom, ki ga usmerja v iskanje največje rentabilnosti. Tržni motiv kot gonilo človeštva in svobodni trg kot edini objektivni razsodnik še vedno zarisujeta neoliberalni način razmisleka in prakse. Toda kapitalizem je po sodbi Drenovca (2017a) hkrati osiromašil vse druge sestavine življenja ljudi, da bi jim lahko dal tisto, po čemer je v materialno še nenasičeni družbi največje povpraševanje: perspektivo rasti materialne blaginje.

Razvoja, napredka človeštva, države, lokalne skupnosti ne moremo več meriti z enostavnim kazalcem ekonomske dejavnosti, torej z višino in rastjo BDP, ki ne more več biti glavni državni, politični cilj. BDP namreč vključuje širok spekter dejavnosti, ki zmanjšujejo blaginjo ljudi in/ali blaginjo ekosistemov: oborožitvena industrija, igre na srečo, prostitucija, uporaba mamil, proizvodnja nevarnih kemikalij. Merjenje BDP izključuje vrednost okolja iz nacionalnih izračunov (ne meri izčrpavanja virov), izključuje še večji obseg dejavnosti, ki podpirajo blaginjo, vključno z »gospodinjiskim« delom, ki ga tradicionalno (čeprav danes ne izključno) opravljajo ženske (Low in Gleeson, 2021, 109).

V ospredje je treba postaviti cilj izboljšanja t. i. blagostanja, ki vključuje materialno blagostanje (dohodek posameznika, zadovoljevanje temeljnih potreb), zdravje, izobrazbo, zaposlitev, socialno vključenost (Naldini in Wolleb, 2014, 260). Na osnovi objektivnega primerjanja blaginje posameznih generacij npr. s sinteznim indeksom človekovega razvoja (HDI) (BDP, izobrazba, pričakovano trajanje življenja) in dodatnimi okoljskimi kazalci v splošnem sicer lahko rečemo, da sodobna generacija med vsemi dosedanji

generacijami uživa v povprečju najvišjo blaginjo doslej. Vendar zadnja desetletja 20. stoletja ter začetno obdobje 21. stoletja hkrati kažejo, da se je splošno razmerje med koristmi in škodo razvoja začelo rušiti na račun zmanjševanja koristi, kar npr. kažejo podnebne spremembe (Savić, 2017, 111, 112) in povečanje družbene neenakosti. Gospodarska rast ne bo rešila svetovnega ekosistema, je namreč vzrok za okoljsko krizo, ugotavlja Harari (2019, 34). Dejstvo je, da sedanje generacije niso plačale celotne cene za napredek, ostanek računa bo izdan – prihodnjim generacijam, npr. za podnebne spremembe (Salecl, 2017, 117). Tudi Wackernagel in Beyers (2019, 219) predlagata, da mora postati ključna naloga družbe, države dvig t. i. družbenega blagostanja, ne pa dvig dohodka, dvig BDP.

Pojav oziroma prepoznavanje biofizičnih meja je med drugim redefiniralogo pogoje za ustvarjanje blagostanja v 21. stoletju, saj problemov družbene pravičnosti ni več mogoče reševati s stalno ekonomsko ekspanzijo, rastjo, pa tudi ne npr. s sicer nujnimi, toda mlačnimi, pretirano kompromisnimi in zakonsko neobvezujočimi globalnimi podnebnimi sporazumi. Goran Vojnović (2019b) sodi, da je nekdanji predsednik ZDA Donald Trump v znak hvaležnosti do svojih finančnih podpornikov, ki zanikajo podnebne spremembe, odstopil od Pariškega sporazuma o podnebnih spremembah iz leta 2015, Joe Biden pa se je po izvolitvi za novega predsednika ZDA leta 2021 k sporazumu nemudoma vrnil. Kar 99 % podnebnih znanstvenikov namreč prepozna podnebne spremembe kot spremembe, ki so problem zaradi delovanja človeštva (Election Manifesto ..., 2020). Obenem velja podčrtati, da bodo po nekaterih ocenah velike naftne in plinske korporacije izgubile okoli 2000 milijard dolarjev v primeru, da bo svet prisluhnil znanstveni skupnosti in omejil izpuste toplogrednih plinov v skladu s cilji Pariškega podnebnega sporazuma (Planet Before Profit, 2020, 6).

Živimo še vedno v družbi rasti, naša družba, delovanje gospodarstva je tako zasnovano, da trajno raste ali propade. Ali kot je že v začetku dvajsetih let 20. stoletja vizionarsko zapisal slovenski krščanski socialist in snovalec krščanskega socialnega aktivizma Andrej Gosar (1923, 66): »Moderno kapitalistično podjetje mora rasti, drugače propada.« Neoliberalni kapitalizem po mnenju filozofinje Alenke Zupančič Žerdin (2018b) deluje le v primeru, če lahko proizvaja vedno več. Lahko deluje le v zelo neenakem globalnem svetu, da lahko išče cenejšo delovno silo, nove trge, niše, krize in vojne, populizmi in nacionalizmi pa so »dobrodošli« mehanizmi »samoregulacije« kapitalizma. Ta družba, ki ji daje infuzijo nafta, je zadela na meje končnosti našega sveta. Družba rasti ni sposobna izmisliti drugačnih rešitev od produktivizma, torej stavi na vedno večje izkoriščanje naravnih virov za dosego rasti BDP. Kapitalizem z modelom trajne rasti povečuje tako neenakost kot izkoriščanje narave, udejanjanje mitologije rasti pa naj bi bila »rešitev« vseh naših problemov (Liegey in drugi, 2015, 24, 25).

V zadnjem obdobju je po mnenju ekološkega ekonomista in snovalca koncepta ekonomije ravnovesnega stanja (zasnovane že leta 1972) Hermana Dalyja (2009, 2) ekonomska rast postala neekonomska, saj razraščanje ekonomskega podsistema hitreje

povečuje okoljske (ekološke) in socialne stroške kot družbene koristi povečevanja proizvodnje. Okoljski in ekološki ekonomisti so zbrali številne empirične dokaze, da je gospodarska rast v bogatih državah postala dejansko neekonomska, vendar neoklasični ekonomisti še vedno obravnavajo rast proizvodnje ali rast BDP kot edino rešitev vseh družbenih problemov, tudi v gospodarsko razvitih, bogatih državah (Daly, 2009; Jackson, 2009; Martinez-Alier, 2012). Ali je stalno rastoči dohodek in BDP, rast premoženja že tako bogatih ljudi v svetu ekoloških omejitev še vedno medgeneracijsko ustrezen politični cilj, se upravičeno, pravzaprav zgolj retorično, vprašuje ekološki ekonomist Tim Jackson (2009, 6). Nekdanji evropski komisar za znanost in raziskave ter za okolje Janez Potočnik (2019) poudarja, da je nujna sprememba samega načina vrednotenja blagostanja, po njegovem mnenju rast BDP (»kontaminirani kazalnik«) zlasti za bogate države ni (več) primeren kazalnik napredka.

V bogatih državah smo nekaj zadnjih desetletij živeli v obdobju stabilnosti, varno zaviti v iluzijo neskončnega gospodarskega napredka (Judt, 2011). Vendar je to obdobje nepovratno za nami, smo v obdobju globoke ekonomske, finančne, socialne in okoljske negotovosti, v dobi vse bolj številnih in naraščajočih tveganj, v družbi tveganja. Beck (2003a, 7, 8) podčrtuje, da globalno delujoče gospodarstvo spodkopava temelje nacionalne ekonomije in nacionalnih držav, starega nasprotnika kapitala, torej delo, pa (skupaj s sindikati) elegantno potiska na zgodovinsko stranski tir. Neoliberalna ideologija globalizma poudarja primat in diktat svetovnega tržišča za vse razsežnosti družbe. Vse druge razsežnosti globalizacije, od okoljske, kulturne, so podrejene ekonomski globalizaciji, svetovna družba pa se preoblikuje v svetovno tržno družbo (Beck, 2003a, 272). V odsotnosti svetovne vlade zlasti manjšim, ranljivim državam niso na voljo politični instrumenti, s katerimi bi se lahko učinkovito spopadle s problemi, ki jih prinaša globalizacija (Rizman, 2014a, 33).

Filozof Zdravko Kobe (2016) sodi, da vsa dejstva govorijo v prid predpostavki, da naslednja generacija ne bo živela bolje kot prejšnja. Družba, ki ne zna najti mesta za naslednjo generacijo, pa je po njegovem prepričanju že danes brez prihodnosti. Laura Spinney (2020, 48) navaja, da krepitev skrb zbujajočih socialnih kazalnikov (dohodkovna in premoženjska neenakost, naraščanje javnega dolga) pravzaprav že napoveduje približevanje družbenega preobrata. Geograf Harvey (2011, 79) opozarja npr. na stališča znanega ekonomista Stiglitz (2013), ki je zgrožen nad družbenim opustošenjem, a je po njegovi sodbi očitno »spregledal« dejstvo, da je prav povečanje moči vladajočih razredov temelj vsega, na čemer že od nekdanj sloni neoliberalizem. Naomi Klein (2014, 21) ugotavlja, da tudi okoljsko in podnebno prepotrebne temeljne spremembe ni možno doseči znotraj dereguliranega kapitalizma, tržni fundamentalizem je postal največji sovražnik zdravja planeta, zato je nujna radikalna sprememba gospodarstva prostega trga, nova ekonomija in nove kulturološke vrednote. Nadaljnje izravnavanje sveta s širjenjem neoliberalnih reform pomeni vrtoglavo nadaljevanje

naraščajoče neenakosti in poglobljanja svetovne negotovosti. Družbeno-politični sistem, v katerem ima 1 % ljudi v lasti toliko premoženja kot preostalih 99 %, ne more biti ne pravičen, ne varen, ne okoljsko vzdržen!

Contreras in Poole (2015, 33) sodita, da je bila dilema kapitalizem nasproti socializmu razrešena v zgodovini 20. stoletja, zmaga pa je po njunem mnenju nesporno pripadla tržnemu sistemu. Njuna teza je, da bo v prihodnjih desetletjih za razmejitve med konservativci in progresisti postala najpomembnejša družbena razdeljenost (splav, pojmovanje družine, istospolne poroke, evtanazija, izvirne celice, verski pouk, feminizem), ki naj bi izrinila pomen razlik med družbenimi razredi. Tudi Sedlaček (2014, 161) sodi, da je zgodovina dokaz, da marksistična komunistična vizija ni bila sposobna ponuditi funkcionalne alternative kapitalizmu. Vendar razredna slojevitost obstaja, celo več, se pogloblja, brez njene temeljite omejitve in kasneje odprave si ni mogoče umisliti prihodnosti človeštva. Filozof Marko Uršič (2015) opozarja, da je komunistični model preobrazbe sveta v 20. stoletju povzročil veliko gorja, od vsesplošnega osiromašenja, lakote, rdečega terorja, gulagov, Golega otoka itn. Iluzija usode pa je, da se sedaj privatna lastnina v obliki vsemogočnih multinacionalk vse bolj lakoti, kapital pa ne zavira (teza Marxa), temveč vrtoglavo spodbuja proizvodnjo, čeprav bo prav hiperprodukcija svet potegnila v svoj pogubni vrtinec, opozarja Uršič (2015, 197). Po mnenju Fosterja (2008, 2011) je prav ekološka razsežnost ključna za razumevanje omejitev sodobnega kapitalizma, toda tudi v zgodnjih socialističnih poskusih v 20. stoletju je bila popolnoma zanemarjena, prezrta ali »spregledana«. Malikovanje modela rasti je »nadideološko« povezalo kapitalizme in državne socializme druge polovice 20. stoletja.

Harari (2019, 243, 244) sodi, da so pritiski revolucije in vojne izpridili marksistične iztočnice, ki so s stalinizmom kot skrajno dogmatično, tiransko in brezbožno ideologijo prešle v iztrebljanje desetih milijonov nedolžnih žrtev. Vendar tudi »prosvetljeni« kapitalizem z druge strani političnega spektra za obrambo interesov vojaške, gospodarske in finančne »elite« pod praporjem »demokracije svobodnega sveta, svobodnega trga« s pomočjo pakta Nato vodi (tudi skupaj z nekaterimi najbolj avtokratskimi arabskimi režimi) imperialne vojne (brez odobritve OZN). Cilj je zaščita lastnih interesov, nadzor kapitala nad ključnimi naravnimi viri in ohranjanje geopolitične prevlade na svetu. V zgodovinsko kratkem obdobju je kapitalizem zmagal v dvoboju z »realnim«, državnim socializmom, verjetno je bil ključni razlog, da se je izkazal za učinkovitejšega pri zagotavljanju večje blaginje za večino prebivalcev, a postal je še bolj obremenjen z neenakomerno porazdelitvijo bogastva in dohodkov ter slepim vztrajanjem na ekosistemsko uničujočem modelu stalne rasti.

Vojaški napad Rusije, agresija avtokrata Putina na suvereno Ukrajino v februarju 2022 (»demilitarizacija in denacifikacija« Ukrajine) pa je bila kršitev vseh tozadevnih mednarodnih pogodb in zavez in ustanovne listine OZN. »Humanitarna« vojaška posredovanja Zahoda in Rusije, v prihodnje pa morda še katere druge svetovne velesile ali

mednarodne vojaške koalicije, so nedvoumen dokaz nemoči zagotavljanja mednarodne varnosti tudi v začetku 21. stoletja, ki še vedno temelji na gradniku t. i. vojaške varnosti, torej okrepljene militarizacije sveta.

Michael Lebowitz (2008; 2014a; 2014b) kot zagovornik sodobnega modela demokratskega socializma sodi, da je bil ključni problem realnih socializmov v tem, da so namesto družbe svobodno združenih producentov vzpostavili etatiistične in represivne družbe. Vsa ekonomska in politična moč je bila zgoščena v rokah partije, delavci pa so kljub polni zaposlenosti in delavskim pravicam ostali pasivni instrumenti produkcije. Protislovja v produkcijskih razmerjih, v katerih je sicer državni načrt nadomestil trg, vendar delavci vseeno niso postali ne politični ne ekonomski subjekti, so med drugim povzročila obrat socializma – nazaj v kapitalizem.

Padec modela t. i. realnega (državnega) socializma je bil po mnenju pisca zgodovinska posledica prevlade njegovih negativnih značilnosti, zlasti politične nedemokracije, kršenja temeljnih človekovih pravic, pristajanja na trajni model ekonomske rasti, tehnološkega zaostajanja in nezmožnosti sočasnega doseganja človeka vrednega blagostanja, izjemne ekološke destruktivnosti in hkratne nezmožnosti doseganja primerne materialnega blagostanja za vse prebivalce. Ena od posledic njegovega padca pa je okrepitev vere v vseomogočnost trga, tržnega kapitalizma. Oživljanje realnega socializma in njegovih podstat v 21. stoletju je po mnenju pisca z vidika realnih družbenih alternativ kapitalizmu zgodovinski korak v prazno, ki obenem nima nobene realne možnosti, da bi prepričal večino volivk in volivcev.

Praksa in izkušnje dveh desetletij so po mnenju Mitja Žagarja (2020) pokazale, da se niso uresničile obljube vladajočih elit in režimov, da bodo z omejitvijo pravic in svobodčin zagotovile več varnosti, ohranile demokracijo, blagostanje in dolgoročno družbeno stabilnost. Zgodilo se je prav nasprotno. Danes ugotavljamo, da so se v večini okolij okrepili populizmi, izključevalni nacionalizmi, rasizem in ksenofobija, da je vse več nestrpnosti in izključevanja. Mednarodno sodelovanje in multilaterizem, ki sta po mnenju večine znanstvenic in strokovnjakov edina pristopa za bolj uspešno soočanje z zaostrenimi globalnimi krizami, pa vse bolj zamenjujeta »suverenizem« in izolacionizem. Še naprej ostajajo omejitve človekovih pravic in svobode, ki naj bi trajale le zelo kratek čas, celo vse več jih je in se širijo. Nismo bolj varni in svobodni, krize se zaostrejejo in družbe so vse bolj nestabilne (Žagar, 2020, 31).

Tomaž Mastnak (2016, 45, 47) je v zgodovinski odpovedi (klasične) levece prepoznal notranji dejavnik sodobne rasti populizma, velik del tradicionalne levece pa sedaj vsaj posredno sodeluje z neoliberalističnimi elitami. Ali se lahko torej pri iskanju odgovorov na izzive 21. stoletja opremo na poskuse konkretnega udejanjanja idej komunizma oziroma najprej praks socializma iz 20. stoletja? Splošen odgovor pisca je negativen, a to v nobenem primeru ne pomeni, da je vse izkušnje treba brez prebiranja odpeljati in odvreči na smetišče zgodovine. Vsekakor bo treba pri iskanju odgovorov na prihodnje

civilizacijske izzive med drugim dodobra pretresti vsebino ne le socialističnega teoretičnega in praktičnega zgodovinskega nahrbtnika, temveč tudi kapitalističnega, tudi v njem je namreč veliko »mešanih« in tudi zelo nevarnih odpadkov ...

Po mnenju Lova in Gleesona (2021, 13) moramo kot ljudje premisliti o našem odnosu do nečloveškega sveta, o boju za pravičnost v distribuciji dobrih in slabih okolij med ljudmi ter pravičnosti med ljudmi in preostalim naravnim svetom. Čeprav kot državljani planeta vemo, da ohranjanje sedanjega sistema neenakosti in nesonaravnosti zanesljivo pelje v zgotitev družbenih in ekosistemskih protislovij, praviloma pasivno, nekako vdano pristajamo na »predpostavko« velekapitala in njegovih zagovornikov, da temeljne spremembe družbe niso potrebne. Kapitalizem naj ne bi imel realne, uresničljive in boljše okoljsko-oziroma ekosistemsko-družbene alternative. Badiou (2016, 18) sodi, da celotno obdobje po osemdesetih letih 20. stoletja označuje vsiljevanje prepričanja, da (neo)liberalni kapitalizem nima alternative, zgodovina ljudi naj bi se odvijala le po eni sami poti. Ali je globalizirani kapitalizem z vsemi svojimi protislovji in večplastnimi krizami resnično edini možni način človeške eksistence za 21. stoletje? Ali lahko človeštvo še naprej udejavanja snovno-energetski in družbeni model prebivalstveno dokaj »praznega« planeta izpred 200 let, ko je na njem živela 1 milijarda ljudi? Danes je planet »poln«, na njem živi skoraj 8 milijard ljudi, način materialne dejavnosti s konceptom trajne rasti ter prevladujoči lastniški model neomejene privatne lastnine in materialne potrošnje pa sta v osnovi ostala taka, kot sta bila v obdobju »praznega« oziroma redko poseljenega planeta. Pandemija nove koronavirusne bolezni leta 2020 je dramatično in smrtonosno še dodatno opozorila tudi na globalne zdravstvene pasti poseganja rastoče človeške vrste v naravne habitate drugih zemeljskih vrst.

Kako torej naprej? Bo prihodnost sploh obarvana z večjo socialno pravičnostjo in dokaj zdravim planetom, bi morda zadostovala le površinska reforma kapitalizma? Umestno je torej vprašanje: ali se je kapitalizem zmožen spopasti z okoljskimi mejami rasti in s potencialnimi geopolitičnimi konflikti, ki jih podžiga neenaka rast (Calhoun, 2013, 159)? In še bolj ključno vprašanje: ali je (bolj) pravična, solidarna, okoljsko in medgeneracijsko odgovornejša družba uresničljiva globinska alternativa kapitalizmu? Obenem velja poudariti, da je mir oziroma uspešna pozitivna mirovna dejavnost tudi predpogoj za učinkovito reševanje globalnih izzivov človeštva (npr. podnebnih sprememb, zmanjševanja biotske raznovrstnosti, naraščanja migracij, prekomernega števila svetovnega prebivalstva) (Positive Peace ..., 2015, 3).

Na številne izzive 21. stoletja lahko človeštvo okvirno odgovori na tri načine:

- *obranja temeljne značilnosti prevladujočega obstoječega neoliberalnega kapitalizma;*
- *ekosistemsko in socialno »zmerno« preoblikuje obstoječi neoliberalni kapitalizem v ekosocialni kapitalizem;*
- *radikalno reformno (prehodno obdobje – ekosocialni kapitalizem) uveljavlja novo ekosistemsko družbeno ureditev v obliki ekosolidarizma in/ali demokratičnega ekosocializma.*

Nicholas Georgescu-Roegen (1986) je bil eden prvih ekonomistov, ki so opozorili na biofizikalne omejitve gospodarstva ter na entropijske razsežnosti in posledice proizvodnje. Po mnenju ekonomista in levega politika Alberta Garzona Espinose (2002) se šele 50 let po izidu knjige *Meje rasti* v celoti zavedamo, da je obstoječi model proizvodnje in potrošnje temeljni vzrok okoljskih pritiskov, kar je označevalo tudi socializme 20. stoletja. Pisec se strinja s stališčem filozofa Andreja Kirna (2012; 2013), da človeštvo zaradi okoljskih, entropijskih, ekonomskih, socialnih in etičnih razlogov potrebuje družbeno-ekološki obrat, sicer mu grozi – propad. Smo na civilizacijskem križpotju, izbiramo dejansko med tem, ali bomo nadaljevali z megatrendi in okrepljenimi zunanjimi in notranjimi protislovji ali pa začeli graditi okoljske, družbene in gospodarske osnove nove ekosocialne družbene formacije za 21. stoletje. Jasminka Dedić (2020, 93), zagovornica odrasti (*degrowth*), upravičeno opozarja, da soočeni z globoko ekološko in družbeno krizo otrokom in mladostnikom našega časa dolgujemo veliko več od prijaznih obljub materialnega blagostanja – na opustošenem planetu.

Zgolj humano, pravično, solidarnostno in ekosistemsko (ekološko), sonaravno zasnovana organizacija in delovanje družbe omogoča preživetje in napredek človeške vrste. Nova, ekosistemsko temeljno zasnovana družbena ureditev ni utopija, obratno. Ekosistemska civilizacija torej lahko obstaja zgolj v trajni harmoniji z zemeljskimi ekosistemi ter je v ključnih podstatih nezdržljiva s konceptom kapitalizma in realnega socializma. Toda globokih, strukturnih sprememb družbe ne bo možno enostavno in hitro doseči, saj bodo vladajoče »elite« morale ostati brez številnih privilegijev, brez vzvodov ekonomske, finančne, politične in medijske moči. Če pa se bomo zanje odločili, bo za naporno ekosocialno popotovanje potrebno obdobje vsaj ene generacije. Nove ekosistemske družbene ureditve ne pojmuje kot cilj, je pot in proces, ki se dejansko ne zaključijo!

Ključno je, da končno presežemo nezaupanje in otopelost glede iskanja alternativ, kar je Srečko Kosovel že po prvi svetovni vojni opisal takole: »Nobena doba še ni bila tako velika po svojih vprašanjih in tako bedna po svojih odgovorih, kakor je naša« (Kosovel, 2012, 24).

Zaradi številnih nedorečenih razmislekov o možnih poteh in stranpoteh nove družbene ureditve (katere poimenovanje je drugotnega pomena) na vrednotnih temeljih ekohumanizma se želi pisec na osnovi bogatih spoznanj številnih domačih ter tujih raziskovalk in raziskovalcev osredotočiti na poskus iskanja odgovorov (na globalni, evropski in državni ravni) na tri temeljna vprašanja:

1. katere so ključne zgodovinske podstati in gradniki obstoječe prevladujoče nesonaravne, nesolidarne in krivične družbene ureditve;
2. katere so ključne podstati in gradniki ekosistemske družbene ureditve, zasnovane na sonaravnosti, solidarnosti, pravičnosti in nenasilnosti;
3. katere so ključne podstati in gradniki predlagane ekosistemske družbene ureditve – primer Slovenije in Evropske unije?

Zgodba za 21. stoletje »mora« biti uspešna, ne moremo si več privoščiti novih spodletelih politično-ekonomskih, vojaških in okoljskih zgodb, dramatične družbene in medgeneracijske neenakosti, zloma planetarnega ekosistema, podnebnega kaosa, militarizacije in vojn, pandemij ter krvavih revolucij. Za preživetje gre!

2 Podedovana in nova protislovja 21. stoletja

2.1 Asimetrično razmerje med kapitalom in naravo

2.1.1 Asimetrično razmerje med kapitalom in naravo – planetarno preseganje nosilnosti okolja

»Zakaj mora vse stalno rasti? Zakaj morajo industrija, proizvodnja in storilnost rasti? Zakaj morajo mesta rasti brez koncepta in se širiti v vse smeri, dokler ne ostane več niti za ped pokrajine, niti ena travna bilka?«

Vaclav Havel, 2008

Kot temeljno protislovje kapitalističnega produkcijskega načina se tradicionalno obravnava protislovje med kapitalom in delom (Vogrinc, 2014). V drugi polovici 20. stoletja je dejansko celotni, prostorsko in okoljsko omejeni planet postal premajhna prostorska arena pospešene prebivalstvene in gospodarske rasti, v ospredje je zato stopilo še drugo temeljno protislovje – med kapitalom in naravo. Radikalni ekologist Barry Commoner (1971) je že pred petdesetimi leti opozarjal, da ključni okoljski problemi niso zgolj rezultat pospešene rasti svetovnega prebivalstva, saj se onesnaževanje okolja ne bo ustavilo, če se bo število prebivalcev sveta zmanjšalo. Količinsko, materialno rast ter prostorsko širjenje proizvodnje in potrošnje je prepoznal kot ključni vzrok izjemnega povečanja okoljskih pritiskov po drugi svetovni vojni, ki so prvič v zgodovini povzročili tudi planetarne okoljske probleme (Commoner, 1971; 1992).

Materialna rast se praviloma nanaša na povečevanje količine materialov in energije, ki jih uporabljajo in preoblikujejo človeške družbe, meri pa se v vnosih, prenosih ter iznosih snovi in energije, v povezavah rasti tokov snovi in energije s podnebnimi

spremembami, zakisovanjem oceanov, izgubo biotske raznovrstnosti, onesnaževanjem voda itn. Ekonomska (gospodarska) rast pa je tesno povezana z rastjo BDP, ki sicer prinaša tudi pozitivne finančne učinke, toda rast BDP je v tesni korelaciji z okoljsko škodljivo materialno rastjo. Čeprav so določeni postopki proizvodnje v zadnjem obdobju postali okoljsko čistejši in snovno-energetsko učinkovitejši, nacionalna in globalna gospodarska rast ostaja na splošnih kolotečinah naraščanja pritiskov na okolje (Kallis in drugi, 2020, 8, 9).

Človek za svoje preživetje potrebuje kapital, delo in naravo (Rupnik, 2014, 77). Kapitalizem in njegov proizvodni proces torej ne označujeta le dejavnikov kapitala in dela, temveč tudi dejavnik »zemljišče« oziroma naravni, okoljski vir. Zato ustvarjanje dobička kapitalista ni zasnovano le na izkoriščanju dela, prilaščanju znatnega dela presežne vrednosti delavca, zaposlenih, temveč tudi na vse bolj naraščajočem izkoriščanju okoljskih virov, bioproduktivnih zemljišč, okoljskega (naravnega, ekosistemskega) kapitala. Kapitalizem (in državni socializem) okoljski kapital prepoznavata in tržno vrednotita zgolj kot snovno-surovinski vnos v stalno rastoči proizvodno-potrošniški sistem, ne pa kot hkratio in enkratno, eksistenčno nenadomestljivo ekosistemsko areno življenja sedanjih in prihodnjih rodov ter drugih zemeljskih vrst. *Nepretrgane akumulacije kapitala torej ne omejujejo samo notranji ekonomski, socialni in politični problemi kapitalizma, temveč tudi uničevanje »naravnega« okolja* (Mann, 2013, 183).

Za vzpon in napredek kapitalizma je značilno enostransko produktivistično razumevanje narave kot proizvodnega vira, naravo je torej treba zgolj proizvodno uporabiti, izkoriščati. Ekosistemsko necelovito zasnovane cenovne kalkulacije okoljskih stroškov se v veliki meri prenašajo na prihodnje generacije in na račun biosfere. Soočamo se s krizo odnosov med kapitalom in delom, vse bolj stopajo v ospredje tudi ekološke, ekosistemske razsežnosti krize. Planet se obravnava kot »prijazno poslovno okolje« za kapital, hkrati pa prav zato postaja vse bolj neprijazen za bivanje ljudi in drugih vrst.

Kapitalizem in tudi državni socializem 20. stoletja sta prinesla zaostren boj z naravo. Inherentna težnja kapitalizma po rasti (in dobičku) je osnovni razlog razvoja visoko-produktivnih, vendar hkrati okoljsko destruktivnih tehnologij, proizvodov in potrošnje. Socializem druge polovice 20. stoletja pa je v želji po preseganju dosežkov kapitalizma slednjega posnemal in ga kasneje po obsegu in intenzivnosti degradacije okolja celo presegel (Commoner, 1992). Druga polovica 20. stoletja je s preseganjem nosilne zmogljivosti planeta (vključno z zmogljivostjo svetovnega ozračja) ob tradicionalnem protislovju med kapitalom in delom torej v ospredje postavila še protislovje med kapitalom (rast – širjenje/akumulacija) in ekosistemom, okoljem (ravnovesje – zmogljivost/omejitve).

Položaj človeške vrste kot preoblikovalke geosfere se je okrepil zaradi dveh temeljnih vzrokov: eksponentnega povečanja števila prebivalcev ter povečanja obsega in stopnje potrošnje surovin in energije zlasti s pomočjo tehnološkega razvoja. Zaradi rasti svetovnega prebivalstva in še hitrejši rasti gospodarstva se pritiski na geografsko okolje,

pokrajine, naravne vire nevarno povečujejo. V dobrih 200 letih se je število človeške populacije povzpelo od 1 milijarde na skoraj 8 milijard. Leta 1900 je na svetu živel 1,6 milijarde prebivalcev, leta 2000 že več kot 6 milijard, leta 2020 pa 7,8 milijarde; v 21. stoletju se vsako leto število svetovnega prebivalstva poveča za okoli 80 milijonov. V 100 letih se je število svetovnega prebivalstva na prostorsko seveda omejenem planetu povečalo za skoraj 4-krat, število mestnega prebivalstva pa za 20-krat (Plut, 2010) (preglednica 1). Zgolj v obdobju 1961–2019 se je npr. prebivalstvo Afrike povečalo od 300 milijonov na 1,3 milijarde oziroma za 4-krat (Wackernagel in Beyers, 2019, 197).

Po drugi svetovni vojni gostota prebivalstva narašča predvsem v gospodarsko manj razvitih državah, ki ležijo pretežno v pokrajinsko ekološko občutljivih tropskih in subtropskih ekosistemih. Število prebivalcev držav v razvoju se v najbolj občutljivih ekosistemih povečuje, v zadnjih 50 letih se je podvojilo, v gospodarsko razvitih državah pa se je število prebivalcev v občutljivih (ranljivih) območjih zmanjšalo. Antropogeno povzročene podnebne spremembe pokrajinsko ranljivost številnih območij sveta še bistveno povečujejo, rast prebivalstva in potrošnje pa preživitvene razmere še dodatno poslabšuje, kar med drugim napoveduje okrepljene mednarodne migracije. Leta 2004 je bilo po svetu že 268 milijonov prebivalcev, ki so že občutili posledice podnebnih sprememb, od tega je bilo 98 % prizadetih iz držav v razvoju (Polič in drugi, 2014). Z vidika prebivalstvenih trendov velja poudariti, da se stopnja letne rasti svetovnega prebivalstva znižuje od srede šestdesetih let 20. stoletja, ko je bila največja (nad 2 %), leta 2020 pa je bila 1,1 %.

V gospodarsko razvitih državah je v zadnjih desetletjih prišlo do stabilizacije prebivalstva in preseganja smrtnosti nad rodnostjo, še vedno pa narašča potrošnja naravnih virov na prebivalca, saj je treba upoštevati tudi porabo naravnih virov zaradi uvoženih proizvodov. V državah v razvoju pa prihaja tako do povečevanja prebivalstva kot porabe naravnih virov na prebivalca. *Ideologija nenehne (količinske) rasti je prekrila celotni planet ter »prezrla« univervalne naravne in prostorske omejitve.*

Preglednica 1: Planetarni kazalci pritiskov na okolje v obdobju 1900–2000

Planetarni kazalec	1900	2000	Razmerje 2000/1900
Število prebivalcev (v milijardah)	1,6	6,1 (2020 – 7,8)	3,8
Letna stopnja rasti svetovnega prebivalstva (v %)	pod 1	1,3 (2020 – 1,1) (1964 – 2,2)	
Letno število povečanja prebivalcev (v milijonih)	16	79 (1990 – 87)	4,9

Planetarni kazalec	1900	2000	Razmerje 2000/1900
Število urbanega prebivalstva (v milijonih)	160	3.200	20
Število mest z več kot 1 milijonom prebivalcev	16	326	20,4
Pričakovana življenjska doba (v letih)	35	66	1,9
BDP (v milijardah USD)	2.300	41.000 (2020 – 84.000)	17,8
Raba naravnih elementov (število)	20	92 (vsi)	4,6
Poraba komercialne primarne energije (v milijardah ton ekvivalentov nafte)	0,9	9,7 (2019 – 14,7)	10,8
Poraba fosilnih goriv (v milijardah ton naftnih ekvivalentov)	0,5	7,6	15,2
Poraba obnovljive energije (v milijardah ton ekvivalentov nafte)	0,4	1,8	4,8
Namakalne površine (v milijonih ha)	48	260	5,4
Proizvodnja žit (v milijardah ton)	0,4	1,9	4,8
Proizvodnja plastične mase (v milijonih ton)	0	131	
Število osebnih avtomobilov (v milijonih)	0,4	520 (2020 – 1060)	1300
Delež CO ₂ v ozračju (ppm)	280	368 (2020 – 414)	1,3

Vir: po Plut, 2010

V 20. stoletju se je število svetovnega prebivalstva povečalo od 1,6 milijarde na 6 milijard. Ocene o letu, ko naj bi bilo doseženo največje število svetovnega prebivalstva, so različne. Po najbolj optimistični prognozi naj bi bil prebivalstveni vrh dosežen leta 2045, ko naj bi svetovno prebivalstvo štelo okoli 8,5–9 milijard (Martinez-Alier, 2012). Po večini drugih ocen pa naj bi svetovno prebivalstvo, sicer počasneje, naraščalo tudi v drugi polovici 21. stoletja in se ustalilo na 10 milijardah ljudi.

V obdobju 1950–2010 se je število svetovnega prebivalstva več kot podvojilo, kmetijska proizvodnja se je potrojila, globalni realni BDP in raba energije pa sta se več kot početrila (Harris in Roach, 2013, 21). Tako rast svetovnega prebivalstva kot rast porabe virov na prebivalca sta približno v enaki meri vplivali na dramatično povečanje

globalnih pritiskov na okolje, ki so se v obdobju 1950–2010 početrili. Globalnost številnih okoljskih problemov še ni bila realnost prve polovice 20. stoletja, postala je realnost druge polovice 20. stoletja, še bolj pa začetka 21. stoletja. Letno porabimo na svetu več kot 60 milijard ton naravnih virov, oziroma 50 % več kot pred 50 leti.

V zadnjih 100 letih se je svetovno prebivalstvo povečalo za 4-krat, poraba snovi pa za 8-krat, energije za 11-krat in globalni BDP za 24-krat (Enough is Enough ..., 2010). V obdobju 1850–2000 se je po sodobnih ocenah strokovnjakov OZN absolutna poraba energije povečala za 10-krat, število prebivalstva za 4,6-krat, BDP na prebivalca pa za 8,3-krat oziroma manj, kot se je povečala poraba energije (Human Development Report, 2020, 31). Zelo okoljsko zaskrbljujoče je dejstvo, da je bila v začetku 21. stoletja letna rast porabe materialov celo hitrejša od rasti globalnega BDP (Hickel in Kallis, 2019, 4). V nasprotju z večino napovedi so se materialni tokovi in poraba naravnih virov povečevali, čeprav se je delež storitev v BDP povečal, industrije pa zmanjšal. Do leta 2050 naj bi materialna potrošnja sveta narasla na 186 milijard ton oziroma več kot 2-krat nad količino v letu 2015, po mnenju večjega števila strokovnjakov pa naj bi bila z vidika ohranjanja planetarnega ekosistema sprejemljiva največ 50 milijard ton obsežna materialna potrošnja (Hickel in Kallis, 2019, 6, 8). Materialne potrebe skoraj 8 milijard prebivalcev se še vedno poskuša zadovoljiti na ekosistemsko destruktivni način, kot v obdobju, ko je na planetu živelo nekajkrat manj prebivalcev in še ni bila presežena globalna nosilnost okolja in njegovih sestavin.

V gospodarsko najbolj razvitih državah povprečni prebivalec po porabi naravnih virov in obremenjevanju okolja za faktor 3–5 presega nosilne zmogljivosti planetarnega okolja. V državah v razvoju so obremenitve praviloma še v okviru nosilnih zmogljivosti, vendar se povečujejo, rast materialnega blagostanja kot stalna senca spremlja rast pritiskov na okolje. Ogljični odtis kot posledica prekomerne rabe fosilnih goriv je predstavljal več kot polovico (okoli 60 %) globalnega ekološkega odtisa (sintezni kazalnik porabe virov in obremenjevanja ozračja). Sedanje generacije (zlasti materialno razsipne in bogate elite) skrajno sebično zmanjšujejo globalni okoljski kapital, ekosistemske storitve, biotsko raznovrstnost in s tem vse bolj onemogočajo zadovoljevanje celo eksistenčnih potreb prihodnjim generacijam in drugim zemeljskim vrstam.

Hkrati je leta 2010 že 2,8 milijarde prebivalcev živelo v porečjih z najmanj eno-mesečnim pomanjkanjem vode v povprečnem letu (Living Planet Report, 2014). Zaradi povečevanja svetovnega prebivalstva in hkratnega krčenja gozdov so se konec 20. stoletja zlasti gozdne, pa tudi pašne in žitne površine na prebivalca planeta dramatično zmanjšale. Leta 1950 je bilo 0,23 ha žitnih površin na prebivalca, leta 2004 še zgolj 0,10 ha (1000 m²) (Brown, 2006), potreba po pridelavi hrane za vse več prebivalcev (ob hkratnem povečanju porabe mesa – velika poraba energije in vode) pa zlasti povečuje kmetijsko kemizacijo okolja in porabo vode za namakanje.

Človeštvo posredno ali neposredno porablja že okoli 40 % fotosinteze kopnega in 25 % fotosinteze celotnega planeta (Harris in Roach, 2013, 156). Globalni indeks živega

planeta (LPI) za obdobje 1970–2012 kaže, da se je v povprečju število populacij vretenčarjev zmanjšalo za 52 %, torej v dobrih 40 letih za več kot polovico. Domnevamo, da obstaja med 10 in 100 milijonov vrst, znanost pa jih dovolj natančno pozna manj kot 2 milijona (Kryštufek, 2009). Zmanjševanje biotske pestrosti je ob podnebnih spremembah po mnenju Andreja Kirna (2012, 90) izjemno velika nevarnost za človeško blaginjo, saj se dejansko trgajo niti v mreži življenja. Pomembno pa je tudi spoznanje, da bo verjetno za svetovno gospodarstvo ključna omejena nevtralizacijska, samočistilna zmogljivost okolja in njegovih sestavin (zlasti ozračja in vode) glede onesnažil (npr. emisij toplogrednih plinov, kemijskega onesnaževanja), ne pa npr. omejene zaloge fosilnih goriv. Zmanjševanje biotske in pokrajinske raznovrstnosti, zmanjševanje naravnih ekosistemov pa med drugim zmanjšuje tudi samočistilne zmogljivosti ekosistemov. Podatki kažejo, da je že 60 % svetovnih ekosistemskih storitev degradiranih, dvig ekonomskega blagostanja človeštva je potekal in še poteka na račun tveganega slabšanja ekosistemov (Jacques, 2015, 202, 203).

V obdobju 1970–2008 se je po podatkih Svetovnega sklada za naravo (WWF) biološko bogastvo planeta zmanjšalo za 30 %. Naravno hitrost izumiranja živalskih in rastlinskih vrst je človeška vrsta povečala za več 1000-krat. Zlasti podnebne spremembe in pospešeno izumiranje vrst zahtevajo takojšnjo planetarno akcijo, po mnenju Wilsona s harvardske univerze namreč letno izumre okoli 27.000 vrst oziroma tri vrste na uro. Dnevno izumre okoli 100 živalskih in rastlinskih vrst, 60 % ekosistemov sveta je degradiranih. Invazivne tuje vrste, podnebne spremembe in turizem so največje grožnje svetovni naravni dediščini (IUCN World Heritage ..., 2017), pa tudi svetovno kmetijstvo. Poročilo Mednarodne zveze za zaščito narave (IUCN) iz leta 2020 ugotavlja, da so postale podnebne spremembe največja grožnja območij varovanja narave, jasne pa so postale tudi škodljive posledice pandemije na varovanih območjih (npr. povečanje ilegalnega lova) (IUCN World Heritage ..., 2020). V obdobju 2017–2020 se je stanje narave v večini podrobneje raziskanih zaščitenej območij po svetu poslabšalo. Naravne vire in ekosistemske storitve človeška vrsta uporablja v bistveno večjem obsegu, kot se sami obnavljajo, kar ključno vpliva na zmanjševanje biotske raznovrstnosti, ki je temeljna biološka podlaga ohranjanja integritete in delovanja naših ekosistemov. Zato biolog Wilson predlaga, da človeška vrsta za druge zemeljske vrste nameni, »rezervira« polovico Zemlje (Lin in drugi, 2020, 7).

Podnebne spremembe so stalnica celotne geološke zgodovine planeta, podnebje se torej po naravnih podnebnih nihanjih spreminja v daljših časovnih obdobjih. Obdobje večje stabilnosti svetovnega podnebnja traja okoli 11.000 let (obdobje holocena) in je zelo pozitivno vplivalo na razvoj človeške civilizacije. Antropogene, intenzivne in večplastne podnebne spremembe zlasti v zadnjih 100 letih pa so skupna, časovno izjemno zgoščena rezultanta naraščajočih koncentracij toplogrednih plinov (zlasti ogljikovega dioksida, pa tudi metana) v ozračju in sprememb rabe tal zaradi dejavnosti človeške vrste ter s tem povezane zmanjšane naravne zmogljivosti sprejemanja ogljika (naravni ponori ogljika, npr. gozdovi, oceani).

Leta 2019 so po podatkih OZN skupni izpusti toplogrednih plinov zaradi dejavnosti človeštva (energetika, industrija, promet, kmetijstvo, odpadki, krčenje gozdov) znašali okoli 56 milijard ton ekvivalentov CO₂ oziroma 7 ton na Zemljana, zgolj izpusti toplogrednega CO₂ pa so znašali skoraj 40 milijard ton. Delež EU je bil 10 % svetovnih izpustov, vendar pri tem izračunu niso upoštevani neto »uvoženi« izpusti, vgrajeni v uvožene izdelke, ki delež povečajo za dobro četrtno (Human Development Report, 2020, 248).

Po izračunih tradicionalnega koncepta okoljskega prostora naj bi planetarno sprejemljive letne emisije TGP na prebivalca bile največ 1,6 tone (sodobne raziskave podnebja »dovoljene« emisije TGP bistveno znižujejo – na največ 0,5 tone na prebivalca do leta 2050), emisije v svetovno ozračje torej za več kot 4-krat presegajo nevtralizacijske zmogljivosti ozračja, izpusti pa se povečujejo. Po Pariškem podnebnem sporazumu iz leta 2015 naj bi svetovna skupnost z usklajeno akcijo preprečila povečanje povprečne svetovne temperature nad 2 °C glede na predindustrijsko raven oziroma nad 1,5 °C (Net Zero by 2050 ..., 2018, 9), a sprejete zaveze se ne uresničujejo.

V dobrih 100 letih je naš planet postal toplejši za 1 °C (Slovenija za 2 °C), kopno in območja severnih zemljepisnih širin so se ogrela bolj kot oceani. Narasča gladina svetovnega morja, svetovno morje postaja bolj kislo, ledeniki se talijo, vse več je poplav in suš, vročinskih in neurnih valov (Kajfež Bogataj, 2012; 2014; 2017). Oceanska voda je za 26 % bolj kisla, kot je bila v predindustrijskem obdobju (The Sustainable Development Goals ..., 2019, 17). Po mnenju Sveta evropskih akademij znanosti (EASAC) so podnebne spremembe ena od najpomembnejših globalnih okoljskih sprememb, ki označujejo obdobje antropocena, saj zelo vplivajo na naslednja ključna področja človekovih dejavnosti (The Imperative of Climate ..., 2019, 12):

- oskrba z vodo – npr. pičlost, odtoki, kakovost;
- zdravje – bolezni, smrtnost, rekreacija, kakovost zraka;
- hrana – kmetijstvo, onesnaževanje, morski ribolov;
- gospodarstvo – turizem, ekonomske izgube, nižji dohodki, naravni viri, zaposlitev;
- infrastruktura – promet, oskrba z električno energijo, zgradbe, obalne pregraje, ceste, železnice;
- varnost – konflikti, migracije, nasilje.

EASAC in strokovnjaki OZN zaskrbljeno opozarjajo, da nad določenim zgornjim pragom načrtovani trendi podnebnih sprememb ne bodo več potekali linearno, kar bo še dodatno povečalo podnebna tveganja, kot je taljenje arktičnega, grenlandskega ledu, alpskih ledenikov, trajno blokiranje višinskih vetrov, možen kolaps Severnoatlantskega morskega toka, ki že slabi (The Imperative of Climate ..., 2019, 30; Human Development Report, 2020, 254). Pospešeno taljenje ledenikov Grenlandije z naraščajočo količino

sladke vode spreminja tudi dejavnike, ki omogočajo nastanek in delovanje toplega Severnoatlantskega morskega toka, ki kaže določene znake nestabilnosti in slabljenja. Podnebne spremembe na globalni ravni med drugim pomembno vplivajo tudi na človekovo zdravje, neposredna in posredna podnebna zdravstvena tveganja pa se bodo še povečala, zlasti zaradi temperaturnih in vodnih ekstremov (The Imperative of Climate ..., 2019, 1, 6). Tako je v zelo vročem poletju 2003 v Evropi predčasno umrlo okoli 70.000 prebivalcev.

Koncentracije toplogrednih plinov v ozračju, ki zadržujejo toploto (skupaj z vodnimi hlapci), so zaradi antropogenih emisij največje v nekaj zadnjih stotisočletjih. Znanstvenike vse bolj skrbi tudi možnost velikega sproščanja toplogredno še bolj nevarnega metana (CH_4), ki se lahko sprosti v ozračje zaradi taljenja permafrosta (zmrznjena prst vse do globine 80 m) zlasti v obsežnih subpolarnih območjih Sibirije in Kanade. Poleti 2020 so bile v severnosibirskem mestu Verhojansk (mesto z najnižjo zabeleženo temperaturo prizemnega zraka v severni hemisferi) izmerjene temperature okoli 38°C , na splošno pa se Arktika segreva 2-krat hitreje od globalnega povprečja. Poudariti velja, da potencialno sproščanje metana iz permafrosta (še) ni vključeno v tradicionalne podnebne modele. Znanstveniki opozarjajo, da zaradi obsežnih gozdnih požarov leta 2020 in 2021 amazonski gozdovi sproščajo več toplogrednega CO_2 , kot ga absorbirajo. Vendar gozdovi, ki pokrivajo okoli 30 % kopnih površin, v povprečju vsako leto absorbirajo okoli 2 milijardi ton CO_2 (Taxonomy – Technical Report, 2019, 156). Žiga Zwitter (2019) navaja, da je brazilska ekstremno desna vlada zagovarjala mnenje, da ima država pravico v imenu gospodarske rasti gozdove krčiti.

Posebno poročilo Medvladnega odbora za podnebne spremembe (IPCC) (Climate Change ..., 2018) je bilo resno interdisciplinarno znanstveno opozorilo, da se čas za v praksi delujoči globalni akcijski podnebni dogovor nepovratno izteka. V vsebinsko zelo dramatičnem poročilu IPCC iz leta 2018 so bile s podatki in trendi podprte napovedi o skrajno nevarnih podnebnih posledicah v primeru vztrajanja na dosedanjem razvojno-energetskem modelu človeštva, zasnovanem na stalni rasti in fosilnih gorivih. Še bolj zaskrbljujoče je poročilo IPCC o podnebnih spremembah iz leta 2021, v katerem je prvič jasno in nedvoumno zapisano, da ni več nobenega dvoma: človekove dejavnosti povzročajo podnebne spremembe ter ekstremne temperaturne in padavinske vremenske pojave, podnebne spremembe pa v večji ali manjši meri vplivajo na vse regije in ekosisteme našega planeta. Ključne ugotovitve poročila IPCC glede stanja globalnega podnebja so naslednje (Climate Change ..., 2021):

- okoli leta 2030 naj bi planet dosegel $1,5^\circ\text{C}$ višjo temperaturo, kot je bila pred začetkom industrijske dobe, oziroma še deset let hitreje, kot so bile napovedi v poročilu IPCC v letu 2018;
- svetovni letni izpusti toplogrednega CO_2 so okoli 40 milijard ton;
- povprečna globalna temperatura zemeljskega površja je bila v obdobju 2011–2020 $1,1^\circ\text{C}$ višja (toplejša) kot v obdobju 1850–1900;

- zadnjih pet let je bilo najtoplejših po letu 1850;
- stopnja naraščanja gladine svetovnega morja se je glede na stopnjo naraščanja v obdobju 1901–1971 potrojila;
- tudi oceani bodo še toplejši in postali bolj kisli, ledeniki pa se bodo talili še desetletja ali stoletja;
- podnebne spremembe spreminjajo številne življenjsko pomembne planetarne oskrbne sisteme, ekosistemske storitve in biotsko raznovrstnost;
- doseganje neto ničelnih izpustov toplogrednih plinov je možno doseči z rabo čistih tehnologij, zajemanjem in shranjevanjem ogljika ali povečanjem naravnih ponorov ogljika (npr. s pogoždovanjem).

Leta 2019 so svetovni izpusti toplogrednih plinov presegle 50 milijard ton ekvivalentov CO₂, izpusti na prebivalca pa so znašali 6,6 tone. Ob upoštevanju krčenja svetovnega gozda pa so po izračunih Lucasa Chancela (2021) globalni izpusti toplogrednih plinov znašali okoli 55 milijard ton oziroma 7 ton ekvivalentov CO₂ na prebivalca. Globalna ekonomska neenakost (in s tem tudi neenaka zgodovinska odgovornost za podnebne spremembe) se kaže tudi pri izpustih toplogrednih plinov, ki so bili leta 2019 na prebivalca Severne Amerike – okoli 20 ton, Evrope 10 ton, Kitajske 8 ton, podsaharske Afrike pa 1,6 tone ekvivalentov CO₂. Povprečni letni izpusti toplogrednih plinov 1 % najbogatejših (78 milijonov) znašajo po enem izmed izračunov 110–130 ton na prebivalca, 0,1 % (7,8 milijonov) 467 ton, 0,01 % (780.000 prebivalcev) 2530 ton, povprečni izpust ene milijarde najrevnejših prebivalcev pa letno prispeva manj kot 1 tona (Chancel, 2021). Še veliko višji je bil letni izpust »povprečnega« milijarderja (leta 2021 na svetu – okoli 2600 milijarderjev)!

Pravična podnebna politika se mora torej prednostno osredotočiti na radikalno zmanjševanje izpustov toplogrednih plinov v najbogatejših državah in še posebej na ukrepe za zmanjšanje izpustov 10 % najbogatejših prebivalcev, ki prispevajo polovico vseh izpustov. Človeštvo je v obdobju 1850–2020 v ozračje izpustilo skoraj 2500 milijard ton CO₂, za ohranjanje povečanja povprečne temperature pod 1,5 °C je v ozračju na »razpolago« le še pičlih 300 milijard ton CO₂, zato bi morali biti letni izpusti toplogrednih plinov leta 2050 največ 0,4 tone na prebivalca, za ohranjanje povprečne temperature pod 2 °C pa največ 1,1 tone (Chancel, 2021).

Znanstveniki zaskrbljeno ugotavljajo, da smo priče svetovni podnebni drami. Človeška vrsta namreč živi v obdobju, v katerem temperature naraščajo hitreje kot kadar koli v minulih 2000 letih, temperature pa so bile v zadnjih štirih desetletjih bistveno višje od katerega koli desetletja od leta 1850. Zgolj obsežno, hitro in trajno zmanjšanje izpustov CO₂ in drugih toplogrednih plinov bo omogočilo omejitev globalnega segrevanja. Po vseh izdelanih podnebnih scenarijih IPCC pa naj bi že v naslednjih dveh desetletjih globalno segrevanje doseglo ali presegle 1,5 °C glede na predindustrijsko vrednost. A v

primeru radikalnega zmanjšanja izpustov toplogrednih plinov, torej v primeru globalnega doseganja ničelnih neto izpustov do srede 21. stoletja, bi bilo možno ohraniti dvig povprečne globalne temperature planeta blizu 1,5 °C, kar bi prineslo koristi ne le podnebju, pozitivno bi vplivalo tudi na zdravje ljudi in ekosistemov. Sporočilna nota o podnebnih spremembah poročil IPCC iz leta 2021 in tudi 2022 je nedvoumna: globalnim in regionalnim podnebnim katastrofam se človeštvo in vse države sveta lahko izognejo zgolj v primeru, da nemudoma začnejo pospešeno zmanjševati izpuste toplogrednih plinov in se hkrati prilagajati na podnebne spremembe. Stanje podnebnega sistema je brez primere v dolgoletni zgodovini planeta, v mnogih primerih pa smo že priča nepovratnim podnebnim procesom. Poročila IPCC poudarjajo, da je sedanje stanje podnebja posledica vpliva človeka, ki je s svojo dejavnostjo in načinom življenja povečal svetovno temperaturo ozračja, oceanov ...

Koncentracije CO₂ v ozračju so višje kot v zadnjih najmanj 2 milijonih let, rast gladine oceanov in morij je najvišja v zadnjih najmanj 3000 letih, območje ledu Arktike je doseglo najnižjo raven v najmanj 1000 letih, umik in taljenje ledenikov je največje v zadnjih najmanj 2000 letih. Zalivski tok v Atlantskem oceanu se bo zelo verjetno v tem stoletju močno upočasnil in že v tem procesu v funkciji prelomne točke sprožil domino efekt tudi drugih povezanih prelomnih točk svetovnega podnebnega sistema. Popolnega propada tega toka šesto poročilo IPCC sicer ne predvideva pred letom 2100. Če pa bi se le zgodil, bi z veliko verjetnostjo pomenil hitro spremembo vzorca svetovnega vremenskega in vodnega cikla, kot je pomik vlažnega tropskega pasu bolj proti jugu, oslabitev monsuna v Afriki in Aziji (kar bi imelo katastrofalne posledice za proizvodnjo hrane npr. v Indiji), krepitev monsuna na južni hemisferi in mnogo bolj sušno Evropo.

Če ne bo takojšnjega, intenzivnega, svetovnega zmanjšanja emisij toplogrednih plinov, potem omejitve porasta povprečne svetovne temperature pod cilj 1,5 °C ne bo več mogoča. Generalni sekretar OZN Antonio Guterres je šesto poročilo IPCC (Climate Change ..., 2021) označil kot »rdeči alarm za človeštvo«. Z radikalnim zmanjšanjem emisij toplogrednih plinov ter povečevanjem naravnih (npr. pogozdovanje) in umetnih ponorov za toplogredne pline je torej treba do srede 21. stoletja doseči prepolovitev globalnih emisij oziroma doseči ničelno vsoto neto emisij toplogrednih plinov. Tudi Svet evropskih akademij poudarja, da je za premagovanje podnebnih sprememb ključno zmanjšanje izpustov toplogrednih plinov (in s tem povezana bistveno manjša njihova koncentracija v ozračju) s prehodom od rabe fosilnih goriv na obnovljive vire energije (Annex EASAC ..., 2020). Ampak pogajanja o podnebnih spremembah so se po mnenju Eckersley (2019, 52) omejila le še na sklop »barantaških« akcij med državami. Tako se izgublja najosnovnejši namen konvencij, kako na pravičen način zaščititi svetovno ozračje, podnebje. Lucas Chancel (2021) opozarja, da je nujna zgodovinsko pravična strategija zmanjševanja izpustov toplogrednih plinov, ki bo upoštevala zgodovinski prispevek držav k svetovnim izpustom. Zmanjševanje izpustov pa mora biti tudi socialno

pravično, ki torej upošteva različne premoženjske in dohodkovne razmere prebivalcev. Množični protesti t. i. rumenih jopičev v Franciji proti uvedbi davka na ogljik so bili posledica neupoštevanja družbene neenakosti (veliko breme dodatnega davka za socialno revnejše družine, gospodinjstva) pri sicer podnebno nujnem zmanjševanju rabe fosilnih goriv ter s tem povezanega obdavčevanja njihove rabe.

Podnebna kriza po mnenju zagovornika globinskega sonaravnega razvojnega koncepta odrasti Jasona Hickla (2019, 54) dramatično opozarja na dejstvo, da je gospodarska rast ključni motor povečevanja porabe energije, zato bo treba v bogatih državah bistveno zmanjšati absolutno (količinsko) porabo materialov in s tem tudi porabo energije ter preiti na čistejše vire energije. Za razliko od nekaterih drugih zagovornikov koncepta odrasti pa Hickel (2019, 56) poudarja tudi določeno vlogo jedrske energije pri potrebnem prioritetenem razogljčenju svetovne energetike, zato tudi za nove jedrske elektrarne predlaga državne podpore. Kontroverzna in draga jedrska energija je sicer nizkoogljčna (ni pa brezogljčna), vendar zlasti zaradi nerešenega trajnega in varnega shranjevanja radioaktivnih odpadkov, nevarne povezanosti rabe miroljubnega in vojaškega atoma, možnosti jedrskih nesreč, terorističnih in kibernet-skih napadov na jedrske elektrarne po mnenju pisca ni okoljsko in medgeneracijsko etično sprejemljiv način blaženja podnebne krize.

Čeprav je pri podnebnih spremembah ključnega pomena zelo pospešeno zmanjšanje emisij toplogrednih plinov (blaženje podnebnih sprememb), se je treba tudi prilagoditi podnebnim spremembam, saj se številni toplogredni plini (TGP) v ozračju zadržujejo tudi več stoletij. Življenjska doba treh ključnih TGP v ozračju je namreč naslednja (Weizsäcker in drugi, 2009, 54): ogljikov dioksid – 50–200 let (prispeva 75 % vseh TGP); metan – 12 let (15 % TGP); didušikov oksid – 150 let (8 %). Toplogredni učinek ima tudi v ozračju manj obstojni črni ogljik, ki pomembno pospešuje podnebne spremembe. Saje oziroma črni ogljik npr. iz Kitajske in Indije se useda tudi na himalajske ledenike in pospešuje njihovo taljenje.

Če se človeštvo ne bo čim prej odločilo za radikalno globalno akcijo zmanjševanja izpustov toplogrednih plinov (s pomočjo sredstev v višini 1–3 % globalnega BDP na leto) in hkrati za pospešeno prilagajanje na podnebne spremembe, naj bi naraščajoči stroški podnebnih sprememb po oceni ekonomista Sterna (2006) v prihodnje kmalu znašali celo 5–20 % svetovnega BDP na leto. Stern je odsotnost upoštevanja družbenih stroškov proizvodnje in rabe fosilnih goriv označil za največjo napako v zgodovini (Human Development Report, 2020, 167).

Leta 2009 so se bogate države strinjale, da bodo osnovale sklad v letni višini 100 milijard dolajev kot pomoč državam v razvoju za opuščanje premoga in prehod k rabi OVE ter za prilagajanje na podnebne spremembe, a še do konca leta 2021 niso bile sposobne zbrati toliko sredstev. Murad Qureshi (2022) zaskrbljeno ugotavlja, da bi bilo za uspešno podobno akcijo treba letno nameniti vsaj 1000 milijard dolarjev, svet pa je za

oboroževanje leta 2021 potrošil okoli 2000 milijard dolarjev. Denar, ki ga porabijo npr. vojaške elite Zahoda, ne prinaša zgolj manj sredstev za reševanje podnebja, vojska ZDA je hkrati največja institucionalna onesnaževalka planeta (Qureshi, 2022).

Vse večji problem na globalni ravni predstavlja tudi intenzivna kemizacija okolja. Doslej je človek vnesel v okolje že več kot 100.000 sintetičnih kemikalij. Čeprav vselej ne povzročajo neposredne smrti, vsaj nekatere od njih (npr. klorirani ogljikovodiki) motijo procese presnove v živih bitjih, zmanjšujejo razmnoževalno uspešnost, odpornost proti boleznim in zajedavcem ipd. Vse bolj pa se povečuje skrb zaradi delovanja plastike (predvsem nano- in mikrodelcev), zaradi mutagenih in rakotvornih snovi, hormonskih motilcev (motilcev endokrinega sistema), industrijskih kemikalij, kmetijskih zaščitnih sredstev, produktov za osebno nego, farmacevtskih izdelkov itn. Tako npr. največjo težavo pri migracijah plastične embalaže v živilo povzročajo hormonski motilci (BPA, dioksini, PCB itn.) (Praprotnik in Unuk, 2019). Različne nevarne kemikalije v vodi in hrani vplivajo na počutje ter zdravje človeške in drugih vrst, v naravi zmanjšujejo biotsko pestrost, povečujejo rakava obolenja, zmanjšujejo sposobnost razmnoževanja (reprodukcijske motnje, feminizacija samcev, ogrožanje imunskega sistema).

Po ugotovitvah Rockströma in sodelavcev (2009) obstaja devet zgornjih planetarnih meja, od katerih vsaka predstavlja enega od vitalnih naravnih (pod)sistemov za vzdrževanje mreže življenja, skupaj pa opredeljujejo »varni operativni prostor človeštva« (preglednica 2). Strokovnjaki opozarjajo, da je človeštvo že prestopilo tri zgornje planetarne okoljske meje: CO₂ v ozračju (nad 400 ppm v ozračju namesto varnih 350 ppm), izgubljanje biotske raznovrstnosti (nad mejo deset izumrlih vrst na milijon vrst) in človekov prekomerni poseg zlasti v kroženje dušika.

Za ohranjanje varnih pogojev življenja je treba bistveno zmanjšati okoljske pritiske v planetarnih podsistemih, kjer so planetarne zgornje meje že presežene (uničevanje biotske raznovrstnosti, podnebne spremembe, antropogeni vnosi v dušikov in fosforjev krog), in hkrati kontrolirati oziroma zmanjšati okoljske pritiske v planetarnih podsistemih, kjer zgornje meje še niso presežene.

Preglednica 2: Prilagajanje okoljskih pritiskov planetarnim omejitvam

Planetarni proces, podsistem	Kazalec	Predlagana omejitev	Sodobni okoljski pritisk	Predindustrijska vrednost
Podnebne spremembe	koncentracija CO ₂ v ozračju (ppm)	350	387	280
Zmanjševanje biotske raznovrstnosti	stopnja izumiranja (število vrst na milijon vrst na leto)	10	> 100	0,1–1

Planetarni proces, podsistem	Kazalec	Predlagana omejitev	Sodobni okoljski pritisk	Predindustrijska vrednost
Dušikov krog	količina dušika, premeščenega iz ozračja za človeške dejavnosti (milijon ton na leto)	35	121	0
Fosforjev krog	količina fosforja, ki se premešča v oceane (milijon ton na leto)	11	8,5–9,5	1
Zmanjševanje stratosferskega ozona	koncentracija ozona (Dobsonove enote)	276?	283?	290?
Zakisovanje oceanov	povprečna globalna zasičenost aragonita v površinski oceanski vodi	2,75	2,90	3,44
Globalna raba sladke vode	poraba sladke vode za potrebe človeštva (km ³ na leto)	4000	2600	415
Spremembe v rabi zemljišč	delež obdelovalnih površin	15	11,7	skromna
Obremenjevanje ozračja z aerosoli	povprečna koncentracija v ozračju – na regionalnih osnovah	ni podatkov	ni podatkov	ni podatkov
Kemijsko onesnaževanje	npr. količine ali koncentracije težkih kovin, količine plastike, jedrskih odpadkov	ni podatkov	ni podatkov	ni podatkov

Vir: Rockström in drugi, 2009

Posebno skrb zbuja tudi globalno prisotno onesnaževanje s plastičnimi odpadki kot podcenjena snovna rezultanta uporabe fosilnih goriv. Množice plastike so pravzaprav tihe ubijalke planeta, zlasti v svetovnih morjih in oceanih, kjer letno konča 10–15 milijonov ton plastike. Človeštvo je skupaj proizvedlo okoli 9 milijard ton praktično neuničljive plastike, ki v veliki meri razpada na mikrodelce v naravi in prehaja v živi svet ... Nujno je treba na ravni EU, potem pa tudi na globalni ravni sprejeti davek na nericiklirano plastiko kot prvi korak k popolni odpravi njene proizvodnje in potrošnje.

Zemlja je sicer v dolgi geološki zgodovini doživela številne in obsežne okoljske spremembe, planetarno okolje pa je bilo v zadnjih 10.000 letih na splošno zelo stabilno. Prav v tem stabilnem obdobju zemeljske zgodovine, torej v holocenu, je lahko prišlo do nastanka in razvoja številnih civilizacij, danes pa je sicer dinamična stabilnost planeta prav zaradi delovanja človeške vrste ogrožena. Katastrofe lahko pridejo »od zgoraj«, toda številne so si

zakuhali ljudje sami, ugotavlja filozof Marko Uršič (1999, 156). Število svetovnega prebivalstva in gospodarska aktivnost sta bila v dolgem zgodovinskem obdobju dokaj stabilna, naraščala sta zelo počasi. Industrijska revolucija pa je pred več kot 200 leti povzročila dramatično spremembo, stopnje rasti prebivalstva in gospodarske dejavnosti so se s tržnim gospodarstvom in hitrim tehnološkim razvojem dramatično povečale (Harris in Roach, 2013). *Po industrijski revoluciji okoli leta 1800 se je dejansko začelo novo obdobje geološke zgodovine, ki bi bilo lahko zaradi globalnih posledic delovanja človeške družbe poimenovano antropocen* (Rockström in drugi, 2009, 472). Po mnenju strokovnjakov OZN pa naj bi se antropocen začel sredi 20. stoletja, ko se je začela množična proizvodnja in potrošnja materialov, ki v naravnem svetu dejansko niso prisotni v obliki kamnin (npr. plastika, čisti aluminij) (Human Development Report, 2020, 50). V vsakem primeru so dejavnosti človeka v obdobju antropocena postale glavna gonilna sila globalnih sprememb okolja. Zemeljski sistem po mnenju Dryzka (2018, 49) ni le sklop omejitev za človeško aktivnost, dejavnost človeka že temeljno vpliva na samo vsebino, sestavine Zemlje. Okoljski megatrendi kažejo, da so človeške aktivnosti planetarni ekosistem na začetku 21. stoletja že potisnile iz stabilnega podnebno-okoljskega stanja v holocenu. Človeška vrsta je preoblikovala tri četrtine kopnih biotopov v »antropogenizirane« biome, uporablja več kot četrtno produktov fotosinteze, obenem ogroža preživetje 1 milijona od okoli 8 milijonov zemeljskih vrst, antropogene materialne dobrine, spremembe (ceste, zgradbe, kmetijski pridelki ...) pa tehtajo 30.000 milijard ton (Human Development Report, 2020, 53, 120). Etienne Balibar (2019) torej upravičeno poudarja, da sta kapitalistična logika in kapitalistična degradacija okolja totalni, kar pomeni, da antropocen kot problem naslavlja totalnost in postavlja pod vprašaj celotno splošno idejo napredka človeške vrste.

Prvič v zgodovini sveta so človeške dejavnosti postale glavna sila pri oblikovanju sistemov na Zemlji, ki ohranjajo pogoje za življenje. Živimo torej v novi dobi našega planeta, v kateri pa se ljudje več ne moremo zanašati na Zemljo kot rezervoar, ki bo absorbiral vse posledice naše produkcijske dejavnosti (Žižek, 2017, 36). Poimenovanje sedanje geološke dobe antropocen samo po sebi govori o človekovi moči in inteligenci, lahko bi bilo razlog za ponos, če ne bi hkrati z materialnim napredkom tako silovito pritiskali na okolje, v škodo skoraj vseh živih bitij in same človeške vrste, prihodnjih generacij (Lorenci, 2018a). Tudi soustanovitelj Svetovnega gospodarskega foruma Klaus Schwab (2016) opozarja, da ne smemo pozabiti, da je doba, v kateri trenutno živimo, antropocen ali doba človeka. Čeprav je med geografskimi tradicijami koncept »človeške zemlje« zelo star in se po mnenju geografa Andreja Černeta (2017, 339) nanaša na iskanje odgovorov na vprašanja o človekovem položaju v naravnem redu, ga je treba v obdobju antropocena po mnenju pisca zaradi samoogrožanja eksistence človeške vrste izrazito prednostno obravnavati. Zemlja kot edinstveni bivalni planet je bistveni, vendar »spregledani« vidik človeške eksistence, eksistence človeške vrste. V obdobju antropocena so neobhodne tudi spremembe merjenja človekovega razvoja oziroma napredka, ki krepko presega BDP in vključujejo tudi

kazalce planetarnih pritiskov na okolje (npr. izpusti toplogrednih plinov, poraba naravnih virov, materialov) (Human Development Report, 2020).

Teoretik in aktivist ekoanarhizma John Clark (2020) nasprotuje temu, da bi novo geološko dobo poimenovali antropocen. Predlaga, da se nova geološka doba imenuje npr. kapitalocen (skupaj s tehnocenom in androcenom kot posledico patriarhata), saj sta prav kapital in kapitalizem (»ekocidni« družbeni red) dejanska temeljna vzroka globalne degradacije okolja. Zaradi množičnega izumiranja drugih zemeljskih vrst se danes po njegovem mnenju nahajamo v obdobju t. i. nekrocena, v »novi eri smrti« ... Človeštvo ima tudi po mnenju Hararija (2019, 151) na voljo le še malo časa, da se znebi npr. odvisnosti od fosilnih goriv. Odvajanje mora začeti takoj, najprej pa priznati: »Pozdravljeni, sem homo sapiens in zasvojen sem s fosilnimi gorivi.«

Po mnenju Rawlsa (2012, 180) t. i. kapitalizem *»laissez-faire«* ciljno označujeta ekonomska učinkovitost in rast. V kapitalističnih ekonomijah morajo vlade zagotavljati predvsem nenehno ekonomsko rast, saj bi sicer finančni in ekonomski motor kapitalizma prenehal delovati. Naomi Klein (2014, 19) sodi, da kapitalizem sedanosti izrazito označuje gospodarski model, katerega ključna zapoved je rast za vsako ceno. Gospodarski sistem kapitalizma in planetarni ekosistem sta sedaj v »vojni«, kapitalistični model gospodarstva je v vojni s številnimi oblikami življenja na planetu, v ekonomsko-finančni vojni za trge in potrošnike pa so med seboj tudi vsa podjetja. Nenehno zaostrovanje globalne tržne konkurenčnosti podjetij poteka razen na račun zaposlenih tudi na račun izčrpavanja naravnih virov, onesnaževanja okolja in zmanjševanja ekosistemskih storitev, ki pa so biološko ključne za vse oblike življenja na planetu. Okoljska aktivistka Živa Kavka Gobbo (2021) opozarja, da je bilo samo v letu 2020 ubitih vsaj 331 okoljskih aktivistov, ki so nasprotovali gospodarskim projektom, škodljivim za okolje.

Asimetrično razmerje med človeško vrsto, kapitalom na eni strani in naravo, okoljem na drugi, stalna »potreba« po rasti je v zadnjih 50 letih začela preseirati zmogljivost obnavljanja in samočiščenja planetarnega ekosistema; poseganje v naravno kroženje nekaterih kemijskih elementov (fosfor in dušik), kemizacija okolja ter intenzivno onesnaževanje vodnih virov in zraka, dramatično zmanjševanje biotske raznovrstnosti in podnebne spremembe ter vse bolj nevarne oblike virusnih (covid-19) in bakterijskih epidemij (vse tesnejši stiki z divjimi živalmi in posegi v njihove habitate ter s tem večje možnosti prenosa bolezni na človeka) so zgolj trenutno najbolj izpostavljene oblike neravnovesnega razmerja človeška vrsta – narava, okolje. V primežu antropogenega onesnaževanja okolja tudi na globalni ravni pa le dozorevajo predstave o (omejeni) zmogljivosti planeta za oskrbo življenja človeške in drugih vrst.

Ključna vzroka globalizacije okoljskih problemov sta pospešeno povečevanje svetovnega prebivalstva in trajni količinsko zasnovani gospodarski razvoj, torej širjenje gospodarstva po modelu trajne (količinske) rasti. Človeška vrsta je namreč »spregledala«, da obstaja temeljna odvisnost človeka od biofizikalnih pogojev preživetja – ne glede na

razvoj znanosti, tehnologije ali gospodarstva. V obdobju kapitalizma in tudi realnega socializma se je vzpostavil snovno neskljen, torej linearno zasnovan proces proizvodnje in potrošnje, od rabe surovin do odlaganja odpadnih snovi, ki je v popolnem nasprotju s kroženjem snovi v naravi. Na drugi strani pa so energetska osnova človeštva postali neobnovljivi viri energije (končne zaloge), kjer ob njihovi pretvorbi in rabi prihaja do povečane entropije okolja, obremenjevanja sestavin okolja, zlasti zraka in vode. A letna poraba končne energije najbolj bogatih prebivalcev je več kot 1000 GJ na prebivalca, za dostojno življenje pa zadošča 10–40 GJ (Oswald in drugi, 2021, 2).

Odmevna knjiga *Meje rasti* (Meadows in drugi, 1974) je leta 1972 prva v širšem javnem prostoru argumentirano zasejala fizikalno-okoljski dvom, pravzaprav dokaze o fizični in prostorski nezmožnosti nadaljevanja modela trajne gospodarske rasti. S pomočjo modelnega in sistemskega pristopa ter računalniške analize medsebojnih razmerij med (praviloma eksponentno) rastjo prebivalstva, kmetijstva, industrije, rabe naravnih virov in onesnaževanja je inovativna študija opozorila, da lahko v obdobju 100 let presežemo okoljske omejitve rasti, kar bi povzročilo nekontrolirano zmanjšanje tako prebivalstva kot industrijskih zmogljivosti. Tudi vizijo Brundtlandine komisije o 5–10-krat večjem svetovnem gospodarstvu v 21. stoletju (kljub opredeljevanju za »trajnostni« razvoj) je ekološki ekonomist Herman Daly ocenil kot okoljsko nemogočo (Dryzek, 2013, 162). Socialni in ekonomski napredek zadnjih desetletij je praviloma spremljalo povečevanje porabe naravnih virov in degradacije okolja po vsem svetu. Takšen razvojni vzorec je ne le socialno in okoljsko skrb zbujajoč, oddaljuje nas tudi od ciljev resničnega trajnostnega razvoja, v osrčju katerih je prav odločno in dosledno razdvajanje okoljskih pritiskov od zelenega socialno-ekonomskega napredka (Vintar Mally, 2009).

Sedlaček (2014, 232) sodi, da je pričakovanje rasti brez konca pravzaprav zgolj ideja o napredku v drugačni obliki, najprej v religiozni (nebesa) in pozneje v posvetni obliki (nebesa na Zemlji). »Skrb« (dolžnost!) trgov, države, znanosti in včasih vseh skupaj je torej zagotoviti materialni napredek, ki se enači z gospodarsko rastjo. Vsak zastoj v rasti BDP naj bi nas odmaknil od našega cilja (»napredka«, »razvoja«), kar v svetu kapitala velja za absolutno zlo. Rast pa naj bi bila največje dobro, ne zgolj matrica ekonomije, ampak pogosto vsega našega družbenega in političnega življenja. Kapitalizem mora trajno rasti, da lahko deluje in preživi, kar pa je na planetu z nepremakljivimi, omejenimi viri okolja in omejeno samočistilno zmogljivostjo seveda nemogoče. O kapitalizmu povedano zelo preprosto: ničelna rast daje – ničelne profite (Drenovec, 2014), zato je rast v globalni ekonomiji sedanjega zgodovinskega trenutka osnovna in neizogibna značilnost (Cato, 2011, 135), kar velja tudi za celotno obdobje zadnjih 200 let (Harris in Roach, 2013, 18).

Za planetarno in lokalno ravnovesno okolje pa je trajna gospodarska rast dejansko »ekonomija« rakastih celic. Kljub temu so vlade kapitalističnih gospodarstev (in realnega socializma – opomba pisca) prednostno usmerjene v ustvarjanje razmer, ki naj bi omogočile in zagotavljale trajno gospodarsko rast (Dryzek, 2013). Krize v kapitalizmu ne povzročā

premalo produktivno delo ali presežna produkcija, v temelju krize je vedno presežek kapitala, ki ne more najti dobičkonosnih investicij. To je temeljni vzvod kapitalistične rasti, saj kapital v pogojih mirovanja, torej nerasti, enostavno devalvira (Ploštajner, 2014, 20). Vuksanović (2014) se vprašuje, ali je sploh družbeno in ekološko stabilen gospodarski sistem, ki zahteva eksponentno rast proizvedenih dobrin in storitev po 5-% letni stopnji. Vprašanje velikih dolgov med drugim torej tudi zaradi zadovoljevanja pričakovanj bank in drugih investorjev dodatno zahteva visoko gospodarsko rast za vsako ceno.

Množice ljudi vsak dan garajo v neprijetnih službah za odplačevanje npr. visokih stanovanjskih posojil. Leta 2007 so v ZDA milijoni ljudi zaradi nezmožnosti plačevanja hipoteke ali refinanciranja posojila v času padajočih cen stanovanj izgubili dom in čez noč so vzniknila nova šotorska mesta (Hodkinson, 2018, 167). Potreba kapitalizma po nenehni rasti je naletela na finančno upehane potrošnike, z množico navidezno ugodnih kreditov se je spodbudilo dodatno povpraševanje in pravzaprav na perfiden način dobesedno finančno zaslužnjilo prezadolžena gospodinjstva. Poceni posojila so pred krizo za omejeno obdobje prinesla nadaljevanje potrošniške orgije, ki so jo s politiko varčevanja plačali socialno šibkejši sloji, srednji sloj, javni sektor, sočasno pa so se znižali davki korporacij (obdavčitve kapitala) in davčne obremenitve najbogatejših.

Piketty (2014; 2015) je z daljšim zgodovinskim presekom globalne letne rasti prebivalstva in gospodarstva v zadnjih 2000 letih argumentirano opozoril na nezmožnost trajno visoke, nekajodstotne gospodarske rasti, ki naj bi po njegovem mnenju bila zgolj epizodna značilnost kapitalizma zlasti v zadnjih 100 letih (preglednica 3). Piketty (2014) sodi, da je torej v bogatih državah že konec z zgodovinsko spektakularno, nekajodstotno letno gospodarsko rastjo. Ni države na svetu, kjer bi bila npr. 3–4-% letna rast gospodarstva daljša od 20–30 let. Zato za razvita gospodarstva napoveduje 1–1,5-% letno rast, vendar zgolj s predpostavko, da bo možno fosilna goriva nadomestiti z novimi viri energije in novimi okoljskimi tehnologijami, ki bistveno manj obremenjujejo okolje. Piketty (2014) torej (le) delno prepozna okoljske omejitve, saj tudi za bogate države ne predvideva ravnovesnega, z nosilnostjo okolja nepremakljivo omejenega, količinsko nerastočega (kapitalističnega) gospodarstva.

Preglednica 3: Globalna letna rast prebivalstva in gospodarstva v obdobju 0–2012

Obdobje	Svetovno prebivalstvo (%)	Svetovno gospodarstvo (%)	Gospodarska rast na prebivalca (%)
0–1700	0,1	0,1	0,0
1700–1820	0,4	0,5	0,1
1820–1913	0,6	1,5	0,9
1913–2012	1,4	3,0	1,6
1700–2012	0,8	1,6	0,8

Vendar je z dolgoročnega okoljskega in medgeneracijskega vidika velike pozornosti vredno njegovo opozorilo o skriti pasti t. i. kumulativne nizke letne rasti. Zgolj 1-% letna gospodarska rast kumulativno prispeva k tretjinskemu (35-%) povečanju skupnega gospodarskega (snovno-energetskega in emisijskega) iznosa v zgodovinsko zelo kratkem obdobju 30 let, 1,5-% letna rast pa kumulativno 50-% v 30 letih. Rast proizvoda za 1 % na leto je torej v resnici hitra (Piketty, 2014). 2–2,5-% letna rast gospodarstva pa prinese podvojitev gospodarskih in emisijskih iznosov v obdobju ene generacije (30 let), kar povzroči radikalne družbene in okoljske spremembe. Ljudem pa še vedno ne gre v glavo, kateri zli duh nam je naprtil šibko rast, in čakajo, kdaj se bodo zbudili iz krizne more ter ponovno dosegali 3–4-% letno rast ...

V 21. stoletju se bo po mnenju Pikettyja (2014) svetovna gospodarska rast upočasnila, do leta 2050 pa naj bi bil po najbolj verjetnem scenariju zaradi različne stopnje rasti družbeni proizvod na prebivalca po makroregijah sveta bolj ali manj izenačen, razporeditev svetovnega BDP pa naj bi se približala razporeditvi svetovnega prebivalstva. Vendar pisec sodi, da večja socialna in medregionalna ekonomska enakost ne bo dosežena brez temeljitih političnih, družbeno-ekonomskih sprememb, saj na podlagi zgodovinskih ravnanj ne verjame v socialno in geografsko (prostorsko) »sočutnost« trga, kapitala oziroma njegovih lastnikov.

Ekosocialist Pepper (1995, 218, 219) podčrtuje, da je trajnostni, okolju prilagojeni razvoj kapitalizma protisloven, saj je kapitalizem v temelju zasnovan na rasti, na izkoriščanju narave in dela, delovne sile. Ekspanzivna rast je za delovanje kapitalizma ključna, ne glede na socialne, politične, geopolitične ali okoljske posledice. Kriza kapitalizma je endemična, v kriznih razmerah je kapitalizem vedno takrat, ko ni gospodarske rasti, torej večanja kapitala in dobičkov. V razmerah recesije kapitalizma se t. i. učinkovite in racionalne rešitve iščejo v še večjem in praviloma hkratnem izkoriščanju okoljskih virov in ljudi, delovne sile.

Harari (2019, 148) zaskrbljeno in slikovito povzema: »Homo sapiens se že tisočletja vede kot ekološki serijski morilec, toda sedaj se preobraža v ekološkega množičnega morilca. Če bomo tako nadaljevali, bomo uničili velik odstotek živih organizmov in spodkopali temelje človeške civilizacije.« Problem odnosa človeka do narave namreč ni v tehnologiji, temveč v človeku, ki to tehnologijo uporablja. Ekološka kriza je le projekcija človekove duhovne krize navzven, na okolje in naravo, ugotavlja Božidar Flajšman (2009, 221).

Tudi »upravičevanje« nenehne gospodarske rasti in rasti BDP s povečevanjem sreče prebivalcev se je po sodobnih raziskavah pokazalo kot zavajajoče. *Novejša znanstvena dognanja namreč kažejo, da se po dosegu ravni materialne blaginje okoli 25.000 dolarjev na prebivalca letno praviloma izravnata krivulji sreče in tudi podaljšanega pričakovanega trajanja življenja.* Vendar je po mnenju nekaterih strokovnjakov tudi nekaj znamenj, da se raven dohodka, pri kateri se to zgodi, sčasoma lahko nekoliko zviša (Wilkinson

in Pickett, 2012, 8) Nadaljnje kopičenje materialne blaginje, osebne bogastva in povečevanje družbenega razslojevanja pa sreče praviloma več ne povečuje. Tako kot se je izravnala zveza med zdravjem in gospodarsko rastjo, se je izravnala tudi zveza med gospodarsko rastjo in srečnostjo. Podobno kot zdravje tudi občutenje sreče narašča v začetnih obdobjih gospodarske rasti in se nato umiri. Celo več, številni ljudje v osebno zahtevnem in stresnem »rastnem« tržnem tekmovanju postanejo manj srečni in čedalje bolj nezadovoljni, bolj dovzetni za strese, depresijo ter druge mentalne in fizične bolezni. V bogatih državah torej ni več mogoče upravičevati ohranjanja razvojnega modela rasti (in poglobljanja socialnega prepada) s tem, da naj bi povečeval srečo, zadovoljstvo prebivalcev in prebivalcev. Vsekakor pa je določena stopnja materialnega blagostanja posameznika in družbe nezamenljiv, neobhoden pogoj za srečo, vendar je nad določeno ravniho vse več negativnih učinkov obsežne in rastoče gospodarske dejavnosti, od okoljskih do socialnih (Cato, 2011).

Zato socialni in sonaravni premislek vodi k naslednji trditvi: sonaravne ter znotraj- in medgeneracijsko pravične, »zmerne«, toda dostojne blaginje za vse prebivalce planeta ni možno udejanjiti znotraj okvirov trajno rastoče produkcijsko-potrošne, prostorsko kolonizacijske strukturne zasnove kapitalizma, ki zgodovinsko gledano nikoli ni bil družbeno pravičen in samoomejitven (»odrasten«), kar pa je veljalo tudi za »rastni« gospodarski koncept t. i. realnega (državnega) socializma 20. stoletja.

2.1.2 Asimetrično razmerje med človeško vrsto, kapitalom in naravo – primer pandemije covid-19

Svetovna zdravstvena organizacija (WHO) je o novem koronavirusu prvič poročala 31. decembra 2019, ko so zapisali, da iz Kitajske (Wuhana) poročajo o pojavu več primerov pljučnice, ki naj bi jo povzročil novi virus. S sledenjem okužbam so kasneje ugotovili, da se je prva okužba verjetno zgodila že 17. novembra 2019. Januarja 2020 se je virus razširil v sosednje države Kitajske, Severno Ameriko, Avstralijo in nekatere evropske države, marca 2020 pa je bilo širjenje potrjeno že v 166 državah (Bobovnik, 2020). Do avgusta 2021 je bilo okuženih več kot 220 milijonov ljudi, več kot 4 milijone ljudi je izgubilo življenje. Številne države po vsem svetu so sprejele zelo stroge ukrepe zapiranja in omejitev, da bi omejile nadaljnje širjenje novega koronavirusa ter zmanjšale število bolnišničnih primerov in smrti, nekatere pa so se prednostno odločile za priporočila (npr. Švedska) (Kukovič, 2022).

Sociolog Frane Adam (2020) upravičeno sodi, da je epidemija covid-19 bržkone zmes tako naravne nesreče kot družbenih odločitev, je nevarnost in prinaša tveganje. Nevarnost bomo po njegovem mnenju lahko do neke mere odpravili s cepivom ali novimi zdravili, toda tveganje za ponovne izbruhe ostane, če ne spremenimo naših odločitev in življenjskega sloga na različnih ravneh. Izkazalo se je torej, da pandemija ni bila le naravna nesreča, temveč tudi posledica napačnih ali nedoslednih odločitev

na različnih ravneh družbenega življenja, tudi tehnološko razvitim družbam v Evropi in ZDA upravljanje s tveganji ne gre dobro od rok. Šibko so razviti podsistemi za (civilno) zaščito in varnost, premalo je vlaganja v zdravstvo ter oskrbo starejših (Adam, 2021). Dejan Verčič (2021) ugotavlja, da bi bilo za reševanje pandemije »korone« za začetek boljših časov dovolj že to, da bi vlade priznale, da ne razumejo, kaj se okrog njih dejansko dogaja.

Po mnenju obramboslovca Marjana Malešiča (2022) je covid-19 dejansko sprožil kompleksno krizo, saj je povzročil resne probleme na državni in mednarodni ravni na različnih področjih družbe, od zdravstva do gospodarstva, blaginje, kulture, politike, izobraževanja, družbenih razmerij in drugih sestavin človekovega življenja. Sodi, da politika in sistemi kriznega upravljanja na državni in mednarodni ravni niso bili sposobni pravočasno in dovolj učinkovito odgovoriti na večplastne izzive epidemije, ki je zelo hitro postala pandemija, pogosto pa je bila tudi zelo šibka koordinacija med politiko in znanostjo, stroko. Simona Kukovič (2022) je pomembno vlogo glede neuspešnosti reševanja pripisala nezaupanju državljanek in državljanov do ključnih političnih institucij. Zaradi napredka medicine, izboljšanja kakovosti javnega zdravja in drugih razlogov pandemija covida-19 na srečo (še) ni dosegla razsežnosti nekaterih največjih katastrof v človeški zgodovini, kot je bila »črna smrt« leta 1347 (umrlo je 25–50 % prebivalcev Evrope), »uvožene« bolezni iz Evrope, ki so po letu 1492 verjetno ubile 90 % prebivalcev Amerike, ali gripa leta 1914 – 3 % svetovnega prebivalstva (Human Development Report, 2020, 109).

Pandemija je leta 2020 z izjemno veliko hitrostjo globalnega širjenja razkrila tudi ranljivost globalnih oskrbnih verig, boleče podčrtala »biološkost« človeške vrste in postavila v ospredje pomen t. i. odpornih gospodarstev (Lin in drugi, 2020, 5). Sredi januarja 2022 je bilo dnevno 125 milijonov okužb, kar je 10-krat več kot aprila 2021, omikronski val pandemije covida-19 pa je v začetku leta 2022 dosegel vse celine. Po prejšnjih različicah je bila smrtnost v skupini od starosti 60 let naprej 14-krat večja od smrtnosti zaradi gripe. Imunologa Janez Tomažič in Alojz Ihan (2022) sodita, da bodo v vsaki državi potrebni široki pogovori in razprave o pravičnejši viziji za družbo v obdobju pandemije in po njej, prav tako je nujno spopadanje z dolgoročnim urejanjem življenja za vse, ki živimo na tem planetu.

James Lovelock (2021), snovalec koncepta Zemlje (Gaje) kot živega organizma zaskrbljeno opozarja, da je izbruh pandemije treba obravnavati tudi kot poskus planeta, da se zaščiti. Sodi, da ni izključeno, da bo v naslednjem poskusu obrambe Zemlja odgovorila še bolj trdno in »nagnusno«. Pandemična kriza zaradi covida-19 je zgolj po nekaj mesecih ponovno razkrila izjemno krhkost sodobne civilizacije, ki se je skoraj v celoti organizirala okoli vrednote denarja, torej okoli tržno deterministične, okoljsko nesorazmerne ekonomije. Pandemija koronavirusne bolezni je razkrila globalne slabosti obsedenosti z gospodarsko rastjo in posledice varčevalnih politik (Pistotnik,

2021b). Po mnenju pisca knjige je z zdravstveno in gospodarsko brutalnostjo nemudoma prekrila in hkrati (verjetno časovno omejeno) tudi zakrila široko mavrico že daljše obdobje prisotnih okoljskih, podnebnih, ekonomskih, finančnih in socialnih problemov, ki sestavljajo ogroditve globalne in evropske družbe tveganja 21. stoletja. Stalno širjenje življenjskega prostora človeške vrste na račun poseganja v naravne habitate drugih zemeljskih vrst, rast števila in obsega dejavnosti človeške vrste z visoko prebivalstveno gostoto ne povzroča le ekosistemskih in podnebnih neskladij. Zaradi vse bolj tesnega stika z drugimi zemeljskimi vrstami (divjimi in domačimi živalmi) povzroča skrajno zdravstveno tvegano povečevanje virusnih, bakterijskih in drugih prenosov (zoonoz) v obeh smereh. V letu 2022 tudi zaradi ravnanja kitajskih oblasti znanstvenikom sveta ni uspelo zanesljivo določiti točne lokacije začetka epidemije covida-19 in vzrokov zanj.

Odzivi na pandemijo so z grobimi primeri državnega in velekapitalskega egoizma (zaplembe zdravstvene zaščitne opreme drugih držav, nespodobne »trumpovske« ponudbe predhodnih zakupov še neizdelanega cepiva, eksponentno povečevanje cen zaščitne opreme) ponovno pokazali na temeljno »pomanjkljivost« paradigme tržno tekmovalne civilizacije: odsotnost globalne solidarnosti, podstati t. i. skrbstvene demokracije (npr. odsotnost visoke stopnje precepljenosti kot kazalca družbene solidarnosti do sodržavljanov, soodvisnosti in odgovornosti, zaščite najbolj ranljivih skupin populacije) in elementarnega človeškega sočutja, odsotnost globalnih sistemskih mehanizmov za skupnostno akcijsko sodelovanje in za učinkovito, konkretno reševanje v planetarno kriznih razmerah. Nekaj optimizma so prinesli pozivi vrhunskih znanstvenikov, da je pri mrzličnem iskanju cepiva, pri odprti in hitri izmenjavi informacij nujno globalno solidarnostno zasnovano sodelovanje in skupno raziskovanje, kar se je na srečo v določeni meri tudi zgodilo. Dejstvo je tudi, da je Kitajska nekaj ključnih tednov pred svetom prikrivala podrobnosti o virusu, a žal so po navedbah raziskovalne novinarke Deборе MacKenzie (2021) v preteklosti podobno ravnale tudi nekatere druge države. Tudi zato je bil maja 2020 umesten poziv predsednice Evropske komisije Ursule von der Leyen za neodvisno mednarodno preiskavo izvora virusa, da bi se začelo sodelovanje v preprečevanju pričakovanih novih izbruhov epidemij. Brez popolne osvetlitve izvora, vzrokov in poteka pandemije covida-19 (vključno z nejasnostmi glede laboratorija za virologijo v Wuhanu) se ne bo mogoče sistemsko in bolj učinkovito pripraviti na verjetne prihodnje pandemije.

V letu 2020 se je zaradi posledic pandemije covida-19 poraba primarne energije zmanjšala za okoli 5 %. Sodelavci Mednarodne meteorološke organizacije (WMO) navajajo, da so se zaradi posledic pandemije (*lockdown*) v letu 2020 emisije toplogrednega CO₂ zmanjšale za 4–7 %. Vendar na globalni ravni ni prišlo do nobenih potrebnih trajnostnih strukturnih sprememb (industrija, energetika, promet). Tako ni prišlo do začetka ambiciozne globalne »zelene« prenove družbe in gospodarstva, ki je nujna

za uresničitev ciljev Pariškega podnebne sporazuma o doseganju globalne podnebne nevtralnosti do srede 21. stoletja (Coronavirus Pandemic ..., 2020). Leta 2020 se je po podatkih mednarodne organizacije Oxfam zaradi ekonomsko-socialnih posledic pandemije število prebivalcev, ki živijo v ekstremni revščini, povečalo za več kot 100 milijonov. 2,7 milijarde prebivalcev (več kot tretjina svetovnega prebivalstva) v letu 2020 ni prejela javne finančne pomoči za spopad z učinki pandemije. Svet je za odpravljanje posledic pandemije leta 2020 potrošil okoli 1200 milijard dolarjev, od tega več kot štiri petine gospodarsko razvite države, kjer živi manj kot petina svetovnega prebivalstva. Okoljevarstveni strokovnjaki pa opozarjajo, da je v letu 2020 okoli 1,5 milijarde plastičnih zaščitnih mask končalo v oceanih, njihova življenjska doba pa je okoli 450 let.

Rudi Rizman (2021a) navaja, da so se politike in družbe na širjenje različnih patogenov v zgodovini odzvale tako skrajno sebično (v njih so prepoznale enkratne materialne in tudi politične koristi) kot tudi s presenetljivimi primeri altruizma (socialne solidarnosti). Covid-19 torej ni prvi tak primer v zgodovini, ko so države, korporacije (od proizvajalk medicinske opreme do farmacevtskih), politiki in politične stranke na oblasti v podobnih krizah zgrabili priložnost za pridobivanje različnih materialnih in političnih koristi. V kriznih zdravstvenih razmerah leta 2020 se je na eni strani razgalil državni, nacionalni egoizem in na drugi izjemni primeri solidarnosti, zlasti na medčloveški in lokalni ravni. V času pandemije so demokratične vlade, skupaj s samo motiviranimi in dobro obveščenimi državljani (npr. Nova Zelandija, Norveška), uspešno iskale poti za obvladovanje zdravstvene in družbene grožnje, avtoritarni politiki pa so v primežu pandemije iskali priložnosti za represijo, za še večjo koncentracijo politične moči v svojih rokah.

Paul Demarty (2021) opozarja na nehumano logiko intelektualne lastnine glede cepiv proti covidu-19 ter obtožuje nekatere farmacevtske korporacije in politike za množične smrti. Poudarja, da bo globalno obvladovanje covid-19 možno zgolj v primeru doseganja visoke precepljenosti celotne človeške populacije. V revnejših državah pa ljudje ne morejo do cepiva, medtem ko se v bogatih kopičijo milijoni cepiv s pretečenim rokom uporabnosti, bogate države se torej dejansko streljajo v lastno koleno (Rizman, 2021a). Po mnenju Rizmana (2021a) je resen problem pandemije tudi zavračanje cepiva, ki pa je staro toliko kot samo cepljenje, toda »cepilni zid« je tudi po njegovem mnenju za zdravstveni sistem in družbo za zdaj edino znanstveno kredibilno, učinkovito in ne nazadnje moralno sredstvo, do katerega se je znanost dokopala. Omogoča izhod iz prptja (*lockdowna*) ter vrnitev v obvladljive razmere in znosno družbeno življenje. Vendar poudarja, da test demokracije zahteva, da nasprotnikom cepljenja ni mogoče odreči njihovih legitimnih zahtev do odgovorov zdravstvenih in političnih oblasti na njihove pomisleke. Pogosto zavožene politične kampanje za promocijo množičnega cepljenja so znak velikega nezaupanja ljudi. Nezaupanje civilne družbe je slab obet tudi za doseganje potrebne enotnosti in solidarnosti za izhod iz globalne ter lokalne okoljske in podnebne krize, ki ni mogoč brez bolj kolektivistične, sočutne in solidarne družbe.

Pater Gržan (2021) (sam se prišteva med »teoretike zarote«) nasprotuje prisilnemu (torej obveznemu) cepljenju in poudarja, da pri cepivih za obvladovanje covid-19 ni prišlo do običajnega, večletnega trdega raziskovalnega dela za izdelavo varnega in učinkovitega cepiva, ki bi omogočilo tudi sprotno preverjanje neželenih stranskih učinkov. Rudi Rizman (2021a) pa opozarja, da so se poskusi delegitimizacije oziroma nasprotovanja cepivom v zgodovini pogosto izkazali kot nevarna grožnja javnemu zdravju. Brez visoke stopnje globalne imunizacije bo treba računati s tem, da bo covid-19 za dalj časa v svetu predstavljal endemično grožnjo. Renata Salecl (2021) poudarja, da je večina razvitih držav v zadnjih desetletjih šla skozi neoliberalno preobrazbo, ki temelji na ideji individualne izbire. Ljudje tako kar naprej poslušajo, da je v njihovem življenju vse od zdravja do uspeha in sreče odvisno od individualnih izbir. Zelo malo pa se razpravlja o izbirah, ki presegajo posameznika in zadevajo skupnost. Čeprav bi po mnenju Salecl (2021) že davno morali preklopiti na razmišljanje o družbenih izbirah, še posebej ob naraščajočih ekoloških problemih, nas je izgleda šele pandemija soočila z dejstvom, da neoliberalizem z glorifikacijo individualnih izbir dejansko ustvarja dolgoročno družbeno škodo. In nasprotovanje cepljenju v imenu individualne izbire je nekaj, kar po njeni sodbi pred našimi očmi ustvarja škodo – od individualnih izgub zdravja, življenja do ekonomskih, kulturnih izgub.

Filozof Gorazd Kocjančič (2021; 2022), ki zelo kritično razmišlja o upravljanju v razmerah pandemije covid-19 in odgovornosti zdravnikov, med drugim opozarja na nasilno prilaščanje velikih farmacevtskih firm imunskega sistema prebivalcev. Medicino in znanost pa obtožuje, da sta med drugim postali podizvajalki v nasilni preobrazbi demokratične družbene ureditve v t. i. sanitarni totalitarizem covidnega režima in distopično družbo nadzora. Tudi Tomaž Mastnak (2022) sodi, da je covidni režim kot sistem ukrepov za upravljanje epidemije covid-19 totalitarno zasnovan odgovor globalističnih elit na krizo liberalizma, ohranja se industrijska logika vzpostavljanja družbenega gospodarstva. Erik Valenčič (2022a) navaja, da so se države, druga za drugo, oklepale najbolj apokaliptičnih scenarijev in ignorirale dejstvo, da se pandemije tako nalezljivega virusa na dolgi rok ne da zaježiti z nikakršnimi ukrepi, strogi ukrepi (po vzoru Kitajske) pa poteka pandemije naj ne bi bistveno spremenili.

Sociologinja Ksenija Vidmar Horvat (2020) poudarja, da so ključna družbena sporočila covid-19 naslednja:

- razgaljena ranljivost globaliziranega kapitalizma, globalizirane ekonomije;
- sebičnost in preživetost nacionalnega načela človeške solidarnosti in sodelovanja;
- obnovljena splošna ideja solidarnosti – lokalna, planetarna in medgeneracijska (tudi v izmenjavi znanja in podatkov o covidu-19);
- hipna zaježitev ideologije neoliberalne socialne paradigme, temelječe na osebni odgovornosti za lastno zdravje in delovni storilnosti;
- javno zdravje kot oblika solidarnosti s skupnostjo;

- okrepljena ideja družbene osmislitve življenja, ki bo preseгла načela tekmovalne tržne ekonomije;
- vračanje k vrednotam izpred svetovnega obrata k neoliberalizmu, npr. k skrbi za drugega, k vlogi skupnega dobra;
- odmik od banalnega potrošništva, vračanje k proizvodnji in kupovanju lokalno proizvedene hrane;
- odmik od iluzije, da lahko populistri rešujejo ključne probleme, se uspešno spopadejo z dejansko nevarnostjo.

Tako pandemija leta 2020 kot s tem povezana gospodarska kriza sta po mnenju ekonomista Igorja Feketije (2020) posledici logike kapitalizma (logike kapitala), ne pa zgolj njegovega slabega trenutka. Po njegovi sodbi je možno prepoznati naslednje ključne učinke pandemije:

- razkrivanje družbene in biološke nevzdržnosti kapitalizma – nezadostnost zdravstvenih sistemov in sistemov socialne varnosti, nekompetentnost političnih oblasti za ukrepanje na državni in mednarodni ravni, širjenje načina proizvodnje (kmetijske, industrijske) in stanovanj v naravo, v habitate divjih živalskih vrst;
- pospeševanje nekaterih tendenc in trendov – povečevanje razlik med revnimi in bogatimi, med etničnimi skupinami ter med spoloma, nazadovanje nekaterih gospodarskih panog, v razglašeni izredni razmerah pospeševanje poseganja politike v civilno družbo;
- razkrivanje možnosti izvajanja »neizvedljivih« ukrepov – večji javni nadzor npr. nad zdravstvom, prometom, izdatnejša pomoč ljudem v stiski.

Mednarodna organizacija dela (ILO) poudarja, da virusna pandemija covid-19 glede zaposlitve najbolj ogroža majhna podjetja in okoli 1,6 milijarde sezonsko, prekarno ali nelegalno zaposlenih, ki nimajo dovolj premoženja ali prihrankov, da prebrodijo krizno obdobje. Tako ostajajo brez sredstev za golo preživetje številne družine po svetu, ker so njihovi člani zaradi pandemije izgubili sicer negotovo, nizko plačano delovno mesto. Ampak tako virusna pandemija leta 2020 kot finančna kriza leta 2008 in podnebna kriza niso pod vprašaj postavile same podstati obstoječega kapitalističnega družbeno-političnega sistema, ki npr. s slabljenjem javnega zdravstva ogroža zdravje celotnega prebivalstva. Na začetku zlovesčega divjanja virusa (marec–maj 2020) se je iz zelo ranljivega New Yorka nekaj 100.000 premožnih in izobraženih meščanov zlasti iz najbogatějšíh mestnih območij (npr. Manhattan) preselilo v svoje vile ob obalah Long Islanda, Connecticuta, New Jerseyja, pa tudi na Florido in v Kalifornijo, preostali pa ...

Tudi v Evropi se je med epidemijo po mnenju antropologinje Svetlane Slapšak (2020) pokazala vsa sebičnost držav, evropske solidarnosti ni bilo. EU med zdravstveno krizo ni izpolnjevala temeljnega poslanstva, torej medsebojne pomoči držav članic, ni

se držala lastnih vrednot (Podjed, 2020). Pandemija je v Evropi uvodoma povzročila usihanje okoljsko-podnebne vneme, potrebnega preobrata, tudi na ekonomskem polju (Erjavec, 2020). Visokoizobraženi in dobro plačani so ohranjali svoja delovna mesta ter delali na daljavo od doma, delavke in delavci za blagajnami, v zdravstvu (medicinske sestre) in vzdrževanju, v trgovini in prometu pa so bili obsojeni na prekarno delo ter mizerne plače. Po podatkih iz Velike Britanije imajo revnejši 4-krat večjo možnost od bogatih, da bodo umrli zaradi covida-19 (Rizman, 2021a).

Po mnenju skupine SIC (Slehniki in civilisti) se zastavlja ključno vprašanje: kako spremeniti nacionalni in širši razvojni model? Novi koronavirus je apokaliptično razkril pomanjkljivosti gospodarskega in družbenega ustroja, dosedanjih modelov razvoja, razgalil je nespoštovanje okolja in naravnih procesov. Nujni so krizna stabilizacija tako zdravstveno-socialnega ter okoljskega in javnega sektorja kot tudi tržnih delov gospodarstva in življenja, okrepljeno javno dobro (varovanje naravnih krogov) in ustrezna (nenasilna) razdelitev dobrin, trajnostno gospodarjenje (naravni procesi – nad antropogenimi procesi) (Žerdin, 2020).

Tako je npr. v Italiji prišlo do obsežne privatizacije zdravstva, bistveno se je zmanjšalo število postelj, uničujoči val epidemije je v začetku leta 2020 v Lombardiji večkratno presegel zmogljivosti javnega zdravstva in smrtonosno udaril zlasti v domove za ostarele, kar velja tudi za nekatere druge evropske države, tudi za Slovenijo. V vsej boleči razsežnosti se je razkrila nehumanost postmoderne in do obisti sprevržene privatizacijske logike, v kateri starejši vse bolj postajajo odvečno blago, nadležen strošek. Vodstva v nekaterih evropskih državah in v številnih domovih sorodniki obtožujejo umorov in ogrožanja življenja njihovih najbližjih. Rudi Rizman (2020b) zaskrbljeno opozarja na nevarnost, da bi po koncu pandemije, v kateri nosi javno zdravstvo največji del bremena, prišlo do nagrajevanja »zdravstva« – s privatizacijo.

Družbena kriza, ki jo je sprožil koronavirus, je po mnenju podpisnikov pobude Odrast (2020) razgalila številne slabosti globaliziranega kapitalističnega gospodarstva, obsedenega z rastjo – negotovost za mnoge, okrnjeni sistemi zdravstvenega varstva zaradi desetletij varčevalnih politik ter podcenjevanje nekaterih najpomembnejših poklicev in človeških dejavnosti. Temu sistemu, ukoreninjenemu v brezobzirnem izkoriščanju ljudi in narave, je spodletelo pri skrbi za ljudi in planet – namesto tega, bogastvo se kopiči v rokah peščice, planet pa je opustošen. Milijoni otrok vsako leto umrejo zaradi vzrokov in bolezni, ki jih je mogoče preprečiti, 820 milijonov ljudi je podhranjenih, uničujemo biotsko raznovrstnost in ekosisteme, količina toplogrednih plinov pa še naprej narašča, kar vodi v silovite antropogene podnebne spremembe, ki se izražajo v dvigu morske gladine, uničujočih nevihtah, sušah in požarih, ki požirajo celotne pokrajine. Kljub temu se politične in ekonomske »elite« po vsem svetu še naprej oklepajo neskončne gospodarske rasti kot ultimativnega cilja gospodarskih politik. Pandemija covida-19 je razkrila tudi izjemno razsežnost naloge, s katero se sodobne družbe morajo spopasti,

da bi dosegle cilje Pariškega podnebnega sporazuma (Pobuda Odrast: nove korenine ..., 2020). Pandemija je dejansko preizkus usposobljenosti človeške družbe za soočenje s podnebno krizo, boleče je pokazala, da so bogate države in bogati prebivalci svetlobna leta oddaljeni od prepotrebne vzajemne solidarnosti. Tudi zaradi asimetrične, zelo nizke precepljenosti prebivalcev najbolj revnih držav sveta, ki nimajo širokega dostopa do cepiv (ne morejo izdelovati cenejših »generičnih« kopij cepiv zaradi uveljavljanja patentov za cepiva velikih mednarodnih farmacevtskih korporacij), se nove različice covid-19 kot bumerang vračajo tudi v bogate, bistveno bolj precepljene države.

Po mnenju Slavoj Žižka (2021, 123) je pandemija del globalne krize našega načina življenja, ki seže od ekologije do socialnih napetosti. Sodi, da je pandemija nove koronavirusne bolezni med drugim jasno podčrtala, da si naše gospodarstvo ne more privoščiti trdega in popolnega šoka, ustavitve proizvodnje. Zato je treba v temelju spremeniti gospodarstvo, ekonomsko življenje (in zdravstvo), da bo take šoke sposobno preživeti, tako kot se je dogajalo v vojnih razmerah.

2.2 Asimetrično razmerje med kapitalom in delom – družbena neenakost

Kapitalizem je zgodovinsko specifična oblika družbene in ekonomske organizacije, ki se od drugih družbeno-ekonomskih sistemov (npr. fevdalizma in socializma) po mnenju Andreuccija in McDonougha (2016) razlikuje zlasti po:

1. koncentraciji proizvodnih sredstev v rokah relativno majhnega števila posameznikov;
2. velikem številu ljudi, ki pridobivajo sredstva za življenje z delom za plačo;
3. zadrževanju lastništva kapitalistov nad proizvodnimi sredstvi, ki potem na trgu dosejajo velike zasluške;
4. naslanjanju na monetarni sistem za »proizvodnjo« denarja z bančnimi krediti;
5. vlogi dobička kot glavnega motorja proizvodnje.

Po mnenju Žižka (2004, 122) je kapitalistična logika integracije presežka v delovne sistema njegovo temeljno dejstvo. Kapitalisti tekmujejo za dostop do denarja, dela, do surovin in tržišč, podjetja naj bi dosegala maksimalno povečevanje dobičkov, ki se delijo asimetrično – v korist kapitala (lastnikov kapitala, podjetij, korporacij) na račun dela (delavcev, zaposlenih). Ustvarjanje bogastva v kapitalizmu ne proizvaja koristi za vse razrede glede na njihov vložek v ustvarjanje vrednosti, prisotno je izkoriščanje enega od razredov (kapitalistov) na račun drugega (delavskega razreda) (Rogers, 2014, 27). Nenehno zaostrovanje konkurenčnosti, produktivnosti za ustvarjanje dobička je temeljno gonilo kapitalističnega razvoja, ki ob nekaterih pozitivnih materialnih rezultatih prinaša obenem družbene in okoljske stroške. Pozni kapitalizem deluje tako, da proizvaja in vzdržuje družbene razlike in živi od njih, te pa postajajo vedno bolj nepremostljive, vse

razsežnejše in zaradi posledic za ljudi (in za naravo!) tudi vedno bolj katastrofalne (Kreft, 2003, 181). V dobrih štiridesetih letih prevlade sedanje drugače kapitalizma je namesto socialno tržnega kapitalizma po mnenju ekonomista Jožeta Mencingerja (2018b, 182) nastal »kazino« kapitalizem, v njem so lastnike podjetij zamenjali lastniki premoženja, iz delavcev pa je nastala »delovna sila«. Za temi dogajanji so se zgodile velike prerazporeditve družbenega produkta med delom in kapitalom – v korist kapitala.

Meščansko stališče do razmerja med kapitalom in delom pripisuje ves presežni produkt (profit) kapitalu, malomeščanski kompromis govori o »delitvi dobička« med delom in kapitalom (po možnosti v isti osebi malega podjetnika ali delavca solastnika, združnika oziroma soupravljalca), delavski razred pa po mnenju Marka Kržana (2016, VIII) ves produkt pripiše delu. Rastko Močnik (2016, 156) poudarja, da lastnik produkcijskih sredstev (kapitalist) odvzame presežno vrednost delavki in delavcu, si jo prisvoji v obliki profita po prodaji produkta na trgu. S stališča kapitalista, s stališča cene in profita, je videti, kakor da je kapital, vложен v produkcijo, prinesel profit. V nasprotju s tem je dejansko vrednost ustvarilo delo kot presežno vrednost, a si jo je prisvojil kapitalist (Močnik, 2016, 156, 157).

Filozof Lev Kreft (2003, 177) poudarja, da je svetovni kapitalistični red organiziran v paradoksalnih vezanih posodah, v katerih se gladina vode nikoli ne more izenačiti. To pomeni, da družbeni red živi od razlik v doseženih stopnjah modernizacije, te razlike pa mora neprestano obnavljati, če hoče uspešno skrbeti za lastno preživetje. Neutemeljena je utopija, da je cilj globalizacije in globalnosti – globalno usklajena modernizacija. Neprestano širjenje in akumulacija sta ključni strukturni značilnosti kapitalizma, podjetja morajo težiti k trajni rasti. »Konkurenčna uspešnost« je glavni ideološki instrument, s katerim podjetja in države prepričujejo delovne ljudi, da pristanejo na povečevanje izkoriščanja (Močnik, 2016, 159). Bogate države si prisvajajo tiste segmente produkcije (praviloma nematerialno delo – raziskovanje in razvoj, promocija in trženje, upravljanje in administracija), kjer je dobiček največji. »Nevidne vrednosti«, kot so neplačane okoljsko-podnebne škode, neplačano gospodinjsko delo, premalo plačano ali neplačano delo, niso vključene v ceno produkta ali storitve ...

Asimetričnost v moči znotraj razmerja med dominantnim kapitalom (lastniki kapitala) in podrejenim delom (zaposleni) se kaže v različnih oblikah ekonomske (velike razlike v obsegu premoženja, dohodkov), družbene (neenake možnosti v dostopu do izobrazbe, zdravstva, zaposlitve, vpliva na politiko) in geografske (prostorske) neenakosti. Premoženska in dohodkovna oziroma ekonomska neenakost med ljudmi in državami, regijami se je v zadnjih nekaj desetletjih dramatično povečala, s tem pa tudi razporeditev ekonomske in politične moči v prid vse bolj bogate manjšine, »elite«. Tudi v gospodarsko razvitih in bogatih državah se je ekonomska neenakost po letu 1980 povečala, saj tržno zasnovana delitev dohodkov presega zmogljivosti države blaginje za ustrezno zmanjšanje ekonomskega razkoraka: ker plače predstavljajo 70–80 % dohodka gospodinjestev, so razlike v plačah ključni razlog dohodkovne neenakosti (Cantante, 2020, 1, 2).

Mešanica sile oziroma nasilja, bogastva in znanja je končni vzvod moči, ki jo izkorišča vladajoča elita (Kos, 2001, 162). Ekonomist Piketty (2014) opozarja tudi na zgodovinsko nevzdržnost vse večje koncentracije kapitala v rokah peščice ljudi in družbeno, socialno nevarno povečevanje premoženjske neenakosti tudi v bogatih kapitalističnih družbah. Osredotočenost na sicer pomembno dohodkovno plat neenakosti je upravičeno preusmeril na njeno premoženjsko razsežnost. S pomočjo podrobne zgodovinske analize premoženja (bogastva) v izbranih bogatih državah je argumentirano, empirično podkrepjeno dokazal, da se je vse večji delež nacionalnega premoženja zgoščeval v rokah zgornjih 10 % oziroma 1 % najbogatejših prebivalcev. Poročilo Organizacije za gospodarsko sodelovanje in razvoj (OECD) ugotavlja, da so bile dobrobiti gospodarske rasti po letu 1980 znotraj bogatih držav neenakomerno razdeljene. V osemdesetih letih 20. stoletja je 10 % najbogatejših zaslužilo 7-krat več kot 10 % najrevnejših prebivalcev, okoli leta 2015 pa je razkorak narasel na razmerje skoraj 10 : 1 (Cantante, 2020, 2).

Leta 2014 je 100 najbogatejših prebivalcev Velike Britanije imelo premoženje, ki je bilo enako premoženju 30 % najrevnejših gospodinjstev, v katerih je živelo skoraj 19 milijonov prebivalcev. Zgolj v letu 2014 se je premoženje 100 najbogatejših prebivalcev Velike Britanije povečalo za 40,1 milijarde funtov oziroma za 15,6 % in doseglo 279,1 milijarde funtov. 40,1 milijarde funtov v žepih najbogatejših bi zadostovalo za izplačilo 1,8 milijona celoletnih povprečnih plač. Velika Britanija je med državami sveta, kjer so premoženjske in dohodkovne razlike največje. Vendar Milanović (2017, 19) opozarja, da so npr. na Kitajskem razlike med tistimi z najvišjimi in tistimi z najnižjimi dohodki že večje kot npr. v ZDA.

V letu 2014 je 80 najbogatejših razpolagalo s premoženjem, enakim premoženju revnejše polovice prebivalcev sveta, leta 2010 jih je bilo 388. Poročilo angleške nevladne organizacije Oxfam iz januarja 2016 pa opozarja, da je bilo leta 2015 premoženje zgolj 62 najbogatejših Zemljanov enako skupnemu premoženju »spodnje« polovice prebivalcev sveta oziroma premoženju 3,6 milijarde ljudi. *Leta 2015 in 2016 je 1 % najbolj bogatih Zemljanov razpolagal s skupnim premoženjem, ki je bilo večje kot skupno premoženje preostalih 99 % ljudi* (An Economy for ..., 2016, 2; An Economy for ..., 2017). Po navedbah EASAC so bile leta 2019 povprečne letne emisije predstavnika skupine 1 % najbogatejših na svetu 175-krat večje kot predstavnika skupine 10 % najrevnejših (Towards a Sustainable Future ..., 2020). Branko Soban (2011, 59) opozarja na tihi genocid, na tihi teror revščine, ki se dogaja pred očmi vseh nas, a zaradi tega ni še nihče povzdignil glasu: istega dne (11. 9. 2001), ko sta se na Manhattnu zrušila dvojčka Svetovnega trgovinskega centra (več kot 3000 žrtev), je na svetu zaradi lakote in ozdravljivih bolezni umrlo 35.650 otrok ... Nobeden od teh strašljivih in grozljivih dogodkov v nobenem primeru nima mesta v – humani civilizaciji.

V obdobju 2000–2015 je revna polovica človeštva bila deležna le 1 % povečanja globalnega bogastva, kar polovica povečanja globalnega bogastva pa je pristala v rokah 1 %

najbogatejših Zemljanov (An Economy for ..., 2016, 2). V letu 2017 je 82 % povečanja premoženja (na novo ustvarjenega bogastva) končalo v rokah 1 % najbolj bogatih Zemljanov, polovici svetovnega prebivalstva pa se premoženje ni povečalo (Reward Work ..., 2018, 10). *V letu 2016 je osem (!) najbogatejših ljudi sveta razpolagalo z enakim obsegom premoženja (426 milijard dolarjev) kot celotna revnejša polovica svetovnega prebivalstva, torej 3,7 milijarde ljudi* (An Economy for ..., 2017). Leta 2017 pa je po nekoliko spremenjenem zajemanju podatkov o premoženju 42 najbogatejših Zemljanov imelo toliko premoženja kot revnejša polovica svetovnega prebivalstva oziroma 3,7 milijarde ljudi (Reward Work ..., 2018). Najbogatejši Indijec Mukeš Ambani domuje v mumbajskem nebotičniku, ki je vreden 2 milijardi evrov, v njem je garaža za 168 avtomobilov in na njem tri pristajališča za helikopterje. Večina njegovih someščanov pa se prebija z enim evrom na dan ...

Izjemna koncentracija bogastva v rokah peščice ljudi postavlja pod vprašaj tako opevani koncept prostega trga, ki dobesedno sili v monopolizacijo trga. Države so v brezobzirni medsebojni konkurenčni tekmi za privabljanje velekapitala dobesedno potisnjene v medsebojno uničujočo tekmo čim večjega zniževanja davkov in dajatev, kar zmanjšuje socialno varnost, kakovost in dostopnost javnih storitev (zdravstvo, šolstvo, znanost, kultura) ter povečuje izkoriščanje delavcev. Tako angleška nevladna organizacija Oxfam opozarja, da je bilo leta 2015 v davčnih oazah po oceni 7600 milijard dolarjev, v primeru obdavčenja tega denarja bi vlade po svetu vsako leto razpolagale s 190 milijardami dolarjev (An Economy for ..., 2016, 32). Raziskovalni novinar Erik Valenčič (2022a) poudarja, da se superbogataši posmehujejo socialnim in drugim stiskam ljudi, npr. s poleti v veselje in z ekskluzivnimi dražbami, na katerih se razprodaja kulturna dediščina človeštva. Navaja, da se je v času pandemije bogastvo desetih najbogatejših Zemljanov podvojilo na 1500 milijard dolarjev, medtem ko so prihodki 99 % človeštva med marcem 2020 in oktobrom 2021 upadli.

Že tako najbolj bogati se torej hkrati, po nasvetih najbolj plačanih pravnih svetovincev, zelo uspešno izogibajo plačevanju davkov v lastni državi, med pogoste načine izogibanja pa sodijo tudi selitve dobičkov v davčne oaze. Med njimi so tudi številni športniki, pevci in druge medijske zvezde, ki jih praviloma občudujejo in obožujejo številni »normalni«² državljani (zlasti mladi ...) in vestni davkoplačevalci, ki v svoji državi plačujejo višje davke na dohodke za kakovostno delovanje javnih storitev, za solidarnostno ohranjanje javnega dobra tudi za svoje otroke in vnuke.

Leta 1960 je zgornja petina svetovnega prebivalstva bogatih »zaslužila«³ 30-krat več kot spodnja petina revnih, sedaj pa zgornja petina zasluži 70-krat več kot spodnja petina (Mencinger, 2018b, 250). Globalna neenakost se pogloblja, sodobna kriza je ekonomske, socialne in geografske razlike v premoženju in dohodkih še povečala, bogati postajajo še bolj bogati. Švedska je primer držav, ki imajo najmanjšo dohodkovno neenakost (merjeno z Ginijevim koeficientom), toda 10 % ljudi z najvišjim dohodkom zasluži 23 %

skupnega dohodka, 10 % ljudi z najnižjim dohodkom pa zgolj 3 % (Oswald in drugi, 2021, 1). Bogomir Kovač (2014) ugotavlja, da se je v treh kriznih letih (2008–2010) v državah OECD neenakost povečala bolj kot pred tem v 12 letih, 95 % plačila bremena krize pa je padlo na ramena dohodkovno šibkejše polovice prebivalstva. Kljub precejšnji gospodarski rasti v zadnjih desetletjih je npr. delež revnih v ZDA (12 % od vseh prebivalcev) in v Veliki Britaniji (17 % vseh prebivalcev) ostal takšen, kot je bil v sedemdesetih letih 20. stoletja. Četrtnina vseh prebivalcev bogatih držav živi pod socialno sprejemljivim minimumom, najbolj revnih 60 % svetovnega prebivalstva pa je prejelo zgolj pičlih 5 % vseh ustvarjenih novih dohodkov globalne rasti (Kallis in drugi, 2020). V bogati Veliki Britaniji letno umre okoli 10.000 prebivalcev, ker živijo v domovih, ki so preveč hladni (Moore in Mintchev, 2021, 17).

Seveda je na mestu vprašanje, ali je družbeno upravičeno zadovoljevati nikoli potešene apetite 1000 ali nekaj 1000 ljudi po povečevanju bogastva na način, ki na drugi strani potiska v revščino milijone ljudi. Platon je npr. zagovarjal stališče, da najvišja plača ne bi smela biti več kot 5-krat višja od najnižje ... Leta 1980 so direktorji v ZDA zaslužili 43-krat več kot povprečni delavec, leta 2005 pa 411-krat več (Klein, 2009, 436). Leta 1980 je plača vrhovnega menedžerja v ameriški korporaciji znašala 42 delavskih plač, na prelomu tisočletja pa 531 delavskih plač (Ritovšek, 2012, 35). V letu 2007 so generalni direktorji 365 največjih ameriških družb prejeli precej več kot 500-kratne plače svojih povprečnih zaposlenih (Wilkinson in Pickett, 2012, 257). V obdobju 1978–2018 so se plače vodilnim menedžerjem v 350 največjih podjetjih ZDA povečale za 1000 %, delavcem pa le za pičlih 12 % (Top US Bosses ..., 2019). Predsednik uprave Porscheja je zaslužil 6000-krat več mesečno, kot je bila okoli leta 2010 minimalna plača (1000 evrov) (Felber, 2012, 84). Kapitalizem sistemsko spodbuja in finančno nagraduje osebni egoizem, ne glede na socialne in družbene posledice. Tako je letni dohodek predsednika uprave Volkswagna v času množičnega goljufanja z izpušnimi sistemi v osebnih vozilih znašal 16 milijonov evrov.

Na drugi strani pa npr. v ZDA 44 % otrok (starih manj kot devet let) živi v družinah z nizkimi dohodki, 21 % od teh pa v revščini (Bhabha in drugi, 2020). Socialna neenakost je npr. v ZDA tudi »rasno« nedvoumna, saj imajo v povprečju v temnopoltih gospodinjstvih 10-krat manj premoženja kot v belopoltih, prihodki temnopoltih gospodinjstev pa znašajo le 60 % prihodkov belopoltih gospodinjstev, delež revnih je pri Afroameričanih 2-krat višji kot pri belcih.

Prestopi največjih nogometnih zveznikov iz enega privatnega elitnega nogometnega kluba v drugega se merijo v stotinah milijonov dolarjev. Tudi nogometne lige vseh evropskih držav po Evropi so se po ugotovitvah Judta (2011, 105) izrodile v bajno bogate lige za peščico privilegiranih klubov, preostali pa so pogreznjeni v lastno revščino in nepomembnost. Nekaj globalnih nogometnih virtuozov prejema tudi do milijon evrov na teden, sami pa so postali dejansko lastnina lastnikov klubov, ki jim med drugim omejujejo ali celo

preprečujejo igranje za nacionalne reprezentance. Nekatere zadnje pozitivne in bolj sistemsko zasnovane odločitve Evropske nogometne zveze (UEFA) za omilitev kričečih premoženjskih in dohodkovnih nesorazmerij med bogatimi in revnejšimi nogometnimi klubi brez globinske spremembe ključnih sistemskih družbeno-ekonomskih razmerij celotne evropske družbe seveda ne morejo odpraviti. V vsakem primeru pa je še večje apetite velekapitala v evropskem nogometu preprečila odločna akcija Evropske nogometne zveze pod vodstvom njenega predsednika Aleksandra Čeferina, ki leta 2021 ni dovolila ustanovitve »elitne« t. i. superlige peščice najbolj bogatih evropskih nogometnih klubov.

Na dnu premoženjskih in dohodkovnih lestvic so brezposelni in prekariat. Po okvirni oceni v številnih državah sveta vsaj četrtina odrasle populacije opravlja prekarno delo, kitajski prekariat pa je verjetno največja tovrstna skupina na svetu (Standing, 2018, 54, 175). Po mnenju Standinga (2015; 2018) bi imel organizirani prekariat največ možnosti, da postane nov družbeni razred, nova družbena sila, ki bo narekovala potrebne radikalne, toda ne revolucionarno izvedene družbene spremembe. Vendar nezadovoljstvo prekarcev, porinjenih iz starega industrijskega »delavskega razreda«, so tako v Evropi kot ZDA namesto leveice izkoristili populistični politiki na desnici ter z njihovo pomočjo razpihivali zamere proti migrantom, torej proti drugemu delu prekariata (Standing, 2018, 7). Člani skupine Laibach (2016) zaskrbljeno opozarjajo na nevarnost, da prekariat ali vsaj njegov večinski del lahko postane eden nosilcev nove fašizacije družbe, kar se po njihovi sodbi dejansko že dogaja. Sodijo, da procese fašizacije prekariata lahko ustavi le – neki pravočasen socialni »čudež« v smislu uvedbe univerzalnega temeljnega dohodka (UTD) ali kakšne drugačne, pravičnejše prerazporeditve finančnega kapitala (Laibach, 2016).

Sodobni svetovni kapitalizem se je hkrati prostorsko organiziral tako, da koristi interesom svetovnega centra, torej bogatim zahodnim državam. Svetovna periferija je tako danes še bolj kot v preteklosti tisto geopolitično območje, ki jo svetovni kapitalski center na številne načine izkorišča (Godina, 2014, 131): plačevanje obresti za kredite, organiziran beg možganov, nadzor trga, odtok dobičkov s periferije v center. V nasprotju s splošnim vtisom je vsota vseh posojil in pomoči, ki jih globalni Sever namenja globalnemu Jugu, nižja od količine tistega denarja, ki za odplačevanje kreditov teče v nasprotno smer. Tako je v obdobju 1998–2012 globalni Jug prejel v obliki posojil in pomoči 855 milijard dolarjev, za odplačevanje dolgov pa nakazal finančnim institucijam globalnega Severa 922 milijard dolarjev! Bolgarija je zgolj v obdobju 1995–2000 »izgubila« 10 % prebivalstva, vključno z verjetno 50 % najbolje izobraženih v starosti 20–40 let (Godina, 2014, 145).

Širjenje terorizma je po sodbi Rennerja (2005, 3) zgolj najbolj vidni kazalec globalnih vzrokov povečanja ranljivosti sveta zlasti zaradi naraščajočih socialno-ekonomskih, okoljskih in političnih pritiskov. Rizman (2014b, 404) poudarja, da se bogate države ne morejo kar tako otresti velike odgovornosti za razmah revščine v svetu, ki je eden glavnih, čeprav seveda ne tudi edini generator terorizma. Številčno vedno močnejše

muslimanske skupnosti v evropskih državah predstavljajo v njih paralelne družbe, ki živijo praktično v ločenih enklavah brez realnejših izgledov, da bi se zadovoljivo integrirale v večinske družbe.

Pater Gržan (2016; 2017) opozarja, da udejanjanje koncepta hrematizma povzroča dnevno smrt 30.000 otrok zaradi lakote. Brezpogojno obsoja lokalna teroristična dejanja, vendar opozarja, da na drugi strani vsakodnevni tisoči mrtvih niso vredni niti javne omembe, lokalno teroristično dejanje pa je deležno velike medijske pozornosti. Po njegovem mnenju so seveda nedopustna lokalna teroristična dejanja dejansko večinoma le odziv na matrico globalnega terorista (Gržan, 2017, 12), na dolgotrajni zahodni kolonializem (Gržan, 2016, 44, 45). Tragično je, da se »v boju proti terorizmu« ne stori praktično ničesar, da bi odpravili dejanske vzroke, ki sprožajo terorizem (Gržan, 2016, 38).

Po mnenju komunikologa Ahmeda Pašića (2002, 12, 15) že od srednjega veka in renesanse dalje obstaja na Zahodu predstava o islamu kot o demonski religiji, stoletja konfrontacij med Zahodom in islamom so zaznamovala tudi njun sodobni odnos. A zgolj trdna medsebojna zaveza med islamskim svetom in Zahodom na temeljih medsebojne spoštljivosti, pravičnosti in odgovornosti lahko pripomore k odpravi vzrokov terorizma islamskih skrajnežev (Gržan, 2016, 44). Z veliko zaskrbljenostjo ob razpravah o viru terorizma kot odprti vojni z osovraženim Zahodom se ugotavlja, da le-ta še ni razumel nujnosti iskanja rešitev v podpiranju različnosti sveta (Galimberti, 2015, 364). Janez Markeš (2016, 119) pa sodi, da so nas npr. pariški in bruseljski teroristični napadi naučili, kako izguba osebnega dostojanstva in brezperspektivnost mladeničev in mladenk postane tržno blago – v imenu religije. Mufti islamske skupnosti v Sloveniji Nedžab Grabus je poudaril, da moramo postati glasniki miru in podpreti koncept življenja, v katerem drugačen ni samodejno sovražnik (Gržan, 2018, 83).

Otroško delo kljub številnim deklaracijam narašča, zgolj v Zahodni Afriki dela več kot 2 milijona otrok (Kavka Gobbo, 2021). Ekstremna premoženjska in dohodkovna neenakost ogroža družbeno kohezijo, zmanjšuje javno dobro, povzroča notranje družbene, razredne konflikte in negotovost, hkrati pa je odraz nepravičnih družbenih razmerij med kapitalom in delom. Glavna značilnost globaliziranega neoliberalnega kapitalizma od osemdesetih let 20. stoletja naprej je upadanje deleža ustvarjenega dohodka, ki pripada delavcem, torej gre za dviganje stopnje njihovega izkoriščanja s strani lastnikov kapitala. Realne plače delavcev niso več rasle sočasno z rastjo produktivnosti, kar se je dogajalo v obdobju več generacij. Koristi od porasta produktivnosti v veliki meri torej ne pripadajo delavcem, pač pa gredo zlasti v žepe kapitalistov in menedžerjev. Celo poročilo neoliberalnega Mednarodnega denarnega sklada (IMF) navaja, da je takratni predsednik ZDA Obama povečevanje razlik v dohodkih razglasil kot ključni izziv sodobnega časa, papež Frančišek pa javno zavrnil in obsodil ekonomijo izključevanja. Vendar Slavoj Žižek (2021, 122) opozarja, da se je tudi v predsedniškem obdobju Obame razkorak med revnimi in bogatimi Američani še povečal.

Ameriški demokratični socialist Thompson (2016) poudarja, da je znotraj kapitalističnega sistema še vedno ključno družbeno razmerje med delavci in kapitalisti (delojemalci in delodajalci), izkoriščanje delavcev s strani kapitalistov je osnovni vir dobičkonosnosti. Učinkovita samoorganizacija delavcev je osnovno orodje protikapitalističnega boja. Na drugi strani pa se povečuje vloga organiziranih skupnosti, okoljskih in drugih organizacij, ki pomembno dopolnjujejo delavsko organiziranost. Obenem velja poudariti, da se je v realnosti vsebina sodobnega dela v štirih industrijskih revolucijah razširila in postala izjemno pomembna zaradi posedovanja znanja, inovativnosti, ustvarjalnosti, intelektualne lastnine zaposlenih, torej bistveno presega klasično marksistično pojmovanje dela kot pretežno fizične kategorije.

2.3 Okolje in ljudje v primežu globalnega neoliberalnega kapitalizma

»Tudi v primeru, da bomo potovali hitreje, našega cilja ne bomo dosegli, če bomo potovali v napačni smeri.«

Janez Potočnik, 2019

»Milijarderjev, ki z vsako krizo še bolj kopičijo svoje bogastvo, spremembe sveta ne zanimajo. Ali je je človeštvo politično, ekonomsko, psihološko in moralno sploh sposobno vsaj upočasniti neustavljivo?«

Irena Štaudohar, 2022

Temeljne strukturne značilnosti družbenih podsistemov (podstati) od gospodarstva do kulture ter razmerja med delom in kapitalom ter med človeško populacijo, kapitalom in okoljem so v veliki meri preslikava, rezultanta udejanjanja prevladujoče hierarhijske pomena vrednot v družbi, skupnosti. Družbeno-ekonomski sistem, družbeno ureditev pravzaprav temeljno opredeljuje vrednotni sistem, vloga in pomen vrednot, ki oblikujejo etični kompas ravnanj posameznika, socialnih skupin, podjetij in ustanov.

Vse bolj asimetrično razmerje med dominantnim kapitalom in podcenjenim delom, naraščajoča družbena neenakost in nepravilnost, je vse bolj tesno povezano z asimetričnim razmerjem med kapitalom in okoljem (naravo), ki je posledica težnje kapitala po stalni rasti in izkoriščanju ljudi, ne glede na okoljske posledice. Pospešena rast populacije človeške vrste ter hkratna stalna težnja kapitala po trajni (količinski) rasti proizvodnje in potrošnje sta povzročili preseganje zmogljivosti obnavljanja naravnih virov ter samočistilnih zmogljivosti planetarnega ekosistema in njegovih sestavin. Temeljni ter globalno razširjeni okoljska in družbena asimetrija kapitalizma ključno označujeta sicer delno omiljeno obliko neoliberalnega kapitalizma, ki je nasledil civilizacijsko bistveno bolj obetaven socialno tržni kapitalizem, koncept države blaginje z

zmanjšanjem nepravilne asimetrije med kapitalom in delom pri delitvi ustvarjene vrednosti. Podstati in gradniki sicer zlasti v Evropi socialno omiljene in drugače obstoječega globalnega neoliberalnega kapitalizma povzročajo vse bolj eksistenčno tvegane, planetarno prekomerne degradacijske okoljske in podnebne pritiske ter hkrati naraščajočo geografsko in družbeno neenakost. Ekscesni neoliberalni procesi pa so usmerjeni tudi na brezobzirno privatizacijo javnih družbenih (zdravstvo, šolstvo) in naravnih dobrin (vodni viri), javnega prostora ter na kapitalsko obvladovanje javnih medijev. Slavoj Žižek (2021) zadnjega obdobja kapitalizma ne opredeljuje več kot neoliberalni kapitalizem, temveč npr. kot globalni kapitalizem, pa tudi kot avtoritarni kooperativni kapitalizem oziroma novi fevdalni korporativni kapitalizem. Jodi Dean zaradi še bolj izrazitega ekonomskega in socialnega izkoriščanja sodobno obdobje kapitalizma, ki spominja na srednji vek, poimenuje novi fevdalizem, Yanis Varoufakis (2021) pa tehnofeodalizem. Le-ta po mnenju Igorja Vidmarja (2022) kot novi kapitalizem vse bolj sprevača vsa družbena razmerja v virtualnost, navideznost.

Po mnenju novinarja Janka Lorencija (2018a) kapitalizem ni le ravnodušen do zdravja družbe in okolja (skupno javno dobro), bistveno je, da je zaradi težnje po dobičku nesposoben za kakršno koli resno samoomejevanje, žene ga rast, zato ustvarja hiperprodukcijo in prekomerno potrošnjo, ki je že prinesla življenje daleč onkraj zmogljivosti planeta, ogroža celo njegovo sicer dinamično ravnovesje. Ranjeno okolje in skrajna ekonomska ter družbena neenakost sta se usodno povezala, postala soodvisna in ženeta družbe proti zlomu. Po vsem sodeč je t. i. okoljska kriza zaradi hudih poškodb okolja celo težje ozdravljiva kot družbene anomalije, saj so se v planetarnih podsistemih (npr. ozračje, oceani) škodljiva onesnažila nakopičila, ogroženo je njihovo delovanje, saj se lahko zgodi kvalitativni preskok. Toda ekosistemski in družbeni šoki očitno še niso dovolj hudi, da bi pogrezanje vsaj približno ustavili, negibni pa smo po mnenju Janka Lorencija (2018a) tudi zato, ker smo sami v neoliberalni sistem ujeti na tisoče načinov, soočeni z realno močjo njegovih stebrov (finančna »smetana«, bogata elita, velike korporacije), s strašenjem, pa tudi z ugodji (potrošništvom). Ljudje smo torej v zagatnem položaju, kot celota tudi zaradi strahu in negotovosti ne storimo ničesar, ker tudi sami praviloma še ne moremo ali nočemo korenito spremeniti tako svojih življenjskih navad kot celotne družbene ureditve, sicer nedvoumno zasnovane na neenakosti in ekološko destruktivni stalni rasti. Jože Vogrinc (2014, 17) ugotavlja, da človek s t. i. družbenimi agensi, kot so korporacije, vlade, laboratoriji itn., ne zna umno upravljati z naravo na način, ki bi omogočil neškodljivo integracijo človeških družb v naravne procese.

Sodobno obdobje globaliziranega kapitalizma zaznamuje tudi privatizacija podjetij, javnega sektorja in naravnih virov, deregulacija gospodarstva, zmanjšanje javne porabe zlasti zaradi zniževanja davkov za najbolj bogate. Posledica je porast premoženja peščice že tako izjemno bogatih prebivalcev in povečanje ali stabilizacija števila revnih

prebivalcev, poslabšanje kakovosti ter dostopnosti javne infrastrukture in javnih storitev. Tržni fundamentalizem pa po treh desetletjih po mnenju Naomi Klein (2014; 2015; 2019) med drugim sistematično sabotira kolektivni odgovor človeštva na podnebne spremembe, ki so dejansko izstavljeni entropijski račun industrijskega obdobja (Rifkin, 2014; 2015). Temelj kapitalistične utvare je v svojem delu *Velika preobrazba* (1944) razkrinkal že Karl Polanyi. Gre za fikcijo, da so zemlja, ljudje in denar blago. V resnici seveda niso blago, ki bi bilo proizvedeno za prodajo na trgu. Človeško življenje, jasno, ni ustvarjeno za prodajo. Zemlja je del narave in je nismo ustvarili sami, denar pa je simbol kupne moči, ustvarjen z mehanizmom bančništva in državnih financ. Ta fikcija je bila vzpostavljena z določenim namenom. Takoj ko se nekoga ali nekaj dojema kot blago, je mogoče z njim prosto in brez pomislekov manipulirati na trgu, ne meneč se za družbene (in ekološke – opomba pisca) posledice (Šlibar, 2021).

Kapitalizem ima tendenco čim širšega poblagovljenja (komodifikacije) vsega bivajočega in nebivajočega, da lahko potem s tem prosto razpolaga na trgu. Kapitalizem je, tako kot družbeni sistemi pred njim, sistem, ki ga poganja strah. Hromeč strah pred izgubo vira preživljanja je namreč tisto, zaradi česar pristajamo na izkoriščevalske delovne razmere in nemalokrat tudi na delo, ki nam ne nudi nobenega smisla. Obenem pa se nam prodaja meritokratski mit o lastni odgovornosti, ki je izpiljena verzija etike industrijske družbe. Vsak, ki je dovolj vztrajen in trdo gara, lahko krmari svoje življenje v stilu hollywoodskih zgodb, ki se po obilici zapletov, a z vztrajanjem junaka, končajo s sanjskim uspehom. Gre za enormno ideološko laž v službi kapitala, ki služi predvsem za upravičevanje velike družbene brezbriznosti do revnih in nepravilne razporeditve dobrin (Šlibar, 2021).

Ker kapitalizmu ni pomembno nič razen profitov, je njegova težnja po kvantitativnem širjenju sprožila ekološko krizo, ugotavlja demokratični socialist Lebowitz (2014b). Vendar velja hkrati poudariti, da so bili vsi izvedbeni, historični, državni socializmi 20. stoletja razen na politični nedemokratičnosti in nespoštovanju številnih človekovih pravic prav tako zasnovani na trajni rasti proizvodnje in potrošnje, na okoljskem uničevanju, zato tudi glede okoljske politike ne predstavljajo pozitivne, ekosistemske alternative kapitalizmu.

Po drugi svetovni vojni je neoliberalizem zasenčil in izrinil druge inačice liberalizma, pod ameriško okupacijo Nemčije je postal uradna politika. Neoliberalci so v komunizmu videli glavnega sovražnika, vanj pa so prištevali tudi socializem, socialno demokracijo in sindikalizem (Mastnak, 2019a, 9). Po mnenju sociologa Rudija Rizmana (2015, 253) je glavna funkcija neoliberalizma nevtralizacija državne intervencije z namenom, da potem korporacije in njihovi nadnacionalni varuhi (Mednarodni denarni sklad) prevzamejo vlogo države. Neoliberalni politiki je uspelo, da je svoj tržni radikalizem predstavila kot ekonomsko realističen in racionalen. Globalno finančno krizo, ki jo je sama ustvarila, pa praviloma predstavlja kot krizo socialne države, kot krizo koncepta »države blaginje« (Rizman, 2015, 254).

Boj proti fašizmu po mnenju Tomaža Mastnaka (2019a, 10) ne more uspeti brez boja proti neoliberalizmu, samo in zgolj dvojni boj lahko odklene morebitne družbene alternative. Po ekonomski krizi leta 2008 je neoliberalizem še bolj zavladal svetu, obenem pa njegova ideologija močno povečuje tesnobo, ljudje se po mnenju Renate Salecl (2017) počutijo krive za svoj neuspeh. Tako zelo so zaposleni s potrošništvom, da malo razmišljajo o globalnih problemih družbe, tudi zaradi velike zadolženosti pa nimajo moči za kritično refleksijo (Salecl, 2017, 7, 16). Zato se odgovori na finančno in ekonomsko krizo praviloma iščejo v smeri popravljanja »majhnih« napak obstoječega kapitalističnega sistema. Ampak neoliberalistična opcija je po mnenju Mance Košir (2013b, 87) izčrpala ljudi in naravo do mej, onkraj katerih narava ne bo več mila, ampak bo udarila nazaj, to se dejansko že dogaja.

Današnji svet po mnenju francoskega filozofa Alaina Badiouja (2016) torej po popolnem zlomu socialističnih držav izhodiščno zaznamuje zgodovinska zmaga globaliziranega kapitalizma, z neomejenim obsegom zasebne lastnine kot osrednje organizacijske in upravljalvske matrike družbene ureditve. Kapitalistični družbeno-ekonomski sistem, zlasti njegova neoliberalna inačica (in tehnofeudalizem), pri kateri deterministično zasnovani mehanizmi prostega trga spodjedajo vlogo države, s svojimi zakonskimi, ekonomskimi in političnimi vzvodi moči brezobzirno povečuje bogastvo bogatih elit na plečih večine ljudi in hkrati uničuje planet ter ogroža zdravje. Do leta 1990 je bil kapitalizem in kapital do držav dokaj kooperativen, po kolapsu modela državnega socializma pa je ob globalizaciji trga »ugotovil«, da države pravzaprav več ne potrebuje, postavil se je nad državne institucije in državno zakonodajo.

Globalizirani kapitalizem v neoliberalni inačici postaja vse bolj nasilen do narave in ljudi, vse bolj surov, brezobziren in nas vrača v 19. stoletje, obenem pa po mnenju Catherine Samary (2017, 7) poskuša v celoti kriminalizirati vse protikapitalistične revolucije in odpore 20. stoletja (npr. tudi jugoslovansko socialistično samoupravljanje z njegovimi uspehi in neuspehi) ter jih enostransko zožiti na njihove neuspešne zgodbe. Globalizirani kapitalizem se je po mnenju sociologinje in ekonomistke Ane Podvršič (2020) v šestdesetih in sedemdesetih letih prejšnjega stoletja na lastno strukturno krizo odzval na dva načina. Prvi krizni odziv kapitalizma je pomenil (prostorsko) razpršitev in razselitev delov proizvodnje, vodenje in oblast nad proizvodnimi verigami pa so ohranile multinacionalke. Cilj je bilo čim večje znižanje stroškov – tako dela kot okoljskih in davčnih stroškov. Danes praktično ni večjega gospodarstva, ki ne bi bilo vključeno v globalne verige, ki so ponovno veliko ranljivost boleče pokazale v kriznih razmerah pandemije leta 2020 in 2021 ter vojne v Ukrajini leta 2022.

Drugi odziv globaliziranega kapitalizma na strukturno krizo pa je bilo napajanje finančnega sektorja, saj so globalne verige omogočile centralnim podjetjem, da nadzorujejo organizacijo in pretakanje vrednosti po teh verigah. Povečan dobiček pa se ni ponovno investiral v razvoj in plače zaposlenih, ampak vložil v finančne naložbe in

špekulativne posle. Globalne verige delujejo kot črpalka dobičkov iz držav svetovnega Juga in s postsocialistične periferije v države kapitalističnega centra. Tako so nekdanje socialistične države poslušale, da je za uspešno poslovanje treba povečati integracijo v svetovno gospodarstvo, se na široko odpreti tujim investicijam in liberalizirati gospodarstva, to je neoliberalna mantra, ki pa je po sodbi Podvršič (2020) laž. Dejansko sta se s tem še poglobila neenak razvoj regij in držav ter družbena neenakost. Države, kjer so sedeži globalnih podjetij, imajo namreč skoraj popoln nadzor nad inovacijami, raziskavami in investicijami, nad intelektualno lastnino, ki je med glavnimi vzvodi hierarhične organiziranosti družbe. Države, ki so zgolj podizvajalke v proizvodni verigi, pa so z integracijo dejansko izgubile znanje za celotno proizvodnjo, v veliki meri pa tudi raziskovalne oddelke v podjetjih.

Francis Fukuyama (2003, 145) postavlja v ospredje po mnenju pisca sila idealno slikanje globalizacije kot svetovnega reda, v katerem največje vladajoče skupine človeštva ne tekmujejo več za prevlado, pač pa v miru trgujejo, in v tem trgovanju naj bi po njegovi sodbi zmagovala vse ... Slavoj Žižek (2010, 9–11) sodi, da je bil finančni zlom 2008 predvsem znamenje konca ekonomske plati Fukuyamovih sanj o »koncu zgodovine«. 11. september 2001 pa je po mnenju Žižka (2010, 9) najavil dobo postavljanja novih zidov: med Izraelom in Zahodnim bregom, okoli EU, na meji med ZDA in Mehiko, a tudi znotraj samih nacionalnih držav. Vzpon populistične desnice je po sodbi Žižka (2007, 94) zgolj najizrazitejši primer neustavljive potrebe po izgradnji novih zidov. Geopolitično globalno polje je v obdobju negotovosti in temeljitega preurejanja, saj se ekonomska in tehnološka nadvlada ZDA z rastjo moči Kitajske nepovratno zaključuje, namesto vsaj postopne demilitarizacije pa se po svetu nevarno razrašča in krepi vojaška moč, vojaški način »reševanja« mednarodnih problemov (kot je vojna v Ukrajini leta 2022). Kešeljević in Spruk (2022) sodita, da agresija na Ukrajino ni osamljen primer, po njunem mnenju ni bistvene razlike med invazijo na Irak in Afganistan, bombardiranjem Beograda ter napadom na Ukrajino, saj so vsi vojaški posegi potekali brez soglasja varnostnega sveta OZN.

Sedanje stanje sveta po upravičeno zelo kritičnem mnenju patra Karla Gržana (2017, 9) obvladuje zločinski hrematizem, torej pohlepno in pogoltno kopičenje bogastva posameznika, ki je daleč od izvornega pojmovanja ekonomije (svet kot skupni dom s pravili sožitja, pravičnosti, odgovornosti za (so)bitvanje), za katero se lažno proglašaja, izdaja. O tem po njegovem mnenju med drugim zelo jasno priča dejstvo, da peščica ljudi poseduje toliko bogastva kot revnejša polovica človeštva, obenem pa vsak dan umre več kot 30.000 otrok (lakota, nedostopnost zdravil, pitne vode ...). Hrematizem potrebuje negotovost, strah in ob sodelovanju neučinkovite politike zato udejanja negotove oblike zaposlovanja in minimalne dohodke, s katerimi komaj živijo tako redno zaposleni kot upokojeni. Deset največjih multinacionalk ima več denarja kot 100 držav skupaj, državam vsiljujejo svoje tržne totalitarne dogme, politiko ekonomizma razlagajo kot »edino možno rešitev«.

Ekonomizem je postal tako rekoč vera, ki zavezuje k izpolnjevanju zapovedi in spoštovanju Gospodarjev (Gržan, 2016, 19). Brezdušni hrematistični odnos prav tako vlada vsem živalim, rastlinam, ki so zato bivanjsko ogrožene. Tudi gledališki režiser Janez Pipan (2018) ugotavlja, da je denar v tem svetu zasedel mesto boga. Rast čedalje bolj koristi peščici: medtem ko realni dohodki delavskega in celo srednjega razreda stagnirajo ali se nižajo, se premoženje zgornjega odstotka eksponentno povečuje (Limon, 2015, 15).

Nekateri novodobni bogataši z eno roko uničujejo ljudi in okolje, z drugo pa se udejstvujejo v dobrodelni dejavnosti, zato da bi si popravili javni ugled ali pridobili davčne olajšave (Šlibar, 2021). Saj ni res, pa žal je – za ustvarjanje premoženja, ki vzdržuje milijarderje, pospešeno uničujemo edini planet, na katerem lahko prebivamo: Zemljo (Kern, 2021). »Vesoljska dirka milijarderjev« je kot napenjanje mišic egoističnih roparskih baronov sedanjega časa. Nesmiselnost vsega skupaj postane zares priskutna, ko se zavemo, da vesoljski turizem financira nagrmađeni denar milijard delavcev, ki se s težavo preživljajo tu na Zemlji. Panoga vesoljskega turizma bo zgrajena z dobički dobavnih verig, ki ljudi zgarajo do smrti, dobesedno zaslužnijo druge in po hitrem postopku uničujejo prihodnjo naseljivost našega planeta. Svet je v ognju, milijarderji pa so za to verjetno še najbolj odgovorni. A nam vsaj ne bodo pobegnili na kak drug, lepši kraj. Živeli in umrli bodo (sami, kot mi vsi) na tem prelepem, dragocenem, neizmerljivo redkem planetu (Kern, 2021).

V novi kapitalistični etiki je neusmiljena gonja za profitom nevtralizirana z dobrodelnostjo, ki je po mnenju filozofa Slavoj Žižka (2004) dandanes del igre, kot humanitarna maska, ki prikriva spodaj ležeče ekonomsko izkoriščanje. V nadjazovskem izsiljevanju gigantskih razsežnosti razvite države neprestano »pomagajo« nerazvitim (s podporo, posojili itn.), s čimer se izogibajo ključnim problemom, marveč svoji sokrivdi in soodgovornosti za bedni položaj nerazvitih (Žižek, 2004, 99). Tudi delavski duhovnik in podpornik pravične trgovine Francisco Van der Hoff Boersma (2014, 22) poudarja, da dobrodelnost v nobenem primeru ne more nadomestiti poštenega plačila za opravljano delo. Če se odpravimo reševati en sam preprost cilj, torej odpravo revščine, se moramo po mnenju antropologa Rajka Muršiča (2010) vprašati, s kakšnimi ukrepi naj se lotimo tega početja. Dobrodelnost gotovo nekaterim pomaga, vendar tudi po njegovem mnenju dejansko zgolj ohranja stanje družbene neenakosti. Tudi eksponentno obdavčenje bogatih in socialdemokratska redistribucija bogastva je pravzaprav v osnovi zgolj še ena oblika dajanja miloščine, ki vendarle ne rešuje ključnega, systemskega problema neenakosti, toda še manj verjetna in atraktivna bi bila uravnilovka. Če se ozremo v preteklost človeštva, je komajda mogoče govoriti o revščini v družbah, ki so temeljile na skupinskih oblikah vzajemne pomoči in solidarnosti, utemeljene na sorodstvu in iz njega izpeljanih sistemih menjave, obenem pa lahko danes gotovo razvijemo tudi druge oblike solidarnosti in vzajemnosti (Muršič, 2010). Toda drugačne prihodnosti ni mogoče enostavno pričarati, treba jo je pridobiti.

Tudi Drenovec (2021) poudarja, da ima kapitalizem moč poganjanja materialnega napredka, s katero je dejansko preplaval svetovno zgodovino zadnjih dveh ali treh stoletij. Vendar dobro vodena in nadzorovana zasebniška tržna ekonomija lahko deluje dovolj dobro za zagotavljanje individualnega materialnega standarda ljudi, a to ni vse. Vsej drugi, nematerialni kakovosti življenja ljudi, kot je občutenje enakosti, pravičnosti, varnosti in solidarnosti, pa dostopnosti netržnih dobrin (npr. zrak, voda in drugo naravno okolje) kapitalistični sistem (zlasti njegova neoliberalna inačica) sam po sebi ne streže. Te dobrine, ki ne dajejo profitov, niso predmet individualne izbire in porabe, temveč so neposredovalno skupnostne ter v pristojnosti države.

Demokratski socialist Lebowitz (2014b, 4) poudarja, da kapitalizem zagotovo ni usmerjen k solidarnosti, družbeni odgovornosti in skrbi za druge, saj logika kapitala vzpostavlja družbo, v kateri so vse človeške vrednote podrejene iskanju profitov, kapitalizmu torej dejansko ni do človekovega razvoja. Kapital uničuje tisto, kar je že Marx poimenoval osnovna vira bogastva – človeška bitja in naravo (Lebowitz, 2014b, 5). Obenem v sodobnem kapitalizmu upada delež dohodka, ki pripada delavcem, dohodki od kapitala naraščajo hitreje kot dohodki od dela, hkrati pa so še vse manj obdavčeni (Husson, 2011, 219).

Po mnenju nizozemskega delavskega duhovnika in soustanovitelja pravične trgovine Van der Hoffa (2014) je resnično šokantno, kako hitro se je po javnem darovanju na oltar »prostega« trga in egoističnega zadovoljevanja individualnih ciljev ključna svetovna politika po letu 2008 vrnila na stara pota, k »poslu kot takemu«. Množične javne injekcije kapitalu in drugi ukrepi niso pravo zdravilo, ki bi ozdravilo rakasti svetovni finančni in gospodarski sistem. Po njegovem mnenju namreč kapitalizem že dolgo časa ni kapitalizem, temveč – razbojništvo (Van der Hoff, 2014, 11). Tudi Renata Salecl (2017, 29) ugotavlja, da gospodarska kriza ni začela potrebne razprave o tem, kakšno alternativno organizacijo družbe si lahko zamišljamo za naprej. Vzbudila je le željo po zanikanju situacije in nadaljevanju brezobzirnega razslojevanja družbe; tudi kritika potrošništva ni prinesla drugega kot potrošništvo z novim obrazom.

Neoliberalna inačica kapitalizma je v zadnjih 30 letih prinesla sistemski obrat k plenilskim praksam kopičenja bogastva in dohodkov vladajočih razredov, torej povečevanja družbene neenakosti, in sicer z naslednjimi praksami (preglednica 4):

- privatizacija zemlje, naravnih virov, delovne sile in javnih storitev, socialnega varstva, javnih ustanov (univerz, raziskovalnih laboratorijev, zaporov);
- drastično zmanjševanje okoljskega »kapitala« prihodnjim rodovom, slabšanje eksistenčnih, bioloških pogojev življenja človeški vrsti ter drugim zemeljskim vrstam;
- preoblikovanje različnih oblik lastninskih pravic (skupnostnih, kolektivnih, državnih) v ekskluzivne zasebnolastninske pravice;
- omejevanje širšega dostopa do družbenega bogastva in javnega dobra;

- slabljenje sistema zdravstvenega varstva in velika zdravstvena ranljivost prebivalcev v razmerah pandemij;
- zaradi okrepljene finančne moči »elite« slabljenje učinkovitosti mehanizmov parlamentarne in ekonomske demokracije;
- odprava alternativnih, staroselskih oblik proizvodnje in potrošnje;
- oderušstvo in uporaba posojilnega sistema ter dolžniških pasti za prilastitev tujega premoženja;
- stopnjevanje vojaških načinov reševanja meddržavnih nasprotij ter zagotavljanje nadzora nad svetovno trgovino in ključnimi naravnimi viri.

Preglednica 4: Podstati in gradniki omiljene inačice neoliberalnega kapitalizma

Podstat družbene ureditve	Prevladujoča značilnost gradnika v obstoječi, zgolj delno omiljeni inačici neoliberalnega kapitalizma zahodnih držav
Vrednotni sistem (etični kompas)	<ul style="list-style-type: none"> • »imeti« namesto »dovolj« in »biti« • prevladujoči in pretirani antropocentrizem, individualizem in materializem • formalna enakost z ustavnimi človekovimi pravicami za vse, toda brez zagotavljanja dejanskih univerzalnih pravičnih možnosti za njihovo vesplošno uveljavljanje in omogočanje pravičnega dostopa do ustvarjene vrednosti • stalna gospodarska rast in proizvodnja za dobiček (BDP) ne glede na posledice kot temeljno merilo uspešnosti podjetja, države • odsotnost dejanske demokratične družbene, javne kontrole delovanja trga, formalna politična enakost, toda dejanska dominacija moči lastnikov kapitala nad naravo ter ljudmi sedanje in prihodnjih generacij • dobrodelnost namesto systemske solidarnosti in družbene pravičnosti • militarizem, odsotnost kulture miru in nenasilja do ljudi ter do drugih zemeljskih vrst • enostransko poudarjanje zgolj osebne (ne pa tudi družbene) odgovornosti za raven osebnega blagostanja in samorealizacijo, za uspehe in neuspehe v življenju • podcenjenost pomena nematerialnih dobrin za srečno in zadovoljno življenje, obseg premoženja kot praktično edino življenjsko merilo »uspešnosti« posameznika

Podstat družbene ureditve	Prevladujoča značilnost gradnika v obstoječi, zgolj delno omiljeni inačici neoliberalnega kapitalizma zahodnih držav
Geografsko okolje, ekosistemi	<ul style="list-style-type: none"> • poraba več kot 40 % produktov fotosinteze kopnega zgolj za potrebe človeške vrste • poraba naravnih virov in obremenjevanje okolja (kazalec – ekološki odtis) 3–5-krat nad zmogljivostjo obnavljanja ter samoočiščenja planetarnega okolja in njegovih sestavin • izpusti toplogrednih plinov (ogljčni odtis) najmanj 5-krat nad nevtralizacijskimi zmogljivostmi svetovnega ozračja in porušena globalna podnebna varnost • pospešen in preživitveno uničujoč proces zmanjševanja ekosistemskih storitev in antropogeno izumiranje vrst • zaradi vse večjih pritiskov na okolje in pospešene antropogene kolonizacije življenjskega okolja drugih vrst ter globalizacijskih procesov vse večja izpostavljenost pandemijam virusnih in bakterijskih bolezni
Ekonomija (gospodarstvo)	<ul style="list-style-type: none"> • tržno-profitni diktat stalne gospodarske rasti in rasti potrošnje ne glede na okoljske, družbene in medgeneracijske posledice • ključna vloga neobnovljivih naravnih virov (zalog) v gospodarstvu, energetiki (fosilna goriva in uran) • po državah sveta zelo različno upoštevanje okoljskih in socialnih dejavnikov na delovnem mestu ter s tem povezana neloyalna konkurenčnost • neupoštevanje zunanjih (okoljskih, podnebnih, prostorskih, zdravstvenih) ter medgeneracijskih posledic proizvodnje in potrošnje v ceni izdelkov in storitev
Samooskrba	<ul style="list-style-type: none"> • zadovoljiva globalna proizvodnja hrane, toda velike geografske in socialne razlike v dostopu do hrane, kemizacija kmetijstva, velike količine (1/3) zavržene hrane • globalizacija oskrbe s hrano in energijo, praviloma že (nacionalno) varnostno tvegana stopnja odvisnosti od uvoza hrane in energije v številnih državah sveta • omejene državne zmogljivosti proizvodnje zaščitnih sredstev in zdravstva za ukrepanje ob obsežnejših epidemijah in drugih velikih naravnih ter antropogenih nesrečah
Lastnina	<ul style="list-style-type: none"> • prevlada in neomejen obseg privatne lastnine (celotnega premoženja in kapitala) kot temeljnega tipa lastnine • drastične in rastoče razlike v privatnem premoženju • različen obseg državne lastnine v ključnih infrastrukturnih sistemih • procesi privatizacije naravnih virov (npr. vodnih virov) in javnih storitev • različna vloga skupnostnih oblik lastnine (v kooperativah, zadrugah), omejen delež solastništva zaposlenih

Podstat družbene ureditve	Prevladujoča značilnost gradnika v obstoječi, zgolj delno omiljeni inachi neoliberalnega kapitalizma zahodnih držav
Zaposlenost	<ul style="list-style-type: none"> • stalno prisotna večja ali manjša brezposelnost • odsotnost univerzalne pravice do zaposlitve in do denarne ali nedesarne oblike univerzalnega temeljnega prihodka • naraščanje nestalnih (prekarnih), slabo plačanih oblik zaposlitve • izjemno velike razlike med dohodki zaposlenih (tudi v razmerju več kot 1 : 100)
Davčni sistem	<ul style="list-style-type: none"> • nizka skupna davčna obremenitev, praviloma v višini okoli 25–30 % BDP • opuščanje progresivnega obdavčenja dohodkov in širše uveljavljanje regresivnega sistema obdavčenja • pomembna vloga posrednih davkov (npr. DDV), ki bolj bremenijo revnejše prebivalce • skromen delež »zelenih« davkov (porabe primarnih naravnih virov, energije in obremenjevanja okolja) • nasprotovanje konceptu celostnega obdavčenja premoženja, davku na dediščino, občutnejšemu obdavčenju kapitala, velikih korporacij, finančnih špekulacij in transakcij • nemoteno delovanje davčnih oaz
Zdravstvo	<ul style="list-style-type: none"> • praviloma (ne v vseh državah, npr. v ZDA) zagotovljena brezplačna osnovna zdravstvena oskrba v javnem zdravstvu, toda pospešeni procesi privatizacije zdravstva in s tem povezano naraščanje neenakega dostopa do kakovostnih zdravstvenih storitev med revnimi in bogatimi • prednost kurativnih zdravstvenih ukrepov pred preventivnimi • zlasti zaradi vse šibkejšega sistema in dostopnosti javnega zdravstva velika ranljivost predvsem revnih prebivalcev v pandemičnih razmerah
Izobraževanje	<ul style="list-style-type: none"> • praviloma zagotovljeno brezplačno izobraževanje vsaj na osnovnošolski in srednješolski ravni (v javnem šolstvu), toda pospešeni procesi privatizacije šol in s tem povezano naraščanje neenakega dostopa do kakovostnega izobraževanja med revnimi in bogatimi • vse večje razlike v kakovosti izobraževanja med privatnimi (šolnina) in javnimi izobraževalnimi ustanovami • povečevanje vloge izobraževanja kot procesa za usposabljanje za delo, vse bolj le kot mehanizem za pridobivanje poklicnih spretnosti – kompetenc

Podstat družbene ureditve	Prevladujoča značilnost gradnika v obstoječi, zgolj delno omiljeni inačici neoliberalnega kapitalizma zahodnih držav
Varnost (globalna, človekova)	<ul style="list-style-type: none"> • naraščanje ekonomskih, okoljsko-podnebnih, zdravstvenih, socialnih, migracijskih, kibernetičnih in drugih tveganj, vse večja soodvisnost globalne ter človekove varnosti • nadaljnja militarizacija in proces opuščanja ter nespoštovanja sicer selektivnih procesov razoroževanja, okrepljena prednostna vloga zagotavljanja nacionalne varnosti s pomočjo vojske in vojaških posegov • 10–20-% delež prebivalcev pod pragom revščine, odsotnost socialnih mehanizmov za zagotavljanje minimalne socialne varnosti za vse prebivalce
Demokracija	<ul style="list-style-type: none"> • zelo omejena ali popolnoma odsotna ekonomska demokracija v privatnih podjetjih in korporacijah • praviloma finančno in glede pristojnosti omejena vloga teritorialne demokracije (lokalne samouprave) • velika finančna moč in vpliv zastopnikov (vele)kapitala, korporacij na politiko odločanja na državni in lokalni ravni • skromna vloga mehanizmov posvetovalne in sodelovalne (deliberativne) ter globalne, kozmopolitske demokracije • robna globalna vloga OZN, vprašljivost obstoja, sestave in mehanizmov delovanja Varnostnega sveta (pravica veta!) • svet v obdobju večplastne globalizacije problemov – brez svetovne vlade ter skupščine državljank in državljanov sveta

Družbenopolitični vzroki kriznega obdobja so po mnenju Lapajnetja (2014, 258) vgrajeni v same temelje kapitalističnega družbeno-političnega sistema, saj neizprosni boj za akumulacijo in dobiček na eni strani povzročata revščino množic in uničevanje narave na drugi strani. Neoliberalizem z modelom trajne rasti ter z do ljudi in narave plenilsko globalizacijo zgolj 1 % najbolj bogatih pustoši po planetu. Koristi gospodarskega in tehnološkega napredka tudi zaradi nepravičnega davčnega sistema ostajajo skoraj v celoti v rokah že tako bogatih. Milanović (2017) ugotavlja, da so poleg najrevnejših, ki živijo z manj kot dolarjem na dan, največji poraženci globalizacije ljudje iz delavskega in srednjega razreda v t. i. bogatih državah (Evropa, ZDA, Japonska). »Zmagovalci« so torej čedalje bogatejši srednji sloj na Kitajskem, v Indiji in razvijajočih se državah ter globalna »elita« (večji lastniki kapitala, vodilni menedžerji in bančniki), zgornji 1 %. Podčrtuje, da so interesi srednjega sloja slišani in upoštevani le tedaj, ko se ne razlikujejo od interesov politično najbolj vplivnih bogatih (Milanović, 2017, 18). Pripadniki elit, povezanih v omrežja, pa imajo po mnenju Žerdina (2012, 45) v lasti bodisi ekonomski kapital (lastnina ali upravljavska pooblastila), kulturni oziroma informacijski kapital (znanje), obveščenosť (kvalifikacija), socialni kapital (medsebojne povezave in vzajemne obligacije) ter simbolni kapital (priznanja, odlikovanja, simbolne nagrade).

Študija Mednarodnega denarnega sklada (IMF) je opozorila, da se je v nekaterih bogatih državah zmanjšala progresivnost davčnega sistema (ob socialnih transferjih ključni državni vzvod za zmanjševanje neenakosti), kar je povečalo razkorak v neenakosti (Causes and Consequences ..., 2015, 21). V zadnjem obdobju so »države blaginje« zmanjševale stroške in prispevale k trenutno večji konkurenčnosti, vendar zanemarile dolgoročno blaginjo in varnost svojih prebivalcev ter kolektivno investiranje v podporo prihodnji ekonomski participaciji (Calhoun, 2013, 161). Frane Adam (2020) poudarja, da je npr. še vedno prisotna predstava o Švedski kot državi blaginje socialnodemokratskega tipa, ki zagotavlja ljudem varnostno (socialno) mrežo. To sicer po njegovem mnenju v grobem drži, vendar je v zadnjih 20 letih gotovo prišlo do mnogih sprememb in reform, ki so skrčile obseg države blaginje in šle v smer »neoliberalizma«. Plačne razlike so sicer relativno majhne, so pa razlike v premoženju izjemno visoke, prišlo je tudi do privatizacije prej državno vodenih institucij, kot so domovi za starejše in šole (zasebne, »svobodne« šole – obiskuje jih 20 % učencev) (Adam, 2020).

Bivši predsednik ZDA Obama je podčrtal, da je vprašanje povečane neenakosti postalo ključno vprašanje prihodnjega razvoja (ob okoljskih mejah rasti! – opomba pisca). Vendar je v svojem mandatu dejansko ostal zgolj pri besedah, na »zalogo« je povsem nezasluženo prejel še Nobelovo nagrado za mir, za njim pa je po mnenju patra Gržana ostala množica razsutih držav Bližnjega vzhoda in Severne Afrike (Gržan, 2018, 72). Guy Standing (2018, 233) pa mu zameri, ker se nikoli ni potrudil, da bi pomagal prekarriatu, čeprav so mnogi upali, da mu bo.

Na drugi strani razen naraščajoče družbene, razredne neenakosti (vertikala družbe) narašča tudi geografska, prostorska neenakost (horizontala družbe) na različnih prostorskih ravneh (od planetarne do lokalne) v premoženju, dohodkih, dostopu do virov, dobrin, pa tudi v kakovosti bivalnega, delovnega okolja in blagostanja, celo občutenja sreče, zadovoljstva z življenjem. Dejstvo je, da ni mogoče razpravljati o načinih zmanjšanja razlik v dohodkih, če se ne razpravlja o zmanjšanju koncentracije moči v gospodarskih institucijah, velikih nadsocijalnih korporacijah, ki so po premoženju večje od številnih držav (Wilkinson in Pickett, 2012, 257). Ali Žerdin (2012, 7) poudarja, da imajo omrežja družbene oziroma ekonomske elite v lasti različne oblike kapitala (ekonomski, socialni in kulturni) ali pa te različne oblike kapitala upravljajo, omrežje ima torej svojo razredno dimenzijo.

Čeprav sta v zadnjih desetletjih sodobni kapitalizem in globalizacija iz sveta pomankanja potegnili več 100 milijonov ljudi, živi še vedno v razmerah absolutne revščine okoli milijarda Zemljanov. Kapitalistična globalizacija v svojem bistvu stremi k vzpostavitvi svetovnega trga in neposredne konkurence med delavci. Konkurenca med delavci proizvaja pritisk v smeri izenačevanja njihovih eksistenčnih pogojev na relativno nizki stopnji, kapital pa beži z območij, na katerih je cena dela previsoka (Husson, 2011, 37).

Sedanjo fazo globalizacije poganjajo brezdušni, brezčutni, lokalno gluhi neoliberalni načrti prostega trga, v katerem sta privatizacija in odpiranje trgov po vsem svetu podjetniškemu in multinacionalnemu kapitalizmu postala dominantna gonilna sila (Harvey, 2011, 166, 167). Filozof Darko Štrajn (2015, 217) sodi, da se zdi v času triumfa neoliberalizma nemogoče misliti spremembo v smeri ukinitve kapitalizma, saj so omejevalne sile kapitalistične dominacije (sindikati, levičarske politične stranke in množične alternativne družbene skupine) zelo oslABLJENE. Povečevanje razmerja med bogatimi in revnimi ter drastično zmanjševanje okoljskega »kapitala« prihodnjim rodovom (slabšanje eksistenčnih, bioloških pogojev življenja) ter drugim vrstam, vojaški načini reševanja meddržavnih nasprotij so verjetno ključna protislovja kapitalizma na začetku 21. stoletja.

Chomsky (2005) poudarja, da neoliberalne doktrine obenem spodkopavajo izobraževanje in zdravje, povečujejo neenakost in zmanjšujejo delavski delež v prihodku, profit se postavlja pred ljudi (in pred naravo – opomba pisca). Danes globalno gospodarstvo sloni na diktaturi finančnega kapitala – v nasprotju z interesom večine svetovnega prebivalstva. V obdobju krize pa niti vladajoča politična niti ekonomska elita, ki sta odgovorni za krizo svetovnih razsežnosti, nista materialno odgovarjali zanjo. Še več, ugotavlja Rizman (2011a, 1211): v času finančne krize po letu 2008 smo bili priča perverzni, se pravi obrnjeni sliki razrednega boja. Bogati so se s socializacijo svojih izgub in dolgov opirali na »socializem«, medtem ko je revnim ostal na voljo le surovi kapitalizem, prepuščeni so bili sami sebi in so trpeli posledice zategovanja pasu. »Elite« so najprej prepričevale »ljudstvo«, da je treba zaupati ekonomskim ekspertom in njihovi ekonomski politiki, potem pa strašile ljudi z nadaljnjim upadanjem življenjskega standarda, ohranjanjem visoke stopnje nezaposlenosti in radikalnim zmanjševanjem socialnih funkcij države. Bogatim v »stiski« so torej države s pomočjo politikov zagotovile izdatno »socialistično« pomoč, revni pa so bili prepuščeni cunamiju posledic varčevalnih ukrepov! Obenem pa privilegirani sloji uporabljajo nekatere državne institucionalne mehanizme (zlasti planske regulacije), da škodljive rabe zemljišč držijo stran od prostorov, ki jih zasedajo, in takšno rabo koncentrirajo v revnih in delavskih soseskah (Low in Gleeson, 2021, 152).

Družbeni sistem, v katerem ima 1 % ljudi v lasti toliko premoženja kot preostalih 99 % ljudi, seveda v nobenem primeru ni in ne more biti pravičen, solidaren, varen in okoljsko vzdržen! Večina ljudi v takem družbenem okviru ne more biti srečna, zadovoljna z življenjem. Greta Thunberg, pobudnica globalnega gibanja Mladi za podnebno pravičnost (»petki za prihodnost«), poudarja, da potrebujemo novo politiko in ekonomijo, predvsem pa nov način razmišljanja, okrepljeno sodelovanje in pravično delitev preostalih virov planeta (Klein, 2019, 53). Družba, ki ne zna zagotoviti minimalne socialne varnosti, dovolj javnega dobra in biološko varne prostorske arene življenja za naslednje rodove, za lastne otroke in vnuke, je že danes brez prihodnosti. Problemov družbene in medgeneracijske pravičnosti ter doseganja dostojnega materialnega blagostanja zaradi nujnosti ohranjanja bioloških temeljev življenja ni (več) mogoče reševati s stalno

ekonomsko ekspanzijo, s trajno (količinsko) gospodarsko in vsakršno rastjo – na omejenem planetu. Človeštvo se je danes kot celota znašlo pred dilemo, ali bo bodoči razvoj utemeljilo na socialno pravičnem redu ali pa dopustilo padec v novo množično suženjstvo, socialni kaos (tudi ekološki – dodatek pisca) ter posledično v stanje permanentnih revolucij in vojn (Kovačič Peršin, 2013; 2016).

Marcel Štefančič mlajši (2015, 244) ugotavlja: »Ekonomska neenakost ni nekaj, kar se preprosto zgodi, ampak jo je ustvaril človek – tako kot podnebne spremembe. Ekonomska neenakost ne obstaja v vakuumu – ustvarja in oblikuje jo politika.«

Preživetveni, socialni in sonaravni premislek o prihodnosti človeške vrste in človeštva po mnenju pisca vodi h ključni predpostavki: ekosistemsko zasnovane, znotraj- in medgeneracijsko pravične, »zmerne«, toda dostojne blaginje za vse prebivalce planeta ni možno udejanjiti znotraj okvirov produkcijsko-potrošne, prostorsko kolonizacijske strukturne zasnove kapitalizma, ki zgodovinsko gledano nikoli ni bil družbeno pravičen, solidaren in samoomejitven (»odrasten«). Tudi vrnitev na podstati in gradnike realnega (državnega) socializma 20. stoletja je po mnenju pisca prav tako civilizacijski korak – v prazno ...

3 Podstati ekosistemske družbene ureditve

3.1 Etične podstati – ekološki humanizem

Družina pomeni, da se imamo radi.

Luna, 4 leta

»Skrajni čas je, da prevladujejo skrb za etiko, pravičnost in trajnostno ravnovesje.«

Stephane Hessel, 2011

Po mnenju Rifkina (2015, 325) veliki zgodovinski premiki, ki močno spremenijo gospodarsko življenje družbe, temeljno preobrazijo tudi človeško zavest. Razmišljanje o širših družbenih alternativah mora odgovoriti na temeljna vprašanja o načinu vsakdanjega življenja, odnosu do narave, družbenih razmerjih, proizvodnih odnosih in vrsti tehnologij, ki bodo primerne za optimalno zadovoljevanje osnovnih človekovih potreb, hotenj in želja (Harvey, 2011, 314). *Strukturne spremembe zahtevajo ne le spremembe v institucijah, temveč tudi spremembe vrednot in razumevanj, ki morajo prežeti svetovno prebivalstvo* (Low in Gleeson, 2021, 84). Toda vprašanje človekovega ravnanja do soljudi in narave je primarno etično, ne pa morda temeljno ekonomsko ali politično vprašanje, prav etika odgovarja na vprašanje, kako biti in kako delovati (Hribar, 1991, 5). Ravnanje človeka določajo namreč predvsem vrednote in cilji, kar je seveda predmet etike (Makarovič, 2011, 1357). Vrednote so smernice ravnanja, dejansko usmerjajo naše delovanje, a se spreminjajo na individualni in družbeni ravni. Vrednotne usmeritve v družbi so pomembne za oblikovanje norm kot družbenih dogovorov o tem, kako naj ravnamo, kaj moramo in česa ne smemo storiti. Geografinja Tatjana Resnik Planinc (2008) pa upravičeno opozarja, da ni enoznačnega odgovora na vprašanje, kaj je vrednota, a na vsebine vrednot posameznika pomembno vplivajo družbena dogajanja.

Vsakdanje življenje po mnenju filozofa Tineta Hribarja (1991, 5) ni mogoče brez takšne ali drugačne morale. Morala označuje človekov odnos do sveta, okolice in sebe,

njegov notranji občutek pozitivnega in negativnega, etika pa je filozofski nauk (filozofska disciplina), ki raziskuje temeljne kriterije moralnega vrednotenja, je skupek moralnih načel (Pavliha, 2014, 36, 37). Vsaka družba si po mnenju kulturnika Josipa Vidmarja (1980, 156) ustvari moralo na osnovi objektivnih temeljev, npr. v trajnem instinktu človeštva, ki se vedé in nevede bori za svet miru in pravice za vse in vsakogar. Seveda bo vedno obstajala razlika med etičnimi ideali in doseženo ravnijo njihovega udejanjanja. Civilizacije so po mnenju Kovačiča Peršina (2016, 11) utemeljene na etosu, na moralni zavesti ter ravnanju posameznikov in družbe kot celote. *A vrednote tradicionalnega humanizma so poniknile v individualizmu, v izgubi občutka sočutja do sočloveka in do drugih zemeljskih bitij.* Zgolj enostransko poudarjeni individualizem pa je mana za kapital, za odvrčanje od misli o aktivnem državljanstvu, o solidarnosti, enakosti in nenasilnem državljanškem upor, od misli na alternativo kapitalizmu in vladavino ljudstva. Pravniki Marko Pavliha (2014, 10) poudarja, da imamo ljudje že tisočletja zapisana etična, moralna in pravna pravila vedenja, a človeštvo je po njegovi sodbi kljub temu vse bolj v razsulu, najverjetneje zaradi pogubnega denarja, kapitala, korupcije, turbokapitalizma.

Tudi po mnenju nekdanje evropske komisarke za promet (2014–2019) Violete Bulc (2021) je prihodnost človeštva v ekocivilizaciji (prostor-družba-bitja-odnosi-zavest), ki med drugim odpira obzorja in povabila k drugačnemu razmišljanju, vključno s koncepti o ekozavesti, nujno potreben je preboj v razvoju kolektivne zavesti, v integracijo znanj.

Z vidika ekološke podstati in gradnikov etike ekosistemske družbene ureditve je temeljni odmik od antropocentrizma in preživitveno nevarne iluzije o možnosti neomejenega izkoriščanja ekosistemov, narave, naravnih virov. Antropocentrično usmerjeni napredek postavlja v ospredje življenje človeka, preostalo bogastvo oblik drugega življenja ima drugoten značaj (Cifrić, 1998). Dejstvo je, da neoliberalno zasnovana država brez duha, z brezpogojnim utilitarizmom in dobičcarsko-konkurenčnim nagonom dejansko omejuje oziroma odpravlja etične podstati evropskega razsvetljenstva in vrednote francoske revolucije (svoboda, enakost in bratstvo) (Hribar, 2004, 133, 134). Rastko Močnik (2006, 65) ugotavlja, da v neoliberalizmu ni solidarnosti, namesto tega prevladuje mit individualne odgovornosti za vse osebne neuspehe. Toda udejanjanje družbe na konceptu ekološke pičlosti bo možno le v primeru, da bomo kos ponovni oživitvi bratstva, njegovega solidarnostnega vidika, kot ene najbolj neovrgljivih arhetipskih potreb človeškega rodu, ugotavlja Ophuls (2017, 175, 176).

V škodo enakosti in bratstva, v škodo prihodnjih generacij (odsotnost medgeneracijske enakosti in pravičnosti) in drugih vrst (odsotnost medvrstne enakosti) postavlja neoliberalna kapitalistična družba v ospredje tržno svobodo. Socialna inačica kapitalizma s konceptom blaginje in socialne države (posledična solidarnost kot blaženje ekonomskih razlik) sicer omejuje družbeno neenakost, svobodi trga zato postavlja določene pogoje za spoštovanje šibke ekologizacije in omejene socialno-regionalne kohezije. Ampak z modelom trajne rasti, potrošništva in kulta neomejenega materialnega bogastva povzročata med drugim vse večjo medgeneracijsko neenakost in pospešeno izumiranje zemeljskih vrst.

Kapitalizem ima skoraj neskončno zmogljivost, da razvija nove predmete za posedovanje in zato razvija zavest o določeni kategoriji potreb. Deluje kot enostranski produkcijski način, ki zavira razvoj zavesti o tistih potrebah, ki jih ni mogoče kvantificirati ali tržiti (Low in Gleeson, 2021, 94). Ker živimo v globaliziranem svetu, pravzaprav ni čudno, da se problemi »eliminacije človeka in humanizma« iz javne sfere ne kažejo zgolj v Evropi in na t. i. Zahodu, temveč tudi npr. v idejni zibelki konfucijske (so)človečnosti (kot dejansko neprekinjene humanistične tradicije, vključno z daoističnimi nauki in teorijami sinizirane-ga budizma), namreč na Kitajskem in v vsej Vzhodni Aziji (Rošker, 2022, 9, 10, 16).

Realni socializem je še bolj izpostavil model rasti (»dohiteti in prehiteti kapitalizem«) tudi za ceno obsežne ekološke destrukcije. V ospredje je postavil vrednoto enakosti, a na škodo politične in drugih oblik svobode. Bratstvo na osnovi vsesplošne solidarnosti je po oblikovanju partijskih elit, kljub priseganju na razredni boj in diktaturo proletariata, birokratski državni socializem v praksi presenetljivo hitro dejansko potisnil v ozadje, s tem pa tudi vrednoto enakosti.

Za človeštvo obstajajo vsaj tri izrazite globalne nevarnosti, ki ogrožajo ohranjanje, udejanjanje blaginje posameznika in skupnosti ter blaginje ekosistemov: antropogena degradacija planetarnega ekosistema (vključno s podnebnimi spremembami), militarizacija sveta in neznosna ekonomska, družbena neenakost. Sodobna civilizacija potrebuje torej nov etos, nov način bivanja na Zemlji na osnovi novih odnosov med ljudmi in drugačnih odnosov ljudi do stvari, narave, do bivajočega in do biti, torej družbeno in ekološko paradigmo trajnostnega razvoja (Kirn, 2011, 1121). Težnje življenjske usmeritve k imeti je treba usmeriti k biti, od samoljubja in sebičnosti k nesebičnosti, sočutju, vzajemnosti, ustvarjalnosti, predlaga Erik Fromm (2008). Želja in praksa nenehnega dviganja npr. materialne blaginje sedanjih generacij trči ne le na fizične in biofizikalne omejitve planetarnega ekosistema glede količine razpoložljivih naravnih virov in samočistilne zmogljivosti, temveč tudi na pravice vseh prihodnjih rodov do človeka vrednega materialnega standarda in zdravega okolja, pa tudi na pravice drugih vrst do obstoja in preživetja. A v zadnjih letih je človeštvo s svojimi dejavnostmi prestopilo toliko mejnih pragov narave, da pozitivna povratna zanka žene številne naravne sisteme proti uničenju (Ophuls, 2017, 52).

V sedemdesetih letih prejšnjega stoletja se je začela oblikovati *okoljska etika*, ki je po radikalnejši razlagi prinesla spremembo etične paradigme (Kirn, 2004, 23). Večina razlogov, ki jih človeštvo danes najde za varovanje nečloveškega življenja in ohranitev narave, se po mnenju biologa in filozofa Andreasa Webra (2011, 211) opira na vsaj enega od stebrov okoljske etike, npr. na argument koristi (ocene pomena storitev ekosistemov), argument ogrožanja življenja zaradi posegov v naravne sisteme in argument o notranji ali »lastni« vrednosti narave (živa bitja – kot čuteči subjekti, ne pa stroji, mehanizmi).

Tudi z vidika uravnoteževanja razmerja med človekom in naravo je treba prisluhniti opozorilu filozofa Ošlaja (2007), ki sodi, da dilema biocentrizem – antropocentrizem dejansko ni nobena dilema. *Človekova nuja, da se z naravo bori, je po mnenju Ošlaja*

(2007) *posledica njegove svobode (antropocentrizem), možnost njegovega poraza pa nasprotno predpostavlja njegovo odvisnost od narave (biocentrizem)*. Ostaja dejstvo, da je človek iz narave postavljen v naravo, in da bi preživel, mora z njo sklepati kompromise. V tej igri ne sme ne izgubiti in ne zmagati, kajti v obeh primerih bi to pomenilo njegov konec. Anko (2000) sodi, da je prav varstvo narave ključna sestavina trajnostnega razvoja, saj med drugim uči odrekanja, obzirnosti, naravi priznava pravico do obstoja, ohranjanja. A opozarja, da od narave navsezadnje vendarle živimo (Anko, 2000, 245). S skrbjo za naravo pravzaprav skrbimo za lastno mrežo, za lastno preživetje, ugotavlja Manca Košir (2013a, 16). V vsakem primeru mora nova politika prepoznati v živalih in rastlinah enakopravnega sopotnika na skupnem planetu (Petrovič, 2008, 112). Povezanost z naravo lahko temelji samo na globoko doživeti in hkrati tudi misleči etično odgovorni drži, ki hkrati upošteva vitalne interese zdajšnjih in prihodnjih generacij, kot tudi in predvsem »interese« narave v vsej dihi jemajoči pestrosti njenih življenjskih form (Ošljaj, 2007, 19). Čeprav podnebne spremembe prinašajo obsežno škodo že obstoječim ljudem, so hkrati eklatanten primer konflikta med generacijami, kajti prihodnje generacije bodo deležne obsežne škode zaradi podnebnih sprememb, ne da bi ob tem uživale koristi od rabe fosilnih goriv, kot to velja za sedanjo in nekaj predhodnih generacij (Savić, 2017, 76).

Z vključevanjem prihodnjih generacij v moralno skupnost, ki jo je treba upoštevati, dobijo vsebinske dileme okoljske etike po mnenju Savića (2017, 18) pomembno razsežnost. Da bi ustvarjanje medgeneracijskih tveganj moralno obsodili, potrebujemo torej tako okoljsko etiko, ki je tudi medgeneracijsko pravična, ki torej moralno ustrezno upošteva interese vseh generacij, ki jih lahko prizadenejo negativni učinki okoljske politike (Savić, 2017, 18). Vendar velja hkrati poudariti, da bi sicer v zgodovini zahodne filozofije lahko našli indiferenten ali celo omalovažujoč odnos avtorjev do nečloveških bitij, toda enačenje vseh antropocentričnih pristopov z brezbriznostjo do naravnega okolja po mnenju Savića (2017, 14) ni ustrezno, saj je tudi na osnovi tradicionalnih etičnih teorij mogoče utemeljiti moralno zaščito večine nečloveških bitij.

Po mnenju naravovarstvenika Iztoka Geisterja (2008, 260) pa veljavni sistem naravnih vrednot temelji na antropocentričnih izhodiščih, ohranjujoč lastniške in tržne vidike upravljanja z naravo, zato zagovarja uveljavljanje načel naravovarstvene etike. Izgubljeni zavorni instinkt bomo morali nadomestiti z etično odgovornostjo človeka do narave, drugih živih bitij. Etično ravnanje z naravo bomo lahko uveljavili le tako, da tudi naravi priznamo status in pravice partnerja, ki jih bodo s primerno avtoriteto varovali od države postavljeni zagovorniki (Trontelj, 2008). Izjemno pomembno je po mnenju biologa Borisa Kryštufka (1999) širjenje spoznanja, da je biotska raznovrstnost vrednota sama po sebi, torej ni odvisna od ekonomske vrednosti vrste.

Vrednotne in vsebinske podstat t. i. *globoke ekologije izhajajo v določeni meri tudi iz bogate sonaravne in solidarnostne dediščine staroselcev*. Cirila Toplak (2021) poudarja vlogo predkrščanskega zahodnoslovenskega naravoverstva. Solidarnost, strpnost, vzajemnost,

biocentrična enakopravnost vseh oblik življenja, zvestoba (domači zemlji, ne odtujenim državnim oblastem) so naravoverce ostro ločevale od večinske tekmovalnosti, diskriminatornosti in hierarhičnosti. T. i. *globoki ekologisti* sodijo, da so notranje, intrinzične vrednosti neodvisne od instrumentalnih (O'Neill in drugi, 2008). Globoko ekologijo je zasnoval norveški filozof Arne Naess leta 1973 kot nasprotje »plitvega« ekološkega gibanja, ki je hotelo le reformirati nekaj praks industrijske družbe. V ospredju je temeljno načelo, da imata narava in njena raznovrstnost intrinzično vrednost (vrednoto) ne glede na človeške rabe in interese, nobena vrsta, niti človeška, pa ne velja za vrednejšo, zato je divjino treba ohraniti, razširiti in zaščititi (Dryzek, 2018, 220). Omladič (1998) prepoznava pomembno poslanstvo globoke ekologije, ki je uspešna v argumentaciji o ogroženosti narave s strani človeka, »sovražnika« locira prav dobro. Človeku kot *homo oeconomicusu* ali *homo tehnicusu*, človeku kot upravljalcu narave nasproti postavlja ekološkega človeka. A hkrati opozarja, da globoka ekologija ne zmore misliti posledic, kakršne sledijo za našo podobo narave, če se »antropocentrične« slike sveta znebimo v celoti. Tudi po mnenju Savića (2017, 32, 33) je treba predpise globoke ekologije glede spreminjanja odnosa ljudi do divjine jemati nekoliko z rezervo. V 21. stoletju je večina planeta obdelanega, naseljenega in industrializiranega. Uživati globoko povezanost z naravo, ki zraste iz uživanja divjine, je v obdobju 8 milijard svetovnega prebivalstva privilegij, ki si ga lahko »privoščijo« le redki.

Zgolj etika, ki človeško vrsto obravnava kot del naravne in hkrati moralne, odgovorne skupnosti, mora vrednotno voditi politiko in lahko spremeni družbo na bolje, je predpogoj za resnično nenasilno družbeno revolucijo. Zgolj tako zasnovane spremembe etike posameznika so pogoj za spremembo etike skupnosti, zgolj na tej vrednotni individualni in skupnostni spremembi je realno pričakovanje, da bo prišlo do družbenih sprememb, ki bodo z odpravo kapitalizma in produktivistične antropocentrične mentalitete minimizirale trpljenje vseh živih bitij in omogočile vsem dostojno življenje znotraj ekosistemskih meja (Garcia in Garcia, 2015, 71). Prav sedaj pa živimo v času, ko po mnenju Galimbertija (2015, 376, 377) neprestane mednarodne selitve ustvarjajo večnarodnostne družbe, v katerih bo sožitje mogoče le, če bo velikopotezno zaživel kulturni relativizem, kulturna vzgoja celostnega človeškega bitja za državljanstvo in za življenje v multietnični družbi.

Okoljska problematika se po svoji naravi upira vsakršnemu nacionalizmu, preseči bo treba interese nacionalnih držav, saj je nacionalna država npr. tako pri podnebnih spremembah kot pri tehnoloških prebojih preprosto napačno orodje za spoprijemanje s to nevarnostjo, obenem pa nacionalizmu manjka predvsem domišljija za oblikovanje potrebnih globalnih etičnih smernic, ugotavlja Harari (2019, 155). Santangelo (2020) hkrati sodi, da je himnična popularnost pesmi »Bella ciao« za različna družbena gibanja posledica tega, da se moramo, tako kot italijanski partizani, odločiti, kje je tudi naše mesto v planetarni zgodovini. Modre odločitve o prihodnosti življenja lahko sprejmemo

tako, da presežemo nacionalistični nazor ter si stvari ogledamo s svetovne ali celo vesoljne perspektive. A tudi v tem primeru se nam seveda ni treba odpovedati narodni pripadnosti, domoljubju.

Nara Petrovič (2017, 46) navaja naslednji kritični razmislek znanstvenika Gusa Spetha: »Nekoč sem mislil, da so najbolj pereči okoljski problemi izguba biodiverzitete, kolaps ekosistemov in podnebne spremembe. Mislil sem, da bomo v 30 letih dobre znanosti lahko naslovili te probleme. Toda motil sem se. Najbolj pereči okoljski problemi so sebičnost, pohlep in apatija ... Da jih naslovimo, potrebujemo duhovno in kulturno preobrazbo, a mi znanstveniki ne vemo, kako jo doseči.« Etika za 21. stoletje mora torej razen vrednotnih opredelitev medsebojnih človeških razmerij vključiti tudi vrednote, izhajajoče iz prepoznavanja nujnosti ohranjanja življenjsko ključnih oskrbnih sistemov Zemlje za preživetje človeka (Odum in Barrett, 2005, 461, 467).

Je res vse dovoljeno, ni nič sveto, je narava le brezsrčen stroj, se retorično vprašuje ekologist Nara Petrovič (2008, 15). Antropogeno uničevanje Zemlje kot »svetega« doma vseh živih bitij in večrazsežnostni koncept svetosti življenja postavlja pred ekohumanistične etične podstati nova vprašanja, dodatne etične razsežnosti. Svetost življenja je seveda tudi krščanska vrednota, a v razviti obliki jo je vsaj 500 let pred krščanstvom predstavil že Buda, ki pa svetosti življenja ne veže zgolj na človeka, temveč na vsa živa bitja (Hribar, 2004, 255). *Postmoderna etika poleg svetosti človeškega življenja zagovarja svetost vseh živih bitij v njihovi biti, varovanje naravne podstati, torej planetarnega ekosistema (Zemlje), pa je po mnenju pisca ključni preventivni mehanizem etično pojmovanega koncepta svetosti vseh zemeljskih življenj.* V času, ko človek povzroča množično izumiranje vrst, se ne more več zavzemati le za svoje pravice, ampak mora prepoznati tudi pravice drugih živih bitij.

Po mnenju Tineta Hribarja (1991, 219) se prepoznavanje svetosti življenja nanaša predvsem na človekovo življenje, a ne spregleda tudi življenja vseh drugih bitij. »Svetost življenja« je treba torej razumeti kot poziv k spoštovanju sočloveka in hkrati k odgovornemu ravnanju z naravo. V svoji biti je namreč sveto vsako živo bitje ... Ali kot je zapisala Spomenka Hribar (2012, 51): *ne zavedamo se (še) svetosti sveta, v slovensko ustavo pa nismo bili pripravljene zapisati (niti) svetosti življenja.* Po njenem mnenju bi morala biti v slovenski ustavi zapisana ne le svetost življenja, temveč tudi svetost sveta. Sveto ni le »življenje«, nedotakljivost v bistvenem pomenu ne velja le za vso živo, temveč tudi za »mrtvo« naravo: ogrožen je namreč naš planet, Zemlja sama. Zemljo kot naše domovanje moramo ohraniti, da bomo lahko ohranili življenje samo in sebe, ohranili človeštvo, predlaga Spomenka Hribar (2012, 54). Tudi Kovačič Peršin (2016, 16) izpostavlja kot prvi temeljni kamen civilizacije človečnosti načelo svetosti življenja. Poudarja, da je po 20. stoletju genocidov, holokavsta in vsakršnega uničevanja življenja, tudi narave, ki se nadaljuje v naš vek, načelo svetosti treba izpostaviti kot prvo in temeljno načelo univerzalnega etosa. Globalno krizo bomo lahko rešili le s svetovnim projektom moralne

prenove, ki bo zajela celotno človeštvo, zgolj univerzalni etos preživetja (sožitje med ljudmi in skrben odnos do sočloveka ter narave) je lahko etika prihodnosti (Kovačič Peršin, 2022c).

Če bomo še naprej uničevali naravo, se lahko zgodi, da bo Zemlja nekega dne odgovorila s katastrofami, ki bodo uničile civilizacijo (Šorli, 1990, 89). V življenju naj nas vodi dejstvo, da je zdrava narava osnova človekovega bivanja in nadaljnjega razvoja na planetu Zemlji (Šorli in drugi, 2007, 41). Po mnenju pisca je glede na antropocentrično zasnovano uničevanje biosfere in hkratno naraščajočo družbeno neenakost treba *kot etično prioriteto ekosistemske družbene ureditve za prvo polovico 21. stoletja izpostaviti etično premiso medčloveške in medvrstne odgovornosti, zlasti s spoštovanjem, skrbjo in varovanjem enkratne naravne podstatí življenja in življenja samega. Svetost, posvetitev narave in življenja (sekularna in/ali religiozna) pomeni piscu enega od osrednjih etičnih temeljev močnega koncepta sonaravnosti, ki se mora uveljaviti s pomočjo sonaravnih in trajnostnih mehanizmov družbe (zakonski, ekonomski, davčni, izobraževalni, načrtovalski) pri odgovornem poslanstvu posameznika in skupnosti za ohranjanje eksistenčnih naravnih, ekosistemskih, bioloških pogojev za vse sedanje in prihodnje zemeljske oblike življenja, za prihodnje rodove.* Pisec sodi naslednje: ohranjanje eksistence bioloških razmer, torej etična »posvetitev« narave (sekularna in religiozna), ima prednost pred ohranjanjem vseh drugih sestavin splošne in osebne blaginje.

A svetost življenja in narave je treba povezati z drugo vrednotno podmeno, z dostojanstvom človeka, tudi npr. z dostojanstvom ženske, ki ima pravico samostojnega odločanja o rojstvu lastnih otrok. Tako je odprava smrtne kazni povezana tako s svetostjo življenja kot z dostojanstvom človeka, pod obnebjte teh vrednot spada tudi posvečenost mrtvih in zlato pravilo (Hribar, 2004; 2017b): ne stori drugemu tega, česar ne želiš, da bi drugi storili tebi. S prepovedjo smrtne kazni se po mnenju Hribarja (2018) papež Frančišek uvršča pod obnebjte, ki ga je s projektom svetovnega etosa začrtal katoliški duhovnik in teolog Hans Küng, ki je podčrtal štiri temeljne vrednote svetovne etike: svetost življenja, posvečenost mrtvih, dostojanstvo človeka in zlato pravilo. Pater Gržan (2018, 85) sodi, da je lahko zlato pravilo globalna etična usmeritev, ki nam je znana iz Svetega pisma: »Vse, kar hočete, da bi ljudje storili vam, storite tudi vi njim.« Najdemo ga tudi v drugih religijah, npr. v islamu: »Nobeden izmed vas ni pravi vernik, dokler drugemu ne želi tega, kar želi sebi.« Tudi Marko Uršič (2015, 202) meni, da bi se morali zlatega pravila oziroma Kantovega kategoričnega imperativa vselej in povsod držati.

Marko Pavliha (2014, 49) sodi, da je svetovna etika praetos elementarne humanosti, ki sloni na skupnih temeljih prvinskih življenjskih pravil: človečnosti, vzajemnosti (zlato pravilo), nenasilju, resnicoljubnosti in partnerstvu obeh spolov. Snovalca svetovne etike Künga je Vatikan zaradi pretirano liberalnih idej izključil, kar pa je popravil papež Frančišek. Globalni etos po mnenju Pavlihe (2014, 53, 54) zahteva tudi svetovno pravo, ki bi moralo za začetek ukrotiti nenasitni kapital v ponorelem zverinjaku orožarske, naftne

in farmacevtske industrije. Trajnostna uporaba naravnega okolja je najvišja vrednostna norma gospodarskega življenja, ki jo velekapital vztrajno krši, a tudi sedanji koncept svetovne etike nekako ostaja znotraj okvirov kapitalizma.

Jana Rošker (2022, 110) upa, da nam bo morda vendarle uspelo izdelati vsaj teoretsko ogrodje skupne, globalne etike, v kateri bomo lahko združili elemente univerzalnih vrednot z načeli partikularnih sociolingvističnih in zgodovinsko zrastlih skupnosti. Upanje na možnost vzpostavitve takšne etike je namreč vse bolj v ospredju sodobnih prizadevanj človeštva: kot so pokazale številne pereče težave, povezane s trenutno svetovno pandemijo, z globalnim segrevanjem in njegovimi širšimi okviri, npr. klimatskimi spremembami, problemi, ki nas pestijo, niso več zgolj partikularni, temveč globalni, zato jih bo možno reševati samo v omrežju globalne povezanosti. Rošker (2022, 148) zaključuje, da je treba ohraniti upanje za možnost sobivanja v svetu miru, harmoničnega razmerja med človekom in naravo, ter tvornih medkulturnih dialogov onkraj pretenzij ideologij, avtokracij in – vojn.

Hubert Požarnik (1992, 11) sodi, da je moralna dolžnost ohraniti čim boljše pogoje bivanja ne le svojim daljnim potomcem, temveč tudi potomcem današnjih rastlin in živali. Še vedno obstajajo množična reja živali, poskusi na njih in druge neusmiljene oblike izkoriščanja živali, vendar po mnenju Wohllebna (2016, 170) našim živalskim sopotnikom končno le priznavamo več pravic in jim namenjamo vse več čustev, kar pa poteka prepočasi, še bolj počasne pa so spremembe ravnanj z njimi v smeri dejanske zaščite, ohranjanja. *Ekološka etika postavlja ogledalo tudi odnosu človeka do živali, ki ga označuje sedanji prevladujoči brutalni, praviloma brezčutni, neetični odnos do živali*, ki po mnenju Andreja Kirna (2004, 192) izhaja iz preobrazbe kmetije v tovarno in vzreje živali v industrijsko-tehnološkem procesu. Pater Gržan (2018, 258) poudarja, da si zatiskamo oči pred surovostmi, ki se dogajajo v poskusnih laboratorijih, klavnicah, pri industrijski vzreji krznarskih živali, saj gre za ravno takšne grozote, kot so jih nacisti izvajali v koncentracijskih taboriščih, danes pa obstajajo koncentracijska taborišča za živali. Nekega dne nas bodo vnuki vprašali: »Kje ste bili med množičnim morjenjem živali? Kaj ste storili, da bi se ti grozoviti zločini končali?« (Gržan, 2018, 258).

Številna društva za zaščito in za osvoboditev živali opozarjajo na številne primere slabega, nesočutnega ravnanja z živalmi in njihovega brezupnega življenja ter zahtevajo njihovo zakonsko, tudi ustavno opredeljeno zaščito. Upravičeno poudarjajo, da ima vsaka žival pravico do življenja, ustrezno svoji vrsti, to pravico naj se bo odvezelo samo v nujnih primerih, pravice živali pa naj bi izvrševal varuh pravic živali. Leonardo da Vinci, eden izmed velikih duhov človeštva, je pred stoletji rekel, da bo prišel čas, ko bo zločin nad živaljo kaznovan enako kot zločin nad človekom (Pobuda vladi za ..., 2005). Frančišek Asiški in Albert Schweitzer sta bila med zavzetimi zagovorniki etike, ki poudarja lastno vrednost živali. Nekdanji predsednik Republike Slovenije Janez Drnovšek je bil eden od redkih svetovnih politikov, ki se je aktivno, vizionarsko zavzemal za pravice

živali. Ravnanje človeka z živalmi v ekosistemski, ekohumanistični družbeni ureditvi bo prav tako temeljilo na etičnih osnovah, vključno s spoštovanjem življenja ljudi in tudi živali, pravice življenja živali pa bo treba zaradi zahtevnosti uvajati vztrajno, a postopoma. Nadaljnji napredek varstva živali, iskanje potrebnega večinskega soglasja, bi verjetno najprej omogočil presek med človekovemu dostojanstvu primernim obzirnim ravnanjem z živalmi in z dostojanstvom do živali izpolnjenim upoštevanjem njihovega dušno-telesnega bivanja. Zato bi bila pomembna najprej družbena in politična odločitev, da se varstvo živali in spoštovanje njihovega dostojanstva sprejme kot globalni in državni cilj. Low in Gleeson (2021, 193, 197) sodita, da je ohranjanje radikalnega moralnega razlikovanja med ljudmi in živalmi »nekoliko zastarelo«, prepozna se potreba po raztezanju »etičnega kroga« tudi na nečloveško naravo. *Ni miru med narodi brez miru med religijami, ni in ne bo svetovnega miru brez svetovnega etosa in demilitarizacije, ni miru med človeško vrsto in drugimi vrstami brez pravic življenja živali.*

Nemški humanist in geograf Humboldt je v 19. stoletju ugotovil, da ista površina zemljišča, ki ga uporabimo za gojitev žitaric, lahko prehrani do 10-krat več ljudi, kot če jo uporabimo za vzrejo živine, za hranjenje z mesom. V obdobju 1990–2017 se je proizvodnja mesa, mleka in jajc povečala od 758 milijonov ton na 1247 milijonov ton, rast živinoreje naj bi se še nadaljevala. Živinoreja prispeva okoli 15–16 % vseh s človekovimi dejavnostmi povezanih izpustov toplogrednih plinov, v obdobju 1961–2010 so se izpusti živinoreje povečali za 51 % (Radivo in Kovačič, 2020). Po nekoliko drugačni metodologiji in ocenah prispeva živinoreja petino vseh planetarnih emisij toplogrednih plinov (metan), obenem se zaradi živinoreje spreminja raba zemljišč, kmetijska zemljišča pa imajo bistveno manjše zmogljivosti shranjevanja ogljika, torej živinoreja med drugim zmanjšuje naravne ponore ogljika in stabilnost življenjsko pomembnih ekosistemov. Strokovnjaki tudi zaradi doseganja ciljev Pariškega podnebnege sporazuma predlagajo stabilizacijo živinoreje, zmanjšanje proizvodnje v najbolj ogljično obremenjujočih dejavnostih živinoreje, zamenjavo živinoreje z okoljsko manj obremenjujočo pridelavo hrane (zlasti stročnic) ter povečanje naravne vegetacije (kjer je le mogoče) za večje shranjevanje ogljika (Harwatt in drugi, 2019). Nemški Zeleni poudarjajo nesprejemljivost obstoječega sistema »vse bolj poceni in vedno več« v kmetijstvu, ki kmetije sili v sprejetje »hudičevega kroga«: kmetje morajo vse več proizvajati, da sploh lahko preživijo, povečujejo pa se tudi ekološki, podnebni in gospodarski problemi (Die Grünen – Bundestagswahlprogramm, 2021, 54).

Masovna reja živali je namenjena predvsem pridelavi hrane, saj človeška vrsta letno ubije in poje 70 milijard živali, od tega 50 milijard piščancev. Pridelava mesa in drugih živalskih prehranskih proizvodov se povečuje, poleg energetike in prometa živinoreja najbolj prispeva k obremenjevanju okolja (Radivo in Kovačič, 2020, 36). Tudi z vidika ekološke etike, pravic živali je zato pozitivno dejstvo, da vegetarijanstvo ni več ekstravagantna zadeva malega kroga posebnežev, postaja pomembno družbeno-okoljsko

gibanje. Prinaša izzive prevladujoči prehranski paradigmi, uveljavlja in spodbuja sočutni odnos do živali, zmanjšuje krčenje gozdov ter kmetijske okoljske pritiske. Podčrtati pa velja, da uživanje rastlinske hrane, ki je produkt sedanjega kemiziranega, intenzivnega, okoljsko zelo obremenjujočega kmetijstva, še ne pomeni, da je ta popolnoma neoporečna (Kirn, 2004, 195, 196). Tudi Baer (2016, 19) poudarja, da je vegetarijanstvo ali veganstvo bistveno bolj okoljsko trajnostno in skupaj z organskim kmetijstvom, manjšimi sonaravnimi kmetijami (namesto velikih industrijskih kmetij na osnovi fosilnih goriv) pomemben trajnostni korak in konkreten prispevek k zmanjševanju toplogrednih plinov. Znanstveni svet evropskih akademij navaja, da bi globalni prehranski zasuk k bolj fleksibilni in na rastlinah zasnovani prehrani zmanjšal pritisk na prst, gozdove in ribje vrste ter bistveno zmanjšal izpuste toplogrednih plinov do leta 2050, obenem pa povečal ponore toplogrednih plinov (Key Messages from ..., 2021, 10).

Peter Raspor (2021) upravičeno opozarja tudi na sadje in zelenjavo kot enega od temeljev zdrave prehrane, na pomen ohranjanja tradicionalnih regionalnih sort sadja in zelenjave, njihove genetske raznoterosti – namesto nesmiselne unificirane proizvodnje in potrošnje. Za gradnjo krožnega gospodarstva na področju prehrane predlaga izvorno hrano, pridelano regenerativno in po možnosti lokalno, čim popolnejše izkoriščanje živila od pridelave do krožnika ter gospodarno oblikovanje pridelkov in živilskih izdelkov, ohranjanje čim bolj zdravega, neonesnaženega živila.

Industrijske živalske farme (»tovarne«) so usmerjene v množično, intenzivno »pridelavo« mesa in drugih živilskih izdelkov, živali pa so natlačene, strpane v tesne, nehumane prostore. Edini svet, ki ga večina teh nesrečnih živali vidi, je tisti, ki ga gleda skozi prezračevalne luknjice tovornjakov na poti v – klavnice. Seymour in Girardet (1991, 56) neizprosno opozarjata: vsak, ki uživa meso iz industrijskih farm, je soodgovoren za zločin industrijskega pridobivanja mesa. Če bi vsi kupovali sicer nekoliko dražje naravno pridelano meso (podpirata manjše uživanje mesa), kjer bi bilo to dosegljivo, bi industrijske farme s svojo krutostjo do živali kmalu ostale le še grozota iz preteklosti. Raziskovalna novinarka Maja Prijatelj Videmšek (2021) navaja, da je zgoj v EU še vedno več kot 300 milijonov živali (perutnina, prašiči, teleta itn.), ki jih redijo v kletkah. Tako obliko reje bi bilo treba najkasneje do leta 2027 v celoti prepovedati, kar bi pomenilo pomemben (ne pa seveda edini) korak tudi k bolj trajnostnemu prehranskemu sistemu.

Dejstvo je, da je povečanje življenjskega standarda in potrošnje v prehranjevanju povzročilo povečanje živalskih in zmanjšanje rastlinskih proteinov. A vsak kilogram govedine v primerjavi s kilogramom riža ali krompirja zahteva 18-krat večjo rabo vode, 19-krat več dušika ter povzroča 11-krat večje izpuste toplogrednih plinov. Mesna dieta zahteva v primerjavi z vegetarijansko 2,9-krat več vode, 2,5-krat več primarne energije in 13-krat več umetnih gnojil (Towards a Sustainable Future ..., 2020). Živinoreja (meso in mleko) uporablja 70 % vseh kmetijskih zemljišč, je velik vir izpustov toplogrednih plinov in pomemben vzrok izgubljanja biotske raznovrstnosti.

Gregor Majdič (2020) prav tako navaja, da bi bilo tudi za zdravje ljudi nedvomno koristno zmanjšati porabo mesa in s tem posledično obseg površin, namenjenih živinoreji, zlasti tistih visokokvalitetnih, na katerih se lahko goji kulturne rastline. A se ne zavzema za celotno ukinitvev živinoreje, saj s tem ne bi pridobili veliko novih površin za pridelavo rastlinske hrane. Krave se namreč večinoma goji na površinah, ki niso primerne za poljedelstvo, obenem pa je njihov prispevek s prebavo le okoli 2,5 % TGP, ki se sproščajo v atmosfero. Po njegovih navedbah nekatere raziskave kažejo, da je dolgoročno tradicionalna živinoreja s pašo krav na travnikih nevtralna glede izpustov TGP. Enakovredno količino metana, ki se tvori s podrigavanjem in potem v desetih letih razpade, naj bi na pašnikih porabile rastline v obliki CO₂ zaradi hitre rasti (Majdič, 2020).

Tudi 21. stoletje bo označevala prevladujoča mešana, a količinsko omejena in racionalna prehrana iz rastlinskih in živalskih beljakovin (brez velikih ostankov hrane), vendar je treba porabo mesa zlasti v bogatih državah omejiti in »gojenim« živalim zagotoviti humane pogoje za življenje. Intenzivno živinorejo bo treba omejiti, nižinski svet nameniti pridelavi kmetijskih rastlin (gojenje živine v višjih območjih, ki niso primerne za poljedelstvo), odpraviti model nehumanih živalskih farm in preprečiti oziroma globalno omejiti fermentacijo toplogredno zelo škodljivega metana (visok toplogredni potencial).

Smo vrsta, ki se ima za unikatno in samozadostno, smo inteligentna vrsta, ne pa dovolj modra – da bi se samoomejila, korenito spremenila tudi vsakodnevne življenjske navade, zavestno in medgeneracijsko odgovorno in pravično omejila lastno potrošnjo, primarno logiko maksimalnega dobička pa zamenjala z logiko optimizacije skupnega dobra in zmerne materialnega standarda. Nova etika naj bi bila po mnenju Grmiča (1994) zasnovana kot etika odgovornosti za naravo, s spoštovanjem do narave, razumnostjo in zmernostjo, vzgojo za odgovorno skrbništvo narave, vseh živih bitij, prihodnjih rodov. Ena od njenih temeljnih etičnih podstat je prostovoljna enostavnost, preprostost kot sprejetje minimalnega »dostojnega« materialnega življenjskega standarda v zameno za več časa za družino, skupnost, za duhovno življenje, zabavo (brez potrebnega dodatnega denarja), umetniško in politično delovanje (Alexander, 2016a, 143). Zavestna materialna preprostost je kreativna osebna izbira, izbira skupnosti, izbira države in izbira človeške vrste (Elgin, 2013).

V sedanjem civilizacijskem trenutku je po mnenju Williama Ophulsa (2017, IX) ključna naloga – najti human in učinkovit politični odziv na izziv ekološke pičlosti. Sebičnost in sproščena destruktivnost našega potrošniškega načina sta po sodbi Ophulsa (2017, XIV) »moralno odvratni in ekološko slepi«, bodoči rodovi bodo morali prenašati bolečo zapuščino preteklih hudodelstev. Vse moderne ideje, institucije, navade in dejavnosti, ki so zasnovane na izobilju, bo treba nadomestiti s takimi, ki temeljijo na ekološki pičlosti, pravi odgovor je zgolj materialna zadostnost, torej tudi ekološko zasnovana omejitev posedovanja materialnih dobrin. *Ekologija nakazuje, pravzaprav zapoveduje optimizacijo, torej zmernost kot edino pravo strategijo za dolgoročno preživetje in blaginjo človeštva* (Ophuls, 2017, 34).

Potrebujemo torej »razkošno preprostost«, preudarno materialno zadostnost, optimiziranje, poenostavljeno izpolnjevanje, zadovoljevanje osnovnih življenjskih potreb (Petrovič, 2017, 54, 55). T. i. naravna etika je po mnenju Petroviča (2008, 18) vsebovana v preprosti formuli: vzemi, kolikor potrebuješ, in ne uničuj po nepotrebnem. Potrošništvo je skrajna oblika oddaljevanja človeka od narave. Dobrovoljna enostavnost in zadostnost, materialna zmernost je življenje v okviru omejitev okolja, je zasnovana torej na uporabi pravičnega, medgeneracijsko in medvrstno sprejemljivega deleža naravnih virov, narave. Rifkin (2014, 107) je podčrtal, da je Gandi že pol stoletja pred oblikovanjem koncepta trajnosti zapisal: planet omogoča vsem dovolj za zadovoljevanje potreb, a ne dovolj za človekov pohlep. Verski preroki so poudarjali vlogo materialne preprostosti in jo tudi osebno dosledno uveljavljali. Dejansko so živeli po načelih nizkoentropijskega pogleda na svet, kar je v popolnem nasprotju s sedanjo visokoentropijsko prakso (Rifkin, 1989, 246). *Pohlep, obsedenost s porabniškim življenjskim slogom, zlasti če si ga morejo privoščiti samo nekateri, lahko izzove le nasilje in medsebojno uničenje, ugotavlja papež Frančišek* (2015, 106). Jezus in njegovi najbližji učenci pa so živeli v solidarnostnih skupnostih (etos skupnosti), načrtno in zavestno so se odpovedali vsemu premoženju, povsem so bili odvisni od lokalnih skupnosti, ki so jih obiskali (Schüle, 2018, 15). Po mnenju Hararija (2019, 165) nekatere Jezusove izjave dišijo po »čistem komunizmu«. Umberto Galimberti (2015, 359) pripominja, da je krščanska vera zaradi svoje vesoljnosti pravzaprav nezdružljiva z narodnostno identifikacijo.

Rifkin (1989, 268) pa je z entropijskega vidika kritičen do tradicionalnega krščanskega razmerja do narave (koncept dominacije), kar naj bi z izkoriščanjem fizičnega sveta (pojmovanega kot stopnice k božjemu kraljevstvu) najpomembneje prispevalo k ekološki destrukciji. Obenem dodaja, da npr. biblija poudarja tudi Zemljo kot kreacijo Boga, človeška vrsta pa je dolžna to stvaritev spoštljivo in odgovorno upravljati (Rifkin, 1989, 269, 270). Tudi Spomenka Hribar (2012) upravičeno opozarja na veliko vlogo religij pri opredeljevanju položaja človeka v naravi. Poudarja, da za razliko od budizma krščansko-judovska civilizacija izpostavlja gospostvo človeka kot gospodarja v naravi. Rifkin (1989) in Dryzek (2013) pa opozarjata na razdvojenost, neenotnost razlag o vlogi krščansko-judovske tradicije pri nastanku okoljskih problemov. Dobravec (2016, 32) tudi s tega vidika upravičeno poudarja dejansko prelomni pomen ekološke okrožnice papeža Frančiška (2015) *Laudato si'*; zlasti zaradi njegove zaskrbljenosti glede odnosa človeka do narave ter njegove podpore reševanju okoljevarstvenih in naravovarstvenih vprašanj z vidika t. i. celostne ekologije. To je pomemben premik k preseganju antropocentrizma, saj je po navedbah Dobravca (2016, 39) tudi ameriški humanist Lynn White pred nekaj desetletji krščanstvo označil kot najbolj antropocentrično religijo, kar jih je svet doslej videl.

Novinarka Jožica Grgič (2017) sodi, da se je papež Frančišek dejansko postavil v položaj skrbnika človeštva, ki ekološko krizo obravnava kot posledico sodobnega gospodarstva, iz katerega je izrinjena človečnost, v svetu pa se kopičijo nasprotja med bogatimi

in revnimi, med mladimi in starimi, med Severom in Jugom. Jezus je po mnenju teologa Christiana Schüleja (2018, 15) zahteval čisto drugačno družbo, ki bi temeljila na solidarnosti in medsebojni naklonjenosti. Jezus je hotel nenasilno prevrednotiti vrednote, zato pisec sodi, da so Jezusove zahteve o enakosti, mirovništvu in nenasilju, materialni preprostosti, sočutju, pravičnosti in solidarnosti danes pretresljivo aktualne. Tudi šamani, kot prvi predhodniki duhovnikov, niso bili deležni materialnih ugodnosti, dovolj jim je bil že ugled (Traub, 2018, 30). Človeštvo v več kot 2000 letih na polju medčloveških razmerij dejansko ni napredovalo, hkrati pa so se tektonsko poglobila okoljska in družbena protislovja med sedanjo generacijo in potrebami prihodnjih generacij, pa tudi med človeško vrsto in drugimi zemeljskimi bitji.

Danes je pojem zmernosti po mnenju Judta (2011, 146) težko ubesediti, treba pa je upoštevati še nasprotje med ustvarjanjem materialnega bogastva in varstvom okolja. Določen uspeh države blaginje je temeljil na iskanju občutljivega ravnovesja med proizvodnjo in redistribucijo ustvarjenega bogastva, ki jo je izvajala država. Vendar je treba v sedanjem preživitveno kritičnem ekosistemskem, prebivalstvenem in potrošniškem trenutku nedvoumno zapisati, da bo za ohranjanje eksistenčnih planetarnih bioloških razmer slej ko prej strokovno korektno, demokratično, a zakonsko obvezujoče omejiti zgornji obseg bogastva in premoženja posameznika. Rifkin (2015, 300) zaskrbljeno opozarja, da je izobilje stvar posameznika, ohranitev planeta pa nekako ni stvar posameznika, zato je nujna sistemska materialna vzdržnost. Tudi krščanski socialist Andrej Gosar (1933; 1935) je zagovarjal koncept zgornje meje materialnega blagostanja. Koncept tudi medgeneracijsko in celo medvrstno odgovorne materialne zmernosti in skromnosti se v ekosistemski družbeni ureditvi organsko povezuje s konceptom omejenih razlik v premoženju in dohodkih, torej z omejevanjem ekonomske neenakosti.

Etiko in moralo ekosistemske, ekohumanistične družbene ureditve v razmerju med človeško vrsto in ekosistemi opredeljujejo tiste vrednote, ki omogočajo zaščito bioloških temeljev življenja sedanjih in prihodnjih generacij, pa tudi drugih vrst. *Družbeno zasnovana, posodobljena etična podstat tradicionalnega razsvetljenskega humanizma pa naj bi postala vrednotna osnova bolj pravične in poštene, bolj solidarne, sočutne in nenasilne mozaične svetovne skupnosti.*

Platon je med štiri temeljne vrednote na prvo mesto postavil pravičnost, saj harmonično združuje preostale, preudarnost, zmernost in pogum (Kodelja, 2006, 270). Rawls (2012) je vlogo pravičnosti opredelil kot določitev poštenih pogojev, načel družbenega sodelovanja. Ta načela opredelijo temeljne pravice in dolžnosti, ki naj jih dodelijo pogloblitve politične in družbene ustanove, uravnavajo razdelitev koristi (izhajajo iz družbenega sodelovanja) in odmerijo bremena. Ideološki temelj humanistične demokracije, kakršna se je razvila v liberalnih družbah Evrope in Severne Amerike, je koncept pravičnosti, v katerem so osnovne pravice posameznika in posameznice omejene zgolj z osnovnimi pravicami drugih ljudi, saj so načeloma vsi enaki (Rošker, 2022, 58). Nicholas Low in

Brendan Gleeson (2021, 13) boj za pravičnost opredelita z dveh vidikov: pravičnost v distribuciji okolij med ljudmi (okoljska pravičnost) in pravičnost v razmerju med ljudmi in preostalim naravnim svetom (ekološka pravičnost). Krščanski socialist Andrej Gosar (1994b, 93, 94) je ob koncu druge svetovne vojne zapisal, da ni idealnega družbenega reda, ki bi bil lahko v vseh časih in v vsakršnih razmerah vsem vsaj v glavnem pravičen in bi zadovoljeval vse. *Družbenim ciljem in idealom se lahko s stalnim trudom in neprestanim bojem za pravico, za pravičnejši družbeni red bolj ali manj približujemo*. Po mnenju papeža Frančiška resnična pravičnost pomeni storiti tisti osebi, tistemu narodu to, kar želim, da bi oni storili meni, mojemu narodu (Gržan, 2018, 85). Low in Gleeson (2021, 76) sodita, da je pravičnost nujni pogoj za etično reševanje konfliktov med ljudmi zaradi narave ter med ljudmi in naravo.

Haidt (2013, 170, 204) opozarja, da je pojmovanje pravičnosti različno. Tako politični levici praviloma pomeni enakost, konservativni desnici pa sorazmernost: ljudje naj bodo nagrajani glede na to, koliko prispevajo, četudi to ustvarja neenakost. Konservativno pojmovanje pravičnosti se torej osredotoča na sorazmernost, ne na enakost, ljudje naj dobijo toliko, kot so naredili, kot si zaslužijo. Arheološki dokazi pa potrjujejo, da so naši predniki stotine tisočletij živeli v enakopravnih skupnostih nomadskih lovcev in nabilcev, šele poljedelstvo, udomačenje živali, stalni življenjski prostor so ustvarili razmere za nastanek večje zasebne lastnine in precej številčnejše skupnosti, ki so ukinile enakopravnost. Najboljša zemlja in delež vsega, kar so pridelali, sta pripadala poglavarju, vodji ali elitnemu razredu, o čemer pričajo tudi različno »bogati« grobovi (Haidt, 2013, 205).

V vsakem primeru mora pravična delitev bogastva, ustvarjenega z delom, prevladati nad močjo denarja, in splošna korist nad koristjo posameznika (Hessel, 2011, 22). Tudi Robert Yebuah (2020) sodi, da je za novo družbeno ureditev – ekvilizem (izhaja iz latinske besede *aequilibrium* – ,ravnovesje‘) ključno pravično razmerje med delom in kapitalom, pomemben pa je tudi trajnostni razvoj, neposredna demokracija in »normalna« porazdelitev svetovnega bogastva med ljudmi.

Sodobna demokratična in ekosistemska družbena ureditev kot sistem zagotavljanja zmerne in splošne blaginje za vse, kot družbeni red pravične razdelitve in sistemske družbene ter ekološke solidarnosti (tudi do zanamcev in drugih zemeljskih vrst) pa ne sme na račun enakosti spodkopavati individualne svobode in temeljnih človekovih pravic, med drugim mora ustvariti približno enake startne pogoje za vse, tako glede vključevanja v sisteme delitve dela, pravične razdelitve ustvarjenega dohodka kot dostopa do javnih storitev. Snovalci publikacije Kam po krizi (Hanžek in drugi, 2011, 15) izhajajo iz stališča, da je socialna integracija možna le ob materialni integraciji, torej v primeru družbeno sprejemljive dohodkovne neenakosti ter dostopnosti do osnovnih storitev in dobrin, ki v vsakem primeru najšibkejšim omogoča človeka vredno, dostojno življenje. Zgolj ob zmernih materialnih razlikah je v družbi možno tudi aktivno, enakopravno sodelovanje na drugih področjih družbenega in političnega življenja, saj se na materialno

izključevanje vežejo tudi druga izključevanja. Papež Frančišek (2015, 27) je v okrožnici *Laudato si'* o skrbi za skupni dom izrecno poudaril, da se svetovna nepravilnost razen na socialnem kaže tudi na okoljskem polju. Po njegovi sodbi poslabšanje razmer v okolju in družbi v resnici najbolj prizadene najšibkejše, najrevnejše, ki nimajo sredstev za izboljšanje kakovosti okolja, za obrambo pred podnebnimi spremembami itn.

Nesebičnost, sodelovanje – temeljni »naravni« vrednotni podmeni človeške vrste?

Pisatelj George Monbiot (2017) izpostavlja, da so v zadnjem obdobju številne raziskave različnih znanstvenih disciplin, npr. od psihologije, antropologije, nevrološke znanosti do evolucijske biologije, presenetljivo prišle do skupnega zaključka: človeško vrsto temeljno zaznamuje osupljiva raven altruizma, nesebičnosti. Na splošno človeška vrsta zmore medvrstno neprimerljivo stopnjo občutljivosti za potrebe drugih, unikatno stopnjo skrbi za blagostanje drugih in edinstveno, brezprimerno zmožnost ustvarjanja moralnih norm, ki generalizirajo ter spodbujajo tendence nesebičnosti in medčloveškega sodelovanja. Med sesalci je torej večina človeške populacije za sodelovanje, so »kooperativci« in praviloma nesebična bitja. Prav sodelovanje nam je omogočilo preživetje med plenilci afriških savan in kasnejši dvig skupne kakovosti življenja in varnosti. Tudi raziskave sodelavcev Univerze Yale potrjujejo, da so zlasti nesebičnost, sočutje, altruizem, sposobnost za sodelovanje temeljne, prirojene lastnosti človeka (tudi drugih primatov), brez katerih človeška vrsta ne bi obstala, preživela. Celo dojenčki kmalu po rojstvu kažejo spontano nesebično vedenje, tudi neke vrste občutek za pravičnost. Potrjena prevladujoča vrednotna nesebična sposobnost posameznika krepi realnost upanja, da bodo gradniki prihodnje družbe temeljno izhajali iz solidarnostne, sočutne etične podstati.

Tudi Judt (2011, 10) poudarja, da materialistična in sebična plat sodobnega življenja človeku ni vrojena. Marsikaj, kar se nam danes zdi »naravno«, namreč izhaja iz osemdesetih let prejšnjega stoletja: obsedenost z ustvarjanjem bogastva, kult privatizacije in zasebnega sektorja, rastoče razlike med bogatimi in revnimi. Predvsem pa retorika, ki vse navedeno spremlja: nekritično občudovanje svobodnih trgov, prezir do javnega sektorja, iluzija neskončne rasti.

Očitno za enakost in pravičnost ni dovolj le varstvo pravic posameznika, potrebna je zaščita t. i. skupnih, kolektivnih pravic, ki se tičejo šolstva, zdravstva, socialne države, varovanja skupnih dobrin, naravnih virov, ekosistemskih storitev. Ekosistemska družbena ureditev mora torej ob potrebni zaščiti človekovih pravic in svoboščin zakonsko zaščititi tudi izginjajoče kolektivne pravice, ključni ukrep pa je – širjenje skupnega dobra, dostop do javnega prostora, ohranjanje javnih dobrin v javni lasti in upravljanju, ne pa njihova privatizacija. Zagotavljanje solidarnostne, univerzalne preživitvene varnosti, torej

človeka vrednega, zmernega obsega trajnostnega, sonaravno zasnovanega materialnega blagostanja za vse prebivalce mora biti eden od ključnih ciljev družbe pravičnosti in okoljske odgovornosti za prvo polovico 21. stoletja, ki je z vidika tehnoloških možnosti brez dvoma uresničljiv, a zahteva temeljite vrednotne, družbene spremembe. Potrebna je tudi radikalna inovacija v socialni politiki. Izhaja iz ugotovitev raziskav v številnih državah, ki so pokazale, da večina ljudi zagovarja pravico vseh ljudi do socialne varnosti, npr. do osnovnega, temeljnega dohodka (Popović, 2011) ali do temeljnih dobrin in storitev.

Pisec se strinja s stališčem, da enakost ni cilj družbeno-ekološkega reda za 21. stoletje v smislu, da bi vsi imeli popolnoma enak materialni standard, vendar zlasti zaradi okoljskih in socialnih razlogov ter medgeneracijske pravičnosti zagovarja bistveno omejene premoženjske in dohodkovne razlike, postopno in seveda demokratično uveljavljanje zgornje meje premoženja in kot temeljni začetni cilj popolno odpravo revščine, človeka nevredne »neblaginje« kot ključnega družbenega cilja. Model polne zaposlenosti, brezplačne javne storitve, določena količina brezplačnih naravnih virov na prebivalca (hrana, energija, javni prevoz) in/ali univerzalni temeljni dohodek (predvsem kot manjše denarno dopolnilo k brezpogojni podpori za neodvisnost v obliki omejenega obsega brezplačnih ključnih temeljnih storitev) so po mnenju pisca osnovni pogoji pravične materialno zmerne, humane in socialne družbe. Vsekakor pa je cilj enakost možnosti za politično in ekonomsko delovanje, ki je po mnenju Marka Kržana (2017a) pogoj, da si ljudje organizirajo in ustvarijo družbo, v kateri bo svoboda vsakega posameznika čim večja. Enakost naj bi vsem zagotavljala možnost dostojnega življenja, uporabo vseh njihovih potencialov, ne da bi oškodovali druge (dodatek pisca – tudi brez škode za okolje). Kodelja (2006, 11) navaja, da je kljub vsem razlikam v pojmovanju pravičnosti dokaj široko sprejeto soglasje, da ima tradicionalno pojmovana pravičnost dva osnovna pomena: skladnost ravnanja z neko normo (pravičnost kot legalnost) in enakost. Za razumevanje enakosti pa je dejansko ključnega pomena ideja enakih možnosti, npr. enakih izobraževalnih možnosti (Kodelja, 2006, 275).

21. stoletje mora vrednotno temeljno označevati solidarnost, tako na globalni ravni (solidarnost med državami) kot na ravni skupnosti. Človeštvo je končno doseglo globalno zadostno raven proizvodnje in potrošnje za zadovoljevanje temeljnih človekovih potreb za vse prebivalke in prebivalce planeta. V razmerah izjemno velike premoženjske in dohodkovne neenakosti je temeljna »solidarnostna« naloga uveljavitev zgodovinsko radikalne inovacije v socialni politiki. Le-ta naj bi prednostno odpravljala revščino, torej vsem ljudem omogočila doseganje minimalne, a človeka vredne materialne blaginje in socialne varnosti.

Aktivno družbeno in politično življenje vsakega posameznika, njegova socialna vključenost je možna le ob materialni vključenosti in varnosti, torej v primeru družbeno še sprejemljive premoženjske in dohodkovne neenakosti. Za novo družbeno ureditev je tudi z vidika solidarnosti ključno pravično razmerje med delom in kapitalom, za medgeneracijsko solidarnost ohranjanje zdravega življenjskega okolja in stabilnega podnebja

ter približno enakega deleža naravnih virov, za solidarnost med državami in narodi pa sistemska finančna in druga pomoč bogatih držav revnim državam.

Za srečo je treba doseči tudi človeka vredno, zmerno materialno blagostanje za vse (družba solidarnosti), kar ob omejenih premoženjskih in dohodkovnih razlikah zagotavlja primerno socialno varnost in okrepljen občutek družbene pravičnosti, enakosti. Solidarnost, skupnost, javno dobro, enakost – vse to po mnenju Zupančič Žerdin (2018a) ni enostavno stvar osebnih prepričanj, miselnosti, ampak mora obstajati kot družbena infrastruktura, ki jo je s spremembo mehanizmov delovanja družbenih institucij razgradil neoliberalizem. Solidarnost je neoliberalizem omejil na raven osebnih prepričanj in pobud, humanitarnih, dobrodelnih akcij. Gradnja infrastrukture za solidarnost in skupno dobro bi morala biti politični projekt leveice, dejansko pa projekt politične stranke, ki goji pozitivno vizijo družbe, ki se zaveda, da humana družba ni množica tekmujočih in egoističnih posameznikov. Civilna družba in politika morata ponuditi ideje, kako graditi pravičnejši družbeni sistem, ki bo te ideje izvajal. Zavest solidarnosti in sočutja je treba tankočutno graditi, družba mora biti objektivno organizirana tako, da je »sistemsko solidarna« do vseh ljudi, kar med drugim šele omogoča zdržno, ekosistemsko socialno tržno gospodarstvo ozdravljene biosfere. Jasminka Dedić (2021) zato upravičeno podčrtuje, da so ekonomski modeli odrasti v temeljnem nasprotju z ekonomskimi modeli, ki izhajajo iz rasti. Odrast namreč teži k doseganju ravnovesnega človekovega razvoja, ki spoštuje ranljivo ravnovesje planetarnega ekosistema in poudarja tudi pomen zmanjšanja socialno-ekonomskih razlik.

Solidarnost je treba pojmovati trodimenzionalno, in sicer kot civilno, državljansko solidarnost (sprejemanje različnosti v skupnosti, odprtost do priseljenih iz drugih območij sveta), demokratično solidarnost (podpora temeljnim človekovim pravicam in enakosti) in razdelitveno solidarnost (podpora razdelitvi dobrin revnim in ranljivim skupinam). K temu je treba v 21. stoletju »obvezno« dodati še četrto solidarnostno stranico – okoljsko solidarnost (zagotavljanje zdravega okolja vsem prebivalkam in prebivalcem ter zagotavljanje ekosistemsko sprejemljive količine naravnih virov tako sedanjim kot prihodnjim generacijam).

Pisec se strinja z mnenjem Rifkina (2009; 2015), da je *sočutje temelj globalne, soodvisne civilizacije 21. stoletja*. Morda je v tem kriznem trenutku človeštva najbolj pomembno vprašanje: ali lahko pravočasno dosežemo globalno empatijo in se tako (še) izognemo kolapsu civilizacije in rešimo planet? Izražati empatijo pomeni civilizirati in civilizirati pomeni izražati empatijo, empatična civilizacija z globalno biosfersko zavestjo (celotno človeštvo kot naša družina) je upanje 21. stoletja kot dobe sodelovanja. Zgodovina človeštva kaže, da sreče ne velja iskati v materializmu, temveč v izkazovanju empatije. Ko si človek kritično ogleduje in ocenjuje svojo osebno zgodovino ob zatonu življenja, se redko spomni materialnih pridobitev, slave ali bogastva, trenutki, ki se dotaknejo bistva našega obstoja, so empatična srečanja, empatija do sočloveka ali kakšnega drugega bitja,

torej osebna dejanja sočutja, pomoči drug drugemu. Ali kdo vsaj za trenutek dvomi, da so najsrečnejši trenutki vedno in nedvomno najbolj sočutni, se seveda zgolj retorično vprašuje Rifkin (2015, 328, 329).

Svetovno etiko pomembno označujejo zlato pravilo in osnovne vsebinske vrednote človečnosti s svetostjo življenja, vključno z odpravo smrtne kazni. Janez Markeš (2016, 213) navaja željo sociologa Urlicha Becka, da bi se svetovne religije pod težo nove globalne stvarnosti poenotile v prizadevanju za mir, a je Beck hkrati daljnovidno opozoril na njihovo izrabo za nasilje (terorizem). Teroristični dogodki po vsej Evropi kažejo, kako zelo bodo cerkve različnih religij potrebne številnih dejavnosti, neobhodnih za utrditev miru. Toda k temu ne bodo ničesar doprinesle, če bodo gradile *status quo* neenakosti in se iz njega celo napajale (Markeš, 2016, 273). Žižek (2017, 119) ugotavlja, da so religiozna prepričanja sila, s katero je treba računati, religija pa po njegovi sodbi vse bolj postaja glavni vir smrtonosnega nasilja po svetu. Po njegovem mnenju smo že utrujeni od zagotovil, da krščanski ali muslimanski ali hindujski fundamentalisti zgolj izrabljajo plemenito duhovno sporočilo svoje veroizpovedi.

Harari (2019, 246) tudi za krščanstvo navaja, da ima dva obraza, Jezus je pridigal ljubezen, inkvizicija pa je v imenu krščanstva temeljila na počasnem izkrivljanju njegovih nauk. Marksisti bi se po njegovem mnenju morali samokritično vprašati, kaj v Marxovih naukih je utrlo pot gulagom, znanstveniki bi morali razmisliti, zakaj določeni znanstveni projekti tako voljno pripomorejo k destabilizaciji globalnega ekosistema, genetikom pa bi moralo biti v opozorilo, kako so nacisti izkoristili darvinistične teorije. Vse religije, ideologije in nazori imajo torej tudi svojo senco temne plati, ugotavlja Harari (2019, 246).

Tine Hribar (2006, 33) zavrača antiterorizem kot odgovor na terorizem, saj antiterorizem kot povzročitelj množičnih ubojev/umorov v svojem bistvu ni nič drugega kot terorizem, kot tak je v notranjem konfliktu z vsemi temeljnimi vrednotami svetovnega etosa, obravnava ga kot notranji poraz krščanstva kot religije zahodne civilizacije. Tudi filozof Janko Lozar (2006, 166) opozarja, da demokraciji ne škodi najbolj terorizem, temveč pretirano reagiranje na terorizem.

Svetost življenja po mnenju Hribarja (2017b) ogroža tudi neenakost, kratenje delavskih in s tem človeških pravic. Ogroženo je ustvarjanje družin (v razmerah prekarosti), njihovo preživetje, s krutimi posledicami, kakršne so splavi, zato je prav, da imamo v slovenski ustavi člen, ki dovoljuje splav (Hribar, 2004; 2017b). Tako splav kot podpora evtanaziji sta sicer v nasprotju s svetostjo življenja, toda hkrati sta, strogo omejena, v skladu z dostojanstvom človeka. Za podporo evtanaziji naj bi po njegovi sodbi zadoščalo že človeško sočutje. Hribar (2017b) kot groteskno ocenjuje dejstvo, da prav najhujši, potencialno najbolj nasilni nasprotniki splava in evtanazije, s tem pa tudi nasprotniki zdravniške pomoči pri obeh, obenem navdušeno pozdravljajo ubijalske vojne, od iraške (ameriške z zavezniki) do vojaškega obračuna z Libijo. Tudi zločin nad zločincem (npr. nad bin Ladnom) je – zločin.

Hribar (2006, 12) tudi na osebni ravni opozarja na problem »striktnega« držanja vrednot svetovnega etosa, med katere spada tudi svetost življenja. Pred začetkom osamosvojitvene vojne za Slovenijo oziroma ob oboroženem napadu takratne jugoslovanske armade se je kot politični realist odločil, da je obramba Slovenije z orožjem nujna, soglašal je torej z aktivnim odporom, z vojaško obrambo ohranjanja slovenske suverenosti in samostojnosti (Hribar, 2006, 12). Tudi pisec je kot takratni član predsedstva Republike Slovenije, torej kot član vrhovnega poveljstva slovenskih oboroženih sil, kljub (javnemu) mirovniškemu prepričanju in podpisu apela, Deklaracije za mir februarja 1991, junija 1991 po vojaški agresiji Jugoslovanske armade glasoval za oboroženo, a omejeno vojaško obrambo suverenosti Slovenije, brez maščevalnih, povračilnih vojaških akcij. In še dodatno »opravičilo« za podporo tudi uporabe orožja za obrambo suverenosti Slovenije, in sicer s pomočjo teze filozofa Janka M. Lozarja (2006, 162): hitro ukrepanje (npr. vlade, predsedstva) je v trenutku največje nevarnosti (skrajne razmere) v prid izbora manjšega zla namesto (kasnejšega) večjega. Tine Hribar (2017b) je leta 2017 kljub nekaterim pomislekom s filozofskega vidika podpiral obstoj in delovanje pakta Nato in članstvo Slovenije v njem. A je leta 2021, po debaklu ZDA in njenih zaveznikov (vključno s Slovenijo), vojno v Afganistanu označil kot okupacijo in zločinsko avanturo, v kateri je bilo ubitih več kot 200.000 ljudi, od tega polovica civilistov; zato predlaga, da Slovenija iz Nata čim prej izstopi.

Nato kot zahodna vojaška zveza po mnenju pisca deluje tudi nasilno, z vojaškimi intervencijami za udejanjanje geopolitičnih ciljev, zlasti v službi interesov zahodnega velekapitala in bogatih elit. Po polomiji (avgusta 2021) dvajset let trajajočega in večplastno neuspešnega, s strani varnostnega sveta OZN neodobrenega, torej okupacijskega posredovanja Nata v Afganistanu (groba kršitev mednarodnega prava), po kolapsu afganistanske vojske in pobegu vlade, je prišlo do največjega poraza pakta Nato v njegovi zgodovini. Po spektakularnem in ponižujočem porazu zlasti ZDA, kot vseh sodelujočih držav, vključno s Slovenijo, celotni zahodni svet nima več kredibilnosti za pridiganje o človekovih pravicah in svoboščinah, o spoštovanju mednarodnega prava. Obenem se je s kaotičnim umikom sesul mit o tehnološki prevladi sil pakta Nato, talibi pa so se praktično brez izstreljenega naboja izjemno hitro, v nekaj dneh po začetku umika okupacijskih sil, po letih zmagovito vrnilo tudi v afganistansko prestolnico. Kot v drugih primerih so tudi tokrat ZDA v Afganistan prišle polne besed o demokraciji (»izvoz demokracije«), svobodi, človekovih pravicah in večji blaginji, a večina denarja je bilo porabljenega za vojaške namene (vpliv premočnega vojaškoindustrijskega lobija), le malo pa za infrastrukturo, razvoj, gradnjo šol, bolnišnic, za grajenje poštene, neskorumpirane, učinkovite države in vlade. V vojni v Afganistanu je padlo okoli 3500 koalicijskih vojakov, ZDA so porabile 2000 milijard dolarjev, Afganistan pa je zapustilo okoli 3 milijone migrantov in beguncev. Afganistansko vojaško kalvarijo, umik je s talibi dogovoril predsednik ZDA Donald Trump, skrajno kaotično in ponižujoče za ZDA pa izpeljal predsednik Joe

Biden. Morda pa je najbolj sramotno dejstvo, da še en neuspešen »izvoz zahodne demokracije« spremlja (pre)velika odsotnost odgovornosti do tistih državljanov Afganistana, ki so bili njihovi zavezniki. Vojni posegi in t. i. preventivne vojne, v katere se spuščamo Zahodnjaki, se po mnenju Umberta Galimbertija (2015, 379) po svoji jalovosti uvrščajo v neskončno zaporedje vojn, ki jih sprožajo ljudje, ko se ravna po prvinski logiki in ostajajo ujeti v dihotomijo prijatelj – sovražnik. Namesto zmanjševanja vojaških izdatkov po koncu t. i. hladne vojne so se vojaški izdatki ponovno povečali, kar je pomembno vplivalo na skromnejša sredstva za trajnostni razvoj in blaženje podnebnih sprememb (Lorincz, 2014).

Putinova napoved vojne Ukrajini, ukrajinska vojna (24. februar 2022) je po mnenju raziskovalnega novinarja Mirka Ciglerja (2022) največji poraz diplomacije v sodobni zgodovini, osebni poraz najvišjih političnih voditeljev. A politična osamitev Rusije ni ustavila njene vojaške agresije na suvereno državo, obstoječi varnostni mehanizmi sveta torej niso učinkoviti, saj ne ščitijo napadene države, njene suverenosti. Obe vojaški velesili, Rusija in ZDA, sta mednarodno pravo krojili in razlagali po lastnih interesih, mednarodne organizacije in strukture, ki so bile čuvajke mednarodnega prava, so bile v percepcijah ZDA in Sovjetske zveze/Ruske federacije tudi njihove jetnice in talke (Cigler, 2022). Male države, ki nimajo zadostne vojaške moči, da branijo in obranijo suverenost ter ozemeljsko celovitost, so ponovno izpostavljene prepihu velikih in tistih, ki verjamejo, da jim sila daje pravico do odločanja o usodi drugih. Uporaba sile bi utegnila zamikati še koga v širšem evropskem prostoru, da bi v skladu s svojimi interesi »uredil« odnose s sosedi po Putinovo ...

Načelo nevmešavanja kot mehanizem za izogibanje globalnemu konfliktu v mnogocivilizacijskem svetu po mnenju pisca ni dovolj. Udejanjanje svetovnega etosa (vključno s svetostjo življenja in moralno središčnostjo zlatega pravila) kot minimalnega skupnega imenovalca globalnega sveta v njem se v okoljsko, družbeno in varnostno konfliktnem svetu lahko udejanja zlasti s podporo in udejanjanjem globalnega procesa postopne in vztrajne demilitarizacije ter z ukinitvijo vseh vojaških alians (vključno s paktom Nato), zgolj OZN je po mnenju pisca tisto, ki lahko v skrajnem primeru odobri vojaško posredovanje mednarodnih oboroženih sil.

Svetovni vojaškoindustrijski kompleks je eden največjih onesnaževalcev sveta, armade sveta pa npr. v obstoječih mednarodnih podnebnih omejitvah niso obvezane zmanjševati izpustov toplogrednih plinov. Po mnenju pisca celoten vojaški arsenal, zlasti pa jedrski in biološko-kemijski, neposredno in posredno ogroža naravno-biološke podstati življenja. Zato je odločen poziv za začetek zahtevnega procesa demilitarizacije ob ekososialni prenovi gospodarstva v smeri okoljskih in socialnih načel koncepta odrasti in ob radikalnem zmanjšanju ekonomske neenakosti nezamenljiv tretji vzvod udejanjanja vrednotne alternativne prihodnosti sveta in Evrope. Že klasični marksizem je po mnenju Helda (1989, 126) poudarjal, da naj bi socializem označevala

zamenjava vojske in policije s t. i. ljudsko milico, komunizem pa odprava vseh obo-roženih sil, vseh sil prisile. Rudi Rizman (2011b, 184) navaja mnenje Harald Klein-schmidta, da bodo globalne vojne še naprej realna slika današnjega sveta, dokler bodo države na splošno ohranjale svoj monopol na področju javne sfere. To naj bi še posebej veljalo za področje zagotavljanja varnosti s tem, ko nanjo gledajo preveč ozko in pred-vsem izpostavljajo njen strogo omejeni vojaški vidik. Mednarodni biro za mir (IPB) opozarja na dejstvo, da razogljichenja sveta in trajnostnega razvoja dejansko ne bo mo-góče doseči brez miru in demilitarizacije, brez procesa ukinjanja vojaške industrije in armad sveta (Lorincz, 2014, 9).

Celotna človeška civilizacija se je znašla v izjemno težavnem položaju, saj se sooča z okoljsko in podnebno krizo, posledicami in novimi grožnjami pandemij, kapitalskim hrematizmom, naraščajočo družbeno razslojenostjo. Po mnenju Andreja Detele (2020, 106) splet kriznih razmer zahteva nič manj kot – radikalno preobrazbo vrednostnega sistema, tako radikalno, kot je preobrazba požrešne gosenice v metulja ... Zgolj radikal-na etična osebna in družbena preobrazba v smeri elementarne človečnosti in nenasilja, povrnitve vrojene ljubezni do bližnjega, novih oblik demokracije, planetarne zavesti Ze-mlje omogoča naslednji civilizacijski korak, novo renesanso in proces radikalne preo-brazbe družbe.

Po mnenju pisca mora družbeno (znotraj- in medgeneracijsko) in ekosistemsko (med-vrstno) zasnovana solidarnost, sočutje človeške vrste do drugih zemeljskih vrst, torej univer-zalno ohranjanje bioloških pogojev življenja na Zemlji na osnovi sonaravnosti in zavestne materialne vzdržnosti (skromnosti, zmernosti) postati etično vodilo 21. stoletja. Udejanjanje etičnega vodila je pogoj za odločno uveljavljanje koncepta močne in različne trajnostnega sonaravnega razvoja (napredka), ekonomije skupne in solidarnostne blaginje ter koncep-ta odrasti (znotraj nosilnosti okolja). Dejstvo je, da je odsotnost sonaravnega etičnega stebra v drugi polovici 20. stoletja povzročila destrukcijo planetarnega ekosistema, ži-vljenjskega prostora človeške in drugih vrst. Tudi zato je treba pojem bratstva in sestrstva znotraj človeške vrste s pomočjo sočutja (empatična civilizacija) razširiti na bratstvo in sestrstvo z drugimi zemeljskimi vrstami, in sicer z ohranjanjem njihovega življenjskega prostora, z ohranjanjem (dinamičnega) ekosistemskega ravnovesja.

Znašli smo se na zgodovinskem ekosistemskem in družbenem civilizacijskem kri-žpotju: nadaljnje delovanje gospodarstva in celotne družbe po obstoječih kapitalističnih poteh ali dograjevanje alternativnega družbenega sistema, torej demokratična izvedba družbeno-ekološkega preloma? *Zaradi prevlade družbene kategorije »imeti vse več« name-sto »dovolj« je ogrožena temeljna, preživetvena etična kategorija »biti«, obenem pa so imetje in dohodki med ljudmi vse bolj neenako in nepravilno razporejeni. V svetu »povprečne-ga« univerzalnega materialnega blagostanja se dejansko večina svetovnega prebivalstva vsakodnevno bori za preživetje, za minimalno, človeka vredno, dostojno blagostanje, manjšina pa z luksuzno potrošnjo spodkopava biološke pogoje življenja. Po kratki, dve*

stoletji dolgi iluziji o neskončnih, brezmejnih »naravnih« možnostih družbe vse večjega materialnega izobilja se na začetku 21. stoletja boleče soočamo s spoznanjem o ekološki pičlosti, s spoznanji o ekosistemskih zmogljivostih (omejitvah) in veliki ranljivosti prostorsko končnega planeta. Pred nami je v primeru izbora družbeno-ekološke alternative herkulska naloga, torej zgodovinski, ekonomski, družbeni in politični, radikalno reformistični prehod k ekosistemski, solidarnostni družbeni ureditvi. Cilj je – demokratično, nenasilno preoblikovati svetovno skupnost na način, da bo lahko sploh – preživela.

V veliko pomoč pri družbeno-ekološkem prehodu je dejstvo, da nobena svetovna religija ne nagovarja k egoizmu ali konkurenčnosti, zahodni gospodarski sistem socialnega darvinizma pa je kljub temu zgrajen na vrednotah, ki jih prav nobena religija ali etika ne podpira (Felber, 2012, 176). Papež Frančišek (2015, 54) poudarja, da je Jezus z materialno preprostostjo živel v polnem sozvočju s stvarstvom. Tako je v življenju uresničil sonaravno, ekosistemsko ključno izhodišče »manj je več«, kar je nasprotno modelu rasti, nenehnemu naraščanju potrošništva. Tudi izvorna krščanska, islamistična, budistična duhovnost spodbuja k rasti – a v zmernosti in k uživanju v malem, je poziv k vrnitvi k skromnosti, preprostosti. V zadnjem stoletju zmernost in skromnost nista bili deležni družbenega priznanja, pomanjkanje skromnosti pa se konča v škodo družbe in okolja (Papež Frančišek, 2015, 113, 114).

Naša »sodobna« civilizacija se pretežno zanaša na omejeni geološki kapital (neobnovljivi naravni viri, kot so fosilna goriva), na račun preostalega stvarstva, namesto na obnovljivi biološki dohodek, tako pronicljivo je zapisal William Ophuls (2017, 166). Civilizacija 21. stoletja potrebuje tako nov um kot novo srce, ponotrnanje ekosistemskega (ekološkega) namesto mehanicističnega pogleda na svet kot osnovo za razmišljanje in delovanje. Optimizacija, torej materialna zmernost, zavestna zadostnost klimaksne, zrele civilizacije je ključna za ohranjanje planetarnega ekosistema, njegovega sicer obsežnega, a omejenega naravnega kapitala. *Koncept materialne zmernosti omogoča dolgoročno preživetje človeštva, je torej obet dostojne ravni blagostanja znotraj koncepta ekološke pičlosti ter obet dobrega in srečnega življenja ter sorazmerne enakosti med državljani* (Ophuls, 2017). Zgolj globalna skupnost na načelih integralne ekologije lahko ustvari humano civilizacijo, vredno tega imena, pa tudi ekološko oziroma ekosistemsko civilizacijo, v kateri bo človeška vrsta živela sonaravno in materialno vzdržno, prilagojeno naravi, ekosistemom. Radikalno, a reformistično in demokratično se je treba lotiti zahtevne naloge udeležanja vrste podstati in gradnikov ekosistemske civilizacije, vrednotno usidrane z materialno skromnostjo in sorazmerno enakostjo pripadnikov skupnosti.

Po mnenju Janka Lozarja (2006, 163) so t. i. temeljne pravrednote (religijske, filozofske in politične) neodpravljivo vsebinsko jedro demokracije: dostojanstvo človeka, svetost življenja, posvečenost mrtvih in zlato pravilo. Skupaj tvorijo tisto etično jedro, ki omejuje in s tem ohranja moderni liberalnodemokratični sistem v njegovi demokratičnosti.

Moralni temelji sodobne družbe naj bi bili po mnenju Jonathana Haidta (2013, 128) zasnovani na prepletu:

1. etike avtonomije – ljudje kot predvsem avtonomni posamezniki (želje, potrebe in prednostne izbire posameznikov),
2. etike skupnosti – ljudje kot predvsem odgovorni člani skupnosti (večje skupnosti – več kot le vsota posameznikov),
3. etike svetosti – ljudje kot božanski otroci, ki se morajo temu primerno in odgovorno tudi vesti.

Mirjana Ule (2015) poudarja, da so bili stari vrednotni sistemi, ki so odsevali družbene in politične rede, izključujoči oziroma sistemi ali–ali, v katerih se je Jaz moral podrežati Mi–šablonam. Vendar v kontekstu novih orientacij nastaja nekaj na videz protislovnega, namreč »altruistični individualizem« – kdor živi za sebe, mora živeti socialno. Materialne izgube niso tako boleče v primeru, kadar jih nadomesti zlasti zagotovljena socialnost (druženje, odnosi).

Danes je nov dan, Inštitut za druga vprašanja, kot temeljne izpostavlja naslednje vrednote (Vrednote, 2021):

1. Pravica do dobrega življenja in solidarne družbe: vsakdo ima pravico do kvalitetnega zdravstva, šolstva, oskrbe in bivališča, pravico do solidarne družbe, ki nas podpira in spodbuja, pravico do prostega časa, srečnega otroštva, kreativne mladosti, preskrbljene odraslosti in varne starosti. Vsakdo ima pravico do prihodnosti. Predolgo je bilo merilo uspešnosti države njen gospodarski razvoj in merilo izpolnjenega posameznika njegov dohodek. Naše merilo je veselje do življenja.
2. Pravica do skupnega: naša skupna moč presega seštevek naših posameznih moči, zato je potrebno varovati skupno, z njim upravljati demokratično, transparentno in v dobrobit vseh. Ne dovolimo privatizacije in uničevanja naravnih virov in javnih prostorov.
3. Pravica do dobre politične oblasti: politika ne sme biti boj za oblast, ampak naj služi skupnim interesom. Terjamo odprt politični prostor s poudarkom na vsebinah in umik fokusa na obraze. Civilni sferi je treba omogočiti dostop do mehanizmov odločanja.
4. Pravica (do) narave: narava je subjekt zaščite, interesi naravnega okolja so skupni interesi, živali imajo pravico do dostojanstva. Napredek, razvoj in gospodarska rast ne smejo biti izgovor za neodgovorno ravnanje z okoljem.
5. Pravica do človeku prijazne ekonomije: javni dolg je rezultat zasebnega delovanja, zato ga ne bi smeli naprtiti ljudem. Hočemo ustvariti okolje, v katerem bodo prosperirala podjetja, ki so prijazna do človeka in narave ter družbeno odgovorna. Vsakdo ima pravico do izpolnjujočega dela in dostojnega življenja.

6. Pravica do vključenosti: zavračamo delitve na podlagi kakršnih koli osebnih okoliščin. Dovolj je politike izključevanja, ki naključnim družbenim skupinam jemlje dostojno življenje, jih potiska na družbene robove ter jim krade moč, ki jim pripada. Z ustavo zagotovljena pravica do enakosti ne sme biti samo deklarativna. Pravica do vključenosti in človekove pravice veljajo za vse. O tem ne razpravljamo.

Tradicionalni evropski koncept humanizma (humanizem renesanse in nemški humanizem) je v sedanji obliki po mnenju sinologinje Jane S. Rošker (2022) preživet in zato ne more več služiti kot idejna osnova tehnološko in socialno visoko diferenciranih ter globaliziranih družb. Vendar je tudi humanizem eden od temeljev za ohranitev, nadgradnjo in razvoj egalitarnih družbenih sistemov, osnovanih na uravnovešenem sorazmerju človeka in narave. Prav egalitarni, na strukturi socialne pravičnosti temelječi družbeni sistemi in ekološka ozaveščenost so namreč elementarne predpostavke, ki omogočajo integriteto in kakovost človeškega življenja (Rošker, 2022, 8).

Temeljnih družbenih in ekoloških protislovij prve polovice 21. stoletja ne bo mogoče rešiti brez etičnega smerokaza, ki bi bil lahko zasnovan na iskanju skupnih podstat ter spoznanjih ekologije (varovanje ekosistema in biotske raznovrstnosti – eko-centrizem) in sočutnega humanizma (spoštovanje človekovega dostojanstva in skrb za človeka, sočloveka – antropocentrizem). Lewis (2012, 202) poudarja povezanost med pomenom predpone »eko-« (grško *oikos*, 'dom') in humanizmom. Ljudje namreč niso družbeno in ekološko izolirane enote, pojem doma pa dejansko zaobjema celotni planet (planetarni ekosistem). Človek bo primerno ravnal z naravo le v primeru, če se bo prepoznal kot aktivni del nje (Murdoch, 2006, 187), zgolj kot samo še ena živalska vrsta na tem planetu (Žižek, 2017, 36). *Družbeno zasnovano etično podstat sočutnega humanizma je treba vsebinsko razširiti na t. i. ekološko (ekosistemsko) etično podstat, saj bodo v obratnem primeru v 21. stoletju ogroženi biološki, torej eksistenčni temelji življenja. Ekološki humanizem oziroma ekohumanizem razen temeljne skrbi za (so)človeka in spoštovanja človekovega dostojanstva enakopravno izpostavi tudi skrb za okolje, naravo, ekosisteme, za druge zemeljske vrste.* Ljudje kot člani in državljani naj bi bili moralno dolžni delovati odgovorno znotraj svojih bioloških skupnosti, zato je treba ekohumanizem razumeti tudi kot »moralni imperativ« pri reševanju podedovanih in novih protislovij sveta (Lewis, 2012, 203). Ekohumanizem namreč poudarja, da morajo človeška bitja poiskati poti za skupno, sočutno življenje, se učiti drugo od drugega, biti sposobna živeti in se učiti od ekosistemov, ki človeku omogočajo – živeti. Ophuls (2017, 43) sodi, da morata ekološka modrost in etika postati intelektualna in moralna osnova izpopolnjene politične ekonomije, ki bo civilizacijo zmožna ohraniti na dolgi rok. Ekologija pa bo po njegovi sodbi morala postati glavna znanost in vodilna metafora vsakršne bodoče civilizacije.

Umetniki so praviloma tisti, ki tudi intuitivno, pionirsko, pretanjeno in najjasneje odkrivajo in razodevajo resnico o okolju, o svetu in mestu človeka v njem. Obenem nam po mnenju Božidarja Flajšmana (2009, 42) umetnost ponuja drugačne poglede na realnost, ki so pogosto zunaj utečenih, splošno veljavnih in sprejetih pogledov. Andrej Kirn (2011, 1121) pa poudarja, da npr. Zahod dejansko ne potrebuje nove etike, temveč nov etos, to je nov način prebivanja na Zemlji, ki bi vzpostavil lastne meje človeškemu obnašanju. Filozof in teolog Edvard Kovač (2013) sodi, da smo pred izzivom ustvarjanja novega humanizma, pred novo mišljenjsko paradigmo na osnovi solidarnosti, vsi miselni tokovi (sekularni in verski) naj bi prispevali svoj delež. Nova družba bo morala odločneje zaživeti humanistične vrednote, človekove pravice, smo torej pred humanizmom, ki pa bo vključeval tudi odgovornost do narave, okolja.

Nova družba bo morala zaživeti v soglasju z razširjenim pojmovanjem humanizma, torej tako na osnovi solidarnosti kot tudi sodobne odgovornosti do narave, v smeri udejanjanja ekološkega humanizma (Kovač, E., 2013). Tudi Ferry (1998) posredno govori o ekološkem humanizmu, v katerem narava ne bo odpisana, a hkrati opozarja na pasti tako radikalnega antropocentrizma, prometejskega humanizma v razmerju do narave (njeno razvrstitev), kot radikalne ekologije (biosfera presega vrednost človeka) kot prevevanje neke vrste antihumanizma. *Ljubezna do narave ne sme biti zasnovana na sovraštvu do ljudi!* Samo Kavčič (2011, 31, 32) upravičeno opozarja na pomanjkljivost Splošne deklaracije človekovih pravic, saj deklaracija postavlja človeka oziroma njegove potrebe kot merilo sveta, humanizem pa sam sebi ne ponuja nobene mere, nobene omejitve našim željam, našim užitek, našemu hedonizmu.

Večina strokovnjakov ekološki humanizem opredeljuje kot novo mišljenjsko paradigmo, Michnowski (2008, 108) pa *ekohumanizem označuje predvsem kot partnersko zasnovano delovanje za skupno dobro za vse prebivalce (revne in bogate, gospodarsko razvite države in države v razvoju) in za razvoj, a skupaj z varovanjem družbenega in naravnega okolja*. Izhaja iz predpostavke, da je treba egoizem (socialni darvinizem) nadomestiti z ekohumanizmom, saj je hiter razvoj znanosti in tehnologij zelo spremenil življenjske razmere. Ekohumanizem in njegove vrednote naj bi bili pogoj za trajnostno sonaravno politiko in gospodarstvo, za oblikovanje kakovostno nove, ekosocialne ekonomije, varovanje skupnih dobrin, pa tudi za nadomeščanje sedanje visokostroškovne globalizacije z ekohumanistično globalizacijo (Michnowski, 2008, 109). Dejansko sta ekohumanistična politika in tudi gospodarski sistem utemeljena na ekonomskih, družbenih in okoljskih gradnikih močne in različne trajnostnega razvoja, na etiki sodelovanja, ohranjanja skupnega dobra. Vključujoča, pravična globalizacija bo ključna pri premagovanju krize in kreiranju svetovnega trajnostnega sonaravnega napredka, blagostanja. A priče smo tvegani izgubi zavedanja o vse večji globalni (so)odvisnosti in (so)odgovornosti za globalno skupno dobro, ugotavlja komunikolog Slavko Splichal (2020, 11).

Okoli tradicionalnega koncepta (ekonomske) rasti sta bila zasnovana celotna zgradba družbe in način povečevanja blagostanja, celotni koncept socialne države 20. stoletja. V 21. stoletju pa je nujnost opustitve koncepta rasti postala tudi dolgoročni moralni imperativ zelenega humanega in planetarnega blagostanja (Buechs in Koch, 2017, 1). »Rast na stroških okolja« ekohumanizem nadomešča s konceptom »razvoj skupaj z okoljem«, ki upošteva okoljske omejitve (Michnowski, 2008, 130, 131). Sonaravno gospodarstvo, ohranjanje naravnega okolja, okolju prijazna proizvodnja, reciklaža so po mnenju filozofa Ivana Urbančiča (1999, 349) sestavine ustreznega odziva na današnji svetovno zgodovinski izziv.

Ekohumanistične vrednote se po mnenju pisca seveda ne morejo uveljaviti v nekaj letih, potrebno je daljše obdobje vzgoje in izobraževanja mladih (vrtec, šola, družina), da bodo voljni in sposobni vrednote prostovoljno ponotranjiti in politično demokratično uveljaviti. V prehodnem obdobju se bodo prepletale stare in nove oziroma ponovno oživiljene vrednote, zato bo udejanjanje sonaravne in solidarne družbe evolucijsko, a radikalno reformno.

Po mnenju pisca ekohumanistične smerokaze za zrelo fazo ekosistemske družbene ureditve zaokrožujejo naslednje temeljne etične vrednote, načela in mehanizmi (preglednica 5):

1. sonaravnost in materialna zmernost, zadostnost;
2. solidarnost in pravičnost;
3. nenasilje do sočloveka in do drugih zemeljskih vrst.

Preglednica 5: Temeljne ekohumanistične vrednote ekosistemske družbene ureditve

Ekohumanistične vrednote	Načela in mehanizmi udejanjanja vrednot
Sonaravnost in materialna zmernost, zadostnost	<ul style="list-style-type: none"> • varovanje naravne podstati – svetost Zemlje kot doma ter svetost življenja živih bitij – sekularno, filozofsko in/ali religiozno razumevanje svetosti • ohranjanje pokrajinske in biotske pestrosti planeta, ohranjanje bioloških pogojev življenja za zanamce ter druge zemeljske vrste • trajnostna sonaravna prilagoditev organizacije in delovanja gospodarstva, celotne družbe nosilnosti okolja (ekološki, naravni pičlosti) in njegovih sestavin pod zgornjo mejo ekološkega, ogljičnega odtisa na prebivalca • materialno zmerno in preprosto, a človekovega dostojanstva vredno blagostanje za vse prebivalke in prebivalce skupnosti • opustitev koncepta trajne rasti in uveljavljanje odrastnega gospodarstva, ekosocialno, brezogljčno in nejedrsko plansko-tržno gospodarstvo

Ekohumanistične vrednote	Načela in mehanizmi udejanjanja vrednot
Solidarnost in pravičnost	<ul style="list-style-type: none"> • globalna solidarnost – sistemska pomoč bogatih držav državam v razvoju pri odpravljanju svetovne revščine, prekomernih planetarnih okoljskih in podnebnih pritiskov, udejanjanju sonaravnega gospodarstva, pravični svetovni trgovini • medgeneracijska solidarnost – vzajemnost (zlato pravilo), enakost pravic otrok, srednje generacije in starejših ter nerojenih generacij • razdelitvena (socialna) solidarnost – brezplačnost dostopa do ključnih javnih storitev (izobraževanje, zdravstvo, javni promet), količinsko in ekosistemsko sicer omejena univerzalna brezplačnost dostopa do temeljnih dobrin na osebo in/ali univerzalni temeljni dohodek • okoljska solidarnost – zagotavljanje zdravega okolja in stabilnega podnebja vsem prebivalkam in prebivalcem, zagotavljanje ekosistemsko sprejemljive količine naravnih virov tako sedanjim kot prihodnjim generacijam, pravična delitev stroškov in koristi med generacijami • omejene premoženjske in dohodkovne razlike – zagotovljena zaposlitev (koncept polne zaposlenosti), pravična delitev ustvarjenega dohodka, zgornja meja osebnega premoženja, privatne lastnine in dohodka, podpora skupnostnim oblikam lastnine; pravično razmerje med najvišjim in najnižjim dohodkom
Nenasilje do sočloveka in do drugih zemeljskih vrst	<ul style="list-style-type: none"> • vzpostavlanje bolj solidarne, bolj pravične in varne globalne skupnosti • globalni koncept kulture miru, sočutja in nenasilja s poudarkom na postopni demilitarizaciji – zmanjševanje in končna opustitev nacionalnih armad, okrepljena državna policija kot edini državni represivni organ s posebnimi enotami za reševanje (naravne nesreče) in enotami za oborožene mednarodne posege v okviru mednarodnih enot OZN • sočutno, postopno in vztrajno uveljavljanje pravic ter spoštovanja domačih in divjih živali

Družbeno-politični ustroj kapitalističnega naraščanja neenakosti, izkoriščanja sočloveka in ekosistemov je treba nenasilno in demokratično zamenjati z družbeno-političnim in ekosistemskim sistemom humanosti, sočutja, solidarnosti, sonaravnosti in materialne zmernosti. Na zahtevni inovativni poti k ekosistemski družbeni ureditvi bodo ključni členi svetovne ustave in ustav držav sveta zasnovani na ekohumanistični etiki, namenjeni tudi pravni zaščiti temeljnih človekovih pravic ter interesov sedanjih in prihodnjih generacij ter varovanju drugih vrst:

- sonaravnost (sistemska in univerzalna) kot etično načelo in na njej pojmovana svetost planetarnega ekosistema kot skupnega doma, svetost vseh živih bitij ter s tem povezana na sočutju grajena odgovornost človeške vrste za ohranjane biosfere, njene biotske pestrosti;
- družbena (sistemska) solidarnost med generacijami, znotraj generacije, med državami, regijami in različnimi skupnostmi ter zakonsko demokratično omejene družbene (zlasti premoženjske in dohodkovne) razlike;
- zmerna, a človeka dostojna blaginja za vse državljanke in državljane, zagotvljena zaposlitev, univerzalna in brezplačna dostopnost do temeljih javnih storitev in omejenega obsega ključnih dobrin, minimalna preživitvena varnost za vse prebivalce;
- varovanje pravic in interesov naslednjih generacij, vključno z zagotavljanjem (okvirno) enakega obsega naravnih potencialov vsem generacijam (varuh pravic prihodnjih generacij);
- trajnostni sonaravni, ravnovesni, vzdržni napredek znotraj koncepta odrasti in ekonomije skupne blaginje kot obvezna ekosistemska planska gospodarska usmeritev;
- zlato pravilo: ne stori drugemu tega, česar ne želiš, da drugi stori tebi;
- nenasilje do soljudi in do drugih zemeljskih vrst, globalno sprejeti in vodeni pospešeni proces demilitarizacije, razoroževanja sveta in držav.

Globalizirana civilizacija eksistenčno, preživitveno potrebuje svetovni, univerzalni etos, ki bo postavil visoka moralna pravila, zakonska in druga zagotovila za doseganje ter ohranjanje blaginje in sreče za vse ter za sočasno ohranjanje blaginje ekosistemov. Družbena in ekološka (ekosistemska) zasnova civilizacijskega koncepta osebne in skupne blaginje ljudi ter blaginje ekosistemov zajema naslednje podstati:

1. *etična družbeno-ekološka podstat blaginje;*
2. *ekosistemska (okoljska) podstat blaginje;*
3. *gospodarska podstat blaginje;*
4. *družbena podstat blaginje;*
5. *varnostna podstat blaginje;*
6. *demokratična podstat blaginje.*

3.2 Ekosistemske podstati

»V tem ranjenem času potrebujemo (in si tudi zaslužimo!) veliko pozornega posluha za občutljivo, a hkrati tako čudežno lepo tkivo sveta.«

Andrej Detela, 2013

3.2.1 Ekosistemske podstati preživetja in blaginje

Vsebinsko je ekologijo leta 1866 opredelil nemški biolog Ernst Haeckel, in sicer kot biološko disciplino, ki proučuje odnose med organizmi in njihovim okoljem; ekologe zlasti zanima odzivnost organizmov na dražljaje iz okolja. Osnovo ekologije sestavljajo biološke in tudi druge naravoslovne discipline, z ekologijo pa se povezujejo mnoge uporabne vede, ugotavlja biolog Kazimir Tarman (1992, 11). Po mnenju geografa Ivana Gamsa (1986, 5, 6) se je pojem ekologije iz biologije razširil na nekatere naravoslovne in družbene vede, v najširšem pomenu pa združuje mnogo sorodnih ved.

Biologi opozarjajo, da življenje vsakega od nas, vse naše materialne dejavnosti in aktivnosti potekajo v prostorski areni. Pojem ekosistem je vpeljal angleški botanik Tansley leta 1935, da bi poudaril strukturno in funkcionalno organiziranost živega sveta v določenem prostoru. Z vidika sedanjega družbeno-ekonomskega koncepta rasti je upoštevanja vredna njegova ugotovitev, da so vsi deli ekosistema (organski in neorganski, biom in habitat, biotop in biocenoza) integralni dejavniki, ki so v zrelem ekosistemu v približnem ravnovesju, zaradi njihovih interakcij se lahko sistem ohranja (Tarman, 1992, 263). Skupnost, združba in neživo okolje torej funkcijsko delujeta skupaj kot ekološki sistem oziroma ekosistem (Odum in Barrett, 2005, 5). *Ekosistem je torej funkcionalna, snovno in energetska odprta biološko-fizikalna sistemska enota, ki je sposobna preživetja, če so vse njene sestavine v primernem količinskem in kakovostnem stanju; ekosistem z vidika pogojev za življenje rastlinskih in živalskih vrst ter človeške vrste ključno opredeljuje njegova nosilna sposobnost.* Biološka definicija nosilnosti okolja je opredeljena kot maksimalna velikost populacije. Količina in kakovost hrane ter razpoložljivi prostor so po mnenju Tarmana (1992, 152, 153) sestavine ekosistema, ki določajo vrednost nosilnosti okolja za živalske vrste. Ko v ekosistemu število osebkov preseže nosilnost okolja, naravni mehanizmi (stradanje, selitve) zmanjšajo populacijo.

Ključna mera celovitosti ekosistema je njegova biotska pestrost, ki pogojuje procese, na katerih temeljijo koristi, ki jih ima tudi človeška vrsta in ki so jih znanstveniki poimenovali – ekosistemske storitve (Costanza in drugi, 1997). Človekova blaginja je v veliki meri odvisna od številnih storitev, ki jih ponuja narava; velikost in vzorci potrošnje človeške populacije vplivajo na stanje ekosistemov, da bodisi zmanjšajo bodisi povečajo (vsaj začasno) zalogo ekosistemskih storitev. Ekosistemske storitve so torej koristi, ki jih ljudje pridobivamo iz ekosistemov, vrednotijo se količinsko, kakovostno in delno tudi denarno. So neposredne in posredne storitve ekosistemov, ki prispevajo k človeški blaginji. Imajo

pomemben vpliv na našo varnost, osnovne življenjske potrebščine, zdravje, dobre socialne odnose ter svobodo izbire in delovanja. Ekosistemske storitve opredeljujejo zmogljivost opravljanja fotosinteze, količina neto primarne produkcije pomeni dejansko nosilno sposobnost Zemlje, je osnovni vir hrane za vse prehranjevalne verige. Bioproduktivna zemljišča s prstjo, vegetacijo in drugo bioto so ključna za proizvodnjo hrane in surovin, zaščito biotske raznovrstnosti, shranjevanje izpustov ogljika, filtriranje onesnažil, pa tudi kot prostor za človekov razvoj in infrastrukturo. Zgolj v Evropski uniji se letno okoli 1000 km² kmetijskih ali naravnih zemljišč spremeni v umetne, biološko neproduktivne površine (No Net Land Take ..., 2016, 3–5).

Ekosistemske storitve oziroma dobrobiti narave delimo na (Plut, 2011b; Vurunič, 2018b; Protected Areas Benefits ..., 2020):

1. *podporne storitve*: tvorba prsti, kroženje hranil, primarna produkcija;
2. *oskrbovalne storitve*: hrana, voda, naravne surovine (npr. les), energija, zdravilne rastline, genski viri;
3. *uravnalne storitve*: regulacija podnebja in naravnih tveganj, samoočiščenje zraka in vode, preprečevanje hrupa, varstvo pred poplavami, erozijo in plazovi, opravevanje;
4. *kulturološke (kulturne, nematerialne) storitve*: možnosti za rekreacijo na prostem, sprostitvev, zdravje in mentalno blagostanje, znanstvene, estetske, izobraževalne, duhovne vrednosti, kulturna identiteta, informacije za izobraževanje in raziskave, mir in stabilnost.

Planetarni ekosistem ni zgolj shramba za potrebe in »potrebe« človeške vrste, je skupni dom več kot 10 milijonov drugih rastlinskih in živalskih vrst, dom prihodnjih človeških in drugih populacij. Številni strokovnjaki in strokovnjakinje zaskrbljeno ugotavljajo, da so skupni okoljski pritiski človeštva na planetarno biotsko raznovrstnost bistveno presegle zgornje planetarne meje ter ogrožajo zmogljivost delovanja pomembnih sestavin zemeljskega sistema (Rockström in drugi, 2009). Naraščanje svetovnega prebivalstva in porabe naravnih virov, prostorsko širjenje različnih dejavnosti (kmetijstvo, industrija, energetika, promet, trgovina itn.) v naravne ekosisteme sta temeljito spremenila zemeljsko površje v večini kopnih in vodnih ekosistemov, spremenila biogeokemične kroge elementov (npr. dušika, fosforja) ter povzročila tudi pospešeno, globalno razširjeno zmanjševanje živalskih in rastlinskih vrst, zmanjšanje biotske raznovrstnosti planeta, ekosistemskih storitev.

Koncept nosilnosti okolja, ki izhaja iz zgornje ekosistemske meje porabe naravnih virov in obremenjevanja okolja, mora postati v novem ekosistemskem družbeno-ekonomskem redu etična in načrtovalska osnova, temeljno vodilo gospodarstva, celotne ekonomije družbe. *Ključna sporočilna nota koncepta nosilnosti ekosistema, okolja za človeško vrsto je naslednja: na planetu je možna le časovno omejena rast populacije oziroma*

količinskega obsega gospodarstva, pritiskov na okolje, v najboljšem primeru dokler niso dosežene zgornje meje obnavljanja in/ali samočistilnih zmogljivosti okolja, virov okolja (naravnih virov). Koncept trajnosti, sonaravnosti v gospodarstvu je po mnenju biologov Oduma in Barretta (2005, 130, 404) neposredno povezan s konceptom nosilnosti okolja, saj je okoljska trajnost pogosto opredeljena kot vzdrževanje, ohranjanje naravnega kapitala in naravnih virov. Po njunem mnenju je z dolgoročnega zornega kota sonaravnost treba razumeti kot optimalno nosilnost okolja.

Koncept (zgornje) nosilnosti okolja je torej ključna ne le ekosistemska, temveč tudi etična, ekonomska in medgeneracijska premisa ekosistemske družbene ureditve. Želeni dvig materialnega blagostanja v nobenem primeru ne sme ogroziti nemotene delovanja planetarnega ekosistema, ki omogoča osnovne, biokemijske in biološke pogoje za življenje človeške in drugih vrst, za zanamce. Okoljski diskurz o omejitvah okolja, naravnih virov je po mnenju Dryzka (2013, 16; 2018, 26) v osnovi družbeno radikalen, saj se zavzema za temeljito prerazporeditev moči v industrijski politični ekonomiji in hkrati za splošno usmeritev stran od nenehne gospodarske rasti.

Principi razvoja ekosistema se naslanjajo na medsebojno zvezo med človeško vrsto in naravo, saj razvojni trendi tako v naravnih sistemih dolgoročno potekajo od pionirskega, mladega, »rastnega« stanja k zrelemu, ravnovesnemu, nerastočemu stanju. Človeštvo pa v praksi deluje v smeri neskončnega podaljševanja obdobja rasti, zato prihaja do temeljnega nasprotja med potrebo maksimalne zaščite ekosistemov in človeško željo maksimalne produkcije (npr. pri kmetijskih donosih). A človek ni zgolj npr. požrešni porabnik vse večjih količin surovin in energije, za njegovo življenje je potreben tudi čisti zrak, voda, torej vzdrževanje delovanja ekosistema za opravljanje vseh ekoloških storitev. Prepoznavanje ekološke osnove navedenega nasprotja med človekom in naravo je po mnenju Oduma in Barretta (2005, 368, 369) prvi korak k racionalni politiki za upravljanje tako okolja kot zrelih klimaksnih družb.

Okoljska celovitost se po svoji izvorni naravi gradi konservativno na vrednotah varovanja najbolj dragocenih virov. Prostorski sektor pa po mnenju krajinske arhitektke Mojce Golobič in drugih (2019, priloga, 18) svojo idejo celovitosti gradi povsem drugače, »družbeno«, kolektivno, z usklajevanjem in sodelovanjem raznorodnih uporabnikov v prostoru, ki upravljajo tako primanjkujoče kot obilne in fiksne vire. Napet odnos med okoljem in prostorom opozarja, da je treba v javnem upravljanju računati na to, da je predstav o tem, kaj je celostno, več in da so si zelo nasprotujoče (še bolj se situacija zaplete, če v prostorsko-okoljsko enačbo uvedemo naravo z njenim konceptom celovitosti). Za celovitost blaginje ljudi in kakovosti življenja sta okoljski in prostorski vidik celovitosti enako nepogrešljiva.

Zlasti v državah z zadovoljivo kvaliteto življenja se pozablja, da smo posredno in neposredno odvisni od storitev ekosistemov, kot je npr. količina in kakovost vode, energije, hrane, kakovost bivalnega okolja (Anastacio in Pereira, 2017). Tudi ekonomsko

vrdenjenje ekosistemskih storitev je zato pomembno v procesih odločanja na področju okolja (Japelj, 2016). Raziskovalci ugotavljajo, da sprememba vrstne pestrosti pomeni tudi spremembo potenciala ekosistema za storitve. Raziskave so pokazale, da so organizmi letno vključeni v pretvorbo milijard ton ogljika, vodika, kisika, dušika, fosforja in žvepla ter milijonov ton aerosolov in različnih delcev, ki krožijo med atmosfero, hidrosfero in litosfero. To kroženje vzdržuje ter oblikuje fizično in kemično okolje ter ustvarja razmere, primerne za življenje vseh organizmov, vključno za življenje ljudi (Gaberšček, 2009). Brez organizmov bi bila Zemlja popolnoma drugačen planet. V atmosferi bi prevladoval ogljikov dioksid, prostega kisika ne bi bilo, temperatura bi bila nevdržna, tudi zračni tlak bi bil nekaj 10-krat večji, kot je danes. Obenem velja poudariti, da je biotska raznovrstnost pomembna tudi zaradi neposrednega vpliva na kakovost življenja in blaginjo ljudi. A pogosto se ob osredotočanju na živi del narave nekako pozablja, da bi bilo brez pestrosti nežive narave, torej brez geodiverzitete tudi kaj malo biodiverzitete (Stepišnik in Repe, 2015).

Eden od glavnih političnih izzivov je zagotavljanje človeškega preživetja na primereni, sonaravni ravni udobja. Politolog Dryzek (2018, 39) upravičeno poudarja določeno specifičnost človeške nosilne zmogljivosti globalnega ekosistema, ki se med drugim s prilagoditvijo lažje kot živali odzove na okoljsko obremenjenost, obenem pa okoljska bremena posameznih ljudi niso enaka, kot to velja za živali. *Za človeško vrsto, ki ji za življenje ne zadostuje zgolj dovolj hrane in prostor za bivanje (nastanitev), je nosilnost okolja maksimalna stopnja porabe naravnih virov ter proizvodnje odpadkov in emisij, ki je lahko globalno, regionalno in lokalno trajna, torej brez poslabševanja ekološke integritete in produktivnosti ekosistemov.* Raven ter stopnja izčrpavanja naravnih virov in obremenjevanja okolja ne sme biti večja in hitrejša od regeneracijskih (stopnje obnavljanja) ali absorpcijskih (asimilacijskih) sposobnosti sistemov okolja. Za človeško vrsto je nosilnost okolja številčnost človeške populacije, ki jo lahko viri okolja dolgoročno ohranjajo (Motesharrei in drugi, 2014, 91). Po mnenju biologa Jareda Diamonda (2006) so številne stare civilizacije propadle zlasti zaradi okoljskih razlogov. V vsakem primeru številni primeri usihanja, propada kompleksnih starih civilizacij kažejo na povezavo okoljskih, podnebnih (usihanja v pridelavi hrane) in številnih družbenih sprememb, na povezavo različnih stresnih razmer (Jacques, 2015, 182–187).

V antropogenizirane, pozidane in degradirane površine se spreminjajo tudi gozdovi, močvirja in koralni grebeni, torej najbolj »vroče« planetarne točke največje biotske raznovrstnosti in množice ekosistemskih storitev. Več kot polovica površine nekdanjih gozdov je bila spremenjena v drugačne tipe rabe prostora, prav obsežna, prekomerna krčenja gozdov pa so v preteklosti najbolj pogosto povzročila kolaps družb (Diamond, 2006, 487).

Tako kot je denar merilo v gospodarstvu, je biološka kapaciteta (območja, kjer poteka fotosinteza) merilo razpoložljivosti narave in z njo povezan ekološki odtis merilo naše (iz) rabe narave (Wackernagel in Beyers, 2019, 2, 3). Izračuni ekološkega odtisa izhajajo iz

predpostavke, da je biološka zmogljivost (kapaciteta) planeta proizvodnje bioloških virov in ekološke storitve temeljni, univerzalni omejitveni dejavnik obsega celotne ekonomije, gospodarstva. Planet je torej fizično, prostorsko omejen, obenem pa ima omejeno zmogljivost preskrbe z naravnimi viri in ekosistemskimi storitvami (Lin in drugi, 2020, 5). Ekološki odtis je v tem trenutku prepoznan kot najprimernejši integralni trajnostni kazalec pritiskov človeštva na ekosisteme glede na biološko produkcijsko zmogljivost planeta. Primeren je za izračune bioloških virov, saj obsega vse človeške zahteve po biološko produktivnih območjih – hrani, lesu, vlaknih, skladiščenju ogljika in smiselni umestitvi infrastrukture. Kot skupno merilo oziroma mersko enoto se uporablja globalne hektarje (gha), ki na eni strani merijo biološko produktivnost (biokapaciteto) planeta ali obravnavanega območja in na drugi strani ekološki odtis, torej obseg porabe, ki je lahko večji (ekološki primanjkljaj) ali manjši (ekološki presežek) od biokapacitete planeta ali obravnavanega območja. Vendar ne vključuje npr. ekoloških odtisov proizvodnje in potrošnje plastike, strupenih kemikalij, pesticidov, radioaktivnih snovi, različnih odpadkov, odpadnih voda itn.

Biološko produktivne površine (gozdovi, kopenske vodne površine, travniki, kmetijske obdelovalne površine, zelene površine v mestih, obalna območja morij) obsegajo 122 milijonov km² oziroma četrtno zemeljskega površja, leta 2019 (7,7 milijarde prebivalcev) je bilo torej v povprečju na razpolago 1,6 gha biološko produktivnih površin na prebivalca Zemlje, leta 1961 pa zaradi manjšega števila svetovnega prebivalstva bistveno več, 3,1 gha/prebivalca. Število oziroma gostota prebivalcev ob rasti potrošnje surovin in energije močno vpliva na razpoložljivost bioproduktivnih površin na prebivalca (Wackernagel in Beyers, 2019, 69, 94). Človeška vrsta krepko in vse bolj presega zmogljivost narave glede obnavljanja in nevtralizacije onesnaževanja, saj uničuje gozdove hitreje, kot ti priraščajo, ulovi več rib, kot se jih letno obnovi, sprošča več ogljika, kot ga lahko dodatno skladiščijo ozračje in oceani. Dolgoročno preseganje nosilnosti planetarnega okolja seveda ni trajnostno, saj se naravni sistemi ne morejo samoobnavljati (Jackson in Webster, 2016, 12).

Čedalje večje obremenitve okolja so torej presegle ne le lokalne in regionalne, temveč tudi planetarne zmogljivosti, presegajo biokapaciteto planetarnega ekosistema. Z izčrpavanjem okoljskega kapitala, naravnih virov in čezmernim obremenjevanjem na svetovni ravni je torej po sodobnih ocenah ekološkega odtisa človeštvo že okoli leta 1970 preseglo bioproduktivne zmogljivosti celotnega planetarnega ekosistema (Living Planet Report, 2014; 2016; 2018; 2020). Človeštvo za kritje materialnih potreb in nevtralizacijo obremenjevanja okolja potrebuje 1,7 planeta (zaradi pandemije ter s tem povezanega upada proizvodnje in potrošnje leta 2020 – 1,6 planeta), posledica je izčrpavanje in ogrožanje zdravja Zemlje ter s tem skrajno tvegano ogrožanje eksistenčnih pogojev za življenje človeške in številnih drugih vrst. V gospodarsko najbolj razvitih ali z nafto bogatih državah je leta 2016 ekološki odtis znašal 5–8 gha/prebivalca (npr. Slovenija in

Nemčija – okoli 5 gha/prebivalca, ZDA – 8 gha/prebivalca, Združeni arabski emirati – 10 gha/prebivalca), v najbolj revnih državah sveta pa je bil ekološki odtis pod 1 gha/prebivalca (Wackernagel in Beyers, 2019). Globalna biokapaciteta na prebivalca (1,6 gha/prebivalca) je bila torej v bogatih državah presežena v povprečju za 3-krat.

Okoli leta 1950 je človeštvo (2,5 milijarde) letno uporabljalo okoli polovico planetarne biokapacitete, v letu 2021 (7,8 milijarde) pa 1,75 Zemlje, poraba naravnih virov je torej za več kot 70 % presežala obnovitvene zmogljivosti planeta, njegovo biokapaciteto. Leta 2021 je poraba človeštva že 29. julija presežala celoletno biološko zmogljivost obnavljanja, leta 1990 pa 11. oktobra ... Ob nadaljevanju dosedanjega modela razvoja naj bi naši otroci potrošili 3-kratno planetarno ekološko kapaciteto, kar je po oceni Wackernagla in Beyersa (2019, 72) verjetno celo fizikalno nemogoče. Preseganje biokapacitete našega planeta, torej ogrožanje varnosti oskrbe z viri in s tem povezano bistveno preseganje samočistilnih zmogljivosti zlasti ozračja (podnebna varnost) postajata ključna izziva 21. stoletja. S tem je ogrožena varna oskrba v vodo, energijo in hrano, kar povzroča konflikte, migracije, ekonomske in socialne probleme.

Okoli 60 % od skupnega globalnega ekološkega odtisa je rezultat porabe fosilnih goriv oziroma ogljičnega odtisa (proizvodnja elektrike, pogon strojev in vozil, ogrevanje, proizvodnja plastike itn.). Rabo neobnovljivih fosilnih goriv bistveno bolj kot njihovo količinsko trošenje omejuje zmogljivost planetarnega ekosistema za absorpcijo dodatnega ogljika. Minimizacija globalnega ekološkega odtisa, ekološkega odtisa vseh držav sveta, torej doseganje ravnovesja med zmogljivostjo planetarnega ekosistema in porabo naravnih virov je edina pot, da se izognemo ekološkemu in podnebnemu bankrotu v 21. stoletju.

V primeru, da bo človeštvo uporabljalo vse produktivne površine planeta ne glede na potrebno izločitev območij za varstvo narave, bo sredi 21. stoletja trajnostni, torej okoljsko sprejemljiv ekološki odtis na prebivalca sveta lahko znašal le še 1,5 gha/prebivalca (leta 2010 – 2,6 gha/prebivalca). Če pa bo človeštvo tretjino bioproduktivnih površin kopnega namenilo izključno ohranjanju narave in biotski raznovrstnosti, potem bo sredi 21. stoletja človeški vrsti z okoli 9 milijardami prebivalcev na razpolago le še 1 gha/prebivalca oziroma slaba polovica sedanjih bioproduktivnih površin (Sustainable Society Index, 2008).

V zadnjih 100 letih se je proizvodnja in potrošnja v Evropi povečala za 6-krat, preslikava proizvodnoemisijских trendov Evrope 20. stoletja na planetarno raven za 21. stoletje bi povzročila popolno izčrpanje naravnih virov in vsesplošno degradiranost, zastrupljenost planetarnega okolja in njegovih ekosistemov. Globalizacija tradicionalnega modela gospodarske rasti druge polovice 20. stoletja in njegovo nespremenjeno nadaljevanje v prvi polovici 21. stoletja bi bila samomorilska odločitev človeštva, pot v planetarno okoljsko, podnebno, ekosistemsko in medvrstno opustošenje.

Biologinja Alenka Gabersčik (2009) zaskrbljeno opozarja, da Zemlja zaradi slabega ravnanja ljudi ni več zdrav ekosistem. Planet se ogreva, zrak, ki ga dihamo, je obremenjen

z najrazličnejšimi snovmi, prst (tla), ki nam omogoča pridelavo hrane, je zastrupljena in osiromašena, energija, ki prihaja na Zemljo, je spremenjena in vsebuje več škodljivega sevanja, pa tudi voda, ki je vir življenja, je nemalokrat vzrok za umiranje. V poročilih o spremembah v naravi in učinkih, ki jih imajo te spremembe na organizme, so navadno predstavljeni posamezni vplivi, čeprav je jasno, da so organizmi izpostavljeni številnim stresom, ki lahko delujejo sinergistično (skupni rezultat je večji od mehanske vsote) ali antagonistično.

Tisočletja je človeštvo ostajalo v relativno stabilnem razmerju do planeta, toda zgodovinski primeri rasti prebivalstva nad lokalnimi zmogljivostmi okolja so že obstajali. V zadnjih 200 letih pa so se razmere dramatično spremenile, tako zaradi bistveno višjih stopenj rasti svetovnega prebivalstva kot še večjih stopenj rasti potrošnje na prebivalca. Po mnenju Wallersteina (2006, 6; 2013, 17) je ključna značilnost kapitalizma kot zgodovinskega družbenega sistema njegovo vztrajno iskanje neskončne akumulacije kapitala, brezmejno kopičenje kapitala. Imperativ dobička je porajal potrebo po nenehnem tehnološkem razvoju in nenehnem širjenju meja: geografskih, psiholoških, intelektualnih in znanstvenih. Vse številne institucije modernega svetovnega sistema delujejo v podporo neskončni akumulaciji kapitala in eksternalizaciji stroškov (okoljskih, infrastrukturnih), takšen koncept pa nima prihodnosti (Wallerstein, 2013). Model trajne količinske gospodarske rasti, povečevanje proizvodnje in potrošnje je na omejenem planetu z omejenimi naravnimi viri in omejenimi samočistilnimi zmogljivostmi »naletel« na zgornje ekosistemsko zasnovane omejitve, njihovo preseganje ogroža eksistenčno pomembno opravljanje ekosistemskih storitev. *Dvig blagostanja človeka ne more več potekati na račun zmanjševanja blagostanja ekosistemov.*

Biolog Mihael Toman (2013) opozarja, da se po ekoloških zakonitostih narava stalno spreminja, saj se vrste razvijajo in počasi odmirajo, ekosistemi pa delujejo po zakonih termodinamike dinamičnega ravnovesja. Ohranjanje življenjskih prostorov in posledično vrst ni nezdržljivo s človekovo dejavnostjo, ki pa ne sme ogroziti narave. Človek mora biti njen soodvisni člen, del narave, in ne le njen uporabnik, še manj gospodar in upravljevec. A stanje v naravi nasploh je strah vzbujajoče, saj so se od leta 1970 populacije prostoživečih živali zmanjšale za dve tretjini, najbolj pa se je zmanjšala pestrost živalskih vrst v celinskih vodah. Toman (2020) opozarja, da reke in obrečne prostore duši obstoječa in nova infrastruktura, ki je daleč od načel trajnostnega razvoja. Geografa Blaž Cokan in Blaž Repe (2013) pa na primeru reke Mislinje empirično dokazujeta, da tudi male hidroelektrarne na rečnih odsekih, kjer se za njihovo obratovanje odvzema voda (manjši rečni pretok), povzročajo tako manjšanje števila populacije kot upad biomase, povprečne dolžine in mase potočne postrvi.

Osnovni princip ekološke ekonomije izhaja iz predpostavke, da mora biti gospodarska aktivnost omejena, uravnotežena z nosilnostjo okolja (Harris in Roach, 2013), kar pa je v popolnem nasprotju z akumulativno zasnovano kapitalistične proizvodnje in

njegovim modelom rasti. Težnja kapitalizma po privatizaciji vseh sestavin planetarnega ekosistema (torej ne le zemljišč, temveč tudi vode, zraka, drugih vrst) je v temeljnem nasprotju z nujnostjo njegovega nemotenega delovanja kot skupne javne ekosistemske dobrine vseh sedanjih in prihodnjih rodov, vseh drugih zemeljskih vrst. V kapitalističnem proizvodnem procesu se v težnji k maksimizaciji kapitalistovega dobička razen klasičnega prisvajanja rezultatov dela (delavcev) vse bolj prisvaja in izkorišča tudi okoljski kapital, tudi na račun zdravstvenega slabšanja stanja bivalnega okolja prebivalcev, ki za razliko od kapitalista nimajo dovolj sredstev, da bi se preselili v okoljsko zdrave, neonesnažene primestne soseske. Z vidika medgeneracijske pravičnosti pa je še bolj moralno zavrženo povečevanje dobička na račun izčrpavanja biološko, eksistenčno pomembnih sestavin okoljskega kapitala (npr. zmanjševanje obsega ekosistemskih storitev, podnebne spremembe, izumiranje vrst) prihodnjim generacijam.

Seveda ni mogoče natančno in objektivno odgovoriti na vprašanje, »koliko je dovolj« z vidika nosilnosti okolja in kolikšen je »človeka vreden materialni standard«, vsekakor pa je na osnovi sodobnih znanstvenih spoznanj že mogoče objektivno in zanesljivo določiti okvirne zgornje vrednosti pritiskov na okolje. Po mnenju Middletona (2003) je z vidika varnosti in previdnosti najboljši pristop, da človeštvo ostane znotraj omejitev nosilnosti (zmogljivosti) okolja. Predlaga torej uporabo načela previdnosti, zaščito ključnih oskrbnih ekosistemov, ohranjanje biotske raznovrstnosti, rabo obnovljivih virov znotraj njihove zmogljivosti obnavljanja, minimizacijo rabe neobnovljivih naravnih virov. Izčrpavanje zalog neobnovljivih naravnih virov in prekomerna raba obnovljivih naravnih virov (nad stopnjo obnavljanja) sta ključna kazalca netrajnostne, nesonaravne porabe naravnega kapitala planeta, povečevanja entropije in obremenjevanja okolja.

Sodobne razprave o ekoloških omejitvah rasti se osredotočajo na okoljske vplive rasti, ne pa na omejitve, ki so povezane z izčrpavanjem zalog naravnih virov (npr. nafte). V osredju sta dva tipa ekoloških omejitev rasti, in sicer omejitve naravnih ponorov (za absorpcijo toplogrednih plinov) in omejitve obnavljanja vitalnih ekosistemov (Buechs in Koch, 2017, 43). Trajnostno sonaravno upravljanje planeta, države, regije, celotnega življenja vseh Zemljanov je zasnovano na ultimativnem upoštevanju zmogljivosti okolja, ekosistemov za zadovoljivo oskrbo človeške družbe.

Celotna materialna dejavnost človeštva mora biti trajno v okviru zmogljivosti okolja, ekosistema, upoštevala naj bi se naslednja ključna ekosistemsko zasnovana načela (Hille, 1998; Daly, 2009; Plut, 2002; 2011b; Johnson, 2014; Lin in drugi, 2020):

1. stopnja rabe obnovljivih naravnih virov ne presega njihove stopnje obnavljanja (regeneracije);
2. stopnja rabe neobnovljivih naravnih virov ne presega stopnje zamenjave z obnovljivimi;
3. stopnja različnih emisij (in odpadkov) ne presega absorpcijske, samočistilne, nevtralizacijske zmogljivosti okolja in njegovih sestavin (npr. ozračja);

4. antropogenizacija narave ne sme pospeševati hitrosti naravnega izumiranja živalskih in rastlinskih vrst oziroma zmanjševanja biotske raznovrstnosti;
5. odpraviti in izogibati se je treba tehnologijam, ki prinašajo nesprejemljivo tveganje in visoke stroške več kot eni prihodnji generaciji.

V obdobju po letu 1980 so se začeli razvijati aplikativni modeli, koncepti, ki naj bi omogočili čim bolj objektivno, kvantitativno oceno razmerja med okoljskimi pritiski (število prebivalcev in obremenjevanje okolja) in nosilnostjo, zmogljivostjo okolja. Sonaravna, ekonomska in etična sporočilna nota rezultatov npr. spremljanja globalnega ekološkega odtisa (vključuje tudi podnebno pomembni ogljični odtis) kot sinteznega kazalca porabe naravnih virov in obremenjevanja okolja je jasna in nedvoumna: od leta 1970 človeštvo vse bolj presega zgornjo regeneracijsko in nevtralizacijsko zmogljivost planeta, zato je civilizacijski preživitveni imperativ leta 2050 doseči ekološki odtis na povprečnega Zemljana v okviru nosilnih zmogljivosti planeta.

Rast števila populacije človeške vrste ter hkratna količinska rast proizvodnje in potrošnje na prebivalca sta ključna dejavnika okoljskih pritiskov in s tem povezanega preseganja nosilnosti okolja na planetarni ravni. Zgolj zmanjšanje ekološkega odtisa na prebivalca v bogatih državah ne bo zadostovalo, za življenje znotraj nosilnosti okolja je treba čim prej doseči (vsaj) stabilizacijo svetovnega prebivalstva. Za razliko od drugih živalskih vrst, kjer upor okolja (pomanjkanje hrane) vsakokratno postavlja ekosistemsko pogojeno zgornje število osebkov posamezne vrste, je človeška vrsta tista, ki beleži stalno rast populacije. Človeška populacija se mora čim prej uskladiti z biokapaciteto planeta, zgodovinske demografske izkušnje gospodarsko razvitih držav pa kažejo, da so dvig materialnega blagostanja, možnosti zaposlovanja, pomoč države pri zagotavljanju socialne varnosti, dvig izobrazbe žensk, dostop do kontracepcijskih sredstev tisti ključni mehanizmi države, ki po določenem obdobju pripeljejo do stabilizacije prebivalstva.

Rifkin (2015, 311, 312) racionalno opozarja na večplastnost problematike rasti svetovnega prebivalstva. Poudarja, da v najrevnejših državah sveta velike družine dejansko služijo kot zavarovalna polica staršem. Ko so ženske postale bolj neodvisne in so začele služiti denar, so čutile večjo varnost v življenju in število rojstev se je močno zmanjšalo. Danes je z nekaj izjemami rodnost v bogatih državah padla pod 2,1 otroka na žensko (stabilizacija prebivalstva). Naravna rast populacije je v vseh najbogatejših državah na svetu upadla, starost prebivalstva pa se povečuje, kar zahteva drugačno razvojno in družbeno ukrepanje. Do srede 21. stoletja naj bi se povprečna globalna rodnost verjetno približala 2,1 otroka na družino. To bo po oceni Rifkina (2015, 312) označilo začetek počasnega upadanja človeške populacije, ki naj bi po njegovem scenariju štela 5 milijard ljudi. Bistveno zmanjšanje števila svetovnega prebivalstva do konca 21. stoletja bi po njegovi sodbi omogočilo, da bi se vsi prebivalci sveta s pomočjo t. i. ekoloških obresti narave lahko dostojno preživljali. Globalni ekološki

odtis (skupna poraba naravnih virov in obremenjevanje okolja) naj bi bil uravnotešen z nosilnostjo planetarnega ekosistema.

Zmanjševanje ekološkega odtisa najbogatejših in zmanjševanje rodnosti držav v razvoju sta z vidika nosilnosti planeta ključni globalni razvojno-okoljski nalogi do srede 21. stoletja. Revne države se torej morajo osredotočiti na kontrolo števila prebivalstva, saj se bo pičla poraba naravnih virov na prebivalca zaradi prepotrebne dviga materialnega blagostanja morala nekoliko povečati. A stopnja učinkovitosti rabe naravnih virov držav v razvoju mora biti bistveno večja kot je bila v preteklosti v bogatih državah. Le-te pa morajo ne le zmanjšati absolutno lastno porabo naravnih virov, temveč tudi tehnološko in finančno pomagati državam v razvoju. Poudariti velja, da je materialni odtis na prebivalca v bogatih državah 13-krat večji kot v revnih (A System Change Compass ..., 2020, 37), kar pomeni, da je z vidika pritiskov na okolje razsipna snovno-energetska potrošnja v bogatih državah večji problem kot povečevanje prebivalstva v državah v razvoju, toda hkrati je treba reševati oba globalna problema.

Gospodarstvo je zgolj del planetarnega ekosistema, njegov podsistem, gospodarska dejavnost torej lahko dolgoročno deluje znotraj nosilnosti ekosistema, okolja. Ob preživitveno neobhodnem upoštevanju koncepta nosilnosti okolja je jasno, da prihaja do trka s kratkoročnimi ekonomskimi tržnimi pristopi, ki zahtevajo dodatne, ekosistemsko tvegane antropogene vnose in iznose. Zato je po mnenju biologov-ekologov upravljanje ekosistemov (*ecosystem management*) eden od ključnih izzivov prihodnosti (Odum in Barrett, 2005, 18). Po mnenju pisca upravljanja ekosistemov ne morejo ključno ali izključno usmerjati kratkoročne zakonitosti trga, želje po doseganju hitrega dobička tudi na račun zmanjševanja življenjsko pomembnih ekosistemskih storitev. Prav preživitveno, biološko nenadomestljivo nujnost ohranjanja ekosistemskih storitev pa je možno doseči na lokalni, regionalni, državni, mednarodni in planetarni ravni – zgolj s ključno vlogo ekosistemih planskih mehanizmov, s pomočjo ekosistemskega, sonaravnega načrtovanja in prednostne vloge v primerjavi z obstoječimi ekonomističnimi tržnimi mehanizmi »prostega« trga.

Nasprotja med maksimalnostjo varovanja ekosistemov in maksimalno človekovo produkcijo je v začetni fazi ekosistemske družbene ureditve možno praviloma reševati s pomočjo planiranja ločenih produktivnih in zaščitnih tipov ekosistemov, z iskanjem kompromisa med količino pridelka in kvaliteto življenjskega prostora, torej tudi z zahtevno strategijo mešane rabe prostora, zelenimi površinami v mestih, vzpostavljanjem povezave (povratne zveze) med naravnimi in sonaravnimi ekosistemi podpore (traviški, kmetijski) in »parazitskimi« tehnоекosistemi (urbani, industrijski). Družba se mora usmeriti k resnemu urbanemu in pokrajinskemu planiranju za ohranjanje kakovosti podpornih ekosistemov, urbana prenova pa zahteva tudi potrebo po ponovni povezanosti mesta z bližnjimi podpornimi ekosistemi (Odum in Barrett, 2005, 458). Krajinska arhitektka Ana Kučan (2016) poudarja, da je zeleno temelj mesta in njegovega življenja,

načrtovanje zelenih sistemov pa vse bolj pomemben, vendar pri sonaravnem načrtovanju stanovanjske gradnje pogosto zanemarjen dejavnik.

Novi družbeno-ekosistemski red po mnenju pisca torej mora vse posege v ekosisteme načrtovati in udejanjati znotraj njihove nosilnosti, ekosistemov ni možno prepustiti zakonitostim delovanja trga in privatnim interesom. Zgolj ekosistemskim storitvam in omejitvam prilagojeno načrtovanje človekovih posegov s pomočjo npr. koncepta nosilnosti okolja, koncepta okoljskega prostora in ohranjanja ekosistemske raznovrstnosti dejansko omogoča ekosistemom, da hkrati, optimalno in dolgoročno opravljajo večplastne ekološke, ekonomske in socialne funkcije. Od pojava prvih ekosistemov na Zemlji je minilo že 4 milijarde let, zato lahko z nekaj sarkazma poudarimo, da bi bilo logično, da človeška vrsta končno le upošteva robne pogoje delovanja ekosistema, ne pa zgolj enostranskih in kratkoročnih »potreb« nekaj tisočletij prisotnega trga.

Primerjava trendov rasti BDP oziroma ekonomske rasti in kakovosti življenja prebivalcev npr. ZDA kaže, da sta do srede sedemdesetih let prejšnjega stoletja ekonomska rast ter dvig blaginje in kakovosti življenja potekala usklajeno. Kasneje se je ekonomska rast nadaljevala, kakovost življenja pa se kljub rasti BDP ni več povečevala, temveč stagnirala ali upadala (Odum in Barrett, 2005, 130, 131). Trendi so torej nedvoumno pokazali, da je v ZDA ekonomska rast bistveno preseгла svojo optimalno ekonomsko nosilno zmogljivost, hkrati je bistveno preseгла zmogljivost okolja, ozračja in povzročila medgeneracijsko nepravilno porabo naravnega kapitala.

Najprej naj bi bogate države s tehnološkimi in družbenimi izboljšavami krepko zmanjšale lastne snovno-energetske tokove ter tako sprostile vire in okoljski prostor v revnih državah (Daly, 2009; Enough is Enough ..., 2010). Globalna poraba okoljskih virov je na netrajnostni ravni, zato nadaljnja rast porabe virov v bogatih državah zmanjšuje okoljski prostor revnim državam, ki sicer časovno omejeno gospodarsko rast potrebujejo za odpravo revščine. *Ustavitev (količinske) gospodarske rasti v bogatih državah je po mnenju Dalyja (2009) v dobro planeta in tudi človeštva.* Študija okoljskega ekonomista Tima Jacksona (2009) za potrebe vlade Velike Britanije s pomenljivim naslovom *Blagostanje brez rasti?* izhaja iz predpostavke, da za napredne ekonomije zahodnega sveta blaginja ljudi brez rasti ni utopično sanjarjenje, temveč finančna in okoljska nujnost. Bogate države se morajo torej osredotočiti na drastično zmanjšanje porabe naravnih virov na prebivalca, saj so človeka vredno materialno blagostanje in stabilizacijo prebivalstva že dosegle. Kealan Gell (2008, 295) sodi, da so bili izvedeni številni poskusi, da bi se opredelila trajnostno »dovoljena« zgornja meja potrošnje, ki predpostavlja praktično ničelno, minimalno rabo zalog neobnovljivih naravnih virov in omejeno rabo obnovljivih naravnih virov, torej njihovo rabo znotraj regeneracijskih zmogljivosti. Namesto tradicionalnega koncepta maksimizacije tokov potrošnje se postavlja v ospredje cilj minimizacije tokov potrošnje in maksimizacija široko postavljene koncepta človekovega blagostanja.

Jože Mencinger (2018b, 230) sodi, da problem sveta ni (več) premajhna količina produktov in bogastva, obojega naj bi bilo celo preveč, problem pa je razdelitev. Problem sveta torej ni več ustvarjanje dovolj dobrin na globalni ravni, ampak dovolj koristnega dela ter s tem povezana pravičnejša razdelitev ustvarjenega dohodka. *V radikalnejših scenarijih koncepta odrasti (odmik od tradicionalnega koncepta trajne gospodarske rasti) pa se tudi zaradi okoljskih in medgeneracijskih razlogov med drugim opredeljuje pravica tako do maksimalnega (zgornja meja premoženja) kot do minimalnega materialnega bogastva, potrebnega za dostojno življenje* (Gell, 2008, 296). Dejstvo je, da smo priče vedno novim »luksuznim« oblikam skrajno nesmotrne porabe najbolj dragocene električne energije, od rudarjenja virtualnih valut do ogleda več kot 200 milijonov sledilcev nove slike nogometnega zvezdnika Ronalda na platformi Instagram ter kljub večji energetske učinkovitosti večji porabi elektrike zaradi širjenja in prenašanja večje količine podatkov v mobilnem omrežju pete generacije (5G), rasti storitev IT, rasti podatkovnih centrov ...

Zaradi omejenosti naravnih virov in zmogljivosti okolja za sprejemanje različnih odpadkov se bodo v gospodarsko razvitih državah antropogeni snovno-energetski tokovi morali zmanjšati za 70–90 % ali za najmanj faktor 4 (preglednica 6) (Hille, 1998; Spangenberg, 2002). Sodobne znanstvene ugotovitve o ogroženosti planetarnega okolja so zlasti na področju podnebnih sprememb ocene potrebnega zmanjšanja porabe naravnih virov in obremenjevanja okolja (zlasti ozračja) do srede 21. stoletja še dodatno zaostrile.

Preglednica 6: Ocena okoljskega prostora na prebivalca EU za leto 2050

Okoljski vir	Poraba/preb. 1997	Okoljski prostor/ preb. leta 2050	Zahtevano zmanjšanje porabe do l. 2050 glede na raven l. 1997
Poraba primarne energije	2,9 toe	1,5 toe	50 %
Poraba fosilne energije	2,2 toe	0,6 toe	75 %
Poraba jedrske energije	0,5 toe	0	Brez uporabe
Poraba obnovljive energije	0,2 toe	0,9 toe	+400 % (povečanje)
Emisije CO ₂	7,3 tone	1,7 tone	77 %
N, P, K gnojila	47 kg	0	Brez uporabe
Kmetijska zemljišča (njive, travniki)	0,365 ha	0,281 ha	30 %
Pozidane površine	0,0513 ha	0,0510 ha	3,2 %
Les	0,66 m ³	0,56 m ³	15 %
Železo	273 kg	36 kg	87 %
Baker	6,3 kg	0,75 kg	88 %

Okoljski vir	Poraba/preb. 1997	Okoljski prostor/preb. leta 2050	Zahtevano zmanjšanje porabe do l. 2050 glede na raven l. 1997
Aluminij	12 kg	1,2 kg	90 %
Cement	536 kg	80 kg	85 %

Vir: Hille, 1998; Plut, 2002; 2014a; Žun, 2013; 2014

Pregled globalnih megatrendov presejanja nosilnosti okolja kaže, da sta pri doseganju globalne ekosistemske blaginje ključna problema drastično zmanjševanje biotske raznovrstnosti in podnebne spremembe. Hojka Kraigher (2017) sodi, da je tudi npr. dinamika gozdnih ekosistemov odvisna od njihove biotske raznovrstnosti, na katero močno vplivajo spremembe v okolju. Zlasti podnebne spremembe lahko drastično vplivajo na gozdove na globalni, nacionalni, regionalni in lokalni ravni. Podnebne spremembe znatno zmanjšujejo tudi opravljanje številnih ekosistemskih funkcij v t. i. urbanih gozdovih, ki igrajo vse pomembnejšo vlogo pri zagotavljanju zdravja in kakovostnega življenja prebivalcev (Vilhar in drugi, 2017, 34).

Andrej Kirn (2012) sodi, da so zmanjševanje biotske pestrosti in podnebne spremembe zelo velika nevarnost za človeško blaginjo, saj se v teh primerih dobesedno trgajo niti mreže življenja.

Nekateri varstveni biologi so prepričani, da je za uspešno varstvo biodiverzitete treba ljudem najprej zagotoviti ustrezne življenjske razmere, kar v najširšem smislu pomeni prerazporeditev bogastva v globalnih razmerah (Kryštufek, 1999). Varovalni ukrepi vzdrževanja biotske raznovrstnosti so razen zaščite posameznih vrst v glavnem usmerjeni v oblikovanje sistemov zavarovanih območij, v katerih so človekove dejavnosti omejene. T. i. Brundtlandina komisija pri OZN je predlagala, da se na planetarni ravni za ohranjanje narave in biotske raznovrstnosti »rezervira« 12 % bioproduktivnih površin. Cilj je bil dosežen, vendar ni zaustavil procesa zmanjševanja števila vrst, pospešenega zmanjševanja biotske raznovrstnosti. Brez varovalnih ukrepov tudi na vseh drugih območjih, ki niso izrecno zavarovana, očitno ne bo možno zagotoviti vsaj postopnega ustavljanja procesa izginjanja zemeljskih vrst ter s tem povezanega slabljenja ekosistemskih storitev. Pojavljajo se predlogi zaščite celo polovice zemeljskega površja, kar naj bi omogočilo ohranjanje planetarnega ekosistemskega ravnovesja in zadovoljiv obseg za življenje ključnih ekosistemskih storitev. Po mnenju Wackernagla in Beyersa (2019, 87, 88) je na začetku 21. stoletja največji izziv človeštva naslednji: kako zagotoviti primerno življenje za človeško in druge vrste znotraj biokapacitete planeta. Brez trajnostnega gospodarstva, nizkoogljične družbe, tehnoloških inovacij in zmernega materialnega standarda ne bo mogoče ohranjanje biotske raznovrstnosti.

V zadnjih 200 letih se je koncentracija CO₂ v ozračju povečala za okoli tretjino, in sicer od 278 ppm na več kot 410 ppm (Wackernagel in Beyers, 2019, 24). Več kot dvajset let se je politika podnebnih sprememb osredotočala na razpravo o blaženju podnebnih sprememb, torej na različne strategije in ukrepe zmanjševanja emisij toplogrednih plinov in drugih načinov zmanjševanja vzrokov podnebnih sprememb. Od začeta 21. stoletja pa se upravičeno večja pozornost namenja tudi politikam prilagajanja podnebnim spremembam, od globalne do lokalne ravni (Murieta in drugi, 2014). Vse večji poudarek na prilagajanju podnebnim spremembam je med drugim posledica pičlih rezultatov blaženja od svetovne konference o okolju in razvoju leta 1992 (Rio de Janeiro) naprej.

Tudi v primeru večjega uspeha npr. pri zmanjševanju emisij toplogrednih plinov bo torej v 21. stoletju po mnenju več kot 97 % strokovnjakinj in strokovnjakov še vedno prišlo do številnih, prevladujoče negativnih vplivov podnebnih sprememb. Nedvomno je v prihodnje pričakovati močnejše in številnejše vplive podnebnih sprememb, kot jih občutimo danes (Kajfež Bogataj, 2017, 182, 183). *Brez radikalnega zmanjšanja emisij toplogrednih plinov in ogljičnega odtisa lahko pričakujemo še stopnjevanje zlasti ekonomskih, vodooskrbnih in ekosistemskih negativnih podnebnih sprememb, vključno s t. i. podnebnimi begunci.* Ker največ toplogrednih plinov prispevata proizvodnja energije in promet, je nadomeščanje fosilnih goriv z obnovljivimi viri energije (OVE) in sočasno zmanjšanje porabe energije ključnega pomena. Gregor Majdič (2020) navaja, da je tudi kmetijstvo sicer pomemben vir TGP (po sicer starejših okvirnih ocenah FAO iz leta 2006 – 18 %, po novejših ocenah pa po njegovih navedbah bistveno manj), ki jih je mogoče bistveno zmanjšati, vendar po njegovi sodbi planeta ne bomo rešili npr. z opustitvijo živinoreje. Več 100 strokovnjakov, ki so sodelovali pri pripravi podnebno-okoljske taksonomije EU, skupni globalni toplogredni prispevek celotne verige oskrbe s hrano ocenjuje na 19–29 %. Največji je na ravni kmetij (80–90 %), kjer je po njihovem mnenju tudi največ možnosti za zniževanje toplogrednih izpustov, obenem pa je bioproduktivni kmetijski prostor lahko tudi večji ponor ogljika (Taxonomy – Technical Report, 2019, 111).

V letu 2019 se je prvič nekoliko zmanjšala globalna poraba fosilnih goriv, namenjena proizvodnji električne energije. Načini rabe OVE so na enoto pridobljene elektrike v nekaterih območjih sveta že cenejši od elektrike iz fosilnih goriv, napredujejo tudi tehnologije shranjevanja energije, kjer pa so še prisotni realni tehnološki, ekonomski in drugi problemi. Obenem se je proizvodnja elektrike iz OVE povečala bolj, kot se je zmanjšala poraba fosilnih goriv, čeprav je Kitajska še povečala uporabo premoga v termoelektrarnah (TE). EU je bila energetske zelo odvisna od uvoza zemeljskega plina, nafte in premoga iz Rusije, napad Rusije na Ukrajino v začetku leta 2022 pa je ponovno podkrepil nujnost prehoda na lastne OVE. Potrebno bo tudi bistveno zmanjšanje porabe energije v bogatih državah; glede prihodnje možne vloge jedrske energije pri blaženju podnebnih sprememb pa so tudi med okoljevarstveniki in naravovarstveniki zelo različna mnenja, zlasti po jedrski nesreči v Fukušimi leta 2011 in radikalnem zniževanju

stroškov proizvodnje električne energije iz sončnih in vetrnih elektrarn se močno krepijo zadržki do rabe radioaktivnega urana.

V letu 2018 so skupne svetovne emisije TGP (vključno z upoštevanjem sprememb rabe zemljišč) s 55,3 milijarde ton ekvivalentov CO₂ ponovno dosegle najvišjo vrednost. Emisije CO₂ iz fosilnih goriv so v istem letu s 37,5 milijarde ton CO₂ (4,9 tone CO₂ na prebivalca) dosegle najvišjo vrednost, v primerjavi z letom 2017 so se kljub opozorilom znanstvenikov povečale za 2 % (Emissions Gap Report, 2019, 4). Tudi v letu 2019 so se izpusti toplogrednih plinov povečali, ob upoštevanju sprememb rabe zemljišč so znašali 59,2 milijarde ton ekvivalentov CO₂, izpusti CO₂ zaradi rabe fosilnih goriv pa so dosegli 38 milijard ton (Emissions Gap Report, 2020, 4).

V letu 2018 so bili izpusti TGP na prebivalca (svetovno povprečje – 7 ton ekvivalentov CO₂) naslednji (Neale, 2021, 238):

- ZDA – 18 ton;
- Japonska, Kitajska, Južna Afrika – po 9 ton;
- Evropska unija – 8 ton (Slovenija – 8,5 tone);
- Brazilija – 4 tone;
- Indija – 2 toni.

Kitajska je po izpustih TGP na prebivalca v kratkem obdobju dosegla povprečje EU, vendar je njen BDP na prebivalca okoli 4-krat pod povprečjem EU. Zato je Kitajska na partijskem kongresu konec leta 2020 sprejela cilj, da bo podnebno nevtralnost dosegla pred letom 2060, EU pa naj bi podnebno nevtralnost dosegla pred letom 2050 (okoli 1 tona ekvivalentov CO₂ na prebivalca). Žal je bilo zadnje desetletje po mnenju strokovnjakov OZN izgubljena priložnost za učinkovito reševanje podnebne krize. Leta 2019 je Kitajska še povečala izpuste toplogrednih plinov (14 milijard ton ekvivalentov CO₂, 10,1 tone CO₂ na prebivalca, ZDA – 17,6 tone CO₂ na prebivalca, države OECD – 10,5 tone ekvivalentov CO₂ na prebivalca), njen delež pa je dosegel 27 % vseh globalnih izpustov (ZDA – 11 %, Indija – 6,6 %, EU – 6,4 %). Po skupni (zgodovinski) količini izpustov toplogrednih plinov Kitajska še vedno močno zaostaja za izpusti največjih gospodarsko razvitih držav, ki so od začetka industrijske revolucije v ozračje spustile 900 milijard ton ekvivalentov CO₂, kitajski delež pa dosega približno četrtnino navedene količine. V obdobju 1990–2019 je Kitajska potrojila izpuste toplogrednih plinov in hkrati povečala rabo jedrske energije in OVE.

Posebno Poročilo IPCC iz leta 2018 (Climate Change ..., 2018) opozarja na nujnost radikalnega zmanjšanja globalnih emisij TGP (za ohranjanje dviga temperature za največ 1,5 °C), njihove prepolovitve do leta 2030 in praktično ničelnih emisij TGP do srede 21. stoletja. Po študijah OZN oziroma IPCC bi morale vse razvite države sveta že do leta 2030 svoje emisije toplogrednih plinov zmanjšati najmanj za 50–65 % glede na leto 1990 in celo več. To bi državam v razvoju po mnenju Zorana Kusa (2019b) omogočilo, da bi ta

cilj dosegle kakšno desetletje ali dve pozneje, tako bi lahko v prehodnem obdobju dosegle vsaj minimalni prag razvoja, ki ga danes že imajo razvite države sveta.

Vse več ekonomskih raziskav, študij ekoloških ekonomistov (Herman Daly, Peter Victor, Tim Jackson, Gus Speth) opozarja na konflikt med gospodarsko rastjo in podnebno politiko. Pod vprašaj se postavlja predpostavka o potrebnem bistvenem zmanjšanju emisij TGP industrijskih držav v razmerah nadaljevanja sicer skromnejše (količinske) rasti njihovega gospodarstva. Znanstvene študije navajajo, da 1-% gospodarska rast poveča emisije za 0,6 %, svetovna rast BDP v zadnjem desetletju pa je bila okoli 3 % letno. Ob tako visoki rasti BDP, ki povzroča previsoke emisije TGP, trendov povečevanja podnebne krize ne bo mogoče dovolj obrniti navzdol. To pa pomeni, da podnebne krize ob visoki svetovni rasti BDP enostavno ni možno učinkovito nasloviti; večja je letna rast BDP, večja in težje rešljiva je podnebna kriza z vsemi negativnimi posledicami, izjemno pomembna pa je vloga države (Kus, 2019c; 2021).

Podnebne spremembe enostavno zahtevajo zmanjšanje potrošnje, vzrok podnebne krize je prevelika potrošnja bogatih in zlasti najbolj bogatih, ki jih bo treba s pomočjo različnih davčnih in drugih mehanizmov dobesedno prisiliti, da bodo trošili bistveno manj. Na ta način se bo sprostil manevrski okoljski prostor za (omejeno) povečanje potrošnje tistih, ki nimajo dovolj visokega materialnega standarda za dostojno življenje in za sicer okoljsko omejeno potrošnjo prihodnjim rodovom. Ekološki ekonomisti argumentirajo, da sicer okoljsko sprejemljiva večja snovna in energetska učinkovitost ne more iti v korak z rastjo gospodarstva, ki več kot izniči pozitivne okoljske dosežke učinkovitejše rabe naravnih virov. Večjo učinkovitost namreč praviloma spremlja večja potrošnja, varčevanje ter večja učinkovitost rabe energije in materialov torej utira pot rasti gospodarstva, kar prekrži načrte zmanjševanju skupnih emisij TGP (Klein, 2019, 87).

Naomi Klein (2019, 88) sodi, da je razen opustitve absurdnih podpor držav fosilnim gorivom nujna obdavčitev bogatih korporacij (finančnega kapitala in ogljika), ki imajo največ dobičkov od gospodarske rasti, eden od potrebnih korakov za zmanjšanje neenakosti in preprečevanje doseganja zgornjih ekoloških mej. Po njenem mnenju ni izključena tudi nacionalizacija nekaterih velikih korporacij, zmanjšanje njihovega političnega vpliva, prav tako pa opozarja na velike vojaške izdatke, ki vplivajo na podnebne spremembe. Predlaga, da bi se v skupini desetih držav z največjimi vojaškimi proračuni izdatki zmanjšali za 25 %, ta sredstva (325 milijard dolarjev letno) pa naj bi se namensko porabila za energetske prehode ter za blaženje podnebnih sprememb in prilagajanje nanje (Klein, 2019, 284).

Vendar je treba poudariti, da bo na poti k brezogljicni družbi razen drastičnega zmanjšanja izpustov TGP in prilagajanja na podnebne spremembe zelo pomembna tudi vloga naravnih ponorov ogljika, zlasti kopnih in morskih ekosistemov, ki absorbirajo okoli 50–60 % antropogenih izpustov ogljika, preostali pa se zaradi dolgotrajne obstojnosti večine TGP kopičijo v ozračju. Oceani absorbirajo okoli 25 % letnih antropogenih izpustov ogljika (v obliki

CO₂), gozdovi, močvirja in travniki pa okoli 30 % (Human Development Report, 2020, 28). Zaščita ter sanacija kopnih in morskih ekosistemov je torej izjemno pomembna tako pri blaženju podnebnih sprememb kot pri prilagajanju nanje (In-Depth Analysis ..., 2018, 283; Summary for Policymakers ..., 2019, 2), zato je ohranjanje naravnega stanja gozdnih in morskih ekosistemov prav tako pomembno kot samo zmanjševanje emisij toplogrednih plinov.

Koncept ekosistemskega ravnovesja širšega sistema in trajna rast gospodarstva kot podsistema celotnega planetarnega ekosistema sta v nepomirljivem nasprotju. Količinsko večanje gospodarstva kot (zgolj) podsistema planetarnega ekosistema je nezdržljivo z univerzalnimi omejitvami: prostor (zemljišče), naravni viri in samočistilne zmogljivosti okolja. Gre za nasprotje med ekonomističnim, tržnim konceptom maksimalnosti dobička in trajne gospodarske rasti ter ekosistemskim, trajnostnim sonaravnim konceptom optimalnosti, temelječem na nerasti (bolje – odrasti), uravnovešenosti, sonaravni vzdržnosti in materialni »zmernosti« (optimalnosti), torej gre za nasprotje med »antropocentričnim več« in »ekocentričnim dovolj«. Trajnostnost, vzdržnost, sonaravnost je treba razumeti kot relativno ravnovesno stanje, kjer raba virov za podporo svetovnemu prebivalstvu ne presega zmogljivosti narave glede samoočiščenja in obnavljanja porabljenih naravnih virov.

Prostorsko in socialno neenakomerno razširjeno materialno blaginjo je človeška vrsta v celotni zgodovini dvigovala s pomočjo trajne rasti porabe naravnih virov, rasti proizvodnje in potrošnje, s stalno rastjo pritiskov na okolje, ki od druge polovice 20. stoletja vse bolj presegajo sposobnost obnavljanja porabe virov in nevtralizacije onesnaževanja celotnega planetarnega ekosistema. Z nadaljevanjem dosedanjšega ekosistemske uničujočega načina sicer potrebnega (a omejenega) dviga materialne blaginje pa se uničujejo in zastrupljajo temelji življenja celotne biosfere, tudi prihodnjih generacij. Zato je nujen dobesedno civilizacijski vrednotni in družbeno-ekološki prelom v načinu doseganja zmerne ravni materialne blaginje za vse ljudi, torej pospešen prehod od (količinske) rasti k materialni odrasti, od cilja »vedno več« k cilju »dovolj«. Ekosistemsko sprejemljiv, medgeneracijsko solidaren in pravičen način doseganja in ohranjanja dostojne blaginje za vse ljudi je možno doseči le v primeru, da se na svetovni ravni, ob dogovoru in obvezi vseh držav sveta, najprej sprejmejo ekosistemsko zasnovane usmeritve (opuščanje modela trajne rasti, brezogljivična in nejedrski družba, družba brez odpadkov do leta 2050), potem pa znanstveno opredeljene zgornje meje rabe naravnih virov in obremenjevanja okolja, in sicer na prebivalca države, skupnosti. Glede na geografsko lego, različne geografske, gospodarske, socialne in druge značilnosti držav sveta bi bile verjetno potrebne določene izjeme, npr. glede količin porabe ključnih naravnih virov na prebivalca in izpustov na prebivalca, kar pa bi prineslo številne dodatne težave meddržavnemu dogovarjanju.

V primeru, da ne bo prišlo do opustitve dosedanjšega, nesonaravnega načina doseganja materialne blaginje, se bodo zlasti zaradi njegove uporabe v državah v razvoju

do srede 21. stoletja poraba naravnih virov in obremenitve okolja nekajkrat povečale, obenem pa se bo dramatično povečalo izgubljanje biotske raznovrstnosti ter zmanjševanje ekosistemskih storitev. Brez sistemske razvojno-okoljske finančne, tehnološke in drugačne pomoči bogatejših držav (v višini najmanj 1 % BDP) države v razvoju ne bodo same zmogle do leta 2050 izvesti večplastno skrajno zahtevnega razvojno-okoljskega preloma. Zgolj radikalno zmanjšanje porabe naravnih virov v bogatih državah bo sprostilo manevrski prostor za določeno povečanje porabe naravnih virov v državah v razvoju, za odpravo absolutne revščine.

Ocene nosilnosti okolja za človeško vrsto morajo vsebovati tudi nakopičene zaloge presežkov (»bogastvo«) in prepoznati socialno oziroma ekonomsko razslojenost človeške populacije. Trije izdelani modelni scenariji prihodnjega razvoja za enakopravno (brez elit), pravično (z delavci in drugimi prebivalci) in neenako (z elitami in »navadnimi« državljanji) družbo kažejo, da se lahko kolapsu družbe izognemo zgolj ob hkratnem zmanjšanju rabe virov na trajnostno sonaravno raven in v primeru pravične razdelitve virov (Motesharrei in drugi, 2014, 91). V ekonomsko izrazito neenaki družbi bogate elite porabijo na prebivalca celo 10–100-krat več naravnih virov kot navadni državljani. Zato je v bolj ekosistemski in bolj pravični družbeni ureditvi za doseganje trajnostnega ravnovesja med nosilnostjo okolja in potrebami ljudi razen okvirno enakega, sonaravno zasnovanega obsega in deleža naravnih virov (in obremenjevanja okolja, npr. izpustov TGP) neobhodna učinkovita politika radikalnega, a demokratičnega omejevanja družbene, ekonomske neenakosti. V ekosistemski družbeni ureditvi naj bi torej imel vsak sedanj in prihodnji prebivalec sveta pravico do enakega deleža naravnih virov, njihova skupna globalna količina porabe pa naj bi bila znotraj nosilnosti okolja.

Ohranjanje pogojev za delovanje ekosistemskih storitev na globalni ravni, vključno z ohranjanjem biotske raznovrstnosti planeta, je preživitveno pomembno za zdravo in varno življenje, blagostanje prihodnjih generacij. Antropogeno zmanjševanje ekosistemskih storitev, biotske raznovrstnosti, slabša biološke pogoje preživetja, dosedanji mehanizmi in ukrepi varovanja, ohranjanja narave, flore in favne, niso zadostni. Kljub povečanju svetovnega prebivalstva bo treba dodatno zaščititi naravne habitate drugih zemeljskih vrst, najmanj podvojiti površino zavarovanih območij sveta, okrepiti narovarstvene mehanizme tudi izven zavarovanih območij. V ekosistemski družbeni ureditvi ne bo dovoljena privatizacija npr. vodnih virov, povečal se bo obseg ter delež naravnega vodnega javnega dobra (celinske vode in vodna zemljišča ter morje in vodna zemljišča morja) in drugih oblik javnega naravnega dobra (npr. naravne vrednote).

Glede na dosedanja znanstvena spoznanja naj bi bile do leta 2050 ključne svetovno in nacionalno (državno) obvezujoče zlasti naslednje zgornje okoljske meje:

- 100 % oskrba z energijo iz obnovljivih virov – »družba 2000 vatov« (letna poraba primarne energije pod 20.000 kWh na prebivalca oziroma prepolovitev porabe energije v bogatih državah);

- ekološki odtis na prebivalca pod 1,6 gha (sedanje stanje – 2,6 gha/ prebivalca, bogate države – 5 gha/prebivalca in več);
- letni izpusti toplogrednih plinov na prebivalca pod 0,5 tone ekvivalentov CO₂ (sedanje stanje – 7 ton ekvivalentov CO₂, bogate države – okoli 10 ton ekvivalentov CO₂);
- povečanje deleža zavarovanih območij planeta na okoli 30 %.

Prilagajanje proizvodnje, potrošnje, vsakdanjega življenja na nepremakljive okoljske oziroma ekosistemske zmogljivosti (omejitve), opuščanje in opustitev gospodarske maksimalnosti na račun nepovratne degradacije ekosistemov, odklik od modela trajne gospodarske rasti k modelu odrasti, zagotavljanje znotraj- in medgeneracijske enakosti v dostopu do naravnih virov in blagostanja bo zahtevno, naporno, a je za preživetje in blaginjo zanamcev – neobhodno.

3.2.2 Ekosistemske podstati in zelena politika

V drugi polovici 20. stoletja je človeška dejavnost preseгла nosilnost planeta, okrepilo se je protislovje med človeško vrsto in ekosistemi. Problematika izčrpanja naravnih virov, zmanjševanja biotske raznovrstnosti, onesnaženosti zraka, vodnih virov, prsti in vegetacije je na eni strani okrepila okoljevarstveno in naravovarstveno dejavnost civilne družbe, na drugi strani pa povzročila nastanek t. i. zelenih političnih strank, ki so kot temeljni programski politični cilj izpostavile varovanje okolja, zaščito narave, a v povezavi z ekonomskimi, energetske in družbenimi procesi. Zelena politika je v ospredje postavila nujnost upoštevanja ekosistemskih podstati pri delovanju materialnih dejavnosti, ki so jih tradicionalne desne in leve politične stranke »spregledale« ali zgolj obrobno obravnavale.

Populacijski biologi in ekologi že dolgo poudarjajo pomen koncepta nosilne zmogljivosti okolja oziroma koncepta nosilnosti okolja, torej maksimalne populacije vrst, ki jih lahko določen ekosistem trajno podpira. Znanstveno je potrjeno, da prostorska končnost Zemlje, omejenost količine njenih naravnih virov, omejene samočistilne sposobnosti planetarnega ekosistema in njenih sestavin, torej zgornja meja globalne in lokalne nosilnosti okolja, postavlja jasne in nedvoumne omejitve človekovi materialni dejavnosti. Rast svetovnega prebivalstva in hkratna rast porabe virov okolja na prebivalca (gospodarska količinska rast) sta temeljna vzroka, da je človeška vrsta v zadnjih desetletjih preseгла ne le nosilnost lokalnega in regionalnega okolja, temveč nosilnost celotnega planetarnega ekosistema, ogrožene so torej življenjske oskrbne ekosistemske podstati na lokalni in tudi na globalni ravni. Zemeljski ekosistem je neprostoovoljno stopil v tvegano geološko dobo antropocena, človeška vrsta je postala ključen dejavnik preoblikovanja planeta v smeri destrukcije lastnega življenjskega okolja in življenjskega okolja drugih zemeljskih vrst, do skrajnosti se je zaostriло temeljno protislovje med naravnimi omejitvami, mejami in antropogenim modelom trajne gospodarske rasti.

Po mnenju Williama Ophulsa (2017, 3) se je ekološko izkoriščanje človeške vrste izrodilo v sistematično in brezobzirno zlorabljanje narave, kar povzroča pospešeno razvrednotenje in izčrpavanje našega naravnega okolja, naše vnuke pa čaka dediščina zastrupljenega in obubožanega planeta. A trenutna politika zahteva neprekinjeno gospodarsko rast, zato je zamisel o mejah – osovražena (Ophuls, 2017, 19). Lemons in Morgan (1995, 79) poudarjata, da življenje na vzdržen, sonaraven način zahteva, da družbeni in gospodarski razvoj ne presegata nosilne zmogljivosti ekosistemov, ohranjanje biotske pestrosti planeta pa je ključno za ohranjanje mavrice življenjsko nezamenljivih ekosistemskih storitev.

Posegi človeka v naravo, okolje, prostor so torej na lokalni in planetarni ravni popolnoma ušli izpod nadzora, za obrzdanje in zaustavitev prekomernih okoljskih pritiskov človeške vrste, za ohranjanje delovanja planetarnega ekosistema so potrebne hitre in odločne akcije, torej t. i. zelena zavest, zelena politika in zelena praksa. Na področju mavrice načinov širjenja zelene zavesti so zlasti v obdobju zadnjih 50 let vse bolj številni znanstveniki in raziskovalci, zlasti s področja naravoslovja, humanistike in družboslovja, temeljno prispevali k prepoznavanju pomena ekosistemskih podstati za preživetje in napredek človeštva, pa tudi k splošnemu dvigu naravovarstvenega in okoljevarstvenega zavedanja tako posameznikov kot skupnosti. Njihova znanstveno potrjena spoznanja in zaskrbljenost zaradi evidentnega uničevanja okolja in narave so razen na določeno »ozelenitev« izobraževanja pomembno vplivala tudi na pojav in širjenje okoljevarstvenih ter naravovarstvenih organizacij, društev in gibanj na lokalni, državni in globalni ravni (Greenpeace, Najprej Zemlja, Prijatelji Zemlje, gibanje Mladi za podnebno pravičnost, Globoka ekologija kot gibanje, ekofeminizem, bioregionalizem, ekoteologija itn.).

Okoljevarstvene in naravovarstvene organizacije civilne družbe so s svojim aktivnim delovanjem med drugim sprožile številne javne proteste zaradi onesnaževanja okolja, pa tudi konkretne akcije za varovanje okolja in narave. Andrej Kirn (2020, 65) ugotavlja, da družbeno-ekološka gibanja, ki niso prikrito povezana z velikimi onesnaževalci, silijo sedanjemu globalnemu neoliberalnemu kapitalizmu, da vsaj do neke mere regulira človekov vpliv na okolje. Obenem smo priče sicer zelo postopni, pa vendar prisotni »ekologizaciji«, »ozelenjevanju« vzgoje in izobraževanja od vrtcev do univerze, sredstev javnega obveščanja (izjemno pomembna vloga novinark in novinarjev), pa tudi gospodarstva in gospodinjstev. Low in Gleeson (2021, 73) poudarjata, da se dandanes (končno) vse bolj zavedamo, da bo politika 21. stoletja – okoljska politika, saj je pošast, ki zalezuje svet, destrukcija okolij in planetarna katastrofa.

Zgolj politika ekosistemskega zavedanja, najprej torej zelena zavest posameznika in skupnosti, lahko ustvari ekosistemsko civilizacijo, v kateri bo človeška vrsta živelá bistveno bolj skladno z naravo. Tudi politika kot ključno polje sprejemanja odločitev mora upoštevati nujnost zagotavljanja dobrobiti vsem prebivalcem in vsem zemeljskim vrstam. Temeljni »zeleni« politični izziv je torej: kako zagotoviti dostojno preživetje za vse in sočasno ohraniti ekosistemske pogoje za zdravo in varno prihodnost. *Zelena politika oziroma zelena politična gibanja in stranke predstavljajo zgodovinsko izjemno pomembno prelomnico za človeštvo*, po mnenju Clausa Offeja gre za tretji val protesta v modernih družbah (Dryzek, 2018, 243):

1. Prvi val je bil protest liberalnega kapitalizma proti togosti fevdalne družbe, ki sta jo obvladovala aristokracija in monarhija.
2. Drugi val je bil socialistični protest proti zmagovitemu liberalnokapitalističnemu sistemu.
3. Tretji val protestov pa je val novih družbenih gibanj, ki ne zajema le zelenih, ampak tudi feministične, mirovniške in različne urbane proteste. Rešitve za uničenost narave, izčrpanost naravnih virov ni mogoče najti le v spremenjeni individualni občutljivosti in kakršnem koli vračanju v predindustrijski raj ali v postmodernej igrivosti, temveč v trdovratnem analiziranju družbenih, političnih in ekonomskih praks in struktur.

Ključna sporočilna nota okoljsko ozaveščenih znanstvenikov, naravovarstvenih in okoljevarstvenih organizacij in gibanj je nedvoumna: materialna dejavnost človeštva bistveno presega zmogljivosti planetarnega ekosistema in njegovih občutljivih sestavin, izčrpavanje in zastrupljanje našega planeta je treba ustaviti, saj ogroža preživetje človeške in drugih vrst. Znanstvena spoznanja, bolj ali manj radikalne zahteve okoljevarstvenih in naravovarstvenih organizacij so pravzaprav razen zelenih tudi druge politične stranke in odločevalce prisilile, da so okoljsko problematiko začeli obotavljivo vgrajevati v politične in volilne programe ter tako načeli dolgotrajno in zakoreninjeno antropocentrično aroganco do narave tudi na političnem polju. Zelena politika po sodbi Johna Dryzka (2018, 241) danes sega vse od ekoanarhizma, ki si prizadeva za popolnoma novo in trenutno še časovno zelo oddaljeno vrsto družbe, pa do zelenih »realosov«, ki v več državah sodelujejo tudi v vladah.

Politično poudarjanje zapostavljenih okoljskih problemov, zelena strankarska politika ima korenine pravzaprav v Skupini za združeno Tasmanijo v Avstraliji in v Stranki vrednot na Novi Zelandiji, obe ustanovljeni leta 1972. Korenine *evropskih zelenih političnih strank* pa izhajajo iz delovanja različnih družbenih gibanj (Listina Evropskih Zelenih, 2006):

- naravovarstveniki in protijedrski aktivisti, ki so bili zaskrbljeni nad naraščajočo škodo našemu planetu;
- nenasilni aktivisti za svobodo, ki so vzpodbujali alternativne načine reševanja konfliktov;
- feministke, ki so se borile za enakost moških in žensk;
- gibanja za svobodo in človekove pravice, ki so se borila proti diktatorskim in avtoritarnim režimom;
- solidarnostna gibanja tretjega sveta, ki so se borila proti kolonizaciji in za ekonomsko uravnotežene odnose med Severom in Jugom;
- aktivisti, ki so se borili proti revščini in za družbeno pravico znotraj družb.

Prevzemanje odgovornosti in skrb za biosfero je osrednje načelo vrednot zelenih političnih strank, saj je družba odvisna od ekoloških storitev, zdravja in odpornosti planeta. Najpomembnejša dolžnost do bodočih generacij je po njihovem mnenju zavarovanje bioloških, eksistenčnih pogojev življenja, zato zeleni zagovarjajo nujnost organizacije celotne dejavnosti družbe znotraj zmogljivosti ekoloških virov. Vzdrževati je treba biološko različnost in se bojevati proti globalnemu segrevanju s pomočjo trajne uporabe obnovljivih virov in pazljivega gospodarjenja z neobnovljivimi viri (Listina Evropskih Zelenih, 2006).

Zelena politika so po mnenju Ajde Pistotnik (2021a) eksistencialna družbena vprašanja, saj smo ljudje, tako kot vse druge vrste, glede preživetja odvisni od ekosistemskih funkcij, ki omogočajo življenje, vključno s sposobnostjo vzdrževanja toka obnovljivih surovin, potrebnih za gospodarsko proizvodnjo in absorpcijo odpadkov. Ključno je, da sonaravno spremenimo tako naš način življenja kot družbenoekonomske dejavnosti. Politični izziv zelenih je prestrukturiranje gospodarstva na način, da bodo ekonomske in tržne politike služile družbenim in okoljskim ciljem, torej ne le ozkim ekonomskim kazalnikom uspešnosti. Skupni razvojno-varovalni odgovor zelenih je trajnostni razvoj, ki ravnovesno vključuje okoljske, družbene in ekonomske cilje v dobro vseh. Vsak prebivalec sveta ima enako pravico do enakovrednega deleža svetovnih virov in tudi nosi enake obveze do zagotavljanja teh dobrin bodočim generacijam. Socialna pravica zagotavlja, da ima vsak človek dostop do poglobitnih družbenih sredstev: izobrazbe, dela in demokratičnega vključevanja. Zeleni se zavzemajo npr. za svobodno, demokratično in socialno Evropo v svobodnem, pravičnem in okoljsko trajnem svetu. V ospredje postavljajo vrednote, kot so: človekove pravice, solidarnost, trajnost (sonaravnost) in pravica, da posamezniki živijo brez strahu (Listina Evropskih Zelenih, 2006). Zeleni kljub zavzemanju za nenasilje vseeno priznavajo, da je uporaba vojaškega posredovanja, ki ga odredi mednarodna skupnost (OZN) upravičena, a le kot zadnja možnost.

Zaradi volilnih uspehov nemški Zeleni že dolgo veljajo za najpomembnejšo zeleno stranko v svetu (Dryzek, 2018, 241). Nemška zelena stranka (*Die Grünen*) se po

lastni sodobni opredelitvi uvršča v skupino levosredinskih političnih strank (torej levo od politične sredine), ki ohranja tudi določene značilnosti družbenega okoljskega gibanja. Nemški Zeleni so nastali leta 1980, že leta 1983 pa so s 5,6 % volilnih glasov postali parlamentarna stranka v zveznem Bundestagu, ki so svojo prepoznavnost politično inovativno in prednostno gradili na »spregledanih« okoljskih vsebinah in zahtevah. Razen varovanja okolja so v ospredje postavili protivojno in protijedrsko delovanje, z brezkompromisnim nasprotovanjem energetske rabi urana in delovanju jedrskih elektrarn, zlasti po nesreči v JE Černobil leta 1986, ponovno pa tudi po jedrski nesreči v Fukušimi leta 2011. Zaradi zavzemanja za zmanjšanje onesnaževanja industrije in s tem povezanih zahtev za ukinitve najbolj onesnažujočih delovnih mest niso bili deležni podpore npr. brezposelnih delavcev (Commoner, 1992, 230).

V dolgih notranjih bojih med ekološkimi »fundamentalisti« (zagovorniki globoke ekologije) in »realisti« (reševanje okoljskih problemov z družbeno kontrolo gospodarstva, hkratio reševanje okoljskih problemov in delovnih mest) so prevladali slednji, kar je nemške Zelene pomaknilo od praviloma izrazito poudarjenih levih vrednotnih in vsebinskih izhodišč v politično levo sredino. Zeleni v ospredje kot vrednotno podmeno postavljajo človeka v njegovem dostojanstvu in svobodi, z univerzalnimi človekovimi pravicami in naslednjimi ključnimi vrednotami, ki tvorijo temelje zelene družbe: solidarnost, ekologija, pravičnost, demokracija in mir (Grundsatzprogrammwurf ..., 2020, 6; Die Grünen – Bundestagswahlprogramm, 2021, 9).

V sodobnih načelih delovanja in programskih jedrih pa so še vedno zasidrani v tradiciji ekološkega in protijedrkega gibanja, pravic žensk in človekovih pravic, pravic lezbijk, gejev in mirovniškega gibanja. Vendar obenem tudi v preambuli programa kot radikalnejše družbeno-ekološko izhodišče nemški Zeleni za prihodnost izpostavljajo gibanje za nenasilno, mirovno revolucijo (To Respect and ..., 2021, 9). V programu za nemške zvezne volitve leta 2021 so kot temeljne vrednote za družbo solidarnosti izpostavili: ekologijo (zaščita pogojev življenja, sonaravnost), samoopredelitev (na osnovi enakosti, ekonomske svobode), demokracijo (na osnovi spoštovanja človekovih pravic), pravičnost (močna država blaginje) in mir (politika miru in nenasilja), kot temeljno načelo za stabilno družbo pa načelo previdnosti (To Respect and ..., 2021). Brutalna agresija Putinove Rusije na suvereno Ukrajino pa je leta 2022 zeleni pacifizem tudi v Nemčiji potisnila na stranski tir. Nemški Zeleni so kot vladna stranka podprli legitimno pravico Ukrajine tudi do oborožene obrambe.

V središču zanimanja sodobnih programskih izhodišč nemških Zelenih so podnebne spremembe (opustitev rabe fosilnih goriv in urana, ključna raba sončne in vetrne energije) in varovanje okolja, spolna enakost, socialno-ekološko gospodarstvo, socializacija notranjega trga in zahteve o nadaljnji »globinski« integraciji EU (Buck, 2019; Grundsatzprogrammwurf ..., 2020). Temeljno ekosistemsko, »odrastno« vrednotnostno in razvojno programsko izhodišče nemških Zelenih se glasi: »Na omejenem planetu ni

možna neomejena rast« (Die Grünen – Bundestagswahlprogramm, 2021; To Respect and ..., 2021), kar skupaj s sprejeto vizijo družbe večplastno pojmovane solidarnosti in nenasilja po mnenju pisca verjetno pomeni določen zgodovinski premik od paradigme ekosocialnega kapitalizma k ekosolidarizmu. Le-ta je ob paradigmi demokratičnega ekosocializma po mnenju pisca druga možna inačica nove ekohumanistične, ekosistem-ske družbene ureditve. Poudariti velja, da ekosolidarizem in ekosocializem kot možni inačici ekosistemske družbene ureditve družbi velika večina skupnih temeljnih etičnih in programskih sider ter gradnikov. Kot potrebno fazo prehoda pa nemški Zeleni izpostavljajo radikalnejšo socialno-ekološko razvojno zasnovo, torej poudarjeno ekološko in socialno modernizacijo tržnega gospodarstva, večjo stopnjo samooskrbe (prehranske in energetske) ter zmanjševanje socialnih in regionalnih razlik.

Na regionalni ravni so pri vladanju sodelovali s programsko in ideološko zelo različnimi političnimi strankami, od konservativne krščanske demokracije (CDU) do Levice (*Die Linke*), zavračajo pa sodelovanje s skrajno desno Alternativo za Nemčijo (AfD). Lastno politično fleksibilnost, sposobnost sprejemanja določenih kompromisov sami ocenjujejo kot svojo pomembno in pozitivno značilnost, ki prinaša širši nabor volilnih glasov. Zavzemanje za evropsko integracijo ter povezovanje okoljevarstvenih in ekonomskih ciljev jim odpira sodelovanje s podjetniškimi združenji in konservativnimi krogi, ki izrecno zagovarjajo svobodno, ekosocialno tržno tekmovanje. Po skoraj 40 letih delovanja so se na parlamentarnih volitvah nemški Zeleni prebili z določenega političnega obrobja, konec leta 2021 so skupaj s socialnimi demokrati in liberalci sestavili novo nemško vlado, med radikalnejšimi okoljskimi cilji pa je doseganje podnebne nevtralnosti brez jedrske energije pred sredino 21. stoletja.

V Avstriji je v začetku leta 2020 prvič v zgodovini prišlo do vladnega sodelovanja avstrijske stranke Zeleni (ustanovljene leta 1984) s konservativno Avstrijsko ljudsko stranko Sebastiana Kurza, ki je ena od bolj konservativnih desnih ljudskih strank v Evropi. Avstrijska ljudska stranka je namreč uspela pridobiti številne glasove populistične Svobodnjaške stranke, ki so jo pretresli korupcijski škandali. Tako skupni desno-zeleni koalicijski vladni program npr. označuje na eni strani stroga protimigracijska politika in na drugi napredni okoljsko-podnebni program (»zaščita podnebja in zaščita mej«). Sodelovanje avstrijskih Zelenih (»varovanje okolja in podnebja, ekosocialni davčni sistem, solidarnost, pravice manjšin, feminizem, nenasilje, neposredna demokracija«) v vladi, kjer ima večino izrazito desna politična stranka, postavlja pod vprašaj tudi udeležanje mednarodnih človekovih pravic za migrante, begunce. Na drugi strani pa je v vladnem programu za Zelene zelo pomemben podnebni cilj, da naj bi Avstrija že leta 2040 dosegla t. i. ogljično nevtralnost. Nekateri politični analitiki sodijo, da bo politična cena sodelovanja z Avstrijsko ljudsko stranko za avstrijske Zelene (z jasno protirasistično identiteto) lahko zelo velika. Obenem velja poudariti, da nov koalicijski program vključuje zmanjšanje davčnih dajatev za velike korporacije, pa tudi obvezo o podpori

neoliberalnim trgovinskim sporazumom (Opratko, 2020). Nekateri politični komentariji opozarjajo, da podnebne krize ne bo mogoče rešiti brez ogrožanja interesov velikega kapitala, kar postavlja pod vprašaj možnost doseganja podnebne nevtralnosti Avstrije do leta 2040.

Tudi Zeleni Anglije in Walesa izhajajo iz ekosistemskega izhodišča o omejeni zmogljivosti planetarnega ekosistema, zato zagovarjajo nujnost pospešenega zmanjševanja toplogrednih plinov. Hkrati pa podpirajo npr. mehanizme in ukrepe za zmanjšanje neenakosti in izključevanja (podpora skupnosti LGBTQI, povečanje števila stalnih, kakovostnih delovnih mest, večja vloga lokalnih proizvajalcev obnovljive energije, podpora malim podjetjem ter prenovi lokalnih in mestnih skupnosti, 4-dnevni delovni teden, razmerje med minimalno in maksimalno plačo 1 : 10, brezplačno izobraževanje od osnovne šole do univerze, finančna podpora kulturnim ustvarjalcem) ter ukrepe za okrepljeno demokracijo (proporcionalni volilni sistem, večja vloga referendumov) in postopno razoroževanje (odprava jedrskega orožja, brzdanje trgovine z orožjem) (Our Political Programme, 2018). Vendar v političnem programu ne problematizirajo temeljnih podstati obstoječega družbeno-ekonomskega političnega sistema, npr. koncepta prevlade in neomejenega obsega privatnega lastništva.

Družbena gibanja in »zeleni« politične stranke so izjemno zaslužni za ekologizacijo kapitalizma, zlasti po njihovi zaslugi je okoljska problematika postala ena od temeljnih političnih, ekonomskih in širše družbeno pomembnih polj. Ameriški demokratični socialist Kleven (1997) poudarja, da so okoljska prizadevanja postavila pod vprašaj prekomerni materializem, poudarila izjemen pomen javnih dobrin, problematizirala »svetost« privatne lastnine in premajhno odgovornost privatnih lastnikov, prav tako pa so dosegla zaostrovanje okoljskih standardov in večje družbene kontrole načinov doseganja dobičkov. Prav tako okoljska gibanja opozarjajo na odgovornost do prihodnjih generacij ter na odgovornost bogatih držav do pravičnejše delitve naravnih virov in bogastva s prebivalci držav v razvoju (Kleven, 1997, 12). Na mestu pa je opozorilo, da lahko politični uspehi okoljskega gibanja v razvitih državah dejansko pospešijo premestitev okoljsko tveganih industrij v države v razvoju (Low in Gleeson, 2021, 173).

Novinar Boštjan Videmšek (2020a) navaja, da *so v velikem delu Zahodne in Severne Evrope vse bolj volilno privlačne in močne zelene politične stranke nadomestilo za »izumirajočo« socialno demokracijo*. Zeleni v imenu npr. skupnega boja proti podnebni krizi (tudi v razmerah korona krize) in ob ohranjanju svojega temeljnega socialno-ekološkega, sonaravnega gospodarskega in solidarnostnega programa (zavzemanje za človekove in delavske pravice, za ohranjanje javnih storitev, za manjšine vseh vrst ter begunce in migrante) vstopajo tudi v pretežno konservativne koalicijske vlade. V teh vladah so bili v preteklosti koalicijski partner krščanske demokracije socialni demokrati, ki pa so v obdobju svoje »tretje« poti v veliki meri izgubili zaupanje dela levih volivcev, ki sedaj raje volijo zelene stranke ali stranke nove evropske levice, številni delavci pa tudi desne populistične stranke.

Zelene stranke so v več evropskih državah sodelovale v mestnih, regionalnih in nacionalnih vladah, običajno torej s strankami socialnodemokratske leve, v manjši meri pa tudi z desnimi, konservativnimi strankami, npr. z nemško krščansko demokracijo (v vladi Angele Merkel), avstrijski Zeleni pa z desno Avstrijsko ljudsko stranko. Z evropskega vidika specifično je bilo tudi sodelovanje takrat zelo močne stranke Zelenih Slovenije (8,8 % vseh glasov na prvih demokratičnih volitvah leta 1991) v začetnem obdobju osamosvajanja (»samostojna Slovenija – pogoj za zeleno Slovenijo«) v politično pestri, a pretežno desni »Demosovi« slovenski vladi.

Toda nobena vladna koalicija, v kateri so sodelovale zelene stranke, še ni ponudila celovite političnoekonomske preobrazbe, cena njihovega sodelovanja v vladah pa je bila pogosto programsko visoka v smislu ublažitve radikalnih zelenih zahtev. Dryzek (2018, 259) kot najpomembnejši dosežek kakšne zelene stranke na oblasti navaja nemško zmanjševanje vloge jedrske energije, kar so nemški Zeleni dosegli po letu 1998, kasnejše vlade pa so pospešeni izstop Nemčije iz energetske rabe jedrske energije nadaljevale.

Robyn Eckersley (2019, 25), ki zagovarja oblikovanje zelene demokratične države kot alternative klasični liberalni državi, sodi, da ima popularna filozofija zelenega gibanja dobro prepoznavno stališče: »Misli globalno, deluj lokalno.« Zeleno gibanje zagovarja načela decentralizacije, samonikle demokracije in nenasilja. Vpliv zelenih političnih strank in nevladnih okoljskih organizacij se ne kaže zgolj v njihovih otipljivih konkretnih dosežkih, temveč tudi v obsegu, stopnji zelenega, okoljskega diskurza, ki je na splošno prisoten v političnem in ekonomskem življenju v posamezni državi (Dryzek, 2018, 257). Zelene stranke so dejansko prisilile tudi bolj uveljavljene, tradicionalne politične stranke in politični sistem kot celoto, da oblikujejo primerne odzive na vse močnejšo zeleno »volilno grožnjo«, razvoj diskurza ekološke modernizacije je eden od ključnih poskusov odgovora prevladujoče politike na zeleni razvojni izziv.

In kakšno alternativno politično ekonomijo zagovarjajo zeleni, se vprašuje Dryzek (2018, 265), je treba kapitalizem preobraziti, zrušiti ali preseči? Obstoječa inačica kapitalizma je za zelene stranke sicer nesprejemljiva, po njegovem mnenju pa je večina zelenih še naprej negotova, kaj natanko narediti s kapitalizmom. Nemški Zeleni zagovarjajo stališče, da je pravica do (privatne) lastnine ključna za svobodno družbo in socialno-ekološko tržno gospodarstvo, a obenem nasprotujejo močni zgostitvi lastnine in podpirajo mešano lastniško strukturo, nove oblike skupnostne lastnine in socialno podjetništvo (Grundsatzprogrammwurf ..., 2020, 20). Zagovarjajo koncept ekološke modernizacije, ki sicer zahteva obsežno ekološko prestrukturiranje gospodarstva in socialno državo; klasične zelene politične stranke torej ne segajo onstran kapitalizma.

Zelena družbena gibanja in zelene politične stranke so najbolj zaslužni, da je okoljsko-podnebna problematika postala eno od najpomembnejših družbenih in političnih polj. Zelene politične stranke po mnenju ekosocialistov Sarkarja in Kerna (2008) praviloma v središče še vedno postavljajo ohranjanje gospodarske rasti, kar pa se v zadnjem

obdobju spreminja. Klasične zelene stranke razglašajo ekokapitalizem, zeleni kapitalizem (npr. z množično podporo rabi obnovljivih virov energije) s trajno, tokrat zeleno gospodarsko rastjo kot prihodnost sveta, kar pa po mnenju Sarkarja (2014) med drugim zaradi omejene razpoložljivosti tudi obnovljivih virov energije enostavno ni možno. Dejansko je potrebna sprememba celotne družbeno-ekološke paradigme, torej prelom z modelom rasti in premik k paradigmi omejitve rasti (odrast), nujne so še druge radikalne spremembe ekonomske in družbene politike, česar pa kapitalizem po mnenju pisca strukturno ni zmožen udejanjiti.

Tako npr. ključna programska izhodišča Zelenih Evrope vsebujejo radikalnejše okoljsko-podnebne (odpoved premogu in jedrski energiji) in socialne zahteve (npr. uvedba koncepta univerzalnega temeljnega dohodka). A klasične zelene politike (še) ne vsebujejo sistemskih zahtev za odrast proizvodnje in potrošnje, zgornjo omejitev premoženja (privatne lastnine), ekosistemsko planiranje proizvodnje in potrošnje, zgornjo omejitev plač, sistemski in pospešen proces demilitarizacije itn. Temeljni politični cilji in vizije večine tradicionalnih zelenih političnih strank, z izjemo »levo-zelenih«, torej ne sežejo onkraj kapitalizma, ampak zahtevajo njegovo temeljito ekološko in socialno zasnovano prenavo. Ne posegajo v lastninske pravice, s pomočjo trga odprte možnosti neomejenega povečevanja zasebne lastnine.

Pisec sodi, da je za realno možno prvo fazo uvajanja ekosistemske, ekohumanistične družbene ureditve oziroma za prehod od prevladujočega koncepta sicer delno že omiljenega neoliberalnega kapitalizma (evropskega tipa) v ekosocialni kapitalizem možna in neobhodna širša, napredna politična koalicija nove (evropske) levice, socialnodemokratskih in zelenih političnih strank. *Vztrajnim zelenim gibanjem civilne družbe in zelenim političnim strankam je uspel ekosistemski civilizacijski preboj, torej uvrstitev nove, tretje, okoljsko-podnebne (preživitvene) stranice trajnosti (ob socialni in ekonomiji) na vrednotno, politično, razvojno in družbeno polje.*

3.3 Ekonomske podstati

»Sla po moči in posesti ne pozna meja ... Taka ekonomija ubija.«

Papež Francišek, 2013

3.3.1 Koncepti trajnosti/sonaravnosti

Ekonomske podstati, zlasti gospodarski napredek, so ključne za doseganje višjega, dostojnega, toda materialno-energetsko zmernega, sonaravno doseženega materialnega blagostanja velike večine človeštva. A gospodarstvo ne sme hkrati slabšati, uničevati bioloških pogojev življenja zlasti prihodnjih generacij, sadovi gospodarskega napredka pa morajo biti pravično porazdeljeni.

V obdobju 2006–2014 se je na globalni ravni skupno človekovo blagostanje povečalo za 6,4 %, ekonomsko blagostanje pa za 11,9 %, vendar se je hkrati blagostanje okolja oziroma ekosistemov zmanjšalo za 4,6 %. Med posameznimi kazalci se je v obdobju 2006–2014 najbolj povečal BDP na prebivalca (+30 %), vendar so hkrati na drugi, okoljski strani globalne skale trajnosti zabeleženi negativni rezultati zlasti zaradi skromne rabe obnovljive energije, skromnega varčevanja z energijo in planetarno prekomernih emisij TGP (Sustainable Society Index ..., 2014). Obenem velja poudariti, da je globalni BDP na prebivalca (sicer trajnostno neprimeren kazalec gospodarske aktivnosti) bil leta 2014 ovrednoten le na 4,6 točk od možnih 10 točk.

Podatki potrjujejo, da se človekovo in ekonomsko blagostanje po sedanjem globalnem razvojnem modelu v povprečju sicer povečuje, vendar na račun zmanjševanja okoljskega blagostanja (Sustainable Society Index ..., 2014). To konkretno pomeni, da sedanja generacija materialno blagostanje dosega na račun zmanjševanja, izčrpavanja eksistenčno (biološko, materialno) ključnega polja blagostanja prihodnjih generacij. Strokovnjaki so na osnovi izračunov kazalcev indeksa trajnostne družbe (SSI) za obdobje 2006–2008 dovolj zgodaj opozarjali, da so ključne planetarne naloge na poti k zahtevni viziji trajnostne družbe večja raba energije iz obnovljivih virov, zmanjšanje emisij toplogrednih plinov, zmanjšanje ekološkega odtisa in bolj uravnotežena razdelitev dohodkov (Sustainable Society Index ..., 2008).

Zgolj zahtevni civilizacijski odmik od tradicionalnega koncepta materializma po mnenju Rifkina (2014, 284) odpira priložnost za radikalnejše zmanjšanje ekološkega odtisa v bogatih državah in s tem omogoča prepotrebni dvig materialnega blagostanja prebivalcem v državah v razvoju. Tako npr. prebivalci ZDA predstavljajo manj kot 5 % svetovnega prebivalstva, a potrošijo 25 % svetovnih virov. Jasno je, da je treba to prakso spremeniti, saj se Kitajska, Indija, Rusija, Brazilija in druge države v razvoju ali prenovi zaradi globalnega okoljskega in podnebnege tveganja ne »smejo« razvijati po modelu dviga materialnega blagostanja bogatih držav.

Kitajska je v zadnjih desetletjih beležila visoke stopnje gospodarske rasti, hkrati pa postala zelo onesnažena država, z velikimi prispevki h globalni porabi energije in emisijam. Postala je ključna industrijska država sveta, zaposleni v kitajski industriji (161 milijonov) predstavljajo tretjino vseh industrijskih delavcev na svetu, Kitajska pa proizvaja največ izpustov TGP, njen globalni delež je 29 % (Neale, 2021, 235). 70 % izdelkov proda na domačem tržišču, okoli 20 % v bogatih državah in okoli 10 % v državah v razvoju. Izračuni kažejo, da je izvoz v bogate države odgovoren zgolj za 10 % vseh izpustov TGP na Kitajskem.

Po mnenju Hussona (2011, 32, 33) je kitajska gospodarska rast bila z okoljskega vidika dejansko prava ekološka katastrofa (npr. urbana onesnaženost zraka), s pogubnimi zdravstvenimi posledicami. V zadnjih letih pa se tudi Kitajska nekoliko bolj zaveda nujnosti upoštevanja omejitev okolja in ekološke modernizacije gospodarstva. Tako je

leta 2016 kitajski predsednik pozval h gradnji »socialistične in ekološke civilizacije«, ki bo s primernimi politikami prispevala k bolj ozelenjeni Kitajski in s tem tudi h globalni ekološki varnosti. Obstaja torej veliko neskladje med »zelenimi« političnimi izjavami in onesnaževalno okoljsko prakso, a Kitajska je globalno vodilna država na področju tehnologij za rabo OVE (Schwartzmann, 2020, 43, 44).

Slavoj Žižek (2021, 212) sodi, da sodobno Kitajsko temeljno označuje kombinacija dveh ekstremnih značilnosti, močna avtoritarna država in divja kapitalistična dinamika. Jana Rošker (2022, 11) sodobno kitajsko vlado označuje kot avtoritarno in avtokratsko, ki ne sledi humanističnim tradicijam, ki so nastale v toku njene lastne idejne zgodovine. Moderna Kitajska prevzema nereflektirano ideologijo napredka, ki pogosto predstavlja nevarno podstat same ideje humanizma. Vse to nas po mnenju Jane Rošker (2022, 13) lahko spomni tudi na krščanstvo, v katerem naj bi Bog človeku prisodil položaj, s katerega naj bi zavladal nad naravo in si jo podredil. Kitajska je formalno še vedno enopartijska socialistična država, ki pa ekonomsko dejansko deluje kot izrazito neoliberalno gospodarstvo, kot avtoritarna država z nedemokračičnim političnim režimom ter manj strogimi okoljskimi in socialnimi standardi, kar ji na globalnem trgu prinaša dejansko nelojalno konkurenčno prednost.

Obstoječi kapitalistični model trajne gospodarske rasti in z njim povezan dvig materialnega blagostanja je zasnovan na izčrpanju ekosistemskega kapitala, ki pa je biološko nezamenljiv za življenje prihodnjih generacij. Aristotel je v svojem delu *Politika* predstavil dve vrsti »ekonomije«. Prva, dejanska, temelji na *oikosu*, gre za ekonomijo glede na človekove potrebe, ekonomijo proizvodnje za preživetje (Gržan, 2017, 60). To je naravna ekonomija, v kateri se proizvod pretvori v denar, da bi z njim človek zadovoljil bivanjske potrebe, nabavil drugo blago, ki ga sam ne proizvaja. Njeno temeljno poslanstvo je skrb za dom, poskrbeti za vsakega. Druga »ekonomija« pa je hrematistika (ekonomizem) kot neizmerno bogatenje, ki je namenjeno samemu sebi. Pri tem se denar investira v blago, zato da bi iz njega pridobili več denarja, da bi se denar kopičil zaradi kopičenja. Tako Aristotel kot Platon sta zagovarjala naravno ekonomijo zoper hrematistiko, ki pa se je uveljavila kot svetovni ekonomski red.

Sodobne (makro)ekonomske doktrine se glede temeljnega poslanstva ekonomije bistveno razlikujejo, kar velja tudi glede opredelitve osnovnega razmerja med gospodarstvom in okoljem. Cato (2011) razvršča ekonomske doktrine med neoklasične, okoljske, ekološke, zelene in protikapitalistične. Zagovorniki ortodoksne neoklasične ekonomije ne vidijo potrebe po temeljiti ekologizaciji kapitalizma oziroma gospodarstva, so optimistični glede razpoložljivosti naravnih virov in možnosti tehnološkega razvoja, zato nasprotujejo opustitvi modela gospodarske rasti, a vsaj obrobno in selektivno prepoznajo nekatere negativne okoljske stroške trajne gospodarske rasti. Po njihovem mnenju naj bi strogo upoštevanje in delovanje tržnih mehanizmov omogočilo iskanje optimalne poti tudi za reševanje okoljskih problemov. Cato (2011, 68) poudarja, da neoklasični

okoljski ekonomisti razen predpostavke o izjemni vlogi tehnološkega razvoja verjamejo v neškodljivo in celo koristno zamenjavo izčrpavajočega naravnega kapitala z ustvarjenim kapitalom.

V neoliberalnem ekonomskem, družbenem in političnem okviru (pisec dodaja še ekosistemskega) odpovedujejo mehanizmi družbene in ekosistemske, medgeneracijske kohezije. Po mnenju Močnika (2006, 45–48) je temeljni ekonomski problem dejstvo, da se ekonomije vse bolj reducirajo v eno samo, blagovno ekonomijo, čeprav so v zgodovini obstajale tri ključne ekonomije:

1. blagovna ekonomija – produkcija za trg, njena specifična oblika je blagovna menjava;
2. medgeneracijska ekonomija – zagotavljanje obstoja družbe skozi čas, ključno jo označuje t. i. odložena menjava z zagotavljanjem medgeneracijske kohezije (podedovano od staršev se daje, vrača otrokom);
3. skupnostna ali »lokalna« ekonomija – zagotavljanje obstoja družbe v prostoru, njena specifična oblika je recipročna menjava.

Sedanjest označuje prevlada blagovne ekonomije, ki razkraja in nadomešča vse druge tipe ekonomij. Tako je blagovna ekonomija najprej razkrojila skupnostno ekonomijo in oblike recipročne menjave. Z modelom države blaginje (zagotavljanje varne starosti, skrb za otroke, oskrba obolenih) je blagovna ekonomija po drugi svetovni vojni zasedla še mesto medgeneracijske, odložilne ekonomije (Močnik, 2006). Z neoliberalnimi procesi razpadanja in uničevanja države blaginje pa je prišlo npr. do razpadanja pokojninskih sistemov države, uveljavlja se nesolidarnostno zasnovan model »individualne odgovornosti«, torej tudi individualizacije skrbi za varnejšo starost.

Podvojitev sicer (socialno in geografsko) zelo neenakomerno in nepravilno razporejenega materialnega blagostanja svetovnega prebivalstva je hkrati povzročila več kot podvojitev planetarnih okoljskih pritiskov, zato je razdvojitev časovno in ekosistemsko sicer omejenega nadaljnjega (količinskega) povečevanja materialnega blagostanja od degradacije naravnih virov, okolja in podnebnih sprememb strateško ključna gospodarsko-okoljska, tehnološka in politična naloga prve polovice 21. stoletja. Družba se sooča s pomembno dilemo, saj nadaljevanje ekološko netrajnostne, nizke ali negativne stopnje ekonomske rasti spremljajo škodljivi družbeni vplivi. Velikopotezne degradacije planetarnega ekosistema so jasen znak, da potrebujemo drugačne gradnike makroekonomije, torej »postrastno« in hkrati tudi družbeno trajnostno in medgeneracijsko pravično gospodarstvo. Sodobni ekosistemski makroekonomski modeli ne bodo več kot ključni gradnik »napredka« izpostavljali ekosistemsko destruktivne, nesonaravne in trajne ekonomske rasti – na omejenem planetu.

Ekološko zasnovani makroekonomski modeli nakazujejo temeljne, globinske gospodarske spremembe, saj se celotna sodobna družba sooča z dejstvom, da je vztrajanje

na ortodoksnem, nesonaravnem modelu gospodarske rasti ekološko netrajnostno in destruktivno. V ospredju ekoloških (ekosistemskih) ekonomij je iskanje ne le ekološko, temveč tudi družbeno trajnostnih makrogospodarskih poti. V okviru obstoječega makroekonomskega modela trajne rasti prinaša namreč nizka ali negativna gospodarska rast negativne družbene posledice, npr. rast brezposelnosti. Iščejo se torej trajnostni gospodarski gradniki, ki bodo znotraj omejitev okolja (zlasti surovine, energija in samočistilne zmogljivosti) omogočali dostojno, a zmerno materialno osnovo za vse prebivalce, dostojen materialni standard, zaposlitev. Trajnostni makroekonomski modeli so vse od Dalyjevega modela ekonomije ravnovesja središčno usmerjeni na zmanjšanje ter stabilizacijo antropogene rabe materialov in energije znotraj nosilnosti okolja.

Po navedbi Dresnerja (2004) se je koncept *sustainability* (trajnostnost, sonaravnost, vzdržnost) v sodobni obliki prvič uporabil na svetovnem srečanju cerkva leta 1974 kot odgovor ekologistov zahodnega sveta na upravičene zahteve gospodarsko manj razvitih držav. V strokovnih krogih pa se je pojem *sustainability* oziroma *sustainable development* (trajnostnost, trajnostni razvoj) izoblikoval leta 1980 v podnaslovu poročila OZN »World Conservation Strategy (Living Resource Conservation for Sustainable Development)« Mednarodne zveze za zaščito narave (IUCN).

Trajnostni sonaravni, vzdržni razvoj je vsaj v zadnjih dveh desetletjih postal prevladujoč, a hkrati vsebinsko in pojmovno nejasen globalni diskurz, ki se množično uporablja – in izrablja zlasti v različne politične in ekonomske namene. Dejstvo je, da so si pojem trajnostnega razvoja manipulativno, vsebinsko neupravičeno v veliki meri prilastili tudi nosilci ekosistemsko destruktivnih ekonomskih in političnih praks modela (trajne, trajnostne) rasti, celo zagovorniki neoliberalnega gospodarstva. Sodobna pojmovanja, nameni, cilji in mehanizmi modne in pogosto v politične in lobistične namene izrabljene uporabe pojma trajnostni razvoj so tako različni, da je umestno govoriti o zelo različnih konceptih, verjetno celo o različnih diskurzih. Mnenja se razlikujejo glede tega, koliko so pomembne človekove potrebe, kaj naj bi bilo trajnostno, koliko časa za koga in v kakšnem smislu. A po mnenju Dryzka (2018, 176) se še vedno najpogosteje navaja definicija trajnostnega razvoja iz poročila Svetovne komisije za okolje in razvoj (t. i. Brundtlandina komisija): »Trajnostni razvoj je razvoj, ki omogoča zadovoljevanje sedanjih potreb, ne da bi ogrozil sposobnosti prihodnjih generacij, da zadovoljujejo svoje potrebe« (Our Common Future, 1987, 43). Na drugem mestu poročila pa je zapisano: »Trajnostni razvoj je v bistvu proces sprememb, v katerem so izkoriščanje virov, usmerjenost investicij, smer tehnološkega razvoja in institucionalne spremembe usklajeni ter krepijo tako sedanjí kot prihodnji potencial za zadovoljevanje človeških potreb in teženj« (Our Common Future, 1987, 46). Dryzek (2018, 180) podčrtuje, da je bil v Brundtlandino poročilo vključen tudi vidik globalne pravičnosti, čeprav so na koncu bogati nanj pozabili. V eni nenavadnejših epizod je leta 2012 republikanski državni zbor v ZDA sprejel pobudo, s katero so zavezanost Agende 21 (načrt za uveljavljanje trajnostnega razvoja) družbeni

pravičnosti izenačili s »socialistično/komunistično prerazdelitvijo bogastva« in jo označili kot »celovit načrt ekstremnega ekologizma, družbenega inženiringa in globalnega političnega nadzora« (Dryzek, 2018, 183).

Ključni, a kasneje pogosto s strani »zelenega« kapitala zavestno zamolčani sonaravni, »odrastni« gradnik tradicionalnega koncepta trajnostnega (bolje rečeno – sonaravnega!) razvoja izhaja iz priporočil poročila Mednarodne zveze za zaščito narave (IUCN), ki postavlja zaščito življenjskih virov kot temelj trajnostnega razvoja. Želena integracija varstva okolja in razvoja naj bi zaživela pod temeljnim dežnikom zaščite narave in naravnih virov, z naslednjimi smernicami za delovanje gospodarstva (World Conservation Strategy, 1980):

- ohranjanje temeljnih ekoloških procesov in življenjskih podpornih sistemov;
- zavarovanje biotske raznovrstnosti;
- omogočanje trajne rabe virov, pomembnih za podeželske skupnosti in številne dejavnosti.

V ospredje se postavlja izhodišče, da so temeljni ravnovesni mehanizmi in ukrepi varovanja okolja, narave, gospodarstvo pa je »le« prostorski podsistem širšega ekosistema, ki se mora podrediti ekosistemskim zahtevam (širši sistem), ki izključujejo princip trajne gospodarske rasti in neomejenega prostorskega širjenja. Napredek na področju ekonomske in socialne blaginje je treba dosegati znotraj omejitev virov in nosilnih zmogljivosti ekosistemov, ohranjanje virov za življenje je ključna podstat trajnostnega razvoja (World Conservation Strategy, 1980, 4, 6). Obenem velja poudariti, da je koncept trajnostnega razvoja obseg okoljevarstva razširil na družbena področja, ki se prej sploh niso ukvarjala z varovanjem okolja ali pa je bilo zanje okoljevarstvo obrobno (Fink Hafner in Knep, 2011, 58, 59).

Po mnenju Maje Bahor (2009) je trajnostna skupnost razumljena kot tista, ki zadovoljuje lastne potrebe na tak način, da ne prikrajša prihodnjih generacij za zadovoljevanje svojih potreb. Sodi, da nam ta definicija še ne pove ničesar o tem, kako izgraditi, ustvarjati okoljsko trajnostno skupnost. A najbolj enostavno in učinkovito se je učiti od tistih skupnosti (kar jih je še ostalo), ki že stoletja živijo trajnostno, po drugi strani so nam lahko za zgled tudi trajnostne združbe rastlin, živali ali mikroorganizmov. Fritjof Capra (2005) poudarja, da mora trajnostna človeška družba spoštovati in podpirati sisteme družbe, ki ohranjajo, vzdržujejo življenje.

Štirje stebri trajnostne družbe (ekološka odgovornost, socialna pravičnost, bazična demokracija in nenasilje) temeljijo na decentralizaciji, gospodarstvu, osnovanem na skupnosti, postpatriarhalnih načelih, spoštovanju različnosti, globalni odgovornosti in usmerjenosti v prihodnost. Vendar pa prehod v trajnostno družbo predstavlja velik znanstveni, tehnični, politični, vrednotni in kulturni izziv, saj zahteva nov način mišljenja, nove vrednote, politike in pristope. Če hočemo doseči trajnostno družbo, moramo misliti in delovati holistično na planetarni ravni, zato predpostavlja takšno raven

življenjskega standarda, ki je dosegljiva in trajno možna za vse človeštvo, ne le za njegov manjši del. Trajnostna družba je družba samozadostnih, decentraliziranih, sonaravnih skupnosti, kjer si bodo vsi ljudje delili soodgovornost pri vladanju in upravljanju z različnimi lokalnimi institucijami, od šol, bolnišnic do gospodarskih združb.

Environmentalisti pa so po mnenju Lukšiča in Bahor (2011) pojem trajnostnosti, vprašanje medgeneracijske pravičnosti, usode bodočih generacij človeške vrste (in v določeni meri tudi skrbi za bodoče generacije nečloveške vrste) odločno in inovativno postavili tudi v politično agendo. Tako npr. zagovorniki demokratičnega ekosocializma kot ene od možnih inaic ekostemske družbene ureditve poudarjajo, da mora novi politični projekt nujno združiti antikapitalistično ekologijo in socializem, ki bo popolnoma osvobojen od logike produktivizma, zasnovanega na stalno rastoči proizvodnji in potrošnji (Three Manifestos ..., 2017).

Razvoj je po mnenju biologa Tomana (2013) nasprotje trajnosti, veliko manj nejasnosti bi bilo, če bi pojem trajnostni razvoj zamenjali s pojmom vzdržni razvoj v sožitju človeka in Narave (Toman, 2013). A noben »razvoj« ne more biti vzdržen – na daljši rok. »Razvoj«, kot ga poznamo in smo ga prisiljeni živeti, je linearen in rastoč, izrablja naravo ter pospešuje privatno lastnino, ugotavlja Torelli (2015, 37). Paradigma preživetja in blagostanja za 21. stoletje, paradigma trajnosti/sonaravnosti/vzdržnosti, torej mora pri iskanju primerne razmerja med človeško vrsto in ekosistemi v razmerah porušenega globalnega ravnovesja upoštevati sodobna znanstvena in strokovna spoznanja o organizaciji ter delovanju narave, ekosistemov, pa tudi številne dragocene zgodovinske primere dobrih sonaravnih, vzdržnih praks.

Tako npr. balijska agrarna, pravzaprav hortikultura civilizacija že stoletja z delovno intenzivnim biodinamičnim poljedelstvom dolgoročno ohranja rodovitno prst in zadovoljive količine donosov. Naravo po mnenju Ophulsa (2017, 168) Balijski posnemajo tako, da procesno uveljavljajo klimaksno kulturo, ki z varčno rabo energije ustvarja bogastvo in prefinjenost, delo na riževih poljih pa izmenjujejo z umetnostjo, z rezbarjenjem mask, muziciranjem itn. Obenem prinašajo Balijski dve pomembni etični in politični sporočili – varčnost in bratstvo. Rifkin (2015) je veliko pripomogel k ponovnemu odkrivanju ekonomskosti, njihovega ekonomskega sistema in modela skupnega upravljanja, ki ob nujni posodobitvi med drugim postavlja pod vprašaj prav povesod prisotni režim zasebne lastnine in model tržne menjave. Ostrom (1990) je opravila v številnih državah sveta empirične raziskave več stoletij trajajočega skupnega upravljanja virov v okviru lokalnih skupnosti. Po njenih ugotovitvah je stabilno delovanje institucij lokalne samouprave eden od pomembnih mehanizmov njihovega dolgotrajnega uspešnega delovanja.

Pomemben gradnik koncepta trajnostnosti, vzdržnosti (nemško – *Nachhaltigkeit*) so sonaravne prakse upravljanja z nemškimi gozdovi v 19. stoletju. Njihov ključni cilj je bil optimalni lesni donos, kar pomeni, da je bilo v ospredju spoštovanje nedotakljivosti narave (Martinez-Alier, 2016, 75). Vgrajevanje mehanizmov delovanja gozdnih ekosistemov

v temelje koncepta sonaravnosti je po mnenju pisca ključno za okoljsko »radikalnejše« iskanje ekosistemsko-gospodarske upravljalvske prakse. V nasprotju z uničujočo in vsiljeno liberalno kapitalistično družbeno ureditvijo je gozd kot najbolj ohranjen del narave po mnenju Torellija (2015) podoba spokojnosti, sožitja, skladja, prilagajanja, sodelovanja, soodvisnosti, varčnosti, vzdržnosti, stabilnosti, obnovljivosti, dinamičnega ravnovesja in še bi lahko naštevali. Dejstvo je, da imajo vsi stabilni sistemi (npr. gozdni ekosistem) mehanizme, ki vzdržujejo ravnovesje in pri tem uravnavajo nihanja v okolju, na kar kažejo vzpodbudni rezultati tradicionalnega sonaravnega upravljanja slovenskih gozdov.

Pritrditi je torej treba nedvoumnemu, jasnemu sporočilu environmentalistov, da se je treba postaviti po robu kakršnim koli političnim projektom, ki ne upoštevajo fizičnih temeljev za njihovo produkcijo in reprodukcijo (Lukšič in Bahor, 2011, 1171). Svetovna komisija za okolje in razvoj (Brundtlandina komisija) ter organizatorji konference OZN o okolju in razvoju leta 1992 so dejansko nekatera načela environmentalistov vgradili v strateške razvojno-okoljske dokumente, s poudarkom na osnovnem trikotniku temeljnega koncepta trajnostnega razvoja: učinkovito gospodarstvo – odgovornost do okolja – znotraj- in medgeneracijska pravičnost. Vendar so na mestu kritična opozorila, Dryzek (2018, 193) tako navaja, da je ekološki ekonomist Herman Daly vizijo Brundtlandine komisije OZN o svetovni ekonomiji (rast), ki bo 5–10-krat večja kot leta 1987, označil kot nemogočo, saj že sedanja človeška ekonomija porabi 25 % ali celo več skupnega globalnega neto primarnega proizvoda fotosinteze.

Tehničnega in gospodarskega razvoja, ki za seboj ne pušča boljšega sveta in v celoti višje življenjske kakovosti, po mnenju papeža Frančiška (2015, 100) ni mogoče imeti za napredek. Razen odpravljanja ekonomske, socialne neenakosti je po mnenju pisca temeljna prihodnja družbena naloga doseganje okoljske trajnosti, sonaravnosti, kar pa je treba doseči brez nadaljevanja ekosistemsko uničujočega modela količinske gospodarske rasti. Po mnenju agronoma Franca Lobnika (2004) lahko načrtujemo varno prihodnost in blaginjo le v primeru, če bomo napačne odnose z naravo popravili in gradili na sonaravno uravnoteženih osnovah. Napredek je torej treba graditi na ravnotežju med dopustno obremenitvijo narave in zmernimi materialnimi potrebami človeštva.

Različna pojmovanja trajnostnega razvoja so v veliki meri posledica razmerja med osnovnimi gradniki trajnostnega razvoja. Po svetu so na splošno uveljavljeni štiri osnovni načini pojmovanja trajnostnega razvoja (Banjac, Splichal in drugi, 2015, 5):

1. kot zgolj omejevanja in nadzorovanja onesnaževanja;
2. kot »šibkega trajnostnega razvoja«, ki reševanje okoljskih problemov podreja gospodarski rasti;
3. kot »močnega trajnostnega razvoja«, ki povezuje antropocentrični in biocentrični uvid ter okoljske probleme povezuje ne le z ekonomskimi, ampak tudi s socialnimi (npr. problemi revščine) in kulturnimi, za rešitev pa zahteva korenite reforme razvojnega modela;

4. kot »idealnega trajnostnega razvoja«, ki razen izrazitejšega biocentričnega uvida poudarja nujnost bistvenih sprememb družbenih, gospodarskih in političnih sistemov, s katerimi naj bi dosegli tudi temeljne spremembe v odnosu do narave, ter hkrati zavrača idejo nujnosti splošne gospodarske rasti, ker je človekovo delovanje jasno omejeno z naravnimi danostmi.

Zaradi interesov kapitala zavestno prihaja do izkrivljanja originalnega, ekosistemsko in naravovarstveno zasnovanega, vendar celovitega pojmovanja trajnostnega, poudarjeno sonaravnega razvoja. Pod »trajnostno« in ozelenjeno preobleko pogosto zavestno zavajajočega tolmačenja, pojmovanja trajnostnega razvoja (okoljsko, ekonomsko in socialno) kot zgolj delno ekologizirane inačice modela rasti (torej »trajne«, »vzdržne« gospodarske rasti) se v resnici skrivajo ozki profitni interesi lastnikov kapitala, ki jim dejansko ni prav nič mar prilagajanje dejavnosti nosilnosti okolja, omejeni količini razpoložljivih naravnih virov in omejeni zmogljivosti okolja glede nevtralizacije obremenjevanja okolja. Trajnostni razvoj je po mnenju Katje Polc (2019) definiran preširoko za dejansko doseganje ciljev in preozko za vključevanje vseh svetovnih nazorov. Različna razumevanja trajnostnega razvoja, premočna navezanost na zahodnjaško kapitalistično miselnost, prešibki merilni instrumenti za spremljanje ciljev trajnostnega razvoja, popularizacija termina, zloraba koncepta za politične namene omogočajo ohranjanje sedanjega stanja, ki je v interesu določenih posameznikov in skupin. Žal ni nujno, da zagovornik trajnostnega razvoja v celoti zagovarja in dejansko udejanja okolju vzdržen in družbeno enakopraven, odgovoren razvoj.

Sarkar in Kern (2008, 23) zato upravičeno opozarjata na neprimerno interpretacijo pojma trajnostnega razvoja, ki naj bi pomenil zeleno luč za »trajnostno rast«. Po njunem mnenju pa trajnostni razvoj ni možen, če se »razvoj« enači s pojmom rasti, zato predlagata strogo ločitev razvoja in rasti. *»Rast« se nanaša na količinsko širjenje, na fizično razsežnost ekonomskega sistema, »razvoj« pa se nanaša na kvalitativno spremembo fizično nerastočega ekonomskega sistema v dinamičnem ravnovesju z okoljem* (Sarkar in Kern, 2008, 24). Z drugimi besedami: rast pomeni vse večjo rabo virov, razvoj pa naraščanje koristi, ki izhajajo iz rabe enake količine virov. Vendar hkrati velja, da sicer lahko ekonomija tudi (količinsko) raste, podobno kot drevo, do določene meje, ne pa čeznjo, saj mora biti vsak fizični podsistem po pionirski rasti dejansko nerastoč – na prostorsko končnem, omejenem planetu. S tega zornega kota je seveda pojem »trajnostna rast« protisloven, zato je z vidika celotnega gospodarstva nujna sprememba družbeno-ekonomske paradigme, od dominacije paradigme rasti k paradigmi nerasti, odrasti.

Vse več je opozoril, da je vsaka gospodarska rast, tudi t. i. zelena, okoljsko ne-trajnostna (Kallis in drugi, 2014; Plut, 2014a). Tudi z javnimi investicijami v zeleno infrastrukturo in zelene tehnologije, z »zeleno« rastjo, se dejansko v ozadju promovira nadaljevanje okoljsko destruktivnega modela trajne rasti. Po mnenju filozofa Luke

Omladiča (2011) ozko razumljena zelena ekonomija sicer priznava okoljske omejitve in stavi na racionalnejše upravljanje omejenih virov (npr. obnovljivih virov energije), toda merilo njene uspešnosti je še vedno zgolj ekonomska uspešnost in gospodarska rast v konvencionalnem pomenu besede. Vse bolj očitno je, da ozelenjena ekonomija rasti ne razrešuje okoljskih problemov, dejansko jih celo pogloblja in tudi geografsko širi po zemeljski obli. Lahko bi celo rekli, ugotavljata tudi Fink Hafner in Knep (2011, 178), da tako zasnovana zelena ekonomija pravzaprav celo spodkopava sam trajnostni razvoj.

Trajnostni razvoj je treba po mnenju Luke Omladiča (2011, 125) opredeliti kot prizadevanje za doseg štirih temeljnih ciljev človeštva:

1. omogočanje zadovoljevanja temeljnih človekovih potreb ter ustrezne stopnje blaginje za človeka in vsa druga bitja;
2. doseganje enakopravnejše ravni življenja vseh ljudi znotraj skupnosti in med različnimi globalnimi skupnostmi;
3. razvoj mora potekati z veliko previdnostjo in upoštevanjem dejanske ter potencialne škode za biotsko raznovrstnost in moč obnavljanja narave;
4. razvoj naj ne spodkopava možnosti prihodnjih generacij, da dosežejo podobno ali boljše življenjsko raven ter podobno ali boljše raven medsebojne enakosti kot sedanje generacije.

Tako zasnovana definicija trajnostnega sonaravnega razvoja presega tako zgolj njegovo etično (medgeneracijska in medvrstna odgovornost) kot tudi okoljsko razsežnost, saj se sooča še z vprašanjem, ali je vse cilje (tudi socialne in trajnostne ekonomske) mogoče doseči znotraj okvirov produkcijskega načina kapitalizma. Koncept trajnostnosti/sonaravnosti je praviloma torej pojmovan tridimenzionalno, okoljsko, gospodarsko in socialno. Po mnenju Thiersteina in Walserja (2007) pa je treba konceptu trajnostnosti/sonaravnosti dodati vsaj še dve polji: demokratični politični sistem (proces) sprejemanja odločitev in vrednostni sistem družbe, zasnovan na (okoljski) etiki. Aktivno sodelovanje javnosti in triplastno zasnovana pravičnost (med posamezniki, regijami in generacijami) sta dejansko temelj (»rodovitna prst«), ki »šele« omogoča »trajnostne«, ekonomske in socialne cvetove, torej večplastno in trajnejše blagostanje. *Koncept trajnostnosti/sonaravnosti torej ne sme biti zasnovan zgolj na objektivnih trajnostnih sestavinah (okolje, gospodarstvo in družba), vključevati mora tudi realne poti za doseganje ciljev zmernega blagostanja in ohranjanja narave, torej zahtevne procese udejanjanja, zasnovanega na etiki in demokratičnosti sprejemanja odločitev.*

Zagovornike trajnostnega sonaravnega razvoja lahko torej v grobem razvrstimo v dve osnovni skupini, in sicer med pristaše šibke in močne sonaravnosti/trajnostnosti, v obeh pa so prisotne še različne inačice. Ključna točka ločevanja izhaja iz različnega gledanja na možnost zamenjave naravnega (viri okolja, vključno z ekosistemskimi storitvami, biotsko raznovrstnostjo) in humanega kapitala (stroji, zgradbe, orodja, znanje)

(O'Neill in drugi, 2008). V ospredju je različno pojmovanje vloge naravnega kapitala za blagostanje prihodnjih generacij. *Šibka trajnostnost/sonaravnost zahteva, da se skupni kapital ne zmanjšuje, močna pa, da se naravni kapital v času ne zmanjšuje.*

Zagovorniki šibke trajnostnosti/sonaravnosti (zlasti Svetovna komisija OZN za okolje in razvoj) zagovarjajo nadaljevanje gospodarske rasti, ki pa naj bi potekala okolju bolj prilagojeno. Življenjski standard naj bi globalno naraščal in tako omogočil preseganje povezave med revščino ter okoljsko degradacijo. Komisija sodi, da je visoka stopnja okoljsko sicer bolj odgovorne ekonomske rasti temeljna za zmanjšanje revščine v revnih državah in hkrati predpogoj za okoljske izboljšave povsod po svetu. Odprto pa seveda ostaja vprašanje, ali bo predvideno količinsko povečanje industrijske proizvodnje ostalo pod zgornjimi okoljskimi mejami.

Šibka sonaravnost je z vidika upoštevanja različnih sestavin kapitala zasnovana na konceptu ohranjanja agregiranih, skupnih vrednosti zalog kapitala. Predpostavlja se skoraj brezmejna možnost zamenjave npr. naravnega kapitala s pomočjo razvoja tehnologij (Dresner, 2004; O'Neill in drugi, 2008), zamenjave naravnega kapitala z ustvarjenim, človeškim, socialnim kapitalom. Zato je treba različne zaloge kapitala izraziti v skupnih enotah, torej v denarnih enotah. Različne tipe kapitala (ustvarjeni, človeški, socialni in naravni) po šibki sonaravnosti lahko torej medsebojno zamenjamo na trajnosten način. Dokler se bodo zaloge kapitala obravnavale v denarju, bo po politiki šibke sonaravnosti torej mogoče izčrpavanje naravnega kapitala nadomeščati z investicijami enako velikih ali večjih vrednosti npr. ustvarjenega kapitala (Markandya in drugi, 2002). *Daly (1991) sodi, da je koncept šibke sonaravnosti nelogičen, saj predpostavlja možnost zamenjave naravnega kapitala z ustvarjenim, humanim.* Dejstvo je, da se je v obdobju 1992–2014 ob povečanju BDP na prebivalca za okoli 60 % hkrati dejansko nezamenljivi globalni naravni kapital na prebivalca zmanjšal za okoli 30 % (Human Development Report, 2020, 235). Zmanjševanje naravnega kapitala torej povečuje medgeneracijsko neenakost, saj prihodnjim generacijam kot »doto« *»podarjamo«* izčrpani in degradirani naravni kapital.

Močna sonaravnost pa zahteva, da se vsak tip kapitala ohranja vsaj na določenem minimalnem obsegu, ravni (Markandya in drugi, 2002). Dresner (2004) sodi, da je treba ločiti dve obliki naravnega kapitala: ekosferski naravni kapital, ki je vitalen za ohranjanje življenjskih oskrbnih sistemov planeta, in neekosferski naravni kapital, ki obsega mineralne surovine. Na splošno predlaga, da se prepreči izčrpavanje ekosferskega kapitala, raba neekosferskega kapitala pa je mogoča tako dolgo, dokler predstavlja prehodno investicijo v okoljsko primernejše oblike rabe okoljskega kapitala (Dresner, 2004).

Zelo močna trajnostnost se po opredelitvi Andreja Lukšiča (2009) izenačuje z radikalnimi oblikami ekologizma in globoke ekologije. Ta pristop ponuja temeljito strukturno spremembo v družbi, ekonomiji in političnem sistemu, ki se kaže v radikalni spremembi odnosa človeštva do okolja. Poudarja obliko »čistega« *trajnostnega razvoja, po kateri človeštvo prav toliko vrne v ekosistem, kot iz njega vzame, hkrati pa si prizadeva*

za povečanje in zaščito biotske raznovrstnosti. V tem pristopu ni skupne rasti v kvantitativnem pomenu, kot je tradicionalno merjena, ker človeštvo živi znotraj okoljskih omejitev – bolj je merjena s kakovostjo življenja kot pa z življenjskim standardom. Idealni model trajnostnega razvoja v svoji radikalni poziciji ni samo skrajna točka kontinuuma koncepta trajnostnega razvoja, ampak tudi nova ekološkična razvojna paradigma (Lukšič, 2009, 147). Zagovorniki močne trajnostnosti/sonaravnosti torej sodijo, da obstajajo nedvoumne omejitve glede možnosti zamenjave naravnega kapitala, zato zahtevajo ohranjanje ravni naravnega kapitala nad t. i. kritično ravni. Vsekakor velja potrditi predpostavko zagovornikov močne sonaravnosti, da so realne omejitve oziroma zmogljivosti virov, zmogljivosti asimilacije odpadkov, zmogljivosti oskrbnih sistemov, ki jih ne moremo nadomestiti. Našega odnosa do narave ne smemo poenostaviti zgolj na njeno obravnavo kot vira, kapitala. Skupno sonaravno izhodišče pri obeh pristopih pa je manjše ali večje prilagajanje človekovih dejavnosti, zlasti gospodarstva, nosilnim zmogljivostim okolja.

V svetu, ki mu dominira tržni liberalizem, so obeti trajnostnega razvoja po mnenju Dryzka (2018, 194) pičli, razen če bi lahko pokazali, da je ohranitev okolja povsod koristna za dobičkonosnost gospodarstva in ekonomsko rast, kar pa seveda ni mogoče. Ekološka modernizacija pomeni prestrukturiranje kapitalistične politične ekonomije v okoljsko bolj zdravi smeri, a po mnenju Dryzka (2018, 200) to ne prinaša potrebe po drugačnem političnoekonomskem sistemu, gre torej za obliko šibke trajnostnosti, sonaravnosti.

Koncept močnega trajnostnega sonaravnega razvoja, ki se lahko praktično udejanja le z ravnovesnim, količinsko torej odrasnim gospodarstvom, je seveda temeljno nasproten klasičnemu kapitalističnemu konceptu trajne gospodarske rasti. Izhaja iz ekosistemsko zasnovane časovno in količinsko omejene perspektive rasti. Močna sonaravnost poudarja nujnost sledenja vzorcu t. i. logistične rasti, kjer je gospodarska aktivnost po omejenem obdobju rasti, po dosegu določenega obsega proizvodnje in potrošnje »obsojena« na stabilno, nenaraščajočo raven zaradi količinske omejenosti naravnih virov (tudi obnovljivih) in samočistilnih sposobnosti okolja. Močni, globinski koncept trajnostnosti/sonaravnosti je torej klic k radikalni strukturni prenovi industrijsko bogatih držav.

V sedanjem večplastno kritičnem civilizacijskem trenutku je najbolj pomembno, da najdemo rešitev za kompleksno in pogosto nasprotujoče razmerje med delovanjem ekonomije in zdravjem planeta (Cato, 2011). Tudi med ekonomisti je vse več skeptikov o dometu hegemonistične neoklasične ekonomije pri zaščiti planeta in prihodnjih generacij. Povečuje pa se domet ozelenjene ekonomije (okoljske in ekološke ekonomije, ekonomije skupne blaginje, koncepta odrasti itn.), ki izhaja iz predpostavke, da je obstoječa ekonomija vir okoljske krize, ozelenjena ekonomija z drugačno sestavo in dinamiko ekonomskega sistema pa izhod iz nje. A glede na spoznanja ekologije in koncept nosilnosti okolja je doseganje okoljskih ciljev možno le v primeru, da se tudi »zelena« ekonomija odpove modelu trajne rasti, ozko tržno zasnovani logiki delovanja ekonomije

in napačni predpostavki, da je možno naravni, ekosistemski kapital oziroma ekosistemске storitve zamenjati npr. z ustvarjenim kapitalom.

Po mnenju ekonomistke Mojce Vendramin (2010; 2011) je napredek brez gospodarske rasti mogoč le v primeru ključnih in radikalnih sprememb v smeri trajnostnega razvoja, z upoštevanjem omejenosti rabe naravnih virov, naravnega kapitala:

1. drugačna makroekonomija, katere stabilnost ne bo odvisna od stalno naraščajočega trošenja;
2. večja vloga storitveno usmerjenega gospodarstva, ki bo bolj samooskrbno, kar je v nasprotju s sedanjimi usmeritvami globalnega gospodarstva;
3. zmanjšanje zasebnih in povečanje javnih naložb z davčno in fiskalno politiko ter okrepljena vloga države pri zagotavljanju javnih dobrin;
4. večja skrb za socialni kapital, zmanjšanje brezposelnosti zlasti z zmanjšanjem števila delovnih ur oziroma delovne obveznosti, enakomernejša porazdelitev dela med vso delovno silo;
5. enakomernejša dohodkovna distribucija oziroma razmeroma majhna dohodkovna neenakost;
6. večja usmerjenost inovativnosti in naložb v gmotno učinkovitost, obnovljive vire energije, čiste tehnologije, prilagajanje podnebnim spremembam, vzdrževanje in varovanje ekosistemov, zlasti s korenitimi spremembami relativnih cen dela in omejenih naravnih virov (surovin, energije);
7. cena oziroma vrednost proizvoda na trgu mora poleg poslovnih stroškov vključevati tudi vse zunanje (okoljske) stroške, zbrana sredstva pa je treba nameniti skrbi za ohranjanje naravnega kapitala;
8. skrb države za oblikovanje in vzpostavitev vrednot, kot so javno dobro, družbeni stroški, blaginja danes nasproti blaginji v prihodnje itn.

Trajnostna sonaravna družba, država prve polovice 21. stoletja je preživitveni imperativ človeške vrste. Tako državni socializem kot inačice kapitalizma druge polovice 20. stoletja niso bili sposobni zagotoviti človeka vrednega, zmernega materialnega blagostanja za vse prebivalce in prebivalke – znotraj zmogljivosti okolja. Trmasto vztrajanje na trajnem modelu rasti kot edinem načinu za dvig materialnega blagostanja je najprej povzročilo lokalno in regionalno preseganje nosilne sposobnosti okolja, kasneje pa so okoljski pritiski presegli planetarne zmogljivosti. Obdobje kolonizacije narave in preseganja zmogljivosti okolja se mora zaradi ohranjanja bioloških in podnebnih pogojev za prihodnje rodove do srede 21. stoletja končati, to je bistvena podstat ekosistemске družbene ureditve.

Naravoslovnim strokovnjakom in strokovnjakinjam je uspelo ekosistemsko okvirno opredeliti zgornje meje rabe naravnih virov in še sprejemljivih pritiskov na okolje, naravo. Na drugi strani pa je jasno dejstvo, da obstoječi družbeno-ekonomski sistem, aktualni

način dvigovanja materialnega blagostanja in potrošniško zasnovan način življenja ni sposoben ustrezno odgovoriti na trajnostne izzive. Za razliko od državnega socializma 20. stoletja in celotne zgodovine kapitalizma mora tako ali drugače imenovana ekosistemska, ekohumanistična družbena ureditev v najkrajšem možnem času v celoti opustiti model trajne gospodarske rasti kot podstati za dvig blagostanja ljudi, ki poteka na račun obolelosti, izčrpavanja planetarnega ekosistema in njegovih sestavin. Zgolj močna inačica trajnostnosti/sonaravnosti z ekosistemsko zasnovanim, količinsko odrasnim gospodarstvom znotraj omejitev okolja mora čim prej (po predhodnem obdobju) preseči domet še vedno zelo antropocentrično zasnovane ekološke modernizacije kapitalizma (med drugim ne vključuje jasne zahteve družbene pravičnosti) kot šibke inačice trajnostnega razvoja (koncept »zelene rasti«).

Delovanje ekonomije in vseh materialnih dejavnosti po načelih globinske trajnostnosti/sonaravnosti (vzdržnosti), z odgovornostjo do ohranjanja bioloških pogojev za prihodnje rodove, za druge vrste, je ob udejanjanju družbene pravičnosti ter kulture miru in nenasilja tretji temeljni gradnik ekosistemske družbene ureditve.

3.3.2 Ekosistemsko-gospodarske in energetske podstati

*»Podnebna kriza je simptom, prekomerna potrošnja pa je bolezen.«
Friends of the Earth, 2022*

3.3.2.1 Ekosistemsko-gospodarske podstati

Ekonomija človeške vrste temelji na denarju, »ekonomika« ekosistemov pa na termodinamiki. Naše hlepenje po materialnem bogastvu nas žene proti termodinamičnemu bankrotu, ugotavlja Ophuls (2017, 64). Snovni procesi v naravi in tudi v družbi potekajo s pomočjo različnih oblik energije, zunaj zakonov termodinamike ni mogoče dolgoročno organizirati materialne dejavnosti človeštva. Zaradi vse večje uporabe snovi in energije sodobne civilizacije prihaja zaradi delovanja drugega zakona termodinamike (entropijski zakon) ne le do naraščanja uporabne energije in snovi, temveč tudi do neizogibnega nastajanja manj uporabnih, za naravne ekosisteme tudi nevarnih »odpadnih« oblik snovi in energije, torej do dviga entropije v okolju, v ekosistemih. Proizvodnjo in potrošnjo označuje nepovratno razsipavanje, degradacija energije (in delno tudi snovi), sodobna civilizacija tako samomorilsko zateguje »entropijsko« zanko (Rifkin, 1989; Plut, 1991). Človeštvo danes porabi več kot 1,7-krat toliko virov, kot jih nudi Zemlja (Za trajnostno Evropo ..., 2019, 9). Leta 2017 je znašal materialni odtis (poraba materialov) v najbolj bogatih državah 27 ton na prebivalca, v srednje bogatih 17 ton na prebivalca in v revnih zgolj 2 toni na prebivalca oziroma 13-krat manj kot v najbolj bogatih državah (The Sustainable Development Goals ..., 2019, 15). Po mnenju Mednarodnega sveta za vire (IRP) je nujna razdvojitvev gospodarske rasti in degradacije

virov, ključno je ustvarjanje krožnega gospodarstva s ponovno rabo, reciklažo in drugimi postopki, kar so tudi ključne strategije za zmanjšanje izpustov toplogrednih plinov (The International Resource Panel, 2021, 2).

Svetovna poraba materialnih virov se je med letoma 1900 in 2015 povečala za 14-krat, po napovedih se bo v primeru nadaljevanja trendov med letoma 2015 in 2050 več kot podvojila. Po oceni OECD naj bi se namreč kljub izboljšanju materialne intenzivnosti in večje vloge storitev svetovna poraba materialov povečala od 79 milijard ton v letu 2011 na 167 milijard ton leta 2060. Svetovna banka sicer napoveduje zmanjšanje podnebnih tveganj, ampak npr. proizvodnja električnih baterij za shranjevanje energije za udeležanje energetskega scenarija za največ 2 °C višjih globalnih temperatur pomeni, da bi se glede na scenarij »*business as usual*« za več kot 1000 % povečale potrebe po aluminiju, kobaltu, litiju, niklju itn. (In-Depth Analysis ..., 2018, 256). Harriss-White (2012, 109) upravičeno opozarja na pasti »novoga« ali »zelenega kapitalizma« po zamislih Ala Gora in drugih. Dejansko se ohranja tradicionalna akumulacijska in profitna logika kapitala, ohranja se namreč »realnost« ekonomske neenakosti v kapitalizmu, »ozelenitev« gospodarstva se veže na »zeleno« rast, nadaljnjo rabo jedrske energije, stavi se na uvajanje genetsko spremenjenih organizmov, prekomerno rabo biogoriv, geoinženiring itn.

Okoljska organizacija *Friends of the Earth Europe* (Priatelji Zemlje Evrope) vztraja na stališču močne trajnostnosti/sonaravnosti, saj trajnostni razvoj zahteva radikalno zmanjšanje pritiskov na okolje na raven biokapacitete našega planeta, upoštevati pa je treba tudi izhodišče, da ima narava intrinzično vrednost (Dryzek, 2013, 155). Šibka inačica trajnostnega razvoja kot zgolj »zeleno ekonomijo« oziroma do okolja prijazno gospodarstvo ni dolgoročno rešitev, saj dejansko ostaja znotraj okvirov klasičnega razumevanja ekonomije in znotraj modela gospodarske rasti (t. i. zelena rast). Po mnenju Omladiča (2011) tako razumljena zelena ekonomija sicer priznava okoljske omejitve in stavi na racionalnejše upravljanje omejenih virov (npr. raba obnovljivih virov energije), toda merilo njene uspešnosti sta ekonomska uspešnost in gospodarska rast v konvencionalnem pomenu besede. Po mnenju Andreja Kirna (2013, 296, 197) ne smemo sprejemati iluzije, da je rast »zelenega gospodarstva« lahko trajna in da naj bi nadomestila sedanjo ekološko nevzdržno rast, saj nobena rast na omejenem planetu ne more biti trajna, in tudi zelena ne. A Evropska komisija poskuša v novem zelenem dogovoru prenesti koncept zelene rasti na zeleni dogovor za Evropo, kljub dolgoročni nezdržljivosti gospodarske rasti in okoljske trajnosti (Kajfež Bogataj, 2020).

Problematika naravnih potencialov in njihove rabe je po mnenju geografinke Ane Vovk Korže (2002, 76) aktualna od sedemdesetih let 20. stoletja naprej, ko so strokovnjaki začeli opozarjati na meje rasti, povezane s končnostjo neobnovljivih virov, omejeno zmožnostjo obnavljanja obnovljivih virov in omejeno sposobnostjo okoljskih sestavin za sprejem in razgradnjo najrazličnejših snovi. Glede razdvojitve zelene gospodarske rasti

oziroma rasti BDP in učinkovitejše rabe naravnih virov v praksi prevladuje koncept relativne razdvojitve, stopnja ekonomske rasti naj bi bila višja od stopnje rasti porabe materialov in emisij. Primeri absolutne razdvojitve, torej doseganje ekonomske rasti in hkrati absolutno zmanjševanje porabe materialov in emisij pa so redki, občasni in delni (Human Development Report, 2020, 25). Zelena gospodarska rast je po mnenju Hickla in Kallisa (2019) zgolj teoretično možna, upoštevanje planetarnih omejitev okolja namreč ne pomeni zgolj trajnostno sprejemljive tehnološke rešitve, dejansko je zlasti v razvitih in visokopotrošnih državah nujno količinsko zmanjšanje proizvodnje in potrošnje materialov, pa tudi količine in vzorca proizvodnje ter potrošnje energije. Zakonsko sprejete okoljske omejitve, zeleni davki, spremembe javnih investicij, skrajšanje delovnika in novi mehanizmi zagotavljanja socialne varnosti (npr. UTD) so gradniki trajnostnega sonaravnega prehoda. Dejansko so pozivi npr. Svetovne banke ali OECD h konceptu zelene rasti kot trajni okoljski nujnosti – napačni (Hickel in Kallis, 2019, 15).

Resnično zeleno, ekosistemsko gospodarstvo naj bi bilo »odrastno«, nizkoogljično in učinkovito v rabi virov, ključen naj bi bil snovni prehod od linearnega h krožnemu, ravnovesnemu gospodarstvu in energetski prehod na rabo obnovljivih virov energije ter uvajanje ekosistemskega gospodarskega planiranja na mednarodni, državni in regionalni ravni. Dohodki in zaposlenost naj bi bili spodbujeni s ciljnim javnimi in privatnimi investicijami, razvojnimi politikami in zakonodajnimi spremembami, ki bi hkrati zmanjšale emisije in druge okoljske pritiske. Zelene tehnologije in zelene ekonomije znotraj koncepta odrasti so neobhodne za doseganje ciljev trajnostnega sonaravnega napredka, toda tudi te niso brez neželenih okoljskih in prostorskih posledic. Cilj stalne rasti BDP in materialnega blagostanja morajo nadomestiti cilj zmernega, človeškemu dostojanstvu primerne osebne materialne standarda, izjemen pomen in široka dostopnost javnega dobra, večja materialna skromnost – kot vrlina.

Čeprav ob zagovarjanju pomena varovanja okolja in ohranjanja narave pogosto slišimo, da gre za nasprotovanje gospodarskemu razvoju, to ni res. Predvsem ne gre enačiti gospodarskega razvoja ter rasti proizvodnje in potrošnje. Gospodarstvo potrebujemo, vendar ne kot cilj, temveč kot sredstvo za doseganje blaginje. Trenutno sta gospodarska rast in dvig konkurenčnosti postavljena v središče naših družbenih naporov, kar prinaša številne negativne stranske učinke v družbi in okolju. Zato je treba premisliti, ali je res gospodarska rast tista, ki bo največ prispevala k blaginji, in ali se gospodarstvo lahko razvija na drugačen način. Trenutni gospodarski sistem – kapitalizem oziroma njegova neoliberalna inačica – ima kar nekaj »prirojenih napak«, ki jih ne moremo popraviti z zgolj delnimi ukrepi.

Zato je potreben temeljitejši premislek, kako zasnovati gospodarski sistem, da bo doprinal k blaginji, ne pa tudi k uničenju okolja, vrednot in kulture ter k poglobljanju prepadov v družbi. Enoznačnega odgovora ni in ga najverjetneje še nekaj časa ne bo, vendar pa to ne pomeni, da ne moremo iskati drugačnih rešitev za gospodarstvo.

Alternativa kapitalizmu ni centralno plansko gospodarstvo. Nasprotno, rešitve je treba iskati v diverzifikaciji načinov proizvodnje in potrošnje, diverzifikaciji lastništva in upravljanja, predvsem pa v smeri, kjer ciljev blaginje ne podrejamu ciljem dobička, kjer smo vsi bolj vključeni v odločanje in kjer znamo reči »dovolj«.

Gospodarstvo mora izhajati iz omejene nosilnosti ekosistemov, okolja, zato je nujen prehod k trajnostni odrasti. Ta vključuje dejansko krčenje nepotrebnih, luksuznih oblik proizvodnje in potrošnje, kar pa dejansko poveča blagostanje človeka in izboljša ekološke pogoje ter enakost na planetu. Koncept odrasti poziva k prihodnosti, v kateri družbe živijo v okviru okoljskih zmožnosti, z odprtimi lokalnimi gospodarstvi in bolj enakovredno porazdeljenimi viri v okviru novih oblik in mehanizmov demokratičnih institucij. Odrast je hkrati večplasten družbeno-politični projekt, ki želi mobilizirati podporo za spremembo smeri razvoja: na makroravni smer gospodarstva in političnih institucij, na mikroravni pa smer osebnih vrednot in želja. Prihodek in materialno udobje se bosta na tej poti pri številnih zmanjšala, vendar je cilj, da tega ne doživimo kot izgubo blagostanja. Trajnostno odrast lahko z ekološko-ekonomskega vidika definiramo tudi kot družbeno vzdržno in pravično zmanjšanje pretoka snovi in energije, ki jih družba pridobiva, procesira, prevaža in prerazporeja.

Prvi korak za spremembo gospodarstva je, da ustvarimo okolje, ki je spodbudno za lokalne ekonomske prakse, socialno ekonomijo, krožno gospodarstvo, izmenjavo in deljenje dobrin itn. Pomembno je, da se usmerimo v prakse, ki so namenjene predvsem proizvodnji uporabne vrednosti in nimajo vgrajene potrebe po akumulaciji ter rasti. Na globalni ravni je treba revidirati pravila o davčni pravičnosti, obdavčenju transakcij, progresivnem obdavčenju, reviziji in/ali odpisu dolgov, preglednem delovanju bank in finančnega sistema. Pomemben korak je tudi redistribucija dela in prihodka.

Regionalizacija je praviloma pojmovana kot členitev ozemlja, regionalizem pa kot pojav in razvoj nove oblike političnega prostora, oba pa po mnenju Damjana Lajha (2006, 56) še posebej pridobivata na pomenu v okviru EU. *Regije so zelo pomembne, temeljni »motor« trajnostnega razvoja, z vidika praktičnega udejanjanja trajnostnih načel verjetno celo pomembnejše od nacionalnih držav* (Vintar Mally, 2009). Z vidika večplastno učinkovitega trajnostnega regionalnega razvoja pa je najbolj pomembna integracija regionalnih dejavnosti, ki pa jih je zelo težko povezati celo na lokalni in mestni ravni. Trajnostna funkcionalna regija z močno pripadnostjo prebivalcev zahteva torej trajnostno odgovorne vodilne regionalne podjetnike, okoljsko ozaveščene politike, načrtovalce in predvsem prebivalce, ki razumejo vplive njihove regije tako na lokalno okolje kot na globalno skupnost. Sonaravno gospodarstvo naj bi med drugim pomembno označevala raba lokalnih naravnih virov in decentralizacija produkcije zaradi potrebe po večji samozkrbi (Stutz in Warf, 2005, 114). Vzpostaviti je treba regionalni gospodarski krog s podudarkom na krepitvi gospodarskih odnosov znotraj regije: uporaba in predelava lastnih surovin in energetskih virov (proizvodnja znotraj regije), spodbujanje zavesti kupcev za

povečan nakup izdelkov, proizvedenih znotraj regije, ter večja odgovornost za predelavo, reciklažo odpadkov (Uhan in Potočnik Slavič, 2019). Z vidika doseganja okoljskih in prostorskih ciljev sonaravnega regionalnega razvoja pa so zelo pomembne ekoremediacije kot sonaravne tehnologije za varovanje in obnovo že degradiranih območij (Vovk Korže in Vrhovšek, 2007).

Regionalno podjetništvo povečuje gospodarsko stabilnost in zaposlovanje, omogoča razvoj obrti, trgovanja in manjših podjetniških storitev ter tesnejših povezav med kupci in lokalnimi proizvajalci hrane. Zlasti raba razpoložljivih OVE krepi ekonomsko moč kmetij in lokalnega gospodarstva. Naomi Klein (2019, 179, 281) poudarja, da so OVE kreator delovnih mest. Navaja podatke ameriškega poročila o energiji in zaposlovanju iz leta 2018, ki kažejo, da je glede delovnih mest razmerje med rabo OVE, programi varčevanja z energijo na eni strani in izgubljenimi delovnimi mesti zaradi prenehanja rabe nafte in zemeljskega plina 3 : 1, obnovljiva energija torej odpira bistveno več delovnih mest, kot jih zapira.

Decentralizacija podjetniških dejavnosti mora vključevati spodbude za lokalno trgovanje, lokalne storitve. Tudi solidarnostno zasnovano podjetništvo, različne oblike socialnega ter družbeno odgovornega lokalnega in regionalnega podjetništva, krepitev socialnega kapitala mora država podpirati, kolikor je le mogoče. Lokalne skupnosti praviloma znajo oplemenititi pridobljena evropska in državna sredstva, če gre za lokalnim razmeram primerno prilagojen izbor razvojnih projektov.

Bioregionalna paradigma pa je bistveno drugačna od klasičnega regionalizma ter tudi od sedanje t. i. industrijsko-znanstvene paradigme, saj v ospredje jasno postavlja pomen regij, stabilne, ravnovesne in samozadostne ekonomije, decentralizacijo, raznovrstnost. »Regionalni šovinizem« in regionalno avtarkijo paradigme bioregionalizma pa je treba razumeti tudi kot radikalni obrambni odgovor na agresivno kapitalisko, okoljsko in demografsko prevladujočo izkoriščevalsko globalizacijo – v interesu premoženjske »elite«. Bioregionalna zavest se zelo razlikuje od zavesti, zapovedane s kapitalistično ekonomijo in kulturno globalizacijo, ki uničujeta, izpodjedata regionalne identitete (Dryzek, 2018, 224).

Po mnenju Dryzka (2018, 224, 273) morajo ljudje bioregijo sprejeti kot svoj pravi dom, za napredek t. i. ekološke demokracije pa je zelo pomembna bioregionalna oblast, ki jo vodijo državljani s celovitim poznavanjem lokalnih okolščin. Končni cilj bioregionalistov je zamenjati lokalne in državne institucije z oblastmi, ki bi bile organizirane po bioregionalističnih smernicah. S tega vidika je treba med predlogi za drugače organizirane družbe omeniti koncept »Evropa regij«, s katerim bi sedanje državne meje opustili (Dryzek, 2018, 225). Teoretik ekoanarhizma John Clark (2020) navaja uspešno delovanje družbenega gibanja Sarvodaya (blagostanje za vse) tudi na indijskem podeželju. Udejanja koncept avtonomne, demokratične (vaške skupščine), nenasilne (sledí Gandijeve tradiciji kulture miru), kooperativne, trajnostne sonaravne in praktično

samozadostne ekoskupnosti. Po mnenju pisca je navedena vizija in praksa bioregionalizma zelo podobna tradicionalnim anarhističnim konceptom organizacije družbe in konceptom organizacije družbe globinskih ekologistov, vendar je veliko bolj verjetno, da se bo ob sicer omiljenem konceptu nacionalnih držav (bio)regionalizem srednjeročno oblikoval kot dodatni, ne pa kot nadomestni koncept nacionalnih držav.

Poudarjen koncept trajnostnega sonaravnega razvoja (znotraj zmogljivosti, nosilnosti okolja) torej zavrača stalno (količinsko) rast gospodarstva in hkrati poudarja potrebo povečanja okoljsko sprejemljivega načina samooskrbe s ključnimi obnovljivimi okoljskimi viri. Krepitev sonaravnih regionalnih ekonomskih krogov kratkih razdalj, povečevanje lokalne samooskrbe je nujen antipod globalizaciji in ključno trajnostno gospodarsko polje. Dejstvo je, da npr. tržne cene dostavljene hrane iz zelo oddaljenih območij ne izražajo realnih oportunitetnih, okoljskih in »ogljicnih« stroškov prevoza. *Krepitev snovno krožnih in na domačih obnovljivih virih energije zasnovanih regionalnih ekonomskih krogov, proizvodnja trajnejših, v celotnem krogu okolju prijaznih izdelkov iz lokalnih virov, povečevanje lokalne samooskrbe, lokalno zaposlovanje, lokalne valute in drugi avtonomni regionalizacijski procesi (podstat sodobne nacionalne varnosti) so nujen antipod sicer temeljite prenove potrebne globalizacije, potrebujemo torej ravnovesno – glocalizacijo.* Mencinger (2018b, 191, 229) sklepa, da bo pravzaprav lokalizacija oziroma deglobalizacija verjetno nasledila globalizacijo. Visoka stopnja državne in regionalne samozadostnosti (hrana, energija, voda) je v vsakem primeru tudi ena od ključnih stranic širše pojmovanega koncepta nacionalne varnosti in obenem, ob skrajšanju delovnega časa in delitvi delovnega mesta, pomembno polje novih zelenih delovnih mest. Z odpravo dosedanjih subvencij za prevoze bi po mnenju Ulricha Becka (2003a, 189) podprli razvoj regionalnih trgov proizvodov, storitev in dela. Zaradi vključevanja zunanjih stroškov je treba zvišati ceno okoljsko destruktivnih virov energije (npr. za fosilna goriva) in prevoza (npr. z davki ali pa z uvedbo plačevanja infrastrukturnih storitev), kar bo pospešilo politiko regionalnih krogov kratkih razdalj, s tem pa tudi ekološke, bivalne in zaposlitvene rezultate (delovno intenzivnejša proizvodnja).

Po mnenju Muleja in Štrukelj (2017) pa je pred vrati šesti investicijski cikel po Kondratijevu, ki naj bi temeljil na »zelenih načelih«, torej na trajnosti, sonaravnem razvoju, bistvenem povečanju učinkovitosti virov in energije, zmanjšanju emisij toplogrednih plinov, obnovljivih virih energije in bioniki. Na področju gospodarstva je z vidika njegove resnične ekologizacije ključna odpoved konceptu stalne rasti, ki razen bistvenega absolutnega zmanjšanja porabe materialov in energije v bogatih državah zahteva dve temeljni spremembi, uveljavitev koncepta sonaravne energetike in koncepta krožnega gospodarstva (brez odpadkov). »Šibka« inačica ekološke modernizacije (»zelena« rast) ob hkratnem stalnem količinskem naraščanju gospodarstva seveda v količinskem smislu ne zmanjšuje porabe snovi in energije ter okoljskih pritiskov, potrebni so radikalnejši posegi v dejansko zmanjšanje snovno-energetskih industrijskih in drugih tokov, kot je

npr. uvajanje koncepta krožnega gospodarstva. *Geografinja Kersty Hobson (2016, 89) definira krožno gospodarstvo kot industrijski sistem v procesu (snovnega) obnavljanja, ki naj nadomesti enosmerni, linearni koncept in se preusmeri k rabi obnovljivih virov energije ter izloči uporabo strupenih snovi, proizvodnjo odpadkov.*

Janez Potočnik (2019), po mnenju številnih strokovnjakov arhitekt evropskega koncepta krožnega gospodarstva, poudarja, da je v obstoječem ekonomskem modelu finančni kapital precenjen, delovni kapital podcenjen, naravni kapital pa pogosto ni ovrednoten. Krožno gospodarstvo in bioekonomija sta najstarejša koncepta na Zemlji, saj je vse v naravi organizirano v smeri kroženja, koncept krožnega gospodarstva je torej po njegovem mnenju ključno (so)naravno zasnovan. Poročilo Mednarodnega sveta za vire (IRP) poudarja nujnost revolucije v smeri proizvodnje in potrošnje, neobhoden je odmik od snovno-energetskega intenzivnega modela industrije v smeri nizke ogljičnosti, učinkovite rabe virov, z inovacijami kot motorjem sprememb (Re-defining Value ..., 2018, 8). V krožnem gospodarstvu materialni iznos v vsakem koraku postane vnos za drugo proizvodnjo, kar nadomešča potrebo po novih materialih in energetsko intenzivnih industrijskih dejavnostih, s tem pa se zmanjša tudi količina odpadkov.

Gospodarno ravnanje narekuje, da vire v proizvodnem in potrošnem ciklu zadržimo čim dlje, nastajanje odpadkov pa čim bolj omejimo. Pomembno je, da izdelke že oblikujemo z mislijo na to, kako bomo zagotovili ohranjanje njihove vrednosti – da jih bomo čim lažje vzdrževali, popravljali, nadgrajevali, dodelovali in šele v končni fazi reciklirali. Preoblikovati je treba celotni poslovni model v krožnem gospodarstvu, torej proizvodnje in tudi potrošnje (preglednica 7) (Kažipot prehoda v krožno ..., 2018, 3, 26). Sedanja linearna proizvodnja, potrošnja in vzorci odmetavanja odpadkov tudi v Evropi še vedno zrcalijo zmotno prepričanje, da živimo v svetu, v katerem ne bo nikoli zmanjkalo virov.

Preglednica 7: Poslovni modeli v krožnem gospodarstvu

Spreminjanje vzorcev uporabe	premik vzorcev uporabe	novi načini uporabe izdelkov, opuščanje starih vzorcev uporabe
	modeli souporabe	izboljšanje učinkovitosti rabe izdelkov (»kroženje« med uporabniki)
	izdelek kot storitev	omogočanje dostopa do uporabe namesto lastništva izdelka (npr. najem, zakup)

Ohranjanje najvišje vrednosti materialov in izdelkov	predelava, obnova in ponovna uporaba izdelkov in sestavin	razvoj dejavnosti, da izdelek ne konča na odlagališču
	podaljšanje življenjske dobe izdelka	zasnova izdelka za daljšo uporabo, lažje popravilo, ponovno uporabo in predelavo
Manjša raba primarnih naravnih virov	raba obnovljivih virov energije (OVE)	nadomeščanje fosilnih goriv z OVE
	učinkovita raba virov	izboljšave v tehnologiji, procesih, poslovnih modelih, oblikovanju proizvodov
	recikliranje	uporaba »odvečnih« materialov v proizvodnih procesih za oblikovanje novih izdelkov/surovin

Vir: Kažipot prehoda v krožno gospodarstvo Slovenije, 2018, Ministrstvo za okolje in prostor Republike Slovenije

Krožno gospodarstvo v polnem pomenu ni zgolj potencialni element zagotavljanja konkurenčnosti podjetij in držav, temveč tudi systemska rešitev za sonaravno preživetje človeštva (Širec in drugi, 2018, 76). Bistveno vodilo popolne preobrazbe ekonomske teorije in prakse pa je varčnost, varčevanje z naravo, snovmi ter energijo, namesto zniževanja stroškov dela in kapitala (Ophuls, 2017, 174). Vendar nekateri strokovnjaki upravičeno opozarjajo na izzive izbora kriterijev za korektno ocenjevanje vplivov prehoda v krožno gospodarstvo, pa tudi na zelo pogosto odsotnost upoštevanja socialnih razsežnosti krožnega gospodarstva. Zoran Kus (2019a) navaja rezultate novih študij, ki ugotavljajo, da krožno gospodarstvo v razmerah ohranjanja modela rasti celo povečuje primarno proizvodnjo in delno ali v celoti izniči koristi prihranka materiala. Sproži namreč motivacijo po dodatni gospodarski rasti, ta pa povzroči verižno reakcijo in še večjo porabo materiala. Prihranek energije in materiala iz krožnega gospodarstva na eni strani in s tem nižje cene proizvodnje na drugi strani povečujejo povpraševanje in spodbujajo dodatno primarno proizvodnjo. Zato krožno gospodarstvo ne bi smelo biti prepuščeno (zgolj) tržni logiki, podjetjem ali lastnikom kapitala (Kus, 2019a). Izboljšanje oziroma povečanje krožnosti snovi nedvoumno torej lahko zmanjša ekološki vpliv snovnega pretoka, vendar podatki kažejo, da zgolj transformacija v krožno gospodarstvo znotraj ohranjanja koncepta rasti seveda ne bo zadostovala (Brecelj in drugi, 2019). Upoštevati pa je treba, da v praksi zaradi termodinamičnih zakonitosti (entropijski zakon) lahko dosežemo zgolj »skoraj« krožno snovno gospodarstvo, ki ga

mora v celoti podpirati raba obnovljivih virov energije, saj lahko le na ta način približno posnemamo delovanje Gaje oziroma planetarnega ekosistema. Schwartzmann (2020, 41) pa za razliko od številnih »odrastnikov« sodi, da lahko raba OVE preseže sedanjó svetovno potrošnjo fosilnih goriv.

Vendar velja poudariti, da je za razliko od narave človeška ekološka krožna povezanost (v gospodarstvu) vzpostavljena s pomočjo tehnologij (v naravi pa z biogeokemičnimi procesi), zato se lahko »družbi brez odpadkov« zgolj bolj ali manj približamo. Z vidika entropije in hkrati z vidika načela previdnosti je treba ponovno poudariti, da tudi t. i. (snovno) krožno gospodarstvo ne more v neskončnost naraščati, tudi »stopničasto« zasnovano krožno gospodarstvo namreč mora delovati znotraj omejitev okolja. Princip snovnega gospodarskega kroga zahteva preoblikovanje gospodarskih sistemov iz linear- nih v krožne, in sicer z odpravo odpadkov, zagotavljanjem čim daljšega obdobja kroženja izdelkov v rabi, njihovo »kaskadno« rabo in zagotavljanjem čim bolj čistih in neonesnaženih materialov proizvodnje, ki jih je mogoče ponovno uporabiti. Za vzpostavitev takega sistema je bistvenega pomena inoviranje na ravni poslovnih modelov in vzpostavitev ustreznih sistemov, t. i. povratne logistike (Slovenska strategija pametne ..., 2015).

Ena od inačic krožnega gospodarstva izhaja iz koncepta t. i. industrijske simbioze, ki povezuje sicer različna podjetja zaradi optimizacije rabe virov, minimizacije odpadkov in s tem povezanih stroškov. Fizična izmenjava med podjetji zmanjšuje tudi okoljske pritiske. Industrijska cona Kalundborg na Danskem, ki deluje že 40 let, je uspešen primer industrijske simbioze manjših podjetij (In-Depth Analysis ..., 2018, 383). Nizozemska vlada pa je leta 2016 sprejela program krožnega gospodarstva Nizozemske do leta 2050 in kot prednostna področja uvajanja izpostavila biomaso ter hrano, plastiko, industrijo, gradbeništvo in potrošniške dobrine (A Circular Economy ..., 2016).

Mednarodna zveza za družbo brez odpadkov (*Zero Waste International Alliance*) je leta 2004 sprejela splošno definicijo koncepta družbe brez odpadkov, jo leta 2018 še dopolnila tako, da se glasi: »Ohranjanje vseh virov skozi odgovorno proizvodnjo, potrošnjo, ponovno uporabo in izrabo izdelkov, embalaže in snovi, brez sežiganja in izpustov v zemljo, vodo ali zrak, ki bi lahko ogrozili zdravje ekosistemov ali ljudi.« Zmanjšanje, ponovna raba in reciklaža odpadkov so na vrhu koncepta družbe brez odpadkov, odlaganje, incineracija in raba odpadkov za proizvodnjo energije pa na dnu postopkov.

Za družbo brez odlaganja odpadkov je nujno tako preoblikovanje pri proizvajalcih kot premik v glavah ljudi, da prenehajo kupovati izdelke, ki jih v resnici ne potrebujejo oziroma si jih lahko sposodijo (Peljhan Korošec, 2016). Družba brez odpadkov je etično in ekonomsko zasnovan vizionarski cilj, ki nas vodi v spremembo življenjskega stila in navad ter k posnemanju trajnostnih naravnih krogov snovi, kemijskih elementov, kjer so vsi odpadni materiali surovina za drugega proizvajalca. »Nič odpadkov« pomeni oblikovanje in upravljanje izdelkov in procesov tako, da se zmanjšata prostornina in toksičnost odpadkov, obranja in predela vse materiale, ki se jih ne sežiga ali odlaga (Peljhan Korošec,

2016, 2). Poudariti torej velja, da koncept nič odpadkov v svoji »čisti« inachi ne vključuje surovinsko in okoljsko spornih procesov sežiganja ali odlaganja odpadkov.

Sodobni napredek bioekonomije sloni na večplastni rabi obnovljive biomase s pomočjo tistih biotehnologij, ki podpirajo sonaravno proizvodnjo industrijskih, kmetijskih izdelkov, sintetičnih goriv in zdravil, hkrati pa z opuščanjem okoljsko škodljivih postopkov in zamenjavo izdelkov, goriv zmanjšujejo okoljske pritiske. Italijansko mesto Parma je po uvedbi svoje strategije *zero waste* zmanjšalo letne stroške za ravnanje z odpadki za 450.000 evrov. Nemški Zeleni podpirajo uvedbo sistema družbe brez odpadkov in s tem povezanega krožnega gospodarstva, a obenem nasprotujejo nesolidarnostnemu izvozu odpadkov iz plastike (Die Grünen – Bundestagswahlprogramm, 2021, 45).

Sistemi depozitnega vračanja (kavcije) so se pokazali kot učinkovit in najbolj trajnosten pristop prehoda v družbo brez odpadkov, saj s ponavljajočo se ponovno uporabo ohranjamo vrednost izdelkov, recikliranje pa ostane le kot zadnja možnost. Sistemi depozitnega vračanja delujejo tako, da potrošnik kupi izdelek in plača dodatno vsoto (kavcijo), ki jo bo dobil povrnjeno ob vračilu embalaže ali izdelka na zbirni točki. Sistem temelji na tem, da potrošniku ponudimo ekonomsko spodbudo, če bo izdelek vrnil v kateri koli trgovini ali na zbirni točki, s tem pa zagotovimo, da bo izdelek ponovno uporabljen ali recikliran. Sistemi vračanja embalaže delujejo v številnih regijah po vsem svetu, dosegajo pozitivne rezultate in niso omejeni samo na embalažo tekočin.

Strokovnjaki OZN ugotavljajo, da je v preteklih desetletjih tudi v številnih državah članicah EU incineracija, torej sežiganje odpadkov pri visokih temperaturah (nad 850 °C) predstavljalo enega od načinov ravnanja z odpadki, ki med drugim omogoča proizvodnjo energije (toplota, električna energija). Vendar hkrati poudarjajo, da se EU v zadnjih nekaj letih postopoma odmika od koncepta termične obdelave odpadkov (zlasti zaradi emisij TGP, NO_x, furanov, dioksinov in težkih kovin ter nastalega lebdečega pepela – nevarni odpadek) in se vse bolj osredotoča na sonaravno, ekološko bistveno bolj sprejemljive načine ravnanja z odpadki (zmanjšanje odpadkov, njihova ponovna uporaba in reciklaža) kot pomemben korak, preskok k uveljavljanju krožnega gospodarstva (Waste to Energy, 2020). Kljub visokim temperaturam sežigalnice še vedno proizvajajo določeno količino strupenih soproductov, zlasti dioksine (povzročajo rakasta obolenja) in težke kovine, v sodobnih sežigalnicah pa so količine strupenih soproductov bistveno manjše (Waste Incineration ..., 2018). Pri sežigalnici je dodatna težava pri živem srebru, saj ne obstajajo mejne ali ciljne vrednosti (Žabkar, 2022). Sežigalnice odpadkov sicer lahko potencialno zmanjšajo emisije TGP, ki bi nastale v primeru nenadzorovanega sežiga odpadkov ali v primeru odlaganja odpadkov brez zajemanja metana, vendar vseh emisij TGP ne odpravijo. Prav tako je treba upoštevati, da sežigalnice zmanjšajo prostornino odpadkov za odlaganje za 75–90 %, zato se torej potreba po odlaganju ostankov odpadkov ne odpravlja, temveč zgolj zmanjša. Proizvedeni ostanki odpadkov po sežigu pa so lahko nevarni in zahtevajo skrbno, varno odlaganje. Holistično zasnovana

ekonomska analiza gradnje, delovanja in vzdrževanja sežigalnic odpadkov kaže, da njihovi prihodki pogosto ne krijejo vseh obsežnih investicijskih in operativnih stroškov (Waste to Energy, 2020).

Sistemska, bolj celostno in dolgoročno zasnovana ocena ključnih okoljskih vplivov sežiganja odpadkov kaže naslednje (Jofra Sora, 2013, 19–22):

1. Sežiganje odpadkov ni učinkovit način pridobivanja energije – količina proizvedene energije pri sežigu odpadkov je nižja od energije, ki se privarčuje z reciklažo odpadkov. Pri odpadkih iz plastike (PET plastika) se z reciklažo privarčuje 34,36 MJ/kg, ob sežigu plastike pa se s proizvodnjo energije privarčuje 3-krat manj (11,17 MJ/kg).
2. Sežiganje odpadkov ne rešuje problema podnebnih sprememb – sežig je ogljično intenziven vir pridobivanja energije v primerjavi z drugimi razpoložljivimi elektrarnami, obenem pa je zmanjšanje emisij toplogrednega CO₂ manjše kot pri reciklaži odpadkov.
3. Sežiganje odpadkov ne rešuje celotnega problema odlaganja odpadkov – okoli 30 % ostanka odpadkov po njihovem sežigu (največ je pepela) je treba odložiti ali pa poslati v obdelavo za posebne odpadke.
4. Sežiganje odpadkov ne rešuje problema oskrbe s cenejšo energijo – sežig je zelo drag način pridobivanja električne energije v primerjavi s termoelektrarnami, jedrskimi elektrarnami, sončnimi in vetrnimi elektrarnami tako glede stroškov izgradnje kot stroškov obratovanja, vzdrževanja ter cene proizvedene električne energije na kWh.
5. Povečanje zmogljivosti sežigalnic odpadkov zmanjšuje doseganje ciljev večje reciklaže odpadkov.

V parlamentu Združenega kraljestva sta v začetku leta 2020 potekali dve razpravi o sežiganju odpadkov, številni člani parlamenta so se opredelili proti sežiganju odpadkov, proti sežigalnicam (Downen, 2020). Opozorili so na enega od pomembnih, toda praviloma prezrtih razlogov nasprotovanja sežiganju odpadkov, namreč na vse pomembnejši podnebni razlog, torej na emisije toplogrednega CO₂, ki nastane v sežigalnicah. Ob vsaki toni sežiga plastike namreč nastaneta do dve toni CO₂, ki se sprošča v ozračje, zato je ključno zmanjševanje odpadkov in njihova reciklaža. Sodobne raziskave v Veliki Britaniji (Wales) so pokazale, da je okoli 75 % komercialnih in industrijskih odpadkov, ki se jih namenja za sežig ali odlaganje, možno reciklirati. Nekateri poslanci so predlagali davek na sežiganje odpadkov, prenehanje rabe virov za sežiganje, uvedbo moratorija za gradnjo novih sežigalnic, strožje emisijske standarde za obstoječe sežigalnice in podvojitev deleža recikliranih odpadkov (Downen, 2020). Poslanci so v razpravah o sežiganju odpadkov opozorili tudi na zdravstvene posledice sežiganja odpadkov, zlasti na trdne delce PM_{2,5}, ki jih v lokalno ozračje emitirajo sežigalnice, lahko pa vstopijo v pljuča in oslabijo njihovo delovanje (astma, pljučni rak).

Po eni od ocen znaša skupna letna količina vseh odpadkov 1,3 milijarde ton, od tega jih 60 % konča na odlagališčih, okoli 300 milijonov ton odpadkov pa se termično obdela (Waste Incineration ..., 2018). V Evropi se npr. vsako leto ustvari 25 milijonov ton plastičnih odpadkov, od tega se manj kot 30 % zbere za recikliranje, na plažah po svetu pa je 85 % odpadkov plastičnih. Za proizvodnjo plastike se letno potroši 7 % letne proizvodnje nafte, kar je toliko, kot je potrošnja nafte v Afriki. Zaradi izjemno hitrega naraščanja odpadkov iz plastike in vse številnejših negativnih ekosistemskih in zdravstvenih vplivov znanstveniki pospešeno razvijajo nove in učinkovitejše tehnološke postopke za reciklažo plastike. Tak je tudi eden od sodobnih postopkov japonskega podjetja Blest, ki omogoča, da se z obdelavo plastike s katalizatorji določene vrste plastike ponovno spremenijo v nafto, ki se lahko potem uporabi za proizvodnjo bencina, dizla ali kerozina (Plastic to Oil ..., 2018). Prav tako se razvijajo druge tehnologije (npr. z dodajanjem vodik), ki omogočajo okoljsko in energetsko sprejemljivo pretvorbo plastičnih odpadkov v čisto plinsko gorivo, torej brez uporabe sežiganja odpadkov.

Številne občine in regije po svetu so pripravile celostne sonaravne razvojne strategije in akcijske načrte napredka brez odpadkov, med državami pa kot prva Nova Zelandija.

Združenje *Zero Waste Europe* (Evropa brez odpadkov) predlaga, da se odpadki ne bi uporabljali za proizvodnjo energije, saj taka dejavnost med drugim ni v skladu s cilji Pariškega podnebnege sporazuma in je v nasprotju z okoljskimi cilji krožnega gospodarstva. Sežiganje odpadkov obravnavajo kot omejitev za krožno gospodarstvo, saj se sežigajo uporabni materiali, ki bi se morali reciklirati, kompostirati ali ponovno uporabiti. Sežiganje teh virov povzroča dejansko visoke okoljske in podnebne stroške. Tudi zaradi nujnosti blaženja podnebnih sprememb in doseganja cilja dviga povprečne globalne temperature za največ 1,5 °C je treba po mnenju združenja *Zero Waste Europe* čim prej prenehati s sežiganjem odpadkov.

V vsakem primeru ima npr. sežiganje ali sosežiganje plastike vsaj dve slabi strani: onesnaževanje zraka in dejansko neuporabo koncepta resnično krožnega gospodarstva (Jocić, 2020). Očitno je najbolj sonaravna pot za doseganje družbe brez odpadkov proizvodnja in potrošnja dobrin, ki so razgradljive, ponovno uporabne (v krožnem gospodarstvu) in/ali 100-% snovno reciklažne. V tem trenutku pa je na svetu ogromna količina preostalih plastičnih ter drugih okolju in zdravju škodljivih odpadkov, ki jih ni možno varno odložiti, ampak so primerni za toplotno obdelavo, ki pa ima tudi vrsto negativnih posledic. Zato se razvijajo načini in tehnologije snovne in okoljsko manj obremenjujoče energijske uporabe preostankov komunalnih in drugih odpadkov, npr.:

- uporaba zlasti reciklirane plastike za asfaltne mešanice;
- tehnologije uplinjanja trdnih odpadkov s pomočjo t. i. gasifikatorjev za proizvodnjo sinteznega plina;
- inovativna tehnologija katalitične depolimerizacije mešanih odpadkov za izdelavo sintetičnega dizelskega goriva.

Tako vse več držav po navedbah Borisa Jocića (2020) reciklirano plastiko že uporablja za asfaltne mešanice. V Veliki Britaniji se od leta 2018 uporablja reciklirana plastika za gradnjo cenejših in trajnejših cest brez neugodnih posledic za okolje. V Indiji pa je bilo zgrajenih 5000 km cest, pri katerih asfalt vsebuje odpadno plastiko (zlasti plastične vrečke). Navajajo številne prednosti uporabe odpadne plastike pri gradnji cest, kot so enostaven postopek, brez uporabe novih strojev, povečanje trdnosti in prožnosti cestišča, manjša obraba cest (Jocić, 2020). Uporaba odpadne embalaže za vgradnjo v asfaltne mešanice odpravi težave kopičenja na odlagališčih in s tem rešuje enega najbolj perečih okoljskih problemov.

Obenem tudi nekateri okoljevarstveniki sodijo, da se v prehodnem obdobju ne bo mogoče v celoti izogniti termični obdelavi zlasti mešanih komunalnih odpadkov, ki pa mora biti le izhod v skrajni sili, po optimalni uporabi vseh drugih načinov ravnanja z odpadki (z izjemo najbolj spornega odlaganja odpadkov). Po načelu, da mora vsak na lastnem ozemlju poskrbeti za nastale odpadke, postaja vse bolj etično sporen izvoz odpadkov, npr. za termično obdelavo v drugih državah. Na drugi strani pa se krepijo zahteve okoljevarstvenikov, da se tudi v prehodnem obdobju podpira raba naprav za uplinjanje trdnih, zlasti mešanih preostalih komunalnih odpadkov. Za razliko od sežiganja in sosežiganja odpadkov, kjer nastane toplogredni plin CO_2 , prihaja v procesu uplinjanja odpadkov do spajanja ogljika in kisika v ogljikov monoksid (CO) in nastanka sinteznega plina (praktično brez nastanka strupenih dioksinov in furanov), ki se lahko neposredno ali posredno (v obliki goriva, kot je nastali vodik) uporablja za učinkovito proizvodnjo npr. električne energije.

Novinarka Larisa Daugul (2019) je prikazala inovativni kemični proces t. i. katalitične depolimerizacije (s pomočjo naprave, ki jo je razvilo in izdelalo podjetje KRMC Tehnološki sistemi ob sodelovanju Instituta »Jožef Stefan«, ki omogoča predelavo vseh vrst odpadkov v sintetično dizelsko gorivo. Polimeri so dolge vezi znotraj molekul, s katalizatorjem pa sprožimo proces, ki vezi razreže na krajše dele, iz njih naredi peno in jo destilira v dizelsko gorivo. V napravi je mogoče obdelati med seboj pomešane odpadke, od lesa, olja, tkanin, bioloških odpadkov do plastike, torej t. i. odpadke odpadkov. Iz tone teh odpadkov se pridela 450 do 500 litrov dizla brez strupenih izpustov, npr. za pogon avtomobilov. Poraba energije je dokaj nizka, stranski produkti kemijske reakcije pa so zgolj ogljikov dioksid, destilirana voda in bitumen, snov, ki se dodaja v asfalt. Sežigalnice odpadkov bi torej lahko nadomestili z napravami za katalitsko depolimerizacijo kot postopek reciklaže.

V prihodnje se pričakuje pomembna rast bioekonomije, ki bo med drugim posebno pozornost namenila sonaravni proizvodnji biogoriv in biorazgradljive plastike, proizvedene iz obnovljive biomase (namesto iz nafte). Po mnenju Levitzkeja (2012) je koncept gospodarstva in celotne družbe brez odpadkov ultimativno nujen za resnični trajnostni razvoj, za doseganje delovanja gospodarstva znotraj regeneracijskih in asimilacijskih zmogljivosti naravnih virov. Za doseganje družbe, gospodarstva brez odpadkov pa je

neobhodno radikalno spremeniti tako način rabe naravnih virov (proizvodnjo) kot tudi potrošnjo. Koncept zahteva novo oblikovanje, zmanjševanje porabe materialov, proizvodnjo s surovinami in izdelki, ki jih je možno reciklirati praktično v celoti, boljše izolacijo naših domov itn. (Levitze, 2012).

Pisec ponovno podčrtuje napačnost prepričanja, da bo zgolj uveljavitev krožnega (snovnega) gospodarstva dovolj za sonaravno gospodarjenje z naravnimi viri, temeljno je namreč absolutno zmanjšanje materialne potrošnje, torej udejanjanje koncepta odrastnega in sonaravnega gospodarstva, namenjenega zadovoljevanju temeljnih, ne pa luksuznih materialnih potreb. Obenem je napačno prepričanje, da je lahko ravnanje z odpadki enostavno prepuščeno zgolj logiki trga in dobička, zato je nujno prostorsko planiranje, finančne in druge intervencije države, nadzor države in lokalnih skupnosti, saj gre za dejavnost posebnega pomena. Vse bolj se uveljavlja sistem t. i. razširjene odgovornosti proizvajalcev, ki naj nosijo stroške zbiranja in prevoza odpadkov.

Ekosistemsko gospodarstvo poudarja bistveno večji pomen lokaliziranih, regionalnih ekonomij, gospodarstev, skupnosti, sonaravne industrijske proizvodnje manjših serij, proizvodnje kooperativ, ki povečujejo odpornost regij, pokrajin. *Ekosistemom prilagojeno kmetijstvo je eden od ključnih strateških ciljev ekosistemske družbene ureditve, saj sedanje oblike industrializiranega in kemiziranega kmetijstva predstavljajo enega od največjih virov obremenjevanja okolja in zmanjševanja ekosistemskih storitev.* Produktivna zmogljivost zemljišč je po mnenju Kealana Gella (2008, 296) eden od ključnih dejavnikov ekonomskega blagostanja, industrializacija kmetijske proizvodnje ter velika raba mineralnih virov in različnih kemikalij pa je ustvarila tvegano podobo, da kmetijstvo ni odvisno od ohranjanja trajne naravne rodovitnosti zemljišč, naravne rodovitnosti prsti. Koncept ekonomske produktivnosti kmetijstva se je preusmeril od kmetijskega zemljišča, dela in kapitala zgolj k delu in kapitalu. Obenem velja poudariti izjemno energetsko intenzivnost industrializirane in kemizirane pridelave hrane, saj je npr. v ZDA za proizvodnjo ene kalorije hrane potrebnih šest kalorij fosilnih goriv. Vsaka kalorija na policah urbanih supermarketov za proizvodnjo, pripravo in prevoz zahteva deset kalorij fosilnih goriv (Wackernagel in Beyers, 2019, 35, 49).

Kritiki prevladujočega mehaniziranega in kemiziranega kmetijstva, ki povzročajo degradacijo kmetijskih zemljišč in prsti, zmanjševanje biotske raznovrstnosti in človekovega zdravja, postavljajo v ospredje dograjevanje celostnega kmetijskega sistema, ki (ponovno) poudarja odvisnost ekonomskih in socialnih sistemov, kot so odprti ekonomsko-ekološki sistemi, vrednotenje ekosistemskih storitev kmetijskega prostora in ponorov ogljika, omejitve okoljskega prostora in ekološkega odtisa kmetijstva, od naravnega okolja (Gell, 2008, 296, 297). Tako npr. prst z visoko biotsko raznovrstnostjo med drugim zahteva manj vode, hranil in kontrole »škodljivcev«, bistveno manjša pa je tudi erozija prsti. Permakultura, biološko kmetijstvo, kmetijstvo v gozdu omogočajo življenje mikroorganizmov v prsti, kot vir gnojila pa uporabljajo organske snovi.

Trajnostno, sonaravno kmetijstvo se praviloma definira kot kmetijstvo, katerega produktivnost naj se ohranja brez vnosov neobnovljivih naravnih virov in brez kumulativne degradacije fizičnih in bioloških virov (Gell, 2008, 297). Ključno je dolgoročno ohranjanje naravne rodovitnosti prsti, torej sonaravne pridelave hrane, zasnovane na upoštevanju večplastnega pomena kmetijskih zemljišč, vključno z ohranjanjem pomembnih ekosistemskih funkcij.

Za uveljavljanje koncepta ekosistemskega, sonaravnega gospodarstva je izjemno pomembno kmetijstvo, ki s ploskovnim obremenjevanjem okolja, širjenjem na naravne ekosisteme (gozd), zmanjševanjem naravne rodovitnosti prsti, erozijo, toplogrednim prispevkom in kemizacijo okolja temeljno vpliva na kakovost okolja in ekosistemske storitve. Ana Vovk Korže (2017, 311) predlaga, da se kmetijstvo preusmeri na osnovi treh načinov, principov obdelave zemlje, in sicer na permakulturo, (so)naravno, ekološko kmetovanje (trajnostno kmetijstvo) in biointenzivno kmetijstvo. Zadnje temelji na spoznanju, da na svetu ni dovolj obdelovalnih površin, na katerih bi lahko klasično kmetovali, saj se število ljudi povečuje. Biointenzivno kmetovanje, izhajajoče iz potrebe po lastni samooskrbi, je primerno zlasti za mini kmetije (v velikost nekaj ha), kjer lahko na 400 m² z gostim sajenjem rastlin (zaščita mikroorganizmov v prsti, zmanjšanje izhlapevanja vode, povečevanje pridelka) pridelamo hrano za enega človeka, a brez uporabe strojev, umetnih gnojil in nevarnih škropiv. Sistem je takšen, da se na 70 % površin gojijo rž, ječmen, amarant in blitva. To so rastline z velikim deležem ogljika in ustvarijo veliko organske snovi, ki se uporabi za kompost, zato se rodnost prsti s časom povečuje. 20 % površin se nameni zelenjavi z veliko vsebnostjo vitaminov in mineralov, kot so zelje, korenje, paradižnik, kumarice in brokoli, na preostalih 10 % površine pa se gojijo pridelki za prodajo. Izjemno pomembno je dejstvo, da naravni načini pridelave, kmetovanja ne omogočajo zgolj trajne pridelave hrane, hkrati namreč ohranjajo podperne ekosistemske storitve in s tem posredno tudi druge tipe ekosistemskih, za preživetje ključnih storitev. Ana Vovk Korže (2020) poudarja, da za pridelavo vitalne rastlinske hrane ni treba uporabljati umetnih gnojil, zaščitnih sredstev in živalskega gnoja.

Raziskovalna novinarka Maja Prijatelj Videmšek (2022) opozarja, da 83 % kmetijskih površin zavzema živinoreja, zagotavlja pa le 18 % kalorij v človeški prehrani. Svetovni prehranski sistem po njeni sodbi tava v slepi ulici, je globoko nepravilno, škodljiv za zdravje in okolje. Na svetu je 811 milijonov ljudi podhranjenih, 1,9 milijarde pa debelih ali pretežkih. Ena od možnosti sonaravne prenove prehranskega sistema je zmanjševanje obsega živinoreje, torej prehod na večinsko rastlinsko prehranjevanje, vključno z razvojem rastlinskih alternativ mesu. Nujno je razviti in približati zdrave, okusne in cenovno ugodne rastlinske nadomestke čim več ljudem, ki hkrati prispevajo k zmanjšanju obremenitev okolja. Ena od poti k izdelkom bolj uravnoteženega prehranskega sistema so okusni veganski zrezki, zlasti s pomočjo pretvorbe rastlinskih beljakovinskih izolatov (gensko nespremenjene soje) v vlakna, po teksturi podobna mišičnim (Prijatelj Videmšek, 2022).

Upoštevati je treba tudi naraščajočo vlogo urbanega kmetijstva, ki lahko proizvede npr. velik delež zelenjave (primer Havane), in večkratno koristnost lokalne pridelave hrane, državne in regionalne prehranske samooskrbe, nujnost radikalnega zmanjšanja odvržene hrane itn. Mesta potrebujejo nove in odporne prehranske modele (vključno s kratkimi urbanih oskrbnimi prehranskimi verigami), s katerimi bi presegli okoljske izzive in omejitve, ki nas čakajo v prihodnje (Pernar in Brečko Grubar, 2019, 97). Tako npr. sonaravni vrtovi na strehah hiš v mestih omogočajo oskrbo družine z zdravim sadjem in zelenjavo brez onesnaževanja vode, ravne ozelenjene strehe pa obenem v hudi vročini zmanjšujejo sicer vse višje temperature, ob nalivih zadržujejo deževnico, zmanjšujejo hrup itn. (Stanič, 2013b, 6, 7).

Globalna prehranska veriga in globalni kmetijski trgi so v veliki meri zasnovani brez upoštevanja ekosistemskih in socialnih parametrov proizvodnje in potrošnje kmetijskih pridelkov. Van der Hoff Boersma (2014) poudarja nujnost pravične svetovne trgovine s kmetijskimi pridelki, večji delež dobička za kmete, pomen združništva in pravične cene za opravljano kmetijsko delo. Za ekosistemsko, medgeneracijsko in socialno pravičnejšo prehransko verigo in s tem povezano ceno hrane je treba upoštevati večje število dejavnikov, kot so trajno ohranjanje naravne rodovitnosti prsti, ohranjanje biotske raznovrstnosti, poraba naravnih virov (npr. vode), vpliv na podnebne spremembe, dolžina poti pridelka do trgovine oziroma kupca, (ne)trajnost embalaže, hranilne vrednosti oziroma kakovost pridelka (hrane), spoštovanje človekovih pravic in pravic narave vzdolž cele oskrbne verige itn. Eden od ključnih možnih ukrepov ekosistemsko odgovornejše prehranske oskrbne verige je davek na dolžino opravljene poti kmetijskega pridelka (»od njive do krožnika«). Za kmete pa je treba zagotoviti pravične cene njihovih kmetijskih proizvodov, saj praviloma na koncu prejmejo manj kot polovico (tretjino ali celo petino) končne vrednosti v trgovini.

Gell (2008, 301) sodi, da je v družbi ekonomije odrasti ob pričakovanem dolgoročnem zmanjšanju gostote prebivalstva in potrošnje na prebivalca s pomočjo sonaravnega kmetijstva možno zadovoljiti fiziološke potrebe po hrani. Organski, visoki biodiverzitetni kmetijski donosi z rastlinskim pokrovom »prekritega« in delovno intenzivnega kmetijstva (nova delovna mesta) po njegovem mnenju omogočajo dolgoročno doseganje prehranske zadostnosti, prehranske varnosti znotraj biosfere. A pisec sodi, da bo zagotavljanje prehranske zadostnosti eden od največjih trajnostnih in geopolitičnih izzivov človeštva, saj je na svetu skoraj milijarda lačnih prebivalcev, obenem pa se bo število svetovnega prebivalstva verjetno povečalo še za okoli 3 milijarde, šele konec 21. stoletja lahko pričakujemo stabilizacijo ali postopno zmanjševanje števila ljudi. Tudi sonaravno kmetijstvo bo v proizvodne procese vključevalo sodobna, a sonaravno in medgeneracijsko sprejemljiva znanstveno-tehnološka dognanja, ki bodo zlasti omogočala ohranjanje in izboljševanje naravne rodovitnosti prsti, zmanjšanje vnosov surovin in energije v kmetijsko proizvodnjo, pa tudi manjšo porabo vode, saj je kmetijstvo največji porabnik vode na svetu (namakanje).

Tradicionalni globalni scenariji za promet so zasnovani na ključni vlogi individualnega avtomobilskega prevoza ljudi in cestnega prevoza blaga. A po empiričnih prikazih Weizsäckerja in sodelavcev (2009, 202) je za doseg faktorja 5 v izboljšanju energetske produktivnosti prometa in za 80-% zmanjšanje prometnih emisij toplogrednih plinov treba udejanjati tri strateške trajnostne prometne cilje:

1. bistveno izboljšanje energetske učinkovitosti z oblikovanjem (npr. lažja, manjša, aerodinamična vozila) prometnih sredstev (avtomobilov, tovornjakov, vlakov, letal);
2. prehod k energetsko bolj učinkovitim načinom prevoza ljudi in blaga, npr. pri prevozu ljudi z večjo uporabo javnega prometa in kolesarjenja, hitrih vlakov in videokonferenc namesto letalskih prevozov, pri prevozu blaga pa z večjo vlogo železniškega in ladijskega prevoza namesto rabe tovornjakov;
3. preobrat na področju goriv za prevoz, postopen prehod na elektriko, pridobljeno iz obnovljivih virov, drugo generacijo biogoriv in vodik namesto fosilnih goriv.

Leta 2019 je bilo na svetu okoli 1,4 milijarde osebnih vozil, njihovo število stalno narašča, cestna prometna infrastruktura ne more slediti naraščajoči motorizaciji. V bogatih državah je že več kot 500 osebnih vozil na 1000 prebivalcev, posamezne družine imajo tudi dva ali tri avtomobile. Zlasti v velikih mestih držav v razvoju prihaja do prometnih zastojev, t. i. zunanji stroški avtomobilskega prometa so zelo visoki (Cassia in Ferrazzi, 2018, 96, 98). Vsesplošno vlaganje v prometno infrastrukturo cestnega prometa (avtoceste, mestne obvoznice, parkirni prostori) in letalski promet je v popolno defenzivo in zmanjšanje potovalne privlačnosti (konkurenčnosti) potisnilo sicer pogosto zastarel javni promet, regionalni in mednarodni železniški promet, rečni promet, kolesarjenje, peš hojo.

V letu 2019 sta letalski in ladijski promet prispevala okoli 2 milijardi ton globalnih izpustov toplogrednega CO₂ (5 %) (Emissions Gap Report, 2020). V obdobju 1990–2012 so se izpusti CO₂ letalskega prometa povečali za 75 %, letni izpusti so leta 2018 znašali okoli 1 milijardo ton CO₂ (3 % vseh izpustov CO₂). V povratnem letalskem letu Pariz–New York potnik »proizvede« toliko izpustov CO₂, kot so letni izpusti zaradi ogrevanja povprečnega evropskega stanovanja. Pred začetkom epidemije covid-19 je bilo nad našim planetom nenehno v zraku približno 10.000 zračnih plovil, vsak dan jih je vzletelo približno 100.000. Pandemija leta 2020 pa je zaradi zapor letališč in velikih omejitev letalskega potniškega prevoza krepko zamajala letalski promet, kjer v ceno prevoza dejanski okoljsko-podnebni negativni učinki niso vključeni. Cilja Pariškega podnebnega sporazuma, po katerem naj bi dvig povprečne globalne temperature omejili na 2 °C (po možnosti pa na 1,5 °C) nad ravnjo iz predindustrijske dobe, ne bo mogoče doseči, če letalski in tudi pomorski sektor pri tem ne bosta sodelovala. Od leta 2012 so izpusti toplogrednih plinov iz letalskega prometa v Evropskem gospodarskem prostoru

vklučeni v Sistem trgovanja z izpusti v EU (ETS). Nadomeščanje letalskih potovanj na krajše razdalje (1000–2000 km) s potovanji s hitro železnico (polovica letalskih linij z evropskih letališč je krajših od 1000 km) in elektrifikacija letalskega prometa (ali raba vodika, sinteznih goriv) naj bi zmanjšala onesnaževanje letalskega prometa; pri večjih električnih letalih je trenutno tehnološki problem zlasti skromna moč shranjevanja baterij in njihova velika teža.

Zmanjševanje potreb po prevozu, krajšanje razdalj med območji bivanja, dela, storitev in preživetja prostega časa je ključni gradnik trajnostne mobilnosti. Zato je nujno hkratno trajnostno urbano, prostorsko in ekonomsko načrtovanje ter razvoj sonaravne urbane in medregionalne mobilnosti (kakovosten javni promet, tirni promet, kolesarska infrastruktura, pretehtana električna osebna mobilnost za krajše razdalje, souporaba, sposoja avtomobilov itn.). Države, občine in mesta morajo namesto stalne širitve mestnih obvoznic, gradnje novih avtocestnih povezav, pasov podpirati oblike trajnostne mobilnosti. Primeri skandinavskih urbanih prometnih rešitev kažejo, da so najbolj okoljsko učinkovite investicije v javni promet in kolesarjenje, vse več pa je omejitev in prepovedi rabe avtomobilov v mestnih središčih (Cassia in Ferrazzi, 2018, 97–99).

Arhitekt Nejc Černigoj (2018) upravičeno opozarja, da prometnih zagat v mestih ne bomo rešili s povečanjem zmogljivosti avtomobilske infrastrukture. V mestih z obsežnim gravitacijskim območjem in množico vsakodnevnih migrantov prav tako ne zadošča zgolj delujoče mestno avtobusno ali tramvajsko omrežje, v zelo velikih mestih pa tudi ne zgolj sicer zelo uporabna in učinkovita podzemna železnica. *Za trajnostno urejanje prometa v mestni regiji s številnimi dnevnimi migranti iz drugih naselij regije je najbolj priporočljiva rešitev primestna železnica kot hibridni sistem, ki premošča vrzel med lokalnim javnim prometom in klasično železnico.* Po načelih trajnostnega prostorskega razvoja naj bi okoli postajališč oziroma vozlišč primestne železnice (peš dostopnost do stanovanja) zgoščali urbanizacijo, zgoščena stanovanjska gradnja naj bi potekala vzdolž prometnih infrastrukturnih krakov, ki jih določa prav primestna železnica (primeri dobre prometne prakse – Kopenhagen, Berlin, Dunaj, Celovec).

Vožnja z osebnim avtomobilom je krepko preseгла prostorsko in ekološko nosilnost zlasti večjih urbanih ekosistemov, nujno je radikalno zmanjšanje avtomobilskega prometa in cestnih prevozov tovora. Trajnostne oblike prevoza morajo postati cenovno privlačnejše in bolj funkcionalne od avtomobilskega prevoza, napačno je enostransko zanašanje na etične odločitve prebivalcev, ki so zelo odvisni od individualnih voženj v službo in po drugih opravkih. Prav tako je seveda napačno pričakovanje, da bodo npr. sicer emisijsko bolj primerni električni avtomobili rešili cestne zastoje, pomanjkanje mestnih parkirnih mest ali celo preprečili gradnjo novih mestnih obvoznic oziroma novih avtocestnih pasov. Povečanje npr. zmogljivosti mestnih cestnih obvoznic bo zgolj kratkoročno prineslo zmanjšanje prometnih zastojev, a hkrati dodatno spodbudilo povečanje števila avtomobilov in s tem že srednjeročno povzročilo povečanje prometnih

zastojev in podaljševanje trajanja vožnje. Naloga države in občin je, da s spodbudami in sankcijami razvijejo kakovostne, dovolj hitre in sonaravne alternativne oblike prevoza, ki bodo dejansko omogočile radikalno zmanjšanje prevozov z osebnimi avtomobili. Morda pa bomo kmalu pričeli tehnološko zelo inovativnim oblikam učinkovitega skupnega prevoza, npr. prevoza s pomočjo magnetnega ali drugačnega pogona v vakuumskih ceveh, večje vloge električno ali vodikovo zasnovanega prevoza na kratke razdalje z varčnimi, tihimi manjšimi zračnimi plovili znotraj mest ...

Električna vozila – resnično boljša za okolje, podnebje?

- Primerjava proizvodnje emisij tradicionalnih vozil (TV) z motorjem na notranje zgorevanje (bencin in dizel) in električnih vozil (EV) (baterije) izhaja iz izračunov izpustov vozila v celotnem življenjskem obdobju (»od zibelke do groba«):
 TV – industrijska proizvodnja vozila – od rudnikov železa do izdelave vozila v tovarni, celotna veriga proizvodnje goriv – od črpališč nafte do predelave v npr. bencin, emisije ob uporabi goriv – bencina ali dizla;
 EV – industrijska proizvodnja vozila, celotna veriga proizvodnje elektrike, celotna veriga proizvodnje baterij – od rudnikov redkih kovin do tovarne baterij.
- Emisije v ekvivalentih CO₂ (gram/km) celotnega življenjskega kroga so manjše pri EV, saj ni emisij CO₂ ob vožnji oziroma ob uporabi (zgorevanju) bencina ali dizla, kjer pri vožnji s TV nastane več kot polovica vseh emisij CO₂. Pri EV je namreč pri proizvodnji baterij količina emisij CO₂ v povprečju za polovico manjša od emisij CO₂, nastalih pri vožnji s TV. Izračunane povprečne emisije ekvivalentov CO₂ na prevoženi km so ob upoštevanju celotnega življenjskega kroga TV evropskih avtomobilov okoli 220 gramov CO₂ na prevoženi kilometer (pri hibridnem Toyota Priusu okoli 170 gramov CO₂/km). Emisije ekvivalentov CO₂ na prevoženi km (ob upoštevanju celotnega življenjskega kroga) povprečnega evropskega EV so nekaj nad 120 gramov CO₂/km, npr. na Norveškem okoli 60 gramov CO₂/km (večina proizvedene elektrike v brezogljicnih HE) in v Franciji okoli 70 gramov CO₂/km (večina proizvedene elektrike iz nizkoogljicnih JE, kjer pa nastanejo radioaktivni odpadki).
- Po drugačni metodologiji izračunov emisij CO₂ osebnih vozil na različna goriva avstrijskega ministrstva za okolje (2016; 2018) (na osnovi realnih podatkov za avstrijske razmere, upoštevanje 15-letne uporabe avta) so skupne emisije CO₂ (vožnja, proizvodnja vozil, proizvodnja baterij, oskrba z energijo) na 100 km vožnje:
 - avtomobili s pogonom na bencin: 225 kg;
 - avtomobili s pogonom na dizel: 178 kg;
 - avtomobili na stisnjen zemeljski plin: 160 kg;
 - električni avtomobili z upoštevanjem mešanice proizvedene elektrike v Avstriji (dve tretjini elektrike iz OVE): 101 kg;

- avtomobili na bioplin: 93 kg;
- električni avtomobili zgolj na elektriko iz OVE: 30 kg;
- avtomobili na vodikove celice, proizvodnja vodika zgolj s pomočjo OVE: 29 kg.
- Po podatkih avstrijskega okoljskega ministrstva (2016; 2019) sta ekobilanci za avto z dizelskim (DV) pogonom in EV naslednji:
 - poraba energije/100 km: DV – 70 kWh, EV – 15 kWh;
 - energetska učinkovitost pogonskega goriva: DV – 20 %, EV – 95 %;
 - emisije CO₂/100 km: DV – 19,3 kg, EV – 4–5 kg;
- Zaradi vse večjega deleža OVE pri proizvodnji električne energije se povprečne emisije CO₂ na prevoženi km pri EV zmanjšujejo, obenem pa tudi sodobni TV zmanjšujejo emisije CO₂/km.
- Reciklaža okoljsko obremenjujočih litijevih odpadnih baterij se izboljšuje, ob množičnejši proizvodnji, izboljšanju tehnologij in verjetno ob zamenjavi litija (npr. s kalcijem, cinkom, magnezijem, živim srebrom) se bo okoljska problematika baterij bistveno omejila.
- TV na bencin in dizel so eden od ključnih virov emisij hrupa, dušikovih oksidov (NO_x) in trdnih delcev (PM), ogljikovega monoksida (CO), benzena, fotokemičnega in drugega smoga ter drugih zdravju in ekosistemom škodljivih emisij, ki med drugim globalno letno prispevajo k 2 milijonoma prezgodnjih smrti (Evropa – 0,4 milijona) in k zdravstvenim problemom, zlasti v mestih. V primerjavi z emisijami dušikovih oksidov in trdnih delcev (PM₁₀ in PM_{2,5}) v TE na premog (z zakonsko obveznimi čistilnimi napravami in filtri), katerih elektriko uporabljajo EV, so zračne emisije TV na prevoženi km bistveno večje.

Vir: Cassia in Ferrazzi, 2018; Elsmoor, 2019; Fessler, 2019; Neale, 2021

Poraba (končne) energije električnih vozil na prevoženi km je v primerjavi z vozili na notranje zgorevanje 3–5-krat manjša, saj je energetska učinkovitost elektromotorja 95–97-%, motorja z notranjim zgorevanjem pa 30–35-% (Energie Masterplan ..., 2014, 66). V letu 2020 je bilo na Norveškem tri četrtine na novo registriranih osebnih vozil na električni pogon (EV) (A »Fit for 55« Package ..., 2021, 26). V vsakem primeru bo treba bistveno zmanjšati število prevoženih km z osebnimi vozili, saj tudi EV podnebno (emisijsko) ter širše okoljsko in prostorsko niso trajnostna oblika mobilnosti, kakovostni javni prevoz naj bi prevzel večino potovanj ljudi. Povečano skupno število osebnih vozil, tudi na račun EV, izničuje nekatere pozitivne okoljsko-podnebne ukrepe njihovega večjega deleža, vendar se bo s 100-% prehodom na proizvodnjo električne energije iz OVE njihova okoljsko-podnebna pozitivnejša vloga kljub temu okrepila. Obenem vsako povečanje števila osebnih vozil, torej tudi električnih, prinaša dodatne prometne težave zaradi večje gostote osebnega motornega prometa in zmanjšuje možnosti preusmerjanja potnikov v večjo uporabo javnega prometa, kolesarjenja.

Električna kolesa postajajo vse bolj priljubljeno prevozno sredstvo, izpusti CO₂ so pri klasičnih avtomobilih do 40-krat večji kot v primeru kolesa z elektro pogonom.

EV naj bi opravljali npr. pri hišnih sončnih elektrarnah tudi vlogo shranjevalca presežkov elektrike, iz javnega omrežja pa bi se njihove baterije polnile v nočnem času, ko je splošna poraba elektrike manjša. Po mnenju nekaterih strokovnjakov je pri EV uporaba vodika (vodikove gorivne celice) kot goriva (npr. proizvedenega z elektrolizo s pomočjo elektrike iz sončnih elektrarn) okoljsko bolj obetavna od uporabe npr. litijevih baterij. Laserska obdelava površin naj bi po nekaterih raziskavah (Nemčija) prinesla pravo revolucijo na področju izdelave baterij in elektrifikacije prometa. Rezultati preizkusov zmožnosti hitrega polnjenja baterij z laserji kažejo, da se lahko polnijo bistveno hitreje.

Na Finskem pa so tehnološko razvili in maja 2022 zgradili prvo delujočo peščeno baterijo za shranjevanje toplote, pridobljene iz elektrike solarnih modulov in vetrnih turbin. Visok stolp (silos), napolnjen z okoli 100 tonami nizkokakovostnega gradbenega peska, se polni s toploto iz presežkov sončne in vetrne energije. Električna teče skozi uporovno grelna tuljavo in segreva zrak, ki potem kroži v kanalih in segreje pesek do 500 °C, toplotna energija se lahko shrani za nekaj mesecev. V zračno-vodnem izmenjevalniku toplote se v naslednji fazi ogreva voda, ki se pozimi črpa v stanovanja in druge mestne zgradbe, potrebne daljinskega ogrevanja. V peščeni bateriji je sicer možno iz shranjene toplote po časovnem zamiku ponovno pridobiti električno energijo, vendar je trenutna energetska učinkovitost glede na sedanje tehnologije nizka. Vsekakor pa je tudi shranjevanje presežne energije v obliki toplote velika priložnost za številna podjetja, ki sproščajo odvečno toploto, ki bi jo bilo smiselno zajemati, hraniti in uporabiti v drugih procesih.

Prihodnost visokotehnološke avtomobilske industrije naj bi bila usmerjena v proizvodnjo čistejših (pogon na električno energijo, vodikove celice, druga alternativna goriva), varnih in samovozečih vozil. Povečanje električne mobilnosti zahteva povečano količino električne energije za prevoze, ki pa z okoljsko-podnebnega vidika ne sme biti proizvedena v TE ali JE, električna mobilnost mora potekati hkrati s širitvijo čim bolj sonaravne rabe OVE za proizvodnjo električne energije in opuščanjem TE in JE. Poudariti velja, da je električni avtomobil okoli 4-krat bolj energetsko učinkovit od avtomobila na fosilna goriva, a zgolj elektrifikacija osebne prometa v nobenem primeru ni globinski korak k trajnostni mobilnosti.

Raba t. i. sintetičnih goriv ima pozitivne in negativne okoljske posledice, vsekakor pa je okoljsko primernejša od rabe fosilnih goriv. Vodik je v naravi prisoten le v kemijsko vezani obliki, npr. v vodi, za uporabo je torej potrebna proizvodnja vodika, ki je možna na štiri načine (Lazard's Levelized Cost ..., 2021):

- zeleni vodik – pridobivanje z nizkotemperaturno elektrolizo vode, z električno energijo, pridobljeno izključno iz obnovljivih virov (ne nastaja CO₂, temveč O₂, možna proizvodnja »zelenega« metana – s pomočjo vezave CO₂);

- sivi vodik – pridobivanje s pomočjo parnega preoblikovanja zemeljskega plina, nastali CO₂ uhaja v ozračje;
- modri vodik – sivi vodik, vendar z zajemanjem proizvedenega CO₂;
- rumeni vodik – pridobivanje z električno energijo iz urana (nastaja O₂).

V primeru, da je električna energija proizvedena iz OVE (npr. iz viškov elektrike iz vetrnih elektrarn), se proizvedeni vodik obravnava kot OVE (Kirbiš, 2016, 31). V procesu pretvorbe energije je najprej treba vodo razbiti na vodik in kisik. Dodajanje CO₂ pa omogoča pretvorbo vodika v metan, ki je kot končno gorivo kemično podoben konvencionalnemu bencinu, dizlu in kerozinu, zato je možna uporaba metana v motorjih z notranjim zgorevanjem. Neposredna raba električne moči v avtomobilu je najbolj učinkovita, saj znaša okoli 69 %, kar je bistveno več kot raba vodikovih celic, kjer je učinkovitost 26-%, še nižja pa je učinkovitost rabe sintetičnih goriv – le 13 % (European Mobility Atlas, 2021, 38). Učinkovitost vodika in sintetičnih goriv je nizka zlasti zaradi velike izgube energije pri procesih pretvorbe, pogon avtomobila na draga sintetična goriva zato zahteva za isto razdaljo veliko več elektrike kot električni avtomobil. Glavna težava uporabe vodika v avtomobilih je njegova nizka gostota, njegova prednost pa velika učinkovitost in izkoristek (60 %) v primerjavi z bencinskim (22 %) in dizelskim motorjem z notranjim zgorevanjem (Kirbiš, 2016, 45). Eden od sistemov pretvorbe električne energije v vodik s pomočjo elektrolize in nazaj v električno energijo praviloma ne dosega 50-% izkoristka (Kirbiš, 2016, 98).

Zaradi velike potrebne količine električne energije je verjetno največja prihodnost proizvodnje sintetičnih goriv v zelo sončnih območjih sveta, verjetno pa bodo najbolj uporabna za letala, saj je pri električnih letalih (trenutno) velika teža baterij (European Mobility Atlas, 2021, 38). Sintetični kerozin in biogoriva so trenutno najbolj obetavna goriva (kratko- in srednjeročno) za letalski in ladijski promet, alternativno gorivo pa je razen električne energije tudi vodik (Emissions Gap Report, 2020, 14), ki se je začel leta 2020 v velikem obratu za proizvodnjo (elektroliza z rabo elektrike iz velike bližnje sončne elektrarne) bolj množično proizvajati na Japonskem (mesto Naime).

Trajnostna prometna revolucija torej ni zgolj enostavna in sektorska tehnološka sprememba (npr. pogon vozila na elektriko, vodik), zahteva nov koncept mobilnosti avtomobilske industrije, spremembo načina prevoza, trajnostno prostorsko in regionalno načrtovanje (približevanje lokacij dela, bivanja, storitev), souporabo avtomobila itn. Avtomobilska industrija se bi morala od prodajalca vozil preobraziti v prodajalca prevoznih storitev (Energy (R)evolution, 2015, 9). Seveda velja poudariti, da prehod z avtomobilov na notranje zgorevanje na električne avtomobile (zamenjava goriva) ne rešuje vrste okoljskih in prostorskih problemov, saj tudi uporaba električnih avtomobilov ne zmanjšuje prometnih zastojev, ne zmanjšuje pritiskov za gradnjo novih avtocest in mestnih obvoznic, garaž in parkirnih prostorov. Parkirni prostor za avtomobil je v povprečju velik 15 m², kar je zelo pogosto več kot je površina – otroške sobe.

Nakup in vzdrževanje osebnega vozila, stroški za gorivo predstavljajo pomemben delež izdatkov povprečnega gospodinjstva. Ocenjeni povprečni letni stroški vzdrževanja in uporabe povprečnega osebnega avtomobila (15.000 km, cena avtomobila ob nakupu – 20.000 evrov) so 4140 evrov, posamezni stroški na leto pa so naslednji (European Mobility Atlas, 2021, 29):

- stroški popravil in vzdrževanja vozila – 516 evrov;
- stalni (fiksni) stroški (zavarovanje, cestnina ...) – 888 evrov;
- gorivo – 1104 evrov;
- letno zmanjšanje vrednosti vozila – 1652 evrov.

Weizsäcker in sodelavci (2009, 224) navajajo ugotovitve študij, da koncept souporabe, delitve (izposoje) avtomobilov nadomešča veliko število novih lastniških (privatnih) vozil, in sicer 4–10 v Evropi, 7–10 v Avstraliji in 6–23 v Severni Ameriki. Manjše število privatnih avtomobilov seveda posredno pomeni, da se bodo več uporabljali javni prevoz in kolesa, najemi in vožnja z avtomobili pa bodo bolj premišljeni, zato se bo raba energije bistveno zmanjšala, poraba alternativnih goriv (električna energija, vodik) pa se bo bistveno manj povečala kot v primerih brez koncepta souporabe osebnih vozil. Kljub predvidenemu 3-kratnemu povečanju prometnih potreb naj bi se zaradi bistveno večje učinkovitosti porabe alternativnih goriv in sprememb v načinu prevoza (skupaj za faktor 6) poraba energije v prometu lahko prepolovila (Olesen in drugi, 2002). Nekatera mesta (npr. Singapur že leta 1990) so uvedla omejitve števila avtomobilov, zelo visoke cene ob registraciji novega vozila, a hkrati tudi zelo kakovosten javni prevoz. V Singapurju je zgolj 107 osebnih vozil na 1000 prebivalcev (druga mesta s podobno visokimi dohodki na prebivalca – nad 500), prometne emisije na prebivalca pa so primerjalno nizke, 1,25 tone CO₂ na leto (Global Warming of 1,5 °C, 2018, 580). Tudi uveljavljanje koncepta lokalne samooskrbe s hrano zaradi kratkih razdalj med proizvajalci in kupci kmetijskih pridelkov bistveno zmanjša porabo energije in prometne emisije.

Z vidika zmanjšanja ekološkega odtisa je npr. za Pariz optimalna 6-nadstropna gradnja, ekološki odtis prebivalca velikih nebotičnikov ali razpršenega suburbanega poselitvenega vzorca je bistveno večji (Wackernagel in Beyers, 2019, 49). Zgolj z dosledno uporabo trenutno najboljših tehnologij bi lahko v mestih z relativno velikim ekološkim odtisom le-tega zmanjšali za faktor 5, in sicer zlasti z zmanjšanjem porabe energije v zgradbah (energetske preнове), OVE in zmanjšanjem porabe energije za prevoz, zlasti z zblizanjem območij bivanja, dela in storitev (npr. nakupov) (Wackernagel in Beyers, 2019, 51).

Praktično uvajanje načel okoljske trajnostnosti (sonaravnosti) v gospodarske dejavnosti vnaša naslednje nove cilje in proizvodne metode:

Kmetijstvo – preusmeritev od kmetijskih tehnik kratkoročno visokih vnosov (posledice – degradacija prsti in onesnaženost vode) k organski rabi prsti, sonaravnemu

kmetijstvu, rabi lokalnega znanja ter prehranski samooskrbi na državni in regionalni ravni. Na strani potrošnje hrane je ključno zniževanje rasti svetovnega prebivalstva, večja enakomernost in učinkovitost v razporeditvi in porabi hrane, zadovoljevanje (zgolj) osnovnih potreb po hrani in na rastlinah zasnovana oskrba s hranili in proteini (bistveno manjša vloga mesa v prehrani, rastlinski nadomestki za meso, »poti in stranpoti« celičnega kmetijstva ter mesa iz laboratorija), bistveno večja vloga vegetarijanstva in veganstva, preprečevanje oziroma zmanjševanje nastajanja metana v vampu prežvekovalcev, minimizacija odvržene hrane. Ključen je globinski strukturni premik h kmetijstvu, ki bo trajno vzdržno za planetarni ekosistem, torej zasnovano na (omejeni) nosilnosti planeta.

Industrija – ob 4-kratnem povečanju globalne industrijske proizvodnje po letu 1950 je popolnoma neprimerno kontrolo onesnaževanja še naprej graditi »na koncu pipe« (zmanjševanje okoljskih posledic že proizvedenega obremenjevanja okolja). Sonaravni cilj zmanjševanja emisij in ponovne rabe materialov v celotnem krogu proizvodnje je možno doseči zgolj z rabo principov industrijske ekologije, torej z uvajanjem ekoloških (ekosistemskih) principov v industrijo, kar pa zahteva rekonstrukcijo celotnega industrijskega sektorja v smeri regionalnega krožnega gospodarstva, industrijskih procesov praktično brez odpadkov. Principi posnemanja snovno zaprtih in količinsko »nerastnih« (izjema – začetno obdobje do klimaksnega stanja) naravnih ekosistemov in raba obnovljivih virov energije so osnovni izziv sodobne, ekologizirane industrije v okviru koncepta odrasti in s tem povezanega opuščanja luksuznih, okoljsko destruktivnih izdelkov. Za dosego zahtevnega sonaravnega industrijskega cilja je ključno sodelovanje med podjetji ter vlado in lokalnimi skupnostmi.

Energetika – nujnost prednostnega, bistvenega zmanjševanja rabe energije v bogatih državah in globalni, civilizacijski energetski prehod od rabe fosilnih goriv (zaradi podnebnih sprememb) ter večplastno tvegane, medgeneracijsko krivične in drage jedrske energije k decentralizirani, sonaravni, varčni, brezogljčno zasnovani rabi obnovljivih virov energije. Energetski internet za 21. stoletje, lokalni, regionalni, državni in kontinentalni energetski prenosni sistemi obnovljivih virov energije morajo biti zasnovani mrežno. Veliki proizvajalci energije ne smejo biti lastniki prenosnih energetskih omrežij (javna podjetja), saj niso zainteresirani za vstop milijonov majhnih proizvajalcev energije (vključno s podeželskimi kooperativami, zadrugami za družbeno in okoljsko odgovorno proizvodnjo in prenos zelene energije) iz obnovljivih virov energije. Po prehodnem obdobju pričakovano višjih cen električne energije se bo cena zelene, lokalno proizvedene in porabljene energije po razmeroma kratkem obdobju znižala (pod ceno energije iz omejenih zalog okoljsko škodljivih fosilnih goriv, kjer v ceni niso upoštevani obsežni zunanji stroški). Ob upoštevanju okoljskih, podnebnih in zdravstvenih (zunanjih) stroškov v ceni energije ter upoštevanju medgeneracijske pravičnosti (enakosti) je raba obnovljivih virov energije že v sedanjem tehnološkem trenutku tudi tržno donosnejša.

Podjetja za prenos energije je treba vzpodbuditi, da bodo finančno zainteresirana za učinkovito rabo in varčevanje z energijo ter prenos čim manjših, ne pa povečanih količin energije. Preusmeritev sedanjih podpor rabe fosilnih goriv v podporo alternativnim virom energije je osnovna tržna iniciativa energetskega prehoda, bistveno večjo pozornost je treba nameniti proizvodnji okoljsko sprejemljivih oblik shranjevanja električne (npr. baterije, akumulatorji) in drugih oblik energije, proizvedene iz obnovljivih virov energije.

Promet – podpora učinkovitim skupinskim prometnim sistemom, ki bodo v največji možni meri nadomestili energetske, okoljske in prostorske intenzivni osebni prevoz z avtomobili (vključno z rabo energetske visoko učinkovitih vozil na električni, vodikov pogon), zlasti s sodobnimi sistemi javnega prevoza, železniškega prometa, prevoza s kolesi. Potreben je skladnejši regionalni, policentrični razvoj (zmanjšanje dnevne migracije), preoblikovanje rabe urbanega in suburbanega prostora, optimalna mešana raba prostora (kratke razdalje med območji bivanja, dela in storitev) in drugi ukrepi za minimizacijo potreb prevoza. Razen ekološko-energetske prenove starih zgradb, povečanja rabe obnovljivih virov energije tudi v mestih (zlasti z rabo sončne energije za proizvodnjo električnega toka in toplote na strehah, fasadah) naj bi načrtna ozelenitev mest bila usmerjena v srednjo gostoto zgradb, v izboljšano dostopnost do javnega prometa, omogočanje varnega pešačenja in kolesarjenja ter minimizacijo avtomobilskega in letalskega prometa (hitra železnica). Skupna raven zunanjih stroškov v prometu v državah članicah EU je namreč ocenjena na približno 1000 milijard EUR letno, kar ustreza skoraj 7 % BDP (Za trajnostno Evropo ..., 2019, 31).

Turizem – V letu 2018 je bilo na svetu 1,5 milijarde mednarodnih turističnih prehodov, domači in mednarodni turizem je ustvaril 8800 milijard prihodkov (10,4 %) in zaposloval več kot 300 milijonov prebivalcev (10 %) (Travel & Tourism, 2019). Z izjemo obdobja med pandemijo se je domači in mednarodni turizem uvrščal med najhitreje naraščajoče gospodarske panoge (4-% letna rast). Dohodki od turizma pa v številnih državah in regijah sveta predstavljajo ključen ali pa zelo pomemben finančni vir za državo in lokalne skupnosti, omogočajo pa tudi številna, decentralizirana delovna mesta. Svetovni turizem še vedno prevladujoče označujejo netrajnostne oblike, množični, motorizirani turistični obisk povzroča vrsto okoljskih pritiskov ter v nekaterih naravno zelo ranljivih območjih (obalna in gorska območja, kraški svet, koralni grebeni) in zavarovanih območjih tudi zmanjšanje biotske, pokrajinske raznovrstnosti. V turistično najbolj obiskanih mestih se krepi odpor domačega prebivalstva (Benetke, Barcelona), saj je ogroženo njihovo vsakdanje življenje, množični obisk pa hkrati spodkopava temelje turističnega razvoja. Zlasti v zadnjem obdobju se vse bolj uveljavljajo različne oblike trajnostnega, sonaravnega, »zelenega« in vključujočega, odgovornega urbanega in podeželskega turizma. Le-ta drastično zmanjšuje turistične pritiske na lokalno ter planetarno okolje in podnebje, uvaja turizem brez odpadkov, v ospredje

pa postavlja pristna doživetja, spoštljiv in radoveden odnos do lokalnih prebivalcev, aktivne in zdrave oblike turizma, ki spoštujejo in ohranjajo naravno, kulturno in zgodovinsko lokalno dediščino, lokalno kulinariko itn. Za mednarodni turizem ostaja z okoljskega vidika največji problem način prevoza, saj se potovanja z letali uvrščajo med najbolj emisijsko škodljiva. V prihodnosti naj bi zlasti hitrejši prevozi po železnici in zamenjava goriva za letala (npr. vodik namesto kerozina) bistveno zmanjšali ekološke odtise mednarodnega turizma.

Po mnenju strokovnjakov OZN pa je dejanski predpogoj za radikalno zmanjšanje izpustov toplogrednih plinov sprememba materialnega življenjskega stila posameznika, gospodinjstva. Okoli dve tretjini globalnih izpustov sta namreč povezani z dejavnostmi, s potrošnjo v gospodinjstvih. Veliko zmanjšanje izpustov toplogrednih plinov je možno doseči zgolj z globinsko spremembo življenjskega sloga in hkratno spremembo širših sistemskih razmer v družbi. Upravljanje, vodenje države igra ključno vlogo pri ustvarjanju razmer za spremembo življenjskega sloga, in sicer s politikami, zakonodajo in investicijami v infrastrukturo. Hkrati pa je nujna aktivna vloga državljanek in državljanov, njihova prizadevanja in ukrepi za spreminjanje lastnega življenjskega stila v smeri zmanjševanja izpustov, z vrsto konkretnih trajnostnih dejanj (spremembe v osebni mobilnosti, nakupovanju, prehranjevanju, porabi energije itn.). Tako npr. odpoved povprečno dolgemu letalskemu prevozu zmanjšuje osebne izpuste za 1,9 tone ekvivalentov CO₂, raba elektrike iz OVE za 1,5 tone ekvivalentov CO₂, vegetarijanska dieta pa v povprečju 0,5 tone ekvivalentov CO₂ letno (Emissions Gap Report, 2020, 14, 15). Za udeležanje zahtevnejšega cilja Pariškega podnebnega sporazuma o porastu globalne temperature za največ 1,5 °C bi bilo treba letne izpuste zaradi potrošnje do leta 2030 zmanjšati na okoli 2 toni ekvivalentov CO₂ na prebivalca. To pa pomeni, da bi moral 1 % najbogatejših na svetu izpuste toplogrednih plinov v letu 2015 (več kot 70 ton ekvivalentov CO₂) že zgolj do leta 2030 zmanjšati za več kot 30-krat, revnejša polovica svetovnega prebivalstva pa bi lahko izpuste zaradi porasta osnovne potrošnje (0,7 tone ekvivalentov CO₂) povečala za 3-krat (Emissions Gap Report, 2020, 15), po mnenju pisca pa ob pričakovanem tehnološkem razvoju rabe OVE to ne bi smel biti zadnji cilj sonaravne energetike.

Zlasti zaradi posledic podnebnih sprememb, krčenja ekosistemskih storitev in medgeneracijske pravičnosti je treba v ekosistemski družbeni ureditvi močne trajnostne sonaravne gospodarske gradnike na osnovi odpovedi modelu trajne gospodarske rasti in pospešenega uvajanja koncepta odrasti, krožnega gospodarstva in sonaravne rabe OVE vztrajno in brezkompromisno vgrajevati v vse gospodarske dejavnosti, infrastrukturne sisteme, javne in privatne storitve, v delovanje gospodinjstev in rabo prostora, v gospodarske podstati blaginje ljudi in ekosistemov, v spremembo samega življenjskega stila.

3.3.2.2 Energetske podstati

3.3.2.2.1 Ekosistemski gradniki energetike

V hierarhiji strukture in funkcije narave je ekosistem celotne Zemlje najvišja evlucijska sinteza življenja (Tarman, 1992, 263). Planetarni ekosistem je snovno zaprt in energetsko odprt termodinamični sistem, ki v obliki svetlobe sprejema ogromne prilive t. i. negentropije Sonca. Po odboju energije Sonca od Zemljinega površja se v vesolje oddaja energija v obliki »odpadne« toplote, Zemlja torej »živi« na račun povečanja entropije Sonca. Biosfera (ekosfera) pa s procesi fotosinteze zavira, upočasnjuje proces entropije (pretvorbo v odpadno toploto), omogoča sicer po deležu skromno, a za človeško civilizacijo izjemno pomembno akumulacijo proste energije Sonca. »Stranski« produkt fotosinteze je kisik, ki je omogočil izjemno razrast zemeljskega življenja v pisani mavrici rastlinskih in živalskih vrst.

Vaclav Smil (2018, 1) upravičeno podčrtuje, da bi bilo življenje na Zemlji nemogoče brez fotosintezne pretvorbe Sončeve energije (pretvorba zgolj 0,5 % od celotne prispele radiacije v kemično energijo) v biomaso rastlin, preživetje vseh živalskih vrst in človeške vrste je odvisno od te edinstvene energetske pretvorbe. Skoraj celotna zgodovina človeštva je bila grajena na zelo počasnem povečanju uporabe trajnih prilivov Sončeve energije, sodobna civilizacija pa se je v zadnjih 200 letih razuzdano in medgeneracijsko neodgovorno in skrajno egoistično zagrizla v omejeno, milijone let nastajajočo sončno doto biosfere Zemlje, v količinsko omejene, praktično neobnovljive fosilne vire (in omejene količine urana), ki pa jih označuje velika energijska gostota. Trajna antropogena rast, torej povečevanje svetovnega prebivalstva in še bolj pospešena rast svetovnega gospodarstva, je povzročila večkratno povečanje porabe energije v zadnjih 50 letih, kar je med drugim sprožilo pospešene procese naraščanja degradacije energije in snovi. Z nastalimi izpusti toplogrednih plinov ob zgorevanju fosilnih goriv pa so bile pred nekaj desetletji presežene samočistilne zmogljivosti celotnega svetovnega ozračja, radioaktivni odpadki kot posledica energijske rabe urana pa bodo še tisočletja bremenili biosfero in prihodnje generacije. *Omejene zmogljivosti planetarnega ekosistema za nevtralizacijo naraščajočega antropogenega energetskega in drugega obremenjevanja okolja, ne pa izčrpanost dosegljivih fosilnih goriv in urana, so temeljna, univerzalna omejitve proizvodnje in porabe energije. Na omejenem planetu z omejenimi naravnimi viri in omejenimi samočistilnimi sposobnostmi ni možna trajna rast prebivalstva, gospodarstva, trajno povečevanje rabe energije, snovi in prostora. Ekosistemska družbena ureditev je zato energetsko ključno zasnovana na zmanjšanju sedanje prekomerne porabe primarne in končne energije, opustitvi rabe fosilnih goriv in jedrske energije ter na ekosistemsko pretehtani in količinsko omejeni rabi energije iz obnovljivih virov.*

Leta 1900 je znašala komercialna poraba primarne energije manj kot 1 milijardo ton naftnih ekvivalentov (toe), leta 1960 3,4 milijarde toe, leta 1980 8 milijard toe, leta 2000 pa okoli 10 milijard toe. V obdobju 1920–2019 se je poraba primarne

energije povečala za 9,6-krat, število svetovnega prebivalstva pa za 4,3-krat (Energy for Tomorrow ..., 2000; Energy Production and ..., 2021). Ekonomska rast oziroma rast BDP je ključni globalni motor večanja potreb po energiji, po letu 1971 je namreč vsako 1-% letno rast globalnega BDP spremljala 0,6-% rast porabe primarne energije (Energy (R)evolution, 2015, 65). Leta 2019 je znašala komercialna poraba primarne energije 14,9 milijarde toe (173.340 TWh), v obdobju 2010–2019 je bila zabeležena 1,4-% povprečna letna rast svetovne porabe primarne energije (Energy Production and ..., 2021). V letu 2021 se je globalna poraba energije povečala za 4,6 % (poraba premoga za 4,5 %) in več kot nadomestila upad porabe energije v letu 2020, ki je znašal 4 % (Global Energy Review, 2021).

Rast globalnih materialnih dejavnosti je prvi, rast svetovnega prebivalstva pa drugi ključni razlog eksponentne rasti proizvodnje in porabe energije. V zadnjih 100 letih se je svetovna proizvodnja in poraba energije povečala za 11-krat in je za skoraj 3-krat preseгла hkratno povečanje svetovnega prebivalstva (Enough is Enough ..., 2010).

Leta 2017 je znašala globalna komercialna proizvodnja energentov 14 milijard toe, od tega je znašal delež fosilnih goriv več kot 80 % (premog – 26,9 %, nafta – 31,9 %, zemeljski plin – 22,5 %), obnovljivih virov energije 13,5 %, jedrske energije 4,9 % in drugih virov 0,3 % (EU Energy in ..., 2019), podobna struktura rabe virov energije je bila tudi leta 2019 (Statistical Review of World ..., 2020). V letu 2018 se je poraba primarne energije povečala za 2,8 %, v letu 2019 pa za 1,3 % (Statistical Review of World ..., 2020, 4). V letu 2020 se je zaradi posledic pandemije koronavirusne bolezni poraba primarne energije zmanjšala za okoli 5 %, še nekoliko bolj pa so se zmanjšali izpusti CO₂. OVE (zlasti vetrna in sončna energija) in zemeljski plin pa so v svetovni energetski bilanci postopoma nadomeščali druge vire energije (World Energy Outlook, 2020). Leta 2019 je bila proizvodnja električne energije v EU z okoli 0,5 milijarde prebivalcev (3215 TWh oziroma 6400 kWh na prebivalca) 3,7-krat večja kot v Afriki z okoli 1,3 milijarde prebivalcev (870 TWh oziroma 640 kWh na prebivalca), na prebivalca pa je bila v EU poraba elektrike za 10-krat večja kot na prebivalca v Afriki (Statistical Review of World ..., 2020, 61).

V obdobju 2000–2017 se je poraba primarne energije v ZDA in EU stabilizirala oziroma rahlo zmanjšala, na Kitajskem pa skoraj potrojila. Poraba energije na svetu se je v zadnjih 60 letih 2,5-krat povečala, delež premoga pa se ni zmanjšal, torej se je njegova količinska (absolutna) poraba povečala za 2,5-krat, zmanjšal pa se je delež nafte na račun zemeljskega plina in jedrske energije. Kljub intenzivni gradnji elektrarn na OVE v razvitih državah je povečanje deleža OVE in biogoriv na globalni ravni še vedno zanemarljivo, ugotavljata Kuštrin in Senegačnik (2019). *Leta 2019 je bila poraba primarne energije 1,8 toe na prebivalca sveta, v EU pa okoli 3,2 toe na prebivalca, po konceptu okoljskega prostora naj bi bila globalno dolgoročno sprejemljiva poraba primarne energije pod 1,5 toe na prebivalca (pod 2000 vatov dnevno), a zgolj v primeru visokega deleža OVE.*

Leta 2017 je bilo na svetu proizvedeno skoraj 25.600 TWh električne energije, med viri pa je bil še vedno najpomembnejši premog (38,5 %), sledijo OVE (24,5 %, od tega HE – 16 %), zemeljski plin (23 %), jedrska energija (10,3 %), nafta (3,3 %) in drugo (0,4 %). Leta 2018 so JE še vedno proizvedle več električne energije (2563 TWh) kot skupaj vetrne (1270 TWh) in sončne elektrarne (585 TWh), katerih skupna proizvodnja je znašala tri četrtine proizvodnje elektrike v JE (The World Nuclear Industry ..., 2019, 217). Ampak zmogljivosti sončnih elektrarn so bile leta 2018 za 50-krat večje, kot je bila napoved Mednarodne agencije za energijo (IEA) leta 2002 (Lovins, 2019, 11).

Med letoma 2018 in 2019 se je svetovna proizvodnja električne energije iz OVE (brez upoštevanja HE) povečala za 338 TWh, iz urana pa bistveno manj, zgolj za 96 TWh. Leta 2018 je znašala svetovna proizvodnja električne energije 26.653 TWh, leta 2019 pa 27.005 TWh oziroma 1,3 % več kot prejšnje leto, delež ključnih virov za proizvodnjo električne energije pa je bil naslednji (Statistical Review of World ..., 2020, 61):

1. premog – 36 %;
2. zemeljski plin – 23 %;
3. hidroenergija – 16 %;
4. drugi obnovljivi viri energije – 10 %;
5. jedrska energija – 10 %.

Vendar velja podčrtati, da so se v obdobju 2000–2018 dodatne zmogljivosti vetrnih elektrarn povečale za 547 GW, sončnih elektrarn za 487 GW, jedrskih elektrarn pa za 41 GW, ob upoštevanju vseh jedrskih reaktorjev, ki konec leta 2018 niso obratovali, pa zgolj za 15 GW. V letu 2018 se je proizvodnja elektrike iz vetrnih elektrarn povečala za 12,6 % (2017 – 17,8 %), v sončnih elektrarnah za 28,9 % (leta 2017 – 38 %), v JE pa za 2,4 % (leta 2017 – 1 %) (The World Nuclear Industry ..., 2019, 215). V dveh letih sta tako Kitajska kot Indija povečali proizvodnjo elektrike iz OVE za toliko, kot je znašala vsa njuna proizvodnja elektrike v JE leta 2018 (Lovins, 2019, 9). Leta 2020 se je proizvodnja električne energije v jedrskih elektrarnah zmanjšala za 4 %, v letu 2021 pa povečala za 2 % oziroma za polovico upada iz leta 2020 (Global Energy Review, 2021, 29). V obdobju 2000–2020 se je moč sončnih elektrarn izjemno povečala, v letu 2021 so nove sončne elektrarne predstavljale 56 % vseh novih letnih zmogljivosti iz OVE, vetrne elektrarne pa 31 %. V obdobju 2009–2020 so se stroški na proizvedeno kWh v sončnih elektrarnah zmanjšali za 90 % (Global Market Outlook, 2022, 7).

V letu 2020 se je globalna vloga OVE pri oskrbi z energijo ponovno okrepila (The World Nuclear Industry ..., 2021, 18, 32):

- skupne investicije v proizvodnjo električne energije so presegle 300 milijard dolarjev in so bile za 17-krat večje kot v jedrsko energijo;
- po letu 2009 so se t. i. levelizirani stroški za sončne elektrarne zmanjšali za 90 %, za vetrne elektrarne za 70 %, za jedrske elektrarne pa povečali za 33 %;

- letna rast proizvodnje električne energije iz sončnih elektrarn je bila 21 %, iz vetrnih elektrarn 12 %, proizvodnja elektrike iz jedrskih elektrarn pa je bila manjša za 4 %;
- v EU so OVE (38 %, vključujejo tudi hidroenergijo) pri proizvodnji elektrike prvič presegli fosilna goriva (37 %) in postali ključni vir proizvodnje elektrike;
- v EU so alternativni OVE (brez upoštevanja HE) prvič proizvedli več elektrike kot jedrske elektrarne.

V letu 2021 so bile po moči sončnih elektrarn na prebivalca vodile naslednje države (Global Market Outlook, 2022, 20):

1. Avstralija – 1049 W;
2. Nizozemska – 825 W;
3. Nemčija – 714 W;
4. Japonska – 616 W;
5. Belgija – 599 W;
6. Malta – 467 W;
7. Luksemburg – 435 W;
8. Danska – 426 W;
9. Južna Koreja – 416 W;
10. Švica – 412 W.

Leta 2000 so svetovne emisije toplogrednega CO₂ bile 3,8 tone CO₂ na prebivalca, do leta 2016 so se povzpele na 4,3 tone CO₂ na prebivalca (EU Energy ..., 2019, 18) in leta 2018 (38 milijard ton CO₂; od tega Kitajska več kot 10 milijard ton, ZDA 5,5 milijarde ton, EU-28 pa 3,5 milijarde ton) na več kot 4,9 tone CO₂ na prebivalca (Emissions Gap Report, 2019, 4), po metodološko nekoliko drugačnih preračunih pa so bile leta 2019 4,4 ton CO₂ na prebivalca (Statistical Review of World ..., 2020, 15).

Skupne emisije toplogrednih plinov (ogljikov dioksid, metan, didušikov oksid, F-plini), skupaj s posledicami spremembe rabe zemljišč (npr. zmanjšanje ponorov zaradi krčenja gozdnih površin in številnih velikih gozdnih požarov) še vedno naraščajo in so leta 2018 presegle 55 milijard ton ekvivalentov CO₂ (CO₂e) oziroma več kot 7 ton na prebivalca, leta 2019 pa so znašale več kot 59 milijard ton ekvivalentov CO₂. Po konceptu tradicionalnega okoljskega prostora je zgornja meja zmogljivosti ozračja za sprejemanje emisij vseh toplogrednih plinov 1,7 (oziroma 1,6) tone ekvivalentov CO₂ na prebivalca, a številni strokovnjaki opozarjajo, da je dolgoročna emisijska nosilnost ozračja dejansko bistveno nižja, okoli 0,5 tone ekvivalentov CO₂ na prebivalca. V letu 2020 so se izpusti CO₂ po enem od izračunov zlasti zaradi posledic covida-19 zmanjšali le za 1,2 % (0,4 milijarde ton) (po drugih za 4–7 %), v letu 2021 pa so se ponovno bistveno povečali, in sicer za okoli 5 % (1,5 milijarde ton) (Global Energy Review, 2021).

V globalni končni porabi energije je bil leta 2015 največji delež toplote (48 %), sledil je promet (32 % – nafta, zemeljski plin), delež električne energije pa je bil najmanjši. Pri nekaterih končnih uporabnikih, ki uporabljajo toploto nižjih temperatur, ali npr. v prometu z osebnimi vozili, so velike rezerve za varčevanje, potem pa je možna učinkovita elektrifikacija. Pri drugih končnih uporabnikih pa vsesplošna elektrifikacija ni smiselna (Lovins in drugi, 2019).

Energetska učinkovitost na globalni ravni je skromna, leta 2018 se je povečala zgolj za 1,2 % namesto želenega 3-% letnega dviga, ki bi bil možen ob uporabi obstoječih, torej najboljših razpoložljivih tehnologij. Čeprav se je poraba energije na enoto proizvoda in storitev zmanjšala, se zaradi rasti svetovnega prebivalstva in gospodarstva ter dviga BDP absolutna poraba primarne ter končne energije vsako leto globalno poveča v povprečju za okoli 1,5–2 %. Energetski pritiski ogrožajo delovanje vseh sestavin planetarnega ekosistema, izpusti v ozračje pa že presegajo zgornje meje in povzročajo antropogeno spodbujene podnebne spremembe; energetski sektor je največji globalni vir emisij toplogrednih plinov (The World Nuclear Industry ..., 2019, 13). Za udejanjanje celo manj ambicioznega cilja Pariškega podnebnega sporazuma (povečanje povprečne globalne temperature za največ 2 °C) bi bilo treba planetarno energetsko intenzivnost zmanjševati letno za 3,4 %, za udejanjanje bolj ambicioznega cilja (pod 1,5 °C) pa bi bilo potrebno zmanjšanje energetske intenzivnosti celo za 6,7 % letno (Lovins in drugi, 2019, 8). T. i. LED-svetila so po vsakem desetletju 30-krat bolj učinkovita, 20-krat bolj svetla in 10-krat cenejša. Zgolj njihova globalna in popolna uporaba bi privarčevala osmino vse svetovne porabe elektrike (Lovins in drugi, 2019, 5).

Energetsko zgodovino človeštva v zadnjih 100 letih temeljno označuje trajno povečanje porabe energije (nad stopnjo rasti prebivalstva), ključna vloga neobnovljivih zalog energije (fosilna energija), omejena vloga obnovljivih virov energije in jedrske energije ter ključen prispevek proizvodnje, prevoza in porabe energije pri preseganju planetarnih samočistilnih zmogljivosti, kar še posebej velja za svetovno ozračje (koncentracije toplogrednih in drugih plinov). *Človeštvo je na energetskem razpotju, saj se zlasti zaradi prekomernega energetskega obremenjevanja planetarnega ekosistema (predvsem ozračja) majo temeljne globalne podstati sedanjega modela oskrbe z energijo.* Prepoznavanje posledic delovanja drugega zakona termodinamike oziroma entropijskega zakona (enosmernost sprememb energije in snovi) je na omejenem planetu krepko spodkopalo napačno predpostavko o zgodovini kot trajni rasti (Rifkin, 1989, 20, 21). Tako je tudi tradicionalno pridobivanje velikih količin energije skoraj izključno iz virov energije, ki v energijskih pretvorbah večajo entropijo (energijsko degradacijo), vedno bolj ekološko problematično, pa tudi obljubljeni povečevanje rabe obnovljivih virov energije seveda ni brez ekoloških in prostorskih problemov. Tudi papež Frančišek (2015, 19) zagovarja drugačen koncept oskrbe človeštva z energijo, saj zaradi trdnih znanstvenih ugotovitev ne dvomi v antropogeno pogojenost sodobnih podnebnih sprememb. Opozarja, da bi nadaljevanje

dosedanjega energetskega vzorca zaradi hitrega ogrevanja ogrozilo svetovno ozračje (podnebje) kot skupno dobro nas vseh. Skrbi ga, da bi bili v 21. stoletju priče nezaslišanim podnebnim spremembam in edinstvenemu uničenju ekosistemov, najtežje posledice pa čakajo države v razvoju, kjer bodo množice najbolj prizadetih, najbolj revnih ljudi zaradi degradacije okolja po njegovem mnenju dobesedno prisiljene v selitve. Zato zagovarja pospešeno nadomeščanje fosilnih goriv z OVE, razvoj tehnologij za shranjevanje energije in izboljšanje energetske učinkovitosti (Papež Francišek, 2015, 18, 19).

Industrijsko, ekspanzijsko dobo človeštva so na energetske polju temeljno označevali trajna rast proizvodnje energije, pospešeno trošenje zalog neobnovljivih virov energije (fosilna goriva in uran) ter prekomerne okoljske obremenitve energetike. Postindustrijsko dobo pa naj bi temeljno označevala smotrna in v gospodarsko razvitih državah bistveno manjša raba energije, posredna in neposredna raba sončne energije ter dodatno geotermalne energije. Zaradi entropijske narave rabe energije in okoljskih posledic prekomerne rabe je po zahtevah koncepta okoljskega prostora treba v bogatih državah porabo primarne energije zmanjšati za najmanj polovico, bruto končne energije pa za več kot tretjino. Kljub temu v tradicionalnih energetske scenarijih v najboljšem primeru prevladujejo mehanizmi in ukrepi za stabilizacijo oziroma za zelo skromno zmanjšanje rabe energije. Z ekosistemskega vidika pa je jasno, da planetarni ekosistem ni sposoben nevtralizirati negativnih emisijskih posledic v primeru preslikave zahodnega potrošniškega energetskega vzorca še v države v razvoju. Bogate države morajo torej radikalno zmanjšati absolutno porabo energije, tako bogate države kot države v razvoju morajo imeti na razpolago najbolj učinkovite tehnologije za prepotreben dvig energetske storitev, vendar ne na račun dodatnega emisijskega in drugega obremenjevanja ozračja ter drugih sestavin okolja.

Po mnenju radikalnejših snovalcev energetske prihodnosti je za prehod h globalnemu sonaravnemu, ekosistemsko zasnovanemu gospodarstvu in k varni organizaciji življenja človeštva (tudi za druge zemeljske vrste) ter stabilizaciji svetovnega podnebja ključen globinski energetski prehod, pravočasna zamenjava energetske osnove človeštva: učinkovitejša in manjša raba energije, zamenjava neobnovljivih virov energije (fosilna goriva, uran) z OVE, decentralizirana, vendar mrežno povezana proizvodnja in potrošnja energije, razogljičenje svetovne energetike. Civilizacijski energetski prehod se je pravzaprav že začel, saj so globalne investicije v proizvodnjo elektrike iz OVE že 2-krat večje kot v proizvodnjo elektrike iz fosilnih goriv, bistveno pa presegajo tudi vlaganja v rabo jedrske energije. Letni svetovni trg »čiste« energije znaša okoli 1300 milijard evrov, po napovedih Evropske komisije pa bo trg OVE v EU naraščal celo počasneje kot na nekaterih drugih celinah (npr. v Aziji in Severni Ameriki) (In-Depth Analysis ..., 2018, 262).

Tudi Naomi Klein (2019, 251, 252) poudarja, da je v t. i. novem zelenem načrtu (Green New Deal) za zadovoljevanje temeljnih materialnih potreb osrednja naloga hitra energetska transformacija k 100-% rabi OVE, torej popolna opustitev rabe fosilnih goriv in tudi jedrske

energije. Namesto centraliziranih tehnologij jedrskih elektrarn predlaga decentralizirane tehnologije za rabo OVE, naravi dominantne JE po njeni sodbi niso rešitev za izhod iz okoljske krize. Energija iz JE je draga in v primerjavi z OVE prepočasna za nadomeščanje fosilnih goriv, obenem pa povezana z resnimi tveganji zaradi rudnikov urana in skladiščenja radioaktivnih odpadkov (Klein, 2019, 100, 181). Gospodarsko razvite in bogate države sveta morajo po mnenju Klein (2019, 285) radikalne spremembe v energetiki izpeljati zgolj v desetih letih, v celoti pa v 30 letih. Vsako izgubljeno leto je glede na toplotne globalne razmere tako rekoč podnebno katastrofalno. Drastične spremembe v energetiki bogatih držav so med drugim dejansko predpogoj, da lahko revnejše države zahtevne spremembe izvedejo po bolj postopni, »gradualistični« poti in se obenem izognejo ponavljanju ekosistemsko in okoljsko napačnih energetske odločitve bogatih držav.

Opustitev rabe jedrske energije in fosilnih goriv (velika energijska gostota) do srede 21. stoletja in zmanjšanje porabe energije je seveda revolucionarna energetska ideja, številni energetski strokovnjaki so do nje skeptični, vendar vse več strokovnjakov, inženirjev in aktivistov zagovarja in promovira vizijo 100-% rabe OVE (Energy (R)evolution, 2015, 8). Termodinamični potencial sicer razpršenih OVE planeta bistveno presega potrebe človeštva po energiji. *Skupni teoretični potencial OVE planeta za vsaj 3000–5000-krat presega sedanjo planetarno porabo energije, po potencialu pa izstopa vsakodnevni priliv Sončeve energije*. Zgolj v eni uri sprejme Zemlja od Sonca več energije, kot je svetovna poraba energije v enem letu (Fessler, 2019, 4). Po drugih ocenah naj bi Sončeva energija, ki doseže zemeljsko površje, bila celo 7900-krat večja od sedanje globalne porabe energije, v enem dnevu prispela količina Sončeve energije pa bi zadovoljila vse potrebe po energiji v 20 letih (Energy (R)evolution, 2015, 220).

Rast proizvodnje obnovljive energije bo v prihodnosti po večini napovedi temeljila na energiji vetra, fotovoltaičnih celicah in sončnih elektrarnah, geotermalni energiji, pomembna pa bosta tudi vodna energija in biomasa (zlasti les) ter energija morskega valovanja (Brown, 2006; 2008; Medved in Arkar, 2009). V letu 2017 je znašala zmogljivost fotovoltaičnih elektrarn 405 GW, 89 % od njih je bilo zgrajenih po letu 2010 (Fessler, 2019, 80). Stroški proizvodnje iz OVE se hitro nižajo, tako so se stroški proizvodnje sončne in vetrne energije v zadnjih petih letih znižali za 50–80 %, cene litijevih ionskih baterij za avtomobile pa za 65 % (Nagy, 2018, 4, 122). Cena sončnih elektrarn se je po letu 2010 zmanjšala za 70 %, vetrnih elektrarn pa za 25 % (Fessler, 2019, 241). V obdobju 2010–2019 se je realna cena sončnih modulov zmanjšala za 89 %, cena litijevih ionskih baterij (za 1 kWh) pa se je v obdobju 2011–2020 znižala za okoli 10-krat (Human Development Report, 2020, 82, 84). Leta 2010 je cena baterijskega kompleta za avtomobil (celice, komponente in ohišje) bila 1191 dolarjev/kWh, leta 2020 pa 137 dolarjev/kWh. Ob vsaki podvojitvi zmogljivosti sončnih elektrarn se cena njihove proizvedene električne energije zmanjša za 16 % (Fessler, 2019, 29). Podčrtati velja, da je cena proizvedene električne energije iz fosilnih goriv in urana zlasti ekosistemsko in

»medgeneracijsko« izjemno podcenjena, saj ne vključuje vseh t. i. zunanjih in medgeneracijskih okoljsko-podnebnih stroškov, ki se nepravilno prelagajo na prihodnje generacije. Vendar tudi npr. v številnih rudnikih litija prihaja do mnogih negativnih vplivov na okolje in zdravje zaposlenih, torej tudi raba sončne energije ni brez nekaterih negativnih okoljskih posledic.

Leta 1975 je bila učinkovitost sončnih celic 4-%, cena sončnih modulov pa okoli 100 dolarjev na vat moči, leta 2015 je bila učinkovitost sončnih celic 24-%, cena sončnih modulov pa 0,55 centa na vat moči in se še naprej zmanjšuje (Fessler, 2019, 24, 25). Z izdelavo rekordne t. i. tandemske sončne celice (nadomeščanje klasičnih enospojnih silicijevih celic z dvospojnimi sončnimi celicami) je bila dosežena največja učinkovitost pretvorbe svetlobne energije v električno, in sicer 29,2-% (Topič in Jošt, 2021). Veliko obetajo tudi tanki, fleksibilni in lahki organski fotovoltaični moduli, ki se jim postopoma povečuje tudi energetska učinkovitost, ki je še razmeroma nizka, največ 11,5-%. V nekaterih območjih sveta (Kalifornija, Španija) so npr. sončne in vetrne elektrarne kljub neupoštevanju vseh zunanjih in medgeneracijskih stroškov rabe fosilnih goriv praktično že postale konkurenčne konvencionalnim elektrarnam (TE). V številnih državah (npr. Nemčija, Kitajska) in geografskih območjih naj bi postale konkurenčne do leta 2025, kmalu po letu 2030 naj bi bila s pomočjo decentraliziranih OVE proizvedena več kot polovica elektrike na svetu. Leta 2017 je bilo 73 % vseh novih kapacitet sončnih elektrarn nameščenih v ZDA, Indiji, na Kitajskem in Japonskem. Indija kot država v razvoju je zgolj v letu 2017 zmogljivosti sončnih elektrarn povečala za 9500 MW (Fessler, 2019, 80). Vse kaže, da je tudi za države v razvoju (vključno z državami Afrike) zlasti raba »domače« in brezplačne sončne energije ključna podstat prihodnje trajnostne in sonaravne energetske oskrbe ter energetske varnosti.

V letu 2004 je na pobudo takratnega republikanskega guvernerja Arnolda Schwarzeneggerja Kalifornija začela temeljito spreminjati energetiko, načrt je bil – 1 milijon fotovoltaičnih elektrarn na strehah zgradb do leta 2017, junija 2018 je bilo v Kaliforniji instaliranih 863.266 sončnih elektrarn (moč – nad 22 GW). Nekdanji ameriški predsednik Donald Trump (tudi republikanec) pa je bil zagreti podpornik premoga, nafte in zemeljskega plina, v antropogeno povzročene podnebne spremembe pa ni verjel (Fessler, 2019, 72). Vendar – zlasti zaradi ekonomskih in okoljskih razlogov je bilo leta 2018, torej v obdobju vladanja Trumpa, zaprtih več TE na premog (11,4 GW) kot v prvih treh letih vladanja predsednika Obame, nadomestile so jih zlasti sončne in vetrne elektrarne, delno tudi TE na plin (Fessler, 2019, 237).

Proizvodnja električne energije iz OVE (sončna in vetrna energija, biomasa, energija valovanja in plimovanja, hidroenergija in geotermalna energija kot pogojno obnovljiva energija) je v energetskih objektih soproizvodnje toplote in električne energije že presegla proizvodnjo elektrike v jedrskih elektrarnah (JE) ter je postala najhitreje rastoči vir energije na svetu (Weizsäcker in drugi, 2009, 44). V primeru upoštevanja zunanjih

okoljskih, podnebnih in zdravstvenih stroškov proizvodnje in rabe fosilnih goriv in npr. medgeneracijskih stroškov shranjevanja radioaktivnih odpadkov bi bila cenovna privlačnost uporabe OVE še bistveno večja. Hitro upadanje stroškov proizvodnje elektrike iz OVE in velik napredek tehnologij za shranjevanje električne energije, proizvedene iz časovno spremenljivih OVE (veter, sončna energija), pospešujeta njihovo rabo. Določen okoljski problem predstavljajo sončne celice po uporabi, vendar je možen visok delež reciklaže stekla (predstavlja 80–85 % sončne celice) in alumunija, silicij pa je možno v skoraj 99 % ponovno uporabiti pri proizvodnji novih sončnih celic.

Letno poročilo Mednarodne agencije za energijo (IEA) je leta 2020 objavilo oceno stroškov proizvodnje električne energije iz virov energije različnih tehnologij. Proizvodnja elektrike s pomočjo sončne energije je bila za 20–50 % cenejša (glede na regije) kot v letu 2019 zlasti zaradi bistvenega zmanjšanja ocenjenih stroškov proizvodnje elektrike v vetrnih elektrarnah oziroma nižjih stroškov kapitala. Poročilo navaja, da je elektrika iz fotovoltaičnih elektrarn na zelo ugodnih lokacijah (okoli 20 dolarjev/MWh) postala najbolj poceni proizvodnja električne energije v zgodovini. Stroški za nove sončne elektrarne v Evropi in ZDA so po oceni IEA 30–60 dolarjev/MWh, v Indiji in na Kitajskem pa zgolj 20–40 dolarjev/MWh (Solar is Now Cheapest ..., 2020).

Geografsko oziroma prostorsko različne lokacije mavrice OVE v nastajajočih pametnih elektroenergetskih omrežjih prav tako zmanjšujejo negativne učinke nihajoče proizvodnje elektrike iz posameznega OVE. Podčrtati velja še dejstvo, da je npr. proizvodnja elektrike iz nekaterih OVE (vodna energija, biomasa, geotermalna energija, plimovanje) v daljšem časovnem obdobju dejansko konstantna in lahko nadomesti npr. energijo iz premoga, nafte, zemeljskega plina ali urana. *Toda velikost, učinkovitost in cena večjih shranjevalnikov električne energije ostaja ob nujnosti modernizacije elektroenergetskega omrežja eden od ključnih, zelo zahtevnih izzišov rabe OVE.*

Tudi raba OVE okoljsko in ekosistemsko ni brez posledic, povzročča namreč negativne vplive na okolje, zlasti pa na naravo in ekosistemske storitve. K proizvodnji svetovne električne energije nizkoogljična vodna energija (HE) prispeva nekaj manj kot petino, negativne posledice gradnje HE so praviloma prostorsko, ekosistemsko in poselitveno velike. Tako npr. gradnja velikih HE zahteva obsežne vodne akumulacije, temeljno se spremenijo vodni in obvodni ekosistemi, saj iz rečnih nastanejo prostorsko obsežnejši jezerski ekosistemi. Zmanjša se biotska raznovrstnost, prihaja do dviga talne vode, oslABLJENE so nekatere ekosistemske storitve, bistveno manjše so vodne samočistilne zmogljivosti.

Zaradi vse bolj poudarjenega prepoznavanja izjemne ekosistemske in biodiverzitetne vloge rečnih dolin, vodnih in obvodnih ekosistemov pa v zadnjih letih (zlasti v Evropi) prihaja do vse bolj enotnega odklonilnega naravovarstvenega stališča do gradnje novih HE in kakšnih koli drugih jezov na še naravnih vodnih tokovih. Prvič sistematično zbrani podatki in ocene okoljevarstvenih organizacij o številu večjih in manjših pregrad (jezov) na evropskih rekah (proizvodnja elektrike, namakanje, oskrba z vodo, rekreacija) namreč

kažejo, da njihovo število presega 1 milijon. V povprečju naj bi bila na evropskih rekah ena pregrada na 2 km vodnega toka, kar med drugim povzroča izjemno habitatno fragmentacijo občutljivih rečnih ekosistemov, drastično spremembo življenjskega prostora, omejevanje ali popolno preprečitev migracije vrst (zlasti za ribje vrste), zmanjšanje ekosistemskih storitev in biotske raznovrstnosti. Čeprav bi bila z vidika blaženja podnebnih sprememb, torej zaradi potrebnega drastičnega zmanjševanja izpustov toplogrednih plinov zelo zaželena večja proizvodnja električne energije v novih HE, se pojavlja vse več odklonilnih strokovnih mnenj in civilnodružbenih javnih pozivov za popolno prepoved gradnje novih HE (npr. akcije za varovanje rek na Balkanu). Celo več, v Evropi prihaja do prvih odstranitvev umetnih rečnih pregrad, do renaturacije (bolje revitalizacije) rek in rečnih odsekov (Breaking Barriers ..., 2020, 50, 51).

Vetrne elektrarne bistveno spreminjajo pejsažno podobo pokrajine, s hrupom pa slabšajo kakovost bivalnega okolja bližnjim prebivalcem, bolj ali manj povečujejo (različne ocene) tveganja npr. za določene ptiče vrste, zaradi krajšega obdobja njihovega dosedanjega obratovanja ne moremo zanesljivo sklepati, da so za bližnje prebivalce popolnoma varne npr. glede nizkofrekvenčnega hrupa in drugih možnih zdravstvenih vplivov. Dosledna uporaba načela previdnosti naj bi pomenila, da je razdalja med lokacijo nove vetrne elektrarne in najbližjimi stanovanjskimi objekti najmanj 2–3 km. V primeru že zgrajenih vetrnih elektrarn, kjer bližnji prebivalci opažajo zdravstvene in psihološke posledice, pa bi bile potrebne neodvisne (ne zgolj kratkotrajne) meritve hrupa, sevanja ter anketiranje prebivalcev. V vsakem primeru je nesprejemljivo umeščanje vetrnih elektrarn na naravovarstvena območja, ki so naravna vrednota sama po sebi. Pomembno je tudi, da se z umeščanjem vetrnic strinja lokalno prebivalstvo, ki mora biti vse od začetka realno informirano, vključeno v proces umeščanja, nastopati kot skupnostni investitor in imeti dostojne finančne koristi od proizvedene električne energije.

Zlasti z letnim etatom sicer omejena uporaba lesne biomase je prednostno namenjena za industrijo in gradbeništvo, energetska uporaba manj kakovostnega in odpadnega lesa pa naj bi bila namenjena lokalni (decentralizirani) sproizvodnji elektrike in toplote, daljinskemu ogrevanju večjega števila objektov, kjer pa zlasti zaradi slabšega lesa za kurjenje in zastarelih kurišč lahko prihaja do lokalne onesnaženosti ozračja (zlasti s trdnimi delci). Gozdnata Švedska proizvaja okoli 7–9 % vse električne energije s pomočjo biomase, najpogosteje s sproizvodnjo toplote (daljinsko ogrevanje) in elektrike zlasti v obdobju oktober–april, torej v obdobju največje porabe (Andersson, 2015, 23, 27). Narašča proizvodnja sintetičnih goriv, npr. etanola iz lesa (celuloza) s pomočjo uplinjanja in biometana iz lesnih ostankov s pomočjo toplotnega uplinjanja.

Weizsäcker in sodelavci (2009, 213) opozarjajo na nove možnosti okoljsko sprejemljive uporabe OVE. Med biogorivi, ki so obetavna in okoljsko sprejemljiva, navajajo etanol iz celuloze. Njegova dodatna energijska vrednost je namreč sestavina lignin, ki se ne uporablja pri proizvodnji etanola, vendar se lahko sežge in s tem omogoči proizvodnjo

električne energije. Zgolj proizvodnja etanola iz celuloze v primerjavi s proizvodnjo etanola iz koruze že prinaša »faktor 10« oziroma 10-kratni prihranek vode, zemljišč in kmetijskih hranil. Vendar je treba upoštevati tudi dejstvo, da gozdni ekosistemi opravljajo izjemno pomembne in nenadomestljive ekosistemske funkcije (med drugim kot ponor CO₂), ki prostorsko in količinsko omejujejo proizvodnjo etanola iz celuloze.

Tudi geotermalna energija je za rabo toplote in proizvodnjo elektrike zelo obetaven in glede proizvodnje pasovni vir energije, čeprav zelo dolgoročno dejansko ni obnovljiv. Leta 2016 je proizvedena električna energija iz geotermalnih elektrarn predstavljala 25 % vse električne energije Islandije, Islandija pa je po proizvedeni električni energiji na prebivalca s pomočjo rabe geotermalne energije vodilna država sveta (Orka til framtida, 2017; On Power ..., 2019). Po ugotovitvah raziskav npr. geotermalni potencial Avstralije v globini 5 km (temperature nad 150 °C) omogoča kritje vseh potreb države glede elektrike v obdobju nekaj 1000 let (Weizsäcker in drugi, 2009, 45, 46).

Razen korenitega zmanjšanja porabe energije je torej ključno ekosistemsko in družbeno sprejemljivo povečanje rabe OVE, pretehtano prostorsko umeščanje in proizvodnja energije na okolju, ekosistemom in družbi čim manj škodljiv način. Zgolj nadomeščanje porabe fosilnih goriv in jedrske energije z OVE, torej brez hkratnega zmanjšanja porabe energije (t. i. negativni energetska scenariji), dolgoročno ni sonaravna energetska usmeritev. Vsako geografsko območje ponuja drugačno razpoložljivost in omejitve za proizvodnjo npr. električne energije, nujna je torej lokalno čim manj okoljsko škodljiva in družbeno sprejemljiva raba mavrice domačih OVE, od sončne energije, energije vetra, hidroenergije, biomase in geotermalne energije.

Vendar je treba poudariti, da prehod k večji rabi OVE med drugim povečuje rabo surovin, zlasti mineralov. Po energetskih scenarijih Mednarodne agencije za energijo (IEA) naj bi se zaradi opustitve rabe fosilnih goriv skupna poraba materialov za proizvodnjo električne energije povečala za 900 % in za 700 % v prometu, zlasti na račun večje proizvodnje in porabe bakra, srebra, niklja, litija, kobalta in jekla. Tehnologije proizvodnje energije iz OVE obenem zahtevajo intenzivno rabo prostora ali pa odprtje novih rudnikov, kar v obeh primerih negativno vpliva na biotsko raznovrstnost (Human Development Report, 2020, 31). Umestno je torej ponovno opozorilo, da so z okoljskega vidika optimalni negativni energetska scenariji (bistveno manjša poraba energije), ki edini dejansko omogočajo ekosistemsko in medgeneracijsko sprejemljivo rabo OVE.

V zadnjem obdobju se zaradi nujnega prehoda na OVE velika pozornost namenja razvoju različnih tehnologij za shranjevanje toplote, zlasti pa za shranjevanje električne energije. *Tudi zaradi vse večjih tehnoloških izboljšav shranjevanja časovno spremenljive proizvodnje električne energije iz vetrnih in sončnih elektrarn le-te postajajo vse bolj stroškovno tekmovalne z zemeljskim plinom, premogom in jedrsko energijo.* Tako obnovljiva energija v kombinaciji s povečanjem zmogljivosti shranjevanja odpira nove možnosti za kritje potreb po končni energiji. Vse bolj zmogljive baterije za shranjevanje energije naj bi

npr. nadomestile plinske elektrarne, ki služijo kritju potreb po energiji v času največjega (koničnega) povpraševanja (Fessler, 2019, 225). Litijeve ionske baterije so ključne porabnice litija (lahka kovina), poraba litija kot strateško pomembnega in redkega kemičnega elementa pa zaradi eksponentnega povečevanja proizvodnje baterij za vozila zelo hitro narašča. Večina litija prihaja iz t. i. litijevega trikotnika, ki je v Čilu, Argentini in Boliviji, kjer zaradi rudarjenja prihaja do številnih okoljskih in drugih problemov. Načrti za odprtje rudnika litija v Srbiji so povzročili množičen javni odpor okoljevarstvenikov. V baterijah pa je dejansko več kobalta kot litija; največji oskrbovalec svetovnega trga je Demokratična republika Kongo, ki proizvaja 70 % kobalta, njegove rezerve kobalta pa predstavljajo 50 % svetovnih rezerv (World Economic Outlook, 2021, 33).

Eden od velikih socialnih problemov proizvodnje je delo otrok v rudnikih kobalta (Fessler, 2019, 218), proizvodnja litija, kobalta, niklja, grafita pa zlasti v državah v razvoju povzroča številne okoljske in zdravstvene probleme. Razen problemov v zvezi s kritjem naraščajočih potreb po litiju in kobaltu so odprto vprašanje dolgoročne okoljske posledice ne le proizvodnje, temveč tudi ravnanja z odpadnimi baterijami. Stopnja reciklaže litija je še skromna, pozitivno pa je dejstvo, da se iščejo tehnološke rešitve za rabo bolj razširjenih in okoljsko manj spornih mineralov. Ampak tudi zaradi tehnološkega napredka se pospešeno zmanjšuje potrebna količina npr. litija za potrebe baterijske zmogljivosti shranjevanja 1 kWh, obenem pa so vse bolj učinkovite tehnologije predelave izrabljenih baterij, toda nekateri okoljski problemi in pomisleki ostajajo.

Kljub vsem navedenim problemom so se cene litijevih ionskih baterij v zadnjih 25 letih znižale od 3,2 dolarja/Wh na 0,136 dolarja/Wh (Fessler, 2019, 221). Energijska gostota baterij se je povečala od 90 Wh/kg na okoli 300 Wh/kg. Korporacija Tesla načrtuje, da bi v kratkem obdobju potrojila proizvodnjo (velikih) baterij za shranjevanje energije, zato je v Nevadi zgradila »baterijsko gigatovarno«. V obdobju 2010–2016 so se stroški shranjevanja energije v ZDA zmanjšali za 70 %, leta 2020 naj bi dosegli ceno med 12 in 22 dolarji/MWh (Fessler, 2019, 226). Razen baterij, katerih zmogljivosti za shranjevanje energije se hitro povečujejo, obstajajo po mnenju Fesslerja (2019, 210) še številne druge možnosti za shranjevanje električne energije. Trenutno so razširjena oblika shranjevanja električne energije tudi črpalne hidroelektrarne. Strokovno poročilo Evropske komisije navaja, da je prišlo do pomembnega tehnološkega napredka npr. pri izdelavi in moči baterij za shranjevanje elektrike (tudi v osebnih vozilih ali stacionarno), shranjevanju toplote v slojih podzemne termalne energije, shranjevanju elektrike v obliki vodika ali za proizvodnjo metana (In-Depth Analysis ..., 2018, 63).

Zeleni vodik je izraz za način shranjevanja električne energije, ki je pridobljena zlasti s pomočjo obnovljivih virov (npr. v sončnih in vetrnih elektrarnah), pa tudi s pomočjo rabe zemeljskega plina ali uplinjanja premoga, biomase. Srž problema je, da je tako pridobivanje električne energije odvisno od vremena. Proizvodnja elektrike pogosto ne sledi dejanskim potrebam. Včasih so potrebne večje količine, pogosto pa se ustvarja višek

v proizvedeni energiji. Zeleni vodik omogoča shranjevanje tega viška. V postopku elektrolize se razbijajo molekule vode na atome vodika in kisika. Z obratnim postopkom, ki poteka v gorivnih celicah, pa se lahko znova pridobi elektriko in vodo (Kumer, 2021). A proizvodnja vodika je možna tudi s pomočjo rabe zemeljskega plina ali z uplinjanjem premoga, biomase, ki se prav tako lahko uporabi (z energetske izgubo – dražja proizvodnja) za ponovno proizvodnjo električne energije ali pa za pogon vozil (Projected Cost of Generating ..., 2020, 188).

Svet evropskih akademij (EASAC) poudarja pomen uporabe vodika za tiste uporabnike, ki jih je težje elektrificirati (npr. za proizvodnjo jekla, za pogon ladij in tovornjakov), vendar opozarjajo, da proizvodnja vodika iz fosilnih goriv ne prinaša podnebnih koristi. Zlasti proizvodnja »obnovljivega« vodika s pomočjo elektrolize vode, izvedena z rabo OVE je tudi podnebno sprejemljiva, mednarodna trgovina z vodikom pa odpira priložnosti za njegovo konkurenčno proizvodnjo na zelo sončnih in vetrovnih lokacijah (Key Messages from ..., 2021, 3).

V primerjavi z akumulatorji ima vodik po mnenju Petra Kumra (2021) številne prednosti, saj ima večjo energetske gostoto na enoto mase in posledično omogoča shranjevanje več energije. Njegove zaloge so neomejene, poleg tega pa ob zgorevanju ne povzroča okolju nevarnih emisij in ni strupen. Utekočinjen vodik ima sicer tudi slabosti, ki so razlog, da se tehnologija še ne uporablja v takšnem obsegu kot akumulatorji. V ospredju je zavedanje, da je treba poskrbeti za varno shranjevanje, saj stik vodika z zrakom lahko vodi v eksplozijo. Proizvodnja vodika iz nizkoogljicne elektrike je draga. Le množična proizvodnja bi znižala cene proizvodnje, gorivnih celic in naprav za elektrolizo vode. Težava je tudi, da se mora celotna infrastruktura za vodik še vzpostaviti.

Vodik lahko nadomesti zemeljski plin kot gorivo, uporaben je tudi za ogrevanje, zlasti pa v prometu (v obliki gorivnih celic). Velika pozornost in upanje se torej namenja potencialnim virom ter tehnologijam proizvodnje in porabe vodika, ki se lahko prenaša na velike razdalje (plinovodi). Vodik lahko pomembno pomaga npr. pri shranjevanju elektrike (zlasti viškov) iz sončnih in vetrnih elektrarn, izboljša kakovost zraka in poveča energijsko varnost (Tavčar, 2019). Mogoče ga je pretvarjati v elektriko ali metan za oskrbo gospodinjstev in industrije, kot gorivo za avtomobile, tovornjake, ladje in letala. Tako npr. eno od švicarskih logističnih podjetij že poskusno uporablja tovornjak, ki ga namesto dizelskega goriva poganja t. i. zeleni vodik; 36-tonski tovornjak je namenjen prevozu okoli 25 ton blaga, njegov doseg pa je okoli 600 km. Poganja ga 350-kilovatni elektromotor, elektriko pa zagotavlja kemična reakcija med vodikom in kisikom, zato namesto onesnažil iz izpušne cevi izhaja le vodna para. Tudi za tovornjake bo prihodnost v večini primerov električna, s tovornjaki na električni pogon in pogonom na vodik. In tudi dostava tovora (in ljudi) z letali na električni pogon in na vodik, z navpičnim vzletanjem, je verjetno stvar zelo bližnje prihodnosti, a prav tako z omejitvami v obsegu.

Težava pri zamenjavi fosilnih goriv z vodikom npr. za pogon prometnih sredstev je način logistike in skladiščenje vodika v mobilnih hranilnikih (Medved in Arkar, 2009, 71). Cena proizvodnje vodika je še visoka zaradi dragih katalizatorjev, ki pospešujejo procese elektrolize (platina, iridij) in tudi zaradi večje količine energije, ki je potrebna, da se vodik loči od kisika, npr. platina pa prinaša še dodatne obremenitve okolja. Vodikove gorivne celice (po reakciji ostane zgolj voda) zahtevajo veliko prostora, zato glede na obstoječe tehnologije (še) niso množično prisotne pri osebnih avtomobilih. Raba vodika ima po številnih napovedih strokovnjakov veliko prihodnost tudi kot pogonsko gorivo za tovornjake, ladje (potniške in tovarne), avtobuse, vlake, letala, pa tudi v industriji, proizvodnji bioplina (npr. metana) itn. Zeleni vodik je prepoznan kot način za doseganje ciljev EU glede čiste, zanesljive, konkurenčne in neodvisne energetske prihodnosti in ciljev glede trajnostnega razvoja (Kumer, 2021).

Nemško podjetje KN Sinter Metals je razvilo inovativno in patentirano metodo, ki omogoča energetsko bolj učinkovito in varnejšo rabo vodika kot energetskega goriva (v obliki gorivnih celic) kot dosedanje metode, kjer je bila zaradi zelo visokega tlaka velika teoretična nevarnost eksplozije (Schneider, 2020). Osrednji element energetskega sistema so hranilniki vodika, sestavljeni iz osmih steklenic za varčevanje vodika, v vsaki steklenici (teža – 100 kg) pa je 82 stisnjenih kovinskih pelet (iz jekla in titana – možna reciklaža), ki reagirajo z vodikom v metalhidrid in ga kemično shranjujejo pri tlaku v višini največ 40 barov. S pomočjo OVE se proizvede električna energija, ki se kasneje uporabi za elektrolizo vode, kar omogoča proizvodnjo vodika. En kg vodika shranjuje energetsko vrednost v višini 33 kWh (za 100 km vožnje z avtomobilom na vodikov pogon), ki se lahko kasneje (kadarkoli) s pomočjo gorivnih celic uporabi za proizvodnjo elektrike ali toplote. Energetski sistem z osmimi steklenicami za shranjevanje vodika omogoča štiričlanskemu gospodinjstvu 12-dnevno oskrbo z elektriko in hkrati šest-dnevno ogrevanje hiše (Schneider, 2020).

Prikazana metoda omogoča shranjevanje vodika vrsto let brez energetske izgube, ki je prisotna npr. pri shranjevanju električne energije, obenem pa je ogljično nevtralna. S pomočjo rabe OVE in z elektrolizo pridobljeni vodik se v poletnem obdobju shrani v kovinskih peletah in s pomočjo gorivnih celic potem pozimi uporabi za proizvodnjo elektrike in tudi toplote, brez emisij (Schneider, 2020). Pilotna »hišna« proizvodnja in shranjevanje vodika v kovinskih peletah, pridobljenega s pomočjo elektrike vodne turbine (8 kW), poteka v prenovljeni rudarski hiši naselja Ahrntal (Kasern, občina Pretttau v južni Tirolski) na višini okoli 1400 m, ki ni priključena na električno omrežje. V tem tehnološkem trenutku je seveda pilotno zasnovano pridobivanje in shranjevanje vodika še zelo drago, vendar se po pričakovanih tehnoloških in drugih izboljšavah in bolj množični proizvodnji realno pričakuje bistven padec stroškov. Ključno je, da predstavljena in podobne metode v kombinaciji z vodikom kot hranilnikom energije zagotavljajo zanesljivo oskrbo z energijo iz OVE (elektrika in toplota) čez celo leto (Schneider, 2020).

V načrtu pa je izgradnja večjega pilotnega projekta za proizvodnjo vodika iz OVE in izdelava testne ladje s pogonom na vodik. V vsakem primeru je raba vodika kot goriva v prometu in v drugih dejavnostih tržno konkurenčna le, če je na razpolago dovolj presežne električne energije iz OVE, kar potem upravičuje investicije v elektrolizo (Projected Cost of Generating ..., 2020, 205; Die Linke – Wahlprogramm ..., 2021, 71).

Vodik ima relativno nižjo gostoto energije (3-krat večjo od bencina), zato se lahko uporablja tudi za proizvodnjo sinteznih goriv višje gostote, kot je metanol, metan in tekoči vodikovi karbonati, npr. sintetični kerozin ali tekoči dušik. Najprej se torej voda z elektrolizo razdvoji na vodik in kisik. Potem se (ob prisotnosti niklja kot katalizatorja) pri visoki temperaturi (300–400 °C) in zračnem tlaku vodik veže s CO₂, rezultat pa sta voda in sintetični metan, ki se lahko shranjuje v tradicionalni infrastrukturi zemeljskega plina (Fessler, 2019, 212). Vendar je treba poudariti, da ob pretvorbi vodika v sintetična goriva (npr. v sintetični metan) v sedanjem tehnološkem trenutku prihaja do velikih izgub uporabljene električne energije, praviloma so izgube 45–60%, tudi zato je cena proizvedenih sintetičnih goriv trenutno visoka.

Vodik je razmeroma težko skladiščiti in še težje pripeljati do potrošnikov, lahko pa ga z zajetim CO₂ pretvarjamo v metanol (nekaj manj kot 1,5 tone zajetega CO₂ za 1 tono proizvodnje metanola). Po mnenju Mateja Huša (2020) so ključni pozitivni učinki navedenega postopka pretvorbe CO₂ v metanol naslednji: uporaba presežkov električne energije in uravnovešanje električnega omrežja, uporaba CO₂ namesto nevarnejšega vodika (nujnost visokotlačnih jeklenk) in pridelava čistega tekočega goriva. Ključni problem tega postopka je aktivacija inertnega CO₂ za predelavo v metanol, kar se trenutno intenzivno raziskuje tudi v Evropi. Potrebne so namreč visoke temperature in tlaki ter uporaba katalizatorjev iz bakra in cinka, ki se hitro iztrošijo. Vendar ob nemški TE na lignit Niederaussem (blizu Kölna) že deluje pilotni reaktor, ki iz zajetega CO₂ vsak dan proizvede tono metanola. Komercialno pa se tehnologija pretvorbe CO₂ za proizvodnjo metanola uporablja v islandskem podjetju Carbon Recycling International, kjer ga od leta 2011 proizvajajo (dnevno 10 ton) samo iz CO₂, vode in električne energije iz OVE. Obenem potekajo pilotni poskusi zajemanja CO₂ kar neposredno iz zraka, kjer je njegova koncentracija sicer zelo nizka (0,04 %), kar je trenutno dražje kot njegovo zajetje iz koncentriranih virov (TE, plavži).

Tekoča ogljična goriva je torej tehnološko že možno pridobivati, po zadnjih eksponentno naraščajočih tehnoloških inovacijah tudi iz toplogrednega CO₂, a njihova možna širša uporaba je (razen potrebnih celostnih okoljskih presoj možnih posledic uporabe) zelo odvisna zlasti od cene izpustov CO₂ (torej od cene onesnaževanja). Kupon za izpuste tone CO₂ je bil leta 2019 okoli 25 evrov, leta 2021 pa že več kot 50.

Kljub zelo obetavni in inovativni tehnologiji za shranjevanje vodika je trenutno shranjevanje energije zaradi dnevnih in sezonskih nihanj v proizvodnji električne energije iz lokalnih obnovljivih virov energije še vedno eden izmed ključnih problemov

energetskega prehoda, ampak tehnologije shranjevanja energije se zelo hitro razvijajo. Fotovoltaika je praktično povsod po svetu že najcenejši način pridobivanja električne energije, seveda pa je treba za vsesplošno konkurenčnost zagotoviti zanesljivo oskrbo tudi takrat, ko sonce ne sije. V ta namen se razvijajo koncepti hranilnikov in solarnih goriv, ki bi to vrzel zapolnili, obenem pa je pomembno višanje učinkovitosti pretvorbe energije, ki jo omogočajo npr. t. i. tandemske sončne celice (Topič in Jošt, 2021).

Tako se npr. v Veliki Britaniji okoli podjetja Glencore zbirajo finančna sredstva za gradnjo mreže zmogljivih baterij na strateških lokacijah po državi, ki bi bile podpora razpršenemu pridobivanju električne energije iz OVE. Naložbeni sklad Adaptogen Capital načrtuje baterije z zelo veliko zmogljivostjo shranjevanja elektrike – najmanj 500 MW. Veliki hranilniki električne energije (shranjevanje presežka proizvodnje in sproščanje ob povečani porabi) bi zagotavljali stabilnost oskrbe z elektriko, kar bo ključno za oskrbno varen energetski prehod. Zgolj razvoj tehnologij rabe OVE torej ni dovolj za večplastno uspešno zamenjavo energetske osnove človeštva, zagotoviti je treba dovolj zmogljivosti za shranjevanje elektrike (npr. z litij-ionsko tehnologijo), kar bo pospešilo prehod v skoraj ničemisijsko in nejedrsko energetiko. A potrebno bo bistveno večjo skrb nameniti reciklaži baterij in razvoju tehnologij shranjevanja energije brez rabe okolju škodljivih in redkih kovin.

Značilnost novih tehnologij za proizvodnjo elektrike iz sonca in vetra je, da »pogajajo« ceno proizvedene elektrike praktično proti ničli (proti brezplačnosti), zato so novi izzivi vlagateljv kapitala predvsem v iskanju dodatnih, cenejših tehnologij za proizvodnjo zelenega vodika ter cenejših tehnologij za hranilnike in baterije za hrambo viškov elektrike sonca in vetra. Cena elektrike za velike sončne elektrarne skupaj s hranilniki elektrike je sicer že danes vsaj za 20 % nižja od cene elektrike iz novih jedrskih elektrarn (Kus, 2022a). Cene hranilnikov pa naj bi se po strokovnih referencah znižale še za 30 % do leta 2025 in za 60 % do leta 2030.

David Fessler (2019, 227) sodi, da bo v naslednjem desetletju prišlo do hitre ter hkratne rasti rabe OVE in zmogljivosti shranjevanja tudi na ravni gospodinjstev oziroma zgradb, storitev in industrijskih podjetij. Zmanjševanje stroškov za energijo v podjetniškem sektorju in v gospodinjstvih je temeljni razlog za razvoj tehnologij shranjevanja energije iz OVE. Namesto koncepta zgolj rabe OVE v gospodinjstvih se vse bolj uveljavlja celostni energetski koncept, zasnovan na rabi OVE in tudi na sistemih shranjevanja energije. Gospodinjstva naj bi imela zmogljivosti shranjevanja viškov energije iz OVE in njene kasnejše uporabe. Pričakuje se, da že v nekaj naslednjih letih ne bo več potrebna državna podpora za nameščanje fotovoltaičnih elektrarn v gospodinjstvih.

Učinkovite in cenovno dostopne oblike javnega prevoza, modernizacija železniškega omrežja za prevoz potnikov in blaga, kolesarjenje, skladnejši regionalni razvoj, ki med drugim zmanjšuje dnevne migracije, so ključni gradniki sonaravne, trajnostne mobilnosti. Kljub temu bo potreben tudi določen obseg motoriziranega osebnega prevoza. V

sektorju prometa naj bi številne možnosti učinkovitega in dovolj velikega shranjevanja energije dejansko rešile največji problem rabe OVE oziroma rabe električnih vozil. David Fessler (2019, 266, 267) je predstavil koncept, imenovan V2G (*concept of vehicle-to-grid power*), s poudarkom na ideji vračanja električne energije iz baterij osebnih vozil v omrežje takrat, ko vozila ne uporabljamo, torej v 96,7 % časa. Nemški raziskovalni inštitut Fraunhofer ISE je razvil tehnologijo nameščanja sončnih celic na streho avtomobila, ob sončnem dnevu zadošča proizvedena elektrika za vožnjo v razdalji okoli 10 km (Global Market Outlook, 2022, 59).

Sodelavci slovenskega inštituta Metron pa so razvili *celostni koncept t. i. trajnostnega energetskega kroga*. Osnovna ideja trajnostnega energetskega kroga je, da vozila postanejo del lokalnega mikroelektričnega omrežja za eno stavbo, več stavb ali celotno naselje. Večina uporabnikov uporablja električni avto čez teden za krajše poti, daljše vožnje pa se opravlja v času dopusta ali čez vikend. Prav tako so številna vozila zgolj za sezonsko uporabo (twizzyji, skuterji, čolni), njihove baterije torej večji del leta niso v uporabi, kar se lahko po mnenju inovatorja Andreja Pečjaka (2018) uporabi kot shranjevalnik (zalogovnik) in tudi kot potrošnik električne energije iz omrežja, s čimer se poravnajo konice v omrežju. S povečanjem zaloge energije v stacionarnih baterijah se poveča zmogljivost otočnega sistema shranjevalnika energije tako, da postane fotovoltaični sistem učinkovitejši, saj vzdrži daljše obdobje vremena brez sonca. Tak sistem lahko v določenih obdobjih leta celo popolnoma zadosti potrebam stavbe, če je ta nizkoenergijska, ali pa v primeru počitniške hišice, ki se ne uporablja redno, strošek za stacionarne baterije pa je tako precej manjši, saj se baterije hkrati uporabljajo za avto in stavbo (Pečjak, 2018). Lastna oskrba gospodinjstev z električno energijo in shranjevalniki energije znotraj družinskega energetskega kroga seveda zmanjšajo potrebe po električni energiji iz distribucijskega omrežja, kar posledično pomeni manjše potrebe po javni oskrbi z električno energijo.

Upravičeno pa je tudi pričakovanje, da bo prišlo do široko uporabnega tehnološkega postopka obsežnejšega shranjevanja električne energije tudi v trdni obliki, kar bo hkrati pripomoglo k hitrejšemu razogljičenju. Tako je npr. novogoriška univerza slovenskemu podjetju že prodala patent (razvila ga je skupina Matjaža Valanta s Fakultete za znanosti o okolju), ki je zasnovan na oksidacijsko-redukcijskih elektrokemijskih principih shranjevanja električne energije ter naj bi brez emisij in rabe surovin omogočil shranjevanje velikih količin električne energije (podobno kot črpalne elektrarne) iz časovno zelo nihajočih obnovljivih virov energije (npr. iz sončnih, vetrnih elektrarn, hidroelektrarn). Hranilniki električne energije v trdnem stanju bi npr. z ladijskim prevozom omogočili tudi prenose energije na velike razdalje (npr. iz Severne Afrike v Evropo), saj so sedanje izgube ob prenosu po bakrenih kablích (pre)velike.

Številni potrošniki energije so zelo presenečeni ob seznanitvi s podatki, da sta za vsako porabljeno enoto energije potrošnika istočasno tako rekoč izgubljeni dve enoti (odpadne) energije, praviloma v obliki toplote, torej brez opravljene koristnega učinka

(Weizsäcker in drugi, 2009, 40). Temeljni izgubi energije (63-% izguba glede na primarni vir energije, npr. premog) nastaneta pri proizvodnji energije in njeni pretvorbi v uporabno obliko za potrošnika (26 %) ter pri končnem uporabniku oziroma njegovih strojih, aparatih (37 %). Poudariti velja, da ima učinkovita raba energije (URE) največje potencialne prav na področju toplote (Poredoš, 2019).

Čim večja skupna poraba energije v obliki odpadne toplote, toplogrednih plinov in drugih odpadnih produktov zelo obremenjuje okolje. Ključno polje globalne trajnostne strategije energetike je torej zmanjšanje globalnega povpraševanja po energiji in s tem povezan manjši pritisk na okolje. V sedanjih globalnih energetskih razmerah to med drugim pomeni, da se hkrati proizvajata (kogeneracija) toplota in električna energija. Na ta način se ne zmanjša zgolj izguba energije v obliki odpadne toplote, hkrati se zmanjša potreba in povpraševanje po električni energiji iz javnega omrežja, kar še dodatno zmanjša izgube v proizvodnji in prenosu energije (Weizsäcker in drugi, 2009, 41). Na globalni ravni se največ energije v obliki električne energije proizvede v centraliziranih elektrarnah, potem pa se proizvedena elektrika prenaša po ekstenzivni distribucijski mreži do porabnikov, ki so praviloma več 100 km oddaljeni od proizvajalca. V procesu proizvodnje elektrike je učinkovitost pretvorbe energije praviloma 25–45-%, v primeru prenosa elektrike do zelo oddaljenih potrošnikov pa nastane še okoli 9-% energetska izguba. Nemčija je načrtovala, da bi več kot polovica električne energije bila proizvedena v kogeneracijskih energetskih objektih, ki so npr. idealni za industrijska območja (Weizsäcker in drugi, 2009, 41).

Zlasti zaradi negotovosti o dejanskih možnostih hitre opustitve rabe fosilnih goriv je ena izmed možnosti boja proti podnebnim spremembam zajemanje in shranjevanje ogljika v tistih energetskih in industrijskih objektih (cementarne, rafinerije, železarne, jeklarne), ki proizvajajo velike količine CO₂. Zajeti CO₂ bi potem shranjevali globoko pod zemljo (geološko skladiščenje, podobno skladiščenju zemeljskega plina), npr. v opuščeni premogovnikih in nekdanjih nahajališčih zemeljskega plina na kopnem, pa tudi pod gladino morja (opuščen naftna in plinska polja, tudi geološke formacije slanah vodonosnikov). Druga možnost je izdelava različnih izdelkov (npr. soda bikarbona), v katerih bi ostal ujet CO₂.

Obstoječe tehnologije zajemanja in skladiščenja že proizvedenega CO₂ (*Carbon Capture, transportation & Storage – CCTS*), torej tehnologije ukrepanja »na koncu pipe« (kot ene od možnih in potrebnih metod) so trenutno še zelo drage, o njih obstajajo okoljski pomisleki (npr. o nadaljevanju rabe fosilnih goriv), zahtevajo dodatno energijo, pa tudi tehnološki postopki niso enostavni. Kljub po mnenju pisca tudi nekaterim upravičenim okoljskim dvomom se v nekaterih državah (zlasti v Veliki Britaniji, na Islandiji in na Norveškem) oživljajo zamisli in tehnološko bistveno bolj izpopolnjeni pilotni projekti (nove tehnologije) velikopoteznega zajemanja CO₂ iz večjih energetskih in industrijskih objektov ter neposrednega zajemanja CO₂ iz zraka,

pa tudi možnosti podzemnega shranjevanja CO₂. Tako npr. v toplarni in sežigalnici na obrobju Osla poteka delujoči pilotni projekt z utekočinjanjem CO₂, ki naj bi ga po končnih poskusih shranili (prevoz z obstoječimi tankerji za utekočinjeni zemeljski plin do naftnih in plinskih ploščadi, možnost izgradnje podzemnega plinovoda) 1000–3000 m globoko pod morsko gladino v velikanske, geološko stabilne podmorske globeli, ki so nastale tudi zaradi črpanja nafte in zemeljskega plina pod naftno-plinsko ploščadjo Troll na Severnem morju (Videmšek, 2019a). Iz izpustov toplarne in sežigalnice odpadkov Klemetsrud se s pomočjo t. i. aminov (aminska formula je patentirana) vleče CO₂, ki se ga iz plinskega stanja spreminja v utekočinjeno stanje. Po načrtih naj bi projekt zajemanja in shranjevanja CO₂ začel delovati s polno paro leta 2024 (Videmšek, 2019b, 120).

V bližini Reykjavika (Islandija) je v geotermalnem parku s pomočjo velikih sesalnikov zraka in ventilatorjev potekalo pilotno črpanje, zajemanje CO₂ neposredno iz zraka. Izvajali sta ga švicarsko zagonsko podjetje Climeworks in islandsko energetska podjetje ON Power, zaradi poskusov shranjevanja zajetih ogljičnih izpustov v podzemne bazaltne skale (vbrizgavanje CO₂, ki po določenem obdobju preide v trdno agregatno stanje) in procesov pretvorbe CO₂ v mineralno kamnino (Videmšek, 2019b; On Power ..., 2019). Septembra 2021 pa je začel obratovati zelo drag največji obrat za absorpcijo CO₂ (z uporabo posebnega materiala, ki ulovi molekule CO₂), in sicer s pomočjo zelene geotermalne energije, z začetno zmogljivostjo 4000 ton letno. Do leta 2030 naj bi se začetna zmogljivost shranjevanja CO₂ povečala na okoli 3 milijone ton letno, eden od večjih problemov pa je razen finančno zelo zahtevnega postopka velika poraba električne energije za obratovanje naprav za zajemanje CO₂ iz zraka.

V okviru geotermalne elektrarne poteka še proizvodnja vodikovih celic, ki bi lahko ob znižanju proizvodnih stroškov postale ključno gorivo mobilnosti in številnih podjetij. Islandija, vulkanska in ledeniška država, je leta 2016 celotno električno energijo proizvedla iz obnovljivih virov energije, in sicer 75 % v hidroelektrarnah in okoli 25 % v geotermalnih elektrarnah; največja islandska geotermalna elektrarna je Krafla z močjo 60 MW in povprečno letno proizvodnjo 500 GWh. 90 % zgradb na Islandiji se ogreva s pomočjo rabe geotermalne energije.

Lettenmeier in sodelavci (2019) sodijo, da je treba pri nekaterih scenarijih zmanjševanja ogljičnega odtisa upoštevati tudi t. i. negativne emisije tehnologij zajemanja in shranjevanja, vendar opozarjajo na negotovosti pri ocenjevanju razpoložljivosti, stroškov tehnologij, pa tudi negotovost glede možnih različnih tveganj (načelo previdnosti). Strokovnjaki Nemškega inštituta za ekonomska raziskovanja (DIW) navajajo, da je zajemanje, prenos in shranjevanje ogljika (CCTS) zelo drago, nepopolno, tako tehnološko kot ekonomsko pa niso bili doseženi zadovoljivi cilji. Analizirali so ključne dosedanje vzorčne tehnologije in načine pilotnega zajemanja manjšega obsega ogljika, ki po njihovem mnenju niso omogočili naslednjega koraka, praktične uporabe za

velike objekte, ki sproščajo ogljik (Make the European Green ..., 2020, 28). Nevladna okoljska organizacija Svetovni sklad za naravo (WWF) sodi, da predlagani projekti zajemanja in shranjevanja CO₂ na Norveškem v osnovi niso napačni, ni jih treba demonizirati, a zahtevajo previdnost, saj za njimi stojijo velike naftne korporacije. Po nekaterih izračunih naj bi z zajemanjem in shranjevanjem CO₂ globalne izpuste v ozračje zmanjšali za tretjino, toda tehnologije so izjemno drage. Njihova raba je lahko učinkovita in etična le v primeru – spremembe našega nadvse energetskega potratnega življenja (Videmšek, 2019b, 128).

Čeprav je uporaba naftnih derivatov seveda zelo škodljiva za okolje, nekateri strokovnjaki in pilotne raziskave kažejo, da je možno proizvesti t. i. umetno nafto in metanol, ki sta ogljično nevtralna in prijaznejša do okolja, obenem pa rešujeta problem presežkov električne energije. Umetno nafto namreč lahko prideluje vsaka država, ki ima kakršen koli vir ogljika: gozdove, morsko biomaso, metan (odlagališča bioloških odpadkov), premog, zemeljski plin (Huš, K., 2020). Skoraj 100 let so namreč že znani kemični postopki (Fischer-Tropschev postopek: temperatura do 300 °C in tlak do 40 barov), s katerimi lahko ogljikov monoksid in vodik (katerih zmes je sintezni plin) pretvorimo v tekoče ogljikovodike, za katere že obstaja infrastruktura (cevododi, rafinerije). To je dejansko »umetna nafta« (a brez škodljivih žveplovih oksidov), ki jo lahko v rafineriji predelamo enako kot fosilno nafto. Seveda je treba opozoriti, da za proizvodnjo umetne nafte potrebujemo razen ogljikovega monoksida in vodika tudi energijo.

Raziskave kažejo, da bi lahko kot gorivo uporabljali tudi metanol, ki ga je možno razmeroma preprosto proizvesti iz istega sinteznega plina kot za Fischer-Tropschev postopek, torej iz premoga in biomase, sedaj pa se najpogosteje pridobiva iz zemeljskega plina in premoga (Huš, K., 2020). Po zadnjih raziskavah je metanol mogoče pridobiti neposredno iz CO₂ in vodika, s čemer bi odpadla potreba po vmesnem koraku, torej preko ogljikovega monoksida. Tako bi bil nastali ogljikov monoksid v nasprotju z ogljikovodiki v Fischer-Tropschevem postopku čista snov, ne pa več zmes več goriv, tako bi tudi odpadla potreba po rafinerijah (razen odstranjevanja vode).

Ena od možnosti shranjevanja energije so tudi različne oblike stisnjene zraka, pa tudi t. i. tekoči zrak, navadno v obliki dušika. Električna energija, proizvedena ponoči iz vetrnih elektrarn, se uporablja za zgostitev in hlajenje dušika (na okoli -200 °C). Ko pa se elektrika potrebuje, se tekoči dušik razširi in ogreje ter kot tak uporabi za pogon turbin in za proizvodnjo pare, torej za proizvodnjo električne energije. Če se razen električne energije (okoli 25-% izkoriščenost) uporabi tudi proizvedena toplota, potem je energetska učinkovitost teh naprav za shranjevanje energije okoli 70-%. Druga možnost shranjevanja je v obliki amonijaka, ki se proizvaja s pomočjo elektrolize vode, kjer se ob visokih temperaturah in pritiskih kombinirata proizvedeni vodik in dušik, iz katerih nastane amonijak. Le-ta se lahko shranjuje v velikih tankih; ob gorenju amonijaka v obliki gorivnih celic se ne sprošča CO₂, temveč voda in dušik.

Nujna sistemska preobrazba globalnega energetskega sektorja bo zahtevala obsežnejše investicije v primerjavi z ohranjanjem sedanjega načina razvoja energetike. Po sodobnih ocenah strokovnjakov OZN naj bi podnebno-energetske politike, zasnovane v skladu s ciljem povečanja globalne temperature za največ 1,5 °C, zahtevale v obdobju 2020–2050 letne globalne investicije v razponu 1600–3800 milijard dolarjev, v odvisnosti od dosežene stopnje energetske učinkovitosti in varčevanja z energijo (Emissions Gap Report, 2019, 13). Upravičeno pa se postavlja vprašanje o realnih možnosti udejanjanja sonaravnega in brezogljivega koncepta globalne energetike – znotraj nespremenjenega obstoječega družbeno-ekonomskega sistema, ki je temeljno zasnovan na modelu gospodarske rasti in trajni rasti materialnega standarda, enostranski tržni tekmovalnosti, prevladi interesov kapitala ter na izkoriščanju ekosistemov in ljudi.

Človeštvo je torej na civilizacijskem energetskega razpotju, saj je zaradi prekomerne porabe materialov in energije ter sprememb v rabi prostora presešlo nosilnost okolja, zmogljivosti ekosistemov, nekaterih ekosistemskih storitev. Koncept stalnega povečevanja porabe energije, izčrpavanje neobnovljivih virov energije in preseganje samočistilnih zmogljivosti okolja (zlasti ozračja) je treba v izjemno kratkem obdobju, torej do srede 21. stoletja, v temelju spremeniti. A podčrtati velja naslednje: *sonaravni, varčevalni (»negativni«) energetskega scenarij in koncept materialno skromnejšega življenja je mogoče uveljavljati zgolj v primeru bistveno spremenjenega vrednotnega sistema večine prebivalcev in skupnosti, ki bodo v ospredje postavili materialno zmernost (odrast namesto trajne rasti), solidarnost in medgeneracijsko enakost, pravičnost dostopa do naravnih virov. Ekosistemski gradniki zanesljive, trajnostne sonaravne in medgeneracijske pravične energetike za prvo polovico 21. stoletja so:*

1. *uveljavitev materialno zmernega načina življenja in modela odrasti znotraj ekosistemskih omejitev namesto tradicionalnega modela trajne rasti;*
2. *učinkovitejša in manjša raba energije (»dovolj« namesto »vedno več« – negativna energetika);*
3. *opustitev rabe zgoščene energije, torej neobnovljivih zalog fosilnih goriv in urana (jedrske energije);*
4. *pretehtana in večja raba razpršenih OVE ter shranjevanje energije.*

V ekosistemski družbeni ureditvi pomeni globalno udejanjanje sonaravne energetike do leta 2050 za bogate države uresničitev koncepta »družbe 2000 vatov« s tremi sonaravnimi gradniki:

1. *bistveno zmanjšanje (prepolovitev) porabe primarne energije, in sicer na 2000 vatov primarne energije na prebivalca (2000 W x 365 dni x 24 ur = 17.520 kWh/leto);*
2. *100-% oskrba z OVE;*
3. *praktično ničelne emisije TGP in brez novih količin radioaktivnih odpadkov.*

3.3.2.2.2 Jedrska energija – podnebni obet ali okoljsko-ekonomska grožnja?

»Če nihče – ne vi, ne jaz – nočemo visoko radioaktivnih jedrskih odpadkov, zakaj pričakujemo, da si bodo tega želeli naši otroci ali vnuki? Ali je pravično, da jim to odločitev kar vsilimo?«

Lidija Živčič, 2021

Antropogene podnebne spremembe, pravzaprav globalna podnebna kriza, so v zadnjih desetih letih v ospredje postavile temeljno zahtevo: količinsko obsežno in hitro zmanjšanje ter prenehanje rabe fosilnih goriv, ki so temeljni vir emisij toplogrednih plinov, do srede 21. stoletja. Po mnenju večine jedrskih strokovnjakov pa naj bi prav nizkoogljična jedrska energija oziroma jedrske (nuklearne) elektrarne (JE) najbolj učinkovito rešile problem podnebnih sprememb. Glede prihodnje vloge jedrske energije, katere proizvodnja je sicer resda nizkoogljična, pa so tudi med okoljevarstveniki različna mnenja. Zato se v nekaterih energetskih scenarijih v primežu podnebne krize in želja ohranjanja modela trajne gospodarske rasti energetska raba (omejenih) zalog urana prikazuje kot ena od sprejemljivih energetskih možnosti izhoda iz globalne podnebne krize. Po mnenju pisca pa je zaradi različnih dolgoročnih okoljskih, varnostnih, ekonomskih in etičnih razlogov, posledic proizvodnje in potrošnje jedrske energije le-ta nesprejemljiva energetska alternativa človeštva.

Zoran Kus (2022a) povzema, da so jedrske elektrarne v primerjavi s sončnimi in vetrnimi bistveno predrage in nekonkurenčne glede na vloženi evro za zeleni prehod, razogljičenje energije in zmanjševanje emisij ogljika (kriterij cena). Njihova izgradnja bi bila prepozna za nujen in pravočasen energetski prehod (kriterij čas). Jedrska industrija – tehnologija ni zelena in ni trajnostna, saj v celoti prenaša reševanje in astronomske stroške odlaganja smrtonosnih visokoradioaktivnih odpadkov na naslednje generacije kot »večno jedrsko breme«, kar je nemoralno in v nasprotju z ustavno pravico do zdravega življenjskega okolja ter z mednarodno Konvencijo o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin (kriterij trajnosti in ustavnosti). *Jedrske elektrarne od štirih glavnih kriterijev za razogljičenje energetskega sistema (cena, čas, ogljik in trajnost) izpolnjujejo samo kriterij ogljika, medtem ko obnovljivi viri sonca in vetra izpolnjujejo vse štiri.* Obenem velja poudariti, da jedrska energija tudi ni domača, saj gorivo – uran – večina držav uvaža (Kus, 2022a).

Energetska jedrska veriga se začne z rudnikom urana, nadaljuje z obrati za bogatenje urana, izdelavo jedrskih gorivnih celic in njihovo komercialno energetsko uporabo v jedrskih reaktorjih, zaključijo se z izrabljenim jedrskim gorivom ter radioaktivnimi odpadki (Roche in drugi, 2019, 7). Strokovne in politične ocene o vlogi jedrske energije pri oskrbi svetovnega prebivalstva z energijo so si vse od začetka njene rabe zelo nasprotujoče. Na eni strani njeni zagovorniki sodijo, da je razpoložljiva, varna, nizko- oziroma

brezogljična in cenovno dosegljiva oblika energije, ki naj bi postala eden od ključnih načinov oskrbe z energijo v 21. stoletju. Na drugi strani pa njeni nasprotniki opozarjajo zlasti na dolgoročno problematiko odlaganja radioaktivnih odpadkov, na jedrske nesreče, na možnosti vojaške uporabe plutonija, ki ga je mogoče izdvojiti iz izrabljenega jedrskega goriva jedrskih elektrarn (Beck, 1994; Roche in drugi, 2019). Tehnološke izboljšave pa so bistveno znižale ceno proizvedene električne energije iz alternativnih obnovljivih virov energije, kot sta vetrna in sončna energija, njihova cena je postala konkurenčna proizvedeni električni energiji iz jedrskih elektrarn.

Jedrska fisija (cepitev) je jedrska reakcija, pri kateri težko jedrsko atomsko jedro (npr. urana) ob »bombardiranju«
neutronov v jedrskem reaktorju razpade v težke elemente, kot sta uran-235 ali plutonij-239, ob razpadu pa se sprošča veliko toplote (Jacobson, 2019, 4). Prva obsežnejša jedrska fisija se je razvila za vojaške potrebe med drugo svetovno vojno v t. i. Manhattanskem projektu ZDA, ki je vrh dosegel s prvo in drugo uničujočo eksplozijo jedrske bombe avgusta leta 1945 nad Hirošimo in nad Nagasakiem (Camilleri, 1984, 2, 3; Beck, 1994, 19). Junija leta 1954 pa je bil jedrski reaktor Obninsk (Rusija) kot prvi na svetu priključen na električno omrežje in začel proizvajati električno energijo za oskrbo gospodarstva, družbe. Leta 1985 je bilo 20 držav na svetu, ki so v jedrskih elektrarnah (JE) proizvajale električno energijo, do leta 2018 se je njihovo število povečalo na zgolj 31 (od več kot 200 držav na svetu). Po najbolj optimističnih napovedih v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja pa naj bi do konca 20. stoletja jedrska energija postala ključni proizvajalec električne energije (Smil, 2018, 284). Po nekaterih ocenah jedrskih strokovnjakov in politikov iz začetka devetdesetih let prejšnjega stoletja naj bi bilo zgolj v prvih dveh desetletjih 21. stoletja zgrajenih najmanj 500–600 jedrskih reaktorjev. Jedrski strokovnjaki so v začetku devetdesetih let 20. stoletja napovedovali, da bo leta 2020 jedrska energija omogočala proizvodnjo 17 % celotne električne energije, leta 2050 25 %, preostalo pa bolj učinkovita raba fosilnih goriv in OVE (Beck, 1994). *Leta 2019 je bilo v JE po svetu proizvedeno 10,4 % svetovne proizvodnje električne energije (Energy, Electricity and ..., 2020, 2).*

Sredi leta 2021 je v 33 državah sveta obratovalo 415 jedrskih reaktorjev (369 GW, 2553 TWh, povprečna starost 30,9 leta) oziroma 23 manj kot leta 2002, ko je obratovalo 438 jedrskih reaktorjev (The World Nuclear Industry ..., 2021, 20). Po poročilu Svetovnega jedrskega združenja za leto 2019 je konec leta 2018 znašala zmogljivost 449 jedrskih reaktorjev v 31 državah 397.600 MW, oziroma zgolj 4000 MW več kot leta 2017. Skupna svetovna proizvodnja električne energije iz JE je bila leta 2018 2563 TWh (okoli 4,5 % primarne energije) oziroma 61 TWh več kot leta 2017, a še vedno manj kot npr. v letu 2006 (World Nuclear Performance Report, 2019, 3, 10). V letu 2019 je delež proizvedene električne energije iz alternativnih OVE (10,39 % – a brez upoštevanja deleža hidroenergije) na globalni ravni prvič presegel delež proizvedene električne energije iz JE (10,35 %) (The World Nuclear Industry ..., 2020, 32). V primerjavi z letom 2018

je bila leta 2019 proizvodnja elektrike iz JE na Kitajskem za 19,2 % večja, ampak njihov delež v skupni proizvodnji elektrike je bil zgolj 4,9 %, načrti za širitev v prihodnosti pa so nejasni (The World Nuclear Industry ..., 2020, 27). V letu 2020 se je prvič po letu 2012 proizvodnja električne energije zmanjšala za več kot 100 TWh, čeprav se je zmogljivost JE povečala za 1,9 %, v JE pa je bilo proizvedeno 10,1 % svetovne električne energije (The World Nuclear Industry ..., 2021, 17).

Okoli dve tretjini jedrskih reaktorjev po svetu sta bili leta 2019 v obratovanju več kot 30 let, glede njihovega nadomeščanja je tudi po mnenju Mednarodne agencije za jedrsko energijo (IAEA) prisotna negotovost, kar velja tudi glede jedrskih scenarijev do srede 21. stoletja (Energy, Electricity and ..., 2020, 2). Leta 2020 je bilo v 31 državah 408 delujočih jedrskih reaktorjev (362 GW), 31 pa jih je bilo v daljšem obdobju mirovanja (24 na Japonskem). V letu 2019 se je moč JE povečala za neto 2,4 GW, moč sončnih elektrarn za 98 GW, moč vetrnih elektrarn pa za 59 GW. *Skupne investicije v OVE so leta 2019 presegle 300 milijard dolarjev in so bile 10-krat večje kot v jedrsko energijo.* V obdobju 2009–2019 so se skupni (»levelizirani«) stroški na enoto proizvedene električne energije v sončnih elektrarnah znižali za 89 %, v vetrnih za 70 %, v jedrskih pa povečali za 26 % (World Nuclear Industry ..., 2020, 18, 19, 32). Konec leta 2019 je bilo v obratovanju 443 jedrskih reaktorjev (neto instalirana moč – 392 GW), 54 jedrskih reaktorjev pa je bilo v gradnji (Energy, Electricity and ..., 2020). Glede na leto 2018 se je proizvodnja električne energije v JE v letu 2019 povečala za 4 % in znašala 2657 TWh. V Italiji so se predvideni stroški zapiranja štirih JE od leta 2004 skoraj podvojili in skupaj dosegli 8,1 milijarde dolarjev, vendar ne vključujejo stroškov shranjevanja visokoradioaktivnih odpadkov (The World Nuclear Industry ..., 2019, 14, 15, 23, 165).

V EU je bilo leta 2017 129 delujočih jedrskih reaktorjev v 14 državah, ki so proizvedli dobro četrtno vse proizvedene električne energije v EU. V obdobju 1990–2017 se je proizvodnja električne energije iz evropskih JE povečala za 5 % oziroma 0,2 % na leto. *JE v EU-27 so leta 2018 proizvedle 762 TWh oziroma 28 % vse proizvedene električne energije v EU* (Make the European Green ..., 2020, 31). Vse od ustanovitve je bila tudi v EU jedrska energija predvidena in obravnavana kot eden od gradnikov evropske oskrbe z energijo. V evropskem zelenem dogovoru iz leta 2019 je po mnenju raziskovalcev Nemškega inštituta za ekonomska raziskovanja (DIW) jedrska energija praktično v celoti odsotna, a je trenutno še v »igri« zaradi razogljičenja in okrepljenih poskusov uvrščanja jedrske energije med »čiste« vire energije. JE v EU-27 torej proizvajajo okoli četrtno električne energije (v 108 jedrskih reaktorjih v 13 državah članicah, od tega 57 v Franciji), v evropskih institucijah pa se zaradi zelo različne vloge jedrske energije pri oskrbi z električno energijo iščejo določeni kompromisi glede njene prihodnosti. A kompromisi ostajajo »v tišini« glede njihove slabe ekonomike, nevarnosti in nerešene problematike srednje- in dolgoročnega odlaganja radioaktivnih odpadkov, visokih stroškov razgradnje JE, nevarnosti nesreč (Make the European Green ..., 2020, 30, 31) ter

povezave energetskega in vojaškega atoma. V Evropi so leta 2018 OVE predstavljali 95 % novih proizvodnih zmogljivosti električne energije.

Nujnost čimprejšnjega zmanjšanja izpustov toplogrednih plinov je ponovno okrepila potencialno vlogo jedrske energije. Čas in stroški gradnje novih JE pa v primerjavi z OVE in ukrepi zmanjšanja porabe elektrike zmanjšujejo potencialno vlogo jedrske energije pri blaženju podnebnih sprememb, zgolj upoštevanje zmanjševanja ogljika torej ni dovolj prepričljiv argument za večjo rabo jedrske energije. Povprečni čas gradnje JE se je podaljšal in je v letu 2018 znašal 8,5 leta (World Nuclear Performance Report, 2019, 29). Amory Lovins (2017b) nasprotuje uporabi jedrske energije, po njegovi oceni je za gradnjo JE v povprečju potrebno desetletje, brez upoštevanja dodatnega časa, ki je nujen za institucionalno pripravo gradnje. Zaradi dolgega obdobja gradnje in večjih stroškov glede na tekmovalne tehnologije OVE je po njegovi sodbi jedrska energija dvakratno neuporabna za zaščito podnebja. Lovins (2019, 10) tudi opozarja na zavajanje Svetovnega jedrskega združenja (WNA), ki je 24. septembra 2019 v sporočilu za javnost zapisalo (brez potrebnega citiranja virov), da je premagovanje podnebnih sprememb hitrejša z novimi jedrskimi elektrarnami. Obdobje gradnje nove JE je 5–17 let, kar pomeni, da je bistveno daljše od gradnje sončne ali vetrne elektrarne (na kopnem). Ob čakanju na začetek obratovanja novih JE pa bodo seveda obstoječe TE na fosilna goriva še naprej proizvajale toplogredni CO₂ (The World Nuclear Industry ..., 2019, 15).

Vendar je povprečni čas gradnje v nekaterih primerih bistveno daljši od desetih let, prav tako pa je treba upoštevati še nekaj dodatnih let od prvega načrta do dejanskega začetka gradnje JE. To pomeni, da pravzaprav ni realno pričakovanje, da bi bila npr. danes načrtovana JE v Evropi zgrajena pred letom 2030. Glede na sicer še dokaj ohlapne zaveze Pariškega podnebnega sporazuma pa naj bi države članice EU emisije toplogrednih plinov v obdobju 2005–2030 zmanjšale za najmanj 55 %. Zato ni realno pričakovanje, da bi tudi v primeru takojšnje strateške odločitve o pospešeni gradnji JE v EU le-te pred letom 2030 (2035) lahko bistveno dodatno prispevale k sicer nujnemu zmanjšanju izpustov toplogrednih plinov.

Po mnenju Zorana Kusa (2019d) so razlike med prvotno ocenjenimi stroški za izgradnjo jedrskega reaktorja s strani predlagatelja in realnimi končnimi stroški v največji meri posledica namerno in zelo močno podcenjenih stroškov s strani predlagatelja projekta. Le-ta želi prikazati najnižjo možno oceno, saj bi v nasprotnem primeru bil predlog najverjetneje zavržen že takoj na začetku. Prekoračitev začetne ocene je po njegovi sodbi tudi posledica dejstva, da je v finančno zelo zahtevnem projektu možno »skriti« vse stranpote in manipulacije, tudi nelegalne pote in korupcijo. Ko pa je veliki projekt že na pol poti realizacije, ga zaradi velikih stroškov ni več mogoče ustaviti; dodatni stroški nadaljevanja gradnje JE so praviloma veliki, čas gradnje pa se podaljša.

V primerjavi npr. z vetrnimi ali fotovoltaičnimi elektrarnami je zlasti po zaostrenih varnostnih standardih po nesreči v japonski JE Fukušima gradnja JE finančno še bolj

zahtevna, zlasti za manjše države. Tretji jedrski reaktor finske JE Olkiluoto (1630 MW) so začeli graditi leta 2005, stroški gradnje JE pa so od načrtovanih 3 milijard evrov narasli na več kot 11 milijard evrov, kar je enako okoli 7200 evrom/kW (The World Nuclear Industry ..., 2019, 62; Wealer in drugi, 2019, 238), študija IEA navaja gradbene stroške v višini več kot 5723 dolarjev/kW (Projected Cost of Generating ..., 2020, 152). V začetku leta 2022 je začel obratovati nov jedrski reaktor finske JE Olkiluoto, a 12 let kasneje in 2-krat dražji, kot je bilo predvideno (Tkalec, 2022).

Gradnja francoskega jedrskega reaktorja Flamanville 3 (1600 MW) se je začela že leta 2007, stroški gradnje so se z načrtovanih 1886 dolarjev/kW do leta 2020 povzpeli na izjemno visokih 8620 dolarjev/kW, stroški gradnje so se torej povečali za več kot 4,5-krat (Projected Costs of Generating ..., 2020, 152). Po oceni francoskega nacionalnega nadzornega sveta naj bi se stroški investicije za JE Flamanville 3 z načrtovanih 3,1 milijarde evrov dvignili na 19 milijard evrov (Haverkamp, 2021, 16). Zaradi že dosedanjih visoko prekoračenih stroškov in podaljšanih rokov izgradnje je predvidena ocena za ceno električne energije 110 evrov/MWh, kar je bistveno nad primerljivo ceno MWh električne energije na trgu EU (Kus, 2019d). Peter Novak (2021b) povzema podatke Mednarodne agencije za energijo (IEA), da nove JE moči 1100 MW v Evropi stanejo med 8 in 13 milijard dolarjev. Zelo dragi konstrukcijski stroški JE so eden od ključnih razlogov, da tudi IEA za leto 2050 napoveduje bistveno globalno zmanjšanje deleža proizvedene električne energije iz JE.

Pri gradnji JE Vogtle 3 in 4 (dva jedrska reaktorja) v ZDA so se stroški proizvodnje elektrike dvignili na okoli 9400 dolarjev/kW, v JE Flamanville in JE Olkiluoto 3 pa na okoli 7000 evrov/kW (Wealer in drugi, 2019, 238). Cena obeh jedrskih reaktorjev JE Vogtle (Georgia) je prvotno znašala okoli 14 milijard dolarjev, v začetku leta 2022 je presegla 30 milijard dolarjev, obratovanje pa zamuja več kot šest let (IEEFA, 2022). V ZDA je po podatkih strokovnjakov Nemškega inštituta za ekonomska raziskovanja iz leta 2019 prišlo do odpovedi investicijskega projekta za gradnjo JE V. C. Summer, in sicer šele po podvojitvi stroškov. Stroški gradnje dveh jedrskih reaktorjev v Južni Karolini (ZDA) so se s prvotnih 11,5 milijarde dolarjev povečali na 25 milijard dolarjev (Fessler, 2019, 253), po navedbah Kusa (2019d) so gradnjo JE v Južni Karolini zaradi enormnega povečanja prvotnih stroškov v letu 2017 ustavili, čeprav je bilo porabljenih že 9 milijard dolarjev, kar je povzročilo stečaj podjetja Westinghouse, katerega jedrski reaktor je nameščen tudi v JE Krško. Sodobna mednarodna jedrska industrija se torej sooča s številnimi izzivi, veliki jedrski podjetji Westinghouse (ZDA) in Areva (Francija) pa celo s problematiko bankrota (The World Nuclear Industry ..., 2019, 14; Fessler, 2019, 255). Westinghouse je leta 2017 zlasti zaradi izjemnega porasta stroškov pri gradnji Vogtle 3 in 4 priglasil nadzorovani stečaj, kar je ostalo od jedrskega dela Westinghousa, pa so Japonci prodali Kanadčanom (Gregorič, 2021). Svetovno znana revija Forbes je zato že pred leti naložbe v jedrske elektrarne v ZDA označila kot »največjo katastrofo poslovanja v zgodovini« (Kus, 2022a).

Jedrska industrija je ena zelo redkih, ki v svoji dolgi 70-letni zgodovini ne kaže t. i. učne krivulje (*learning curve*), oziroma je učna krivulja negativna, kar pomeni, da je vsaka nova generacija in izgradnja vsake nove jedrske elektrarne iz leta v leto dražja. Če bi namreč bila učna krivulja za nove reaktorje v daljšem obdobju pozitivna (kar je eden glavnih pogojev za konkurenčnost in obstoj neke industrije na svetovnem trgu), bi današnji jedrski reaktorji morali biti cenejši kot pred desetletji, saj gre za praktično enako tehnologijo (kljub današnjim mnogo višjim varnostnim standardom, ki sicer predstavljajo pomemben del podražitve), a je popolnoma nasprotno (Kus, 2022a). Potencialni učni učinek se torej ni odrazil v zniževanju stroškov izgradnje novih jedrskih reaktorjev in je v tej industriji v celoti odpovedal. Trend finančnih izgub se bo v naslednjih letih in desetletjih samo še nadaljeval in stopnjeval, saj naj bi se gradnja velikih jedrskih reaktorjev do leta 2040 po strokovnih ocenah podražila še najmanj za eno četrtrtino (Kus, 2022a).

V letu 2018 so znašale svetovne investicije v gradnjo novih JE oziroma jedrskih reaktorjev (5) 33 milijard dolarjev, leta 2017 pa 16 milijard dolarjev. V letu 2018 so bile investicije v nove vetrne elektrarne 134 milijard dolarjev, v nove sončne elektrarne pa 139 milijard dolarjev (The World Nuclear Industry ..., 2019, 211). Udejanjanje jedrskega programa je počasno, programa večje rabe OVE pa praviloma poteka bistveno hitreje.

Po mnenju Fesslerja (2019, 255, 256) jedrska industrija v nobenem primeru ni v obdobju razcveta, prav izjemno visoki stroški gradnje JE so po njegovi sodbi temeljni žebelj v krsto jedrske energije 21. stoletja. Od načrtovanja do začetka obratovanja JE sta po njegovih navedbah potrebni eno ali dve desetletji, kar je bistveno daljše obdobje kot pri sončnih in vetrnih elektrarnah. Fessler (2019, 256) navaja, da je pri jedrski energiji pri končnih stroških proizvedene energije treba upoštevati ne le stroške elektrarne, temveč še stroške dolgoročnega shranjevanja nastalih radioaktivnih odpadkov ter obratovalne stroške, zato je po medgeneracijsko poštenih izračunih proizvedena elektrika iz JE dejansko najdražji vir energije na svetu. Drago jedrsko energijo mora po njegovem mnenju nadomestiti cenejša energija iz OVE, zato bo 21. stoletje po njegovi napovedi »jedrski zahod« in »vzhod obnovljive energije« (Fessler, 2019, 256).

Priznana, 170 let stara svetovalna hiša Lazard že vrsto let s pomočjo celovito zasnovane metodologije LCOE (*Levelized Cost of Energy* – levelizirani stroški) analizira ekonomičnost (ekonomske stroške) konvencionalnih in sodobnih tehnologij za proizvodnjo energije (sedanjo in prihodnjo proizvodnjo) v času obratovanja elektrarn. *Rezultati kažejo, da so pod določenimi pogoji tehnologije proizvodnje energije iz OVE že postale stroškovno tekmovalne s tehnologijami konvencionalne proizvodnje energije* (Lazard's Levelized Cost of Energy Analysis, 2019, 19). Ocenjeni skupni stroški v življenjskem ciklu po analizah na osnovi rabe metodologije LCOE za proizvodnjo elektrike iz različnih novih energetske proizvodnih objektov so bili v ZDA v letih 2018 in 2019 naslednji (Lazard's Levelized Cost ..., 2019; The World Nuclear Industry ..., 2019, 213; Lovins, 2019, 4; Kus, 2019d, 3):

- termoelektrarne na premog: 60–143 dolarjev/MWh in 66–132 dolarjev/MWh;
- jedrske elektrarne: 112–189 dolarjev/MWh in 118–192 dolarjev/MWh;
- termoelektrarne na plin: 44–68 dolarjev/MWh (leta 2019);
- sončne elektrarne (fotovoltaika): 36–44 dolarjev/MWh in 32–42 dolarjev/MWh (2017: 43–48 dolarjev/MWh);
- vetrne elektrarne (kopno): 29–56 dolarjev/MWh in 28–54 dolarjev/MWh.

Tudi študija svetovalne hiše Lazard iz leta 2021 o leveliziranih stroških proizvodnje električne energije iz različnih virov energije kaže, da so tehnologije proizvodnje elektrike iz OVE (sončna in vetrna energija) stroškovno tekmovalne s tehnologijami rabe fosilnih virov energije in z uranom (jedrska energija) (Lazard's Levelized Cost ..., 2021). Kus (2022a) navaja, da naj bi bila po študiji Lazarda povprečna izravnana cena energije (LCOE) v kilovatnih urah iz novih jedrskih elektrarn 4–5-krat višja od nesubvencionirane cene elektrike iz novih velikih vetrnih in sončnih elektrarn, oziroma že danes za 20 % višja kot iz novih velikih sončnih elektrarn, vključno s hranilniki elektrike. LCOE je namreč merilo povprečnih neto sedanjih stroškov proizvodnje električne energije za proizvodno napravo v njeni celotni življenjski dobi, ki ga uporabljamo za primerjavo cene med različnimi viri energije.

V letu 2020 sta Mednarodna agencija za energijo (IEA) in Agencija za jedrsko energijo (NEA) pri projekcijah načrtovanih skupnih »izravnanih« stroškov proizvodnje električne energije (v obdobju obratovanja elektrarn) metodološko prvič upoštevali tudi stroške shranjevanja energije (npr. pri vetrni in sončni energiji), stroške gorivnih celic (vodik), bolj dolgoročne stroške jedrske energije (razgradnja JE in stroški odlaganja radioaktivnih odpadkov v obdobju obratovanja JE) ter predvidene stroške ogljika za leto 2025 (30 dolarjev za tona CO₂). Izračuni kažejo, da se bodo skupni stroški proizvodnje električne energije s pomočjo nizkoogljičnih tehnologij še naprej zniževali. V letu 2025 naj bi bili levelizirani stroški proizvodnje električne energije najnižji pri kopnih vetrnih elektrarnah (že leta 2020 – pod 100 dolarjev/MWh), zelo konkurenčne stroškom proizvodnje elektrike iz fosilnih goriv pa naj bi bile tudi večje fotovoltaične elektrarne in hidroelektrarne. S povečevanjem deleža OVE pri proizvodnji električne energije se stroški na enoto zmanjšujejo (Projected Costs of Generation ..., 2020, 13). V nasprotju z vrsto drugih izračunov prihodnjih skupnih stroškov nove proizvodnje električne energije iz JE pa so izračuni IEA in NEA bistveno nižji, saj naj bi bila leta 2025 elektrika iz novih JE najbolj poceni (45–100 dolarjev/MWh). Ta cena je primerljiva zgolj z nizko ceno elektrike iz velikih HE, ki pa ostajajo zelo odvisne od pretočnih razmer v posamezni državi (Projected Costs of Generation ..., 2020, 14, 15).

A poudariti velja, da je bilo pri izračunih harmonizirano življenjsko obdobje pri JE kar 60 let, čeprav se praviloma za jedrske reaktorje navaja kot povprečno obdobje obratovanja 40 let, ki ga je možno ob novi, seveda pozitivni okoljski presoji, ob večjem

varnostnem tveganju podaljšati za 10–20 let. Pri npr. fotovoltaičnih in vetrnih elektrarnah pa je pri izračunih skupnih stroškov vzeto harmonizirano življenjsko obdobje – 30 let. Na drugi strani velja poudariti, da se v skupnih stroških proizvodnje električne energije iz OVE pogosto »pozablja« upoštevati tudi stroške shranjevanja energije, ki so razmeroma visoki pri OVE z večjimi dnevnimi in sezonskimi nihanjem v proizvodnji električne energije. Analiza obdobja obratovanja v zadnjih letih več kot 50 delujočih jedrskih reaktorjev v Franciji (prispevajo 70 % proizvodnje elektrike) je pokazala, da jedrski reaktorji v povprečju niso obratovali več kot četrtno leta oziroma 96,2 dneva, kar je pomembno prispevalo h komercialnim pomanjkljivostim francoske jedrske industrije, k dvigu stroškov jedrske proizvodnje elektrike (Wealer in drugi, 2021, 59). Torej tudi JE dejansko ne obratujejo čez celotno leto, kar seveda velja tudi za npr. sončne in vetrne elektrarne.

Do srede leta 2021 je bilo po svetu zaprtih 196 jedrskih reaktorjev, v celoti pa jih je bilo razgrajenih zgolj 20 (14 – ZDA, 5 – Nemčija, 1 – Japonska), le pri desetih od teh pa je bilo doseženo prvotno stanje rabe površin (The World Nuclear Industry ..., 2021, 30). Stroški razgradnje, dolgoročnega skladiščenja radioaktivnih odpadkov in izrabljenega jedrskega goriva ter t. i. rekultivacije območja JE so visoki in strmo naraščajo, npr. za litovsko JE Ignalina (sovjetska tehnologija) naj bi znašali okoli 6 milijard evrov, EU pa krije polovico stroškov njenega zapiranja (The World Nuclear Industry ..., 2020, 236). Do konca leta 2019 je Nemčija zaprla 30 komercialnih jedrskih reaktorjev, skoraj celotna razgradnja je bila dejansko izvedena le pri dveh (Würgassen in Grundremmingen), zadnja ocena stroškov zgolj razgradnje posamezne JE pa je bila med 1 in 2,2 milijarde evrov. V letu 2017 je znašala ocena stroškov za razgradnjo štirih jedrskih reaktorjev v Italiji 7,2 milijarde evrov, ocena pa ne vključuje stroškov dolgotrajnega odlaganja visokoradioaktivnih odpadkov (The World Nuclear Industry ..., 2020, 239). Do leta 2018 ni bila v celoti razgrajena nobena JE v državah s številnimi JE, kot so Velika Britanija, Francija in Kanada, ključna razloga pa sta tehnična kompleksnost in veliki stroški razgradnje jedrskih reaktorjev (Wealer in drugi, 2019, 242).

Poročilo o svetovni jedrski industriji iz leta 2019 navaja oceno o prihodnjih stroških jedrske energije in stroških sončne ter vetrne energije. Po teh ocenah na bi bili leta 2040 stroški za proizvodnjo električne energije iz JE v ZDA celo za 2-krat večji (100 dolarjev/MWh) kot iz vetrnih ali sončnih elektrarn. V Evropi pa naj bi bil po strokovni oceni razkorak bistveno nižji, toda še vedno v korist vetrnih in sončnih elektrarn: JE – 110 dolarjev/MWh, vetrne in sončne elektrarne – 85–90 dolarjev/MWh (The World Nuclear Industry ..., 2019, 214).

Nemški inštitut za ekonomska raziskovanja (DIW) navaja še nadaljnje poslabševanje razmer za investicije v jedrske elektrarne. Ekonomske analize namreč kažejo, da investicije ne bodo prinašale dobička, ob novi gradnji posamezne jedrske elektrarne so možne tudi finančne izgube v višini nekaj milijard evrov. Ocenjeni skupni stroški

(levelizirani stroški) električne energije iz JE v štirih scenarijih se gibljejo med 91 dolarji/MWh in 222 dolarji/MWh, so 3–4-krat večji kot pri stroških sončne ali vetrne energije (Make the European Green ..., 2020, 34). Analize skupnih letnih stroškov v življenjskem krogu po metodologiji LCOE za konec leta 2019 v ZDA kažejo, da so povprečni stroški za sončne elektrarne okoli 40 dolarjev/MWh (2015 – 65 dolarjev/MWh), za vetrne elektrarne 41 dolarjev/MWh (2015 – 55 dolarjev/MWh) in za JE 155 dolarjev (2015 – 117 dolarjev/MWh). V obdobju petih let (2015–2019) so se skupni stroški ene MWh proizvedene elektrike iz JE povečali za 50 %, stroški za elektriko iz OVE pa so postali najnižji med vsemi viri energije in se še naprej znižujejo (World Nuclear Industry ..., 2020, 269). JE pa so, z izjemo plinskih elektrarn za kritje viškov porabe električne energije postale najdražji vir energije. *Primerjave ocenjenih stroškov proizvodnje električne energije iz različnih virov energije za ZDA kažejo, da so se v obdobju 2009–2018 stroški proizvodnje elektrike v sončnih elektrarnah zmanjšali za 88 %, v vetrnih elektrarnah za 69 %, povečali pa so se v jedrskih elektrarnah, in sicer za 23 %.* Tudi po podatkih Mednarodne agencije za obnovljivo energijo (IRENA) so se stroški gradnje fotovoltaičnih elektrarn in vetrnih elektrarn v zadnjem desetletju bistveno zmanjšali. V obdobju 2010–2018 so se npr. stroški izgradnje fotovoltaičnih elektrarn zmanjšali za 74 %, od 3300–7900 dolarjev/kW na 800–2700 dolarjev/kW (The World Nuclear Industry ..., 2019, 213). Obenem raba OVE podpira več delovnih mest kot TE ali JE (Lovins, 2017a).

Tudi Amory Lovins (2019, 5) navaja ocene stroškov za nova postrojenja proizvodnje električne energije (npr. Bloomberg New Energy Finance – BNEF), ki so glede ocene tržnih cen za obnovljivo energijo na splošno podobne ocenam svetovalne agencije Lazard. A ocena BNEF glede stroškov gradnje nove JE je 2-krat višja od sicer že tako visoke ocene svetovalne agencije Lazard. Lovins (2019, 15) poudarja, da tudi nove TE na plin ne bodo tržno tekmovalne z OVE, obenem pa je treba upoštevati, da zemeljski plin, pridobljen z metodo *frackinga* ni tako »poceni«, kot se pogosto navaja.

Lovins (2019, 4) metodologijo svetovalne hiše Lazard za izračune celostnih stroškov sicer ocenjuje kot bolj naklonjeno energetskim objektom za proizvodnjo električne energije iz fosilnih goriv in urana (JE). Tako med drugim metodologija izračunov stroškov ne upošteva npr. cenejšega kapitala za gradnjo objektov za proizvodnjo elektrike iz OVE, saj je njihova gradnja hitrejša. Vendar tudi tako zasnovana metodologija kaže na vse bolj izrazito konkurenčnost OVE, saj se je v letu 2019 nadaljeval trend zmanjševanja predvidenih skupnih stroškov proizvodnje elektrike iz OVE, na drugi strani pa stagnacija ali rast stroškov JE in TE. Proizvodnja elektrike iz sončnih in vetrnih elektrarn je vse pogosteje cenejša od proizvodnje elektrike iz TE na premog in JE. Lovins (2019, 7) za ZDA navaja podatek, da je za nadomestitev zaprte JE z učinkovito rabo energije (zmanjšanje porabe) ali pa z nadomestitvijo proizvedene elektrike iz OVE potrebno zgolj 1–3 let.

Jedrski strokovnjak Leon Cizelj (2017) stečaja družbe Westinghouse ne označuje kot veliko presenečenje. Povezuje ga zlasti z dejstvom, da so trgi v Zahodni Evropi in Severni Ameriki že nekaj let razmeroma nasičeni s poceni električno energijo in tudi že amortizirane JE ne morejo več delati z dobičkom. Danes so po njegovem mnenju edini proizvajalci JE, ki še dobro funkcionirajo, Korejci, Kitajci in Rusi. Francoski Arevi je leta 2016 pomoč ponudil francoski upravljalec elektrarn EDF, ki je v državni lasti, da bodo lahko dokončali jedrske elektrarne v gradnji. Podobno se je zgodilo Westinghousu, le da jih njihov večinski lastnik Toshiba, ki ima težave tudi na drugih poslovnih področjih, ni mogel izvleči in so morali razglasiti stečaj. Podčrtati velja naslednjo strnjeno izjavo Cizelja (2017): *današnje razmere na trgu energije praktično nobenim novogradnjam, ki niso subvencionirane, ne dajejo prostora, v takih razmerah dobavitelji opreme in načrtovalci novih tipov JE enostavno ne morejo več preživeti*. Toda jedrski strokovnjak Cizelj (2017) je prepričan, da so po svetu še vedno zelo živahni dobavitelji jedrskih elektrarn z zelo dobrimi referencami in izkušnjami.

Sistemska, celostno in medgeneracijsko pravično zasnovano vrednotenje vloge in vseh posledic uporabe jedrske energije pri energetske oskrbi človeštva ne izhaja iz pomenstavljenega vrednotenja zgolj objekta jedrskih elektrarn, zajeti mora vse večplastne in dolgoročne učinke v celotni jedrski verigi proizvodnje električne energije (in toplote) s pomočjo uporabe urana (Roche in drugi, 2019):

1. izkop urana oziroma uranove rude (odprti in podzemeljski rudniki urana);
2. mletje uranove rude (kemijska obdelava, izdelava »rumene pogače« – U_3O_8);
3. obogatitev urana (povečanje koncentracije urana na 3–5 %);
4. jedrski reaktorji (uporaba jedrskih gorivnih elementov za proizvodnjo električne energije);
5. izrabljeno jedrsko gorivo (začasno skladiščenje v hladilnih bazenih v bližini JE ali pa t. i. reprocessiranje izrabljenega jedrskega goriva, tudi za ločitev urana in plutonija kot materiala za izdelavo jedrskega orožja);
6. razgradnja jedrskega reaktorja, celotne JE in odprta problematika zlasti stalnega in varnega skladiščenja izrabljenega jedrskega goriva.

Celostno finančno vrednotenje jedrske energije oziroma JE mora upoštevati tudi visoke zunanje stroške celotne verige jedrske energije, ki med drugim vključujejo posledice sevanja in drugih negativnih okoljskih vplivov rudnikov urana, možno sevanje ob obratovanju JE, kompleksnost razgradnje JE, dejansko še neodgovorjene razsežnosti stroškov shranjevanja odpadkov in tveganje vojaške izrabe radioaktivnih odpadkov. Strokovnjaki Nemškega inštituta za ekonomska raziskovanja (DIW) izrecno navajajo, da JE oziroma njihovi upravljalci (operaterji) niso zavarovani za tveganja v primeru velikih jedrskih nesreč, na svetu po njihovih navedbah ni finančne organizacije, ki bi ponujala njihovo zavarovanje (Wealer in drugi, 2019, 239). Po nemški oceni naj bi bila

letna zavarovalna premija med 4 in 67 evrov/kWh, cena električne energije za končnega porabnika v Nemčiji pa je okoli 0,3 evra/kWh, torej bi bila premija celo za več velikostnih razredov večja od cene električne energije (Kus, 2019d).

V ZDA poseben zakon (Price Anderson Law) izrecno omejuje odgovornost celotne jedrske industrije v primeru nesreče le do višine 9,1 milijarde dolarjev, kar je npr. zgolj 2 % od velike jedrske nesreče, ki bi povzročila škodo v višini 560 milijard dolarjev (Wealer in drugi, 2019, 239). Za primerjavo: za odpravo posledic jedrske nesreče v JE Fukušima Daiči je bilo od nesreče do danes porabljeno okoli 300 milijard dolarjev, v prihodnjih desetletjih naj bi bil skupni strošek okoli 730 milijard dolarjev. Francoski inštitut za radioaktivno zaščito in jedrsko varnost pa je po navedbi Kusa (2019d) ocenil, da morajo biti voditelji pripravljeni na jedrsko nesrečo, ki bi bila nepredstavljiva evropska katastrofa, saj bi nastala škoda segla do 760 milijard evrov. Novak (2021b) navaja najnovjšo oceno jedrske škode, po kateri naj bi sanacija jedrske nesreče v Fukušimi stala 470–660 milijard dolarjev, trajala pa naj bi še 30 let. Nekdanji predsednik japonske vlade Kan opozarja, da so po jedrski nesreči potrebna stoletja, da se doseže varna stopnja radioaktivnosti (The World Nuclear Industry ..., 2021, 16). Po oceni japonske vlade naj bi skupni stroški sanacije jedrske nesreče leta 2011 do leta 2021 znašali okoli 223 milijard dolarjev, po neodvisnih ocenah pa okoli 320–760 milijard dolarjev (The World Nuclear Industry ..., 2021, 18).

Jasno je torej naslednje: vse prihodnje velike finančne obremenitve energetske izrabe jedrske energije bodo končale na plečih davkoplačevalcev (Roche in drugi, 2019, 9). Zgolj okvirne in še vedno necelovite ocene stroškov dolgoročnejšega skupnega upravljanja z jedrskimi odpadki za nekatere države pa so naslednje (Roche in drugi, 2019, 9):

- Francija – stroški globokega podzemeljskega odlaganja visoko- in srednjeradi- oaktivnih odpadkov po oceni agencije Andra iz leta 2013: 36 milijard evrov (v letu 2016 jih je francoska vlada »znižala« oziroma ocenila na 25 milijard evrov);
- Belgija – ocenjeni skupni stroški upravljanja z jedrskimi odpadki: prvotne ocene 3 milijarde evrov (leta 2011), sodobne ocene pa 8–10 milijard evrov;
- Švedska – skupni stroški zaprtja vseh jedrskih reaktorjev in upravljanje z radio- aktivnimi odpadki iz jedrskih reaktorjev: 9,5 milijarde evrov (od tega 3 milijarde evrov za upravljanje z izrabljenim jedrskim gorivom).

Dodatno težavo za redno obratovanje JE predstavljajo vse pogostejše ekstremne vremenske razmere kot posledice podnebnih sprememb. 3. septembra 2020 je tako v Južni Koreji prišlo do nenadnega prenehanja delovanja štirih jedrskih reaktorjev v JE Kori zaradi posledic vpliva tajfuna na elektroenergetsko omrežje elektrarne. Strokovnjaki opozarjajo, da lahko podobni primeri zaradi destabilizacije elektroenergetskega omrežja oskrbe z elektriko povzročijo velike probleme. Zaradi nerešenega trajnega odlaganja izrabljenega jedrskega goriva pa še narašča zaskrbljenost in strah lokalnih prebivalcev,

da bodo jedrske elektrarne postale trajno jedrsko skladišče (World Nuclear Industry ..., 2020, 15, 16). Podnebne spremembe v številnih območjih sveta zmanjšujejo pretoke in povečujejo temperature rek, ki so vir hladilne vode za bližnje JE, zato bi lahko še pogosteje prihajalo do prekinitev proizvodnje električne energije. V sušnem in vročem poletju 2022 so bile zlasti zaradi pregretja rečnih voda, ki se uporabljajo za hlajenje jedrskih reaktorjev, številne francoske JE prisiljene zmanjšati proizvodnjo električne energije.

Pri proizvodnji električne energije v JE ni lokalnega onesnaževanja zraka s prašnimi delci in drugimi izpusti, praktično ne prihaja do emisij toplogrednih plinov v ozračje, zato je proizvodnja elektrike s pomočjo urana podnebno brez dvoma zaželeno (nizkoo-gljična), vendar so izpusti TGP v določeni meri prisotni v celotnem jedrskem energetskem krogu (od rudnika urana do shranjevanja radioaktivnih odpadkov – RAO), hkrati pa prihaja do številnih drugih negativnih okoljskih in drugih posledic. Janez Penca (2020) upravičeno opozarja, da je treba pri ocenjevanju količine izpustov toplogrednih plinov upoštevati celotni jedrski krog, saj jedrska energija v vsakem koraku, razen cepitve atomov v jedrski elektrarni, porablja fosilna goriva.

Brez dvoma proizvodnja elektrike v JE (delež v skupni proizvodnji – 10 %) zmanjšuje globalne izpuste toplogrednega CO₂, toda prispevek je omejen. Če bi električno energijo namesto v obstoječih JE proizvajali v TE na premog, bi bili letni izpusti toplogrednega CO₂ večji za 2 milijardi ton – od okoli 35 milijard svetovnih letnih izpustov CO₂. Navedena količina zmanjšanja izpustov CO₂ zaradi delovanja JE je enaka letni količini izpustov CO₂ Nemčije, Avstralije in Japonske skupaj (World Nuclear Performance Report, 2019, 29).

Letna količina proizvedenega urana za jedrske reaktorje je okoli 60.000 ton (Jacobson, 2019, 5). Ena tona urana je energetske enakovredna 1,5 milijona ton nafte (Beck, 1994, 22), zato je skupna količina radioaktivnih odpadkov (in izrabljenega jedrskega goriva) zgolj iz JE sicer količinsko in prostorninsko majhna. Vendar mora strokovno korektna, torej celostna snovna bilanca jedrske energije upoštevati odpadke celotnega jedrskega kroga energetske rabe urana, ne zgolj v posameznem členu energetske jedrske verige, npr. v sami JE. Največ odpadnih produktov namreč nastane v prvih členih jedrske verige, v rudnikih urana (odprti in podzemeljski) in ob drobljenju urana, njihova skupna odložena količina je bila leta 2011 ocenjena na 2,35 milijarde ton (Roche in drugi, 2019, 19). Države z JE lahko jedrsko gorivo v celoti uvažajo, a okoljska bremena so najbolj obsežna v državah z rudniki urana, kot so Niger, Namibija, Uzbekistan, Kazahstan, Avstralija, Kanada ... (Gregorič, 2021).

Grmade odpadnih kamnin lahko vsebujejo večje ali manjše koncentracije kratko- in dolgoživih radioizotopov (kontaminacija lokalnih vodnih virov), sevanje zdravju zelo nevarnega plina radona in ostanke kemikalij, npr. žveplene kisline, ki se v konvencionalnih rudnikih urana uporablja za izluženje urana po drobljenju uranove rude. Prihaja do t. i. okoljskega hazarda, saj v rudnikih urana prihaja na zemeljsko površje ruda, ki vsebuje

pomembne koncentracije v naravi prisotnih radioaktivnih elementov in potencialno strupenih težkih kovin, ki bi sicer ostale pod zemeljskim površjem. Po navedbah Janeza Pence (2021) je za 28 ton jedrskega goriva (za eno leto delovanja povprečnega reaktorja) treba izkopati do pol milijona ton kamnin, v nadaljnjem procesu nastane 100.000 ton peščenih ostankov mletja rude, ki vsebujejo še tisoče let nevarne odpadke, zlasti zaradi U-238 in težkih kovin.

Pridobivanje urana v rudnikih urana po ugotovitvah številnih raziskav, za razliko od tehnologij rabe sončne in vetrne energije, zlasti zaradi radona povzroča bistveni porast pljučnega raka pri rudarjih. Raziskava na vzorcu 4000 rudarjev v rudnikih urana v nekaterih zveznih državah ZDA (Arizona, Nova Mehika, Utah in Kolorado) v obdobju 1950–2000 je pokazala, da je 10 % (404) ameriških rudarjev umrlo zaradi pljučnega raka, pogostost raka je bila 6-krat večja kot pri kadilcih, raba sončne in vetrne energije pa ne povzroča rakastih obolenj (Jacobson, 2019, 14; 2021, 3). A pisec realno dodaja, da bo lahko tudi zdravstveno nezaščiteno rudarjenje v rudnikih kovin, potrebnih za izdelavo sončnih panelov in vetrnih turbin, povečalo zdravstveno tveganje in zdravstveno obolelost rudarjev.

Za enoletno obratovanje jedrskega reaktorja z močjo 1000 MW je treba zaradi zelo nizke koncentracije uporabnega cepljivega izotopa urana (U-235) v uranovi rudi (uranit) (0,7 %, najbolj pogost pa je U-238 – 99,3 %) uporabiti in predelati okoli 50.000 ton uranove rude, ki po predelavi postane v celoti odpadna, radioaktivna surovina na prostem. V 40 letih obratovanja jedrskega reaktorja za proizvodnjo energije zlasti v rudnikih urana in v obratih drobljenja, koncentracije, bogatitve urana in izdelave jedrskega goriva ostane okoli 2 milijona ton odloženih ostankov, največ jedrske jalovine, pa tudi drugih bolj ali manj nevarnih odpadnih materialov (Beck, 1994, 10). V času obratovanja Rudnika urana Žirovski vrh (1982–1990) je bilo iz 0,6 milijona ton uranove rude izločenega 452 ton uranovega koncentrata, hkrati pa je nastalo okoli 3,3 milijona ton izkopa, zahtevni sanacijski ukrepi tudi po tridesetih letih niso v celoti zaključeni.

Leta 2010 je Greenpeace argumentirano opozoril na okoljske in zdravstvene posledice francoske jedrske industrije v rudniku urana v Nigru. Ob kontroliranih eksplozijah v površinskem (odprtem) rudniku urana so nastajali radioaktivni oblaki prahu, ki so se z vetrovi premikali tudi do bližnjih mest. Ogromne količine industrijskih radioaktivnih odpadkov so ostale na odprtem prostoru desetletja, zato je prišlo tudi do degradacije nekoč čistega vodnega izvira podzemne vode. Sicer zgolj občasne meritve radiacije Greenpeacea (november 2009) so pokazale, da so bile v obeh mestih in okoli njih mednarodno dovoljene vrednosti radioaktivnosti v posameznih primerih presežene za več kot 100-krat (Roche in drugi, 2019, 19). Za izluženje urana iz uranove rude se uporabljajo strupene kemikalije (npr. žveplena kislina), ki zlasti v rudnikih urana revnih afriških držav (pomankljivi okoljski standardi in finančni pohlep praviloma tujih lastnikov rudnika) bremenijo predvsem vodne vire, dodatno tveganje pa predstavlja tudi radioaktivni radon.

Po podatkih Svetovnega jedrskega združenja (WNA) je bila v letu 2010 svetovna proizvodnja urana 53.670 ton, leta 2016 62.380 ton in leta 2019 54.750 ton (World Uranium ..., 2020). Leta 2019 je bil največji proizvajalec urana Kazahstan (42 %), sledila je Kanada (13 %) in Avstralija (12 %), potem pa Namibija, Uzbekistan, Niger, Rusija, Kitajska in Ukrajina. Število držav (okoli 25), ki proizvajajo uran, je torej skromno, kar povečuje geopolitična tveganja oskrbe držav, ki imajo JE, nimajo pa rudnika urana. Zgolj 13 držav ima zmogljivosti za bogatenje urana oziroma proizvodnjo jedrskega goriva ali t. i. rumene pogače, 90 % bogatenja urana pa poteka zgolj v petih državah, ki hkrati razpolagajo z jedrskim orožjem. Mednarodna metodologija ugotavljanja energetske odvisnosti držav, ki rabe jedrskega goriva ne obravnava kot uvozno energijo, pa je brez dvoma zavestno zavajajoča.

Snovalci odmevne knjige *Meje rasti* uvrščajo visokoradioaktivne odpadke, skupaj z nevarnimi kemičnimi odpadki in odpadki (emisijami), ki vplivajo na globalne biogeokemične kroge (kot so toplogredni plini), v skupino najbolj »neukrotljivih« odpadkov (Meadows in drugi, 1995, 89). Jedrski odpadki so škodljivi za vse oblike življenja, strupeni in mutageni, v naravi pa ni samočistilnih mehanizmov, ki bi zmanjšali njihovo škodljivost. Odlaganje nizko- in sredneradioaktivnih odpadkov tehnološko in okoljsko sicer ni zahtevno, a je tudi v tem primeru nujno demokratično zasnovano vključevanje lokalnega prebivalstva, ki se seveda mora z lokacijo skladišča strinjati.

Po mnenju številnih strokovnjakov in strokovnjakinj pa je z dolgoročnega vidika največji okoljski, varnostni in zdravstveni problem izjemno dolgoživo izrabljeno visokoradioaktivno jedrsko gorivo, ki hkrati proizvaja toploto. Trenutno še nobena država na svetu ni našla poti in načina varnega odlaganja visokoradioaktivnih odpadkov za obdobje več kot milijon let. Finska je edina država, ki je začela graditi odlagališče radioaktivnih odpadkov globoko pod zemeljskim površjem, skladišče naj bi bilo zgrajeno okoli leta 2025. Zadnje analize Evropske komisije kažejo, da bodo stroški upravljanja z radioaktivnimi odpadki bistveno višji, kot so nakazovale starejše raziskave (Make the European Green ..., 2020, 35). Janez Penca (2021) zaskrbljeno opozarja, da je lahkotno razglašati, da je jedrska energija varna, čista in poceni, če je treba smrtonosne odpadke jedrske energije skrbno zapečatene odlagati 500 m globoko pod zemljo.

Na svetu je okoli 370.000 ton nastalega izrabljenega jedrskega goriva, ki se začasno praviloma hrani v hladilnih bazenih ob JE, okoli 120.000 ton navedene količine izrabljenega jedrskega goriva pa je bilo »reprocesiranih«. Količine izrabljenega jedrskega goriva naraščajo (letno za okoli 12.000 ton), s tem pa tudi možnost nesreč (Preglednica podanih pripomb ..., 2018). Dodatni problem dolgotrajnega shranjevanja odsluženih gorivnih elementov (izrabljeno jedrsko gorivo) je sproščanje toplote tudi po prenehanju obratovanja jedrskega reaktorja. Shranjevanje izrabljenega jedrskega goriva v vodnih bazenih (borova kislina) ob JE je lahko le začasna rešitev, toda npr. leta 2019 še nobena država na svetu ni imela licence za trajno odlaganje visokoradioaktivnih odpadkov

(VRAO). Žal je verjetno nerealno pričakovanje, da bi države z bolj ugodnimi geološkimi in poselitvenimi razmerami za trajno skladiščenje VRAO bile tudi v primeru dobrega plačila pripravljene sprejeti v tisočletno hranjenje še VRAO iz drugih držav.

Vsi dosedanja poskusi iskanja primerne lokacije za trajno skladiščenje VRAO (npr. v ZDA in Nemčiji) so bili neuspešni. Potekajo pa geološke in druge raziskave za trajno odlaganje VRAO v tektonsko in potresno stabilne kamnine pod zemeljskim površjem ali v kamnine pod morjem, vendar obstajajo številni, zlasti dolgoročni problemi in dileme. Visokoradioaktivni odpadki so v izrabljenem jedrskem gorivu, stalno radioaktivno sevajo in proizvajajo toploto, vendar morajo ostati izolirani tisoče let, brez stika z vodo, s sposobnostjo absorpcije visokih emisij toplote iz visokoradioaktivnih odpadkov (Beck, 1994, 13).

Pri oceni stroškov za izgradnjo jedrskih reaktorjev in pri ceni proizvedene elektrike iz JE dejanski celokupni stroški tisočletnega varnega skladiščenja seveda niso vključeni, kar je medgeneracijsko skrajno krivično, egoistično pa z vidika sedanjih generacij, ki uživajo dobrobiti oskrbe z jedrsko energijo, skrb in tveganja varovanja radioaktivnih odpadkov pa prepuščajo številnim bodočim rodovom. V ZDA so pred leti ustavili izgradnjo stalnega jedrskega skladišča v zvezni državi Nevada zaradi problemov glede doseganja dovolj visokih varnostnih in jedrskih standardov. Za delno izgradnjo jedrskega skladišča so potrošili 15 milijard dolarjev, celoten strošek pa je bil ocenjen na 96 milijard dolarjev. Projekt skladiščenja radioaktivnih odpadkov v nekdanjem rudniku soli Asse v Nemčiji pa je končal kot polomija, čeprav naj bi se po načrtu skladiščili samo manj radioaktivni odpadki (Kus, 2019d). Za države, ki zaradi nestabilne, potresno ali drugače tvegane kamninske sestave ali velike gostote prebivalstva nimajo možnosti za varno shranjevanje visokoradioaktivnih odpadkov oziroma izrabljenega jedrskega goriva (npr. za Slovenijo), se postavlja zelo pomembno vprašanje, kaj z njimi storiti. Najmanj, kar bi medgeneracijsko odgovorna politika morala storiti pred kakršnim koli idejnim razmislekom o gradnji novih JE, bi moral biti rešen problem trajnega odlaganja npr. izrabljenega jedrskega goriva. Brez rešitve navedenega problema je nadaljnje obratovanje in gradnja novih JE z vidika medgeneracijske enakosti skrajno nemoralno dejanje.

Z vidika iskanja rešitev za trajno odlaganje VRAO oziroma izrabljenega jedrskega goriva je torej po mnenju jedrske industrije najbližje konkretni rešitvi Finska oziroma koncept podzemelske lokacije v starih, potresno varnih, tektonsko stabilnih (več milijonov let) kamninah (brez podzemne vode) v Olkiluototu, v bližini jedrske elektrarne. Glede na dosedanje izkušnje torej ni pričakovati, da bi v bližnji prihodnosti države, kot je Finska, sprejele v tisočletno hranjenje visokoradioaktivne odpadke in izrabljeno jedrsko gorivo iz drugih držav. Obenem strokovnjaki Greenpeacea opozarjajo na naslednje pasti navedene lokacije, kjer naj bi se trajno odlagali visokoradioaktivni odpadki (Roche in drugi, 2019, 13):

- Varnost izbrane metode odlaganja (KBS-3) naj bi bila zasnovana na številnih nedokazanih principih predvidevanja, med katerimi je npr. za bakreno-jeklene kontejnerje (kanistre) za radioaktivne odpadke predpostavljeno, da bodo korodirali zelo počasi.
- Zaradi številnih faktorjev, ki povzročajo korozijo, je negotovo, ali sta baker in jeklo trajnostna materiala. Od jedrske industrije neodvisne raziskave so prišle do ugotovitev, da naj bi se zaradi korozije razpoke v bakru verjetno začele že po 100 letih, v večini kontejnerjev pa po okoli 1000 letih.
- Posebni svet za okolje je leta 2018 postavil pod dvom celotni projekt odlaganja jedrskih odpadkov, saj po njegovi sodbi varnost ni bila dovolj prepričljivo argumentirana, prav tako pa niso bili z dovolj visoko zanesljivostjo prikazani vsi možni učinki predlaganega projekta.

Po navedbah Petra Becka (1994, 48) ima plutonij (težka kovina, zelo kemijsko reaktivna, strupena in radioaktivna) sloves ene od najbolj nevarnih substanc, ki jih pozna človeštvo. Plutonij nastaja v jedrskih reaktorjih iz urana (U-238), ob delovanju ima tipični jedrski reaktor z močjo 1000 MW znotraj uranovega goriva naloženih nekaj 100 kg plutonija (Plutonium, 2018, 1). Ponovna raba izrabljenega jedrskega goriva omogoča kemično izdvojitev plutonija, ki je nastal kot stranski produkt v procesih fisije v jedrskih reaktorjih (Roche in drugi, 2019, 8; Plutonium, 2018, 1). Peter Beck (1994, 93) navaja okvirno oceno, da je v izrabljenem jedrskem gorivu okoli 1 % plutonija, letni iznos plutonija (15 tipov plutonija glede na število izotopov, med njimi je najpogostejši Pu-239, s 24.000-letno razpolovno dobo) ob enoletnem delovanju jedrskega reaktorja z močjo 1000 MW pa naj bi znašal okoli 200 kg. Tudi Jeremy Rifkin (1989, 125) navaja, da jedrski reaktor letno proizvede 180–225 kg plutonija, kar zadostuje za izdelavo 40 jedrskih bomb. Svetovno jedrsko združenje (WNA) pa navaja, da je v izrabljenem jedrskem gorivu komercialnih jedrskih reaktorjev tipa LWR (lahkovodni reaktor) 1,15 % plutonija, največji delež ima izotop Pu-239 (53 %), glavni vir toplote in radioaktivnosti pa je izotop Pu-238 (2 %) (Plutonium, 2018, 2). Letni iznos plutonija ob enoletnem delovanju jedrskega reaktorja tipa LWR z močjo 1000 MW je po novejših podatkih WNA 290 kg (v letni količini 25 ton izrabljenega jedrskega goriva). Svetovne zaloge potencialno izločenega plutonija v izrabljenem jedrskem gorivu se ocenjujejo na okoli 520 ton, od tega je do 290 ton v civilnem (nevojaškem) skrbništvu. Po eni od ocen naj bi bilo za izdelavo jedrske bombe potrebnega zgolj okoli 8 kg plutonija (Roche in drugi, 2019, 26). *Po podatkih Svetovnega jedrskega združenja (WNA) je za izdelavo jedrske bombe (večje moči, kot je bila jedrska bomba, uporabljena za uničenje Nagasakija) potrebno 10 kg skoraj čistega Pu-239, svetovne zaloge »civilnega« plutonija v izrabljenem jedrskem gorivu pa naj bi po teh ocenah znašale 260 ton* (Plutonium, 2018, 5, 7).

»Civilno« delovanje jedrskih reaktorjev za proizvodnjo energije in obratov za bogatenje urana omogoča izdelavo plutonija in s tem izdelavo jedrske bombe za množično uničenje, zeleni cestni proces jedrske razorožitve brez prenebanja uporabe urana za proizvodnjo energije torej v resnici ne more biti uspešen. Svetovno jedrsko združenje navaja, da se v obratih za bogatenje urana iz 1 tone urana proizvede 120–130 ton jedrskega goriva za JE (U-235) ali pa 26 ton jedrskega goriva za raziskovalne reaktorje oziroma 5,6 kg materiala za jedrsko orožje. Združenje opozarja na varnostno tveganje zaradi povečevanja števila držav, ki imajo obrate za bogatenje urana in lahko zato same izdelajo jedrsko orožje. V primeru, da navedene države ne spoštujejo mednarodne kontrole oziroma se ji izogibajo (izrecno se navaja zgolj Iran), potem je skrb še toliko večja (Uranium Enrichment, 2020). Na tesno povezanost in soodvisnost »vojaškega« in »energetskega« atoma kaže tudi dejstvo, da se npr. v ZDA kot sekundarni vir urana za delovanje JE uporablja obogateni uran vojaškega jedrskega programa. Mednarodni biro za mir iz Ženeve (IPB) opozarja na povezanost izdelave jedrskega orožja in proizvodnje električne energije v jedrskih elektrarnah, zato predlaga, da države uničijo jedrsko orožje in hkrati razgradijo jedrske elektrarne. Države sveta naj v državnih proračunih zmanjšajo vojaške izdatke in namesto tega še pravočasno zaščitijo planet (Lorincz, 2014, 40, 41, 46).

Jeremy Rifkin (2009, 489) navaja, da ni nobenega varnega »ognjenega zidu«, ki bi ločeval miroljubni atom urana za proizvodnjo električne energije od atoma urana za izdelavo jedrskih bomb. Znanje za izdelavo manjše jedrske bombe je postalo vse bolj dostopno, s tem pa se povečuje možnost, da jedrsko orožje pride v roke »lopovskih« držav, terorističnih skupin, motenih posameznikov (Rifkin, 2009, 487). V zadnjem obdobju so bili nad jedrskimi elektrarnami npr. v Franciji večkrat opaženi droni, zaščita pred preleti pa ni bila mogoča, kar velja tudi za letalske nesreče (Lessons not Learned ..., 2021, 60). Abbott (2012, 26) sodi, da je sicer možnost vojaške izrabe jedrskega goriva različna glede na tipe jedrskih reaktorjev, a jedrsko gorivo in jedrske produkte je v vsakem primeru možno uporabiti za izdelavo t. i. umazane bombe. Po mnenju Rifkina (2009, 488) so za spopad s podnebnimi spremembami od JE primernejši OVE, najbolj pa ga skrbi povečanje možnosti, da bo prišlo do nove jedrske vojaške tekme in do neizogibne jedrske vojne. Tudi Wackernagel in Beyers (2019, 231) poudarjata nevarnosti vojaške izrabe jedrske energije za izdelavo »umazanih« bomb, rast stroškov, tveganja jedrske nesreče in dolgoročno problematiko odlaganja radioaktivnih odpadkov.

Razen odlaganja visokoradioaktivnih odpadkov oziroma izrabljenega jedrskega goriva (velik problem – visoke temperature) je dodaten problem tudi radioaktivna zgradba (posoda) jedrskega reaktorja, ki jo je treba po ustavitvi delovanja reaktorja razstaviti in ustrezno varno odložiti za večstoletno obdobje. Stroški razgradnje, dolgoročnega skladiščenja in vrnitev lokacije JE v »zeleno« površino so izjemno visoki. Ocena za Italijo je 7,1 milijarde evrov, za Litvo 6 milijard evrov, po oceni Kusa (2019d) strošek v višini 5–7 milijard evrov čaka tudi Slovenijo za popolno razgradnjo obstoječe JE Krško in skladiščenje visokoradioaktivnih odpadkov.

Poslanska skupina Zelenih je v Evropskem parlamentu predstavila strokovno poročilo o jedrski nesreči v Černobilu, po kateri naj bi bilo v černobilski JE 30.000–60.000 žrtev zaradi rakavih obolenj in drugih bolezni, uradni viri pa navajajo okoli 4000 smrtnih žrtev (A Stress Test ..., 2017, 2). Jedrska nesreča v japonski obalni JE Fukušima 11. marca 2011 je po Černobilu dodatno opozorilo, da lahko pride do katastrofalne jedrske nesreče tudi v tehnološko najbolj razvitih državah (Johns, 2015, 33, 34; Nagy 2018, 198). Tudi zato npr. v »revolucionarnem« energetskem scenariju Greenpeacea in Evropskega sveta za obnovljivo energijo že srednjeročno ni mesta za jedrsko energijo (Energy (R)evolution ..., 2010, 11). Kljub retorični »jedrski renesansi« se dejansko jedrska industrija sooča z velikim naraščanjem stroškov gradnje, skromno gradnjo novih JE in s problemi zagotavljanja varnosti obratovanja (Energy (R)evolution, 2015, 22). Amory Lovins (2019, 1) je tudi na osnovi ugotovitev poročila *World Nuclear Industry Status Report* iz leta 2019 zaključil, da je dejansko globalna jedrska industrija v počasi potekajočem komercialnem kolapsu, saj dobesedno umira od nepopravljivega napada tržnih sil s strani OVE. Invazija Putina oziroma Rusije na Ukrajino februarja 2022 je vojaško ranljivost JE dodatno potrdila.

Interdisciplinarno zasnovana nemška etična komisija uglednih znanstvenikov in znanstvenic je po jedrski nesreči v tehnološko napredni Japonski (leta 2011) in ob začetku pospešenega civilizacijsko pomembnega in izjemno zahtevnega nemškega sistemskega energetskega prehoda izstop iz jedrske energije ocenila kot nujen in priporočljiv za odpravo njenih številnih prihodnjih tveganj. Izstop iz jedrske energije so ocenili kot zahteven in uresničljiv, saj obstajajo manj tvegane energetske alternative (tudi za dobrobit prihodnjih generacij), ki med drugim ne bodo ogrozile konkurenčnost nemške industrije in podjetništva (Germany's Energy Transition ..., 2011, 4). Zaradi znanstvenih in tehnoloških dosežkov ter podjetniških pobud bi bilo treba nujno razviti nove podjetniške modele za trajnostno ekonomijo, Nemčija pa razpolaga z zadovoljivimi alternativnimi viri energije: proizvodnjo električne energije s pomočjo vetrne, sončne, vodne in geotermalne energije, biomase, bolj učinkovito in varčno rabo energije, pa tudi možnostmi podnebno primernejše rabe fosilnih goriv s pomočjo zajetja in shranjevanja CO₂.

Etična komisija poudarja, da so tako podnebne spremembe kot npr. problemi jedrskih nesreč in drugih jedrskih tveganj sicer izjemno veliki problemi, vendar sodijo, da jedrski izstop Nemčije ne ogroža doseganjih zahtevnih podnebnih ciljev, zlasti glede nujnega radikalnega zmanjšanja izpustov toplogrednih plinov. Obenem zaskrbljeno ugotavljajo, da se ni uresničilo začetno upanje o ločenosti rabe jedrske energije in vojaške proizvodnje jedrskega orožja, tehničnih in družbenih tveganj jedrske energije se torej ne sme obravnavati ločeno, naraščajo tudi teroristična in kibernetična tveganja. Tudi zaradi etične odgovornosti mora Nemčija sama poskrbeti za trajno, končno odlaganje vseh lastnih radioaktivnih odpadkov, kar bo skrajno zahtevna naloga (Germany's Energy Transition ..., 2011, 45, 46). V resnično etično in medgeneracijsko pravično ceno proizvedene elektrike iz JE pa bi bilo seveda treba vključiti še prihodnje stroške stotin generacij, ki bodo

prisiljene skrbeti za visokoradioaktivne odpadke, za izrabljeno jedrsko gorivo sedanjih generacij, ki brez medgeneracijsko solidarnostnega etičnega kompasa uporabljamo jedrsko elektriko. Po navedbah Agencije za radioaktivne odpadke ostane neposredno odloženo izrabljeno jedrsko gorivo radioaktivno še milijon let (Radioaktivni odpadki ..., 2020, 12).

Poudariti torej velja, da je pri vrednotenju jedrske energije pomanjkljiva tudi sicer bolj celostno zasnovana metodologija ocene vseh stroškov v celotnem življenjskem ciklu do zaprtja JE (koncept ocene leveliziranih stroškov). Če bi bili vsi zunanji in dodatno še medgeneracijski stroški vključeni v sedanjo ceno električne energije iz JE, potem bi bila ta cena absolutno nekonkurenčna, vse JE pa bi beležile velike finančne izgube. Ker pa trenutno sploh ni zgrajeno niti eno trajno odlagališče za visokoradioaktivne odpadke (blizu realizacije je podzemno odlagališče za 6500 ton izrabljenega jedrskega goriva v kraju Olkiluoto na Finskem v globini okoli 500 m pod zemeljskim površjem), dejanskih stroškov potrebnega večtisočletnega varnega odlaganja sploh ne moremo oceniti. Generacije, ki sedaj uporabljamo elektriko iz JE, smo torej skrajno egoistične celo do lastnih otrok in vnukov, ki jim kot strupeno »doto«
puščamo »stranske«
produkte »miroljubnega«
elektro atoma ... Medgeneracijsko odgovorna in moralna vlada torej ne bi smela biti (so)lastnica, finančna podpornica gradnje JE, celo porokinja za najete kredite, podpisnica pogodb npr. za večletni zagotovljen in obvezen odkup elektrike po vnaprej dogovorjenih cenah.

Finska je tako z izgradnjo dolgoročnega skladišča z imenom Onkalo (kar v finščini pomeni – ‚votlina‘) za zgolj finske VRAO pričela na otoku Olkiluoto ob zahodni obali Baltika že leta 2004 (Kus, 2022d). Gradnja se že nagiba k zaključku in v nekaj letih bodo pričeli skladišče uporabljati, da bi ga v naslednjih desetletjih po zaprtju in razgradnji vseh finskih jedrskih reaktorjev napolnili, v celoti zabetonirali, postopoma odstranili vse podzemne in nadzemne objekte ter skladišče za vedno zaprli, izolirali in strogo zavarovali. Odlagališče najmanj 100.000 let ne sme priti v kontakt z ljudmi in biosfero, saj bi lahko bile negativne posledice pobegle radiacije katastrofalne in smrtne. Onkalo je zgrajen v »živi skali«, v stabilni granitni podlagi, in sicer približno 500 m globoko, z nekaj vertikalnimi dvigali. Do skladišča vodi 5 km dolg tunel za tovornjake, skupna dolžina mreže vseh tunelov pa bo preseгла 40 km, za kar so izkopali približno 420.000 m³ skale. V skladišču Onkalo bodo VRAO najprej zaprli v posebne železne ter bakrene posode, nato pa bodo vsako posebej zabetonirali ter polne rove s temi posodami in celotno odlagališče postopoma zalili z betonom. Finsko podjetje Posiva, ki izvaja celoten projekt Onkalo, je skupne stroške za skladišče ocenilo na 5,1 milijarde evrov (Kus, 2022d).

Peter Novak (2021b) sodi, da jedrska energija umira na obroke, saj naj bi vsem proizvajalcem velikih JE postalo jasno, da se od centraliziranih sistemov prehaja na distribuirano proizvodnjo elektrike, kjer se na trgu pojavlja tisoče malih proizvajalcev. Velike enote za proizvodnjo elektrike so po njegovem mnenju dolgoročno v zatonu, visoki začetni kapitalski stroški in veliko tveganje (brez zavarovanja kapitala) sta temeljna razloga njihovega »hitrega umiranja«. Na drugi strani pa digitalizacija in razvoj kemijskih sezonskih hranilnikov postopoma

premošča sicer realne probleme sezonskosti OVE. Tomislav Tkalec in Andrej Lukšič (2015) poudarjata, da trajnostna energetska tranzicija (prehod k OVE in energetska učinkovitosti) zagovarja prehod od okoljsko in družbeno spornih virov energije k obnovljivim virom, kar obenem pomeni tudi prehod od velikih centraliziranih proizvodnih enot (večinoma temelječih na fosilni in jedrski energiji) k manjšim, razpršenim proizvodnim enotam. Ta proces decentralizacije inherentno privede do demokratizacije energetskega sektorja, saj velika energetska podjetja izgubljajo svojo moč in pozicijo v energetske politični areni, kjer začne nastajati množica manjših akterjev.

Jedrski industrija v obdobju vse večjega nezaupanja javnosti do »miroljubnega« atoma in klasičnih, velikih jedrskih reaktorjev postavlja v ospredje še drugo, podobno novo tržno nišo – pridobivanje električne energije v manjših, t. i. oplodnih reaktorjih (*breeding reactors*), ki trenutno posamično delujejo v Rusiji, Indiji, na Kitajskem in Japonskem, ne pa tudi npr. v »jedrskih« ZDA, Franciji, Veliki Britaniji (Understanding the Advantages and ..., 2018). Proizvajajo več jedrskega goriva, kot ga potem uporabijo ob obratovanju, zato se tudi imenujejo oplodni reaktorji (Working Principle of ..., 2018; Understanding the Advantages and ..., 2018). Tudi v oplodnih reaktorjih se kot gorivo uporablja uran, a namesto izotopa urana-235 (U-235), katerega delež v uranu je zgolj 0,72 %, se uporablja izotop urana-238 (U-238), ki sestavlja 99,28 % urana. Zato je proizvodnja toplote in s tem električne energije ob razcepljanju atomov v oplodnih reaktorjih izjemno učinkovita.

Vendar se ob jedrskih reakcijah v oplodnih reaktorjih (po »bombardiranju« z nevtroni se spremenijo jedra atomov urana) najprej izotop U-238 spremeni v izotop U-239, potem v neptunij-239 (Np-239), ki proizvede veliko energije, nato se po dveh do treh dneh dokončno preoblikuje v plutonij-239 (Pu-239), gorivo pa je v oplodnem reaktorju v celoti obnovljeno, »oplojeno«. Oplodni jedrski reaktor ima veliko prednost, saj ustvari 30 % več goriva kot ga porabi, saj ob jedrskih reakcijah prihaja do aktiviranja pred tem neaktivnih izotopov. Po uvodnem vnosu obogatene urana reaktor zato potrebuje zgolj občasni vnos stabilnega urana, ki se po jedrskih reakcijah pretvori v gorivo.

Oplodni reaktorji lahko kot gorivo uporabljajo visokoradioaktivne odpadke oziroma izrabljeno jedrsko gorivo JE, pa tudi uran iz jedrskega orožja; količina urana-238 je bistveno večja kot urana-235, zato je tudi cenejši. Ob sami proizvodnji elektrike ne prihaja do onesnaževanja zraka, ki pa je prisotno v rudnikih urana in pri obdelavi uranove rude. Vendar spremljajo proizvodnjo elektrike v oplodnih reaktorjih tudi številne pomanjkljivosti in tveganja (po mnenju pisca bistveno presegajo prednosti), zlasti (Understanding the Advantages and ..., 2018):

- uporaba visokoobogatene goriva, ki predstavlja nevarnost nesreč, oplodni jedrski reaktorji delujejo pri zelo visokih temperaturah;
- plutonij ostaja v okolju izjemno dolgo, saj je njegova razpolovna doba 24.000 let, je izjemno strupen, ob vdihavanju povzroča pljučnega raka celo ob zelo majhni količini;

- plutonij je »idealno« gorivo za izdelavo jedrskega orožja, zato je prisotno tveganje njegove kraje ali pa teroristične sabotaže;
- gradnja in delovanje oplodnih reaktorjev sta zelo draga;
- dolgotrajno skladiščenje radioaktivnih odpadkov, ki vsebujejo plutonij, je prav tako izjemno drago;
- delovanje oplodnih reaktorjev je zelo kompleksno, že drobna napaka lahko povzroči veliko varnostno tveganje.

Mark Jacobson (2021) poudarja, da je rast jedrske energije zgodovinsko povečevala zmožnost držav za pridobivanje plutonija oziroma obogatene urana za izdelavo jedrskega orožja (možnost skrivne bogatitve urana), kar je prepoznal tudi IPCC leta 2014. Zoran Kus (2022b) navaja, da je francoski predsednik Emmanuel Macron v svojem javnem nastopu v jedrskem gigantu Framatone (ki zaposluje več kot 14.000 jedrskih delavcev) leta 2021 podčrtal naslednje: »Brez civilne jedrske industrije ni vojaške, in brez vojaške jedrske industrije ni civilne« (*Sans nucléaire civil, pas de nucléaire militaire, sans nucléaire militaire, pas de nucléaire civil*).

Jedrsko fisijo in s tem proizvodnjo toplote ter kasneje električne energije pa omogočajo tudi jedrski reaktorji, ki kot jedrsko gorivo uporabljajo v naravi bolj razširjen torij. Torijevi jedrski reaktorji proizvajajo manjše količine radioaktivnih odpadkov, njihova radioaktivnost se v primerjavi z uranom hitreje zmanjšuje, rudniki torija pa povzročajo manjše okoljske pritiske kot rudniki urana. Vendar so na drugi strani investicije za izgradnjo torijevih jedrskih reaktorjev zelo visoke, potrebno je zahtevno in obsežno testiranje, analize, temperaturni prag taljenja torijevega oksida je bistveno višji kot pri uranovem oksidu, obenem pa lahko nastanejo večje emisije žarkov gama (Major Pros and ..., 2018).

Študije Nemškega inštituta za ekonomska raziskovanja (DIW) glede prihodnosti jedrske energije so izrazito odklonilne, zlasti zaradi naslednjih poudarjenih dejstev (Wealer in drugi, 2019; Wealer in drugi, 2021):

- jedrska energija ni čista energija zaradi različnih radioaktivnih sevanj, ki bodo ogrožala človeštvo in naravno okolje več kot milijon let;
- stroški gradnje in razgradnje JE ter dolgotrajnega skladiščenja radioaktivnih odpadkov so zelo visoki;
- delovanje jedrskih reaktorjev za proizvodnjo električne energije predstavlja veliko varnostno tveganje zaradi možne vojaške uporabe izrabljenega jedrskega goriva, vojaški interes je pomembna gonilna sila gradnje JE;
- celo v primeru, da se ne upoštevajo visoki stroški razgradnje JE in stroški shranjevanja radioaktivnih odpadkov, bi se zgolj privatne investicije v JE soočile z velikimi finančnimi izgubami, po oceni (metoda Monte Carlo) povprečno v višini 4,8 milijarde evrov na posamezno JE (v najboljšem primeru 1,5 milijarde evrov, v najslabšem pa 8,9 milijarde evrov izgub);

- v državah, kot sta Kitajska in Rusija, kjer se še gradijo JE, gre za državne investicije, privatne investicije torej ne igrajo nobene vloge;
- JE so neekonomične, predrage in hkrati nevarne (jedrska nesreča Fukušima leta 2011), zato nimajo pogojev, da bi bile člen v podnebnju prijazni prihodnji energetske mešanici;
- delež jedrske energije v globalni oskrbi z električno energijo se zmanjšuje, leta 1996 je znašal 17 %, leta 2019 pa zgolj še 10 %, njen delež v primarni energiji pa je bil manjši od 5 %.

V ceno električne energije iz JE torej niso v celoti vključene vse negativne okoljske posledice celotnega jedrskega kroga, prav tako cena elektrike seveda ne vključuje medgeneracijskih stroškov tisočih generacij (skrajno nemoralno ravnanje sedanjih generacij, ki uporabljamo elektriko iz JE), ki seveda ne bodo imele več nobenih koristi od npr. proizvedene električne energije, skrbeti pa bodo morale za radioaktivne odpadke. Tudi stroški razgradnje posamične jedrske elektrarne oziroma jedrskega reaktorja po zaključku obratovanja so izjemno visoki, praviloma v višini dveh ali več milijard dolarjev. Stroški financiranja novih jedrskih reaktorjev, stroški upravljanja ter eventualnega trajnega skladiščenja izrabljenega jedrskega goriva in drugih radioaktivnih odpadkov naj bi se v prihodnje še povečevali. Obenem velja podčrtati, da v tem trenutku ni države, ki bi imela kredibilne ocene vseh skupnih, večplastnih stroškov rabe jedrske energije, ki seveda vključujejo notranje in zunanje stroške v celotni jedrski verigi, pa tudi prihodnje (medgeneracijske) stroške stoletnega upravljanja in varovanja vseh jedrskih odpadkov. Lovins (2019, 16) zaključuje, da »antitržna« jedrska energija npr. v ZDA ne more večno preprečevati zmage cenejših energetskih tekmovalcev, a lahko zadrži, odloži in zmanjša zaščito podnebja, saj prenaša več 10 milijard dolarjev obsežna letna sredstva davkoplačevalcev in potrošnikov k lastnikom JE. Državljeni, ki jih skrbita podnebje in trg, ali pa oboje, naj bi bili pozorni ne le na ogljik, temveč tudi na stroške in čas. Celotno obdobje od načrtovanja do izgradnje nove JE traja v povprečju več kot deset let, kar pomeni, da npr. nove JE ne morejo prispevati k urgentnemu zmanjšanju izpustov toplogrednih plinov EU-27 za 55 % do leta 2030.

Organizacija Zelena Amerika zaradi izhoda iz podnebne krize zelo podpira zamenjavo fosilnih goriv (premog in zemeljski plin) za prihodnjo proizvodnjo električne energije. Vendar poudarjajo, da bo celoten projekt zgrešen, če bo opuščena fosilna goriva nadomestil enako nevaren vir energije – jedrska energija. Jedrska energija je sicer nizkoogljiva, ampak prinaša številna druga tveganja. Sončna, vetrna in geotermalna energija, hibridni in električni avtomobili ter zlasti »agresivna« energetska učinkovitost so čistejše, cenejše, hitrejša in varnejša podnebna rešitva, kot je jedrska energija (Ten Reasons to Oppose ..., 2021).

Deset razlogov nasprotovanja jedrski energiji (Ten Reasons to Oppose ..., 2021)

1. Radioaktivni odpadki – radioaktivni odpadki jedrskih reaktorjev ostanejo radioaktivni več deset- oziroma stotisoče let, problem njihovega trajnega odlaganja ni rešen.
2. Povezanost energetske jedrske programov z izdelavo jedrskega orožja – globalno povečanje jedrskega goriva in tehnologij rabe jedrske energije povečuje možnosti, da pridejo v »neprave« roke, kar omogoča izdelavo jedrskega orožja.
3. Nacionalna varnost – jedrske elektrarne, jedrski raziskovalni centri, objekti bogatenja jedrskega goriva in rudniki urana so potencialni cilji terorističnih napadov, ki bi povzročili široko kontaminacijo z radioaktivnim materialom.
4. Jedrske nesreče – teroristični napadi, človeške napake in naravne nesreče lahko povzročijo nevarne in drage jedrske nesreče (Černobil – 1986, Fukušima – 2011).
5. Tveganje raka – razen povečanega tveganja raka ob jedrskih nesrečah sodelavci organizacije Zelena Amerika navajajo študije, ki kažejo na povečano tveganje raka pri prebivalcih, ki bivajo blizu jedrske elektrarne, zlasti pri rakah otrok, kot je levkemija. Tudi delavci v jedrski industriji so izpostavljeni večji radioaktivnosti, kot je normalna raven, kar se kaže v večjem tveganju smrti zaradi raka. Pisec dodaja, da v večini drugih raziskav problematika tveganja raka v bližini JE ni zdravstveno izpostavljena, kar pa ne velja za resne zdravstvene probleme rudarjev v rudnikih urana.
6. Proizvodnja energije – v 444 jedrskih elektrarnah se trenutno proizvaja okoli 10 % svetovne proizvodnje električne energije. Za 100-% proizvodnjo električne energije bi bilo treba zgraditi okoli 14.500 jedrskih elektrarn (Abbott, 2012, 23) (15.000 JE s posamično močjo 1000 MW), obenem pa bi bilo treba radikalno povečati število rudnikov urana in drugih potrebnih jedrskih objektov.
7. Pomanjkanje primernih lokacij za JE – za 14.500 jedrskih elektrarn ni možno zagotoviti primernih lokacij zaradi pomanjkanja vode za hlajenje, pa tudi zaradi nevarnosti suš, poplav, tajfunov, potresov in drugih nesreč, ki povečujejo možnosti jedrskih nesreč.
8. Stroški – stroški proizvodnje energije iz OVE se manjšajo, stroški proizvodnje jedrske energije pa se povečujejo.
9. Tekmovalnost z OVE – investicije v jedrsko energijo zmanjšujejo investicije v OVE.
10. Energetska odvisnost revnih držav – revne države nimajo finančnih sredstev za investiranje v jedrske elektrarne, zato postanejo odvisne od bogatih, tehnološko naprednejših držav.

Temeljna gradnika nizkoogljicne in trajnostne prihodnosti sveta sta po mnenju pisca le zmanjšanje porabe energije in pretehtana, večja raba OVE. Večje število JE bi seveda ob upoštevanju vseh učinkov celotne jedrske verige povzročilo večjo količino radioaktivnih odpadkov, nevarnost jedrskih nesreč, sabotаж, terorističnih in kibernetičnih napadov na JE. Uporaba jedrske energije za oskrbo z energijo seveda zmanjšuje tako sredstva in manevrski prostor za varčno, učinkovito rabo energije kot tudi vlogo in razvoj tehnologij

rabe OVE. Ker je obratovanje JE zaradi možne proizvodnje plutonija iz jedrskega goriva tudi eden od korakov k izdelavi jedrskega orožja, je treba sedanjo tehnologijo jedrske fizije izločiti tudi kot etično nesprejemljivo globalno energetska alternativo, ki dejansko onemogoča jedrsko razorožitev, s tem pa tudi udejanjanje celotne dolgoročne vizije demilitarizacije planeta. Po mnenju nemške politične stranke Zeleni je za zahteven proces razoroževanja prednostna naloga prepoved jedrskega, kemičnega in biološkega orožja (pristop držav k sporazumu OZN o prepovedi jedrskega orožja in njegovi širitvi), pomemben pa je tudi javni nadzor nacionalnih armad in prepoved širjenja orožja. Evropa in svet brez jedrskega orožja je temeljni razorožitvenih cilj Zelenih (To Respect and ..., 2021, 95), ta zahtevni demilitarizacijski cilj pa bo po mnenju pisca nemogoče doseči brez postopnega opuščanja energetske rabe jedrske energije, ki kot »stranski« produkt v izrabljenem jedrskem gorivu omogoča proizvodnjo plutonija.

Tudi po mnenju vztrajnih zagovornikov jedrske energije, kot sta Mednarodna agencija za energijo (IEA) in Agencija za jedrsko energijo (NEA), je zlasti zaradi izjemno visokih stroškov gradnje novih JE v državah OECD prišlo do močne erozije zaupanje javnosti in ključnih deležnikov, kar povečuje tveganost investicij v JE tudi v prihodnje (Projected Costs of Generating ..., 2020, 152). Kljub temu poročilo IEA za leto 2020 napoveduje, da bo sredi 21. stoletja jedrska energija prispevala manj kot 10 % proizvedene električne energije, 90 % elektrike pa naj bi bilo proizvedene s pomočjo OVE, zlasti v sončnih in vetrnih elektrarnah (World Energy Outlook, 2020). Po mnenju pisca vlada oziroma država po več desetletjih uporabe jedrske energije v nobenem primeru ne bi smela sodelovati kot solastnica ali sofinancerka oziroma kot dajalka jamstva za najem kreditov. Vse več je raziskav, ki kažejo, da jedrska energija oziroma JE tudi v primeru neupoštevanja vseh zunanjih in medgeneracijskih stroškov delovanja ne more (več) tržno konkurenčno tekmovali s tehnologijami rabe OVE, še manj pa s t. i. negativnimi energetskimi strategijami (zmanjšanje porabe energije), zasnovanimi na medgeneracijsko enakopravnem vrednostnem izhodišču, na zavestni materialni in energijski zmernosti, na varčevanju, zmanjšanju in okolju ter prihodnjim generacijam čim manj škodljivi porabi »ostankov« energije.

Na 26. podnebni konferenci Združenih narodov v Glasgowu oktobra 2021 v t. i. zeleni coni, kjer so se predstavljali ponudniki nizkoogljičnih tehnologij, jedrska energija ni mogla imeti zastopstva, vse prijave so namreč organizatorji zavrnili. Tudi v prvem osnutku taksonomije EU za klasifikacijo (ne)trajnostnih gospodarskih dejavnosti in razvojnih projektov proizvodnja električne energije v jedrskih elektrarnah kljub nizkoogljičnemu prispevku na proizvedeno kWh (pod 100 g ekvivalentov CO₂) ni bila uvrščena med trajnostne oblike proizvodnje elektrike, za razliko od sončnih, vetrnih, oceanskih, vodnih, geotermalnih biomasnih in bioplinskih elektrarn ter objektov za proizvodnjo energije iz odpadkov (Taxonomy – Technical Report, 2019, 34, 35). Tehnična ekspertna skupina je sicer jedrsko energijo opredelila kot skoraj nično glede prispevka k izpustom

toplogrednih plinov, a podčrtala, da ne ustreza drugemu ključnemu kriteriju, ki zahteva zanemarljiv škodljiv prispevek k drugim okoljskim značilnostim in tveganjem, kot je krožno gospodarstvo, upravljanje z odpadki (zlasti problematika upravljanja z visokoradioaktivnimi odpadki), biotska raznovrstnost itn. Strokovna komisija je kot ključne razloge, zakaj jedrska energija ni trajnostna, navedla naslednje (Tkalec, 2022):

- glede na trenutni razvoj tehnologije še ne obstaja dokončna rešitev za problem visokoradioaktivnih odpadkov (dolgoročno medgeneracijsko tveganje);
- v celotnem življenjskem ciklu jedrske energije prihaja do škodljivih vplivov na okolje (npr. rudarjenje in predelava uranove rude);
- hude jedrske nesreče ni mogoče izključiti tudi v tehnološko zelo razvitih državah, po nesreči prihaja do socializacije tveganja, pred tem pa do privatizacije dobičkov;
- zaradi dostopa do zadostne količine hladilne vode so JE večinoma na obalnih in obrečnih lokacijah in zato ranljive na vse bolj pogoste ekstremne vremenske in druge dogodke.

Zato tehnična ekspertna komisija jedrske energije kljub nizkoogljičnemu prispevku v prvem osnutku ni uvrstila med trajnostne oblike proizvodnje energije (podobno, a zaradi drugih razlogov, velja za fosilna goriva) (Taxonomy – Technical Report, 2019, 234, 235), toda deset držav članic EU-27 je konec leta 2021 zahtevalo uvrstitev jedrske energije med nizkoogljične, trajnostne dejavnosti. Kljub nasprotovanju številnih okoljevarstvenikov in nekaterih držav članic EU je v začetku leta 2022 Evropska komisija pridobivanje energije v jedrskih elektrarnah in z zemeljskim plinom na osnovi predloga desetih držav članic (vključno s Slovenijo) pod določenimi pogoji označila kot zeleno dejavnost oziroma trajnostno naložbo. Avstrija je že uresničila napovedi in sporočila, da bo odločitev Evropske komisije izpodbijala na Sodišču EU, pri tem pa se ji bo za zdaj priključil Luksemburg. Hkrati se je belgijska vlada načeloma dogovorila, da bo do leta 2025 zaprla svoje jedrske elektrarne, vendar dopušča možnost za podaljšanje življenjske dobe dveh reaktorjev, če ji ne bo uspelo zagotoviti nadomestnih virov energije. Po mnenju okoljevarstvenika Tomislava Tkalca (2022) je uvrstitev jedrske energije med trajnostne naložbe v taksonomiji EU posledica pritiska in interesov določenih držav z glavno zagovornico Francijo na čelu. S finančnega vidika je pomenljiva izjava direktorja Evropske investicijske banke, da ne bodo kreditirali naložb v nove jedrske elektrarne.

Po jedrski nesreči v Fukušimi na Japonskem v letu 2011 so se stroški kapitala za jedrske projekte močno povečali predvsem zaradi visokih varnostnih standardov. Po mnenju stroke so slaba ekonomika in nekonkurenčnost jedrske industrije v primerjavi z obnovljivo energijo ter jedrska nesreča v Fukušimi sprožile pospešeni proces zatona jedrske industrije. Zato tudi nova, kontroverzna razvrstitev (klasifikacija ali taksonomija) jedrske energije v EU (za prehodno obdobje) med t. i. *zeleno in trajnostno naložbo*

zatona jedrske industrije po mnenju Kusa (2022a) ne more več ustaviti. Je pa navedena razvrstitev energentov v EU vsaj prinesla novo pozitivno zahtevo in pravilo, da morajo vse države z jedrskimi reaktorji v EU najkasneje do leta 2050 zgraditi svoja dolgoročna nacionalna geološka skladišča za VRAO (približno 5 milijard evrov za manjša skladišča) in že danes dokazati, da bodo sredstva za celotno naložbo pravočasno zbrana (Kus, 2022a).

Mark Jacobson (2019; 2021) je v podrobni empirični analizi iskanja energetske poti za hkratno reševanje problematike globalnega segrevanja, onesnaževanja zraka ter energetske in okoljsko-podnebne varnosti celostno, razen možnosti vojaške izrabe, jedrske nesreče, problematike radioaktivnih odpadkov, večje pogostosti rakavih obolenj rudarjev (zlasti pljučnega raka) v rudnikih urana, izrecno izpostavil še naslednje ključne razloge v prid stališču, da raba jedrske energije ni primerna civilizacijska rešitev:

1. Proizvedena kWh iz novih JE je 2,3–7,4-krat (v povprečju 5-krat) dražja od proizvedene kWh iz kopnih vetrnih elektrarn ali fotovoltaičnih elektrarn. V letu 2018 so t. i. levelizirani stroški energije iz novih JE (LCOE – neto sedanja vrednost stroškov na enoto električne energije v celotni življenjski dobi JE) znašali v povprečju 151 dolarjev/MWh, iz vetrnih elektrarn 43 dolarjev/MWh, iz fotovoltaičnih elektrarn pa 41 dolarjev/MWh. Večji del visokih stroškov energije iz JE je posledica njihove dolgotrajne gradnje. Ampak navedeni levelizirani stroški JE ne upoštevajo bistveno daljšega obdobja gradnje novih JE (8,5–9 let za JE Vogtle 3 in 4, namesto upoštevanih 5,75 leta). Prav tako niso vključeni stroški npr. velike jedrske nesreče leta 2011 na Japonskem (JE Fukušima), kjer se skupni stroški ocenjujejo na 460–640 milijard dolarjev. Obstoječe metodologije izračunov leveliziranih stroškov JE prav tako ne vključujejo stroškov shranjevanja radioaktivnih odpadkov za obdobje stotisočev let.
2. Skupno obdobje načrtovanja in gradnje nove JE (10–19 let) je bistveno daljše od obdobja načrtovanja ter gradnje vetrnih in sončnih elektrarn (2–5 let), kar med drugim JE (za razliko od sončnih in vetrnih elektrarn) ne omogoča prepotrebnega hitrega zmanjšanja izpustov CO₂ in drugih zračnih izpustov zaradi podaljšanja rabe fosilnih goriv.
3. Skupni izpusti CO₂ oziroma toplogrednih plinov so v največji meri posledica a) izračunanih stoletnih izpustov celotnega življenjskega cikla nove JE (gradnja, obratovanje in razgradnja) (9–70 g CO₂e/kWh); b) izpustov zaradi oportunitetnih stroškov zlasti zaradi daljšega obdobja načrtovanja in gradnje JE (64–102 g CO₂e/kWh) v primerjavi z drugimi tehnologijami za proizvodnjo elektrike. *Skupni izpusti nove JE niso blizu 0, temveč znašajo 78–178 g CO₂e/kWh.* Po izračunih IPCC iz leta 2014 pa naj bi skupni izpusti toplogrednih plinov v JE znašali 4–110 g CO₂e/kWh.

Skupni izpusti toplogrednih plinov sončnih elektrarn različnega tipa so 1–27 g CO₂e/kWh, vetrnih elektrarn na kopnem ali morju 5–15 g CO₂e/kWh, geotermalnih elektrarn 29–74 g CO₂e/kWh, hidroelektrarn 61–109 g CO₂e/kWh, elektrarn na biomaso (sežig trdnih odpadkov) 86–1788 g CO₂e/kWh, plinskih elektrarn med 230 (zajetje in shranjevanje ter raba CO₂) in 481 g CO₂e/kWh, in elektrarn na premog med 282 (zajetje in shranjevanje ter raba CO₂) in 1011 g CO₂e/kWh.

Ključni rezultat študije Marca Jacobsona (2019, 10) (brez upoštevanja stroškov jedrskih nesreč in dolgotrajnega shranjevanja radioaktivnih odpadkov) glede JE je naslednji: stroški gradnje nove JE so 2,3–7,4-krat večji od gradnje vetrnih in sončnih elektrarn, njihovo načrtovanje in gradnja traja 5–17 let, proizvajajo pa 9–37-krat več izpustov na enoto proizvedene električne energije. Poudarja, da tudi IPCC podobno zaključuje, da so se ekonomske, družbene in tehnične možnosti rabe sončne energije, vetrne energije in shranjevanja energije dramatično izboljšale v zadnjih nekaj letih, kar pa ne velja za jedrsko energijo ter možnosti zajemanja in shranjevanja CO₂. IPCC ugotavlja, da večja raba jedrske energije povzroča številna tveganja, kot so varnostna tveganja zaradi obratovanja JE (taljenje jedrske sredice), tveganja v rudnikih urana, finančna tveganja, nerešeno ravnanje z radioaktivnimi odpadki ter tveganja v zvezi z možnostjo izdelave jedrskega orožja (Jacobson, 2019, 10, 11).

Biokemik in okoljski specialist za problematiko jedrske energije Jan Haverkamp (2021) ob aktualizaciji ene od temeljnih energetske dileme Evrope na vprašanje, ali je jedrska energija trajnostna in želeni gradnik taksonomije trajnostnih dejavnosti, odgovarja s 26 kriteriji jasno in nedvoumno – jedrska energija ne zadovoljuje vrste temeljnih trajnostnih (okoljskih, tehničnih, ekonomskih, družbenih in političnih) kriterijev. V 50 letih razvoja jedrskih tehnologij jedrska industrija ni bila sposobna izpolniti ključnih trajnostnih kriterijev, čeprav se je z dragimi varnostnimi ukrepi njena varnost delno izboljšala, vendar ne dovolj. Haverkamp (2021, 4) izrecno poudarja, da jedrska energija ne izpolnjuje temeljnega načela trajnosti (tudi evropskega zelenega načrta), ki zapoveduje neškodljivost ter izpolnjevanje principa previdnosti. Jedrska energija torej ne omogoča »razvoja, ki zadovoljuje potrebe sedanjih generacij brez ogrožanja zmogljivosti prihodnjih generacij, da zadovoljujejo svoje potrebe«. V obdobju zadnjih dveh, treh desetletij so se zelo razvile čistejšje tehnologije od jedrskih, ki so uporabnejše tudi pri spopadu s podnebnimi spremembami.

V primežu jedrske krize in podnebne kataklizme tudi Japonska kljub močnemu lobiju jedrske industrije išče inovacijsko pot v smeri trajnostne energetske in varnejše prihodnosti, z obsežnimi državnimi in podjetniškimi vlaganji (300 milijonov dolarjev) v razvoj tehnologije za množično proizvodnjo vodika. V mestu Naime (prefektura Fukušima) je bila leta 2020 zgrajena velika sončna elektrarna (180.000 m² fotovoltaičnih panelov) za največjo proizvodnjo (trenutno še dragega) »zelenega« vodika na svetu s pomočjo postopka elektrolize, ki pri zgorevanju ne ustvarja CO₂, temveč vodo. S pomočjo gorivnih celic se po elektrokemični reakciji vodik spreminja v električno energijo. Vodik se uporablja zlasti za proizvodnjo gorivnih celic za pogon avtomobilov in avtobusov.

Trajnostni kriteriji, ki jih jedrska energija ne izpolnjuje (Haverkamp, 2021)**TEHNIČNI (IN OKOLJSKI) TRAJNOSTNI KRITERIJI**

1. *Transparentna in odgovorna priprava jedrskega materiala* – uran se izloča v 24 rudnikih urana po svetu, ki so v lasti velikih koncernov, v državni lasti, pa tudi v lasti manjših, težje kontroliranih domačih ali tujih podjetij. Obrati za bogatenje urana in proizvodnjo jedrskega goriva so v rokah zgolj nekaj podjetij in držav.
Alternative – zlasti zaradi decentralizacijske narave so številne tehnologije učinkovite rabe energije in rabe OVE ter dodatnih sistemov (prenos in shranjevanje energije) manj odvisne od proizvajalcev teh tehnologij, od politike držav proizvajalk. A tudi za nekatere alternativne tehnologije rabe in shranjevanja OVE obstaja le manjše število dobaviteljev surovin in držav (npr. za litij in kobalt).
2. *Trajnostna raba virov* – rudniki urana so povzročili številne večje negativne posledice za ljudi in okolje, od obsežnega zastrupljanja površinskih in podzemnih vod do širjenja radioaktivnih materialov v človekovo okolje. Uran je omejen naravni vir energije, zato lahko dolgoročno pride do problemov oskrbe z uranom kot gorivom.
Alternative – v primerjavi z alternativnimi viri energije rudniki urana niso trajnostni. Pisec dodaja, da tudi raba redkih kovin (rudniki) npr. za sončne panele trenutno povzroča negativne vplive na okolje, ki pa so bolj obvladljivi (in nadomestljivi s čistejšimi sprejemniki sončne energije) kot tisoče let trajajoče radioaktivno obremenjevanje.
3. *Majhni izpusti toplogrednih plinov v celotni jedrski verigi* – po ocenah naj bi skupni izpusti toplogrednih plinov znašali 3,7–110 g CO₂e/kWh (Jacobson, 2019: 78–178 g CO₂e/kWh). Največ izpustov TGP nastane v obdobju gradnje JE in proizvodnje jedrskega goriva (izkop urana, bogatenje in reprocesiranje).
Alternative – pričakuje se, da bo nova generacije JE po izpustih ostala primerljiva z izpusti vetrnih in sončnih elektrarn.
4. *Izključitev nesreč z večjimi posledicami* – čeprav so večje jedrske nesreče redke (Otok treh milj – 1979, Černobil – 1986, Fukušima – 2011), pa so posledice za ljudi in okolje izjemno obsežne in jih tudi za prihodnost ni možno izključiti, zlasti zaradi možnih terorističnih napadov na jedrske objekte (predvsem na JE), sabotaz ali vojnih spopadov.
Alternative – pri rabi vetrne in sončne energije lahko sicer pride do nesreč, a so posledice zelo omejenega obsega, lažja pa je tudi zaščita pred nesrečami.
5. *Omejitev posledic nesreč na sprejemljivo lokalno ravnen* – varnostne ukrepe je treba izvesti v vseh JE po svetu, kar bistveno večja stroške proizvodnje električne energije.
Alternative – sodobni načrtovani ukrepi v sončnih in vetrnih elektrarnah preprečujejo resne posledice ob nesrečah, ki pa so mikrolokalnega obsega. Pisec dodaja, da pri porušitvi jezov akumulacijskih HE lahko pride do nesreč velikega obsega.

6. *Integracija v skupni energetskega sistema* – povprečna starost jedrskih reaktorjev je več kot 30 let, njihovo staranje povečuje možnosti nenačrtovanega izpada proizvodnje električne energije iz energetskega sistema.
Alternative – v prihodnjih desetletjih bo varno oskrbo z energijo omogočala pisana mavrica OVE, stabilnost energetskega sistema pa zagotavljala njihova prekomerna zmogljivost, možnosti uvoza in izvoza elektrike, različne tehnologije shranjevanja energije, raba bioplina in zelenega vodika. Pisec dodaja, da vse večji delež OVE, ki preko dneva in mesecev ne omogočajo enakomernejše proizvodnje (npr. sočne in vetrne elektrarne), zahteva bistveno prenovo elektroenergetskega sistema.
7. *Brez proizvodnje odpadkov* – trenutno ni tehnologije, ki bi za obdobje več 100.000 let zagotavljala varno shranjevanje srednje- in visokoradioaktivnih odpadkov.
Alternative – tudi pri nekaterih oblikah rabe OVE, proizvodnji hranilnikov energije in tehnologijah učinkovitejše energije prihaja do proizvodnje strupenih odpadkov, a ponovna raba in ravnanje s temi substancami sta veliko preprostejša kot pri radioaktivnih odpadkih.
8. *Onemogočanje rabe v vojaške namene* – plutonij iz izrabljenega jedrskega goriva se teoretično lahko uporablja kot surovina za izdelavo jedrskega orožja (obrti za bogatenje urana z napravami t. i. ultracentrifuge, hitri oplodni reaktorji).
Alternative – raba OVE ne omogoča nikakršne možnosti vojaške uporabe.
9. *Skromen prispevek k izhodu iz podnebne krize* – tudi v primeru več kot podvojitve proizvodnje električne energije iz JE bi bil globalni prispevek k zmanjševanju toplogrednih plinov zgolj nekajodstoten.
Alternative – rast rabe OVE presega vsa pričakovanja, za začetek proizvodnje elektrike iz OVE (in s tem povezano hitro zmanjšanje izpustov CO₂) je potrebno manj kot tri leta, za novo JE pa 5–17 let (upoštevanje gradnje, brez obdobja načrtovanja).

EKONOMSKI TRAJNOSTNI KRITERIJI

10. *Transparentnost stroškov in financiranja* – nepreglednost porabe državnih sredstev, večkratno preseganje načrtovanih investicij v nove JE (npr. pri gradnji JE Olkiluoto 3, Finska; JE Flamanville, Francija), praviloma zgolj delno upoštevanje stroškov razgradnje JE in trajnega odlaganja radioaktivnih odpadkov (denarno bistveno premajhni posebni skladi za razgradnjo JE), neupoštevanje tveganja jedrskih nesreč velikih razsežnosti.
Alternative – stroški OVE se stalno znižujejo, levelizirani stroški (LCOE) energije iz OVE so že bistveno pod stroški energije iz novih JE.
11. *Raba drugih, ekonomsko bolj učinkovitih ukrepov* – podpora rabi JE zmanjšuje možnosti uvajanja rabe OVE (sonaravne strategije 100-% rabe) in učinkovitejše rabe energije.
Alternative – nadomeščanje fosilnih goriv z OVE, zelenim vodikom (iz praviloma odpadne biomase), hranilniki energije in ukrepi učinkovitejše rabe energije.

12. *Prispevek k dolgoročnemu delovanju finančno stabilnega energetskega sistema* – kljub povečani jedrski varnosti jedrskih nesreč z obsežnimi negativnimi finančnimi in drugimi posledicami ni možno izključiti.
Alternative – decentralizirani OVE ne zahtevajo velike zgostitve kapitala, manjše možne nesreče ne povzročajo večje finančne nestabilnosti.
13. *Ne vodi h koncentraciji finančne moči* – tudi po valu privatizacije industrijskega sektorja so JE praviloma ostale v rokah državnih igralcev ali pa velikih tržnih igralcev.
Alternative – praviloma zgolj z izjemo polj vetrnih elektrarn na morju pri rabi drugih decentraliziranih, lokalnih OVE ne prihaja do obsežne zgostitve investicij.
14. *Ne vodi k finančni obremenitvi prihodnjih generacij* – obstoječe JE zaradi stroškov njihove prihodnje razgradnje, stroškov shranjevanja radioaktivnih odpadkov in stroškov jedrskih nesreč finančno bremenijo prihodnje generacije, ki ne bodo več uporabljale elektrike iz obstoječih JE.
Alternative – stroške razgradnje, odpadkov rabe OVE bodo skoraj v celoti finančno pokrile sedanje generacije, zgolj delno še prihodnja generacija.
15. *Ne vodi k finančni obremenitvi tistih skupin prebivalcev, ki od energetskega objekta nimajo koristi* – to so prebivalci v bližini rudnikov urana, prihodnje generacije, žrtve jedrskih nesreč.
Alternative – skupine prebivalcev, ki so pod negativnim vplivom rabe OVE, so bistveno manjše od skupin prebivalcev, ki so pod negativnim vplivom rabe jedrske energije. Obenem je več (praviloma lokalnih) prebivalcev, ki uživajo dobrobiti rabe OVE kot v primeru rabe jedrske energije.
16. *Prispevek k bolj zdravemu razvoju trga dela* – povprečna JE zaposluje 500–750 praviloma visoko strokovno usposobljenih kadrov, na državni in globalni ravni pa je število zaposlenih v jedrski industriji relativno skromno.
Alternative – raba OVE zahteva bistveno več delavcev kot jedrska energija, decentralizirana raba OVE pa prispeva k skladnejšemu regionalnemu razvoju.

DRUŽBENI IN POLITIČNI TRAJNOSTNI KRITERIJI

17. Zaradi reševanja podnebne krize se ne sme ovirati razvoja bolj učinkovitih tehnologij – v državah z veliko vlogo jedrske energije se praviloma rabi OVE in varčevalnim energetskim ukrepom namenja manjša politična in finančna podpora. Tudi v primeru takojšnje gradnje novih JE bi bil njihov pozitiven podnebni učinek možen šele po letu 2040.
Alternative – različne raziskave kažejo, da je do leta 2050 možno doseči 100-% pokritje rabe energije s pomočjo OVE in s tem podnebno nevtralnost, kar pa zahteva takojšnje in učinkovite ukrepanje.

18. Ne vodi k obremenitvi prihodnjih generacij – JE z radioaktivnimi odpadki, razgraditvijo JE, posledicami jedrskih nesreč in s tveganji vojaške izrabe izrabljenega jedrskega goriva iz JE bremeni številne prihodnje generacije.
Alternative – s krožnim gospodarstvom, rabo OVE in ukrepi za bistveno bolj učinkovito rabo energije bi bile negativne posledice za prihodnje generacije bistveno manjše.
19. Ne vodi k obremenitvi skupin prebivalcev, regij in drugih držav – obremenjevanje prebivalcev v bližini rudnikov urana, zgoštev visokoradioaktivnih odpadkov v določenih območjih, regijah.
Alternative – pospešeno reševanje problemov rudarjenja, tudi zaradi rabe OVE.
20. Povečanje politične demokracije – jedrski lobi (energetski in vojaški) ima velik politični vpliv, gradnja novih JE bi njihov vpliv še povečala.
Alternative – raba decentraliziranih OVE ne omogoča zgoštev političnega vpliva in izključuje vojaško moč.
21. Povečanje demokracije in zmanjšanje (ali vsaj stabilizacija) razkoraka med revnimi in bogatimi – ni revnih držav z JE, tako Bangladeš kot Belorusija pa gradita JE z ruskim denarjem (zadolževanje) in njihovo tehnologijo.
Alternative – decentralizirani, lokalni OVE omogočajo zmanjšanje razkoraka med revnimi in bogatimi, so cenejši in se razvijajo »od spodaj navzgor«, prinašajo koristi večjemu deležu lokalnega prebivalstva.
22. Povečanje demokracije in brez ogrožanja večjega sodelovanja javnosti pri sprejemanju odločitev – kljub zavezam aarhuski konvenciji je v številnih državah z JE sodelovanje nevladnih okoljskih in drugih organizacij pri sprejemanju odločitev na energetske polju omejeno.
Alternative – uspešnost projektov rabe OVE je tesno odvisna od možnosti pravočasnega in širokega javnega odločanja.
23. Ne vpliva na vojaške težnje – z vojaškega vidika so energetski jedrski objekti izjemno tvegani, nove JE v nekaterih državah povečujejo jedrske vojaške ambicije, povečuje se tveganje vojaške izrabe jedrskega goriva.
Alternative – OVE ne omogočajo vojaške izrabe in ne predstavljajo nevarnosti v vojaških konfliktih.
24. Zmanjšanje odvisnosti od tujih naravnih virov in financiranja – odvisnost od uvoza jedrskega goriva in jedrske tehnologije ter zunanega zadolževanja.
Alternative – tudi pri rabi OVE, načinih shranjevanja energije (vključno z baterijami) in rabi učinkovitejših tehnologij je prisotna odvisnost od materialov (redke kovine), ki so dosegljivi zgolj v manjšem številu držav.
25. Preglednost celotne energetske verige – v celotni verigi jedrske energije so pogoste skromne javne informacije, zlasti v primeru jedrskih nezgod, predvsem večjih jedrskih nesreč (delno tudi zaradi varnostnega vidika), tudi zaradi vojaških in komercialnih razlogov.

Alternative – zlasti zaradi možnega lokalnega učinka »nimby« je pri OVE ključno zgodnje ter aktivno sodelovanje javnosti pri načrtovanju in kasnejšem sprejemanju odločitev.

26. Zagotavljanje koristi, ki jih ni mogoče zagotoviti z drugimi tehnologijami – z delno izjemo manjšega jedrskega površinskega odtisa (tudi v primeru npr. upoštevanja rudnikov urana) raba jedrske energije nima prednosti pred rabo OVE. Pisec podčrtuje, da pa ima npr. gradnja zlasti velikih HE zaradi preplavitve obsežnih zemljišč in obsežnih ekosistemskih sprememb številne negativne okoljske posledice.

Alternative – velika prednost rabe OVE, uporabe hranilnikov energije in ukrepov učinkovite rabe energije je njihova decentralizacijska zasnova in zmogljivost rabe virov v zaprtih krogih, torej brez odpadkov, kar je ključna razlika v primerjavi z rabo fosilnih goriv in jedrske energije.

A pisec poudarja, da tudi nobena raba OVE ne more zaobiti delovanja entropijskega zakona, tako npr. raba sončne energije in hranilnikov elektrike zaradi rabe redkih, kritičnih kovin (degradacijske posledice v rudnikih) povzroča degradacijo okolja, tudi odlaganje odsluženih sončnih panelov in hranilnikov elektrike prinaša negativne okoljske posledice.

Raba OVE je torej bolj trajnostne narave kot raba fosilnih goriv in jedrske energije, a ključni trajnostni kriterij glede rabe vseh vrst virov energije je – bistveno zmanjšanje rabe energije, torej negativna energetika.

Podčrtati velja, da vse pogosteje tudi rabi jedrske energije naklonjene institucije, kot je OECD, poudarjajo, da v različnih območjih in državah sveta po leveliziranih stroških nove JE proizvajajo dražjo elektriko od drugih alternativnih virov električne energije (dramatični upad stroškov sončne in vetrne energije – na okoli 50 dolarjev/MWh) (Unlocking Reductions in ..., 2021, 1, 14). Vendar je po mnenju Fesslerja (2019, 227) (pa tudi pisca) prihodnost oskrbe sveta z energijo jasna in nedvoumna: *fosilna goriva in jedrsko energijo bodo nadomestili OVE, zlasti sončna in/ali vetrna energija v kombinaciji z zmogljivimi shranjevalniki energije. Radikalno zmanjšanje porabe energije pa je zaradi entropijskih in medgeneracijskih razlogov prva in prednostna razvojno-okoljska, predvsem etična naloga zlasti bogatih in energetsko potratnih držav.* Tudi večja pričakovana raba mavrice OVE povzroča določene negativne vplive na okolje in naravo, zato je nujna njihova skrajno ekosistemsko pretehtana in v vsakem primeru omejena raba.

3.3.2.2.3 Negativni in ekosistemski energetski scenariji

Tradicionalno kapitalistično gospodarstvo in prevladujoči način življenja sta zasnovana na trajni rasti proizvodnje, potrošnje in BDP, zato je temeljni cilj tradicionalnih energetskih scenarijev zagotavljanje oskrbe gospodarstva in celotne družbe z energijo – ne glede na posledice. Temeljna naloga energetike naj bi po tradicionalnih scenarijih torej bila

zanesljivo zagotavljanje vedno večjih skupnih količin energije, kar naj bi omogočila zlasti centralizirana in okoljsko obremenjujoča proizvodnja energije iz fosilnih goriv (okoli 80 %), v manjši meri pa tudi raba jedrske energije in obnovljivih virov energije (predvsem biomase in hidroenergije). Zlasti zaradi ključne vloge »fosilne« energetike pri proizvodnji izpustov toplogrednih plinov in s tem povezane naraščajoče intenzivnosti podnebnih sprememb se je v tradicionalnih energetske strategijah na globalni in državni ravni v zadnjih dveh desetletjih nekoliko okrepila vloga t. i. alternativnih OVE (zlasti raba vetrne in sončne energije), nekoliko večja pozornost pa se namenja tudi bolj učinkoviti rabi energije. V posameznih inačicah klasično zasnovanih fosilno-jedrskih energetske scenarijev za bogatejše države z visoko in potratno rabo energije pa se v zadnjem obdobju, še posebej po sprejetju Pariškega podnebnega sporazuma leta 2015, večja vloga namenjena odmiku od fosilnih goriv ter mehanizmom in ukrepom za stabilizacijo ali manjše zmanjšanje rabe zlasti primarne energije.

Scenarij svetovne energetike do srede 21. stoletja Ameriške informacijske administracije za energijo (EIA) je primer tradicionalnega energetskega scenarija, še vedno zasnovanega na klasičnem modelu rasti porabe energije. Do leta 2050 naj bi se globalna poraba primarne energije povečevala tako kot v obdobju 2010–2020, in v obdobju 2020–2050 dosegla 50-% povečanje (EIA Projects Nearly ..., 2019). V državah OECD naj bi se v obdobju 2020–2050 poraba primarne energije povečala za dobrih 10 %, v drugih regijah sveta, zlasti v Aziji, pa naj bi bila rast porabe primarne energije zaradi visoke stopnje gospodarske rasti bistveno večja. Leta 2050 naj bi v globalni porabi primarne energije največji delež prispevali OVE (vetrna in sončna energija, hidroenergija) in naftni derivati, sledila pa naj bi zemeljski plin in premog, katerega količinska raba naj bi se v obdobju 2018–2050 celo nekoliko povečala. V letu 2050 naj bi bila po navedenem scenariju iz premoga še vedno proizvedena petina primarne energije. Količinsko naj bi se povečala tudi poraba jedrske energije, vendar naj bi se njen globalni delež v porabi primarne energije zmanjšal na 4 % (2018 – 5 %) (EIA Projects Nearly ..., 2019).

V državah OECD naj bi se v obdobju 2020–2050 proizvodnja električne energije povečala za slabo polovico, v drugih regijah sveta pa naj bi se podvojila, globalno povečanje proizvodnje elektrike v obdobju 2018–2050 naj bi bilo 79-%. Scenarij svetovne energetike EIA do srede 21. stoletja je torej primer globalno tako ekosistemsko, okoljsko kot podnebno uničujočega načina oskrbe svetovnega prebivalstva in gospodarstva z energijo, ki med drugim ne upošteva priporočila IPCC in priporočila Pariškega podnebnega sporazuma o bistvenem zmanjševanju toplogrednih plinov do srede 21. stoletja.

Tradicionalni (zgodovinski) scenarij svetovne energetike Mednarodne agencije za energijo (IEA) za obdobje do leta 2040 je zasnovan na stalni nekajodstotni letni rasti proizvodnje in komercialne porabe primarne energije. Leta 2000 je bila komercialna

poraba primarne energije okoli 10 milijard toe, do leta 2040 naj bi se po navedenem scenariju poraba primarne energije povečala na več kot 18 milijard toe (za 80 %). 75 % proizvodnje energije naj bi omogočala raba fosilnih goriv, 20 % OVE in dobrih 5 % jedrska energija.

T. i. trajnostni razvojni scenarij svetovne energetike IEA (2018–2040) pa je dejansko primer zelo šibke, začetne inačice »trajnostnega« videnja globalne energetike. Zasnovan je namreč na okoli 5-% zmanjšanju globalne porabe primarne energije, a bistvenem povečanju rabe končne energije (zlasti električne energije), stabilizaciji vloge jedrske energije in zelo počasnem opuščanju rabe fosilnih goriv, scenarij pa upošteva cilje Pariškega podnebnega sporazuma o prepolovitvi svetovnih emisij toplogrednih plinov (World Energy Model ..., 2018). V primerjavi z drugim scenariji IEA je trajnostni razvojni scenarij iz leta 2018 bistveno bolj naklonjen tudi rabi OVE in učinkoviti rabi končne energije, vsebuje torej že nekatere »šibke« trajnostne sonaravne cilje. V proizvodnji svetovne elektrike naj bi se delež OVE povečal od četrtnine leta 2017 na dve tretjini leta 2040. Največjo prihodnjo vlogo pripisuje vetrnim in sončnim elektrarnam (največji delež investicij), ki naj bi leta 2030 skupaj proizvedle 8100 TWh električne energije, jedrske elektrarne pa 3900 TWh, kar je nasprotno starejšemu energetskega scenariju IEA iz leta 2009 (World Energy Model ..., 2018).

Tudi brezogljni energetski scenarij IEA iz leta 2020 do srede 21. stoletja napoveduje 90 % proizvedene električne energije iz OVE (zlasti s pomočjo sončne in vetrne energije), večino preostale elektrike pa naj bi zagotavljale jedrske elektrarne. Leta 2040 naj bi bile zaprte vse termoelektrarne na svetu, že leta 2035 pa naj bi bilo konec prodaje bencinskih/dizelskih avtomobilov, leta 2030 naj bi bilo 60 % prodanih avtomobilov električnih. Do leta 2050 naj bi bilo več kot 90 % težke industrije nizkoemisijske, več kot 85 % stavb pa pripravljenih na brezogljnost. Skupni vložki v brezogljno energetiko naj bi do leta 2030 letno znašali okoli 5000 milijard dolarjev, poraba primarne energije pa naj bi se kljub 2-krat večjemu gospodarstvu (model rasti) zmanjšala za 8 % (World Energy Outlook, 2020). Vse večja konkurenčnost sončnih elektrarn (fotovoltaika) naj bi vplivala na to, da bodo njihove instalirane zmogljivosti presegle instalirane zmogljivosti vetra pred letom 2025, hidroenergije okoli leta 2030 in premoga pred letom 2040 (World Energy Outlook, 2018).

Kitajska namerava do leta 2060 (ne pa do leta 2050) izvesti energetske preobrat in v 40 letih doseči ogljično nevtralnost, struktura virov energije naj bi se zlasti zaradi odziva na posledice podnebnih sprememb drastično spremenila. Kitajska je okoli leta 2020 80 % energije pridobila iz fosilnih goriv, največ iz premoga, sledila pa je nafta in nato zemeljski plin. Tudi leta 2025 naj bi premog predstavljal več kot polovico (52 %) vseh virov energije (polovica svetovne porabe premoga), leta 2060 pa 3 %, celotna fosilna goriva 14 %. V letu 2060 naj bi bila struktura virov energije na Kitajskem po načrtu naslednja (Viršek, 2021):

- 24 % – vetrna energija;
- 23 % – sončna energija;
- 19 % – jedrska energija;
- 15 % – vodna energija;
- 8 % – nafta;
- 5 % – biomasa;
- 3 % – premog;
- 3 % – zemeljski plin.

Kitajska torej energetski preobrat gradi na rasti sončne, vetrne in jedrske energije. Julija 2021 je Kitajska zagnala največji sistem trgovanja z izpusti CO₂ na svetu (2000 podjetij v energetske sektorju, ki so odgovorna za 4 milijarde izpustov CO₂ na leto), ki naj bi drugemu največjemu gospodarstvu na svetu pomagal zmanjševati emisije in vsaj do leta 2060 doseči podnebno nevtralnost.

Številni strokovnjaki in strokovnjakinje argumentirano opozarjajo, da zlasti zaostrene globalne okoljske in podnebne razmere zahtevajo temeljito prevetritev ter spremembo energetskih in akcijskih načrtov, scenarijev, vizij in njihovega udejanjanja na globalni in državni ravni. Dejansko je človeštvo s sicer prvimi, zelo negotovimi in razvojno-varovalno »kompromisnimi« koraki že stopilo v novo energijsko dobo. Jeremy Rifkin (2009, 518) poudarja, da so se velike zgodovinske gospodarske spremembe zgodile takrat, ko so se hkrati dogajale nove komunikacijske revolucije in novi energetski režimi. V sedanjem zgodovinskem trenutku bivamo v takih, prelomnih zgodovinskih stanjih, nastala je konvergenca med novimi mehanizmi informacijsko-komunikacijske tehnološke revolucije in potrebami za mrežno organizacijo ter upravljanjem z decentraliziranimi mavricami obnovljivih virov energije. Sodobne, nehierarhične informacijsko-komunikacijske tehnologije omogočajo učinkovito mrežno povezavo več milijonov ljudi (morda celo milijard), ki bodo lahko proizvajali lastno, cenejšo obnovljivo energijo (za lastne potrebe in za prodajo) v domovih, pisarnah, skladiščih, tovarnah in tehnoloških parkih ter jo delili v pametnih energetskih omrežjih, tako kot danes mrežno poteka ustvarjanje in delitev informacij (Rifkin, 2009, 518).

Po mnenju Rifkina (2009, 522) povezana energetska infrastrukturna mreža omogoča široko prerazporeditev decentralizirano proizvedene električne energije, sedanji centralizirani tokovi energije (npr. nafte in njenih derivatov) pa po njegovi sodbi postajajo vse bolj zastareli. Nova doba postavlja podjetnike, občine in gospodinjstva v drugačen, dvojni položaj, v položaj proizvajalca in hkratnega potrošnika energije, smo torej v novem zgodovinskem obdobju »delitvene generacije« in demokratizacije energije. Proizvodnja in potrošnja energije za milijarde ljudi po pametnih energetskih omrežjih bo zahtevala nove modele politik upravljanja z energijo na lokalni, regionalni, nacionalni in transnacionalni ravni. Inovativno mrežno upravljanje naj bi omogočilo široke, praktično

univerzalne možnosti proizvodnje in delitve zlasti električne energije kot ključne energije 21. stoletja, kot nujne energetske osnove ustvarjanja trajnostnega globalnega gospodarstva. Johns (2015) in Klein (2019) sodita, da smo v začetnem obdobju energetske revolucije, energetska prihodnost pa vidita v rabi lokalnih OVE, ki so v lasti in upravljanju ljudi, v lasti lokalnih skupnosti (energetske zadruge) in mest, v decentralizirani, pravičnejši in demokratični zasnovi energetskega sistema. Zagovarjata t. i. energetske sisteme skupnosti (npr. elektrarne v lasti skupnosti, mest), torej razvoj novih razmerij v oskrbi z energijo v okviru lokalnih skupnosti, ki naj bi uporabljale doma proizvedeno obnovljivo energijo, denar od porabljene energije bi torej ostal v okviru skupnosti.

Alternativne, t. i. negativne (manjša raba energije, varčevanje z energijo) ter trajnostne sonaravne in ekosistemske energetske scenarije temeljno označujejo večji ali manjši odmik od predpostavke rasti proizvodnje in porabe energije, vrednostno in strukturno bistveno drugačna energetska izhodišča ter principi opredelitve možnosti in omejitev rabe različnih virov energije. Zato se pri opredelitvi razpoložljivih energetskega potencialov ne upoštevajo zgolj tradicionalne opredelitve teoretičnega, pretvorbenege, tehničnega in ekonomskega potenciala posameznega vira energije, temveč tudi številne druge opredelitve razpoložljivosti in omejitev energetskega potenciala. Tako je npr. treba pri ocenjevanju energetskega potenciala posameznega vira upoštevati tudi njegov t. i. trajnostni energetski potencial. Pomeni potencial določenega vira energije, ki je omejen tudi z okoljskimi (ekološkimi) in družbeno-ekonomskimi faktorji (Energy (R)evolution, 2015, 220). To pomeni, da so potenciali trajnostne rabe OVE še dodatno omejeni, kar povečuje vlogo neuporabe, torej zelo varčne manjše rabe energije (»negativni«) kjer koli je to mogoče.

Tudi načelo medgeneracijske pravičnosti in enakosti še dodatno podčrtuje odgovornost sedanjih generacij, ki z nesmotrno, okoljsko-podnebno tvegano rabo določenih virov energije prihodnje generacije postavljajo v neenakopraven, z vidika oskrbe z energijo slabši položaj. Glede na preživitveno nujnost ohranjanja stabilnosti ekosistemov, njihovih ekosistemskih storitev, vključno z biotsko pestrostjo, se zato pri opredeljevanju potencialov virov energije, zlasti ob upoštevanju ekocentričnih vrednot (odgovornost do drugih zemeljskih vrst), vse bolj postavlja v ospredje nujnost upoštevanja njihovega t. i. ekosistemskega energetskega potenciala. To še dodatno zmanjšuje razpoložljivost določenega obnovljivega vira energije, npr. hidroenergije.

V zaostrenih globalnih geopolitičnih razmerah oskrbe z energijo postaja vse bolj pomembno zagotavljanje visoke stopnje energetske samooskrbe zlasti na državni ravni, varna energetska samozadostnost je dejansko eden od dejavnikov nacionalne varnosti in suverenosti. Vsaka država in regija naj bi glede na svoje potenciale dosegala ne le visoko stopnjo oskrbe z domačimi viri energije, temveč tudi prehransko in surovinsko samooskrbo oziroma čim višjo stopnjo samozadostnosti. Zato mora koncept trajnostne energetske samozadostnosti in energetske varnosti na ravni države in regij upoštevati tudi potrebe po doseganju čim višje stopnje prehranske samooskrbe in surovinske varnosti. Zlasti

v državah z nizko samooskrbo s hrano je zelo omejena oziroma v celoti nezaželeno kakršna koli raba kmetijskih zemljišč npr. za proizvodnjo biogoriv, v veliki meri pa je omejena tudi raba kmetijskih zemljišč za sončne elektrarne. Zaradi prednostne rabe lesa kot obnovljive surovine je prav tako omejena njegova energetska raba.

Številni energetske strokovnjaki »šibke« in »selektivne« trajnostnosti, ki ne izhajajo iz nujnosti splošnega zmanjšanja in postopne odprave obstoječega modela trajne rasti in s tem povezanega razkošnega sodobnega vzorca potrošnje energije, sodijo, da bo oskrba z energijo sredi 21. stoletja ključno slonela na električni energiji iz OVE. Tako za Evropo predlagajo energetske scenarije, ki so zasnovani na stabilizaciji ali zmernem zmanjšanju porabe primarne energije, a hkrati povečanju porabe končne energije in v njenem okviru zlasti električne energije. Tako je interdisciplinarna skupina strokovnjakinj in strokovnjakov finske univerze Lappeenranta za Evropo in druge regije sveta izdelala dolgoročni energetske scenarij do leta 2050, zasnovan na 100-% vlogi OVE pri oskrbi z energijo (elektrika, toplota, promet in razsoljevanje vode), torej brez fosilnih goriv in jedrske energije, brez izpustov TGP in jedrskih odpadkov. Poudarjajo, da potenciali OVE, že obstoječe tehnologije (vključno s tehnologijami kratkoročnega baterijskega shranjevanja energije in proizvodnje vodika, sintetičnih plinov in bioplina za dolgoročneje shranjevanje energije – raba v prometu) omogočajo dovolj veliko in celoletno varno oskrbo z energijo zgolj iz OVE (Bogdanov in drugi, 2018).

Do leta 2030 naj bi se poraba primarne energije v Evropi zmanjšala od 21.000 TWh leta 2015 na 16.000 TWh, do leta 2050 pa ponovno povečala, in sicer na 20.000 TWh. Proizvodnja oziroma poraba električne energije naj bi se zaradi visoke stopnje elektrifikacije v prometu in oskrbe s toploto kljub učinkovitejši rabi povečala celo za 4–5-krat, njen delež v primarni energiji naj bi znašal 85 %. Leta 2050 naj bi bil delež posameznih OVE v proizvodnji električne energije v Evropi naslednji: fotovoltaične elektrarne kot predvidoma najcenejši vir energije – 62 %, vetrne elektrarne – 32 %, hidroelektrarne – 4 %, bioenergija – 2 % in geotermalna energija – pod 1 % (Bogdanov in drugi, 2018). V Severni Evropi naj bi prevladovala raba vetrne energije, v Južni Evropi pa naj bi bil delež proizvedene elektrike iz fotovoltaičnih elektrarn okoli 75 %, pri gradnji množice elektrarn na OVE naj bi bile prevladujoče neposredne zasebne investicije. Pomembno oskrbno vlogo naj bi predstavljala sočasna proizvodnja električne energije in toplote (daljinsko ogrevanje) zlasti s pomočjo bioplina in sintetičnih goriv. Energetske scenarije finske univerze ni zasnovan na strukturnih spremembah v gospodarstvu, infrastrukturi, storitvah in gospodinjstvih, zato naj bi se poraba elektrike izjemno povečala, s tem pa zaradi drastičnega povečanja rabe OVE tudi številni okoljski in ekosistemski pritiski. T. i. levelizirani stroški skupne energije naj bi v celotnem obdobju 2015–2050 ostali stabilni v višini 50–60 evrov/MWh, levelizirani stroški elektrike naj bi se bistveno znižali, in sicer od okoli 80 evrov/MWh na 57 evrov/MWh, stroški toplote pa naj bi ostali na približno enaki ravni (okoli

40–45 evrov/MWh). Do leta 2050 naj bi Evropa izgubila okoli 1 milijon delovnih mest v industriji premoga, a odprla 3–3,5 milijona novih delovnih mest v trajnostni energetiki (OVE).

Alternativni energetski scenariji so temeljno zasnovani na omejeni, večplastno določeni zgornji meji proizvodnje in porabe energije, upoštevajo pa naslednje metodološke in vsebinske postopke za sistemske ocene energetskega potenciala države, skupnosti:

1. *teoretični, tehnični in ekonomski energetski potencial;*
2. *okoljevarstveni energetski potencial (kakovost bivalnega okolja in njegovih sestavin);*
3. *ekosistemski, naravovarstveni energetski potencial (varovanje narave, biotske raznovrstnosti, ohranjanje ekosistemskih storitev);*
4. *medgeneracijski energetski potencial (podnebna in jedrska varnost);*
5. *ocena energetskega potenciala, z vidika energetske samooskrbe, pa tudi zagotavljanja prehranske in vodne samooskrbe.*

Za razliko od tradicionalnih energetskih scenarijev, ki jih označuje logika trajne rasti proizvodnje in potrošnje energije ter ključna vloga neobnovljivih virov energije (fosilna goriva in uran), so alternativni, bolj ali manj sonaravno in medgeneracijsko ambiciozni »negativni«¹ energetski scenariji zasnovani na ekosistemsko previdni rabi izključno OVE, zmanjšanju relativne in tudi absolutne porabe energije, visoki stopnji energetske samooskrbe, na zadovoljevanju oskrbe zgolj za temeljne potrebe po energiji. Razen trajnostno energetsko poudarjenih izhodišč alternativnih energetskih scenarijev se vključujejo tudi drugi kriteriji izbora glede rabe virov energije, kot je npr. zaposlitveni, socialni kriterij in z njim tesno povezani regionalni kriterij. Za prihodnje sonaravno in družbeno odgovorno načrtovanje proizvodnje ter rabe energije postaja pomembna tudi prostorska razporeditev virov energije, njihova vloga pri skladnejšem regionalnem razvoju, število lokalnih in regionalnih zelenih delovnih mest, ki jih odpira proizvodnja energije iz posameznega vira energije na enoto proizvedene energije. Ogroženost npr. podnebne varnosti zaradi nadaljevanja rabe fosilnih goriv in zmanjšana jedrska varnost zaradi rabe urana tudi za številne prihodnje generacije pa pri izboru zahteva upoštevanje medgeneracijske enakosti in pravičnosti. Kriterij medgeneracijske pravičnosti in enakosti torej prinaša še etični kriterij vrednotenja energetskega potenciala vseh virov energije (fosilna goriva, uran, OVE), kar še dodatno zožuje razpoložljivost količine in primernih virov energije.

V negativnih in sonaravnih energetskih scenarijih je razen zmanjševanja rabe energije ključna raba OVE. Zlasti pri načrtovani bistveno večji rabi nekaterih OVE postaja vse pomembnejši ekosistemski kriterij (v povezavi z ekocentrično etiko ohranjanja biotske raznovrstnosti), saj npr. gradnja novih HE nepovratno spreminja samo sestavo in dinamiko že zelo antropogeno spremenjenih in ogroženih rečnih ekosistemov. Kljub podnebno pozitivnemu doprinosu proizvedene električne energije iz HE v veliki večini

alternativnih energetskih scenarijev ni več predvidena gradnja novih HE, javni interes varovanja narave (ekosistemske storitve, biotska raznovrstnost) se v tem primeru torej postavlja pred javni interes varovanja okolja oziroma njegove zelo ranljive sestavine – ozračja. Glede prihodnje vloge jedrske energije (nizkoogljjučna tehnologija, toda npr. nerešeni problemi shranjevanja visokoradioaktivnih odpadkov in izrabljenega jedrskega goriva) so med zagovorniki osnovnega trajnostnega (okoljskega) scenarija med okoljevarstveniki in naravovarstveniki tako nasprotniki kot podporniki nadaljnje rabe jedrske energije (zlasti zaradi nizkoogljjučne narave jedrske energetike).

Globinski sonaravni (ekosistemski) in negavatni energetski scenariji so temeljno zasnovani na radikalnem zmanjšanju rabe energije in čimprejšnji 100-% rabi OVE (najkasneje do leta 2050), torej brez rabe fosilnih goriv in tudi brez jedrske energije. Zmanjševanje ekosistemskih storitev in s tem povezani problemi zmanjševanja biotske raznovrstnosti (ekosistemske, vrstne in genske) ter podnebne spremembe sta po mnenju večine okoljevarstvenikov in naravovarstvenikov ključna globalna okoljska in ekosistemska problema. Zmanjšanje rabe energije seveda najbolj pozitivno vpliva na zmanjševanje energetskih pritiskov tako na biosfero kot na ozračje, zato je upravičeno najbolj zelena podstat sonaravno globinskih, izrazito negavatnih energetskih načrtov in akcijskih programov. Raba katerega koli vira energije (seveda tudi OVE) ima manjše ali večje negativne okoljske in ekosistemske posledice, zato je vsak »negavat«, torej zmanjšana poraba energije, izjemno dragocen za sonaravne energetske scenarije.

Sodelavci Rocky Mountain Institute so posebno pozornost namenili raziskavam in predstavitev konkretnih primerov ekosistemsko pretehtane, varčne in učinkovite rabe naravnih virov, dramatično povečane produktivnosti naravnih virov (Hawken in drugi, 2004; Lovins in drugi, 2007):

- v gospodarsko razvitih državah je možno doseči 90–95-% zmanjšanje porabe energije in materialov (tudi za faktor 10) brez zmanjšanja količine in kakovosti ključnih storitev za prebivalce;
- tako visoko stopnjo varčevanja energije in materialov je praviloma možno doseči zgolj s sistemskim pristopom, s kombinacijo različnih varčevalnih ukrepov;
- pogosto je različne oblike varčevanja naravnih virov (energija, minerali, voda, gozdovi) možno doseči v vseh členih proizvodno-potrošne verige, torej vse od izločanja surovin, proizvodnje do porabe izdelkov in v zadnji fazi s ponovno uporabo, reciklažo;
- skrivnost doseganja zelo velikih materialnih in energetskih prihrankov v celotni verigi je torej uspešnost varčevanja v vsakem členu proizvodno-potrošne verige (v procesu z desetimi koraki in 20-% varčevanjem na vsakem koraku je končni varčevalni rezultat 89-% oziroma zgolj 11-% poraba energije, materialov glede na začetno izhodišče).

Po mnenju zagovornic in zagovornikov negativne energetike že sedaj obstajajo sodobne tehnologije za bistveno učinkovitejšo rabo energije (tudi za faktor 5–10) ter za široko rabo obnovljivih virov energije brez nevarnega ogrožanja okolja in podnebja oziroma ozračja (Olesen in drugi, 2002; Lovins in drugi, 2007; Weizsäcker in drugi, 2009; Desha, 2014). V obdobju do srede 21. stoletja je glede na razpoložljive OVE in najboljše razpoložljive energetske tehnologije torej možno prav vsem prebivalkam in prebivalcem sveta brez rabe fosilnih goriv in brez jedrske energije omogočiti zadovoljivo in stabilno, nepotratno, količinsko omejeno, a za dostojno življenje vsekakor zadostno oskrbo z energijo.

Varčevalni, »negativni« scenariji globalne in državne energetike temeljno izhajajo iz koncepta odrasti ter s tem povezanega koncepta drastičnega zmanjšanja porabe in učinkovite rabe energije. Snovalci energetskega koncepta odrasti namreč sodijo, da bo po zahtevah koncepta okoljskega prostora in odrasti zaradi izčrpanja virov energije in preseženih zmogljivosti okolja (zlasti ozračja) za nevtralizacijo onesnaževanja treba v bogatih državah za 70–90 % oziroma za faktor 4–5 zmanjšati porabo energije (v industriji, prometu, zgradbah, storitvah in gospodinjstvih) in hkrati preiti na rabo OVE za kritje bistveno zmanjšane porabe energije in tudi materialov (rud) (Hille, 1998; Spangenberg, 2002; Weizsäcker in drugi, 2009; Hickel, 2019). Faktor 5 po mnenju Desha (2014) pomeni, da je s šestim valom (»zelenih«) inovacij možno doseči enake rezultate v izboljšanju materialnega napredka z rabo petine obstoječih naravnih virov oziroma z 80-% izboljšanjem produktivnosti rabe naravnih virov. Vendar zgolj učinkovitejša raba energije, torej manjša raba energije na enoto proizvoda in storitev (relativno zmanjšanje rabe energije) ne bo dovolj, če se bo hkrati povečal absolutni obseg proizvodnje, kar se praviloma dogaja. Preobrazba globalnega gospodarstva prek 80-% izboljšanja produktivnosti rabe virov po mnenju Cheryl Desha (2014) zahteva temeljito preoblikovanje kapitalizma, saj med drugim zahteva ne le radikalno izboljšanje produktivnosti, temveč tudi dosledno uveljavitev koncepta zadostnosti (»dovolj« namesto »vedno več«), najprej zlasti v surovinsko-energetsko visokopetrošnih razvitih državah.

V bogatih državah se bi morala industrijska proizvodnja in materialna potrošnja zmanjšati za okoli 40 %, v državah v razvoju pa za okoli 10 %. Izboljšave v energetske učinkovitosti bi morale prinesiti 57-% zmanjšanje potreb po energiji v industriji držav Severa in 23-% zmanjšanje v državah Juga (Hickel, 2019, 56). Nekateri med zagovorniki koncepta odrasti glede na globino podnebne krize sodijo, da bo v prehodnem obdobju zamenjave energetskega temelja civilizacije (fosilnih goriv) razen drastičnega zmanjšanja porabe energije v bogatih državah potrebna (v sicer omejenem obsegu) tudi raba jedrske energije. Nekateri zagovorniki odrasti pa opozarjajo, da je potreben radikalen prehod k ekološko trajnostni svetovni ekonomiji znotraj biokapacitete planetarnega ekosistema, vključno z drastičnim zmanjšanjem industrijske proizvodnje, porabe energije in emisij (Burton in Somerville, 2019, 103).

Glede prihodnjih trendov porabe električne energije do srede 21. stoletja pa zagovorniki radikalnega koncepta zmanjševanja porabe energije navajajo, da je možno tudi globalno porabo ne le primarne energije, temveč tudi električne energije do leta 2050 zmanjšati. Po navedbah dobrih praks Weizsäckerja in sodelavcev (2009, 72, 80) bi npr. lahko z uporabo najboljših razpoložljivih tehnologij za proizvodnjo gospodinjskih aparatov porabo električne energije v gospodinjstvih zmanjšali za več kot 50 %, potrebno količino toplote za ogrevanje in hlajenje zgradb od 150 kWh/m² na 15 kWh/m² (faktor 10), pri novih stanovanjskih in komercialnih zgradbah pa se lahko doseže skoraj ničelna poraba energije za ogrevanje in hlajenje. Navajajo se raziskave Amoryja Lovinsa, da bi z uporabo najboljših že razpoložljivih tehnologij v ZDA lahko prihranili celo tri četrtine električne energije (Weizsäcker in drugi, 2009, 38). Komiyama in Kraines (2008, 123) navajata, da se s solidno izolacijo zgradb njihova povprečna energetska učinkovitost ogrevanja in hlajenja poveča za faktor 5.

Sistemska in zakonsko obvezna maksimalna reciklaža materialov (s hkratno čim manjšo, minimalno rabo primarnih surovin) bi prinesla v industriji veliko zmanjšanje obremenjevanja okolja in velike prihranke energije: aluminij – 95 %, baker – 70–85 %, svinec – 60–80 %, cink – 60–75 %, papir – 64 %, plastika – 80–88 % in steklo – 68 % (Weizsäcker in drugi, 2009, 46). Teoretično se lahko številne materiale (npr. kovine in steklo) reciklira neomejeno, nekateri pa imajo omejitve, kot je papir, pa tudi v tem primeru je možno doseči faktor 4–5 oziroma 80-% zmanjšanje porabe energije. Z vidika varčevanja z energijo je še zlasti pomembna reciklaža energetske najbolj intenzivnih materialov, med katere se uvršča aluminij (175–200 MJ/kg), baker (90–100 MJ/kg) in plastika (60–120 MJ/kg) (Smil, 2018, 16).

V obdobju zadnjih 30 let se je energetska učinkovitost določenih dobrin, kot so hladilniki, letno povečevala za 2 %, kar pa je premalo za radikalnejše varčevalne energetske scenarije (Kallis in drugi, 2020, 113). Negativni energetske scenariji, zasnovani na bistvenem zmanjšanju porabe (primarne) energije na globalni ravni (za 40 % do leta 2050) in skupnega toka materialov (za 20 % do leta 2050, od tega eno tretjino z dematerializacijo in dve tretjini z izboljšanjem materialne učinkovitosti), so po mnenju zagovornikov koncepta odrasti edini, ki dejansko omogočajo prehod na 100-% oskrbo z OVE in doseganje ciljev Pariškega podnebnega sporazuma glede globalnega zmanjšanja emisij toplogrednih plinov.

Sodobne tehnologije rabe OVE (zlasti sončne energije) omogočajo, da npr. milijoni stavb (energetske saniranih, s praktično ničelno rabo energije) postanejo neto proizvajalci energije, a so trenutno še vedno eden od največjih porabnikov energije. Stavbe porabijo 30–40 % vse energije in proizvedejo temu primeren delež toplogrednega CO₂. Internetna tehnologija in decentralizirani OVE se že začenjajo spajati v mrežno povezan energetske internet, ki bo po mnenju Rifkina (2015, 92) popolnoma spremenil način proizvodnje in distribucije elektrike v družbi. V prihajajoči dobi bo namreč stotine

milijonov ljudi v svojih domovih, pisarnah in tovarnah proizvajalo lastno obnovljivo energijo (avtonomnost) in si med seboj delilo zeleno elektriko na energetskem internetu, tako kot danes ustvarjamo in si delimo informacije na spletu.

Prehod na oskrbo za energijo iz OVE (npr. z majhno energijsko gostoto in majhno specifično močjo elektrarn) je sicer uresničljiv, a nikakor ne v potrošniški družbi, v kateri je najvišji cilj gospodarska rast in v kateri prevladuje pohlep po materialnem bogastvu, primarni vzrok za onesnaževanje je namreč prav pohlep porabnikov po energiji (Kuštrin in Senegačnik, 2019). Zato je bistveno zmanjšanje porabe energije temeljna podstat vseh trajnostnih sonaravnih in različnih energetskih konceptov in strategij na globalni, državni in regionalni ravni. Brez širokega družbenega konsenza o sistemskem varčevanju z energijo drastičnega zmanjšanja porabe energije po mnenju Kuštrina in Senegačnika (2019) ne moremo pričakovati. Brezpogojno forsiranje zgolj ekspanzije tehnologij za izrabo OVE je vsekakor posledica pomembnega motiva vzdrževanja gospodarske rasti (čeprav umetno in kratkoročno), kar pa je bistveni pogoj za preživetje tržnega gospodarstva. Imperativ gospodarske rasti je glavni razlog, da se o zmanjšanju porabe energije govori v glavnem le na nivoju uporabe varčnih žarnic in učinkovitih pogonskih strojev, gradnje pasivnih hiš. Nobenega govora pa ni o opuščanju proizvodnje nesmiselnih in nepotrebnih izdelkov, o proizvodnji trajnejših strojev, aparatov in naprav, ki jih je možno tudi popraviti in jih ni treba zavreči ob prvi okvari, o optimizaciji transporta, zmanjšanju fizičnega obsega poslovnih in turističnih potovanj itn. Vsi navedeni ukrepi bi po oceni Kuštrina in Senegačnika (2019) pripomogli k občutnemu zmanjšanju porabe energije za 30 % in več, kolikor bi bilo potrebno, če želimo živeti od OVE, toda v tem primeru bi se praktično ustavila gospodarska rast. Tvorci evropske in svetovne energijske strategije seveda poznajo navedena dejstva, se sprenevedajo in tiščijo glave v pesek, zavestno delujejo škodljivo in prelagajo prehod – na kasnejši čas ...

Če je človeštvo resno upoštevalo zgodovinske izkušnje ter vse posledice proizvodnje in porabe energije, potem je treba tudi na področju energetike hkrati doseči okoljsko-podnebne, energetske oskrbne, ekonomske, socialne in zdravstvene cilje, hkrati pa upoštevati še medgeneracijsko enakost in pravičnost. Tako npr. Naomi Klein (2019, 264) eksplicitno navaja, da mora biti prepotreben novi zeleni načrt (*Green New Deal*) med drugim zasnovan na izhodišču, da jedrska energija in premog v nobenem primeru nista »čista« vira energije. Tudi Jeremy Rifkin (2009, 489) med drugim izrecno opozarja na varnostni vidik v luči bistveno večjih možnosti uporabe jedrskih reaktorjev za bogatitev urana in izločitev plutonija iz izrabljenega jedrskega goriva za izdelavo jedrskega orožja. Skrbi ga tudi potencialna nevarnost množice novih JE, ki lahko postanejo tarče terorističnih napadov (to velja tudi npr. za obrate bogatjenja urana).

Strokovnjaki Greenpeacea so izdelali t. i. referenčne in alternativne energetske scenarije. *Alternativni, negativni in ekostemski scenarij globalne energetike in energetike svetovnih makroregij Greenpeacea in sorodnih organizacij* (globinski sonaravni, negativni energetski scenarij) je zasnovan na jasni opredelitvi naravnih omejitev rabe fosilnih goriv (omejene

zaloge fosilnih goriv in omejitve ozračja glede nevtralizacije izpustov toplogrednih plinov), omejitev rabe OVE, odpovedi rabe jedrske energije do leta 2050, na definiranju resnično ključnih potreb po energiji (nujnost zadovoljive oskrbe z energijo za vse prebivalce, razdvojitve porabe energije od ekonomske rasti), oceni potencialov učinkovite rabe energije po sektorjih (izhodišče – najcenejša je neporabljena energija), določiti časovnice za udeležanje energetske ciljev (npr. glede tehnologij rabe OVE, npr. za rabo Sončeve energije), definiranju ustrezne energetske infrastrukture (pametno omrežje, tehnologije shranjevanja energije) in nabora politik za realizacijo koncepta na realnih trgih (povezava podnebnih in energetske politik) (Energy (R)evolution, 2015, 37).

Interdisciplinarna skupina strokovnjakinj in strokovnjakov Univerze Stanford (ZDA) je leta 2017 izdelala *globalne in nacionalne scenarije za 100-% oskrbo z obnovljivo energijo (sončna energija, vetrna energija, hidroenergija) do leta 2050 (za 139 držav sveta)*. Energetska študija je zasnovana na razpoložljivih OVE (torej brez rabe fosilnih goriv in urana) za posamezno državo, ki jih je tehnično in ekonomsko možno uporabiti, z manjšimi izjemami (npr. za rabo energije valovanja in plimovanja) so vsi energetski izračuni in bilance zasnovani na predpostavki uporabe najboljših razpoložljivih tehnologij. Predlagani alternativni, temeljni trajnostni sonaravni in podnebno varni (zahtevnejši od ciljev Pariškega podnebnega sporazuma) gradniki proizvodnje in potrošnje energije za 139 držav sveta (z razpoložljivimi podatki) so naslednji (Jacobson in drugi, 2017, 1–8):

1. sistemska in celostna elektrifikacija (v končni energiji razen elektrike zgolj še raba toplote) vseh sektorjev rabe energije (promet, ogrevanje/hlajenje, industrija, kmetijstvo/gozdarstvo/ribolov) do leta 2050 s pomočjo 100-% proizvodnje električne energije iz OVE, torej z rabo Sončeve (58 %), vetrne (37 %) in vodne energije (4 %), z manj kot po 1 % pa tudi geotermalne energije, energije valovanja in energije plimovanja (torej brez rabe fosilnih goriv in jedrske energije);
2. globalna stabilizacija porabe končne energije v obdobju 2015–2050, kar pomeni zmanjšanje porabe končne energije za 42,5 % do leta 2050 v primerjavi s tradicionalnim scenarijem povečane porabe končne energije (nadaljevanje preteklih trendov), a večja raba električne energije;
3. omejen dvig povprečne temperature (za manj kot 1,5 °C do konca 21. stoletja) in odprava 4–7 milijonov prezgodnjih smrti na leto zaradi onesnaženega zraka (proizvodnja elektrike brez emisij);
4. zmanjšanje socialnih stroškov in odprtje 52 milijonov novih delovnih mest ter hkratna izguba 27,7 milijona obstoječih delovnih mest – 24,3 milijona neto novih delovnih mest;
5. povečanje dostopnosti do (električne) energije z decentralizacijo oskrbe, stabilizacija cene energije zaradi ničelnih stroškov za gorivo;
6. odprava geopolitične nestabilnosti, povezane s težnjami nadzora velikih držav nad nahajališči nafte in zemeljskega plina.

Ključno je namreč, da raba OVE za proizvodnjo električne energije naj ne bi zgolj neposredno nadomestila fosilnih goriv, temveč zlasti s pomočjo obsežnih ukrepov za učinkovito rabo električne energije (URE) na globalni ravni tudi za obdobje 2015–2050 dosegla – ničelno rast. Tako bi bila torej na globalni ravni omogočena uresničitev ne le ideje o 43 % manjši porabi primarne energije do leta 2050 za 139 držav, temveč tudi ohranitev končne energije s preходом na elektriko na istem nivoju porabe (bistveni dvig izkoristka strojev in naprav s preходом na uporabo elektrike), kot je bila leta 2015 (Novak, 2021b). Poudariti velja, da so trajnostni energetske načrti za kritje potreb po električni energiji sicer zasnovani samooskrbno za vseh 139 držav, v realnosti pa bo seveda prihajalo do medsebojne izmenjave energije (Jacobson in drugi, 2017, 5). Snovalci alternativnega energetskega scenarija za 139 držav izhajajo tudi iz predpostavke, da naj se »prostorski odtis« zaradi uporabe OVE poveča le v najmanjši možni meri. To dejansko pomeni (Jacobson in drugi, 2017, 7):

1. sončne elektrarne se ne bodo gradile na bioproduktivnih kmetijskih in drugih površinah, temveč praktično izključno na pozidanih površinah, na strehah privatnih in javnih, poslovnih in drugih zgradb, nad sedanjimi parkirnimi površinami, nad cestami in avtocestami itn.;
2. kopne in morske vetrne elektrarne se bodo gradile v državah z veliko vetrovnostjo in razpoložljivimi površinami;
3. zmogljivost hidroelektrarn se v obdobju 2015–2050 dejansko ne bo več povečevala, predvideva se zgolj manjše povečanje zmogljivosti obstoječih HE;
4. moč geotermalne energije (minimalno povečanje prostorskega odtisa na zemeljskem površju), energije valovanja in plimovanja se bo povečala glede na tehnične potencialne v državah.

Nekdanji premier japonske vlade Naoto Kan izrecno poudarja ključen pomen sončne energije (zagovarja izstop Japonske iz jedrske energije) in sodi, da je možna prilagojena gradnja večjih sončnih elektrarn tudi na kmetijskih površinah. Zagovarja instalacijo sončnih panelov 3 m nad zemeljskim površjem, kar naj bi omogočilo stalno (so)uporabo kmetijskih zemljišč in hkratno proizvodnjo elektrike, navedeni koncept podpira tudi japonsko ministrstvo za kmetijstvo (The World Nuclear Industry ..., 2021, 16).

Celovito in dolgoročno zasnovani izračuni cene proizvedene energije iz različnih virov energije, ki vključujejo npr. tudi zdravstvene in druge stroške onesnaženega zraka, podnebne spremembe, ničelne stroške za gorivo, upoštevajo pa tudi število delovnih mest, kažejo, da je prehod na rabo OVE (namesto uporabe fosilnih goriv in urana) tudi ekonomsko in družbeno upravičen (Jacobson in drugi, 2017). Po svetu naj bi se ob udejanjanju alternativnega energetskega scenarija (do leta 2050) za 139 držav neto število delovnih mest torej povečalo za več kot 24 milijonov. Prišlo naj bi do stabilizacije cene energije, minimalne rabe novih bioproduktivnih površin, visoke

stopnje energetske samooskrbe, bistveno večjega dostopa do energije za 4 milijarde ljudi, decentralizacije svetovne oskrbe z energijo, do bistvenega zmanjšanja možnosti fizičnega ali kibernetkega napada na velike in ranljive energetske sisteme. »Agresivna« globalna premena od koncepta fosilnih goriv v energetski koncept OVE bi omogočila dvig globalne temperature za manj kot 1,5 °C po letu 1870. Kljub obstoju socialnih in političnih omejitev je prehod k alternativnemu modelu OVE z uporabo obstoječih sodobnih tehnologij tehnično in tudi ekonomsko mogoč, zahteva pa zlasti širjenje informacij o možnostih za učinkovite politike, možnostih delovanja posameznikov za akcije v gospodinjstvih ter potrebnih trajnostnih spremembah v lastnem načinu življenja (Jacobson in drugi, 2017, 13).

V okviru EU so različne skupine strokovnjakov, ki zagovarjajo temeljite sonaravne spremembe energetskih politik in načrtov, pripravile številne negativne in ekosistemске scenarije. Po (»revolucionarnem«) osnovnem alternativnem energetskem scenariju Greenpeacea naj bi se v obdobju 2012–2050 v evropskih državah OECD (Energy (R) evolution, 2015, 114–123):

- poraba primarne energije zmanjšala za 27 % do leta 2030 in za 44 % do leta 2050;
- delež OVE povečal na 37 % skupne porabe primarne energije do leta 2030 in na 79 % (na 92 % po t. i. naprednem scenariju), uporaba jedrske energija pa opustila;
- poraba skupne končne energije (elektrika, toplota, goriva za prevozna sredstva) zmanjšala za 36 % do leta 2050 in za 19 % v obdobju 2012–2030;
- poraba električne energije povečala le za največ dobro desetino do leta 2050 (od 3070 TWh leta 2012 na 3420 TWh leta 2050) in za dobrih 5 % do leta 2030;
- proizvodnja električne energije iz OVE povečala za 4-krat, in sicer za kritje najmanj 94 % potreb po elektriki do leta 2050 (6 % – plin) in 66 % do leta do leta 2030;
- večino potreb po »obnovljivi« električni energiji zagotovilo s pomočjo rabe sončne energije (37 %), vetrne energije (34 %), hidroenergije (13 %), biomase (6 %), »koncentrirane« rabe sončne energije (4 %), energije oceanov (3 %) in geotermalne energije (3 %);
- zmanjšalo porabo toplote za 10–15 % (za okoli 5 % do leta 2030), delež OVE pri kritju potreb po toploti pa od 16 % do leta 2030 povečalo na 45 % in do leta 2050 na 86 % (geotermalna toplota, biomasa, sončna toplota);
- zmanjšala poraba končne energije v prometu (učinkovita raba, zamenjava goriv in spremembe v načinu prevoza) za 31 % do leta 2030 in za 65 % do leta 2050 ter povečal zlasti delež električne energije, pa tudi vodika v prometu;
- zmanjšalo emisije CO₂ od 6,6 tone na prebivalca (2010) na 0,5 tone na prebivalca (2050).

Po vseh energetskih scenarijih naj bi električna energija v državah OECD Evrope postala ključna obnovljiva »primarna« energija, ne le zaradi neposredne rabe za različne dejavnosti, temveč tudi za proizvodnjo sintetičnih goriv (npr. vodik), ki bodo potrebna za zamenjavo fosilnih goriv v prometu. Sončna in vetrna energija naj bi bili sredi 21. stoletja najpomembnejša vira energije, povečala naj bi se proizvodnja električne energije tudi iz biomase, geotermalne energije in iz energije oceanov, zgolj rahlo pa naj bi narasle zmogljivosti HE. Od skupne porabe električne energije leta 2050 (3420 TWh) naj bi se za električna vozila po t. i. naprednem energetskem scenariju porabilo okoli 700 TWh, 580 TWh za vodik in 210 TWh za sintetična tekoča goriva v prometu (Energy (R) evolution, 2015, 214). Evropsko energetsko omrežje naj bi se v prihodnosti razširilo tudi izven Evrope, saj naj bi se OECD Evropa dolgoročno oskrbovala tudi s pomočjo uvoza električne energije iz OVE Severne Afrike in Bližnjega vzhoda, in sicer 400–600 TWh na leto (Energy (R)evolution, 2015, 60).

Zaradi povečanja energetske učinkovitosti in pospešenega prehoda na rabo OVE naj bi bili dolgoročni stroški oskrbe z električno energijo po osnovnem alternativnem energetskem scenariju za evropske države OECD do leta 2050 za 21 % nižji kot pri osnovnem alternativnem energetskem scenariju (Energy (R)evolution, 2015, 117). Do leta 2030 naj bi bil torej del investicij v elektroenergetiko namenjen tudi gradnji plinskih elektrarn. Temeljni alternativni energetski scenarij prav tako ne vključuje sicer visokih investicij za proizvodnjo sintetičnih goriv. Poudariti velja, da pri rabi OVE seveda ni stroškov za goriva, zato naj bi skupni prihranki zaradi goriv do leta 2050 znašali 3610 milijard dolarjev (Energy (R)evolution, 2015, 117).

T. i. Pariški energetski scenarij EU do leta 2050 Nemškega inštituta za ekonomska raziskovanja (DIW) je zasnovan na (Make the European Green ..., 2020):

- 100-% rabi OVE (ključni vetrna in sončna energija, ohranjanje sedanje moči HE);
- popolni opustitvi rabe fosilnih goriv, vključno z zemeljskim plinom (emisije CO₂ in še CH₄ – metana) do leta 2050;
- prenehanju gradenj novih JE po letu 2020 in pospešenem zapiranju starih JE;
- prepolovitvi porabe končne energije, a podvojitvi porabe električne energije.

Po mnenju podnebnih analitikov dejansko udejanjanje ciljev Pariškega podnebnega sporazuma na globalni ravni prinaša radikalno razogljičenje elektroenergetike in na ravni EU zaprtje vseh TE na premog, ki sicer proizvajajo okoli četrtno električne energije, najkasneje okoli leta 2030 (A Stress Test ..., 2017). Kar četrtno TE na premog v državah EU bi bilo po njihovem predlogu dejansko treba zapreti že do leta 2020, 47 % pa do leta 2025 (vključno s TE Šoštanj). Države članice EU so glede vloge premoga v skupni proizvodnji električne energije v zelo različnem položaju, tako so npr. poljske in nemške TE na premog okoli leta 2015 prispevale več kot polovico

(54 %) vseh emisij CO₂ iz TE na premog na ravni EU, Poljska je leta 2015 85 % elektrike proizvajala v TE na premog (A Stress Test ..., 2017, 23, 24).

Nemčija je že leta 2010 poiskala sonaravno inovativne, medgeneracijsko solidarnostne in v nekaterih pogledih seveda zato tudi oskrbno in finančno delno tvegane odgovore na izjemno zahtevne okoljsko-razvojne izzive energetike in celotne oskrbe z energijo (2017 – 64-% odvisnost od uvoza primarne energije). *Z velikim soglasjem parlamentarnih strank je Nemčija leta 2011 sprejela plansko in ciljno zastavljen koncept globinsko zasnovanega strukturnega energetskega prehoda (Energiewende) Nemčije do leta 2050.* Korenine smelega negativnega in ekosistemsko zasnovanega energetskega načrta Nemčije pa dejansko segajo že v začetek sedemdesetih let 20. stoletja, ko se so pojavili prvi resni pomisleki in nasprotovanje rabi jedrske energije, v osemdesetih letih pa se je tem nasprotovanjem zaradi podnebnih sprememb pridružilo še nasprotovanje rabi fosilnih goriv, pa še okrepljen odpor do jedrske energije (»černobilski sindrom«) ter zahteve po drastičnem varčevanju in zmanjšanju porabe energije. Leta 1991 je bil sprejet zakon o zagotovljeni ceni in brezpogojnem prevzemu vse energije iz obnovljivih virov, kar je povzročilo začetek intenzivnejše rabe OVE, toda tudi bistveno višjo ceno energije, zlasti za gospodinjstva. Nemčija je ogromno vlagala v tehnologijo, razvoj in proizvodnjo fotovoltaike, zaradi bistveno cenejših proizvodov iz Kitajske pa so številne nemške tovarne sončnih modulov propadle.

Kljub pričakovanim težavam se je ob podpori javnosti in večine političnih strank Nemčija leta 2011 odločila za trajnostni sonaravni, podnebno nevtralni, nejedrski in negavatni energetski prehod (»energetska revolucija«) z naslednjimi gradniki (The Federal Government's Energy ..., 2011):

- učinkovita, bistveno manjša raba primarne energije in omejeno zmanjšanje tudi porabe električne energije;
- zelo pospešeno opuščanje fosilnih goriv in njihovo nadomeščanje z domačimi OVE (zlasti veter in sončna energija);
- praktično takojšnje prenehanje uporabe jedrske energije;
- kakovostno domače in evropsko energetske omrežje;
- razvoj novih zmogljivosti shranjevanja energije.

Nemški energetski prehod v podnebno nevtralnost do srede 21. stoletja (opustitev rabe fosilnih goriv) torej izključuje uporabo jedrske energije, kljub njeni nizkoogljični vlogi. Dodaten šok v javnosti po jedrski nesreči v japonski JE Fukušima, v visokotehnološki državi, je še okreplil tradicionalno nemško protijedrsko civilno-družbeno in politično stališče. Zlasti invazija Rusije na Ukrajino 24. februarja 2022 pa je zaradi velike odvisnosti Nemčije od uvoza fosilnih goriv od Rusije (predvsem zemeljskega plina in nafte) še dodatno zaostрила razmere za zahtevni nemški trajnostni energetski prehod.

V obdobju 2006–2018 se je poraba primarne energije v Nemčiji zmanjšala za okoli 13 % (Key Facts about ..., 2019, 4), leta 2009 je znašala 13 EJ, leta 2020 pa 12 EJ (Statistical Review of ..., 2021). V letu 2010 je bila skupna bruto proizvodnja električne energije 632 TWh, potrošnja pa 618 TWh; leta 2021 je bila proizvodnja elektrike v Nemčiji 588 TWh, potrošnja pa 569 TWh (Gross Electricity Generation ..., 2022). Velja poudariti, da je Nemčiji v zelo kratkem obdobju uspelo drastično povečanje proizvodnje električne energije iz OVE. Leta 2000 je bil namreč delež OVE v proizvodnji električne energije zgolj 6,5 %, leta 2015 29 % (A Stress Test ..., 2017, 23), leta 2020 41 % (Statistical Review of ..., 2021), po drugačni metodologiji pa leta 2021 45,6 % (Burger, 2022).

Zgolj v obdobju 2005–2015 je bilo iz privatnih virov v OVE investiranih 150 milijard evrov (Moore in Gustafson, 2018, 5). Manjši uspehi in premiki pa so se zgodili na polju učinkovite rabe energije, kjer so večje rezultate zabeležila gospodarstva, skromnejše pa promet in industrija, tudi zato Nemčija kljub povečanju rabe OVE ni dosegla vseh ambicioznih ciljev zmanjševanja izpustov toplogrednih plinov. Leta 2009 je Nemčija proizvedla 0,8 milijarde ton izpustov CO₂, leta 2020 pa 0,6 milijarde ton. Pomembno se je zmanjšala poraba premoga v proizvodnji električne energije, saj je bilo leta 2009 s pomočjo premoga proizvedeno 253 TWh elektrike, leta 2019 171 TWh in leta 2020 135 TWh. Kljub temu je bila Nemčija leta 2020 po skupni ogljični intenzivnosti (izpusti CO₂ na enoto BDP) 40 % nad svetovnim povprečjem (Statistical Review of ..., 2021).

Še leta 2000 so nemške JE proizvedle več elektrike (170 TWh) kot leta 2018 vetrne in sončne elektrarne (160 TWh). Po japonski jedrski nesreči marca 2011 pa se je začel pospešen proces zapiranja vseh 17 nemških JE, in sicer z že izvedenim zaprtjem osmih najstarejših JE, preostale JE (9) pa naj bi po načrtih prenehale obratovati do leta 2022. Leta 2018 so JE proizvedle 72 TWh električne energije oziroma polovico manj kot v rekordnem letu 2001 (The World Nuclear Industry ..., 2019, 77). V celotnem obdobju 2000–2015 je delež elektrike iz TE na premog ostal približno na 25 % od skupne proizvodnje električne energije, izkop lignita pa se je celo povečal za več kot 6 % (A Stress Test ..., 2017, 23). Leta 2009 je bilo v TE na premog (rjavi premog in lignit) proizvedeno 43 % električne energije, leta 2020 pa 24 % (Statistical Review of ..., 2021). Dejstvo je, da v ceno energije iz premoga (vključno z lignitom) niso bili vključeni podnebni stroški, posledice onesnaženega zraka in posledice površinskih odkopov premoga. Nemčija se uvršča v skupino evropskih držav, kjer je vloga premoga pri proizvodnji električne energije še vedno pomembna. Po trajnostnem scenariju Nemškega inštituta za ekonomska raziskovanja (DIW Berlin) naj bi med letoma 2035 in 2038 prišlo do zaključka pridobivanja elektrike iz premoga, za premogovne regije pa je na osnovi dosedanjih izkušenj predvidena popolna ekonomsko-okoljska, zaposlitvena in socialna strukturna prenova (Make the European Green ..., 2020).

Leta 2019 je bila proizvodnja električne energije v Nemčiji 612 TWh, vloga ključnih virov energije pa je bila naslednja (Statistical Review of World ..., 2020, 61):

1. obnovljivi viri energije (brez HE) – 224 TWh (37 %) (2018 – 207 TWh);
2. premog – 171 TWh (28 %) (2018 – 228 TWh);
3. zemeljski plin – 91 TWh (15 %) (2018 – 83 TWh);
4. jedrska energija – 75 TWh (12 %) (2018 – 76 TWh);
5. hidroenergija – 20 TWh (3 %) (2018 – 18 TWh).

V letu 2020 je bila proizvodnja električne energije iz OVE 252 TWh, proizvodnja s pomočjo premoga in urana pa se je glede na leto 2019 ponovno zmanjšala. Leta 2010 je bila poraba električne energije v Nemčiji 612 TWh, leta 2019 pa 569 TWh, v obdobju 2010–2019 se je zmanjšala za 7 % (Stromerzeugung nach ..., 2019). Nemčija je ostala največja evropska izvoznica elektrike, v obdobju 2010–2018 se je poraba elektrike zmanjšala za 20 TWh, proizvodnja je bila manjša v JE za 64,5 TWh in v TE za 43,5 TWh, s pomočjo rabe novih OVE (sončne in vetrne elektrarne) pa večja za 121 TWh. Kljub hitro rastočemu deležu OVE pri proizvodnji električne energije je leta 2017 delež OVE v primarni energiji znašal le 13,1 % (jedrska energija – 6 %), saj je bila rast rabe OVE v prometu in porabi toplote zelo skromna. Leta 2018 je znašal delež OVE pri toploti in ogrevanju 13,9 %, pri prometu pa zgolj 5,6 % (Key Facts about ..., 2019, 6). V obdobju 1990–2017 je Nemčija skupne emisije toplogrednih plinov zmanjšala za 27,6 %, a načrtovanega 40-% zmanjšanja po napovedih iz leta 2018 do leta 2020 naj ne bi dosegla (Die Energiewende ..., 2018, 5).

Nemčija je torej že okoli leta 2010 sprejela energetske koncepte na osnovi temeljnega etičnega izhodišča – dolgoročni model javnega financiranja, ki bo omogočal pravičnost med generacijami (The Federal Government's Energy ..., 2011, 6). Cilj je, da Nemčija postane eno od najbolj energetsko učinkovitih, nizkoogljicnih in ozelenjenih gospodarstev sveta, s konkurenčnimi cenami energije in hkrati z visoko ravnijo blagostanja. Obenem pa naj bi bila zagotovljena visoka stopnja energetske varnosti in samooskrbnosti, učinkovito varovanje okolja in podnebja (bistveno zmanjšanje in odprava emisij iz energetike) ter ekonomsko sprejemljiva oskrba z energijo, kar naj bi ohranjalo konkurenčnost nemškega gospodarstva.

Po sprejetem nemškem energetske konceptu iz leta 2010 naj bi bila poraba primarne energije do leta 2050 v primerjavi z letom 2008 manjša za 50 %. V porabi končne energije naj bi leta 2030 delež OVE znašal 50 %, leta 2040 65 % in leta 2050 80 %, energetska produktivnost v rabi končne energije naj bi se letno povečala za 2,1 %. *V primerjavi z letom 2008 naj bi se v Nemčiji po energetske konceptu iz leta 2010 poraba električne energije do leta 2020 zmanjšala za okoli 10 % in za 25 % do leta 2050.* Poraba končne energije v prometu pa naj bi se do leta 2050 glede na leto 2005 zmanjšala za 40 %. Energetska prenova zgradb naj bi z 1 % vseh zgradb narasla na

2 % na leto. V skladu s koalicijsko pogodbo naj bi se do leta 2030 emisije toplogrednih plinov glede na leto 1990 zmanjšale za 55 %, do leta 2040 za 70 % in do leta 2050 za 80–95 % (The Federal Government's Energy ..., 2011; Key Facts about ..., 2019). Učinkovitejša raba energije naj bi se dosegla v vseh poljih porabe, torej v gospodinjstvih, javnem sektorju, industriji, gradbeništvu, prometu itn. *Dosedanji nemški energetski prehod je bil prednostno zasnovan na hitrem večanju OVE, kar pa ni bilo dovolj, zato je ključni prihodnji cilj 50-% zmanjšanje porabe energije do leta 2050, saj je neuporabljena energija – najcenejša in hkrati najbolj učinkovita glede zmanjšanja izpustov toplogrednih plinov* (Moore in Gustafson, 2018, 14).

Načrtuje se izboljšana integracija OVE v oskrbo z energijo, količinska in kakovostna širitev elektroenergetskega omrežja, okrepljen evropski trg električne energije in še zlasti razvoj in promocija tehnologij za shranjevanje električne energije (črpalne HE, uporaba biomase za pasovno sproizvodnjo električne energije in toplote, proizvodnja in shranjevanje vodika, metana iz vodika, bioplin, kompresija zraka, baterije za električna vozila in večje baterije za shranjevanje energije itn.). Ključno vlogo v proizvodnji električne energije naj bi odigrala vetrna energija (na kopnem in na morju), zelo pomembno pa še sončna energija (fotovoltaika) in delno tudi biomasa. Toda obenem bo treba poskrbeti za čim varnejše shranjevanje nizko-, srednje- in visokoradioaktivnih odpadkov, tudi po mnenju vplivne nemške politične stranke Zeleni – na ozemlju Nemčije (vmesno in stalno odlagališče RAO) (Die Grünen – Bundestagswahlprogramm, 2021, 28).

Leta 2018 je znašala instalirana moč nemških sončnih elektrarn že več kot 45.000 MW (povečana moč v letu 2018 za skoraj 3000 MW), proizvedle so 46 milijard kWh električne energije (vetrne elektrarne – 111,6 milijarde kWh). V letu 2017 so znašale investicije v OVE 16,2 milijarde evrov, leta 2005 pa 12 milijard evrov (Erneuerbare Energien in Deutschland ..., 2019, 21). Leta 2021 je znašala moč nemških sončnih elektrarn 60.599 MW, zgolj v obdobju 2022–2026 naj bi se po načrtih njihova moč povečala za 72.288 MW oziroma več kot podvojila (Global Market Outlook, 2022, 29).

Za uresničevanje ambicioznih podnebnih ciljev bodo potrebne letne investicije v višini 20 milijard evrov, omogočile pa bodo tudi zmanjšanje uvoza energije in velike prihranke z vidika stroškov energije. Hkrati bodo okrepile vodilni položaj nemških podjetij na področju okoljskih in energetskih tehnologij. Nemški podnebno-energetski scenarij dolgoročno ne izključuje možnosti večjega trajnostnega in podnebno ugodnega, nizkoogljičnega uvoza električne energije iz zelo sončnih držav Severne Afrike. A leta 2017 je bila Nemčija še vedno pomembna neto izvoznica električne energije, saj je izvoz elektrike (77 TWh) za 51,5 TWh (2018 – 50 TWh) presegel njen uvoz (16,5 TWh), v prihodnje pa naj bi se izvoz električne energije po energetskem scenariju nekoliko zmanjšal. V energetsko kritičnem letu 2021 je izvoz elektrike za 19 TWh presegel uvoz (Burger, 2022).

V letu 2021 se je Nemčija z evropsko povprečno osončenostjo po moči sončnih elektrarn na prebivalca (skupna moč: 60.599 MW oziroma 714 W/prebivalca) uvrščala na tretje mesto v svetu, takoj za Avstralijo in Nizozemsko (Global Market Outlook, 2022, 20, 29). V letu 2021 je znašala neto proizvodnja sončnih in vetrnih elektrarn 162 TWh in je bila zaradi nižjih hitrosti vetra za 15 TWh nižja kot leta 2020 (Burger, 2022). Na določeno ranljivost in zahtevnost nemškega elektroenergetskega sistema v razmerah pospešenega prehoda na lastne OVE (vetrna in sončna energija) pa so pokazale težave z oskrbo elektrike septembra 2020, ko je bil nujno potreben uvoz elektrike. V letu 2021 se je za 17 TWh povečala proizvodnja elektrike iz TE na rjavi premog (99 TWh), a je bila za 3 TWh nižja kot leta 2019, prav tako se je leta 2021 za 11 TWh povečala proizvodnja elektrike iz TE na lignit. Leta 2021 so nemške JE proizvedle 65 TWh električne energije oziroma za 4 TWh več kot leta 2020 (Burger, 2022).

Nemčija načrtno vlaga večja finančna znanstveno-raziskovalna sredstva tudi v inovativno odkrivanje in razvoj uporabnih novih in izboljšanih tehnologij za shranjevanje električne energije iz časovno spremenljivih OVE. Tako je med drugim s finančno pomočjo nemške vlade (7,15 milijona evrov) veliko nemško podjetje (Max Bögl Wind AG) razvilo in v praksi vzorčno preizkuša tehnologijo, ki prvič povezuje štiri vetrne elektrarne (4 x 3,4 MW, letna proizvodnja elektrike – 42 GWh) in črpalno hidroelektrarno (16 MW, zmogljivost shranjevanja elektrike – 16 MWh). Višje ležeče vetrne elektrarne imajo v podnožju vodne zbiralnice v skupni kapaciteti 120.000 m³. Električna energija iz štirih vetrnih elektrarn (vetrno polje) se uporablja za črpanje vode iz dolinskega vodnega zbiralnika v višje ležeče vodne rezervoarje (Grumet, 2016). Ko se elektrika potrebuje, pa se voda iz vodnih rezervoarjev v podnožju štirih VE spušča po cevi 200 m nižje v črpalno HE, kar omogoča vsakokratno proizvodnjo 16 MWh električnega toka. Kombinacija obeh OVE bo zagotavljala stalno razpoložljivost električne energije za porabnike. Navedeno nemško podjetje razvija tudi druge tehnologije za kombinacijo uporabe elektrike iz drugih OVE (npr. sončne elektrarne) in črpalne hidroelektrarne, ki prav tako omogočajo shranjevanje električne energije za krajše obdobje.

Čeprav so v primerjavi z večino drugih evropskih držav podnebno-energetski načrti in strategije nemške vlade bistveno bolj trajnostno in nizkoogljično naravnani, so leta 2019 nemške okoljske organizacije sveženj vladanih podnebno-energetskih ukrepov ocenile kot nezadosten. Okoljske organizacije sodijo, da se niso dovolj upoštevala priporočila znanstvenikov, saj ukrepi ne bodo zadoščali za to, da bi se emisije CO₂ do leta 2030 zmanjšale za več kot tretjino. Med drugim opozarjajo, da je prenizka cena izpustov CO₂ (trgovanje s certifikati naj bi se začelo leta 2026), zato ne bo prišlo do temeljitega trajnostnega preokreta v prometu, ki je po njihovi sodbi ključen za doseg ciljev, a v Nemčiji od leta 1990 edini med sektorji ni znižal izpustov. Toda namesto pričakovane cene emisijskih izpustov v višini 20 evrov na tona CO₂ je leta 2020 njihova cena znašala 43 evrov, leta 2021 pa več kot 50 evrov.

Po načrtu naj bi do konca leta 2022 zaprli še preostale nemške JE, ki so leta 2018 proizvedle 76 (72) TWh električne energije. To prinaša izjemno zahtevno nalogo, da se v zelo kratkem obdobju za skoraj polovico povečajo zmogljivosti in proizvodnja električne energije iz vetrnih in sončnih elektrarn. Poskus, da bi v prihodnjih nekaj letih bil še večji delež »zelene« energije namenjen elektrifikaciji prometa, bo po mnenju Buchala in sodelavcev (2019, 46) zelo težko uresničiti. Za nadomestitev bencina in dizelskega goriva vseh tovornih in osebnih vozil z notranjim zgorevanjem z električnim pogonom bi bila potrebna bruto letna proizvodnja 300 TWh (za osebna vozila – 200 TWh). Pojavlja se resen dvom, da bo zlasti zaradi bistvenega povečanja porabe električne energije v prometu možno v drugih dejavnostih toliko zmanjšati porabo elektrike, da se bo njena skupna poraba zmanjšala.

Kritiki načrta energetskega prehoda sodijo, da je prehod na OVE zasnovan na visokih stroških, največjo finančno breme pa nosijo potrošniki in industrija. Okoljevarstveniki nemški vladi očitajo, da upošteva zgolj interese avtomobilske industrije in energetike, ne pa interesov in zahtev ljudi, ki so večinoma zaradi skrbi za preživetje potomcev po anketah javnega mnenja pred leti še bili pripravljene tudi na ostrejšje ukrepe, čeprav se je npr. cena električne energije za gospodinjstva v obdobju 2008–2017 povečala za 35 % (je med najvišjimi v EU), za industrijo pa je bila cena elektrike praktično zamrznjena. Opozarjajo tudi na težave pri potrebi večji rabi OVE, saj npr. pri umeščanju vetrnih elektrarn v postopke niso (dovolj) vključene občine in lokalno prebivalstvo (npr. v obliki energetskih zadrug), ki bi morali imeti od teh elektrarn več javnih in osebnih koristi, v tem primeru bi bilo umeščanje potrebne rabe lokalnih OVE družbeno sprejemljivejše. V obdobju 2014–2017 je bilo letno postavljenih okoli 1500 vetrnih elektrarn, njihova moč se je vsako leto povečala za 4000–5000 MW. V letih 2018 in 2019 pa se je zaradi različnih vzrokov (krčenje subvencij, dolgotrajni postopki umeščanja v prostor, večji odpor prebivalcev zaradi hrupa in estetskih razlogov, možno ogrožanje ptic, negotovosti glede učinkov elektromagnetnega sevanja itn.) število novih vetrnih elektrarn dramatično zmanjšalo (prvo polletje 2019 – manj kot 100), kar je zmanjšalo tudi število delovnih mest v podjetjih, ki proizvajajo vetrne elektrarne, nekatera podjetja pa so šla v stečaj. Nekatere občine in dežele so uvedle dodatne omejitve za postavljanje vetrnic, npr. da morajo stati najmanj en kilometer od stanovanjskih hiš. Obenem prepočasi potekata modernizacija in gradnja prenosnega elektroenergetskega omrežja. Tudi Moore in Gustafson (2018, 1) opozarjata na še večje ozemeljsko neravnovesje glede proizvodnje in porabe električne energije iz OVE med severno in južno Nemčijo po zaprtju vseh JE najkasneje do konca leta 2022. Zaradi velikih težav v oskrbi z zemeljskim plinom iz Rusije (ukrajinska vojna) je Nemčija za krajše obdobje odložila zaprtje JE.

Skica energetskega scenarija Nemčije (*Energiewende*) do leta 2050

Značilnosti izvedene prve faze energetskega prehoda (2010–2018):

1. zmanjšanje porabe primarne energije za 13 % (2006–2018)
2. zmanjšanje porabe električne energije za 7 % v obdobju 2010–2019, bistveno povečanje cene električne energije
3. zaprtje osmih najstarejših JE
4. povečanje proizvodnje in deleža električne energije iz domačih OVE od 5 % v letu 1999 na 38 % v letu 2018
5. ohranjanje vodilne vloge pri izvozu električne energije (30–50 TWh na leto)
6. zmanjšanje emisij TGP za 28 % (1990–2017) (cilj –40 % do leta 2020 ni bil dosežen)

Strateški energetske cilji do leta 2050:

- zmanjšanje porabe primarne energije za 50 % (2008–2050)
- zmanjšanje skupne porabe električne energije za 25 % (2008–2050) (a prisoten dvom o možnostih manjše porabe elektrike v delu stroke in javnosti, zlasti zaradi pričakovane obsežne elektrifikacije prometa)
- nekoliko zmanjšan, a še vedno pomemben izvoz električne energije
- popolna opustitev rabe fosilnih goriv (zaprtje zadnje TE na premog najkasneje 2038)
- zaprtje preostalih JE do konca leta 2022
- glede na izhodiščno leto 1990 zmanjšanje emisij TGP za 55 % do leta 2030 in za 95 % do leta 2050
- letne investicije za energetske prehode – okoli 20 milijard evrov
- ohranjanje visoke podpore javnosti konceptu večplastno zelo zahtevnega energetskega prehoda, npr. s korektnimi informacijami in tudi s še bolj množičnim lastništvom posameznikov in različnih kooperativ pri OVE

Vir: The Federal Government's Energy ..., 2011; Die Energiewende ..., 2018; Moore in Gustafson, 2018; Erneuerbare Energien in Deutschland ..., 2019; Key Facts about ..., 2019; Buchal in drugi, 2019

Glede na podnebno zahtevnejše cilje Pariškega sporazuma in nove Evropske komisije (doseganje podnebne nevtralnosti Evrope najkasneje do leta 2050), zaprtja vseh preostalih nemških JE do konca leta 2022 in pospešenega okrevanja po pandemiji covid-19 so strokovnjaki Agora Energiewende, Stiftung Klimaneutralität, Ökoinstituta in Wuppertalskega inštituta izdelali ambicioznejši trajnostni sonaravni predlog za prenavo energetskega prehoda Nemčije k podnebni nevtralnosti (Towards a Climate-Neutral Germany, 2020). Predlog posodobljene nemške »*Energiewende*« izhaja iz dejstva, da je Nemčija v obdobju 1990–2018 izpuste TGP zmanjšala za 31 % (leta 2019 še za okoli 4 %) in je tako dejansko na tretjini poti k podnebni nevtralnosti, leta 2019 pa je delež

elektrike iz OVE dosegel 42,1 % (2000 – 6,5 %) (Towards a Climate-Neutral Germany, 2020, 14). Za razliko od številnih drugih držav je Nemčija v obdobju 1990–2018 med drugim tudi v prometu izpuste CO₂ zmanjšala, čeprav minimalno (za 2 milijona ton).

Odmik od radikalnejšega trajnostnega sonaravnega energetskega scenarija glede porabe elektrike predstavlja tudi sprejeti nemški nacionalni energetske-podnebni načrt. Le-ta za obdobje 2020–2025 predvideva stabilizacijo oziroma rahlo povečanje porabe električne energije (0–5 %), za obdobje 2025–2040 pa povečanje med 15 % in 20 % (Razvojni načrt prenosnega sistema ..., 2021, 82). Nemška politična stranka Zeleni predlaga 1,5 milijona sončnih elektrarn na strehah v naslednjih štirih letih, minimalna cena emisijskega kupona naj bi znašala okoli 60 evrov na tono CO₂, premog pa naj bi nehali uporabljati leta 2030, namesto leta 2038 (Die Grünen – Bundestagswahlprogramm, 2021) – slednje predlaga tudi nemška politična stranka Levica (Die Linke – Wahlprogramm, 2021). Tudi v novi vladni koalicijski pogodbi (november 2021) je predvideno prenehanje uporabe premoga do leta 2030.

Strokovnjaki Agore in drugih raziskovalnih inštitutov predlagajo, da naj bi za doseganje podnebne nevtralnosti Nemčije vsaj do srede 21. stoletja javne in privatne investicije letno znašale okoli 70 milijard evrov, energetske prehode pa naj bi bil po zahtevnosti predlaganih sprememb podoben »nemškemu gospodarskemu čudežu« iz petdesetih in šestdesetih letih 20. stoletja. Poudariti velja, da je eden od temeljnih predlaganih pogojev sonaravnega energetskega prehoda Nemčije pomemben odmik od tradicionalnega modela gospodarske rasti in njegovo bistveno, a še vedno središčno sektorsko zasnovano približevanje ekonomsko-okoljskemu konceptu odrasti, saj naj bi bila v obdobju 2020–2050 povprečna letna rast BDP »le« 1,3 %.

Temeljni elementi posodobljenega programa energetskega prehoda k podnebno nevtralni Nemčiji so (Towards a Climate-Neutral Germany, 2020):

- zahtevno zmanjšanje izpustov toplogrednih plinov v vseh sektorjih, ne le v energetiki, vključno s kmetijstvom in rabo zemljišč;
- popoln prehod k obnovljivim virom energije do leta 2050 – brez rabe fosilnih goriv in jedrske energije;
- prepolovitev porabe primarne energije v obdobju 2018–2050 (zmanjšanje od 13.000 PJ na 6600 PJ) in zmanjšanje porabe končne energije za tretjino (35 %);
- poraba primarne energije leta 2050 – 81 % domačih OVE v porabi primarne energije, 16-% uvoz sintetičnih goriv (iz OVE) in 3-% iz drugih virov energije (odpadki, manjši uvoz elektrike);
- povečanje skupne porabe elektrike za 9 % v obdobju 2018–2030 in za 50 % v obdobju 2018–2050 (2018 – 595 TWh, 2050 – 962 TWh);
- dvig porabe elektrike do leta 2050 torej za okoli 370 TWh zaradi množične elektrifikacije vseh dejavnosti in proizvodnje obnovljivega vodika – promet: +160 TWh; domača proizvodnja vodika (elektroliza): +130 TWh (in uvoz dve

tretjini vodika); industrija: +70 TWh; zgradbe (gospodinjstva): brez dodatne porabe elektrike (izravnava med učinki ukrepov energetske učinkovitosti in dodatno porabo toplotnih črpalk).

Študija strokovnjakov Agore med drugim sicer poudarja pomen shranjevanja, absorpcije ogljika v gozdovih in prsti, toda opozarja na strokovno negotovost določanja zmogljivosti naravnih ponorov v razmerah podnebnih sprememb, saj bi lahko prišlo celo do sproščanja CO₂ iz gozdov in prsti (Towards a Climate-Neutral Germany, 2020, 13).

Za razliko od leta 2010 sprejetega energetskega scenarija Nemčije strokovnjaki Agore in drugih institucij sodijo, da zaradi potrebnega splošnega intenzivnega procesa elektrifikacije vseh sektorjev kljub ukrepom energetske učinkovitosti ne bo mogoče zmanjšati ali vsaj stabilizirati porabe električne energije. *Do srede 21. stoletja naj bi se v Nemčiji poraba primarne energije prepolovila, poraba električne energije pa povečala za 50 %, skoraj celotno proizvodnjo elektrike pa naj bi omogočali domači OVE. V letu 2050 naj bi 88 % porabe električne energije omogočila neposredna raba OVE, 7 % elektrike bi proizvajali iz obnovljivega vodika, 5 % pa naj bi predstavljale zaloge ali uvoz električne energije (Towards a Climate-Neutral Germany, 2020, 22). Sredi 21. stoletja naj bi bila poraba električne energije v Nemčiji 11.600 kWh na prebivalca.*

Sodijo, da bo intenzivna elektrifikacija gospodarstva in družbe trajno potekala vse do srede 21. stoletja, vse večjo vlogo pa naj bi pridobil vodik kot sekundarni energent, pridobljen iz OVE. Zlasti po letu 2040 naj bi vodik nadomestil naravni zemeljski plin, ki pa naj bi bil ob neposredni rabi OVE (zlasti sončne in vetrne elektrarne) do leta 2040 ključni dodatni vir za proizvodnjo elektrike. Pri daljinskem ogrevanju, pa tudi pri oskrbi z električno energijo naj bi določeno vlogo opravila tudi biomasa, zlasti les (Towards a Climate-Neutral Germany, 2020, 19).

Po zelo zahtevnih predlogih trajnostnega sonaravnega in podnebno ambicioznega energetskega scenarija nekaterih raziskovalnih ustanov naj bi torej Nemčija dosegla podnebno nevtralnost v treh ključnih korakih (Towards a Climate-Neutral Germany, 2020):

1. zmanjšanje izpustov toplogrednih plinov za 65 % (EU – 55 %) v obdobju 1990–2030 – do leta 2030 zaključek rabe premoga (namesto načrtovanega v letu 2038, cena emisijskih kuponov nad 50 evrov na tona CO₂ – neekonomična proizvodnja elektrike s pomočjo premoga), 70 % proizvedene elektrike iz OVE, 14 milijonov električnih vozil (zmanjšanje izpustov TGP iz prometa za 67 milijonov ton ekvivalentov CO₂), 6 milijonov toplotnih črpalk, vsaj 50-% delež »zelenega« vodika;
2. popoln prehod na podnebno nevtralne tehnologije in zmanjšanje izpustov TGP za 95 % do leta 2050 – strukturna, vključujoča ter pravična trajnostna in podnebna modernizacija celotnega gospodarstva (vključno z energetiko), prometa in zgradb, nova zelena delovna mesta v vseh regijah;

3. zajetje in shranjevanje preostalih izpustov toplogrednih plinov – možni, a nezanesljivi naravni ponori (gozdni ekosistemi), shranjevanje v globokih podzemnih geoloških skladih izpraznjenih zalog zemeljskega plina (npr. pod Severnim morjem), zajetje CO₂ v Fischer-Tropschevem postopku proizvodnje sinteznih goriv.

Nekateri energetske strokovnjaki sodijo, da je za optimalno energetske politiko ključno ravnovesje med načeli trajnosti, energetske varnosti in ekonomske učinkovitosti. Nemška energetske politika naj bi se preveč skoncentrirala na načelo trajnosti, zlasti na povečanje deleža OVE v električni mešanici, zanemarila pa energetske polje oskrbe s toploto, pravočasne nadomestitve JE z OVE, cilje industrije (Moore in Gustafson, 2018, 2). Strokovnjaki Nemškega inštituta za ekonomske raziskovanja sodijo, da naj bi se sicer poraba končne energije na ravni EU do leta 2050 prepolovila, poraba električne energije pa, v nasprotju s sprejetim nemškim energetske načrtom iz leta 2011 – podvojila (Make the European Green ..., 2020, 50).

Drugi kritiki zahtevnega energetskega načrta Nemčije sodijo, da so stroški za podporo OVE preveliki, cena električne energije je med najvišjimi v svetu. Čeprav je Nemčija neto izvoznica električne energije, kritiki napovedujejo, da bo v prihodnje potreben večji uvoz električne energije, tudi iz jedrskih elektrarn in TE na premog drugih bližnjih evropskih držav (Poljska, Češka). Ker je večina vetrnih elektrarn na severu države, večji uporabniki električne energije pa na jugu, je treba veliko sredstev vlagati v posodobitev elektroenergetskega omrežja, prizadeto lokalno prebivalstvo pa zahteva podzemeljske kable, kar bistveno podraži prenos elektrike.

Druga skupina kritik energetskega načrta Nemčije izhaja iz vrst zagovornikov koncepta odrasti, ki sodijo, da je treba rabo tako energije kot materialov drastično zmanjšati in v celoti opustiti koncept trajne gospodarske rasti. Po njihovem mnenju je treba v ospredje postaviti mehanizme radikalnega zmanjšanja skupnih snovno-energetske tokov, saj naj bi bilo le v tem primeru možno dolgoročno sonaravno nadomeščanje in opustitev rabe fosilnih goriv ter jedrske energije z OVE. Dejstvo je, da energetske prehod ni poceni, cena električne energije je v Nemčiji zaradi intenzivne gradnje kapacitet elektrarn OVE 2,5-krat višja kot v ZDA in 4,3-krat višja kot na Kitajskem. V drugi polovici leta 2020 je bila končna cena električne energije na značilnega gospodinjskega odjemalca z letno porabo 2500–5000 kWh z okoli 300 evri/MWh med članicami EU najvišja (Slovenija – 170 evrov/MWh), za značilnega poslovnega odjemalca pa z okoli 260 evri/MWh druga najvišja (za Dansko) (Slovenija – okoli 140 evrov/MWh) (Poročilo o stanju ..., 2021, 104, 105). Dejansko je pričakovano, da nemški globinski energetske prehod v uvodni fazi seveda ni enostaven in poceni, zaradi njegove strukturne in večplastne zahtevnosti ga objektivno spremljajo številni problemi in težave (Kuštrin in Senegačnik, 2019). O izjemni zahtevnosti »Energiewende« priča med drugim podatek, da je septembra 2020 zlasti zaradi nizke proizvodnje električne energije iz nemških

vetrnih elektrarn prišlo do resnega ogrožanja oskrbe Nemčije z električno energijo, zato je na prošnjo nemškega elektrogospodarstva prišlo do nenapovedanega uvoza elektrike iz nekaterih evropskih držav. Prehod na OVE je namreč potekal zelo hitro, temu pa ni sledilo zahtevno prilagajanje energetskega omrežja (večja nihanja tokov električne energije) in potrebno bistveno večje shranjevanje energije.

Energetsko-podnebni načrti Nemčije po mnenju nekaterih kritikov npr. na področju prometa okoljsko in podnebno preveč enostransko dajejo prednost elektrifikaciji prometa (po prvotnem načrtu iz leta 2011 – 6 milijonov električnih vozil leta 2030) in poudarjajo dolgoročne okoljske prednosti uporabe tudi nekaterih drugih alternativnih goriv. Zlasti »zeleni« vodik (proizvodnja z elektrolizo ob rabi elektrike iz OVE) in »zeleni« metan namreč med drugim omogočata shranjevanje morebitnih presežkov vetrne in sončne energije, teh bo pa vedno več z naraščajočim deležem obnovljivih virov energije. Predlagajo torej enakopravno obravnavo vseh obetavnih alternativnih goriv in tehnologij, tako naj bi pridobivanje metana iz fosilnih goriv za vozila predstavljalo eno od možnih tehnologij prehoda, ki bi ga lahko kasneje nadomestil t. i. zeleni metan. Največja prednost proizvedenega vodika (elektroliza, velika zmogljivost shranjevanja) in iz njega pridobljenega metana je možnost, da se vodik proizvede s pomočjo sezonsko proizvedene električne energije (vetrne in sončne elektrarne) in uporabi kasneje kot shranjeno tekoče gorivo za pogon vozila (Buchal in drugi, 2019, 51).

Dejstvo je, da je za elektrolizo vodika in možno kasnejšo proizvodnjo sinteznega naravnega plina potrebno veliko elektrike, saj prihaja pri pretvorbi do velikih izgub energije. Tudi Drago Pavšelj (2022) sodi, da je hranjenje energije v vodik, proizvedenem z elektrolizo, tehnično zahtevno, še posebno za velike količine vodika. Vendar je pretvorba nazaj v električno energijo zaenkrat še nerešen problem, zopet govorimo o proizvodnji velike količine EE. Pretvorba nazaj v elektriko z gorivnimi celicami se uporablja v vesoljski tehnologiji in je za ta primer zaenkrat neuporabna.

Po mnenju radikalnejših sonaravnih kritikov pa je zgolj načrtovana elektrifikacija motoriziranega osebnega prevoza le okoljsko kozmetična trajnostna mobilnost. Ključen je sistemski in večplasten prehod k trajnostnemu prometu s poudarkom na množični rabi kakovostnega javnega prometa in kolesarjenja, uveljavitvi koncepta skladnejšega regionalnega in prostorskega razvoja (zmanjševanje razdalj in s tem dnevnih migracij med mestom bivanja in dela), prevladi lokalne oskrbe s hrano itn.

Nemčija zaradi zahtevnih nalog povečevanja deleža OVE in hitrega izstopa glede rabe jedrske energije zaostaja pri ciljnih zmanjševanja deleža premoga pri proizvodnji električne energije. Tudi zaradi zamud pri prilagajanju elektroenergetskega sistema na večjo količino elektrike iz OVE prihaja do občasnih problemov glede regionalnega prenosa »obnovljive energije«, prav tako je prisotna zaskrbljenost glede zanesljivosti oskrbe z elektriko, zato je vodilna nemška politika za prehodno energetskega obdobje želela v zadnjih letih zadržati in nekoliko okrepiti rabo zemeljskega plina (zlasti cenejšega iz Rusije), ki

je med fosilnimi gorivi podnebno še najmanj škodljiv. Tako se je leta 2022 zaključevala gradnja pod Baltiškim morjem speljanega plinovoda Severni tok 2 med Rusijo in Nemčijo (1230 km dolg dodatni dvocevni plinovod, zaobšel bo Ukrajino), ki bi Nemčiji oziroma EU omogočil letno uporabo 55 milijard m³ ruskega zemeljskega plina. Projekt je bil že pred rusko invazijo na Ukrajino (24. februar 2022) zlasti za ZDA geopolitično izjemno sporen, po mnenju nemške vlade pa nujen za stabilno dobavo zemeljskega plina v Evropo in za varnejše udejanjanje nemškega energetskega prehoda. Nemški energetske načrti za pospešeno zapiranje jedrskih elektrarn in termoelektrarn so kljub izjemno pospešeni rabi OVE nakazovali, da se bodo nemške potrebe po zemeljskem plinu brez dodatne izrazitejšje ekologizacije gospodarstva v prehodnem obdobju po vsej verjetnosti povečale. Zagovorniki človekovih pravic (kršenje človekovih pravic v Rusiji) in številni okoljevarstveniki so pred invazijo Rusije na Ukrajino opozarjali na kontroverznost novega plinovoda, ki bi podvojil zmogljivosti prenosa zemeljskega plina iz Rusije v Nemčijo. Pred rusko invazijo je nastala zelo mavrična sestava »protiplinovodne« koalicije, kjer so se med nasprotniki praktično v celoti zgrajenega plinovoda skupaj znašle ZDA (geopolitični in finančni razlogi – prodaja okoljsko spornega utekočinjenega zemeljskega plina), Evropski parlament (večina je glasovala proti gradnji in uporabi Severnega toka) in okoljevarstveniki, saj plinovod in množična raba zemeljskega plina ogroža uresničevanje podnebnih ciljev (polna opustitev vseh fosilnih goriv, vključno s plinom).

Po napadu Rusije na Ukrajino 24. februarja 2022 se je popolnoma spremenila tudi varnostno-oskrbna energetska slika EU, zlasti pa Nemčije, vključno z njenim sonaravno obetavnim, a že brez dodatnih problemov skrajno zahtevnim energetskim prehodom, zasnovanem na pospešenem prenehanju uporabe jedrske energije in fosilnih goriv. Pojavlja se vprašanje, ali je realno, da se Nemčija in seveda EU povsem odrečeta ruskemu plinu in nafti. Ob zavestnem neupoštevanju moralno spornega financiranja ruske agresije na Ukrajino z obilnim plačevanjem Evrope za uvoženo rusko nafto in zemeljski plin je vprašanje, ali je možna takojšnja zamenjava ruskih energentov, zlasti zemeljskega plina, z drugimi uvozniki.

Po mnenju Draga Pavšlja (2022) se Nemčija ne more nemudoma odpovedati ruskim energentom, saj ni takojšnje možnosti nabave in prevoza od drugih dobaviteljev, prav tako pa ni možno dovolj hitro povečati zmogljivosti proizvodnje energije iz OVE. Instalaciji OVE (sezonski sončna in vetrna energija) bi morala po njegovem mnenju slediti tudi pospešena instalacija hranilnikov električne energije.

Okoljevarstveniki pa poudarjajo, da je zaradi prispevka k izpustom toplogrednih plinov zemeljski plin vse manj primeren za sprejeti koncept ogljične nevtralnosti in nizkoogljicne družbe ter ni v skladu s cilji Pariškega podnebnega sporazuma (podnebne zaveze do 2050 vključujejo tudi zmanjšanje rabe zemeljskega plina), zato zahtevajo kljub pričakovanim odškodninam odstop od projekta. Opozarjajo tudi na še vedno znatno vlogo podnebno najbolj spornega premoga pri proizvodnji nemške električne energije.

Zemeljski plin – še vedno gorivo energetskega prehoda?

Naravni zemeljski plin je praviloma obravnavan kot fosilno gorivo, ki na enoto proizvedene energije v primerjavi s premogom in nafto proizvaja najmanjše količine toplogrednih plinov, zato naj bi pogojno predstavljal ustrezen energetski vir prehodnega obdobja. Vendar nekateri znanstveniki na osnovi novih raziskav sodijo, da zemeljski plin ni podnebju prijazna prehodna alternativa trajnostni sonaravni energetiki. Če se ob uporabi zemeljskega plina (ob zgorevanju) razen sproščenih emisij ogljikovega dioksida upoštevajo še sproščene emisije metana (z bistveno večjim toplogrednim učinkom ene molekule od molekule ogljikovega dioksida), potem naj bi njegova uporaba kot zamenjave za premog in nafto bistveno povečala skupne emisije toplogrednih plinov. Wackernagel in Beyers (2019, 34) navajata, da naj bi že majhne izgube metana (2 %) ob črpanju in distribuciji naravnega zemeljskega plina izničile toplogredno prednost rabe zemeljskega plina pred premogom.

Robb (2020) poudarja, da je metoda hidravličnega lomljenja skrilavcev (*»fracking«*) izjemno vodno intenzivna, lahko povzroči potrese, onesnažuje vodne vire, negativno vpliva na lokalne skupnosti in lahko povzroči uhajanje številnih plinov, zlasti metana (CH₄), ki ima za nekaj razredov večji toplogredni učinek kot CO₂. Zato raba zemeljskega plina po njegovem mnenju ni »zelena«, podnebno torej ni sprejemljiva alternativa opuščanju premoga in nafte.

Tudi Traber in Fell (2019) navajata sodobno raziskavo Howartha v ZDA, ki sodi, da je verjetno črpanje zemeljskega plina po metodi *»frackinga«* ključni razlog povečanih koncentracij metana v ozračju. Nasprotujeta tudi subvencijam za njegovo rabo, saj ne prinašajo zaščite podnebja, med drugim pa so še ovira prizadevanjem za hitrejši prehod na rabo OVE. Kritična sta do zadnjih poročil IEA glede ocen emisij fosilnega metana, ki naj bi se v zadnjih desetih letih povečale za 5 %, po ocenah Howartha pa za 20 % (Traber in Fell, 2019, 8).

Do leta 2050 naj bi po njunem scenariju svetovna energetika slonela na izključni rabi OVE (brez fosilnih goriv in brez jedrske energije). Ob upoštevanju vseh eksternih stroškov je obnovljiva energija že sedaj dejansko cenejša od energije iz fosilnih goriv. Seveda pa je treba podčrtati, da pri uporabi zemeljskega plina glede na uporabo premoga nastaja veliko manj drugih emisij, ki lokalno in regionalno onesnažujejo okolje. Omejena raba zemeljskega plina, vendar pridobljenega brez uporabe metode *frackinga*, je po kriterijih koncepta »šibkejša« trajnosti torej pogojno sprejemljiva zgolj v zelo kratkem, 20-letnem prehodnem obdobju do 100-% rabe OVE. V Evropi je hidravlično lomljenje prva prepovedala Francija leta 2011, prepoved pa ključno utemeljila z načelom previdnosti; Franciji so sledile še številne druge evropske države (Židan, 2021).

Raziskovalci Nemškega inštituta za ekonomska raziskovanja (DIW Berlin), ki so večplastno ocenili evropski zeleni načrt Evropske komisije iz leta 2019 kot dolgoročno podnebno in ekonomsko optimalni energetski scenarij, predlagajo (*»Pariški«*) scenarij,

po katerem naj bi EU podnebno nevtralnost že do leta 2040 dosegla s popolno opustitvijo tako fosilnih goriv kot jedrske energije (Make the European Green ..., 2020). Na osnovi nekaterih sodobnih raziskav o skupnem toplogrednem učinku (emisije CO₂ in dodatno še emisije bistveno bolj toplogredno nevarnega metana, katerega koncentracije v ozračju dramatično naraščajo) celotnega življenjskega kroga zemeljskega plina, ki na proizvedeno kWh celo presega premog in nafto, tudi omenjeni strokovnjaki zemeljskemu plinu več ne namenjajo vloge goriva prehoda pri doseganju podnebne nevtralnosti EU že v letu 2040 (Make the European Green ..., 2020, 25).

Drugi strokovnjaki pa sodijo, da kljub določeni strokovni negotovosti glede skupne dejanske količine izpustov toplogrednih plinov npr. Nemčija za stabilnejši in oskrbno varnejši energetski prehod k 100-% rabi OVE do srede 21. stoletja zlasti za oskrbo z elektriko zaradi pospešene odpovedi tako drugim fosilnim gorivom (premogu in nafti) kot jedrski energiji (do leta 2022) v skrajno zahtevnem tridesetletnem prehodnem obdobju nujno potrebuje energetsko »pasovni« zemeljski plin. Vendar študija Agore o nemški energetski strategiji do leta 2050 predlaga izključno rabo OVE ter izjemno pomembno energetsko vlogo t. i. zelenega vodika (npr. možna raba vodika iz OVE za proizvodnjo elektrike v najbolj kritičnih obdobjih oskrbe) in drugih sintetičnih virov energije ter okoli 15-% uvoz sintetičnih virov primarne energije. Obenem napovedujejo večjo izmenjavo, e-trgovanje z električno energijo med evropskimi državami (Towards a Climate-Neutral Germany, 2020).

Nemški Zeleni poudarjajo, da so zgolj posamezne nove plinske TE opravičljive le v izjemnem, časovno zelo omejenem primeru velikih težav oskrbe z elektriko zaradi pospešenega izstopa iz rabe premoga (in urana), ki pa naj bi bile čim prej nadomeščene z zelenim vodikom. Nasprotujejo gradnjam novih plinovodov, kot je Severni tok 2 (ne gre za zeleni vodik), ki bo po njihovem prepričanju za več desetletij zacementiral odvisnost od podnebju škodljivih virov (Die Grünen – Bundestagswahlprogramm ..., 2021, 24). Podpirajo pa rabo podnebju prijaznega zelenega vodika iz OVE (elektroliza vode), ki omogoča tudi shranjevanje energije in njeno rabo v času potreb, naklonjeni so tudi njegovemu delnemu uvozu. Toda potrebne energetske pretvorbe v vodik in druge sintetične oblike energije zahtevajo večjo proizvodnjo električne energije iz OVE.

Prevladujoče pozitivno stališče prebivalcev do energetskega prehoda je tudi posledica dejstva, da je 42 % vseh proizvodnih obratov OVE (vetrne, sončne elektrarne) v lasti posameznikov, kmetov, energetskih zadrug, v sektorju OVE (veter, biomasa, sončna energija) pa je zaposlenih 340.000 prebivalcev (Key Facts about ..., 2019). Prav tako Moore in Gustafson (2018, 1) sodita, da je javna podpora energetskega prehodu kljub visoki ceni električne energije prevladujoča tudi zaradi dejstva, da je decentralizirana proizvodnja OVE okrepila sodelovanje prebivalcev v energetskega odločanju. A opozarjata, da se bo Nemčija v nekaj letih zaradi načrtovanega hkratnega zaprtja vseh še delujočih JE in

pospešenega opuščanja TE na premog srečala z izjemno velikim izzivom in problemom zagotavljanja varne oskrbe z električno energijo, kar bo med drugim ogrozilo doseganje njenih zelo ambicioznih podnebnih ciljev. Ključni družbeni gradnik nadaljevanja sicer obetavnega nemškega energetskega prehoda in vloge Nemčije kot vodilne države sveta prehoda k čisti energiji bo politično zahtevno ohranjanje visoke stopnje podpore državljanov in državljank (Moore in Gustafson, 2018).

Ruski napad na Ukrajino februarja 2022 je razen vojaške tveganosti jedrskih elektrarn (raketni napad ruskih sil na območju največje ukrajinske jedrske elektrarne Zaporožje – požar pomožnega objekta) razgalil evropsko in še posebej nemško odvisnost od ruskih energentov, tako glede nafte in zemeljskega plina, pa tudi črnega premoga (s podnebnega in zdravstvenega vidika sporna TE na premog, zgrajena leta 2020). Kljub zgrajenemu drugemu severnemu plinovodu iz Rusije se Nemčija po ruski invaziji na Ukrajino ni odločila za njegovo odprtje. Tako se je zmanjšala možnost večje prehodne vloge ruskega plina (zlasti plinskih elektrarn) pri večplastno zahtevnem trajnostnem sonaravnem nemškem energetskega prehodu. Obenem pa je med drugim skladno s politiko energetskega preobrata zaprla 16 od 19 delujočih jedrskih elektrarn, do aprila leta 2023 naj bi po spremenjenem načrtu zaprla še preostale tri. Decembra 2021 so bile namreč zaustavljene tri jedrske elektrarne s skupno močjo več kot 4000 MW. Po navedbah Igorja Lengarja (2022), ki zagovarja francosko pot (povečanje rabe jedrske energije namesto OVE), je Nemčija za prestrukturiranje električnega sektorja porabila 500 milijard evrov, sicer bistveno večja proizvodnja iz sončnih in vetrnih elektrarn pa po njegovem mnenju zaradi velikih nihanj v proizvodnji ne omogoča zagotavljanja polne oskrbe z električno energijo.

Za novo nemško vlado (koalicija socialnih demokratov, liberalcev in zelenih) sta leti 2022 in 2023 zlasti z vidika energetskega prehoda ključnega pomena. V dodatno bistveno oteženih energetskih razmerah zaradi ruske invazije na Ukrajino bodo za udeležanje trajnostnega sonaravnega energetskega prehoda potrebni še bolj zahtevni koraki za doseganje ambicioznih podnebnih ciljev, ki vključujejo pospešeno opuščanje premoga (z vidika izpolnjevanja obveznosti Pariškega podnebnega sporazuma zgolj do leta 2030), množično rabo domačih OVE (zlasti sončne in vetrne energije), razogljičenje prometa, industrije, kmetijstva in gospodinjstev ter zaprtje še preostalih treh jedrskih elektrarn. Nemčija je avgusta 2022 vnovič zagnala dve TE na premog (TE Mehrum in TE Heyden). Nemčija namerava vse elektrarne na premog opustiti do leta 2038, vendar se je tudi Greenpeace strinjal, da je do podnebjem bolj naklonjene druge rešitve za nadomestitev ruskega plina nujna uporaba TE na premog.

Tudi Nemčijo čaka dolgotrajen in izjemno težaven proces iskanja trajnega odlagališča zlasti visokoradioaktivnih odpadkov (izrabljeno jedrsko gorivo), nastalih v JE. Z vidika zagotavljanja varnosti v oskrbi z energijo pa bosta izjemno zahtevni nalogi pospešeni tehnološki razvoj hranilnikov električne energije (tudi proizvodnja zelenega vodika z OVE, »vodikovo gospodarstvo«) in modernizacija (zlasti digitalizacija), obsežna

prenova elektroenergetskega omrežja. Nujna je pospešena prilagoditev celotnega energetskega omrežja na decentralizacijo in sezonska nihanja v proizvodnji OVE kot ključnih in v bližnji prihodnosti edinih virov električne energije. Večina vetrnih elektrarn je v severni Nemčiji, večina še delujočih (centraliziranih) TE na premog in JE pa v južni in osrednji Nemčiji. Pomembna bo tudi prenova celotnega evropskega energetskega sistema, ki naj bi zaživel od Norveške pa vse Sicilije ali celo do zelo sončne in puščavske Severne Afrike.

Pred ukrajinsko vojno je iz Rusije Nemčija prejela 55 % zemeljskega plina po plinovodnem omrežju, cenovno ugoden zemeljski plin je bil v nacionalni bilanci primarne energije po deležu drugi najpomembnejši vir energije (takoj za nafto in pred OVE). Zlasti zaradi bistvenega zmanjšanja dobave zemeljskega plina iz Rusije v letu 2022 bo tudi Nemčija prisiljena vsaj nekoliko upočasniti in spremeniti nekatere pomembne trajnostno naravnane usmeritve energetske in podnebne politike (začasno večja poraba rjavega premoga v TE in večje emisije toplogrednih plinov, večji uvoz zemeljskega plina iz drugih držav, kratkotrajno podaljšanje obratovanja treh JE, okrepljena raba OVE, ukrepi za učinkovito rabo energije itn.), vendar po mnenju pisca strateško ne bo (srednjeročno) odstopila od sonaravnega energetskega prehoda in sprejetih podnebnih ciljev. Ukrajinska vojna je med drugim ponovno potrdila nujnost zmanjšanja porabe energije in veliko geostrateško in gospodarsko ranljivost držav, ki so zelo odvisne od uvoza energije (fosilna goriva in uran), pospešen prehod na domače OVE (hkrati z razvojem tehnologij shranjevanja energije) je po mnenju pisca dolgoročno najboljša strategija.

Brez dvoma je Nemčija v zelo zahtevnem energetskega položaju, saj se je lotila energetskega preokreta, da bi medgeneracijsko odgovorno (jedrska energija) in podnebno dokaj pravično zagotovila lastno oskrbo z energijo. Po nekaterih ocenah je energetske preokret zlasti za industrijo, promet in gospodinjstva eden od največjih in najbolj zahtevnih »globalinskih« zgodovinskih prehodov. Kljub pričakovanim možnim spremembam in težavam se bo nemška sonaravna »*Energiewende*« z določenimi odstopanji nadaljevala, njena (ne) neuspešnost pa bo izjemnega pomena za energetske prihodnosti sveta in Evrope.

Nemška »Energiewende« se nadaljuje (Kus, 2022b)

Industrija fosilnih goriv in jedrska industrija, skupaj s političnimi in drugimi zavezniki ter hkrati nasprotniki prehoda na obnovljive vire energije (tako v Evropi kot v Sloveniji), pogosto napada nemško politiko energijskega prehoda (v nemščini *Energiewende*). Ti napadi so po mnenju Kusa (2022b) utemeljeni na mitu, in ne temeljijo na resničnih podatkih in dejstvih. Nemčija namreč energijski prehod s fosilnih goriv in jedrske industrije načrtuje v celoti izpeljati z učinkovito rabo energije in z uporabo obnovljivih virov energije, predvsem vetra in sonca. Po vojaški agresiji Rusije na Ukrajino pa je nemška vlada sprejela še dodatno zavezo, da bo že do leta 2035 delež proizvodnje elektrike iz obnovljivih virov povečala na 100 %. To je t. i. prioriteta energetske industrije v javnem interesu Nemčije v spopadu s podnebno in energetske krizo. Za ta namen bo zakonodaja

in postopke maksimalno prilagodila, da bo ta energijski prehod mogoč (predvsem zakon o podnebni akciji, ki ga bo dopolnila v letu 2022). Emisije toplogrednih plinov bo do leta 2030 zmanjšala za 65 % (in ne samo za 55 %, kot navaja trenutna zakonodaja na ravni EU – »Fit for 55«), neto ničelne emisije pa bo dosegla do leta 2045 (in ne šele leta 2050, kot je danes napoved za raven celotne EU).

Moč – kapaciteto sončnih in vetrnih elektrarn bo do leta 2030 povečala za najmanj 4-krat. Solarni paneli na komercialnih strehah ter strehah javnega in državnega sektorja so po novem obvezni, na zasebnih strehah pa »kot pravilo«. Do leta 2025 bo moral vsak nov sistem ogrevanja temeljiti na najmanj 65-% rabi obnovljivih virov energije. Do leta 2025 bodo vse nove zgradbe smele uporabljati samo 40 % energije glede na t. i. referenčno zgradbo (danes je ta vrednost 75 %). Rabo premoga bo Nemčija (čeprav je zgodovinsko ena največjih uporabnic le-tega) v celoti ukinila do leta 2030 in v letu 2022 zaprla še zadnje tri jedrske elektrarne (tudi v letu 2021 je zaprla tri). Zagotovila bo pravičen in pravočasen prehod za regije in delavce premogovne in jedrske industrije. Na ravni Evropske unije bo Nemčija zahtevala ustrezno visoko ceno za ogljik (emisijske kupone), sama pa bo to ceno za tona ogljika zadržala najmanj na ravni 60 evrov ali višje. Glede proizvodnje vodika bo do leta 2030 zagotovila kapaciteto elektrolize zelenega vodika na 10 GW in močno finančno vlagala v nove in cenovno konkurenčne tehnologije hranilnikov elektrike.

Prvi mit o energetski politiki Nemčije pravi, da mora »Nemčija zaradi načrta popolnega zaprtja jedrskih elektrarn do konca leta 2022 nadaljevati in celo povečati rabo elektrike iz fosilnih goriv, da bi stabilizirala energetsko omrežje in nudila podporo spremenljivim obnovljivim virom energije sonca in vetra«. Dejstva so seveda nasprotna. Do leta 2020 v primerjavi z 2010 je Nemčija zmanjšala letno proizvodnjo elektrike iz fosilnih goriv za 131 TWh in iz jedrskih reaktorjev za 76 TWh, skupno torej za 207 TWh. To razliko je v celoti pokrila z večjo letno proizvodnjo elektrike iz obnovljivih virov energije (vetra in sonca), in sicer za 150 TWh, in z večjo energetsko učinkovitostjo oziroma zmanjšano letno porabo elektrike za 61 TWh, torej skupno za 211 TWh. Pri tem pa je kot že vrsto let ostala neto izvoznica elektrike v druge države.

Drugi mit o energetski politiki Nemčije pa navaja, »da sonce in veter proizvajata elektriko samo takrat, ko sije sonce ali ko piha veter, in da to ne more biti osnova energetskega omrežja, ki potrebuje elektriko 24 ur na dan, sedem dni v tednu in celo leto«. Res, da so obnovljivi viri energije spremenljivi, toda niso nepredvidljivi. Pojav spremenljivosti proizvodnje elektrike ni niti nov, niti neka posebnost, in prav tako ne težava, ki ne bi bila rešljiva. Noben vir proizvodnje elektrike ni na voljo 24 ur na dan ali celo leto, zato upravljanje energetskega omrežja vedno zahteva ukrepanje in uravnavanje med razpoložljivo količino elektrike in zahtevami za porabo. Celo brez energije iz sonca in vetra (za katero so zelo dobro znane dnevne in sezonske razlike) se oskrba s konvencionalnimi viri elektrike prav tako spreminja in jo je treba pravilno upravljati.

Celo več, konvencionalni viri (fosilna goriva in jedrske elektrarne) so poleg svoje spremenljivosti tudi nepredvidljivi, saj se npr. jedrski reaktor lahko nenapovedano v trenutku ustavi zaradi okvare ali zaradi vročinskega vala, kot je to v zadnjih letih bil in je še vedno zelo pereč problem v Franciji in v drugih državah. Francoske jedrske elektrarne, ki jih jedrski lobi tako rad hvali in daje za vzgled, so bile npr. zaradi »planiranih« ustavitvev in remontov ter t. i. prisilne neuporabljenosti zaradi drugih vzrokov v letu 2020 v neuporabi (*outage*) kar 116 dni, ko so jedrske elektrarne proizvedle manj kot 65 % elektrike, ki bi jo sicer teoretično lahko ob normalni celoletni proizvodnji elektrike. V Belgiji je letna razpoložljivost jedrskih reaktorjev celo samo okrog 50-%. Že v naslednjih 10–15 letih bo, zaradi poglobljanja podnebne krize in vedno bolj pogostih in daljših vročinskih valov, zaradi močno zmanjšanih pretokov vodotokov, zaradi vedno večje starosti in zato ranljivosti obstoječih (zelo starih) reaktorjev ter drugih razlogov, prekinitev delovanja jedrskih elektrarn še mnogo bolj pogosta in še za daljša obdobja.

Danska je na osnovi novih znanstvenih spoznanj o podnebni krizi in zavezi za udeležanje Pariškega podnebnega sporazuma decembra 2019 v parlamentu sprejela zahtevno dolgoročno strategijo blaženja podnebnih sprememb z naslednjimi ključnimi cilji (Denmark's Long-Term ..., 2019):

1. v obdobju 1990–2030 zmanjšanje emisij toplogrednih plinov za 70 %;
2. zmanjšanje emisij toplogrednih plinov na ničelno raven najkasneje do leta 2050;
3. najmanj 55-% delež OVE v bruto končni porabi energije v letu 2030;
4. dvig energetske učinkovitosti, a zaradi načrtovane gospodarske rasti in dviga BDP stabilizacija porabe primarne energije in minimalni dvig porabe končne energije v obdobju 2020–2030 ter dvig porabe električne energije za več kot tretjino (elektrifikacija celotne družbe in vseh dejavnosti) v obdobju 2020–2030, stabilizacija splošne porabe energije do leta 2040;
5. povečanje naravnih ponorov ogljika in biotske raznovrstnosti (razširitev območij varovanja narave in vlažnih območij);
6. zmanjšanje energetske odvisnosti od uvoza energije;
7. tesno sodelovanje s sosednjimi državami pri razvoju in povezovanju energetskega omrežja ter pri zagotavljanju njegove večje fleksibilnosti (zaradi OVE);
8. ohranjanje nekoliko omiljenega modela gospodarske rasti in rasti BDP (dvig BDP za 18 % do leta 2030 in za 32 % do leta 2040), a bolj poudarjena in bolj sistemsko zasnovana ozelenitev celotnega podjetništva, državne podpore trajnostnemu podnebno-energetskemu tehnološkemu razvoju in gospodarski prenovi, povečanju ekološke pridelave hrane itn.;

9. sistemsko prilagajanje na podnebne spremembe (zaščita pred dvigom gladine morja);
10. podvojitev državnih finančnih sredstev za »ozelenjene« raziskave in razvoj energetske-podnebnih tehnologij.

Leta 2017 je bila poraba primarne energije na prebivalca Danske 3,2 toe (Slovenija – 3,4 toe), BDP na prebivalca pa je bil več kot 50.000 evrov (Slovenija – 25.000 evrov). V obdobju 2005–2017 je Danska delež OVE v končni rabi energije povečala od 16 % na 32 % (bioenergija in energija vetra) (Slovenija – 21 %), v rabi električne energije pa od 27 % na 64 % (Denmark's Long-Term ..., 2019, 23), leta 2021 je Danska iz OVE proizvedla 65,4 % električne energije.

Danska se zaveda zelo ambicioznega cilja o 70-% zmanjšanju emisij TGP v obdobju 1990–2030 (EU – 55-%), kar bo zahtevalo občutno zmanjšanje emisij v vseh dejavnosti. Danska med drugim načrtuje, da z letom 2030 zaključi s prodajo vseh novih vozil na dizel in bencin, predvidene so obsežne investicije v javni promet in za podporo kolesarjenju (Denmark's Long-Term ..., 2019, 17). Obenem so izdelani načrti za gradnjo velikega otoka v Severnem morju z več 100 vetrnimi turbinami (tudi za oskrbo Nemčije z električno energijo), toda na mestu so opozorila o možnih ekosistemskih in okoljskih negativnih posledicah.

Švica je zlasti na osnovi inovativnih znanstvenih rezultatov Inštituta za tehnologijo v Zürichu (ETH) izdelala okoljski načrt »*družbe 2000 vatov*«. Po njihovih ugotovitvah naj bi znašala povprečna poraba primarne energije na Zemljana leta 2050 največ 2000 vatov na uro (torej 2 kWh na uro oziroma 48 kWh dnevno, 1,5 toe na leto), a brez zmanjšanja življenjskega standarda prebivalcev v bogatejših državah. Temeljni navedeni razlogi za načrtno globinsko strukturno spremembo energetske politike, za opustitev tradicionalne »rastne« fosilno-jedrski državne energetske politike Švice in uveljavitev negativne energetske strategije so naslednji:

- *omejeni viri* – energija, surovine, prostor in naravna zmogljivost nevtralizacije pritiskov na okolje, ohranjanje naravnih virov kot temeljnega pogoja dolgoročnega preživetja in napredka;
- *podnebje* – dramatične spremembe podnebja zaradi prekomernih izpustov toplogrednih plinov, nujnost znižanja izpustov TGP pod 1 tono ekvivalentov CO₂ na prebivalca za ohranjanje dviga povprečne temperature pod 2 °C;
- *znotraj- in medgeneracijska pravičnost* – enaka pravica vsakega sedanjega in prihodnjega Zemljana do določene (sonaravno omejene) rabe naravnih virov, postopna odpoved jedrski energiji zaradi medgeneracijske nepravičnosti (sedanja generacija – energetske koristi, prihodnje generacije – zgolj skrb za »neprosto-voljno« podedovane RAO).

Na okoljsko-podnebni viziji družbe 2000 vatov je Švica energetske strategije do leta 2050 zasnovala na treh sonaravnih energetskih gradnikih (Energierstrategie 2050 ..., 2018):

1. dvig energetske učinkovitosti (zgradbe, mobilnost, industrija, gospodinjiski aparati);
2. domači OVE;
3. izstop iz rabe jedrske energije (brez gradnje novih JE in postopno zapiranje treh obstoječih JE).

Sonaravna energetska in s tem gospodarska strategija Švice je zasnovana na zmanjšanju porabe energije in prehodu na OVE. Povprečna poraba (primarne) energije na prebivalca naj bi se v obdobju 2000–2035 zmanjšala za 43 %, povprečna poraba električne energije pa za 13 %. V obdobju 2020–2035 naj bi se proizvodnja električne energije iz OVE (brez upoštevanja HE) povečala od 4400 GWh na 11.400 GWh. Proizvodnja električne energije v HE naj bi se v obdobju 2017–2035 povečala za 1100 GWh, in sicer od 36.300 GWh na 37.400 GWh (Energierstrategie 2050 ..., 2018, 7; Programstrategie Energie ..., 2019, 9).

Švica je koncept energetike v prvi inačici zasnovala do leta 2100 (kasneje za leto 2050), in sicer na treh sonaravnih energetskih gradnikih (Bilanzierungskonzept 2000-Watt-Gesellschaft ..., 2014; Warum geht es ..., 2019; Kallis in drugi, 2020):

1. bistveno zmanjšanje porabe primarne energije, in sicer od okoli 6000 vatov primarne energije na prebivalca na 2000 vatov na prebivalca na uro (2000 W x 365 dni x 24 ur = 17.520 kWh/leto);
2. 100-% oskrba z OVE;
3. Ničelne ogljične emisije.

Ministrica za energijo Švice Simonetta Sommaruga (2022) je poudarila, da bo Švica po ukrajinski vojni sprejela še dodatne ukrepe in mehanizme, ki bodo pospešili zlasti načrtovani in politično sprejeti prehod Švice k 100-% oskrbi z domačimi OVE. Izrecno je podčrtala, da se mora Švica čim prej otresti energetske odvisnosti ne le od uvoza nafte in plina, temveč tudi urana (JE). Večjo rabo sončne energije izpostavlja kot ključno pri zagotavljanju energetske samozadostnosti Švice, predlaga pa tudi omejeno povečanje rabe hidroenergije, čemur pa nasprotujejo zlasti švicarski naravovarstveniki, pa tudi del politike. Prisotni so tudi nekateri pomisleki, da bo možno ambiciozne podnebne cilje doseči brez jedrske energije. Kratkoročne probleme oskrbe s plinom (zamenjava ruskega plina) pa naj bi Švica reševala zlasti z varčevalnimi ukrepi in večjo rabo uvoženega utekočinjenega zemeljskega plina. Čeprav Švica ni članica EU, poudarja pomen energetske koordinacije Švice in EU, vlogo skupnega načrtovanja energetskega omrežja, izmenjave energije in okrepljen pomen evropske energetske solidarnosti.

Tradicionalne, v osnovi netrajnostne energetske strategije držav se nekritično in medgeneracijsko nepošteno izkoriščajo za ohranjanje biofizikalno in prostorsko nemogočega teorema modela trajne količinske rasti gospodarstva in celotne družbe. Na državni, parlamentarni ravni sprejeta energetska strategija Švice pa je temeljno zasnovana na konkretnih ukrepih in mehanizmih radikalnega zmanjševanja porabe energije (negavatna strategija) zlasti v zgradbah, prometu, industriji in storitvah. Zgolj bistveno zmanjšane potrebe po preostali energiji lahko brez občutnih okoljskih posledic in brez ogrožanja varne energetske oskrbe zanamcev pokrijejo domači OVE.

Zadostnost, omejenost in zmanjšanje porabe energije (ne pa njena stalna rast), visoko učinkovita, varčna raba ter prehod od fosilnih goriv in jedrske energije k OVE so ključne podstati švicarskega energetskega koncepta oziroma družbe 2000 vatov, ki jo temeljno označuje ohranjena visoka kakovost življenja sedanjih generacij in hkrati medgeneracijsko enakovredna, pravična porazdelitev virov energije. Do začetka 21. stoletja je poraba primarne energije tudi v Švici naraščala, tako je še leta 2005 znašala 6300 vatov na prebivalca, 90 % porabe primarne energije pa so predstavljala fosilna goriva (5800 vatov) (Bilanzierungskonzept 2000-Watt-Gesellschaft ..., 2014, 10). V obdobju 2005–2016 se je povprečna poraba primarne energije zmanjšala na okoli 5000 vatov na prebivalca, leta 2018 pa na okoli 4700 vatov na prebivalca Švice (okoli 40.000 kWh primarne energije/leto); svetovno povprečje porabe primarne energije je bilo leta 2018 okoli 2500 vatov na prebivalca (22.000 kWh/leto) (Warum geht es ..., 2019, 1). Poudariti velja, da je Švica imela leta 2006 ekološki odtis na prebivalca 5,67 gha, do leta 2016 pa ga je zmanjšala na 4,64 gha, ampak še vedno bistveno preseгла planetarno biokapaciteto (Wackernagel in Beyers, 2019, 123).

Leta 2020 je Švica 58 % električne energije proizvedla v HE in 33 % v JE, 5 % s pomočjo drugih OVE (zlasti v fotovoltaičnih elektrarnah) in 4 % s pomočjo fosilnih goriv. V obdobju 2015–2020 se je proizvodnja elektrike iz domačih OVE (brez upoštevanja HE) več kot podvojila (fotovoltaične elektrarne: 2015 – 1119 GWh, 2020 – 2599 GWh). Poraba električne energije je v obdobju 2000–2020 ostala stabilna (Schweizerische Gesamtenergiestatistik, 2021, 39). Leta 2021 je Švica dve tretjini električne energije pridobivala s pomočjo OVE (61 % – HE), četrtino v JE in le 5 % s pomočjo fosilnih goriv. V Švici delujejo še tri JE, na državnem referendumu maja leta 2017 je bila izglasovana odločitev, da se nove JE ne bodo gradile (58 % glasov proti gradnji novih JE), obstoječe JE (so med najstarejšimi na svetu) pa se bodo postopoma zaprle (Statistiken zur Kernenergie ..., 2020).

V prihodnje Švica načrtuje zlasti večjo proizvodnjo električne energije v sončnih elektrarnah, večja pa naj bi bila tudi vloga vetrne energije, biomase in geotermalne energije, le minimalno pa naj se bi povečala raba hidroenergije. Strokovne ocene kažejo, da bi se lahko na strehah in fasadah proizvedlo 67 TWh električne energije, kar je bistveno več, kot znašajo celotne potrebe Švice (Erneuerbare Energie ..., 2019). V letu 2021 se

je alpska Švica z zgolj evropsko povprečno osončenostjo po moči sončnih elektrarn na prebivalca (412 W) uvrščala na 10. mesto v svetu (Global Market Outlook, 2022, 20).

Švica je v večplastno zelo zahtevni energetske strategiji postavila v ospredje ukrepe in mehanizme za bistveno večjo energetske učinkovitost, za obsežno absolutno zmanjševanje porabe primarne energije (zadostnost, ne pa rast porabe energije kot temeljno načelo), ki naj bi se po uvedbi, manj zahtevni in načini v obdobju 2000–2050 zmanjšala od okoli 6000 vatov na uro na 3500 vatov na prebivalca na uro (za 43 %), do leta 2100 pa na zelenih 2000 vatov na prebivalca na uro oziroma na 17.500 kWh primarne energije na prebivalca na leto (Bilanzierungskonzept 2000-Watt-Gesellschaft ..., 2014; Thalwil auf dem Weg ..., 2019). *Posodobljena energetska strategija Švice je za obdobje 2000–2035 zasnovana na 43-% zmanjšanju porabe energije na leto (oziroma na prebivalca) in na 13-% zmanjšanju porabe električne energije (na prebivalca) (Energiestrategie 2050, 2018, 7).* Ključni trajnostni energetske koraki Švice do leta 2050 so naslednji (Energiestrategie 2050, 2018, 7):

1. ukrepi za dvig energetske učinkovitosti (torej prednostni »negativni« ukrepi) – zgradbe, mobilnost, industrija, aparati;
2. ukrepi za večjo rabo OVE – podpore, izboljšanje prostorskih razmer rabe OVE;
3. izstop iz jedrske energije – brez gradnje novih JE, postopno zapiranje treh JE (varnost kot edini kriterij!).

Avgusta 2019 je švicarski parlament sprejel odločitev, da se morajo skupni izpusti CO₂ do leta 2050 zmanjšati na nič namesto na pred tem načrtovane letne izpuste CO₂ v višini 1–1,5 tone na prebivalca (Programmstrategie Energie ..., 2019, 9, 10). Zvezni tehnološki inštitut iz Züricha, ki je zasnoval splošno vizijo družbe 2000 vatov, poudarja, da je v bogatih zahodnih državah možno radikalno zmanjšanje porabe primarne energije na globalno povprečje sedanje porabe (okoli 1,5 toe letno oziroma 2000 vatov na prebivalca/uro) – brez zmanjšanja življenjskega standarda, a z dvigom splošne kakovosti življenja.

Strokovnjaki poudarjajo, da je nujna kombinacija ukrepov tako za učinkovito rabo energije (zmanjšanje porabe energije na izdelek oziroma enoto storitve) kot tudi za še bolj zahtevno absolutno zmanjšanje porabe energije, zlasti z intervencijami v mobilnost, zgradbe, proizvodnjo energije, industrijo itn. S kombinacijo ukrepov zadostnosti in učinkovitosti bi se npr. raba energije povprečnega gospodinjstva z dvema osebama lahko zmanjšala za 75 %, vendar brez drastične spremembe življenjskega sloga (Kallis in drugi, 2020, 120). Na podobnih poudarkih ukrepov za bistveno manjšo porabo energije je zasnovana tudi energetska strategija Švice za obdobje 2020–2030, saj so temeljna polja ukrepov tri področja, ki porabijo 74 % končne energije (Programmstrategie Energie ..., 2019, 3):

1. energetska učinkovitost zgradb in OVE za gospodinjstva;
2. mobilnost gospodinjstev in v podjetjih;
3. naprave in procesi v industriji in storitvah.

Razen naštetih treh ključnih polj zmanjševanja porabe energije se načrtuje tudi prilagoditev in modernizacija (digitalizacija) energetskega omrežja ter podpora razvoju različnih načinov shranjevanja energije, razvoju tehnologij učinkovitejše rabe OVE in električnih aparatov itn. Dolgoročna energetska politična vizija Švice kot družbe 2000 vatov za 21. stoletje izhaja iz odločitve za vizijo sonaravne in pravičnejše družbe, na energetske polju je njeno etično izhodišče naslednje: vsak živeči posameznik na svetu ima danes in v prihodnosti pravico do enake količine energije (Warum geht es ..., 2019, 1). Pametni sistem oskrbe z energijo na osnovi zmanjšane in omejene, okoljsko in podnebno globalno in lokalno sprejemljive količine primarne energije na prebivalca kljub temu omogoča primerno materialno blagostanje in visoko kakovost življenja. Inovativni energetski sistem, inteligentno upravljanje z naravnimi viri in vložek v OVE tvorijo gradnike sonaravne, podnebno varne in globalno odgovorne energetske vizije Švice z jasnimi in zavezujočimi sonaravnimi energetske cilji, vendar energetski scenarij družbe 2000 vatov zavestno ne vključuje zelo natančnih energetske bilanc, saj se tehnološke in druge razmere zelo hitro in dinamično spreminjajo.

Avgusta 2019 se je Švica na državni ravni (švicarski parlament) obvezala, da bo temeljni strateški energetsko-podnebni cilj, torej podnebno nevtralnost, s pomočjo pospešenega udejanjanja energetskega koncepta 2000-vatne družbe, dosegla najkasneje do leta 2050, ne pa do konca 21. stoletja, kot je bilo sprva načrtovano (Bilanzierungskonzept 2000-Watt-Gesellschaft ..., 2020, 4). Pomembno dodatno politično spodbudo je pomenila zavezanost Švice udejanjanju Pariškega podnebnega sporazuma (2015), ki je okvirno zasnovan prav po metodološki in vsebinski zasnovi švicarskega energetsko-podnebnega koncepta 2000 vatov. Podnebna nevtralnost Švice na državni ravni naj bi bila dosežena z aktivno vključitvijo in ukrepi kantonov, občin in mest, z lokalnimi in regionalnimi trajnostnimi sonaravnimi energetske načrti in energetske bilancami.

V obdobju 2000–2020 je Švica dnevno porabo primarne energije na prebivalca zmanjšala od 6300 W na okoli 4200 W, po sprejetem načrtu naj bi se poraba energije do leta 2030 zmanjšala na 3000 W na prebivalca dnevno. Leta 1990 so bili izpusti CO₂ 8,8 tone na prebivalca, do leta 2010 so se zmanjšali na 7,8 tone na prebivalca, kar pa je manj od načrtovanega zmanjšanja.

Temeljni gradniki udejanjanja zahtevnega negavatnega energetskega scenarija Švice so naslednji (Bilanzierungskonzept 2000-Watt-Gesellschaft ..., 2020, 10, 11):

1. upoštevanje načel trajnosti, zadostnosti in učinkovitosti pri proizvodnji in porabi virov energije;
2. pri zgradbah dosledno upoštevanje možnosti lastne proizvodnje energije iz OVE in pri novih gradnjah minimizacija rabe emisijsko intenzivnih materialov;
3. pospešeno nadomeščanje fosilnih goriv v industriji, ogrevanju zgradb in prometu z OVE;

4. brez uporabe fosilnih goriv pri gradnji novih sistemov za ogrevanje, raba lokalnih in regionalnih domačih OVE;
5. postopno uvajanje nekaterih alternativnih OVE do leta 2050 (vodik, bioplin itn.);
6. proizvodnja električne energije izključno iz OVE, brez rabe jedrske energije (postopno zaprtje vseh treh JE);
7. zmanjšanje potovalnih km, kolesarjenje, javni prevoz, lažja osebna vozila (električni pogon, alternativna obnovljiva goriva), drastično zmanjšanje letalskega prevoza;
8. zmanjšanje izpustov TGP zaradi potrošnje (dobrin in storitev);
9. večja in prednostna raba lokalnih izdelkov in kmetijskih pridelkov.

Energetski projekt 2000 vatov za obdobje do srede 21. stoletja Švica postopoma, a vztrajno udejanja na državni (zakonski, finančni, ekonomski, planski in drugi mehanizmi), kantonalni, regionalni (regionalni energetske koncepti in akcijski dokumenti), občinski in mestni ravni, pa tudi na ravni podjetij in gospodinjstev. Število kantonov, regij, občin in mest, ki so sprejeli in začeli konkretno uresničevati sonaravno in medgeneracijsko pravično energetske vizije družbe 2000 vatov, se hitro veča.

Avstrijska dežela Koroška je po obsežnem strokovnem delu, širokem in objektivnem informiranju ter aktivnem vključevanju prebivalcev, podjetij, ustanov, društev in političnih strank sprejela deželni energetske načrt o 100-% samooskrbi z obnovljivo energijo do leta 2025 (oziroma 2035). Deželni energetske plan avstrijske Koroške izhaja iz podstati in gradnikov švicarskega energetskega koncepta »družbe 2000 vatov« (zgolj raba OVE, letna poraba primarne energije največ 17.520 kWh na prebivalca), a ob upoštevanju geografskih, ekosistemskih, gospodarskih in družbenih značilnosti dežele. Avstrijska dežela Koroška obsega 9537 km², leta 2016 je štela okoli 561.000 prebivalcev, BDP na prebivalca pa je bil 34.300 evrov (Bioenergie in Kärnten, 2018). Za razliko od številnih drugih avstrijskih dežel je pretežno alpska ter predalpska avstrijska Koroška bolj gorata, geomorfološko razgibana, vodnata in gozdnata (61,2 % celotnega ozemlja, lesna zaloga – 352 m³/ha) dežela, ki je manj industrializirana (lesna in papirna industrija) in manj urbanizirana, gostota prebivalcev pa je manjša (59 prebivalcev/km²) od državnega povprečja.

V letu 2016 je bila skupna poraba primarne energije 97,4 PJ (27.055 GWh) (poraba končne energije – 87,3 PJ) oziroma 48.200 kWh na prebivalca. Delež OVE v primarni energiji je bil zelo visok, po evropski metodologiji 53 % (Avstrija – 33,5 %), na evropski ravni primerljiv zgolj s Švedsko (53,8 %). V letu 2014 (začetno leto energetskega prehoda) je bila po podatkih v energetske programu avstrijske Koroške poraba primarne energije 29.000 GWh oziroma 51.500 kWh na prebivalca, uvožena fosilna

goriva (nafta, zemeljski plin) pa so predstavljala 46 % skupne porabe primarne energije (Energie Masterplan ..., 2014; 2016). Delež bioenergije (zlasti lesne biomase) je bil leta 2016 z 62 % od skupne porabe primarne energije iz OVE največji, na drugem mestu pa je bila vodna energija (HE) z okoli 35 % (nihanje med leti zaradi sprememb v letnih pretokih) (Bioenergie in Kärnten, 2018).

V letu 2016 je bila uvozna energetska odvisnost avstrijske Koroške 44,2 %. Od skupne proizvodnje električne energije (20,6 PJ – 5720 GWh) v avstrijski Koroški je bilo 85 % proizvedeno v HE, skoraj 14 % pa s pomočjo drugih OVE. Poraba energije na prebivalca avstrijske Koroške je bila leta 2016 nad avstrijskim povprečjem, delež OVE v skupni porabi energije je bil med vsemi avstrijskimi deželami največji. Po podatkih avstrijske statistike je bila leta 2013 poraba končne energije 86,97 PJ (24.170 GWh), leta 2016 pa 82,29 PJ (22.860 GWh). Leta 2012 je avstrijska Koroška 51 % končne energije proizvedla s pomočjo OVE, obenem pa že dosegla 97–98-% proizvodnjo električne energije iz domačih OVE in okoli 60-% proizvodnjo toplote s pomočjo OVE, delež fosilnih goriv v prometu pa je bil visok, 90-%. Bioenergija je leta 2016 omogočila kritje 31 % potreb po skupni energiji, les je pokrival 49 % vseh potreb pri ogrevanju prostorov, vsi OVE pa 59 %. Na avstrijskem Koroškem je bilo leta 2016 540 HE, ki so že omogočale dejansko polno kritje potreb po električni energiji, pomemben je tudi doprinos biomase pri soproizvodnji električne energije in toplote, povečuje se tudi delež fotovoltaike, minimalen pa je delež vetrnih elektrarn (Kärnten verteidigt Spitzenplatz ..., 2018).

V Avstriji je bila leta 2017 skupna poraba primarne energije 1457 PJ in se po letu 2005 (1436 PJ) praktično ni več povečevala, poraba električne energije pa se je povečevala za 2 % na leto. Za razliko od avstrijske Koroške je za celotno Avstrijo značilna bistveno večja odvisnost od uvoza energije, ki je leta 2017 znašala 64 % (uvoz nafte in zemeljskega plina). Delež OVE v skupni porabi primarne energije je bil na ravni Avstrije leta 2005 pod 24 %, leta 2017 pa 33,5 % (Energie in Österreich ..., 2018). Avstrija je leta 2016 proizvedla 235 PJ (65,3 TWh) električne energije, od tega 78 % iz OVE (avstrijska Koroška – 98 %) – 61 % v HE, 16 % v energetskih objektih soproizvodnje elektrike in toplote (raba biomase), 13,3 % v TE, 8 % v vetrnih elektrarnah in 1,7 % v fotovoltaičnih elektrarnah (Energie in Österreich ..., 2018, 12). Največji porabnik končne energije je bil leta 2017 promet (35 %), sledile so proizvodne dejavnosti (30 %), gospodinjstva (okoli 25 %) in storitve. Do leta 2030 naj bi se delež OVE v skupni porabi končne energije povečal na 45–50 %, v obdobju 2015–2030 pa naj bi se intenzivnost rabe primarne energije izboljšala za 25–30 %.

Izhodiščni energetski položaj in tudi energetski deželni potencial za udejanjanje sonaravnega koncepta družbe 2000 vatov avstrijske Koroške je torej bistveno bolj ugoden kot celotne Avstrije. Na osnovi sprejetega energetskega načrta naj bi avstrijska dežela Koroška v zelo kratkem obdobju dosegla 100-% energetsko samooskrbo s pomočjo

rabe izključno domačih OVE (torej brez rabe fosilnih goriv in jedrske energije) in z učinkovito rabo energije (Energie Masterplan ..., 2014; 2016):

1. do leta 2025 pri rabi električne energije;
2. do leta 2025 tudi pri rabi toplote;
3. do leta 2035 pri prometu (mobilnosti).

Povečanje učinkovitosti rabe energije je prvi, 100-% prehod na rabo OVE pa drugi trajnostni gradnik ambicioznega energetskega načrta avstrijske Koroške. Tretji gradnik, potencial zmanjšanja skupne porabe končne energije, je za obdobje 2014–2025 po zmernem varčevalnem scenariju ocenjen na okoli 20 %, po ambicioznem energetsko učinkovitem scenariju pa na 45 % (Energie Masterplan ..., 2014, 33).

V obdobju 2010–2014 je avstrijska Koroška dosegla 97–98-% (okoli 5900 GWh, od tega zgolj pod 100 GWh iz fosilnih goriv) pokritost porabe elektrike s pomočjo proizvodnje iz domačih OVE, zlasti HE (več kot 90 % elektrike oziroma okoli 5200 GWh, največ prispevajo HE na Dravi). Vodna energija predstavlja tudi v prihodnje hrbtenico oskrbe z elektriko iz OVE. V kombinaciji z rabo potenciala Sončeve (povprečna letna skupna količina prispele sončne energije – okoli 1100–1200 kWh/m²) in vetrne energije lahko avstrijska Koroška zagotovi samooskrbo tudi v kritičnih poletnih mesecih, če bi prišlo do nizkega pretoka zajezenih rek. Dodatna proizvodnja električne energije s pomočjo domačih OVE (dodatno okoli 500 GWh na leto) do leta 2025 je zasnovana na večji rabi vetrne energije (250 GWh), sončne energije (180 GWh), hidroenergije – nove manjše HE (50 GWh, a upoštevanje gospodarnosti in ekološke nosilnosti) in na soproizvodnji elektrike in toplote s pomočjo lesne biomase ter na dodatni proizvodnji bioplina (Energie Masterplan ..., 2014; 2016). Zgolj v primeru, da se ne bi izvedli ukrepi učinkovite rabe, naj bi se v obdobju 2014–2025 poraba elektrike povečala za 20 % (za okoli 1200 GWh). V primeru, da bi bili uresničeni vsi načrtovani ukrepi za zmanjševanje rabe in učinkovitejšo rabo električne energije pa bi lahko bila leta 2025 poraba električne energije nižja, obenem pa bi s pomočjo OVE avstrijska Koroška letno dodatno proizvedla okoli 550 GWh elektrike, ki bi se lahko npr. uporabila za elektromobilnost (Energie Masterplan ..., 2014, 110).

Trajnostni energetski načrt avstrijske dežele Koroške

Ključni trajnostni cilji energetskega prehoda:

- dolgoročni cilj do leta 2050 – zmanjšanje porabe primarne energije (2012 – 4800 vatov na prebivalca dnevno) za okoli dve tretjini, usmeritev k družbi »2000 vatov na prebivalca« s porabo primarne energije največ okoli 17.500 kWh na leto (po vzoru energetskega koncepta Švice) (2000 W x 24 ur x 365 dni = 17.520 kWh/letno)
- prekinitev razsipne rabe energije in bistveno povečanje energetske učinkovitosti
- čimprejšnja 100-% deželna energetska samooskrba iz OVE (brez fosilnih goriv in jedrske energije)

- 100-% energetska samooskrba pri rabi električne energije in toplote do leta 2025
- 100-% energetska samooskrba pri prometu do leta 2035

Izhodiščni energetski položaj:

- skupna poraba končne energije – 23.500 GWh (2012), 51 % končne energije iz OVE (Slovenija – 22 %)
- proizvodnja električne energije – okoli 5000 GWh (»izvoz« elektrike), 97–98-% proizvodnja električne energije iz OVE (največji delež – veriga HE na Dravi) (Slovenija – 30–35 % iz OVE)
- 61 % proizvodnje toplote iz OVE (Slovenija – 30 %)

Mehanizmi in ukrepi energetskega prehoda:

- povečanje porabe električne energije za 20 % oziroma stabilizacija porabe v primeru obsežnih ukrepov učinkovite rabe energije obdobju 2012–2025, doseganje 100-% proizvodnje elektrike iz OVE do leta 2025 (letno še dodatnih 137 GWh iz OVE): večja učinkovitost HE, fotovoltaične elektrarne, vetrne elektrarne, so-proizvodnja elektrike in toplote (lesna biomasa)
- zmanjšanje porabe toplote (zlasti z ukrepi energetske sanacije zgradb in optimizacije kurilnih naprav) in doseganje 100-% proizvodnje toplote iz OVE do leta 2025, opustitev porabe kurilnega olja in opuščanje ogrevanja z električno energijo, soproizvodnja toplote in elektrike (večji sistemi daljinskega ogrevanja), solarni sistemi, proizvodnja toplote iz biomase
- doseganje 100-% energetske oskrbe iz OVE v mobilnosti do leta 2035:
prvi korak: manjša poraba primarne energije (elektromotorji – 3-krat večja energetska učinkovitost glede na motorje z notranjim zgorevanjem), 50 % večji obseg javnega prevoza (dvig deleža javnega prevoza s 16 % na 25 %), drugi korak: elektrifikacija javnega in osebnega prometa – letna poraba v prometu okoli 800 GWh električne energije, proizvedene s pomočjo dodatnih OVE

Vir: Energie Masterplan Kärnten (eMap 2025), 2014

Avstrijska Koroška je leta 2014 dosegla 61-% pokritost potreb po toploti s pomočjo domačih OVE, do leta 2025 naj bi s pomočjo dodatne rabe OVE nadomestila še 39 % (2913 GWh) potreb po toploti, kjer se za njeno proizvodnjo še uporabljajo fosilna goriva. Do leta 2025 se načrtujejo številni ukrepi učinkovitejše rabe toplote, zlasti na področju toplotne sanacije zgradb in optimizacije kurilnih naprav (Energie Masterplan ..., 2014, 110). Načrtuje se popolna opustitev ogrevanja s kurilnim oljem, širjenje daljinskega ogrevanja, uporaba odpadne toplote podjetij za ogrevanje bivalnih površin, večja raba toplotnih črpalk, soproizvodnja elektrike in toplote itn. Glavna vira proizvodnje toplote (1394 GWh) za vse uporabnike, ki bi do leta 2025 v celoti nadomestila fosilna goriva, naj bi bila biomasa (1060 GWh) in sončna energija (kolektorji) (334 GWh) (Energie Masterplan ..., 2014, 57). Uporaba elektrike za ogrevanje prostorov naj bi bila

minimalna, saj je prav pozimi proizvodnja elektrike v HE najmanjša. V prihodnje se na predpostavki tehnološkega razvoja načrtuje tudi raba t. i. globinske geotermalne energije, tudi do 10 km pod zemeljskim površjem.

Fosilni viri, torej dizel in bencin (6660 GWh) ter zemeljski plin so leta 2014 prispevali 90 % skupne rabe energije v prometu. Največji, izjemno velik energetski in podnebno-emisijski izziv torej predstavlja promet, ki je leta 2016 prispeval največ emisij toplogrednih plinov (35 %). Zaradi težavnosti zagotavljanja 100-% trajnostne mobilnosti se predvideva njeno udejanjanje najkasneje do leta 2035, ne pa do leta 2025, kot to velja za električno energijo in toploto. Trajnostni prometni načrt avstrijske Koroške je dvosmeren: zamenjava osebnih vozil na dizel in bencin z električnimi vozili (elektrika iz domačih OVE) in zmanjšanje deleža motoriziranega osebnega prometa od 84 % na 76 % vseh prevoženih potniških km (do leta 2035) na račun večjega deleža javnega prometa (od 16 % na 24 %) (Energie Masterplan ..., 2014, 29, 111). Zaradi prevlade razpršenega poselitvenega vzorca in s tem povezane večje dnevne migracije naj bi sicer zmanjšani obseg prevoza z osebnimi vozili še vedno predstavljal ključni način potovanja. Razen okrepljenega javnega prometa se predvideva večja vloga kolesarjenja in peš hoje, pa tudi skorajšnji zaključek elektrifikacije železniškega prometa in omejitve hitrosti na cestah (avtoceste – predlog omejitve maksimalne hitrosti na 100 km/h) (Kärnten verteidigt Spitzenplatz ..., 2018). Pomembno vlogo pri zmanjševanju porabe energije mora odigrati tudi regionalna (policentrična) in prostorska politika skladnejšega razvoja, vključno z npr. zmanjševanjem razdalj med območji dela, storitev in bivanja.

Predvideva se pospešena elektrifikacija prometa, saj je poraba (končne) energije električnih vozil na prevozeni km v primerjavi z vozili z motorji na notranje zgorevanje okoli 3-krat manjša. Energetska učinkovitost elektromotorja je namreč 95–97-%, motorja z notranjim zgorevanjem pa 30–35-% (Energie Masterplan ..., 2014, 66). Z lastnimi OVE bi lahko avstrijska Koroška brez večjih težav pokrila dodatno prometno porabo elektrike in se v celoti otrsela rabe fosilnih goriv (in energetske odvisnosti), s tem pa tudi prometnih emisij CO₂. V primeru, da bi se celotni osebni promet (prevoz) opravil z električno mobilnostjo (100 % električnih vozil), bi se na avstrijskem Koroškem raba električne energije povečala (a brez upoštevanja načrtovanih ukrepov za bistveno večje zmanjšanje rabe električne energije pri drugih porabnikih) za 840 GWh oziroma za okoli 15 % (Energie Masterplan ..., 2014, 61, 111). Podobno kot pri Nemčiji, se tudi energetsko-podnebni načrt avstrijske Koroške na področju prometa skoraj izključno osredotoča na pogon vozil s pomočjo elektrike, ne pa tudi na pogon na vodik ali zeleni metan.

Kljub visokemu deležu OVE pri rabi primarne in končne energije (nad 50 %) so bile leta emisije toplogrednih plinov na prebivalca avstrijske Koroške 8,3 tone ekvivalentov CO₂, kar pa je bilo pod avstrijskih povprečjem (9,1 tone) (Kärnten verteidigt Spitzenplatz ..., 2018). Emisije toplogrednih plinov naj bi tudi avstrijska Koroška do leta 2050 zmanjšala vsaj za 80–95 %. Glede na visoko porabo primarne in končne energije

na prebivalca naj bi dolgoročno prebivalci avstrijske Koroške potrošili okoli dve tretjini manj primarne energije od sedanje rabe oziroma po močnem trajnostnem sonaravnem scenariju (pospešeno uveljavljanje koncepta družbe 2000 vatov) zmanjšali rabo primarne energije za tri četrtine oziroma za okoli faktor 3 (od 52.000 kWh na prebivalca na 17.500 kWh na prebivalca). Globinski sonaravni energetske koncept naj bi avstrijski Koroški razen energetske neodvisnosti in bistveno manjšega energetskega pritiska na podnebje in okolje (in s tem na zdravje) odprl nove možnosti za gospodarski in tehnološki razvoj, nove proizvode in storitve, pomembno povečal število zelenih delovnih mest (za 3000–10.000). Vendar je na mestu opozorilo, da bo npr. opustitev kurilnega olja za ogrevanje gospodinjstev za številna med njimi (za socialno šibke) predstavljala preveliko finančno breme, potrebna po bo sistemska pomoč države, dežele in občin.

Dolgoročni cilj energetskega prehoda avstrijske dežele Koroške torej ni zgolj zamenjava uvoženih fosilnih goriv z domačimi OVE, temveč s pomočjo bistveno bolj učinkovite rabe električne energije (npr. energetske učinkovitejši gospodinjski aparati) in toplote, bistvenim zmanjšanjem porabe primarne in končne energije (udejanjanje koncepta družbe 2000 vatov) ohraniti in izboljšati kakovost življenja ter bivalnega okolja prebivalcev. Več sto milijonov evrov letno, ki jih avstrijska Koroška porabi za nakup nafte in zemeljskega plina v tujini, naj bi se investiralo doma, v podjetništvo, za odpiranje decentraliziranih zelenih delovnih mest, povečanje socialne varnosti itn.

Zlasti z vidika uvoda v teoretična in metodološka izhodišča (modeliranje) globinskih sonaravnih in negativnih (»odrastnih«) scenarijev na ravni države prinaša pomembne podstat in nabor predlaganih gradnikov »negativni« (varčevalni) energetske scenarij Francije za doseganje energetske neodvisnosti in ogljične nevtralnosti do leta 2050, ki ga je izdelalo združenje »NegaWatt« (NegaWatt 2050 Scenario ..., 2017a; NegaWatt Scenario 2017–2050, 2017b).

Predloženi negativni energetske scenarij Francije je zasnovan na temeljito zmanjšani porabi energije in 100-% oskrbi s pomočjo zgolj domačih OVE do leta 2050, torej brez rabe fosilnih goriv in jedrske energije. S pomočjo zelo zahtevnih trajnostnih sonaravnih in varčevalnih ukrepov v vseh dejavnostih (zlasti pri zgradbah, v industriji, prometu in kmetijstvu) naj bi se v obdobju 2017–2050 za dve tretjini zmanjšala poraba primarne energije, poraba bruto končne energije pa prepolovila. 100-% kritje potreb po preostali energiji leta 2050 naj bi Franciji omogočila načrtovana 3,5-krat večja raba mavrice domačih OVE.

Negativni scenarij za Francijo do leta 2050 je podprt z zelo natančnimi mikroanalizami in scenariji predlagane porabe energije v vseh sektorjih, modeliranje pa je zasnovano na »odrastnem« pristopu, ki na prvo mesto postavlja neizogibno bistveno zmanjšanje potreb po energiji (»dovolj« namesto »vedno več«), preostale eksistenčno pomembne potrebe po energiji pa naj bi pokrili domači OVE. *Temeljna značilnost predloga radikalnega negativnega energetskega scenarija Francije je bistveno zmanjšanje primarne in končne porabe energije z mehanizmi in ukrepi energetske zadostnosti in energetske*

učinkovitosti, s sistematično opustitvijo »luksuznih« potreb, tako izdelkov kot storitev. V obdobju 2020–2030 naj bi se delež OVE v porabi energije skokovito povečal, in sicer s 25 % na 50 % (2040 – 75 %).

Negativni, odrastni energetski scenarij Francije sestavljajo (NegaWatt 2050 Scenarij ..., 2017a; NegaWatt Scenario 2017–2050, 2017b; Energy Sufficiency, 2018) (preglednica 8):

1. *energetska zadostnost (dovoljnost)* – sprememba načina življenja in gospodarstva v smeri zmanjšanja splošnih potreb, storitev po energiji, zadovoljevanja zgolj temeljnih posamičnih in skupnih potreb po energiji, odprave potratne in luksuzne potrošnje, nepotrebne in okolju škodljive uporabe embalaže, zmanjšanja uživanja mesa;
2. *energetska učinkovitost* – zmanjšanje količine energije, potrebne za kritje določene potrebe in dejavnosti, npr. celovita energijska prenova obstoječih zgradb in gradnja energijsko skoraj ničelnih stavb, varčni gospodinjski aparati in varčna vozila, reciklažno, krožno gospodarstvo, manjša poraba energije na enoto proizvoda in storitve, delo na daljavo, manjša raba osebnih vozil, zmanjšanje hitrosti na avtocestah, okrepljeni sonaravni, lokalni turizem;
3. *obnovljivi viri energije* – kritje preostalih potreb po energiji z zamenjavo neobnovljivih virov energije (fosilna goriva in uran) z domačimi OVE, zlasti biomaso, sončno in vetrno energijo.

Preglednica 8: Negativni energetski scenarij Francije – ključne dejavnosti in ukrepi zmanjševanja porabe energije

Dejavnost	Energetska zadostnost	Energetska učinkovitost
Zgradbe	<ul style="list-style-type: none"> • večje število oseb v stanovanju • večja urbana gostota, večji delež vrstnih in večstanovanjskih zgradb • prednost celovitih energetskih prenov že obstoječih zgradb pred gradnjo novih stavb • zelo varčna raba sodobnih gospodinjskih in drugih aparatov 	<ul style="list-style-type: none"> • učinkovita toplotna sanacija zgradb • gradnja energijsko skoraj ničelnih zgradb • sistematična promocija najbolj učinkovitih električnih gospodinjskih aparatov, toplotnih črpalk, lesa itn. • 15-% zmanjšanje porabe elektrike v državi na račun manjše porabe v zgradbah
Promet	<ul style="list-style-type: none"> • zmanjšanje hitrosti na AC od 130 km/h na 110 km/h • zmanjšanje potovalnih km prebivalcev za 17 % 	<ul style="list-style-type: none"> • zmanjšanje porabe goriv za prevoz za 60 %

Dejavnost	Energetska zadostnost	Energetska učinkovitost
Promet	<ul style="list-style-type: none"> • izrazito manjša uporaba avtomobilov, tovornjakov in letal ter bistveno večja uporaba javnega prevoza, kolesarjenja, železniškega prevoza potnikov in tovorov • zmanjšanje razdalj med območji bivanja in dela • bistveno več dela od doma, na daljavo • večja souporaba avtomobilov 	
Industrija	<ul style="list-style-type: none"> • snovno krožno gospodarstvo • minimizacija rabe primarnih neobnovljivih surovin • bistveno povečanje deleža reciklaže materialov (podvojitvev) • nadomeščanje uporabe nereklažnih materialov z obnovljivimi materiali • bistveno manjša raba embalaže 	<ul style="list-style-type: none"> • raba najboljših razpoložljivih tehnologij
Kmetijstvo, hrana	<ul style="list-style-type: none"> • zmanjšanje porabe živalskih proteinov (meso – za 40–50 %) in večji delež rastlinskih proteinov • opuščanje konvencionalnega kmetovanja, povečanje biološkega kmetovanja, agroekologije, integrirane kmetijske proizvodnje 	

Vir: NegaWatt 2050 Scenarij ..., 2017a; NegaWatt Scenarij 2017–2050, 2017b; Energy Sufficiency, 2018

Po negativnem scenariju naj bi se v Franciji poraba končne energije torej prepolovila do leta 2050, in sicer s pomočjo tako ukrepov energetske zadostnosti (60 %) kot energetske učinkovitosti (40 %). *Napredek v učinkovitejši rabi energije je sicer nezamenljiv gradnik negativne energetike, ki pa ga v sedanjih ekonomskih razmerah pogosto ne spremljajo hkrati, še bolj zahtevni ukrepi energetske (samo)zadostnosti.* Ni namreč dovolj, da npr. avtomobil potroši manj goriva na prevoženo razdaljo, če se hkrati poveča število prevoženih km z osebnim vozilom. Prav tako ni dovolj, da npr. vsi v mestu želijo kolesariti, potrebno je preoblikovanje mesta kot takega, da je vožnja s kolesom resnično povsod mogoča (Energy Sufficiency, 2018, 2). Vožnja z letalom iz Pariza v »bližnjo«
Barcelono sprosti na km razdalje in potnika 45-krat več toplogrednih plinov kot potovanje s hitro železnico.

Če bi celotno človeštvo porabilo toliko naravnih virov kot povprečen prebivalec Francije, potem bi za zadovoljevanje materialnih in energetskih potreb bili potrebni trije planeti Zemlja. Zato je razumljivo, da je med tremi gradniki negativnih energetskih scenarijev ključna energetska zadostnost (»dovolj«), ki zahteva temeljito spremembo življenjskega stila tako posameznika kot skupnosti.

Gradniki negativnega scenarija Francije za obdobje 2017–2050 so torej naslednji (NegaWatt 2050 Scenario ..., 2017a; NegaWatt Scenario 2017–2050, 2017b; Energy Sufficiency, 2018):

1. prisotnost prvih pozitivnih znakov postopnega zmanjševanja porabe (primarne) energije v zadnjih letih in zmanjševanja izpustov toplogrednih plinov;
2. doseganje energetske zadostnosti in učinkovitosti v vseh sektorjih (zgradbe, promet, industrija) kot temeljna naloga – prepolovitev porabe končne energije do leta 2050 in visoka raven energetskih storitev;
3. pospešena raba mavrice domačih OVE za doseganje 100-% rabe obnovljive energije do leta 2050;
4. pospešeno zapiranje in zaprtje vseh jedrskih reaktorjev (58) pred iztekom 40-letnega obratovanja, zaprtje zadnjega jedrskega reaktorja leta 2035;
5. ničelni neto izpusti toplogrednih plinov do leta 2050 z drastičnim zmanjšanjem TGP in hkrati s povečanjem ponorov CO₂ (za ostanke izpustov TGP iz kmetijstva);
6. pretehtana raba mavrice domačih OVE s trdno biomaso (zlasti les kot soproduct industrije, gradbeništva) in vetrno energijo (18.000 vetrnih elektrarn) kot ključnima OVE, raba sončne energije in bioplina, manjša vloga tudi geotermalne energije, energije morja itn.;
7. shranjevanje viškov električne energije iz OVE zlasti v obliki vodika (elektroliza) in sintetičnega metana kot enega od ključnih gradnikov negativnega scenarija;
8. sonaravna raba zemljišč, kmetijsko in gozdno upravljanje v smeri večje rabe OVE, povečanja naravnih ponorov ogljika (rastoči gozd, sonaravna kmetijska obdelava in rodovitna prst kot ponor) in zmanjševanja lastnih izpustov CO₂ (zadostnost hrane, učinkovitost procesov proizvodnje in rabe OVE);
9. krožno gospodarstvo kot temelj prenove industrije, osredotočenost industrije na proizvodnjo dolgotrajnih, resnično potrebnih izdelkov (dobrin) z manjšo vgradnjo energije in materialov, dvig ponovne uporabe, reciklaže izdelkov;
10. večkratne koristi negativnega scenarija za človekovo zdravje in zdravje planeta z izboljšanjem kakovosti zraka, vode, prsti in ohranjanjem biotske raznovrstnosti;
11. pozitivne posledice negativnega scenarija za gospodarstvo (cenejši od scenarija »the business as usual«), večji dvig zaposlenosti, okrepljena energetska samozadostnost in suverenost;

12. okrepljena solidarnost in odgovornost na lokalni (bolj enakomerna, pravičnejša razporeditev dejavnosti in bogastva, zmanjšanje energetske revščine) in globalni ravni (solidarnost z državami v razvoju, ki potrebujejo več energije);
13. vloga negativnega scenarija kot pozitivnega usmerjevalca aktivnega delovanja skupnosti, deležnikov (državljeni, podjetja, politiki) v novo, drugačno energetsko prihodnost.

Do leta 2050 naj bi se emisije CO₂ v vseh dejavnostih Francije približale ničelni vrednosti, znatno pa naj bi se zmanjšale tudi emisije drugih toplogrednih plinov. Skupno naj bi se emisije vseh toplogrednih plinov v obdobju 2017–2050 zmanjšale od 480 milijonov ton ekvivalentov CO₂ na 71 milijonov ton ekvivalentov CO₂. Preostanek emisij pa naj bi se »nevtiraliziralo« s pomočjo domačih ogljičnih ponorov (gozdarstvo, kmetijstvo), Francija bi torej sredi 21. stoletja postala ogljično nevtralna država (NegaWatt 2050 Scenario ..., 2017a; NegaWatt Scenario 2017–2050, 2017b).

Zgolj popolno udejanjanje odraslo zasnovanega globalnega energetskega scenarija glede zmanjševanja porabe energije na globalni ravni do leta 2050 bi dejansko omogočilo, da bi globalno segrevanje (pregrevanje) doseglo raven povečanja na »zgolj« 1,5 °C. S tem bi se med drugim bistveno zmanjšalo onesnaževanje zraka, obenem pa bi zaprtje vseh jedrskih elektrarn na svetu do leta 2035 odpravilo energetska jedrska tveganja in preprečilo še večje probleme prihodnjih generacij glede shranjevanja vseh vrst RAO in izrabljenega jedrskega goriva. Vendar velja poudariti, da tudi udejanjanje obravnavanega, praktično brezogljivega energetskega scenarija zaradi nekajkrat večje rabe OVE v vsakem primeru prinaša nekatere dodatne okoljske, ekosistemske pritiske, ki pa so bistveno manjši od tistih, ki bi jih sedanji in prihodnjim generacijam povzročilo zgolj kozmetično spreminjanje dosedanjega centraliziranega, potratnega in na neobnovljivih virih zasnovanega fosilno-jedrskega energetskega scenarija.

Navedeni samooskrbni in sonaravni energetski scenarij za Francijo je zasnovan na opustitvi rabe jedrske energije do leta 2035, opustitvi rabe fosilnih virov do leta 2050 in na 100-% rabi OVE do leta 2050 (preglednica 9). Za razliko od večine drugih alternativnih energetskih scenarijev (ključna raba sončne in vetrne energije) je v negativnem scenariju Francije med OVE ključni vir energije trdna biomasa, ki naj bi ji sledila raba vetrne energije, sončne energije in bioplina (NegaWatt 2050 Scenario ..., 2017a). Raba različnih OVE naj bi omogočila zanesljivo in sonaravno proizvodnjo in porabo energije (zlasti električne energije), izjemno pomembna energetska vloga pa je torej namenjena proizvodnji sintetičnih biogoriv v trdni in plinski (bioplin) in različni, zlasti z rabo odpadnih surovin v gozdarstvu (les) in kmetijstvu. Shranjevanje energije iz OVE naj bi bilo prednostno v obliki sintetičnega metana (*»power to gas«*), torej pretvorba električne energije iz OVE (npr. sončna energija, vetrna energija) ob viških proizvodnje v sintezni plin (vodik, metan), to naj bi bil eden od stebrov »negativne« energetske prihodnosti.

Pretvorba pridobljene električne energije iz OVE v obliko sinteznega plina bi hkrati omogočila uporabo npr. sedanjega plinovodnega omrežja, metan, proizveden na ta način, pa bi bil lahko dodan bioplinu iz anaerobne razgradnje, uporabljal pa bi se npr. v prometu, (ponovni) proizvodnji ter soproizvodnji električne energije in toplote itn. (NegaWatt Scenario 2017–2050, 2017b).

Preglednica 9: Negativni energetske scenarij Francije – ključni viri energije

Vir energije	Oblike energije	Ključne politike
OVE	<ol style="list-style-type: none"> 1. bioenergija – ključni vir energije <ol style="list-style-type: none"> 1.1 trdna biomasa: prednostna raba lesa kot soprodukta (ostanki iz gradbeništva, industrije itn.) 1.2 bioplin: proizvodnja zlasti iz ostankov kmetijstva (setev, živalski gnoj, biološki odpadki) 2. obnovljiva električna energija <ol style="list-style-type: none"> 2.1 vetrna energija: na kopnem in na morju 2.2 sončna (Sončeva) energija: manjše sončne elektrarne na strehah zgradb (hiše, podjetja), nad parkirnimi površinami, velike sončne elektrarne na degradiranih zemljiščih in neproduktivnih kmetijskih površinah 2.3 stabilizacija rabe hidroenergije 	<ul style="list-style-type: none"> • poenostavitev zakonodajnih in ekonomskih mehanizmov za rabo OVE • spodbujanje državljanov za privatno sofinanciranje rabe OVE • raba OVE kot javni interes • lokalne skupnostne oblike proizvodnje energije iz OVE • podpora rabi OVE tudi zaradi večje lokalne zaposlitve • podpora sočasni proizvodnji toplote in elektrike
Fosilna goriva, jedrska energija	<ul style="list-style-type: none"> • ob zmanjševanju porabe energije in hkratnem povečanju rabe OVE postopno opuščanje rabe fosilnih goriv, prednostno premoga in nafte • opuščanje rabe jedrske energije zaradi večje jedrske varnosti, visoke cene gradnje novih JE, problemov z RAO 	<ul style="list-style-type: none"> • zaprtje vseh JE pred iztekom 40-letnega obratovanja • podpora prekvalifikaciji zaposlenih v JE in v sektorju fosilnih goriv • opustitev subvencij za fosilna goriva in jedrsko energijo ter podpora rabi OVE • podpora prezaposlovanju v energetiki

Rast vseh vrst vozil na plin (najprej s proizvodnjo iz premoga in nafte, potem pa iz OVE) naj bi spodbujala sistemsko sodelovanje proizvajalcev vozil in prodajalcev goriv. Poenostaviti in stabilizirati je treba zakonodajne in ekonomske mehanizme za vse tipe obnovljive energije, prenoviti zakonodajne prakse mreže operaterjev za zagotavljanje pravične obravnave vseh proizvajalcev in potrošnikov obnovljive energije. Obnovljiva energija mora pridobiti status javnega interesa, država pa naj vzpodbuja lokalne skupine in državljanke, da finančno sodelujejo pri proizvodnji in uporabi OVE.

Jedrska energija naj bi se v poudarjeno »jedrski« Franciji (58 jedrskih reaktorjev) prenehala proizvajati okoli leta 2035, vsi jedrski reaktorji naj bi bili zaradi večje nevarnosti jedrske nesreče zaprti predno bi dosegli 40-letno obratovanje. Absolutna prioriteta mora biti jedrska varnost, ki se s staranjem jedrskih reaktorjev zmanjšuje, obenem se je čas gradnje izjemno podaljšal, prav tako pa tudi stroški gradnje, npr. novega jedrskega reaktorja Flamanville.

Velik poudarek se namenja tudi kmetijskim in gozdnim ponorom CO₂ (npr. povečanje lesne zaloge), energetske sanaciji zgradb in praktično brezogljivi novi gradnji, krožnemu gospodarstvu, sonaravnemu kmetijstvu, pretehtani rabi prostora, boljšemu urbanemu načrtovanju, spremembi načinov prometa, spremembam vzorca potrošnje itn. Stroški udejanjanja radikalnejšega sonaravnega energetskega scenarija naj bi bili nižji kot v primeru nadaljevanja obstoječega razvoja sistema oskrbe z energijo, obenem pa bi se dosegla energetska neodvisnost države.

Podrobne ekonomske analize kažejo, da bi uresničitev navedenega »negativnega« scenarija v obdobju 2017–2050 za Francijo zahtevala skupne investicije v energetiko v višini 1160 milijard evrov, nadaljevanje dosedanjega razvoja energetike pa 650 milijard evrov. Vendar je treba k temu prišteti še za polovico zmanjšan nacionalni energetski račun (prepolovitev porabe končne energije zaradi ukrepov energetske zadostnosti in učinkovitosti) z neto dobičkom v višini 1130 milijard evrov (NegaWatt 2050 Scenario ..., 2017a). Če se v izračune vključijo še stroški vseh sektorjev energetske tranzicije (zgradbe, promet itn.), so skupni stroški negativnega energetskega scenarija do leta 2030 docela primerljivi s scenarijem nadaljevanja dosedanjih trendov razvoja energetike. Skupne ekonomske koristi bi bile negativne zgolj v primeru, da bi v prihodnosti postale cene uvoženih fosilnih goriv 2-krat nižje od sedanjih cen. Dejstvo je, da v sedanjih izračunih stroškov proizvodnje energije iz fosilnih goriv in urana niso vključeni vsi zunanji in dolgoročni stroški, ki bodo bremenili generacije zanamcev. Posebej velja tudi poudariti, da naj bi negativni scenarij energetike Francije do leta 2030 odprl okoli 400.000 novih lokalnih zelenih delovnih mest in do leta 2050 500.000–600.000, zdravje planeta in ljudi (zlasti planetarnega ozračja in zraka v mestih) pa bi se bistveno izboljšalo (NegaWatt 2050 Scenario ..., 2017a; NegaWatt Scenario 2017–2050, 2017b).

Udejanjanje decentraliziranega »negativnega« scenarija bi okrepilo lokalni in regionalni razvoj z dejavnostmi, ki omogočajo bolj pošteno prostorsko, regionalno

razporeditev blagostanja po državi. Pomembno se bi zmanjšala energetska revščina, torej omogočila večja dostopnost energije tudi socialno šibkejšim skupinam. Decentralizacijski in energetske samooskrbno zasnovani scenarij krepi dejansko moč, avtonomnost in energetske neodvisnost lokalnih skupnosti, zlasti regij, pa tudi gospodinjstev. Energetski prehod bi imel pozitivne vplive tudi na razporeditev davkov v korist lokalnih skupnosti, na njihovo ekonomsko aktivnost in zaposlovanje, na napredek lokalnega gospodarstva in socialno varnost.

Francija bi po mnenju večjega števila sodelujočih strokovnjakov in strokovnjakinj različnih strok s sonaravnim, negativnim energetskega načrtom poslala v svet naslednja pozitivna sporočila (NegaWatt 2050 Scenario ..., 2017a, 3):

1. zavedanje o odgovornosti in prepoznavanje korektnega deleža vseh deležnikov pri boju proti globalnim podnebnim spremembam;
2. močna podpora konkretnemu udejanjanju koncepta resničnega trajnostnega razvoja;
3. solidarnost do tistih (materialno revnejših) držav sveta, kjer so objektivno še prisotne večje potrebe po rabi energije.

Negativni energetskega scenarij za Francijo je po mnenju pisca ena izmed najbolj zahtevnih, »globinskih«, odrastnih trajnostnih sonaravnih poti za doseganje varne (samo) oskrbe z energijo – a brez ogrožanja medgeneracijske enakosti in pravičnosti. Snovalci energetskega scenarija oziroma energetskega »negativnega« koncepta si močno prizadevajo opogumiti politične in druge odločevalce, da dolgoročne obveze vgradijo v kratkoročne odločitve, obenem pa namesto trdega mednarodnega geopolitičnega tekmovanja v nadzoru ključnih fosilnih goriv in urana predlagajo sodelovanje držav, izmenjavo izkušenj in mednarodno, globalno solidarnost. Zlasti podnebne ter druge okoljske in varnostne (jedrska in podnebna tveganja) posledice preteklih napačnih strateških energetskega odločitev človeštva potrjujejo nujnost prehoda k bistveno bolj trajnostnemu sonaravnemu, decentraliziranemu energetskega sistemu, ki pa ne omogoča potratne, luksuzne in praktično neomejene porabe energije, temveč njeno omejeno, smotrno rabo za zanesljivo kritje (zgolj) temeljnih človekovih potreb. Njegovo udejanjanje kljub temu zlasti zaradi intenzivne rabe OVE prav tako ne bo brez negativnih okoljskih posledic, a v celoti le prinaša bistveno zmanjšanje pritiskov na okolje, zmanjšanje tehnoloških energetskega tveganj, večjo nacionalno varnost in večjo medgeneracijsko pravičnost.

Pisec se obenem pridružuje nekaterim ugotovitvam kritičnih strokovnih analiz negativnega energetskega scenarija Francije, ki praviloma izhajajo iz dvoma o prikazanem obsegu pridobljene energije iz trdne in tekoče biomase, zlasti lesne biomase. Obstaja verjetno dokaj upravičen dvom, da Francija (gozdarstvo in kmetijstvo) ne razpolaga z dovolj velikim letnim stalnim prirastom lesa, ki naj bi ob pokritju prednostnih potreb gradbeništva in drugih dejavnosti glede lesa kot surovine omogočil še široko proizvodnjo

energije, obenem pa naj bi se povečali ponori ogljika na gozdnih in kmetijskih zemljiščih. Na drugi strani pa v negativnem scenariju praktično niso upoštevani npr. energetski potenciali zlasti geotermalne in morske energije (valovanje in plimovanje).

Kljub nekaterim sektorsko in posamično zasnovanim pomislekom radikalni »negativni«, strogo varčevalni in na OVE zasnovani državni samooskrbni energetski scenarij Francije (seveda ne izključuje izmenjave energije med evropskimi državami) po mnenju pisca v nobenem primeru ni utopija. *Negativni, odrasni energetski scenarij Francije dejansko z zahtevami za nedvoumno prekinitev civilizacijskega zgodovinskega trenda stalnega naraščanja porabe energije in za zaključek energetske oskrbe z neobnovljivimi viri energije (fosilna goriva in uran) postavlja v ospredje nujnost zamenjave samega energetskega temelja človeštva, vključno z utopično filozofijo trajne rasti materialnih dobrin, luksuzne potrošnje in luksuznih storitev. Za njegovo udejanjanje so torej neobhodne temeljne vrednotne, ekonomske, tehnološke, družbene spremembe vseh deležnikov družbe, ki pa naj bi se postopno, vendar zelo pospešeno in vztrajno uveljavljale v obdobju ene generacije, torej v obdobju okoli 30 let. Izjemna časovna zgoščenost nujnih akcij za prehod v nov energetski koncept držav in civilizacije je posledica ekosistemsko in podnebno destruktivne, na paradigmi stalne rasti zasnovane materialne ter energetske prakse zlasti zadnjih 300 let, ki se kot skupna globalna rezultanta v zadnjih nekaj desetletjih kaže zlasti v antropogenih podnebnih spremembah in radikalnem zmanjševanju biotske raznovrstnosti, zmanjševanju ekosistemskih storitev, ki so biološki temelj življenja na Zemlji. Negativni energetski scenariji na državni ravni bi odpirali vrata za meddržavno, kontinentalno (npr. na ravni Evrope) solidarnostno energetsko sodelovanje in pomoč, vključno npr. z gradnjo večjih sončnih elektrarn v Severni Afriki, namenjenih tudi energetski oskrbi Evrope ...*

Poudariti velja, da so seveda napovedi o proizvodnji in porabi energije do leta 2050 izjemno tvegane. Verjetno je sedanji prehod k bistveno večji vlogi sončne in vetrne energije zgolj začetek sonaravne prihodnje energetske slike planeta. Logično je pričakovanje, da se bodo bistveno izboljšale tehnologije trajnostno, brezogljčno proizvedene elektrike iz vetra, sonca, toplote, vode in geotermalnih virov. Pričakuje se elektrifikacija prometa, električna osebna vozila in avtobusi z zmogljivimi, cenovno dostopnimi baterijskimi hranilniki elektrike. Nizozemsko podjetje SoLayTec je skupno z raziskovalnim inštitutom TNO in nemškimi Fraunhoferjevimi inštitutom na podlagi povečanja površine elektrod že ustvarilo akumulatorje, ki bodo omogočali električnim vozilom 3-krat večji doseg kot sedanji oziroma doseg do 2000 km. Novi akumulatorji naj bi se polnili 5-krat hitreje (Stanič in drugi, 2022, 38).

Nekateri strokovnjaki za sonaravno energetiko sodijo, da bo v bližnji prihodnosti bistveno večja vloga vodika in drugih sinteznih goriv (metan, metanol), proizvedenih z elektrolizo iz OVE, zlasti iz sončnih in vetrnih elektrarn. Upravičeno se namreč pričakuje, da se bo cena proizvedene elektrike iz OVE bistveno zmanjšala, prav elektrika pa je

največji strošek pri proizvodnji vodika. V obdobju 2011–2020 so se stroški proizvodnje električne energije v sončnih elektrarnah (fotovoltaika) zmanjšali za 82 %, elektrike iz vetrnih elektrarn na kopnem pa za 39 %, cena 1 MWh iz sončnih in vetrnih elektrarn je bila leta 2020 nižja od 20 dolarjev (Green Hydrogen ..., 2021). Vodik ima z vidika masne energijske gostote 150-krat večjo gostoto kot baterije (primernejše zlasti za kratkotrajnejše shranjevanje), zato je veliko bolj uporaben za dolgotrajno shranjevanje energije. V zadnjem obdobju se skokovito povečujejo baterijske zmogljivosti zlasti kratkotrajnega shranjevanja električne energije. Tako floridski sončni center Manatee za shranjevanje energije postavlja enega največjih modularnih hranilnikov energije na svetu z zmogljivostjo 4009 MW/900 MWh, ki bo omogočal dvourno oskrbo z elektriko za 329.000 gospodinjstev, obenem pa podpira tehnološki razvoj proizvodnje zelenega vodika (FPL Makes Progress ..., 2021). Svetovalna hiša Lazard v svoji novi energetske analizi iz leta 2021 ugotavlja že večletno kontinuirano in občutno zniževanje cene shranjevanja elektrike iz obnovljivih virov energije (z izjemo elektrike iz HE) in dodaja, da je potencial za razvoj in množično uporabo komercialnih hranilnikov energije izredno velik (Kus, 2022c). Preboj v popolno stroškovno konkurenčnost in v masovno svetovno komercialno uporabo pa lahko za hranilnike in baterije za elektriko sonca in vetra pričakujemo najkasneje v obdobju petih let.

Sodobni elektroenergetski trikotnik za prvo polovico 21. stoletja naj bi po mnenju elektroinženirja, energetskega strokovnjaka in trajnostnega stratega Davida Fesslerja (2019) predstavljale tri temeljne tehnologije, ki popolnoma spreminjajo energetske sliko sveta:

1. sončna energija;
2. električna vozila;
3. hranilniki energije.

Globinsko odrasno zasnovani energetske scenariji zagovornikov koncepta odrasti izhajajo iz predpostavke, da bo treba sedanjo globalno porabo primarne energije do leta 2050 dejansko prepoloviti, porabo materialov zmanjšati za petino, v celoti pa opustiti porabo fosilnih goriv in jedrske energije. V bogatih in hkrati primerjalno zelo potratnih državah pa bi bilo treba v skladu z okoljsko-ekosistemskimi omejitvami porabo primarne energije zmanjšati za dve tretjini, končne energije pa prepoloviti. Za razliko od drugih trajnostno »šibkejših« energetske scenarijev odrasno, torej negativno zasnovani energetske scenariji izrecno poudarjajo, da ni dovolj bistveno višja energetska učinkovitost, neobhodna je tudi uvedba mehanizmov in ukrepov t. i. energetske zadostnosti, ki pomeni opustitev, zmanjšanje splošnih, luksuznih in za sicer dostojno materialno življenje nepotrebnih potreb glede proizvodov, storitev itn. Zato je upravičen zelo prisoten dvom »odrastnih« načrtovalcev energetske prihodnosti, da bi sicer nujen, a vrednotno in strukturno zelo radikalen energetske prehod bil mogoč znotraj paradigme obstoječega družbeno-ekonomskega sistema.

Dosledno na konceptu omejenih nosilnosti okolja zasnovana trajnostna sonaravna gospodarska in energetska prenova je ena od temeljnih, eksistenčno pomembnih nalog v procesu uveljavljanja ekosistemske družbene ureditve. Osnovna okoljsko-razvojna gospodarska usmeritev pa je naslednja (Belem Ecosocialist Declaration, 2009):

1. energetski sistem – zamenjava fosilnih goriv in biogoriv (zlasti tekočih) z obnovljivimi viri energije ter opustitev rabe jedrske energije in jedrskega orožja;
2. prometni sistem – drastično zmanjšanje rabe privatnih osebnih vozil in tovornjakov, njihova zamenjava z brezplačnim in učinkovitim javnim prometom ter prevozom ljudi in blaga z železnico;
3. zamenjava obstoječega, okoljsko uničujočega vzorca proizvodnje, potrošnje in bivanja s trajnostnimi in reciklažnimi dobrinami ter zeleno arhitekturo;
4. proizvodnja hrane – podpora ekološki pridelavi in agroekologiji, lokalni pridelavi hrane in prehranski samooskrbi, izločitev industrijskega kmetijstva in razvoj trajnostnih kmetijskih ekosistemov ter obnova naravne rodovitnosti prsti.

Pisec seveda upa, da bo zaradi jasnih okoljsko-podnebnih posledic sedanje energetske podstat le prevladala sonaravna in medgeneracijsko odgovorna energetska praksa za doseganje zmernega, sonaravno doseženega in na solidarnosti ter pravičnosti zasnovanega materialnega blagostanja za vse državljanke in državljane sveta. *Trajnostni sonaravni energetske scenariji ekosistemske družbene ureditve izhajajo iz izhodišča, da se poraba energije ne more trajno povečevati, vendar je treba vsem prebivalcem in prihodnjim generacijam znotraj ekosistemskih omejitev zagotoviti dostojno, človeka vredno porabo energije, ki pa ne bo ogrozila obstoja drugih zemeljskih vrst. V bogatih državah, ki so dvig materialnega blagostanja ustvarjale s hkratno rastjo porabe energije, je radikalno zmanjšanje absolutne rabe energije in njena učinkovitejša raba temeljni kamen prihodnje sonaravne energetske in razvojne politike, predpogoj za omejeno in okoljsko pretehtano povečanje rabe energije (OVE).*

Trajnostno sonaravno, »postrastno«¹ gospodarstvo naj bi ekosistemsko načrtno delovalo znotraj nosilnosti okolja, zato naj bi bili absolutni materialni vnosi in iznosi okoljsko omejeni, ekosistemsko zasnovane razvojne inovacije pa bodo usmerjene v povečevanje kakovosti in trajnosti izdelkov namesto v povečanje proizvodnje. Potreben je torej zeleni, ekosistemski razvojni preboj, ki se seveda ne istoveti s trajno zeleno rastjo gospodarstva, hkrati pa potrebujemo novo, »revolucionarno«² vrednoto potrošnikov, torej zavestno materialno skromnost, zmernost in varčnost, saj obnašanje potrošnikov (npr. s paradigmo »dovolj«³ namesto vedno »več«⁴) močno vpliva na ravnanje celotnega gospodarstva, na njegovo rast (Enough is Enough ..., 2010, 101). Razvojni model brez trajnega povečevanja obsega proizvodnje in potrošnje, brez trajne zelene gospodarske količinske rasti, torej ekosistemsko ravnovesen koncept odrasti in sonaravne ekonomije skupne blaginje za kritje resničnih potreb po dobrinah in storitvah, mora postati ekonomska podstat ekosistemskega družbenega reda.

Negativni scenarij npr. z več kot prepolovitvijo primarne energije v bogatih državah je seveda uresničljiv zgolj v primeru, da se na vseh poljih materialnega delovanja gospodarstva, družbe in gospodinjstev uveljavi koncept odrasti, zasnovan na zavestno materialno in energetske skromnejšem ter medgeneracijsko odgovornem življenjskem standardu. Ekosistemska, trajnostna sonaravna prenova gospodarskih dejavnosti in storitev ni uresničljiva brez zavestnega odmika prebivalcev od iluzije trajnega količinskega povečevanja materialnega blagostanja, od iluzije neskončnega bogastva (nujnost demokratične določitve zgornje meje premoženja in dohodkov in hkrati univerzalne, minimalne preživitvene varnosti za vse prebivalce) in možnosti proizvodnje in potrošnje luksuznih dobrin in storitev, ki vse bolj presega zmogljivost planeta. Ekosistemska in pravična družba bo morala biti sposobna, da s pomočjo aktivne podpore prebivalcev ekosocialnega vrednotnega sistema medgeneracijsko in medvrstno odgovorno na osnovi zmogljivosti ekosistemov, zlasti s konceptom odrasti, zmanjša količinski obseg gospodarstva, proizvodnje ter potrošnje materialov in energije. Ekohumanistična družba bo spodbujala koncepte samooskrbe (prehranske, energetske, vodne) in koncepte zmerne, a dostojnega in medgeneracijsko solidarnostnega materialnega blagostanja za vse prebivalce (ekološki odtis – manjši od biokapacitete zemljišč) ter hkrati odločno in sistemsko zmanjševala socialne, premoženjske, dohodkovne in medregionalne razlike.

Ocene o prihodnosti manjših modularnih jedrskih reaktorjev so zelo različne, npr. letno poročilo svetovne jedrske industrije na osnovi ocene stanja v različnih državah (npr. ZDA, Kanada, Rusija, Velika Britanija, Kitajska, Indija, Argentina) sodi, da so prvi znaki jasnega napredka tako glede tehnologije kot glede možnosti komercialne rabe (World Nuclear Industry ..., 2020, 29). Po oceni strokovnjakov Nemškega inštituta za ekonomska raziskovanja so prihodnje generacije manjših jedrskih reaktorjev finančno in ekonomsko nedonosne, tehnološko težko kontrolirane, s še večjim tveganjem glede vojaške izrabe (Wealer in drugi, 2019, 240). Tudi Mark Jacobson (2021) opozarja, da bo lahko gradnja in širjenje majhnih modularnih jedrskih reaktorjev povečala navedena tveganja. Zoran Kus (2022c) navaja, da naj bi bili celotni stroški za male modularne reaktorje (SMR velikosti 50–300 MW) glede na megavat moči vsaj 2-krat večji kot za velike jedrske reaktorje (zaradi fiksnih in drugih, tudi varnostnih stroškov, ki so enaki kot za velike). Trenutno je na svetu v razvoju več kot 60 različnih tehnologij SMR brez medsebojnih povezav in zato brez možnosti za prevladujoče jedrske licence. Hkrati pa naj bi po mnenju stroke imeli SMR še številne druge, predvsem varnostno negativne elemente, zato je njihov morebitni komercialni prihod na trg čez deset ali 15 let (če sploh) malo verjeten in zgolj fikcija (Kus, 2022c).

Vaclav Smil (2018, 438) opozarja na velike neuresničene obljube iz sedemdesetih let prejšnjega stoletja o ključni energetske vlogi jedrske energije, prav tako se v obdobju ene generacije človeštvo ni približalo praktični rabi po večini ocen čistejše, brezogljivne in potencialno zelo obsežne jedrske fuzije (zlivanje jeder). V južni Provansi so v okviru

obsežnega projekta »Iter« konec julija 2020 začeli sestavljati največji fuzijski reaktor na svetu – na svetu jih je okoli 50. Namen eksperimentalnega reaktorja, ki ga sestavljajo v okviru obsežnega mednarodnega projekta, bo preučevati postopek pridobivanja elektrike v fuzijski elektrarni z nadzorovanim zlivanjem, združevanjem vodikovih atomskih jeder (iz lažjega vodika v težji helij, ob sproščanju ogromne količine energije) kot industrijske možnosti pridobivanja energije, s čimer bi posnemali postopek nastajanja energije Sonca pri izjemno visokih temperaturah. Gorivo za fuzijsko elektrarno je v osnovi vodik oziroma njegovi izotopi (devterij in tritij), ki jih je dovolj v morjih in oceanih. Vodikov izotop devterij, ki je ključen za fuzijsko reakcijo, se v morski vodi nahaja v velikih količinah. Zaradi tehnološke zahtevnosti in okoljske negotovosti glede trenutno še neugotovljenih posledic bo v primeru ugodnih rezultatov jedrska fuzija lahko postala pomemben energetski vir šele v drugi polovici 21. stoletja, zato se ne upošteva pri energetskih scenarijih. Hiroshi Komiyama in Steven Kraines (2008, 98) sodita, da jedrska fuzija po vsej verjetnosti v 21. stoletju ne bo postala uporaben vir energije.

Georgescu-Roegen je že sredi sedemdesetih let prejšnjega stoletja zapisal, da obstajata dve viziji prihodnosti človeške vrste: kratka in ekstravagantna ter dolga, »vegetativna«. Vendar pisec upa, da bo prevladala vmesna vizija prihodnosti, zasnovana na materialni zmernosti. To pomeni, da bo do srede 21. stoletja prevladala sonaravna in medgeneracijsko odgovorna energetska praksa minimalne porabe energije za doseganje dostojnega, a zmernega, sonaravno doseženega materialnega blagostanja za vse državljanke Slovenije in sveta. Mavrice obnovljivih energetskih potencialov planeta in držav, vključno s Slovenijo, tako trajno energetska vizijo več kot zagotavljajo, toda le v primeru bistvenega zmanjšanja porabe energije. A v primeru nadaljevanja skrajno potratnih navad glede porabe energije, proizvodnje luksuznih izdelkov, ohranjanja sedanjih politično-ekonomskih struktur ter na rasti in pohlepu zasnovanega vrednotnega kompasa se zdi tudi piscu nedosegljiva vizija razogljičenja družbe do leta 2050.

Dejstvo je, da je dejansko nemogoče za daljše časovno obdobje (do srede 21. stoletja) jasno napovedati prihodnost proizvodnje in porabe energije zaradi npr. novih tehnologij, morda novih virov energije (magnetizem, sintropija, fuzija ...), bistveno učinkovitejše in okoljsko varnejše proizvodnje poznanih virov energije itn.

Kakšen bo etični kompas prihodnjih generacij, ostaja prav tako neznanka, a npr. gibanje Mladi za podnebno pravičnost in družbeno razširjeno prepoznavanje pomena ekohumanističnih vrednot upravičeno vzbuja zaupanje. Prav tako ne vemo, kakšna bo npr. vloga ravni materialnega blagostanja kot merila »uspešnosti«, kakšne bodo geopolitične razmere, kakšen bo obseg okoljskih tveganj, posledic podnebnih sprememb, hitrost zmanjševanja biotske raznovrstnosti itn. Pisec seveda upa, da bo zaradi jasnih okoljsko-podnebnih posledic sedanje energetske podstat le prevladala sonaravna in medgeneracijsko odgovorna ter sočutna energetska praksa (zadostnost v rabi energije, 100-% raba OVE) za sonaravno doseganje zmernega materialnega blagostanja za vse državljanke in državljanke sveta.

Pisec sodi, da na gradnikih odrasti in solidarnosti zasnovanega koncepta negavatnega energetskega scenarija dejansko ni možno v celoti uveljaviti brez temeljne spremembe vseh gradnikov obstoječega, torej kapitalističnega družbenega reda. Zgolj »otočna« energetska sonaravnost in omejena razpoložljivost energije iz OVE (odrast) po mnenju pisca ni možna v »oceanu« družbene ureditve trajne rasti, nesonaravnosti in nesolidarnosti. Negavatni energetski scenariji pa so smerokazi k ekosistemski družbeni ureditvi.

Dosledno na konceptu omejenih nosilnosti okolja zasnovana trajnostna sonaravna energetska prenova, pravzaprav civilizacijska zamenjava energetske baze človeštva, pa je ena od temeljnih, eksistenčno pomembnih nalog v procesu uveljavljanja ekosistemske družbene ureditve, družbe dostojnega in varnega preživetja človeške ter drugih vrst.

3.3.3 Tržne in planske podstati

Alan Greenspan, dolgoletni guverner ameriške centralne banke, je javno obžaloval, da je vse življenje verjel v zmotno doktrino o samoregulaciji in nezmotljivosti delovanja trga (Rizman, 2014a, 65). Vendar tudi zaradi izjemno negativnih zgodovinskih izkušenj birokratskega, državnocentralističnega ekonomskega planiranja sovjetskega tipa na eni strani ter globalizacije modela blagovne izmenjave praktično zgolj na tržnih osnovah na drugi strani je za gospodarsko zasnovano ekosistemsko družbene ureditve zelo pomembno razmerje med ekonomskim in ekološkim sistemom, med tržnimi in planskimi podstatmi.

Antropologi ugotavljajo, da trg sicer obstaja v vseh ekonomijah, a ne na način, kot danes obstaja na Zahodu. Za prihodnje delovanje trgov je pomembno spoznanje, da so npr. trgi prisotni tudi v neevropskih družbah sedanjosti in preteklosti, vendar je celotno gospodarstvo kot eden od podsistemov družbe enakopravno in organsko vključeno v širši družbeni, zgodovinski kulturni sistem. Antropologi so hkrati ugotovili, da zlasti v preteklosti ni bilo nujno, da je bil v nezahodnih družbah dobiček temeljna motivacija ekonomskega delovanja posameznika ali skupin. Kljub obstoju trga v domačijem produkcijskem sistemu je bila in ostaja v nezahodnih družbah temeljna motivacija ekonomskih dejavnosti posameznikov in gospodinjev – preživetje (Godina, 2014, 91). Antropologi torej na osnovi zgodovinskih zgledov poudarjajo, da lahko trgi delujejo tudi bistveno drugače, zahodni tržni mehanizmi niso nujni, univerzalni ali celo naravni.

Po mnenju Jeremyja Rifkina (2015) postaja vse bolj jasno, da je kapitalistični sistem, ki je prinesel prepričljivo zgodbo človeške narave in zagotovil krovni organizacijski okvir za vsakdanje komercialno, družbeno in politično življenje družbe, po več kot desetih generacijah dosegel vrhunec in začel počasi pešati, po njegovi sodbi se začenja obdobje zatona kapitalizma. Posebej izpostavlja nujnost načrtovanja v kmetijstvu, ki se nahaja v primežu trikratne krize zaradi erozije prsti, ekstremnih vremenskih razmer in odvisnosti od fosilnih goriv (Klein, 2019, 83). Sicer zaželeno okoljske dejavnosti na osebni ravni (reciklaža, zamenjava svetil itn.) za reševanje npr. podnebnih problemov niso dovolj,

podnebne spremembe so skupni problem, ki zahteva kolektivno akcijo (javni prevoz, po možnosti brezplačen, energetsko učinkovite zgradbe vzdolž prometnic javnega prevoza, majhne elektroenergetske mreže OVE itn.).

Vesna V. Godina (2014, 56) ugotavlja, da se sodobno delovanje podjetij, npr. njihova konkurenčnost, presoja zgolj na osnovi strogih ekonomskih kriterijev (ekonomski determinizem), ne glede na širše družbene vidike. V imenu konkurenčnosti se vrši stalen pritisk na plače delavcev, povečuje se stopnja njihovega izkoriščanja, lastniki pa grozijo s preselitvijo proizvodnje v druge države s poceni delovno silo. Dejstvo pa je, da je globalna tržna konkurenčnost kriterij, ki postavlja v prednostni položaj multinacionalke in ekonomije s podplačano delovno silo in minimalnimi okoljskimi standardi. Husson (2011, 170) na eni strani zavrača kapitalistično logiko skrajne konkurenčnosti, hkrati pa opozarja, da konkurenčnost ob dvigu plač ni ogrožena, če ta dvig kompenziramo z znižanjem finančnih dohodkov, npr. rentnikov. Mastnak (2011, 197) opozarja, da pozivi k večji »konkurenčnosti« dejansko pomenijo teptanje delavskih pravic, izžemanje socialnih rezerv prebivalstva, degradacijo okolja, klestenje ali privatizacijsko prilaščanje preostalih javnih, skupnih dobrin. *Zakon trga pogloblja razlike med čedalje bogatejšimi bogatimi in čedalje revnejšimi reveži, vsakokrat bolj brezobzirno odrinjenimi od polne mize potrošništva* (Galimberti, 2015, 275). Zmanjšanje stroškov za socialno državo v resnici pomeni ponovno definiranje revščine kot zdravstveno-pravnega problema ali kot problema javnega reda. Če pretirano naraste število revnih brezdomcev, tudi domovi premožnih niso več tako zelo varni ...

Poenostavljena verzija ekonomske zgodbe kapitalizma nas še vedno prepričuje, da živimo v enostavnem, ekosistemu in ljudem »nadrejenem« ekonomskem sistemu (ekonomija), v enodimenzionalnem tržnem sistemu, ki deluje na osnovi »zakona« ponudbe in povpraševanja. Osnovni gradnik ekonomije kapitalizma so racionalni, sebični posamezniki in skupine, ki v svetu z redkimi viri v brezkompromisnem boju strežejo zadovoljevanju svojih neskončnih želja po rasti, dobičku, akumulaciji kapitala. Ljudje po svetu pa se srečujemo z uničujočimi učinki ekonomije, ki postavlja profit nad blagostanje ljudi (Miller, 2010). Vodilni politiki in menedžerji, ki imajo koristi od sedanjega vodilnega modela gospodarstva, pa nas še vedno vztrajno prepričujejo, da alternativa deterministični vlogi trga ne obstaja. V kriznem obdobju želijo neoliberalne vlade z vsemi sredstvi zaščititi sedanji enodimenzionalni tržno-potrošniški kapitalizem trajne rasti in naraščajoče neenakosti, praviloma brez oziroma z zelo omejenimi mehanizmi vzpostavljanja družbene in medgeneracijske, okoljske odgovornosti.

Če želi človeštvo učinkovito odgovoriti na razvojne, gospodarske izzive 21. stoletja, mora po mnenju Uttinga (2013) razviti in preučiti možnosti bistveno bolj celovitih, integriranih modelov gospodarskega razvoja, ki segajo onkraj horizontov liberalističnega tržnega gospodarstva in šibke in različne trajnostnega razvoja ter hkrati vključujejo širše razsežnosti družbeno-ekonomskega razvoja: ekonomski razvoj, varstvo okolja, socialno varstvo, spolno enakost in

socialnopolitična pooblastila za večjo politično moč socialno šibkih skupin. Vizije, strategije in koncepti »neabsolutistično« tržne in pravičnejše ekonomije so zelo različni. Lessem in Schieffer (2010) poudarjata, da je alternativa neoliberalnemu modelu ekonomije širše pojmovan model integrirane ekonomije, zasnovan na povezovanju ekonomskih, socialnih in naravnih sistemov ter na kulturološki, etični, moralni vrednotni podstati, ki mora postati središče integralnega gospodarstva. *Iskanje optimalnega razmerja med trgom in načrtovanjem je eno od osrednjih polj konceptov okoljske ekonomije, ekološke ekonomije, solidarnostne ekonomije, ekonomije souporabe in ekonomije skupne blaginje.*

Okoljska ekonomija oziroma koncept šibke trajnostnosti/sonaravnosti prepoznavna planetarne omejitve okolja, ki se kažejo v onesnaženosti okolja in izčrpanju omejenih naravnih virov. Za razliko od ortodoksne neoklasične ekonomije torej prepoznava določeno tržno vrednost nekaterih sestavin okolja. Vendar številne okoljske probleme obravnava zgolj kot »tržne napake«, ki jih samo po sebi odpravlja dovolj učinkovito delovanje trga (Cato, 2011, 53). Zato je treba analizirati in pri ceni izdelkov upoštevati zunanje okoljske stroške ter spodbujati uveljavljanje takšnih načel, kot je »plača naj onesnaževalec« (Johnson, 2014, 93). Zagovorniki okoljske ekonomije torej sodijo, da je dejansko vse storitve okolja možno primerno cenovno ovrednotiti in vključiti v cene proizvoda in storitev. Okoljski ekonomisti so sicer nosilci ekonomskega racionalizma, saj verjamejo v možnost trajne gospodarske rasti, vendar »zgolj« kot t. i. zelene gospodarske rasti, torej zagovarjajo šibko trajnostnost. Koncept šibke trajnostnosti pa je po mnenju Andreja Kirna (2013, 185) napačen, saj trdi, da je mogoče v celoti nadomestiti pomanjkanje, izčrpanje naravnih virov z drugimi viri, kot so znanje, kapital in delo. Ključna težnja okoljskih ekonomistov torej je, da s tržnimi mehanizmi v ceno proizvodov, storitev vključujejo tudi okolje, ekosistemske storitve.

Na osnovi predpostavke o potencialni oceni stroškov sodobnih tehnologij, ki naj bi »nadomestile« ekosistemske storitve, je konec devetdesetih let 20. stoletja Costanza s sodelavci (1997) ocenil skupno denarno vrednost temeljnih ekosistemskih storitev planeta na 33.000 milijard ameriških dolarjev letno (vrednost dolarja v letu 1995). Največje skupne ocenjene ekosistemske vrednosti na ha/leto so bile za vlažna zemljišča (močvirja, poplavna območja – okoli 15.000 dolarjev/ha), obalna morja (izlivi rek), koralne grebene, tropske gozdove, kjer je vrednost ekosistemskih storitev na ha za okoli 10-krat presežala ekosistemske vrednosti enega ha njivskih površin (nekaj pod 100 dolarjev/ha/leto). Opozoriti torej velja na dejstvo, da so bili z ekosistemskega vidika denarno na ha najvišje ocenjeni tisti ekosistemi, ki so po klasičnem ekonomskem vrednotenju najmanj produktivni.

Za leto 2011 je z enako metodologijo ocenjena skupna denarna vrednost globalnih ekosistemskih storitev znašala 125.000–145.000 milijard ameriških dolarjev (vrednost dolarja v letu 2007) (Costanza in drugi, 2014; Living planet ..., 2014). Denarna vrednost planetarnih ekosistemskih storitev je po teh izračunih 2-krat večja od svetovnega

BDP, vendar ekosistemske storitve niso vključene v tržni sistem za določanje cen izdelkov in storitev. V denarni vrednosti izražena zmanjšana vrednost ekosistemskih storitev planeta (škoda zlasti zaradi sprememb v rabi zemljišč) se je v obdobju 1997–2011 ocenjevala na 4300–20.200 milijard dolarjev. Avtorji poudarjajo, da vrednotenje ekosistemskih storitev ni enako kot to velja npr. za oceno vrednosti podjetij zaradi privatizacije, hkrati so ekosistemske storitve dejansko javno dobro in denarno, tržno vrednotenje ni primeren način določanja njihovega celostnega pomena, vendar kljub temu le omogoča okvirno finančno primerjavo, finančno zasnovano soočenje z drugimi razvojnimi »kapitali«.

Glede na praviloma okoli 2-krat večjo ocenjeno planetarno denarno vrednost ekosistemskih storitev v primerjavi z vrednostjo svetovnega BDP kot ključnega ekonomskega kazalca kaže, da kazalec BDP izraža le polovico dejanske »ekonomske resnice«, torej je s celostnega vidika blagostanja neprimeren kazalec. To še dodatno podčrtuje okoljsko, medgeneracijsko in preživitveno netrajnostnost, okoljsko invalidnost svetovnega kapitalističnega in realsocialističnega svetovnega gospodarstva ter ključnega, ozko tržno zasnovanega temeljnega kazalca ekonomske aktivnosti, ki prav nič ne pove o ekosistemski, eksistenčni in medvrstni, medgeneracijski resnici izvajanja kapitalskega ekonomizma.

Denarno vrednotenje ekosistemskih storitev je kljub določeni kontroverznosti okrepilo zavest o neskončni vrednosti narave, ekosistemov za obstoj, varnost in napredek človeštva, kar bi morali upoštevati v procesih odločanja o rabi zemljišč, naravnih virov, organizaciji in načinih izvajanja gospodarskih dejavnosti. Seveda pa je na drugi strani jasno, da vseh ekosistemskih storitev (npr. biotske raznovrstnosti) sploh ni možno tržno, cenovno oceniti, čeprav so nezamenljive za ohranjanje naravnega ravnovesja in eksistenčnih pogojev za prihodnje rodove, druge vrste. Dryzek (2018, 45) poudarja, da je okoljska ekonomija zgolj dekla ekonomskega racionalizma, saj naravnih sistemov ne obravnava kot končne, omejene.

Ekološka ekonomija je po mnenju biologov Oduma in Barretta (2005, 2) interdisciplinarno zasnovana ter predstavlja most med ekologijo in ekonomijo. Naravne vire pojmuje kot naravni kapital (zemljišča, zrak, voda, rodovitna prst, gozdovi, mineralni viri, ekosistemi), ki je nenadomestljiv za življenje in proizvodnjo. Z zornega kota ekološke ekonomije je naravni kapital vsaj tako pomemben kot ustvarjeni kapital in proizvodnja. Ekološka ekonomija je veliko bolj skeptična do konvencionalnega tržnega pristopa in do predpostavke, da lahko (le) s tržnimi prijemi odpravimo motnje med ekonomijo in okoljem, kot okoljska ekonomija (Cato, 2011, 9). Zagovorniki ekološke ekonomije se zavedajo omejitev ozko zasnovanega ekonomskega pristopa stroškov in koristi ter prepoznajo nujnost vključevanja ekoloških in biofizikalnih razsežnosti, vključevanja naravoslovnih znanstvenih spoznanj v ekonomske teorije. Ekološka ekonomija v ospredje medsebojnih povezav torej postavlja ekonomijo in ekologijo, osredotoča se na proučevanje socialnega metabolizma, na tokove energije in snovi v gospodarstvu. *Osnovno načelo ekološke ekonomije izhaja iz predpostavke, da mora biti gospodarska aktivnost zamejena,*

omejena z nosilnostjo okolja (Harris in Roach, 2013). Ekološki ekonomisti obravnavajo ekonomski sistem kot podsistem širšega ekosistema, zato se morata proizvodnja in potrošnja podrediti mehanizmu ekosistema. Potreba ekološke ekonomije po prepoznavanju odvisnosti makroekonomije od naravnega okolja neposredno naslavlja tako ekološke probleme (npr. podnebne spremembe, zmanjševanje biotske raznovrstnosti) kot problematiko družbene pravičnosti (D'Alessandro in drugi, 2018, 20).

Ekološki ekonomisti poudarjajo, da je že Aristotel v delu *Politika* jasno razlikoval med pojmom »*oikonomia*« (upravljanje doma, skupnosti) in »*chrematistics*« (proučevanje tržnih cen, vloge denarja, težnja k maksimizaciji denarnih koristi) (Martinez-Alier, 2012). Tudi zato ekološki ekonomisti trga ne vidijo kot rešitelja okoljskih problemov, saj je prav tržno svobodna globalna ekonomija dejansko zaostрила družbenoekološko krizo (Kirn, 2012, 151). Obenem poudarjajo, da zmogljivosti naravnih virov in okolja postavljajo nedvomne planetarne omejitve obsegu gospodarske dejavnosti, kar morajo upoštevati tudi nacionalne ekonomije (Harris in Roach, 2013, 154). Gospodarstvo lahko brez večjih negativnih okoljskih posledic raste le do določene velikosti, obsega. Ekološki ekonomisti poudarjajo, da morajo antropogeni snovno-energetski vnosi in iznosi potekati znotraj ekoloških, biofizikalnih omejitev termodinamično snovno zaprtega planetarnega ekosistema, hkrati pa mora biti razporeditev rabe naravnih virov tudi socialno pravična. Za razliko od liberalcev so ekološki ekonomisti bolj pripravljene podpreti restrikcije na polju svoboščin trga, ki veljajo za same po sebi umevne. To zlasti velja za tiste svoboščine, ki so vezane na investicije, produkcijo, potrošnjo, mobilnost in na rabo lastnine, pri uvajanju omejitev (npr. za zaščito javnega dobra) pa poudarjajo aktivno vlogo države. Liberalnodemokratska država z zakonodajnimi, administrativnimi in sodnimi agencijami dejansko vsaj načinja, delno omejuje enostransko svobodo nosilcev privatne lastnine (posesti), da z njo ne razpolagajo in ravnajo tako, kot se jim zdi (Eckersley, 2019, 133, 143).

Za razliko od ekosistemsko reformističnih okoljskih ekonomistov po mnenju Dryzka (2013; 2018) ekološki ekonomisti (Daly, Georgescu-Roegen, Martinez-Alier) obravnavajo koncept (omejene) planetarne nosilnosti okolja (obnovljivost naravnih virov in sposobnost samočiščenja) kot fundamentalno ekonomsko entiteto. Temeljni izziv gospodarskega razvoja je po njihovem prepričanju omogočanje ekosistemsko varnega in trajnega delovanja gospodarskih sistemov znotraj omejitev, znotraj zmogljivosti ekosistemov. Ob upoštevanju načel koncepta ekološke ekonomije (»močne« trajnostnosti, sonaravnosti) ustvarjeni kapital, dvig materialnega blagostanja v nobenem primeru ne more nadomestiti hkratnega poslabšanja blagostanja ekosistemov, zmanjšanja ekosistemskih (ekoloških) storitev, izčrpanja t. i. naravnega kapitala. Znotraj ekološke ekonomije je Herman Daly leta 1972 zasnoval izjemno odmeven koncept ravnovesne, nerastoče ekonomije – znotraj ekoloških omejitev. To v gospodarski praksi pomeni, da je treba v bogatih državah zmanjšati snovno-energetske pretoke, tako vnose kot iznose

(izdelki in odpadki) (Buechs in Koch, 2017, 104). Ekološki ekonomisti za razliko od okoljskih ekonomistov sodijo, da vseh storitev okolja enostavno ni mogoče cenovno ovrednotiti (Cato, 2011). Dejansko je (tržna) vrednost narave, ekosistemskih storitev z vidika preživetja človeštva nedoločljiva, narava je namreč nezamenljiva, ekosistemske storitve so predpogoj za dolgoročno delovanje svetovnega gospodarstva.

Ekološki ekonomisti brezkompromisno zavračajo koncept trajne gospodarske rasti, zagovarjajo model ničelne rasti oziroma odrasti, torej nerastoče, ravnovesno, nizkoentropijsko gospodarstvo, kar je v temeljnem nasprotju s tradicionalno ekonomijo kapitalizma in realnega socializma. *Foster (2011) sodi, da bi bilo treba obseg gospodarstva po načelih ravnovesne, ekološke ekonomije in koncepta odrasti v bogatih državah zmanjšati vsaj za tretjino.* Ekološko uravnotežen kapitalizem (ekokapitalizem) je zaradi odpovedi modelu rasti po njegovem mnenju – možen le v teoriji, ne pa v praksi tržnega sistema, ki ga vodijo in nadzirajo izjemno močne in velike mednarodne korporacije.

Ekološki ekonomisti torej argumentirano opozarjajo na izjemno nevarnost fetišizacije trga, spreminjanja trga v tržno družbo, ki po njihovem mnenju pelje v ekološko in socialno katastrofo (Kirn, 2012, 155). Opozarjajo na dejstvo, da zlasti velike mednarodne korporacije tudi zaradi neupoštevanja ekosistemskih, okoljskih, podnebnih in drugih zunanjih stroškov proizvodnje in potrošnje njihovih proizvodov in storitev letno »odlagajo« tisoče milijard evrov težka okoljska bremena na pleča naših otrok in vnukov, pravnukov, drugih vrst. Hkrati pa na račun slabšanja kakovosti okolja in zmanjševanja biološko nenadomestljivih ekosistemskih storitev ustvarjajo astronomsko velike dobičke, ki v veliki meri končajo na bančnih računih peščice »izbranih«.

Solidarnostna ekonomija je namesto ozko tržno zasnovane ekonomije zasnovana na družbeni pravičnosti, v ospredje namesto dobička za izbrano bogato elito postavlja pošteno delitev dobička oziroma ustvarjene vrednosti, poudarja zadovoljevanje temeljnih potreb ljudi in ohranjanje planeta, omejenih naravnih virov. Povedano drugače, v razpoki kapitalizma se kot alternativa konvencionalnemu trgu in centraliziranim državnim institucijam gradi koncept ekonomije za ljudi in za planet (Miller, 2010). Nizozemski delavski duhovnik in strastni zagovornik poštene svetovne trgovine in teologije osvoboditve Francisco Van der Hoff Boersma (2014) zagovarja solidarnostno ekonomijo kot tradicionalnemu kapitalizmu alternativno gospodarstvo na globalni in lokalni ravni, ki je še vedno tržno, a pravično, socialno in sonaravno zasnovano. Tako npr. za pravično trgovino s kmetijskimi pridelki za dosego določenega obsega dobička zagovarja in tudi v praksi udejanja koncept združevanja proizvajalcev v zadruge, v ospredju je kvaliteta pridelkov, pa tudi socialna in okoljska odgovornost pri načinih njihove pridelave. Zagovarja neposreden vstop zadrug na trg, zasnovan na pravičnih, korektnih (višjih) cenah (vključujejo tudi vse zunanje stroške) npr. za majhne proizvajalce kave, ne pa na pohlepu in na brezkompromisnih tekmovalnih praksah za dosego hitrega dobička multinacionalk in verige posrednikov, ki uničujejo ljudi in planet. Pravična svetovna trgovina, humanizacija

trgovanja in celotnega gospodarstva je po mnenju ustanovitelja modela pravične trgovine neobhodna za odpravo svetovne revščine, ki je za 21. stoletje sramotna in nedostojna. Van der Hoff Boersma (2014, 51) sodi, da se sprememba gospodarstva ne sme zaključiti z uvedbo socialnega kapitalizma namesto neoliberalnega kapitalizma, saj sta si v osnovi kapitalizem in sociala v nasprotju.

Van der Hoff Boersma (2014, 46, 47) predlaga, da je nova ekonomska paradigma zasnovana na naslednjih izhodiščih:

- gospodarstvo mora služiti ljudem, ne pa obratno;
- razvoj se meri z ljudmi, na pa s stvarmi;
- rast in razvoj sta različna koncepta, ni nujno, da razvoj pelje k rasti, neskončna rast ni mogoča;
- vsi ekonomski sistemi delujejo znotraj oskrbe ekosistemov;
- gospodarstvo je podsistem velikega, končnega in (snovno) zaprtega sistema, kot je biosfera.

Ekonomija skupne blaginje izhaja iz predpostavke, da je treba gospodarstvo v procesu uvajanja ekosistemske družbene ureditve osvoboditi ideoloških spon socialnega darvinizma in popolne dominacije trga, mu po več kot 200 letih povrniti dušo, ponovno mora poslovati po pravilih moralne filozofije in etike. *Felberjev (2012) inovativni model ekonomije (skupne blaginje je torej zasnovan na drugačnih vrednostnih temeljih kot sedanja ekonomija, namesto maksimiranja proizvodnje in potrošnje se preusmerja v okoljsko in družbeno odgovorno zadovoljevanje potreb.* Ekonomija skupne blaginje je še vedno oblika tržnega in denarnega gospodarstva, ne odpravlja privatne lastnine (a prednostno podpira solastništvo in soodločanje zaposlenih), deluje v okviru ekosocialno spremenjenega trga. Namesto tekmovanja in dobička kot edinih motivov ekonomije uvaja sodelovanje in skupno blaginjo kot izhodiščni vrednoti, (eko) socialno podjetništvo in kooperative pa so njegova osnovna poslovna organizacijska oblika.

Ključno ciljno izhodišče udejanjanja modela ekonomije skupne blaginje je okoljsko in družbeno odgovorna blaginja za vse, dosežena s pomočjo trajnostnega, sonaravnega gospodarskega razvoja. Ekonomija skupne blaginje kot socialna, ekološka in demokratična ureditev gospodarstva temelji na vrednotah zaupanja, spoštovanja, sodelovanja, solidarnosti in poštene delitve ustvarjene vrednosti, izogne se zgodovinskim ekstremom kapitalizma in komunizma ter jih presega (Felber, 2012; Ekonomija za skupno blaginjo ..., 2012). Novi ekonomski model ekosocialne tržnosti temelji na skupni blaginji, socialno, družbeno zasnovanem podjetništvu, ekosocialnih in medgeneracijsko (etičnih) odgovornih kazalnikih uspešnosti podjetij. Konkurence in trga v celoti ne odpravlja, a je ne nagrajuje, nasprotno, s krepitvijo nedenarnih kazalcev uspešnosti podjetij spodbuja sodelovanje podjetij (delitev znanja, izmenjava delovne sile, odprava *dumpinga* ali pa vsaj model miroljubnega soobstoja itn.), ne pa ostre medsebojne konkurence. Namesto sedanjega gospodarskega modela zmagovalnih in poraženih podjetij model ekonomije

skupne blaginje spodbuja delovanje modela dvojnih zmagovalcev. Izdelki in storitve podjetij skupne blaginje bi morali biti za potrošnike cenejši, a okoljsko prijaznejši.

Alternativne vizije, strategije in koncepti nasproti praviloma izjemno poudarjenega tržnega modela gospodarstva za 21. stoletje so torej zelo različni, v veliki meri pa jih družijo nezaupanje do enostranskih tržnih in enostranskih državnoplanskih »rešitev« ter na tem zasnovanih prizadevanjih za iskanje trajnostno optimalnega razmerja med trgov in načrtovanjem. *Slovenski krščanski socialist Andrej Gosar (1933; 1935) je pred drugo svetovno vojno opozoril, da je ena od ključnih napak sodobnega kapitalističnega gospodarstva, da se uravnava po profitu namesto po ljudskih potrebah, vendar ni zanikal potrebnosti sicer nadzorovanega delovanja trga, ki naj služi dvigu splošne blaginje, do katere po njegovem vodi edinole t. i. srednja pot.* Schumpeter (2010, 91) je že pred drugo svetovno vojno predvideval, da bo celo v povsem kapitalistični družbi zlasti zaradi pričakovanega večjega pomena javnega upravljanja (tudi v industriji) ter večje vloge državnega in občinskega investiranja narasel pomen javnega načrtovanja.

Michel Husson (2011, 68) sodi, da se je svetovni kapitalizem premaknil v položaj »nestabilnega neravnovesja«, ki vsebuje številne elemente preloma. Trenutno realnost kapitalizma zaznamuje zavračanje zadovoljevanja družbenih potreb človeštva. Osnovno vprašanje pa je, ali se bodo trenutna nestabilnost in številne krizne razmere razrešile demokratično ali pa skozi družbene spopade. Priče smo prvim znanilcem velike preobrazbe v nov gospodarski sistem, velikemu paradigmatškemu premiku stran od tržnega kapitalizma in modela trajne gospodarske rasti. Gospodarski cilj družbe na omejenem planetu mora namesto količinskega širjenja postati kakovostni vidik eksistence, kakovost življenja (Foster, 2011). Husson (2011, 152) ugotavlja, da je bistveni element trenutnih težav kapitalizma dejstvo, da je vse manj sposoben odziva na družbene (širše) potrebe, npr. glede javnih storitev in ohranjanja skupnega dobra.

Rifkin (2014, 1, 2) dvomi, da bo tržni kapitalizem dominantna gospodarska paradigma tudi v drugi polovici 21. stoletja. Po njegovi sodbi bo kapitalizem lahko kot močan stranski igralec (!) obstal in živel ob svojem potomstvu le v primeru, da bo z novimi poslovnimi modeli in praksami podprl razvoj ekonomije souporabe. Vstopali naj bi torej v svet, ki že leži deloma onkraj trgov in v katerem se učimo, kako živeti skupaj v vse bolj medsebojno odvisni in okoljsko ranljivi globalni ekonomskupnosti. Z razvojem tehnologije vse več dobrin in storitev, ki sestavljajo ekonomsko življenje družbe, drsi kapitalizem proti skoraj ničelnim mejnim stroškom (računalništvo, nove informacijske tehnologije, elektronske knjige na spletu, tridimenzionalni tisk, izobraževanje po spletu itn.). Dobiček, življenjska sila kapitalizma, usiha, prihaja torej do shizofrenije v srčiki kapitalističnega sistema. V somraku kapitalistične dobe, ki pravzaprav molči glede neločljive povezanosti gospodarske aktivnosti in okoljskih omejitev (zakoni termodinamike), se pojavlja nov gospodarski model, ki je primernejši za organiziranje družbe, v kateri je med drugim čedalje več blaga in storitev skoraj brezplačnih (Rifkin, 2015, 16).

Za razliko od kapitalizma, ki celotno ekonomsko dejavnost podreja trgu, je v državah propadlega državnega socializma bila celotna gospodarska dejavnost v tesnem primežu državnoplanskih mehanizmov, ki jih je določala – politika, torej komunistična partija. Določeno izjemo je dejansko predstavljal model gospodarstva v zrelejši fazi koncepta jugoslovanskega samoupravljanja, ki je pod avtokratskim dežnikom komunistične partije poskušal (neuspešno) med drugim razviti koncept t. i. tržnega socializma.

Veljko Rus (1985, 10) pa je v pronicljivi, kritični diagnozi jugoslovanskega socialističnega samoupravljanja argumentirano opozoril na temeljno družbeno protislovje med avtoritativnim planiranjem in liberalnim trgom. Predlagal je tako ukinitvev kapitalističnih dimenzij tržišča kot birokratskih dimenzij planiranja, torej socializacijo tržišča (preprečevanje prisvajanja presežnega dela) in podružbljenje planiranja (debirokratizacija plana). Če pa proces socializacije tržišča ni mogoč, če ukinitvev obstoječih protislovij ni realna, potem je tudi iluzorna na sodelovanju temelječa participativna demokracija (Rus, 1985, 10). Eden od ključnih razlogov neuspeha modela jugoslovanskega samoupravnega socializma je tudi po mnenju pisca njegova nezmožnost socializacije (in kasneje še ekologizacije) notranjega tržišča, še manj pa globalnega trga, saj je svetovna trgovina ostajala in ostala ujetnica globalnih tržnih zakonitosti v okviru kapitalizma. Tudi poskusi podružbljenja planiranja (sistem medsebojnega dogovarjanja med podjetji, regijami in panogami) v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja so ostali brez uspeha. Sistema t. i. srečujočega se planiranja torej zaradi zunanjih in notranjih vzrokov ni spremljalo podružbljenje trga, posamični interesi podjetij, panog in regij so to enostavno onemogočili, neizbežna posledica pa je bila naraščajoča državna intervencija. Svetlana Slapšak (2022, 225) sodi, da samoupravljanje oziroma kolektivno vodenje, skupno vladanje in pravična razdelitev, novo samoupravljanje, ki raste v drugačnih razmerah, je – prava rešitev za srednji razred. Samoupravljanje in opustitev mitologije dela (npr. z uvedbo univerzalnega temeljnega dohodka) se morata srečati v spremembi sveta, ki morda sledi, če se ne odločimo za samouničenje.

Tudi Judt (2011) kot prepričan socialni demokrat svobodnega trga ne zavrača, zavrača pa njegovo absolutizacijo. Wallerstein in sodelavci (2013b) sodijo, da je bila velika teoretična in praktična napaka levičarskih gibanj 20. stoletja, da se niso ukvarjala s trgom. Po njihovem mnenju bo družbena koordinacija preko trga skoraj zagotovo preživela kapitalizem, saj sta trg in mezдно delo obstajala že dolgo pred kapitalizmom (Wallerstein in drugi, 2013a, 12). Zgodovinsko dejstvo je, da je trdno tržno zasnovan kapitalizem s podporo inovativnosti, podjetnosti ustvaril sodobne oblike proizvodnje, napredno ekonomsko in tehnološko infrastrukturo, dvig splošne materialne blaginje, vendar na konceptu trajne gospodarske rasti in na račun izčrpavanja okoljskega kapitala ter naraščajoče neenakosti.

Trg sedanosti nam s svojo logiko delovanja dobesedno vsiljuje porabniško družbo, saj svoje člane nagovarja samo kot potrošnike, t. i. zunanje socialne in okoljske posledice

trga v osnovi ne zanimajo. Trg je iz politike naredil ljudsko gledališče, kjer poteka predstava »demokratskega« zastopanja interesov ljudi, dejansko pa se vse pomembne odločitve sprejemajo izza gledaliških kulis. V svetu, EU in Sloveniji smo priče rastoči privatizaciji na vseh področjih, trg v družbi se spreminja v tržno družbo, ekološke/okoljske posledice te spremembe pa bodo tragično prizadele ljudi (Kirn, 2012, 155).

Obstoječi globalni in v večini primerov neoliberalni kapitalizem je »naravna« nesreča za prihodnost človeštva in drugih zemeljskih vrst ter vzvod povečevanja družbene in prostorske (geografske) neenakosti, toda številne politične stranke (desne in »leve«), različni strokovnjaki in večina privatiziranih medijev s širjenjem vere v vsemogočnost »prostega« trga tvegano podaljšujejo njegovo obdobje propadanja. Andrej Kirn (2013, 192) sodi, da se trg in planiranje dopolnjujeta, ne pa izključujeta, kar se na podjetniški ravni pravzaprav potrjuje že znotraj kapitalizma, manj pa na družbenosistemski ravni. Na družbeni ravni bo treba najti optimalno razmerje med planom in trgom, oziroma med delom, kapitalom in naravnimi viri, zemljo (Lapajne in Cetin Lapajne, 2014). To je velika naloga znanosti, vseh levih in zelenih gibanj ter politikov, ki ne iščejo izhoda v vsesplošni privatizaciji državnega premoženja, javnih storitev, naravnih dobrin. Bogomir Kovač (2013d) izhaja iz izhodišča, da je vera v vsemogočnost trga ali planiranja dejansko središče političnoekonomske ideologije 20. stoletja. Po njegovem mnenju je temeljno spoznanje preprosto (Kovač, 2013d, 14): *socializem brez trga ekonomsko ni mogoč, kapitalizem brez socialne države ni politično vzdržan*. Opozarja na dejstvo, da je socializem po drugi svetovni vojni postal izkrivljena političnoekonomska praksa, zmes politične brutalnosti komunistov in napol domišljenih ekonomskih idej o plansko-tržnem socializmu. Določene pozitivne izjeme v prepoznavanju resničnih primežev podnebne in pandemične krize predstavljajo npr. sodobni razvojni in podnebni načrti EU, ki sicer ohranjajo osnovno tržno naravnost, vendar jo delno ekosistemsko, prostorsko in socialno mehčajo in širijo z nekaterimi planskimi instrumenti in socialnimi korektivi.

Tržno delovanje samo po sebi ne bi bilo uničujoče, če ne bi zaradi človeškega dejavnika nekaj, kar naj bi bilo zgolj sredstvo menjave – torej denar –, postalo njegov glavni smoter. Odpornost skupnosti se ne gradi z zanikanjem tržnega delovanja, temveč s prevrednotenjem mehanizmov kapitalističnega trga na način, da bodo delovali v skupno dobro. Eden izmed glavnih problemov dominantnega sistema je, da se kapitalistični trg – in njegov glavni smoter, ustvarjanje dobička – razrašča na vsa področja človeškega življenja in naših odnosov ter deluje v njihovo škodo. Namesto da bi mehanizem trga uporabljali v svojo korist, mehanizem trga uporablja večino ljudi in tudi naravo za svoj obstoj, ki je sam sebi namen. In na ta način iz nas ter iz okolja srka življenje samo (Šlibar, 2021). Vendar lahko skupnost trgu ponovno nameni položaj, ki mu pripada, in ga omeji. Tržna dejavnost mora biti močno vpeta v skupnost in njena preostala področja delovanja ter služiti svojemu primarnemu namenu – ustvarjanju skupnega dobra. Obenem je pomembno, da se vzpostavijo varovala, ki preprečujejo, da

bi tržno delovanje postalo samo sebi namen in si podredilo medčloveške odnose. Tovrstna varovala je mogoče vzpostaviti na več načinov, vključno s temi, ki so bila skozi zgodovinska obdobja že preizkušena v praksi.

Preseganje planetarnih in lokalnih nosilnosti okolja je posledica dejstva, da prosti trg ne upošteva nosilnosti okolja kot ključnega sodobnega dejavnika okvirjanja obsega in načina proizvodnje in potrošnje. *Brez okoljskega, ekosistemskega planiranja ni realno pričakovanje, da bo trg za ceno zmanjševanja dobičkov okoljsko samodejno reguliral lastno proizvodnjo, nujen je torej planski poseg trajnostno usmerjene države.* Trg brez etičnih, okoljskih in socialnih podstat seveda ne more rešiti okoljskih, podnebnih in socialnih problemov, saj je prav tržno popolnoma svobodna globalna kapitalistična ekonomija dejansko zaostрила družbeno-ekološko in podnebno krizo. Ekonomije se ne da izdvojiti od ekosistemov in človekovega življenja, zato bo v ekosistemski družbeni ureditvi trg po mnenju pisca še dolgo obstajal, a v bistveno drugačni in zmanjšani funkciji, vse bolj podrejen etično odgovornemu, ekosistemskemu načrtovanju rabe omejenih naravnih virov, prostora, omejitvam okolja prilagojeni proizvodnji in potrošnji za zadovoljevanje (zgolj) neluksuznih potreb, za zmerno, a dostojno življenje vseh ljudi.

Nekateri zagovorniki koncepta t. i. soupravnega gospodarstva pristajajo na nekakšno obliko mešane socialistične ekonomije (Eagleton, 2013, 28):

1. dobrine, ki so ključnega pomena za skupnost (hrana, zdravila, vzgoja in izobraževanje, promet, energija, najnujnejše življenjske potrebščine, finančne storitve, mediji in podobno), bi morale priti pod demokratični javni nadzor, saj bi se tisti, ki z njimi upravljajo, lahko začeli obnašati na družbeno škodljiv način, brž ko bi zaslutili možnost za večji dobiček;
2. družbeno manj nepogrešljive dobrine (potrošno blago, luksuzni izdelki) bi prepustili delovanju tržnih zakonitosti.

Ekosistemska družbena ureditev naj bi zlasti v začetni obliki izhajala iz naslednjih predpostavk gradnikov gospodarstva: brez ekosistemskega načrtovanja gospodarstvo ni trajno, brez trga je v sedanjih razmerah statično in neinovativno, brez pravične delitve ustvarjene vrednosti nestimulativno ter brez upoštevanja medgeneracijske in medvrstne odgovornosti neetično.

Na mestu je opozorilo, da planetarni viri sicer omogočajo javni »luksuz« v obliki parkov, javnih športnih centrov, bazenov, galerij, kakovostnih mrež javnega prometa, vendar virov v nobenem primeru ni dovolj, da bi omogočili uresničitev sanj o privatnem »luksuzu« za vse prebivalce (Klein, 2019, 265). Ekonomija razvitega ekosocializma pa naj bi po mnenju njegovega teoretika Michaela Löwyja (2020a; 2020b) bila trdno zasnovana na doktrini demokratičnega ekološkega planiranja, na uporabni vrednosti kot edinem kriteriju za proizvodnjo dobrin in storitev, na upoštevanju ne le ekonomskih, temveč tudi socialnih in okoljskih posledic proizvodnje in potrošnje. Naomi Klein (2019, 291) slikovito ugotavlja: tako kot se talijo ledeniki, tako se tali in razblinja ideologija vsemogočnega »svobodnega

trga«. Poudarja, da podnebne spremembe kažejo na strukturno slabost ideologije svobodnega trga, saj zahtevajo industrijsko in prostorsko načrtovanje na mednarodni, državni, mestni in občinski ravni, stroge akcije vladanja na vseh ravneh, pa tudi konkretne akcije na ravni skupnosti (raba lokalnih obnovljivih virov, ekološko kmetijstvo itn.) (Klein, 2019, 80, 82). Že omenjeni koncept ekonomije skupne blaginje, ki se zlasti v Evropi preizkuša in uveljavlja že v več 1000 podjetjih in ustanovah, je primer inovativnega iskanja ravnovesja med mehanizmi preoblikovanega trga in ekosocialnega, trajnostno sonaravno odgovornega načrtovanja proizvodnje in potrošnje (Felber, 2012; 2016; 2018; 2020; Ekonomija za skupno blaginjo ..., 2012). Namesto finančne bilance podjetja se uvaja bilanca stanja skupne blaginje, podjetniška uspešnost podjetja po merilih modela ekonomije skupne blaginje ni njegov finančni dobiček, temveč njegov ovrednoteni prispevek k skupni blaginji, k skupnemu dobru. Podjetje, institucija, organizacija se torej ocenjuje z okoli 20 skupnimi kriteriji (skupno do 1000 točk), ki celostno (namesto BDP kot merila uspešnosti gospodarstva) merijo uspešnost poslovanja glede ekološke trajnosti, družbene pravičnosti, demokratičnosti odločanja, solidarnosti in spoštovanja človekovega dostojanstva.

Namesto brezobzirnega tržnega tekmovanja med podjetji in dobička koncept ekonomije skupne blaginje v ospredje postavlja ekosistemsko načrtovanje nosilnosti okolja prilagojenega in bistveno bolj pravičnega, »moralnega« tržnega gospodarstva in poslovanja podjetij. Njihovo ključno poslanstvo je namesto tradicionalnega maksimiranja proizvodnje in potrošnje dvig skupne blaginje za vse, ki ne bo ogrozil zdrave in varne prihodnosti potomcev. (Količinska) rast podjetja je tako kot v naravi časovno omejena, je zgolj sredstvo za doseganje optimalne velikosti. Podjetja, ki ne bodo poslovala okoljsko in družbeno odgovorno, bi bila med drugim »kaznovana« z večjimi davki, prav tako ne bi mogla sodelovati na razpisih za javna naročila.

Collins (2013, 85) sodi, da bo prihodnost verjetno zaznamovana z vrsto nihajev med slabimi stranmi tako centraliziranega državnega planiranja kot podivjane tržne ekonomije. Ni pa izključeno, da se bo oblikovalo bioregionalno, lokalno načrtovanje okoljsko reguliranega ter medgeneracijsko odgovornega sonaravno zasnovanega gospodarstva geografskih skupnosti z zelo omejeno vlogo trga in pravično, sonaravno trgovinsko izmenjavo. Vendar je treba opozoriti, da svet globaliziranega 21. stoletja ne more biti avtarkičen, regionalno samozadosten, kar pa ne zanika nujnosti bistvenega povečanja lokalne, regionalne in državne samozadostnosti, samooskrbe. Calhoun (2013) navaja razvoj novih alternativ formalnim tržnim razmerjem, kot je npr. neposredna menjava. Pomembno vlogo pri planski podpori lokalni in regionalni avtonomiji bodo morale odigrati s strani državljanov nadzorovane javne banke, zavarovalnice in hranilnice z načrtno finančno podporo npr. zelenim razvojnim projektom (minimalne ali ničelne obrestne mere). Javna banka lahko s politiko obrestnih mer spodbuja določene družbeno in okoljsko koristne dejavnosti ter na drugi strani zavira družbeno in okoljsko škodljive, torej deluje v javno dobro (Kralj, 2014).

Andrej Kirn (2011, 1136) je kot nekdanjo tretjo pot med kapitalom in delom izpostavil socialno tržno gospodarstvo, danes pa naj bi bila to ekosocialna trajnostna družba (intenzivna ekologizacija vseh področij, od gospodarstva do izobraževanja) in ekosocialno tržno gospodarstvo. V nerastoči družbeni paradigmi znanost, tehnika in finančna sredstva ne bi bili v funkciji dobička, ampak sredstva za zadovoljevanje potreb in dostojnega življenja ljudi. Trg naj bi torej bil zgolj sredstvo racionalnega gospodarjenja z naravnimi viri in njihove alokacije, ne pa arena pehanja za dobički za vsako ceno in socialdarwinističnega boja med »dobitniki« in »izgubarji« (Kirn, 2013, 175). Radikalno naj bi se torej spremenila družbena funkcija trga. Kritiki rastočega neoliberalnega kapitalizma so proti »dobičkonosni« svobodi, ki je svoboda enih na račun drugih. Marxova misel o moči trga nad ljudmi in moči ljudi nad ljudmi trezni tako vnete zagovornike tržne družbe kot vnete zagovornike planiranja in ukinitve trga. Marxovo misel, da če vzameš moč trgu, jo boš moral dati ljudem nad ljudmi, morajo po Kirnovem (2013, 202) mnenju premisliti vsi tisti fundamentalisti, ki menijo, da je trg v prihodnosti treba v celoti ukiniti. Kritična, objektivna analiza ekonomskih in okoljskih dosežkov obdobja netržnega »realnega socializma« 20. stoletja kaže, kljub nekaterim pozitivnim socialnim rezultatom, na njegovo zgodovinsko neuspešnost.

Globalno sprejet in uveljavljen trajnostni tržno-planski koncept skupne blaginje je po mnenju pisca verjetno najprimernejši ekonomski koncept konkretnega začetnega uveljavljanja ekosistemske družbene ureditve (ekosocialni kapitalizem), ki naj bi ga zlasti v bogatih državah dodatno spodbujala postopna uporaba nekaterih temeljnih načel in mehanizmov širše in bolj radikalno zasnovanega modela odrasti, ki dejansko sega onkraj okvirov kapitalizma.

Končni cilj nacionalnih ekonomij skupne blaginje in s tem nove ekosistemske družbene ureditve je odgovorno sonaravno zadovoljevanje temeljnih potreb ljudi, ne pa povečevanje kapitala in trajna gospodarska rast. V ekosistemski, ekohumanistični družbeni ureditvi bo trg kot gospodarska arena po mnenju pisca verjetno še dolgo obstajal, toda v drugačni in bistveno zmanjšani funkciji, vse bolj bo podrejen ekosistemskemu načrtovanju proizvodnje in potrošnje omejenih naravnih virov.

3.3.4 Lastninska razmerja

Institucija privatne lastnine je ključna podstat liberalne ideologije, Marx in Engels pa sta na drugi strani obravnavala privatno lastnino kot odtujeno in kot vir izkoriščanja. Vendar so se številni demokratični (eko)socialisti oddaljili od strogega marksističnega odklonilnega odnosa do privatne lastnine in poudarjanja osrednje vloge državne lastnine kot ključnega vidika socializma (Kleven, 1997).

Lastninske pravice so po mnenju Immanuela Wallersteina (2006) osrednja točka kapitalističnega sistema, saj ni mogoča neskončna akumulacija kapitala in premoženja, če ju ni mogoče obdržati. Na prosti menjavi in možnosti neomejenega povečevanja zasebne lastnine se je dejansko oblikovalo celotno tržno kapitalistično gospodarstvo.

Ključna produkcijska sredstva so po svetu v rokah maloštevilnih, a zelo bogatih ljudi. En odstotek najbolj bogatih Zemljanov namreč razpolaga s skupnim premoženjem, ki je večje kot skupno premoženje »preostalih« 99 % ljudi (An Economy for ..., 2016), razkorak v bogastvu pa se je tudi zaradi posledic pandemije covid-19 npr. v letu 2020 še dodatno povečal. *Po podatkih organizacije Oxfam zgolj nekaj deset najbogatejših Zemljanov razpolaga s premoženjem, ki je enako premoženju revne polovice svetovnega prebivalstva (3,7 milijarde ljudi).* Po mnenju pisca ni mogoče realno razpravljati o temeljnih načinih zmanjšanja družbenih razlik in povečevanju demokracije, če se ohranjajo in celo krepijo politično najbolj vplivne, zakonsko privilegirane zasebnolastniške utrdbe materialnega in denarnega bogastva.

Guerin (2003, 35) sodi, da je zlasti z vidika upravljanja z lastnino ena od uporabnih razvrstitev lastnine na naslednje tipe:

1. zasebna (privatna) lastnina – last in upravljanje posameznih lastnikov;
2. skupna lastnina oziroma lastnina skupnosti;
3. javna lastnina – v lasti in upravljanju države;
4. prosto dostopna lastnina (npr. oceani) – brez lastnika in upravljalca.

Rifkin (2014) loči tri dominantne načine upravljanja z lastnino: upravljanje države (vlade), upravljanje privatnega sektorja in upravljanje skupnosti (a posebej ne omenja modela (so)lastništva in upravljanja zaposlenih).

Hodkinson (2018, 182) sodi, da ima izraz »skupno« več pomenov, po njegovem mnenju je treba ločevati:

- naravno skupno – zemlja, voda, ozračje, rastline, gozdovi, minerali, goriva in sončna energija (skupna materialna osnova za naše bivanje, skupna lastnina človeštva);
- javno ali družbeno skupno – splošno dostopne materialne ali nematerialne dobrine (vključujoč storitve, informacije, znanja in veščine – kolektivno proizvedene, posedovane in upravljane za »skupno rabo«).

Velikost lastnine, nosilci lastninske pravice, pravice in obveznosti lastnika so se v zgodovini zelo spreminjali. Prvotna ljudstva niso poznala zasebne lastnine, z izjemo stvari, ki so jih uporabljali za neposredne osebne potrebe, kot so obleke, nakit, orodja, mreže in orožje. S t. i. opravilno lastnino je tako človeštvo preživel večino zgodovine. V tradicionalni družbi je bila privatna lastnina zelo redka, naravni viri, pomembni za življenje, so bili v skupni lasti (Harris in Roach, 2013). Sedlaček (2014, 160) poudarja, da z ekonomskega stališča ne moremo mimo dejstva, da je prvotna (krščanska) Cerkev živela v nekakšni komuni, v skupnosti, ki je delovala na temelju skupne (skupnostne) lastnine. Pozneje se je podobna oblika lastništva premaknila v samostane in včasih v krščanske naselbine.

Tudi fevdalno razumevanje lastniških razmerij je po ugotovitvah Rifkina (2015, 38) povsem drugačno od današnjega, ki obravnava lastnino kot izključno osebno posest, ki jo je mogoče obdržati ali zamenjati na trgu. V fevdalnem gospodarstvu so vse zemeljske dobrine predstavljale božjo stvaritev, s katero razpolaga samo Bog. Znotraj teološkega okvira je bila torej lastnina piramidno vodena od nebeškega prestola navzdol do kmetov, ki so obdelovali srenjska polja. Po tej shemi lastnik ni bil nihče, lastnina je bila namreč razdeljena v sfere odgovornosti z jasnimi pravili lastninskih obveznosti, torej ni bilo mogoče reči, da ima zemljo kdor koli v lasti. Vsi, od kralja preko najemnikov in podnajemnikov do kmetov, ki so jo obdelovali, so imeli nad njo določeno gospostvo, posedovanje, zato niso bili absolutni gospodar (Rifkin, 2015, 38). Fevdalno poljedelstvo je bilo organizirano v srenje, kmetje so združevali posamezna zemljišča v odprte njive in skupne pašnike, travnike ter jih obdelovali skupaj, za nadzor pa so bili odgovorni kmečki odbori, deloval je torej koncept t. i. komunitarizma vaškega življenja in lastništva.

V začetku 16. stoletja so nove gospodarske sile v Evropi začele skupno zemljo ograjevati in pretvarjati v zasebno lastnino ter jo menjavati na trgu, v nekaterih primerih po ukazu kralja ali zakonih parlamenta, drugje po skupnem dogovoru vaških srenj. Milijone kmetov je bilo pregnanih z zemlje in so bili prisiljeni postati »prosta« delovna sila. Industrijska revolucija je ob tržnem gospodarstvu sprožila še dodatni val ograjevanja zemljišč, narava lastninskih razmerij se je spremenila od pogojnih pravic vse do izključnega lastništva. Po stoletjih, v katerih so ljudje pripadali zemlji, je zdaj zemlja pripadala posameznikom v obliki nepremičninskega premoženja, s katerim se je bilo mogoče pogajati in ga izmenjati na odprtem trgu (Rifkin, 2001, 57; 2015, 39). Nekateri zgodovinarji so pofevdalni proces ograjevanja in proces spreminjanja skupne lastine v zasebno poimenovali »revolucija bogatih proti revnim«. Med 16. in 19. stoletjem so po vseh evropskih državah sprejeli vrsto političnih in zakonskih ukrepov, ki so zemljo v skupni lasti spremenili v zasebno lastnino. Zemlje ljudje niso več dojemali kot nekaj, čemur pripadajo, ampak kot blago, ki ga lahko posedujejo. Privatna lastnina se je po 18. stoletju začela pojmovati kot ekskluzivna pravica posameznika, da s svojim imetjem počne, kar se mu zljubi. Tako se je spodkopaval in na koncu uničil komunitarizem vaškega življenja, ki je stoletja povezoval ljudi drugega z drugim in z zemljo (Rifkin, 2001, 57).

Ocene o pretekli, sedanji in prihodnji vlogi tipov lastništva so zelo različne, zlasti se krešejo mnenja o prihodnosti modela privatne lastnine. Tako se v neoliberalni teoriji (in praksi) vse omejitve uveljavljanja zasebnolastninskih pravic interpretirajo kot protustavna oblika »odtujitve«, priče smo popolni fetišizaciji privatne lastnine. Teoretiki neoliberalizma po mnenju geografa Davida Harveya (2011, 68) posebno vneto negujejo mit zasebne lastnine kot poroka za svobodo in svoboščino. Zagovorniki privatizacije trdijo, da je država slab gospodar, a praktične izkušnje kažejo, da je seveda lahko slab gospodar tudi privatni lastnik, tako država kot privatnik sta torej lahko dobra ali slaba gospodarja (Kirn, 2012). Prepričanja, da je individualna (zasebna) lastnina kot univerzalna vrednota

nujna za gospodarski razvoj in zmanjšanje revščine, ni mogoče podpreti z nikakršnimi zgodovinskimi dejstvi, ugotavlja David Harvey (2011, 68, 69).

Rawls (2012, 151) med temeljne pravice uvršča pravico do posedovanja in izključne uporabe zasebne lastnine. Po njegovem mnenju je eden od razlogov za to pravico omogočanje zadostnega materialnega temelja osebne neodvisnosti in samospoštovanja (vsaj obseg določene oblike nepremičnin, recimo bivališče in zasebno zemljišče), oboje pa je bistveno za primeren razvoj posameznika. Vendar hkrati ugotavlja, da dve širši pojmovanji pravice do lastnine ne veljata kot temeljni, namreč (Rawls, 2012, 151):

1. pravica do zasebne lastnine nad naravnimi viri in proizvodnimi sredstvi nasploh, vključno s pravicami do pridobivanja in zapuščanja (dedovanja);
2. pravica do lastnine, ki vključuje enako pravico do udeležbe v nadzoru nad proizvodnimi sredstvi in naravnimi viri, kar naj bo družbena, in ne zasebna last.

John Rawls (2012, 177, 178) t. i. lastniško demokracijo kot koncept razpršenega lastništva premoženja in kapitala zaradi izjemnega vsesplošnega pomena tipov lastnine opredeljuje celo kot enega od obetavnih tipov družbenih ureditev. Piketty (2014, 2019) zagovarja prevladujoči model privatne lastnine, vendar hkrati ugotavlja, da privatizacija javnega dobra in javnih storitev povečuje ekonomsko neenakost, razslojevanje. V obsežni monografiji *Kapital in ideologija* (*Capital et ideologie*) sodi, da bo treba nekaj bolj radikalnega storiti za zmanjšanje neenakosti, sicer bo slavil t. i. ksenofobni populizem (Piketty, 2019).

Rifkin (2014) poudarja, da so v vsakem načinu upravljanja lastnine določene prednosti in pomanjkljivosti, zavrača pa zahteve tistih ekonomistov, ki v imenu prostega trga zagovarjajo dejansko popolno privatizacijo celotnega planeta, saj obstoječa degradacija ekosistemov in virov dovolj nazorno in jasno kaže na neprimernost vsesplošne privatizacije (Rifkin, 2014, 161). Državna lastnina je po njegovem mnenju primerna za upravljanje številnih javnih dobrin, od cest do javnih šol. Pomanjkljivost pa je pogosto nerazumevanje države ne le pri planetarnih virih (oceani, ozračje itn.), temveč tudi pri zelo kompleksnih in hkrati specifičnih lokalnih razmerah, kjer zagovarja lastnino skupnosti, ki zaradi svojega poznavanja ob upoštevanju ključnih načel učinkovitega in pravičnega gospodarjenja najbolj optimalno upravlja s skupnimi viri, dobrinami, javnimi storitvami (Rifkin, 2014, 161).

Tudi ekonomist in nekdanji podpredsednik prve »osamosvojitvene« slovenske vlade Jože Mencinger (2012, 17, 18) je bil prepričan, da je privatna lastnina potreben, četudi ne zadosten pogoj za gospodarsko učinkovitost. Po njegovem mnenju zgodovinske izkušnje in analize učinkovitosti kažejo, da naj bi bilo bolje živeti v družbi, ki dovoljuje privatno lastnino in »razredno« izkoriščanje, kot v družbi, ki ju prepoveduje. Prav tako nasprotuje zemljiškemu maksimumu. Družba pa ima priložnost, da kasneje del dohodka od kapitala prerazdeli (socialnodemokratski model prerazdelitve v socialno tržnem

gospodarstvu) in se tako vzpostavlja večja enakost in višja stopnja gospodarske učinkovitosti – namesto enakosti v revščini (Mencinger, 2012, 22).

Krščanski socialist Andrej Gosar (1994a, 97, 98) je v tridesetih letih 20. stoletja poudarjal, da je zasebna lastnina z narodnogospodarskega in družbenega vidika pomembna v trojnem pomenu:

1. kot pravica razpolaganja z gospodarskimi dobrinami;
2. kot sredstvo za pridobivanje dohodkov;
3. kot dejstvo, da daje veliko premoženje tudi neko mero politične moči in vpliva.

Ni vseeno, kako je lastnina porazdeljena med ljudmi, zato je poudaril možnosti omejitve zasebne lastnine, in sicer na dva načina: omejitev pravic, ki so z lastnino združene, in omejitev obsega lastnine. Pri kvantitativni omejitvi lastnine je po mnenju Gosarja (1994a, 98, 99) treba razlikovati dve možnosti, lahko se omeji obseg posameznih vrst imetja ali pa se določi »primerna« maksimalna meja glede vsega premoženja, ki ga sme posameznik imeti, kot skrajno sredstvo za preprečevanje krivic, ki izvirajo iz preveč neenakomerne porazdelitve premoženja. Upravičeno poudarja, da spada določanje zgornjega obsega zasebne lastnine med najtežje probleme družbene reforme.

S strani komunistov in Cerkve »spregledani« slovenski krščanski socialist Andrej Gosar (1933; 1935; 1994a; 1994b) je torej pred drugo svetovno vojno argumentirano opozoril tako na škodljivost absolutizacije zasebne lastnine kot tudi na škodljivost njene popolne odprave, zato se je zavzemal za temeljito reformo kapitalizma in pluralistični tip lastništva. Po njegovem mnenju je že takratni tehnični in gospodarski napredek prinesel razmere, ki onemogočajo vztrajanje pri načelu popolne nedotakljivosti zasebne lastnine. Država naj bi po njegovi sodbi imela zaradi pomena obče blaginje pravico, da določene vrste dobrin izvzame iz zasebne lastnine. Obenem poudarja, da je velika nevarnost za občo blaginjo prav neomejeno kopičenje bogastva v rokah posameznih velekapitalistov in njihovih združb. Gosar (1994b, 167, 168) izrecno navaja, da je treba veliko zasebno lastnino skrčiti in omejiti na »primerno« raven. Po njegovi sodbi tudi po krščanskih načelih ni nobenih pravih pomislekov, da se zaradi obče blaginje omeji zasebno blaginjo tako glede določenih dobrin (npr. zemljišč), pa tudi glede finančnega kapitala, saj krščanska etika že od nekdaj priznava širšim, občim interesom prednost pred zasebnimi. Vendar velja poudariti, da njegov krščanskosocialni (krščanskosocialistični) odgovor glede lastnine nikakor ni sledil takratni marksistični zahtevi po popolni razlastitvi in poddržavljenju vseh produkcijskih sredstev.

Papež Frančišek poudarja, da je zasebna lastnina upravičena, kadar prispeva k skupnemu dobru (Francis, 2013). Papež Frančišek (2015, 52) izhaja iz stališča, da se danes verni in neverni strinjamo v tem, da je zemlja (kot planet) skupna dediščina, katere sadovi morajo biti v korist vsem. Načelo podrejenosti zasebne lastnine vesoljnemu namenu dobrin in s tem povezana splošna pravica do njihove rabe je zlato pravilo družbenega vedenja in osnovno načelo celotnega etično-družbenega reda, krščansko izročilo po njegovem

mnenju ni nikoli priznavalo absolutne ali nedotakljive pravice do zasebne lastnine, poudarjalo pa je družbeno vlogo katere koli oblike zasebne lastnine. Naravno okolje pa je skupno dobro, dediščina vsega človeštva in odgovornost vseh. Škofje Nove Zelandije so obsodili dejstvo, da 20 % svetovnega prebivalstva uživa vire tako, da revnim narodom in prihodnjim rodovom kradejo, kar potrebujejo za preživetje (Papež Frančišek, 2015, 53).

Skupno dobro zahteva družbeni mir, ki ga ni mogoče uresničevati brez posebne pozornosti do razdelilne pravičnosti, katere kršitev vedno poraja nasilje, opozarja papež Frančišek (2015, 84). Pojem skupnega dobra (npr. ozračja) pa zadeva tudi prihodnje rodove, zato je nujna medgeneracijska solidarnost. Papež Frančišek (2015, 93) izpostavlja pomen zadrug, lokalnih skupnosti, ki lahko prevzamejo večjo odgovornost, saj jih družni močan čut za skupnost, odgovornost do zapuščine otrokom in vnukom. Navaja primer nastajanja zadrug za pridobivanje obnovljive energije, ki zadoščajo za krajevno samooskrbo in celo ustvarjajo presežek za prodajo. Že Tales iz Mileta je dejal: »Če v neki državi ni pretiranega bogastva niti pretirane revščine, lahko rečemo, da bo prevladala – pravičnost« (Ophuls, 2017, 174).

Harvey (2011, 87) opozarja, da je osnovni namen obsežnega svetovnega vala privatizacije kot glavnega načela neoliberalnih reformnih programov odpiranje novih polj za akumulacijo kapitala, ki so se doslej zdela manj zanimiva s stališča donosnosti: javne storitve (oskrba z vodo, telekomunikacije, prevoz), socialno varstvo (družbena stanovanja, izobraževanje, zdravstvo, pokojnine), javne ustanove (univerze, raziskovalni laboratoriji, zapori) in celo vojskovanje (»vojska« najetih zasebnih plačancev) ter okolje, okoljski viri (vodni viri, genski material). V Sporazumu o trgovinskih vidikih pravic intelektualne lastnine (TRIPS) v okviru Svetovne trgovinske organizacije je med zasebno lastnino uvrščen tudi genski material, semenska plazma (Harvey, 2011, 88). Premestitev pravic, ki zadevajo skupno lastnino in so jih ljudje izbrali skozi leta razrednega boja (pravica do državne pokojnine, do socialnega varstva, do nacionalnega zdravstvenega varstva), v zasebno domeno je po mnenju Harveya (2011, 88) eden najbolj nezaslišanih primerov politike razlaščenja, ki se izvaja v imenu neoliberalne ortodoksosti. Država in državljanji ne smejo izgubljati suverenosti odločanja o dejavnih proizvodnje in storitev, saj izguba ekonomske suverenosti pomeni tudi izgubo dejanske politične suverenosti.

Judt (2011) opozarja, da trg in svobodna igra zasebnih interesov danes ne delujeta za kolektivno korist, zato mora bolj odločno poseči država. S slabljenjem javnih storitev in z njihovim reduciranjem na mrežo pogodbenih zasebnih ponudnikov se začena uničevanje tkiva države. Če so namreč javne dobrine (javne storitve, javni prostori, javni objekti) razvrednotene in jih nadomestijo zasebne storitve, ki so na voljo proti plačilu, se izgublja občutek, da bi morali skupni interesi in skupne potrebe preseči, prekositi zasebne koristi in osebne prednosti. *Če se ne spoštuje pomen javnih dobrin in se dovoli oziroma spodbuja privatizacija javnega prostora, virov in storitev, se podpirajo težnje prepoznavanja zgolj lastnih potreb posameznika.* To hkrati posredno vpliva na šibkejšo soudeležbo državljanov

pri javnem odločanju, kar med drugim še povečuje t. i. demokratični primanjkljaj. Čeri privatizacije zdravstva in prednosti držav s ključnim in kakovostnim javnim zdravstvom so se nazorno pokazale tudi ob pojavu pandemije covid-19 v letih 2020 in 2021. Na primeru železniškega sistema Judt (2011) ugotavlja, da je treba železnico obravnavati tudi kot strateško pomembno socialno storitev države (primer Francije in Italije), ki je na posameznih področjih tudi stroškovno neučinkovita, vendar ohranja moč lokalne skupnosti, zmanjšuje okoljsko škodo in podpira kolektivna prizadevanja. Če železnico izročimo zasebnemu sektorju, se tako izognemo kolektivni odgovornosti za njeno usodo.

Pri odločanju o tipu lastništva torej ni pomembna le ena vrsta stroškov in koristi od lastnine, upoštevati je treba širša merila za ocenjevanje različnih stroškov, razen ekonomskih še socialnih, okoljskih, človeških in kulturnih. Vzpodbudno je, da se v zadnjem obdobju številne lokalne skupnosti in mesta (npr. stotine nemških mest) ponovno odločajo za kontrolo upravljanja npr. oskrbe z energijo in drugimi javnimi službami, ki so jih v zadnjih desetletjih privatizirali. Klein (2014, 114) opozarja, da so praviloma tudi velika državna podjetja (npr. naftna podjetja, podjetja za distribucijo zemeljskega plina) trajnostno neodzivna, torej podobna velikim privatnim podjetjem. Z vidika javne kontrole okoljsko-podnebnega delovanja velikih naftnih družb je pomembno, da bo morala nizozemsko-britanska naftna družba Shell do leta 2030 zmanjšati izpuste toplogrednih plinov za 45 %. To je v okoljsko zgodovinski sodbi maja 2021 odločilo nizozemsko sodišče, kar v praksi pomeni, da bo moral Shell črpati manj nafte in zemeljskega plina. Pomembno je vprašanje, ali so državna energetska in druge politike trajnostno usmerjene (vlaganje ustvarjenega dobička v podporo učinkoviti rabi energije in rabi obnovljive energije, izboljšanje kakovosti energetske oskrbe za vse prebivalce itn.) in postavljajo javno dobro pred ozko zasnovano profitno logiko.

Hardinovi tezi o neuspešnosti gospodarjenja skupnosti s skupnimi viri je nasprotovala Nobelova nagrajenka za ekonomijo Elinor Ostrom (1990; 2008; 2010). Navedla je primere številnih skupnosti, ki so se z uspešnim modelom upravljanja izognile tragediji skupnega. Izpostavila je, da trg (oziroma neoliberalni ekonomski model), države ali zasebniki s koncesijskimi pogodbami niso ponudili zelenih rešitev za trajnostno upravljanje skupnih virov. Podčrtala je, da bo dolgoročno uspešno upravljanje z globalnimi skupnimi naravnimi viri (pojem »skupnega« – *commons*) izjemno pomembno tudi za prihodnost uveljavljanja trajnostnega modela napredka. V zadnjih desetletjih se je zaradi prekomernega morskega ribolova, krčenja gozdov, emisij toplogrednih plinov nadaljevala tragedija skupnega na globalni ravni, izjeme pa so nekateri pozitivni lokalni primeri skupnega lastništva. Ostrom (2010) poudarja izjemen pomen varovanja t. i. skupnih virov – gozdov, pašnikov, ribjega bogastva, vodnih virov, namakalnih sistemov, naftnih polj. Na osnovi številnih konkretnih zgodovinskih in antropološko zasnovanih raziskav skupnega upravljanja ključnih naravnih virov v lokalnih skupnostih od vasi v Švici do vasi na Japonskem ugotavlja, da je gospodarjenje s skupnimi viri najbolj uspešno, če

je njihovo upravljanje (s pomočjo demokratično sprejetih samoupravnih dogovorov) v rokah ljudi, ki jih uporabljajo. Tako je ovrgla tradicionalno prepričanje, da je za uspešno gospodarjenje s skupnimi viri potrebna privatizacija ali upravljanje države.

Rifkin (2014, 159) podčrtuje izjemen pomen raziskovanja Ostrom, zlasti dokazano ugotovitev, da je dolgoročno (več stoletij) okoljsko, ekonomsko in socialno načrtno, demokratično upravljanje tradicionalnih podeželskih skupnosti s skupnimi viri zelo uspešno tudi zaradi dejstva, da so interesi skupnosti postavljeni pred interese posameznikov, ključen je torej socialni kapital. Johanisova in Wolf (2012, 567) zaključujeta, da so številni primeri dobrih, dolgoročnih in bolj pravičnih uspešnih praks tradicionalnega modela skupnega upravljanja lastnine v primerjavi z modelom privatne lastnine uporabni tudi za prihodnost. Evropski participacijski indeks (razmerje med delavsko participacijo in socialno kohezijo, gospodarsko uspešnostjo in trajnostnim razvojem) kaže, da evropska podjetja z močnejšo participacijo delavcev delujejo bolj skladno z ekonomskimi, socialnimi in okoljskimi cilji agende 2020 (Gostiša, 2014b, 410).

Po mnenju Klein (2014, 114) je najbolj učinkovit in demokratičen lastniški model v številnih primerih lastništvo lokalnih skupnosti, občanov – vlagateljev, kmetov, različnih kooperativnih skupnosti. Rifkin (2015, 232) kot ključno značilnost zadrug poudarja, da za razliko od zasebnih podjetij niso namenjene pridobivanju dobička, temveč delovanju v skupnostih, poganja jih torej sodelovanje, zadovoljevanje skupnih potreb, širše socialne zaveze, ne pa ozki, osebni ekonomski interesi. Na tisoče zadrug za zeleno energijo in elektriko se pojavlja v skupnostih po vsem svetu in iz ljudstva ustvarja ekonomskopne temelje za skupno rabo elektrike po regionalnih in celinskih daljnovodih (Rifkin, 2015, 236). Tako je polovica nemških objektov proizvodnje obnovljive energije (vetrne in sončne elektrarne itn.) v lastništvu kmetov, lokalnih skupnosti, različnih zadrug. Na Danskem pa je 85 % vetrnih elektrarn last posameznih kmetov, lokalnih skupnosti, različnih kooperativ, kar med drugim pomembno zmanjšuje pomen sindroma »ne na mojem dvorišču« (Klein, 2014, 115). Rifkin (2014, 213) pa navaja, da je več kot 1 milijarda prebivalcev sveta članov kooperativ, ki zaposlujejo več kot 100 milijonov ljudi, kar je za 20 % več od števila zaposlenih v mednarodnih podjetjih. V ZDA in Nemčiji je vsak četrty prebivalec član kooperative (v gospodarstvu, vključno s kmetijstvom in proizvodnjo hrane, zdravstvu, bančništvu, kreditnih združenjih, zavarovanju, energetiki, telekomunikacijah itn.). V Nemčiji so praktično vsi kmetje, vrtnarji in vinogradniki včlanjeni v zadruge (Sanchez Bajo in Roelants, 2015).

Zanimivo je dejstvo, da je notranje lastništvo zaposlenih najbolj razširjeno v ZDA, saj je imelo 36 % zaposlenih v lasti delnice podjetja, v katerem so bili zaposleni (Gostiša, 2014b, 417). V ZDA je 29.000 kooperativ s 120 milijoni članov in 2 milijonoma delovnih mest. Ključno je dejstvo, da kooperative delujejo kot neprofitna podjetja, ki dostavljajo dobrine in blago z nizkimi mejnimi stroški. Po podatkih Wilkinsona in Picketta (2012, 260) pa naj bi bilo v ZDA 48.000 zadrug s 120 milijoni članov in okoli 10.000

hranilno-posojilnih zadrug z lastnino, vredno okoli 600 milijard dolarjev, ki s finančnimi storitvami oskrbujejo 83 milijonov prebivalcev.

Vse več mladih ljudi želi postati član odprtih, sodelovalnih in demokratično upravljanih kooperativ, ki npr. proizvajajo čisto, zeleno energijo. Klicu po prostem dostopu do komunikacij je torej sledil aktualni klic, zahteva za prosto, zeleno energijo (Rifkin, 2014, 217). Na področju kmetijstva v EU obvladujejo zadruge več kot 50 % preskrbe s kmetijskimi proizvodi, njihov delež pri pobiranju, predelavi in prodaji pridelkov pa je več kot 60 %. V ZDA dostavijo zadruge na trge 30 % kmetijskih proizvodov, v Braziliji prispevajo 40 % BDP v kmetijstvu, na Novi Zelandiji obvladujejo 95 % mlekarkega trga in 70 % trga mesa in mesnih izdelkov (Sanchez Bajo in Roelants, 2015, 164). V Sloveniji je bilo leta 2015 registriranih 386 zadrug, njihovo število pa se povečuje (Avsec, 2015, 316).

Zadružno obliko kmetijske proizvodnje z elementi predelovalne dejavnosti imajo tudi t. i. kibuci in mošavi, ki so se pojavili sredi 20. stoletja v Izraelu. Razlika med kibuci in mošavi je v tem, da sta zemlja in oprema v kibucu last skupnosti (zadruge), ki tudi sprejema odločitve o proizvodnji (Pahor, 2014b), v mošavu pa je zemlja last posameznih gospodinjev – članov, ki se tudi odločajo o proizvodnji. Mošav kot zadruga skrbi za nabavo, prodajo in strojni park. Po dolgotrajni krizi in zmanjševanju števila izraelskih kibucev kot egalitarnih skupnosti sta se v začetku 21. stoletja njihova privlačnost in pomen začela povečevati, prav tako se je zasakal dolgotrajni proces zmanjševanja in staranja njihovih prebivalcev. Medsebojna pomoč in druženje v okviru solidarne skupnosti namesto izrazitega individualizma, visoka stopnja odgovornosti do drugih, kakovostno šolanje in življenjsko okolje ter občutek varnosti so pomembni razlogi privlačnosti, oživljanja praviloma prenovljenih kibucev. Za razliko od tradicionalnih kibucev je namreč večina sodobnih zasnovana na privatni lastnini hiš, opuščeno je načelo enakih plač, toda vsi člani kibuca imajo zagotovljen minimalni dohodek, zdravstveno zaščito, šolanje, varno starost. Prav tako je članom dovoljeno delo izven kibuca, a za skupnost morajo prispevati določen delež zaslužka. Vendar vsem, zlasti mladim prebivalcem, taka ali drugačna oblika kolektivismu ne predstavlja dovolj privlačnega načina življenja.

Profitna organizacija torej ni edini učinkovit način skupnega dela ljudi za zagotavljanje pomembnih storitev. *Johanisova in drugi (2016, 304) opozarjajo, da so številne zadruge po določenem obdobju zlasti zaradi ekonomskega pritiska v tekmovalnem okolju izgubile etično poslanstvo in jih pretežno motivira zaslužek, dobiček.* V velikih zadrugah pa se krepi moč upraviteljev zadrug, članstvo pa postaja pasivno. Seveda tudi zadruge niso idealne skupnosti, tudi v mnogih zadrugah je prišlo do neuspehov, popačenj ali celo škandalov. Vendar senčne pasti združništva nikakor ne postavljajo pod vprašaj avtonomnega, samoupravnega in na enakopravnosti, zaupanju ter dolgoročnosti odgovorno zasnovanega zadružnega poslovnega modela skupne lasti in izjemnega pomena socialnega kapitala. V prihodnje naj bi bile zadruge eden od stebrov trajnega gospodarskega razvoja ter motor za ustvarjanje skupne in medgeneracijske blaginje (Sanchez Bajo in Roelants, 2015, 297).

Mondragon – ekonomska demokracija v delavski samoupravni kooperativi (znotraj kapitalizma)

Ena najbolj znanih kooperativ, združenih skupin (znotraj kapitalizma) je korporacija Mondragon v baskovski regiji Španije. Od leta 1956 se je po idejah katoliškega duhovnika Arizmendija razvijala v skupino številnih zadrug (od podjetij do bank in zavarovalnic v različnih državah) v lasti zaposlenih z okoli 81.000 delavci leta 2019 (v veliki večini kot solastniki) (Mondragón: One of Spain's ..., 2020).

Primer kooperative Mondragon je po mnenju Lessema in Schiefferja (2010, 241) praktična ilustracija severnega modela socialne ekonomije, t. i. tretja pot, torej alternativa egoističnemu kapitalizmu in razosebljenemu socializmu 20. stoletja. Duhovnik Arizmendi je verjel v revolucijo, ki pa naj bi po njegovem mnenju bila postopna (vsakodnevne učinkovite spremembe v nastajajoči verigi novih struktur), miroljubna in nenasilna. Moralna, kulturna revolucija mora biti tudi gospodarska, ali pa ne bo uspešna, je njegovo geslo. Jezusa Kristusa pa je opisal kot največjega revolucionarja v zgodovini človeštva (Lessema in Schieffer, 2010, 247).

Leta 2009 je združna skupina Mondragon (lokalni razvoj z globalno vizijo) razpolagala s 33 milijardami evrov premoženja in skoraj 15 milijardami evrov prodanega blaga (Sanchez Bajo in Roelants, 2015, 245), kar pa je še vedno manj od posamičnega premoženja najbolj bogatih Zemljanov (nad 100 milijard evrov). V ospredju načina delovanja in upravljanja je načelo solidarnosti znotraj skupnosti ob strogem podjetniškem pristopu, torej dinamično iskanje občutljivega ravnotežja med navidezno izključujočima se lastnostma združnega poslovnega okolja: med učinkovitostjo in demokratičnostjo, med gospodarskimi in socialnimi interesi, med enakostjo in hierarhično organizirano-stjo (Sanchez Bajo in Roelants, 2015, 284).

Mondragonove zadruge (kombinacija tako lastništva kot enakopravnega sodelovanja zaposlenih pri upravljanju in volitvah zastopnikov v nadzorni svet) so bolj dobičkonosne kot druga španska podjetja in se lahko pohvalijo z najvišjo delovno storilnostjo v Španiji. V okviru kooperativ se povezuje na znanju zasnovano podjetništvo s socialno pravičnostjo in solidarnostjo, humanizacijo dela, ravnovesjem med trgom in planiranjem, decentralizacijo, solidarnostjo v okviru skupnosti in demokratičnostjo s soodločanjem in solastništvom zaposlenih v podjetjih (en delavec, en glas). Najvišji organ je generalna skupščina, vsako jutro se sestane svet vodenja podjetja, kjer je prisoten tudi menedžer, ki pa nima pravice glasovanja. V podjetju je tudi poseben svet upravljanja, ki je ključni izvršilni organ podjetja, torej sta vodenje in delovanje podjetja strogo ločena. V podjetju je tudi socialni svet, v veliki meri sestavljen iz delavcev, ki pa se sestane le enkrat letno.

Razlike med plačami so odvisne od odločitve zaposlenih, praviloma pa so razmerja med najvišjo in najnižjo plačo 6 : 1, kar potrjuje prevlado načela solidarnosti (Mondragón: One of Spain's ..., 2020). Dobiček se v manjši meri deli med zaposlene in v solidarnostni, rezervni sklad podjetja (nerazdelna rezerva), predvsem pa je namenjen za

investicije, za nove projekte in odpiranje novih delovnih mest, za skupne lokalne zadeve (zlasti za izobraževanje). V primeru manjših finančnih težav se problemi rešujejo z demokratično sprejetim znižanjem plač, ob večjih finančnih težavah se delavce podjetja v težavah zaposli v drugih podjetjih korporacije, njihove lastne banke pa priskočijo na pomoč s posojili z minimalnimi obrestmi ali brez njih (Wilkinson in Pickett, 2012).

Po mnenju Davida Ellermana (2018) je ključna inovacija koncepta zadrug Mondragon, da ima vsak zaposleni v podjetju račun, na katerega se stekajo dobički in s katerega se financirajo investicije ali izgube. Namesto na konceptu individualnega lastništva milijonarjev ali milijarderjev je kooperativa Mondragon zasnovana na lastništvu delavcev, namesto stekanja velike večine dobička k lastnikom podjetij se v kooperativi celotni dobiček deli na osnovi odločanja delavcev, solastnikov podjetja. Koncept ekonomske demokracije je prisoten v vseh poljih delovanja kooperativ.

Kooperative imajo 15 inovacijskih centrov, od leta 1997 pa tudi lastno univerzo z okoli 5000 študenti (Mondragón: One of Spain's ..., 2020). Univerza in sistem izobraževanja je zasnovan na vrednotnem sistemu sodelovanja, trajnostnega razvoja, družbene odgovornosti in socialne pravičnosti, na povezavi izobraževanja in kooperativnih podjetij. V okviru kooperativne univerze delujejo fakulteta za inženiring, fakulteta za podjetništvo, fakulteta za humanistične in izobraževalne znanosti in fakulteta za gastronomijo.

Naraščajoča družbena neenakost in preseganje zgornje meje zmogljivosti planeta so po mnenju pisca tudi posledica prevladujočih lastninskih razmerij, torej primata privatne lastnine ter s tem povezanega razkošnega, luksuznega potrošništva večine najbolj premožnih lastnikov materialnega premoženja, finančnega kapitala, izjemno bogatih globalnih športnih, glasbenih, medijskih, spletnih in drugih zvezd. V veliki večini (so tudi sicer redke, odgovorne izjeme!) njihov osebni ekološki odtis (poraba naravnih virov in obremenjevanje okolja) za nekaj velikostnih razredov presega za globalnega posameznika še »dovoljeno« biokapaciteto. Ogromni potrošniški, okoljski pritiski najbolj bogatih pomembno zmanjšujejo vse bolj omejen okoljski in preživitveni manevrski prostor za druge prebivalce, za prihodnje generacije in zmanjšujejo delež biosfere za druge zemeljske vrste. Vsako energetsko potratno in veliko terensko vozilo, množica razkošnih hiš, stalni letalski prevozi npr. s privatnimi letali in helikopterji, luksuzne jahte, nakupi morskih otokov in številne druge oblike luksuzne potrošnje najbolj premožnih nadpovprečno prispevajo k uničevanju eksistenčnih pogojev življenja.

Lastninska razmerja, odločitev o izboru osnovnega modela oziroma koncepta lastništva in opredelitev lastninskih pravic tudi s širšega vidika novih družbeno-ekoloških razmerij je eden od ključnih strateških ciljev v zahtevnem obdobju prehoda od kapitalistične v ekosistemsko družbeno ureditev. Velike premoženjske razlike so tudi po mnenju pisca med drugim posledica velikih razlik v obsegu lastnine in temeljno vplivajo na družbeno neenakost, okoljsko neodgovorno ravnanje z lastnino pa tudi

ogroža ekosistemska ravnovesja. *John Rawls (2012, 227, 228) sodi, da nobena ureditev s (prevladujočim) privatnim lastništvom nad proizvodnimi sredstvi ne more uresničiti idealov državljana in družbe, ki jih izraža pravičnost kot poštenost. Obenem pa je treba upoštevati še pomembnost demokracije na delovnem mestu, zato je po njegovem mnenju Millova ideja o podjetjih, ki jih upravljajo delavci, povsem združljiva s konceptom družbe t. i. lastniške demokracije.*

Lastninska razmerja ekosistemske družbene ureditve bodo morala upoštevati npr. dejstvo, da tako tip lastništva kot obseg lastniških pravic ključno vplivata npr. na gospodarski razvoj in blagostanje, na stopnjo družbene enakosti in preživitveno pomembne ekosistemske storitve, katerih delovanje je temeljno tudi za prihodnje generacije in druge vrste. Za opredeljevanje in snovanje lastniških razmerij začetnega obdobja ekosistemske družbene ureditve so seveda izjemno pomembne ne le kapitalistične izkušnje upravljanja z dominantno vlogo privatne lastnine, temveč tudi teoretična in praktična spoznanja o lastniških razmerjih različnih tipov socializma in lastniških tipov različnih skupnosti v preteklosti in sedanjosti.

Za prihodnost so med drugim po mnenju pisca zelo pomembne, vendar zlasti zaradi ideoloških razlogov nekako potisnjene na rob, ideje in prakse t. i. utopičnih socialistov 19. stoletja. Utopični socialist Charles Fourier je v začetku 19. stoletja predlagal neko vrsto skupnostne lastnine, sistem solastnine kot predhodnice današnjih kooperativ, saj je izrazilo nasprotovanje »enostavni lastnini«, lastnini posameznih kapitalistov. Duh enostavne (privatne) lastnine prevladuje v civilizaciji, v njej ni nobenega načela o sestavljenem lastništvu ali o podrejenosti zasebnih posesti potrebam množice, je zapisal (Fourier, 1979, 293). Predlagal je ustanovitev t. i. falansterijev kot združnih skupnosti (1600–1800 ljudi), kot »domaćih kmećkih asociacij«, ki bi omogoćale dostojno življenje (Fourier, 1979, 311; Brglez, 1979, 43).

Ugotovil je veliko nemotiviranost delavcev, ko delajo za mezđno delo, na drugi strani pa izredno motiviranost, ko delajo zase. Zato je Fourier (1979, 312–314) trđil, da bi si morali kot prvi ekonomski cilj zastaviti nalogo, da se spremenijo vsi plaćani delavci v sozainteresirane ali pridružene lastnike (družabniki-delničarji), ki bi bili člani združenja, kar naj bi se lahko vzpostavilo samo v sistemu solastnine (družbeni ali »sestavljene lastniški duh«). »V novem redu naj bi vsi ljudje uživali jamstvo blaginje, neki minimum, ki zadošća za zdaj in bo zadošćal v prihodnje, in da jih to jamstvo rešuje vsakršnega strahu zase in za svojece« (Fourier, 1979, 314). *Šele po zagotovitvi življenjskega minimuma za vse lastnike (zaposlene) v t. i. Harmoniji se opravi delitev dobićka po pravilu, da je vsak (moški, ženska, otrok) plaćan v sorazmerju (ne zagovarja torej enakega plaćila za vse) s svojimi sposobnostmi: kapitalom, delom in talentom* (Fourier, 1979, 314).

Fourierov koncept solastnine je okvirno podoben konceptu lastnine t. i. inkluzivnega ljudskega kapitalizma, kjer naj bi se delavsko lastništvo (»delniška demokracija«) razširilo na vse poslovne partnerje (Rus, 2009, 12). Obenem velja podćrtati, da je bil Fourier

(1979, 294) med prvimi, ki je razen na veliko neenakost v delitvi sadov industrializacije (zločina industrializacije – suženjstvo in revščina) in potrebo zagotavljanja minimalne blaginje (življenjskega minimuma) za vse opozarjal, da »neurejena industrija uničuje gozdove, pustoši vire, izziva orkane in vse atmosferske ekscese«.

Tudi Claude-Henri de Saint-Simon je poudarjal egalitarno razdelitev dobrin in pomen soodločanja v družbi. Poleg soodločanja je kot cilj družbe postavil tudi solastništvo in soudeležbo pri izplačevanju dobičkov (Saint-Simon, 1979). Vendar Tomaž Mastnak (2022) kritično sodi, da so Saint-Simon in njegovi učenci, sledniki industrijo obravnavali kot nekaj kulturnega, oblast v industrijski družbi pa bi morala biti v rokah »načelnikov industrije«. Robert Owen je za razliko od Fouriera, Saint-Simona in drugih utopističnih mislecev svojo idejo solastništva tudi v praksi uresničil. Owen je uvedel »kooperativne družbe (konzumne in produktivne zadruge), ki so od tedaj praktično dokazale vsaj to, da sta tako trgovec kot tovarnar osebi, ki ju je zlahka moč pogrešati«, kot je zapisal Engels (Medved, 2018b).

Owen je ustanovil »kooperativno vas«, najprej v New Lanarku in kasneje v New Harmonyju (Brglez, 1979, 47). V New Lanarku, v nekakšni delovni koloniji na Škotskem, je Owen dosegel bolj »humane« delovne razmere svojih delavcev (osnovno zdravstveno zavarovanje, skrajšan delovni čas, obvezno šolanje in prepoved dela za otroke itn.). Kljub humanizaciji delovnega razmerja in bivalnega okolja ter precej krajšemu delovnemu času je bila produktivnost tovarne v New Lanarku bistveno višja kot povprečna produktivnost v regiji. Owen je s podobnimi socialističnimi ukrepi želel velikopotezno rešiti bedo na Irskem, vendar mu tedanji vodilni politiki in kapitalisti niso dovolili izvesti reform. Ovnova pot se je nadaljevala v Indiani (ZDA), kjer je ustanovil socialistično vas, imenovano New Harmony, ki je delovala na egalitarnih načelih s skupno lastnino. V skupnosti New Harmony je nadgradil konzumne, kooperativne zadruge New Lanarka v kooperativno naselbino, kjer je bila celotna lastnina vasi v solastniški obliki. Skupnost v New Harmonyju je po nekaj letih razpadla, saj mentaliteta ljudi tistega časa še ni bila zrela za tak preskok v načinu življenja, ljudje v komuni pa niso bili vajeni dela na zemlji (Brglez, 1979; Dilas-Rocherieux, 2004). Primož Medved (2017; 2018a; 2018b) na osnovi terenskih raziskovanj delovanja evropskih trajnostnih sosesk ugotavlja, da nekatere po načinu delovanja presenetljivo izhajajo iz (torej ponovno) aktualne dediščine Ovnovih urbanih vizij utopičnega socializma.

Klasiki marksizma so namesto modela zasebne lastnine zagovarjali prevladujoči model družbene, zlasti državne lastnine temeljnih produkcijskih sredstev. V Komunističnem manifestu (Marx in Engels, 2012) je jasno zapisano, da komunizma ne označuje odprava lastnine nasploh, temveč odprava t. i. buržoazne lastnine, ki omogoča izkoriščanje človeka po človeku. Z lastnim delom pridelana, pridobljena lastnina pa je po mnenju klasikov marksizma zaslužena lastnina. Tudi Fromm (2008, 246, 247) izrecno poudarja, da Marx in drugi socialisti niso nikoli predlagali česa tako neumnega, kakor to, da bi

bilo treba podružbiti osebno lastnino ali stvari, ki jih nekdo uporablja. V mislih pa so imeli lastništvo kapitala, torej proizvodnih sredstev, ki lastniku omogoča proizvodnjo družbeno neželenih izdelkov, poleg tega pa jim omogoča, da delavcu postavlja pogoje, ker mu on, lastnik, »daje« delo. Številna socialistična gibanja so poudarjala pomen skupnega lastništva proizvodnih sredstev kot možnega cilja razvoja proizvodnih sil. Drugi socialisti pa so ostali pri oznaki javnega lastništva proizvodnih sredstev in skupnostno lastništvo po Marxovi shemi uvrščajo med cilje hipotetičnega »razvitega komunizma«. Po tem prepričanju naj bi bilo torej državno lastništvo npr. industrije značilno za prehodno obdobje od kapitalizma v socializem.

V nekdanji Sovjetski zvezi je bila najpomembnejša državna lastnina, v zelo podrejenem položaju pa kolektivna (predvsem v kmetijstvu), osebna in zasebna lastnina (Žepič, 2007). Razlika med osebno in zasebno lastnino je bila v tem, da so osebno predstavljala sredstva, namenjena porabi, zasebno pa sredstva, namenjena proizvodnji. Sicer neuspeli poskus z državnim lastništvom v centralno načrtovanih gospodarstvih držav »realnega socializma« Vzhodne Evrope je med drugim nameraval poskrbeti za »rešitev« problema naraščajoče koncentracije produkcijske moči v zasebnih rokah. Toda zgoščevanje produkcijske moči v državnih rokah, pod strogim nadzorom partije, ni bilo samo neučinkovito, privabljal je tudi korupcijo, vodilo k zanikanju človekovih pravic, omogočilo obsežno degradacijo bivalnega in delovnega okolja z neposrednim okoljskim ogrožanjem zdravja ljudi itn. Državna lastnina se je v nekdanjem realnem socializmu (vključno s samoupravno socialistično Jugoslavijo) še manj ozirala na okolje in naravo kot zasebna lastnina v ekonomsko in tehnološko razvitem kapitalizmu, obe pa sta bili v primežu modela rasti (Kirn, 2012, 111). Polom državnega socializma je kasneje utrdil napačno prepričanje, da ni uporabnih alternativ standardnemu kapitalističnemu modelu in konceptu »svete« privatne lastnine (Wilkinson in Pickett, 2012, 259). K temu je prispevalo tudi dejstvo, da je bilo v nasprotju z Marxovo idejo ekonomsko planiranje v Sovjetski zvezi daleč od demokratičnosti (Cockshott in Cottrell, 1993, 5).

V socialistični samoupravni Jugoslaviji se je prav tako uveljavljalo širjenje javnega lastništva na račun privatnega lastništva, po drugi svetovni vojni tudi z radikalno in pogosto nasilno nacionalizacijo. Vendar je v drugi fazi razvoja lastništva prišlo do prenosa lastniških pravic od državne lastnine k t. i. družbeni lastnini. Po podržavljenju lastnine je prišlo torej v takratni Jugoslaviji do nadaljnjega procesa podružbljenja produkcijskih in reprodukcijskih sredstev ter s tem povezanega sobivanja različnih oblik lastnine: osebne, občinske, družbene in državne, do neke mere celo privatne, ki pa je bila npr. na področju kmetijstva strogo zamejena (Kirn, 2014, 308). Gal Kirn (2014, 308) v nasprotju s številnimi kritiki modela družbene lastnine sodi, da je le-ta ena največjih pridobitev jugoslovanskega samoupravljanja. Državna lastnina je prehajala v roke družbe, a lastnina, paradoksalno, ni od nikogar in je hkrati v rokah vseh. V jugoslovanski socialistični samoupravni praksi se je torej uporabljal pojem družbena lastnina, vendar Vugrin (2005,

420) poudarja, da družbena lastnina pravzaprav ni bila posebna oblika lastnine, ampak je bila nekakšna metafizična oblika lastnine delavskega razreda ter jo je težko primerjati npr. z javnim dobrim, kjer kot lastnik nastopa država, lokalna skupnost ali posameznik (v primeru naravnega javnega dobra) in ima na teh stvareh (nepremičninah) vse lastninske pravice in dolžnosti.

Po mnenju Gala Kirna (2014, 308, 309) je jugoslovanski model družbene lastnine v veliki meri šel dlje od popularnih teorij »skupnega«, od vztrajanja na izključujoči alternativni med režimom privatne lastnine in socializmom kot režimom državne lastnine. Jugoslovanski model družbene lastnine naj bi presegel to dvojnost, saj je na eni strani nadaljeval procese razlaščenja kapitalistov od kapitala, na drugi strani pa izvajal politiko socializacije posameznih kapitalov, kjer naj bi upravljanje postopoma prešlo v roke producentov in organizatorjev delovnih in reprodukcijskih procesov. Socialistični ideologi so verjeli, da bo ta razvoj preprečil povratak k zasebni lastnini, a kot vsi tipi lastniških razmerij tudi družbena lastnina ni bila imuna na protislovnosti socialističnega razvoja. Družbena lastnina naj bi bila izraz »socialističnih družbenoekonomskih odnosov med ljudmi« ter »osnova svobodnega združenega dela in vladajočega položaja delavskega razreda v proizvodnji in družbeni reprodukciji v celoti, kot tudi osnova z lastnim delom pridobljene osebne lastnine, ki je namenjena za zadovoljevanje človekovih potreb in interesov« (Kirn, 2014, 309). V navedeni definiciji leži velika napetost, kako namreč definirati (dopuščen) obseg »osebne lastnine« in raven »človekovih potreb« ter s tem povezan problem približevanja modelu privatne lastnine oziroma obstoja in celo delnega prepoznavanja interesov kapitala. Krepila naj bi se torej t. i. individualna družbena lastnina, ki omogoča, da nekdo individualno upravlja s stroji, dohodki, zemljišči. Jugoslovanskih samoupravnih delovnih organizacij ni možno primerjati s kibuci, ker niso uveljavile skupne potrošnje, niti niso razvijale neomejene solidarnosti med svojimi člani, toda s kibuci jih je povezovala relativno majhna vertikalna socialna diferenciacija in (kljub izraženi kritičnosti delavcev) visoka ideološka privrženost zaposlenih samoupravnemu sistemu (Rus, 1985).

Nasprotno od Gala Kirna (2014) pa Veljko Rus (1988, 21) sodi, da bi odpravo meznega odnosa znotraj jugoslovanskega modela samoupravljanja omogočil šele pluralizem lastninskih pravic, torej proces »reprivatizacije« podjetij z delničarstvom zaposlenih, saj naj bi samozaposlovanje omogočilo dejansko uveljavitev samoupravljanja. Vse dokler so proizvodna sredstva v družbeni lasti, je po njegovem mnenju družba delodajalec, delavci imajo mezni status, šele razgradnja avtonomne družbene lastnine v podjetniško in kolektivno bi omogočila združevanje med delom in kapitalom. Tako bi se vzpostavila skladnost med privatno lastnino delavcev na njihovo delovno mesto in privatno lastnino na proizvodna sredstva. Rus (1988, 21) je podpiral zelo postopen prehod (npr. čez mešane oblike lastništva) k razgradnji anonimne družbene lastnine proizvodjalnih sredstev v podjetniško, privatno lastnino zaposlenih. Gal Kirn (2014, 313) tej tezi odločno nasprotuje,

saj po njegovem mnenju »več kapitalizma« ne more voditi k okrepljenemu socialističnemu razvoju. Zagovornik ekonomske demokracije Mate Gostiša (2017, 17) pa sodi, da je socializem (realni in tudi samoupravni) z državno oziroma družbeno lastnino in planskim oziroma dogovornim gospodarstvom svojo zgodovinsko priložnost že zapravil.

Samo Kavčič (2011, 77) poudarja, da ima družba legitimno pravico lastnikom postaviti pogoje, ki utelešajo zahtevo družbe po skladnosti upravljanja lastnine z družbenimi vrednotami, toda obstoječi vzorci državnega upravljanja so v splošnem neustrezni, obenem pa nastajajo nove oblike lastnine. V dobro človeštva in kot podporo inovacijam bi bilo treba zakonsko omejiti tudi pravice glede intelektualne lastnine, ki se danes uporablja s pomočjo monopolizacije intelektualnega prostora za zaslužnjevanje.

Zavedati se je treba številnih pasti enostranskega in univerzalnega procesa podružbljanja (»socializacije«) celotnega gospodarstva, na katere je že pred drugo svetovno vojno prepričljivo opozarjal tudi slovenski krščanski socialist Andrej Gosar (1933; 1935). Proces podružbljanja gospodarstva po njegovi zamisli ni mogoče enačiti s prisilnim poddržavljenjem oziroma razlastitvijo premoženja brez državnega odkupa, zato ni predlagal (vsesplošnega) ukinjanja zasebnega lastništva proizvodnih sredstev in kapitala, temveč model razpršene lastniške strukture in soudeležbo delovnih ljudi pri lastništvu, pa tudi pri delitvi ustvarjenega dohodka in soupravljanju podjetij.

Fromm (2008, 351) je kritično opozoril, da so lahko zakonite oblike javne, državne ali družbene lastnine enako prisilne in odtujene kot zasebna lastnina, če jo upravljajo uradniki, ki zastopajo koristi delavcev in uslužbencev le po imenu, ne pa v resnici. V obdobju naraščajoče privatizacije socialnih in zdravstvenih storitev, vodnih virov, celo vojaških dejavnosti in zaporov so pobude za povečanje javnega lastništva, nacionalizacije ali socializacije sredstev za proizvodnjo neke vrste tabu tema. Seveda ni nobenega dvoma, da so lahko državna podjetja ali storitve zelo neučinkovite, vendar številni primeri javnih podjetij v državni in delavski lasti, torej kooperative, kažejo, da lahko poslujejo relativno učinkovito, ugotavlja Baer (2016, 11). Hkrati velja poudariti, da javno lastništvo ali nacionalizacija proizvodnih sredstev ni zgolj značilnost socializma, kar je zelo pogosto javno mnenje. Tako je po drugi svetovni vojni prišlo do nacionalizacije težke industrije Velike Britanije, v Avstraliji pa je zgodovinsko zelo prisotno javno lastništvo podjetij, bank, komunikacijskih omrežij, prometnih sistemov, tudi letalskih podjetij (npr. Qantas Airways).

Rawls (2012, 180) ugotavlja, da tako kapitalizem »*laissez-faire*« kot t. i. kapitalizem blaginje dopuščata velike neenakosti glede posedovanja stvarne lastnine (produkcijskih sredstev in naravnih virov), čeprav so socialni ukrepi, kot namiguje ime »kapitalizem blaginje«, lahko precej velikodušni. Tudi kapitalizem blaginje dopušča, da ima majhen razred ljudi pretežen monopol nad proizvodnimi sredstvi, zato Rawls (2012) z vidika načela pravičnosti vidi prihodnost razen v liberalni socialistični ureditvi tudi v t. i. lastniški demokraciji, ki naj bi bila zasnovana na razpršenem lastništvu premoženja in kapitala. Wilkinson

in Pickett (2012, 271) sodita, da je razsežnost današnje ekonomske neenakosti posledica dejstva, da je demokracija izključena iz gospodarstva. Demokracijo je torej treba podaljšati do delovnega mesta, in sicer z lastništvom zaposlenih, zadrugami proizvajalcev in porabnikov, zastopniki zaposlenih v upravnih odborih podjetij itn. *Modeli delavske participacije so v začetni fazi oblikovanja ekosistemske družbene ureditve (ekosocialni kapitalizem) lahko prvi korak k delavskemu lastništvu podjetij, npr. v obliki delavske zadruga.*

Socialna ekonomija – koncepti kooperativ, združništva

Utting (2015) navaja, da je bilo okoli leta 2012 na svetu več kot 760.000 kooperativ in vzajemnih združenj z več kot 810 milijoni članov, ki so posedovala 18.800 milijard dolarjev premoženja, njihovi letni prihodki so znašali 2400 milijard dolarjev. V španski Baskiji, kanadskem Quebecu, indijski Kerali in drugje postajajo podjetja in ustanove socialne ekonomije ne le motorji lokalnega (regionalnega) gospodarstva in družbenega razvoja, temveč tudi upoštevanja vredna politična moč, ki se lahko postavi nasproti interesom poslovne in politične elite (Utting, 2015).

Socialna ekonomija in socialna podjetja pomenijo spremenjen način poslovanja in lahko zato korenito preoblikujejo socialno-ekonomsko okolje Evrope, EU pa ostaja v senci prevladujočega, tržno-profitno zasnovanega kapitalističnega sistema tradicionalnih podjetij. Zaradi novih trendov se je v zadnjih letih razvilo krožno gospodarstvo, ki temelji na sodelovanju in ustvarja priložnosti za pospešeno širjenje socialnih podjetij v Evropi (Social Enterprises and ..., 2016). V Evropi podjetja, ki jih lahko uvrstimo v socialno in solidarnostno ekonomijo, predstavljajo dobrih 10 % vseh podjetij (Zimani, 2016).

Socialna ekonomija in socialna podjetja imajo vse pomembnejšo vlogo, predvsem ker lahko rešijo nekatere velike izzive, s katerimi se trenutno sooča Evropa, zlasti potrebo po spodbujanju trajnostne in socialno vključujoče gospodarske rasti ter ustvarjanju delovnih mest (Social Enterprises and ..., 2016, 11–13; Prihodnost socialnih podjetij ..., 2016, 3). Hkrati se zavzemajo za bolj usmerjene cilje, kot so tisti v zvezi z begunsko krizo (zaposlovanje beguncev), degradacijo okolja in potrebo po spodbujanju večje enakosti med spoloma (bistveno večji delež žensk pri vodenju socialnih podjetij). Pomembno je dejstvo, da socialna ekonomija ne postavlja v ospredje maksimizacije dobička, zato lahko socialna podjetja ustvarjajo delovna mesta tudi v obdobjih, ko jih tradicionalna podjetja zmanjšujejo. Tako je v obdobju 2008–2015 v Španiji nastalo več kot 31.000 socialnih podjetij z 210.000 delovnimi mesti (Social Enterprises and ..., 2016, 13). Poudariti velja, da je socialna ekonomija zasnovana na povečani teritorialni povezanosti, na krepitvi lokalnega in regionalnega gospodarstva, kritju lokalnih potreb (Social Enterprises and ..., 2016, 13).

Z Mondragonom kot največjo delavsko samoupravno kooperativo na svetu (več kot 250 podjetij in več kot 100.000 delavcev-solastnikov podjetja v več kot 40 državah, z raziskovalnimi centri, bankami in univerzo) se je hkrati dejansko začela ustvarjati osnova ekonomij skupne blaginje (Lessem in Schieffer, 2010).

Drug primer udejanjanja socialne ekonomije izhaja iz Brazilije. Brazilska vlada je ob sodelovanju brazilskega foruma solidarnostne ekonomije kot odgovor na krizo (revščina, skokovit porast brezposelnosti) v osemdesetih letih 20. stoletja podprla širjenje solidarnostnega tipa gospodarstva (namesto ozko tržno zasnovanega) kot alternativnega gospodarskega sektorja (v procesu širjenja) v številna podjetja. Na osnovi pilotnega poskusa sprejemanja participativnega mestnega proračuna brazilskega mesta Porto Alegre v letu 1989 se je praksa razširila na stotine mest v Latinski Ameriki in drugam po svetu (Miller, 2010; Felber, 2012).

Baer (2016, 4) navaja tri tipe lastništva v ekonomskem sektorju nove družbene ureditve (model demokratičnega socializma), ki so skoraj identični Gosarjevemu (1933; 1935) predlogu tipov lastništva v njegovi viziji novega družbenega reda:

1. prevladujoči javni sektor;
2. precejšnji kooperativni sektor;
3. precejšnji privatni sektor srednjih in malih podjetij (proizvodnja dobrin, storitve).

Z vidika uvajanja začetne oblike ekosistemske družbene ureditve je upoštevanja vreden predlog lastninjenja ameriških demokratičnih socialistov, ki v ospredje postavljajo različne oblike delavskega lastništva, npr. delavske zadruge ali javna podjetja, ki jih upravljajo zastopniki delavcev in potrošnikov. Obenem pa za velika podjetja (npr. energetika, proizvodnja jekla) sodijo, da je potrebna določena oblika državnega lastništva. Ne predlagajo torej ukinjanja privatnih podjetij, vendar sodijo, da mora vlada uporabljati zakonodajo in davčne mehanizme, da privatna podjetja delujejo v javnem interesu in opustijo destruktivno delovanje, kot je npr. prenos dejavnosti v države z nizkimi plačami ali z nizkimi okoljskimi standardi (What is Democratic ..., 2018). Wallerstein (1999, 29) poudarja, da so se socialnodemokratske stranke večinoma odpovedale še zadnjim sledem svoje zgodovinske opozicije proti kapitalizmu kot sistemu. Za razliko od socialne demokracije in tradicionalnega reformnega koncepta ekonomske demokracije je za novo evropsko levico razmerje med lastništvom in proizvodnjo ključnega pomena, saj je dominacijo kapitalističnega privatnega lastništva treba preseči z dejanskim podružbljenjem, z družbeno lastnino. Odprava kapitalističnega sistema lastnine pomeni po mnenju Cornelia Hildebrandt (2012) prenos ključnih gospodarskih subjektov v javno lastnino, konkretni predlogi celotnega polja in možnega obsega javnega lastništva pa se razlikujejo.

Die Grünen, torej nemška »zelena« politična stranka, na osnovi sprejete opredelitve svobodne družbe in socialno tržne ekonomije postavljajo v ospredje pravico do privatne lastnine (To Respect and ..., 2021, 34, 35), vendar hkrati opozarjajo na tveganja velike zgostitve lastništva, kar negativno vpliva na demokracijo in tržno gospodarstvo, zato predlagajo bolj enako razporeditev bogastva, a brez bolj konkretnih

predlogov. Na splošno pa podpirajo nove oblike skupnostnega lastništva, kooperativ, za zemljišča predlagajo omejitve obsega privatnega lastništva, in sicer na račun večjega obsega zemljišč v javni lasti.

Nemška *Die Linke* kot politična stranka nove evropske levice zagovarja t. i. pluralistični javno-zasebni koncept lastništva. Vendar je njihov cilj povečanje javne lastnine v različnih oblikah, velike in pomembne gospodarske subjekte želijo pretvoriti v eno od demokratičnih oblik javne lastnine. Njihovo ključno izhodišče je naslednje: zaradi izjemno slabih izkušenj iz preteklosti cilj demokratičnega (eko)socializma ni splošno družbeno lastništvo (kot je bilo v državah »realnega« socializma), temveč optimalni pluralistični, javno-zasebni koncept lastništva. Vse oblike lastništva morajo biti podrejene emancipacijskim, socialnim in ekološkim kriterijem, brez demokracije v gospodarstvu, torej brez ekonomske demokracije ni možno udejanjiti splošnih interesov, ki so nasprotni bistveno ožjemu interesu ustvarjanja dobička. *Die Linke* tudi zagovarja splošno stališče, da morajo imeti zaposleni dejanski vpliv na sprejemanje vseh pomembnejših poslovnih odločitev, zato predlaga, da zaposleni brez odrekanja pri prejemanju dohodkov pridobijo kolektivno lastništvo nad imetjem podjetja, ki so ga ustvarili s svojim delom (*Die Linke* u Nemačkoj, 2013, 42). Ključno je, da imajo zaposleni pravico odločanja npr. o množičnem odpuščanju ali zapiranju določenih obratov podjetja itn. Lastniški odnosi niso zgolj vprašanje posedovanja, ključno je, kdo dejansko razpolaga z družbenim imetjem in pristopom do njega.

Pluralistični koncept lastništva npr. po predlogu nemške politične stranke *Die Linke* je v številnih značilnostih podoben konceptu lastništva predvojnega slovenskega krščanskega socialista Andreja Gosarja (1933; 1935) (preglednica 10). *Die Linke* izhaja iz stališča, da je tudi v solidarnem zasnovanem ekonomskem družbenem redu dovolj prostora za različne oblike, tipe lastništva, in sicer za:

- privatno lastništvo;
- državno lastništvo;
- mestno ali občinsko lastništvo, lastništvo zveznih dežel;
- delavsko lastništvo;
- združno lastništvo.

Die Linke predlaga prehod k javnemu lastništvu velikih podjetij, pa tudi pomembnih korporacij v ključnih sektorjih, npr. vseh strukturno vitalnih podjetij na področju temeljnih javnih storitev, infrastrukture, energetske mreže, informacijskih omrežij in finančnega sistema (Programme of the Die Linke ..., 2011, 5, 30; Hildebrandt, 2012, 14). Dobički v velikih podjetjih, v ključnih infrastrukturnih sistemih, ne smejo biti temeljni motiv za njihovo upravljanje in delovanje. *Die Linke* izrecno nasprotuje podružbljanju obstoječih manjših in srednje velikih privatnih podjetij. Sodijo, da brez ustvarjalnosti, inovativnosti in upornosti obrtnikov, izumiteljev in manjših podjetnikov ne bi bila mogoča ekološko

vzdržna proizvodnja in vzpostavljanje regionalnih proizvodnih tokov. Tudi samostojni obrtniki, umetniki, kulturniki in drugi poklici so po mnenju nove evropske levice neobhodni za uspešno delovanje novega družbenega reda (demokratskega socializma) 21. stoletja. Ekonomski del programa *Die Linke* poudarja prednostno vlogo javnega lastništva, privatne lastnine ne odpravlja, vendar za velika podjetja in nacionalne infrastrukturne sisteme predlaga njeno demokratično sprejeto omejevanje.

Preglednica 10: Primerjava modelov lastništva predvojnega slovenskega krščanskega socializma in nove evropske levice

Model lastništva predvojnega slovenskega krščanskega socializma (Gosar, 1933; 1935)	Model lastništva nove evropske levice (Programme of the Die Linke ..., 2011)
1. Pluralistični model lastništva (privatno-javno) s poudarjeno privatno lastnino, a omejeno a) po obsegu in b) po pravicah razpolaganja z njo; podružbljenje (podržavljenje, »komunalizacija«, »sindikalizacija« in »pozadruženje«) gospodarskega življenja.	1. Pluralistični model lastništva (javno-zasebno): privatno lastništvo, državno lastništvo, mestno in občinsko lastništvo, delavsko lastništvo, združeno lastništvo; proces postopnega, demokratičnega povečevanja javnega lastništva v različnih dejavnostih in v različnih oblikah lastninjenja.
2. Preureditev in omejitev zasebnega veleposestništva: omejitev privatnega obsega velepodjetij (zlasti pri nastajanju novih), »maksimalna premoženjska meja« (zgornja meja posedovanja) velekapitalista, podpora mešanemu zasebno-državnemu lastništvu.	2. Preoblikovanje (socializacija) velikih gospodarskih sistemov, velikih podjetij v demokratične oblike javnega lastništva in s tem povezano preseganje kapitalističnega lastništva.
3. Privatno lastništvo manjših in srednje velikih podjetij in privatna lastnina kmetijskih zemljišč z zgornjo in tudi spodnjo mejo velikosti kmetij: agrarne in delavske zadruge, ohranjanje zemljiškega minimuma velikosti kmetije (eksistenčni minimum – kot t. i. stalni dom) in določitev zemljiškega maksimuma glede na lokalne razmere, zelo postopna razlastitev, delitev veleposestev in zelo velikih kmetij.	3. Privatno lastništvo in solastništvo zaposlenih manjših in srednje velikih podjetij (zaradi ohranjanja velike inovativnosti in ustvarjalnega potenciala), privatna lastnina kmetov oziroma kmetijskih zemljišč, ključni naravni viri in obsežna naravna bogastva v javnem lastništvu (javno naravno dobro).
4. Podružbljenje (zlasti podržavljenje) velikih infrastrukturnih sistemov (ceste, železnica ...), rudnikov, elektrarn, posebej v primeru delovanja v nasprotju s splošno blaginjo.	4. Ključne storitve, družbena infrastruktura, finančne institucije, energetika, oskrba z vodo in mobilnost (javni prevoz, z izjemo prevoza na kratke razdalje – tudi privatni prevoz) v javni lasti; demokratična kontrola upravljanja javnih storitev, njihovo upravljanje na osnovi splošnih javnih koristi, ne pa na modelu profitnih kalkulacij privatnih podjetij.

Model lastništva predvojnega slovenskega krščanskega socializma (Gosar, 1933; 1935)	Model lastništva nove evropske levice (Programme of the Die Linke ..., 2011)
5. Podružbljenje velikih bank, privatno lastništvo manjših bank in drugih finančnih ustanov, delavske hranilnice, javni nadzor bančnega sistema; podružbljenje dohodkov od kapitala, omejitve moči velekapitala: enotni progresivni davek za vse dohodke, zastopnost vlagateljev bank v upravnih odborih s pravico odločilnega veta.	5. Bančni, finančni sistem kot javna dobrina za javne storitve: nacionalizacija privatnih bank, pluralni bančni sistem, sestavljen iz varčevalnih bank, kooperativnih (zadružnih) bank in velikih državnih bank, ne zgolj monetarno poslanstvo demokratično kontroliranih osrednjih bank in finančnega sistema, zelo pomembni nalogi sta tudi zaposlitev in podpora projektom trajnostnega razvoja.

Die Linke predlaga prehod k javnemu lastništvu zlasti pomembnih korporacij v ključnih sektorjih, npr. vseh strukturno vitalnih podjetij na področju temeljnih javnih storitev, infrastrukture, energetske mreže, informacijskih omrežij in finančnega sistema (Programme of the Die Linke ..., 2011, 5, 30; Hildebrandt, 2012, 14). Dobički v velikih podjetjih, v ključnih infrastrukturnih sistemih ne smejo biti temeljni motiv za njihovo upravljanje in delovanje.

Osnovna oskrba prebivalcev z energijo, vodo, prometna infrastruktura, socialna infrastruktura, zdravstvo, izobraževanje, kultura in šport po predlogu Die Linke ne smejo biti prepuščeni kapitalistični težnji za večjim dobičkom, vse navedene storitve mora organizirati in zagotavljati javni sektor (Die Linke u Nemačkoj, 2013, 43). Javno lastništvo seveda ni garancija za dobro poslovanje, potrebna je kontrola in dobro upravljanje, za razliko od privatnih podjetij pa javna podjetja niso vezana na kratkoročne učinke, obenem gre celoten dobiček med prihodke javnega proračuna, v korist skupnosti, ne le v korist privatnih lastnikov, ki pa seveda tudi v zakonsko določenem obsegu s pomočjo davčnih mehanizmov prispevajo določen delež k javnemu proračunu.

Zadruga in druge oblike solidarne samopomoči ostajajo še vedno v okviru kapitalističnega sistema, vendar po mnenju *Die Linke* razvijajo nove ekonomske strukture in prakse, ki se ravna po potrebah in potencialu prebivalcev. Slonijo namreč na skupnem lastništvu in na enakih pravicah uporabe in participacije, prispevajo tudi k ohranjanju in ponovnemu izpostavljanju dostojnih življenjskih pogojev in solidarnih odnosov v skupnosti (Die Linke u Nemačkoj, 2013, 45). Posebno skrb je treba nameniti ustanavljanju in delovanju stanovanjskih zadrug in drugim skupno vodenim in demokratično organiziranim podjetjem, ki sledijo socialnim ciljem. Tudi za *Die Linke* torej ostajajo odprto vprašanje demokratični načini povečevanja javnega lastništva, npr. z delno nacionalizacijo ali podporo potrebi po decentralizacijski lastniški preureditvi širše družbeno pomembnih privatnih podjetij in drugih sektorjev. V sedanjih družbenih razmerah pa je vsekakor aktualna in pomembna naloga levih političnih sil obramba socialnih in demokratičnih pravic, preprečitev privatizacije javnih storitev (Hildebrandt, 2012, 17).

Nova nemška levica (*Die Linke*) torej poudarja, da je novi ekonomski red, visoka stopnja ekonomske demokracije s prevlado sicer različnih oblik javnega lastništva, predpogoj za demokratično socialistično družbo solidarnosti. Demokratični ekonomski red izhaja iz predpostavke, da so tržne regulacije proizvodnje in razporeditve, ekonomija kot taka, podrejene demokratičnim, socialnim in ekološkim okvirom ter kontroli (Programme of the Die Linke ..., 2011, 5; Hildebrandt, 2012, 5). Demokratični ekonomski red je zasnovan na javnem in demokratično kontroliranem lastništvu storitev splošnega interesa, družbene infrastrukture, v industriji in finančnem sektorju, torej na osnovi državnega, občinskega, kooperativnega ali delavskega lastništva na navedenih področjih (Programme of the Die Linke ..., 2011, 30; Hildebrandt, 2012, 5). Ekonomski del programa *Die Linke* poudarja prednostno vlogo javnega lastništva in omejuje obseg privatne lastnine, vendar je ne odpravlja. Namesto na gospodarski rasti in rasti dobička je gospodarstvo demokratičnega socializma zasnovano na socialni in ekološki zasnovi, na modelu trajnostnega razvoja (Programme of the Die Linke ..., 2011; Die kommende Demokratie, 2015). Tudi Marko Kržan (2017a) upravičeno poudarja, da je treba kapitalizem izzvati v njegovem zatočišču, v njegovih bankah in finančnih institucijah, ki jih je treba podružbiti. Tudi Žakelj (2013, 146) sodi, da mora ekososializem med drugim temeljiti na pluralistični (mešani) lastnini, materialni skromnosti in etičnosti. Bolj kot lastništvo pa se mu zdi ključno, da morajo vse oblike lastnine v celoti upoštevati okoljske zmogljivosti, proizvodnja in potrošnja morata biti temu podrejeni, in ne obratno.

Novinar Grega Repovž (2017) argumentirano opozarja, da evropska levica glede lastnine mora upoštevati dejstvo, da se je v zadnjih desetletjih spremenil odnos večine ljudi do premoženja, lastnine. Srednji, pa tudi nižji sloj na Zahodu je v zadnjih petdesetih letih povečal svoje premoženje, razpolaga z določenimi nepremičninami, materialno blagostanje in socialni položaj sta v primerjavi s stanjem predhodne generacije boljša. Zato je pomembno, da imajo ljudje občutek, da je njihovo premoženje varno tudi ob možnih političnih spremembah, torej v primeru prevzema oblasti npr. nove evropske levice.

Tudi zaradi nekaterih upravičenih opozoril o nujnosti zagotavljanja občutka temeljne varnosti lastnikov podjetij (pa tudi za obranjanje varnosti zasebnega lastništva srednjega razreda) so za uvajanje ekosistemske družbene ureditve (ekososialni kapitalizem) in temu najbolj primerne, prednostnega modela lastnine po mnenju pisca zlasti za Evropo zelo uporabni lastniški gradniki modela ekonomije skupne blaginje (Felber, 2012; 2016; Ekonomija za skupno blaginjo ..., 2012):

1. velika množica majhnih privatnih podjetij (privatna lastnina);
2. majhno število velikih podjetij mešanega lastništva (lastnina tako zaposlenih kot lastnina ustanoviteljev podjetja);
3. skupna (javna) lastnina javnih podjetij v šolskem, zdravstvenem, prometnem, energetskem, bančnem in komunikacijskem sektorju ter javnega naravnega dobra (zemljišče, živali, rastline);
4. banke kot demokratična skupna (javna) lastnina.

V obetavnem modelu ekonomije za skupno blaginjo je podobno kot v bolivijski ustavi iz leta 2009 naravi priznana lastna vrednost, zaradi česar ne more postati zasebna lastnina (Felber, 2012; 2016; Ekonomija za skupno blaginjo ..., 2012). Vsak človek ima pravico do določene površine zemljišča, ki ga lahko po določenem plačilu za m² poseduje in ekološko obdeluje, podjetniki in drugi pridobijo potrebne površine po plačilu pristojbine. Tako naj bi se končalo »grabljenje« zemlje, posedovanje velikih posestev in špekulacije z nepremičninami, hkrati pa bi se zmanjšale zelo velike razlike v posedovanju nepremične lastnine.

Ekosistemska družbena ureditev prepoznava izjemno pomembno inovacijsko in organizacijsko vlogo začetnikov podjetja, saj brez njihove ustvarjalne zagnanosti in udejanjanja zamisli le-tega ne bi bilo. Toda za lastnino zlasti v zreli ekosistemski družbeni ureditvi je po mnenju pisca najbolj primerna oblika lastništva solastništvo zaposlenih, torej razpršena oblika lastništva v podjetju. Za uspeh podjetja je torej treba pravično prepoznati deleže vseh zaposlenih, ki pa niso enaki, vendar v vsakem primeru je treba s pomočjo ustreznih zakonodajnih mehanizmov zagotoviti demokratične soupravne in samoupravne procese dostopa do skupnega ustvarjenega produkta in načina soodločanja zaposlenih v vodenju podjetja. Razviti je treba torej zakonodajo, ki spodbuja ustanovitelje in lastnike podjetij k prodaji večine podjetja zaposlenim, k ustanavljanju skladov za delavsko lastništvo. Primerno organizirani in dolgoročno odgovorno vodeni delavski skladi omogočajo odkupe lastništva od tistih zaposlenih, ki odidejo iz podjetja, lastništvo pa se potem porazdeli med preostale zaposlene. Tako zasnovana sprememba lastništva dejansko ne odpira le možnosti soupravljanja, odgovornosti vseh zaposlenih, temveč tudi spodbuja ustvarjalnost in hkrati omogoča pravično prerazporeditev bogastva v družbi.

V ekosistemski družbeni ureditvi naj bi bila prva in hkrati ključna funkcija vseh tipov lastnine, da njeno umno, odrastno in sonaravno upravljanje (gospodarjenje) omogoči vsem prebivalkam in prebivalcem doseganje dostojne, zmerne ravni materialnega blagostanja, vendar brez nepovratnega medgeneracijsko krivičnega izčrpavanja eksistenčno pomembnih naravnih virov. Pisec zagovarja stališče, da je za ekosocialni kapitalizem kot prehodno obdobje k polni uveljavitvi ekosistemske, ekohumanistične družbene ureditve ključen pospešen proces delavskega in drugih oblik solastništva, brezkompromisno uveljavljanje ekosistemske, gospodarske in socialne funkcije vseh oblik lastnine ter ustavno zagotovljene nedotakljivosti privatne lastnine. Tako zasnovan koncept lastnine obeta zagotavljanje varnosti podjetnikov za zahtevno in uspešno gospodarsko in finančno poslovanje (ustrezna višina dodane vrednosti), pravično obdavčenje in od tega odvisno skupnostno in osebno blagostanje. Po mnenju pisca je treba v ekosocialnem kapitalizmu ustavno preprečiti prisotnost negotovosti in strahu pred kakršno koli nacionalizacijo osebne lastnine, saj ta med drugim negativno vpliva na sproščanje ustvarjalnih potencialov. V zreli fazi ekosistemske družbene ureditve pa se zaradi etičnih, prebivalstvenih, medgeneracijskih, ekosistemskih in socialnih razlogov po mnenju pisca

demokratičnemu določanju zgornje meje osebnega premoženja, privatne lastnine ne bo (več) mogoče izogniti. Vendar naj bi tudi v tem primeru seveda osebna lastnina ostala, vključno z etično sprejemljivimi razlikami v njenem obsegu.

Lebowitz (2014b, 105) pa za zrelo obdobje demokratičnega socializma predlaga družbeno lastništvo produkcijskih sredstev kot udejanjanje pravice vseh do dostopa do naše družbene dediščine. To je po njegovi viziji ena od temeljnih stranic t. i. socialističnega trikotnika (ob družbeni produkciji z upravljanjem delavcev in produkciji za družbene potrebe, za potrebe polnega človekovega razvoja v solidarni družbi). Izhaja iz prepričanja, da je staro družbo, po prehodnem obdobju sobivanja stare (kapitalistične) in nove (socialistične) družbe, možno premagati in postopoma odpraviti zasebno lastništvo produkcijskih sredstev, zavreči despotizem na delovnem mestu in produkcijo za sebične interese (Lebowitz, 2014b, 106). Vendar nasprotuje spremembi lastništva iz zasebnega v državno, zagovarja skupno, družbeno lastništvo produkcijskih sredstev, torej skupno lastništvo delavcev (zaposlenih) in skupno lastništvo skupnosti v okviru koncepta (samo)upravljanja v podjetjih in samoupravnih teritorialnih skupnostih (»avtonomne samoupravne komune«). Zaveda se, da navedenih sprememb ne bo mogoče uresničiti v kratkem obdobju, zaradi odpora in številnih ovir, težavnega premagovanja sebičnega interesa, pristajanja na »naravne zakone« kapitalistične produkcije dominantne zasebne lastnine in enostranskega tržnega koncepta. Lebowitz (2014b, 140) navaja pozitivne primere trajnega upravljanja s skupnimi viri, ugotovitve številnih raziskav, da je, ko so imeli vsi člani skupnosti dostop do naravnih virov, spoštovanje norm, običajev in delovnih pravil omogočalo uspešno upravljanje skupnega, kar je ugotavljala tudi Nobelova nagrajenska za ekonomijo Elinor Ostrom.

David Schweickart (2016, 7), zagovornik etičnega koncepta socializma, pa po mnenju pisca upravičeno opozarja na izjemno kreativno vlogo »majhnih kapitalistov« (drobno podjetništvo), ki s proizvodnjo dobrin in nudenjem storitev omogočajo delo tudi številnim drugim ljudem. Tudi v prihodnjem socialističnem družbenem sistemu naj bi po njegovih predvidevanjih drobno, privatno podjetništvo odigralo zelo pomembno vlogo. Po njegovi sodbi drobni podjetniki kot socialna skupina niso nobeni družbeni paraziti, temveč delajo trdo in zelo zagnano (Schweickart, 2016, 7). Država mora razviti mehanizme za zaščito aktivne, ustvarjalne vloge podjetništva, zato predlaga, da se lahko podjetje lastnika kadar koli proda. V primeru, da je presežena določena velikost podjetja, pa naj bi bila možna samo njegova pravična prodaja državi. Prav tako naj bi bilo treba podjetje prodati, če bi se lastnik upokojil, umrl ali odločil, da se izvede podjetniško tvegano dejanje. Po pravičnem odkupu bi država demokratično predala podjetje zaposlenim v podjetju.

Strategija trajnostnega in pravičnega lastništva ekosistemske družbene ureditve naj bi se osredotočala na kolektivne oblike lastnine in vzpostavljanje, ohranjanje skupnega dobra, prepoznavanje narave (zemljišča, ekosistemov, rastlin in živali) kot notranje vrednosti, namesto lastništva pa bo vse bolj pomembna souporaba dobrin, npr. avtomobila. Tudi raziskovalni

novinar Boštjan Videmšek (2019b, 219) poudarja, da po svetu odrasča nova generacija, ki ni obsedena z velikimi avtomobili in lastništvom, krepí pa se npr. souporaba avtomobilov. Osnovne javne storitve in ključni naravni viri (voda, zrak) ekosistemske družbene ureditve naj bi bili v državni lasti in/ali v lasti lokalnih, regionalnih skupnosti, njihov ključni cilj je optimalno zadovoljevanje realnih potreb posameznika in družbe kot celote, ne pa dobičkonosno poslovanje. Izhajati je treba tudi iz negativnih izkušenj nekdanjih držav realnega socializma, kjer se niso uresničila pričakovanja, da bo ukinitve zasebne lastnine avtomatično odpravila socialne neenakosti (Rus, 1990, 42).

Andrej Kirn (2004, 291) navaja, da so številni ekosocialisti zelo kritični do t. i. realnega socializma. Za vsebino socializma je zanje odločilna Marxova vizija »združenih svobodnih proizvajalcev«, ne pa družbena in kvazidružbena »državna« lastnina produkcijskih sredstev. Kirn (2004, 292) navaja, da ekosocialisti (npr. Sarkar in Kern, 2008) ne zanikajo trga, demokracije in drobne zasebne lastnine produkcijskih sredstev. Nosilci lastnine morajo pri delovanju upoštevati plansko določene zgornje obremenitve okolja, interdisciplinarno in pravično zasnovane trajnostne sonaravne planske usmeritve, ki bi morale biti opredeljene in zakonsko obvezujoče (pred vstopom na trg) ne le na ravni države, temveč na ravni vseh držav sveta.

Ekosocialistične, »odrastne« zamisli lastninskega modela prihodnje družbe z veliko daljšega časovnega horizonta praviloma v ospredje postavljajo postopno, demokratično sprejeto širjenje vsega skupnega glede lastnine, kar velja tudi za izobraževalne in zdravstvene storitve. Zagovorniki vizije demokratičnega (eko)socializma se torej zavedajo možnosti »tragedije skupnega« in tudi »realsocialističnega« neuspeha modela državne lastnine proizvajalnih sredstev, torej možnosti kolektivne iracionalnosti (npr. pri črpanju redkih naravnih virov). Nekateri teoretiki koncepta demokratičnega socializma izpostavljajo primere zgodovinske uspešnosti skupnega upravljanja, dolgoročno, za zrelo obdobje demokratičnega socializma, pa polno uveljavitev socializma vidijo v ukinitvi zasebnega lastništva ključnih produkcijskih sredstev (ne pa vseh!), v konceptu skupnega, družbenega lastništva produkcijskih sredstev, ki naj bi po obsegu in rabi omejil obseg privatne lastnine. *V sodobnih prebivalstvenih in okoljskih razmerah 8 milijard svetovnega prebivalstva, ob upoštevanju vsaj okvirne znotraj- in medgeneracijske enakosti ter pravičnosti, se po mnenju pisca v zrelem obdobju nove družbene ureditve ne bo mogoče »izogniti« demokratično sprejeti zgornji meji privatne lastnine, premoženja, ki jo je med drugim predlagal krščanski socialist Andrej Gosar (1933; 1935).*

Za razliko od stališča nekaterih strokovnjakov s področja npr. koncepta ekonomske demokracije, ki postavljajo vprašanje lastništva v ozadje, pa pisec sodi, da je za novi družbeni red prve polovice 21. stoletja vprašanje lastništva zlasti zaradi obvladovanja politične moči velekapitala večplastno izjemno pomembno, želeni trend pa je krepitev in prevlada skupnostnih oblik lastništva. Prav vse oblike lastnine morajo v vsakem primeru delovati v skladu z emancipacijskimi, socialnimi in okoljskimi standardi (Programme of

the Die Linke ..., 2011, 29), kar je v podobni obliki zapisano tudi v 67. členu Ustave Republike Slovenije (1991). Vse oblike lastnine morajo služiti tudi javnemu, skupnemu dobru in ne smejo ogroziti temeljev preživetja prihodnjih rodov, to je ključni etični lastniški kriterij ekosistemske družbene ureditve.

Pluralistični lastniški model (privatna, skupnostna in javna, državna lastnina) z osrednjo in vse pomembnejšo vlogo lastništva skupnosti in notranjega lastništva zaposlenih je po mnenju pisca najbolj primeren za cilje ekosistemske družbene ureditve, za doseganje zmerne, človeka vredne materialne blaginje znotraj nosilnosti okolja, ozračja in brez ogrožanja bioloških pogojev zanamcev. Demokratični proces približevanja k trajno vzdržnemu, ekosistemsko, moralno in medgeneracijsko sprejemljivemu obsegu skupne in tudi privatne lastnine (demokratično določena zgornja meja premoženja, lastnine) je po mnenju pisca tudi predpogoj za doseganje sprejemljive družbene pravičnosti in ekosistemsko ter medgeneracijsko sprejemljivega obsega materialne blaginje.

3.3.5 Zaposlenost

3.3.5.1 Kapitalizem, tehnološke spremembe in zaposlenost

Večplastne preobrazbe kapitalizma so zgodovinska stalnica, sodobni globalni kapitalizem označuje revolucija novih informacijskih in komunikacijskih tehnologij, vse večja vloga nematerialnega, »virtualizacija« gospodarstva, izjemna vloga informacij in interneta, vzpon mrežnih družb, zaton »energetske in entropijske« paradigme v proizvodnji bogastva (Husson, 2011, 118). Vendar širjenja gospodarstva v nematerialno polje hkrati ne spremlja bistveno zmanjševanje porabe surovin in energije, pritiski na okolje in prostor še vedno bistveno presega nosilnost planetarnega ekosistema. Za sodobni kapitalizem je po mnenju Hussona (2011, 119) značilno hitro naraščanje ustvarjalnih poklicev, toda številna na novo ustvarjena delovna mesta predstavljajo tudi nizkokvalificirane zaposlitve v trgovini in osebnih storitvah. Kapitalistična »modernost« torej med drugim omogoča tudi širjenje prekarizacije dela, nestalnih, slabo plačanih delovnih mest. Brezposelnost, ki je nekdaj veljala za patologijo slabo vodenih gospodarstev, po mnenju Judta (2011, 143) počasi dobiva videz endemične lastnosti razvitih družb. Po njegovem mnenju se brez sprememb lahko nadejamo v najboljšem primeru »podzaposlenosti«, torej dela s skrajšanim delovnim časom, s sprejemanjem dela, ki bo daleč pod ravnijo usposobljenosti in želja zaposlenih.

Tehnološke spremembe v proizvodnih in storitvenih dejavnostih so ključno vplivale tudi na obseg in način zaposlovanja, vse od kmetijske revolucije (možnosti trajnejše pridelave hrane) pred okoli 10.000 leti naprej. Vsak tehnološki napredek prinaša nova delovna mesta in hkrati zapira stara, obenem pa temeljno spreminja socialne in okoljske razmere. V 18. in 19. stoletju so tehnologije prve industrijske revolucije odprle bistveno

več novih delovnih mest, kot so jih uničile, saj je zaposlovanje v različnih industrijskih panogah preseglo število delovnih mest v kmetijstvu in obrti. V 20. stoletju so nove tehnologije mehanizacije v proizvodnji začele nadomeščati industrijske, ročne delavce, t. i. modre ovratnike. Kapitalizem se je takrat »rešil« z vzponom srednjega razreda in odpiranjem novih delovnih mest v storitvah. Globalizirani kapitalizem kuje dobiček tudi na račun izčrpavanja okolja, poceni naravnih virov in s prestavljanjem proizvodnje v države s poceni delovno silo ter ohlapno okoljsko in socialno zakonodajo. Zato daje globalizirani »prosti« trg prednost najbolj represivnim in avtoritarnim gospodarstvom z najnižjimi plačami pred bolj egalitarnimi in demokratičnimi zahodnimi družbami. Informacijske tehnologije, avtomatizacija, robotizacija in razvoj umetne inteligence izjemno hitro odpirajo nova in zapirajo stara delovna mesta, napovedi o razmerju so med strokovnjaki različne, prevladujejo pa bolj pesimistične. Roboti in umetna inteligenca naj bi zaposlene dobesedno odrivali s trga dela. Harari (2019, 62, 63) sodi, da bodo lahko avtomatizacija, robotizacija, vzpon umetne inteligence in 3D tiskalnikov najbolj prizadeli revne države s poceni, nekvalificirano delovno silo (npr. Bangladeš). Dohodek, ki se je prej stekal v južno Azijo, pa bo polnil visokotehnološka središča, blagajne peščice tehnoloških velikanov, npr. v Kaliforniji (Silicijeva dolina), saj bo državam v razvoju zmanjkalo časa za izobraževanje in pridobivanje novih spretnosti. Avtomatizacija in robotizacija zmanjšujeta potrebo po poceni delovni sili, zato tudi vse bolj številna tehnološko, informacijsko napredna podjetja ponovno odpirajo delovna mesta v bogatih državah. Pandemija covid-19 je v bogatih državah povzročila ponovno odpiranje delovnih mest za izdelavo medicinskih zaščitnih sredstev in s tem krepitev zdravstvene samopreskrbe. Tudi težave v globalnih dobavnih verigah, vojaški spopadi (npr. vojna v Ukrajini) so okrepili prizadevanja bogatih držav, da povečajo stopnjo surovinske in energetske samozadostnosti in s tem povečajo število delovnih mest.

Razvoj medmrežja in robotizacije industrije sodi po mnenju Črta Poglajna (2018) med bistvene povode za razvoj prekarizacije v devetdesetih letih prejšnjega stoletja, predvsem pa po letu 2008. Nekatere ocene in raziskave kažejo, da četrta, digitalna industrijska revolucija vsaj v uvodni fazi ustvarja manj delovnih mest v novih gospodarskih panogah kot pretekla revolucije. Tudi Marcel Štefančič mlajši (2015, 18) poudarja, da so prejšnje tehnološke revolucije ustvarile več delovnih mest, kot so jih uničile, digitalna tehnološka revolucija pa uničuje več delovnih mest, kot jih ustvarja. Slednje mišljenje podpira tudi gospodarska raziskava v ZDA, ki je pomembno osvetlila razmerje med tehnologijo in brezposelnostjo. Pokazala je, da inovacije v informacijski tehnologiji in na drugih tehnoloških področjih, ki običajno zmotijo ustaljeni gospodarski razvoj, navadno izboljšajo storilnost z nadomeščanjem obstoječe delovne sile in ne toliko z ustvarjanjem novih izdelkov, ki za proizvodnjo potrebujejo več delovne sile (Schwab, 2016, 50). Po napovedih pa naj bi bila tudi v tej industrijski revoluciji avtomobilska industrija pionirska, saj letne investicije v tehnologije znašajo že 65 milijard dolarjev, letna proizvodnja

avtomobilov je bila leta 2015 95 milijonov (Cassia in Ferrazzi, 2018, 8, 13). Prihodnost visokotehnološke avtomobilske industrije naj bi bila usmerjena v proizvodnjo čistejših (pogon na električno energijo, vodikove celice), varnih in samovozečih vozil.

Ena izmed raziskav v ZDA je hkrati pokazala, da bo skoraj polovica vseh delovnih mest v ZDA najverjetneje v naslednjem desetletju ali dveh tveganih, saj jih bo zaznamovalo veliko obsežnejše uničenje delovnih mest, ki se bo dogajalo precej hitreje od sprememb trga dela v preteklih industrijskih revolucijah. Zaposlenost bo naraščala na področju dobro plačanih intelektualnih in kreativnih delovnih mest ter pri slabo plačanih fizičnih delovnih mestih, močno pa se bo zmanjšala pri delovnih mestih srednjega plačnega razreda, ki v veliki meri temeljijo na rutini in ponavljajočih se procesih (Schwab, 2016, 51). Struktura zaposlenih se po mnenju novinarke Irene Štaudohar (2018) izredno hitro spreminja, vse bolj so cenjeni posamezniki, ki opravljajo storitve (npr. obrtniki) in kreativne dejavnosti, umetna inteligenca bo vse cenejša in učinkovitejša, obenem se ne bo nikoli pritoževala ali zahtevala večjih plač ...

Leta 2018 je bilo na svetu okoli 2 milijona industrijskih robotov, leta 2020 pa že več kot 3 milijone, največ v avtomobilski industriji in na Kitajskem (več kot polovica vseh robotov). Po nekaterih ocenah naj bi do leta 2034 kar 47 % vseh del opravili roboti oziroma računalniki, oblikoval se bo nov družbeni razred »presežnih«, nezaposljivih ljudi. Tudi zaradi navedenega se univerzalni temeljni dohodek (UTD) na horizontu svetlika kot edina rešitev, sodi Irena Štaudohar (2018) in dodaja, da bodo največji poraz človeštva ljudje brez smiselnega dela. »Odrastnik« Giorgos Kallis (2018, 145) pa sodi, da bosta avtomatizacija in umetna inteligenca verjetno prvič ogrozili tudi visoko plačana delovna mesta menedžerskega in kapitalističnega razreda, ne zgolj delavskega razreda. Doseganje polne zaposlenosti na račun dela v onesnaženem bivalnem in delovnem okolju ali na tekočem traku, torej monotonega, neustvarjalnega in zdravju škodljivega dela seveda ni rešitev, avtomatizacija in robotizacija je pri takih in podobnih primerih seveda zaželena.

Po ugotovitvah Bregmana (2016, 75) naj bi v primeru ohranjanja sedanjih trendov in usmeritev procesa robotizacije prišlo do obsežne strukturne brezposelnosti in nadaljevanja naraščajoče neenakosti. Podatki za industrijo ZDA v drugi polovici 20. stoletja kažejo, da je vse do konca 20. stoletja nekako vzporedno prihajalo do približno enake rasti produktivnosti in naraščanja števila novih delovnih mest. Ob vstopu v 21. stoletje pa so se navedeni trendi začeli dramatično spreminjati, prišlo je do velikega razkoraka, saj se je produktivnost še naprej povečevala, povečalo se je število inovacij, toda obenem sta se povprečni dohodek in število delovnih mest zmanjšala. Bregman (2016, 82,83) je kot razlog za razkorak med rastjo produktivnosti in krčenjem delovnih mest izpostavil izrazit proces robotizacije. A prav povečevanje števila in dela robotov naj bi bilo po njegovi sodbi eden izmed ključnih, najmočnejših argumentov za krajšanje delovnega tedna in uvedbo univerzalnega temeljnega dohodka.

Po zelo pesimističnih napovedih naj bi dve tretjini izobraženega srednjega razreda (»beli ovratniki«) na Zahodu in na celotnem planetu postali strukturno brezposelni (storitve in administracija), ker naj bi njihova delovna mesta nadomestili zlasti avtomatizacija in robotizacija, ki naj bi torej odpravljali več delovnih mest, kot jih ustvarita (Collins, 2013). Strah in socialna negotovost se v bogatih državah zaradi naraščajoče razslojenosti postopoma širita v srednji razred, ki je pod zaposlitvenim udarom tehnološkega izganjanja. *Rezervna armada brezposelnih omogoča kapitalu, da trajno dohodkovno pritiska na zaposlene, procesi mehanizacije in naraščajoče produktivnosti pa še dodatno povečujejo število brezposelnih* (Slater, 2012).

Takšno dogajanje lahko pospeši vse močnejše ločevanje na delovna mesta z nizko stopnjo izobrazbe/nizkimi plačami in visoko stopnjo izobrazbe/visokimi plačami na trgu dela ali kot napoveduje Martin Ford, avtor in podjetnik s področja programske opreme iz Silicijeve doline, – takšno dogajanje naj bi nevarno spodkopalo celotno podnožje piramide poklicnih večšin. Tako se bo neenakost še povečala in družbene napetosti se bodo še okrepile, če se na te spremembe ne pripravimo že danes (Schwab, 2016, 57). Schwaba (2016, 91) še posebej skrbi vpliv, ki ga bo imela avtomatizacija na nekatere države in regije, zlasti tiste v hitro rastočih trgih, v državah v razvoju. To bi lahko hitro izničilo primerjalno prednost, ki jo uživajo pri proizvodnji delovno intenzivnega blaga in storitev. Takšen scenarij bi lahko uničil gospodarstva nekaterih držav in regij, ki so trenutno v razcvetu (Schwab, 2016, 91). Zato so pogovori o etičnih standardih, ki bi morali veljati za nove tehnologije četrte industrijske revolucije, med izobraževalci in razvijalci nujno potrebni, da bomo lahko vzpostavili skupne etične smernice in jih zakoreninili v družbo in kulturo (Schwab, 2016, 106).

Ali lahko računamo zgolj na sodobno tehnologijo, ki naj bi »čudežno« rešila večino ključnih sodobnih gospodarskih, okoljskih in družbenih problemov človeštva? Obstaja velika verjetnost, da bo ta brez široko demokratičnega, družbeno-etičnega nadzora in posegov še povečala družbeno in geografsko neenakost in brezposelnost. Tudi razprava o gospodarskih in poslovnih učinkih četrte industrijske revolucije (digitalizacija, avtomatizacija, robotizacija) je obelodanila številne strukturne premike, ki so do današnjega dne pripomogli k porastu neenakosti in bi se lahko med potekom četrte industrijske revolucije še okrepili. Zaradi robotov in algoritmov delovno silo vedno bolj nadomešča kapital, medtem ko postaja investiranje (ali natančneje gradnja podjetja v digitalnem gospodarstvu) vedno manj kapitalsko intenzivno. Digitalizacija in prihod novih tehnologij prinašata velike spremembe na trgu dela, pa tudi v naravi dela. Ampak tehnološki napredek mora prispevati k boljšemu življenju ljudi, izboljšanju delovnih pogojev, nikakor pa ne sme biti uporabljen za razmah dodatnega izkoriščanja (Manifest civilne družbe ..., 2018, 27). Medtem se trgi delovne sile vedno bolj osredotočajo na omejen nabor tehničnih spretnosti, globalno povezane digitalne platforme in trgi pa podeljujejo izjemno velike nagrade zgolj malemu številu »izbrancev«. Med odvijanjem teh trendov

bodo zmagovalci le tisti, ki bodo sposobni popolnoma sodelovati v ekosistemih, ki jih poganjajo inovacije, in sicer z nudenjem novih idej, poslovnih modelov, proizvodov in storitev, ne pa tisti, ki lahko nudijo le nizkokvalificirano delo.

V prvi polovici 21. stoletja naj bi v tržni ekonomiji stotine milijonov ljudi torej ostalo brez dela, vendar Rifkin (2014, 132) optimistično napoveduje množično selitev delovnih mest iz tržnega gospodarstva v naraščajočo socialno ekonomijo, skokovit porast npr. malih proizvajalcev zelene energije (zelena delovna mesta), ki bodo hkrati potrošniki. Drugačen pogled na zaposlitvena protislovja kapitalizma in vizijo razvoja za 21. stoletje je prisoten v razmišljanju Collinsa (2013, 63). Po njegovem mnenju bi lahko obsežna »kompjuterizacija« v gospodarsko razvitih državah v letih 2030–2045 prinesla množično, tudi 50-% brezposelnost in s tem izgubo akumulacije kapitala, dokončno krizo in konec kapitalizma. Postavlja se realen dvom o uspešnem odgovoru na zaposlitvene, socialne in okoljske izzive tehnološkega izrinjanja, dokler bodo zasebni dobički gonilna sila kapitalizma.

Tudi strokovnjaki OZN zaskrbljeno ugotavljajo, da tehnološko (zlasti digitalno) revolucijo spremlja naraščanje neenakosti, saj delavci dobivajo manjši delež skupnega dohodka, povečal pa se je delež kapitala (Human Development Report, 2015, 11). Strokovnjaki OECD (2016) sodijo, da digitalne tehnologije povzročajo težave na trgu dela, saj so nekateri delavci že odvečni, nadomeščajo jih računalniki, v prihodnje pa napovedujejo zaradi razvoja digitalnih tehnologij in umetne inteligence še pospešen proces avtomatizacije, ki bo vplivala tako na zaposlitev (na vsako deseto delovno mesto) kot tudi na plače zaposlenih, vključno s tveganji zaradi pritiskov za zmanjševanje realnih plač in naraščanja neenakosti znotraj držav OECD. Vendar naj bi razen nadomeščanja delovnih mest s stroji avtomatizacija hkrati odpirala nova delovna mesta, ki si jih v tem trenutku niti še ne predstavljamo (Science, Technology and ..., 2016, 58). Matjaž Gams (2017, 123), ki se sicer zaveda nekaterih pasti razvoja superinteligence, sodi, da bo superinteligence, razvoj računalništva in informatike, torej razvoj znanosti in znanj, bistveno premikala človeško civilizacijo naprej, tudi v primeru, da bi vso materialno proizvodnjo in potrošnjo ustavili na sedanji ravni (trajnostni razvoj). Vrsta pokazateljev po njegovem mnenju praviloma kaže, da so pred nami zlata leta človeške civilizacije, računalništva in informatike, še posebej če bomo znali ukrotiti in uporabiti moč superinteligence in robotike ter se izogniti tudi čerem t. i. superglobalizma (Gams, 2017, 127, 128).

Kot med drugim namigujejo nekatera sodobna etična vprašanja, se bo s tem, ko bo svet postajal vedno bolj digitalen in visokotehnološki, večala tudi potreba po človečnosti, ki jo negujemo z osebnimi razmerji in družbenimi odnosi. Pojavlja se vedno več skrbi, da bi lahko četrta industrijska revolucija (prva – parni stroji, druga – tekoči trak, tretja – računalniško krmiljenje, četrta – vsesplošna povezanost poslovnoinformacijskih sistemov, robotizacija, avtomatizacija, umetna inteligenca) s tem, ko pogloblja naša individualna in kolektivna razmerja s tehnologijo, negativno vplivala na naše družbene večine in

sposobnost sočustvovanja. Študija, ki jo je leta 2010 izvedla raziskovalna ekipa Univerze v Michiganu, je ugotovila 40-% upad sočustvovanja med takratnimi študenti (v primerjavi z njihovimi vrstniki izpred 20 ali 30 let), pri čemer je do večine tega upada prišlo po letu 2000 (Schwab, 2016, 117).

Dejstvo je, da s pomočjo novih tehnologij produktivnost raste, kar ponuja priložnosti, da kot družba delamo manj, ob tem pa uživamo dostojno življenje in tudi dostojno delo. Regulirati je treba torej uporabo novih tehnologij, da ne služijo za dodatno bogatenje lastnikov korporacij na račun ljudi in okolja (Manifest civilne družbe ..., 2018, 27). Schwab (2016, 131) trdno verjame, da bi lahko doba novih tehnologij, če bi bila oblikovana odzivno in odgovorno, privedla do novega kulturnega preporoda, ki bi nam omogočil, da bi se počutili kot del nečesa, kar je večje od nas – prave globalne civilizacije. Četrta industrijska revolucija pa bi lahko tudi robotizirala človeštvo in tako uničila tradicionalne vire, ki nam dajejo smisel – delo, skupnost, družino in identiteto. Vendar bi lahko četrto industrijsko revolucijo uporabili tudi za to, da človeštvo dvignemo na novo raven skupne in moralne zavesti, ki bi temeljila na občutku deljene usode (Schwab, 2016, 131). Tehnološke rešitve je torej možno uporabiti v več smereh in na več načinov. Po mnenju Poglajna (2018) je poglobitveno vprašanje pri tem cilj tistih, ki tehnologijo razvijajo in jo vpeljujejo. Povedano drugače – pomembno je, znotraj kakšnega ideološkega univerzuma se deluje. Če je paradigma neoliberalna, bo neoliberalen tudi učinek inovacij, če pa bo paradigma socialno (in okoljsko) naravnana, bo tak tudi učinek inovacij, npr. na zaposlitvenem polju.

3.3.5.2 Udejanjanje koncepta polne zaposlenosti

Delo je človekova pravica, ki v obstoječem kapitalističnem družbenem sistemu predstavlja temelj preživetja, pridobivanja dohodka. Visoke stopnje brezposelnosti in povečevanje prekarne delo so eden od ključnih kazalcev ekonomske in socialne neuspešnosti obstoječega družbenega in gospodarskega modela ter državnih politik. Nezmožnost zaposlovanja in neredne, prekarne, slabo plačane oblike zaposlitve (pogodbeno delo) so namreč temeljni razlog ranljivosti prebivalcev, družin in lokalnih skupnosti. Kapital je ponovno ustvaril »rezervno industrijsko armado« brezposelnih. Vpeljal je prekarne načine zaposlitve, ki v splošnem odpravljajo pridobitve delavskih bojev, zlasti pravice iz dela (Močnik, 2014b).

Zaposlitev igra pomembno vlogo v spektru posameznikovega zadovoljstva. Ena izmed najbolj uničujočih izkušenj, ki lahko doleti posameznika v delovno sposobnem obdobju, je brezposelnost. Neugodne posledice brezposelnosti za posameznika so izražene tako v obliki izgube dohodka kakor tudi v obliki socialne izolacije, negotovosti glede prihodnosti, večje možnosti revščine, zdravstvenih težav, stigmatizacije, nižje samopodobe, izgube identitete, zaskrbljenosti, stresa, depresije, večje nagnjenosti k samomorilskemu obnašanju in duševnih motenj. Nemonetarni, psihološki stroški

brezposelnosti ob upoštevanju učinka permanentnega dohodka so pomembni in so pri moški populaciji 2,3-krat višji od monetarnih stroškov, pri ženski populaciji pa 1,5-krat (Lorenčič, 2013, 66). Delo (zaposlitev, samozaposlitev, služba) je zelo pomemben dejavnik posameznikovega zadovoljstva, dobrega počutja, srečnejšega, ustvarjalnega in polnokrvnega življenja. Skupni stroški brezposelnosti za posameznika so torej mnogo višji od tistih, ki jih povzroči izključno izguba dohodka. Pri tem so nedenarni stroški tisti, ki predstavljajo večji del kumulativnih stroškov. Brezposelnost ne prizadene le posameznika, ki izgubi zaposlitev, marveč lahko povzroči poslabšanje družinskega življenja, lahko tudi razpad družine. Čeprav imajo brezposelni na voljo več časa za prostocasne dejavnosti, je njihovo zadovoljstvo pri ukvarjanju z njimi manjše od zadovoljstva, ki ga izkusijo njihovi zaposleni vrstniki.

Upoštevatni je treba tudi ugotovitve psihologov, da ima dolgotrajna brezposelnost celo večji vpliv na blagostanje posameznika kot ločitev ali izguba ljubljene osebe (Bregman, 2016, 49). Na drugi strani pa prekomerna obremenitev, slabo počutje na delovnem mestu povzroča stres, depresije, pogostejšo obolenost zaposlenih. Jackson (2016) poudarja, da je delo, in to ne le plačana zaposlitev, nezamenljivo iz več razlogov, ne le zaradi zagotavljanja sredstev za življenje. Delo je del našega aktivnega sodelovanja v življenju družbe, z njim vedno znova ustvarjamo družbeni svet in v njem tudi na ta način najdemo svoje mesto, delo je eden od načinov smiselnega delovanja v družbi, skupnosti. Papež Francišek (2015, 69, 70) sodi, da je delo potreba, je del človekovega smisla na tem svetu, je pot dozorevanja, razvoja in osebne uresničitve. Cilj je torej z delom omogočiti človeka vredno življenje. Podpira podjetniško dejavnost, ki pa mora doumeti, da je ustvarjanje delovnih mest nujni delež njene službe za skupno dobro.

Tudi na ravni nekaterih teles OZN je dozorelo spoznanje, da je polna zaposlenost strateško zelo pomemben politični cilj za družbe na vseh stopnjah razvoja. *Ustvarjanje možnosti za udejanjanje modela polne zaposlenosti prebivalcev je po mnenju strokovnjakov OZN univerzalni cilj, ki je po pomenu primerljiv z možnostjo izobraževanja in zdravstveno varnostjo* (Human Development Report, 2014, 12). Tako OZN v Agendi 2030 na osnovi udejanjanja modela trajnostnega razvoja predlaga spodbujanje trajnostne, vključujoče in vzdržne gospodarske rasti (okoljska vprašljivost trajnega modela rasti) ter polno in produktivno zaposlenost, dostojno delo za vse. Do leta 2030 naj bi na globalni ravni dosegli polno in produktivno zaposlenost ter vsem moškim in ženskam, tudi mladim in invalidnim, zagotovili dostojno delo in enako plačilo za delo enake vrednosti (Transforming Our World, 2015).

Ustvarjanje pogojev za polno in dostojno zaposlenost prebivalcev v vseh starostnih skupinah je torej osnovni vidik, temeljni ekonomski kamen uspešne socialne politike, ekonomske demokracije (in s tem politične demokracije), temelj materialno dostojnega življenja v skupnosti. Tudi papež Francišek (2015, 69) se strinja z zahtevom, da si je treba v prvi vrsti prizadevati za to, da bi vsi dobili ali ohranili zaposlitev.

Razglaševanje gospodarske svobode v primeru, ko dejanske okoliščine mnogim onemogočajo udeležbo in se zmanjšuje dostop do dela, je protislovno in politiki v sramoto (Papež Francišek, 2015, 70).

Veljko Rus (2009, 84) opozarja, da so splošne težave zaposlovanja v povezavi z njegovo praviloma enostransko tržno naravnostjo. Sodi, da je polno zaposlenost možno doseči le z velikim porastom delovnih mest v storitvenih dejavnosti (pisec poudarja še veliko zaposlitveno priložnost v sonaravnih dejavnostih, v regionalnih konceptih rabe domačih virov), od katerih pa bodo številna slabo plačana. Država naj bi razvila dopolnilne programe socialne pomoči, primaknila naj bi določena sredstva za finančno pomoč slabo plačanim. Gojko Stanič (2011, 128, 129) sodi, da je stvar države in vseh delodajalcev, da zagotavljajo polno zaposlenost aktivnega prebivalstva in omogočajo vsem zaposlenim vsaj takšne plače, da lahko poravnajo nujne stroške življenja družine. Brezposelni pa naj bi po njegovem predlogu pridobili nadomestni dohodek na zavodu za zaposlovanje z opravljanjem javnih del (humanitarne dejavnosti, eko urejanje javnih zgradb, pogozdovanje, reciklaža odpadkov itn.).

Ključni cilj aktivne socialne politike torej ni denarna pomoč revežem, brezposelnim, temveč z delom omogočiti človeka vredno življenje. Polno zaposlenost bo med drugim možno doseči z velikim porastom delovnih mest v storitvenih dejavnosti in novimi »zelenimi« delovnimi mesti v sonaravnih dejavnostih, s pomočjo rabe mavrice lokalnih naravnih, človeških in drugih virov, na račun doseganja visoke stopnje prehranske in energetske samozadostnosti na regionalni in državni ravni. *Alcott (2013) opozarja, da se v bogatih državah s prekomerno porabo naravnih virov in globalno prekomernimi pritiski na okolje dvig zaposlenosti še vedno praviloma išče v okrepljenem modelu rasti, ne pa v konceptu odrasti, vključno z delitvijo delovnega časa, zelenem gospodarstvu, socialnem podjetništvu, kjer pa so prav tako številne dileme in odprta vprašanja. Zagovarja koncept polne zaposlenosti, garancij za delo, zaposlenost pa po njegovi sodbi ni zgolj vprašanje ekonomije, temveč politična pravica.* Delovno mesto je treba razdvojiti od gospodarske rasti, vendar hkrati z garancijami za delo v okviru trajnostnega gospodarstva zagotoviti socialni mir in zmanjšati pritiske na okolje. Odpor do načrtovane odrasti v gospodarsko razvitih in bogatih državah bo manjši, če bo vsem zagotovljena možnost plačanega dela. Razen delitve delovnega mesta je socializacija nekaterih privatiziranih javnih storitev v bogatih državah zelo pomemben ukrep tudi za dvig stopnje zaposlenosti, hkrati pa poudarja vlogo regionalnih in lokalnih skupnosti pri uveljavljanju garancij za delo (Alcott, 2013). Nekateri zagovorniki projekta odrasti sodijo, da bodo nekatere delovno intenzivne storitvene dejavnosti (skrb za starejše, šolstvo, zdravstvo, sanacija okolja) hrbtenica nove ekonomije, zasnovane na napredku brez rasti (Kallis in drugi, 2016, 22).

Tudi zagovorniki trajnostne ekonomije oziroma ravnovesne ekonomije (v okviru ekososialne inačice kapitalizma) poudarjajo, da zagotavljanje polne zaposlenosti ne more več biti rezultanta naraščanja proizvodnje in potrošnje ter s tem povezane vse

večje rabe naravnih virov in obremenjevanja okolja. Predlagajo, da se namesto uporabe tehnološkega napredka in s tem povezanega dviga produktivnosti skoraj izključno za povečevanje dobrin in storitev ta preusmeri v povečevanja prostega časa z bistvenim skrajšanjem delovnega časa (delitev delovnega mesta), kar bi pomagalo pri zmanjševanju brezposelnosti (Enough is Enough ..., 2010, 14). *Zagovorniki trajnostne ekonomije iz več upravičenih razlogov zagovarjajo koncept polne zaposlenosti, zato naj bi vlade delovale kot »zadnji zaposlovalec« in zagotavljale vsem delo, na enak način, kot država zagotavlja primarno izobraževanje in osnovno zdravstveno varstvo. Zagotovljena zaposlitev, vključno s koristnimi javnimi deli, tudi za tiste, ki niso mogli najti delovnega mesta, bi družbo varovala pred družbenimi in psihološkimi problemi, ki so v porastu v primerih, ko ljudje želijo delati, a dela niso zmožni najti (Enough is Enough ..., 2010, 14). Z garancijo zaposlitve s strani vlade z delovnimi mesti javnih storitev naj bi se med drugim zmanjšala tudi strukturna brezposelnost (Kleven, 1997, 12).*

Med konkretnimi področji množičnega produktivnega zaposlovanja v prvi polovici 21. stoletja so, razen pričakovanega povečanja zaposlenosti v nekaterih storitvah (npr. skrb za starejše) in v javnih delih, velike možnosti v delovno, zaposlitveno intenzivnem in decentraliziranem sonaravnem modelu gospodarstva ter okrepljene energetske in prehranske samooskrbe. Preobrazba globalnega energetskega režima od fosilnih goriv in jedrske energije v decentralizirano, obnovljivo energijo bo delovno intenzivna in zahtevna naloga, s tisoči novih »zelenih« podjetij in milijoni novih delovnih mest. Prenova in pretvorba več 100 milijonov obstoječih stavb v zelene mikro elektrarne ter gradnja novih 100 milijonov obstoječih stavb bodo po viziji Rifkina (2015) prav tako zahtevale desetine milijonov delavcev in ponudile nove podjetniške priložnosti za podjetja, ki se ukvarjajo s prihranki energije, gradnjo pametnih stavb in izdelavo pametnih, varčnejših aparatov. Prav tako se pričakuje, da bo pretvorba svetovnega električnega omrežja v energetske internet ustvarila več milijonov namestitvenih delovnih mest.

Prehod prometnega sektorja od motorjev na notranje zgorevanje k električnim vozilom in vozilom na gorivne celice bo zahteval prenavo nacionalnega cestnega sistema, nameščanje milijonov priključnih postaj bo zaposlilo veliko ljudi (Rifkin, 2015, 294). Tudi različne oblike trajnostnega, sonaravnega turizma odpirajo številna delovna mesta, saj bo moral turizem slej kot prej delovati znotraj nosilnosti lokalnega okolja in podpirati lokalno pridelavo zdrave hrane in lokalne obnovljive energije. (So)naravno, ekološko, organsko, permakulturno kmetijstvo je delovno intenzivno in bo s prehodom iz mehanizirano-kemijskega kmetijstva omogočilo številna dodatna delovna mesta na družinskih kmetijah, s prednostno pridelavo lokalne hrane in težnjo k doseganju varne stopnje prehranske varnosti na regionalni in državni ravni. Andrej Pogačnik (2015, 79) omenja tudi pričakovano vračanje urbanega prebivalstva na podeželje, da bi se ukvarjalo s kmetijstvom, večje zaposlitvene možnosti pa odpira tudi gradnja ekosistemsk, ekovasi, razvoj regionalnih ekonomij itn.

Rifkin (2014, 2015) sodi, da bo razvoj pametne, trajnostne infrastrukture, komunikacijske, energetske (zelena energija) in logistične (prevoz) infrastrukture, torej »nova komunikacijska/energetska/transportna matrica« sodobne industrijske revolucije razen procesa zniževanja marginalnih, mejnih stroškov proti ničli dolgoročno zmanjšala potrebo po zaposlovanju. Vendar bo v obdobju prehoda, v obdobju dveh generacij (do srede 21. stoletja) prišlo do množične gradnje pametne infrastrukture in s tem do številnih novih delovnih mest. Srednje- in dolgoročno naj bi po scenariju Rifkina (2014) večje število zaposlenih iz tržnega gospodarstva prešlo v socialno gospodarstvo, torej v sfero socialnega podjetništva, neprofitnega nevladnega sektorja, ki v nekaterih gospodarsko razvitih državah že zaposluje več kot 10 % vseh zaposlenih. Sredi 21. stoletja (morda še pred tem) naj bi socialno gospodarstvo postalo ključno polje zaposlovanja, tradicionalna tržna ekonomija naj bi ostala le v nekaterih proizvodnjah in storitvah. Tradicionalno tržno gospodarstvo naj bi v prihodnje predstavljajo manjši delež gospodarstva, vodeno pa bi bilo s pomočjo inteligentnih tehnologij, zaposlovalo naj bi manjše število visokousposobljenih delavcev (Rifkin, 2014, 268). Izguba delovnih mest in rast trajno presežne delovne sile bo najverjetneje botrovala izrazito pospešeni rabi lokalnih obnovljivih virov, odpiranju zelenih produktivnih delovnih mest v socialnem podjetništvu, pa tudi vrnitvi k večji odvisnosti od države, torej odvisnosti od zaposlovanja v javnem sektorju.

Informacijska in internetna tehnologija po mnenju Rifkina (2015, 135) potiskata komunikacije, energijo, proizvodnjo in višje izobraževanje k skoraj ničelnim mejnim stroškom, a podobno vplivata tudi na človeško delo. Množični podatki, napredne analize, algoritmi, umetna inteligenca in robotika nadomeščajo človeško delo v vseh proizvodnih in storitvenih industrijah ter zabavnih in izobraževalnih sektorjih. Rifkin (2015, 135) napoveduje, da se bo v prvi polovici 21. stoletja več 100 milijonov ljudi osvobodilo dela v tržni ekonomiji. Brezposelnost ima številne vzroke, ampak tudi ekonomisti so se po njegovem mnenju začeli zavedati, da je primarna krivka – tehnologija, ki izriva delavce. Znašli smo se v vrtincu industrijske revolucije, ki povzroča zaton množičnega nižje kvalificiranega dela v proizvodnih industrijskih panogah in tudi v storitvenem sektorju ter zmanjševanje človeškega strokovnega dela v velikem delu tudi v sektorju znanja, izobraževanja (Rifkin, 2015, 147). Rifkin (2015, 295) pričakuje, da bo do sredine stoletja večina zaposlenih sveta (stroji, sodobne tehnologije, roboti bodo delno osvobodili ljudi od garanja na trgu) delala v neprofitnem sektorju v sodelovalnih ekonomskih skupnostih, kjer se bodo ukvarjali s socialnim gospodarstvom, vendar kupovali vsaj del dobrin in storitev na konvencionalnem trgu. Tradicionalno kapitalistično gospodarstvo pa naj bi upravljala inteligentna tehnologija, za katero bo skrbela peščica strokovnjakov in tehnikov.

Vendar Slavko Splichal (2022) opozarja, da so izjemni tehnološki dosežki sprva vzbujali vtis, da bodo dokončno povozili dotedanje avtoritarne prakse in odprli pot globalni družbeni demokratizaciji. Ugotavlja, da so bile npr. značilnosti interneta v

desetletjih razvoja zaradi tehnološke in lastniške »nadzidave« zgodnjega interneta v veliki meri degradirane, osvobodjene demokratičnega potenciala in ujete v komunikacijske neenakosti poznega kapitalizma. Danes neomejena moč spletnih platform v zasebni lasti, da določajo pogoje dostopnosti in uporabe spletnih vsebin, pomeni po njegovem mnenju vse realnejšo grožnjo t. i. digitalnega fevdalizma. Tako kot je nekoč fevdalizem temeljil na lastnini in nadzoru nad zemljišči, novi fevdalizem temelji na nadzoru nad digitalnimi informacijsko-komunikacijskimi (ne)premičninami. Novi avtoritarni digitalni fevdalizem spreminja uporabnike spleta v digitalne tlačane ter neposredno ogroža kritično javnost in demokracijo, nove komunikacijske tehnologije se izrabljajo za dobiček in politični nadzor (Splichal, 2022).

Husson (2011, 121) je kritičen do Rifkinove teze o »koncu dela«, opozarja, da so take teze prežete z navdušenjem nad tehnologijo, kar povzroča kratki stik v razmišljanju o splošnem družbenem modelu, ki iz njih izhaja. Tezo o koncu dela zavrača s podatki, da porast brezposelnosti ni samodejni rezultat razvoja produktivnosti. »Konec dela« naj bi povzročala odsotnost prerazporeditve pribitkov produktivnosti v korist delavcev, bodisi v obliki povečanja kupne moči bodisi v obliki skrajšanja delovnega časa ter s tem povezanega povečevanja deleža proizvedenega bogastva v korist zlasti lastnikov finančnega kapitala, kar je druga plat naraščanja brezposelnosti. Po njegovem mnenju so omrežja, internet, komunikacija veliki tehnološki dosežki, vendar lahko na njih sloni najboljša ali pa najslabša družba (Husson 2011, 122, 129).

Ekosocialist Sarkar (Schriebl in drugi, 2008) poudarja, da je treba podpirati takšen razvoj tehnologij, ki odpirajo nova delovna mesta, so torej delovno intenzivne, a hkrati morajo zmanjšati porabo naravnih virov. Jonathan Neale (2021) pa izpostavlja možnost velikega povečanja »podnebnih« delovnih mest v primeru prehoda na decentralizirano rabo OVE, širitve mreže javnega prometa, energetske sanacije zgradb, sonaravnega in lokalnega kmetijstva ter s tem povezanega cilja stabilizacije svetovnega podnebja z drastičnim zmanjšanjem izpustov toplogrednih plinov do srede 21. stoletja. Kot drugo pomembno področje novih (dodatnih) delovnih mest pa izpostavlja zanemarjeno javno zdravstveno varstvo in dolgotrajno oskrbo na domu, kar je dramatično in tragično potrdila pandemija leta 2020 in 2021. Razen novih zelenih in drugih delovnih mest bo v prihodnosti izjemno pomembno zaposlitveno polje nega za starejše (npr. na domu), saj se delež starejšega prebivalstva povečuje.

Hanžek (2013) sodi, da potrebujemo nov razvojni in zaposlitveni premislek, saj naš planet že sedaj prekomerno izkoriščamo. Obenem pa novih oblik zaposlitve ne bo možno najti v vedno večji proizvodnji materialnih dobrin v industriji, saj z novimi tehnologijami vedno manj zaposleni lahko naredijo bistveno več. Avtomatizacija proizvodnje materialnih dobrin je pripeljala do zasičenosti sveta s »simboli materialnega prestiža«, istočasno pa do uničenja okolja. Nadaljnje povečevanje industrijske proizvodnje brez kakovostnih sprememb, ki zahtevajo vedno nove vire energije in surovin,

ima prihodnost le v uničevanju okolja, obenem pa ne prinaša dejanske blaginje ljudi. Trajnostni razvojni zagon in nove zaposlitve je po mnenju Hanžka (2013, 45, 46) treba iskati zlasti na področjih:

- povečanja prehranske samooskrbe in okolju prijazne pridelave hrane;
- okolju prijazne energetike;
- racionalne rabe naravnih virov (npr. lesnopredelovalna industrija);
- razvoja dejavnosti nematerialne proizvodnje – ključna vloga države z novimi koncepti zaposlovanja v delu z ljudmi za družbeno blaginjo.

Unti (2016, 246) zagovarja koncept univerzalnega jamstva zaposlitve kot javne politike, ki od določene vlade zahteva obet oziroma univerzalno jamstvo o zaposlitvi vsaki kvalificirani osebi, ki išče zaposlitev. Predlog jamstva državne zaposlitve je posledica dejstva, da kapitalistična gospodarstva označuje kronična neprostovoljna brezposelnost in visok delež prekarnih, negotovih zaposlitev. Državne oblasti naj bi torej zagotavljale denarna sredstva, ki so potrebna, da se vsakemu, ki je voljan in sposoben delati, ponudi enoten paket plače in zavarovanja. Tudi političarka, demokratična socialistka iz ZDA Alexandria Ocasio-Cortez izhaja iz prepričanja, da ima vsak človek pravico do dela (pa tudi do stanovanja), zato zagovarja koncept redne, dostojne in primerno plačane službe, ki mu jo mora jamčiti in zagotoviti država (*federal jobs guarantee*).

Večina predlogov za uvedbo koncepta jamstva zaposlitve je vezana na decentralizacijo programov zaposlovanja, na naslanjanje na lokalne oblasti, neprofitna združenja in družbene organizacije, ki naj bi predlagale in nadzorovale projekte jamstva zaposlovanja. Osnovni paket plače in zavarovanja torej odreja država, paket služi kot najnižja meja za plače v gospodarstvu. Ko pa je odrejena najnižja plača, lahko količina dela, kupljenega s strani države, teče po poslovnem krogu. Deficit države se torej avtomatsko spreminja, saj je tolikšen, kot je potrebno, da se ohrani polna zaposlenost (Unti, 2016, 246).

Beck (2003a, 325) predlaga nov družbeni dogovor, ki naj bi bil zasnovan na stalitšču, da je naše delo vse bolj produktivno, zato je potrebno vse manj dela za proizvodnjo vse več izdelkov in vse več storitev. Vsekakor pa naj bi bilo tudi v prihodnje plačano delo zelo pomembna, ne pa več edina oblika zagotavljanja materialno-socialne varnosti, aktivnosti, integracije ljudi. Zato Beck (2003a) predlaga temeljit razmislek, da se ob plačanem delu razvije še drugi model dejavnosti in integracije ljudi, ki ga imenuje javno oziroma državljansko delo. Zajema delo s starejšimi prebivalci, invalidi, brezdomci, obolelimi za aidsom, nepismenimi, izključenimi, pa tudi delo pri reševanju okoljskih problemov. Vsa navedena dela so se do sedaj obravnavala kot dobrovoljne, prostovoljne dejavnosti, torej brez finančnega ovrednotenja. Beck (2003a, 226) predlaga, da navedene dejavnosti postanejo ekonomsko vidne, torej plačane z javnim financiranjem npr. v obliki državljsanskega denarja, katerega količina bi okvirno odgovarjala socialni pomoči. Javno državljansko delo torej ne bi bilo zamenjava za sedaj plačano delo, temveč njegova

dopolnitev. Beck (2003a, 327) predlaga, da bi finančno ovrednoteno državljansko delo postalo drugi od načinov dejavnosti in integracije ljudi, torej ob plačanem delu in lastnem delu za vzgojo otrok kot tretjem stebru dejavnosti. Po predlaganem konceptu troplastnih dejavnosti v družbi naj bi bili v prihodnje brezposelni pred osebno odločitvijo, ali ostanejo še naprej prejemniki socialne pomoči (npr. UTD) ali pa postanejo aktivni, v okviru npr. registrirane zadruge, v prostovoljnem sektorju javnega dela.

Tudi po mnenju Judta (2011, 143) bo prihajajoči čas zaposlitvene negotovosti verjetno botroval vrnitvi k odvisnosti od države, saj noben zasebni delodajalec ne bo sprejemal delavcev v službo iz dobrodelnih vzgibov. Koncept jamstva zaposlitve naj bi se usmeril na oskrbo družbe s potrebnimi javnimi dobrinami in storitvami, ki se ne proizvajajo v privatnem sektorju. Zaposleni znotraj programa jamstva zaposlovanja naj bi po mnenju Untija (2016, 250) lahko delali vse, kar se smatra kot socialno potrebno, kar seveda razširja do sedaj ozko pojmovanje dela še na vzgojo otrok, skrb za starejše in nemočne, izobraževanje, obnovo stanovanj, skupno vrtnarjenje, umetnost itn. Z vidika koncepta odrasti je prednost navedenega koncepta, da se ne naslanja na tradicionalno povečanje skupne potrošnje in pospešeno gospodarsko rast, ki naj spodbudi zaposlovanje. Razdvajanje zaposlovanja in obsega skupne potrošnje omogoča polno zaposlenost tudi v primeru, ko ni ekonomske rasti. Prav tako koncept garancije zaposlitve (znotraj krajšega delovnega tedna) omogoča prebivalcem, da pridobijo dohodek izven sfere akumulacije kapitala, omogočeno je preusmerjanje k socialno (skrb za ostarele in otroke, storitve znotraj skupnosti) in okoljsko trajnostnim projektom, kjer je v ospredju proizvodnja za uporabo, ne pa za tržno izmenjavo (Mastini in drugi, 2021).

Ker koncept jamstva zaposlitve spodbuja uporabno, ne pa menjalno proizvodnjo, ga je možno usmeriti proti ekološko vzdržnim projektom in načinom proizvodnje, ki za privatni sektor niso zanimivi. Tako zasnovan koncept garancije zaposlitve rešuje številne ekonomske in socialne probleme, ki so navezani na brezposelnost, kot so revščina, neenakost, zločini, ločitve, nasilje v družini, diskriminacija itn. *Za razliko od koncepta temeljnega dohodka koncept jamstva zaposlitve naj ne bi prinašal verjetnosti neke vrste stigme, občutka »večne« hvaležnosti, nekakšne odvisnosti, torej verjetnosti omajanega človekovega dostojanstva zaradi »nepotrebnosti«.* Izračuni za ZDA so pokazali, da bi stroški znašali manj kot 1 % BDP. Velik del stroškov bi bil nevtraliziran z zmanjšanjem porabe sredstev za druge programe, npr. za sredstva v primeru brezposelnosti in socialno pomoč (Unti, 2016, 249).

Zaradi povečanja produktivnosti z uvajanjem tehnoloških inovacij ter novih »digitalnih« poslovnih modelov je potrebna vse manj dela, ne samo fizičnega. Sodobne tehnologije nadomeščajo delo tudi v storitvah, zaradi česar v razvitih državah že desetletja narašča brezposelnost. Kot logični zaposlitveni protiuukrep se namesto višanja socialnih transferjev ali izumljanja novih delovnih mest kaže krajšanje delovnega časa (Mekina, 2017a, 21). Husson (2011, 149, 150) vidi skrajšanje delovnega časa za vse zaposlene (npr. na 32–30 ur) kot bistveno orodje za enakomerno redistribucijo pribitkov

produktivnosti in dolgoročno kot edino sredstvo za ustvarjanje novih delovnih mest. Kot pogoj pa izpostavlja upoštevanje načela t. i. proporcionalnega zaposlovanja, torej celotno nadomeščanje skrajšanega delovnega časa z novimi zaposlitvami: skrajšanje časa za 10 % mora prinesiti 10 % novih zaposlitev. Tudi strokovnjaki OECD (2016, 58) sodijo, da bosta digitalna revolucija in avtomatizacija pospešili delitev delovnega mesta in krajšanje delovnega tedna, kar pa bo tudi po njihovem mnenju okrepilo potrebo po garanciji dostojnih dohodkov, morda tudi z določeno obliko univerzalnega temeljnega dohodka (UTD). Tudi zagovorniki koncepta odrasti zagovarjajo krajšanje delovnega časa kot ukrep, ki z delitvijo delovnega mesta pomembno zmanjšuje brezposelnost (Schor, 2016, 222). *Foster (2011) in Kallis (2013) kot zagovornika koncepta odrasti in postkapitalistične družbe sodita, da morata biti krajši delovni čas in delitev plačanega delovnega mesta ključna ukrepa povečevanja zaposlenosti, hkrati z zagotavljanjem dostojnega prihodka za vse družine.* Foster (2011) hkrati opozarja na okoljsko nesprejemljivost predpostavke o trajnem povečevanju zelenih delovnih mest. Podatki strokovnih analiz za 29 držav OECD za obdobje 1970–2010 pa kažejo, da krajšanje delovnega časa prispeva k trajnostnosti/sonaravnosti z zmanjšanjem okoljskih pritiskov (Motesharrei in drugi, 2014, 100).

Medtem ko je kmet v Angliji okoli leta 1300 za preživetje delal 1500 ur na leto, je moral industrijski delavec v 19. stoletju za golo preživetje opraviti 2-krat več ur. Bregman (2016, 35) navaja, da so v začetku industrijske revolucije npr. delavci v Manchesteru imeli okoli 70-urni delovni teden, delo je potekalo vsak dan, brez dopusta. Za razliko od številnih pobud za zmanjševanje delovnega časa pa je treba opozoriti, da se zlasti na Kitajskem ponovno krepi vizija in tudi že praksa 12-urnega dela šest dni v tednu (72-urni tedenski delavnik!), zaposlene pa vrača v neznosne delovne razmere na začetku industrijske revolucije! Tako se je po mnenju novinarke Zorane Baković (2019) na Kitajskem burna razprava o pravilnosti, upravičenosti in potrebi po 12-urnem delovnem času pojavila prav v trenutku, ko v gospodarsko razvitih državah resno razmišljajo o skrajšanju delovnega tedna in delovnega dneva. Vendar je tudi v bogatih zahodnih državah vse več zaposlenih, ki v službi preživijo bistveno več kot osem ur, pogosto tudi brez ustreznega plačila.

Pater Gržan (2017, 53) pa opozarja, da potrebuje »primitivni« človek v pragozdu za dostojno preživetje dve uri na dan, mi v obdobju hrematizma za dostojno življenje ne zaslužimo dovolj z osmimi urami trdega dela, z eno zaposlitvijo (ali pokojnino). Pisec vizije države *Ekotopija* Ernest Callenbach (1975, 158) predpostavlja, da naj bi bil delovni teden dolg le 20 ur, kar naj bi med drugim podvojilo število delovnih mest. Obenem pa naj bi socialno zaščito okrepil tudi sistem minimalnega zagotovljenega dohodka, zato določeno obdobje brez zaposlitve ne bi predstavljalo socialne negotovosti ali celo osebne materialne katastrofe.

Čeprav bi po zdravi kmečki logiki danes namesto nas morali več dela opraviti računalniki in roboti, ponovno delamo vedno več, tudi v Evropi in Sloveniji, zlasti pa npr.

na Kitajskem. V prostem času odgovarjamo na službena elektronska sporočila, s prenosnim računalnikom in pametnim telefonom si delo tudi odnesemo domov. Borke in borci za delavske pravice so dajali življenja za pravičnejši delovni čas, zato da mi danes »prostovoljno« dajemo vse večji del življenja delovnemu času, ugotavlja nekdanji sindikalist Goran Lukić (2016). Valerija Korošec, sociologinja in zagovornica univerzalnega temeljnega dohodka (UTD), je prepričana, da bi v razpravah o prihodnosti socialne Evrope, o t. i. socialnem stebru, bilo nujno predlagati ne le UTD, ampak tudi krajši delavnik. Delovni čas je mogoče krajšati predvsem na dva načina: tako, da se skrajšuje dnevni/tedenski delovni čas ali pa delovna doba, potrebna za upokojitve (Korošec, 2011). V devetdesetih letih prejšnjega stoletja ga je Slovenija krajšala denimo predvsem s predčasnimi upokojitvami, zadnja leta ga z daljšo vključenostjo mladih v izobraževanje in njihovim poznejšim vstopom na trg dela (Lukić, 2016).

Nemški sindikat kovinarjev se je v koncernu Volkswagen npr. dogovoril za skrajšanje delovnega tedna na 28,8 ure na teden, da bi tako preprečil izgubo dela 30.000 zaposlenih; delavci pa so privolili v 11–13-% znižanje plač (Korošec, 2011). Portugalska je leta 2016 uvedla 35-urni delovnik za javne uslužbence, čeprav se je komaj pobrala iz krize (Mekina, 2017a). Tudi v Avstriji se krepijo težnje po uvedbi 36-urnega delovnega tedna, ki naj bi resnično lahko zmanjšal brezposelnost in prekarne zaposlitve. Po podatkih OECD je leta 2008 povprečen delavec v Franciji po uvedbi 35-urnega delovnika (leta 2000) delal 1554 ur, na Danskem 1563 ur, v Sloveniji 1687 ur na leto, kar je celo nekaj več kot leta 1998, ko se je v Sloveniji v povprečju delalo 1671 ur na leto. V Veliki Britaniji je zaposleni na leto delal 1660 ur, v ZDA pa 1708 ur (Schor, 2016, 222).

V švedskem Göteborgu se je konec leta 2016 končal 18-mesečni eksperiment vladajočih strank v mestni koaliciji (Socialni demokrati in Leva stranka) preverjanja smiselnosti krajšega, šesturnega delovnika v dveh domovih za ostarele. Okvirni rezultati kažejo, da so učinki pozitivni, saj so ob skrajšanju delovnega časa za četrtnino in ob 14 na novo zaposlenih dosegli 80-% povečanje družbene aktivnosti, bistveno večje zadovoljstvo ostarelih s kakovostjo storitev, dom je postal bolj dobičkonosen, bolj zanimiv za bivanje, dodatni stroški na novo zaposlenih pa v celoti niso bili visoki (Mekina, 2017a, 21). Podobno so bili pozitivni rezultati že predhodno ugotovljeni po uvedbi šesturnega delovnika v istem mestu.

Ob skrajševanju delovnega časa je mogoče vpeljati dodatne izmene, boljje izkoriščati stroje (v bolnicah se npr. izkoriščenost naprav poveča z dodatno delovno izmeno) itn. Raziskave Evropske fundacije za boljše delovne in življenjske razmere o skrajševanju delovnega časa dokazujejo, da je skrajšanje delovnega časa vsekakor eden od najboljših ukrepov za zmanjševanje brezposelnosti ter povečevanje storilnosti in zadovoljstva ljudi. Seveda pa to zahteva dodatna organizacijska prizadevanja in pripravljenost na spremembe vseh vpletenih (Korošec, 2011). Skrajševanje delovnega časa je seveda mogoče videti kot enega od ukrepov dolgoročne politike: ne gre le za

zmanjševanje revščine, pač pa tudi za brezogljčno družbo, okoljsko vzdržno ravnanje, zadovoljne ljudi, ki uspešno usklajujejo zaposlitev in družino, ter manjšo potrošnjo. Schor (2016, 224, 225) navaja podatke raziskave OECD, da imajo države s krajšim delovnikom znatno manjše emisije ogljika in nižji ekološki odtis, pa tudi nižjo raven onesnaževanja okolja. *Bregman (2016) pa navaja, da imajo države s krajšim delovnim časom manjši ekološki odtis in hkrati večji obseg prostovoljnega dela.* Seveda je takšna usmeritev problematična v sedanjih potrošniških in neoliberalnih kapitalističnih razmerah ter seveda glede na ekonomske teorije in prakse, ki sveta brez rasti BDP niso sposobne niti zasnovati, kaj šele usmerjati (Korošec, 2011).

Kot eno od možnih rešitev zmanjšanja brezposelnosti in stroškov brezposelnosti Eva Lorenčič (2013) predlaga prerazdelitev obstoječega števila delovnih mest in na letni ravni razpoložljivih delovnih ur med večje število prebivalcev, t. i. model zaposlenosti. S tem bi se stopnja brezposelnosti znižala, prav tako bi se zmanjšali stroški, ki jih povzroča pojav brezposelnosti posameznikom, državnemu proračunu in družbi kot celoti. Precej zaposlenih bi po modelu zaposlenosti tedensko opravljalo manj delovnih ur, kot jih predvideva polni delovni čas. Navedeni model zaposlitve torej ne predvideva povečevanja skupnega števila delovnih ur na letni ravni, pač pa le razdelitev obstoječega števila delovnih mest in obstoječega števila delovnih ur med večje število oseb. Rešitev je zamišljena tako, da se tudi skupna masa izplačanih plač ne bi povečala: plačilo, ki ga je prej ena zaposlena oseba prejela za svoje delo, se bo zdaj razdelilo med dve osebi, ki sta zaposleni za skrajšani delovni čas in od katerih vsaka opravi polovico delovnih nalog, ki so prej pripadale eni osebi. Vendar je treba opozoriti na dejstvo, da je zlasti v državah s skromnimi plačami širše uveljavljanje modela zaposlenih s skrajšanjem delovnega časa in z delitvijo delovnega mesta na splošno omejeno.

A zametki modela zaposlenosti so že prisotni v najrazvitejših evropskih državah, število udeležencev pa se povečuje. Opravljanje dela za skrajšani delovni čas je torej že uveljavljena praksa v najbolj razvitih evropskih državah, kot so Nizozemska, Švica, Norveška, Švedska, Nemčija, Danska in Avstrija, kjer je bil leta 2011 delež zaposlenih za skrajšani delovni čas med skoraj 50 % do najmanj 25 % (povprečje EU – 19,5 %). Glavna razloga za odločanje za skrajšani delovni čas sta skrb za družino ali gospodinjstvo. Po podatkih Eurostata je leta 2009 odstotek zaposlenih za skrajšani delovni čas v državah EU-27 nihaj od 2,3 % (2,4 %) vseh zaposlenih (Bolgarija) do 48,3 % (49,1 %) vseh zaposlenih (Nizozemska). Delo s skrajšanim delovnim časom je eden izmed dejavnikov, ki pripomore k dobremu ravnotežju med delom in zasebnim življenjem, kar je dodaten argument, ki govori v prid uveljavljanja navedenega modela zaposlenosti za reševanje problema brezposelnosti. Zaposlovanje določenega odstotka zaposlenih za skrajšani delovni čas je nujno, če želimo doseči višjo udeležbo delovno sposobnega prebivalstva vseh starostnih skupin v delovno aktivnem prebivalstvu ter omogočiti prilagajanje delovnega časa na potrebe in sposobnosti posameznikov v različnih obdobjih življenja.

Husson (2011, 159, 160) predlaga transfer finančnih dohodkov v socialne proračune in plače, dvig zaposlitve pa s skrajšanjem delovnega časa in usmeritvijo večjega dela pribitka produktivnosti v investiranje za nova delovna mesta, ne pa v žepe rentnikov. Njegovo osnovno predlagano zdravilo glede zaposlovanja je skrajšanje delovnega časa in vnovična prisvojitve finančnih dohodkov za ustvarjanje novih zaposlitev. Zaveda pa se dejstva, da pomenijo njegovi predlogi proti neenakosti, prekarnosti in bedi tako pre-razdelitev bogastva, da bodo sprožili zagrižen odpor vseh tistih, ki se bodo neizogibno sklicevali na »zakone gospodarstva«, da bi dejansko ubranili svoje finančne privilegije.

Večina zagovornikov odrasti kljub prepoznavanju demografske slike v bogatih državah (staranje prebivalstva, podaljševanje pričakovane življenjske dobe) ni naklonjena neprosto-voljnemu podaljševanju zaposlitve (nad 65 let). Opozarjajo, da bo v prehodnem obdobju sonaravnega prehoda na koncept odrasti še težje zagotoviti primerno stopnjo zaposlenosti za mlade iskalce dela. Husson (2011, 111) opozarja na vprašljivost zviševanja upokojitvene starosti v bogatih državah. Na prvi pogled ima ta rešitev pečat zdrave pameti: zaradi neravnovesnega demografskega razmerja med upokojenci in aktivnimi prebivalci je treba podaljšati trajanje aktivnega življenja. Toda ta scenarij predpostavlja, da bodo poleg delovnih mest seniorjev, ki bodo dlje aktivni, ustvarjena tudi delovna mesta za mlade, kar pa je glede na tehnološko-zaposlitvene trende zelo vprašljiv scenarij. Lilijana Burcar (2017, 32) opozarja, da uradna politika po nareku industrijsko-finančnih lobijev podaljšuje delovno dobo za starostnike in uvaja honorarno delo, kar med drugim vodi v nadaljnjo prekarizacijo delovnih mest. Pisec sodi, da pa je tistim upokojencem, ki so voljni tudi po doseganju uradnih pogojev za starostno upokojitve (okoli 40 let delovne dobe), ob primerni zaposlitveni klimi (brez ogrožanja delovnega mesta za mlade iskalce zaposlitve) smiselno in koristno omogočiti za omejeno obdobje (praviloma največ dodatnih pet let po doseganju starostne meje za upokojitev) nadaljnje opravljanje dela.

Treba bo torej vzeti v zakup, da industrijska paradigma ne more niti razumeti niti sprejeti postindustrijske, postmoderne, post-BDP paradigme, ki prekomerno potrošništvo zavrača kot nesmiselno in škodljivo dejavnost samo po sebi, še bolj pa zaradi škode, ki jo povzroča okolju. Zato je povečevanje zaposlenosti s širitvijo proizvodnje zaradi posledično tudi vse večjega izkoriščanja okolja in biološkega ogrožanja prihodnjih rodov v postmoderne paradigmi nesprejemljivo. V novi paradigmi naj se uveljavi usmeritev zmerne materialnega blagostanja, ki edino omogoča sonaravno in manjšo proizvodnjo, omejeno rabo naravnih virov in seveda manjšo, neluksuzno potrošnjo in v skladu s temi omejitvami čim pravičnejšo porazdelitev tako dela (zaposlitev) kot ustvarjenega dohodka. Tudi Vogrinc (2013) poudarja potrebo po razpravi o temi, ki je za stalno zaposlene z znosnimi dohodki tabu: ali smo kot družba pripravljeni sprejeti nižje plače za manjšo delovno obveznost in za stalnejšo zaposlitev vseh, predvsem mladih. V ekostemski družbeni ureditvi je predvidena pravičnejša delitev ustvarjenega dohodka, torej bistveno zmanjšanje izjemno visokih plač vodilnih menedžerjev in krepko zmanjšanje

razkoraka med minimalnimi in maksimalnimi dohodki, kar ob pričakovani večji produktivnosti (tehnološki razvoj) omogoča potrebni dvig nižjih plač (in s tem kasneje tudi pokojnin) – ob časovno manjši delovni obveznosti.

Socialisti se po mnenju Marka Kržana (2017a) zavzemajo za polno zaposlenost, ampak ljudje naj bi manj delali, nujno delo pa naj bi bilo pravično porazdeljeno. V današnjem kapitalizmu pa je ravno nasprotno, saj na svetu še nikoli ni bilo toliko mezdnega in prekarnega dela. Tudi nova evropska levica poudarja pomen modela polne zaposlenosti na osnovi delovnih mest trajnostnega razvoja in krajsanja delovnega časa (30–32-urni delovni teden) (Programme of the Die Linke ..., 2011; Die kommende Demokratie, 2015). Ključni zaposlitveni cilj je zagotoviti dobro, stalno in dostojno plačano delo za vse (obvezna zagotovitev minimalne plače nad ravniyo revščine za vse zaposlene), manj dela za vsakega posameznika, s pošteno porazdelitvijo dela med spoloma, to naj bi bila prava pot k polni zaposlenosti. Skrajšati je treba delovni čas in hkrati s pomočjo tehnologij povečati produktivnost, toda brez zniževanja plač. Regionalne in sektorske politike je treba kontrolirati, kar velja tudi za investicije, ki morajo biti optimalne tudi z vidika zaposlovanja.

Poleg delitve dela na neplačano delo v družini in plačano delo v javni sferi je prisotna še ena oblika eksploatacije žensk. Gre namreč za prenašanje stroškov pomembnega segmenta družbeno potrebne dela – biološke reprodukcije človeka (nega in vzgoja otrok) in t. i. reprodukcije delovne sile (regeneracija človeka z zadovoljevanjem potreb po prehrani, higieni, počitku, negi) – na žensko oziroma na družinske člane, ki to delo opravljajo brezplačno. Istočasno so iste storitve, če jih opravlja izvajalec zunaj družine – plačljive. Skladno z njegovim družbenim pomenom, t. j. pomenom za reprodukcijo družbe, je torej treba ta neplačani segment finančno ovrednotiti, upoštevati kot del vrednosti BDP in izvajalce ustrezno nagraditi (Programski dokument Levica ..., 2017). To bi pomenilo tudi ekonomsko neodvisnost oseb, ki opravljajo gospodinjski poklic (skupaj z nego otrok) kot edini poklic.

Brez progresivnega obdavčenja dohodkov, pa tudi primerne obdavčenja porabe naravnih virov, obremenjevanja okolja, kapitala in dobičkov ter določitve najnižje in tudi najvišje plače (omejeno razmerje med njima), brez novih zelenih produktivnih delovnih mest, bistveno večje zaposlitvene vloge javnih del in nevladnih organizacij, večjega števila zaposlenih v zdravstvu, večjega števila zaposlenih za oskrbo pričakovanega povečanega števila starejših, delitve delovnega mesta, skrajšanja delovnega časa (npr. 30–32-urna tedenska delovna obveznost) in drugih ukrepov povečevanja zaposlenosti v ekosistemski družbeni ureditvi ne bo mogoče doseči ključnega zaposlitvenega cilja – modela polne zaposlenosti na eni strani in na drugi strani trajno varnega, univerzalnega sistema socialne varnosti, človeka vrednega standarda življenja za vse prebivalce, ne glede na zaposlitev.

Novo, ekosistemsko, ekohumanistično družbeno ureditev čaka torej izjemno zahtevna naloga: sprememba definicije in samega vrednotenja dela, ki bo segla onkraj trenutno ozko pojmovanega plačanega dela in enakopravno vključila in finančno ovrednotila tudi sedaj

»drugorazredne«, neplačane oblike dela, kot so starševska vzgoja otrok, gospodinjska dela, javna dela itn. Druga ključna naloga pa bo povečevanje zaposlenosti v razmerah postopnega, vendar vztrajnega odmika od modela trajne gospodarske rasti, saj sta stalna količinska širitev proizvodnje ter s tem povezano vse večje izkoriščanje okolja ekstenzenčno nevarna. Ekosistemska družbena ureditev je temeljno zasnovana na količinsko manjši in sonaravno usmerjeni proizvodnji in omejeni potrošnji, na manjši rabi naravnih virov – in v skladu s temi omejitvami na čim pravičnejši porazdelitvi ustvarjene vrednosti. Ključni zaposlitveni cilj ekosistemske družbene ureditve je torej brez (količinske) gospodarske rasti in uničevanja okolja zagotoviti dobro, stalno in dostojno plačano delo za vse (obvezna zagotovitev delovnega mesta s strani države in lokalnih skupnosti, minimalne plače nad ravnijo revščine za vse zaposlene in določene zgornje višine plače), krajšanje delovnega časa, pošteno porazdelitev prihodkov med zaposlene, širše pojmovanje dela ter enako dostopnost do delovnega mesta obema spoloma. Skrajšati je treba delovni čas in hkrati s pomočjo tehnologij povečati produktivnost, kar omogoča ohranjanje višine dohodka zaposlenih. Razen okrepljenega zaposlovanja v javnih in drugih storitvah je nujen zagon zelenega investicijskega programa, ki odpira številna nova zelena delovna mesta v vseh regijah. Zgolj dovolj velika, toda sonaravno ustvarjena dodana vrednost omogoča zmerno, človeka vredno osebno in družbeno blagostanje, vsem dostopne javne storitve, delovanje socialne države in varno starost.

Sociolog Matjaž Hanžek (2013) upravičeno opozarja na ključni širši, zlasti družbeni pomen polne zaposlenosti. Zaposlitev med drugim utrjuje socialne vezi posameznika z okoljem, mu daje materialno, socialno in psihično varnost ter potrdilo o njegovi potrebnosti v družbi. Polna, čim bolj ustvarjalna zaposlitev torej ni le osnova za doseganje dostojne kakovosti materialnega življenja, blagostanja in družbene pravičnosti, temveč tudi ključni dejavnik družbene kohezije in človekovega dostojanstva v ekosistemski družbeni ureditvi.

Ena od pomembnih zahtev uveljavljanja ekosistemskega plansko-tržnega gospodarskega modela polne zaposlenosti je njegova trajna okoljska, sonaravna sprejemljivost, torej nujnost ohranjanja okoljskega »kapitala« tudi za prihodnje generacije. To pomeni, da bo ena od najbolj zahtevnih nalog ekosistemske družbene ureditve doseganje (maksimalno približevanje) polne zaposlenosti ob hkratnem odkluku, opustitvi ekosistemsko destruktivnega gospodarskega modela količinske rasti. Če je torej z vidika kapitalizma in njegovega modela rasti ključno vprašanje, kako omogočiti nadaljnjo potrošnjo tistih, ki ostajajo brez dela, je za novi družbeni red ključno s pomočjo brezkompromisno trajnostne sonaravne usmeritve tehnološkega razvoja in prehoda na model nerasti in zmerne potrošnje zmanjšati pritiske na okolje in hkrati odpreti več novih delovnih mest, kot jih zapreti.

Zmanjševanje in praktična odprava zaposlitvene ranljivosti je zelo pomembna, verjetno ekonomsko ključno tudi z vidika splošnega zmanjševanja socialne ranljivosti prebivalstva. Vendar v sodobnih razmerah pospešenega proizvodnega izčrpavanja

naravnih virov ne sme potekati na način povečevanja ranljivosti ekosistemov in s tem posredno na račun prihodnjih generacij, opustiti je treba tradicionalni model rasti, ki je bil stoletja motor dodane vrednosti, tudi sicer zelo neenakomernega blagostanja. Trajnostno, vzdržno gospodarstvo, povečanje sonaravno zasnovane prehranske in energetske samooskrbe, raba regionalnih virov, okolju prilagojeno delovanje storitev tudi na globalni ravni, oskrba starejših prebivalcev, vsem dostopno in kakovostno javno izobraževanje in zdravstvo ob hkratnem krajšanju delovnega časa, delitvi delovnega mesta in z drugimi ukrepi omogočajo doseganje visoke stopnje zaposlenosti aktivnega prebivalstva tudi v tehnološko napredni ekosistemski družbeni ureditvi. Ekohumanistična država in lokalna skupnost pa morata postati zadnji garant udejanjanja koncepta polne zaposlenosti, saj je ustvarjalno delo eden od temeljnih gradnikov ustvarjalnega, srečnega in polnokrvnega življenja posameznika.

3.3.6 Davčni sistem

Davčni sistem predstavlja zbirko pravnih norm, ukrepov, aktivnosti, institucij in organov na področju obdavčitve v družbenem okolju, ki omogoča delovanje osnovnih funkcij države, zadovoljevanje skupnih in javnih potreb. Obseg in viri obdavčitve na državni in lokalni ravni so oblikovani na osnovi vrednotnih in političnih opredelitev v okviru družbenoekonomskega sistema posamezne države, na osnovi razmerij med kapitalom in delom, ravniyo socialnih pravic in socialne (ne)zaščite ranljivih skupin državljanov. Davčne sisteme in s tem povezano poseganje države z davki v delitev ustvarjenega BDP označuje iskanje ravnovesja med zagotavljanjem primernih pogojev za delovanje gospodarstva (omogočanje pridobivanja dodane vrednosti) ter zagotavljanjem široke dostopnosti kakovostnih javnih storitev in primerne socialne zaščite ranljivih skupin. Pravično plačevanje davkov zmanjšuje neenakost, spreminja vedenjske vzorce, krepi odgovornost državljanov in s tem njihova pričakovanja do odgovorne vlade (Povzetek posveta: Davčna ..., 2018). Zato so davki v središču zanimanja javnih politik, saj so eden od temeljnih finančnih virov podpore različnih politik države ali občin, kot so podpore za brezposelne, za socialno šibkejšje skupine, zagotavljanje javnih storitev, ki jih uporabljajo vsi državljanji itn. Davki so torej najpomembnejši instrument organizacije in stopnje dostopnosti javnih storitev in obsega socialne pomoči (Cantante, 2020).

Davki obstajajo v zgodovini človeštva okoli 5000 let (egipčanska civilizacija), večina ljudi sodi, da so davki nujni za doseganje primerne ravni družbenega blagostanja, obstajajo pa različni načini zbiranja in razdelitve davkov med ljudmi. Neoliberalni davčni sistem je zasnovan na naslednjih davčnih izhodiščih in mehanizmih:

- nizka skupna davčna obremenitev, praviloma v višini okoli 25–35 % BDP;
- opuščanje progresivnega obdavčenja dohodkov in širše uveljavljanje regresivnega sistema obdavčenja;

- pomembna vloga posrednih davkov, ki bolj bremenijo revnejše prebivalce;
- skromen delež »zelenih« davkov (porabe primarnih naravnih virov, energije in obremenjevanja okolja);
- nasprotovanje konceptu celostnega obdavčenja premoženja, davku na dediščino, občutnejšemu obdavčenju kapitala, pravičnemu obdavčenju velikih korporacij in finančnih transakcij;
- nemoteno delovanje davčnih oaz.

Leta 2016 je bila po podatkih Eurostata in Centra za davčno politiko in administracijo OECD skupna davčna obremenitev (vključno s socialnimi prispevki) v EU-28 v deležu BDP 40 %, za evrsko območje pa 41 % BDP (Taxation in 2016, 2017; Revenue Statistics ..., 2017). V letu 2016 je bila skupna davčna obremenitev v deležu BDP v ZDA 26 %, na Japonskem 30,3 %, Novi Zelandiji 32,1 % in Islandiji celo 51,6 % (Taxation Trends in ..., 2018, 14). V letu 2019 se davčna slika EU in sveta na splošno ni bistveno spremenila, davki so predstavljali v EU-27 40,1 % BDP, povprečje za države OECD pa je bilo 33,8 % BDP. Tako raven kot struktura davčnih dohodkov sta leta 2019 v EU ostali stabilni (rahlo povečanje davkov na delo), največji dohodek so predstavljali davki na delo (20,7 % BDP), sledili so davki na potrošnjo (11,1 % BDP) in davki na kapital (8,2 % BDP). Raven okoljskih davkov se ni bistveno povečala, povišanje teh davkov pa je bilo praviloma posledica rasti davkov v povezavi z energijo (Taxation Trends in ..., 2021). Med državami članicam EU-27 pa so velike razlike v deležu neposrednih in posrednih davkov. Tako je bil leta 2019 npr. delež neposrednih davkov (obremenitev dohodkov in premoženja) največji na Danskem (66,5 %), delež posrednih davkov (DDV) pa je bil največji na Hrvaškem (52,7 %). Z vidika socialne pravičnosti je ugodnejši večji delež neposrednih davkov, saj praviloma njihova progresivna davčna stopnja bolj bremeni prebivalce z višjimi dohodki in večjim obsegom premoženja.

Tudi številni zagovorniki ohranjanja kapitalistične strukture družbe opozarjajo, da se bo moral predvsem zaradi bistvenih demografskih in zdravstvenih sprememb (staraenje prebivalstva, povečanje števila in deleža upokojencev, večji izdatki za zdravstvo), večjih izdatkov za javno izobraževanje in znanost, raziskovanje (znanje – ključni dejavnik razvoja) ter večje skrbi za varovanje okolja v prihodnje obseg in delež sredstev države za javne storitve povečati. V obratnem primeru ne bo mogoče okrepiti koncepta zagotavljanja enakih izhodiščnih možnosti za izboljšanje kakovosti življenja vsem prebivalcem, kar bo peljalo v še večje socialne razlike in zmanjšanje socialne mobilnosti (Gamble in drugi, 2014, 335).

Z vidika družbene pravičnosti in koncepta udejanjanja solidarnostne, socialno sočutne države je zaskrbljujoče, da se je v nekaterih bogatih državah zmanjšala progresivnost davčnega sistema, kar seveda povečuje družbeno neenakost (Causes and

Consequences ..., 2015, 21), obenem pa so prenizke okoljske davčne obremenitve. Raziskava socialne vloge davčnega obremenjevanja dohodkov za ZDA (1962–2014) je namreč pokazala, da je bila dohodkovna neenakost bistveno manjša v obdobjih bolj progresivnega obdavčevanja dohodkov, ki davčno bolj obremenjuje vse višje dohodke (Oishi in drugi, 2018). Podatki o sreči in zadovoljstvu prebivalcev ZDA v obdobju višjih davčnih obremenitev za bogatejše pa obenem kažejo, da so bili takrat prebivalci z nizkimi dohodki (40 % vseh prebivalcev) bolj srečni, najbolj bogati prebivalci (20 % vseh prebivalcev) pa niso bili bistveno manj srečni.

Davčni sistemi, ki so zasnovani na posrednih davkih na potrošnjo, nadpovprečno obremenjujejo prebivalce s podpovprečnimi dohodki. Davčni sistem, ki je pisan na kožo najbolj bogatim prebivalcem in velikim korporacijam, z delovanjem njihovih lobistov pomembno prispeva k družbeni in geografski neenakosti, spodkopava pa tudi demokracijo. Tako Naomi Klein (2019, 283, 284) opozarja, da je nujna uvedba globalnega minimalnega obdavčenja mednarodnih korporacij (appli, googli itn.) in podpira predloge za ukinitve davčnih oaz, ki prispevajo k še dodatnemu bogatenju – bogatih. Julija 2021 so finančni ministri skupine G20 podprli globalno davčno reformo za pravičnejšo obdavčitev multinacionalnih podjetij. Po predlogu naj bi bila najnižja davčna stopnja za multinacionalke 15 %, obenem pa naj bi mednarodna podjetja več davkov plačevala tam, kjer ustvarjajo prihodke.

Susan George (2014) poudarja, da v času finančne krize leta 2008 v nobeni od držav z velikim javnim dolgom ni prišlo do kakršnega koli dodatnega obdavčenja najbogatejših, breme krize in drastičnih varčevalnih ukrepov so nosili najrevnejši, navadni smrtniki, zaposleni, študentje, kmeti, upokojenci (George, 2014, 78, 79). Nasprotuje razširjenemu prepričanju, da je bilo ustvarjanje novih delovnih mest v ZDA in Evropi šibkejše v letih, ko so bili davki višji in bolj progresivni. Navaja, da se investitorji za naložbe v določeno državo odločajo na temelju skupne kakovosti življenja v njej. Ključna je splošna kakovost javnih storitev ter izobrazena, delovno produktivna in zdrava delovna sila, ne pa davčne stopnje (George, 2014, 80). Obenem investitorji navdušeno vlagajo kapital v vse mogoče finančne produkte, ne pa v nove industrijske obrate, večina naložb torej ne konča v industriji, storitvah, novih obratih. Zgodovina kaže, da so se elite zelo redko (npr. v obdobju ameriškega *New Deal*), če sploh kdaj, znale ustaviti in se odpovedati vedno večjemu grabljenju bogastva in privilegijev, saj ne poznajo besede »dovolj« (George, 2014, 87, 88).

Popolno davčno pravičnost je praktično nemogoče doseči, v vsakem primeru pa je sedanjí davčni sistem potreben temeljite reforme. Vsaka država mora sicer davčni sistem prilagoditi lastnim potrebam in zmogljivostim, a v ekosistemski družbeni ureditvi naj bi pri davčni politiki veljala skupna vrednotna izhodišča. Za obdavčenje dohodkov okvirno obstajajo trije tipi davčnih sistemov: proporcionalni, regresivni in progresivni. Proporcionalni davčni sistem zahteva, da vsi davkoplačevalci plačajo enak delež dohodka,

pri regresivnem davčnem sistemu davkoplačevalci z visokimi dohodki plačujejo manjši delež svojega dohodka. Pri progresivnem davčnem sistemu, ki ustreza vrednotam ekohumanistične ureditve, pa davkoplačevalci z visokimi dohodki plačajo večji delež dohodkov kot davkoplačevalci z nižjimi dohodki.

Davčni sistem je v veliki meri odsev razrednega razmerja med lastniki kapitala in delavskim razredom (v širokem pomenu besede). Ker ima kapital z večjo politično močjo na razpolago mnogo metod za izogibanje davkom, sta v ekosistemski družbeni ureditvi nujni tako transparentnost poslovanja podjetij kot zakonsko zagotovljena pravica delavske kontrole poslovanja. Zaposleni imajo zaradi svojega večinskega prispevka k ustvarjanju presežne vrednosti vso pravico do prisvajanja njenega večinskega dela, pravico soodločanja pri njeni razdelitvi. Dejstvo je, da pomeni boj za pravičnejši družbeni red s pomočjo krepitve delavskih pravic seveda poseg v bolj ali manj monopolni položaj kapitala, zarez v njegove kapitalistične lastninske pravice in pridobljene privilegije, kar pomeni tudi pričakovano trdo reakcijo kapitala (obramba razrednih interesov) na omejevanje prilaščanja presežne vrednosti, torej dobička. Po mnenju Marcela Štefančiča mlajšega (2015) je za zmanjšanje ekonomske neenakosti davčni sistem zelo pomemben vzvod, zato predlaga prerazporeditev družbenega bogastva s progresivno obdavčitvijo, obdavčitve finančnih spekulacij in transakcij, odpravo »rentniških« zakonov (davčne koncesije itn.), ki elitam omogočajo razkošno življenje na račun drugih, ter smiselno obdavčitev vsega tistega, kar se iz države ne more »odseliti« (zemljišča, nepremičnine, naravni viri, onesnaževanje okolja).

Michael Lebowitz (2014b, 126) sodi, da je obdavčitev presežne vrednosti, ki si jo prilašča kapital s svojim monopolom nad družbeno dediščino človeških bitij, neposreden korak do uveljavitve pravice vseh do dostopa do tistih koristi, ki izhajajo iz »družbenih možganov« in »družbene roke«. Davčni prihodki se morajo uporabiti za boj proti revščini ter za razvoj izobraževanja in zdravstva, kar je pogoj za razvoj človekovega potenciala in dvig kakovosti življenja. Tudi angleški finančni strokovnjak in zagovornik kapitalizma Paul Smith (2018) sodi, da nas po povečanju neenakosti zaradi napačnega izbranega načina reševanja krize iz leta 2008 sedaj čaka pomembna naloga (ponovne) redistribucije bogastva, torej prenosa bogastva premožnih na manj premožne. Po njegovem mnenju se bodo brez dvoma morali povečati davki za tiste, ki jih seveda lahko plačujejo. Babič in Damijan (2018) navajata, da model »manj države«, vključno z nižjimi davki za premožnejše v obdobju finančne krize (po letu 2008), ni povzročil zagona gospodarske rasti, nižji davki pa so povzročili veliko proračunsko luknjo, tisti v spodnji polovici so ostali brez socialnega varstva, premožnejši pa so preusmerili prihranke v davčne oaze.

Po mnenju Frederica Cantanteja (2020) je progresivni davčni sistem najbolj pravična in učinkovita pot zmanjšanja dohodkovne neenakosti, zato npr. predlaga progresivnost pri obdavčevanju kapitala/premoženja. V uvodni fazi ekologizacije in socializacije

družbe je izjemno pomembna čim bolj celovita, pravično in hkrati solidarnostno, torej progresivno zasnovana davčna reforma. Optimalna davčna obremenitev je predpogoj za uspešno delovanje solidarnostne in socialno zasnovane države (Dragoš, 2015a). Davčna obremenitev porabe naravnih virov in obremenjevanja okolja tako proizvodnje kot potrošnje na račun zmanjšanja nekaterih drugih davkov pa je pomemben vzvod ekostemskega, medgeneracijsko bolj solidarnega delovanja »ekološke« države. Po mnenju Aneja Korsike (2013) je treba davčno bolj obremeniti kapital (progresivno) in zmanjšati obremenitev dela. Sedanjih razvojnih, okoljskih, socialnih in zdravstvenih problemov ne bo možno rešiti brez obdavčitve premoženja podjetij, bank in finančnih skladov (npr. najprej 0,5-%, kasneje pa 1-% letna obdavčitev vseh vrst premoženja), torej ne zgolj z obdavčitvijo nepremičnin.

Vsak državljan bi sicer moral biti davčno obremenjen glede na celotno premoženjsko in dohodkovno stanje po progresivni lestvici, uvesti pa bi bilo treba tudi določeno obliko davka na dediščino. Do manj koncentriranega bogastva naj bi razen z davki na zelo visoko koncentracijo bogastva, z davki na dediščino po mnenju Milanovića (2017, 19) prišli še s spodbudami mladim ljudem, ki vstopajo na trg dela, z velikimi davčnimi olajšavami in državnimi jamstvi za majhne investitorje, s spodbudami, da sami postanejo delničarji ali pa lastniki v podjetju, kjer delajo. Koncept ekonomije skupne blaginje (skupnega dobra) pa je zasnovan tudi na zakonsko opredeljenem sistemu obdavčitve neetičnih, okoljsko in družbeno neodgovornih podjetij, ki bi plačevala večje davčne obremenitve izdelkov in storitev (Felber, 2012).

Postopno, a vztrajno zmanjševanje rabe naravnih virov in obremenjevanja okolja je ključno tudi za doseganje medgeneracijske solidarnosti in pravičnosti. *Strateški cilj ekologizacije davčnega sistema bi moral biti usmerjen v povečanje okoljskega obdavčenja do tiste stopnje, ki bi dosegla proizvodnjo in potrošnjo, način materialnega življenja gospodinjevtv znotraj nosilnosti okolja.* Ekologizacija davčnega sistema pa naj bi na osnovi udejanjanja tudi ekocentrične etike vključevala davčne mehanizme (obdavčitev rabe primarnih naravnih virov in obremenjevanja okolja), ki bi soomogočali tudi varno in dostojno življenje drugih vrst ter ohranjanje biotske raznovrstnosti. Tudi s strogimi, delno protekcionističnimi davčnimi mehanizmi države uvoznice je treba preprečiti uvoz izdelkov iz držav, ki ne spoštujejo okoljskih in socialnih pravic. Novinar Grega Repovž (2018) sodi, da mora ekosocialna davčna politika spodbujati pravičnejšo obdavčitev »uporabe« okolja in ljudi, torej razsipno porabo energije, snovi, prostora in obremenjevanje okolja, pa tudi pravično obdavčitev celotnega premoženja, dobičkov, kapitalskih transakcij, se zavzemati za globalno ukinitve davčnih oaz itn. Tako npr. Lucas Chancel (2021) predlaga, da se okoli 2 % letnega globalnega BDP (1800 milijard dolarjev) nameni za globalni energetski prehod, z zgolj relativno zmerno progresivno obdavčitvijo najbolj bogatih prebivalcev bi po njegovi oceni zbrali 1,7 % BDP, s katerim bi prednostno pomagali revnejšim prebivalcem pri zanje še posebej finančno zahtevnem energetskem prehodu.

Zlasti zaradi demografskih sprememb (staranje prebivalstva, povečevanje števila upokoјencev) najprej v bogatih državah se bo v prihodnje obseg in delež javnih izdatkov povečeval, v zdravstvu še dodatno zaradi širše uporabe sodobnih tehnologij in nujnosti okrepljene zaščite pred pandemijami. Prav tako se napoveduje povečanje javnih izdatkov za javno izobraževanje in varovanje okolja. V obdobju zadnjih 30 let se je v EU zmanjšala socialna mobilnost, ki je zelo odvisna od družbenega položaja staršev (dohodek družine, izobrazba, poklic), prav tako se krepi vloga privatnega financiranja izobraževanja, ki si ga za svoje otroke lahko privoščijo zgolj premožnejši starši. Koncept zagotavljanja enakih izhodiščnih možnosti za vse je v krizi, krepijo se dvomi o možnostih preusmeritve trendov slabšanja količine in kakovosti javnih storitev do leta 2030 (Gamble in drugi, 2014, 335). Na evropski oziroma globalni ravni pa je treba doseči dogovor npr. o vsaj 3-% davku na promet največjih digitalnih podjetij, ki ustvarjajo velike dobičke z uporabo naših osebnih podatkov – brez ustrezne, torej pravične davčne obremenitve. Prav tako bi bilo treba najprej na ravni EU preprečiti nepravično davčno tekmovanje med državami na račun zmanjševanja državnega proračuna, na račun pešanja finančnih mehanizmov socialne in ekološke države.

Evropske politične stranke nove levice zagovarjajo progresivni davčni sistem, ki zagotavlja kakovostno delovanje javnih storitev (Building Alliances For ..., 2016). Po mnenju evropskih alternativnih ekonomistov je pravična davčna politika na kriterijih progresivnega obdavčevanja ključni vzvod družbene solidarnosti, doseganja družbene varnosti in zmanjšanja razlik v dohodkih in bogastvu, vsega tega, kar imenujemo »civilizacija« (EuroMemorandum, 2014; EuroMemorandum, 2016). *Evropska konfederacija sindikatov zagovarja ekonomsko in socialno pravičnost, ki jo je treba zagotoviti s pošteno in progresivno obdavčitvijo dohodkov in premoženja, ukinitvijo davčnih oaz, bojem proti davčni utaji, davčnim goljufijam, korupciji in delu na črno* (Socialna pogodba za Evropo, 2012). Zahtevajo uskladitev osnove davka od dobička pravnih oseb in določitev najnižje stopnje obdavčitve za podjetja, po možnosti z uvedbo minimalne stopnje v višini povprečne stopnje v Evropi (25 %).

Krizne razmere zaradi pandemije koronavirusne bolezni v letu 2020 in 2021 so ponovno potrdile, kako pomembno je zagotoviti dovolj sredstev za zaščito ljudi, delovnih mest in podjetništva, to pa je mogoče zgolj v primeru, da imajo države dolgoročno dovolj virov za davčne obremenitve. Zato je ključnega pomena, da imajo države pravičen davčni sistem, v katerega vsak državljan prispeva primeren delež (Fair Taxation for an EU ..., 2020). Nemško ministrstvo predlaga na globalni ravni minimalno učinkovito skupno stopnjo obdavčenja dobičkov velikih in malih podjetij, in sicer v državi, kjer se dobički ustvarijo. Sedanje davčne ureditve namreč ne omogočajo obdavčenja velikih tehnoloških podjetij, ki se lahko sama odločijo, kje se bodo registrirala, večina njihovih trgov in strank pa je v drugih državah, kjer so npr. davčne stopnje višje, zato pogosto plačajo bistveno manj kot tradicionalna industrijska podjetja, kar je nepošteno.

V primeru davkov na nepremičnine je pomembna čim bolj celovita vključitev vseh vrst nepremičnin, kar seveda omogoča čim nižjo davčno stopnjo. V večini evropskih držav so davkov pretežno oproščeni sakralni objekti, ne pa tudi pridobitveno premoženje, a so znani primeri zlorab. Po mnenju pisca bi bilo treba najprej obdavčiti vse nepremičnine ne glede na tip lastnika, torej tudi nepremičnine vseh verstev, v drugi fazi pa natančno (taksativno) določiti tiste nepremičnine (šole, vrtci, zdravstveni domovi, verski objekti, kjer potekajo verski obredi), ki naj bi bile zaradi opravljanja širših družbenih, humanitarnih in kulturnih neprofitnih, nepridobitnih dejavnosti davka oproščene.

Tudi v tem zgodovinskem trenutku so po mnenju pisca radikalne komunistične in anarhistične ideje o državi brez davkov neuresničljive, utopične. Z digitalno revolucijo, avtomatizacijo in robotizacijo se je tudi na davčnem področju temeljito spremenila struktura ustvarjanja presežne vrednosti, davčni sistemi pa tem spremembam dejansko še niso sledili. Zaradi hitrega staranja prebivalstva in splošne rasti potreb po javnih storitvah je napačno prepričanje, da bo vse eksistenčne potrebe ljudi možno pokriti zgolj s sicer neobhodnim večjim obdavčenjem najbolj bogatih in velikih korporacij, z obdavčenjem kapitala. Za odpravo groteskne neenakosti bodo ključni bolj globinski prerazporeditveni fiskalni in drugi ukrepi, kot so določitev zgornje meje dohodkov in premoženja, občutno zmanjšanje razpona med minimalnimi in maksimalnimi dohodki, skupni premoženjski davek, obdavčenje globalnih informacijskih igralcev, lastnikov robotov itn. Za ekosistemsko družbeno ureditev so na okoljskem polju ključni tudi davki na porabo naravnih virov in onesnaževanje. Na socialnem polju je temeljno zagotavljanje minimalne eksistenčne osnove za vse prebivalce ter omejen razpon med najvišjimi in minimalnimi dohodki. Za zagotavljanje ekonomske demokracije (predpogoj za politično demokracijo) pa so temeljne spremembe v lastništvu (zmanjšanje vloge zasebne lastnine na račun povečanja skupnostnih oblik lastnine, lastnine zaposlenih) in soupravljanje.

Ekosistemsko družbeno ureditev v zrelem obdobju mora med drugim vsem prebivalkam in prebivalcem zagotavljati dostopne in brezplačne javne storitve, zato bo dolgoročno verjetno morala biti zasnovana na okrepljenem progresivnem davčnem sistemu, vključno s 100-% obdavčitvijo nad demokratično sprejeto zgornjo mejo premoženja in dohodka. Poudariti velja, da radikalne spremembe davčnega sistema posredno prinašajo tudi radikalno prerazporeditev ekonomske in s tem tudi politične moči, kar seveda povzroča odpor bogatih socialnih slojev. Zagovorniki koncepta odrasti (manjša proizvodnja in manjša potrošnja, podpora lokalne vzdržnosti in suverenosti) in izstopa iz kapitalizma prav tako sodijo, da je za solidarnostno zasnovano družbo, ki se mora odpovedati modelu trajne rasti in hkrati omogočiti financiranje t. i. brezpogojnega prihodka za preživetje oziroma brezpogojne podpore za neodvisnost (BPN) za vse državljane (univerzalna denarna in nede-narna podpora v obliki določenega obsega brezplačnih storitev, dostopa do javnih dobrin), razen določitve najvišjega sprejemljivega dohodka izjemno pomembna in potrebna tudi temeljita reforma davčnega sistema. Le-ta naj bi vključevala (Liegey in drugi, 2015, 118):

- progresivni davek na dohodek;
- demokratično določitev stopnje za 100-% obdavčitev dohodkov (najvišji sprejemljivi dohodek);
- omejeno svobodo trošenja (zmanjševanje ekološkega odtisa) – taksa za potrošnjo, ki bo bolj obdavčila trošenje proizvodov, ki niso iz lokalne proizvodnje (podpora relokaciji proizvodnje), ne spoštujejo omejitve okolja in so na splošno škodljivi (oglaševanje, oboroževanje, predmeti za enkratno uporabo itn.).

Predlaga se tudi globalni davek na premoženje, minimalni kooperativni davek in davek na finančne transakcije. *Zagovorniki odrasti predlagajo globoko zeleno davčno reformo z obdavčenjem porabe naravnih virov in energije na račun zmanjšanja davčne obremenitve dohodkov, kar naj bi pospešilo okoljsko, nizkoogljično prenovo podjetij in kooperativ* (Herring, 2019). Eden od uporabnih mehanizmov prerazporeditve dohodkov je zelena davčna reforma, občutno obdavčenje energije in naravnih virov (npr. davek na ogljik) namesto obdavčenja dohodkov. Strokovnjaki OZN predlagajo, da bi glede na zunanje stroške rabe fosilnih goriv davek na ogljik oziroma davek na tono CO₂ okoli leta 2030 znašal 50–100 dolarjev, leta 2019 pa je bil v EU 31 dolarjev (Human Development Report, 2020, 168). Po oceni nemškega urada za okolje naj bi dejanska skupna škoda 1 tone proizvedenega CO₂ znašala kar 195 dolarjev, minimalna cena emisijskega kupona pa naj bi znašala okoli 60 evrov na tono CO₂, premog pa naj bi se nehal uporabljati najkasneje do leta 2030 (Die Grünen – Bundestagswahlprogramm, 2021, 19, 21). Vendar je že v začetku leta 2022 cena emisijskega kupona za 1 tono ekvivalentov CO₂ znašala več kot 80 evrov.

Sodelavci in sodelavke finske univerze Lappeenranta za Evropo predlagajo uvedbo davkov na ogljik, metan in tudi na radioaktivne odpadke, ki naj bi finančno obremenili energetska podjetja, ki proizvajajo toplogredne pline (fosilna goriva) in radioaktivne odpadke (JE) (Bogdanov in drugi, 2018, 24). Davek na ogljik bi bil učinkovit v primeru, da bi presegel povprečne cene energije iz OVE, odražal pa naj bi realne stroške rabe fosilnih goriv in jedrske energije (okoljski, socialni in ekonomski stroški). Trajno naraščajoči davki na ogljik in radioaktivnost bi lahko nadomestili sistem emisijskih kuponov, ki ga strokovnjaki finske univerze ocenjujejo kot neučinkovitega. Pisec pa sodi, da se zlasti po občutnem dvigu cen emisijskih kuponov (nad 80 evrov na tono CO₂) objektivno zmanjšuje finančna privlačnost investicij v fosilna goriva, ogljično obdavčenje energetike in industrije pa se bo verjetno razširilo tudi na promet in sektor zgradb. Uvedba davka na radioaktivnost, ki je zlasti z vidika medgeneracijske enakosti in pravičnosti več kot upravičena, pa bi dodatno vplivala na opuščanje investicij v gradnjo novih JE. Zeleni davki naj bi postali pomembna osnova prihodkov države za npr. financiranje UTD, univerzalne dostopnosti javnih storitev za vse državljane.

Pri sistemu okoljskega obdavčevanja pa bi bilo treba za izdelke in storitve v celoti uveljaviti metodologijo ocene celotnega življenjskega kroga, torej pri avtomobilu vse od pridobivanja surovin in energije do npr. razgradnje vozil. Uvesti bo treba celostni ogljični odtis izdelkov, v katerega bosta všteta tudi prevoz in vložena energija za predelavo in ponor CO₂ (vezava CO₂ v izdelkih iz lesa in pri leseni gradnji), kar bi npr. zelo povečalo vlogo lesenih, skoraj ničenergijskih zgradb. Potrebna bi bila uvedba označevanja ogljičnega odtisa, pri zgradbah npr. uvedba dodatne oznake ogljičnega odtisa vgrajenih materialov (v okviru energetske izkaznice). Dejstvo je, da gradbeni sektor proizvede okoli 40 % izpustov toplogrednih plinov.

Rok Kralj (2018) podpira socialni koncept Inštituta za globalno blaginjo (IGP) pri londonskem University Collegeu, da bi namesto poskusov blaženja revščine s pomočjo t. i. redistributivnih plačil in minimalne plače država morala vsakomur zagotoviti dostop do storitev, ki jih potrebuje za občutek varnosti v družbi. Izdelali so zasnovo univerzalnih temeljnih storitev (UTS), ki vsem ljudem zagotavljajo: stanovanje, hrano, zdravstveno varstvo in izobraževanje, transport, informacije in pravni demokratični okvir. Univerzalne temeljne storitve zagotavljajo vsem ljudem zadovoljevanje njihovih osnovnih življenjskih in družbenih potreb. Nekatero razvitejše države (npr. skandinavske) že danes v veliki meri zagotavljajo univerzalne temeljne storitve – vsem dostopno šolstvo, zdravstvo, socialno varstvo, stanovanja, internet itn. Univerzalne temeljne storitve so osnova socialne države, ki združuje državne vire (večinoma s pomočjo davkov in prispevkov) in jih pravično deli (ekonomija delitve) med vse državljane (Kralj, 2018).

Samuel Alexander (2016a; 2016b) zagovarja koncept temeljnega in maksimalnega dohodka, torej 100-% obdavčitev nad določeno zgornjo višino dohodka. Po njegovem mnenju naj bi demokratična določitev maksimalnega dohodka in progresivni davek na dohodek onemogočila nastanek dohodkovno in premoženjsko zelo razdvojene družbe, in sicer s prejemniki temeljnega univerzalnega dohodka na eni strani in večjo obdavčitvijo izjemno bogatih ljudi na drugi strani. Navaja številne raziskave, ki kažejo, da v premoženjsko manj neenakih družbah, kjer so že zadovoljene osnovne materialne potrebe, nadaljnje povečanje dohodka ne povečuje subjektivnega občutka blagostanja ali sreče. Obenem poudarja, da je maksimalni dohodek izjemno pomembno okoljsko sredstvo izogibanja razsipni potrošnji, gradnik bolj enakopravne družbe, njegovo obdavčenje pa se lahko uporabi za (so)financiranje temeljnega dohodka (Alexander, 2016a; 2016b).

Davčni sistem, večja pravičnost obdavčevanja državljanov in podjetij mora s prednostno neposrednimi davčnimi obremenitvami državljanek in državljanov zlasti v bogatejših državah omogočiti socialno varno in dostojno življenjsko raven za vse ter tudi kakovostno delovanje vsem dostopnih javnih storitev, a hkrati ohranjati biološke pogoje preživetja za naslednje generacije. Nobena gospodarsko razvita evropska država tudi v še tako kriznih razmerah ne more več zagovarjati vrnitve v družbo, kjer bi le npr. 20–25 %

nacionalnega dohodka (namesto sedanjih 30–45 % BDP) predstavljali davki za (ne) delovanje socialno anoreksične in okoljsko, medgeneracijsko neodgovorne države. Prav tako pa je (še) nepredstavljivo, da bi npr. sredi 21. stoletja davki (finančna osnova delovanja močne socialne in zelene države) pomenili 90 % nacionalnega dohodka. V okviru sicer močno socialno reformiranega kapitalizma pa je možno, da bi, po mnenju Pikettyja (2014), davki obsegali tri četrtine nacionalnega dohodka.

Sedanje podstati davčnega sistema oziroma obdavčenja so v veliki meri zasnovane socialno nepravilno in nepravilno tudi z vidika ohranjanja zdravega okolja za zanamce. Veliko delovnih ljudi, socialno šibkejši sloji, plačuje relativno več in preveč v primerjavi z velikimi korporacijami, milijonarji in milijarderji. Številne velike in zelo dobičkonosne mednarodne korporacije plačujejo minimalne davke, ali pa jih sploh ne plačujejo, številni bogataši in korporacije nalagajo dobičke v davčnih oazah in se na različne načine izogibajo plačevanju davkov. Neoliberalno zasnovano obdavčenje ne štiti socialno ranljivih slojev ali jih štiti selektivno, ne zmanjšuje premoženjske in dohodkovne neenakosti, celo obratno.

Tudi prihodnji ekosocialni družbeni red bo po mnenju pisca dolgoročno zasnovan na davkih, vendar bo prevladoval socialno in medgeneracijsko pravičnejši in sonaravni sistem javno preglednega progresivnega obdavčenja, preusmeritev davkov za posameznike k obdavčenju korporacij in velekapitala ter k »zelenim« davkom, k obdavčenju in čimprejšnji ukinitvi okoljsko »zlih« praks (fosilna goriva, jedrska energija, kemizirano kmetijstvo, nehumane industrijske živalske farme) in na drugi strani k nagrajevanju uvajanja okoljsko in zdravstveno »dobrih, zdravih«, sonaravnih praks. Velja pa poudariti, da davčne obremenitve za podjetja in podjetnike ne smejo biti tako visoke, da bi onemogočale njihovo uspešno poslovanje in mednarodno konkurenčnost. Davčna politika bo spodbujala delovanje manjših, okoljsko, zdravstveno in družbeno odgovornih podjetij (vpetih v lokalno skupnost) in zdrave proizvode, zdravo hrano in pijače, trajnostno zasnovane storitve. Davek podjetij se bo prednostno določal na osnovi analize celotnega življenjskega kroga izdelkov (storitev) in vseh kratkoročnih in dolgoročnih globalnih ter lokalnih okoljsko-podnebnih učinkov.

Podčrtati velja, da je krščanski socialist Andrej Gosar že leta 1920 na zboru zaupnikov takratne Slovenske ljudske stranke po navedbah zgodovinarja Jurija Perovška (2005) predstavil »socialno pravični družbeni red« in ob priznavanju zasebne lastnine v ospredje postavil določitev maksimalne višine dopustnega premoženja in progresivno obdavčitev dohodkov iz premoženja ter določitev neobdavčljivega eksistenčnega minimuma. Gosar (1994a, 235, 236) je predlagal tudi obdavčenje dohodkov od kapitala, zagovarjal je uvedbo systemskega progresivnega dohodninskega davka, ki bi zajel vse dohodke davkoplačevalca.

Davčni sistem zrele ekosistemske družbene ureditve naj bi bil po mnenju pisca zasnovan na naslednjih davčnih izhodiščih in mehanizmih:

- višja skupna davčna obremenitev, praviloma v minimalni višini 50–55 % BDP;
- progresivno obdavčenje dohodkov, kapitala in luksuznih izdelkov;
- 100-% obdavčitev nad demokratično sprejeto zgornjo mejo dohodka;
- pomembnejša vloga neposrednih davkov in zelenih davkov za podjetja in gospodinjstva (upoštevanje celotnega življenjskega kroga izdelkov in storitev, torej tudi porabe primarnih naravnih virov in porabe energije) ter manjše obdavčenje dela oziroma plač;
- davek na ogljik, metan in radioaktivne odpadke za energetska podjetja;
- uvedba koncepta celostnega obdavčenja premoženja, davka na dediščino, občutnejše obdavčenje velikih korporacij, finančnih špekulacij in transakcij;
- ukinitve delovanja davčnih oaz in postopno globalno, mednarodno snovanje pravičnejšega in ekoložiranega davčnega sistema.

Zaradi ekosistemskih, socialnih in medgeneracijskih razlogov ter pravičnejše razporeditve bogastva je temeljito, a postopno in demokratično preoblikovan davčni sistem eden od ključnih vzvodov prehoda v ekosistemski in pravičnejši družbeni red. *V začetni fazi ekosistemske družbene ureditve (ekosocialni kapitalizem) naj bi bil davčni sistem zasnovan na izraziti progresivni lestvici obdavčitev in davčni obremenitvi celotnega premoženja (integrirani premoženjski davek), na večji obdavčitvi kapitala, zmanjšani davčni obremenitvi dela in bistveno večji davčni obremenitvi porabe naravnih virov in obremenjevanja okolja. Treba bo uvesti tudi specifično obliko davčnih obremenitev za rabo (industrijskih) robotov in brezkompromisno ukiniti davčne oaze. Za delovanje države začetne stopnje ekosistemske družbene ureditve, za omogočanje širokega dostopa do osnovnih javnih storitev (izobrazba, zdravje, kultura, šport) in za večjo socialno pravičnost je eden od pomembnih finančnih mehanizmov skupna davčna obremenitev praviloma vsaj v višini okoli 45 % BDP.*

Davčni prihodki so torej eden od ključnih mehanizmov za udejanjanje družbene in medgeneracijske solidarnosti in enakosti, zato morajo biti uporabljeni zlasti za varovanje bioloških pogojev življenja in proti revščini, za razvoj in univerzalno dostopnost zlasti izobraževanja in zdravstva. Višina obdavčitev mora biti sprejemljiva z vidika pravičnosti in družbene solidarnosti, pa tudi z ekonomskega in ekosistemskega vidika. V ekosistemski družbeni ureditvi mora biti demokratična preobrazba davčnega sistema s čim bolj pravično delitvijo družbenega proizvoda ena od osnov za radikalno odpravljanje družbene neenakosti, za univerzalno doseganje minimalne socialne varnosti in hkrati eden od vzvodov države za spodbujanje ohranjanja temeljnih naravnih virov, vendar obseg obdavčenja seveda ne sme onemogočiti uspešnega in odgovornega delovanja gospodarstva, podjetij.

3.4 Družbene podstati blaginje

»Vsak upor v zgodovini so sprožili mladi.«

Svetlana Makarovič, 2022

»Napredujemo z dvignjeno glavo, pa ne vemo, čemu, korakamo v potrošnjo kot slepci, brez trobice dvoma v zmago slavni pohod individualizma.«

Pier Aldo Rovatti, 2022

3.4.1 Kultura

»Vse, kar svet želi, so spremembe.«

Zdenka Badovinac, 2022

Področja kulture, šolstva, zdravstva, športa, znanosti vse bolj služijo socialni stratifikaciji, ne pa splošni emancipaciji, kar naj bi bila izvirna ideja sistemov družbene redistribucije (Breznik, 2004, 11). Niko Toš (2016a) opozarja, da je za vprašanje enakosti in varnosti državljanek in državljanov ključno vzdrževanje pogojev socialne države, vključno z vsemi dostopnimi in kakovostnimi javnimi, ne pa privatiziranimi storitvami. Privatizacija javnih storitev, kot so zdravstvo, šolstvo, znanost, socialna varnost in kultura, je odsev neoliberalnega modela organizacije družbe na osnovi dominantne in neomejene privatne lastnine ter sistemske družbene neenakosti.

Ekosistemsko zasnovano države (skupne) blaginje razen sonaravnega gospodarstva in socialnih denarnih (in drugih) prejemkov prebivalcev temeljno označujejo kakovostne in vsem dostopne (brezplačne) javne storitve, namenjene zagotavljanju dostojnega življenja za vse prebivalce. Javne storitve ekosistemskega družbenega reda v osnovi niso prednostno ekonomske (človek ni privesek ekonomije), temveč socialne, na solidarnosti zasnovane dejavnosti univerzalnega dostopa do javnega dobra. To pomeni, da morata biti zlasti zdravstvo in izobraževanje brezplačna in na taki stopnji kakovosti, ki je maksimalna glede na gospodarsko podstat družbe, države. Dostopnost oziroma večja ali manjša brezplačnost javnih storitev (in naravnega ter grajenega javnega dobra) zmanjšuje siceršnjo ekonomsko in družbeno neenakost ter povečuje socialno varnost.

Javne storitve (kultura, izobraževanje, zdravstvo, znanost in raziskovanje) so pomemben del DNK družbe, ključne so za zadovoljevanje osnovnih potreb prebivalcev, zato morajo dejansko biti onstran logike trga in dobička (Building Alliances For ..., 2016). Kakovostne in vsem dostopne javne storitve so družbena podstati blaginje, obseg javnih storitev (in javnega dobra) se glede na nove potrebe, kot je varovanje okolja in narave, širi ter vrednotno in vsebinsko dograjuje in nadgrajuje. Nacionalne javne storitve mora financirati država, njihovo upravljanje mora biti demokratično kontrolirano. Ideja, da naj bi bile javne

storitve zaradi doseganja večje učinkovitosti podrejene zakonitostim trga (javno-zasebno partnerstvo, privatizacija), ni sprejemljiva, ključna merila njihovega delovanja morajo biti kakovost, učinkovitost (ugotavljanje tudi s pomočjo merljivih kazalcev), univerzalnost in enakost dostopa za vse prebivalce ter pravičnost (Building Alliances For ..., 2016).

Ekosistemska in socialna država mora vztrajati na bogatem sistemu javnih in splošno dostopnih storitev, predvsem na področjih, ki bistveno vplivajo na človekov življenjski potek. To so javne vzgojno-varstvene ustanove, izobraževalne, zdravstvene, socialno-varstvene in druge ustanove, ki izboljšujejo osebni in družbeni položaj ljudi (Manifest civilne družbe ..., 2018, 9). Javne storitve se morajo financirati iz javnih skladov, zlasti s pomočjo progresivnega davčnega sistema (Building Alliances For ..., 2016). Seveda mora davčna obremenitev gospodarstva za delovanje javnih storitev ostati na taki stopnji, da omogoča uspešno delovanje gospodarskih subjektov v razmerah globalne tržnosti, ki pa se bodo v primeru uveljavljanja ekosistemske družbene ureditve bistveno spremenile. Davčne obremenitve, namenjene za zbiranje sredstev za delovanje javnih storitev, morajo biti zelo pretehtane, pravične in solidarne.

Po mnenju Terryja Eagletona (2009) je kultura v sodobnem kapitalizmu postala del problema, saj se je sesulo prepričanje, da je v družbeno, spolno, etnično razdeljeni družbi možna kultura kot univerzalna ali skupna osnova duhovnega povezovanja. Istočasno se je pokazalo, da kultura sedanjosti pogosteje govori jezik nasprotij kot jezik soglasja in univerzalnosti. Po mnenju Naomi Klein (2015) posledice tržnega fundamentalizma kažejo, da ne potrebujemo zgolj nove ekonomije, temveč tudi drugačno kulturo, nove kulturološke vrednote. Maja Breznik (2004) v analizi kulturnih politik evropskih držav ugotavlja, da so evropske kulturne politike v kriznih razmerah poskusile zavarovati zlasti ustanove »nacionalne« reprezentativne umetnosti, druga področja kulture in vprašanja kulturne politike pa so bolj ali manj prepustile samodejnemu tržnemu delovanju »kulturne industrije«. Mednarodne ekonomske organizacije (npr. Svetovna trgovinska organizacija) močno pritiskajo, da bi tudi področje kulture prepustili liberaliziranemu mednarodnemu trgu, državne intervencije v »kulturno industrijo« pa preganjajo kot protekcionizem in kršenje načel svobodne trgovine.

Človek kot naravno bitje se v zadnjih tisočletjih ni kaj dosti spremenil, izjemno pa se je spremenil značaj človeške družbe in kulture (Flajšman, 2009, 27). *Kultura z umetnostjo nas oblikuje in preoblikuje skozi celotno življenje, nas brani, povezuje z našim telesom, jezikom, človečnostjo, pa tudi s preteklostjo in kolektivnim spominom.* Jezik nam omogoča dojemati svet in nam pomaga živeti skupaj, vzbuja nam željo, da bi živeli za tiste, ki bodo še prišli, in jim pripravili primerno okolje. Pojem kultura uporabljamo v različnih pomenih, z njo velikokrat mislimo na različne oblike umetniškega ustvarjanja: glasbene, literarne, likovne ter druge človekove estetske in idejne dosežke. Po doslej znanih ugotovitvah nobena druga živalska vrsta ne premore ustvarjalnega in zavestnega estetskega izražanja – to je posebnost človeške vrste. Motor človekovega razvoja in razvoja človeške kulture je njegovo (ustvarjalno) delo (Kultura in socializacija, 2020).

Kultura je postopno ustvarjen človekov umetni simbolni svet. Po nekaterih ocenah segajo njeni zametki kakih 40.000 let nazaj. Pri človeku to pomeni postopno prevladovanje naučenega vedenja nad nagonskim. Razumemo jo lahko kot nakopičeno tradicijo, katere nosilke so bile različne človeške skupnosti naših prednikov. Z razvojem človeških komunikacijskih sposobnosti se prenaša iz roda v rod, njeni dosežki se akumulirajo. Pri tem se kultura tudi spreminja. Nekatero njene značilnosti se izgubljajo, spreminjajo vlogo in pomen, dodajajo se nove. Vsi deli kulture so med seboj povezani in tvorijo urejeno celoto (Kultura in socializacija, 2020).

Zelo pomemben del kulture so vrednote, ki so nizi idej o tem, kaj ljudje pojmujejo kot želeno, lepo, primerno, dobro, pravično. Določajo okvir, znotraj katerega je urejeno naše družbeno življenje, in so pomemben del kolektivne zavesti, na njihovi osnovi razlagamo svet okoli sebe, oblikujemo različna stališča in prepričanja in se usmerjamo k (za nas) pomembnim ciljem. Kultura je nepogrešljiva za dostop do državljanstva, svobode in enakosti (Liegey in drugi, 2015, 102, 103), je predpogoj za vsako integralno spremembo (Petrovič, 2017, 157). Aleš Debeljak (2004, 174) poudarja, da prav kultura ustvarja specifično razliko, s katero prispeva k razširitvi maneverskega prostora za svobodo posameznika (ne zgolj za kolektivno svobodo) in dostojanstveno izbiro lastnega načina življenja. *Po mnenju pisca pravzaprav najprej potrebujemo ekohumanistične kulturološke vrednote, da bomo lahko na njihovi etični podstati – dograjevali solidarnostno, sonaravno in odrastno ekonomijo, socialno družbo »zmerne« blaginje za vse, torej tudi za zanamce.*

Pri določanju vizije razvoja družbe je treba med štiri najpomembnejše družbene podsisteme razen okoljskega, ekonomskega in socialnega uvrstiti tudi kulturnega/vrednotnega (Hanžek in drugi, 2011, 13). Kultura, vrednotni sistem kot sistem družbene vzajemnosti in sodelovanja, izpostavlja celoten sklop političnih, gospodarskih, družbenih in kulturnih vrednot, prepričanja, ki prinašajo duh sodelovanja in delitve ustvarjenega. V zeleni družbi prevladujejo vrednote strpnosti, solidarnosti in sodelovanja, priznavanje avtonomnosti posameznika hkrati s čutom odgovornosti do drugega. Za uveljavljanje teh vrednot pa mora skrbeti v prvi vrsti država z lastnim zgledom in vzgojno-izobraževalnim sistemom (Hanžek in drugi, 2011, 13). Tudi podnebna kriza je dejansko kulturološko-zgodovinska kriza, ki zahteva npr. temeljito spremembo vrednot v zvezi s potrošništvom, zahteva namreč preprostost, materialno zmernost in zadostnost (»dovolj«), zavestno zmanjšanje in odpravo nepotrebne, luksuzne potrošnje, planetarno in medgeneracijsko odgovornost. Pod vprašaj postavlja tudi absolutno in ekskluzivno suverenost kot koncept, načela absolutne in ekskluzivne državne suverenosti, kar se je ponovno potrdilo ob pandemiji koronavirusne bolezni leta 2020 in 2021.

Tudi globalno problematiko degradacije okolja in t. i. okoljsko krizo je prva zaznala kultura, umetnost. Oblikovala se je ekološka kultura, ki poudarja pomen v sodobni civilizaciji prekinjene soodvisnosti med naravo in družbo. Zgolj ohranjena narava, pojmovanje človeške vrste kot dela narave in usklajenost med človekom in naravo omogočajo

obstoj in preživetje človeške vrste. Ekološka kultura je okrepila zavzemanje za ohranjanje narave in okolja, za varovanje drugih zemeljskih vrst, za podnebno pravičnost in skrb za ohranjanje zdravih bioloških pogojev za življenje zanamcev.

Kulturna raznovrstnost in umetnost v vseh razsežnostih je nepogrešljiva za dinamično demokracijo, ključno je ustvarjanje primernih pogojev vsestranskega razvoja kulture in umetnosti, ki omogočajo vsem skupinam in okoljem izražanje kulturne identitete s pomočjo podpore raznovrstni, neodvisni kulturni produkciji. *Vsi prebivalci morajo imeti možnost, da se kulturno izražujejo, ukvarjajo s kulturo in koristijo kulturno ponudbo, država pa ima obveznost zaščititi in spodbujati kulturo* (Die Linke u Nemačkoj, 2013, 16). Raznolikost kulture in vse oblike umetniškega izražanja so neobhodne za dejansko demokracijo. Tako npr. politična stranka *Die Linke* podpira dostop do tradicionalnih in modernih oblik kulture, zavzemajo se za javno podporo razvoju kulture v vseh regijah in sredinah, nasprotujejo popolni liberalizaciji, ekonomskemu izkoriščanju kulture, privatizaciji in ukinjanju vseh oblik javne infrastrukture. Umetnikom in kulturnim delavcem je treba omogočiti avtonomno delovanje, ki omogoča dostojno življenje od lastnega dela (Programme of the Die Linke ..., 2011, 54, 55). Umetnice in umetniki in vsi delavci v kulturi morajo torej s svojim delom zaslužiti dovolj za dostojno življenje in imeti socialno varnost (Die Linke u Nemačkoj, 2013, 73).

Vsi ljudje morajo imeti priložnost aktivnega delovanja v kulturnem življenju in kulturnem bogastvu družbe, kar lahko zagotavlja tudi izobraževanje na področju kulture. Prav dostop do izobrazbe in hkrati do kulture, tako tradicionalne kot sodobne, je ena od pomembnih družbenih osnov emancipacijske družbe 21. stoletja. Zato je treba zaščititi javno polje kulture, izraziti nestrinjanje in upor liberalizaciji in izkoriščanju kulturnih dosežkov, privatizaciji in slabšanju javne infrastrukture. Tudi v kriznih časih ljudje spoznavajo, da življenje ni odvisno samo od materialnih potreb, tudi npr. poezija in umetnost lahko prispevata k temu, da ljudje okrepijo svoje notranje življenje (Rizman, 2014b, 36). Obenem pa se podcenjuje dejstvo, da ima prav kultura (podobno kot turizem) enega najvišjih multiplikativnih učinkov, saj se vloženi evro v kulturo večkratno pomnoži, vložena sredstva se v gospodarstvo vračajo, na kulturo so vezana številna druga delovna mesta.

Umetnost in kultura sta osnova za sporazumevanje in toleranco, nosilki naprednega mišljenja, ki sta zgodovinsko v različnih državnih entitetah predstavljali katalizator narodne in politične emancipacije. Za reakcionarno in konservativno umetnost ter kulturo je značilno, da se hitro zapre v iskanje lastnih posebnosti in se legitimira na razliki do drugih. Progresivna kultura pa je vključujoča, internacionalna in družbenokritična. Kulturna politika se mora zavzemati za potrebe vsega prebivalstva in si prizadevati za čim večjo vključenost pri njenem soustvarjanju. Omogočen mora biti enakomeren razvoj poklicne in ljubiteljske kulture ter umetnosti, tako visoke kot popularne in alternativne. Za njun vsestranski, svobodni razvoj, dostopnost in kvaliteto morajo biti zagotovljeni

primerni pogoji tako na nacionalni kot regionalni ravni. Kultura in umetnost ne smeta biti podvrženi partikularnim interesom vsakokratne lokalne oziroma državne politike ali prepuščeni trgu (Program stranke Levica, 2017, 57).

3.4.2 Izobraževanje

Odločitve v prihodnjih nekaj desetletjih bodo po mnenju Hararija (2019, 295, 296) oblikovale prihodnost življenja, sprejmemo pa jih lahko le na podlagi našega sedanjega svetovnega nazora. Če ta generacija ne bo imela celovitega pogleda na stvarstvo, se bo po njegovi sodbi odločitev o prihodnosti življenja zgodila – naključno. Ali bo učencem, zlasti pa dijakom in študentom uspelo povezati informacijsko poplavo v soodvisno zgodbo o svetu, ali bo zadostoval nabor vnaprej določenih spretnosti za reševanje sedanjih, zgolj posamičnih problemov tudi za reševanje v letu 2050? Širše gledano – potrebujemo splošne življenjske spretnosti, kritično mišljenje, kreativnost, duševno prožnost in čustveno ravnovesje, saj se tempo sprememb stopnjuje, takrat bo vse še bolj švigalo okoli nas. Strokovnjaki Unesca izhajajo iz prepričanja, da je naš svet na točki razpotja, prav znanje in učenje je osnova za nujne globalne mirovniške, pravične in trajnostne spremembe (Reimagining Our Futures ..., 2021, 5).

Izobraževanje naj spodbuja kreativnost, kritičnost, solidarnost, zgodovinsko-politično zavest, razvije naj kompetence za ukvarjanje s ključnimi družbenimi in globalnimi problemi človeštva. V svetu naraščajoče kompleksnosti, digitalizirane kulture (revolucije), je zlasti zaradi sprememb na vseh poljih življenja, za doseganje okoljske, ekonomske in družbene trajnosti globalne družbe, nujna tudi prenova izobraževanja (Education for Change ..., 2015, 13). Vendar tudi evropsko izobraževanje in šolanje ter učni programi so po mnenju učiteljic in učiteljev prednostno zasnovani kot priprava za delo, poudarek je na temu primer-nem pridobivanju »koristnega« znanja.

V sedANJI prevladujoči obliki izobraževanja je torej največja pozornost namenjena pripravi dijaka, študenta za trg dela. Dejstvo, da so učenci ocenjevani predvsem ali celo samo na področjih, ki jih hrematizem vrednoti, torej za uporabnost, je po mnenju patra Gržana (2017, 18) glavni kazalnik, da je egoističnemu hrematizmu podvržen tudi izobraževalni sistem v svojem temeljnem storilnostnem konceptu, saj se učence usmerja v konkurenčnost, uporabnost. V svetu enostranskega ekonomizma (hrematizma) namreč vrednote, kot so sočutje do ljudi in stvarstva, usposobljenost za pravičnost, spoštljivost, odgovornost, niso cenjene. Dalajlama poudarja, da je današnji izobraževalni sistem usmerjen predvsem v materialne vrednote, Hessel pa ugotavlja, da s sodobnim izobraževanjem nasilju pravzaprav ne postavljamo nobenih meja. Delovati je treba za univerzalno bratstvo na vseh področjih življenja (Dalajlama in Hessel, 2012, 14, 15, 19).

Guy Standing (2018, 117, 119) opozarja na t. i. poblagovljenje izobraževanja v smeri izboljšanja »človeškega kapitala«, mednarodne finančne institucije, npr. Svetovna banka, zahtevajo, da se iz izobraževalnih programov odstranijo »neprimerne vsebine«,

ki nimajo tržnih vrednosti. Sodobna izobrazba je v obliki javnih ali zasebnih osnovnih in srednjih šol ter univerz v veliki meri postala zgolj veriga institucij, ki tekmujejo na državnih in mednarodnih trgih pri »proizvodnji« najboljših kadrov. Po mnenju geografa Boštjana Roglja (2019, 435) se utrjuje prepričanje, da znanje ni javna, ampak potrošna, torej tržna dobrina. Univerze in raziskovalni inštituti postajajo mini podjetja, ki delujejo skladno s podjetniško/ekonomsko logiko. Skladno s tem se krepijo zahteve po zmanjšanju javnih sredstev za visokošolsko izobraževanje, večji ekonomski učinkovitosti/productivnosti visokošolskih ustanov in večji »uporabnosti« univerzitetnega znanja (Rogelj, 2019, 436). Visokošolska izobraževalna sfera je vse bolj v funkciji servisiranja ekonomije na račun širših družbenih in razvojnih kompetenc, kar potegne za seboj bolj ali manj tiho privatizacijo, namesto države torej za izobraževalne produkte plačujejo tisti, ki to zmorejo (študenti, starši) (Rizman, 2020a, 262).

Rifkin (2015, 123) navaja, da je za kapitalistično dobo značilen model učenja, ki učenca izobrazbi v kvalificirane industrijske delavce, učenje pa je razdeljeno v izolirane enote, je ozko uporabno in pragmatično. Cilj takega izobraževanja je ustvariti produktivne delavce, po mnenju pisca pa tudi nekritične potrošnike. Balibar (2007, 222) opozarja, da je nacionalno izobraževanje razen imperativa »stalnega usposabljanja« za uporabo globaliziranih komunikacij in potrošništva ujeta tudi v imperativ disciplinskega nadzora nad revnimi. *Einstein (2009) je že leta 1949 prepoznal, da je celoten izobraževalni sistem usmerjen v krepitev individualizma, ki ga je označil kot temeljno zlo kapitalizma. Tekmovalno vedenje, slavljenje moči in osebnih uspehov se vgrajuje v miselnost študenta, ki se ga vztrajno in enostransko usposablja v tej smeri, ne pa prednostno za odgovorno doseganje družbenih ciljev.*

Izobraževanje je v veliki meri postalo osrednja kapitalaska naložba, visokoizobraženi ljudje pa osrednji vir produktivnosti, matrika »usmerjenega« izobraževanja – v dinamičnih razmerah svetlobno hitrega pojavljanja novih zaposlitvenih polj in profilov, kjer pa dejansko niti za naslednjih deset let ni možno napovedati potreb po poklicih. Mesbahi (2017, 73) zelo kritično ugotavlja, da je izobraževanje, kot ga poznamo danes, celo v mnogo alternativnih in bolj duhovno usmerjenih šolah in fakultetah, vse bolj podobno tovarnam, ki ustvarjajo robote, da postanejo uspešni »posamezniki«, ki jih vodi pohlep in sebičnost, na koncu pa brezbriznost do trpljenja drugih ljudi in Zemlje (Mesbahi, 2017, 73). Zato seveda ni čudno, da celo otroci nimajo več prostega časa, saj jih je treba opremiti s kopico večšin (kapitala) za njihovo čim bolj uspešno trženje (Ploštajner, 2014, 17). Tudi v procesu učenja v šoli se po mnenju Gabi Čačinovič Vogrinčič (2013, 8) čas za soustvarjanje učenja izriva. Brez časa za soustvarjanje pa spremembe lahko ukaže le še – oblast. Močnik (2013a, 31, 32) zelo kritično opozarja, da sta osnovna in srednja šola kot ideološka aparata kapitalistične države prihodnje študentke in študente pravzaprav že odvadili solidarnosti, naščuvali sta jih drugega proti drugemu v konkurenčno vojno za ocene, točke in »uspeh«, jim vcepili ideologijo smotrne porabe moči in časa za cilje, ki jim jih postavi sistem.

Šolski sistem po mnenju Močnika (2006, 49) v družbi tekmovanja in individualizma vse bolj določa možnosti posameznika v nadaljnjem življenju. Namesto klasičnih ciljev šolanja se vse bolj uveljavlja pridobivanje socialnih spretnosti za uspešno prebijanje skozi življenje, za uspešnost v »boju vseh proti vsem«, življenje mladih vse bolj postaja »investicija«. Šole ubijajo duh v mladih ljudeh, sanje o svobodi jim predelujejo v nočno moro, učijo jih sebičnosti in boja proti vsem na fleksibilnem trgu delovne sile (Močnik, 2013a, 48). Bolonjska zasnova študija je v središče postavila usposabljanje za trg delovne sile namesto ustvarjanja in razširjanja znanja kot obče dobrine.

Po mnenju evropske levice je neoliberalizem izobraževanje dominantno postavil v službo prostega trga, ki se osredotoča na pridobivanje orodij za hitro prilagajanje na nove razmere v tekmovalni ekonomiji (Building Alliances For ..., 2016). Znanje pomeni zgolj še človeški kapital, ki poveča produktivnost dela oziroma variabilnega dela kapitala, medtem ko inovacije pomenijo tehnološke izboljšave, ki povečajo produktivnost strojev oziroma konstantnega dela kapitala (Krašovec, 2013a, 90). Zasebni industriji in njenim kapitalskim interesom se tako na široko odprejo vrata v javno izobraževanje in javno raziskovalno dejavnost. Ulrich Beck (2003b, 178) opozarja, da politiki niso razumeli, da se dejanski potencial države skriva v zmožnosti njenih državljanov, da bodo znali reševati kompleksne probleme prihodnosti.

Globalno gledano manjšanje državne podpore izobraževanju lajša rast komercialnega šolanja (Standing, 2018, 123). Javno izobraževanje postaja finančno s strani države vse bolj podhranjeno, kar velja tudi za vsebino, hkrati pa se odpirajo privatne šole s šolninami. Privatno financiranje je vse bolj sprejemljivo, starše se poziva, da sodelujejo pri sofinanciranju izobraževanja svojih otrok, po univerzah Evrope se uvajajo šolnine, prihaja do zadolževanja družin zaradi omogočanja univerzitetnega šolanja otrokom (Building Alliances For ..., 2016). Stroški pedagoškega dela izobraževanja se s šolninami torej čedalje bolj prenašajo na študente same (Krašovec, 2013b, 182). Vendar šolnine med drugim povzročijo marginalizacijo univerzitetnih predmetov, ki niso neposredno finančno »uporabni«.

Krašovec (2013a, 59) opozarja, da je družba znanja dejansko del splošne neoliberalne ideologije, ki je problematičen prav zaradi svoje navidezne nevtralnosti. Kot ključni ekonomski dejavnik se poudarja znanje, ki opusti koncept delovne sile oziroma dela in ga nadomesti s konceptom človeškega kapitala (Krašovec, 2013a, 60, 61). V visokotehnološkem kapitalizmu naj bi bilo znanje edini resnični kapital, edini način, kako povečati količino tega kapitala, pa je usmerjeno izobraževanje množic. Tako je izobraževanje postalo osrednja kapitalna naložba, visokoizobraženi ljudje pa osrednji vir produktivnosti. Uveljavljanje politične strategije človeškega kapitala s pomočjo centralnoplanskega, avtoritarnega državnega in evropskega poseganja v šolsko polje prinaša še intenzivnejšo podreitev dela kapitalu, cilju neposrednega večanja produktivnosti dela. Življenje se pojmuje kot poslovni izziv, izgubila pa se je vera v možnosti kolektivne človeške emancipacije ...

Nāše šole in univerze pa po zelo ostri sodbi Mesbahija (2017, 71) posledično ustvarjajo številne »dobro izobražene« ljudi na položajih moči, ki so strokovnjaki za uničevanje planeta in drugih ljudi. To, po njegovi sodbi nesporno dejstvo je treba upoštevati v odnosu do družbe, ki hitro troši bazo naravnih virov, potrebnih za ohranjanje življenja samega, medtem ko skrajna revščina in skrajno bogastvo naraščata do te mere, da v sebi nosita seme tretje svetovne vojne. Vsak predsednik vlade, predsednik države in izvršni direktor podjetja ima v žepu diplomo, torej bi lahko rekli, da imajo dobro izobrazbo, vendarle vsi pri odločitvah še naprej ohranjajo katastrofalne trende (Mesbahi, 2017, 71).

Visokotehnološki razvoj v kapitalističnih pogojih študija ne prinese blaginje za vse udeležence, temveč povečanje socialne neenakosti in ostro delitev na ozko področje vodilnih in dobro plačanih delavcev ter množico tistih, ki delajo v podpornih storitvah in v proizvodnji v prekarnih razmerah in za nizko plačilo (Krašovec, 2013a, 93). Povečanje števila kvalitetnih in dobro plačanih delovnih mest ni avtomatičen učinek povečanja znanja v gospodarstvu in tehnološkega razvoja, temveč politično vprašanje razdelitve ustvarjenega bogastva. V poročilih o človekovem razvoju je še vedno tisto, kar po mnenju Lebowitza (2014b, 36) najbolj šteje, torej vsota denarja, ki jo za izobraževanje namenjajo države. Brez dvoma je višina finančnih sredstev za šolstvo zelo pomembna za kakovostno izobraževanja, vendar je izjemno pomembno tudi, kakšno izobrazbo si pridobijo učenci, dijaki, študenti za osebno rast, kakšna je njihova sposobnost odziva na življenjske probleme, odnos do drugih ljudi. Ločevati je torej treba med »nakopičenim znanjem« in znanjem, ki omogoča kritični proces opazovanja sveta in našega mesta v njem.

Znanje je, vsaj deklarativno, v pravnih in strateških dokumentih evropske in nacionalne ravni, že desetletja ključen element razvoja. Ob tem pa se moramo vprašati, kaj za nas razvoj pomeni. Če je izobraževanje podrejeno trenutnemu dojetanju razvoja skozi nenehno gospodarsko rast, potem seveda vzgaja podjetne ljudi, pripravljene na hitro prilagoditev vsaki družbeni spremembi in zasledovanje dobička ne glede na okoljske in socialne posledice, tako kot to terja današnja potrošniška družba. Na prvi pogled je to morda dobro, prinaša pa grozljive posledice za družbeno enakost ter ohranitev čistega in zdravega okolja (Manifest civilne družbe ..., 2018, 46). Tako študija Mednarodnega denarnega sklada (IMF) poudarja pomen izobrazbe in izobraževalnih politik za zmanjšanje družbene neenakosti, toda izpostavlja njihovo vse večjo vlogo kot orodja znanja v svetu tehnoloških sprememb za dvig produktivnosti (Causes and Consequences ..., 2015, 31, 32). Izobraževanje je vse manj zadeva, ki jo mora zagotavljati država, ali pa je vloga države omejena na določene vrste zagotavljanja učenja. Izobraževanje je vse bolj projekt, ki ga mora uresničevati posameznik.

In kakšen koncept izobraževanja naj bi se postopoma in demokratično uveljavil v ekosistemski družbeni ureditvi? Od prvih dni življenja bi se morali vsi otroci izobraževati za pravilne človeške odnose z načrtnim vzgajanjem zavedanja, da je človeštvo soodvisna družina, v kateri so potrebe vsakogar v osnovi enake, kjer koli na svetu živi ali

kateri koli jezik govori in ne glede na navidezno različne zunanje oblike družbene organiziranosti (Mesbahi, 2017, 63). Sistem vzgoje in izobraževanja pa je središčno naravnano na pripravlanje ljudi na »kariere«, namesto da bi jih pripravljalo na življenje in njegove številne razsežnosti (Ophuls, 2017, 104). Pridobivanje znanja se ne sme omejiti zgolj na ekonomsko izkoristljivo razsežnost (Die Linke u Nemačkej, 2013, 75).

Izbrati in uvveljaviti je treba politiko vzgoje za neodvisnost in odgovornost, šola mora postati kraj za državljansko ozaveščanje o življenju v družbi (Liegey in drugi, 2015, 98, 99). Po mnenju zagovornikov okoljsko in družbeno odgovornega modela ekonomije za skupno blaginjo je treba vrednote skupne ekonomije spoznavati in izvajati od otroštva, temu primerno mora biti zasnovan tudi celoten sistem izobraževanja (Felber, 2012; 2016; Ekonomija za skupno blaginjo ..., 2012). Zato je v izobraževalnem sistemu potrebno spoznavanje in posredovanje novih vrednot, pridobivanje potrebnih socialnih in komunikacijskih kompetenc, vzgoja za odgovornost do narave, do prihodnjih generacij, do celotnega planetarnega ekosistema. Na vseh stopnjah izobraževalnega procesa naj se razvija sposobnost prepoznavanja občutij in učenje za uspešno medsebojno sporazumevanje. Veliko pozornost naj se namenja učenju o temeljnih etičnih načelih različnih filozofskih smeri in mavrice religij, učenju za resnično demokracijo, spoznavanju občutljivega razmerja in soodvisnosti med naravo ter človekom, prepoznavanju človekovega telesa kot občutljivega, aktivnega organizma s številnimi potrebami (fizičnimi, duševnimi, kreativnimi, kulturnimi). Zato morajo učne in vzgojne vsebine šolanja vključevati tudi čustveno vzgojo, učenje vrednot in etike, komunikologijo, učenje demokracije, okoljsko, trajnostno vzgojo in izobraževanje, vzgojo za mir.

Globalno učenje je pristop, ki deluje na ravni informacij, znanja, srca (čustev) in rok (akcije). Že obstoječim temam dodaja globalno dimenzijo, ki pripomore k razumevanju kompleksnosti planetarnih tematik, kot so migracije, podnebne spremembe, pandemije, potrošništvo, razvoj, izobraževanje ipd., prav tako pa razvija odgovornost in zavedanje, da smo vsi del problema in hkrati rešitev za izzive današnjega časa. *Skozi pristop globalnega učenja izboljšamo tudi razumevanje o delovanju svetovnih sistemov, v katere smo vpeti (politični, ekonomski, kulturni, družbeni, okoljski), ter obravnavamo vlogo in moč institucij in drugih akterjev* (Manifest civilne družbe ..., 2018, 47). Osebna predanost je sicer prvi potrebn korak pri spopadanju z globalnimi vprašanji, vendar si z globalnim učenjem prizadevamo tudi za iskanje načinov, kako lahko posamezniki in skupine združijo moči in tako pridobijo večji vpliv na potek in razvoj sprememb. Razumevanje vsakega posameznika je določeno z njegovim položajem, z izkušnjami, družinskim okoljem, zgodovinskimi in kulturnimi konteksti. Širšo sliko pa lahko dojamemo le s pomočjo drugih ljudi, kar pomeni, da je naše znanje vedno nepopolno in da potrebujemo drug drugega. Zavedanje tega nam omogoča razvijati sodelovanje z drugimi ljudmi, ne glede na to, kako velike so razlike ali podobnosti med nami. To nam lahko odpre popolnoma nov pogled na naše predstave in stališča, ki jih zastopamo, in morebiti vodi tudi k spremembi teh stališč,

morda celo k spremembi naših vrednot. Tudi s t. i. skupnostnim učenjem se odpirajo novi pogledi, ki omogočajo predvidevanje prihodnosti in njene alternativne poti. Skupina namreč s komplementarnim povezovanjem posamičnih kompetenc povečuje potencial za realne rešitve in sinergije, hkrati pa je prostor osebno pomembnega učenja.

Galimberti (2015, 376) v obdobju ustvarjanja večnarodnostne družbe upravičeno izpostavlja izjemen pomen izobraževanja (zlasti humanističnih predmetov) za vzpostavljanje tistega kulturnega relativizma, ki uči ljudi spoštovanja različnosti. Danes je torej treba nujno velikopotezno spodbujati izobraževanje v smeri negovanja sožitja in državljskih pravic. Filozofsko-humanistična šola mora biti hkrati neke vrste protiutež specializiranemu tehnicizmu (humanistično izobraževanje tudi tehnikov, podjetnikov, znanstvenikov itn.), predvsem kot pogoj za uspešno skupno življenje v vedno bolj večnarodnih državah. Kulturna vzgoja celostnega človeškega bitja za državljanstvo in za življenje v večetnični družbi je koncept, ki bi ga morali kar najhitreje vključiti v učne načrte, preden se na vrat na nos usmerimo v stopnjevano in specifično poučevanje tehničnih ved. V sestavljenih družbah je nujna visoka raven splošne izobrazbe, saj demokracijo bolj kot diktatura ogroža – nevednost (Galimberti, 2015, 377). V njih bo brez široke, kritične in zato strpne kulture vedno težje živeti skupaj, če bomo ostali ujeti v obrambo lastnih posebnosti. Prav javna šola lahko v primerjavi z vero in družino največ prispeva h kulturi bratstva, k opozarjanju na ključne pogoje za sožitje v svetu, ki so ga komunikacijska in prevozna sredstva dejansko že spremenila v enotno sososko (Galimberti, 2015, 377, 380).

Vloga staršev je v izobraževalnem procesu izjemno pomembna, ampak starši naj bodo predvsem zavezniki avtonomnih in zagnanih učiteljev, ne pa brezkompromisni zavezniki svojih otrok (delno tudi kot »nadomeščanje« velike časovne odsotnosti zaradi delovanja v produktivistični družbi), ki se s šolo in učitelji v zaostrenih razmerah »pogovarjajo« celo po odvetnikih ... A na drugi strani bi morali po mnenju pisca tudi v šoli obstajati demokratični in pravični vzvodi, ki bi odgovornim v šolstvu omogočali, da se iz učilnic odslovijo tiste učiteljice in učitelji, ki žal nimajo dovolj didaktično-metodoloških in drugih osebnih kompetenc za skrajno zahtevno, večplastno pedagoško vzgojno-izobraževalno poslanstvo na vseh ravneh izobraževanja, od vrtca do univerze. Pandemija koronavirusne bolezni z učenjem na daljavo je v vsej silovitosti pokazala tudi socialno-psihološko prednost izobraževanja v šolskih prostorih in nezamenljivo, vendar pogosto podcenjeno izobraževalno in vzgojno vlogo učitelja.

Manca Košir (2013b), ustanoviteljica gibanja Kakšno šolo hočemo?, predlaga bistveno zvišanje plače učiteljem, ki po njenem mnenju opravljajo najpomembnejši poklic. Vendar hkrati za prihodnje učiteljice in učitelje predlaga na vseh pedagoških fakultetah – sprejemni izpit, ne le iz stroke, temveč tudi iz čustvene in socialne inteligence – ali res ljubijo otroke in učiteljevanje. Učitelji bi morali biti sposobni tako učiti otroke za življenje, da bi brusili njihov značaj in negovali vrednote, ki jim bodo pomagale preživeti

kot človeški vrsti: sočutje, potrpežljivost, odgovornost, resnicoljubnost, poštenje, dobroto. Ključ za prihodnost je v rokah današnjih učiteljic, z vzgojo otrok v duhu človeških vrednot. Učitelj je (lahko) graditelj srečnih domov, naprednih skupnosti in miroljubnih narodov, mora pa se odlikovati s skromnostjo, preprostostjo, čudenjem, torej dober učitelj + dobri učenci = dober narod (Košir, 2013b, 102, 103). Likovni pedagog in okoljevarstvenik Božidar Flajšman (2009) pa poudarja, da brez ustvarjalnega učitelja ne more biti tudi ekološkega ozaveščanja učencev, a zgolj ekološko ozaveščeni učenci lahko kasneje prispevajo k ustvarjanju sveta, v katerem bo mogoče preživeti v sožitju z naravo.

V obdobju, ko se delo nadomešča z znanjem in kapitalom, je treba po mnenju Becka (2003, 317) delu s pomočjo znanja dati novo vrednost ali novo obliko. V izjemno tehnološko in zaposlitveno dinamičnem svetu je treba izobraževalne procese osvoboditi usposabljanja za določeno delovno mesto, usmerjeni morajo biti k široko uporabnim ključnim kvalifikacijam, k vseživljenjskemu pridobivanju novih znanj. *Pridobivanje znanja torej ne sme imeti dominantne produktivne razsežnosti, zelo pomembna je socialna komponenta, sposobnost skupnega dela, sposobnost obvladovanja konflikta, razumevanje kulture, mrežno razmišljanje, obvladovanje negotovosti, sposobnosti, da se izognemo številnim zankam t. i. globalnega življenja in delovanja.* Danah Zohar (2017) sodi, da je zlasti sedanje visokošolsko izobraževanje preveč enostransko usmerjeno na usposabljanje za delo, namesto da bi bila njegova osnovna naloga, da študenti postanejo dobre osebe, dobri starši, odgovorni, kritični, sočutni državljani. Izobraževanje naj bi bilo po njenem mnenju bistveno bolj zasnovano na načelih duhovne inteligence, zlasti na pomenu postavljanja ključnih vprašanj, na razumevanju filozofije znanosti, njene odgovornosti, ne pa na prevladi treninga za delo.

Krašovec (2013a, 70) izrecno poudarja, da je zgrešeno absolutno zavračanje vsake povezave med univerzo in gospodarstvom, vendar bi bilo treba povezavo zasnovati drugače. To bi pomenilo upoštevanje dejstva, da večina »gospodarstva« in vir nove vrednosti niso podjetniki, temveč delavci, povezava med npr. univerzo in gospodarstvom bi morala biti zasnovana kot produkcija teorije politične ekonomije delavskega razreda. Tako v interesu izobraževanja kot v interesu gospodarstva, podjetij je funkcijsko, dvosmerno povezovanje in partnerski odnos, ki seveda izključuje podreditev izobraževanja, le-to pa naj v izobraževalni proces na univerzah pravočasno vključi inovacije in novo znanje iz podjetniške sfere, tudi z vključevanjem strokovnjakov iz podjetij v posodabljanje in opravljanje pedagoškega procesa. Prav tako je nujno načrtno vključevanje študentov v inovativna podjetniška okolja in raziskovalne projekte podjetij. Država lahko spodbuja dolgoročno pogodbeno sodelovanje med podjetji in visokošolskimi organizacijami ter različne oblike štipendiranja, študijske prakse, pripravništva s strani zainteresiranih podjetij.

Tudi pater Gržan (2017, 37) opozarja, da se v obstoječem načinu izobraževanja ceni in ocenjuje le tisto, kar ima neposredno ali posredno vrednost v konceptu hrematizma

(ekonomizma), npr. t. i. vzgoja oziroma izobraževanje za zaposljivost ljudi. Inteligentnost, »pametnost« je prepoznana predvsem kot sposobnost pomnjenja, ponavljanja »pravilnih« in za hrematizem podpornih oziroma uporabnih odgovorov. Predlaga temeljno prenovo izobraževalnega sistema onstran hrematističnega koncepta, za izhodišče pa postavlja (Gržan, 2017, 46):

1. trije dnevi v tednu naj bodo za pridobivanje osnovnih podatkov učencev (učitelj – prenašalec podatkov);
2. en dan naj bo namenjen razvijanju veščin logičnega razmišljanja, ko učenec uporablja naučeno snov in jo nadgrajuje (učitelj – spodbujevalec);
3. en dan pa naj bo namenjen pridobivanju tistih veščin (na osnovi doživljenjske pedagogike), ki so potrebne za sobivanje: sodelovanje, dopolnjevanje, prepoznavanje in sprejemanje omejitev, odnos do celotnega stvarstva, iskanje možnosti za evolucijski preboj.

Za uveljavitev trajnostnega razvoja potrebujemo kompetentne, razmišljujoče, (samo) kritične posameznike in družbo (Manifest civilne družbe ..., 2018, 46). Evropski učitelji zato upravičeno opozarjajo, da bo tudi npr. izobraževanje inženirjev, tehnično izobraževanje, moralo izhajati iz dejstva, da je svet končen, zato se tudi tehnološki razvoj ne bo mogel snovati na stalni gospodarski rasti, rasti potrošnje (Education for Change ..., 2015, 19). Učenci naj Zemljo po 200 letih industrijskih načrtov, ki so jo redukcioniistično obravnavali kot pasivno nahajališče uporabnih virov, vidijo kot povezano biosfero, ki zagotavlja uspevanje vsega življenja na planetu (Rifkin, 2015, 126). Potreben je prehod od empiričnega k metafizičnemu, kar naj bi prineslo manj izkoriščanja okolja in več razumevanja naših razmerij do okolja, iskanje odgovorov na vprašanje, kako naj živimo znotraj okoljskih omejitev. Učenje kot napredek naj nadomesti učenje kot upravljanje (Rifkin, 1989, 264).

T. i. ekološka pismenost kot nova izobraževalna paradigma po mnenju Maje Bahor (2009) temelji na sistemskem mišljenju, ki svet spoznava kot povezano celoto, ne pa zbir posameznih elementov. Znotraj systemskega mišljenja so osnovna načela organizacije pomembnejša kot analiza posameznih elementov sistema v izolaciji. Ekološka pismenost in sistemsko mišljenje spoznata vsak fenomen kot del mrež, ki določajo način, kako element funkcionira. Sistemski način mišljenja je nujen za razumevanje kompleksne soodvisnosti ekoloških sistemov, družbenih sistemov in drugih sistemov na vseh ravneh. Na ta način, trdi Fritjof Capra (2005), se širi percepcija, saj potreba po varovanju ekosistemov ni le prepričanje okoljevarstvenikov, ampak je biološki imperativ za preživetje. Ta vrednota je osnovno načelo za način razmišljanja in delovanja v trajnostni družbi. V imenu naraščajoče zmogljivosti industrijskih sistemov, ki uničujejo habitate in podnebne sisteme, so načela ekološke pismenosti (ki so enaka načelom trajnostne skupnosti in trajnostne družbe) nujna.

Capra (2005) poudarja, da bi se izobraževanje za trajnostni način življenja moralo zgledovati po ekosistemih, ki so organizirani tako, da ohranjajo osnovne življenjske procese skozi milijarde let, in to brez pomanjkanja energije in brez odpadkov. Pri tem izpostavlja tri osnovna spoznanja, ki v zadnjih desetletjih vstopajo v znanost:

1. mreža je osnovni način organiziranja;
2. materija nenehno kroži skozi mrežo življenja;
3. vsi ekološki cikli so trajnostni z nenehnim pretokom energije.

To pa so tudi osnovna spoznanja, ki jih otroci izkusijo skozi neposredno doživljanje naravnega sveta. Te izkušnje širijo naše zavedanje, da smo del mreže naravnega življenja, in ne iz njega izvzeti in nad njim. Skozi takšna doživetja in izkušnje dobimo občutek, da smo vtakani v ekosistem (mrežo življenja); tako v določeno pokrajino z določenim živalskim in rastlinskim svetom kot tudi v določen družbeni sistem in kulturo.

Že iz osnovnih načel ekologije se lahko naučimo, da stvari ne potekajo linearno, ampak ciklično, saj so živi sistemi mreže, medtem ko naša znanstvena tradicija temelji na linearnem mišljenju, vzročno-posledičnem razumevanju. Za linearni način mišljenja je značilno: ko nekaj deluje, več tega pomeni boljše delovanje. Npr. gospodarstvo je »zdravo«, ko temelji na neomejeni gospodarski rasti. Vendar so uspešni življenjski sistemi nelinearni, ne maksimirajo svojih spremenljivk, ampak jih optimizirajo. Ko je nekaj dobro, več tega ne pomeni nujno boljše, ker gredo stvari v krogih, in ne v ravnih linijah. Poanta je v tem, da ne težimo k večji učinkovitosti, izdatnosti, ampak k trajnosti, ker šteje kvaliteta, ne kvantiteta (Capra 2005, 20). Vendar pa udejanjanje ekološke pismenosti po mnenju Bahor (2009, 289) terja tudi drugačen tip mišljenja od prevladujočega v zahodnem izobraževanju in znanosti, namreč sistemski način mišljenja, ki temelji na proučevanju razmerij, povezanosti in soodvisnosti. Za zahodno družbo je sistemsko mišljenje na stranskem tiru, saj živimo v skupnosti s kulturo, ki je tako po svojih vrednotah kot tudi svetovnem nazoru dejansko – materialistična in izrazito maksimalistično zasnovana, kar se odseva tudi v sistemu vzgoje in izobraževanja.

Vse otroke je treba usmerjati, da bi razumeli subjektivno medsebojno povezanost med ljudmi in povezanost z naravnim okoljem ter iz tega izhajajoč pomen bolj enakomerne in svobodne medsebojne delitve akumuliranega bogastva, virov, tehnologije in znanja med državami (Mesbahi, 2017). Kot je za družino samoumevno, da si njeni pripadniki med seboj delijo dobrine, mora tudi družina narodov urediti svoje zadeve tako, da bodo presežni viri zaupani neki obliki skupnega sklada in razporejeni glede na potrebe na osnovi medsebojne delitve dobrin namesto na temelju dobička ali pohlepa. Takšen preprosti koncept ne bi mogel biti preprostejši in morda bo nekoč predstavljal najbolj temeljni uvod k pomenu zelenih odnosov med svetovnimi ljudstvi in državami (Mesbahi, 2017, 83).

Raziskave kažejo, da so otroci v šoli uspešnejši, če imajo njihovi starši višje dohodke in če so sami bolj izobraženi. Socialne neenakosti se torej ukoreninijo že v času zgodnjega

otrokovega razvoja (Wilkinson in Pickett, 2012, 114). Caitlin Flanagan (2021) sodi, da obstoja zasebnih šol ni mogoče zagovarjati, saj zagotavljajo privilegije in poglobljajo neenakost, hkrati pa se pretvarjajo, da so gonilo družbenih sprememb. V pravični družbi ne bi bilo potrebno zasebno premoženje za financiranje nečesa tako temeljnega, kot je izobrazba, v pravični družbi izobrazba ne bi bila luksuzna dobrina, ugotavlja nekdanja učiteljica elitne zasebne šole iz ZDA.

Po mnenju pisca je model javnega šolstva eden od ključnih gradnikov ekosistemske družbene ureditve, zato ne podpira nobenih ukrepov v smeri privatizacije izobraževalnih sistemov na nobeni ravni. Izobraževanje je ključni instrument v boju proti družbeni neenakosti, je ena od ključnih javnih dobrin, ki mora biti brezplačno dostopna vsem prebivalcem na vseh ravneh, vključno z univerzitetnim izobraževanjem. Nasprotovanje privatizaciji na področju šolstva izvira iz dejstva, da ta povečuje neenakost, nepravičnost v izobraževanju in slabi javne izobraževalne institucije.

Sistem javnega šolstva s pomočjo široke in policentrično razvite mreže javnih šol namreč univerzalno omogoča vsem enake možnosti za pridobivanje znanja in uresničevanje talentov, predstavlja torej enega od ključnih vzvodov zagotavljanja družbene pravičnosti in solidarnosti (Gaber in drugi, 2019). Pisec zato ne podpira npr. ustanavljanja zasebnih, verskih šol, ki zaradi hotenega ali nehotenega razloga postavljajo v ospredje etični kompas določene verske opredelitve. Privatno šolstvo, versko obarvana vzgojno-izobraževalna ustanova po mnenju pisca bolj kot ustanova širjenja, bogatenja možnosti izobraževanja vsaj v določeni subtilni obliki prispeva k polarizaciji otrok. Obvezni oziroma obvezujoči etični kompas celotnega vzgojno-izobraževalnega sistema (od vrtcev do univerz) ekosistemske družbene ureditve naj bi bile po mnenju pisca vrednote univerzalnega svetovnega etosa (s poudarkom na zlatem pravilu sožitja kot minimalnega etičnega soglasja), ki je praktično v celoti usklajen s Splošno deklaracijo človekovih pravic in hkrati omogoča ohranjanje bioloških pogojev življenja prihodnjih generacij in drugih zemeljskih vrst. Ločitev vseh cerkva in sistema izobraževanja pa seveda ne pomeni, da starši nimajo ustavno zagotovljene pravice do izvenšolskega verskega izobraževanja in verske vzgoje svojih otrok. Pisec torej zagovarja model posvetnega šolstva, ki naj po predlogu Hararija (2019, 243) uči otroke, da razlikujejo med resnico in vero, razvijajo sočutje za vsa trpeča bitja, cenijo modrost in izkušnje vseh zemeljskih prebivalcev, razmišljajo svobodno in brez strahu pred neznanim ter sprejemajo odgovornost za svoja dejanja in za svet v celoti.

Izobraževanje v zreli fazi ekosistemske oziroma ekohumanistične družbene ureditve naj bi bilo na vseh stopnjah vzgoje in izobraževanja (od vrtcev do univerze) izključno javno, ustanovljeno in upravljano zgolj s strani države in lokalnih skupnosti, torej brez verskih (islamskih, katoliških, judovskih) ali drug privatnih šol ter brez kakršnih koli verskih in drugih inštrukcij in obredov v izobraževalnih ustanovah. V osnovni in srednji šoli se bodo učenci sistemsko in versko nevtrarno poučili o vseh najbolj razširjenih

verstvih sveta in o njihovi izjemno pomembni vlogi v razvoju človeštva. Na prostovoljni osnovi in na željo staršev se bodo seveda lahko učenke in učenci dodatno, izven šolskih prostorov udeleževali verouka in različnih oblik verskih obredov posamezne religije.

Osnovno načelo ekosistemskega, ekosocialnega izobraževanja je, da nikomur ne sme biti onemogočen ali preprečen dostop do intelektualne zapaščine človeštva. Načelo »vsestranskega razvoja posameznika« je treba udejanjati na vseh ravneh izobraževanja, ob upoštevanju specifičnosti usposabljanja oseb s hendikepom in oseb z motnjami v razvoju (Koraki k demokratičnemu socializmu ..., 2015, 35, 37). *Vsem dostopna, brezplačna izobrazba s pomočjo avtonomnih, kakovostnih učiteljic in učiteljev mora biti tako zasnovana, da ustvarja pogoje za samorazvoj, solidarnostno zasnovano življenje, aktivno sodelovanje v družbi.* Izobrazba ne sme biti usmerjena v prilagajanje ljudi na obstoječe strukture, namen izobraževanja mora biti usmerjen tako, da bodo mladi s priučenim kritičnim razmišljanjem sposobni spreminjati svet, s pomočjo družbenih, okoljskih in demokratičnih reform. *Izobraževanje ne sme spodbujati bolesterne tekmovalnosti in individualizma, temveč solidarnost, sočutje, sodelovanje, pomen skupnega dobra in pripadnost skupnosti.* Izobraževanje je ena od ključnih človekovih pravic, ki mora omogočiti tudi pridobivanje orodij za reševanje ključnih družbenih in drugih problemov človeštva (Programme of the Die Linke ..., 2011; Die Linke u Nemačkoj, 2013).

V šolski sistem je treba vnesti vrednote, ki v povezanem in soodvisnem svetu prispevajo k demokratični, strpni, solidarni in trajnostno sonaravno naravnani, medgeneracijsko in medvrstno odgovorni družbi kulturnih razlik, zasnovani na vrednotah miru in trajnostnosti. Univerzalnost človekovih pravic je treba v obdobju digitalizacije postaviti v jedro vzgojno-izobraževalnega procesa. Na drugi strani pa se morajo izobraževalni sistemi v okviru sicer nacionalnega učnega programa prilagoditi željam in potrebam lokalnega okolja, tudi v razmerah globaliziranega sveta torej krepiti zavedanje o pomenu lokalnega, regionalnega okolja in kulturne identitete. To pomeni, da imajo avtonomne učiteljice in učitelji samostojno in zato tudi zelo odgovorno nalogo, da splošni učni načrt prilagodijo lokalnim posebnostim, sodelujejo torej aktivno pri nastajanju šolskega kurikula in njegovem poudarjenem terenskem udejanjanju. Laično šolstvo mora biti izven kakršnega koli religioznega vpliva (Building Alliances For ..., 2016).

Finski šolski sistem (2016)

Šolski sistemi so skupno ogledalo vrednotnih, zgodovinskih in kulturnih značilnosti posamezne države, toda na globalni ravni se v skladu z vodilno tržno kapitalistično paradigmo vse bolj uveljavlja šolski sistem, ki temelji na tekmovanju, standardizaciji, nadzoru in veliko preverjanja. Med šolskimi sistemi držav je ena od izrazitih izjem finska šola, saj temelji na medsebojni pomoči, zaupanju, upoštevanju individualnih potreb, izbirnosti ter minimalnem preverjanju. Glavni cilj šolskega sistema je služiti kot instrument za doseganje enakosti v družbi, dohodkovno ozadje oziroma neenakost

na tem področju pa se zelo izraža v dosežkih v izobraževanju in na drugih pomembnih življenjskih področjih.

Etična usmerjenost finskega izobraževalnega sistema temelji na medsebojnem spoštovanju in zaupanju ter nudenju poudarjene pomoči vsakomur, ki jo potrebuje. Med osnovne vrednote izobraževalnega sistema prištevajo spoštovanje življenja in človekovih pravic, spoštovanje različnih kultur, spodbujanje trajnostnega razvoja, spodbujanje odgovornosti in dosledno spoštovanje različnosti učencev. Izobraževanje je torej priprava za konkretno življenje, ne pa priprava na številne teste ... Strokovnjaki sodijo, da je ključni element uspešnosti finskih šol zaupanje, torej veliko zaupanje staršev v šolo, da bo ta njihovim otrokom dala dobro izobrazbo, pa tudi zaupanje šole v svoje učitelje.

Osnovna šola traja devet let, vanjo so vključeni otroci, stari 7–16 let. Srednja šola traja tri leta, razdeljena je na poklicne srednje šole in akademske srednje šole (gimnazije). Poklicno izobraževanje je v družbi zelo cenjeno (več kot 40 % obiskuje poklicne šole), velik poudarek je na vajeništvu in usposabljanju na delovnem mestu, torej na pridobivanju konkretnih poklicnih znanj in kompetenc. Vse srednje šole, vključno s poklicnimi, omogočajo prehod na visokošolski študij. Država krije vse materialne stroške: učbenike in druge pripomočke, prehrano, varstvo, prevoz v šolo.

V prvih letih šole ne gre za akademski uspeh, ampak za spodbujanje pripravljenosti na učenje in iskanje lastnih zanimanj, strasti. Otroci dobivajo prva tri leta v osnovni šoli opisne ocene, od četrtega razreda naprej pa številčne. Domače naloge so minimalne, učenci imajo veliko prostega časa za spoznavanje življenja, narave, medsebojno igro, ključna je njihova sreča in medsebojno spoštovanje. Razlika med najslabšimi in najboljšimi učenci je najmanjša v Evropi, število učencev pri urah naravoslovja je npr. omejeno na šestnajst, da lahko pri vsaki uri izvajajo poskuse. Raziskave kažejo, da so finski učenci po dosežkih na vrhu lestvic, po samoocenah svojega znanja pa zgolj na sredini. V finskem izobraževalnem sistemu so vse bolj prisotne ideje, da bi postopno začeli opuščati posamezne predmete železnega predmetnika in jih raje nadomeščali s projektnim učenjem, pri katerem si skupina učencev sama izbere temo, ki jo zanima, in jo nato sošolcem predstavi z različnih zornih kotov. Pri tem sta temelja tudi učinkovita raba sodobne tehnologije in uporaba virov zunaj šole, kot so pogovori z različnimi strokovnjaki ali predstavniki ustanov.

Učiteljski poklic (magistrski študij) je med najbolj spoštovanimi, starši učiteljem zaupajo in pomagajo, obenem so učitelji primerno nagrajeni, izberejo pa jih izmed najboljših 10 % maturantov. Leta 2010 se je na Finskem 6600 kandidatov potegovalo za 660 prostih mest v državi na izobraževanju za osnovnošolskega učitelja. Učitelji imajo veliko svobodo pri izvedbi učnih načrtov, birokracija in nadzor sta minimalna. Z vsako šolsko prenovo so se povečevale avtonomnost in pristojnosti šol ter strokovna avtoriteta učiteljev. Finci tako tudi v praksi uresničujejo spoznanje, da samo samozavestni učitelji, ki uživajo zaupanje šolskih oblasti, lahko vzgajajo samozavestne učence. Vendar zgolj z

boljšimi učitelji v šolah ni možno izboljšati posameznikovega učnega dosežka, saj učitelj ne more preseči družbenih dejavnikov (celotna kultura posamezne družbe, družbena neenakost, socialno okolje učenca itn.), ki vplivajo na otrokove možnosti za učenje, za učne dosežke je pomemben ustroj celotne družbe.

V današnji družbi je največja ovira dostopa do celostne izobrazbe premoženjsko stanje posameznika oziroma njegove družine. Enakost je ključna vrednota ekosocialnega šolskega sistema na vseh stopnjah in osnova nacionalnega šolskega kurikulumu. Polno javno financiranje izobraževanja je osnovni pogoj za njegovo univerzalno, brezplačno dostopnost v vseh geografskih območjih, kar je tudi eden ključnih dejavnikov skladnejšega regionalnega razvoja. Vse oblike in dosežene ravni izobraževanja posameznika so vredne spoštovanja, vključno s poklicnim izobraževanjem, kjer je zelo pomembno vključevanje in sofinanciranje podjetij, obrtnikov pri praktičnih oblikah izobraževanja na delovnih mestih.

Enake izobraževalne možnosti za vse zahtevajo bistveno višjo kakovost javnih izobraževalnih institucij, vključno z boljšimi razmerami za učence in učitelje ter brez prekarnih zaposlitev (Programme of the Die Linke ..., 2011, 57). Denar iz državnega proračuna pa mora biti po mnenju evropske levice v celoti in izključno namenjen za javno izobraževanje za vsakogar, na vseh ravneh šolanja. Država naj okoli 7 % BDP nameni izobraževanju in izključi kakršno koli obliko državnega financiranja privatnega šolstva (Building Alliances For ..., 2016). Univerza in znanost morata biti osvobojeni tržnega in drugih zunanjih pritiskov, kar je predpogoj, da lahko primerno odgovorita na večplastne potrebe družbe. Ekonomist Jože Mencinger (2018b, 6) izrecno zavrača tržnost v šolstvu, pa tudi v zdravstvu in socialni varnosti. Zgolj kot ilustracija – v času finančne krize v ZDA leta 2008 je prišlo do velikega padca zaposlenosti v državnih in lokalnih vladah, brez dela je ostalo več kot milijon ljudi, večinoma učiteljev, je zapisal Nobelov nagrajenec Paul Krugman (2012, 167).

Zadosten obseg javnega financiranja je ključni pogoj dejansko dostopnega in kakovostnega izobraževanja ekosistemske družbene ureditve. Število otrok v razredu se bo postopoma zmanjševalo na 18–20. V vseh šolah bo izobraževanje brezplačno, vključno s šolskim prevozom, uniformami, obroki hrane in izobraževalnim materialom. Šole oziroma njihova izobraževalna dejavnost mora ustrezati družbenim potrebam, kjer je v ospredju družbeni ali javni interes v celoti, ne pa potrebe po akumulaciji kapitala. Izobraževanje je ena od ključnih človekovih pravic, ki jo je v ekosistemski družbeni ureditvi treba vsem prebivalcem zagotoviti brezplačno, od vrta do univerze. Svet se stalno in izjemno hitro spreminja, globalni in lokalni izzivi zahtevajo odzive posameznika z močnimi in dobro razvitimi kompetencami za inovacije in ustvarjalnost posameznika, ki seže do delovnega mesta, a tudi izven običajnega okvira razmišljanja, da lahko opazuje, kritično analizira in sočutno rešuje osebne in skupnostne probleme.

V začetnem, prehodnem obdobju ekosistemskega družbenega reda je treba prednostno okrečiti vsem dostopno javno izobraževanje in ustaviti procese njegove privatizacije. Udeležiti je treba zahteve manifesta evropskih učiteljc in učiteljev o temeljnih spremembah izobraževanja, saj je treba doseči ravnovesje med štirimi različnimi nameni izobraževanja (Education for Change ..., 2015, 9):

1. priprava za trg dela;
2. razvoj in ohranjanje širokega temelja znanja kot osnovno poslanstvo šolanja;
3. izobraževanje za pripravo na življenje aktivnega državljana v modernih, kompleksnih in demokratičnih družbah sedanjosti in prihodnosti;
4. izobraževanje za osebni razvoj.

Temeljna vzgojno-izobraževalna naloga v dinamičnem svetu je spodbujanje razvoja kritičnega, odgovornega in ustvarjalnega mišljenja, osebne rasti, ne pa mehaničnega učenja in pridobivanja poklicnih kompetenc.

3.4.3 Zdravstvo in šport

Po podatkih Svetovne zdravstvene organizacije (WHO) polovica svetovnega prebivalstva ni deležna vseh potrebnih zdravstvenih storitev. Okoli 100 milijonov revnih prebivalcev sveta zdravstvene težave vsako leto pahnejo v ekstremno revščino. Brez izboljšanja splošnega blagostanja, višje kakovosti življenja ter bistvenega zmanjšanja ekonomske in družbene neenakosti bo vsaj še nekaj desetletij velik delež svetovnega prebivalstva ostal brez dostojne zdravstvene oskrbe. Privatizacija zdravstva tudi v razvitih državah povečuje družbeno neenakost in pogloblja razlike v kakovosti življenja. *Univerzalna dostopnost do zdravstvenih storitev, javno zdravstvo je eden od temeljnih gradnikov ekosistemske družbene ureditve.*

Zdravje je temeljna človekova pravica, zdravje in skrb za zdravje sta praviloma na prvem mestu pri odgovoru na vprašanje o tem, kaj je v življenju posameznika najbolj pomembno, dostop do kvalitetnih zdravstvenih storitev v državi pa je eden od ključnih kazalnikov blaginje, dejanske družbene enakosti in občutka osebne varnosti. Neenakost v zdravju, velike razlike v pričakovanem trajanju življenja in zdravih let so eden od pomembnih kazalnikov socialne razslojenosti, zdravje in družbena enakost sta siamska dvojčka v dobrem in slabem. Revni na vsakem nižjem klinu družbene lestvice so manj zdravi kot tisti v sredini, ti pa so spet šibkejšega zdravja kot tisti nad njimi (Wilkinson in Pickett, 2012, IX). Z naraščanjem materialnega standarda se torej praviloma podaljšuje tudi pričakovano trajanje življenja, vendar na zdravje vplivajo tudi prehrana, telesna aktivnost, družbena (ne) enakost, psihično počutje in odnosi med ljudmi, povezanost ljudi v skupnosti.

Pandemija koronavirusne bolezni je po mnenju Svetovne zdravstvene organizacije (WHO) v letu 2020 povzročila izjemen pritisk na globalno javno zdravje, socialno-ekonomsko stabilnost, prehransko varnost in druge družbene dobrine, finančno in socialno

ekstremno veliki stroški za potrebne zdravstvene ukrepe pa bodo najbolj prizadeli šibke socialne skupine prebivalcev (Key Criteria for ..., 2020, 1). Virusna pandemija leta 2020 je po mnenju pisca med drugim tragično pokazala ne le na zlasti začetno odsotnost globalne in evropske solidarnosti (še posebej na primeru v prvi fazi pandemije najbolj prizadete Italije), temveč tudi na neobhodnost kakovostne in robustne javne mreže zdravstva, ki ni ujetnica tržnih in profitnih interesov.

Evropsko sodišče za človekove pravice – obvezno cepljenje otrok je nujno? (Stupica, 2021)

Evropsko sodišče za človekove pravice je v zadevi »Vavrička in drugi zoper Češko republiko« razsodilo, da je v demokratični družbi obvezno cepljenje otrok nujno. S tem je obvezno cepljenje otrok opredelilo kot prednost pred pravicami in svoboščinami staršev do neizpolnitve te obveznosti. Celo več, država lahko obotavljive oziroma nezaupljive starše tudi denarno kaznuje zaradi neizpolnitve obveznosti cepljenja, necepljenim otrokom pa prepreči vključitev v vrtec, seveda ob določenih izjemah (Stupica, 2021). Iz sodbe izhaja, da življenje skupaj, v skupnosti zahteva od vsakega člana spoštovanje minimalnih zahtev, kar v osvetljevani zadevi pomeni sprejemanje minimalnega tveganja s cepljenjem zaradi zaščite njihovega zdravja ter zdravja celotne skupnosti, še posebej pa najbolj ranljivih.

Sodba po mnenju Žige Stupice (2021) v srži vsebine sporoča, da imamo poleg temeljnih pravic tudi temeljne dolžnosti in odgovornosti. V družbi namreč ne živimo v izolaciji, temveč smo po naravi stvari člani te družbe, življenje skupaj pa zahteva od vsakega člana spoštovanje določenih minimalnih zahtev, med katerimi je spoštovanje človekovih pravic drugih članov družbe. Z obveznim cepljenjem otrok se upošteva vrednota družbene solidarnosti, katere namen je varovanje zdravja vseh članov družbe, zlasti teh, ki so posebej ranljivi v luči določenih bolezni, in se glede njih od preostale populacije pričakuje, da sprejme minimalno tveganje v obliki cepljenja.

Svetovna zdravstvena organizacija (WHO) poudarja, da zdravje ni le odsotnost bolezni, ampak stanje popolne telesne, duševne in socialne blaginje. Kakor koli že sprejemamo njegovo opredelitev, je jasno, da je širše razumljeno zdravje zelo pomembna prvina kakovosti življenja (Voljč, 2000, 9). V demokratičnih in socialno pravičnih ureditvah sodi po mnenju zdravnika Božidarja Voljča (2017) skrb za zdravje skupnosti in državljanov med temelje družbene usklajenosti in blaginje. Socialno pravična zdravstvena reforma mora zato biti usmerjena v zmanjševanje naraščajočih neenakosti v zdravju, v odpravo revščine in nepravičnih družbenih razmerij. Pri etični presoji javnozdravstvenih reformnih vsebin se je treba na politični ravni torej spraševati, ali bodo predvidene spremembe zakonov in z njimi povezani ukrepi krepili zdravstveno solidarnost, olajšali dostopnost do zdravstvenih storitev, zagotavljali zdravstveno varnost državljanov in odpravljali neenakosti v zdravstvu, interes, dobrobit bolnikov pa mora biti nad vsemi drugimi interesi (Voljč, 2017).

Po svetu so se razvili zelo različni sistemi, modeli zdravstvenega varstva, ki se ločijo po različni stopnji sprejemanja zdravstvenih in socialnih tveganj ter po različnih sistemih financiranja (zlasti najstarejši Bismarckov korporativistični model, Beveridgeev liberalni model, državnosocialistični model). Študija OECD je potrdila, da nacionalni javni zdravstveni sistemi razvitih evropskih držav sicer niso brez neenakosti, monopolov in finančno podcenjenih programov zdravstva, vendar so v primerjavi s skrajno privatiziranim in izjemno dragim sistemom zdravstva v ZDA državljanom veliko bolj dostopni. Ekstremna zgostitev bogastva in velika družbena neenakost v ZDA se torej nadaljujeta z največjo neenakostjo v skrbi za zdravje med vsemi industrijskimi državami (Petras, 2017). Judt (2011, 24) ugotavlja, da ZDA namenjajo zdravstvu ogromne vsote denarja, vendar je pričakovana življenjska doba v ZDA okoli leta 2010 zaostajala npr. za Bosno in bila le malenkost višja kot v Albaniji. Podatki o pričakovanem trajanju življenja v Rusiji kažejo, da se je s hitro rastjo neenakosti v dohodkih v obdobju po družbeno-ekonomskem in političnem prehodu v začetku devetdesetih let življenjska doba skrajšala (Wilkinson in Pickett, 2012, 91).

Neoliberalne reforme v zdravstvu vpeljujejo plačljivo zdravstvo, spodbujajo privatizacijo in razcvet komercialne zdravstvene potrošnje (zasebna zavarovanja in klinike itn.), reforme najbolj prikrajšanim še bolj omejujejo dostop do zdravstvene oskrbe – v obdobju že tako močno načete realnosti pravice do zdravja. Privatizacija zdravstvenih izdatkov nikakor ni sredstvo za družbeni nadzor nad njihovim naraščanjem (negativni primer zdravstva ZDA), njihov resnični cilj je legitimirati zamrznitev in/ali zmanjšanje javnih izdatkov za zdravje. Husson (2011, 111) opozarja, da (neo)liberalne reforme tako skrivoma uvajajo prehod s koncepta potreb na povsem proračunsko logiko javnega financiranja ključnih storitev. Kupovanje in prodajanje zdravstvene oskrbe se enostavno ne izide kot npr. kupovanje in prodajanje drugih potrošniških dobrin, prosti trg lahko pri materialnih tržnih dobrinah in uslužnostnih dejavnostih prispeva k večji učinkovitosti, vendar se na to ni mogoče povsem zanesti (Rizman, 2020a, 105). Filozof Wilberg (2015) je izjemno kritičen do sodobne medicine, ki naj bi jo ključno usmerjal denar, po njegovi sodbi je ogromen vir dobička za farmacevtsko industrijo, ki veliko denarja troši za oglaševanje. Sodobno zdravstvo je po njegovem mnenju zasnovano na popolni ločitvi življenja človeškega telesa in možganov, človeške biti ne jemlje kot celoto, kot del širšega življenja družbenega in ekonomskega sveta, bolezen pa se pretežno obravnava zgolj z biološkega vidika.

Po mnenju Wilkinsona in Pickett (2012) je velika krivica imeti krajše življenje (zgolj) zato, ker npr. pripadaš delavskemu sloju, ne pa bogatejšemu, bolj izobraženemu sloju prebivalcev. Prav tako so možnosti, da bi živeli dolgo in zdravo življenje, večje v tistih območjih, kjer živijo bogatejši prebivalci (Judt, 2011). Velike razlike v bogastvu prebivalcev pomembno vplivajo na zdravje, saj so revni prebivalci v povprečju večkrat bolni, hkrati pa je kakovost njihovega življenja nižja, so v povprečju (v bogatejših državah)

bolj debeli (pogosto uživanje cenejše, nezdrave hrane), krajša pa je tudi njihova življenjska doba. *Haynes (2009) navaja številne raziskave, ki nedvoumno kažejo na povezavo med družbeno oziroma razredno neenakostjo ter obolelostjo prebivalcev, razredni izvor posameznika vpliva na večjo ali manjšo obolelost, na daljše ali krajše življenje. Bitke za zmanjšanje družbene, socialne neenakosti so torej hkrati tudi bitke za zdravje vseh državljanek in državljanov, za sistem javnega zdravstva, za izboljšanje delovnih in bivalnih razmer v okolju, za povečanje javnih finančnih sredstev za zdravstvo itn.* Vendar so v družbah razen materialnih pomembni tudi psihosocialni dejavniki zdravja, od socialnega statusa, socialnih mrež in integracije, socialne opore, pa vse do psihološkega počutja, stresov itn.

Človekovo zdravje in blaginja sta zelo odvisna od tega, kako je zgrajena družba. Za radikalno izboljšanje preventivnega in kurativnega zdravstvenega sistema za vse prebivalce so nujne temeljite politične in družbene spremembe. Zdravje ščitita prijateljstvo in sodelovanje v življenju skupnosti, medtem ko so nizek socialni položaj ali večje statusne razlike in več neenakosti zdravju škodljivi (Wilkinson in Pickett, 2012, 204). Preventivna zdravstvena nega je bistveno cenejša od visokotehnoloških diagnoz in zdravljenja, s staranjem prebivalstva postaja tudi zaradi finančnih razlogov vse bolj pomembna.

Načelo enakosti in solidarnosti je treba uveljaviti na različnih področjih družbe, v prvi vrsti razen v izobraževanju tudi na področju zdravstva, saj je skrb za zdravje, brezplačna dostopnost do zdravstvenih storitev eksistenčnega pomena. Že v začetni fazi ekosistemske družbene ureditve je skrb za zdravje vseh ključnega pomena za blaginjo in široko pojmovano varnost vsakega posameznika. Pravica do zdravja je univerzalna pravica, ki jo morajo po mnenju nove evropske levice zagotavljati vlade držav na osnovi naslednjih kriterijev: univerzalnost, enakost, kakovost in dovolj veliko financiranje iz proračuna (Building Alliances For ..., 2016). Zdravstveno zavarovanje in zagotovitev zdravstvene nege za državljane mora biti po mnenju nemške nove levice zasnovano na načelu solidarnosti. Vsi morajo torej izdajati prispevke za zdravstvo v skladu s svojimi dohodki, zdravstvena skrb ne sme biti odvisna od »globine žepa« (Die Linke u Nemačkoj, 2013, 16). *Zdravstvo mora biti univerzalno dostopno in v celoti javno financirano* (Koraki k demokratičnemu socializmu ..., 2015, 35).

Z vidika enakosti, pravičnosti in solidarnosti je za ekosistemsko družbeno ureditev že v prehodnem obdobju nujen sistem okrepljenega javnega zdravstva. Ključna naloga na področju zdravja državljanov je torej naslednja: enaka dostopnost vseh ljudi do potrebnih zdravstvenih storitev. Brezplačno in vsem dostopno zdravstvo pomeni udejanjanje ene od temeljnih vrednot socialne in pravične države, zasnovane na sočutju in solidarnosti, ki se izraža v enaki skrbi za zdravje vseh prebivalcev. Zdravje je ena najpomembnejših človekovih potreb in pravic, zato sistem zdravstva ne more biti prepuščen tržnim mehanizmom izključevanja državljanov glede na razpoložljive dohodke in premoženje.

Po mnenju zagovornikov koncepta odrasti je brezplačno zdravstvo osnovna pravica vsakega posameznika (Liegey in drugi, 2015, 94). Raziskave, izboljšave, proizvodnja in

distribucija zdravil bi morale postati javna storitev ali vsaj biti pod njenim okriljem, kar bi omogočilo njihovo neodvisnost od lobijev in zmanjšanje razsipanja. *Ključna zdravstvena doktrina mora postati preventivna, zaščita zdravja, ne pa kurativno, drago in boleče zdravljenje bolezni.* Kallis in drugi (2016, 21) predlagajo tudi zaradi zmanjšanja stroškov za zdravstvo kakovosten razvoj mreže zdravnikov in pacientov v določenem naselju, v lokalni skupnosti, ki omogoča preventivne zdravstvene preglede in osnovno prvo pomoč. Preventivna zdravstvena nega je bistveno cenejša od visokotehnoloških diagnoz in zdravljenja. Slepo vero zgolj v tehnologije zdravja je treba umiriti tudi s priznavanjem alternativnih vrst medicine, večjo rabo zdravilnih rastlin, medicinske raziskave pa morajo v celoti postati neodvisne (Liegey in drugi, 2015, 95–97).

Univerzalna dostopnost pomeni, da so zdravstvene storitve dostopne vsem prebivalcem ne glede na dohodke, premoženjsko stanje ali druge posebne okoliščine. Celotno prebivalstvo naj bo vključeno v zdravstveno zavarovanje, vsak pa prispeva glede na svoj celoten dohodek, po progresivni lestvici. Prispevki naj se zbirajo v demokratično nadzorovanem javnem skladu, nikakor pa ne v zasebnih oziroma profitno usmerjenih zavarovalnicah. Tisti, ki pa so brez zadostnih dohodkov, so oproščeni plačila zdravstvenega varstva. Zdravstvu je vsekakor treba nameniti večji delež državnega proračuna, obenem pa vsem prebivalcem (mesta, podeželje) z regionalnimi zdravstvenimi mrežami omogočiti enako kakovost javne zdravstvene oskrbe. V nobenem delu javnega sektorja ne sme biti prostora za koruptivno delovanje in zaslužkarske prakse, kar še posebej velja za zdravstveni sistem (Koraki k demokratičnemu socializmu ..., 2015, 37). Tako zdravstveno osebje kot uporabnike zdravstvenih storitev je treba vključiti v upravljanje zdravstvenega sistema, *pisec nasprotuje konceptu privatnega zdravstva, ki pogloblja družbeno neenakost na najbolj občutljivem polju človekovega življenja, saj zgolj dovolj premožnim prebivalcem omogoča najbolj kakovostno in takojšnje zdravstveno varstvo.* Odločitev vlade, da bo zgradila npr. novo bolnišnico, je seveda finančno breme, vendar investicija se kasneje povrne, saj boljše javno zdravje zmanjša stroške zaščite zdravja (Blueprint for Europe's ..., 2019, 31).

Evtanazija – med svetostjo življenja in pravico posameznika do samoodločbe

Razen regulirane pravice do splava naj bi država (po vzoru npr. Nizozemske, Belgije, Švice, Kanade, Kolumbije, Avstralije, Luksemburga, Južne Koreje, posameznih držav ZDA itn.) uvedla pravico, možnost evtanazije kot polje posameznikove učinkovito zakonsko regulirane svobode. Toda hkrati s kakovostno paliativno oskrbo mora država vložiti maksimalne napore, da bi se za dostojno smrt (v izjemni stiski in neznosnem, stalnem, naraščajočem trpljenju) odločilo čim manj bolnikov, da bi se preprečila kakršna koli manipulacija s katere koli strani. Prav je, da so zdravstvene oblasti, sorodniki in drugi dejavniki po uzakonitvi evtanazije pod strogim družbenim, zakonskim drobnogledom, da se v kali preprečijo vse možne zlorabe, saj ne obstaja povratna življenjska zanka ... Tine Hribar (2017c, 223) navaja, da utemeljitelj svetovnega etosa, katoliški duhovnik

Hans Küng, evtanazijo zagovarja, pri tem pa se sklicuje tako na človekovo dostojanstvo kot na božje usmiljenje. Splav in evtanazija sta po mnenju Hribarja (2017c, 223) sicer v nasprotju s svetostjo življenja, toda hkrati sta (strogo omejena) v skladu z dostojanstvom človeka. V zadnjih letih se je razmahnila razprava o tem, kaj naj družbe ukrenejo z zahtevami po pomoči tistim, ki svoje življenje doživljajo kot neznosno in prosijo za pomoč pri t. i. samousmrtitvi, kar je uzakonjena pravica na Nizozemskem, v Belgiji, Luksemburgu in Švici. V letu 2021 so še tri države sveta uzakonile vsaj eno izmed oblik pomoči pri prostovoljnem končanju življenja: Avstrija, Španija in Nova Zelandija (Kerber in drugi, 2022). Evropsko sodišče za človekove pravice je iz začetne nenaklonjenosti pripoznanju pravice umirajočega do pomoči družbe sedaj oblikovalo stališče, da sta obe rešitvi, legalizacija evtanazije in njena prepoved skladni z idejo človekovih pravic.

V začetku leta 2022 je torej v Avstriji v veljavo stopil zakon, ki omogoča polnoletnim, ki so neozdravljivo bolni ali imajo hudo in trajno bolezen, da si zagotovijo posredno pomoč pri prostovoljnem končanju življenja. Sprejetje novega zakona je bilo potrebno, ker je absolutno prepoved pomoči pri samomoru v lanskem letu odpravilo zvezno sodišče, ki je razsodilo, da »krši posameznikovo pravico do samoodločbe« (Mestinsšek Mubi, 2022). Pridobitev dovoljenja je zelo strogo urejena, odločalo se bo namreč v vsakem konkretnem primeru posebej. Posameznik bo moral najprej pridobiti končno diagnozo ter potrdilo, da je sposoben sprejemati lastne odločitve. Stanje vsakega prosilca bosta ocenila dva zdravnika, eden od njiju pa bo moral biti specialist za paliativno medicino.

Nekateri zagovorniki evtanazije pa so že v času sprejemanja zakona izpostavili, da nova zakonodaja še vedno postavlja osebam, ki si želijo končati življenje, preveč ovir in jim onemogoča svobodno izražanje svoje volje. Spet drugi so poudarjali, da je bilo sprejetih še premalo omejitev, kajti npr. ocena psihiatra naj ne bi bila dovolj za resnično oceno bolnikove sposobnosti odločanja. Iz različnih interpretacij Mednarodnega pakta o državljanskih in političnih pravicah, Konvencije o otrokovih pravicah in Konvencije o pravicah invalidov s strani organov OZN lahko razberemo, da OZN t. i. pravice do smrti ne sprejema. OZN izraža zaskrbljenost glede izvajanja tovrstnih praks v državah, kjer je pomoč pri samomoru in evtanazija uzakonjena.

Komisija Republike Slovenije za medicinsko etiko ne odobrava evtanazije, kot vrednotno nesprejemljivo npr. ocenjuje reševanje človeške, zdravstvene ali druge življenjske stiske tako, da tiste, ki so se v njih znašli, na njihovo željo usmrtimo. Zagovarjajo stališče, da je neetično vztrajati pri medicinskem ukrepanju, ko nikakršno zdravljenje ne more več premagati napredujoče bolezni. Toda vsak bolnik po zakonu o pacientovih pravicah lahko zdravljenje ali vzdrževanje življenja zavrne in zdravniki morajo tako odločitev spoštovati (Stališče Komisije ..., 2019). Slovenska medicinska akademija nasprotuje predlogu zakona o pomoči pri prostovoljnem končanju življenja, ki nalaga izvršitev pomoči pri usmrtitvi izbranemu in lečecemu zdravniku. Odločitev, ali ima posameznik pravico končati svoje življenje, zdravstvena stroka prepušča civilni

družbi, popolnoma pa odklanja rešitev predlagatelja zakona, ki celotno breme nalaga zdravnikom. Hipokratova prisega jim nalaga ohranjanje življenja in ne dopušča nje-gove nasilne prekinitve (Poredoš in drugi, 2022).

Vendar Ana Mestinšek Mubi (2022) po mnenju pisca upravičeno postavlja vprašanje, zakaj nekatere zakonodaje še vedno tako vztrajno prepovedujejo pomoč medicine pri odločitvi posameznika o končanju svojega življenja, predvsem v primerih, ko je jasno, da izboljšanja zdravstvenega stanja ne bo, oseba pa trpi hude telesne kot tudi duševne bolečine.

Med preventivnimi področji zaščite zdravja je izjemno pomembna tudi športno–rekreacijska aktivnost, saj je eden od ključnih pogojev doktrine zdravega in aktivnega življenja, življenjskega sloga. Pisec sodi, da je s tega vidika telesno udejstvovanje treba uvrstiti v okvir zdravstva, čeprav ima seveda tudi druge pomembne razsežnosti za vsesplošni razvoj posameznika. To pa žal v veliki meri (več) ne velja za vrhunski šport, ki ga praktično v celoti obvladujejo tržna pravila, kjer so postali v najbolj dobičkonosnih športnih panogah (nogomet, košarka, hokej, tenis, boks, avtomobilska formula ena itn.) sicer praviloma izjemno dobro plačani vrhunski športniki bolj ali manj tržno–reklamno blago, »kapital« lastnikov kluba, ki zase letno ustvarjajo izjemne dobičke. Po mnenju mednarodno izjemno uspešnega slovenskega paraplavalca Darka Đurića je vrhunski šport najbolj kruta oblika kapitalizma. Najboljši, sicer zelo dobro plačani športniki npr. v nogometu, hokeju in košarki so postali lastnina klubov, ki jim s pogodbami omejujejo ali celo preprečujejo igranje za državne reprezentance. To je po mnenju pisca kršenje človekovih pravic, zato bi bilo treba univerzalno pravico vseh športnikov, da vedno lahko igrajo za svojo državo, uvrstiti v posodobljeno Splošno deklaracijo OZN o človekovih pravicah in v državne pravne akte. V izrazito tržnih razmerah velikih športnih korporacij, mednarodnih športnih zvez, celo mednarodnega olimpijskega komiteja in bogatih športnih klubov ter s tem povezane vse večje prevlade poslovnih ciljev je v vrhunskem športu prevladala ideologija skrajne tekmovalnosti in športnega uspeha za vsako ceno, ki kratkoročno in zlasti dolgoročno pri vrhunskih športnikih ogroža njihovo zdravje. Šport je zelo pomemben za širjenje in uveljavitev vrednot skupnosti, tolerance, integracije, vključevanja, zdravstvene zaščite, predstavlja izjemno pomembnega nosilca skupnega družbenega življenja, delo trenerjev je tudi socialno in pedagoško izjemnega pomena (Die Grünen – Bundestagswahlprogramm ..., 2021, 209, 210).

Branko Soban (2021) upravičeno opozarja, da bi bilo treba npr. iz olimpijskih iger umakniti politiko in kapital, manj razkošne igre pa vrniti športnikom, tudi za ceno manj razkošnih objektov. Predlaga odločno prevetritev Mednarodnega olimpijskega komiteja, ki se celo v primeru ogromnih stroškov prireditev olimpijskih iger okoristi z milijardami dolarjev dobička, zlasti s prodajo zelo dragih pravic za televizijske prenose. Olimpijske igre pa lahko prirejajo le najbogatejše države in/ali avtoritarne države, ki lahko ob gradnji športnih objektov izvedejo obsežne preselitve lokalnih prebivalcev (praviloma revnih) zaradi gradnje športnih objektov.

Ekosistemska država naj bi sistemsko podpirala razvoj in napredek množične rekreacije vseh starostnih skupin in ljubiteljskega športa ter omogočala brezplačno vadbo in dostop do vseh športnih objektov in naprav. Obenem bi na mednarodni ravni zagovarjala in uveljavljala sprejetje etično sprejemljive zgornje meje zaslužkov in nagrad profesionalnih športnikov, seveda ob upoštevanju njihove praviloma zelo kratke športne kariere in njihovega izjemnega odrekovanja in vloženega truda. Vrhunski športniki naj bi davke brez izjem plačevali v tisti državi, ki jim je ob začetku športne kariere omogočila brezplačne treninge in druge oblike pomoči. Država pa bi morala po zaključku naporne in odrekane polne športne kariere vsem poklicnim športnikom zagotoviti primerno zaposlitev (seveda tudi izobraževanje). Tako bi se država v imenu svojih državljanek in državljanov, ki so uživali in bili ponosni ob njihovih uspehih, po koncu športne kariere tudi na ta način dostojno oddolžila za izjemni trud in uspešno promocijo države v obdobju njihovih največjih športnih dosežkov.

Zaradi zdravstvene ogroženosti in nasilnosti, ekosistemskih in okoljskih prekomernih pritiskov ter popolne odsotnosti sočutja do drugih vrst (živali) naj bi se v ekosistemski, sočutni in solidarnosti družbi kulture miru in nenasilja opustile in bistveno omejile določene športne discipline. Pisec predlaga strogo omejitev nasilja (opustitev športne discipline?) v tistih športnih disciplinah, pri katerih prihaja do namernega povzročanja velike bolečine nasprotniku (boks, tajski boks, mešane borilne veščine), prepoved ogrožanja domorodnih ljudstev in naravnih ekosistemov ob tekmovanjih (npr. reli po gozdnih ekosistemih, puščavah). Prav tako naj bi se vsaj radikalno omejile, prenovile športne discipline in tekmovanja, ki povzročajo bolečine sodelujočim živalim (npr. konjske dirke), tudi npr. pri avtomobilskih in motociklističnih ter podobnih športnih dejavnostih (motokros) naj bi bile zlasti zaradi zelo ogrožene varnosti tekmovalcev uvedene bistvene hitrostne omejitve in njihova stroga »ekologizacija« ali pa njihova opustitev.

Temeljna izhodišča zasnove zdravstvenega sistema ekosistemske družbene ureditve so torej naslednja:

1. zdravje prebivalcev ne sme biti odvisno od njihovega ekonomskega in socialnega stanja, solidarnost je temeljna vrednotna pomena javnega, kakovostnega zdravstvenega sistema (praktično brez privatnega zdravstva in zobozdravstva);
2. zdravstvene storitve so brezplačne za vse prebivalce, vsi morajo izdajati prispevke za zdravstvo glede na dohodke, ki se bodo zlasti zaradi staranja prebivalstva in dražjih tehnologij zdravljenja povečali;
3. zdravstvene dejavnosti ne smejo biti prepuščene delovanju trga, toda v začetni fazi ekosistemske družbene ureditve bo zaradi učinkovitosti treba selektivno uporabljati tudi tržne mehanizme;
4. preventivna zaščita zdravja, kakovostna dolgotrajna skrb, zdrav, telesno aktiven življenjski slog so temeljna polja zdravja.

3.4.4 Znanost in raziskovanje

Človekova neverjetno vztrajna in radovedna, iskriva želja po odkrivanju novega je eden od temeljnih vzrokov napredka človeške vrste. Človeška civilizacija zlasti od industrijske revolucije postaja vse bolj znanstvena in znanstveno tehnična. Znanost in tehnika sta po mnenju Andreja Kirna (2020, 56) zapeljivki, ljudje so navdušeni nad njunimi koristmi in obeti, malo ali nič pa jih skrbijo njune oddaljene neželene posledice, hote ali nehote se pozablja na načelo previdnosti. *V okviru kapitalističnega razvoja produktivnih sil je tudi znanje v vlogi izkoriščanja človeka in narave, v funkciji bogatenja, rasti dobička in konkurenčnosti, toda posledica je tudi ogrožanje človečnosti in obstoja človeka v naravi.* Tudi družboslovne znanosti so se zadnjih 300 let razvijale znotraj skupnega družbeno-duhovnega in vrednotnega okvira liberalne politike in ekonomije, načel antropocentričnosti, ekonomske in tehnološke rasti in domnevno neomejenih naravnih virov (Kirn, 2004, 21).

V neoliberalnih družbenih pogojih življenja se je zgodilo pomembno preurejanje znanosti z znanstvenimi in drugimi politikami, ugotavlja Mirjana Ule (2021). Ključni elementi tega preurejanja znanosti so zahteve po ekonomski učinkovitosti, konkurenčnosti, trženju znanja, tekmovalnosti. Znanosti in raziskovanju zato širše okolje daje jasno naročilo: dajte nam kaj, od česar bomo imeli dobiček, in pri tem ne zamujajte, ampak počnite to hitro, učinkovito in koristno. Širše okolje se je spremenilo v lonec na pritisk, v katerem se raziskovanje kuha do mehkega in užitnega rezultata.

Znanost in raziskovanje zelo močno vplivata na človeško družbo, gospodarstvo, na blaginjo ljudi in ekosistemov, zato morata biti tudi v središču demokratičnih razprav in odločitev ekosistemske družbene ureditve. Raziskovalne politike so del splošnih politik, ki so v sedanjih družbeno-političnih razmerah usmerjene k trajnemu širjenju svobodne trgovine in krepijo zlasti moč velikih korporacij (Delepouve, 2015, 118), od znanosti se zahteva, da upraviči ekonomsko učinkovitost (Rizman, 2020a, 266). Znanstveniki in raziskovalci so vse bolj subjekt diktata političnih in ekonomskih avtoritet, povečuje se prekarno delo, znanje se privatizira, tudi javno raziskovanje je vse bolj v službi podpore inovacij in storitev velikim korporacijam, ki povečujejo dobičke peščici lastnikov, velikih delničarjev. Priče smo namreč razvrednotenju etiki podvrženega znanstvenega mišljenja, pogosto populistična »znanstvena« mnenja v korist kapitala ob asistenci večine kapitalskih medijev prevladujejo. Številne znanstvene objave danes služijo poslovnim paradigmi, ki obvladuje družbena oziroma družabna omrežja (Rizman, 2020a, 81). *Privatizacijski monopoli znanosti in raziskovalne dejavnosti so nasprotni demokratičnim načelom brezplačnega dostopa do skupnega dobra in javnih storitev, zato je treba nasprotovati privatizaciji znanstvenih institucij, pa tudi muzejev, knjižnic, gledališč in drugih področij znanosti in kulture.*

Teoretiki znanosti ugotavljajo, da razni družbeni interesi pogosto pomembno vplivajo na upravljanje z znanostjo in znanstveno prakso, vendar le redko neposredno. Ti interesi po mnenju Mirjane Ule (2021) delujejo tako, da ustvarjajo socialno klimo, v

kateri se prav določeni postopki in prakse privzamejo kot samoumevni in so vsaj začasno zavarovani pred kritiko. Družbeni interesi, predvsem interesi nosilcev ekonomske in politične moči, so pogosto zelo pomembna »nevidna« predpostavka znanstvenega dela. Ta »skriti kontekst« predstavlja ponekod hudo oviro kritičnemu preverjanju in premisleku povsem objektivnih izjav, konceptov ali ovrednotenij znanstvenega dela.

Prihaja do t. i. industrializacije znanosti, kjer so refleksijo in temeljit premiselek (proces mišljenja) povozili »uporabnost«, »vidnost« (proces porabe), ne nazadnje pa tudi »učinek« in »inovacija« (Meden in Pogačar, 2018, 121). *Prehod od ustvarjalne na »industrializirano« znanost je povzročil skrajno nevarno stanje, saj so znanstveniki (pa tudi delavci) izgubili kontrolo nad znanstvenimi dosežki, nad njihovim uvajanjem in upravljanjem*, znanstvenice in znanstveniki so po mnenju D'Alise in Kallisa (2016, 280, 281) v veliki meri izgubili avtonomnost v znanstvenem delu. Potrebna je tudi korenita sprememba sistema mednarodnih znanstvenih objav, ki ga obvladuje peščica znanstvenih založnikov, ki pred objavo od avtorjev zahtevajo, da vse avtorske pravice prenesejo na založnika, potem pa za dostop do članka zahtevajo veliko plačilo. Na globalni ravni je zato treba za javne raziskovalne ustanove, za raziskovalce zagotoviti brezplačni in trajni dostop do znanstvenih objav.

Moderna vera v znanost in napredek je prinesla veliko dobrega in uporabnega, vendar po drugi strani tudi množično uničevanje življenj. Pred grozečimi okoljskimi in podnebnimi katastrofami, krvavo zgodovino imperializma, jedrsko vojno in genocidi bodo morale po mnenju Rizmana (2020a, 268) univerze in raziskovalne ustanove znova kritično premisliti vlogo (raz)uma, znanosti in tehnologije, da bi se izognili ponavljanju zgodovine. A v neoliberalni retoriki je zlasti humanistika v svoji klasični obliki (npr. filozofija, literarna teorija, zgodovina umetnosti) celo »odvečna« (Krašovec, 2013b, 190). Pater Gržan (2017, 37) opozarja, da sedanji hrematizem s težnjo po dobičku za vsako ceno vzdržuje predvsem strokovnjake, ki podpirajo njegovo delovanje in razvoj. Zato z razpisi in točkovanjem ohranja temu primerno znanstveno raziskovanje, znanost pa spreminja v podjetje, kjer izgubljajo predvsem humanistične vede, saj so za hrematistično manipulacijo potencialno nevarne. Toda prav humanistične vede ga lahko razkrinkavajo v njegovem pretvarjanju, da je ekonomičen in spoštovanja, podpore vreden skrbnik našega skupnega doma.

Moderne družbe so zašle v skrajno specializacijo, ki po mnenju sociologa Draga Kosa (2011, 1159) ne zagotavlja celovite refleksije sveta oziroma kozmosa. Zahodna civilizacija je na račun specializacije skoraj povsem opustila celostni (holistični) pristop k učenju, razumevanju in delovanju (Gaia, modri planet, 1991, 176). Rifkin (1989, 264, 265) sodi, da je določena specializacija sicer potrebna, vendar za prihajajočo sončno ero pričakuje, da bo npr. proces izobraževanja osredotočen na holistični pristop pridobivanja znanja, šola pa naj postane skupnost za učenje. Specializacija v znanosti je po mnenju Makaroviča (2011, 1359) sicer neobhodna posledica večjega obsega znanja, a prav

specializacija v znanosti povečuje potrebo po interdisciplinarnosti. Najpomembnejša znanstvena odkritja se rojevajo prav ob ustvarjalnem soočenju in sodelovanju različnih znanstvenih disciplin.

Ugledni znanstveniki iz različnih znanosti opozarjajo na neustreznost, preživelost stare delitve na raziskovanje narave in kulture, družbe, lahko celo govorimo o potrebi po sočasni »scientifikaciji« humanističnih in družbenih ved in na drugi strani »humanizaciji« naravoslovnih in tehničnih znanosti (Rizman, 2014b, 455). Klic k interdisciplinarnemu, holističnemu raziskovanju pa pomeni tudi nujnost vključevanja etike in prava v procese odločanja, saj celostno reševanje okoljskih problemov nima zgolj tehničnih rešitev (Lemons in Brown, 1995, 11). V primeru znanstvene negotovosti spoznanj je treba uporabiti načelo previdnosti, ki mora tudi zaradi medgeneracijske pravičnosti in enakosti generacij postati mednarodna norma okoljskega in razvojnega odločanja. Fizik Andrej Detela (2013) sodi, da prehajamo v novo znanstveno in civilizacijsko paradigmo, zasnovano namesto na dominaciji – na sodelovalni povezanosti na vseh nivojih realnosti. V sedanjem času številnih medsebojno povezanih izzivov je še kako pomembno interdisciplinarno raziskovanje, lahko govorimo celo o imperativu interdisciplinarnosti.

Ekologizacija znanosti in raziskovanja, torej brezkompromisno upoštevanje ekoloških zmogljivosti in omejitev pri tehnološkem razvoju, tehnoloških inovacijah, je za ekosistemsko družbeno ureditev zelo pomembna, tudi vrednotna podstat. Andrej Kirn (2004, 210) ugotavlja, da je naša znanstveno-tehnična civilizacija prispela do Rubikona, ko je postalo očitno, da ne moremo pridobivati znanja ne oziraje se na ekološka in okoljska tveganja, na varnost in zdravje človeka ter dostojanstvo osebnosti, spoštovanje življenja. *Če sta znanost in tehnika v funkciji eksponentialne rasti, potem dolgoročno ni izhoda iz ekološke/okoljske krize* (Kirn, 2004, 297). Po mnenju Rifkina (1989, 240) mora biti ključno etično vodilo nizkoentropijskega pogleda na svet – minimizacija, ne pa povečevanje energijskih tokov. Znanost je dolžna varovati naravno okolje, zagotoviti pa je treba tudi prost dostop do digitalnih znanj, družba ne sme dovoliti »znanstvenega kolonializma«, ki ogroža domorodna ljudstva in države v razvoju (npr. prisvojitve genetskega materiala s patentiranjem s strani kooperacij in velikih znanstvenih institucij) (Programme of the Die Linke ..., 2011, 58, 59). Dejstvo pa je, da je bilo npr. leta 2013 po svetu z gensko spremenjenimi sortami zasejanih že več kot 175 milijonov ha kmetijskih površin (McManus, 2017, 358). Rifkin (2001, 11) se vprašuje, ali ne bodo stvaritev, množična proizvodnja in obilno izpuščanje tisočev gensko spremenjenih oblik življenja v okolje nepopravljivo prizadeli biosfere in povzročili, da bo gensko onesnaževanje ogrozilo planet še bolj kot jedrsko in petrokemično. Številne znanstvenike in humaniste skrbi, kaj bo pomenilo biti človeško bitje v svetu, v katerem bodo dojenčki genetsko načrtovani in prilagojeni željam staršev že v maternici in v katerem bodo ljudje identificirali, stereotipizirali in diskriminirali na podlagi njihovega genotipa ...

Povezava znanosti in stroke z okoljskimi in družbenimi gibanji je najbrž ena od ključnih možnosti, da se človeštvo izogne družbeno-ekološki katastrofi, v katero ga vodi globalni neoliberalni kapitalizem. Če je sodobna civilizacija družbeno in ekološko ogrožena, je ogrožena tudi njena znanost, zato mora znanost tudi sama razkrivati to ogroženost in jo pomagati preprečiti, tako rešuje tudi samo sebe in se zaradi tega ne spreminja v družbeno religijo (Kirn, 2016). Znanstvene novosti in odkritja postopoma odpravljajo problematiko negotovosti spoznanj in tako zagotavljajo bolj učinkovito vključevanje raziskovalcev tudi v reševanje okoljskih problemov in iskanje modelov trajnostnega napredka. Peter Tancig (2003) na osnovi analiz t. i. institucionalne infrastrukture Finske in Nizozemske poudarja njeno vlogo pri trajnostnem razvoju, za uspešen prenos in uporabo znanja in tehnologij (zadostna javna sredstva za raziskave in razvoj, velika sredstva podjetij za R&R, usklajeno sodelovanje odgovornih ustanov).

Družbe se vedno znajdejo v težavah, kadar ne razpolagajo z znanstvenimi spoznanji, zasnovanimi na etičnih vrednotnih izhodiščih, na etičnem imperativu ekohumanizma, oziroma jih ne upoštevajo. *V zadnjih stoletjih se je tehnično znanje tako hitro razvijalo, da ga moralno znanje niti približno ni dohajalo.* Posledica je velikanska rana, ki jo tehnično znanje pušča v okolju, moralni odzivi so zapozneli, postavljene meje okoljskih pritiskov pa praviloma bistveno prenizke. Tehnično znanje pa meje nujno potrebuje, sicer prepogosto konča kot samouničevalna rakasta rast. Nara Petrovič (2017, 45) opozarja, da je zahodna znanost netrajnostna, privatizira naravne vire, je energetska potratna, stroške raziskav in iznajdb vrednoti po tržnih merilih, ne da bi upoštevala breme za okolje in izčrpavanje virov (marginalizacija »zunanjih« stroškov). Inovacije se nadzorujejo s patenti, namenjene pa so najprej trgu in industriji (jih financira), šele potem potrošnikom. Na voljo so jim šele po tem, ko jih industrija pretvori v tržni izdelek in jih ni mogoče izdelati doma ali popraviti.

Ker je izobraževanje temelj splošnega zaupanja v znanje ter s tem znanstvenega in družbenega razvoja, je zaupanje v znanost tudi temelj demokratične politike. Slavko Splival (2020, 12) poudarja, da brez opore v znanosti oziroma s podrejanjem znanosti partikularnim interesom politika ne more (p)ostati demokratična. Znanstveno-raziskovalne politike v ekosistemski družbeni ureditvi morajo biti zasnovane na načelih spolne enakosti, raznovrstnosti raziskovanja (temeljne in uporabne raziskave), na širokem sodelovanju med znanstveniki, raziskovalci. Nujna sta obramba in razvoj znanstvene svobode in akademske demokracije znotraj etičnih omejitev (etična odgovornost), tudi same raziskave naj služijo demokraciji in ne smejo biti uporabljene za kontrolo ljudi (Delepouve, 2015, 122, 123). Odločitve v zvezi z vzdržnim razvojem morajo (tudi zaradi slabih izkušenj v zvezi z jedrsko energijo ali gensko spremenjenimi organizmi) sprejemati razširjene skupnosti različnih znanstvenih profilov in različnih oblik znanja (znanstveno znanje, tradicionalno znanje domorodnih skupnosti), različnih vrednosti (družbene, ekonomske, ekološke, etične) in varovanja (materialno, duhovno) (D'Alisa in Kallis, 2016, 281, 282).

Po mnenju Andreje Barle (2009, 187) je pomembno vprašanje, kdaj je mogoče znanstvene dosežke implementirati v praksi. Doba med odkritjem, novo rešitvijo in uvedbo v prakso, celo v množično proizvodnjo, je vse krajša. Vprašanje je, ali so rešitve v praksi dovolj preizkušene in ali vemo, kakšni so mogoči stranski učinki uporabe nove rešitve, novega proizvoda. Znanje je združeni seštevek prizadevanj človeštva skozi zgodovino, zato bi moralo biti že po svoji naravi odprto in na voljo vsem pripadnikom človeške vrste. Nobena generacija nima pravice zahtevati monopola nad intelektualno lastnino. Dostop znanstvenih odkritij zagotavlja izboljšanje njihove kakovosti življenja, povzema Dejan Savić (2017, 109).

Znanje je eden ključnih temeljev materialne blaginje človeka in človečnosti nasploh, znanja in njegove tehnološke uporabe ne moremo vseprek obtoževati za senčne strani napredka (Kirn, 2004, 243). Seveda ni nobenih zagotovil, da bomo imeli v prihodnje opravka samo s pozitivnimi, zelenimi rezultati napredka in uporabe znanja, zato bomo še toliko bolj moralno vezani rabi načela previdnosti. Nujna je obramba in razvoj znanstvene svobode in akademske demokracije, znanstvenike in raziskovalce ekosistemске družbene ureditve pa naj bi obvezoval kodeks etične odgovornosti, ki naj vključuje tudi odgovornost do znanstvenikov in drugih zemeljskih vrst.

3.5 Varnostne podstati

»Gre za vprašanje, ali bomo spremenili svoj uničujoči način življenja v socialno in okoljsko znosnega, preden bo prišlo do nove francoske revolucije.«

Matjaž Hanžek, 2013

3.5.1 Večplastnost človekove in globalne (ne)varnosti

3.5.1.1 Korenine varnostih tveganj

»Da je pahnjen svet iz sklepa in tečajev – to že vsakdo, to že vsak, to res vsak to zdaj vel!«

Jani Kovačič, 2022

Naš obstoj na planetu je vse bolj negotov, največje tveganje preživetju človeške vrste je – človeška vrsta. Leta 2018 preminuli genialni fizik Stephen Hawking je vse bolj zaskrbljen opozarjal na številna tveganja sodobne civilizacije, kot so podnebne spremembe, gensko spremenjeni virusi, umetna inteligenca, nevarnost jedrske vojne, rast prebivalstva, nevarnosti trkov asteroidov. Večina korenin varnostnih tveganj je torej – »antropogenega« izvora ...

Za človeka, njegovo življenje je pomembna tako osebna kot širše pojmovana varnost. Glede pojma širše pojmovane varnosti obstajajo številne definicije, ki pa so tradicionalno

tesno povezane z njeno vojaško razsežnostjo. Z vključevanjem socialnih, ekonomskih in okoljskih razsežnosti varnosti pa se je tradicionalni koncept varnosti bistveno razširil in spremenil (Renner, 2006). Arno Truger (2011, 208, 209) poudarja pomen varnosti ljudi in varnosti države, človekova varnost je zelo odvisna tudi od človekovega razvoja, obenem pa povezava razvojnih in varnostnih ukrepov omogoča trajnostno zasnovan človekov razvoj, napredek. Noben varnostni načrt in nobena želja po razvoju ne moreta uspeli, če ne temeljita na trdnem temelju spoštovanja človekovega dostojanstva. Boris Žnidarič (2006) znotraj vsebinsko večplastne sodobne varnostne paradigme varnost (»stalnica človekovega življenja«) upravičeno opredeljuje kot človekovo potrebo, interes, cilj, dobroto, družbeno normo, posameznikovo in družbeno vrednoto, koncept ter kot zavestno človekovo dejavnost/sistem.

Sodobni varnostni izzivi so raznovrstni, medsebojno soodvisni, težje napovedljivi, vse pogostejše tudi globalni. V vsakem primeru so bistveno drugačni, kot so bili v bipolarnem svetu hladne vojne, ko je bilo v ospredju tekmovanje dveh ideologij (kapitalistične in državnosocialistične), potekajoče v senci jedrskih konic in možnosti globalnega jedrskega, biokemičnega uničenja. Po koncu hladne vojne, kjer je bila v središču globalne nevarnosti možnost jedrske vojne zlasti med takratno Sovjetsko zvezo in ZDA, so se polja varnostni razširila tako vsebinsko kot geografsko. Varnostni izzivi so danes drugačni, ob sicer počasnem usihanju prevlade ZDA se krepi ekonomska, finančna in vojaška moč Kitajske, napredek v splošni in jedrski razorožitvi je ostal na pol poti, hkrati pa se je število držav z jedrskim orožjem še povečalo. Tudi po propadu koncepta realnega socializma je še vedno prisoten, celo stopnjevan razkorak med bogatimi in revnimi državami, med družbenimi razredi (»družba 1 % : 99 %«), povečujejo se ekonomske in socialne razlike znotraj držav, kar ogroža globalno, nacionalno in individualno varnost. Putinova oziroma ruska agresija na Ukrajino 24. februarja 2022 je ponovno in zelo brutalno opozorila, da evropska in svetovna skupnost nima mehanizmov, ki bi dovolj učinkovito zaščitili suverenost držav.

Konec hladne vojne po mnenju Grizolda in Bučarja (2011, 828) označujejo radikalne strateške, politične, ekonomske in kulturne spremembe v mednarodnem okolju, ki z globalizacijo dobivajo nove razsežnosti. *Rast prebivalstva v območjih z omejenimi možnostmi pridelave hrane, pomanjkanjem vode in veliko podnebno ranljivostjo, geografska in socialna neenakost, okoljsko-podnebne spremembe, pandemije, neokolonialistične in militaristične politike, avtoritarni režimi, nacionalizmi in rast populizma ter drugi vzroki ogrožajo globalno in osebno človekovo varnost.* Gre za kompleksno ogrožanje varnosti, ki presega okvire posameznih držav, npr. širjenje orožja za množično uničevanje, mednarodni terorizem, degradacija okolja in podnebne spremembe, lakota, bolezni (pandemije), nespoštovanje človekovih pravic in svoboščin, mednarodni kriminal, hekerski napadi, naravne nesreče idr. Varnostne razsežnosti globalizacijskih procesov se navezujejo na naraščanje prebivalstva v prehransko, vodnooskrbno, podnebno in ekosistemsko zelo ranljivih regijah ter državah.

Varnostna tveganja se stopnjujejo z nenadzorovanim širjenjem orožja za množično uničenje, verskim fundamentalizmom in grožnjami, vojaškimi posegi bogatih držav za obvladovanje strateško pomembnih naravnih virov, tveganji zaradi prevelike odvisnosti od informacijsko-komunikacijskih tehnologij itn. Pomanjkanje razvoja, revščina in družbena neenakost so vse pogostejši razlogi za konflikte in spopade, le okrepljen trajnostni gospodarski napredek sveta kot celote in hkratno zmanjšanje okoljskih in zdravstvenih problemov je ustrezen mehanizem za povečanje varnosti prizadetih prebivalcev (IPRA Conference Brochure, 2016). Anastacio in Pereira (2017, 796) opozarjata na zgodovinske izkušnje, da prihaja do obsežnih migracij v krizah, saj želijo prebivalci najti stabilno in varno življenjsko okolje. Tudi kritično zmanjšanje kakovosti življenja in blagostanja zaradi degradacije okolja in podnebnih sprememb ter nevarnost pandemij (npr. pandemija koronavirusne bolezni leta 2020 in 2021) so med pomembnimi vzroki za zmanjšanje globalne, nacionalne in človeške varnosti.

Zlasti od srede 20. stoletja se človeštvo srečuje s pospešeno rastjo svetovnega prebivalstva oziroma eksponentno rastjo prebivalstva v državah v razvoju. *Naraščanje svetovnega prebivalstva pomembno vpliva na zaostrovanje globalnih in regionalnih varnostnih razmer, zato je čim hitreje doseganje stabilizacije števila prebivalcev, ob stabilizaciji in zmanjševanju porabe naravnih virov na prebivalca (v bogatih državah), izjemno pomembno za doseganje globalne varnosti.* Vendar svetovno prebivalstvo naj bi se šele v drugi polovici 21. stoletja ustalilo na 9–10 milijardah (kar pa je za 20–30 % manj kot so bile napovedi v šestdesetih in sedemdesetih letih 20. stoletja). Po napovedi OZN naj bi leta 2050 na svetu živelo 9,7 milijarde ljudi (2021 – 7,9 milijarde), število otrok na žensko pa naj bi bilo 2,2 oziroma praktično na prebivalstveno stabilizacijski ravni (2,1) (The World Population Prospect ..., 2019). Zaradi hitrega naraščanja prebivalcev v podnebno najbolj ranljivih, sušnih in polsušnih območjih sveta ter zaradi naraščajoče neenakosti med revnimi in bogatimi državami se bodo okrepile mednarodne migracije, zato bo globalno upravljanje s selitvami eden od ključnih izzivov varnostne politike.

V naslednjih 50 letih se bo verjetno zaključil prebivalstveni prehod v obdobje stabilizacije svetovnega prebivalstva, v sicer razmeroma še kratkem obdobju nadaljnje pričakovane rasti prebivalstva bo treba zagotoviti dovolj hrane in hkrati zdravo bivalno okolje, kar bo mogoče zgolj v primeru globalne solidarnosti, pospešenega prehoda k sonaravnemu razvoju in dviga prehranske samooskrbe držav v razvoju. Zaradi sedanje intenzivne uporabe skoraj vseh najbolj dostopnih in kakovostnih naravnih virov bo prehranska in vodna oskrba dodatnih 2–3 milijard prebivalcev, nadaljnja urbanizacija in hkrati odprava globalne revščine danes živčih prebivalcev v sedanjih že ekosistemsko zaostrenih razmerah doseganja in preseganja nekaterih zgornjih mej nosilnosti svetovnega okolja (npr. podnebnih) izjemno zahtevna civilizacijska naloga, ena od ključnih za doseganje globalne varnosti in obvladljivih mednarodnih migracij.

Izrazita, pravzaprav tektonska geografska in socialna neenakost je po mnenju pisca eden od ključnih, če ne celo temeljni vzrok globalne nevarnosti, primerljiva npr. s problematiko rasti prebivalstva v državah v razvoju in s podnebnimi spremembami.

Premoženjski, ekonomski prepad med bogatimi in revnimi državami, med bogatimi (petina najbolj bogatih) in revnimi prebivalci (petina najbolj revnih) se je v zadnjih desetletjih zelo povečal. Sredi 19. stoletja je bilo razmerje med dohodki na prebivalca svetovnega »Severa« in »Juga« 2 : 1, v zadnjih desetletjih 20. stoletja pa že 40 : 1, izjemno velike in nepravilne pa so praviloma tudi razlike v dohodkih znotraj posameznih držav (Gaia, modri planet, 1991, 218). V letu 1820 je bilo razmerje v dohodkih med bogatimi (Sever) in revnimi državami (Jug) 3 : 1, leta 1950 35 : 1 in leta 2012 že 106 : 1 (Leech, 2013). Obenem se je ogromno premoženje zgostilo v rokah 1 % prebivalcev sveta, v razmerah absolutne revščine pa živi skoraj milijarda svetovnega prebivalstva. Globalna slika o hitri rasti geografske (prostorske) in družbene neenakosti med državami in v okviru posameznih držav je strašljiva, državni ukrepi varčevanja v korist še hitrejšega bogatenja najbolj premožnih, hitro izginjanje srednjega sloja v bogatih državah in procesi prekarizacije pa radikalizirajo družbene in politične razmere ter s tem stopnjujejo varnostna tveganja med državami in znotraj držav.

Eden od ključnih problemov varnosti je proces, ko se po mnenju Hararija (2019, 143) dobrohotno domoljubje spremeni v šovinistični skrajni nacionalizem z avreolo večvrednosti, ki pa lahko vodi v strahotne spopade, ne pa v zagotavljanje varnosti in blaginje. Nacionalizem nima izvedljivega načrta za vodenje sveta kot celote, svet ne more postati in obstati kot mreža obzidanih nacionalnih držav. Okrepljeni nacionalizmi, etnične in verske nestrpnosti, vojaške akcije Zahoda (pakt Nato) za ohranjanje nadzora nad globalnimi energetske viri (nafta in zemeljski plin), napadi avtokratskih voditeljev na suverene države (napad Rusije na Ukrajino), vojaške intervencije za ohranjanje ali vzpostavljanje globalne geopolitične prevlade, teroristične akcije islamskih in drugih ekstremistov ogrožajo tako globalno kot človekovo varnost. Dominacija zahodnih držav temelji na prevladi 20 % prebivalstva, ki izkoriščajo večino svetovnih naravnih virov. Prevlado bogate države zagotavljajo s političnimi in finančnimi orodji (dolгови tretjega sveta), pa tudi s pomočjo vojaških orodij (Nato, pretirano visoki vojaški proračuni za intervencije) (Liegey in drugi, 2015, 71). Povečanje odvisnosti od uvoza surovin, hrane in energije in z njo povezana vojaška logika bogatih držav za nadzor in stopnjevano izkoriščanje globalnih naravnih virov lahko predstavlja bližnjico za tretjo svetovno vojno, zlasti v povezavi z naraščajočo gospodarsko in vojaško močjo avtokratske Kitajske ter nepredvidljivostjo prav tako avtokratske Putinove Rusije.

Ekosistemsko slepo nadaljevanje in širjenje modela gospodarske rasti z naraščajočo porabo naravnih virov, pozidavo bioproduktivnih zemljišč povečuje okoljsko-podnebno ranljivost planeta, držav in regij, s tem pa se ogroža tudi skupna in osebna varnost sedanjih ter prihodnjih generacij, celotne biosfere. Problematika okoljske, podnebne (ne)

varnosti je bila po mnenju Dabelka (2008) tudi zaradi njenega vse večjega pomena za človekovo zdravje in zaradi povezanosti s problemom revščine upravičeno postavljena v ospredje globalne varnostne problematike. Podčrtati velja, da se število praviloma revnih prebivalcev najbolj povečuje v podnebno zelo ranljivih geografskih območjih, ključni dejavniki podnebnih sprememb pa so prekomerni izpusti toplogrednih plinov v bogatih državah. *Po mnenju Svetovnega gospodarskega foruma naj bi sredi 21. stoletja podnebne spremembe povzročile okoljska tveganja (povečana tveganja prehranske in vodne varnosti), ki naj bi imela večji negatívni vpliv kot katera koli druga pričakovana ekonomska, geopolitična, družbena ali tehnološka sprememba.* Države, ki se ne bodo prilagodile na podnebne spremembe, se bodo srečale z največjimi in večplastnimi varnostnimi in drugimi tveganji (Global Peace Index, 2020, 78). Vojaška agresija Putinove Rusije na prehransko globalno pomembno Ukrajino je razkrila ranljivost oskrbe planeta s hrano ter jedrske elektrarne kot objekte velikega varnostnega tveganja.

Dvig materialnega blagostanja na osnovi ekonomskega modela trajne rasti je skupaj z naraščanjem svetovnega prebivalstva planetarni ekosistem prvič v človeški zgodovini pripeljal do globalno prekomernih okoljskih pritiskov in globalno razširjenih podnebnih sprememb, ki ogrožajo tako zdravje kot blagostanje in varnost ljudi ter Zemlje. Zmanjševanje letne rasti svetovnega prebivalstva postopoma le zarisuje prihajajoče obdobje stabilizacije svetovnega prebivalstva, toda poraba naravnih virov in pozidave bioproduktivnih ekosistemov na posameznega prebivalca se še vedno povečujejo. Naš planet je torej tudi zelo ranljiv prostor, države in narodi sveta (še) nimajo skupne volje, da bi prepoznali mozaičnost sveta in hkrati koordinirali zaščito ljudi in tudi ekosistemov, kar bi njim in prihodnjim rodovom omogočilo optimalno in večplastno varnost. Doseg še sprejemljivega tveganja glede globalne podnebne varnosti je po mnenju velike večine znanstvenikov treba doseči do srede 21. stoletja, in sicer z radikalnim zmanjšanjem izpustov toplogrednih plinov in ukrepi za prilagajanje na podnebne spremembe.

Renner (2005, 3) izrecno poudarja, da zlasti vse pogostejših »problemov brez potnih listov«, torej skupnih, globalnih problemov, ne bo možno rešiti s pomočjo rasti vojaških izdatkov in stopnjevanimi vojaškimi posredovanji ter ob hkratnem obranjanju sveta velike ekonomske neenakosti. Umberto Galimberti (2015, 363) sodi, da ni mogoče vsem zagotoviti razkošnega zahodnega načina življenja (»blagostanja ni več mogoče vzdrževati brez zločina«) tudi zaradi nezadostne količine energetskega virov (fosilna goriva). Strah nas je, da bomo izgubili svoje bogastvo, ki je delno pridobljeno tudi na račun izkoriščanja »tretjega« sveta v preteklosti, pa v veliki meri tudi v sedanosti.

Zoperstavljanje terorizmu ima po mnenju Andreja Anžiča (2002, 454) legalni in legitimni pomen ter priznana pravico do samoobrambe vsake države, skupine držav ali svetovne skupnosti, vendar pa vedno obstaja tudi nevarnost delovanju vladavine prava. Terorizem s samomorilnostjo širi tesnobo nepredvidljivega, izničil je torej še zadnji kriterij predvidljivosti in uničil naš občutek varnosti (Galimberti, 2015, 322, 323). Žal je

postal učinkovito orožje tistih, ki nimajo na razpolago nasprotniku enakovredne vojaške sile, njihovo poglavitno orožje pa je razširjanje tesnobe, strahu, ogroženosti. Spopad, ki ga ne brzda več »razumna« logika interesov, se je umestil na simbolno raven »svete« vojne: Zahod se bori proti islamskemu svetu, biblija proti koranu, krščanski Bog proti Alahu, v obeh primerih se duh ljudstev razvnema s skrajno nevarnim ognjem. Po mnenju Žižka (2007, 77) teroristi delujejo v imenu absolutnega Pomena, ki ga priskrbi religija. Njihova ultimativna tarča je celoten zahodni »brezbožni način življenja« (»brezsvetni« značaj kapitalizma), ki je osnovan na moderni znanosti kot družbeni sili, ki priskrbi varnost – kot nekoč religija. Zahodnjaki izbiramo med potjo uničenja in okupacije z močjo orožja in denarja (»preventivne« vojne) ter rastjo v človečnosti, ki jo prinaša soočenje z različnostjo, torej obravnava tudi Zahoda (zgolj) kot dela širšega človeškega obzorja. Markeš (2016, 220) se upravičeno vprašuje, kam je šel humanizem Evrope, saj se brez njega Evropa ne bo mogla učinkovito soočiti s terorizmom, ki je pravzaprav in očitno predvsem posledica brezbriznega egoizma elitistične zavesti Zahoda.

Skupno dobro po mnenju papeža Franciška (2015, 84) zahteva družbeni mir, ka ga ni mogoče uresničevati brez posebne pozornosti do delilne pravičnosti, katere kršitev vedno poraja nasilje; celotna družba – in v njej še posebej država – mora po njegovem prepričanju braniti in pospeševati skupno blaginjo, ki zadeva tudi prihodnje rodove. *Pater Gržan (2017, 12, 17) opozarja, da je dejanski največji terorizem resnično globalnih razsežnosti zločinski hrematizem kot nenehni brezobzirni ekonomizem, ki je v egoizmu pešiče pozabil na ekonomijo kot skrb za skupno dobro.* Ni več možno preprosto zamižati pred dejstvom, da je globalna nepravilnost tudi eden od ključnih mobilizacijskih dejavnikov terorizma. Od tega, kako uspešna ali neuspešna bo mednarodna skupnost, države pri približevanju sicer nikoli povsem realiziranemu idealu globalne pravičnosti, je v veliki meri odvisno, s kakšno dinamiko in intenziteto problemov se bodo v prihodnje v medsebojno povezanem svetu soočali naši otroci in vnuki (Rizman, 2014b, 410).

Svet prve polovice 21. stoletja sicer po porazu koncepta državnega socializma ni več v primežu hladne vojne, ki je temeljno zaznamovala drugo polovico 20. stoletja. Vendar številna notranja ekonomska, socialna in okoljsko-podnebna protislovja globalnega kapitalizma, hitra rast prebivalstva v večplastno ranljivih državah v razvoju na eni strani in na drugi pospešeno staranje prebivalstva v bogatih državah, pričakovane obsežnejše mednarodne migracije, negotove geopolitične razmere (zlasti razmerje med Kitajsko in ZDA), ponovni dvig nevarnih nacionalističnih, avtokratskih in populističnih politik ter druga tveganja ogrožajo osebno in globalno varnost.

Ekosistemska družbena ureditev kot sonaravna, pravična, solidaristična, sodelovalna in nenasilna družba je zasnovana na procesu systemskega zmanjševanja temeljnih vzrokov varnostnih tveganj in na »globalizaciji« kulture miru in nenasilja. Vrednotno drugačne varnostne podstati in mehanizmi naj bi posamezniku in tudi skupnosti na lokalni ter globalni ravni omogočili varno in dostojno življenje.

3.5.1.2 Prebivalstvo, mednarodne selitve in (ne)varnost

Za razliko od drugih zemeljskih vrst je človeški vrsti s številnimi tehnološkimi in drugimi orodji uspelo zgolj začasno in ekosistemsko destruktivno povečati nosilno zmogljivost planeta, ekosistemov, npr. z rabo zalog fosilnih goriv in drugih neobnovljivih virov, kemizacijo kmetijstva itn. A po 200-letnem obdobju so okoljske posledice »umetnega« začasnega povečanja nosilne zmogljivosti planeta izčrpani naravni viri, zmanjšane ekosistemske storitve in naraščanje onesnaževanja življenjskega okolja. Konec 18. stoletja je angleški demograf Malthus (1766–1834) prvi razvil koncept zgornjega števila prebivalcev, kjer je število prebivalcev enako nosilni zmogljivosti (hrana) določenega okolja, a »prezrl« vlogo kmetijskih tehnologij povečevanja kmetijske proizvodnje.

Ocene o nosilni zmogljivosti Zemlje za populacijo človeške vrste so zelo različne, tako je npr. Rifkin (1986) sredi osemdesetih let prejšnjega stoletja sodil, da je z vidika trajnega »dovoljenega« obremenjevanja okolja nosilnost planeta zgolj okoli 1 milijarda ljudi. Izhajal je iz predpostavke, da je dejanska trajnostna nosilnost Zemlje število svetovnega prebivalstva pred množično proizvodnjo in porabo, torej pred industrijsko dobo, ko je bilo trošenje neobnovljivih fosilnih virov minimalno. Po drugih, bolj optimističnih ocenah pa je v primeru zavestne odločitve o spremembi dosedanjega nesonaravnega potrošniškega vzorca in globalnega sprejetja koncepta trajno zmernega materialnega življenja za vse prebivalce znotraj nosilnosti planeta možno ohraniti sicer danes ogroženo (dinamično) naravno planetarno ravnovesje za najmanj 8 milijard prebivalcev. Podatki o globalnem ekološkem odčitju, ki združuje okoljske pritiske naraščanja števila svetovnega prebivalstva in povečevanje porabe naravnih virov na posameznega prebivalca, objektivno kažejo, da je človeška vrsta na globalni ravni že v začetku osemdesetih. let 20. stoletja preseгла nosilnost planeta, v letu 2019 za okoli 70 % (Living Planet Report, 2020). Ob pričakovanem povečanju števila prebivalcev na okoli 9 milijard in brez radikalnih sprememb sedanjih načinov proizvodnje in potrošnje pa bi se gospodarska dejavnost povečala za nekajkrat, kar bi po vsej verjetnosti zaradi hkratne nekajkrat presežene nosilnosti planeta sprožilo »trde« obrambne, reakcijske povratne loke planetarnega ekosistema. Podnebne spremembe so ob zmanjševanju biotske raznovrstnosti pravzaprav že zelo jasna povratna reakcija preseženih samočistilnih zmogljivosti ene od najbolj občutljivih sestavin planetarnega ekosistema (ozračja).

Ob začetku kmetijstva, pred okoli 10.000 leti, je skupna teža ljudi, njihove živine in domačih živali znašala le 0,1 % skupne teže vretenčarjev na kopnem in v zraku. Danes pa navedene skupine vretenčarjev predstavljajo 98 % skupne biomase vretenčarjev, preostala 2 % pa je biomasa vretenčarjev, ki živijo v naravi, torej biomasa oziroma teža vseh slonov, velikih mačk, ptičev, malih sesalcev, jelenjadi ... Za prehrano in druge potrebe rastoče človeške vrste in za domače živali so torej temu primerno velike potrebe po zemljiščih in drugih naravnih virih, za druge »divje« vrste pa prostora in hrane vse bolj zmanjkuje, naravni ekosistemi se krčijo, njihova bioproduktivnost in ekosistemske storitve pa zmanjšujejo.

Ključna vzroka ogrožanja zlasti prehranske, okoljske in podnebne varnosti sta a) rast svetovnega prebivalstva in b) hkratno povečevanje porabe naravnih virov na prebivalca. Naraščanje števila prebivalcev in povečana uporaba naravnih virov na posameznega prebivalca poteka na končnem ter večplastno omejenem planetu. Eksplozivna prebivalstvena rast v t. i. tretjem svetu ter prekomerna poraba naravnih virov in prostora na prebivalca v gospodarsko razvitih državah sta temeljna razloga povečevanja obremenjevanja planetarnega in pokrajinskih ekosistemov. Z vidika obremenjevanja planetarnega okolja je torej zaskrbljujoča tako hitra rast števila prebivalcev npr. v Keniji, Bangladešu kot tudi razsipna raba naravnih virov npr. v ZDA, Evropi, kjer pa se število prebivalcev lahko ohranja oziroma se povečuje zgolj zaradi doseljevanja.

Za razliko od številčno stabilnih populacij živali (gledano z vidika več generacij) je za populacijo človeške vrste značilen stalen trend povečanja števila osebkov, celo eksponentna prebivalstvena rast. Od leta 1945 do leta 2000, torej v obdobju zgolj 55 let, se je število svetovnega prebivalstva skoraj potrojilo in preseгло 6 milijard. V gospodarsko razvitih državah pa je v zadnjih nekaj desetletjih prišlo do stabilizacije števila domačega prebivalstva, v teh državah živi okoli 1,2 milijarde prebivalcev od 7,9 milijarde svetovnega prebivalstva leta 2021.

Izredno hitra rast človeške populacije in s tem povezani prekomerni antropogeni pritiski na širše geografsko okolje so se torej začeli šele v zadnjem, zelo kratkem obdobju zgodovine človeške vrste (preglednica 11). V celotni zgodovini človeštva je bilo prisotno nihanje v zmožnostih zadovoljevanja regionalnih potreb po hrani, pogoste so bile naravne nesreče in bolezni, kar je zviševalo umrljivost. V obdobju po letu 1500 pa se je s tehnološkimi, industrijskimi in znanstvenimi dosežki bistveno povečevala kratkoročna zmogljivost pridelave hrane, zelo so se izboljšale zdravstvene razmere, okrepla se je možnost intenzivnejše rabe različnih naravnih virov (tudi neobnovljivih) in zemljišč.

Preglednica 11: Rast svetovnega prebivalstva

Obdobje	Število prebivalcev
Pred milijonom let	125.000
Pred 25.000 leti	3 milijone
Pred 10.000 leti	5–10 milijonov
Pred 5000 leti	100 milijonov
Pred 2000 leti	200 (300) milijonov
Leta 1650	500 milijonov
Leta 1830	1 milijarda
Leta 1930	2 milijardi

Obdobje	Število prebivalcev
Leta 1975	4 milijarde
Leta 1990	5,3 milijarde
Leta 2020	7,8 milijarde

Vir: po Plut, 2010

Pred začetkom kmetijstva je prebivalstvo sveta štelo zgolj okoli 5 milijonov ljudi. Prebivalci so se preživljali z lovom in nabiranjem sadežev, gostota prebivalcev v življenjsko najbolj ugodnih geografskih območjih je znašala le nekaj prebivalcev na km². V obdobju pred 10.000 do 5000 leti, torej v obdobju razvoja neolitskega kmetijstva (stalna poselitev, bolj zanesljiva oskrba s hrano), se je število prebivalcev 10–20-krat povečalo. Tako je pred 5000 leti doseglo število 100 milijonov in do začetka našega štetja naraslo na okoli 200–300 milijonov prebivalcev. V obdobju nekaj naslednjih 1000 let, do leta 1500, se je kmetijstvo razširilo v obsežna območja tropskega, delno subtropskega in zmernega podnebja severne in južne geografske širine na vse celine (z izjemo neposeljene Antarktike), v obsežnih sušnih in vročih subtropskih območjih in zmernih geografskih širinah pa je bilo še vedno preživetje ljudi vezano na lov in nabiranje sadežev. Pred okoli 2000 leti je bilo kmetijstvo razširjeno tudi v večjem delu Evrope (Plut, 2010).

Zgodnji nastanek mest sega verjetno v obdobje pred 4500–5000 leti, po prevladujočem mnenju naj bi se urbanizacija začela na Bližnjem vzhodu (Uruk – 50.000 prebivalcev; Bagdad – 80.000 prebivalcev), gostota prebivalstva v urbanih območjih pa naj bi bila več kot 125 prebivalcev/km². Največje zgostitve prebivalstva pred 2000 leti so bile v bližini velikih rek (možnosti namakanja), na najbolj rodovitnih območjih Indije, Kitajske in Bližnjega vzhoda (Plut, 2010). Tako je bila pred okoli 10.000 leti povprečna gostota prebivalstva v severni Mezopotamiji že okoli 70 prebivalcev/km². Na območju najbolj rodovitnih aluvialnih rečnih ravnin pa je gostota prebivalstva preseгла 1000 prebivalcev/km².

Okoli leta 1500 se je z obsežno kolonizacijo evropskega prebivalstva, npr. z »odkritjem« Amerike, začelo v razmerju človeška vrsta – geografsko okolje novo obdobje. V nekaj stoletjih se je v tem obdobju bistveno povečala medregionalna izmenjava naravnih virov in dobrin ter bogastvo zlasti Evrope, kolonizacija je bistveno spremenila lokalna gospodarstva in izgled pokrajin. Preseljevanje večjega števila prebivalstva zlasti iz Evrope v Severno, Srednjo in Južno Ameriko je povzročilo na eni strani krčenje gozda in širjenje novih kmetijskih površin, na drugi strani pa tudi opuščanje tradicionalnega selitvenega in stalnega kmetijstva (zaradi vojaško in bolezensko zdesetkanega števila indijanskega prebivalstva v območju tropskih gozdov Srednje in Južne Amerike), nastanek številnih novih mest, izkoriščanje rudnih bogastev ter povečane pritiske na okolje. Hkrati pa je dejansko prišlo z medsebojno izmenjavo zlasti rastlinskih vrst med Ameriko in Evrazijo ter drugimi celinami do začetka t. i. okoljske globalizacije (Plut, 2010).

V obdobju med letoma 1500–1800 se je svetovni center politične in ekonomske moči iz kmetijsko rodovitnih območij ob rekah Azije, Afrike in Sredozemlja prestaval v severne zmerne geografske širine, z Anglijo, Španijo in Francijo kot ključnimi središčnimi območji. Začelo se je obdobje globalne izmenjave naravnih virov, svetovna trgovina med Evropo, Ameriko, Afriko in Azijo. Leta 1500, torej v času odkritja Amerike, je prebivalstvo sveta štelu okoli 500 milijonov in se je podvojilo do leta 1830, ko je doseglo 1 milijardo. Svetovna populacija je naraščala za 0,2 % na leto. Čas podvojitve svetovnega prebivalstva se je zelo zmanjšal, saj je znašal nekaj več kot 300 let, pred tem pa je bilo za podvojitev potrebnih okoli 1700 let. Nastala so številna večja mesta, ki so trošila veliko neavtohtonih virov, bila sanitarno praviloma neurejena in povzročala regionalne oblike onesnaževanja vode in zraka. Do začetka 16. stoletja je bilo antropogeno izumiranje vrst omejeno na območje Azije in Evrope. Z evropsko kolonizacijo obeh Amerik, Afrike in Avstralije se je površina in stopnja globalnega izumiranja vrst bistveno povečala (Plut, 2010).

Z vidika populacijske dinamike se je človeška vrsta v zadnjih 2000 letih povečevala po zakonih geometrične rasti, značilna je rast po eksponentni krivulji (Jones, 2018). V drugi polovici 17. stoletja je torej začelo svetovno prebivalstvo naraščati hitreje, ključni razlogi pospešene prebivalstvene rasti pa so bili:

1. razvoj učinkovitejših metod zdravljenja in dvig higijene;
2. tehnološki napredek v izkoriščanju virov, industriji in kmetijstvu, ki je na račun rabe zaloga virov še povečal nosilno zmogljivost okolja za človeštvo v določenih območjih;
3. »odkritja« in izkoriščanja novih celin, bogatih z naravnimi viri, ki so jih Evropejci kolonizirali in uporabili za oskrbo naraščajočega prebivalstva.

Serijska dramatičnih tehnoloških sprememb, zlasti množična raba premoga, izum parnih strojev, železarstvo in tekstilna industrija, je povečala možnosti rabe naravnih virov. V obdobju 1830–1930 se je število svetovnega prebivalstva zgolj v 100 letih podvojilo in doseglo 2 milijardi. Hitrejša rast prebivalstva je bila zlasti posledica nadaljnje kolonizacije planeta, izboljšane tehnike obdelovanja, industrijske revolucije, primernejših zdravstvenih in bivalnih razmer. Z vidika povečanja pritiskov na naravne vire in geografsko okolje sta bila ključna iznajdba in uporaba parnega stroja (za industrijsko proizvodnjo in rudarstvo, železniški promet) in s tem povezan začetek množične uporabe fosilnih goriv, najprej premoga. Prvič v zgodovini je človeštvo lahko z novimi viri energije nadomestilo človeško in živalsko energijo, mehanično energijo vode ter vetra.

V prvi polovici 20. stoletja se je poraba številnih naravnih virov nekajkrat povečala, čas podvojitve števila prebivalcev sveta pa ponovno drastično zmanjšal. Mesta so postala središča proizvodnje in trgovine, mehanizirana kmetijska proizvodnja je sprostita delovno silo podeželja. Hitra prebivalstvena rast, urbanizacija in industrializacija so skupaj povzročile lokalne in regionalne okoljske strese, kot je neprimerno ravnanje z naraščajočo količino odpadkov, odpadno vodo, emisijami plinov, pozidavo

kmetijskih zemljišč itn. V obdobju 1930–1975, torej le v 45 letih, se je število prebivalcev ponovno podvojilo in doseglo 4 milijarde.

Obdobje po drugi svetovni vojni označuje največja letna stopnja rasti svetovnega prebivalstva, ekspanzija proizvodnje, potrošnje in svetovnega gospodarstva ter s tem povezano izredno povečanje porabe naravnih virov na prebivalca. Skupna globalna okoljska rezultanta obeh antropogenih pritiskov je izčrpavanje nekaterih ključnih naravnih virov, globalno prisotno prekomerno obremenjevanje najbolj občutljivih sestavin geosfere (zlasti ozračja, vode, prsti in biosfere) ter posegi v občutljive biogeokemične kroge, vključno z ogljikovim (spremembe podnebja). Stopnjevanje antropogenih pritiskov na okolje je povzročilo večplastno degradacijo geografskega okolja na globalni ravni, prisotne so torej različne oblike okoljske globalizacije.

Leta 1950 je na svetu živelo 2,5 milijarde prebivalcev, leta 2020 pa 7,8 milijarde, svetovno prebivalstvo se je potrojilo zgolj v 70 letih. Konec šestdesetih let 20. stoletja je bila letna stopnja populacijske rasti 2,1 %, torej največja v človeški zgodovini. Za podvojitve števila svetovnega prebivalstva pa bi bilo potrebno le 33 let. Vendar se je čas podvojitve prvič v sodobni zgodovini človeštva pričel postopoma podaljševati, a je še vedno zgodovinsko primerjalno zelo kratek, po celinah in državah pa zelo različen. V obdobju 1975–1980 je bila stopnja letne rasti svetovnega prebivalstva 1,7 % (3,9 otroka na žensko), v obdobju 1995–2000 pa je upadla na 1,3 % (2,7 otroka na žensko; Evropa – 1,4; Slovenija – 1,3; Uganda – 7,1) (World Resources, 2000, 296) in na 1,1 % v letu 2019. Kljub upadu letne stopnje rasti je bila v prvi polovici devetdesetih let 20. stoletja letna številčna rast svetovnega prebivalstva z okoli 90 milijoni povečanja na leto največja. Na začetku 21. stoletja se je število prebivalcev še vedno povečalo za okoli 80 milijonov na leto (World Population Prospect, 2019).

Kallis (2016, 180) poudarja, da je leta 2010 že skoraj polovica svetovnega prebivalstva živela v državah, kjer je bila rodnost manjša od 2,1 otroka na žensko, vztrajanje v taki rodnosti torej prinaša vse manjše število prebivalcev v vsaki naslednji generaciji. Večina gospodarsko razvitih držav je v prebivalstveni fazi, ki jo označuje zelo nizka stopnja rodnosti, in sicer 1,2–1,8 otroka na žensko, v obdobju 2005–2010 je bila v nekaterih državah (tudi v Sloveniji, pa v Nemčiji, Avstriji, na Japonskem itn.) rodnost izjemno nizka (1,2–1,6 otroka na žensko).

Povprečna gostota svetovnega prebivalstva konec 20. stoletja je bila 47 prebivalcev/km², v nekaterih mestih (npr. New York, Montreal, Moskva) pa je znašala okoli 50.000 prebivalcev/km². V obdobju 1961–2008 se je površina obdelovalnih zemljišč na prebivalca zmanjšala za polovico, okoli 900 milijonov prebivalcev je bilo na začetku 21. stoletja še vedno – lačnih. Vsake 0,38 sekunde se je v letu 2019 število svetovnega prebivalstva povečalo za eno osebo oziroma za okoli 224.500 prebivalcev na dan, na leto pa za 82 milijonov. Globalne demografske razmere so po podatkih OZN naslednje (World Population Prospect, 2019; Europe Population, 2019):

- Svetovno prebivalstvo še vedno narašča, vendar zaradi zmanjšanja rodnosti (1,1 % na leto) počasneje kot kadar koli po 1950. Po zmerni demografski projekciji OZN naj bi svetovno prebivalstvo od 7,7 milijarde v letu 2019 naraslo na okoli 8,5 milijarde leta 2030, 9,7 milijarde do leta 2050 in 10,9 milijarde prebivalcev leta 2100.
- Pričakovana življenjska doba je leta 2019 bila 72,6 leta, leta 1990 pa je bila osem let nižja. Do leta 2050 naj bi se povprečna življenjska doba dvignila na 77,1 leta.
- Leta 2019 je globalna rodnost znašala 2,5 otroka na žensko (1990 – 3,2), do leta 2050 naj bi se znižala na 2,2. V državah z nizko rodnostjo (okoli 1,5) naj bi se rodnost do srede 21. stoletja rahlo povečala. Polovica svetovnega prebivalstva je leta 2019 živela v državah, kjer je rodnost nižja od 2,1 otroka na žensko, 6 % svetovnega prebivalstva pa v državah, kjer je bila rodnost pod 1,5 otroka na žensko.
- Največja rodnost je bila leta 2019 v državah podsaharske Afrike – 4,6 otroka na žensko (1990 – 6,3). V obdobju 2019–2050 naj bi države podsaharske Afrike prispevale več kot polovico rasti svetovnega prebivalstva, njihova prebivalstvena rast pa naj bi potekala še v celotnem 21. stoletju. Leta 2019 je v podsaharski Afriki živelo 1,066 milijarde ljudi, leta 2030 naj bi jih živelo 1,4 milijarde, leta 2050 okoli 2,2 milijarde in leta 2100 več kot 3,7 milijarde ljudi. V Evropi in Severni Ameriki pa se v celotnem 21. stoletju število prebivalcev naj ne bi bistveno spremenilo (če ne bo prišlo do množičnega priseljevanja), predvideva se ohranjanje sedanjega števila prebivalcev (1,13 milijarde prebivalcev), kar je približno enako predvidenemu povečanju števila prebivalcev podsaharske Afrike v obdobju 2019–2060 (1,05 milijarde prebivalcev).
- Leta 2018 je v Evropi (vključno s celotno Rusijo) živelo 747 milijonov prebivalcev (9,8 % svetovnega prebivalstva), letna stopnja rasti pa je bila 0,10 %. Leta 1950 je v Evropi živelo 549 milijonov prebivalcev, leta 2050 pa naj bi po zmerni prebivalstveni napovedi živelo 710 milijonov prebivalcev (7,3 % svetovnega prebivalstva), stopnja naravne rasti pa naj bi bila negativna, in sicer –0,27 %. V EU-28 je leta 2018 živelo 512,6 milijona prebivalcev, letna stopnja rasti je bila okoli 0,2 % na leto, po zmerni napovedi naj bi tudi v prihodnje število prebivalcev rahlo naraščalo – a brez upoštevanja izstopa Velike Britanije s 67,5 milijona prebivalcev in letno stopnjo rasti 0,61 %.

Velike regionalne razlike v gostoti prebivalstva in različne možnosti za življenje še stopnjujejo zapletenost razvojne, zaposlitvene, prehranjevalne in okoljskodegradacijske problematike. 90 % prebivalcev sveta poseljuje zgolj 30 % kopnega, preostalih 70 % je neposeljeno ali zelo redko poseljeno. Večina prebivalcev živi v zmernih geografskih širinah in delno v subtropskih geografskih širinah, 60 % svetovnega prebivalstva živi znotraj 100-km obalnega pasu. Devet od desetih največjih mest na svetu leži ob okoljsko občutljivih obalah.

Po drugi svetovni vojni gostota prebivalstva narašča predvsem v manj razvitih državah, ki pretežno ležijo v pokrajinsko-ekološko občutljivih tropskih in subtropskih ekosistemih. Število prebivalcev držav v razvoju se v najbolj občutljivih ekosistemih povečuje (1,3 milijarde prebivalcev), v zadnjih 50 letih se je podvojilo. Podsaharsko Afriko z vidika okoljske globalizacije označujejo redkejša poselitev, nizki dohodki, skromna poraba neobnovljivih naravnih virov na prebivalca, vendar zlasti zaradi hitre rasti prebivalstva intenzivnejši pritiski na občutljive obnovljive naravne vire, ki se kažejo v krčenju tropskih gozdov, zmanjševanju biotske raznovrstnosti, antropogenem širjenju puščav in prekomerni rabi vodnih virov.

Predvsem v številnih državah Severne Afrike in Bližnjega vzhoda se je dramatično zmanjšala razpoložljivost in kakovost naravnih virov na prebivalca. V več kot 30 državah (praviloma z nadpovprečno letno rastjo prebivalstva) je namreč leta 2005 površina žitnih površin bila bistveno pod 0,07 ha (700 m²) na prebivalca, kar označuje spodnjo mejo zadovoljive oskrbe z žiti. Prav tako je bila količina razpoložljive vode na prebivalca pod letno kritično spodnjo mejo, ki znaša 1000 m³ na prebivalca na leto. Število mest z več kot milijonom prebivalcev se je v 20. stoletju od 20 povečalo na 300, največja metropolitanska območja štejejo več kot 30 milijonov ljudi, označuje jih izrazita prekomerna poraba naravnih virov in obremenjevanje okolja.

Daljše življenje in rodnost, ki je bistveno pod 2,1 rojstva na žensko, vodi po mnenju Leeja in Masona (2010) hkrati k drastičnemu zmanjšanju števila prebivalcev in pospešenemu staranju prebivalstva bogatih držav, kar pomembno vpliva kot pritisk na javne finance in življenjski standard. Ampak večje vlaganje staršev in/ali davkoplačevalcev v človeški kapital, npr. v izobrazbo otrok, lahko kljub neugodnim demografskim razmeram izboljša življenjsko raven (Lee in Mason, 2010; 2014). Tudi na osnovi podrobnejše demografske analize 40 držav (za obdobje 2005–2010) ugotavljata, da je možno številne učinke nizke rodnosti in s tem povezanih večjih sredstev za starejše tako glede števila delavcev kot števila davkoplačevalcev nadomestiti z večjimi investicijami v človeški kapital, zlasti z dvigom produktivnosti. Prav tako tudi mednarodni tokovi kapitala in trgovine ter tehnološke inovacije lahko omilijo nekatere neugodne učinke staranja prebivalstva.

Lee in Mason (2014) poudarjata, da prihaja do višjega materialnega standarda v tistih državah, kjer je rodnost sicer pod stopnjo stabilizacije prebivalstva, vendar je zmanjšanje števila prebivalcev skromno oziroma zmerno. Veliko bolj problematične pa naj bi bile ekonomske in druge posledice v državah z izjemno nizko rodnostjo (1,2–1,6 otroka na žensko), njen vpliv na blaginjo naj bi bil negativen. Priseljevanje prebivalcev kratko- in srednjeročno preprečuje drastično zmanjševanje števila prebivalcev in obenem omili posledice hkratnega staranja prebivalcev bogatih držav. Vendar zlasti v zadnjem obdobju t. i. nenadzorovane in obsežnejše migracije v Evropo in Severno Ameriko v naraščajočem deležu domačega prebivalstva povzročajo negativne reakcije in nasprotovanje množičnemu priseljevanju. Ocene strokovnjakov glede večplastnih učinkov migracij v države z nizko rodnostjo ter s tem povezanim staranjem prebivalstva so sicer različne.

Konec 20. stoletja se je število prebivalcev v bogatih državah stabiliziralo, še vedno pa se je povečevalo v državah v razvoju. Na afriški celini se je v obdobju 1950–2010 število prebivalcev povečalo za več kot 4-krat, z 230 na 1021 milijonov (Vinatr Mally, 2012, 133). V drugi polovici 20. stoletja se je npr. prebivalstvo Indije skoraj potrojilo, saj se je povečalo od 350 milijonov na 1 milijardo. Do leta 2050 naj bi se povečalo še za več kot 500 milijonov in štel 1,75 milijarde prebivalcev, na Kitajskem pa se število prebivalcev kljub sprostitvi strogih ukrepov (opustitev politike enega otroka) naj ne bi bistveno povečalo, leta 2021 je štel okoli 1,4 milijarde prebivalcev. Tudi prebivalstvo Pakistana in Bangladeša se je v zadnjih 50 letih potrojilo. Sredi 21. stoletja naj bi na indijski podcelini, enem od najbolj revnih in podhranjenih območij sveta, a z veliko občutljivostjo geografskega okolja, živelo okoli 790 milijonov prebivalcev več kot leta 2000, skupaj okoli 1,56 milijarde (Jones, 2018), zelo pa se bo povečalo število prebivalcev Podсахarske Afrike.

Po nekaterih napovedih naj bi se v nekaterih regijah sveta v prihodnje zlasti okoljsko-podnebne razmere spremenile, zmanjšala se bo kakovost življenja in v njih ne bo mogoče normalno živeti. Tako naj bi po napovedih leta 2050 v Etiopiji živelo 190 milijonov ljudi (leta 1999 – 100 milijonov), Nigerija pa naj bi leta 2050 postala tretja najštevilčnejša država sveta (za Indijo in Kitajsko) in prehitela ZDA (Gams in Malačič, 2019, 7). Po napovedih naj bi se v obdobju 2010–2030 najbolj povečala svetovna muslimanska populacija, in sicer od 1,6 milijarde na 2,2 milijarde prebivalcev (26,5 % svetovnega prebivalstva). V naslednjih 20 letih naj bi bila povprečna letna stopnja rasti za muslimane v višini 1,5 %, za nemuslimane pa 0,7 % (Pucelj, 2016, 364). Za muslimanske države je torej značilna velika rodnot, čeprav je tudi v teh državah opazno padanje rodnoti. Okoli leta 2050 naj bi število muslimanov doseglo število kristjanov (Gams, 2015, 107). Raziskave pa hkrati kažejo, da je rodnot velika tudi v tistih krščanskih državah, kjer je krščanstvo uradna religija (Gams, 2015, 84–87). Države v razvoju so trenutno na začetku intenzivnega demografskega prehoda, za katerega je značilno sicer bistveno zmanjševanje števila otrok na žensko, vendar se zaradi večjega deleža mladega prebivalstva število prebivalcev še vedno hitro povečuje. Tako so države v razvoju v demografskih razmerah, ki so se v gospodarsko razvitih in bogatih državah zaključile kmalu po drugi svetovni vojni, pred tem obdobjem so bile tudi npr. za Evropo značilne družine z velikim številom otrok.

V naslednjih 50 letih se bo torej zelo verjetno zaključil globalni prebivalstveni prehod v obdobje stabilizacije svetovnega prebivalstva, v sicer (še) razmeroma kratkem zadnjem obdobju pričakovane rasti svetovnega prebivalstva bodo potrebni izjemni naporji za hkratno zagotavljanje zadovoljive oskrbe s hrano in vodo ter ohranjanje ekosistemskih storitev, zdravega okolja, kar bo mogoče zgolj v primeru pospešenega prehoda k sonaravnemu razvoju. Zaradi sedanje uporabe najbolj dostopnih in kakovostnih naravnih virov bo oskrba novih 2–3 milijard prebivalcev, nadaljnja urbanizacija in hkrati

odprava globalne revščine danes živečih prebivalcev v razmerah doseganja in preseganja nekaterih zgornjih mej nosilnosti svetovnega okolja (podnebnih) izredno zahtevna, toda ob določenih pogojih uresničljiva civilizacijska naloga. Zaradi pričakovanega bistvenega povečanja števila prebivalcev Afrike in indijske podceline, kjer se bodo po večini napovedi hkrati zaostriale tudi vodne in podnebno-okoljske ter selitvene razmere, je že sedaj po mnenju pisca nujna globalna razvojno-podnebna strategija vsestranske mednarodne, sistemske globalne pomoči za izboljšanje blagostanja v revnih državah. Množijo pa se opozorila na posledice še vedno prisotne hitre rasti prebivalstva v ekosistemsko, podnebno, prehransko in vodno zelo ranljivi Afriki, predlagajo se izdatne mednarodne podpore nizu prostovoljnih demografskih ukrepov, od zmanjšanja smrtnosti dojenčkov do izboljšanja materialnega blagostanja, zaposlovanja, izobraževanja itn.

Temeljni vzroki in mehanizmi za zmanjševanje naraščanja svetovnega prebivalstva so zlasti:

- a) bolj izobražene, zaposlene ženske in posledično manjše družine;
- b) večje priložnosti neagrarnega zaposlovanja, kar ustvarja potrebo po bolj izobraženih otrocih;
- c) širša dostopnost sodobnih kontracepcijskih sredstev, ki so ljudem olajšala načrtovanje velikosti družine, števila otrok;
- d) namesto stroge kontrole rojstev pomoč ženskam, da ostanejo rojeni otroci zdravi.

Po mnenju strokovnjakov OZN je za bistveno zmanjšanje rodnosti v državah v razvoju s pomočjo mednarodne skupnosti zelo pomemben dostop staršev (zlasti žensk) do informacij, storitev in sredstev (npr. za kontracepcijo) za načrtovanje družine (World Population Prospect, 2019). Prav tako pa je seveda pomembno izboljšanje materialnega blagostanja, možnosti zaposlitve tudi žensk, spolna enakost itn. Raziskave v manj razvitih državah so pokazale, da se je ob pridobitvi srednje izobrazbe žensk število otrok v družini zmanjšalo s sedem na manj kot tri. V letu 2005 je bilo povprečno število otrok na neizobraženo etiopsko žensko 6,1, na izobraženo (vsaj srednja šola) pa dva. Po mnenju Browna (2006) so za stabilizacijo svetovnega prebivalstva in odpravljanje svetovne revščine ključni naslednji ukrepi: univerzalna osnovna izobrazba, izboljšanje zdravstvenih razmer, zaustavitev epidemije HIV/aidsa, zmanjšanje državnih podpor kmetijstvu v gospodarsko razvitih državah in dolgov držav v razvoju.

Med znanstveniki, ki raziskujejo planetarni ekosistem, ni več nobenega dvoma, da je varnost človeštva in kakovost življenja odvisna od naše zmogljivosti za doseganje trajnega ravnovesja z globalnim okoljem. Konec 20. stoletja je namreč svetovno prebivalstvo začelo na številnih področjih presegati nosilnosti planeta, kar ogroža samo preživitveno varnost sedanjih in prihodnjih generacij. Globalno gospodarstvo je torej že preseglo oskrbne zmogljivosti planeta, med državami sveta pa so velike socialne in ekonomske razlike ter različno veliki (tudi prekomerni) okoljski pritiski na prebivalca (Vintar Mally, 2009).

Mesta, zlasti urbani megalopolisi, so največji porabniki surovin in energije ter ključni vir pritiskov na planetarno in lokalno okolje, praviloma se z velikostjo mesta povečuje tudi poraba naravnih virov na prebivalca. Ekološki odtisi mest sveta bistveno presegajo mestne površine, globalna urbanizacija pa presega naravne zmogljivosti celotnega planeta. Sonaravni ideal za 21. stoletje niso večmilijonska mesta, katerih ekološki odtisi za več kot 100-krat presegajo mestno površino, temveč do nekaj 100.000 prebivalcev velika mesta (srednje velika mesta). Sonaravne mestne strategije naj bi hkrati reševale tako probleme urbane razpršenosti kot prebivalstvenega praznjenja mestnih središč, vsako mesto zahteva drugačne pristope na izjemno zahtevni poti k urbani sonaravnosti.

Bugarič in sodelavci (2018) poudarjajo, da se sicer z veliko zamudo le uveljavljajo urbanistične paradigme, ki uvajajo pomembne nove teme, kot so okoljska etika, prehod od antropocentrizma k ekocentrizmu, participacija pri urejanju prostora, integralno upravljanje s prostorom in naravnimi viri, trajnostna raba prostora, okoljski vidiki (sub)urbanizacije ipd. V okviru izvajanja usmeritev trajnostnega načrtovanja urbanega okolja (načrtovanje celostnih trajnostnih naložb) je pomembno zagotavljanje soudeležbe javnih sredstev in zasebnega kapitala v obliki javno-zasebnih partnerstev, z namenom ohranjanja javnega vpliva (z vključevanjem vpliva participacije lokalne skupnosti) pri investicijah, ki posegajo v mestni prostor, oziroma pri investicijah, ki so usmerjene v realizacijo strateških prostorskih ciljev za izboljšanje urbanih okolij.

Ključ za okoljsko primerna mesta so heterogenost, mešanost območij stanovanja, dela in nakupovanja, sonaravne mestne soseske, trajnostna mobilnost, sonaravna urbana pridelava hrane, raba lokalnih OVE (zlasti sončne energije), možnosti družabnega srečevanja in preživljanja prostega časa v odprtem mestnem prostoru. Sonaravno zasnovana urbana izhodišča podpirajo prenovo mestnih središč, mešano rabo urbanega prostora, večjo gostoto primestnih območij, ohranjanje zelenih površin in hkrati doseganje višje gostote pozidave v primestnih območjih, bistveno zmanjšanje dnevne migracije s krepitvijo policentričnega razvoja in dela od doma, ekološke (sonaravne) mestne soseske, načrtno nastajanje večjega števila manjših urbanih jeder znotraj velikega mesta, radikalno zmanjšanje prevoza z avtomobili na račun krepitve trajnostne mobilnosti (zlasti večja vloga javnega prevoza in kolesarjenja, delitve avtomobila itn.), okrepljeno rabo zlasti sončne energije (strehe, parkirne in druge pozidane površine), večjo urbano pridelavo hrane itn. Doseganje urbane sonaravnosti je brez dvoma eden največjih izzivov 21. stoletja, ki ni možno znotraj modela trajne rasti in brez vrednot paradigme materialne zmernosti.

Stabilizacija svetovnega prebivalstva, praktično ničelne emisije toplogrednih plinov in minimizacija porabe naravnih virov na prebivalca so ključni sonaravni trajnostni in varnostni cilji človeštva do srede 21. stoletja. Število svetovnega prebivalstva in že doseženi obseg okoljskih pritiskov sta ključna razloga, da zgolj obrobno upoštevanje okoljskih omejitev ne omogoča trajne in dovolj hitre sonaravne reorganizacije

materialnega življenja. Tako prekomerna rast prebivalstva kot prekomerna potrošnja vodita k eroziji dolgoročne nosilne zmogljivosti planeta, zato je treba zmanjšati njun kumulativni negativni učinek. Bogate države se morajo osredotočiti na obsežno zmanjšanje porabe naravnih virov na prebivalca, saj so stabilizacijo prebivalstva že dosegle. Revne države pa naj se ob pomoči bogatih držav osredotočijo na kontrolo števila prebivalstva, saj se bo pičila poraba naravnih virov na prebivalca morala povečati.

Število svetovnega prebivalstva je v celotni zgodovini človeštva naraščalo, hkrati pa so se povečevale tudi mednarodne in notranje selitve, zlasti selitve s podeželja v mesta. Po projekcijah OZN naj bi se globalno prebivalstvo s 7,9 milijarde do srede 21. stoletja povečalo na okoli 9 milijard. Dejstvo je, da je na globalni ravni seveda lažje doseči človeka vredno blagostanje in hkrati ohranjati biološke pogoje za prihodnje rodove ter druge zemeljske vrste znotraj nosilnosti okolja za 8 milijard prebivalcev kot za 9–10 milijard. Tudi zato je treba v državah v razvoju podpreti prostovoljne ukrepe za zmanjševanje rasti prebivalstva, kot so zmanjšanje smrtnosti otrok, dvig izobrazbe zlasti žensk, večja dostopnost do sredstev za kontrolo rojstev, dvig materialnega blagostanja in možnosti za zaposlovanje, zmanjšanje otroškega dela. Toda v globaliziranem svetu z razlikami v rodnosti, z naraščajočo geografsko in socialno neenakostjo, svetovno revščino, neenakimi možnostmi dostopa do preživitvenih naravnih virov (voda, hrana), vojaškimi spopadi in večjo podnebno-okoljsko ranljivostjo se bodo mednarodne migracije v prihodnje zelo verjetno še okrepile, razen v primeru, da bo na globalni ravni prišlo do radikalnih vrednostnih in družbeno-političnih sprememb.

Človeška zgodovina je zgodovina selitev, zaradi množice dejavnikov, ki vplivajo nanje, pa so smeri in obseg selitvenih gibanj zelo nepredvidljivi. Selitve predstavljajo demografske procese, ki že od nekdaj v svetu odsevajo gospodarske, politične, etnične, verske, kulturne, socialne, eksistenčne in družbene razmere. Selitve je mogoče opredeliti kot prostorske premike posameznikov ali skupin oseb z odselitvenega na priselitveno območje z namenom začasne ali trajne odselitve/naselitve, glede na prostor jih je mogoče deliti na notranje in mednarodne (Klemenčič in Maver, 2017, 13, 17, 18).

Z razselitvijo *homo sapiens* iz Afrike se po mnenju zgodovinarja Petra Štiha (2010, 61; 2020) sploh začne človeška zgodovina, brez migracij je torej zgodovina nepredstavljiva, nerazumljiva in nerazložljiva, z migracijami se srečujemo še danes na vsakem koraku, v končni posledici smo vsi migranti. Štih (2020) opozarja, da so migracije stalnica zgodovine in njihova negativna percepcija, vsaj v delu današnje javnosti in politike, je po njegovi sodbi gotovo zelo enostranska in ozka. Človek se je nenehno selil, selitev naj bi bila sprva celo prevladujoča oblika človeškega preživljanja, ki naj bi se spremenila v t. i. neolitski revoluciji 20.000–10.000 let pr. n. št. Takrat je prišlo do udomačitve rastlin in živali ter še do nekaterih drugih sprememb v načinu življenja, ki so človeku omogočile stalno naselitev (Lukšič-Hacin, 2010, 8).

Konflikt med človekovo željo po gibanju in ustalitvijo bivanja se je torej začel z nastankom stalnega kmetijstva 10.000 let pr. n. št. (Jones, 2018, 117). Človeška in evropska zgodovina je zgodovina nenehnih selitev v okviru posameznih držav, med državami in med celinami. Tudi sociolog Zygmunt Bauman (2016) poudarja, da je treba migracije obravnavati kot stalnico v človeški zgodovini. Selitve prebivalstva so bile prisotne prav v vseh obdobjih človeške zgodovine, od t. i. ekoloških migracij z iskanjem obdelovalne zemlje in vode do nomadizma in sezonskih selitev ljudi, osvajanja velikih ozemelj Kitajske, Severne in Južne Amerike ter Avstralije (Zavratnik in Cukut Krilić, 2016, 249). Ljudje so v stalnem gibanju, prostovoljno ali prisilno, migracijske prakse so torej norma stalnosti, »normalnosti« v celotni socialni zgodovini človeštva. Razlogi, zakaj so se posamezniki, različne skupine ali celotne skupnosti selili, prehajali v nove geografske, socialne in kulturne prostore, so bili seveda različni in pestri, kot je lahko le življenje samo. Ampak po mnenju Štiha (2010, 61) je bilo vendar različnim migracijam in mobilnostim skupno, da so se z njimi družbena okolja na vseh nivojih in v vseh časovnih okoljih oblikovala in preoblikovala. S priseljenci so prejemale pomembne impulze ali pa z odseljivanjem izgubljala na svoji substanci.

Sodobna globalizacija pa kljub ohranjenemu sistemu nacionalnih držav vse bolj ustvarja »svet brez meja«, v katerem se kapital, informacije, blago in ljudje v vse večjem obsegu prosto gibljejo (Delanty in Rumford, 2008, 166). Za globalna gibanja kapitala, izdelkov, storitev, informacij in virusov je dejansko vse manj ovir, gibanje ljudi, njihovo občasno, zlasti okrepljeno stalno priseljevanje zaradi različnih vzrokov in pobud pa sproža vse številnejša vprašanja in objektivno, pa tudi subjektivno vrsto problemov tako v državah priseljevanja kot v državah odseljevanja. Zlasti neprostovoljne in nenadzorovane mednarodne migracije in okrepljeno število ekonomskih, podnebnih, »vojaških« in drugih skupin beguncev tako stopnjujejo protislovje med načelom svobode gibanja (»svet brez meja«) in načelom suverenosti nacionalnih držav nad ozemljem države (»svet z mejami«) in s tem povezanim načelom omejevanja gibanja ljudi. Sistem meja in sedanji globalni koncept suverenih, nacionalnih držav se torej srečuje z globalizacijskimi izzivi čezmejnega gibanja kapitala, dobrin, informacij in ljudi. Globalni politični sistem sedanjega civilizacijskega trenutka temelji na izhodišču, da mora vsak narod imeti suveren politični nadzor nad ozemljem bivanja, vključno z odločanjem, kdo lahko obišče njegovo državo. S tega vidika so meje med državami ključnega pomena, saj imajo države pravico do zaščite svojih ljudi, ozemlja in virov pred zunanjimi »grožnjami«.

Koncept globalizacije in koncept nacionalnih držav sta si torej v »teritorialnem« protislovju, ki se zaradi povečanja svetovnega prebivalstva (gostote prebivalcev) in še hitrejšega naraščanja mednarodnih migracij pogloblja in razen nacionalnega vse bolj prednostno zahteva globalno in evropsko raven obravnave ter reševanja.

Številni tipi (ekonomski migranti, begunci, prosilci za azil) in trendi migracij so globoko zakoreninjeni v preteklih praksah, sodobna globalizacija pa je okreplila selitve h

globalnemu Severu kot ciljnemu območju doseljevanja. Po mnenju politologov Geddesa in Scholtna (2016) so ključna gonilna sila migracij relativne neenakosti v dohodkih in bogastvu, blagostanju ter konflikti znotraj držav in med njimi. Tudi okoljski dejavniki, od degradacije zemljišč do podnebnih sprememb vplivajo na odločitev ljudi, da se odselijo. *Globalni kapitalizem z globalizirano ekonomijo, naraščajočo neenakostjo, pogostim neokolonialnim izkoriščanjem naravnih virov Juga s strani Severa, ustvarjanjem oboroženih spopadov (sedem držav EU se uvršča med deseterico največjih izvoznic orožja na svetu) in vse večjo vodno, prehransko in podnebno ranljivostjo povzročata okrepljene migracijske tokove.*

Mednarodne migracije so se zaradi globalizacijskih procesov zelo povečale v zadnjih desetletjih. V obdobju 1965–2000 se je število ljudi, ki živijo v državah, kjer niso bili rojeni, povečalo od 75 milijonov na 150 milijonov, leta 2012 se je po navedbah Hannah Cross (2013) povzpelo na 214 milijonov, leta 2015 pa je bilo po svetu 244 milijonov migrantov oziroma okoli 3,5 % svetovnega prebivalstva, od tega je bilo okoli 10 % (25 milijonov) beguncev (Geddes in Scholten, 2016; Swiaczny in Hillmann, 2017; Helliwell in drugi, 2018b). Upoštevati je treba dejstvo, da se je zaradi hkratnega povečanja svetovnega prebivalstva (1960 – 3 milijarde, 2015 – 7,4 milijarde) delež migrantov v zadnjih 40 letih relativno povečal od 2,2 % na 3,5 % svetovnega prebivalstva, toda v Evropi je njihov delež 10 %. Po ocenah je okoli 700 milijonov ljudi, ki bi želeli migrirati v druge države, vendar se za tako dejanje (še) niso odločili (Helliwell in drugi, 2018b, 4).

Konec leta 2016 je bilo zaradi vojne, nasilja in preganjanja prisilno razseljenih rekordnih 65,6 milijona ljudi, od tega več kot 40 milijonov razseljenih ljudi znotraj njihove lastne države, okoli 3 milijone je bilo prosilcev za azil, ki so iskali mednarodno zaščito. Tretjo skupino razseljenih prebivalcev pa predstavljajo mednarodni begunci, njihovo število se je v zadnjem desetletju dramatično povečalo. Leta 2010 je bilo 5,4 milijona mednarodnih beguncev, leta 2015 že 19,5 milijona, v začetku leta 2017 pa 22,5 milijona. *Leta 2019 je bilo na svetu že 25,9 milijona beguncev, od tega polovica otrok, 80 % vseh beguncev sveta pa so gostile države v razvoju.* Organizacija Amnesty International poudarja, da vodilni politiki in vplivni mediji Zahoda ustvarjajo lažen občutek v javnosti, da nosijo največje begunsko breme bogate države, realnost pa je povsem drugačna. Največjega bremena povečanega števila mednarodnih beguncev torej še zdaleč ne nosita bogati Evropa in Severna Amerika ali zaradi nafte in zemeljskega plina bogate arabske države, temveč države v razvoju – z izjemo Nemčije (Turčija – 3,7 milijona beguncev, Jordanija – 2,9 milijona, Libanon in Pakistan – po 1,4 milijona, Nemčija in Iran – po 1 milijon, Sudan, Pakistan in Etiopija – po 0,9 milijona). Leta 2019 je Libanon gostil 156 beguncev na 1000 prebivalcev, sledili sta Jordanija (72) in Turčija (45). Med bogatimi državami je bilo število beguncev na 1000 prebivalcev največje na Švedskem (25). Veliko beguncev je torej v nekaterih zelo revnih državah, kjer veliko domačih prebivalcev (njihovo število hitro narašča) živi v razmerah pomanjkanja, absolutne revščine in celo lakote. Prav revne države v razvoju pa so hkrati največje žrtve podnebnih sprememb in

zato dejanska in potencialna območja podnebnih beguncev, čeprav so največje emisije toplogrednih plinov na prebivalca (za več kot 5-krat presegajo zgornje zmogljivosti ozračja) v bogatih državah.

Prav bogate države dejansko ne nosijo pričakovanega večjega bremena begunske krize, torej bremena humanitarne zaščite ljudi, ki so zaradi različnih nevarnosti zapustili svoje domove. Kljub povečanemu številu mednarodnih beguncev je glede na več kot 7,9 milijarde svetovnega prebivalstva njihov delež globalno in makroregionalno še vedno nizek, ob ustrezni solidarnostno zasnovani globalni politiki torej obvladljiv. Amnesty International opozarja, da številne bogatejše države še naprej dajejo prednost politikam, s katerimi želijo ljudi odvrniti od tega, da bi pri njih zaprosili za azil (Mednarodni dan beguncev ..., 2018). Obenem bogate države pričakujejo od držav, ki so geografsko bližje območjem, od koder ljudje bežijo, da poskrbijo za njihovo zaščito. Zaradi takšnih omejujočih in kratkovidnih politik so ženske, moški in otroci prisiljeni v to, da izbirajo nevarne poti po kopnem ali morju, pri čemer ogrožajo svoja življenja, ogromni dobički od ljudi v tiski pa se kujejo v tihotapskih mrežah in v trgovini z ljudmi. Bogate države so po mnenju Kallisa (2018, 184) odgovorne tudi za revne prebivalce iz nekdanjih kolonij, ki so tudi podnebno zelo ranljive, hkrati pa za podnebne spremembe najmanj krive.

Mednarodne migracije je treba okoljsko in podnebno prednostno obravnavati z vidika koncepta planeta kot edinega reševalnega čolna. Na splošno naj bi bilo torej obrobno vprašanje, na katerem delu čolna se nahajajo potniki, vendar je treba upoštevati tudi dejstvo, da je okoljska in podnebna ranljivost držav in regij zelo različna. Gibanje ljudi iz držav visoke rodnosti v države nizke rodnosti pa zmanjšuje globalno prebivalstveno rast, pospešuje torej prebivalstveni prehod (Kallis, 2018, 184). Z dvigom materialne blaginje s konceptom rasti migracije povečajo okoljske pritiske v državah priseljevanja in jih zmanjšajo v državah odseljevanja, ki so praviloma okoljsko in podnebno bolj ranljive (države v tropskem in subtropskem pasu). Kallis (2018, 186) zaključuje, da z ekološkega vidika ni razloga za prebivalstveno zapiranje mej, in hkrati opozarja na premalo večplastno raziskan problem koncepta nacionalnih držav kot političnih skupnosti v 21. stoletju, torej v novem obdobju naraščajočih potreb po strukturah globalnega, ne zgolj nacionalnega (državnega) upravljanja. Andrej Kurnik in Cirila Toplak (2021) opozarjata, da so leta 2015 evropske države ostro ločile migrante od preostalih prebivalcev s t. i. sanitarnimi begunskimi koridorji (npr. t. i. balkanski sanitarni begunski koridor). Že sam pojem sanitarni koridor po njunem mnenju napeljuje k označevanju migracij kot bolezni, ki zahteva izolacijo – migracije kot »odvraten virus« ...

Potrebe po delovni sili migrantov so vedno igrale osrednjo vlogo v globalnem kapitalizmu, v sodobnem času je za število in razporeditev (vzorec) ekonomsko-socialnih migracij ključna vloga prostorske alokacije akumulacije kapitala. V razvitih kapitalističnih državah se je po mnenju Hannah Cross (2013, 29) oblikoval dvojni trg delovne sile, za migrante in domače prebivalstvo. Migranti namreč niso polno integrirani v

kapitalistični trg dela, saj so številni izključeni iz »indirektnih mezd« v obliki dodatkov za ločeno življenje od družine, plačevanja prispevkov za pokojnine, prejemanja nadomestil ob brezposelnosti ali v primeru bolezni. Priče smo skrajno pritlehni igri v službi kapitala, ki na eni strani s pomočjo kapitalsko nadzorovanih medijev in velikega dela politikov načrtno širi strah, ksenofobijo in rasizem z obtoževanjem migrantov, da domačinom kradejo delo in znižujejo plače. Na drugi strani pa taisti kapital v stremljenju po visokih dobičkih tudi na ilegalen način zaposluje migrante, ki živijo v stalnem strahu, da bodo izgubili sicer pogosto slabo plačano in praviloma nestalno delo. Razmere na trgu delovne sile v državah OECD so se v zadnjih letih za priseljence poslabšale, povečala se je stopnja brezposelnosti tujcev, njihova dolgotrajnejša brezposelnost postaja resen izziv.

Mobilnost ljudi je torej ena od ključnih oblik sodobne globalizacije. Sodobno problematiko migracij je treba obravnavati v širših geopolitičnih in ekonomskih okvirih, ob upoštevanju globalnih razsežnosti razporeditve moči, bogastva in naraščajoče geografske (prostorske) in socialne neenakosti, vojnih razmer in okoljsko-podnebnih sprememb. Ocene npr. o številu mednarodnih migrantov in beguncev v Evropo do srede 21. stoletja so zelo negotove in dejansko nenapovedljive, saj lahko letno znašajo od 1 milijona do 3 milijonov (skupaj več kot 100 milijonov do leta 2050), v primeru velikih vojaških spopadov, revščine, pomanjkanja pridelane hrane, neenakosti, podnebnih in drugih okoljsko destruktivnih sprememb v Afriki, na Bližnjem vzhodu in v Južni Aziji pa so lahko nepredstavljivo obsežne in tako rekoč hipne. Tako je npr. ob agresiji Putinove Rusije moralo leta 2022 napadeno Ukrajino zapustiti več kot 5 milijonov prebivalk in prebivalcev, v veliki večini žensk in otrok.

Naraščajoča neenakost med gospodarsko razvitimi, bogatimi državami in državami v razvoju ter posledice podnebnih sprememb ključno vplivajo na naraščanje mednarodnih migracijskih tokov. V prihodnje bodo po vsej verjetnosti okoljske, zlasti pa podnebne spremembe (v primeru skromnih ukrepov za njihovo blaženje), pomanjkanje vode in hrane, težnje Zahoda in tudi Kitajske za nadzor ključnih naravnih virov v najbolj ranljivih makroregijah sveta postali morda celo ključni razlog neprostovoljnih in množičnih medregionalnih in mednarodnih selitev.

Razprave o imigracijski politiki vključujejo različne vidike, od pravic držav do popolne prepovedi priseljevanja do stališč, da so nacionalne meje umetne in da bi morale biti migracije popolnoma svobodne. Večina ljudi sodi, da ima država pravico omejiti vstop v državo, manjšina pa meni, da so restriktivne meje nelegitimne in nepravične, migracije pa človekova pravica (kozmpolitsko videnje). To naj bi zlasti veljalo za migracije iz revnih v bogate države kot posledice široke družbene neenakosti, ki temeljno označuje naš svet. Tudi strokovna, ne le politična stališča o načinih, konceptih reševanja migracijske, begunske krize so zelo različna, od koncepta popolnoma odprtih nacionalnih mej do zelo restriktivno zastavljene begunske politike. Večje strokovno soglasje glede učinkovitejšega iskanja zelo zahtevnih in praktično bolj uresničljivih odgovorov za reševanje

problematike mednarodnih selitev je pri naslednjem izhodišču: *suverena pravica države glede uravnavanja gibanja tujih državljanov čez njihove meje ni absolutna, saj jo opredeljujejo tudi univerzalne človekove pravice in mednarodna zakonodaja o beguncih, ki velja za posameznike tudi v primeru, ko so izven lastne države* (Martin in druge, 2014). Poudarja pa se tudi izhodišče, da imajo seveda vsi narodi, nacionalne manjšine prav tako univerzalno pravico ohranjanja lastne identitete in kulture na ozemlju, kjer živijo. V sedanjem civilizacijskem trenutku prevladujočega modela nacionalnih držav koncept popolnoma odprtih meja za migracije vzbuja tudi strahove, številne pomisleke in odpore v državah priseljevanja, ki jih je objektivno treba upoštevati in jih hkrati načrtno, strpno zmanjševati.

Vendar npr. politični geograf Jones (2018) postavlja v ospredje drugo hipotezo oziroma stališče: meje so izraz nasilja, begunci imajo pravico do gibanja, ki spremlja človeštvo v njegovi celotni zgodovini, od obdobja lovcev in nabiralcev do današnje globalizacije. Neposredno in strukturno nasilje meja pa številnim onemogoča gibanje, gre torej za nasprotje med dvema temeljnima različicama človeštva, med redom oziroma nadzorom in mobilnostjo, med sedentarnimi (»sedečimi«) in mobilnimi ljudmi. Jones (2018, 209) hkrati ugotavlja, da se revnim krati pravica do gibanja, obenem pa se lahko bogati svobodno gibljejo po svetu, zato nasprotuje konceptu t. i. nasilnih meja ter zagovarja koncept svobodnega in varnega gibanja za vse. Odgovor na nasilne meje bi po njegovem radikalnem mnenju utegnil biti svet brez držav, brez hierarhij in brez kapitalizma (Jones, 2018, 214). A se hkrati zaveda nujnosti postopnih sprememb, ki so pogosto učinkovitejše in lažje dosegljive kot trmasto vztrajanje pri upanju v povsem drugačen svet. Vztraja pa na izhodišču, da imajo vsi ljudje ne glede na nacionalni izvor pravico do dela in bivanja znotraj meja katere koli druge države. Navaja tri temeljna načela, ki bi po njegovem omogočila opustitev koncepta nasilnih meja in predstavljajo korake naprej proti svetu, v katerem bi bili vsi ljudje enakopravni pri gibanju, pri dostopu do virov in priložnosti (Jones, 2018, 215–226):

Svobodno gibanje med državami – odprtje meja in s tem svobodno gibanje naj bi nemudoma prispevalo k odpravljanju neenakosti v bogastvu na globalni ravni. Revnim bi omogočilo, da se izvijejo iz pasti revnih mestnih predmestij, ter uravnalo velike neenakosti med plačami v revnih in bogatih območjih po svetu. Ključno oviro predstavlja dejstvo, da se ljudje v območjih priseljevanja bojijo odpiranja meja, ker bi to utegnilo povzročiti ekonomske, socialne in varnostne težave zaradi množice migrantov, ki bi preplavile bogate države. To naj bi povzročilo številne motnje, ker bi se blaginja, priložnosti in privilegiji, ki so se ob pomoči državnega sistema nabirali vrsto let, deloma razgradili. Jones (2018, 218) navaja, da so bile podobne skrbi, da bodo Vzhodnoevropejci po letu 2004 (vstop v EU) množično preplavili zahodno Evropo, kar pa se ni zgodilo.

Globalna pravila za delovne razmere – namesto tekme proti socialnemu dnu, kot jo predlagajo številne korporacije in pripadniki t. i. čikaške šole (odpravljanje ukrepov za zaščito delavcev v ZDA, Evropi za doseg globalne konkurenčnosti), bi morali socialno

zaščito delavcev razširiti tudi na druge države sveta. Poleg globalne svobode gibanja čez meje naj bi se na svetovni ravni sprejeli osnovni standardi delovnih razmer (npr. največje število ur dela), minimalna plača (prilagojena ekonomskim zmogljivostim posameznih držav), globalna socialna varovalna mreža za revne in globalni obvezujoči okoljski standardi za proizvodnjo, podjetja. Ko se je leta 2013 v Bangladešu podrla tekstilna tovarna, je bila minimalna plača zaposlenih 59 dolarjev na mesec, povprečni delavec v Bangladešu in na Kitajskem pa dela 60 ur na teden (Jones, 2018, 169, 222). Globalna minimalna plača bi morala biti v različnih državah po svetu prilagojena lokalnim cenam, kot izhodišče za višino minimalne plače bi morda lahko vzeli 50-% vrednost povprečne plače v vsaki državi. Boljše plače in delovne razmere v revnih državah bi zmanjšale željo delavcev po selitvi, kar bi pripomoglo k zmanjšanju morebitnih migracij, do katerih bi prišlo s svobodo gibanja.

Globalna pravila za varovanje okolja in omejitve rabe zasebne posesti – države ne bi smele imeti izključne pravice do sprejemanja okoljskih odločitev, saj okolje ne pozna meja. Zaradi nasilja, ki ga meje povzročajo okolju, so potrebna globalna okoljska pravila za omejitve obremenjevanja okolja. Potreben je tudi ponoven razmislek o pravici lastnikov do neomejenega izkoriščanja naravnih virov na lastni posesti.

Globalizacija sveta in okoljsko-podnebne spremembe odpirajo nove razsežnosti mednarodnih migracijskih tokov, zato ni naključje, da so koncepti reguliranja migracij zelo različni. Konvencija OZN iz leta 1951 sicer zagotavlja beguncem marsikaj: stanovanje, socialno pomoč, dostop do dela, možnost izobraževanja in zdravstveno zaščito – zanje osebno in za družinske člane. A ti obeti so bili zaradi novih valov beguncev v praksi znižani na najnujnejše, samo za prosilce in za omejen čas (Verlič Christensen, 2002, 189). Zaposlitev priseljenih prebivalcev pa ostaja ključen, vendar hkrati za državo priseljevanja praviloma najtežji korak za njihovo višjo kakovost življenja in širšo družbeno integracijo. Pomembna je tudi širša socialna vključenost in dostop do vseh polj države blaginje, čimprejšnje znanje jezika države priseljevanja itn.

Glede na vse večjo in večplastno soodvisnost sveta, držav in narodov je vračanje h konceptu nacionalne samozadostnosti za 21. stoletje tudi na področju demografske politike skrajno tvegana, pogosto tudi dejansko samodestruktivna preživitvena strategija. Predvsem to velja za številčno majhne in hitro starajoče se narode (kot je npr. slovenski narod), ki so v fazi višjega materialnega standarda v prebivalstvenem obdobju preseganja smrtnosti nad rodnostjo, torej v obdobju staranja in naravnega zmanjševanja števila prebivalcev. Prav številčno majhne nacionalne države so tiste, kjer lahko množično priseljevanje (brez visoke stopnje integracije) bistveno spremeni nacionalno in versko sestavo prebivalstva, kulturološke vzorce, koncepte demokracije, načine življenja. Primeri problemov priseljenih v predmestjih velikih mest Švedske, Nemčije, Avstrije, Belgije, Francije ... obenem opozarjajo, da množične migracije in hkrati skromen obseg integracije, prilagajanja priseljenih prebivalcev ustvarja t. i. paralelno družbo, kar objektivno krepi

družbene konflikte. Migracije so v državah nizke rodnosti in staranja želene, priseljeni prebivalci pa naj bi imeli pozitiven odnos do države in domačih prebivalcev (in obratno). Dejansko množično vstopanje mladih muslimanskih priseljencev iz druge, celo tretje generacije v vrste vojske Islamske države in s tem izraženo sovraštvo do države bivanja (oznaka »nesvete države«) je bilo med drugim tudi radikalen kazalnik posledic nastajanja paralelne družbe v evropskih državah množičnega priseljevanja, ki seveda še dodatno krepi odpor domačega prebivalstva do priseljevanja.

Dejstvo je, da so sodobne množične mednarodne migracije vse bolj razpete med etiko humanitarnega univerzalizma (spoštovanje človekovih pravic vsakega posameznika) in političnim konceptom nacionalnih držav, ki suvereno sprejemajo odločitve o prebivalstveni in migracijski politiki. V obdobju koncepta nacionalnih držav se njihova suverenost izraža v nadzoru ozemlja, mobilnosti prebivalcev in trga delovne sile. Večina evropskih držav ima težnjo po uveljavitvi monokulturne kohezije na svojem ozemlju, čeprav je v bistvu veliko držav soočenih z etnično in nacionalno raznolikostjo. Težnja po nadzoru priseljevanja iz drugih držav torej sovпада s klasičnim razumevanjem suverenosti države in njeno težnjo, da se ohranja avtohtona kultura in drugi nacionalni interesi (Verlič Christensen, 2002, 79). Na mestu je ugotovitev Barbare Verlič Christensen (2002, 10), da je treba pri migracijskih politikah med drugim upoštevati, da se zdi v državah priseljevanja zahteva dominantne kulture po omejevanju števila tujcev in po asimilaciji tujcev potrebna in utemeljena. Med razlogi se navajajo potreba vzdrževanja nacionalne in kulturne integritete ter neobhodne družbene kohezije, ki jo za obstoj in razvoj potrebujejo suverene nacionalne države klasičnega tipa. Tudi Bučar (1999, 244) navaja, da v obdobju nacionalnih držav nacija z izgubo svojega naseljitvenega prostora, s prevzemom večinskega habitata, preneha obstajati kot poseben družbeni sistem, meje grožnje nacionalnemu obstoju pa je treba stalno ugotavljati. Debeljak (2004, 195) ugotavlja, da v Zahodni Evropi že dolgo poteka resna razprava o zatonu nacionalne države v kontekstu globalizacije, kar pa ne velja za postsocialistične države Srednje in Vzhodne Evrope, kjer je bila nacionalna suverenost pridobljena šele pred nedavnim ali pa v celoti šele prvič v zgodovini (npr. Slovenija). V vsakem primeru je vse bolj očitno, da teritorialne meje izgubljajo svoj pomen, države pa so vse bolj izpostavljane globalnim in regionalnim silam, ki niso pod njihovim nadzorom (Eckersley, 2019, 78).

Evropo in v tem okviru EU je treba po mnenju Delantyja in Rumforda (2008, 11) umestiti v okvir globalizacije, saj nacionalne države ne zmorejo več zlahka uravnavati in omejevati družb, družbe so zaradi globalnih vplivov nacionalno manj strnjene. V modelu in načinu delovanja nacionalnih držav, ki še vedno odločno prevladuje, je zaradi globalnih vplivov strah pred multikulturalnostjo velik, dodatno napetost pa povzročajo še pomanjkanje dela, relativna revščina tudi določenega deleža domačega prebivalstva, razlike v odnosu do žensk, različne vloge religije v vsakdanjem življenju in politiki itn. Številčno manjše države oziroma narodi, ki so bili v zgodovini pogosto izpostavljeni

grožnjam asimilacije, okupacije in celo etničnega »čiščenja«, so seveda bolj etnično občutljivi in realno bolj ranljivi. V širši nadnacionalni skupnosti, v obdobju okrepljenih migracij in splošne težnje po odprtosti je treba tudi za manjše narode in avtohtone narodne skupnosti razviti ravnovesne mehanizme obstoja in varnega življenja, saj v obratnem primeru praktično popolne priseljenske odprtosti prihaja do okrepljenih nacionalizmov, etničnega, kulturnega, jezikovnega in verskega izključevanja.

Tudi zato je na mestu opozorilo Aleša Debeljaka (2004, 194, 196) o napačnem stališču levih in sredinskih strank, ki po pravilu problematiko nacionalne identitete zapostavljajo ali pa jo odslovijo kot staromodno politično muho, čeprav je zelo pomembna, a seveda ni edina praksa skupnega načina življenja in samouresničevanja posameznikov. Sodi, da je zgrešeno, da mnogi levičarski intelektualci sleherno nacionalno zahtevo hitro potisnejo na raven nesprejemljive populistične manipulacije. S tem tudi omogočajo, da si skrajne desničarske in populistične stranke pridobijo nove glasove, kar se v zadnjem obdobju množično in zaskrbljujoče dogaja v velikem številu evropskih držav, zlasti po množičnem nekontroliranem begunskem priseljevanju v bogate države EU leta 2015. Zlasti s temi množičnimi nekontroliranimi migracijami v Evropo se je retorika nekaterih socialnodemokratskih strank spremenila, v posameznih primerih postala celo nacionalistična. Goran Vojnović (2019a) navaja izjave takratnega predsednika slovenskih socialnih demokratov Dejana Židana o zaščiti narodne skupnosti in hkrati opozarja na zgrešenost enostranskih nacionalističnih zgodb, ki so v vsej širini vidne v Bosni in Hercegovini. Narodnostno vse bolj strogo razdeljena BiH z izrazitim izseljevanjem vseh narodov je v resnici podobna pogubni viziji vse bolj splošnega obrata k nacionalizmu.

Papež se zavzema za odpravo razlike med migranti in begunci, za solidarnosten in human odnos do vseh izgnanih in preganjanih, ki v stiski iščejo boljše razmere za svoje življenje, za otroke in družine. Papež Frančišek v obdobju prevlade koncepta nacionalnih držav in njihove ozemeljske suverenosti dejansko zagovarja široko humanistično stališče, da imajo vsi ljudje pravico do izbire kraja bivanja, migrantom in beguncem pa pripadajo zdravstvena oskrba, izobraževanje in minimalna plača. Hkrati predlaga povečanje mednarodnega proračuna za države, ki sprejemajo migrante in begunce. Migrantov ne vidi kot grožnjo, temveč kot brate in sestre, ki potrebujejo našo solidarnost za zadovoljitev svojih osnovnih življenjskih potreb, zato svet potrebuje gradnjo mostov, ne pa zidov ...

Tudi Hannah Arendt je že leta 1947 v pismu Karlu Jaspersu zapisala, da se lahko vsak posameznik prostovoljno odloči, kjer želi živeti in uveljavljati politične pravice (Parvikko, 2014, 207). *Toda evropska politična organizacija je zasnovana na nacionalnosti in s tem povezanimi pravicami, kar pelje v stanje, ki je v izrazitem nasprotju z omejenim temeljnim načelom, torej s pravico do prostovoljnega izbora bivalnega prostora za življenje. Po mnenju Arendt je tako stanje znak kolapsa evropskega sistema nacionalnih držav in krize koncepta državljanstva. Tako je dejansko jasno in nedvoumno prikazala tudi korenine sodobne problematike beguncev, ki izvirajo iz evropske politične organizacije neodvisnih nacionalnih*

držav (Parvikko, 2014, 210). Hannah Arendt je torej izhajala iz razmer nastajajoče nove globalne politične skupnosti, v kateri bi imel vsak posameznik pravico do odločitve, kateri lokalni politični skupnosti bo pripadal. Njena vizija je bil koncept Združenih držav Evrope kot evropske federacije, kot temeljne politične skupnosti, kot del svetovne skupnosti, ki naj bi segel onkraj obstoječega sistema nacionalnih držav (»Evropa nacij«) (Parvikko, 2014, 216, 217).

V globaliziranem svetu se po razmišljanju Debeljaka (2004) sposobnost nacionalne države do upravljanja vsega lokalnega seveda zmanjšuje, odpiranje vseh mogočih meja pa še zlasti ogroža tradicionalne ideje o samostojnosti in suverenosti. Tesnoba in občutek negotovosti naraščata tako med običajnimi ljudmi kot med njihovimi voditelji, zato je še toliko bolj na mestu povečana kritičnost do nacionalističnih narcizmov (ošabni etnični šovinizem) in fašističnih nevarnosti. Te rade prežijo pod skrajnimi izrazi kolektivne usode in se cinično vsiljujejo kot »edina zaščita pred razdiralnimi procesi globalizacije« (Debeljak, 2004, 207–210). Srednji in socialno najbolj ranljivi sloji se npr. v Evropi soočajo z nevarnostjo in negotovostjo, da bodo njihova delovna mesta npr. zaradi digitalizacije postala nepotrebna, kar jim vzbuja strahove. Negotovosti in strahu zaradi možne izgube dela, izgube služb se pridružuje torej še negotovost, strah pred »izgubo« identitete ob povečanem številu beguncev in ekonomskih migrantov, kar ob prevladujoči medijski protibegunski retoriki in odsotnosti celostnega, realno uresničljivega humanega koncepta migracijske politike krepí nacionalistične in populistične desne stranke, kot je Alternativa za Nemčijo.

In možne rešitve? Sedanji globalni kapitalizem nima niti zasnove mehanizmov, ki bi odpravili korenine naraščajočega prepada med revnimi in bogatimi ter radikalno in dovolj hitro občutno zmanjšali emisije toplogrednih plinov. Zato je zelo dvomljivo upanje, da bodo dejanske vzroke neprostopljivih migracij rešile evropske vlade in voditelji EU, ki so med drugim aktivno sodelovali v vojaških akcijah, npr. v Iraku, Libiji in Siriji, in še vedno verjamejo, da njihova evropska oziroma celotna zahodna geopolitična strategija ni soodgovorna tudi za povečanje števila beguncev in migrantov iz sosednjih makroregij v Evropo. Brez korenitih gospodarskih in drugih sprememb bo razviti Zahod še naprej uničeval države tretjega sveta in ob zvoku fanfar milostno poskrbel za tamkajšnje reveže. Žižek (2007, 19) opozarja na našo zaslepljenost v zvezi z rezultati »sistemskega« nasilja. V debatah v zvezi s komunističnimi zločini zlahka pokažemo na odgovorne. Ko pa se opozarja na usode milijonov tistih, ki jih je pokončala kapitalistična globalizacija, nihče ne prevzame odgovornosti ...

V prihodnosti lahko v primeru ohranjanja sedanjega kapitalističnega sistema naraščajoče neenake in okoljsko-podnebno destruktivne družbe z veliko zanesljivostjo pričakujemo, da bo svoje domove primoranih zapustiti vedno več ljudi. Ljudje so in bodo primorani bodisi začasno ali trajno zapustiti svoj dom ter iskati novo, primernejše življenjsko okolje zaradi nevzdržnih razmer, ki so posledica podnebnih sprememb ali izgube

življenjskih virov, zaradi (ne)varnostnih, političnih, ekonomskih in družbenih razlogov ali pa zaradi kombinacije naštetega. Dejstvo je, da je izvorni vzrok migracij geografska in družbena neenakost, nevzdržno trošenje ekonomsko bogatejših držav globalnega Severa (med katere spada tudi Slovenija), zato je koncept sistemske solidarnosti z razseljenimi ljudmi in njihovo polno vključevanje ter čim hitrejša odprava vzrokov, ki ljudi ženejo v beg, ključen kratkoročni in dolgoročni odziv. To lahko dosežemo zgolj z globalnim osredotočenjem na vzdržno zagotavljanje blaginje z življenjskimi viri v lastnem okolju. Na ta način se bodo ustavili destruktivni okoljski in postkolonialistični procesi, ljudem pa bo omogočeno, da ostanejo na svoji zemlji in dostojno preživijo (Manifest civilne družbe ..., 2018, 54).

Dejansko število bodočih okoljsko razseljenih oseb bo odvisno predvsem od tega, kateri podnebni scenarij se bo uresničil, kakšne strategije prilagajanja na podnebne spremembe bodo implementirane ter kakšen bo družbeni razvoj z ekonomskimi, demografskimi in političnimi dejavniki, ki so tesno povezani z razlogi za razseljevanje. Pavšalne in senzacionalistične napovedi o milijardi okoljskih migrantov so bile kritizirane, češ da ne upoštevajo omilitvenih in prilagoditvenih ukrepov ter njihovega vpliva na razseljevanje posameznikov. Senzacionalistična navajanja o »milijonih migrantov«, ki se bodo podali na pot, in povezovanje tega z »varnostnimi tveganji« je zato treba po mnenju Gnezde (2016) vzeti z veliko mero kritike, saj to lahko vodi v ustvarjanje nepotrebnega preplaha ter dodaten razmah ksenofobije, sovraštva in politik zapiranja meja ljudem, ki potrebujejo pomoč (Gnezda, 2016). Vendar kljub nezanesljivim napovedim ostaja dejstvo, da bodo podnebne spremembe vodile v vse pogostejše in intenzivnejše vremenske pojave in da vse večje število ljudi živi na območjih, izpostavljenih okoljskim in drugim tveganjem.

Na ravni OZN bi bilo treba nemudoma ustanoviti svetovni trajnostni, razvojno-okoljski (podnebni) sklad v višini okoli 1–2 % svetovnega BDP, v katerega bi vsakoletno prispevale bogate države, namenjen pa bi bil investicijam v države v razvoju za hkratno izboljšanje njihovega gospodarskega, zaposlitvenega in okoljskega stanja, za prilagajanje na podnebne spremembe. Svet nujno potrebuje nov, globalni načrt glede resničnega sodelovanja ter dejansko in pošteno delitev odgovornosti. Ob ustreznem okviru bi po mnenju Lovca in Svetličiča (2011, 1335) globalizacija mobilnosti dela dejansko pomenila rešitev za številne probleme. Drenovec (2017b) sodi, da je treba množično imigracijo v sodobnem svetu v prvi vrsti zmanjšati z drugačnim modelom pomoči svetovnega jedra svetovni periferiji, z alternativnim družbenim projektom, alternativno globalizacijo, ki bo podprla razvoj držav v razvoju in zmanjšala neenakost. Evropsko levico poziva, da podpre alternativni družbeni razvoj držav v razvoju in s tem med drugim elitam svetovnega jedra onemogoči, da projicirajo domači socialni razkroj kot (zgolj) problem takih ali drugačnih tujcev.

Selitev, iskanje novega življenjskega prostora zaradi neustreznih razmer, ki so postale nevzdržne tudi zaradi okoljskih dejavnikov ali podnebnih sprememb, je smiselna strategija prilagajanja, v nekaterih primerih celo strategija preživetja. Oblikovanje

ustreznih ukrepov za preprečevanje in prilagajanje na posledice podnebnih sprememb, priprava scenarijev ter načrtov za razseljevanje ljudi, ki ne bodo imeli druge izbire, kot da se preselijo, pa tudi finančna pomoč so zato nujnost (Gnezda, 2016). Predvsem pa je pomembno, da se oblikujejo ukrepi v smeri, ki bo preprečevala razvoj okoliščin, v katerih bodo ljudje prisiljeni v selitev. *Okoljevarstveni aktivist Andrej Gnezda (2016, 15) sodi, da je pravi odgovor na zmanjšanje migracijskih in drugih pritiskov dejansko nov ekonomski model, ki bo temeljil na ekonomski demokraciji, lokalnem razvoju in na skupnostnem upravljanju virov na vzdržen ter sonaraven način, ki bo vodil v celovito ter trajno blaginjo za vse.* To je po njegovem mnenju družbeno-politična prioriteta današnjega obdobja, pravičnost z zmanjševanjem geografske in ekonomske, socialne neenakosti je torej pravi in ključni odgovor tudi na kompleksno vprašanje globalne in osebne, človeške (ne)varnosti.

V Splošni deklaraciji človeških pravic OZN iz leta 1948 je v 14. členu med drugim jasno in nedvoumno zapisano: »Vsakdo ima pravico v drugih državah iskati in uživati pribežališče pred preganjanjem.« To seveda vse države podpisnice moralno obvezuje, da po svojih močeh nudijo pomoč ljudem, ki so preganjani. Vprašanja pričakovanih prihodnjih množičnih migracij tudi z vidika spoštovanja temeljnih človekovih pravic v nobenem primeru ne bo mogoče »reševati« npr. z militarizacijo državnih mej, žičnimi in drugimi zaporami. Svetovna in evropska zgodovina migracij nazorno kaže, da gibanja ljudi dejansko ni mogoče ustaviti ne glede na varnostne ukrepe. Lunaček Brumen in Meh (2016) zavračata koncept globalnega (in evropskega) apartheida, postavljenega v širši kontekst neoliberalnega kapitalizma, ki se je med drugim konkretiziral na balkanski migracijski poti.

V politično razgretem in človeško občutljivem prostoru in času udejanjanja dveh univerzalnih pravic, torej svobode gibanja in pravice ohranjanja nacionalne, kulturne identitete, bomo v prihodnjem, neizbežnem svetu okrepljenih migracijskih tokov v državah priseljevanja vsakodnevno prisiljeni iskati zahtevne rešitve sobivanja – zgolj in izključno na temelju univerzalnosti človekovih pravic. Vendar splošno besedno sklicevanje na človekove pravice, na etiko človečnosti tudi na polju migracij in priseljenih prebivalcev seveda ni dovolj, etiko sočutja mora nadgraditi konkretno udejanjanje človekovih pravic, kar pa je mogoče le v pravičnejšem in solidarnostnem družbeno-ekonomskem sistemu. Dejstvo je, da je obstoječi način neoliberalne globalizacije z enostransko logiko prostega trga zelo škodil tako demokratizaciji kot univerzalnemu konceptu človekovih pravic na osnovi enakosti in solidarnosti, saj se v osnovi človekove pravice ne prekrivajo s konceptom prostega trga in brezkompromisnega tržnega tekmovanja, ki z naraščajočo neenakostjo med drugim krepi neprostoVOLjne migracije.

Verlič Christensen (2002, 185) poudarja, da je napačno prepričanje, da se lahko z nadzorom meje prepreči nelegalno priseljevanje. Izkušnje in napovedi večine analiz kažejo, da kratkoročno vzrokov za migracije ni mogoče odpraviti, v okrepljenih procesih globalizacije se pričakuje njihovo povečanje. Tudi kritični pogled v daljšo zgodovino

ukrepov vlad za omejevanje priselitev prav tako potrjuje njihovo neuspešnost, torej resnično primernih in vsestransko sprejemljivih rešitev po njenem mnenju v tem trenutku ni v izobilju ... *V vsakem primeru bo treba razvijati drugačne modele integracije, ki bodo na eni strani povečali manevrski prostor priseljenega prebivalstva in hkrati na drugi strani tudi njihovo odgovornost do spoštovanja kulture in navad avtohtonega prebivalstva.*

Helliwell in sodelavci (2018b, 8) poudarjajo, da so določeni problemi med lokalnim prebivalstvom in imigranti pričakovana realnost, številni dejavniki pa vplivajo na kakovost odnosov med obema skupinama. Tako npr. zmeren obseg doseljevanja povzroča bistveno manj problemov kot hitro povečevanje priseljencev, vpliv praviloma slabše strokovno usposobljenih imigrantov pa najbolj občutijo slabše usposobljeni domači prebivalci. Vpliv imigrantov na socialne storitve je večkrat precenjen, hkrati pa je podcenjen njihov pozitiven doprinos. Odprt odnos lokalnega prebivalstva pomembno zmanjšuje možnost konfliktov z imigranti, zelo pomembno pa je tudi vedenje imigrantov, vzpostavljanje povezovanja z domačini je torej zelo pomembno za obe strani. Čeprav je lahko integracija imigrantov težavnejša, daje v daljšem časovnem obdobju pozitivne rezultate (Helliwell in drugi, 2018b, 8).

Integracijo je treba razumeti kot proces, ko imigrantska etnična manjšina ohranja del svoje kulture in istočasno sprejema del kulture in vrednot novega okolja, lahko torej govorimo o integraciji imigrantov, ki se razvija v smeri kulturnega pluralizma (Lukšič-Hacin, 2010, 18). Razumeti jo je treba kot obojestransko vključitev v družbo, torej tako pripadnikov manjšin, ki naj popolnoma sprejmejo norme družbe, v kateri bivajo, kot večinskega prebivalstva, ki takšne integrirane pripadnike manjšin sprejema kot enakopraven del družbe (Valentinčič, 2014, 147). Koncepti migracijskih politik ne smejo spregledati dejstva, da priseljenci v novo okolje ne prihajajo kot sovražniki domačega prebivalstva, povezuje jih skupna želja po miru, sožitju in skupni gradnji boljšega, srečnejšega in varnega življenja, imajo skupno željo in hotenje do dela, da tudi kot priseljeni prispevajo svoj delež k družbi, skupnosti in se integrirajo, hkrati pa po svoji želji ohranjajo kulturno, versko in nacionalno identiteto. Prav tako je treba opozoriti na novo, zelo mobilno in visokokvalificirano skupino npr. mlajših Evropejk in Evropejcev, ki v nove razsežnosti postavljajo tradicionalni koncept priseljevanja in integracije, saj so »globalno mobilni«.

Po mnenju Longhija (2014) je največji problem dejstvo, da zlasti bogate in najbolj vplivne države niso naklonjene globalnemu upravljanju migracij, kar naj bi zmanjšalo njihov vpliv na migracijsko politiko. Prvi korak k učinkovitemu sodelovanju bi bila izdelava in uveljavljanje regulacij glede migracij, ratifikacija na ravni držav obstoječih mednarodnih sporazumov o migracijah. Tudi z etičnega, solidarnostnega vidika bi morale bogate države promovirati t. i. krožno migracijo, torej vračanje izučenih delavcev nazaj v države izseljevanja, pa tudi organizacijo programov usposabljanja delovne sile v državah v razvoju. Verjetno bo v prihodnje v primeru stabilnih globalnih razmer in zmanjšanja

premoženjsko-dohodkovnega geografskega prepada med bogatimi in revnimi državami več kratkoročnih in manj dolgoročnih migracij. Tudi Skeldon (2015) sodi, da bodo občasne migracije delovne sile v prihodnje pogostejše, saj so praviloma koristne tako za imigrantske kot tudi za emigrantske države.

Strpno in vztrajno je treba uveljavljati spoznanje, da dolgoročno ni uspešne ekonomske, socialne in okoljske globalizacije brez ustvarjanja solidarnostne in tolerantne multikulturne družbe. Bolj uravnotežene in pravične delitve dela, delovnih mest v svetovnem okviru ni mogoče doseči brez večjega obsega migracij, posamezne države v nobenem primeru danes več ne razpolagajo s sprejemljivimi instrumenti regulacije tako obsežnih globalnih selitev ljudi (Verlič Christensen, 2002, 192). Namesto nacionalnih migracijskih politik je nujno, da tokove migracij regulirajo nad- in medvladne organizacije in institucije EU in OZN. Obseg in večplastna problematika mednarodnih migracij sta namreč dosegla v številnih primerih oblike humanitarne katastrofe, kontroverznost globalizacije migracije še pospešuje. Treba je sprejeti osnovna skupna izhodišča za regulacijo gibanja ljudi, delovne sile in osnovne podmene jasno opredeljenih človekovih pravic. Slednjih nobena država ne sme kršiti, na da bi tvegala takojšnje sankcije skupnosti. Nacionalistične marginalizacije lahko namreč postanejo nevarni predmet manipulacij glede statusa ljudi po kriteriju »etničnosti« (Verlič Christensen, 2002, 192, 193).

T. i. Marakeška deklaracija oziroma Globalni dogovor o varnih, urejenih in zakonitih migracijah (2018) je začeten, a pomemben, sicer pravno nezavezujoč dogovor več kot 150 držav podpisnic o reševanju problematike mednarodnih migracij in beguncev na globalni ravni. Po Marakeški deklaraciji so begunci in migranti upravičeni do splošnih človekovih pravic in temeljnih svoboščin, ki jih je treba vedno spoštovati, varovati in uveljavljati. Hkrati migranti in begunci predstavljajo posebni skupini, za kateri se uporabljajo posebni pravni okviri. Samo begunci so upravičeni do posebne mednarodne zaščite, ki je opredeljena v mednarodni zakonodaji o beguncih. Dogovor predstavlja celosten pregled mednarodnih migracij ob zavedanju, da potrebujemo celovit pristop, če želimo v polnosti izkoristiti prednosti migracij in hkrati obvladovati tveganja in izzive za posameznike in družbo v izvornih, tranzitnih in namembnih državah. Nobena država se z izzivi in priložnostmi tega globalnega pojava ne more spoprijeti sama. Z globalnim dogovorom je ponovno potrjena suverena pravica posameznih držav, da v skladu z mednarodnim pravom oblikujejo svojo nacionalno migracijsko politiko in upravljajo migracije v okviru svojih pristojnosti (Globalni dogovor ..., 2018, 4).

Cilj tega dogovora je ublažiti negativne dejavnike in strukturne vzroke, ki ljudem onemogočajo, da bi si v izvornih državah zagotovili in ohranili vzdržno preživetje, zaradi česar so prisiljeni v iskanje boljše prihodnosti drugod. Države podpisnice so se (moralno) zavezale, da bodo ustvarjale ugodne politične, gospodarske, družbene in okoljske razmere, da bodo lahko ljudje v svojih državah živeli mirno, produktivno in trajnostno ter uresničevali osebna hotenja. Podpisana je tudi zaveza, da se bodo nacionalne meje

upravljalje usklajeno, pri čemer se bo spodbujalo dvostransko in regionalno sodelovanje, zagotavljala varnost držav, skupnosti in migrantov, omogočalo varno in zakonito čezmejno gibanje ljudi ter preprečevalo nezakonite migracije (Globalni dogovor ..., 2018, 18). Migranti naj bi postali dejavni člani družbe, ki bodo spoštovali nacionalne zakonodaje in navade države priseljevanja. Spodbuja se vzajemno spoštovanje kultur, šeg in navad namembnih skupnosti in migrantov z izmenjavanjem in izvajanjem najboljših praks glede politik, programov in dejavnosti vključevanja, vključno z načini za spodbujanje sprejemanja raznolikosti ter družbene vključenosti in kohezije.

Sredi globalne družbe, sredi večetničnih družb in držav, je strpnost in odsotnost strahu pred drugačnostjo (»drugimi«) eksistenčni pogoj za sožitje in sobivanje. Hkrati je za uspešen spopad z vzroki in posledicami mednarodnih migracij najprej treba najti resnične vzroke zanje. A ti so veliko bolj zapleteni od preprostih razlag demagoških politikov, ki zahtevajo, naj se zaprejo ječe z desetimi zapahi in dodatno zavarujejo državne (in evropske, severnoameriške) meje, pač v skladu z geslom »proč s priseljenci«. Podnebni begunci so posledica izpustov toplogrednih plinov zlasti iz bogatih držav, njihova selitev v bogate države je posledica globalne »ogljicne kolonizacije«. *Nemški Zeleni sodijo, da naj bo odgovor na podnebne migracije svetovnega Juga zlasti pomoč bogatih držav, da se v največjem možnem obsegu omogoči njihovo bivanje v domačih državah in regijah, obenem pa naj se vzpostavijo varne in dostojne migracijske poti* (To Respect and ..., 2021, 104).

Galimberti (2015, 346) se retorično vprašuje, ali resnično lahko verjamemo, da bodo vsi lačni tega sveta, ki stradajo deloma zaradi nerazvitosti in deloma po naši krivdi, v svojih deželah nam na ljubo, zavoljo našega miru in varnosti mirno pomrli od lakote in vojne. Treba je torej trdo delati na temeljiti spremembi ekonomske globalizacije, ki svetu narekuje zakone, utemeljene na eni sami vrednoti, na denarju. Zato je treba v t. i. sestavljeni družbi trdo delati na zapletenih procesih priseljevanja in jih uskladiti s procesi integracije, nadzorovati procese potiskanja priseljenih na obrobje in spodbujati vračanje izobčenih v družbo. Po mnenju Galimbertija (2015, 349) se je treba realno zavedati naših zmožnosti glede doseganja pravičnosti, plemenitosti, zlasti pa se pošteno zavedati našega praktičnega tolerančnega praga glede priseljevanja, ki nam ga postavlja realnost življenja. Politolog in zgodovinar Hans-Peter Schwarz (2017, 15) hkrati izpostavlja objektivne težave možnega velikega števila novih migracij (več milijonov) v EU, ki je zaradi praviloma velike gostote prebivalstva, staranja in demografske slabitve ni možno primerjati z razmerami tradicionalnih držav priseljevanja v 19. stoletju (ZDA, Kanada, Avstralija). Po njegovem mnenju je torej Evropa po letu 2015 (množične migracije po »balkanski« poti) trenutno v »premoru«, v izjemno zahtevnem, mrzličnem iskanju nove migracijske politike.

Sociolog Veljko Rus (2009, 117) meni, da desnica sicer res politično zlorablja probleme asimilacije imigrantov, nikakor pa jih ne more povzročiti. Ameriške študije so namreč že pred desetletji pokazale, da npr. priseljevanje ene etnične skupine v v naselja

druge dejansko ne povzroča nikakršnih težav, dokler manjšina ne preseže 10 % stanovalcev. To dejstvo po mnenju Rusa (2009, 117) postavlja naslednjo dilemo: omejevati priseljevanje ali pa dosledno izvajati programe pozitivne diskriminacije.

Bilo bi torej politično zelo kratkovidno spregledati večplastno zasnovan strah prebivalcev Evrope, EU, pa tudi postopnost oblikovanja in širjenja koncentričnih krogov identitet posameznika v 21. stoletju, ki od lokalne, regionalne in nacionalne identitete (pripadnosti) prehaja tudi na makroregionalno (npr. srednjeevropsko ali evropsko – Evropejec) in globalno, planetarno (Zemljan). Tudi pri odnosu do priseljenih je torej treba upoštevati ekonomske, socialne in kulturne temelje nacionalnih čustev, pa tudi ožjo in širšo prostorsko identiteto ljudi, »kjer sem doma«. Tudi pisec zato predvideva, da se v prvi polovici 21. stoletja tudi v EU verjetno (še) ne bo vsesplošno uveljavil postnacionalni koncept držav in popolne odprtosti državnih meja, kot ga npr. opredeljuje Jones (2018) in je med drugim zapisan v Lampeduški listini (2016). Mozaik narodov obravnava pisec kot pozitivno zgodovinsko dediščino (podobno kot mozaik ekosistemov, regij), zlasti v obdobju vsesplošne globalne homogenizacije. Postnacionalni koncept držav pa z vidika koncepta prostora brez vsakršne lastniške in privatizacijske logike zagovarja popolno svobodo gibanja za vse posameznike in posameznice, svobodno določanje lastnih poti. V vsakem primeru bo reševanje sobivanja domačih in priseljenih prebivalcev znotraj zgoščenega življenjskega (zlasti bivanjskega) prostora, torej tesnega »bližnjega srečanja«, izjemno kompleksno in zahtevno, saj gre v primeru množičnega priseljenkega pritiska za iskanje občutljivega ravnovesja med svobodo gibanja in pravico do ohranjanja nacionalne kulture in identitete.

Filozof Srečko Horvat (2015) opozarja, da moramo družbo prenoviti na takih temeljih, da begunci sploh ne bodo obstajali. To pa pomeni, da snamemo masko surovemu kapitalizmu, ki tiči tudi za begunsko krizo. Na mestu je opozorilo, da so nas neoliberalni kapitalizem in njegove elite »uspešno« razdelili na »zagovornike« in »nasprotnike« reševanja »njihovih« beguncev, torej otrok njihovih vojn in nadvlad, s posedovanjem ključnih medijskih kanalov pravzaprav z lahkoto ohranjajo oblast, moč, dobičke in privilegije. Matjaž Gams (2015, 115), občasno provokativni raziskovalec demografske problematike in zagovornik ohranjanja tudi genetske pestrosti človeške vrste (pa tudi biotske pestrosti in ohranjanja domorodnih vrst), pa je med drugim zapisal: »Ne pozabimo, da so bili vsi naši predniki, ki so prišli iz Afrike, črne polti, in so kasneje zaradi manj sonca postali bele kože« ...

Prebivalstveno in ekonomsko dejstvo je, da obstaja bogatejši in starajoči se Sever nizke rodnosti ter revnejši in mlajši Jug višje, čeprav upadajoče rodnosti, večje mednarodne migracije so pričakovani globalni proces. Po mnenju pisca je razen nujnosti udejanjanja skupnega globalnega dogovora o pravičnem, meddržavno dogovorjenem načinu čim bolj urejenega, humanega načina sprejemanja in razporejanja beguncev ter migrantov dejansko ključno odpravljanje resničnih vzrokov odseljevanja, da se najprej

v okviru bistveno reformiranega obstoječega družbenega reda in čim prej z drugačnim družbenim redom, s poudarkom na zmanjšanju ekonomskih in drugih razlik v globalnem blagostanju, z okrepljenimi procesi demilitarizacije in zmanjšanjem antropogenih razlogov za podnebne in druge okoljske spremembe (nizkoogljično gospodarstvo in celotna družba) odpravijo ključni razlogi zlasti za najbolj obsežne, torej tako ali drugače spodbujene prisilne in nezakonite migracije.

V sedanjih globalnih in evropskih političnih okoliščinah pa naj bi se reševanje migracijske problematike osredotočilo na:

- takojšnje humanitarno reševanje problematike zlasti beguncev, neposredno pomoč ljudem v stiski, mednarodno in globalno koordinirano pomoč vsem beguncem in migrantom kot absolutno prednostno nalogo na osnovi priporočil Marakeške deklaracije o migrantih;
- obvezo zlasti bogatih držav, da spoštujejo mednarodne konvencije o ravnanju z migranti in nudijo ustrezno zaščito vsaj »pravičnemu« deležu svetovnih beguncev, saj trenutno veliko večino beguncev gostijo revnejše regije in države sveta, ki jim same ne morejo nuditi ustrezne zaščite in dostojnega življenja;
- pripravo in udejanjanje vseevropskega in globalnega (v okviru OZN) akcijskega načrta migracijske, begunske politike, tudi na osnovi obravnave absolutne revščine in okoljsko-podnebnih sprememb kot utemeljenih razlogov za mednarodno selitev;
- prizadevanje za čimprejšnjo ustanovitev novega razvojno-okoljskega oziroma podnebnega »Marshallovega« plana za zmanjševanje svetovne neenakosti ter prilagajanje na podnebna in druga okoljska tveganja in hkrati odpravo vzrokov zanje.

Mreža za duhovni napredek iz ZDA (NSP) predlaga nov, tokrat globalni Marshallov plan, ki bi za reševanje temeljnih okoljsko-razvojnih problemov sveta (odprava revščine in brezdomstva, kakovostna izobrazba in zdravstvo za vse, ozdravitev planeta) namenjal uvodoma 1–2 % svetovnega BDP, kasneje pa 3–5 % svetovnega BDP. V naslednjih letih bi bila ključna sistematična razvojno-okoljska pomoč bogatejših držav (The Global Marshall Plan, 2008).

Tako zmanjševanje absolutne porabe naravnih virov na prebivalca (zlasti v bogatih državah) kot čim hitrejšo doseganje stabilizacije števila prebivalcev (pospešeno zniževanje rasti prebivalstva v državah v razvoju) sta bistvenega pomena za zaustavitev uničevanja naravnih virov in za sonaravni način zadostitve (zgolj) osnovnih materialnih potreb vsem ljudem. To po mnenju pisca zlasti za bogate države znižane rodnosti pomeni tudi, da stabilizacije oziroma določenega zmanjšanja števila prebivalcev ter staranja prebivalstva ne obravnavajo kot »razvojne grožnje«, »izumiranja belcev«, »izumiranja naroda«, temveč kot normalno pričakovano prebivalstveno fazo zrelega demografskega trenutka

človeške populacije, ki je okoljsko in preživitveno nujna glede na omejeno in preseženo nosilnost planeta. Vsaka, zlasti pa globalno primerjalno materialno bogata država (kot je npr. Slovenija) ima na razpolago številne mehanizme za prostovoljno povečanje npr. števila otrok na žensko (npr. na število 1,8 ali več), ki bi olajšali prilagajanja na razmere staranja prebivalstva.

Glede na neobhodno in pričakovano rast števila prebivalcev zlasti v Afriki pa bodo v prihodnje še bolj intenzivni procesi priseljevanja v države nizke rodnosti, ki jih bo treba strpno, odgovorno in legalno upravljati na globalni ravni. Pri tem bo treba upoštevati vrsto zelo občutljivih kulturoloških, socioloških, psiholoških in drugih dejavnikov priseljevanja, vključno z objektivno večjo občutljivostjo številčno manjših narodov (in držav) do obsega in strukture priseljevanja, saj imajo po mnenju pisca prav vsi narodi pravico do obstoja, napredka in ohranjanja identitete, kulture in načina življenja v narodno in ekosistemsko mozaičnem planetu. Globalizacijski procesi in povečevanje prepada med revnimi ter bogatimi državami povečuje mednarodne migracije, vključno z nenadzorovanimi. Globalno zagotavljanje dostojne kakovosti življenja in materialne ravni v revnejših državah, sistemska razvojna pomoč bogatih držav je prednostni mehanizem za doseganje obvladljivosti mednarodnih migracij.

Pisec sodi, da dolgoročno obvladljiv, pozitiven, za prebivalce, države priseljevanja in odseljevanja zelen obseg migracij prve polovice 21. stoletja lahko prinese zgolj na pravičnosti, solidarnosti, nenasilnosti (proces pospešene demilitarizacije) in sonaravnosti (na principih delovanja ekosistemov) zasnovana demokratična, ekohumanistična ureditev sveta, ki bo sposobna odpraviti svetovno revščino, radikalno zmanjšati neenakost, torej geografske in ekonomske (premoženjske, dohodkovne) razlike, uvesti sonaravno in brezogljivično gospodarstvo ter tako omejiti podnebne spremembe in se nanje prilagajati. Neoliberalni kapitalizem je svetlobna leta oddaljen od navedene vizije, ki je morda za marsikoga (še) utopija ali celo nevarno sanjarjenje, za pisca pa tudi glede migracij in beguncev edina preživitvena in družbeno pravična – civilizacijska alternativa.

V nebesih ni ločenih apartmajev – je sprejemanje drug(ačn)osti kot temeljni pogoj za ravnovesje v sobivanju pronicljivo opisal pater Karel Gržan (2016, 451) ...

3.5.1.3 Okoljsko-podnebna (ne)varnost

Pojem varnosti se je po mnenju Eckersley (2019, 295) tradicionalno dojemal kot sklop pogojev, ki zagotavljajo zmožnost države, da zasleduje svoje nacionalne interese, kar je vključevalo tudi temeljno pravico držav do obrambe svojih ozemelj pred oboroženo agresijo. V zadnjem obdobju se je pojmovanje in koncept varnosti zaradi številnih novih tveganj vsebinsko in prostorsko zelo razširil, tudi na vse bolj perečo problematiko okoljske in podnebne varnosti na lokalni, državni in globalni ravni.

V 20. stoletju se je število svetovnega prebivalstva povečalo od 1,6 milijarde na več kot 6 milijard, torej za skoraj 4-krat. Potrošnja virov, kot so nafta, voda in kovine, se je v

zadnjih 100 letih povečala za več kot 10-krat, še bolj je naraslo onesnaževanje ozračja, z vidika pritiskov na okolje sta tako rast potrošnje na prebivalca kot naraščanje svetovnega prebivalstva ključna in dokaj enakovredna vzroka presejanja nosilnosti planetarnega sistema. Zdravstveno varnost prebivalcev pa zlasti v velikih mestih in industrijskih območjih zelo ogroža onesnaženost ozračja (npr. delci PM z velikim deležem iz prometa), kar povzroča krajšanje življenjske dobe pa tudi prezgodnjo smrt prizadetih prebivalcev. Pandemija covid-19 leta 2020 in 2021 je dramatično in boleče opozorila na vse bolj tesne, zdravstveno izjemno tvegane in nevarne stike (prenos virusov, bakterij) človeške vrste z drugimi zemeljskimi vrstami kot posledico krčenja njihovega življenjskega prostora, antropogene kolonizacije naravnih habitatov.

Register ekoloških (okoljskih) groženj (ETR) držav in regij je sintezni kazalec tveganj, ki vključuje rast prebivalstva, vodni stres, prehransko tveganje, suše, poplave, naraščanje temperature in dvig morske gladine. Vroče točke okoljskih tveganj (*ecological hotspots*) obsegajo pas afriških držav Sahela od Mavretanije do Somalije, južnoafriške države od Angole do Madagaskarja, Bližnji vzhod in države Osrednje Azije od Sirije do Pakistana. Okoli 1 milijarda svetovnega prebivalstva torej živi v geografskih območjih z zelo veliko ekološko ranljivostjo in zelo omejenimi potenciali za soočenje z obsežnimi okoljsko-podnebnimi in drugimi tveganji, razmere pa se bodo v prihodnosti zaradi hkratnega naraščanja prebivalstva in z rastjo okoljskih in podnebnih tveganj še poslabšale.

Države z veliko okoljsko odpornostjo, kot so evropske in severnoameriške države, imajo velike zmogljivosti za blaženje posledic okoljskih groženj, ampak kljub temu niso imune na večplastne učinke prebivalstvenega »preplavljanja«. Tako je t. i. begunska kriza leta 2015 pokazala, da celo glede na skupno število evropskega domačega prebivalstva že relativno manjše število beguncev (bistveno manj kot 0,5 % evropskega prebivalstva) lahko povzroči velik nemir in spremembe političnih sistemov v evropskih državah (Ecological Threat Register, 2020, 2). V letu 2019 je bilo v svetu okoli 25 milijonov beguncev zaradi okoljsko-podnebnih groženj, po oceni sodelavcev Inštituta za ekonomijo in mir pa naj bi bilo do leta 2050 zaradi okoljsko-podnebnih groženj in vojaških konfliktov celo 1,2 milijarde prebivalcev, ki naj bi se preselili (Ecological Threat Register, 2020, 70).

Zdravo okolje, stabilno podnebje, pravica vseh ljudi do medgeneracijsko sprejemljivega deleža naravnih virov vse bolj zakoličujejo biološke podstati človekove in globalne varnosti, tudi za zanamce. Vodno, prehransko, energetska in okoljsko-podnebno (ekosistemsko) varnost je treba doseči na regionalni, državni in globalni ravni. Materialna dejavnost človeštva, zasnovana na stalni gospodarski rasti, je v osemdesetih letih prejšnjega stoletja prvič v zgodovini preseгла nosilno zmogljivost planetarnega ekosistema, prvič v zgodovini človeška vrsta tudi na globalni ravni resno in konkretno ogroža lastno biološko, preživitveno podstat. Po ugotovitvah naravoslovcev in drugih strokovnjakov so že bistveno presežene vsaj tri planetarne okoljske (zgornje) meje: ponori za dodatno

sprejemanje izpustov toplogrednih plinov, pospešeno izgubljanje biotske raznovrstnosti in človekov prekomerni poseg v kroženje dušika, zlasti z rabo dušika v kmetijstvu (Rockström in drugi, 2009). *Po mnenju številnih znanstvenikov je nepovratno izgubljanje pestrosti ekosistemov in vrst celo večji globalni okoljski problem, kot so sicer številni negativni učinki podnebnih sprememb.* Po ocenah biologinj in biologov naj bi na našem planetu živele 5–15 milijonov vrst, letna naravna stopnja izumiranja vrst pa naj bi bila okoli 1–0,1 vrste na milijon vrst. Dejansko pa je danes stopnja izumiranja najmanj nekaj 100-krat večja, po nekaterih ocenah naj bi znašala več kot 1000 izumrlih vrst na en milijon vrst letno (Jacques, 2015, 113).

Zaradi naraščanja svetovnega prebivalstva in porabe materialov ter energije postaja posedovanje in/ali kontrola omejenih naravnih virov tudi varnostna kategorija. V obstoječih svetovnih razmerah se krepijo geopolitični pritiski in celo vojaške intervencije bogatih kapitalističnih držav v države, ki so bogate z nafto. Bogatejše države dolgoročno najemajo npr. v državah že tako revne in prehransko izčrpane Afrike zemljišča za pridelavo hrane, vse pomembnejši postajajo viri sladke vode. Ni izključeno, da bodo v bližnji prihodnosti postala energetska in s tem geopolitično zelo zanimiva najbolj sončna in vetrovna območja sveta, kot je puščavski svet Severne Afrike.

Interesi in želje velikih bogatih držav (zlasti ZDA), nekaterih velikih in hitro razvijajočih se držav v razvoju (npr. Kitajske) po kontroli ključnih, za prihodnost eksistenčno pomembnih naravnih virov (vključno z redkimi kovinami) povečujejo varnostna tveganja in zahtevajo pravične mednarodne dogovore in sporazume o odgovornem upravljanju naravnih virov. Sicer lahko pričakujemo, da bo v primeru nadaljevanja globalnih trendov tekmovanje za naravne vire, v nevarnih razmerah stopnjevanih podnebnih sprememb ter zmanjševanja ekosistemskih storitev, ob naraščajoči družbeni in geografski neenakosti, postalo že sedaj ranljivo okoljsko-podnebno polje tudi ključni razlog okrepljenih mednarodnih migracij, splošne globalne nestabilnosti in možnih meddržavnih konfliktov. Po drugi strani pa je z varnostnega vidika zaskrbljujoče prepletanje in součinkovanje okoljskih problemov: podnebne spremembe povzročajo izgubo biotske raznovrstnosti, širjenje puščav in druge spremembe v kopenskih in morskimi ekosistemih (Malešič, 2012, 278).

Vzroki za okoljske nevarnosti in konflikte so zelo različni, podnebne spremembe kot posledica antropogenih izpustov toplogrednih plinov pa so središčni sodobni sestavni del globalnih okoljsko-podnebnih tveganj. *Posledice podnebnih sprememb so večplastne, vključujejo tveganja glede zmanjšane prehranske varnosti, omejenega dostopa do virov, vode in energije, porast migracij, povečanje bolezni, podnebne motnje krepijo družbeno in ekonomsko nestabilnost* (In-Depth Analysis ..., 2018, 254).

Leta 2016 je globalna koncentracija CO₂ kot ključnega toplogrednega plina v ozračju prvič preseгла 400 ppm (2018 – 407 ppm), od leta 1750 (277 ppm) se je povečala za 46 %. Globalne emisije CO₂ so leta 2018 znašale okoli 37 milijard ton oziroma

4,8 tone CO₂ na prebivalca. K temu je treba dodati še emisije CO₂ zaradi sprememb v rabi zemljišč (zlasti zmanjševanje gozda kot ključnega kopenskega ponora CO₂), ki so leta 2018 znašale okoli 5,5 milijarde ton CO₂. Skupne globalne emisije CO₂ kot glavnega toplogrednega plina v letu 2018 so bile okoli 42 milijard ton oziroma za 55 % večje kot leta 1990. Gospodarsko razvitejše in bogate države sicer počasi zmanjšujejo emisije CO₂, vendar je njihov prispevek k zmanjševanju dejansko bistveno manjši. Pri izračunih emisij posameznih držav se namreč ne upošteva pozitivna bilanca uvoza nad izvozom v izdelkih (npr. iz Kitajske), saj so v uvoženih izdelkih »vgrajene« tudi emisije CO₂ (Global Carbon Budget, 2019). Vse več pa je tudi strokovnih opozoril o nevarnem toplogrednem učinku emisij sproščenega toplogrednega metana zaradi taljenja permafrosta. Podobno velja za opozorila, da naj bi bili emisijski učinki sproščenega metana pri celotni verigi črpanja in rabe zemeljskega plina verjetno celo večji od zmanjšanih emisij CO₂ ob zamenjavi nafte, premoga z zemeljskim plinom (Traber in Fell, 2019, 3, 11).

Posebno poročilo IPCC o podnebni sedanjosti in prihodnosti sveta iz leta 2018 je v svoji strokovni sporočilni zaskrbljenosti dramatično jasno (Global Warming of 1,5 °C, 2018):

1. Človeštvo mora izjemno in pravočasno okrepiti večplastno odgovornost do reševanja soodvisnih globalnih izzivov:
 - a) nujno je hkratno blaženje podnebnih sprememb in prilagajanje nanje;
 - b) ključno je globalno udejanjanje trajnostnega razvoja;
 - c) blaženje podnebnih sprememb mora potekati hkrati z izkoreninjanjem svetovne revščine.
2. Povprečno segrevanje svetovnega ozračja nad 2 °C nad predindustrijsko ravnijo je veliko bolj nevarno, kot je bilo sprva napovedano, torej globalno segrevanje za 2 °C ni več varen ali sprejemljiv cilj. Zgolj z upoštevanjem segrevanja za največ 1,5 °C se je še mogoče izogniti številnim hudim posledicam segrevanja ozračja. To zahteva izdatno zmanjšanje emisij TGP za 45 % (40–60 %) v obdobju 2010–2030 in do leta 2050 praktično doseganje njihove neto ničelne količine oziroma podnebno nevtralnost (2045–2055).
3. Od hitrosti zmanjševanja emisij TGP in povečevanja njihovih naravnih ponorov ter s tem povezanega višanja temperatur ozračja so odvisne večplastne škode, ki so posredno in neposredno v korelaciji z (ne)intenzivnostjo podnebnih sprememb. S pospešenim zmanjševanjem emisij vseh TGP je treba začeti nemudoma, saj se s tem povečajo tudi možnosti prilagajanja ekoloških in humanih sistemov.
4. Za omejitev globalnega segrevanja pod 1,5 °C nad predindustrijsko ravnijo do leta 2050 je treba prednostno in brezpogojno izvesti temeljito zmanjšanje rabe vseh vrst fosilnih goriv (zlasti premoga, pa tudi nafte in zemeljskega plina), pri preostali rabi fosilnih goriv pa uporabiti postopke zajemanja in shranjevanja ogljika. Za energetski prehod je ključna tudi učinkovita in bistveno večja raba različnih OVE, ki naj bi se povečala za faktor 3 do 13.

5. V nekaterih scenarijih strokovnjakov IPCC je predvideno povečanje rabe jedrske energije, v drugih pa tudi njeno zmanjšanje. Povečanje rabe jedrske energije naj bi omogočile sedanje zrele tehnologije ali pa nove tehnologije (npr. manjši jedrski reaktorji, novo uranovo in torijevo gorivo itn.). Jedrska energija naj bi tudi do leta 2050 opravljala sicer omejeno vlogo oskrbe z energijo, pri oceni njene vloge pa obstajajo številne tehnološke in druge negotovosti. V zadnjih letih je prišlo do dramatičnih pozitivnih izboljšav glede proizvodnje in rabe sončne ter vetrne energije, pa tudi tehnologij shranjevanja električne energije.
6. Temeljna je tudi celostna, sonaravna prenova vseh sektorjev gospodarstva, spremembe rabe zemljišč za dvig ponorov ogljika (zlasti povečanje gozdnih površin) in spremembe materialnega in prehranskega življenjskega sloga (bistveno zmanjšanje porabe živalskih proizvodov zaradi potrebnega zmanjšanja emisij metana). Oceani so ponor za 30 % vseh antropogenih emisij CO₂, rezultat pa je med drugim tvegano zakisovanje oceanske vode in druge kemijske spremembe.
7. Stroški udejanjanja prehoda k brezogljicni družbi in gospodarstvu ne bodo nizki, a bodo bistveni nižji od večplastnih koristi, ki jih prinašajo. Sonaravne naložbe v podnebne ukrepe so ekološko-zdravstvena nujnost, ekonomska priložnost in hkrati etična odgovornost do prihodnjih generacij in drugih zemeljskih vrst. Razogljichenje energetike mora biti usklajeno s konceptom trajnostnega razvoja in odpravo svetovne revščine.
8. Omejitev globalnega segrevanja pod 1,5 °C je možno doseči zgolj globalno usklajeno, s pomočjo tržnih in tudi planskih mehanizmov ter zgolj v primeru uveljavitve vrednotnih izhodišč konkretne mednarodne solidarnosti. Ključne so jasne in takojšnje podnebne zaveze držav s podnebno zaostrenimi cilji glede potrebnega zmanjšanja izpustov TGP.

Omejitev globalnega segrevanja na največ 1,5 °C po mnenju sodelavcev IPCC (2018) zahteva manjšo globalno porabo energije (vključno z večjo energetske učinkovitostjo) in hitrejšo elektrifikacijo končne rabe energije ter večji delež virov energije z manjšimi emisijami TGP. OVE (zlasti sončna in vetrna energija s pomočjo tehnologij shranjevanja in proizvodnje vodika – elektroliza) naj bi leta 2050 omogočili 70–85-% kritje potreb po električni energiji, preostalo pa naj bi v omejenih deležih pokrivala jedrska energija in fosilni viri (skoraj v celoti zemeljski plin – okoli 8 % potreb po elektriki) hkrati z zajemanjem in shranjevanjem CO₂ (Global Warming of 1,5 °C, 2018, 23).

Po okvirni oceni so se v zadnjih dveh desetletjih investicije v svetovno energetiko bistveno povečale. V letu 2016 so povprečne letne investicije v svetovno energetiko znašale 1700 milijard dolarjev (2,2 % svetovnega BDP), od tega je bilo zgolj 230 milijard dolarjev namenjeno učinkovitejši rabi končne energije (Global Warming of 1,5 °C, 2018, 229). Skupni letni globalni stroški v obdobju 2015–2050 za blaženje podnebnih

sprememb podnebne modela 1,5 °C naj bi znašali okoli 900 milijard dolarjev, skupne letne investicije za oskrbo z energijo pa 1600–3800 milijard dolarjev. Po najbolj verjetnem globalnem modelu za omejitev planetarnega segrevanja na največ 1,5 °C glede na predindustrijsko obdobje naj bi povprečne letne investicije v obdobju 2016–2035 znašale okoli 2400 milijard dolarjev oziroma 2,5 % svetovnega BDP. V obdobju 2015–2050 naj bi se povprečne svetovne investicije v nizkoogljične tehnologije (zlasti za še večjo rabo OVE) in učinkovito rabo energije povečale za faktor 4–5 (Global Warming of 1,5 °C, 2018, 24, 31), bistveno pa naj bi se znižale investicije v fosilna goriva. Po eni od ocen naj bi leta 2025 investicije v nizkoogljično energijo presegle investicije v fosilna goriva (konec investicij v premog leta 2030), največ investicij naj bi bilo namenjenih za proizvodnjo električne energije iz sončne in vetrne energije, manjši delež pa tudi za proizvodnjo jedrske energije (Global Warming of 1,5 °C, 2018, 230).

Posebno poročilo IPCC iz leta 2018 torej dramatično opozarja, da je globalno segrevanje za 2 °C veliko bolj nevarno, kot je bilo sprva napovedano. Zgolj z upoštevanjem meje 1,5 °C za rast povprečne globalne temperature se je verjetno še mogoče izogniti številnim hudim posledicam segrevanja ozračja (Global Warming of ..., 2018).

Segrevanje pod 1,5 °C pomeni, da bo manj ljudi izpostavljenih hudim vročinskim valovom, močnemu deževju, suši, nevihtam in poplavam. Omejitev segrevanja pod 1,5 °C bi pred izumrtjem zaradi podnebnih sprememb rešila večino svetovnih rastlinskih in živalskih vrst. V primerjavi z 2 °C bi segrevanje pod 1,5 °C pomenilo 10 cm manjši dvig morske gladine do leta 2100, s čimer bi bilo prizadetih manj ljudi, ki živijo v obalnih mestih ali na otokih. Izognili bi se lahko tudi vrsti prelomnih točk, kot je izguba polarnega ledu, ki bi prinesle nenadne in nepovratne spremembe načina življenja. Znatno bi se zmanjšala tveganja za države z nizkimi prihodki in za tiste prebivalce, ki živijo v revščini. Za mnoge od njih že minimalna rast povprečne temperature pomeni razliko med življenjem in smrtjo. Za segrevanje planeta pod 2 °C bi bilo treba glede na leto 2010 do leta 2030 antropogene emisije CO₂ zmanjšati za 20 %, za segrevanje pod 1,5 °C je nujno njihovo radikalno zmanjšanje praktično za polovico.

Posledice podnebnih sprememb (zlasti glede zdravja ljudi) bodo po napovedih švicarskih strokovnjakov v geografskih regijah in mestih sveta občutne, vendar različne. Splošni trendi za 520 večjih mest sveta pa kažejo, da se bodo tudi urbane podnebne razmere zelo spremenile, mesta naj bi do srede 21. stoletja občutila splošni podnebni prehod k bolj subtropskim, torej bolj vročim in bolj sušnim razmeram. Tako naj bi se v mestih severne poloble do leta 2050 podnebni tipi z višjimi temperaturami občutno premaknili proti severu, in sicer v povprečju celo za 1000 km (letno – premik za okoli 15–20 km) (Bastin in drugi, 2019). Leta 2050 naj bi bile glede na analizirane bioklimatske dejavnike (19 kazalnikov) podnebne razmere v Madridu takšne, kot so danes v maroškem mestu Marakeš, v Stockholmu kot v Budimpešti, Londonu kot v Barceloni, Moskvi kot v Sofiji, Seattlu kot v San Franciscu.

Posebno poročilo IPCC iz leta 2018 opozarja, da za radikalno zmanjšanje emisij toplogrednih plinov ne bodo zadostovale zgolj tehnološke spremembe na področju energetike, industrije, prometa in drugih dejavnosti, neobhodne so tudi temeljite spremembe vzorcev potrošnje, načina prehranjevanja (zmanjšanje porabe mesa) in materialnega načina življenja posameznika, gospodinjstev (bivanje, poraba energije in drugih dobrin, prevoz, storitve, rekreacija). Tudi strokovnjaki OZN opozarjajo, da bi človeštvo moralo do leta 2030 izpuste toplogrednih plinov zmanjšati za 15 milijard ton ekvivalentov CO₂ več, kot so obstoječi načrti držav, kar pa bi kljub temu zadostovalo zgolj za doseganje cilja o dvigu povprečne globalne temperature za največ 2 °C (Human Development Report, 2020, 167).

Po predlogu sestavljalcev posebnega poročila Mednarodnega odbora za podnebne spremembe iz leta 2018 (IPCC, 2018), ki dramatično opozarja na nujnost radikalnega zmanjšanja globalnih emisij toplogrednih plinov, bi bilo treba torej najprej do leta 2030 za ohranjanje dviga temperature za največ 1,5 °C do leta 2030 prepoloviti, do srede 21. stoletja pa doseči ničelne neto emisije. Bogate države sveta pa bi morale v obdobju 1990–2030 izpuste toplogrednih plinov zmanjšati najmanj za 50–65 %. Sicer zelo ohlapno opredeljene zaveze držav (brez številčnih ciljev za posamezne države), ki so bile predstavljene na podnebnem srečanju v Parizu (2015), bi v najboljšem primeru povzročile dvig globalne temperature za približno 3 °C. Jerneja Penca (2021) poudarja, da Pariški sporazum predvideva, da države podpisnice same določijo cilje, zaveze pa vsakih pet let obnovijo in zaostrijo.

Ogroženo planetarno ozračje je mogoče učinkovito zaščititi zgolj v primeru, da postane varovanje ozračja, minimizacija antropogenega spreminjanja podnebja, cilj in obveza praktično vseh držav sveta. S tega vidika je zelo pomemben *Pariški podnebni sporazum* kot prvi univerzalni globalni podnebni sporazum okoli 190 držav sveta, ki je bil podpisan 22. aprila 2016, Evropska unija pa ga je ratificirala 5. oktobra 2016. Ključni cilj tega sporazuma je razen povečanja zmogljivosti prilagajanja učinkom sprememb podnebja okrepljeni globalni odziv na nevarnost, ki grozi zaradi spremembe podnebja, in sicer v kontekstu trajnostnega razvoja in prizadevanj za odpravo revščine. Dvig povprečne globalne temperature naj se ohrani znatno pod 2 °C v primerjavi s predindustrijskim obdobjem, a se hkrati nadaljuje s prizadevanji, da se dvig temperature omeji na 1,5 °C v primerjavi s predindustrijskim obdobjem.

Za doseganje dolgoročnega cilja omejitve dviga temperature naj bi države pogodbenice čim prej začele zmanjševati globalno raven emisij toplogrednih plinov, pri čemer se zavedajo, da bodo pogodbenice v razvoju potrebovale več časa za začetek zmanjševanja, a si bodo potem prizadevale za naglo zmanjšanje teh emisij skladno z najboljšimi razpoložljivimi znanstvenimi dognanji. Tako naj bi v drugi polovici tega stoletja bilo doseženo ravnovesje med emisijami toplogrednih plinov iz antropogenih virov in njihovim odstranjevanjem v ponorih, in sicer na osnovi pravičnosti ter v kontekstu trajnostnega razvoja in prizadevanj za izkoreninjenje revščine. Temeljna

pomanjkljivost sicer izjemno pomembnega Pariškega podnebnega sporazuma je zgolj okvirno določena obveznost pogodbenic glede potrebnega zmanjševanja izpustov toplogrednih plinov in odsotnost jasnih sankcij v primeru, da posamezna država ne bo izpolnila sprejetih obveznosti. Vsaka pogodbenica bo po sporazumu namreč pripravila in sporočila podatke glede zaporednih nacionalno določenih prispevkov, ki jih name-rava doseči. Pri obračunavanju antropogenih emisij in njihovega odstranjevanja, ki ustrezajo njihovim nacionalno določenim prispevkom, bodo pogodbenice same skrb-le za okoljsko celovitost, preglednost, točnost, popolnost, primerljivost in doslednost (Pariški podnebni sporazum, 2016).

Glasgowski podnebni dogovor kot rezultat 26. svetovne podnebne konference (2021) je po mnenju okoljevarstvenikov in večine podnebnih strokovnjakov razočaranje, saj ni prinesel konkretnih mehanizmov in jasnih blažilnih nalog posameznih držav za dosega-nje ciljev in obvez sicer po mnenju pisca bistveno preveč ohlapnega Pariškega podneb-nega sporazuma. Lučka Kajfež Bogataj (2021) navaja, da je bilo leta 1992 v ozračju 356 ppm CO₂, leta 2015 401 ppm (čas sprejetja Pariškega podnebnega sporazuma) in leta 2021 415 ppm, kvarni vpliv na ozračje se je torej še povečal. V obdobju mednarodnih pogajanj je koncentracija CO₂ v ozračju narasla za skoraj 17 %. Po mnenju Jerneje Pence (2021) je sprejeti podnebni dogovor hkrati razočaranje in presenečenje, je potrđitev, da mednarodna skupnost pri naslavljanju podnebnih sprememb še naprej tvegano omahu-je. Na prvem mestu med neuspehi so vsekakor prenizki cilji tako pri izvajanju zavez za zmanjševanje izpustov TGP kot pri hitrosti ukrepanja. Prav tako so prenizke vsote sred-stev bogatih držav, namenjenih za blažilne in prilagoditvene podnebne ukrepe (okoli 100 milijard dolarjev na leto). Po sprejetih sklepih naj bi se subvencije za fosilna goriva postopno (!) ukinjale, tudi premog naj bi se začel s časovno zamudo opuščati, živinoreja in promet pa praktično nista omenjena kot pomembna dejavnika za zmanjševanje iz-pustov TGP. Dosežen pa je bil dogovor držav z največ gozdovi, da do leta 2030 ustavijo njihovo krčenje in začnejo z njihovo obnovo. Okoli 100 držav je podpisalo dogovor, da bodo do leta 2030 za 30 % znižale izpuste toplogredno zelo nevarnega metana. Jer-neja Penca (2021) upravičeno sodi, da je treba vlogo mednarodnih okoljskih pogajanj obravnavati kot postopno, procesno zasnovano izboljšavo sistemskih napak kot blaženje (kurativa) posledic – zgrešenega politično-ekonomskega sistema.

Podčrtati velja, da so se v zadnjih 100 letih povprečne temperature ozračja že po-večale za eno stopinjo, torej je manevrski prostor za ukrepanje skrajno omejen, sodobno naraščanje temperatur pa je hitrejše od večine strokovnih napovedi. Če predpostavimo, da bo globalna skupnost izvajala zelo optimističen načrt zmanjšanja izpustov toplogre-dnih plinov, mora EU, če želi uresničiti svojo zavezo za omejitev dviga temperature pod 2 °C, po ocenah Anderssona in Brodericka (2017) nemudoma začeti izvajati program znatnega zmanjšanja absolutnih emisij, z minimalno stopnjo 12 % na leto. Vsakršno odlašanje začetka izvajanja ali stopnja zmanjšanja izpustov na leto, ki je manjša od 12 %,

bo pomenila, da »verjetne« možnosti omejitve dviga temperature že pod 2 °C do srede 21. stoletja ni mogoče doseči ali da bodo potrebna še znatnejša zmanjšanja v naslednjih letih. Takšna raven predlaganega zmanjšanja emisij torej presega cilj načrtovanega nacionalnega prispevka, ki je za EU predstavljal 40-% zmanjšanje emisij do leta 2030 (Andersson in Broderick, 2017), potrebno pa bi bilo vsaj 50–55-% zmanjšanje, kar je EU kasneje tudi vgradila v bolj radikalne podnebne obveze. Vendar bi morala EU za uresničitev podnebnega sporazuma do leta 2030 izpuste toplogrednih plinov zmanjšati za 65 % (Kajfež Bogataj, 2021).

Za veliko večino znanstvenikov, raziskovalcev vzrokov in posledic antropogenega spreminjanja svetovnega podnebja (in drugih ranljivih elementov planetarnega ekosistema) je za zagotavljanje globalne podnebne varnosti predlog naslednji: v obdobju do leta 2050 je razen nujnosti sistemskega planetarnega, kontinentalnega (Evropa), nacionalnega in lokalnega prilagajanja celotnega gospodarstva, infrastrukturnih sistemov in gospodinjstev na podnebne spremembe nujno radikalno zmanjšanje (zgolj delna izjema – kmetijstvo), tako rekoč nična količina vnosa toplogrednih plinov v ozračje. S strani podnebnih strokovnjakov tokrat brezkompromisno zastavljen cilj o največ 1,5 °C višji povprečni temperaturi planetarnega ozračja glede na predindustrijsko temperaturo je v svoji sporočilni noti pravzaprav podnebno strokovno argumentirani, toda v prvi vrsti etični, moralni, roteči poziv za radikalne ekonomsko-družbene spremembe: za korenito, skoraj popolno zamenjavo fosilnih goriv (energetske baze človeštva) z brezogljicnimi viri energije, za radikalno snovno spremembo obstoječega gospodarskega modela rasti v količinsko ravnovesno in krožno gospodarstvo in za organizacijo celotne materialne podstatí družbe znotraj samočistilnih zmogljivosti ozračja.

V dramatičnem poročilu IPCC iz leta 2018 zaradi jasnih napovedi o skrajno nevarnih predvidenih podnebnih posledicah vztrajanja na poti »kot običajno« ni več niti kančka možnosti za kakršno koli izmikanje političnih, finančnih, gospodarskih, civilno-družbenih, verskih in drugih ključnih deležnikov odločanja na globalni, evropski, nacionalni, regionalni in občinski ravni. A relativno varna stopnja 1,5 °C je bila po mnenju Kajfež Bogataj (2021) leta 2021 v Glasgowu »zakockana«. Realno stanje pripravljenosti držav za zmanjšanje izpustov kaže, da bodo leta 2030 izpusti TGP 2-krat večji, kot bi smeli biti za cilj 1,5 °C, torej gre svet proti najmanj 2,7 °C segrevanja. Alejandro Pedregal in Juan Bordera (2022), zagovornika koncepta t. i. ekosocialistične odrasti, sta zelo kritična do poročil IPCC oziroma do nekaterih priporočil za izhod iz podnebne krize. Sodita namreč, da poročila IPCC npr. želijo legitimizirati trajno gospodarsko rast oziroma t. i. zeleno rast – na omejenem planetu. Opozarjata na pogosto spregledane etične, socialne, premoženjske razsežnosti podnebne krize, npr. na dejstvo, da je letni izpust toplogrednih plinov zelo bogatega prebivalca za nekaj velikostnih razredov večji od izpusta revnega prebivalca, zato je podnebna odgovornost bogatih prebivalcev in bogatih držav bistveno večja, opozarjata tudi na ekološki imperializem.

Strokovnjaki predlagajo, da se je treba osredotočiti na tiste spremembe v načinu življenja, ki največ prispevajo k ogljičnemu odtisu (okoli 75 %): prehranjevanje (zmanjšanje porabe zlasti rdečega mesa in mleka, mlečnih izdelkov), bivanje in prevoze. Za več kot 90-% zmanjšanje ogljičnega odtisa (na 0,7 tone na prebivalca do leta 2050), uveljavljanje nizkoogljičnega življenjskega stila in s tem povezanih manjših negativnih posledic podnebnih sprememb pa je nujno tudi sistemsko in takojšnje ukrepanje vseh deležnikov v družbi, ki lahko preživi le kot trajnostna družba, trajnostna civilizacija, ki pa mora hkrati sonaravno varno zagotavljati dostojno raven materialne varnosti (Lettenmeier in drugi, 2019, VI). Pri obveznosti držav, torej pri podnebni odgovornosti pa je razen vsote zgodovinskih izpustov toplogrednih plinov treba upoštevati npr. potrošnjo izdelkov, ki so narejeni na tujem, torej globalizirano svetovno trgovino.

Brez radikalne sonaravno zasnovane spremembe življenjskega sloga prebivalcev bogatega sveta (torej vključno s Slovenijo) kljub pospešenemu tehnološkemu razvoju, in primernim tehnološkim rešitvam, ne bo možno doseči nujne stopnje blaženja podnebnih sprememb in ohranjanja biotske raznovrstnosti. Tehnološke rešitve morajo hkrati spremljati tako ustrezna davčna in monetarna politika, ki bosta krepili ekološke davke, omejili rast neenakosti in spodbudili pravično prerazdelitev dohodka in ustvarjenega bogastva, kot tudi občutno zmanjšanje potrošnje izdelkov in storitev z visokim ogljičnim odtisom. Tako bi bilo treba do leta 2050 porabo mesa zmanjšati za 80 %, doseganje cilja zadovoljivega zmanjševanja emisij pa je možno le v scenariju trajnostne odrasti (Brecelj in drugi, 2019).

Ocenjuje se, da bo do leta 2050 morda na stotine milijonov ljudi zapustilo svoje domove zaradi podnebnih sprememb in degradacije okolja (Za trajnostno Evropo ..., 2019, 13). Svetovna banka sodi, da naj bi zgolj podnebne spremembe v podsaharski Afriki do leta 2050 lahko povzročile migracije do 70 milijonov ljudi (Forging a Climate Resilient ..., 2021, 18). Na mestu je opozorilo Roberta McLemana (2014, 11), da so v preteklosti relativno skromne spremembe podnebja (npr. v srednjeveškem obdobju toplejšega podnebja in v kasnejši »mali ledeni dobi«) pomembno vplivale na spremembe rabe zemljišč in migracijske tokove. V primeru nepravočasnega in zgolj kozmetičnega odziva svetovne skupnosti na podnebne spremembe, torej brez ukrepov radikalnega zmanjšanja emisij toplogrednih plinov in sistemskega prilagajanja na podnebne spremembe bi lahko prav podnebni begunci predstavljali glavnino migracijskih tokov prve polovice 21. stoletja.

Toda v konvenciji OZN okoljske spremembe in revščina niso opredeljene kot razlogi za beg prebivalcev, gre torej za t. i. prostovoljne migrante (Jones, 2018, 33). Martin in sodelavke (2014, 7) opozarjajo na stopnjevanje težav, če se na določenih geografskih območjih hkrati pojavijo npr. ekstremna suša ter politični in drugi konflikti. Tako so leta 2011 obsežna suša in hkratni vojaški konflikti v Siriji povzročili migracije 1,5 milijona

prebivalcev (Klein, 2019, 161). Zaradi že prisotnega pomanjkanja vode so podnebno najbolj ranljiva območja z manj kot 200 mm letnih padavin. Obsežno sušno območje sega vse od Severne Afrike do Bližnjega vzhoda, Irana, Pakistana in Indije. Prebivalstvena rast, revščina, pomanjkanje vode in hrane, podnebne spremembe skrajno ranljive Afrike bodo lahko brez pravočasne in sistemske svetovne razvojno-podnebne solidarnostne akcije sprožili neslutene selitvene premike. Zaradi dviga morske gladine pa so posebej ogrožena obalna območja in otoške države, ki dobresedno izgubljajo življenjski prostor. Novinar Janko Lorenci (2018a) se upravičeno zaskrbljeno vprašuje, kaj bo svetovni Sever naredil s stotinami milijoni beguncev, bežečih z ekološko opustošenega Juga. Skušal se bo zapreti, nesrečni Jug pa se bo pogrezal v kaos, vojne, neusmiljeni boj za preživetje.

V zadnjih letih se je pri migracijah največja vloga posvečala beguncem, ki so bili prisiljeni zapustiti domove zaradi vojne ali politične nestabilnosti. Manjša pozornost pa se je namenjala milijonom ljudi, ki so domove zapustili zaradi podnebnih in ekstremnih vremenskih razmer, čeprav so podnebne migracije žal že realnost sodobnega sveta (Leighton in Byrne, 2017). Po svetu je po oceni Kajfež Bogataj (2014, 225) že sedaj več milijonov ljudi, ki so zaradi pomanjkanja vode postali begunci, njihovo število pa se bo zaradi vse bolj neenakomerne razporejenosti padavin, pojava suš in skrajnih vremenskih pojavov še povečalo. V prihodnje bodo tudi zaradi predvidenega povečanja števila svetovnega prebivalstva do srede 21. stoletja na verjetno le nekaj manj kot 10 milijard (2022 – 8 milijard), povečevanja geografske in družbene neenakosti, podnebnih in drugih okoljskih sprememb migracijski tokovi po napovedih strokovnjakov večji, obsežnejši in bolj globalni kot v preteklosti, njihovo upravljanje pa bo ena od najbolj zahtevnih nalog človeštva.

Sicer zelo tvegane in negotove ocene o razseljenih osebah za obdobje do srede 21. stoletja so zelo različne, od 50 milijonov, 200 milijonov pa celo vse do 1 milijarde prebivalcev (McLeman, 2014; Gnezda, 2016). V strokovnih krogih velja po navedbah Lučke Kajfež Bogataj (2014) in Andreja Gnezde (2016) kot zmerna stopnja konsenza napoved o okoli 200 milijonih okoljskih migrantov do leta 2050 kot najbolj verjetna, če ne bo prišlo do zelenih temeljnih sprememb v blaženju podnebnih sprememb in prilagajanju nanje. Zaradi posledic podnebnih sprememb naj bi bilo že do leta 2050 po zadnjih napovedih razseljenih 200–250 milijonov podnebnih beguncev (Zaplotnik in drugi, 2019). Bolj črnoglede projekcije pa napovedujejo celo milijardo razseljenih oseb (Manifest civilne družbe ..., 2018, 54). Zoran Kus (2019b) navaja oceno OZN, da se bo do leta 2050 število podnebnih selitev povečalo na 200 milijonov do 1 milijardo, od tega jih bo večina namenjena v Evropo. Anastacio in Pereira (2017) realistično opozarjata, da si ne smemo zatiskati oči zaradi dodatnih okoljskih in ekosistemskih omejitev v državah doseljevanja, tudi podnebni begunci seveda lahko poslabšajo stanje ekosistemov v državah doseljevanja.

Prvič v človeški zgodovini je ogrožena okoljsko-podnebna, ekosistemska varnost človeške vrste na globalni ravni, globalno razširjeni kapitalistični model trajne rasti in velike družbene neenakosti pa okoljsko in podnebno varnost še vedno postavlja na obrobje, razen v primerih, ko negodovanje javnosti, potrošnikov zmanjšuje povpraševanje po okoljsko in podnebno spornih izdelkih in storitvah. Brez temeljite spremembe samega načina proizvodnje in potrošnje ter brez globalnega dogovora o znotraj- in medgeneracijsko enakopravni sonaravni rabi naravnih virov se bodo okoljsko-podnebni pritiski še povečevali.

Načelo podnebne pravičnosti vključuje njeno udejanjanje tako med bogatimi in revnimi državami kot med sedanjimi in prihodnimi generacijami. Ekocentrično zasnovana etika pa opozarja, da podnebna pravičnost mora seči tudi na polje odgovornosti človeške vrste do ohranjanja stabilnega podnebja za druge vrste. *Tudi svetovno gibanje Mladi za podnebno pravičnost upravičeno izpostavlja moralno obveznost sedanjih generacij, da radikalno zmanjšajo emisije toplogrednih plinov in tako naslednjim generacijam zagotovijo primerno stopnjo podnebne varnosti kot enega od bioloških temeljev preživetja in kakovostnega življenja.* Pravica do zdravega in varnega ozračja je kršena v prvi vrsti zaradi zgodovinsko dolgotrajnega prekomernega onesnaževanja ozračja in spreminjanja podnebja s strani bogatih držav. Bogate države Severa so torej zgodovinsko najbolj odgovorne za podnebno krizo, ki praviloma najbolj ogroža revne države, ki v ozračje prispevajo skromne količine emisij toplogrednih plinov. Udejanjanje načela podnebne pravičnosti dejansko zahteva korektno poplačilo podnebne oziroma obsežnega zgodovinsko akumuliranega okoljskega dolga revnim državam, ki naj bi po eni od ocen znašal okoli 2000 milijard dolarjev (Martinez-Alier, 2012, 58–60). Potrebna bi bila torej kompenzacija za ekološki dolg bogatih držav, njihov prehod k udejanjanju koncepta odrasti, aktivno sodelovanje in pomoč pri zmanjšanju degradacije in podnebne tveganja v revnih državah.

Klein (2014, 99, 100) je že pred leti predlagala, da naj bi se nemudoma pristopilo h globalnemu energetsko-podnebnemu scenariju, in sicer s pomočjo svetovno usklajene finančne akcije v letni višini okoli 2000 milijard dolarjev, s poudarkom na naslednjih finančnih virih:

- ukinitve državnih finančnih podpor fosilnim gorivom – 775 milijard dolarjev;
- najmanj 25 dolarjev visoka obdavčitev tone ogljika (2022 – 60 dolarjev! – opomba pisca) – 250 milijard dolarjev;
- obdavčenje finančnih transakcij – 650 milijard dolarjev;
- obdavčenje privatnega finančnega kapitala, ki se izogiba kontroli države – 190 milijard dolarjev;
- 1-% obdavčenje milijarderjev – 46 milijard dolarjev;
- 25-% zmanjšanje vojaških proračunov desetih držav z največjimi vojaškimi proračuni – 325 milijard dolarjev.

Vprašanje varnosti v biološkem pomenu vse bolj pridobiva medgeneracijsko razsežnost, vprašanje svobode v rabi naravnih virov in obravnava planetarnega ekosistema kot brezplačnega sprejemalca različnih okoljskih bremen pa temeljno spreminja doseganje koncepte človeške in globalne varnosti. Tako bodo učinkoviti podnebni dogovori možni le v primeru, da bodo zasnovani na sorazmerni odgovornosti za podnebne spremembe, torej na večji odgovornosti razvitih držav zaradi njihove celotne pretekle, kumulativne vsote emisij toplogrednih plinov. Nužen bi bil tudi npr. globalni davek na emisije toplogrednih plinov, npr. dodatna finančna obremenitev letalskih kart, sredstva pa bi se v celoti zbirala v globalnem finančnem skladu za pomoč državam v razvoju, za olajšanje prehoda k brezogljivi energetiki. Prav tako bi bilo treba npr. ob težavah pri oskrbi z vodo doseči, da državne meje v primeru pomanjkanja vode ne bodo ovira za sodelovanje med vlada, podjetji in civilno družbo (Kajfež Bogataj, 2014, 232). Praksa upravljanja z mednarodnimi porečji se mora nadaljevati in okrepiti, da ne bo prišlo do vodnih vojn, ki se lahko glede na stopnjo tveganja kosajo s terorizmom, kibernetiko vojno in jedrskim oboroževanjem. Procesi privatizacije vodnih virov namesto okrepljenih javnih služb za oskrbo z vodo (univerzalna pravica do vode) še dodatno krepijo vodne strese ter geografsko in socialno neenakost v dostopu do temeljne naravne dobrine.

Globalna uveljavitev močnejše in različne trajnostnega sonaravnega razvoja, torej dosledno upoštevanje nosilnosti okolja in njegovih sestavin (npr. ozračja) kot ključne in trajne naravne omejitve obstoječemu kapitalskemu gospodarskemu modelu trajne rasti, je edini preventivni mehanizem, ki dolgoročno zagotavlja ekosistemsko varnost in enakopravnost sedanjih ter prihodnjih generacij. Blaginje človeka ni (več) mogoče zagotavljati brez ohranjanja blaginje ekosistemov, brez ohranjanja sicer dinamičnega podnebnega ravnovesja na lokalni, regionalni in globalni ravni. Tradicionalni nacionalni in mednarodni koncepti zaradi globalno spremenjenih vzrokov in posledic ogrožanja varnosti potrebujejo torej temeljito teoretično in praktično prenovu. Prvič v zgodovini je namreč človeška vrsta z ekosistemsko destruktivnimi posegi in izčrpavanjem naravnih virov začela resno spodkopavati biološke temelje življenja, lastno preživitveno varnost in hkrati že povzročata množično, pospešeno planetarno iztrebljanje drugih vrst.

Kritične teorije varnosti o okolju po ugotovitvah obramboslovca Marjana Malešiča (2012, 280) razmišljajo predvsem v okviru koncepta človekove varnosti, ki poleg ekonomske, prehranske, osebne, skupnostne in politične vsebuje tudi okoljsko razsežnost. Tisti, ki proučujejo okoljske probleme, običajno ne vidijo njihove povezanosti z varnostjo, tisti, ki se ukvarjajo s širjenjem orožja, terorizmom in državljanskimi konflikti, pa ne prepoznajo okoljskih korenin in učinkov teh problemov (Malešič, 2012, 265). Po mnenju pisca je povezovanje okoljsko-podnebnih in družbeno-ekonomskih razsežnosti varnostnih tveganj v zadnjem obdobju vse bolj prisotno, vendar zahtevnih okoljsko-podnebnih ciljev v ekosistemski družbeni ureditvi ne bo možno doseči brez odmika od koncepta stalne rasti, brez uveljavljanja koncepta odrasti in zmerne, sonaravno zasnovanega materialnega standarda za vse prebivalce.

3.5.1.4 Vojaška (ne)varnost in (de)militarizacija

3.5.1.4.1 Vojaška nevarnost – vojna v Ukrajini

»Vojna v Ukrajini ni šah, vendar je črno-bela. To je vojna dobrega proti zlu. Podprite Ukrajino v boju proti zlu.«

Gari Kasparov, 2022

»Nismo bili sposobni doumeti, da je v 21. stoletju, ko bi se morali pogovarjati o tem, kako rešiti svet pred globalnim segrevanjem, nekdo (Putin) pripravljen žrtvovati vse – za kos tuje zemlje.«

Goran Vojnović, 2022

»Nihče bolj ne hrepeni, da bi se vojna končala, kot mi, ki živimo v Ukrajini, vendar je za Ukrajince zelo pomembno, kako se bo vojna končala.«

Taras Bilous, 2022

V zadnjih slabih dveh desetletjih se je Evropa soočila s številnimi kriznimi razmerami širokih razsežnosti. Vse bolj intenzivno in časovno zgoščeno so večplastne in globinske krize posegle v podstati blaginje ter varnosti celine, držav in dejansko vsakega posameznika: dolgoročna in večplastna podnebno-okoljska kriza, krajše, a poudarjene finančne (2008), begunske (2015) in epidemične (2021, 2022) krize.

24. februarja 2022 se je svet soočil še z vojaško krizo sredi Evrope, prišlo je namreč do obsežnega vojaškega napada Ruske federacije (17.098.246 km², 145 milijonov prebivalcev) na suvereno in neodvisno Ukrajino (603.500 km², 44 milijonov prebivalcev). Po podatkih Svetovne banke je bil leta 2021 (nominalni) BDP Ruske federacije 1776 milijard dolarjev (po kupni moči – 4790 milijard dolarjev), Ukrajine pa 200 milijard dolarjev (po kupni moči – 536 milijard dolarjev) (GDP by Country, 2022). V letu 2020 je znašal vojaški proračun Rusije okoli 62 milijard dolarjev, vojaški proračun Ukrajine pa okoli 6 milijard dolarjev (World Military Expenditure ..., 2022), torej je napadena Ukrajina ekonomsko in vojaško bistveno šibkejša od agresorske in jedrske Ruske federacije. Ruska vojaška invazija na Ukrajino je kot četrta, izjemno brutalna krizna (ne)varnostna evropska preizkušnja smrtonosno ponovno opozorila na strukturno nesposobnost svetovne in evropske varnostne politike glede preprečevanja oziroma preventivnega odvrčanja od uporabe vojaške sile za napad na drugo državo ter glede učinkovitega posredovanja po izvršeni vojaški agresiji na suvereno državo. Obenem je ruska agresija na Ukrajino še bolj na obrobje potisnila npr. že tako praktično »spregledane« vojne v državah v razvoju, npr. vojno v Jemnu, ki je po podatkih OZN največja humanitarna katastrofa sodobnega časa ...

Rusi in Ukrajinci, velika sosednja slovanska naroda, imajo dolgo skupno zgodovino, vključno s prvo državo vzhodnih Slovanov, ki je bila ustanovljena v Kijevu z imenom Rus. Oba naroda sta se največkrat skupaj vojskovala, ampak po navedbah Antona Beblerja (2022) nista prvič v vojni na nasprotnih straneh, sedanji konflikt ima najmanj stoletno predzgodovino. Rusko-ukrajinski spor ima torej globlje in starejše razloge, ki segajo krepko v 19. in celo v 18. stoletje. V tem obdobju so se pričele oblikovati ideje modernega naroda, obe tekmici pa sta imeli različna izhodišča, Ukrajina je bila tista, ki je bila doslej šibkejši člen. V zgodovinski spomin Ukrajincev se je npr. zelo vtisnilo pomanjkanje hrane in zlasti lakota med letoma 1932 in 1933, torej v obdobju stalinizma (nasilna kolektivizacija), ki je samo v Ukrajini in južni Rusiji zahtevala najmanj 5 milijonov žrtev.

Ukrajinski zgodovinar Sergij Plohi (Plokhny) (2022a; 2022b) sodi, da je v ukrajinski zgodovini geografija izjemno pomemben dejavnik, Ukrajina predstavlja vrata Evrope, saj povezuje evropski vzhod in zahod. Zgodovinski odnosi med Rusijo in Ukrajino so zelo kompleksni in dinamični, od teženj po vzpostavitvi lastne ukrajinske države, do ruske hegemonije in agresivnega udejanjanja načrtov njene rusifikacije ter zanikanja avtohtone ukrajinske kulture in jezika (Plohi, 2022a).

Politični geograf Jernej Zupančič (2021) uvršča območje Vzhodne Evrope, vključno z Ukrajino, v območje evropsko-ruskega rivalstva. Leta 2014, le slab mesec po končanih zimskih olimpijskih igrah v kavkaškem Sočiju (Rusija), se je začel niz dogodkov, ki so močno vplivali na odnose med Rusijo in EU. Krimski polotok je bil po drugi svetovni vojni dodeljen Ukrajini. Zaradi strateškega pomena so v preteklih desetletjih tja doseljevali predvsem rusko prebivalstvo, ki predstavlja sedaj večino, ob sorazmerno številčni regionalni manjšini Ukrajincev, Krimске Tatarе in Nemce pa so pregnali po drugi svetovni vojni. Rusi so na Krimu organizirali kampanjo za doseganje avtonomije, referendum pa so pozneje vodili pod rusko taktirko v smeri neodvisnosti Krima. Po razglasitvi neodvisnosti (2014) so zaprosili za priključitev k Rusiji, ruska дума (parlament) pa je to uresničila v vsega nekaj dneh. Krim je po mnenju Zupančiča (2021, 173) po učinkovitem upravljanju ruski, mednarodno pravno pa ukrajinski. Poleg tega se je malo pozneje pričel tudi upor v vzhodni Ukrajini, kar je skupaj s Krimom povzročilo t. i. ukrajinsko krizo, ki se je po agresiji Rusije na Ukrajino februarja 2022 krvavo in brutalno ozemeljsko razširila praktično na celotno Ukrajino. Putin je pravzaprav rusko agresijo na Ukrajino napovedal že 25. aprila 2005. V poslanici federalnemu zboru ruske federacije je namreč razpad Sovjetske zveze označil za največjo geopolitično katastrofo stoletja (Šuklje, 2022). Sergij Plohi (2022b) poudarja, da je vojna v Ukrajini izjemno brutalna osvajalska vojna za ostanke propadlega cesarstva. Obdobje vojn se s koncem hladne vojne tudi v Evropi žal ni končalo, vrnilo se je tudi osvajanje ozemelj, v Ukrajini že z rusko aneksijo Krima leta 2014.

Začetek sodobnega poslabšanja rusko-ukrajinskih odnosov sta po mnenju Beblerja (2022) leta 2004 prinesli oranžna revolucija v Kijevu in izvolitev protiruskega Viktorja Juščenka za predsednika ukrajinske republike. Busheva administracija je politični

obrat sklenila izrabiti za zabijanje klina med Ukrajino in Rusijo s procesom vključevanja Ukrajine v Nato. Zlasti načrtovano širitev Nata na ruska »zgodovinska ozemlja« je rusko vodstvo obravnavalo kot grožnjo varnosti Ruske federacije. Zahodni politiki pa tega niso jemali resno in so ignorirali večkratne ruske proteste in javne napovedi ruskih protiukrepov.

Notranji ukrajinski konflikt je izbruhnil novembra 2013 v Kijevu z množičnimi protesti na osrednjem Trgu samostojnosti (Majdanu). Povod za to pa je bil povezan s sklenitvijo asociacijskega sporazuma med EU in Ukrajino. Notranja kriza je dosegla vrelišče februarja 2014 z obojestranskim streljanjem v središču Kijeva med protestniki in policisti ter z več smrtnimi žrtvami. Predsednik Ukrajine Viktor Janukovič je pobegnul na vzhod države in nato v Rusijo. Politična kriza v osrčju države je dala po mnenju Beblerja (2022) povod za odkriti meddržavni rusko-ukrajinski spopad. Ruska vojska, ki je bila že prej legalno navzoča v Sevastopolu, je z vidno podporo večine prebivalstva zasedla celotni polotok. Operacija na Krimu se je razpletla brez odpora in človeških žrtev, z vdajo približno 22.000 pripadnikov ukrajinske vojske, z večinsko odločitvijo prebivalstva za samostojnost na referendumu marca 2014, z odcepitvijo Krima od Ukrajine in ponovno vključitvijo Krima in mesta Sevastopol v Rusijo, tokrat kot dveh zveznih enot.

Anton Bebler (2022) ocenjuje, da je državni udar februarja 2014 v Kijevu ponudil priložnost za javno izražanje odcepitvenih teženj tudi na jugovzhodu Ukrajine, za vstaje v več ukrajinskih mestih, za trganje ukrajinskih in izobešanje ruskih državnih zastav. Vstaje so preživele v Donecku in Lugansku, kjer so aprila 2014 razglasili ljudski republiki, izpeljali lokalne volitve in izvolili novi vodstvi. Maja 2014 so izpeljali dva referenduma o avtonomiji in sklenili dogovor o združitvi dveh republik Doneck in Lugansk s skupnimi oboroženimi silami. Temu je sledila vojna z ruskimi in ruskojezičnimi vstajniki na eni in ukrajinsko vojsko na drugi strani. Vojna je terjala 14.000–20.000 smrtnih žrtev in povzročila ogromno gospodarsko škodo (Bebler, 2022). Mlačni odziv mednarodne skupnosti na ruski prevzem Krima je Putin po mnenju Romana Kirna (2022) očitno razumel kot znak slabosti ZDA in EU.

Vključitev Krima v Rusijo leta 2014 brez soglasja Ukrajine je že takrat predstavljala ključni izziv evropskega varnostnega sistema (The Ukraine Conflict ..., 2015). V poročilu stockholmskega Mednarodnega inštituta za raziskovanje miru (SIPRI) leta 2021 je bila Ukrajina opredeljena kot evropska država s ključnim ozemeljskim konfliktom vse od leta 2014, torej po ruski zasedbi Krima in z nelegalno razglasitvijo republik Donbas in Lugansk. Kljub številnim mirovnim sporazumom (npr. drugi Minski sporazum v letu 2015 – podpisnice Rusija, Ukrajina, Francija in Nemčija) je bilo npr. v letu 2019 403 spopadov s smrtnimi žrtvami in leta 2020 109 spopadov. Strokovnjaki so stanje v Ukrajini označili kot »območje stalnega, nerešenega konflikta« (SIPRI Yearbook, 2021, 7). Anton Bebler (2022) sodi, da Ukrajina ni izpolnila večine od sprejetih obveznosti drugega sporazuma v Minsku, zavračala je uveljavitev avtonomije Donbasa znotraj Ukrajine, pri

tem pa so jo podpirale zahodne države (ZDA, Nemčija in Francija). Obenem navaja, da novoizvoljeni predsednik Volodimir Zelenski po letu 2019 ni izpolnil svoje predvolilne obljube, da bo ustavil oboroženo nasilje in obstreljevanje dveh samooklicanih republik, napovedal pa je tudi namero Ukrajine, da ponovno postane jedrska sila.

Večina Ukrajincev govori rusko, kar je Putin interpretiral tako, da so prebivalci Ukrajine – Rusi. Po mnenju raziskovalnega novinarja Ervina Hladnika Milharčiča (2022) je Putin Ukrajino razglasil za Rusijo, vojna za Ukrajino je torej tudi vojna za njeno identiteto. 24. februarja 2022 pa je prišlo do množičnega napada ruske vojske na Ukrajino z ozemlja Ruske federacije in Belorusije, tarče napadov s kopnega in iz zraka so bili vojaški in številni civilni objekti, vključno z bolnicami, šolami, vrtci, domovi starejših, sirotišnicami, stanovanjskimi območji. Rusko raketiranje objektov v neposredni bližini jedrskih reaktorjev največje ukrajinske jedrske elektrarne Zaporožje, zasedba in na srečo le krajša prekinitvev zunanje oskrbe z električno energijo poškodovane jedrske elektrarne v Černobilu je nedvoumno širše, resno opozorilo na oskrbno in varnostno veliko tveganje jedrskih elektrarn, civilnih jedrskih reaktorjev zlasti v kriznih vojaških razmerah, ki niso varnostno grajeni za vojne razmere in vojaške napade s kopnega in zraka. Ukrajinski zgodovinar Sergij Plohi (2022b) opozarja, da je bil ob brutalnem napadu Rusije na Ukrajino spregledan učinek ruskega prevzema nadzora nad ukrajinskimi jedrskimi elektrarnami, saj so že na začetku vojne okoli največje jedrske elektrarne v Evropi potekali srditi vojaški spopadi, prava bitka. Ukrajinski predsednik Volodimir Zelenski je opozoril, da je bila 25. avgusta 2022 Evropa le korak oddaljena od velike jedrske katastrofe, saj je prišlo do začasnega odklopa zasedene JE Zaporožje iz ukrajinskega električnega omrežja (hladilne sisteme mora napajati elektrika) zaradi škode na bližnjih električnih daljnovodih. Obe strani sta se medsebojno obtoževali glede obstreljevanja v okolici JE v Zaporožju. Po navedbah Moskve naj bi bila JE tarča še dveh ukrajinskih artilerijskih napadov, po navedbah Kijeva pa naj bi obstreljevanje povzročila ruska vojska.

Ukrajinska vojska in civilno prebivalstvo sta se odzvala s silovitim, za ruske okupacijske sile nepričakovanim vojaškim in državljanskim odporom, z etično povsem upravičeno obrambno vojno, ki je onemogočila načrtovano bliskovito vojno ruske vojske. EU je v primerjavi z letom 2014 le sprožila obsežne, ostrejšje in bolj sistematične sankcije proti Rusiji in napadeno Ukrajino vsestransko podprla. Številne, zlasti sosednje evropske države (največ Poljska) so solidarnostno in sočutno sprejele več kot 5 milijonov ukrajinskih beguncev (kar se v primeru številnih beguncev, migrantov iz muslimanskih držav leta 2015 v taki meri ni zgodilo ...). Med ukrajinskimi begunci so bili zlasti otroci, ženske in ostareli prebivalci, ki so bili zaradi vojnih razmer prisiljeni zapustiti svoje domove in najbližje, njihovi sinovi in očetje pa so se v velikem številu odločili za oboroženi odpor in so ostali v Ukrajini. Zlasti članice pakta Nato so podprle Ukrajino tudi z orožjem, zaradi realne nevarnosti jedrskega spopada v vojni z Rusijo, možnega začetka tretje svetovne vojne pa ni prišlo do neposrednega kopenskega ali letalskega vojaškega posredovanja

Nata. Prav tako Nato zaradi nevarnosti bistvene razširitve vojne in možnosti jedrskega spopada uničujočih razsežnosti ni zaprl zračnega prostora nad Ukrajino, kljub številnim rotečim in obtožujočim prošnjam ukrajinskega predsednika Zelenskega. Putin bo, zlasti po grozljivih dokazih genocida nad civilnim prebivalstvom v Buči in v nekaterih drugih naseljih, po mnenju pisca upravičeno uvrščen na seznam vojnih zločincev. Svetlana Slapšak (2022, 57) sodi, da je vsako maščevanje nad neoboroženimi civilisti (navaja primer maščevanja nacistov v drugi svetovni vojni v slovenskih Dražgošah in grški vasi Disto-mo) vojni zločin, zločin proti človeštvu.

Rizman (2022) meni, da Putin s preživelu in zgodovinsko večkrat dokazano neučinkovito »tankovsko« logiko zlasti zaradi zahtevne pokoritve ukrajinskih mest ne more za daljše obdobje zmagati, podobno velja tudi za vojaški koncept ZDA pri vzpostavljanju in nasilnem mednarodnem širjenju »demokracije in svobode«. Tudi Peter Kovačič Peršin (2022b) navaja, da je Evropa v zadnjih treh desetletjih podlegla politiki ameriškega imperializma, ki hoče ZDA ustoličiti za edino svetovno velesilo. Amerika je s širjenjem Nata obkoljevala Rusijo, kar je postalo po njegovem mnenju velika muka današnje Ruske federacije. Toda na drugi strani Kovačič Peršin (2022b) opozarja, da Ukrajina ni sprejela dejstva, da je tamponska država, saj naj bi jo zaslepila fascinacija, da bo postala pomemben člen v novi svetovni ureditvi.

Obenem prihaja do krhanja odnosov med Putinom in ožjo politično elito, dolgo jih je večina vdano služila Putinu in tudi ob asistenci Zahoda prala naropani denar v zahodnih metropolah in davčnih oazah, se z razkošnimi jahtami bahaško razkazovala kopenski »raji« v številnih pristaniščih sveta. Marcel Štefančič (2022a) opozarja, da so se ruski oligarhi brez težav vklopili v zahodni realni kapitalizem, kot ustvarjen za njih, lastnike ekscesnih količin mračnega, umazanega, koruptivnega kapitala, ki se uspešno izmika obdavčitvi, zato pa višje davke plačujejo vsi drugi.

Rudi Rizman (2022) sodi, da je treba napad Putina oziroma Rusije na Ukrajino februarja 2022 razumeti tudi kot geopolitično maščevanje; Putin želi nasilno, po brezobzirni stalinistični metodi restavrirati razpad Sovjetske zveze, razpad večnacionalnega imperija pod rusko hegemonijo. Po njegovem mnenju je razpad Sovjetske zveze največja katastrofa 20. stoletja in globoko ponižanje. Z nasilno priključitvijo Krima, dejansko zasedbo Donbasa, dela Gruzije in Moldavije, ki so jim sledile blage sankcije Zahoda, je Putin začel agresivno in osvajalno vojaško širiti geopolitični vpliv. Bil je veliko uspešnejši kot ZDA, in njej podrejeni pakt Nato, ki so po vrsti izgubljale na mednarodnih bojiščih v Iraku in Afganistanu. Številni na Zahodu so bili po koncu hladne vojne prepričani, da bi morali po razpustitvi Varšavskega pakta razpustiti tudi Nato (Rizman, 2022). Zlasti po tistem, ko je ameriški politolog Francis Fukuyama razglasil globalno zmago liberalne demokracije in z njo »konec zgodovine«. Mojca Pišek (2022) pa poudarja, da veliki zagovornik liberalne demokracije Fukuyama leta 1992 ni mogel ničesar vedeti o njenem nasprotju, t. i. iliberalni demokraciji, ter o nasprotju prostotržnega kapitalizma

– avtokratskem kapitalizmu ruske in kitajske inačice. Zahod se je, ko je gledal proti protidemokratskim in divjim kapitalističnim modelom Rusije in Kitajske, moralno zgražal. Vendar je hkrati hitel graditi obrate in potilnice na Kitajskem in sklepati bajne »win-win« posle z bogatimi ruskimi oligarhi.

Podčrtati velja dejstvo, da se je Ukrajina po razpadu jedrsko izjemno močne Sovjetske zveze na podlagi mednarodnega dogovora odpovedala jedrskemu orožju. Razpologala je namreč z eno tretjino jedrskega arzenala, ki ji je ostal po razpadu prejšnje skupne države. Rizman (2022) poudarja, da so bile Rusija, ZDA in Velika Britanija (in seveda Ukrajina) med podpisnicami dokumenta iz leta 1994, po katerem naj bi po jedrski razorožitvi Ukrajine jamčile za njeno varnost in ozemeljsko celovitost ter neodvisnost. Poudariti velja, da je bila Ukrajina po jedrskem orožju tretja najbolj oborožena država sveta. Številni ukrajinski politiki so že po aneksiji Krima Rusiji poudarjali, da je bila jedrska razorožitev Ukrajine njena velika zgodovinska napaka, bila je večkrat kaznovana (Krim, Donbas, ruski napad leta 2022), ne pa nagrajena za izrazito demilitarizacijsko dejanje ... Ostala je brez jedrskega orožja (imela je okoli 2500 kosov taktičnega jedrskega orožja) – in brez mednarodno zagotovljene varnosti. Podpisnice budimpeškega sporazuma o jedrski razorožitvi Ukrajine torej niso zaščitile suverenosti Ukrajine, celo več, Rusija kot sopolisnica sporazuma je februarja 2022 začela z okupacijo Ukrajine – tragična potrditev nesposobnosti globalne varnostne doktrine, zaščite napadene nejedrske države s strani velike jedrske sile.

Ob vsej upravičeni večplastni podpori napadeni Ukrajini ne smejo ostati spregledane napake Zahoda, v prvi vrsti ne dovolj prepričljiva in iskrena prizadevanja, da bi Rusijo kot pomembno partnerico vključili v mirovno arhitekturo Evrope (Rizman, 2022). Diplomat Roman Kirn (2022) sodi, da je padec berlinskega zidu prinesel priložnost, da se odnos z Rusijo zgradi na drugačnih temeljih, da si jo Evropa približa, jo obravnava enakopravno. Vendar je igro dobila Amerika, katere neokonservativci so želeli Rusijo čim bolj oslabiti.

Številni nekdanji vodilni politiki Evrope (npr. nekdanji nemški premier Schröder) so se za bogate honorarje udinjali državi, ki je pod vodstvom avtoritarnega Putina in njegove ozke politične elite ter oligarhov vse bolj samozavestno pospeševala erozijo že tako šibke demokracije. Vznemirljive napovedi o skorajšnjem sprejetju Ukrajine in Gruzije v Nato so spodbudile Putinove pamflete zlasti o t. i. demilitarizaciji in denacifikaciji Ukrajine, na kar je že pred leti opozarjala tedanja nemška kanclerka Angela Merkel. Kovačič Peršin (2022b) upravičeno opozarja, da je padec komunističnega režima močno prebudil prozahodne težnje ruskega naroda, ki so stare vsaj dve stoletji. Vendar Evropa, ki bi morala biti zainteresirana za tvorno sožitje z Rusijo, te želje ni znala slišati. Evropa brez Rusije po njegovi sodbi nikoli ne bo stabilna in suverena, Rusija pa bo odrezana od Evrope in demokracije tonila v azijski despotizem in revščino. To pa je scenarij za nove evropske vojne, zaskrbljeno svari Peter Kovačič Peršin (2022b).

Rizman (2022) sodi, da so šli zmagovalci hladne vojne mnogo predalet s »*Pax Americana*« ter v svoji pretirani samozavesti in aroganci, kar pa seveda v nobenem primeru ne opravičuje brutalnega napada Putinove Rusije na Ukrajino. Dejansko je bila napoved članstva Ukrajine v paktu Nato zgolj priročen izgovor za napad avtokratskega Putina, ki se bolj kot Nata boji demokracije. Prav tako ni nobenega dvoma, da si izrazita in nedvoumna obrambna, eksistenčna vojna Ukrajine zasluži obilno humanitarno (tudi sprejem beguncev) in finančno pomoč, tudi pomoč v orožju za obrambo prebivalcev in suverenosti (podobno kot za obrambno vojno Slovenije junija 1991). Bernard Nežmah (2022) poudarja, da je ruski vojaški napad na Ukrajino udarec po civilizaciji: raketiranje stavb, smrtni davek in uničevanje družbene strukture so tako grozljiva devastacija, da je ni opravičevati s katerimi koli povodi in razlogi. Navaja, da je dal Gorbačov konec osemdesetih let 20. stoletja pristanek na združitev Nemčije, saj so mu zahodni kolegi zagotovili, da se Nato ne bo širil naprej proti Sovjetski zvezi. Sprejeli so ga kot soigralca in iskali njegovo soglasje, Putinu pa je nova politika jemala status faktorja, partnerja – in neupoštevani voditelj supersile se je pretvoril v lik antagonista in demona (Nežmah, 2022). Tudi Vlado Miheljak (2022) opozarja na prelomljeno obljubo, da se po združitvi Nemčije Nato ne bo širil proti vzhodu, torej bliže mejam Sovjetske zveze.

Spomenka Hribar (2022) poudarja, da glede krivde Vladimirja Putina za napad na Ukrajino seveda ni nobenega dvoma, ruski napad je zavržno, nemoralno, absurdno dejanje, vredno obsodbe z vseh vidikov. Vendar sodi, da je za današnji odnos EU – Ruska federacija, ki se je zavozljal ob napovedi sprejema Ukrajine v EU in ob širjenju Nata proti vzhodu, temeljno vprašanje naslednje: zakaj se ZDA in »Evropa« niso držale obljube, da se po razpustitvi sovjetskega imperija Nato ne bo širil proti vzhodu? Če bi se držali dogovora, bi to pomenilo začetek novega obdobja sodelovanja »Evrope« (EU) z Rusko federacijo. Po sesutju ruskega boljševiškega imperija pa so ZDA z zvesto služabnico »Evropo« najprej postavile raketne sestave, usmerjene proti Rusiji, npr. na poljsko-rusko mejo. Po njenem mnenju je taka odločitev nedvomno vplivala tudi na notranjo politiko v Ruski federaciji, občutek ogroženosti je vedno humus za ustanovitev in vzdrževanje avtoritarnega sistema (Hribar, 2022).

Gojko Stanič in sodelavci (2022, 109) navajajo, da je ob razpadu Sovjetske zveze ameriški predsednik Reagan obljubil Gorbačovu, da se Nato ne bo širil na vzhod. Iste obljube so ponavljali prvi mož NATA Manfred Wörner, ameriški predsednik George Bush starejši, 9. februarja 1990 ameriški zunanji minister James Baker, francoski predsednik Francois Mitterrand, britanska premierka Margaret Thatcher, kancler Zahodne Nemčije Helmut Kohl. Slovenski razvojni svet sodi, da pomeni vojna v Ukrajini zmago vojaškoindustrijskega kompleksa nad človeštvom, saj bodo velikanska sredstva šla za oboroževanje. Zaradi realno mogoče podnebne katastrofe pa bi morali iti čim prej na pot trajnostnega načina življenja (Stanič in drugi, 2022, 110).

Vojna v Ukrajini je med drugim jasno in nedvoumno potrdila, da so jedrske elektrarne zlasti v kriznih vojnih razmerah eden od ključnih vojaških ciljev, neposredni objekt vojaške zasedbe ali/in napada. V Ukrajini je 15 delujočih jedrskih reaktorjev v štirih JE, ki proizvajajo polovico električne energije. Ruska vojska je namreč takoj na začetku vojne operacije zavzela območje nekdanje černobilske jedrske elektrarne. Sicer zaprta jedrska elektrarna (ne obratuje od jedrske katastrofe leta 1986) je po ruski zasedbi za krajše obdobje ostala brez zunanjega vira oskrbe z električno energijo, kar je povzročilo zaskrbljenost ukrajinskega vodstva in evropske politike. Kasneje je na srečo prišlo do oskrbe černobilske JE z električno energijo iz bližnje sosednje Belorusije.

3. marca 2022 zjutraj pa je ruska vojska zavzela tudi največjo jedrsko elektrarno v Zaporožju (šest jedrskih reaktorjev, skladišče radioaktivnih odpadkov) in 4. marca 2022 izvedla raketni napad nanjo, kar je povzročilo požar na objektih v bližini jedrskih reaktorjev. Obstajala je torej neposredna nevarnost, da bi ruske sile povzročile jedrsko nesrečo velikih razsežnosti. BBC je 5. avgusta 2022 objavil novico, da ruska vojska uporablja območje JE Zaporožje za raketne napade na civilne cilje. Rusija naj bi torej izkoriščala status območja JE Zaporožje kot zaščitene območja, kar naj bi zmanjšalo tveganje povračilnega odgovora ukrajinske vojske. Mednarodna agencija za jedrsko energijo (IAEA) je avgusta 2022 zaskrbljeno opozorila, da je JE Zaporožje popolnoma brez kontrole, vsaka nesreča v JE Zaporožje pa bi imela katastrofalne posledice (Tobias in Davies, 2022). Jedrski reaktorji JE Zaporožje so sicer varnejši od jedrskih reaktorjev JE Černobil, vendar niso prav nič manj ranljivi v primeru vojaškega napada, kar velja za vse jedrske reaktorje po svetu. Jedrski reaktorji torej nimajo vgrajene systemske zaščite pred raketno-bombnimi napadi, največjo nevarnost pa predstavlja prekinitve sistema hlajenja, ki preprečuje nenadzorovano naraščanje temperature, taljenje jedrske sredice in s tem eksplozivne jedrske razmere, podobne, kot so bile v japonski JE v Fukušimi leta 2011.

Po napadu Putina na Ukrajino se je energetska odvisnost EU od ruskih energentov razkrila tudi kot veliko varnostno in geopolitično tveganje, ki je v določeni meri ohromilo oziroma upočasnilo varnostne sankcije proti Rusiji. EU je namreč pred ukrajinsko krizo uvažala okoli 45 % zemeljskega plina in 25 % nafte iz Rusije, energetska odvisnost je bila zelo velika. Rusija je okoli 40 % vseh proračunskih sredstev in s tem vojaškega proračuna pridobivala od uvoza nafte in plina v EU, države EU so doslej za ruska fosilna goriva plačevale okoli 100 milijard evrov na leto. ZDA so po napadu Rusije na Ukrajino prve prepovedale uvoz energentov iz Rusije, saj nočejo sofinancirati Putinovih vojn, hkrati pa želijo Evropi prodajati utekočinjeni zemeljski plin in povečati prodajo orožja. Izvršni podpredsednik Evropske komisije Timmermans je predstavil načrt, po katerem naj bi EU do konca leta 2022 lahko zmanjšala odvisnost od ruskega plina za dve tretjini. Leta 2021 je namreč EU, ki sicer uvozi 90 % plina, iz Rusije uvozila 155 milijard m³ plina oziroma okoli 40 % celotnega uvoza. »Osvobajanje« Evrope od Putinovih fosilnih goriv je po načrtu Evropske komisije zasnovano na »turbo« uresničevanju evropskega

zelenega načrta o energetski preobrazbi, s poudarkom na zmanjšanju porabe energije z varčevanjem, razpršenosti uvoza goriv in pospešenem prehodu k čistejšim oblikam energije (pospešeno povečanje deleža OVE, npr. podvojitev fotovoltaičnih zmogljivosti do leta 2025 in počvetverjenje do leta 2030).

Zmanjšanje uvoza plina iz Rusije naj bi EU nadomestila zlasti z dodatnimi nakupi utekočinjenega plina (LNG) iz Egipta, Katarja, ZDA, manjša količina plina pa naj bi prišla iz Alžirije, Azerbajdžana in Norveške. Preostanek naj bi nadomestili s povečano rabo obnovljivih virov energije, npr. s strešnimi sončnimi elektrarnami, znižanjem ogrevanja zgradb za eno stopinjo, pospešenim postavljanjem toplotnih črpalk, pa tudi s proizvodnjo biometana in vodika, ki lahko nadomesti zemeljski plin. Načrtuje se pospešitev izdaj dovoljenj za postavljanje infrastrukture za večjo rabo OVE. Uvoženo rusko nafto pa naj bi med drugim nadomestili z večjimi črpanji v ZDA in Saudovi Arabiji, pa tudi v Venezueli in Iranu, ki so sicer deležne ostrih sankcij zlasti ZDA. Timmermans namesto nadaljevanja financiranja fosilnih goriv in ruskih oligarhov podpira večjo rabo OVE, ki med drugim ustvarjajo nova delovna mesta v EU. Z rusko vojno proti Ukrajini naj bi se torej pospešil, ne pa zavrl zeleni, trajnostni prehod EU, ki bi se hkrati znebila geopolitično tvegane odvisnosti od ruskih fosilnih goriv. Ni pa izključeno, da se bo za krajše obdobje podaljšala proizvodnja energije v obstoječih elektrarnah na premog, morda tudi v nekaterih jedrskih elektrarnah.

Slavko Splichal (2022) opozarja, da je nedavna ruska agresija v Ukrajini še bolj kot pandemija razkrila globalni vzpon avtoritarizma s številnimi lokalnimi različicami. Razgalila je ranljivost demokratičnih institucij, utrujenost demokracije in njihovo relativno nemoč v boju proti vzponu avtoritarizmov in populizmov po Evropi. Mojca Pišek (2022) opozarja na ravnanje evropskih desničarjev, ki so takoj po napadu Rusije na Ukrajino od simpatij do putinovskega iliberalizma prestopili v koalicijo zahodnih vrednot. Z danes na jutri so se slovenski, madžarski, poljski, italijanski, nizozemski, francoski in britanski konservativni nacionalisti prelevili v velike zagovornike svobode, demokracije, človekovih pravic in vladavine prava, ki so jih še včeraj teptali z besedami in dejanji. Ampak po njenem mnenju evropskih vrednot nič ne ogroža bolj kot površinsko, nepristno, oportuno in militarizaciji naklonjeno simpatiziranje z Ukrajino (Pišek, 2022).

Bećir Kećanović (2022) meni, da je vojna v Ukrajini dokončno pokopala iluzije svetovnega reda, univerzalne civilizacije in bratstva, da se nikoli več ne ponovijo zločini in grozodejstva druge svetovne vojne. Evropa je v zadnjih desetletjih sicer okrepla prizadevanja za razvoj mehanizmov za mirno, nenasilno preventivno reševanje konfliktov in kriznega upravljanja (*The Ukraine Conflict ...*, 2015). Po mnenju Petra Kovačiča Peršina (2022b) je patološka in zločinska logika sprožila genocid nad bratskim ukrajinskim narodom, obenem pa ponovno opozorila na absurd vsakršne vojne, ne le totalne, kakšna je postala agresija Ruske federacije na Ukrajino. Poudarja, da je treba najprej razumeti, kaj je vojna, da bi logiko vojaškega reševanja sporov zavrgli.

Rusija in Ukrajina prispevata petino svetovnega izvoza koruze, tretjino pšenice in 60 % proizvodnje sončničnega olja (Global Peace Index, 2022, 66). Ukrajinska vojna je razen geografije svetovne prehrane (Ukrajina – globalno pomembna žitnica Evrope in pomembna izvoznica žita tudi v Afriko in na Bližnji vzhod, Rusija – velika izvoznica zlasti pšenice) korenito spremenila vojaško geografijo, zato se bo verjetno varnostna strategija Evrope temeljito spremenila, zlasti če ne bo prišlo do radikalnih političnih sprememb v Rusiji, do padca Putina in njegovih somišljenikov.

Leta 2014 je bil krepko načet (ruska zasedba Krimea), po razglasitvi Donbasa in Luganska kot »suverenih« republik dodatno okrnjen, leta 2022 pa je bil z rusko agresijo na Ukrajino radikalno prekinjen proces okrepljenega sodelovanja EU in Rusije iz devetdesetih let 20. stoletja. V nedoločnem časovnem obdobju je torej Rusija izgubila možnost partnerstva z EU, ki bi obem stranem na domačem in mednarodnem polju prineslo številne pozitivne, tudi varnostne prednosti in medsebojna zagotovila. Takoj po ruski agresiji na Ukrajino so številne evropske države začele sprejemati obveze o povečevanju vojaških sporazumov, Nato pa bo še okrepil vojaško prisotnost v vzhodno- in srednjeevropskih članicah. Po Putinovi »zaslugi« se v nekaterih najbolj razvitih in miroljubnih državah na svetu strateško razmišljanje o pogojih zagotavljanja nacionalne varnosti spreminja v prid okrepljene vojaške varnosti, ideji pacifizma je Putin zadal resnično izjemno veliko škodo. Ruska brutalnost do suverene sosednje države je pripeljala do tega, da številni pacifisti zagovarjajo pravico napadene države do obrambne vojne. Tako tradicionalno nevtralni državi Švedska in Finska stopata v Nato, Nemčija je z orožjem podprla ukrajinski boj proti Putinovi Rusiji, Japonska pa bo zaradi Rusije in Kitajske (strah, da bo izrabila ukrajinsko krizo za akcije na otoke Senkaku oziroma Diaoyu, pa tudi za vojaški napad na Tajvan) okrepila svojo obrambno moč. *Namesto nadaljevanja civilizacijsko obetavnega procesa razoroževanja, postopne demilitarizacije in okrepljene kulture miru in nenasilja se je pod vtisom ruskega napada na Ukrajino Evropa v veliki meri odločila za okrepljeno militarizacijo, ponovno za ključni vojaški koncept »zagotavljanja« – miru.* To je s pričakovanim velikim dobičkom voda na mlin vojaškoindustrijskega kompleksa (ZDA in evropskih držav, velikih izvoznic orožja), vojnih dobičkarjev in vojnih hujskačev. Tudi zgodovina Evrope se torej na vojaškem, »varnostnem« polju tragično ponavlja, tokrat zaradi vojaških akcij Putina in njegovih pomagačev.

V trenutku, ko je Ukrajina najbolj krvavela, ji je EU sporočila hudo depresivno in globoko netaktno sporočilo – v EU ne bo stopila po poenostavljenem in hitrejšem postopku, pustila jo je torej pred vrati. Evropa s svojo načelno nenačelnostjo po mnenju Marcela Štefančiča (2022a) legitimira nastanek novega »krasnega novega sveta«, v katerem bodo globalno politiko vodili diktatorji, avtokrati in despoti, ki imajo velike zaloge nafte in plina. Veliko nenačelnost pa EU kaže tudi glede beguncev, saj so eni kulturno, versko, etnično sprejemljivi, drugi pa ne. In – Nato napada očitno le države, ki so brez

jedrskega orožja (Jugoslavija, Libija, Afganistan) (Štefančič, 2022a,b). Presenetljivo hitra je bila pripravljenost EU, da je spregledala številne hude kršitve vladavine prava, pešanje demokracije in politični oportunistem »suverenistov« vzhodnoevropskih držav, npr. Poljske (sicer nosi največje breme pri sprejemanju beguncev iz Ukrajine) in Madžarske, kar bo brez dvoma pustilo številne negativne posledice za demokratizacijo EU.

V Ukrajini so se zgodili vojni zločini, ki jih je treba objektivno in celovito preiskati, s tem so prihodnji odnosi med Rusijo in Evropo izjemno prizadeti, po nekaterih izjavah vodilnih zahodnih politikov – skoraj nepopravljivo. Vojna v Ukrajini je za EU nova, v tem primeru varnostna preizkušnja v vse daljšem nizu drugih skupnih preizkušenj, zahtevnih izzivov. Tokrat je v ospredju vprašanje nacionalnih suverenosti in same evropske suverenosti. Raziskave kažejo, da si večina prebivalcev EU-27 želi več evropske suverenosti in skupnega, panevropskega delovanja pri spopadanju z največjimi izzivi na skupni ravni EU. Tudi varnostno prelomna ruska agresija na suvereno evropsko državo je zelo okrepila zahteve za poglobljanje varnostnega sodelovanja držav članic EU, glede načinov in mehanizmov za zagotavljanje evropske varnosti pa obstajajo različne varnostne strategije in predlogi. S pošiljanjem obrambnega orožja napadeni Ukrajini, ki je bila deležna velike podpore evropske javnosti, je ob strogih in usklajenih sankcijah za agresorja prišlo do pomembne spremembe evropske varnostne politike. Rdeča nit varnostnih razmislekov po ruski agresiji je že pri pandemiji in podnebnih spremembah razvito spoznanje, da posamezna evropska država ne more sama zagotavljati ohranjanja suverenosti, ozemeljske celovitosti.

V Evropo se je 24. februarja 2022 torej vrnila vojna, je zapisal nekdanji predsednik nemških Zelenih in nekdanji zunanji minister Nemčije Joschka Fischer (2022). Velika evropska sila je napadla svojo manjšo sosedo – o kateri trdi, da naj ne bi imela pravice obstoja kot suverena država. Zagrozila je celo, da bo uporabila jedrsko orožje proti tistim, ki jo izzivajo. S tem se je po njegovem mnenju svet spremenil v temeljih, spremeniti se mora torej tudi Evropa. Z neizzvano agresijo proti Ukrajini je ruski predsednik Vladimir Putin namerno uničil temelje evropskega miru in do neke mere celotni mednarodni red po obdobju hladne vojne. Ne le, da so bili hudo prizadeti diplomatski in gospodarski odnosi Zahoda z Rusijo, očitna je bila tudi možnost neposrednega vojaškega spopada med Natom in Rusijo. Če bi izbruhnila tretja svetovna vojna, bi s sabo lahko prinesla tudi po evropskih standardih nepredstavljive ravni opustošenja zaradi verjetnosti, da bi bilo uporabljeno orožje za množično uničevanje (Fischer, 2022).

Borut Šuklje (2022) navaja, da se Rusija strateško ni mogla odločiti, ali bo del Zahoda ali bo oblikovala povsem svojo zgodovino. Na Zahodu pa so bili vedno v svojevrstnem krču ob določitvi svojega odnosa do Rusije. Napad Rusije na Ukrajino in posledično »vojaško« oblikovanje razmerja Rusije do EU, Zahoda, je evropsko varnostno razmerje globinsko preoblikovalo. Prepoznavni trendi globalne militarizacije in ponovna krepitev vloge in mehanizmov vojaške (ne)varnosti po ruski agresiji

v Ukrajini ob ogromnem arzenalu sredstev za množično uničevanje pa po mnenju pisca tvegano povečujejo možnosti globalnega vojaškega spopada, kjer seveda ne bo zmagovalcev in poražencev, temveč zgolj – poraženci. *Nova evropska »realnost« po ruski agresiji na Ukrajino krepi zahteve po višanju nacionalnih obrambnih proračunov in nakupu orožja, porast obrambnih izdatkov seveda v finančno omejenih državnih proračunih prinaša manj denarja za druge porabnike, kopičenje orožja pa dejansko splošno varnost sveta in Evrope – zmanjšuje.*

Vojna v Ukrajini je temeljito pretresla zlasti evropsko javno mnenje. Večina (več) ne verjame, da je sedaj še mogoče nacionalno varnost zagotoviti s procesi razoroževanja, prišlo je do drastičnega preloma. Še pred kratkim zelo kritični odnos do članstva v Natu se je tudi v Nemčiji dramatično spremenil. Joschka Fischer (2022) izhaja iz predpostavke, da bo nezaupanje do Rusije vsekakor trajalo, zato bo morala Evropa spreminjati svoj pristop do varnosti, sodi, da bo na vzhodni meji EU nujna višja raven vojaške zaščite, EU mora po njegovi sodbi postati geopolitični akter. Poudarja, da mora EU glede širitve (zahodnobalkanske države, Turčija, Ukrajina, Moldavija in Gruzija) razviti bolj prožen, bolj odziven in bolj tankočuten sistem – ali pa bo razpadla. Razvoj EU v politično, varnostno in obrambno unijo namesto zgolj gospodarske in monetarne je po njegovi sodbi idealna priložnost. Ključno je vzdrževanje dosežene evropske enotnosti, čut skupnega namena in na tej osnovi zgraditi močnejšo, odpornejšo in bolj samozadostno EU, sposobno nadgradnje svojih geopolitičnih interesov.

Anton Bebler (2022) sodi, da ruska vojska ne more uničiti obrambne sposobnosti Ukrajine. Vendar poudarja pomen nevtralne Ukrajine, najboljše zagotovilo varnosti Ukrajine ni ameriško jedrsko orožje, ampak vsaj korektni odnosi z Rusijo. Praktično nemogoče pa je od Ukrajine izsiliti, da bi uradno priznala izgubo dela svojega državnega ozemlja. Putin je z agresijo in vojno zarezal globoki rani na obeh straneh konflikta. Šele po nujni celitvi se bo nekoč zaključilo sedanje mučno poglavje v večstoletni zgodovini odnosov med Rusi in Ukrajinci (Bebler, 2022).

Raziskovalni novinar Boštjan Videmšek (2022) je konec marca 2022 upravičeno zelo kritično ocenil EU, ki ni bila sposobna mirovno, pogajalsko posredovati ob agresiji Rusije na Ukrajino. Tako je pobudo prevzela Turčija, očitno edina država, ki zaradi geografske, geostrateške, vojaške, politične, ekonomske in tudi zgodovinske vloge lahko pomaga ustaviti vojno na vzhodu Evrope. Ocenil je, da bo Ukrajina srednjeročno morala privoliti v rusko upravljanje svojih zasedenih območij, vendar le pod pogojem, da bodo ob prisotnosti mednarodnih enot ostala del uradnih ukrajinskih zemljevidov. Skupaj z varnostno podprto ukrajinsko nevtralnostjo (Videmšek sodi, da zgodba o ukrajinskem vstopu v Nato nikoli ni bila resna) bi bil navedeni scenarij mirovnega dogovora, ob takojšnjem umiku sankcij, sprejemljiv za agresorsko stran (Videmšek, 2022).

Damijan (2022) poudarja, da mora Evropa izstopiti iz podrejenosti ZDA. Vojna v Ukrajini je dobra priložnost za strateški prelom EU:

1. EU naj izstopi iz »skupne« koordinacije sankcij, ki jih diktirajo ZDA. Nemčija in Francija morata z mandatom EU prevzeti večjo vlogo v pogajanjih med Ukrajino in Rusijo glede mirovnega sporazuma.
2. Ukrajini mora biti ponujena »evropska perspektiva« z jasno časovnico glede vstopa v EU.
Treba je oblikovati nov »Marshallov načrt« za njeno obnovo, ki ga je mogoče financirati tudi iz zaseženih (desetin milijard evrov) sredstev ruskih oligarhov.
3. EU mora oblikovati lastno vojaško zavezništvo oziroma kot temu pravi nekdanji predsednik Slovenije Danilo Türk – oblikovati mora lastno »varnostno arhitekturo«. Ukrajina naj se pridruži temu evropskemu vojaškemu zavezništvu, vendar ostane nevtralna.

Damijan (2022) sodi, da mora EU dolgoročno ohraniti visoko stopnjo gospodarskega sodelovanja z Rusijo in Kitajsko, a ob večji avtonomnosti na področju energije, hrane in ključnih industrijskih vnosov. Rusiji pa je treba povrniti evropsko perspektivo, potreben je »celovit sporazum o prosti trgovini«, kot ga ima od 2014 EU tudi z Ukrajino ter drugimi državami (npr. s Kanado, Japonsko, Avstralijo, Novo Zelandijo itn.).

Damijan (2022) navaja mnenje Michaela Hudsona, da se ZDA posledic te ukrajinske vojne in sankcij proti Rusiji zavedajo, vendar jim ni mar. Oziroma natančneje, iz tega nereda, ki bo nastal, hočejo ZDA (kot vedno) potegniti koristi za svoja podjetja. Kot običajno so to ameriška naftna podjetja (ki kontrolirajo velik del svetovne ponudbe nafte), vojaška industrija ter velik sektor ponudnikov opreme in storitev za vojsko. Za ZDA je ta ukrajinska vojna in kasnejši nered predvsem velika poslovna priložnost (kot sta bila Afganistan in Irak).

Po navedbah Luke Lisjaka Gabrijelčiča (2022a) je vodja gibanja za radikalno prenovo Evrope (DiEM25) Varoufakis v tednih pred invazijo »konflikt med Rusijo in Ukrajino« označeval zgolj kot spopad med »dvema oligarhičnima režimoma«. Na invazijo pa se je najprej odzval s pacifističnimi krilaticami in jadikovanjem nad usodo ukrajinskega ljudstva, namesto z nedvoumno podporo vojaško napadeni ukrajinski strani, kasnejši popravki začetnega vtisa so bili po njegovem mnenju zaman. Evropski protiimperialistični levici zahodne Evrope, ki podpira želje za zaustavitev širjenje Nata, tudi vzhodnoevropski alternativni levičarji (in tudi drugi) somišljeniki postavljajo vprašanje – kaj točno naj bi bila delujoča alternativa Natu.

Pisec je bil kot mirovnik med pobudniki Deklaracije za mir tik pred napadom Jugoslovanske ljudske armade na Slovenijo (26. oziroma 27. 6. 1991), a je kot član takratnega osamosvojitvenega predsedstva RS takoj po napadu JLA glasoval za oboroženo in tudi državljansko obrambo napadene Slovenije. Obenem je javno nasprotoval članstvu Slovenije v Natu, se zavzemal za njeno nevtralnost in postopno demilitarizacijo. *Pisec sodi, da bi bila tudi za Ukrajino nevtralnost in nova, trdnejša mednarodna zagotovila za*

njeno varnost glede na njen geopolitični položaj in stanje ter nekatere zgodovinske izkušnje primerna varnostna doktrina. Vendar pisec hkrati sodi, da ima suverena Ukrajina (ekonomsko in vojaško veliko šibkejša od Rusije) pravico do oborožene samoobrambe pred rušilnimi, brutalnimi napadi tudi na najbolj ranljive civilne cilje (šole, otroški vrtci, sirotišnice, bolnice, porodnišnice ...) in na jedrske elektrarne po količini orožja druge najmočnejše armade na svetu. Ukrajina se je odločila za oboroženo samoobrambo, po mnenju pisca je zato moralna dolžnost mednarodne skupnosti, da je pri tem pomaga tudi z orožjem. Po agresiji Putinove Rusije na Ukrajino je obetavna in spoštovanja vredna nemška mirovna politika Willyja Brandta zgolj bled zgodovinski spomin.

Tudi »zeleni« Joschka Fischer (2022) je podprl pravico vojaško brutalno napadenih Ukrajincev, da z orožjem odločno branijo svoje družine, državo in prihodnost, podprl pa je tudi obsežno mednarodno pomoč Ukrajini v obliki orožja in drugih materialov. Pisec torej globoko spoštuje odločitev Ukrajine, njenih državljan in državljanov, da svobodo in suverenost branijo tudi z oboroženim odporom, svet in Evropa naj to obrambno odločitev podpreta z vsestransko pomočjo, tudi z orožjem. Vendar je zlasti EU zaradi geografske lege in interesov ključna potencialna posrednica, ki bi morala hkrati bistveno bolj spodbujati diplomatske aktivnosti za pogajanja, za gradnjo miru med Ukrajino in Rusijo. Geopolitični položaj in geostrateški interes Evrope glede Rusije je bistveno drugačen od interesa ZDA, ki ukrajinsko vojno prednostno obravnavajo kot učinkovit način večplastnega slabljenja Rusije, posredno pa tudi Evrope. Vojna v Ukrajini, psihoza strahu in okrepljene zahteve po večjih vojaških proračunih evropskih držav pa je zlasti za ZDA priložnost za dodatne velike zasluge s prodajo orožja. Po ruski vojaški agresiji na Ukrajino se je Nemčija (socialni demokrati, zeleni in liberaci) nemudoma in po mnenju Qureshija (2022) hipokrizijsko odločila za povečanje sredstev za nemško vojsko na letno višino okoli 100 milijard evrov letno (dvig vojaških izdatkov na več kot 2 % BDP), denar je torej prednostno namenila vojni, ne pa podnebjju in zelenemu prehodu.

Po nekaj mesecih vojne, ki je na začetku izzvala eksistencialni strah in moralno ogorčenje, postaja Zahod po mnenju raziskovalne novinarke Saše Vidmajer (2022) utrujen. Popušča tudi pripravljenost za vojaško pomoč, evropsko stališče je zlasti zaradi energetskih problemov nekoliko bolj pragmatično, vendar se je EU le enotno odločila, da Ukrajini kljub blagemu izpolnjevanju kriterijev podeli status kandidatke za članstvo v EU. Po njeni sodbi je postala opazna cenzura med zagovorniki miru, ki hočejo konec vojne ne glede na koncesije, in med zagovorniki pravičnosti, ki ne privolijo v mir, dokler ukrajinsko ozemlje ostaja pod rusko okupacijo. Ukrajince, ki vztrajno in pogumno branijo svojo državo pred rusko invazijo in si že zaradi tega zasluzijo globoko spoštovanje, Evropa po mnenju Saše Vidmajer (2022) vse bolj pušča na cedilu. Kot iluzorne ideje pa opredeljuje tiste, da lahko Zahod z oboroževanjem Ukrajine ustavi Rusijo ali da je mogoče ponovno vzpostaviti suverenost nad celotnim

ozemljem (vključno z Donbasom in Krimom), treba bo torej sesti za pogajalsko mizo in izpogajati – kompromis. Vendar se mirovna pogajanja vedno definirajo na bojišču po vojni in v Kijevu trepetajo pred pogajanjem. Ostaja pa velika moralna zadrega, npr. ali je torej mogoče izenačiti napad in obrambo, ali je mogoče sprejeti dejstvo, da branjenje lastnega ozemlja za Ukrajince ni stvar golega preživetja, torej nujnost (kot je bila v času osamosvajanja tudi za Slovenijo!).

Slavoj Žižek (2022) opozarja, da je v primeru ukrajinske vojne, ob brutalnem imperialističnem napadu Putina (ki se primerja z ruskim carjem Petrom Velikim) na suvereno državo pacifizem napačen odgovor. Sodi, da je eden od ključnih ciljev Putinovega napada na Ukrajino kontrola ključnih prometnih poti, obvladovanje proizvodnje hrane v kriznih razmerah podnebnih sprememb. Žižek (2022) občuduje ukrajinski oboroženi odpor proti bistveno močnejšemu sovražniku, ki ga je treba podpreti, zavzema se za avtonomno Evropo in močnejši Nato, vendar ne kot izvajalca politike ZDA. Napad na Ukrajino po njegovem mnenju slabi moč Evrope, kar na tej točki povezuje konservativce ZDA in evropske skrajne levičarje (navaja Melenchona) in desničarje (Le Pen). V primeru okupacije države je boj za osvoboditev pomembnejši od razrednega boja, zato se zavzema za podporo levih političnih strank oboroženemu odporu Ukrajine (tudi kot javni podpornik Levice v Sloveniji). Podčrtuje, da se Ukrajina bojuje za globalno svobodo, za evropske vrednote proti neevropskim avtokracijam, tudi za svobodo Rusov samih, zato srce vsakega resničnega ruskega patriota bije – za Ukrajino (Žižek, 2022).

Miha Blažič – N'toko (2022b) v povezavi z vojno v Ukrajini zelo kritično ocenjuje celotno ravnanje EU po propadu realsocializma. Upravičeno postavlja vprašanje, kje so bile evropske vrednote zadnjih 30 let do držav v odnosu do t. i. evropske periferije, do nekdanjih evropskih socialističnih držav, ki jih je EU in celotni kapital Zahoda obravnaval kot območja s poceni surovinami in delovno silo. Pridige EU, Evropske komisije o evropskih vrednotah zato ocenjuje kot votle in se vprašuje, kje so bile evropske vrednote zadnjih 30 let, ko je Ukrajina postala najrevnejša država evropskega prostora; kje so bile milijardne subvencije v obdobju, ko je Ukrajina po razpadu SZ izgubila polovico svojega BDP. Blažič (2022b) poudarja, da je tako Evropi kot ZDA ustrezalo, da Ukrajini vladata revščina in korupcija, njene vire plenijo oligarhi itn. Tudi zato uvrstitev Ukrajine na seznam kandidatov za članstvo v EU ocenjuje kot deplasirano in kot norčevanje iz prizadevanj BiH, Srbije, (Severne) Makedonije in Albanije za vstop v EU.

Podobno je neoliberalna EU ravnala do Rusije po razpadu SZ, z drugačno politiko bi namreč lahko gospodarsko in institucionalno integrirala Rusijo v evropsko območje, namesto tega pa je npr. ruskim oligarhom omogočila iz države spraviti ukradene milijarde, jih poskriti v davčne oaze ter si ustvariti prijetno bivanje v Londonu, Luksemburgu, Monaku. Blažič (2022b) obtožuje Zahod, da je brez najmanjših težav opazoval, kako z uvedbo gospodarske šokterapije 150 milijonov ljudi v Rusiji izgublja svoje premoženje, kako družba razpada, ulice pa se polnijo z lačnimi in premraženimi množicami.

Prepričan je, da si velika večina ljudi – vključno z Ukrajinci, ki so množično glasovali za mirovnega kandidata Zelenskega – želi politično, gospodarsko in kulturno sodelovanje tako z Rusijo kot tudi z Zahodno Evropo, a zaključuje, da nam vladajoči razredi te možnosti niso nikoli dopustili.

Spomenka Hribar (2022) po mnenju pisca upravičeno opozarja, da bi v sodelovanju združeni EU in Rusija lahko predstavljali tretjo svetovno silo, ugnezdeno med obe supersile, ZDA in Kitajsko. Sodi, da bi si tudi Slovenija morala prizadevati za sožitje med EU in Rusko federacijo – in tudi za njen sprejem v EU pod enakimi pogoji, kot veljajo za druge države. Tako bi Evrazija postala enakovreden subjekt svetovne politike. Po katastrofi v Ukrajini so to po mnenju Hribar (2022) skoraj neuresničljive sanje, ampak pisec poudarja, da je združena, miroljubna in solidarna Evropa »od Atlantika do Urala« (in čez njega) eden od temeljnih gradnikov varnega, mirnega sveta srede 21. stoletja.

Sergij Plohi (2022b) izhaja iz geografskega dejstva, da bosta Ukrajina in Rusija ostali – sosedi, proces graditve miru se bo prej ko slej začel. A vedeti je treba, da v tej vojni ena stran ni niti približno enako odgovorna za vojno kot druga, obstaja namreč le en agresor – Rusija, in ena žrtev – Ukrajina. Plohi (2022b) upravičeno poudarja, da mora edina obstoječa platforma sprave temeljiti na takšnem izhodišču, na osnovnem principu pravice. Če se to ne bo zgodilo, potem bodo po njegovem prepričanju odnosi med Rusijo in Ukrajino ostali uničeni še več generacij.

Med zunanjimi vojaškimi posredovanji ZDA oziroma Nata in Rusije ni nobene razlike. *Vojaški posegi Nata, zlasti pa vojna v Ukrajini so brez dvoma zelo okrepili procese militarizacije sveta in vlogo vojaške varnosti, zavrli in zamrzili civilizacijsko prepotrebne procese demilitarizacije sveta, nevtralne politike, kulture miru in nenasilja ...* Vojna v Ukrajini je zlasti po Natovi polomiji v Afganistanu evropsko varnostno paradigmo tako rekoč postavila na glavo, v razmere okrepljenega tveganja, v vojaško krizni položaj in zato k okrepljeni vojaški obrambi in odvracanju. Z vojno v Ukrajini je Putinu »uspelo« doseči nasprotje svojih ciljev, saj se je Nato kot preživeli dinosaver hladne vojne po njegovi zaslugi vrnil na zgodovinsko prizorišče finančno in številčno okrepljen, celo z novima članicama (Švedska, Finska).

Ukrajinski narod in njegovo legitimno, demokratično izvoljeno politično vodstvo se je tako rekoč plebiscitarno odločilo, da bo kljub velikim žrtvam napadeno domovino ubranilo tudi z oboroženim obrambnim bojem, niso se odločili za predajo, to odločitev je treba spoštovati in podpreti. Tudi zaradi dejstva, da pravica vojaško (in ekonomsko) močnejšega ne postane »pravica« do nasilnega spreminjanja mednarodno sprejetih državnih mej, do napada na suvereno, mednarodno priznano državo. Podčrtati velja, da Rusija ni edina, ki je kršila načelo nedotakljivosti ozemlja suverene države, tudi npr. Nato (z vodilno vlogo ZDA in njene pogoste imperialistične politike) je v zadnjih desetletjih brez odobrenega dovoljenja OZN kršil navedeno načelo (npr. Irak, Afganistan, Jugoslavija ...).

Stališča ukrajinskega socialista do rusko-ukrajinske vojne in oboroženega odpora Ukrajink in Ukrajincev (Bilous, 2022)

Taras Bilous (2022), ki služi v oboroženih ukrajinskih obrambnih silah (razmere 11. 8. 2022) navaja naslednje razloge, da se je kot ukrajinski socialist aktivno vključil v obrambo napadene domovine:

- Nihče bolj ne hrepeni, da bi se vojna končala, kot tisti, ki v kaosu vojnih razmer živijo v Ukrajini, vendar je za Ukrajinke in Ukrajince prav tako zelo pomembno, kako natančno se bo vojna končala.
- Kot večina prebivalcev Ukrajine podpira pravico do oboroženega odpora, ne želi biti pasivna žrtev, želi zaščititi svojo družino.
- Tudi Bilous je kritičen do akcij ukrajinskega vodstva in organiziranja obrambne vojne, vendar zanj in za večino drugih Ukrajincev ni nobenega dvoma o nujnosti odpora, popolnoma mu je jasno, zakaj in za koga se bojujejo.
- Spremlja razprave mednarodne levice o rusko-ukrajinski vojni, nad katerimi je razočaran, zaradni njih potrt in izčrpan, ter v njih aktivno sodeluje. Zelo pogosto je moral zavračati rusko propagando in pojasnjevati, zakaj Moskva nima »legitimnega varnostnega razloga« za upravičevanje, zagovarjanje vojne, s čimer bi se morala strinjati vsakršna leвица. Zelo je razočaran, ker se je v razpravah levice ignoriralo mnenje Ukrajincev, ki se jih je v diskusijah mednarodne levice pogosto prikazovalo kot pasivne žrtve ali pa kot simpatizerje ali celo kot naciste, ki jih je torej treba grajati, obsojati. Tako mnenje pa je daleč od resnice, saj velika večina Ukrajincev podpira odpor in ne želijo biti zgolj pasivne žrtve. Prebivalci Ukrajine, ne pa Joe Biden ali Volodimir Zelenski, so prvi dan vojne sprejeli odločitev, da se z oboroženim odporom zoperstavijo ruski okupaciji. Čeprav kot socialist ne bo nikoli pozabil številnih kršitev mednarodnega prava ZDA, njihovih kriminalnih invazij npr. na Irak, poudarja, da so ZDA s podporo odporu Ukrajine – ravnale pravilno, sprejele pravo odločitev. Podobno je ravnala takratna Sovjetska zveza, ki je vojaško upravičeno pomagala napadenemu Severnemu Vietnamu, hkrati pa leta 1968 vojaško posredovala ob praški pomladi.
- Številni dobronamerni ljudje so v zadnjih mesecih ultimativno pozivali k začetku pogajanj in diplomatskemu načinu reševanja konflikta. Vendar klic k pogajanjem sam po sebi ne pomeni nič, če niso jasna pogajalska izhodišča, konkretne koncesije in želje pogajalskih strani, da bi lahko podpisali kakršen koli dogovor. Vsa navedena pogajalska izhodišča pa so neposredno odvisna od vojnih razmer, le-te pa so odvisne od obsega mednarodne vojaške pomoči Ukrajini. Bilous poudarja, da glede na izjave številnih vodilnih ruskih politikov ni nobenega razloga za vero v končanje ruske ozemeljske ekspanzije na račun Ukrajine. Na drugi strani pa 80 % Ukrajincev ne podpira ozemeljskih

koncesij. Pod temi pogoji tudi v primeru, da bi Zahod prisilil ukrajinsko vlado, da bi se strinjala z ozemeljsko izgubo, ukrajinski parlament ne bi ratificiral takega sporazuma.

- Bilous poudarja, da je Volodimir Zelenski in ukrajinsko vodstvo neoliberalno, ukrajinska levica in sindikati nasprotujejo njegovi socialni in ekonomski politiki. Vendar je z vidika vojne in nacionalizma Zelenski še najbolj zmeren politik, ki je poskušal omiliti nekatere nacionalistične politike glede rabe ruskega jezika, a so ga ustavili nacionalistični protesti. Če bi Zelenskega nadomestili drugi, bolj trdi nacionalistični politiki, bi bile razmere še slabše, v vsakem primeru se bo oboroženi odpor do ruske okupacije nadaljeval.
- Upanje, da bo rusko protivojno gibanje ustavilo invazijo na Ukrajino, se ni uresničilo, rusko-ukrajinska vojna je celo okrepla režim Vladimira Putina, revolucija v Rusiji proti Putinu ni možna v bližnji prihodnosti. Vsak nadaljnji vojaški uspeh Rusije ne bo prinesel miru, prinesel bo desetletja nestabilnosti, gverilski odpor na zasedenih ukrajinskih ozemljih. Prišlo bo do katastrofe in razdejanja ne le Ukrajine, temveč tudi Rusije (posledice sankcij, vojaškega izčrpavanja).
- Ukrajinski socialist in pripadnik ukrajinskega oboroženega odpora Taras Bilous ob nestrinjanju s stališči mednarodnih levih političnih strank (npr. nemška Die Linke, grška Siriza, slovenska Levica ...) do rusko-ukrajinske vojne v zaključku ponovno poudarja nestrinjanje, nezadovoljstvo z njihovim temeljnim stališčem, da je treba pomoč Ukrajini in pritisk na agresorsko Rusijo zmanjšati, tako stališče pomeni dejansko zavračanje, odklanjanje solidarnosti do zatiranega ...

P. S.

Pisec se zaradi asociacije na podobne razmere ob začetku obrambne osamosvojitvene vojne v Sloveniji (1991), pa tudi glede na pogumni partizanski boj ob okupaciji slovenskega ozemlja in načrtovanemu genocidu slovenskega naroda (1941–1945) v celoti strinja s stališči ukrajinskega socialista Tarasa Bilousa. Prebivalci Ukrajine so se torej sami zavestno, odgovorno in pogumno odločili, da se bodo kljub očitni vojaški premoči in (žal) pričakovanim lastnim žrtvam tudi z vojaško obrambo uprli ruski okupaciji. Svetovna in evropska skupnost (EU) je zaradi očitne kršitve mednarodnega prava dolžna napadeni suvereni državi nuditi vsestransko podporo (tudi vojaško), hkrati pa z odločnimi diplomatskimi in drugimi akcijami omogočiti zaustavitev vojaških operacij in začetek mirovnih pogajanj. Tudi na srečo kratka vojna za samostojno Slovenijo se je na osnovi uspešnega posredovanja EU končala z mirovnimi pogajanjmi in sprejetjem t. i. Brionske deklaracije, ki je sicer s časovnim zamikom omogočila dejansko samostojnost Slovenije v okviru njenega celotnega ozemlja.

Ob neznanju, da je npr. širjenje Nata proti Rusiji krepilo njen občutek ogroženosti, je po mnenju pisca svobodni svet ob nasilni kršitvi ene od temeljnih človekovih pravic zavezan napadeni državi vsestransko pomagati, torej tudi z orožjem. Na osnovi načela kulture miru in nenasilja pa je zlasti EU poklicana, da hkrati pospešeno in vztrajno išče alternativne pristope k ukrajinski vojni, ki bi rusko in ukrajinsko vodstvo pripravili k resnim mirovnim pogovorom. Ključno je torej, da obe strani zaradi izogibanja še večjim žrtvam (dolgotrajno pobijanje in večplastno uničevanje države) čim prej sedeta za pogajalsko mizo. EU (ali kateri drug mirovni posrednik) sicer morda lahko pripravi zelo okvirno ponudbo za začetek mirovnih pogovora, pričakovano kompromisna vsebina konkretnih dogovorov pa je stvar Ukrajine in Rusije. Trajen in trden dogovor bo moral vsebovati temeljne pvine pravičnosti. V vsakem primeru je ključni prvi korak k miru takojšnja zaustavitev in končanje vseh vrst vojaških spopadov in operacij, drugi korak pa bi bila verjetno napotitev mirovnih sil OZN na območja Ukrajine, kjer so potekali vojaški spopadi. Pisec sodi, da sedaj še bolj v prihodnost potisnjena možnost integracije sicer drugačne, »postputinovske«, miroljubne in demokratične Rusije v ekohumanistično zasnovane evropske procese sodelovanja, povezovanja in združevanja kljub vsem »ukrajinskim« in drugim travmam – dolgoročno nima alternative. Svet in Evropa morata zgraditi novo varnostno arhitekturo, temeljno zasnovano na zahtevnem in dolgoročnem procesu demilitarizacije, na vrednotah kulture miru in nenasilja.

3.5.1.4.2 Vojaška varnost in demilitarizacija

Zelo kmalu po koncu hladne vojne, po propadu koncepta realnega socializma, je po mnenju Rennerja (2005, 3) vse kazalo na novo obdobje svetovnega miru, vendar je problematika varnosti z novimi razsežnostmi in grožnjami ponovno postala eno od ključnih svetovnih vprašanj. Nekateri strokovnjaki za varnost celo sodijo, da se hladna vojna pravzaprav ni končala, spremenila se je le njena narava (Entrepreneurship for Sustaining ..., 2017). Namesto nadaljevanja široko zasnovane helsinške varnostne doktrine, koncepta družbene varnosti, so po koncu hladne vojne ponovno zavladali geopolitični interesi (Rizman 2014a, 95).

Po podatkih Inštituta za ekonomijo in mir so leta 2015 vojaški izdatki znašali 1720 milijard dolarjev (več kot 2 % globalnega BDP) in so bili za 2 % nižji od leta 2010, ko so bili največji. V obdobju 2008–2019 so se globalni vojaški stroški zmanjšali zgolj od 2,3 na 2,2 % svetovnega BDP (Global Peace Index, 2020, 8). Toda leta 2020 se je globalni vojaški proračun kljub posledicam pandemije povečal za 2,6 % (glede na leto 2019) in znašal 1981 milijard dolarjev, čeprav se je globalni BDP zmanjšal za 4,4 %. Vojaška industrija je velik globalni porabnik surovin in materialov ter pritiskov na okolje, vključno z visokoradioaktivnimi odpadki (proizvodnja jedrskega orožja).

V letu 2016 so znašali svetovni vojaški izdatki 1686 milijard dolarjev, največje vojaške porabnice so bile ZDA (611 milijard dolarjev), Kitajska (215 milijard dolarjev), Rusija (69,2 milijarde dolarjev), Saudova Arabija (63,7 milijarde dolarjev) in Indija (55,9

milijarde dolarjev). V letu 2020 so svetovni vojaški izdatki znašali 1981 milijard dolarjev, največje porabnice pa so bile ZDA – 778 milijard dolarjev, Kitajska – 252 milijard dolarjev, Indija – 72,9 milijarde dolarjev, Rusija – 61,7 milijarde dolarjev, Velika Britanija – 59,2 milijarde dolarjev, Saudova Arabija – 57,5 milijarde dolarjev, Francija – 52,7 milijarde dolarjev in Nemčija – 52,5 milijarde dolarjev World Military Expenditure ..., 2022; SIPRI Yearbook, 2021). *Leta 2021 pa so svetovni vojaški izdatki prvič preseгли 2000 milijard dolarjev, saj so po podatkih inštituta SIPRI znašali 2113 milijard dolarjev (2,2 % svetovnega BDP). Vojaški izdatki ZDA, Kitajske, Indije, Velike Britanije in Rusije so šteli 62 % vseh vojaških izdatkov na svetu (SIPRI Yearbook, 2022; World Military Expenditure ..., 2022).* V obdobju po letu 1980 so se svetovni vojaški izdatki podvojili, vendar se je odstotek vojaških izdatkov v BDP zmanjšal od 4 % na 2 %. Tudi v letu 2021 so bile največje porabnice vojaških izdatkov ZDA – 858 milijard dolarjev in Kitajska – 295 milijard dolarjev. Vojna v Ukrajini je v letu 2022 temeljno spremenila vojaške doktrine številnih držav, nabavne verige in prehransko varnost (Global Peace Index, 2022).

Največje izvoznice orožja so leta 2019 bile ZDA, Rusija, Nemčija, Francija in Kitajska, po izvozu orožja na prebivalca pa (ironično) države z zelo visokimi vrednostmi globalnega mirovnega indeksa: Norveška, Švedska, Švica in Nizozemska (Global Peace Index, 2020). Vojaški izdatki ZDA so npr. leta 2016 predstavljali tretjino svetovnih izdatkov in so bili 3-krat večji od izdatkov Kitajske, ki je bila druga največja porabnica vojaških sredstev (Tian in drugi, 2017). ZDA imajo po svetu okoli 800 vojaških oporišč, nemajhen delež pri tem predstavljajo oporišča v islamskem svetu. Po mnenju Močnika (2006, 67) poskušajo ZDA svojo hegemonijo podaljševati tudi z vojaško grožnjo, druge države silijo k tekmovanju v oboroževanju, kar podpira močno ameriško vojaško industrijo. A na drugi strani se pospešeno krepi ne le ekonomska, temveč tudi vojaška moč Kitajske.

V letu 2020 je bilo na svetu 13.080 enot jedrskega orožja v devetih državah, največ v Rusiji (6225), ZDA (5550), na Kitajskem (350), v Franciji (290), Veliki Britaniji (225), Pakistanu (165), Indiji (156), Izraelu (90) in Severni Koreji (40–50). Okoli 2000 enot jedrskega orožja je bilo v stanju visoke operativne pripravljenosti (SIPRI Yearbook, 2021, 16). Razen jedrskega orožja za množično uničevanje je na svetu še kemično in biološko orožje, kjer je mednarodna kontrola še bolj onemogočena, količine pa neznane.

Ekonomske posledice nasilja (spopadi med državami in znotraj države) na svetovno gospodarstvo so v letu 2016 znašale 14.300 milijard dolarjev (1953 dolarjev letno na vsakega posameznika) oziroma 12,6 % svetovnega BDP. Zgolj ekonomske posledice vojaških spopadov so bile za leto 2016 ocenjene na več kot 1000 milijard dolarjev, stroški posredovanja mirovniških sil pa so znašali zgolj le odstotek (10 milijard dolarjev) posledic vojaških spopadov (Global Peace Index, 2017, 3). Zaloge jedrskega orožja so se na svetu sicer zmanjšale, a hkrati se je število jedrskih držav od leta 1987 povečalo od šest na devet.

Po globalnem mirovnem indeksu (GPI) so bile leta 2020 najbolj varne države Islandija, Nova Zelandija, Portugalska, Avstrija in Danska (Slovenija – 11. mesto), najbolj nevarne pa Afganistan, Sirija, Irak, Južni Sudan in Jemen, območje Bližnjega vzhoda in Severne Afrike je v zadnjem obdobju najmanj mirna makroregija sveta.

Johan Galtung (1969; 1990) je s prepoznavanjem trikotnika nasilja (vidno neposredno nasilje kot dogodek – skrito strukturalno nasilje kot proces – skrito kulturološko nasilje kot stalna prisotnost) utemeljil nujnost celostnega razumevanja in skrajno zahtevnega iskanja nenasilnih poti tudi za reševanje vse bolj zapletenih in soodvisnih globalnih protislovij. Prepoznal je tudi temeljna vzroka, ključni močni delujoči strukturi neposrednega nasilja človeške vrste nad naravo: industrijsko dejavnost ter svetovni komercializem. Legitimnost uničujočemu nasilju nad naravo pa naj bi dajal koncept gospodarske rasti, modno »trajnostno«¹ gospodarsko rast pa je označil kot dejansko obliko kulturološkega nasilja (Galtung, 1990, 294). Ulrich Beck (2003b) ugotavlja, da živimo v družbi vse večjega tveganja, v družbi globoke ekonomske, finančne, socialne in okoljske negotovosti. Zahodnjakom sta po mnenju Galimbertija (2015, 341, 342) bogastvo in moč nakopala zamero celega sveta in sovraštvo najbolj obupanih Zemljanov. Prišlo je do zelo tveganega kratkega stika, v katerem bogastvo potrebuje vedno več varnosti (nadzorni in obrambni mehanizmi), taka »varnost«² pa v danih razmerah zahteva vedno večje omejevanje svobode ...

Strokovnjaki s področja varnosti sodijo, da je svet izgubil izjemno zgodovinsko priložnost za demilitarizacijo, ko se je v zgodnjih devetdesetih letih prejšnjega stoletja končalo obdobje hladne vojne (Quilligan, 2002, 14). Industrija, viri, kapital, raziskave bi se morali usmeriti v zahteven proces preoblikovanja vojaške industrije v sonaravno proizvodnjo in tehnologije, ki so ključne za odpravo lakote in revščine, za dvig blagostanja prebivalcev revnih držav. Predlogi za preoblikovanje vojaške industrije so hitro poniknili, prilagodljiva vojaška industrija je začela povečevati izvoz orožja, vojaški proračuni držav so se v številnih državah okrepili, militarizacija je premagala idejo razvoja. A navedeni proces je po mnenju Quilligana (2002, 14) vplival tudi na porast kriminala, urbane konflikte, porast korupcije, fundamentalizma, verskih in etničnih trenj, nasilja. Tudi Rizman (2011c) zaskrbljeno ugotavlja, da smo še vedno priče vladavini tradicionalne paradigme varnosti, ki je v osnovi vojaška in kot taka ni (bila) zmožna zagotavljati družbene varnosti. Če se bistveno več vlaga v vojno kot pa v mir in če imamo ministrstva za obrambo (vojno) namesto ministrstev za mir, potem sploh ne preseneča, da svet še vedno živi v stanju »permanentne vojne«. Dejansko pa bi morala biti ključna skupna mirovno-programaska premisa: *Če hočeš mir, ga »pripravi«, ne pa da se »zagotavlja« mir – s pripravami na vojno* (Senghaas, 2011, 197).

O vprašljivosti vojaške paradigme varnosti veliko pove statistični podatek, da zado-
stuje v povprečju en dolar za financiranje programov za preprečevanje nasilnih konflik-
tov, medtem ko so po konfliktu stroški za njihovo bolj ali manj (ne)uspešno reševanje

60-krat večji. Svet je še vedno brez kakršne koli svetovne strategije, ki bi dala prednost vzpostavljanju in izgradnji miru. Močnik (2006, 109, 110) kritično opredeljuje zvezo Nato kot prvino, ki podaljšuje sedanjo agonijo in onemogoča preobrazbo kapitalizma in iskanje novih obzorij svetovnega sožitja. V okviru drugih mehanizmov neoliberalne politike razkraja solidarnostne mehanizme in dejansko zmanjšuje »varnost«. Po mnenju ideologov koncepta odrasti se je treba obrniti h konceptu t. i. razsvetljenega pacifizma, ki omogoča razumevanje sistema vojn in nasilja ter opozarja na njegovo povezanost s kapitalističnim sistemom, z družbo rasti, bojna logika je stalna spremljevalka kapitalizma (Liegey in drugi, 2015, 72), kot je bila tudi zvesta spremljevalka realnega, državnega socializma 20. stoletja.

Po mnenju nove evropske levice se je treba upreti zahtevi, da morajo države članice pakta Nato za oboroževanje nameniti vsaj 2 % BDP, saj dejansko potrebujemo proces razoroževanja in finančna sredstva za globalno razvojno sodelovanje. Zato se Evropa ne sme še bolj militarizirati, spremeniti v vojaško zvezo s skupnimi vojaškimi silami, temveč v zvezo za ohranjanje miru, družbene solidarnosti in ekonomskega sodelovanja. V sedanjem globalnem trenutku je treba s procesi postopne demilitarizacije okrepiti večplastna prizadevanja za mir (dnevno se potroši za oboroževanje več kot 5 milijard dolarjev) in jih tesno povezati z demokracijo, človekovimi pravicami, trajnostnim razvojem in celotnim sistemom varnosti (radikalni proces zniževanja izdatkov za vojske) (Building Alliances For ..., 2016).

Velja obuditi brezkompromisno mirovniško misel Alberta Einsteina: »Vojaški sistem je najslabši ostanek črednega življenja in se mi gnusi.« Ta kužni pojav civilizacije bi bilo treba čim prej odpraviti, navaja njegovo misel Rizman (2011b, 179). Miha Šalehar (2018, 157) pa je zapisal: »Vojna, ta nagnusni antropogeni akt, je vedno spočeta na konsenzu, na učinku snežne kepe, ki jo, da preseže kritično maso, začne potiskati peščica patoloških idiotov.«

Dvom v zagotavljanje človekove in okoljske varnosti v prvi polovici 21. stoletja s pomočjo vojaških mehanizmov varnosti in brez svetovne vlade ter brez odprave ključnih vzrokov za krizne razmere na svetu je močno razviden tudi iz številnih zelo zaskrbljenih in vztrajnih mirovnih sporočilnih not in pozivov papeža Frančiška. V okoljski *Okrožnici o skrbi za skupni dom* papež Frančišek (2015, 5, 91, 92) uvodoma opozarja, da je že pred več kot 50 leti (grožnja atomske krize) papež Janez XXIII. napisal okrožnico, v kateri se ni omejil na zavračanje vojne, temveč je želel z njo tudi ponuditi mirovni predlog. Papež Benedikt XVI. pa je leta 2009 v okrožnici *Ljubezem v resnici* zapisal: »Za vodenje svetovnega gospodarstva, za ozdravitev gospodarstva, ki ga je prizadela kriza, za preprečevanje njenega poslabšanja in morebitne večje neuravnovešenosti, za uresničevanje popolne razorožitve, varne prehrane in miru, za zagotavljanje zaščite okolja in za urejanje migracijskih tokov je nujno potrebna svetovna politična oblast« (Papež Frančišek, 2015, 92). *V razmerah večplastne svetovne krize in ponovne krepitve globalnega militarizma in terorizma*

papež Francišek jasno in nedvoumno zagovarja civilizacijsko nujen, a izredno zahteven proces popolne razorožitve, opustitve nasilja do soljudi in narave. V molitvi za našo Zemljo je papež Francišek (2015, 124) med drugim zapisal: »Napolni nas z mirom, da bomo živeli kot bratje in sestre in ne bomo nikomur škodovali. [...] Podpiraj nas, prosimo, v našem boju za pravičnost, ljubezen in mir.«

Poudariti velja, da je v prvem členu ustanovne listine OZN kot njeno najpomembnejše poslanstvo navedeno »obvarovati prihodnje rodove pred strahotami vojne«, po navedbi Aleša Beblerja (2020) pa je kot radikalni cilj OZN razglasila splošno in popolno razorožitev sveta, posebno pozornost pa namenila odpravi orožij množičnega uničenja. Leta 2017 je generalna skupščina OZN izglasovala prepoved širjenja jedrskega orožja (Slovenija se ji ni pridružila ...). Od svoje ustanovitve OZN ni zmogla preprečiti več kot 300 vojn po svetu, ki so terjale več milijonov smrtnih žrtev (Bebler, 2020). *Vojne, vojaški spopadi v Jugoslaviji, Iraku, Libiji, Siriji, Afganistanu, Ukrajini žal tragično, a nazorno kažejo, da mednarodni varnostni mehanizmi v globaliziranem svetu, kjer nekatere države razpolagajo z orožji večkratnega, globalnega uničenja (jedrsko orožje, kemično orožje, biološko orožje), dejansko v primeru vojaške agresije posamezne ali skupine držav ne omogočajo prekinitev spopadov, vzpostavitev miru.*

Tudi nekateri varnostni strokovnjaki v OZN opozarjajo, da je treba problematiko razoroževanja in neširjenja orožij za množično uničevanje okrepiti tudi na globalni ravni. Pridobivanje jedrskega orožja in krepitev vojaških potencialov kot osnovni model nacionalne varnosti je po njihovem mnenju dejansko postala glavna grožnja na nacionalni in tudi na globalni ravni (Entrepreneurship for Sustaining ..., 2017). Nujno je okrepljeno spoznanje, da je zagotavljanje varnosti na nacionalni vojaški moči danes nezadovoljivo, ključno je doseganje zmernega blagostanja za vse, tu leži prava priložnost in temeljna podstat resnične globalne varnosti. Pater Gržan (2018, 67) hkrati zaskrbljeno opozarja, da naši civilizaciji očitno ustreza tako usposabljanje/izobraževanje, ki med drugim navaja na nasilje. Izkušnje generacije '68 sicer kažejo, da boja proti vojni, elitam in politični represiji žal ni možno dobiti z iskrenim, a romantičnim pacifizmom (*»make love not war«*), ampak prav tej generaciji je kljub temu le uspelo končati vojno v Vietnamu (Prešern, 2018).

Ugledna Brandtova mednarodna komisija je na začetku osemdesetih let prejšnjega stoletja izdelala inovativen, obetaven in realen načrt sistematičnega in koordiniranega svetovnega procesa razoroževanja in nov koncept skupne svetovne varnosti (Quilligan, 2002). Poročilo Brandtove komisije je opozorilo na ogromno porabo virov za oboroževanje in predlagalo proces postopnega preoblikovanja vojaške proizvodnje v civilno proizvodnjo, okrepitev mirovnih sil OZN za posredovanje, zmanjšanje in javni nadzor izvoza orožja in visoke davke vojaške trgovine, ki bi se uporabili za okrepitev virov mednarodnega razvoja in pomoči. Komisija nekdanjega švedskega premiera Olafa Palmeja (tudi član Brandtove komisije) pa je v priloženem konceptu skupne varnosti predlagala,

da se prioritetno vojaško zasnovan koncept varnosti temeljno spremeni, in sicer z okrepljenim mednarodnim sodelovanjem, razoroževanjem in demilitarizacijo ter preoblikovanjem vojaške industrije v civilno. *Willy Brandt je proces razoroževanja označil kot prvo prioriteto mednarodnega delovanja, saj povečanje orožja dejansko zmanjšuje varnost, hkrati pa zahteva nesprejemljive stroške tako za industrijske države kot tudi za države v razvoju* (Quilligan, 2002, 13).

V obdobju 2000–2020 so se svetovni vojaški izdatki podvojili in leta 2020 dosegli 2000 milijard dolarjev oziroma 2,4 % svetovnega BDP, gospodarsko razvite države pa za pomoč državam v razvoju letno namenijo bistveno manj od načrtovanega 0,7 % BDP (Brzoska in drugi, 2022, 1). Nova agenda za mir OZN poudarja, da brez globalne solidarnosti ne bo mogoče doseči temeljite preнове sveta in zagotoviti boljše, trajnostne prihodnosti tako za ljudi kot za naš planet (Our Common Agenda, 2021, 3). Generalni sekretar OZN Antonio Guterres in strokovnjaki organizacije SIPRI pozivajo k zmanjševanju vojaških izdatkov, vizijo razoroževanja obravnavajo kot zagotovilo človekove, nacionalne in kolektivne varnosti, zmanjšanje vojaških proračunov bi namreč omogočilo večje socialne izdatke in povečalo razvojne priložnosti. Privarčevana sredstva zaradi manjših vojaških proračunov bi bila lahko porabljena za odpravljanje ekstremne revščine in blaženje podnebnih sprememb ter druge oblike človekove varnosti. Nevojaške oblike ogrožanja človekove varnosti na svetu se povečujejo, ukrajinska vojna pa bo še povečala vojaške izdatke (Brzoska in drugi, 2022, 6).

Objektivno dejstvo je, da je siloviti in v veliki meri tudi za veliko večino evropskih in drugih politikov nepričakovani vojaški napad Putina, Rusije na suvereno Ukrajino v vsej silovitosti in tragičnosti, tokrat zlasti za Evropo, dodatno opozoril na naraščajočo razsežnost mednarodnega varnostnega tveganja. Pokazal je nezmožnost zagotavljanja temeljne varnosti in miru, osnovne zaščite suverenosti in ozemeljske suverenosti – tudi v Evropi. Tako EU, Nato kot svetovna skupnost v svetu naraščajoče militarizacije in nespoštovanja temeljne ustanovne listine OZN nimata niti učinkovitih mehanizmov za pomoč napadeni državi niti preventivnih mehanizmov, ki bi v veliki meri vztrajno in sistematično odpravljali temeljne vzroke in možnosti vojaške agresije posamezne države ali skupine držav. *Podstati in gradniki svetovne in evropske varnostne politike so tudi v Ukrajini tragično potrdili, da ne omogočajo varnostne zaščite napadene države in njenega prebivalstva.* Jedrsko orožje ne preprečuje vojn in konfliktov, nasprotno, Rusija je izkoristila posedovanje velikih količin jedrskega orožja za izsiljevanje Nata in ZDA, da se ne bi vmešali v njeno brezkompromisno, brutalno vojaško agresijo na suvereno državo. Toda če npr. OZN ali Evropa ne bo našla trdnejših zagotovil zagotavljanja varnosti držav, se države ne bodo odpovedale jedrskemu orožju, klub jedrskih držav se bo kvečjemu razširil, ne pa zmanjšal.

Napad Putina na Ukrajino, razsežnost in krutost vojne je presenetila praktično vse svetovne politike in ljudi (vključno s piscem), na novo je agresivno zarisala strukturno nesposobnost obstoječe svetovne ureditve tudi pri zagotavljanju mednarodnega miru,

eksistenčne osebne varnosti ljudi, gre za spopad med sicer pomanjkljivo »zahodno« demokracijo in avtokracijo, ki ne spoštuje temeljnih človekovih pravic, državljskih svoboščin, ozemeljske suverenosti in mednarodnega prava. Po mnenju pisca spiralno povečevanje vojaških izdatkov (države članice Nata, npr. Nemčija, in pričakovano dodatno povečevanje na Kitajskem, v Rusiji ...), ki že sedaj na globalni ravni dosega astronomskih 2000 milijard dolarjev na leto, ne bo povečalo globalne in nacionalne varnosti. Članice EU sicer za oboroževanje skupaj že sedaj namenjajo bistveno več finančnih sredstev kot Rusija. Obenem velja poudariti, da vojne najbolj prizadenejo revnejše ljudi, sinovi bogatih imajo veliko možnosti, da se izognejo vojaškim vpoklicem, vojno pomanjkanje in višje cene hrane, energije najbolj prizadene najrevnejše; pohlep in dobički vojnih hujšakačev poganja kolesje vojne in s tem rast vojaške industrije ...

Marcel Štefančič (2022a,b) s tehtnimi razlogi kritično opozarja, da ukrajinska vojna ni razgalila zgolj Putina, temveč tudi Ameriko, Nato, avtokracijo in EU. Navaja »lažne solze« EU, njene dvojne kriterije glede sankcij, ki jih je hitro in enotno sprejela ob napadu Rusije na suvereno Ukrajino, obenem pa nenačelno ostala brez reakcije, brez sprejetja sankcij proti agresorjem, torej ob sočasnem raketiranju suverene Sirije (Damask) s strani Izraela, ZDA v Somaliji, Saudove Arabije na Jemen. Energetske odvisnosti od Rusije pa se želi EU otresti z načrtovanim kupovanjem nafte in zemeljskega plina v diktatorskih in avtokratskih državah: Venezuela, Iran, Libija in Saudova Arabija. Putinove rakete v Ukrajini ubijajo tudi otroke, a Evropa ni jokala, ko so sankcije in rakete pobijale otroke v Afganistanu, Iraku, Siriji in Jemnu, pa tudi v Gazi in Sredozemlju (begunci).

Erik Valenčič (2022a) napoveduje vrsto negativnih procesov, ki bodo zaznamovali 21. stoletje, izpostavlja pa ograjevanje bogatih, razvitih držav od preostalega, vse bolj kaotičnega sveta. Vendar po njegovem mnenju stvari niso tako enostavne, tako se v nekaterih državah utrjujejo totalitarni voditelji, ki očitno nameravajo vladati do smrti, v drugih pa smo priče političnim nestabilnostim, na račun katerih se razraščajo populizem, nacionalizem in avtoritarizem. Razmerja moči se rušijo in pred nami so nejasni scenariji, kar jemlje upanje za prihodnost. Voditelji, kakršna sta kitajski Xi Jinping in ruski Vladimir Putin, stiskajo svet za vrat in zato je malo možnosti za miroljubno osvoboditev iz njihovega primeža. Ena je strmoglavljenje njihovih režimov, kar pa bi po mnenju Valenčiča (2022a) prineslo krvave družbene prevrate in razgradnjo njihovih razvejanih totalitarnih režimov. Druga možnost pa je velika vojna, ki jo utegnejo ti voditelji zanetiti v nameri, da bi se obdržali na oblasti. Upravičeno opozarja na zelo kratek zgodovinski spomin, na prepozno prepoznavanje groženj, ki jih avtokrati predstavljajo za stabilnost, blaginjo in prihodnost sleherne družbe (Valenčič, 2022b, 413)

Ostaja dejstvo, da je po koncu hladne vojne tudi pri zahodnih državnikih umanjkal zdravorazumski premislek, saj je treba v danes globaliziranem 21. stoletju večplastno varnost premisliti na univerzalni način, treba jo je torej zagotoviti za vse

države. Namesto želenega povečanja delovanja držav sveta kot globalne skupnosti po blokovski razdelitvi so se celo okrepile zahteve po nacionalni politiki in vračanju oblasti iz rok mednarodnih institucij. In to v času, kot ugotavlja Marko Lovec (2021), ko se svet srečuje z množico globalnih izzivov in bi bil nujen okrepljen občutek za skupnost kot pogoj za skupne rešitve. Skrajno zaskrbljujoče je dejstvo, da je koncept zahodne parlamentarne demokracije in zagotavljanja mednarodne varnosti v krizi, še bolj pa dejstvo, da je leta 2021 po strokovnih oceni priznanega švedskega inštituta V-Dem 70 % človeštva (5,4 milijarde ljudi) živelo pod bolj ali manj avtokratskimi vladavinami, raven demokracije pa je padla na raven iz leta 1989 (Democracy Report, 2022). Obenem je učinkovitejše zagotavljanje mednarodne globalne, celinske in državne (nacionalne) varnosti razen na vojaškem polju nujno tudi npr. na področju podnebnih sprememb in biotske raznovrstnosti, oskrbe z naravnimi viri (voda, hrana, energija), redkimi kovinami, zdravstveno opremo itn. Večina obramboslovcev sodi, da je sicer zamenjava režima v Kremlju edina pot do stabilizacije v postsovjetskem prostoru, toda zgodi se lahko le od znotraj (vojaški udar ali množični državljanski odpor).

Peter Kovačič Peršin (2022b) sicer sodi, da je pošiljanje orožja Evrope napadeni Ukrajini nujna, vendar tudi izraz cinizma, sebičnosti: naj izkrvavi Ukrajina za Evropo. Poudarja, da se nobena zmaga ne dobi z orožjem, na bojnem polju, ampak za diplomatsko mizo. Zato je nujno zavreči predmoderno vojščansko logiko reševanja političnih konfliktov, podpira torej iskanje kompromisa, ki omogoča preživetje. Kot zgodovinski zgled pa navaja Slovenijo, ki naj bi jo po njegovi sodbi v času razpadanja skupne države vodili politiki s trezno glavo, sposobni brzdati vojaške jastrebe, bili so pripravljeni tudi na kompromise (Brionski sporazum). Tudi zato za Ukrajino ne vidi rešitve v vedno bolj radodarnem zalaganju Ukrajine z orožjem, za zagotavljanje miru predlaga odločno mednarodno diplomatsko akcijo in odpoved imperialnim težnjam obeh dejanskih protagonistov te vojne, ZDA in Rusije. Sedanji položaj po mnenju Kovačiča Peršina (2022b) terja novo mirovno strategijo za Evropo in Rusijo skupaj, če resnično želimo graditi našo prihodnost v miru.

Filozof Lenart Škof (2022) se zaskrbljeno vprašuje, kako v luči vojne v Ukrajini sploh misliti mir in prihodnji čas brez vojne – čas, ki ga dolgujemo našim otrokom in potomcem. Poudarja, da nas zgodovina uči, da je neskončno vreden prav vsak glas, ki izreka sporočilo miru. Vsaka na videz še tako osamljena molitev, vsaka na prvi pogled še tako šibka misel o miru, tudi danes docela utopična misel o svetu brez jedrskega orožja mora ostati živa, posebej med mladimi. Treba se je namreč zavedati, da človeštvo v svojih rokah drži možnost lastnega uničenja, zato je treba prav danes močno okrepiti iniciative proti jedrskemu orožju. Pisec opozarja, da odprava jedrskega orožja ni mogoča brez hkratne odprave proizvodnje električne energije v jedrskih elektrarnah (jedrski reaktorji), vojaški in energetske atom sta »siamska dvojčka« ...

A Škof (2022) po mnenju pisca upravičeno dodaja: sama ideja pacifizma ali nenasilja ima dva obraza. *Po eni strani mora nenasilje ostati limita slehernega premisleka o etiki, po drugi pa se bo domala vsak starš tudi z nasiljem, če bo treba, zavzel za svojega otroka ali bližnjega, če bo napaden – enako velja za obrambo svoje države, če je napadena.* Tudi danes torej po njegovem prepričanju ne smemo obupati: ideja demokracije kot bistvena stvar zaupanja in sodelovanja ter zaščite ranljivih je vendarle inherentna človeški vrsti – brez nje do danes ne bi preživel. Škof (2022) poudarja, da lahko naredimo še nekaj: otroke in mlade v danes preveč kvantificiranih šolah moramo več učiti o humanističnih in umetnostnih idejah preteklosti in sedanjosti ter jih bolj spodbujati k sodelovanju in premisleku o idejah demokracije in politične etike ter o – miru. Tako bi z zaupanjem vsaj prek njih lahko uzrli miroljubnejšo skupno prihodnost človeštva.

Po mnenju Quilligana (2002, 14) lahko zgolj skupna, kolektivna varnost zagotavlja tudi nacionalno varnost in ustvari razmere za prepotreben ekonomski razvoj. Hkrati naj bi bile vojaške akcije z rabo konvencionalnega orožja upravičljive le v razmerah resnične nacionalne samoobrambe ali pa pod zastavo OZN. Orožje množičnega iztrebljanja, torej jedrsko, kemično in biološko orožje pa se ne bi smelo nikoli uporabiti, treba ga je eliminirati s sveta, čim bo to mogoče. *Zmanjševanje vojaških izdatkov in števila vojakov v nacionalnih armadah naj bi bila konkretna prva koraka dolgotrajnega procesa demilitarizacije.* Korenita preureditev globalnih prioritet v smeri zadovoljevanja osnovnih potreb vseh ljudi je nedvomno odvisna od hitrega zmanjševanja vojaških aktivnosti ob hkratnem velikem zmanjševanju oboroževalnih proračunov (Mesbahi, 2017, 28). To ni bistvenega pomena samo za npr. ZDA, temveč tudi za tiste manj razvite države z visokimi stopnjami revščine, ki namenijo veliko denarja za obrambne izdatke – pogosto več kot za zdravstveno varstvo, izobraževanje ali socialno varstvo. Zelena stranka v ZDA zagovarja 70-% zmanjšanje vojaških izdatkov in njihovo porabo za udejanjanje zelenega novega načrta (Hawkins, 2019). Tudi Zeleni v Nemčiji so zagovarjali zmanjševanje vojaških izdatkov in vseh vrst orožja, vendar ne podpirajo razpustitve Nata, temveč njegovo preoblikovanje za nadaljnje zagotavljanje skupne evropske varnosti (Die Grünen – Bundestagswahlprogramm, 2021, 253, 254).

Cunningham (2002, 48) navaja, da tudi v primeru demokratičnega prehoda (z volitvami) v demokratični socializem obstaja velika verjetnost, da kapitalisti zamenjave družbenega sistema ne bodo dovolili. Leta 1973 je namreč po demokratični izvolitvi socialistične vlade v Čilu prišlo do vojaške intervencije s podporo velikih kapitalističnih podjetij in ameriških vladnih agencij. *Odpravljanje politične moči kapitala in vzpostavitev pravičnejše, solidarne družbe je pogoj za vzporedno potekajoče demilitarizacijske procese.*

Eisenhowerjev predlog je dejansko meril na potrebo po univerzalni razorožitvi (naloge svetovnih politikov), za katero pa je zaradi moči vojaškoindustrijskega kompleksa po navedbah Rizmana (2011b, 190, 191) bolj malo možnosti, vendar alternativna paradigma družbene varnosti zavrača razumevanje vojne kot »usode«. Predsednik ZDA je namreč

izjavil, da si ljudje tako zelo želijo miru, da bodo morale lepega dne vlade iti s poti in jim pustiti, da ga imajo. Pisec zgolj na videz »utopično« predlaga, da se v doglednem času s pritiski civilne družbe in njenih organizacij, na pobudo odgovornih državljanek in državljanov sveta, ob pomoči vseh naprednih političnih sil stori vse, *da bi prišlo v vseh državah sveta do globalnega referenduma o začetku sistemskega procesa postopne demilitarizacije sveta, opustitve nacionalnih armad do leta 2050*. O izidu glasovanja pisec ne dvomi, saj trdno verjame, da bi velika večina prebivalcev v prav vseh državah sveta glasovala za proces postopnega nadomeščanja dominantnih mehanizmov vojaške varnosti z mehanizmi nevojaške varnosti, zasnovane na etiki in kulturi nenasilja. *Vse vere sveta so v vrednostnih temeljih zasnovane na univerzalni etiki miru, sočutja in nenasilja, vsi verski in drugi mnenjski voditelji bi lahko izjemno veliko prispevali k temu, da se končno človeška vrsta odloči za opustitev nasilja do soljudi in drugih vrst. Po agresiji Rusije na suvereno Ukrajino se krepijo pozivi in ukrepi povečevanja vojaških proračunov kot odgovor na naraščajoča tveganja in nasprotja*. Dejansko pa bi svetovna skupnost morala pospešeno stopiti v nasprotno, nenasilno smer, v odpravo korenin nevarnosti, v nevojaške načine reševanja konfliktov.

Arno Truger (2011, 20) poudarja, da zaradi naraščajoče gospodarske, politične, ekološke in vojaške soodvisnosti (svetovni trg, podnebne spremembe, migracije, razgradnja demokracije, širjenje oboroževanja) pravilo neintervencije v konfliktih znotraj držav vse bolj zapušča mesto načelu legitimne intervencije. K posredovanju v konfliktih in njihovem razreševanju, k izgradnji miru so še posebej poklicane mednarodne vladne in nevladne organizacije, ki se ukvarjajo z varnostno in mednarodno politiko. Posegi brez mandata OZN, ki jih izvajajo ZDA ali Nato, po njegovem mnenju slabijo OZN, spodkopavajo vlogo mednarodnega prava in mehanizmov za razreševanje konfliktov, ki so jih vzpostavile mednarodne in nacionalne organizacije. Po mnenju zagovornikov koncepta Gaje si svet enostavno ne more več privoščiti ogromnih izdatkov za vojaški stroj, širše sodobno pojmovanje varnosti postavlja v ospredje obnovo in varnost planeta kot našega doma (Gaia, modri planet, 1991, 246).

Zato se mora okrepiti globalno mirovno prizadevanje (ne glede na različna ideološka, verska prepričanja) za pospešeno demilitarizacijo sveta s postopnim zmanjševanjem in odpravo nacionalnih armad (okrepitev in modernizacija policije kot edinega represivnega državnega aparata) in krepitevijo enot OZN za posredovanje (razpust pakta Nato, usposabljanje in mednarodno zakonsko zavezujoč vpoklic usposobljenih specialnih enot policije iz različnih držav). Na večpolarnem geopolitičnem zemljevidu sveta je demilitarizacija želena in tudi možna alternativa zagotavljanja široko pojmovane planetarne in nacionalne varnosti. Od demokratične odločitve državljanov sveta, od zavzetosti civilne družbe in stopnje smelosti ter civilizacijske zrelosti političnih strank je pravzaprav najbolj odvisno, ali se bo (končno) začel proces usihanja vere v orožje, v vojaško obliko varnosti in dejansko zmanjševanje moči vojaških mehanizmov (ne)varnosti ter odprava pravih vzrokov meddržavnih napetosti.

Dieter Senghaas (2011) sodi, da morajo prizadevanja za »pravični mir« meriti vsaj na štiri mirovopolitične cilje in zaščitne ukrepe:

1. zaščito pred nasiljem: deprivatizacija nasilja z državnim oblastnim monopolom kot bistvenim novodobnim civilizacijskim dosežkom;
2. zaščito svobode posameznikov in družbenih skupin: delitev oblasti, zaščita temeljnih svoboščin, pravna zavezanost vlade in uprave, obstoj pravičnih prizadevanj za pravično socialno delitev in za enake možnosti;
3. zaščito pred stisko: zagotavljanje dostojnega življenja (npr. solidni dohodki);
4. zaščito kulturne različnosti oziroma raznolikosti: mirni soobstoj verske različnosti, olajšanje integracije migrantov itn.

Nasilni spopadi so najverjetnejši tam, kjer manjkajo prizadevanja za omenjene štirikratne zaščitne ukrepe, ključna je čim zgodnejša preprečitev krize, minimizacija vzrokov za konflikte, okrepljeni nevojaški mirovni mehanizmi, procesi razoroževanja (zmanjševanje vojaških izdatkov in števila vojakov) in širše pojmovane demilitarizacije, sistemska šolska vzgoja kulture miru in nenasilja od vrtcev do univerze. Sodobna okoljsko-podnebna kriza zahteva, da se mirovopolitični cilji razširijo še na zaščito drugih zemeljskih vrst, na mednarodno obvezujoče varovanje planetarnega ekosistema kot našega skupnega doma.

Nenasilje do soljudi in drugih zemeljskih vrst je ena od ključnih vrednotnih stranic ekosistemske družbene ureditve, ki se z vidika doktrine varnosti temeljno ločuje od militariziranega modela kapitalizma, državnega in samoupravnega socializma. Sonaravni način gospodarstva in vseh materialnih dejavnosti na osnovi krepitve udejanjanja ekocentrične etike je ključna »demilitarizacijska« oblika ekohumanizma v razmerju človeške vrste do drugih vrst. Nenasilje do soljudi pa se mora v ekohumanističnem sistemu uveljaviti s pomočjo zahtevnega procesa demilitarizacije sveta. Demilitarizacija naj se najprej osredotoči na vztrajno zmanjševanje vojaških izdatkov, po mnenju Žaklja (2011, 1320) pa bi bilo treba v demokratičnem ekosocializmu armade ukiniti in njihove nujne obrambno-varnostne naloge postopoma prenesti na modernizirane policijske enote. Tako obrambno-varnostno zasnovo države zagovarja tudi pisec, kljub določenemu tveganju, da bi v tem primeru imela monopol nad orožjem zgolj ena sila, na kar opozarja Ali Žerdin (2016).

Utopija tudi za 21. stoletje? Dolgoročni in varnostno ključni dolgoročni cilj ekosistemske družbene ureditve je razen trajnega obranjanja ekosistemskih temeljev življenja, zagotavljanja univerzalne minimalne socialne varnosti in radikalnega zmanjšanja družbenih razlik postopna, a na daljši rok popolna odprava vojsk in vojaških institucij, vojaške oborožitve in vojaških objektov, ukinitve vojaške industrije. To pa je seveda možno le v primeru sistemskega odpravljanja vzrokov za vojaške spopade, zlasti s pravičnejšo in solidarnostno pre-razdelitvijo dobrin in dohodkov, z doseganjem zmerne blaginje za vse prebivalce sveta.

3.5.1.5 Temeljne spremembe varnostnih doktrin

Varnost je temeljna prvina blaginje, obstoja in napredka človeka od davne preteklosti pa vse do danes. Pojem varnosti zajema ohranitev obstoja posameznika kot fizičnega, duhovnega, duševnega, kulturnega in družbenega bitja ter zagotovitev kakovosti njegovega bivanja v družbenem in naravnem okolju (Grizold in Bučar, 2011). Varnost je po sodbi Andreja Anžiča (2002, 455) tisti objektivni temelj, na osnovi katerega je možen celostni razvoj posameznika, njegovih asociacij in vrednot, družbe in globalnega sveta, varnost posameznika je prepletena z nacionalno varnostjo.

Po mnenju Sciubba in sodelavcev (2015, 201) sodobni koncept nacionalne varnosti obsega vojaško, politično, ekonomsko, okoljsko in družbeno varnostno polje. Brandtova komisija je že v začetku osemdesetih let prejšnjega stoletja takratni koncept varnosti razširila na vprašanja lakote, bolezni, revščine, okoljskih stresov, represije in terorizma. Podčrtala je tudi za danes pomembno spoznanje, da navedena tveganja bolj ogrožajo človekovo varnost kot vojaške provokacije (Quilligan, 2002, 13). Ključna naloga sodobne mednarodne skupnosti je, da socialne in druge vzroke ogrožanja varnosti prepreči in odpravi, predno izbruhnejo.

Koncept varnosti se je torej začel obravnavati kot pomembna sestavina človekove in skupne blaginje, vsebinsko se je razširil in obsega številne podstati ekonomske, socialne, zdravstvene in okoljsko-podnebnne (ekosistemske) blaginje na lokalni, regionalni, državni in globalni ravni. Mehanizmi za ohranjanje in doseganje večplastno pojmovane varnosti so se iz zagotavljanja varnosti za človeka v okviru države razširili na globalno raven, z okoljsko-podnebnimi tveganji pa se je potreba po varnosti razširila tudi na ohranjanje planetarnega ekosistema, na ekosistemsko, okoljsko varnost. Dozoreva spoznanje, da se z intenzivnejšimi planetarnimi, globalizacijskimi procesi krepí medsebojna soodvisnost državne (nacionalne) in globalne varnosti, čeprav konceptualno seveda ostajajo razlike (National Security versus ..., 2010).

Kompleksnost novega (ne)varnostnega okolja človeštva med drugim izraža vzročna povezanost med naraščajočim številom nevojaških groženj (etnična in verska nasprotja, organizirani kriminal, terorizem, onesnaževanje okolja in podnebne spremembe, lakota, nalezljive bolezni, trgovina z drogami in belim blagom, nenadne množične migracije idr.) ter političnimi in vojaškimi konflikti. Hkrati so se pogoji za zagotavljanje varnosti prostorsko razširili, tako je danes varnost posameznika in varnost države zelo odvisna od stopnje (ne)varnosti na celotnem planetu, na drugi strani pa tudi od lokalne, regionalne varnosti (hrana, energija, stopnja solidarnosti v skupnosti). Med varnostne sestavine je treba vključiti tudi zagotavljanje t. i. biološke varnosti (*biosecurity*), da se bomo lahko zoperstavili vse bolj pereči problematiki manipulacij z mikrobi, različnim oblikam bioterorizma in pandemijam, nevarnostim izpostavljanja posledicam bioloških laboratorijskih nesreč, zdravstvenim tveganjem množične proizvodnje hrane, finančna sredstva in investicije pa je treba preusmeriti v osnovno preventivno zdravstveno zaščito (Hinchliffe, 2017, 353, 356).

Globalizacija je med drugim že povzročila večjo stopnjo povezanosti in soodvisnosti človeštva, kar ponovno aktualizira nujnost okrepljenega mednarodnega sodelovanja, in ne grobega tekmovanja ter konfrontacije med državami in drugimi subjekti mednarodnih odnosov. Ta težnja se najbolj očitno kaže v prizadevanjih za celostni pristop razumevanja sodobne varnosti, ki je najbolj eksplicitno vsebovan v konceptu človekove varnosti (Grizold in Bučar, 2011). Človekova varnost kot večplastni varnostni koncept se je prvič pojavila leta 1994 v Poročilu o človekovem razvoju. Pojmovanje varnosti se je sistemsko razširilo na nevojaške razsežnosti varnosti, kot so družbeno blagostanje prebivalcev in integriteta ekosistemov. Dozorelo je spoznanje, da orožje ne predstavlja vedno varnosti, lahko celo varnost zmanjša. Demokratično usklajevanje in upoštevanje potreb civilne družbe postaja pomembnejše za varnost kot zagotavljanje varnosti s pomočjo vojske. Prav tako dozoreva spoznanje, da realne varnosti v globaliziranem svetu ni možno več doseči zgolj v okviru preozkega državnega (nacionalnega) okvira, hkrati pa je pomembno tudi zagotavljanje varnosti v okviru skupnosti, torej na lokalni, regionalni ravni (Renner, 2006). Ruska agresija na Ukrajino leta 2022 je ponovno, tokrat na evropskih tleh, razkrila nesposobnost evropske in globalne skupnosti, da zaščiti suverenost držav. Pandemija leta 2020 je razgalila še neustreznost sedanjega modela upravljanja globaliziranega sveta na področju zdravstvene zaščite, pa tudi nezmožnost posameznih nacionalnih držav, da bi dovolj hitro in učinkovito zagotovile zdravstveno varnost človekovega življenja. Obenem se je pokazala nujnost, da se skrajšajo oskrbne verige tudi osnovnih zdravstvenih sredstev in pripomočkov.

Očitno je, da je zagotavljanje človekove varnosti v precejšnji koliziji z državno suverenostjo, ki je še vedno eden od stebrov zagotavljanja mednarodnega miru in varnosti. Koncepta človekove varnosti seveda država kot institucija, ki zagotavlja varnost, sicer ne odpiše, vendar šibkejše države ne morejo vedno zagotoviti varnosti posamezniku, v določenih primerih pa lahko država celo postane vir nevarnosti za lastne državljane. Varnost je torej predvsem problem emancipacije posameznika v družbi (Malešič, 2012, 278). Osnova koncepta tradicionalne varnosti je namreč suverenost države, medtem ko je osnova koncepta človekove varnosti suverenost posameznika. Koncept človekove varnosti dopolnjuje koncept nacionalne in mednarodne varnosti tako, da ga usmerja na človeške vidike varnosti. Koncept človekove varnosti je prinesel številne novosti v odnosu do tradicionalnega koncepta (nacionalne) varnosti, kar se še posebej nanaša na posameznika kot temeljni referenčni objekt varnosti za razliko od države. Predstavlja koncept prihodnosti, saj v razmišljanje o varnosti prinaša dodatno vrednost, hkrati pa ne zanika tradicionalnega pristopa k varnosti. Zgolj na ta način je v sodobnem svetu možno odgovarjati na številne izzive, ki zajemajo tako klasične kot tudi številne neklasične grožnje.

S pomočjo koncepta človekove varnosti se je varnost v praksi tesno povezala tudi s konceptom trajnostnega človekovega razvoja (Prezelj, 2008, 17). Trajnostni razvoj v osnovi vodi k oblikovanju okolja, v katerem je ogrožanje človekove varnosti manj verjetno. To

pomeni, da so območja z relativno dolgo povprečno življenjsko dobo, dobrim šolskim sistemom in spodobnim standardom življenja (temeljni indikatorji človekovega razvoja) na splošno bolj varna (Prezelj, 2008, 22). Človekov razvoj lahko merimo tudi z indeksom človekovega razvoja. Po izpolnitvi zahteve po odsotnosti nasilja, torej po miru, ga sestavljajo predvsem: 1. pravica do obstoja (zadovoljitev temeljnih potreb, kot so nedotakljivost življenja, telesa in lastnine, zagotovljena prehrana in zdravje); 2. pravica do razvoja (dostop do dela, zaslužka in izobraževanja); 3. kakovost bivanja (primerna nastanitve in zdravo okolje) in 4. kakovost življenja (nediskriminacija in politična participacija) (Grizold in Bučar, 2011).

Nova paradigma varnosti družbe bi morala biti bolj produktivna pri večjem zagotavljanju varnosti ne le za omejeni, v bistvu privilegirani del sveta, temveč za človeštvo v celoti (Rizman, 2011c). Obenem mora pojmovanje varnosti vključevati tudi kompleks materialnega pomanjkanja, stara in nova okoljska in druga tveganja. Varnost se lahko v 21. stoletju udejanji le v primeru, če bodo »trde« oblike varnosti postopoma zamenjale bolj prijazne strategije zagotavljanja varnosti (Rizman, 2014a, 97). Alternativna paradigma družbene varnosti zavrača razumevanje vojne kot »usode« in sprejema izbiro vojne le v dveh izjemnih primerih, kot ju določa 51. člen ustanovne listine Organizacije združenih narodov: ko jo avtorizira varnostni svet OZN in v primeru »samoobrambe« kot odgovora na »oboroženi napad«. Vsaka drugačna odločitev za vojno je po Noamu Chomskemu »vojni zločin«, celo »najhujši mednarodni zločin«, kot je to mogoče povzeti z zasedanj v Nürnbergu (Rizman, 2011c; 2014a).

Varnostni svet OZN nima po mnenju Mesbahija (2017, 32) nikakršne zveze z iskanjem resničnega miru ali varnosti in deluje prej kot zasebni klub, katerega člani so ugledni politični preračunljivci, ki vsi glasujejo za ali proti resolucijam glede na to, kako velik bo njihov pričakovani delež svetovnega kolača. Ta konstantni boj za levji delež globalnih virov, ki je značilen za igre državne varnosti tega zastarelega organa, je v nasprotju z izvirnimi nameni in načeli Združenih narodov, ki so zapisani v prvem poglavju njihove ustanovne listine. Varnostnega sveta ne bi smeli nikoli ustanoviti na takšen način in vse dokler bo obstajal v zdajšnji obliki, ki Generalni skupščini ne dovoljuje, da prevzame svoje vloge resnično demokratičnega globalnega foruma, torej da se najprej odpravi pravica veta, se bo realnost vojne ohranjala na temelju politične moči, sebičnosti držav in izkoriščanja šibkejše populacije v iskanju čistokrvnih komercialnih in materialističnih ciljev (Mesbahi, 2017, 31). Združeni narodi ne pripadajo političnim in korporativnim interesom Amerike, Kitajske, Francije, Rusije in Velike Britanije – pripadajo celotnemu človeštvu, kajti temeljni namen njihove ustanovitve je spodbujanje »gospodarskega in družbenega napredka vseh ljudstev« (Mesbahi, 2017, 58).

V današnjem svetu je poleg globalizacije prisotna tudi individualizacija, v okviru katere se poudarja pomen posameznika v nacionalnem in mednarodnem okviru. Obstaja splošno sprejeto prepričanje, da ima izguba oziroma pomanjkanje človekove varnosti

(kot so socioekonomsko pomanjkanje in revščina, velike razlike v premoženju, surove kršitve človekovih pravic, širjenje epidemičnih groženj itn.) neposredne učinke na mir in stabilnost tako znotraj držav kot med njimi. Zato je tudi v interesu držav, da celostno zagotavljajo varnost (ne le fizični obstoj, ampak tudi blaginjo za vse) svojemu prebivalstvu in širši mednarodni skupnosti. Tudi papež Francišek (2015, 51) podpira stališče, da so mir, pravičnost in varovanje stvarstva tri tesno povezana vprašanja, ki jih ne smemo ločiti in obravnavati posamič, sicer se bomo spet približali enostranski obravnavi problemov. Hribar (2017b) upravičeno pripisuje izjemen, širši pomen besedam papeža Franciška, da v imenu Boga nasilja ne smemo zagovarjati, še manj pa uporabiti.

Celostno pojmovanje varnosti pa na mednarodni ravni pomeni ukvarjati se tudi z ekonomskimi in okoljskimi vprašanji, na nacionalni ravni tudi z vprašanjem virov (energetskih, človeških itn.) ter na ravni posameznika tudi s človekovo, socialno varnostjo. Po mnenju Browna (2008, 284) je treba namesto zgolj minimalne dejanske zaščite z dragim vojaškim visokotehnološkim aparatom npr. pred samomorilskimi teroristi graditi globalno družbo, ki bo okoljsko trajna in pravična. Družba, ki bo izkoreninila svetovno revščino in omogočila zdravo okolje ter varno podnebje prihodnjim generacijam, bo veliko bolj uspešna tudi v boju proti terorizmu in stihijskim mednarodnim migracijam kot s sedanjo protiteroristično doktrino naraščanja vojaških izdatkov in posredovanj ter povečevanjem geografskih ekonomskih razlik.

Sodobni sistem varnosti po mnenju pisca ne bi smel prezreti medgeneracijske prizme varnosti, torej zagotavljanja eksistenčne, biološke, ekosistemske varnosti za prihodnje rodove. Tudi s tega vidika je ključno izhodišče, da je treba veliko večino naravnih virov ohranjati, veliko večino okoljskih problemov pa rešiti, in sicer ne zato, ker se to splača, temveč ker smo to dolžni prihodnjim soljudem. Ohranjanje narave v vsej njeni raznovrstnosti ter ohranjanje in stabilizacija vseh ključnih globalnih in regionalnih ekosistemov so potrebni zaradi dolžnosti do prihodnjih soljudi (Savić, 2017, 222). Okoljevarstvo, ki se na prvi pogled morda kaže kot skrb za interese nečloveških bitij, se ob zavedanju medgeneracijskih dolžnosti, ki izvirajo iz teorij zaščite prihodnjih generacij in teorij medgeneracijske pravičnosti, potrjuje kot ena od temeljnih oblik skrbi za dobrobit človeštva in skrbi za pravične medčloveške odnose. Zapravljjanje in uničevanje ekološkega kapitala vseh preteklih generacij, brez oziiranja na bodoče rodove, Ophuls (2017, 41) označuje kot – barbarstvo in vandalizem.

Če bo naša generacija zaradi prekomerne porabe fosilnih goriv in posledičnih podnebnih sprememb prihodnjim ljudem onemogočila življenje na Zemlji nad določenim pragom življenjske ravni, lahko na podlagi sodobnega pojmovanja škode po mnenju Savića (2017, 138) rečemo, da bo naša generacija prihodnje ljudi oškodovala. Omejevanje medgeneracijske okoljske degradacije je torej utemeljeno z moralno dolžnostjo neškodovanja prihodnjim generacijam. Škodovanju se izognemo tako, da poskrbimo, da bodo prihodnje generacije lahko živele nad normativno določenim pragom življenjske ravni. Z drugimi besedami, medgeneracijskega okolja ne smemo uničevati, ker smo ga dolžni ohranjati

dovolj kakovostnega za prihodnje generacije, če naj živijo dostojno življenje. Normativni prag določa spodnjo mejo dostojnega življenja. Prag je lahko postavljen različno visoko, njegova višina je namreč odvisna od zavezanosti sedanje generacije k prispevanju k dobrobiti prihodnjih generacij (Savić, 2017). Omejevanje medgeneracijske okoljske degradacije je hkrati mehanizem ohranjanja drugih vrst, torej medvrstne varnosti.

Okoljsko in podnebno politiko je treba razumeti kot eno najpomembnejših medgeneracijskih političnih vprašanj in tudi vprašanj zagotavljanja okoljske, prehranske, energetske in vodne varnosti prihodnjih generacij. Družbeno-ekonomski sistem, ki časovno razsežnost varnosti snuje zgolj na gradnikih varnosti sedanje generacije, brez razmisleka o vseh posledicah za prihodnje rodove in ohranjanje biosfere, je etično nesprejemljiv in medgeneracijsko nepravilen že v svoji osnovi. *Naslanjanje sedanje generacije na jedrski pa tudi neje-drski steber vojaške varnosti (radioaktivne in druge obremenitve okolja prihodnjih generacij) ali na zagotavljanje »varne« energetske oskrbe s pomočjo fosilnih goriv (poslabšanje podnebnih razmer za prihodnje rodove in druge vrste) in jedrske energije (desettisočletno radioaktivno obremenjevanje, nevarnost jedrskih nesreč) je z vidika varnostnih pravic in interesov prihodnjih rodov ter drugih vrst nemoralno in nepravilno.* Čimprejšnje zaprtje jedrskih elektrarn, rudnikov urana in drugih objektov »miroljubne« proizvodnje električne energije s pomočjo urana je tudi zaradi možnosti jedrske nesreče (tudi z vojaškim napadom na JE), jedrskega terorizma, hekerskega napada na računalniški sistem jedrske elektrarne, povezanosti »miroljubnega« (plutonij) in vojaškega atoma po mnenju pisca eden od ključnih gradnikov sodobne varnosti in medgeneracijske pravičnosti. Jedrske elektrarne so, skupaj z drugimi simboli sodobnosti (nebotičniki, tankerji, naftne ploščadi, biološki laboratoriji, odlagališča nevarnih odpadkov, tovarne za izdelavo orožja in kemikalij itn.), postale tudi tarče bioterorizma. Ni izključeno, svari Harari (2019, 203), da bo svet leta 2050 poln jedrskih in bioloških teroristov ...

Po navedbah zagovornikov kozmopolitizma politične elite v nacionalnih državah niso sposobne rešiti problemov, povezanih s kršenjem človekovih pravic in revščino, ampak jih lahko rešita le obstoj in spoštovanje mednarodnih institucij, ki morajo imeti potrebno avtoriteto in moč tako za sankcioniranje kršitev človekovih pravic kot za razdelitev dobrin pri preprečevanju revščine. Logični sklep takega razmišljanja je oblikovanje svetovne vlade, ki bi se pri izvajanju politike sicer naslanjala na nacionalne vlade, kljub vsemu pa bi morala imeti (najvišjo) oblast nad državami (Grizold in Bučar, 2011, 834). Taka (svetovna) vlada naj bi bila bolj uspešna pri premagovanju globalnih problemov, kot so degradacija okolja, upravljanje (naravnih) virov, omejevanje revščine ter populacijska gibanja in nalezljive bolezni. Kljub temu, da nacionalne države poskušajo rešiti omenjene probleme, pa so bila njihova prizadevanja doslej neuspešna. Glavni vzrok za to naj bi bil v tem, da so nacionalne države podvržene individualni »maksimizaciji« dobička oziroma koristi, ki pa je v svojem bistvu igra ničelne vsote. Če kdo kaj pridobi, gre pridobitev nujno v škodo drugih (Grizold in Bučar, 2011, 834).

Globalizacija ni odpravila glavnih varnostnih funkcij nacionalnih držav, kljub temu da številne države v okviru svojih nacionalno-varnostnih struktur prilagajajo, preoblikujejo in razvijajo nove varnostne instrumente (npr. krizni menedžment) ter zmanjšujejo tradicionalne vojaške izdatke. V tem okviru dajejo države v svojih nacionalnovarnostnih politikah ustrezen poudarek t. i. novim varnostnim grožnjam, kot so degradacija okolja in negativni učinki podnebnih sprememb, nalezljive bolezni, nazadovanje v ekonomskem in tehnološkem razvoju itn. (Grizold in Bučar, 2011).

Uveljavitev novega, celostnega koncepta varnosti v praksi je velik izziv za današnji svet oziroma zahtevna naloga sodobne države, civilne družbe in celotnega mednarodnega sistema. Celostno zagotavljanje varnosti zahteva sodelovanje številnih akterjev na lokalni, državni, mednarodni in globalni ravni. Danes smo po mnenju Grizolda in Bučarja (2011) soočeni s stanjem, ko so odzivi na kompleksne grožnje prepočasni, parcialni in na mednarodni ravni premalo usklajeni. V tem okviru nekateri strokovnjaki s področja mednarodnih varnostnih študij zagovarjajo trditev, da bo šele v razmerah, ko bodo človekove pravice in demokracija univerzalno uveljavljene mednarodne vrednote, postalo realno tudi zagotavljanje varnosti države, posameznikov in mednarodnega sistema. To bo omogočilo zagotavljanje uravnoveženega medsebojnega obstoja, blaginjo in razvoj vseh treh entitet:

- posameznika v odnosu do drugih posameznikov, države in mednarodnega sistema;
- države v odnosu do drugih držav, civilne družbe in mednarodnega sistema;
- mednarodnega sistema v odnosu do državnih in nedržavnih akterjev in posameznikov.

Vendar je na mestu opozorilo Rizmana (2014b, 381, 382), da se človekove pravice ne smejo uporabljati kot sinonim za liberalizem, tržni kapitalizem in individualizem. Po letu 1989 so namreč človekove pravice prevzele vlogo uradne ideologije novega svetovnega reda, ko so tako rekoč vse vojne in okupacije držav (v bistvu neokolonialne, »vojaški humanizem«) v surovinsko bogatem tretjem svetu upravičevali s človekovimi pravicami, demokracijo. Low in Gleeson (2021, 83, 84) navajata mnenje Galtunga, da so temeljne človekove pravice OZN odraz razglasitve dominantnega zahodnega pogleda na človekove pravice in sredstvo za legitimiranje sistemov moči, utelešenih v državah in korporativnem kapitalu. Obenem pa se ne ukvarjajo z današnjimi okoljskimi problemi, ki izhajajo iz človeške interakcije z naravo.

Praksa kaže, da se države pri sprejemanju novih rešitev za zagotavljanje lastne varnosti v spremenjenem (kompleksnem) varnostnem okolju srečujejo z vprašanjem, kako zagotoviti svojo optimalno varnost brez negativnih učinkov na spoštovanje človekovih pravic in državljanskih svoboščin. Dosedanji razvoj človeške družbe je med drugim privedel do povezanosti konceptov svobode, varnosti in razvoja. To med drugim pomeni,

da kaže razmerje med svobodo, varnostjo in razvojem na globalni ravni pozitivno korelacijo v smislu, da so lahko le svobodne družbe tudi varne in usmerjene v razvoj. Ne gre za dilemo »varnost ali svoboda«, danes je temeljno vprašanje, kako zagotoviti ljudem svobodo in varnost hkrati v novem zapletenem razmerju med državami, nedržavnimi akterji, civilno družbo in mednarodnim sistemom. Novo realnost varnostne paradigme na začetku 21. stoletja izraža tudi posodobljena in celovita definicija varnosti, ki se postopoma in z različnimi težavami vendarle uveljavlja tudi v praksi (politiki) in poleg tradicionalnih vojaškopoličnih zajema tudi kulturno-civilizacijske razsežnosti varnosti, ki izražajo predvsem skrb za sodobnega človeka kot posameznika in kot člana družbenih skupin. V tem smislu je mogoče trditi, da so temeljne prvine današnjega koncepta varnosti ohranitev človekovega življenja, zagotovitev njegove svobode in blaginje (Grizold in Bučar, 2011).

21. stoletje je stoletje, ki zahteva večplastno, vsestransko zagotavljanje individualne, državne in globalne varnosti in blaginje, v ospredje pa vstopa k človeku usmerjen koncept in paradigma varnosti, saj so grožnje varnosti ljudi vse številčnejše. Tudi države, ki večajo vojaško porabo, niso uspeli zagotoviti varnosti svojim državljanom, ki so jih ogrožale vse pogostejše posledice socialno-ekonomskih neenakosti, posledice prilaščanja nadzora nad strateško pomembnimi naravnimi viri, degradacije okolja, podnebni sprememb, terorizma. Okrepljene mednarodne migracije so zgolj ena od posledic naraščajočih ekonomskih, socialnih in okoljskih protislovij sodobnega sveta, ki zahtevajo v temelju drugačne varnostne, nenasilne in trajnostne pristope k reševanju, torej odpravo pravih, globinskih vzrokov tveganj in ogrožanja, ne pa gasilsko, praviloma še vedno vojaško zasnovano »reševanje«. Geografska in socialna neenakost, podnebne spremembe in na interesih velekapitala zasnovani vojaški posegi Zahoda so po mnenju pisca eden od temeljnih vzrokov za družbene upore in okrepljene mednarodne migracije iz revnih, podnebno zelo in vse bolj ranljivih območij Afrike in Azije.

Za uresničitev koncepta človekove varnosti v mednarodnih odnosih med preprečevalne, neprisiljene ukrepe spadajo ukrepi za zagotavljanje trajnostnega sonaravnega napredka in blagostanja, ki zahteva mir, ekonomski, socialni, politično-pravni in okoljski razvoj. Za 21. stoletje se upravičeno postavlja temeljno vprašanje, kako dolgo se bo ob neuspehu navedenih preprečevalnih ukrepov kot »popravni ukrep« še vedno uporabljala vojaška oblika zagotavljanja človekove varnosti.

Širok in human koncept globalne varnosti ima sicer veliko zaveznikov, vendar še noben globalni načrt ni bil uresničen z akcijami večine narodov sveta (Quilligan, 2002). *Priče smo vladavini paradigme varnosti, ki je v osnovi še vedno vojaška in kot taka ni (bila) zmožna zagotavljati družbene varnosti, namesto ministrstev za mir imamo torej še vedno ministrstva za obrambo (vojno)* (Rizman, 2014a, 91). Varnostne doktrine, varnostni koncepti velike večine držav so še vedno temeljno zasnovani na konceptu t. i. vojaške varnosti, zgolj nekatere manjše države so se s procesi demilitarizacije (npr. Kostarika) in hkrati

z okrepljenimi procesi nenasilnega odpravljanja konfliktov v celoti odpovedale vojaški varnostni doktrini, vendar globalna rešitev je zgolj – globalna razorožitev, demilitarizacija. *Sistematično in vztrajno odpravljanje in odprava političnih, ekonomskih, socialnih in okoljsko-podnebnih vzrokov protislovij sveta je po mnenju pisca ključna sestavina preventivnega, ekohumanističnega varnostnega modela za 21. stoletje, ki postopoma krepi zahtevne procese demilitarizacije držav in sveta ter dolgoročno, toda zanesljivo pelje k dokončni odpravi armad sveta, torej odpravi kurativnega vojaškega sistema varnosti.*

Tretja svetovna vojna ob zaključku ne bi imela zmagovalcev in poražencev, temveč zgolj poraženca – človeško vrsto. Ali je torej v 21. stoletju še upravičeno in do naših otrok in vnukov odgovorno verjeti predpostavki, da naj bi okrepljena vojaška varnost (povečanje moči orožja, ohranjanje ali povečanje nacionalnih armad) povečevala, zagotavljala človekovo in globalno varnost? Skrajni čas je, da človeška vrsta, ki namesto kija v svojih rokah poseduje jedrsko bombo, postopoma zamenja temeljni koncept varnosti, in sicer z odpravljanjem temeljnih vzrokov mednarodnih konfliktov in hkratnim procesom razoroževanja, demilitarizacije.

Temeljni ideji OZN po drugi svetovni vojni o nujnosti ohranjanja miru in univerzalnosti spoštovanja temeljnih človekovih pravic dejansko nimata alternative, vendar sta še vedno daleč od globalnega udejanjanja. Toda tudi v okviru OZN se postopoma razvija varnostna doktrina, ki na globalni ravni širi varnostna polja in sam koncept varnosti na naslednja področja (Enterpreneurship for Sustaining ..., 2017):

- gospodarstvo: zaposlovanje in ukrepi proti revščini;
- hrana: ukrepi proti lakoti in pomanjkanju;
- zdravje: ukrepi proti boleznim, nezdravi hrani, podhranjenosti in pomanjkljivemu dostopu do osnovnih zdravstvenih storitev;
- okolje: ukrepi proti degradaciji okolja, izčrpavanju naravnih virov, naravnim nesrečam in onesnaževanju okolja;
- posamezniki: ukrepi proti fizičnemu nasilju, kriminalu, terorizmu, nasilju v družini in delu otrok;
- skupnost: ukrepi proti medetničnim, verskim in drugim identitetnim konfliktom;
- politika: ukrepi proti politični represiji in kršitvam človekovih pravic.

Svetovna skupnost, vsi prebivalci sveta smo torej pred varnostno civilizacijsko odločitvijo:

1. ali bomo na sodobne varnostne družbeno-ekonomske in podnebno-okoljske izzive v prvi polovici 21. stoletja še naprej dominantno odgovarjali s praviloma kurativnimi vojaškimi varnostnimi mehanizmi, torej z okrepljeno stranico vojaške varnosti, s povečevanjem državnih vojaških proračunov, nadaljnjim razvojem vse bolj »učinkovitih« sredstev množičnega uničevanja ljudi in ekosistemov, s preventivnimi in kurativnimi vojaškimi intervencijami;

2. ali bomo vojaško paradigmo do srede 21. stoletja postopoma, a sistematično zamejevali in zamenjali s preventivno nevojaško paradigmo kulture miru, torej z demilitarizacijskim procesom opuščanja ter končne opustitve vseh oblik množičnega uničevanja (jedrsko, kemično, biološko orožje in zaprtje JE), opuščanja in opustitve vseh nacionalnih armad in hkratnega odpravljanja ekonomske in geografske neenakosti ter z uvedbo ekosistemskega in solidarnostnega ekonomsko-trgovinskega modela.

Za neobhodno (skrajna sila) in v okviru OZN in svetovne vlade dogovorjeno mednarodno posredovanje pa bi služile posebne, specializirane represivne enote iz večjega števila zaprosenih držav. Posebne enote za mednarodno vojaško ali civilno posredovanje (ob naravnih nesrečah) bi po dogovoru v omejenem obsegu torej imele posamezne države, in sicer glede na število prebivalcev in materialne možnosti.

Pisec sodi, da zgolj postopen prehod v nov, pravičen, demokratičen in okoljsko odgovoren ter podnebno varen, ekohumanistično zasnovan družbeno-ekološki red, ki bo sposoben odpraviti temeljna svetovna in znotrajdržavna ekonomska ter socialna nasprotja, dejansko omogoča tudi udejanjanje zahtevnega civilizacijskega procesa (postopne) demilitarizacije in globalno uveljavitev mirovne varnostne doktrine. Odprava mehanizmov nasilja tako do sočloveka kot do drugih vrst je medsebojno soodvisna, verjetno celo ključna varnostna stranica ekosistemske družbene ureditve za prvo polovico 21. stoletja. Demilitarizacija je torej skrajno zahteven, dolgotrajen proces postopne številčne in finančne slabitve varnostne vloge vojske in hkratne krepitev nevojaških mehanizmov ohranjanja širše pojmovane varnosti in miru. *Varnostno ključni dolgoročni cilj ekosistemske družbene ureditve je razen trajnega ohranjanja ekosistemskih temeljev življenja postopna, na dolgi rok popolna odprava vojsk in vojaških institucij, vojaške oborožitve in vojaških objektov, ukinitve vojaške industrije.* To pa je seveda možno le v primeru sistemskega odpravljanja vzrokov za vojaške spopade, zlasti s pravičnejšo in solidarnostno preraždelitvijo dobrin in dohodkov, z doseganjem zmerne blaginje za vse prebivalce sveta. Diplomata Roman Kirn (2022) zlasti po korona krizi in vojni v Ukrajini zaskrbljeno ugotavlja, da je glavni problem, da ni več globalnega upravljanja sveta. Po padcu berlinskega zidu Evropa in ZDA nista izkoristili zgodovinskega trenutka za prenovo svetovne ureditve, po njegovem mnenju so zmagali »ameriški jastrebi«.

Pisec zagovarja celostni koncept globalne, državne, lokalne (skupnostne) in človekove varnosti, ki je razen na odpravi revščine in radikalnem znižanju ekonomskih razlik ter zmanjšanju pritiskov na okolje in ozračje temeljno zasnovan na postopnem procesu razoroževanja in demilitarizacije v okviru temeljito prenovljenega OZN (opustitev veta v varnostnem svetu oziroma njegova ukinitve, dvotretjinska večina glasov držav članic in prebivalstva za sprejetje ukrepov in mednarodne enote za reševanje, posredovanje ob velikih nesrečah in preventivno ali popravno posredovanje ob oboroženih mednarodnih

konfliktih), opustitvi vojaških paktov, torej opustitvi Nata in drugih vojaških zvez. Pi-sec kljub navidezni »utopiji«
brezkompromisno zagovarja začetek sistemske in globalne razorožitve. Izhaja iz trdnega prepričanja, da (postopno, a globalno in sistematično) demilitarizacijo zagovarja velika večina svetovnega prebivalstva. Na osnovi pričakovane- ga rezultata v vseh državah sveta izvedenega hkratnega demokratičnega referendumu o procesu globalnega opuščanja nacionalnih armad naj bi se vzpostavili čim bolj podobni nacionalni sistemi notranje in zunanje varnosti z razširjeno policijo kot edinim, čim manj številčnim in minimalno represivnim državnim sistemom varnosti. V vsebinsko razširjenem varnostnem okviru policije držav naj bi bile tudi številčno omejene oboro- žene in izurjene enote za posredovanje ob nesrečah in na razpolago za mednarodno obo- roženo posredovanje v okviru novega varnostnega sistema OZN, ki bi ga morala voditi svetovna vlada. Papež Frančišek navaja, da sta že papeža Janez XXIII. in Benedikt XVI. poudarjala, da je za reševanje svetovnih problemov, vključno z uresničevanjem popolne razorožitve, nujno potrebna svetovna politična oblast (Papež Frančišek, 2015, 92).

Obstoječi ozko tržno in socialno ter medgeneracijsko nesolidarno zasnovan družbe- no-ekonomski red neoliberalnega kapitalizma je ključni vzrok varnostnih neravnovesij, kot sta prepad med revnimi in bogatimi ter med človeško vrsto in drugimi vrstami, ki za- radi nasilja človeške vrste izginjajo z obličja planeta. Mednarodno podprta, solidarnostna, pravična in medgeneracijsko ter sonaravno sprejemljiva raven dostojne materialne blaginje za vse prebivalke in prebivalce ter radikalno zmanjšanje družbene, ekonomske neenako- sti med državami sveta in znotraj posamezne države sta (ob brezpogojnem pospešenem procesu demilitarizacije) po mnenju pisca nujna siamska dvojčka nenasilnega, znotraj- in medgeneracijsko odgovornega varnostnega koncepta 21. stoletja. Resnično človekovo in globalno varnost bo možno uresničiti le v primeru globalne uveljavitve koncepta človeko- vega trajnostnega sonaravnega napredka in podnebne varnosti ter pravične razdelitve pre- moženja in dohodkov, ki bo vsakemu državljanu sveta omogočila zmerno, človeka vredno blagostanje. Blaženje in prilagajanje na podnebne spremembe tudi v državah v razvoju (ob sistemski pomoči bogatih držav) je po mnenju pisca temeljni predpogoj za umiritev mednarodnih selitev. Zaradi ekosistemskega ogrožanja koncepta globalne in človekove varnosti, torej antropocentrično zasnovanega koncepta varnosti je treba konceptu varnosti dodati še novo, enakopravno varnostno polje – varnost drugih vrst. Za preživetje človeške vrste so namreč dolgoročno popolnoma nesprejemljivi zgolj antropocentrično, morda tudi srednjeročno učinkoviti ekonomski, socialni in okoljski varnostni mehanizmi, ki ne vklju- čujejo ekocentričnega koncepta varnosti, naravovarstvene stranice univerzalnega sistema sedanje in prihodnje varnosti človeške vrste ter vseh drugih vrst.

Globinsko posodobljeni koncept vsesplošne človeške, ekosistemske in globalne var- nosti je možno po mnenju pisca polnokrvno udejanjiti – le v novem, solidarnostnem, sonaravnem in pravičnem družbeno-ekonomskem redu, s kulturo miru in nenasilja kot eno izmed njegovih etičnih podstati.

3.5.2 Socialna varnost in blaginja

»Svet je dovolj bogat za vse, zato mora biti naša prva etična zahteva zmanjševanje neenakosti.«

Manca Košir, 2013

3.5.2.1 Univerzalnost pravice do dostojnega življenja

Vprašanje družbene neenakosti in s tem povezane razdelitve ustvarjenega materialnega bogastva se je vse od industrijske revolucije, utopičnega in krščanskega socializma, marksizma in anarhizma postavljalo predvsem v kontekstu bolj ali manj poudarjenega nasprotja med kapitalom in delom glede delitve ustvarjene vrednosti, torej na razredno razmerje med delodajalci in delojemalci. Po mnenju ekonomista Thomasa Pikettyja (2015, XI) je problematika družbene, ekonomske neenakosti in prerazdelitve v središču političnega antagonizma. Na eni strani je stališče liberalne desnice, da se lahko dolgoročno višanje prihodkov in življenjskega standarda (zlasti kadar gre za najbolj prikrajšane) doseže z upoštevanjem tržnih zakonitosti, zasebne pobude lastnikov kapitala, proizvodjalnih sredstev in z rastjo produktivnosti. Ukrepe javne prerazdelitve, ki že v osnovi ne smejo preseči minimalnih, v najboljšem primeru zmernih okvirov, je zato treba po sodbi desnice na vsak način omejiti na posege, ki najmanj motijo delovanje tržnih mehanizmov.

Na drugi strani pa Piketty (2015, XI, 27) navaja stališče levice z dediščino teoretikov socializma iz 19. stoletja in sindikalizma, da samo družbeni in politični boji omogočajo zmanjševanje bede najrevnejših, ki jo povzroča kapitalistični sistem. Z nacionalizacijo, torej podružbljanjem proizvodnih sredstev ali določanjem plačnih razredov naj bi se poseglo v način razdelitve dobičkov, s katerimi tržni mehanizmi lastnikom kapitala omogočajo prisvajanje dobičkov in ustvarjajo neenakost med zaposlenimi (Piketty, 2015, XII).

Marx poudarja, da je t. i. vulgarni socializem od meščanskih ekonomistov prevzel zmotno navado, da obravnava prerazdelitev neodvisno od produkcije (Rus, 1990, 224). Marxov odgovor za doseganje čim večje socialne enakosti in socialne pravičnosti je bil jasen in radikalen: odprava zasebne lastnine proizvodjalnih sil (ne pa drugih oblik zasebne lastnine) in kapitalistične delitve dela. Odklanjal je koncept absolutne enakosti in ga označil kot grobi oziroma primitivni komunizem (Rus, 1990, 121). Tine Hribar (1982b, 619) navaja, da je Marx glede na načelo ekvivalentnosti kot temeljno načelo prve faze komunizma vpeljal pojem intenzivnosti dela (delovna zmogljivost, ki pa ni enaka produktivnosti dela!) in tako pravzaprav dejansko opustil svojo predpostavko o delovnem času kot meri dela. Tako rekoč absolutna enakost je teoretično mogoča zgolj v brezlastniški družbi, brezlastništvu. S tem povezana pričakovana odsotnost osebne motivacije za ustvarjanje boljših materialnih razmer za dvig osebne in družbene blaginje pa bi se po mnenju pisca v tem civilizacijskem, prebivalstvenem in socialnem trenutku zelo verjetno končala kot enakost vseh v nemoči, pa tudi kot ustvarjalna impotenca.

Državni, »realni« socializem je poskušal t. i. preživitveno varnost in višjo raven blagostanja za vse prebivalce kot zagotavljanje človekovega dostojanstva vredne ravni materialnega blagostanja in učinkovite socialne zaščite zagotoviti prednostno z udejanjanjem modela državne lastnine in državnega planiranja, s polno zaposlenostjo (mehanizem ekonomske demokracije), brezplačnim šolstvom in zdravstvom ter z različnimi instrumenti socialne varnosti v smeri doseganja socialne enakosti. Ekonomska, organizacijska in tehnološka neuspešnost modela državnega socializma, visoki zunanji okoljski stroški ustvarjanja dohodka v proizvodnji in drugi razlogi so povzročili vse večji razkorak med razmeroma skromnim obsegom ustvarjenih dohodkov in potrebnim obsegom finančnih sredstev za zagotavljanje primerne stopnje preživitvene varnosti za vse prebivalce (Rus, 1990).

Pater Gržan (2017, 8) sodi, da ni treba, da imamo vsi enako, ključno je, da imamo vsi dovolj, vsem mora biti zagotovljeno dostojanstvo v (so)bivanju. Tudi pisec daje prednost »optimalni«, relativni enakosti pred »maksimalno«, absolutno enakostjo. Podčrtati velja, da tudi Marx ni nikoli zagovarjal substitucije svobode z enakostjo, prav nasprotno: ekonomska enakost zanj ni vrednota sama po sebi (Rus, 1990, 98). Vrednota postane šele v navezi s svobodo, ko postane materialna enakost pogoj za svobodo. Tako svoboda in enakost kot tudi (zmerna) blaginja pa niso cilji same po sebi, temveč sredstva za doseganje največje možne sreče, zadovoljstva z življenjem največjega števila prebivalcev. Vendar nekateri radikalni socialistični ideologi še vedno menijo, da naj bi vsem pripadale enake plače. Izhajajo iz predpostavke, da so sodobne družbe živ organizem, za njegovo preživetje pa so pomembne prav vse funkcije (Rus, 2009, 48). Dohodki naj bi se po navedenih naziranjih razlikovali kvečjemu po številu opravljenih ur, in ne po t. i. zahtevnosti in odgovornosti.

Nekateri sodobni zagovorniki koncepta t. i. soupravnega socializma trdijo, da bi morali biti vsi enakopravno nagrajeni za enako količino dela, ne glede na razlike v nadarjenosti, izobrazbi in poklicu z utemeljitvijo: »Zdravnik, ki dela v razkošno opremljenem okolju, polnem udobja in občutka osebne izpolnjenosti, zasluži več kot delavec za tekočim trakom, ki ga obkroža strahoten hrup, ki tvega življenje in zdravje in ki prenaša dolgčas in ponižanje, ne glede na to, kako dolgo ali kako trdo dela« (Eagleton, 2013, 28). Vendar velja ponovno podčrtati, da je Marx v *Kritiki Gothskega programa* zavrnil idejo o enakosti dohodka, saj se potrebe posameznikov od človeka do človeka razlikujejo, nujno je upoštevane individualnosti ljudi. Enakost v socializmu ne pomeni, da bomo vsi prejeli enako mero bogastva ali sredstev za življenje. Resnična enakost ni v tem, da z vsemi ravnamo enako, temveč v tem, da je poskrbljeno za individualno medsebojno razlikujoče se potrebe slehernega človeka, saj se ljudi ne da meriti z istim vatlom (Eagleton, 2013, 77,78).

Krščanski socialist Andrej Gosar (1933; 1935; 1994b) je že pred drugo svetovno vojno sicer znotraj reformiranega kapitalizma izpostavil izjemen družbeni pomen socialne pravičnosti zlasti z vidika socialne etike. Vsaka pravična družba bi morala po njegovem mnenju s pomočjo zadostnih in stalnih dohodkov vsem ljudem zagotoviti

razmere za dostojno, človeka vredno življenje. Zgolj nestalni dohodki (danes bi govorili o prekarnosti) po njegovi sodbi ne omogočajo nič drugega kot le življenje iz rok v usta. *Sleherni čezmerni dohodki (njihove zgornje meje ni natančneje opredelil) pa gredo po sodbi Andreja Gosarja (1994b, 129) nujno v škodo drugih ljudi.* Skrb za družbeno in etično prednostno zagotovitev osnovnih materialnih pogojev za dostojno življenje vseh ljudi, ki hočejo delati (»brez dela ni jela«) je po njegovem mnenju ključna, krščanskosocialno (krščanskosocialistično) zasnovana naloga države in lokalnih skupnosti.

Dejstvo je, da zahodni kapitalistični sistem kljub formalno zagotovljeni svobodi in zapisanim državljskim pravicam glede enakosti v praksi ključno opredeljujejo družbena neenakost, neenaki pogoji in neenake priložnosti državljanov. Leta 2010 je v ZDA kot sicer zelo bogati državi (z velikimi premoženjskimi in dohodkovnimi razlikami) četrtnina otrok živela v revščini (Stiglitz, 2013, 21). Ključni socialni značilnosti neoliberalnega modela kapitalizma sta a) povečanje neenakosti v dohodkih in b) zmanjšanje enakosti v priložnostih, zato sta ključna politična ukrepa zmanjševanja neenakosti znotraj koncepta (eko)socialnega kapitalizma progresivno obdavčenje (večja obremenitev bogatih) in povečanje enakosti priložnosti za vse prebivalce. Obe ključni nalogi, torej okoljska in socialna, sodobne civilizacije tudi na začetku 21. stoletja ostajata brez udejanjanja. Prvi in bistveni korak k uresničitvi pravične, trajnostne in mirne prihodnosti sveta je po mnenju Mesbahija (2017) vsakemu človeku na Zemlji omogočiti dostojno življenje z zagotovljenimi osnovnimi, eksistenčnimi dobrinami. Izhaja namreč iz prvega odstavka 25. člena Splošne deklaracije človekovih pravic OZN že iz leta 1948, ki se glasi:

»Vsakdo ima pravico do takšne življenjske ravni, ki zagotavlja njemu in njegovi družini zdravje in blaginjo, vključno s hrano, obleko, stanovanjem, zdravniško oskrbo in potrebnimi socialnimi storitvami; pravico do varstva v primeru brezposelnosti, bolezni, delovne nezmožnosti, vdovstva ter starosti ali druge nezmožnosti pridobivanja življenjskih sredstev zaradi okoliščin, neodvisnih od njegove volje.«

V Splošni deklaraciji človekovih pravic OZN iz leta 1948 je torej zapisano, da ima vsakdo pravico do takšne življenjske ravni, ki zagotavlja njemu in njegovi družini zdravje in blagostanje. Čeprav Splošna deklaracija ni pravno obvezujoča, ima veliko moralno obvezo in s tem povezano politično težo v mednarodni skupnosti. Uresničitev 25. člena Splošne deklaracije človekovih pravic za vsakega moškega, žensko in otroka na svetu pomeni po mnenju Mesbahija (2017, 9) enega največjih upov sodobnega človeštva, kajti ta preprosta določila so ključ za reševanje številnih trdovratnih problemov človeštva. 25. člen deklaracije kot ljudska strategija za preoblikovanje sveta omogoča udejanjanje univerzalne pravice vseh ljudi do zadovoljevanja temeljnih potreb, ki so (Mesbahi, 2017, 50):

1. hrana;
2. bivališče;
3. socialna varnost;
4. zdravstveno varstvo.

25. člen v svojem najširšem pomenu bi moral biti utelešen v mnogo obširnejšem naboru zakonov vseh držav članic OZN, s katerimi bi vsakomur jamčili pravico do dostojnega življenjskega standarda. Kako lahko torej po mnenju pisca »hladno« kršimo 25. člen, ko »prenašamo« in dovoljujemo družbeno ureditev, kjer so premoženje in dohodki tako neenako, izjemno nepravilno porazdeljeni med zelo bogato manjšino (»elito«) in revnejšo večino, v svetu, kjer še vedno, kljub določenemu napredku, ogromno ljudi živi pod pragom absolutne ali relativne revščine? Če človeštvo nekoč želi postati združeno, živeti kot skupnost bratstva, potem je seveda samoumevno, da državljanke in državljani sveta od politikov zahtevajo, da se 25. člen v celoti uveljavi v sleherni državi sveta kot najpomembnejša politična naloga, ključna prioriteta. Če sta parlament in vlada katere koli države zares zainteresirana za zadovoljevanje osnovnih potreb vseh svojih državljanek in državljanov, bi morala seveda izvesti pravično delitev bogastva, virov, dodane vrednosti in ekonomskih priložnosti.

Splošno deklaracijo človekovih pravic iz leta 1948 je med drugim treba po mnenju pisca dopolniti z ekosistemskimi, medgeneracijskimi in medvrstnimi etičnimi načeli, z načeli kulture miru in nenasilja. Model socialne varnosti in zmerne materialne blaginje (za vse prebivalce) ekosistemske družbene ureditve naj bi se najprej dograjeval v prehodni fazi na osnovi bistveno prenovljenega tradicionalnega evropskega modela socialne varnosti, v zreli fazi ekosistemske družbene ureditve pa na osnovi uveljavljanja mehanizmov in ukrepov socialne varnosti znotraj novih in strukturno temeljito preoblikovanih gospodarskih in družbenih gradnikov.

3.5.2.2 Snovanje modela socialne varnosti in blaginje

»Nesprejemljivo je, da se nam namesto solidarne skupnosti vsiljuje dobrodelnost.«

Gabi Čačinovič Vogrinčič, 2013

Socialna varnost je eden od ključnih gradnikov širše pojmovane blaginje, varnosti in kakovosti življenja posameznika v ekosistemski družbeni ureditvi, ki sloni na etičnih, ekosistemskih, ekonomskih, družbenih in varnostnih gradnikih. Blaginjo kot strateški cilj države, skupnosti je treba razumevati v širokem pomenu besede, ki se nanaša na zadostno gmotno podlago za vsakogar, na zdravje, varno okolje in varovanje narave ter na dobre medčloveške odnose (Hanžek in drugi, 2011, 8). Količinska in prostorska rast, dvig materialne blaginje na omejenem planetu ne more biti neskončen, razporeditev ustvarjenega blagostanja ne sme biti nepravilna, BDP in njegova rast torej ni primeren kazalec širše pojmovane blaginje ljudi in ekosistemov.

Modele socialne politike, ki so se oblikovali v zadnjih 200 letih, je sociolog Veljko Rus (1990, 183) razvrstil v naslednje tipe:

1. dobrodelni: zadovoljitev osnovnih potreb prebivalstva, sistem javne pomoči, pomoč najbolj revnim prebivalcem;

2. zavarovalni: zmanjšanje industrijskih in drugih tveganj, socialno varstvo in zavarovalnice;
3. blaginjski: socialna blaginja oziroma kvaliteta življenja, socialna integracija na osnovi nadindividualne solidarnosti, enak dostop do nedeljivih javnih dobrin;
4. izenačevalni: izenačevanje socialnih položajev prebivalstva, sistemska integracija vseh socialnih slojev, državna ali družbena lastnina v realsocialistični družbi.

Dobrodelni, zavarovalni in blaginjski razvojni modeli socialne politike kapitalističnih držav so zasnovani kumulativno, tako npr. blaginjski model vsebuje tudi značilnosti dobrodelnega in zavarovalnega modela. Blaginjski model se vzdržuje z nenehnim širjenjem socialnih programov z namenom, da se pridobi volivce in ohrani parlamentarno večino. Ampak na ta način po mnenju Rusa (1990, 184) ustvarja koruptivno demokracijo, zdravilo je verjetno depolitizacija socialne politike. Izenačevalni model socialne politike držav realnega socializma je bil različen od treh kapitalističnih razvojnih modelov socialne politike, vendar je zabredel v močno razvojno krizo, saj je dušil samoiniciativo in inovativnost prebivalcev.

Med evropskimi modeli države blaginje (liberalni – potrebe, konservativni – pravičnost in socialnodemokratski – enakost) oziroma socialne države druge polovice 20. stoletja se je višji stopnji socialne varnosti najbolj približal t. i. skandinavski socialnodemokratski model (zlasti s pomočjo višjih davčnih stopenj za visoko raven javnih socialnih storitev), ki pa ni vzdržal zadnjega neoliberalnega protisocialnega naleta. Vendar velja omeniti mnenje Rusa (1990), da evropski socialni model ni radikaliziral vprašanja socialne pravičnosti, ni poudarjal bratstva in ni imel za cilj oblikovanja občéloveške skupnosti, saj v bistvu ohranja načela stare individualne etike. Tudi Lilijana Burcar (2015, 50) opozarja, da je skandinavski model kapitalistične socialne države ohranjal nekatere neenake pozicije v družini in ekonomsko odvisnost žensk. Zato je po njenem mnenju napačno, celo absurdno mitsko povečevanje tega socialnodemokratskega (še vedno kapitalističnega) sistema kot utelešenje socialne države in emancipacijskih politik, saj na tem področju bistveno zaostaja za nekdanjim socialističnim modelom (Burcar, 2015, 83). Tako je bila v zgodnjih devetdesetih letih 20. stoletja v Zahodni Evropi najvišja stopnja zaposlenosti žensk, in sicer 85-%. Vendar je bilo od tega 40 % oziroma skorajda polovica zaposlenih za polovični delovni čas (Burcar, 2015, 84). Dragoš (2015a) za pokop navedenega modela socialne države krivi klasično socialno demokracijo, izumiteljico socialne države, ki je v zadnjem obdobju dejansko ponotranjila neoliberalni model.

Prav tako je propadel državnosocialistični (etatistični) model blaginje, zasnovan na dominantni vlogi države (lastnica, financerka in nadzornica javnega sektorja) in konceptu splošne pravice do dela, do polne zaposlenosti za nedoločen čas. V praksi je zagotavljal, da so bile pravice delavcev (utemeljene na sistemu recipročnosti) zelo podobne pravicam državljanov, saj so bili praktično vsi državljanji zaposleni (Vodeb, 2003).

V nasprotju z uveljavljenim prepričanjem so ugotovitve, da so bile socialne razlike (kljub odpravi privatne lastnine ključnih proizvodjalnih sil in odpravi brezposelnosti ter razvoju sistema socialnih ugodnosti) v realsocialističnih državah še vedno velike. Tako so bili razponi v osebnih dohodkih realsocialističnih držav celo večji kot v nekaterih zahodnoevropskih državah, kar pa ni veljalo za Jugoslavijo (Rus, 1990). Planska regulacija v realsocialističnih državah je uveljavila privilegije politične nomenklature in »rdečih baronov«, omogočila je pokrivanje poslovnih izgub ideološko poslušnih direktorjev, tudi na račun prenosa sredstev iz socialnih programov. Dezintegracija Jugoslavije je bila po mnenju Nevena Boraka (2010) v veliki meri posledica splošne gospodarske neučinkovitosti razvojnega modela, dogovorne ekonomije in dogovorne federacije, nezmožnosti razrešitve gospodarske in dolžniške krize v okviru socialistične ureditve, neenake porazdelitve bremen neuspešnih investicij med republikami itn.

Poudariti velja, da bo razvojni model socialne varnosti in blaginje prve polovice 21. stoletja moral biti tudi izrazito sonaravno, ekosistemsko in medgeneracijsko pravično zasnovan. Zagotavljanje višje socialne varnosti sedanje generacije zaradi globalno prekomernih okoljskih pritiskov ne more (več) potekati na račun ogrožanja eksistenčne, preživitvene varnosti prihodnjih rodov, medgeneracijska pravičnost je eden od etičnih temeljev sodobnega razvojno-varovalnega modela socialne varnosti, široko pojmovane splošne in osebne blaginje. Trošenje na račun prihodnjih generacij in drugih vrst je treba ustaviti, družbeno enakost in pravičnost močno okrepiti – nujen je torej paradigmatški prelom, zasnovan na drugačni hierarhiji vrednot. Baer (2016) poudarja, da je z ekosocialistične perspektive pomembna ugotovitev ekologov, da bi bilo treba v demokratičnem in egalitarnem ekonomskem sistemu raven (količinske) potrošnje omejiti bistveno pod splošno ravnijo sedanje potrošnje pripadnikov srednjega razreda bogatejših držav. To pomeni, da dodane vrednosti in s tem povezane socialne varnosti zlasti v zreli fazi ekosistemske družbene ureditve ne bo več mogoče zagotavljati s pomočjo tradicionalnega modela trajne rasti, torej na račun izčrpavanja naravnega »kapitala« zanamcem in drugim zemeljskim vrstam.

Upoštevanje ohranjanja in/ali izboljšanja okoljske varnosti je nov element ekonomske in socialne politike, ki pomembno vpliva tudi na vsebino in usmeritev sodobne politike socialne varnosti in države blaginje – v okviru nosilnosti okolja. Materialna skromnost je vrednotni okoljski kompas ekosistemske družbene ureditve, ki bo številčni svetovni populaciji (10 milijard prebivalcev sredi 21. stoletja) po mnenju pisca edini omogočil opustitev modela rasti in organizacijo materialne dejavnosti znotraj nosilnosti okolja. Temeljni ekosocialni cilj na področju družbene enakosti je v okviru nosilnosti okolja radikalno zmanjšanje ekonomske neenakosti, velike premoženjske in dohodkovne razslojenosti, tako med razredi kot med geografskimi območji, državami. Ekosocialna politika ekosistemske družbene ureditve je usmerjena na izboljšanje življenjskih in delovnih pogojev ogroženih družbenih skupin in posameznikov za doseganje dostojne

socialne blaginje za vse, vendar znotraj nosilnosti okolja. Tudi v bližnji prihodnosti se bo lahko socialna politika ekosistemske družbene ureditve prednostno udeleževala s pomočjo primerne davčne politike, s sistemi progresivnega obdavčenja.

Doseganje čim večje družbene enakosti na načelih družbene pravičnosti, dostojna kvaliteta življenja za vse prebivalce, je skupaj z okoljsko varnostjo (tudi za prihodnje rodove in biosfero) pomembna vrednotna orientacija zelene ekosocialne vizije države prve polovice 21. stoletja. Klasičnim vrednotam strategij socialnih politik, torej enakosti, solidarnosti, socialni varnosti, blaginji in svobodi je treba dodati še okoljsko varnost oziroma okoljsko odgovornost ter materialno skromnost. Rupnik (2014, 79) ob zagovoru etično in ravnovesno pojmovanega eksistenčnega trikotnika kapital-delo-narava dramatično opozarja: ali (bolj) skromno življenje ali propad, tretjega ni!

Preseganje nosilnosti okolja je nov, po mnenju pisca najpomembnejši varnostno-eksistenčni moment zgodovine človeštva, ki pomeni, da je treba vizijo socialne varnosti in blaginje prve polovice 21. stoletja nemudoma zasnovati na novo, torej čim prej sonaravno preusmeriti stran od tradicionalnega modela trajne gospodarske rasti, rasti BDP, ki sicer povečuje možna finančna sredstva tudi za zagotavljanje večje socialne varnosti, vendar hkrati nepovratno spodkopava biološke pogoje blagostanja ljudi, vrst in ekosistemov.

Ekosocialni model zagotavljanja visoke stopnje družbene enakosti izhaja iz ključnega izhodišča, da je družbena neenakost sistemska posledica delovanja družbeno-ekonomskih sistemov, ki so zasnovani na družbeni nepravilnosti. Za odpravo resničnih vzrokov družbene neenakosti torej ne bo dovolj sicer nujna začetna reforma kapitalizma, temveč (po čim krajšem prehodnem obdobju) njegova zamenjava, torej ekološki družbeno-ekonomski sistem, ekosocialna država blaginje. V čim krajšem prehodnem obdobju je treba nadgraditi in reformirati usihajoči evropski model državne blaginje (ožje – socialne države), v zreli fazi ekosistemske družbene ureditve pa z ukrepi ekosocialne politike v največji možni meri izkoreniniti ključne vzvode družbene neenakosti. *V prvi fazi zagotavljanja socialne varnosti se mora politika ravnati po načelu pravičnosti (načelo vzajemnosti oziroma recipročnosti), za zagotavljanje minimalne socialne varnosti najšibkejših.* Med vrednostno hierarhijo ekosocialne politike pa naj bi bila zelo visoko uvrščena tudi večpomenska solidarnost (tudi v smislu solidarne skupnosti) oziroma širši pomen bratstva in sestrstva (znotraj generacij in med njimi, med regijami, med človeško in drugimi vrstami itn.).

Zasnove ekosocialnega modela države blaginje izhajajo iz pozitivnih izkušenj različnih konceptov blaginje tradicionalnih skupnosti, iz koncepta evropske države blaginje (zlasti skandinavskega tipa) in nekaterih uspešnih mehanizmov socialne politike v obdobju socialističnega samoupravljanja v nekdanji Jugoslaviji, pa tudi iz sodobne okoljske etike in potrebe vgrajevanja načel trajnostnega sonaravnega napredka. *Pravična in okoljsko varna družba mora prednostno zagotoviti pošteno in čim bolj enakopravno razdelitev ustvarjane vrednosti in primarnih (naravnih in družbenih) dobrin za zagotavljanje*

minimalne preživitvene varnosti za najbolj ranljive socialne skupine v okviru nosilnosti okolja. Prav tako mora zagotoviti enakost priložnosti za vse prebivalce skozi celotno življenjsko obdobje. Tako pravičnost kot poštenost terjata sistemsko, brezpogojno in takojšnje zagotavljanje minimalne stopnje materialne varnosti (v okviru gospodinjstva, tudi enočlanskega) vsem državljanom nad pragom revščine. Skupni državni materialni in/ali denarni dodatki na ravni gospodinjstva morajo biti dovolj za dostojno življenje, ampak v takšnem obsegu, da posameznih članov gospodinjstev praviloma ne smejo odvracati od zaposlovanja. Socialna politika mora biti usmerjena v prerazporeditev določenih dobrin, sredstev in storitev v korist socialno šibkih skupin, posameznikov. S pomočjo različnih instrumentov, programov in ukrepov mora gospodarska in socialna politika države blaginje težiti k ekonomski (relativni) in socialni enakosti (univerzalna enakost), ki sta predpogoj za politično enakost državljanov in obratno. Cilj začetne faze ekosistemske družbene ureditve je dostojna, minimalna raven osebne in skupne blaginje za vse državljane (ne glede na njihov vložek), kar pa je med drugimi ukrepi in instrumenti možno doseči le z višjimi davčnimi stopnjami, ki so progresivno zasnovane.

Z vidika trajnostne sonaravne paradigme velja poudariti, da nobeden od prihodnjih mehanizmov in instrumentov delovanja socialne družbe (npr. sonaravna polna zaposlenost, zagotavljanje brezplačnega minimalnega obsega eksistenčnih dobrin in storitev, univerzalni temeljni dohodek – UTD, univerzalne temeljne dobrine in storitve – UTS) razvitejših držav zaradi ekosistemskih razlogov ne sme in ne more zagotavljati finančnih virov socialni politiki s pomočjo modela trajne gospodarske rasti in rasti pritiskov na okolje, njegove degradacije in zastrupljanja. V krajšem, torej časovno zelo omejenem obdobju je mogoča t. i. zelena gospodarska rast, ki pa mora v bogatih in globalno prekomerno emisijskih državah (na prebivalca) potekati vzporedno s še večjim zmanjševanjem okoljskih pritiskov drugih dejavnosti (zmanjševanje prekomernega ekološkega odtisa). V vsakem primeru, ne glede na izbrani model socialne varnosti, je za ekososialni zorni kot ključno: vsakemu človeku je treba v okviru zmogljivosti okolja brezpogojno zagotoviti temeljne možnosti za preživetje, dostojno in srečno življenje. Vsaka skupnost, država mora zato seveda zagotavljati sonaravno zasnovano materialno, ekonomsko osnovo za pravično delitev ustvarjenega dohodka, za udejanjanje družbene solidarnosti, pravičnosti.

Cilj razvojne in od nje odvisne socialne politike seveda ni doseganje popolne materialne enakosti, realni cilj je zelo občutno zmanjšanje premoženjskih in dohodkovnih razlik (relativna enakost), na taka razmerja, ki ne bodo zatrla, omrtvila razvojne ustvarjalnosti in inovativnosti zaposlenih. Izdatki za socialno varnost, za odpravljanje vseh vrst neenakosti ne smejo presežati finančnih zmogljivosti države, gospodarstva, razen v primeru kratkotrajnih izjemnih razmer.

Država ekosistemske družbene ureditve mora glede blaginje in socialne varnosti izhajati iz časovno vsakokratnega optimalnega razmerja med tremi osnovnimi

vrnotami francoske revolucije (državljska svoboda, socialna enakost in bratstvo oziroma solidarnost), ki jim je treba dodati četrto, okoljsko odgovornost oziroma medgeneracijsko enakost. Dolgoročni cilji (eko)socialne politike države ekosistemske družbene ureditve pa so:

- ekosocialna, tržno-planska ekonomija in sonaravno gospodarstvo, infrastruktura in storitve za zagotavljanje kakovosti življenja in sreče največjega možnega deleža državljanov znotraj nosilnosti okolja;
- visoka raven splošne blaginje in zmerno materialno blagostanje za vse prebivalce v okviru nosilnosti okolja, omejene premoženjske, dohodkovne in medregionalne razlike, zagonsko zagotavljanje eksistenčnega obsega blagostanja (kritje osnovnih potreb – od prehrane, stanovanja, izobraževanja, zdravstva do javnega prevoza) za vse državljanje;
- delitev dohodkov najprej glede na kritje minimalnih potreb vseh državljanov za zagotovitev dostojnega življenja (načelo solidarnosti), nato pa glede na njihove prispevke družbi (načelo pravičnosti);
- postopna odprava celotnega dedovanja premoženja nad določenim zgornjim obsegom;
- brezplačen dostop do javnih storitev, postopna odprava privatizacije javnih storitev in regionalno izenačevanje kakovosti javnih storitev.

Gospodarsko razvite države (vključno s Slovenijo) so dosegle tako stopnjo gospodarskega napredka, da jim ni treba ustvarjati materialnih žarišč na tako elementarni ravni, kot je eksistenca posameznika. Ekosistemski družbeni red bo dejanska družbena alternativa le, če bo vsem državljanom omogočal z delom nepogojevano minimalno, toda dostojno ekonomsko blagostanje nad mejo relativne revščine, soudeležbo pri uživanju skupne naravne in ustvarjene dediščine (skupno dobro), brezplačen dostop do temeljnih javnih storitev, socialno in okoljsko varnost v skladu z gospodarskimi in okoljskimi zmogljivostmi ter etičnimi standardi v določenem zgodovinskem obdobju. Zlasti enakomernejša, pravičnejša razporeditev in enakopraven dostop do okoljsko sprejemljive količine naravnih virov za vse prebivalce lahko prepreči različne oblike družbene neenakosti in ekonomske odvisnosti ter ne ogroža okoljske varnosti zanamcev na globalni in lokalni ravni.

Ekosocialni model prehodnega in zlasti zrelega obdobja nadgradnje države blaginje na področju socialne politike naj po mnenju pisca izhaja iz cilja doseganja optimalne kombinacije dveh vrst družbene (zlasti ekonomske) enakosti, torej tako enakosti možnosti (šolanja, zdravljenja, izenačevanja kvalitete življenja) kot enakosti, enakopravnosti v delitvi rezultatov dela v širšem pomenu. Realsocialistično praviloma enostransko spodbujanje enakosti rezultatov je namreč vodilo k nemotiviranemu posamezniku, ki ni mogel razviti lastnih ustvarjalnih potencialov. Obenem pa je v sedanjem obdobju, ko tržne sile obvladujejo vsa polja delovanja, treba zagotoviti čim bolj enake možnosti za

človekov razvoj, enakost priložnosti za vse (Stiglitz, 2013, 359). Vendar zgolj poudarjanje enakih možnosti ostaja znotraj neoliberalnega modela enakosti, saj ne upošteva še drugih mehanizmov zagotavljanja socialne varnosti, blaginje (Leskošek, 2011b). Ekosocialna družba pa gre korak naprej in hkrati zagovarja še pošteno delitev novoustvarjene vrednosti, zagotavljanje minimalnih pogojev dostojnega življenja (zagotavljanje kritja minimalnih osnovnih materialnih potreb) tudi za tiste, ki iz različnih razlogov niso bili uspešni pri izkoriščanju priložnosti. Minimalno stopnjo zadovoljevanja človekovih potreb znotraj nosilnosti okolja (sonaravna materialna dejavnost) je treba pojmovati kot ločnico, ki posamezniku omogoča aktivno in samoiniciativno sodelovanje, dejavno vključevanje v družbeno dogajanje in odločanje. Socialna integracija je možna le ob materialni integraciji, torej v razmerah družbeno sprejemljive stopnje dohodkovne neenakosti, ki tudi najšibkejšemu omogoča človeka vredno, dostojno življenje (Hanžek in drugi, 2011, 15). Le ob zmernih materialnih razlikah je v družbi možno tudi enakopravno sodelovanje na drugih področjih življenja, saj se na materialno izključevanje vežejo še druga izključevanja.

Zato mora ekosocialna nadgradnja delovanja družbe blaginje vsakemu državljanu, ne glede na (ne)vključenost posameznika v zaposlitev v okviru zakonske ali izvenzakonske skupnosti oziroma gospodinjstva, vključno z enočlanskim, zagotoviti v vseh življenjskih obdobjih (od rojstva do smrti) človeka vredno, dostojno življenje, torej določen minimalni, družbeno in okoljsko sprejemljiv materialni standard (pravica do življenjskih dobrin in storitev) v zdravem okolju in nad mejo relativne revščine. Vsekakor bi bilo treba po mnenju pisca tudi opravljanje družbenokoristnega dela in dela v gospodinjstvu (»tretji« sektor) denarno ovrednotiti in s strani države finančno oziroma materialno za sodelujoče glede na možnosti skupnosti ustrezno nagraditi.

Po mnenju Samuela Alexandra (2016b, 275) se za izkoreninjenje siromaštva kapitalistične družbe po pravilu naslanjajo na povečanje bogastva, ne pa na njegovo pre-razporeditev. V državah realnega socializma in v kapitalističnih državah je model trajne gospodarske rasti in s tem povezano povečevanje BDP omogočalo tudi organizacijo in delovanje javnih storitev. Zaradi preseženih zgornjih mej nosilnosti okolja ni več mogoč dvig in doseganje človeka vrednega materialnega blagostanja in socialne varnosti za vse državljanke in državljane z ustvarjenimi dohodki s pomočjo trajne (količinske) rasti proizvodnje in potrošnje. Ključen je prehod na zahtevni koncept odrasti (najprej v bogatih državah), obenem pa je neobhodna rekonstrukcija sestave lastništva, davčnega sistema in tudi načina razdelitve ustvarjenega dohodka. *Prerazporeditev lastnine, določitev njene zgornje meje in hkratna zagotovitev prejemanja minimalnega eksistenčnega denarnega in/ali nedenarnega dohodka omogočajo v sedanjih razmerah tehnološkega razvoja in uveljavitve ekosistemskega koncepta odrasti doseganje preživetvene varnosti za vse prebivalce. Planetarni ekosistem s sicer obilnimi, vendar omejenimi naravnimi viri in ekosistemskimi storitvami skoraj 8 milijardam ljudi seveda ne omogoča materialnega razkošja. Sedanja stopnja tehnološkega*

razvoja in drugih mehanizmov za sonaravni dvig materialnega blagostanja vsem prebivalcem že omogoča, da bi vsi zanesljivo imeli »dovolj« za skromnejše, a človeka vredno, dostojno materialno blagostanje, za dostojno socialno varnost.

3.5.2.3 Gradniki koncepta socialne varnosti in blaginje

Koncepti ekosistemskega družbenega reda za zagotavljanje čim bolj univerzalne socialne varnosti in materialno »zmerne« blaginje za 21. stoletje izhajajo iz temeljne podmene, da je treba najprej vsakemu posamezniku omogočiti osnovne, eksistencialne (preživitvene) dobrine in storitve. John Rawls (2012, 168) poudarja, da si že zavoljo naše človeškosti, naših skupnih človeških potreb, vsakdo zasluži dostojno človeško življenje in izpolnjevanje potreb, ki v naši družbi veljajo za bistvene potrebe človeka. T. i. družbeni minimum (odvisen tudi od premožnosti družbe) naj bi skupaj z nizom družbenih politik maksimalno življenjske obete tistih, ki so v najslabšem položaju.

Zahteva po eksistenčnem (preživitvenem) minimumu zgodovinsko ni nova, tako je npr. utopični socialist Etienne Cabet v svojem romanu *Potovanje v Ikaro* enačil zahtevo za eksistencialni minimum s »pravico do življenja« kot glavno doktrino skupnosti, ki pomeni imeti pravico »uporabljati vse dobrine, ki jih je ustvarila Narava za prehrano, obleko«. Obenem trdi, da je narava dala vse vsem, ne da bi kar koli delila, in da so vse zemeljske dobrine sestavljale naravno in prvotno Skupnost. Utopični socialisti (predvsem Fourier in Cabet) so torej z »zahtevo po minimumu« po mnenju Primoža Medveda (2017; 2018b) sprejeli bistvo socialne ekologije, to pa se npr. tudi v sodobnih trajnostnih soseskah najbolj izraža v številnih organizacijah/društvih, ki nudijo različno pomoč marginalnim, nepriviligiranim skupinam prebivalstva.

Po mnenju Veljka Rusa (1990, 221) je zaščita revnih možna le na ta način, da se poleg zakonsko določenih minimalnih plač določijo minimalni standardi tudi za druga področja in se z brezplačnim dostopom do teh storitev zagotovi, da jih najrevnejši sloji sploh začnejo uporabljati (pozitivna diskriminacija revnih, polnovredna udeležba revnejših slojev v prihodnjem družbenem dogajanju). Pri socialni neenakosti namreč ne gre za zavračanje neenakosti nasploh, problem ni v tem, da imajo eni več, drugi pa manj, ampak v tem, da imajo eni preveč, drugi pa – premalo (Rus, 2009, 2).

Eden od konceptov izenačevanja teži k zadovoljitvi osnovnih potreb tistih, ki imajo premalo. V tem primeru torej ne gre za polno ekonomsko enakost, temveč za zagotavljanje vsem državljanom t. i. državljanski minimum, s katerim je po predlogu Veljka Rusa (2009, 50) mogoče zadovoljiti osnovne življenjske potrebe. Kaj uvrščamo v osnovne življenjske potrebe, je seveda stvar družbenega in političnega konsenza znotraj posamezne nacionalne države, zato se pogosto govori o t. i. nacionalnem minimumu, ki zagotavlja zadovoljitev osnovnih potreb državljanov. Desnica pod osnovnimi potrebami praviloma pojmuje preživetje, levica pa tisto raven zadovoljitev potreb, ki ne ogroža človekovega osebnega dostojanstva. V tem primeru zadovoljitev potreb torej

ne pomeni golega preživetja, ampak minimalno kvaliteto življenja, ki jo omogoča zadovoljitev materialnih, družbenih in osebnih potreb (Rus, 2009, 50).

Sicer usihajoč koncept (evropske) socialne države, ki ga razgrajuje in spodkopava ekonomski neoliberalizem, je po mnenju pisca ob vseh pomanjkljivostih eden izmed temeljnih dosežkov druge polovice 20. stoletja. Zato je nujna njegova globinska in še dodatno ekosistemska reforma, ne pa opustitev koncepta socialne varnosti in blaginje. V sedanjem proizvodno-tehnološkem civilizacijskem trenutku, v razmerah izčrpanja planetarnega ekosistema in grotesknih družbenih razlik je treba koncept socialne varnosti, osebne in skupne blaginje torej temeljito reformirati, dejansko postaviti na nove gradnike. Tako npr. nemški Zeleni za zagotavljanje socialne varnosti v ospredje postavljajo pravico do dela (skrajšanje delovnega tedna) in hkrati postopno udejanjanje koncepta univerzalnega temeljnega dohodka (UTD), v širšem oziru pa zagovarjajo visoko stopnjo premoženjske, dohodkovne in družbene enakosti ter družbo enakih možnosti (To Respect and ..., 2021, 76, 80, 81).

V tem trenutku zgodovine človeštva je človeška skupnost (8 milijard prebivalcev) materialno in finančno prvič dovolj bogata, da vsem članicam in članom skupnosti omogoči materialno zmerno, dostojno in varno življenje. Ekosistemska družbena ureditev, zasnovana na ključnih vrednotah solidarnosti in sonaravnosti, mora demokratično, ob upoštevanju omejitev okolja in odgovornosti do zanamcev ter drugih zemeljskih vrst, vsem državljanke in državljanom omogočiti osnovno socialno varnost. Obstajajo različni, z določenih zornih kotov argumentirani novi koncepti, mehanizmi za doseganje socialne varnosti posameznika, ki pa jih temeljno združuje – zagotavljanje minimalne, a dostojne socialne zaščite za vse državljanke in državljanke znotraj nosilnosti okolja. *Za prvo fazo uvajanja ekohumanistične družbene ureditve je torej ključna naloga – odprava absolutne in relativne revščine, minimalna in dostojna raven blaginje za vse prebivalke in prebivalce.*

Demokratična ekososialna država mora zagotavljati materialno osnovo za socialno varnost in dostojno (zmerno) blaginjo vseh prebivalcev, najprej jo je dolžna zagotoviti najbolj ranljivim socialnim skupinam, ki živijo blizu ali pod pragom (relativne) revščine. Vsem prebivalcem je socialna država ustavno dolžna zagotoviti minimalno stopnjo socialne varnosti, z zmerno in varno stopnjo blaginje, ki pa mora biti pridobljena na trajno okoljsko sprejemljiv gospodarski način. V ekosistemski in pravični družbi naj bi bilo trajnostno sonaravno zadovoljevanje osnovnih materialnih potreb vsem prebivalcem (od otrok do starejših ljudi) in ohranjanje skupnega dobra za prihodnje generacije prva in ključna naloga gospodarstva ter storitev, ne pa proces akumulacije premoženja, kapitala in dobičkov in s tem povezanega nadaljnega povečevanja prepada med revnimi in bogatimi.

Socialno in preživitveno varnost ter dostojno kvaliteto življenja zagotavlja vrsta zaposlitvenih, davčnih in drugih mehanizmov, ki vsakemu državljanu omogočajo tako enakopravne priložnosti za izboljšanje kakovosti lastnega življenja kot tudi dostopnost

do temeljnih javnih storitev in različnih oblik družbenega in naravnega dobra. Temeljni socialno-varnostni mehanizmi in ukrepi zrele ekosistemske ureditve so zlasti:

1. zagotovljena trajnostna zaposlitev;
2. progresivni in celostni davčni sistem;
3. omejitev zgornjega obsega privatnega premoženja, porabe naravnih virov in obremenjevanja okolja;
4. brezplačno izobraževanje in brezplačna zdravstvena zaščita za vse prebivalce;
5. omejeno razmerje med najvišjim in najnižjim dohodkom ter omejitev najvišjega sprejemljivega dohodka;
6. univerzalni državljanski prihodek za preživetje.

1. Zagotovljena trajnostna zaposlitev (koncept polne zaposlenosti) – ustvarjalna delovna vključenost v družbo je ključna za doseganje osnovnega cilja razvoja – blaginje vseh ljudi, ugotavlja sociolog Matjaž Hanžek (2013, 42, 43). Delo je del našega aktivnega sodelovanja v življenju družbe, z njim vedno znova ustvarjamo družbeni svet in v njem tudi na ta način najdemo svoje mesto, ustvarjalno delo je eden od načinov smiselnega, osrečujočega delovanja v družbi, skupnosti. *Papež Frančišek (2015) sodi, da je treba napore usmeriti v obranjanje zaposlenosti in njeno širjenje, saj je treba ljudem z delom, ne pa z denarno pomočjo revežem, omogočiti človeka vredno življenje.*

Bistvo človeka je namreč ustvarjalno delo kot potreba po samouresničevanju in samopotrjevanju, človek brez dela, tudi če je še tako dobro »socialno vzdrževan«, ne more uresničiti in si s tem zagotavljati sreče in zadovoljstva, po mnenju Marka Kržana (2017a) je delo človekova potreba.

Po predlogih nove evropske levice, ki zagovarja model polne zaposlenosti, naj bi se le-ta uveljavil zlasti z novimi delovnimi mesti trajnostnega razvoja in s krajšanjem delovnega časa na 30–32-urni delovni teden (Programme of the Die Linke ..., 2011; Die kommende Demokratie, 2015). Skrajšati je torej treba delovni čas, hkrati s sodobnimi trajnostnimi tehnologijami naj bi se povečala produktivnost, kar bi kljub krajšemu delovnemu času (več delovnih mest) omogočilo dostojno plačo. Regionalne in sektorske politike je treba kontrolirati, kar velja tudi za investicije, ki morajo biti optimalne tudi z vidika zaposlovanja. Prednost je treba nameniti ustvarjanju pogojev za zagon zelenega investicijskega programa, ki v različnih regijah odpira številna nova zelena delovna mesta.

Alcott (2013) podčrtuje, da ekonomske krize v bogatih državah spremlja rast brezposelnosti. Opozarja, da se v bogatih državah s prekomerno porabo naravnih virov in globalno prekomernimi pritiski na okolje dvig zaposlenosti še vedno praviloma išče v okrepljenem modelu količinsko zasnovane rasti, ne pa v konceptu odrasti, vključno z delitvijo delovnega časa, zelenim gospodarstvom, socialnim podjetništvom. Alcott (2013) podpira koncept polne zaposlenosti in garancij za delo, zanj delo ni zgolj ekonomska, temveč tudi politična kategorija, delo je politična pravica. Zavzema se za delitev

delovnega mesta, za dvig zaposlenosti tudi na račun socializacije javnih storitev in izpostavlja pomembno vlogo regionalnih ter lokalnih skupnosti pri uveljavljanju garancij za delo (Alcott, 2013).

Husson (2011, 159, 160) poudarja izjemen večplastni pomen zaposlitve za posameznika, zato zagovarja skrajšanje delovnega časa in preusmeritev večjega dela pribitka produktivnosti v odpiranje novih delovnih mest namesto v žepe rentnikov. Unti (2016) predlaga uvedbo koncepta državnega jamstva zaposlitve oziroma zaposlovanja, ki naj bi se preusmeril v skrbno in sistemsko oskrbo družbe s potrebnimi javnimi dobrinami in storitvami, ki so izven proizvodnje privatnega sektorja. Zaposleni znotraj programa jamstva zaposlovanja naj bi torej opravljali socialno potrebno delo, ki pojem dela upravičeno razširja na vzgojo otrok, skrb za starejše in nemočne itn. Koncept jamstva zaposlovanja je torej zasnovan na uporabni, ne pa na menjalni proizvodnji, zato omogoča uveljavljanje ekološko vzdržnih, sonaravnih in delovno intenzivnih razvojnih projektov in javne investicije, ki odpirajo številna delovna mesta, vendar ne prinašajo večjega dobička. Zaposlenim povečuje samopodobo, njihovo prepoznano družbeno vlogo, ne prinaša torej neke vrste občutka, da je treba biti državi »večno« hvaležen. Leta 1930 je ekonomist John Maynard Keynes v eseju o ekonomskem napredku za naše vnuke vizionarsko zapisal, da se bo zaradi tehnološkega napredka do leta 2030 produktivnost tako povečala, da bodo prebivalci temeljne potrebe zadovoljili v 15-urnem tedenskem delovnem času (Moore, 2017).

Tudi Beck (2003a; 2003b) predlaga temeljit razmislek, da bi se ob dosedanjem plačanjem delu razvil še koncept javnega oziroma državljanskega dela, torej plačano delo za trenutno še ekonomsko neprepoznavne oblike opravljanja koristnega dela, ki bi bilo nagrajeno v obliki prejetega državljanskega denarja. Skrb za starejše prebivalce, invalide, brezdomce, obolele, izključene prebivalce, delovanje na področju varstva okolja in druge dejavnosti naj bi postale ekonomsko vidljive oblike dela, torej plačano delo, npr. v obliki državljanskega denarja, katerega višina bi odgovarjala socialni pomoči.

Vpeti smo v kapitalistični svet radikalne družbene neenakosti, v zadnjih 50 letih pa tudi v razmere rastoče okoljske (razlike v kakovosti bivalnega okolja) ter medgeneracijske neenakosti. *Ekosocialna stranica države zmerne materialne blaginje za vse prebivalce in ekologizirane politike prve polovice 21. stoletja naj bi bila trajnostni sonaravni sistem polne zaposlenosti znotraj koncepta odrasti.* V obdobju pospešenega tehnološkega razvoja, staranja prebivalstva ter zmanjševanja števila in deleža delovno aktivnega prebivalstva je možno polno zaposlenost doseči z delovno intenzivnim tipom gospodarstva in storitev, skrajševanjem delovnega časa in delitvijo delovnega mesta (zaposlenost s procesom skrajševanja delovnega časa, družbeno in finančno optimalnega obdobja zaposlitve do upokojitve – okoli 65 let), odpravo prekarnih oblik zaposlovanja, vključevanjem alternativnih oblik družbeno potrebnih dejavnosti v sistem plačanih del s strani države, torej z modelom delovne blaginje v družbi starajočega se prebivalstva (zmanjševanje deleža

aktivnega prebivalstva). Strukturno razširjen in časovno zožen trajnostni model polne zaposlenosti (mišljen kot težnja zaposlitve maksimalnega deleža delovno aktivnega prebivalstva) koncepta odrasti je ekonomsko-socialna osnova države zmerne materialne blaginje za vse prebivalce – prehod od socialne politike k sistemu ekosocialne blaginje. Tega pa dograjujejo drugi instrumenti in ukrepi družbene politike, ključno zasnovane na državljski solidarnosti, ki bo še vedno potrebovala in vključevala tudi dobrodelnost, torej prostovoljne organizacije, od Rdečega križa do Karitasa. Vendar naj bi bila dobrodelnost le zadnji izhod v sili.

2. Progressivni in celostni davčni sistem – za zagotavljanje socialne varnosti in družbene pravičnosti je nujen prenos bogastva od bogatih k revnim, uvodoma pa je zelo pomembna pravična davčna reforma (Korsika, 2013). Krščanski socialist Andrej Gosar (1933; 1935) je predlagal omejitve zgornjega obsega premoženja, obdavčenje dohodkov od kapitala.

Progressivno in pravično morajo biti obdavčeni ne le prihodki od dela (trenutno so davčne obremenitve dela previsoke), temveč tudi od kapitala in od premoženja. Vsakdo v državi bi moral prispevati v državni proračun in v socialne blagajne pravičen delež glede na svoj celotni dohodek in premoženje, posredni davki pa naj postanejo temeljno orodje ekonomske politike (npr. na področju obremenjevanja okolja in energetske učinkovitosti). Zagovorniki koncepta odrasti praviloma zagovarjajo progresivni koncept obdavčenja dohodkov in premoženja (hkratna omejitve največjega dohodka), davke na potrošnjo in progresivno lestvico obremenjevanja okolja (npr. davki na emisije).

Uvesti je torej treba integralno dohodninsko-prispevno osnovo kot seštevek vseh posameznikovih dohodkov ne glede na to, ali izhajajo iz dela (plače, honorarji), kapitala (dividende, kapitalski dobički) ali premoženja (najemnine) (Koraki k demokratičnemu socializmu ..., 2015, 43). Dohodki od kapitala in premoženja ne bodo več izključeni iz splošne dohodninske osnove ter obdavčeni ločeno (cedularno) po enotni stopnji. Za vse dohodke bo veljajo načelo progresije, kar pomeni, da dohodki socialno šibkih in najslabše plačanih ne bodo obdavčeni, nadpovprečni dohodki pa bodo obdavčeni nadpovprečno. Načelo progresije bo uveljavljeno tudi pri davkih na premoženje, npr. na nepremičnine. Neposredni, ne pa posredni davki bodo zaradi svoje egalitarnosti temelj ekosistemske družbene ureditve. Povečanje in pravičnejša porazdelitev neposrednih davkov bi zmanjšala delež posrednih davkov (npr. DDV), ki bolj obremenjujejo manj premožne, zmanjšati pa je treba davčne obremenitve dela. Več kisika potrebujejo delavci, ne kapital (Korsika, 2013). Pomemben instrument socialne varnosti pa je tudi sprememba pokojninskega sistema, ki bi moral biti po mnenju Debenjaka (2015, 39) zgrajen na virih rentnega dohodka namesto na dohodkih iz živega dela.

Po mnenju Dragoša (2015a) je večja progresivna obdavčitev (zlasti kapitala in dediščine) finančna osnova za delovanje socialne države. Rus (1990, 136) med mehanizme zmanjševanja materialnih razlik uvršča tudi davek na dediščino. Dejansko bi bila najbolj

pravična progresivno zasnovana davek na celotno premoženje in davek na kapital, ki bi skupaj s progresivno davčno obremenitvijo dohodkov, večjo obremenitvijo porabe naravnih virov, okoljskih bremen in luksuzne potrošnje zagotovila minimalne dohodke, osnovno socialno varnost oziroma ustrezno zadovoljevanje osnovnih potreb vseh državljanov, torej tudi za najbolj deprivilegirane prebivalce in gospodinjstva.

3. Omejitev zgornjega obsega privatnega premoženja, porabe naravnih virov in obremenjevanja okolja – že Platon je predlagal, da najbogatejši meščani Aten ne bi imeli več kot 4-krat večjega premoženja kot revni, torej razmerje naj bi bilo 4 : 1, Aristotel pa je predlagal razmerje 5 : 1 (Collins in Yeskel, 2005).

Felber (2012) za temeljito reformo kapitalizma po modelu ekonomije skupne blaginje (oziroma po mnenju pisca za obdobje okoljsko-družbenega prehoda) med drugim predlaga omejitve pravic glede prilaščanja privatnega premoženja, npr. največ 10 milijonov evrov v premoženjskih razmerah bogate Avstrije in Nemčije. Po njegovem mnenju predlagana zgornja meja obsega, velikosti privatnega premoženja še vedno omogoča tako rekoč vse »razkošje«, toda onemogoča kupovanje politične moči, po mnenju pisca pa tudi zmanjšuje potrošnjo in s tem obremenjevanje okolja. Obenem predlaga tudi omejitve velikosti v privatnem prilaščanju podjetij, vendar odločno zagovarja ohranjanje vseh manjših podjetij v privatni lasti, zagotovljeno soodločanje vseh zaposlenih.

Predlog omejitve sedanjega neomejenega dedovanja je po Felberju (2012) kompromis med fevdalno popolno pravico do dedovanja in vsakokratnimi enakimi možnostmi. Zato zagovarja pravico do dedovanja zgolj do demokratično določenega zgornjega obsega nepremičninskega (in finančnega) premoženja, preostalo naj se prenese v javni »generacijski fond« in se potem razdeli po enakem obsegu na pripadnike naslednje generacije kot »demokratična dota« ob upoštevanju njihove dediščine. Felber (2012, 91) namreč sodi, da je omejitev sedanjega neomejenega dedovanja (npr. velikih podjetij) ključna posamična ovira na poti k egalitarni, demokratični družbi enakih priložnosti za vse prebivalce. Neomejena dediščina povzroča skrajno neenake izhodiščne priložnosti, saj nekdo razpolaga že ob rojstvu z več milijardami evrov, drugi pa nima dovolj za golo preživetje. Koncentracija podedovane lastnine v rokah peščice razen ekonomske neenakosti povzroča tudi veliko politično neenakost v odločanju, neenako vplivanje na ključne politične in druge odločitve. 80 % menedžerjev 100 največjih nemških podjetij je izviral iz 3 % najbogatejših prebivalcev (Felber, 2012). Predsedniški kandidat levec Jean-Luc Melenchon (Nepokorna Francija) je na volitvah v Franciji aprila 2022 v volilnem programu zapisal, da je treba v Franciji določiti zgornjo mejo dedovanja v višini 12 milijonov evrov, zbrani denar pa namensko porabiti za zagotavljanje avtonomije mladih (Melenchon, 2022).

V pravični in okoljski družbi bi morale biti omejitve lastniških pravic in ravnanja z lastnino jasne in nedvoumne. Obenem velja opozoriti na še vedno ali celo vse bolj aktualno Marxovo teorijo izkoriščanja in presežne vrednosti. Če je namreč res, da je bogastvo kapitalistov zgolj posledica eksploatacije oziroma prisvajanja presežne vrednosti,

ki jo ustvarjajo delavci, potem je po mnenju Rusa (1990, 138) oziroma citiranega avtorja Nozickega razlastitev samo ponovna vzpostavitev normalnega stanja, torej vračanje bogastva tistim, ki so ga ustvarili.

Za okoljsko in pravično družbo pa je nedopustno, da si lahko posameznik prisvaja, privatizira in prekomerno uporablja naravne vire v količini, ki onemogoča vsem drugim prebivalcem količinsko enako prisvajanje, kar velja tudi za prihodnje generacije. To po mnenju pisca praktično pomeni, da bo treba predvsem zaradi načela medgeneracijske pravičnosti ter s tem povezane okoljske odgovornosti npr. s pomočjo ekološkega (vključno z ogljičnim) odtisa na prebivalca in rabe okoljskega prostora določiti zgornjo, ekosistemsko zasnovano mejo porabe naravnih virov (surovin, energije in prostora) ter obremenjevanja okolja posameznika, gospodinjstev, podjetij in držav, preseganje okoljsko sprejemljive rabe naravnih virov in obremenjevanje okolja pa najprej izrazito progresivno finančno, cenovno obremeniti.

Pisec za prvo fazo prehoda v ekosistemsko, ekohumanistično družbo, torej za ekosocialno inačico kapitalizma podpira vso pravico lastnikov do imovine, ki so jo pridobili s svobodno in pošteno konkurenco, torej legitimno, nasprotuje torej nacionalizaciji, podpira pa s strani države sistemsko podprto in prednostno širjenje koncepta solastništva in soupravljanja zaposlenih. Obenem zagovarja izrazito progresivno dohodkovno, premoženjsko, kapitalno in okoljsko davčno obremenitev ter omejeno razmerje med najvišjo in najnižjo plačo (10–5 : 1 in ukinitve individualnih pogodb). Hkrati pisec sodi, da je treba zlasti na državni in evropski ravni začeti demokratično razpravo o zgornjem obsegu privatne lastnine (premoženja) in dedovanja, ki je z etičnega, ekosistemskega vidika ena od podstat zrele faze ekosistemske družbene ureditve. Pomeni enega od ključnih potrebnih posegov v družbeno nepravilnost, Felberjevi predlogi za omejitve pravic glede prilaščanja privatnega premoženja in dedovanja so primerna podlaga za potrebno javno razpravo.

4. Brezplačno izobraževanje in brezplačna zdravstvena zaščita za vse prebivalce – univerzalnost, pravičnost in enakost dostopa do zdravstvene zaščite kot temeljne storitve je ključnega pomena za zagotavljanje enakih možnosti za vse prebivalce in pomembno polje zagotavljanja socialne varnosti. Zamisel in praksa, da se torej tudi javne storitve organizirajo po tržnih zakonitostih, ni primerna rešitev (Building Alliances For ..., 2016). Ekosocialna država prve polovice 21. stoletja mora kot eno osnovnih nalog nameniti dovolj sredstev za kakovostne in vsem dostopne javne storitve. Pomembno je osnovno izhodišče, da so javne storitve temelj dostojnega življenja, zato mora ekosocialna država vsem prebivalcem v vseh regijah solidarnostno, enakopravno in pravično zagotavljati kakovostno ter brezplačno izobraževanje in zdravstveno varstvo.

Stopnja produktivnosti in tehnološki napredek sta v vsakem primeru že dosegla tako produktivno osnovo, da s progresivnim, solidarnostnim davčnim sistemom v sklade lahko namenjata dovolj javnih sredstev tudi za kakovostno in brezplačno javno zdravstvo

in izobraževanje na vseh ravneh. Okrepljeni procesi privatizacije javnih storitev, od zdravstva do šolstva, vse bolj omejujejo prebivalcem enakopraven dostop do kakovostnih storitev, saj revnejši prebivalci, revnejše družine nimajo denarja npr. za drage univerzitetne šolnine ali obiske pri privatnih zdravnikih, zato prihaja do izrazite diskriminacije (Liegey in drugi, 2015, 99).

Die Linke, nemška politična stranka demokratičnega socializma, zagovarja koncept javnega in brezplačnega izobraževanja kot ene od človekovih pravic. Izobraževanje je javno dobro, zato ga mora financirati država, procesi privatizacije povečujejo nepravilnost in slabijo javne izobraževalne institucije. Izobraževanje se ne sme omejiti na pridobivanje znanja, ki bi prineslo ekonomsko korist, ključen je razvoj osebnosti, emancipacijsko izobraževanje kot osnova za samostojno in odgovorno sprejemanje odločitev, stališč (Die Linke u Nemačkoj, 2013, 75, 76).

Pravica do zdravja je univerzalna pravica, ki jo morajo po mnenju evropske levice zagotavljati vlade na osnovi naslednjih kriterijev: univerzalnost, enakost, kakovost in dovolj veliko financiranje iz proračuna (Building Alliances For ..., 2016). *Zdravstvo mora biti univerzalno dostopno in v celoti javno financirano* (Koraki k demokratičnemu socializmu ..., 2015, 35). Vse državljanke in državljani so v ekosocialni družbi vključeni v zdravstveno zavarovanje, vsak pa prispeva glede na svoj celotni dohodek, po progresivni lestvici. Zdravstvena zaščita ne sme biti odvisna od premoženjskega stanja prebivalcev, njeno temeljno etično izhodišče je načelo solidarnosti (Die Linke u Nemačkoj, 2013, 16).

5. Omejeno razmerje med najvišjim in najnižjim dohodkom (nad ravnijo revščine) ter omejitev najvišjega sprejemljivega dohodka – antropološke študije kažejo, da je za dobrobit določene družbe pravična delitev ustvarjenega dohodka bistveno pomembnejša od npr. višine BDP (Godina, 2014, 8). V sodobnih kapitalističnih multinacionalkah je razmerje med najvišjo in najnižjo plačo 1 : 475 (Gostiša, 2014b, 417). Po rezultatih anket javnega mnenja je za prebivalce ZDA najbolj sprejemljivo razmerje med najvišjimi plačami (vodilni menedžerji) in najnižjimi plačami (nekvalificirani delavci) 7 : 1, dejansko razmerje v ZDA pa je 354 : 1 (Oishi in drugi, 2018). V federaciji delavskih kooperativ Mondragon je povprečno razmerje med najvišjo (plača menedžerja) in najnižjo plačo 6 : 1, vsi zaposleni pa sodelujejo pri upravljanju in so udeleženi tako pri dobičkih kot izgubah (Mondragón: One of Spain's ..., 2020). Upoštevati velja še dejstvo, da je sredi osemdesetih let 20. stoletja npr. švedska socialna demokracija dosegla razmerje med plačami zgornjih 5 % in spodnjih 5 % zaposlenih 3 : 1 (Rus, 1990, 95).

V Franciji sta dve napredni stranki predlagali, da naj bi bilo razmerje glede na dohodkovne razmere v Franciji med najvišjo in najnižjo plačo 20 : 1 ali 30 : 1 (Liegey in drugi, 2015, 49), kar je za Avstrijo in Nemčijo predlagal tudi snovalec ekonomije skupne blaginje Felber (2012). Malleon (2014) navaja, da so v delavskih solastniških kooperativah razmerja v plačah le redko večja od 3 : 1. Ekosocialist Baer (2016, 12) za družbo

ekosocializma predlaga razmerje med najvišjimi in najnižjimi dohodki 3 : 1, vendar hkrati dodaja, da je nujno postopno in demokratično zmanjševanje razlik med dohodki, kar je tudi mnenje pisca. Izhodiščni položaj glede razmerij med dohodki je po državah zelo različen.

V državah z izjemno velikimi razlikami v dohodkih (npr. v ZDA) bi bilo za začetno obdobje ekosistemske družbene ureditve že seveda demokratično zasnovano doseganje razmerja okoli 1 : 30 (1 : 20) primerno dohodkovno izhodišče, v večini evropskih držav pa naj bi bilo po mnenju pisca izhodiščno razmerje med najvišjo in najnižjo plačo 10–5 : 1. V zreli fazi ekosistemske družbene ureditve pa naj bi se v državah sveta razmerja med najvišjo in najnižjo plačo (dohodkom) znižala, in sicer na razmerje 4–3 : 1.

Pisec zaradi ohranjanja delovne ustvarjalnosti hkrati predlaga občutno letno finančno nagrajevanje tistih zaposlenih, ki v različnih oblikah in načinih nadpovprečno prispevajo k ustvarjanju višje dodane vrednosti podjetja ali ustanove, k ekosocialnim in solidarnostnim uspehom, npr. v višini 3–6 povprečnih mesečnih plač podjetja, ustanove. Po mnenju Podmenika (2013, 58) mora antikapitalizem prednostno nagrajevati kvaliteto opravljenega dela in njegovih rezultatov. Kvaliteta dela (in rezultatov dela) pomeni, da ne gre zgolj za njegovo večjo učinkovitost ali produktivnost in s tem »konkurenčnost«, temveč tudi za smotrnost, racionalnost, funkcionalnost, ekonomičnost (po mnenju pisca tudi za sonaravnost dela) in končno tudi za smiselnost delovnih naporov.

Ob zagovarjanju uvedbe osnovnega, temeljnega oziroma najnižjega dohodka namreč zlasti številni zagovorniki odrasti predlagajo tudi maksimalni dohodek *oziroma zgornjo mejo višine dohodka posameznika*. S tem bi se preprečila velika socialna diferenciacija in tudi razsipna, ekološko destruktivna luksuzna potrošnja. Hkrati raziskave kažejo, da velika družbena, ekonomska neenakost prinaša neravnovesja v družbi, obenem pa po dosegu zadovoljitve osnovnih materialnih potreb nadaljnje povečevanja bogastva, dohodkov ne povečuje sreče, zadovoljstva. Zato je ob temeljnem dohodku oziroma najnižjem prihodku tudi po mnenju Alexandra (2016b, 278) treba določiti še zgornjo višino dohodka posameznika. Davčne obremenitve dohodkov naj bi progresivno rastle, nad demokratično dogovorjeno zgornjo višino dohodka pa bi bila davčna obremenitev 100%. Določitev zgornje meje dohodka bi onemogočala izjemno velike ekonomske razlike in s tem nastanek izrazite slojne razdelitve prebivalcev na prejemnike temeljnega dohodka na eni strani in izjemno bogate »elite« na drugi strani z veliko politično močjo in vplivom. Obenem je pomemben cilj ekosistemske družbene ureditve odprava vseh davčnih oaz (»privilegij« za še dodatno bogatenje »elit«) in drugih oblik davčnega izmikanja najbogatejših.

6. Univerzalni državljanski prihodek za preživetje (UDPP) – udejanjanje zagotavljanja minimalnega eksistenčnega prihodka oziroma UDPP omogočijo različni novi predlagani socialni mehanizmi (temeljni dohodek, temeljne storitve), oziroma njihova kombinacija, ki jih okvirno lahko razvrstimo v tri tipe:

- a) *Koncept udejanjanja UDPP z uvedbo univerzalnega temeljnega dohodka (UTD):* Van Parijs (2004) je sistemsko opredelil številne razloge za uvedbo brezpogojnega UTD na ravni posameznika, ki naj bi ga glede na svoje finančne zmožnosti vsem odraslim državljanom izplačevala država, redno in v enakem znesku. Po mnenju sociologinje Valerije Korošec (2010) je socialno zasnovana država pravzaprav dolžna vsakemu posamezniku zagotavljati UTD, ki poenostavlja socialno politiko države. Administrativno naj bi UTD prejeli vsi prebivalci, dejansko pa UTD ne bi prejeli tisti posamezniki, ki imajo redne dohodke in dovolj velike pokojnine za dostojno preživetje. V primeru, da posameznik postane brezposeln, pa avtomatsko začne mesečno prejemati UTD. Tudi Žižek (2010, 204) sodi, da UTD omogoča dostojno preživetje vsem državljanom, ki so brez drugih ustreznih finančnih virov.
- b) *Koncept udejanjanja UDPP z uvedbo univerzalnih temeljnih dobrin in storitev (UTS):* praviloma vključuje omejeno količino brezplačnih temeljnih dobrin in storitev za posameznika oziroma gospodinjstvo: bivališče, hrana, voda, energija, javni prevoz, izobraževanje, zdravje (Liegey in drugi, 2015). UTS kot široki solidarnostno-kohezivni koncept univerzalne socialne varnosti vključuje javni prevoz za upravičene, informacije (stroški telefona, interneta), izobraževanje in zdravje ter glede na finančne možnosti še socialno bivališče ter brezplačne obroke hrane za pomoči potrebne (tudi v šoli), delno tudi kulturo in umetnost (Social Prosperity for ..., 2017). Vendar potrebe niso isto kot želje, obstajajo namreč meje, na neki točki je treba reči – dovolj, porabo na planetu je treba zaradi omejenih virov seveda omejiti (Coote in Percy, 2021, 17). UTS krepijo enakost, učinkovitost, solidarnost in okoljsko vzdržnost, zagotavljajo blagodejne učinke tudi prihodnjim generacijam, vendar jih je treba povezati z zgornjo mejo premoženja in potrošnje.
- c) *Koncept udejanjanja UDPP s kombinacijo novih socialnih mehanizmov, zlasti UTS in UTD:* po mnenju Cartona (2013) obstajata dva ključna mehanizma države za hkratno zmanjšanje družbene neenakosti in za odmik od modela rasti, torej denarni prejemki za vse in omogočanje univerzalnega dostopa do uporabe naravnih virov, temeljnih javnih storitev. Pisec se strinja z mnenjem Limona (2015, 20), da je brezpogojna podpora za neodvisnost (BPN oziroma UTS) dejansko v marsičem sorodna dobro poznanemu UTD, vendar vključuje tudi dobrine in storitve, ne le denarja. Kot taka vsakemu zagotavlja dostojno življenje namesto gradnje družbe zmagovalcev – in poražencev. Kombinacija UTD in UTS dopolnjuje predlog o najvišjem sprejemljivem dohodku (NSD), ki je zastavljen kot izziv prevladujoči ideologiji prostega trga in vse večji neenakosti.

Coote in Percy (2021, 116) navajata, da se vse več ljudi zavzema za radikalne spremembe zdajšnjega prevladujočega političnega dogovora, ki sloni na neoliberalni ekonomiji, socialni nepravilnosti in zanikanju podnebnih sprememb, UTS so del tega gibanja. Vendar velja ponovno poudariti, da je tudi socialna politika ekosistemske družbene ureditve v največji meri odvisna od uspešnosti gospodarskega razvoja, od uspešnosti v ustvarjanju sonaravne dodane vrednosti. Model zagotovljene polne zaposlenosti, večje materialno izenačevanje (ne pa radikalna uravnilovka oziroma tako rekoč popolna enakost dohodkov!) in hkratna večja materialna zaščita najbolj socialno ranljivih slojev pa so osrednji vzvodi ekosocialne politike ekohumanistične skupnosti.

Nujno je širše razumevanje socialne blaginje (osebna in splošna blaginja), ki se prednostno uveljavlja s povečevanjem kakovosti in univerzalne dostopnosti javnih storitev in tudi npr. s širjenjem socialnih programov na stanovanjsko politiko, s premišljeno politiko gradnje javnih stanovanj kot protiutež tržni regulaciji stanovanj. Pisec se strinja z mnenjem Srne Mandič (1996), da stanovanje v nobenem primeru ni klasična tržna dobrina, zato je potrebno posredovanje in pomoč države tako pri povpraševanju kot pri ponudbi. Razširitev solidarnosti s področja zaposlovanja in ožjega pojmovanja socialne politike na ekoloizirano področje stanovanjske politike (sonaravna gradnja in energetska samooskrba zgradb, urbano kmetijstvo) je pomemben vzvod zagotavljanja dostojne kakovosti življenja vsem prebivalcem. Z vidika sonaravne paradigme je strateško pomembno, da sta zasebna in javna stanovanjska gradnja, celotna oskrba z naravnimi viri in storitvami v okviru nosilnosti okolja (planetarne in lokalne) in žariščno usmerjeni v povečevanje lokalne (»relokalizacija«), regionalne in državne samooskrbne avtonomije in varnosti. Gojko Stanič (2020) je za Slovenijo izdelal zelo ambiciozen okvirni trajnostni sonaravni načrt in vzorčni primer, po katerem bi bilo v 30 letih mogoče s sredstvi varčevalcev ob sodelovanju države in lokalnih skupnosti nadgraditi večino obstoječih zgradb in graditi nove (poudarek na stanovanjskih zadrukah) tako, da omogočajo veliki večini prebivalcev trajnostni, sonaravni način prebivanja, oskrbo z energijo, shranjevanje in uporabo deževnice, domačo pridelavo hrane in lastne, biološko neoporečne čistilne naprave.

Tudi Schor (2016, 225), zagovornik koncepta odrasti, poudarja, da inovativni način zadovoljevanja temeljnih ljudskih potreb pomeni tako temeljni dohodek kot tudi skrb za javno ali pa kolektivno zadovoljevanje temeljnih storitev, kot so stanovanje, energija in prevoz ter delitev dobrin in storitev. *Koncept polne zaposlenosti kot dostojno, humano, ustvarjalno in ekosistemsko odgovorno delo je po mnenju pisca temeljna podstat nove družbene ureditve in ključni ekonomski gradnik socialne varnosti*. Pisec pa sodi, da je trajnostni sonaravni sistem polne zaposlenosti s skrajšanjem delovnega časa (»minimiziranje« obdobja delovnega časa, odprava prekarnih oblik zaposlovanja, vključevanje alternativnih oblik družbeno potrebnih dejavnosti), torej delovne blaginje v družbi starajočega se prebivalstva (zmanjševanje deleža aktivnega prebivalstva) ekonomska osnova socialne države

zmerne materialne blaginje za vse v prvi polovici 21. stoletje. Na navedeni koncept se navezujejo drugi instrumenti ekosocialne politike, vključno z vsebinsko razširjenim mehanizmom UTS.

Dvig in ohranjanje materialnega blagostanja kot osnove tudi za socialno varnost mora potekati v okviru zmogljivosti okolja, omogočati pa mora kritje osnovnih, temeljnih potreb človeka. Zaradi okoljskih omejitev, medgeneracijske enakosti, prednostnega pomena zagotavljanja visoke kakovosti javnega dobra in v določeni meri tudi zaradi znotrajgeneracijske pravičnosti/enakosti pa za ekohumanistično družbo postaja zelo aktualno in hkrati večplastno občutljivo, a ključno vprašanje ne le o omejenem razmerju med najvišjimi in najnižjimi plačami ter določitvi zgornje višine dohodkov (plače), temveč tudi o določitvi zgornje meje bogastva posameznika. Vse več okoljskih, socialnih, medgeneracijskih in etičnih razlogov govori v civilizacijskem obdobju z 8 milijardami prebivalcev (na omejenem planetu z omejenimi viri) v prid demokratični državljanski določitvi zgornje meje materialnega, finančnega bogastva posameznika, družine. Seveda ni treba poudarjati, da je sprememba družbenega reda predpogoj za določanje zgornje meje premoženja posameznikov, ki pa bi morala pri določanju upoštevati specifične premoženjske in druge razmere v posameznih državah.

Država blaginje za vse v prvi polovici 21. stoletja je lahko zgolj ekosistemsko in pravično (znotraj- in medgeneracijsko) zasnovana, vsem (ne glede na sodelovanje v delovnem procesu) mora zagotoviti minimalno socialno varnost, človeka vredno in zadostno gmotno podlago, vsem dostopne osnovne storitve. Njen ekonomski in finančni temelj je trajnostno sonaravno, ekosistemsko-tržno in socialno gospodarstvo mešane lastnine, koncept odrasti in ekonomije skupne blaginje ter optimalna samooskrba, njena vrednostna podstat pa solidarnost, ekološka trajnost, materialna preprostost (zmernost – koncept »dovolj« namesto »vedno več«) ter družbena in medgeneracijska pravičnost. *V ekosocialnem, odrastnem konceptu države je stopnja socialne varnosti in blaginje državljanov soodvisna tako od ekonomske osnove, gospodarske uspešnosti znotraj zmogljivosti okolja kot od uspešnosti modela solidarnostne, pravične prerazporeditve ustvarjene vrednosti.* Skupno premoženje in skupni ustvarjeni dohodek v bogatih državah (merjen v sicer zelo enostranskem ekonomskem kazalcu – BDP) je na taki ravni, da ob pravični prerazporeditvi in delitvi že v tem trenutku več kot zadošča za dostojno, zmerno in srečno življenje. Številne raziskave potrjujejo, da se nad določeno, zmerno materialno blaginjo (okoli 20.000–25.000 dolarjev BDP na prebivalca) občutek sreče, zadovoljstva ljudi več ne povečuje, obratno. Rifkin (2015, 310) ugotavlja, da nas po zadovoljevanju naših minimalnih materialnih zahtev osrečujeta naklonjenost in tovarištvo, oglaševalska industrija nas sprevrženo prepričuje o nasprotnem. Obenem raziskave potrjujejo, da se državljani počutijo bolj varno, so srečnejši v državah z omejenimi ekonomskimi, socialnimi razlikami.

Večja progresivna obdavčitev (zlasti kapitala, premoženja, dediščine in obremenjevanja okolja) je torej finančna osnova za delovanje socialne države v začetni obliki

ekosistemske družbene ureditve. Glede na pričakovano veliko produktivnost kot posledico tehnološkega razvoja je zelo verjetno, da bodo sfera socialnega podjetništva (neprofitno zasnovani nevladni sektor, javna dela), javne storitve in zelena delovna mesta (od proizvodnje energije iz lokalnih obnovljivih virov do sonaravnega kmetijstva in turizma) ter skrb za starejše predstavljali ključno ekosocialno zaposlitveno polje države blaginje. Tudi po napovedih Rifkina (2014) naj bi sredi 21. stoletja tržno gospodarstvo z inteligentnimi, visokoproduktivnimi, okolju in zaposlenim prijaznimi tehnologijami omogočalo zaposlovanje le manjšemu številu visokousposobljenih strokovnjakov. *Ekosocialni model polne zaposlenosti kot hrbtnice socialnega sistema prve polovice 21. stoletja bo moral torej biti zgrajen na drugačnih ekoloških, tehnoloških, družbenih in vrednotnih temeljih od različic evropskega socialnega modela druge polovice 20. stoletja.* Razen delitve delovnega mesta, skrajšanja delovnega časa na šest ur dnevno je resne obravnave vreden še predlog, da bi vsakemu zaposlenemu v desetletnem obdobju pripadalo eno dela prosto leto, v katerem bi prejemal minimalni zajamčeni dohodek ali drugače demokratično sprejeto višino dohodka. Felber (2012, 67) sodi, da bi lahko dela prosto leto vsak zaposleni izkoristil za dodatno izobraževanje, družino, umetnost ali druge oblike osebne rasti. Naomi Klein (2019, 179) upravičeno predlaga razširitev pojmovanja zelenih delovnih mest, v to skupino zaradi njihove nizke ogljičnosti uvršča tudi zaposlitve v zvezi s skrbjo za starejše in bolne prebivalce, zaposlene v šolstvu itn. Gibanje DiEM25 pa predlaga sklenitev evropskega sporazuma o garanciji dostojnega dela (skrb za starejše, oslabele, otroke, okolje, naravo) s plačo v višini minimalnih skupnih življenjskih stroškov v posamezni državi članici (Blueprint for Europe ..., 2019, 35). S trajnostno naravnanimi javnimi projekti in javnimi deli ter prepoznavanjem finančne vrednosti družinske skrbi za ostarele starše, otroke se tako ustvarjajo nove možnosti za ljudi, da zaslužijo dohodek izven polja akumulacije kapitala, izven privatnega sektorja.

Pisec torej za ekosistemsko družbeno ureditev predlaga vzdržni in sonaravni koncept socialne varnosti in blaginje, ki je zasnovan na ekosistemsko ravnovesnem, odrastnem sistemu pridobivanja dohodkov in temu prilagojenem, solidarnostnem konceptu prerazporeditve ustvarjenega prihodka, ki vsakemu prebivalcu zagotavlja minimalno, toda človeka vredno raven življenja, preživetja znotraj nosilnosti ekosistemov. Ekosistemsko in finančno vzdržni koncept polne zaposlenosti z državo kot zadnjo zaposlovalko (garancija zaposlitve) v okviru decentraliziranih delovnih mest trajnostnih regionalnih gospodarstev (izvozno usmerjenih in hkrati čim bolj samooskrbnih), solidarnostni instrumenti radikalnega zmanjšanja ekonomskih (dohodkovnih in premoženjskih, lastninskih) in medregionalnih razlik ter enakih izhodiščnih možnosti za vsakega posameznika (ne glede na socialni in regionalni izvor) so ključni ekosocialni vzvodi medgeneracijsko pravičnega dviga osebne in skupne blaginje.

Vendar nobena družbena ureditev ne more v celoti odpraviti npr. socialnih razlik, v vsakem primeru bo potrebno tudi delovanje civilne družbe, nevladnih organizacij. Po

mnenju Anice Mikuš Kos (2022) humanitarne nevladne organizacije dopolnjujejo vlogo države v skrbi za socialno ogrožene in pomoči potrebne, delujejo za javno dobro, v dobro skupnosti, skupin ter posameznikov v stiskah. Ustvarjajo nove oblike in vsebine, so valilnica novih idej in praks, so bolj fleksibilne, bolj odprte in spodbudne do novosti, kot so to lahko državne institucije. Njihovo delovanje večinoma sloni na vrednotah bratstva, solidarnosti, enakosti in svobode. Nevladne organizacije kulturnega in humanitarnega značaja praviloma delujejo kot protitež vrednotam in vrednostim kapitala, širijo in udejanjajo ideje solidarnosti in dobrobiti kot nasprotje individualizmu in egoizmu (Mikuš Kos, 2022).

Pisec sodi, da po doseženi človeka vredni stopnji osebnega blagostanja ključni gospodarski cilj ekosocialne družbe ni količinski dvig materialnega blagostanja in potrošnje, temveč sonaravni, kakovostni dvig vseh področij osebnega, zlasti pa skupnega blagostanja, blagostanja skupnosti, vseh področij kakovosti življenja (bivanje, delo, preživljanje prostega časa). Individualni cilji ne smejo prevladovati nad družbenimi, okoljskimi in medgeneracijskimi, zgolj sebične koristi pa ne nad skupnimi. Koncept socialne varnosti ekosistemske družbene ureditve torej ne more zaživeti v individualistični, na tekmovalni brezobzirnosti glede doseganja dobička, na stalni rasti proizvodnje in potrošnje, premoženja in dohodkov zasnovani produktivistični družbi. Tako je ekosocialni, na mehanizmih odrasti zasnovani koncept socialne varnosti in zmerne blaginje za vse prebivalce alternativa tako produktivističnemu kapitalizmu kot produktivističnemu komunizmu.

V ustavi zrele socialne, ekohumanistične države naj bi bilo zapisano tudi:

- uveljavljanje ekosistemskega plansko in socialno tržnega gospodarstva skupne blaginje in odrasti za zagotavljanje minimalne, toda dostojne osebne blaginje, zmernega materialnega blagostanja za vse državljane v okviru lokalnih, regionalnih in globalnih zmogljivosti, nosilnosti okolja in na modelu polne zaposlenosti;
- demokratična določitev zgornje meje premoženja in dohodka, pravično razmerje med najvišjo in najnižjo plačo (nad pragom revščine), zagotavljanje univerzalnega, temeljnega blaginjskega prihodka (zlasti univerzalnih temeljnih dobrin in storitev kot ključne socialne inovacije) za skromno, vendar varno, dostojno in kakovostno življenje za vse državljanke in državljane;
- brezplačen ter socialno in medregionalno enakopraven dostop do javnih storitev, do kakovostnega izobraževanja, zdravstva in javnega prevoza za vse prebivalce v vseh geografskih območjih države.

3.6 Demokratične podstati

3.6.1 Ekonomska demokracija

Demokratične podstati ekosistemske družbene ureditve za 21. stoletje naj bi po mnenju pisca v aktivni civilni družbi temeljno in uravnoteženo zaznamovalo ekonomsko (delovno okolje), teritorialno (bivalno okolje – lokalna skupnost) in politično polje (oblike politične demokracije) udejanjanja demokracije. Za oblikovanje celostnega tristraničnega koncepta demokracije ekosistemske družbene ureditve so po mnenju pisca ključne:

1. ekonomska demokracija na delovnem mestu;
2. lokalna samouprava oziroma teritorialna demokracija;
3. politična demokracija.

Slovenski krščanski socialist Andrej Gosar (1993; 1935; 1994a) je že v tridesetih letih 20. stoletja opozarjal na nezadovoljstvo z demokratičnim parlamentarizmom, na njegovo nepopolnost, zlasti glede reševanja gospodarskih in socialnih vprašanj. V luči teh spoznaj se je razen za parlament kot organ političnega ljudstva zavzemal za vsestransko samoupravno ureditev družbe (v državi, občinah in v podjetjih) kot logično izpeljanko načela, da vsa oblast izhaja iz ljudstva, ne iz države. Opozarjal pa je, da samoupravno urejena družba zahteva, da se ljudje po večini zavedajo svojih socialnih, kulturnih, gospodarskih, stanovskih in drugih interesov, pravic in – dolžnosti. Za uresničevanje samouprave so po njegovem mnenju potrebni ljudje, ki so po večini tudi primerno izobraženi, moralno pa dovolj zreli in trdni (Gosar, 1994a, 211).

Tom Malleson (2014) za sodobne razmere v družbi ugotavlja, da je v osrednjem območju družbe, torej v sodobnem kapitalističnem gospodarstvu, dejansko zelo malo demokracije: delavci ne morejo voliti menedžerjev v svojih podjetjih, lokalne skupnosti ne morejo vplivati na alokacijo financ bank, ki delujejo na njihovem teritoriju, odločitve o investicijah se ne sprejemajo s sodelovanjem državljanov. Živimo v obdobju virtualne demokracije, saj se temeljni principi vladavine ljudstva ne izvajajo v praksi, kar velja za (Malleson, 2014, 1):

1. delovno mesto – prevlada moči menedžerjev in lastnikov v odločanju nad močjo delavcev;
2. finančne ustanove – moč bank in denarnih trgov pri kontroli in odločanju o kreditih;
3. investicije – prevlada moči odločanja lastnikov podjetništva nad državljanji pri odločanju o investicijah, ki lahko pospešijo ali uničijo gospodarstvo.

Po mnenju pisca je ekonomska demokracija, torej ekonomska (in socialna) neodvisnost in varnost z ustreznimi mehanizmi odločanja na delovnem mestu podcenjena, toda dejansko izjemno pomembna npr. za odločanje o ustvarjeni vrednosti,

pomembna je tudi za udejanjanje politične demokracije. Demokracija na delovnem mestu (delovno okolje) in demokracija v lokalnih skupnostih (bivalno okolje) kot obliki sodelovalne demokracije sta pravzaprav predpogoja za zahtevno in procesno uveljavljanje politične demokracije ekosistemske družbene ureditve. Demokracija, ki jo je neoliberalizem med prvimi žrtvoval, torej ni le politična, temveč je tudi nepogrešljiva ekonomska kategorija, ugotavlja Rudi Rizman (2014a, 68). Veljko Rus (2009, 32) izrecno poudarja temeljni pomen lastništva, saj sodi, da zgolj z opredeljevanjem ustreznih lastniških oblik lahko pridemo do takšnih statusnih izhodišč, ki omogočajo simbiozo (avtonomne) svobode in enakosti.

Jeremy Rifkin (1989, 244) poudarja, da so podjetja, ki jih upravljajo zaposleni (delavci), ena od ključnih oblik uveljavljanja decentralizirane sodelovalne (participativne) demokracije nizkoentropijske družbe. Zgolj državljan s primernim, človeka vrednim materialnim stanjem, varno stopnjo blaginje in sistemsko zagotovljenimi vzvodi vplivanja v delovnem in bivalnem okolju lahko suvereno in politično odloča. Soupravljanje in samoupravljanje po mnenju Korsike (2015) pa v resnici (še) ne presegata kapitalistične proizvodnje, saj mora delavska tovarna, če želi preživeti, svoje proizvode prodati na trgu, vstopati v tržne odnose in se prilagajati konkurenci. Vseeno pa so te odločitve sprejete kolektivno, zaradi česar so načeloma upoštevanji širši interesi, ne izključno motiv dobička, za njimi stoji celoten kolektiv ter zanje nosi tudi odgovornost.

V zadnjih 40 letih se je npr. produktivnost dela v ZDA podvojila, a je praktično celotna korist bila namenjena naraščanju dobička lastnikov podjetij. Vendar se je po ugotovitvah Schweickarta (2016, 23) hkrati povečala brezposelnost, podaljšal se je delovni teden in povečala intenzivnost dela, zmanjšala varnost zaposlitve, plače so stagnirale, ekonomska neenakost pa se je izjemno povečala. *Naravnost paradoksalno in anahronistično je še vedno v veljavi družbeno-ekonomski sistem, v katerem so praktično vse korporacijske pravice (upravljanje podjetij, delitev poslovnih rezultatov) zasnovane na lastnini nad finančnim kapitalom, lastniki človeškega, intelektualnega kapitala podjetij (zaposleni, delavci) pa nimajo dejansko nobene odločevalske vloge.* Tako bogati lastniki finančnega kapitala postajajo še bogatejši, ekonomsko in s tem tudi politično še močnejši, zato je treba nepravilni trend razdelitve ustvarjane vrednosti nujno obrniti.

Mato Gostiša (2014b; 2015; 2016a; 2016b) in Združenje za ekonomsko demokracijo (Programski manifest Združenja ..., 2016) navajata, da okoli 85 % tržne vrednosti podjetij in s tem njihove dejanske produkcijske moči oziroma sposobnosti za ustvarjanje nove vrednosti pomeni človeški, intelektualni kapital, torej zaposleni. Zgolj 15 % sposobnosti ustvarjanja nove vrednosti pa prispeva finančni kapital, torej kapital lastnikov podjetij, razmerje med finančnim in intelektualnim kapitalom je torej 1 : 7. Glavno bogastvo in tudi konkurenčna prednost podjetij v sodobnih pogojih gospodarjenja so usposobljeni, ustvarjalni, visokomotivirani in podjetju privrženi zaposleni. Delitev dodane vrednosti, ustvarjenega dobička podjetja med lastniki finančnega kapitala in

zaposlenimi je torej nepravilna in nerealna, obenem pa praviloma delavci nimajo praktično nobene odločevalske vloge, zato je treba najprej sistemsko izenačiti, uravnesiti pravice iz dela s pravicami iz kapitala.

Vendar Husson (2011, 166) sodi, da je zlasti v obdobju ofenzivnega in radikalnega neoliberalizma nujna radikalna kritika temeljev kapitalizma, ne le problematike izkoriščanja zaposlenih, temveč tudi zasebne lastnine. Prepozna sicer korenine npr. brezposelnosti in socialne ogroženosti v samem srcu odnosa med kapitalom in delom, a pod vprašaj postavlja oba velika tabuja, torej ne le zdajšnjo razdelitev dohodkov med kapitalom in delovno silo, ampak tudi vseobsežno kapitalistično lastninsko pravico. Breznik in Močnik (2013, 122, 123) sodita, da postane v ideološki optiki neoliberalizma mezda (plača) zgolj nagrada za produktivno uporabo človeškega kapitala. Bolj ko se delavci in delavke vedejo racionalno kot imetniki človeškega kapitala, bolj jih kapital izžema. Krašovec (2013b, 181) kritična ugotavlja, da je ideologija človeškega kapitala univerzalni odgovor kapitala na krizo kapitalizma.

V zahtevnem procesu uveljavljanja ekonomske demokracije predstavlja po mnenju pisca koncept soupravljanja zaposlenih prvo, »šibko« inačico uveljavljanja demokracije v delovnem okolju, samoupravljanje podjetij pa »močno« demokratično inačico. *Soupravljanje, pravično in enakopravno sodelovanje delavcev pri razdelitvi (novo)ustvarjene vrednosti in solastništvo zaposlenih naj bi po konceptu ekonomske demokracije znotraj kapitalizma, torej v ekosocialnem kapitalizmu (prva, prehodna faza k ekosistemski družbeni ureditvi) v okviru trga pomembno zmanjševalo družbeno, ekonomsko neenakost.*

Gostiša (2014b, 127, 128) ekonomsko demokracijo definira kot (novo) sistemsko paradigmo kapitalističnega družbeno-ekonomskega sistema, ki sodobnega dela ne obravnava več kot navadno tržno blago, temveč mu nesporno priznava status (človeškega) kapitala. Lastniki človeškega kapitala naj bi se glede upravljanja v podjetjih izenačili z lastniki finančnega kapitala. Obseg pravic naj bi bil načeloma sorazmeren dejanskemu prispevku omenjenih produkcijskih dejavnikov k novoustvarjeni vrednosti, medsebojna razmerja med njimi (tako v fazi produkcije kot v fazi razdelitve ustvarjenega produkta) pa naj ne bi (več) temeljila na načelih tržne menjave, temveč na načelih vzajemne soodvisnosti in partnerstva. Na ta način razumljeno ekonomsko demokracijo bi torej lahko utemeljeno poimenovali tudi »sopodjetništvo« med lastniki človeškega in finančnega kapitala.

Tudi Barbara Rajgelj (2011) podpira obvezno udeležbo delavcev pri dobičku, ki pa mora biti izvorna pravica delavcev, ki ni pogojena z vplivom njene izvedbe na koristi delodajalcev. *Znanje in kapital zamenjujeta delo, zato mora delo dobiti tudi delež v kapitalu*, ugotavlja Beck (2003a, 2003b).

Obstajajo tri sodobne organizacijske participacije zaposlenih kot oblike »notranjega podjetništva« oziroma »sopodjetništva« zaposlenih (Gostiša, 2014b, 101, 104):

1. relevantno sodelovanje zaposlenih pri upravljanju podjetij in zavodov (upravljalvska participacija);
2. obvezna udeležba zaposlenih pri rezultatih poslovanja (finančna participacija v ožjem pomenu besede);
3. (naj)širše notranje lastništvo zaposlenih v obliki t. i. delavskega delničarstva, kooperativ itn. (lastniška participacija).

Ekonomist Bogomir Kovač (1996, 15) je že pred leti ugotavljal, da je notranje podjetništvo postalo gonilno kolo spreminjanja podjetij, participativno upravljanje («samoupravljanje») pa nova metoda upravljanja podjetij. *Družbena odgovornost bo uveljavljena tedaj, ko bodo nacionalne zakonodaje enakovredno priznavale prispevek kapitala in tudi dela k dodani vrednosti in bodo temu podredile tudi zakonsko opredeljeni način korporativnega upravljanja z enakovredno udeležbo delavskih in kapitalskih predstavnikov v organih gospodarskih družb* (Bohinc, 2016, 5). Razvoj in uvajanje različnih oblik ekonomske demokracije (npr. (so)lastništvo v podjetjih, ustanovah, razvoj delavskih in drugih kooperativ) je brez dvoma ključni vzvod zmanjševanja neenakosti, vendar so razen tega prav tako potrebni sistem progresivnih davkov in učinkoviti socialni programi (Enough is Enough ..., 2010, 61). *Koncept ekonomske demokracije je po mnenju pisca (zgolj) eden od sprejemljivih mehanizmov prenove kapitalizma v smeri enakopravnosti polja dela in polja kapitala ter s tem povezane večje ekonomske pravičnosti, ki pa (še) ne načenja za prihodnost prav tako pomembnih lastniških, socialnih in ekosistemsko-planskih problemskih polj, torej vključno s fetišem »vseprisotnosti« privatne lastnine in »vsemogočnosti« trga*. Pritrditi velja stališču Gostiše (2014b, 123), da je evropski koncept socialne države po drugi svetovni vojni v bistvu kot dobrodošli blažilec služil utrditvi oziroma ohranitvi nedotakljivosti ekonomskih razmerij, kot orodje za zaustavitev prodora socializma. Toda sicer neobhodna pravičnejša prerazdelitev ustvarjenega dohodka med delavci in lastniki kapitala po mnenju pisca ne odpravlja vseh oblik kapitalističnih protislovij, ne odpravlja vseh vzvodov socialne neenakosti in krivičnosti, saj ne nastajajo zgolj znotraj produkcijskega razmerja delo – kapital.

Po mnenju Gostiše (2014b, 284) ideja ekonomske demokracije (poudarek na zasebni lastnini in trgu) nima nobene zveze z idejami »tržnega socializma«, ki označuje gospodarski sistem na temelju državne, družbene ali (izključno) zadružne lastnine proizvodnih sredstev, vendar naj bi deloval v tržnem gospodarstvu. Ideji ekonomske demokracije je po sodbi Gostiše (2014b) precej bolj sorodna novejša ideja demokratičnega socializma, ki več ne vztraja na nujnosti ukinitve zasebne lastnine, temveč le na temeljnih vrednotah socializma – odprava »diktature kapitala« in vseh oblik podrejanja in izkoriščanja, socialna pravičnost, solidarnost, demokratičnost odločanja na vseh področjih in ravneh – od podjetja do države.

Demokratični gospodarski red bo možno zasnovati zgolj z »globoko« ekonomsko demokracijo in regulirano družbeno-okoljsko prenovo v povezavi z večjo družbeno pravičnostjo, s pluralističnim, javno-zasebnim tipom lastnine, vendar po mnenju pisca slej ko prej tudi s procesi povečevanja lastnine zaposlenih, lokalnih skupnosti, države, kooperativ ključnih, velikih proizvodnih sredstev in infrastrukturnih sistemov ter z javno demokratično kontrolo vseh tipov lastnine v storitvah splošnega interesa in v finančnem sektorju. *Izjemna koncentracija ekonomske moči zlasti v multinacionalnih korporacijah in strategija nenehne gospodarske rasti postajata glede na omejenost naravnih virov vse bolj vprašljivi, zato je treba razvijati t. i. odrastno ekonomsko demokracijo (Johanisova in Wolf, 2012).*

Malleson (2014) izhaja iz prepričanja, da ekonomska demokracija ni zgolj enostavna serija posameznih reform, je vizija temeljno drugačne družbe, zasnovane na delavskih lastniških kooperativah, javnih bankah in na participaciji odločanja o investicijah na nižjih ravneh. Predlagani model ekonomske demokracije je radikalno reformen, po njegovem mnenju pa ni niti kapitalističen, niti komunističen, vključuje pa:

1. *Delavske lastniške kooperative* – solastništvo in kontrola delavcev v podjetjih (delavska podjetja oziroma zadrage, kooperative tipa Mondragon), udejanjanje koncepta javnih bank in participativni proračun naj bi bili ključni za udejanjanje ekonomske demokracije. V manjših podjetjih sprejemajo delavci-lastniki odločitve skupaj, v večjih podjetjih pa z njihove strani izvoljene menedžerske skupine. Ena od pomembnih prednosti delavskih kooperativ (podjetja v lastništvu delavcev, zaposlenih) so omejena plačna razmerja. V ZDA znašajo razlike v plačah med vodilnimi menedžerji in običajnimi delavci 300 : 1, v Evropi je navedeno razmerje praviloma 15–20 : 1, v delavskih solastniških kooperativah pa so razmerja v plačah le redko večja od 3 : 1. Druga velika prednost delavskih podjetij je solidarnostno zasnovano ravnanje v kriznih finančnih obdobjih za podjetje, kjer so posledice krize čim bolj pravično in enakovredno razporejene med vse zaposlene, odpuščanje zaposlenih pa je resnično zadnji ukrep. Zgolj prevlada delovnih mest v delavskih kooperativah bi ob njihovem sodelovanju s potrošniki pravzaprav omogočila delovanje zelo nadzorovanega in »redistributivnega« trga.
2. *Javne banke* – v letu 1970 je bila v zahodnih državah večina delnic v desetih največjih bankah v rokah države, leta 1995 še vedno 42 %. Temeljna prednost javnih bank (izjemno pomembna vloga lokalnih, regionalnih javnih bank) pred privatnimi je dejstvo, da lahko bistveno bolj služijo socialnim namenom, saj jim ni treba slediti zgolj cilju maksimizacije dobička za privatne lastnike. Ker torej niso odvisne od »delanja« denarja, lahko javne banke bistveno bolj pomagajo revnim ljudem in revnim skupnostim, več lahko investirajo v t. i. zelene dejavnosti, zelena delovna mesta. Obenem lahko finančno pomagajo številnim

neprofitnim dejavnostim, kot so umetnost, kultura, javni prevoz, prostovoljne in družbeno potrebne dejavnosti.

3. *Participativni proračun* – v številnih državah so danes »javne« investicije zelo oddaljene od demokratičnih vzvodov odločanja državljanov. Namesto da se odločitve o javnih investicijah sprejemajo na najvišji, državni ravni, Malleson (2014) zagovarja lokalno raven demokratičnega odločanja o usmerjanju javnih investicij. Država naj torej državljanom na lokalni ravni dejansko omogoči, da se prenese občuten delež denarja na sklade mest, mestnih skupnosti, občin, ki s pomočjo demokratičnih državljanskih mehanizmov odločanja (deliberativna demokracija) večinsko (enakopravno tudi revni ljudje, delavci itn.) odločajo o usmerjanju javnih investicij, o t. i. participativnem proračunu (model iz mesta Porto Alegre, Brazilija).

Levičarsko radikalnejši Lebowitz (2014b, 59) podčrtuje, da so že zadružne tovarne (utopičnih socialistov) sredi 19. stoletja pokazale, da delavci ne potrebujejo kapitalistov, odpravljeno je bilo torej temeljno nasprotje med kapitalom in delom. Tudi jugoslovanski socialistični model samoupravljanja kljub številnim pomanjkljivostim in dejansko odločilni odločevalski vlogi komunistične partije vsebuje določene postavke (vredne sicer temeljitega dograjevanja in posodobitve) za oblikovanje modela ekonomske demokracije za ekosistemsko družbeno ureditev 21. stoletja, najprej za ekososialni kapitalizem.

Za uveljavljanje zahtevnega procesa ekonomske demokracije v ekosistemski družbeni ureditvi so bistveni naslednji mehanizmi in ukrepi:

1. ohranjanje državnega lastništva zgoj v strateško ključnih podjetjih in prepoved kadrovanja političnih strank;
2. pravica do deleža pri upravljanju in delitvi dodane vrednosti vseh, ki sodelujejo pri njenem ustvarjanju ter sodelovanje zaposlenih pri odločanju o razdelitvi ustvarjene vrednosti, dobička podjetja;
3. zakonske in druge spodbude za razvoj zadružništva (delavske, agrikulturne, bančnoposojilne, potrošniške zadrage) in socialnega, družbeno odgovornega podjetništva, spodbujanje notranjega lastništva delavcev;
4. zakonski in drugi ukrepi, ki naj podpirajo možnost prevzema nadzora podjetij pred stečajem s strani delavcev.

Predpogoj za resnično samoupravljanje na delovnem mestu je izjemno zahteven – razen lastništva delavcev, zadružne lastnine tudi celotna prenova gospodarskega in družbenega sistema. To pomeni, da bi morale tudi poslovanje delavskih podjetij odločno odstopiti od sedanje kapitalistične racionalnosti in s tem povezanega ozko zasnovanega vrednotenja tržne uspešnosti (trgi produkcijskih faktorjev), kjer se uspešnost podjetja določa skoraj izključno po stopnjah ekonomske rasti, po dohodkovnem, profitnem

motiv. Catherine Samary (2017) se na osnovi poglobljene analize različnih inačic modela jugoslovanskega samoupravljanja zavzema za »mešani«, torej plansko-tržni model gospodarstva in s tem povezani model samoupravljanja. Odnosi med podjetji in produkcijskimi faktorji naj bi se uravnavali plansko, denar, kredit in druge tržne družbene oblike pa naj bi ostale v uporabi v odnosih med podjetji ter med domačim in svetovnim gospodarstvom. Povedano drugače – samoupravljanje lahko deluje le, če se s planskimi instrumenti uravnavajo tudi makroekonomski odnosi (Kržan, 2017b, 236), uspešnost podjetij v pogojih soupravljanja zaposlenih pa naj se ne ocenjuje zgolj po profitni uspešnosti (Felber, 2012).

Na mestu je torej upoštevanje zgodovinskih izkušenj npr. zadružnih tovarn utopičnih socialistov, ki so se pojavile sredi 19. stoletja. Dokazale so sicer zelo pomembno dejstvo, da delavci ne potrebujejo kapitalistov, vendar takratne zadružne tovarne niso šle onkraj konkurence in zasledovanja profitov. Zato je bilo po mnenju Lebowitza (2014b, 59) takratno osredotočenje zgolj na zadruge kot rešitev za delavce »prazen videz in prevara«, saj niso spremenile temeljev kapitalistične družbe. Tudi samoupravna podjetja v Jugoslaviji so poslovala na svetovnem trgu, zato je bil cilj vsakega podjetja – maksimirati dohodek na zaposlenega. Obstajala je torej solidarnost med člani posameznih podjetij, toda ta solidarnost ni obsegala delavcev v drugih, konkurenčnih podjetjih (Lebowitz, 2014b, 65). Obenem pa se delavcev ni sistematično izobraževalo o tem, kako voditi podjetja, zato so večinoma le potrjevali predloge uprav, menedžerjev, partijskih vodstev. Upravljanje podjetij v lasti zaposlenih mora omogočiti tudi nadzor lokalnih skupnosti nad proizvodnimi praksami na delovnih mestih, da se preventivno preprečujejo uničevanje bivalnega okolja in zdravju škodljive prakse.

V razviti fazi ekosistemske družbene ureditve s prevlado podjetij v lasti zaposlenih (zgolj delavsko lastništvo) in skupnostnih, zadružnih oblik lastništva ter plansko-tržne, ekolidaristične in/ali ekosocialistične zasnove gospodarstva pa naj bi prišlo do različnih, tudi inovativnih oblik delavskega (samo)upravljanja in zadružništva. Bogate izkušnje krščanskosocialnega (krščanskosocialističnega) modela zadružništva in jugoslovanskega socialističnega samoupravljanja (vključno z negativnimi izkušnjami ter ideološkimi, ekonomskimi in ekosistemskimi napakami) so skupaj z nekaterimi sodobnimi primeri delavskega lastništva (kooperative Mondragon) pomembno napotilo za sodobni model delavskega samoupravljanja, polnokrvne ekonomske demokracije. Številni empirični primeri upravljanja skupnega dobra (skupnine – *commons*), ki jih je raziskovala Nobelova nagrajenska za ekonomijo Elinor Ostrom (1990, 2008), potrjujejo, da je tako po merilih širše pojmovane gospodarske učinkovitosti kot enakopravnosti lahko kooperativno upravljanje tudi medgeneracijsko zelo uspešno.

Soupravljanje in samoupravljanje v sodobnih razmerah okoljsko-podnebne krize in ogrožanja bioloških pogojev življenja prihodnjih generacij prinašata dodatno, izjemno veliko ekosistemsko odgovornost zaposlenih pri načrtovanju trajnostnega poslovanja

podjetij (delovno okolje) in obsegu, načinu potrošnje v vsakdanjem življenju. Ekosistemska racionalnost podjetij pomeni, da podjetja zrele ekosistemske družbene ureditve ne bodo več ujeta v produktivistični in potrošniški okvir ter v agresivno marketinško ustvarjanje pogosto namišljenih in ekološko destruktivnih luksuznih »potreb«. Felberjev (2012) trajnostni model vloge, poslovanja in upravljanja podjetij je po mnenju pisca eden od optimalnih načinov tudi za doseganje ciljev ekonomske demokracije.

Po mnenju pisca bi moral biti predstavnik sveta vaških in mestnih skupnosti, če bi bila to njihova želja, član upravljaljskega sveta tistega podjetja, ki s svojo dejavnostjo pomembno vpliva na bivalno okolje in kakovost življenja prebivalcev skupnosti. Družbeno in ekosistemsko odgovorna podjetja naj bi bila seveda zainteresirana za tesno sodelovanje in dobre odnose s prebivalci v neposredni bližini podjetja in s celotno lokalno skupnostjo, ki pa bi morala biti zainteresirana tudi za aktivno sodelovanje podjetja pri skupnem reševanju lokalne problematike.

Ekosistemsko in medgeneracijsko odgovoren, torej v osnovi nesebičen, sodelovalni način (samo- in so-)upravljanja zahteva etičnega, solidarnega upravljalca, ki bo na delovnem mestu in v gospodinjstvu sposoben udeležati tako individualno kot tudi družbeno, medgeneracijsko racionalen, »vdirajoč« (procesno zasnovan) sistem proizvodnje in potrošnje dobrin in storitev. Pri potrebah pa se bo zavestno »zadovoljil« z zmernim, omejitvam ekosistema in prihodnjim rodovom prilagojenim življenjskim materialnim stilom. Izjemno zahtevna skupna in osebna naloga, saj po mnenju Dryzka (2018, 67) političnoekonomski diskurz liberalnih kapitalističnih sistemov na splošno še vedno kroži brez kakršnega koli občutka za okoljske omejitve, skoraj vsaka vlada pa ima za prvo nalogo – spodbujanje ekonomske rasti, rast dobičkov ...

3.6.2 Teritorialna demokracija – lokalna samouprava

Teritorialna demokracija, torej demokracija v skupnostih bivanja in dela je (praviloma) v obliki lokalne samouprave pomembna demokratična stranica ekosistemske družbene ureditve. Lokalno samoupravo lahko opredelimo kot obliko samostojnega urejanja in reševanja skupnih življenjskih potreb v določenih, praviloma ožjih krajevnih okvirih, in sicer v obliki organizirane, od države avtonomne lokalne oblasti (Grad in drugi, 1999, 393). *Za razliko od državne uprave, za katero so značilne hierarhična ureditev, centralizacija, podrejenost nižjih organov, so za lokalno samoupravo značilne predvsem avtonomija in samostojnost, decentralizacija in sodelovalna demokracija.* Temeljne lokalne skupnosti so običajno občine (večje se členijo še npr. v mestne četrti, krajevne skupnosti), širše pa okraji, okrožja, pokrajine, regije, dežele itn. Evropska listina o regionalizmu zavezuje članice Evropske zveze, da v okviru svojih meja institucionalizirajo regije kot subjekte, ki bodo sposobni nosilci razvoja znotraj države in navzven, torej v evropskem prostoru.

Temeljna značilnost samoupravne decentralizacije je, da prebivalstvo ožje družbene (lokalne) skupnosti (samo)upravlja družbeno skupnost po voljenih organih (posredno)

in z instituti neposredne demokracije (npr. z zborom občanov, referendumom, ljudsko iniciativo), temelja samouprave lokalnih skupnosti pa sta avtonomija (samostojnost) in neodvisnost. Najbolj splošna opredelitev pojma samouprave je, da gre za pravico samostojno odločati o lastnih zadevah, torej tudi o zadovoljevanju potreb prebivalcev ožje skupnosti po dobrinah in storitvah, na podlagi lastne moči. *Pogoj relativne samostojnosti in neodvisnosti samoupravnih ožjih družbenih (lokalnih) skupnosti je ustrezna stopnja teritorialne, upravne, politične in fiskalne decentralizacije* (Brezovnik, 2008).

Ustrezna stopnja politične decentralizacije je ob finančni samostojnosti (lastni finančni viri) nujen predpogoj izvajanja pristojnosti lokalnih skupnosti, saj mora biti lokalna skupnost zmožna samostojno odločati o lokalnih zadevah, torej tudi o interesih prebivalcev lokalne skupnosti in načinu zadovoljevanja njihovih potreb. Osnovni namen oblikovanja decentraliziranih enot je doseganje večjih narodnogospodarskih koristi, kot bi bile dosežene, če decentralizacije ne bi bilo. Osnovna raven države se zato razdeli na več nižjih ravni, ki namesto nje opravljajo, po navadi z ustavo in zakoni, določene naloge v javnem interesu. V grobem bi lahko rekli, da je naloga države skrb za makroekonomsko stabilizacijo, nacionalno varnost in prerazdeljevanje dohodka, nižje ravni države (decentralizirane enote) pa prevzemajo tiste naloge, ki jih država zaradi svoje narave ne zmore dovolj učinkovito opravljati. Pri tem je mišljena predvsem dobava tistih javnih dobrin, katerih poraba je tudi sicer omejena na meje decentralizirane enote (Brezovnik in drugi, 2020, 4).

Regija kot teritorialna skupnost občin ne postavlja dvoma o teritorialni enotnosti države, je decentralizirana enota višjega reda, ki je sposobna prevzeti izzive 21. stoletja, saj so tradicionalne strukture lokalne samouprave (praviloma občine) postale premajhne za opravljanje nekaterih zahtevnejših lokalnih zadev. Izjemno pomembno je, da regija postaja bistveni dejavnik gospodarskega napredka in razvoja s proizvodanjem bogastva in zaposlovanjem na okoljsko primeren način – regionalizacija z avtonomnostjo regij je izraz samozaupanja države, njena zavrnitev pa je dokaz nasprotnega.

Privatizacija strateških skupnih dobrin, kot so vodni viri, genski material in javni prostor, ter prilaščanje zemlje ogrožata suverenost lokalnih skupnosti in njihovo zmožnost, da si zagotovijo blaginjo. Izguba nadzora nad viri v lokalnem okolju prebivalce postavlja v nemočen položaj pasivnega opazovalca. Politične in upravne institucije in postopki jih pogosto ne morejo, ne znajo ali pa nočejo zavarovati. Lokalne skupnosti so najbolj naravne skrbnice in varuhinje ohranjanja količine in kakovosti življenjskih virov v svojem okolju, saj ti viri predstavljajo osnovo za trajno blaginjo, ki jo bodo lahko uživali tudi prihodnji rodovi. Po desetletjih priseganja na globalne gospodarske integracije koncept skupnostnega upravljanja z življenjskimi viri ponovno vstaja iz pepela kot obetaven družbeni model prihodnosti (Manifest civilne družbe ..., 2018, 52). *Predstavniki vaških in mestnih skupnosti naj bi sodelovali v svetu tistega podjetja, ki deluje v posamezni skupnosti, kar bi utrjevalo mehanizme lokalne družbene odgovornosti podjetij.*

Evropska listina o lokalni samoupravi poudarja, da so lokalne oblasti eden od glavnih izvorov katere koli demokratične ureditve, da je pomembno demokratično načelo, ki velja v vseh državah, pravica državljanov, da sodelujejo pri vodenju javnih zadev, na tem pa temelji prepričanje, da se ta pravica najbolj neposredno uresničuje na lokalni ravni, da obstoj lokalnih oblasti s stvarno odgovornostjo lahko zagotavlja upravo, ki bo učinkovita in odprta ter blizu državljanom. Iz tega izhaja, da je test demokracije, ali lahko lokalne politične sile izražajo politične interese neodvisno od višjih ravni, in to tako pri oblikovanju kot pri implementaciji politik. To je možno ob predpostavki lokalno izvoljenih uradnikov in delitve oblasti. Drugi kritični test demokracije je lokalna avtonomija (finančna in zakonska, pravna). Tretji test demokracije pa je participacija državljanov na lokalni ravni v različnih oblikah, od klasičnih političnih do novih, ki krepijo civilno družbo. Učinkovitost, avtonomija in lokalna participacija so zelo pomembni demokratični ideali, brez katerih bi bili cilji in sama legitimnost institucij lokalne samouprave lahko sporni.

Tudi ekološke skupnosti, ekološke vasi in ekološke urbane soseske predstavljajo eno od prostorskih enot za hkratno dograjevanje modela trajnostnega, sonaravnega razvoja, lokalne samouprave, vključno z modelom neposredne demokracije. Relativno majhne ekološke skupnosti (npr. mestne ekososeske) so prostorske enote, ki razen ekoloških in blaginjskih ciljev omogočajo uveljavljanje mehanizmov neposredne demokracije (Cattaneo, 2016; Medved, 2018b). Po mnenju Lebowitza (2014b, 138) je osnovni problem grajenja solidarne družbe vgrajevanje koncepta solidarnosti v skupnosti same, zato mora biti solidarnost ključna premisa, vrednostno vodilo koncepta človeške skupnosti. Solidarna družba se organsko razvija tako, da se začeneja na ravni soseske, vendar se lahko do konca razvije le, če gradi neposredno solidarnost med bogatimi in revnimi skupnostmi tudi na nacionalni in mednarodni ravni. Tudi to je pomemben del demokratičnega boja proti sprevrženosti kapitalizma, ki poteka tako v skupnostih kot na delovnih mestih (Lebowitz, 2014b, 144).

Za skupnostne prakse je značilno skupno, skupinsko upravljanje, ključno vlogo imajo prebivalci posameznih območij, predstavniki lokalnega gospodarstva in lokalne nevladne organizacije. Najpogostejše so na področjih urejanja prostora, samooskrbe s hrano in energijo ter vzpostavljanja lokalnega krožnega gospodarstva. Načelo soupravljanja skupnosti krepi solidarnost in družbeno povezanost lokalnega prebivalstva. Lokalni skupnosti prinaša energetske in finančne prihranke, oskrbo s kakovostno in varno hrano, skladno urejen prostor ter zadovoljene potrebe po izdelkih in storitvah, pa tudi vključenost in povezanost, strpnost ter solidarnost med generacijami in z ranljivimi skupinami. Spodbuja kreativnost in vzpostavlja medčloveške vezi, širši družbi pa prinaša koristi v obliki kakovostnih – zelenih, dostojnih in trajnih – delovnih mest, zmanjšanja odvisnosti od uvoženih energentov in hrane ter s tem povečanja odpornosti na zunanje pretrse. Najpogostejša pravnoorganizacijska oblika, v kateri se odvijajo projekti skupnostnega upravljanja z življenjskimi viri, so zadruge (Manifest civilne družbe ..., 2018, 52).

Sistematično širjenje skupnega, do česar smo upravičeni kot človeška bitja, je eden od ključnih pogojev polnega človekovega razvoja. Na teritorialnem polju, na polju bivalnega okolja, je širjenje skupne lastnine teritorialne skupnosti in okrepljene demokratične skupnostne institucije temelj uspešnega in pravičnega lokalnega (samo) upravljanja. Po svetu obstajajo številne norme, običaji in delovna pravila, ki skupnostim (npr. staroselskim) omogočajo uspešno upravljanje skupnosti, ključen pa je obstoj skupnostnih institucij.

Rifkin (2015, 171) ugotavlja, da je zaradi povsem negativnega opisa upravljanja etnoskupnosti v eseju Garretta Hardina »Tragedija skupnega« (primer skupnega, srenjskega pašnika, »odprtega za vse«, kjer skuša vsak pastir povečevati svojo čredo krav) iz leta 1968 prišlo do izrazito negativne splošne podobe koncepta skupnega upravljanja z lokalnimi skupnimi viri. Dryzek (2018, 40) poudarja, da je Hardin »skupnino« srednjeveške vasi uporabil kot opozorilno metaforo za vse okoljske vire, čeprav po vsej verjetnosti sploh ni prišlo do primera, da bi vaščani hitro povečali število krav, ki so potem uničile skupno dobro. Ključna sporočilna okoljska nota pa nedvomno drži, saj govori o končnosti skupnih dobrin, o obstoju omejitev, ki naj jih upoštevajo družbe preživetja na lokalni in globalni ravni.

Številni primeri večstoletnega upravljanja samoupravnih ekonomskih skupnosti po svetu namreč kažejo obratno, torej uspešno prakso, saj prav vse ne sodi v zasebno lastnino. Zgodovinsko dolgotrajno preizkušena, neposredno demokratično sprejeta načela in mehanizmi tradicionalnega skupnega upravljanja virov ter uporaba učinkovitih instrumentov samouprave v okviru skupnosti so omogočili preživetje in visoko stopnjo varnosti posameznikov znotraj sodelovalne skupnosti, hkrati pa so se razvili vsi potrebni načini trajnostnega sonaravnega in pravičnega, na neposredno demokratičnih postopkih zasnovanega napredka skupnosti in posameznika. Demokratično sprejeti samoregulatorni protokoli in pripadajoče kazni (praviloma blage!), ki jih morajo člani sprejeti, preprečujejo tragedijo skupnega upravljanja, zato smo priče vnovičnega odkrivanja ekonomskih skupnosti. Nobelova nagradjenka za ekonomijo Elinor Ostrom (1990) poudarja na osnovi številnih empiričnih raziskav po svetu, da je za uspešno, več stoletij trajajoče upravljanje skupnih virov podeželskih skupnosti izjemno pomembno stabilno in pravično neposredno samoupravno delovanje članov lokalne skupnosti. Prav prostovoljno sprejeti samoupravni sporazumi na osnovi demokratične volje članov skupnosti (socialni kapital) so ustvarjali tisto lepilo, ki je ohranjalo skupnosti pri življenju.

Geografiji, zgodovini, kulturni identiteti ljudi prilagojena členitev ozemlja, torej trajnostna sonaravna regionalizacija na večje ali/in manjše funkcijsko zasnovane regije, regionalne skupnosti (teritorialne enote) je prostorska osnova za avtonomno in samoupravno, geografskim, ekosistemskim in ekonomskim značilnostim območja prilagojeno trajnostno ter kakovostno materialno organizacijo bivanja, dela in preživljanja prostega časa. Členitev ozemlja države na regije, pokrajine je torej nujen prostorski okvir udejanjanja teritorialne

samouprave ter posredne in neposredne demokracije trajnostnega sonaravnega in skladnejšega regionalnega razvoja, optimalne rabe regionalnih virov ter doseganja višje stopnje prehranske, energetske, surovinske in vodne samooskrbe države in geografskih območij (Plut, 2014a). Ena od možnih teritorialnih členitev so bioregije in bioregionalne oblasti, saj ekološka demokracija briše meje med človeškimi družbenimi sistemi in naravnimi ekosistemi (Lukšič in Bahor, 2011, 1180). Vendar ekosocialist Pepper (1995, 286, 287) opozarja na (zgolj) delno uporabnost koncepta radikalne decentralizacije in radikalnega bioregionalizma (naravne regije, samozadostne, avtarkične skupnosti), opozarja namreč na velika tveganja enostranskega ekološkega radikalizma (ekocentrizma), radikalnega bioregionalizma in determinizma, zasnovanega na izhodiščih globoke ekologije. Nasprotno pa Harvey (2011, 82) poudarja, da alternative neoliberalizmu med drugim vključujejo okrepljeno samozadostnost številnih geografskih območij in bioregij.

Uveljavljanje decentralizacije, principa prenosa pristojnosti na nižje ravni in pomen večje lokalne in regionalne samooskrbe (hrana, voda, energija), prinaša večje možnosti za skladnejši regionalni, trajnostno zasnovani razvoj, napredek lokalnih skupnosti, regij. Trajnostno gospodarstvo naj bi med drugim pomembno označevala obsežna raba lokalnih naravnih virov in decentralizacija produkcije zaradi potrebe po večji samooskrbi (Stutz in Warf, 2005, 114). Povečati je treba samooskrbo z zdravo hrano, torej v prehrani ljudi povečati delež sadja, zelenjave, rib, beljakovin polnih stročnic in drugih rastlin, obenem pa zmanjšati delež belega mesa in zelo zmanjšati delež rdečega mesa. Gojko Stanič (2011, 11) predlaga, da naj se vsaka družina in osnovna šola oskrbuje z večino zelenjave in sadja z lastnega vrta, v mestih pa z vrta in streh zgradb. Država naj omogoča uveljavitev ustavne pravice do vrta za sleherno družino in osnovno šolo.

Ključna je torej lokalna samopreskrba s hrano, lesom (obnovljiva surovina in energija), zato je ponovno oživela ideja, da bi družina imela npr. vsaj 1 ha zemljišča, na katerem bi živela in pridelovala lastno hrano, ohranjala domačo obrt. Velikost enega hektarja je v slovenskih kmetijsko-gozdarskih razmerah tista, ki omogoča zasaditev raznovrstnih rastlin in vzpostavitev bioproduktivnih habitatov (gozd, sadovnjak, travnik, vrt, njiva, vodni habitat). S tem omogoča glede na rezultate učnega poligona v Sloveniji po raziskavi Ane Vovk Korže (2017, 307) sklenjen krogotok, hkrati pa je posest tako majhna, da je ni problem obdelovati, lahko tudi brez mehanizacije. Seveda se postavlja vprašanje praktičnega udejanjanja navedenega koncepta v determinističnih razmerah koncepta privatne lastnine, v urbanih območjih, v okolici velikih mest pa je dodatni problem pomanjkanje zemljišč. Zato je po mnenju Staniča (2011, 12) zelo pomembno, da se mestno prebivalstvo organizirano poveže z lokalnimi kmetovalci glede načrtnega odkupa živil, cen in prostovoljnega sodelovanja meščanov pri ekološko nespornem gojenju rastlin in živali. Na podlagi prostovoljnega, zlasti sezonskega dela meščanov in dijakov se lahko ustvarijo ugodni ekonomski pogoji za vse proizvajalce ekološko pridelanih rastlin in vzrejo živali, za kakovostno življenje družinskih kmetij in partnerskih

kmetijskih podjetij. Z višjimi davki na izpuste CO₂ in drugih TGP ter prašnih delcev naj se podražijo živila, ki prihajajo do potrošnika na velike daljave.

V sedanjem tehnološkem in informacijskem trenutku je seveda vizija sveta avtar-kičnih in popolnoma avtonomnih regij, skupnosti nerealna in z vidika zagotavljanja varnega blagostanja tudi neuporabna. Zato Pepper (1995, 216, 217) upravičeno poudarja, da je za demokratizacijo držav treba kot realno oceniti vizijo »semiavtarkije«, kjer država deluje tako na nacionalni kot na lokalni in decentralizirani ravni, s kombinacijo planskih in tržnih mehanizmov. Sodobni marksistični geograf David Harvey (2011, 254) pa upravičeno izpostavlja pomen koncepta, vizije avtonomnih in decentraliziranih skupnosti, povezanih v t. i. svobodne konfederacije, torej v omrežja za koordinacijo skupnosti, kot idealov participativne demokracije v naprednem sodobnem kontekstu.

Svoboda državljanov in uveljavljanje demokracije sta v veliki meri pogojena s kakovostjo, zadovoljnostjo življenja v lokalnih skupnostih. Zato so krepitev občinskih in regionalnih skupnosti, večja gospodarska in samoupravna moč lokalnih skupnosti, varna stopnja samooskrbe (vodne, prehranske in energetske), povečevanje skupnega lastništva skupnosti, učinkovit in kvaliteten razvoj lokalnih javnih storitev ključni za visoko stopnjo avtonomije lokalnih skupnosti in s tem za proces prevzemanja nalog države, torej krepitev lokalne samouprave, lokalnih pristojnosti (decentralizacija) in vzvodov odločanja in s tem tudi okrepljene dolžnosti, odgovornosti za vsestranski napredek lokalne skupnosti in zadovoljstvo lokalnih prebivalcev. Občine potrebujejo za uspešno delovanje in krepitev samouprave primerne finančne vire, da lahko posežejo v gospodarske in družbene procese, zato je po mnenju nove nemške levice treba nasprotovati procesu privatizacije javnih storitev in dejansko okrepiti javno lastnino (Programme of the Die Linke ..., 2011, 46).

Večjo dejansko moč in avtonomnost občin v okviru državnega sistema je možno doseči s spremembami vsaj na treh področjih (Programme of the Die Linke ..., 2011; Die kommende Demokratie, 2015):

1. spremembe na zakonodajnem področju, ki morajo povečati odgovornost občine;
2. finančna sredstva morajo zagotavljati osnovno delovanje občine;
3. javna podjetja je treba okrepiti na način, ki omogoča boljše delovanje regionalnih podjetniških krogov.

Udejanjanje zgornjih zahtev je pogoj za razširitev občinske demokracije, krepitev sodelovanja občanov pri procesih odločanja pa je pomembna tudi za ohranjanje delovanja občinskih storitev v skupnem interesu. Politika participativnega proračuna je pomembna oblika občinske demokracije, prav tako je treba podpreti delovanje civilne družbe, društev, različnih lokalnih iniciativ. Vizija solidarnostno delujočih občin izhaja iz predpostavke, da le učinkovito in sodelovalno zasnovana teritorialna organizacija omogoča tudi potrebno družbeno in ekološko rekonstrukcijo občine (Programme of the Die Linke ..., 2011; Die kommende Demokratie, 2015).

Tudi demokratično in ekosistemsko zasnovano planiranje na občinski in regionalni ravni je pomemben mehanizem teritorialne demokracije ekosistemske družbene ureditve, kjer se sprejemajo plansko-tržno optimalne odločitve npr. o prostorskem in gospodarskem razvoju, rabi regionalnih razvojnih virov, prometni dostopnosti, razporeditvi javnih storitev, zaščiti kulturne in naravne dediščine itn. Koncept sodobnega demokratičnega načrtovanja v novem družbenem redu nima nič skupnega z birokratskim planiranjem države sovjetskega tipa, saj je temeljno zasnovan kot radikaliziran proces demokratizacije proizvodnje in potrošnje, prepoznavanja njenih tržnih, pa tudi družbenih, okoljskih, regionalnih in medgeneracijskih razsežnosti.

Volilna posredna (predstavniška) demokracija na občinski in regionalni ravni se izvaja z volitvami v občinske in regionalne svete, ki so dejansko teritorialni politični zbori. Po mnenju pisca naj bi bil volilni mandat občinskih in regionalnih neprofesionalnih svetnikov petleten, izvolitev pa omejena na dva zaporedna mandata, kar bi veljalo tudi za neposredno izvoljenega (večinski volilni sistem) župana. Za doseganje visoke stopnje občinske, regijske samouprave in neposredne (sodelovalne, deliberativne) demokracije v zreli fazi ekosistemskega družbenega reda pa bi bilo treba po mnenju pisca razen občinskega in regionalnega sveta (izvoljeni politični predstavniki) uvesti še občinske in regionalne skupščine, predstavniki pa bi bili izbrani s pomočjo reprezentativnega žreba. Pisec se torej tudi na ravni občin in regij zavzema za uvedbo dvodomnega komunalnega oziroma regionalnega političnega sistema.

Predstavniki državljanek in državljanov v avtonomni, finančno čim bolj suvereni občini, regiji (pokrajini) bi bili izbrani s pomočjo statistično reprezentativnega (spol, starost, socialno-ekonomska struktura) žreba, njihov mandat pa naj bi bil omejen na največ dve leti. Neprofesionalne občinske in regionalne ljudske, državljanske skupščine bi se praviloma sestajale le 2-krat letno, skupaj z izvoljenimi političnimi predstavniki občinskih in regionalnih (pokrajinskih) svetov pa bi po strokovnem informiranju soodločale zgolj o temeljnih razvojno-varovalnih usmeritvah skupnosti, o letnih proračunih, razpisih referendumov, ključnih razvojno-infrastrukturnih projektih, povezovanju z drugimi lokalnimi skupnostmi itn.

Pisec zagovarja, seveda ob upoštevanju geografskih, antropoloških in zgodovinskih značilnosti območij, dvostopenjsko lokalno samoupravo na občinski in regionalni ravni, na mikrolokalni ravni pa aktivno delovanje svetov skupnosti, torej vaških in mestnih skupnosti. Ključna pot zelene ekosistemske družbene samouprave in hkratnega prepoznavanja globalne soodvisnosti, vpetosti vseh teritorialnih enot v planetarni mozaik 21. stoletja je zasnovana na udejanjanju glocalizacije, torej na optimalnem povezovanju in ravnovesju globalizacije in regionalizacije/lokalizacije. V obdobju izjemne prevlade kapitalu podrejenih globalizacijskih procesov je nujna okrepitev, rekonstrukcija oziroma ustanovitev lokalnih (občinskih in regionalnih) teritorialnih skupnosti na način, da bo njihovo delovanje čim bolj demokratično, avtonomno, trajnostno zasnovano. To bi

omogočilo optimalno in sonaravno rabo endogenih potencialov in krepilo vzvode teritorialne samouprave, identiteto in pripadnost lokalnega, regionalnega prebivalstva, hkrati pa njihovo vpetost v državno, mednarodno in globalno skupnost. Občine in regije ne smejo biti zgolj administrativne enote, temveč razvojno-varovalne teritorialne enote z okrepljenimi pooblastili in dolžnostmi znotraj sodelovalnega koncepta lokalne demokracije (volitve, reprezentativni žreb).

3.6.3 Politična demokracija

»SVOBODA JE GLAGOL, na smrt ranljiv, močnejši od zakona.«

Boris A. Novak, 2022

3.6.3.1 Volilna predstavniška demokracija – le predsoba demokracije?

Po mnenju Guya Standinga (2018, 231) postaja demokracija s poglobljenjem politike vse »šibkejša«, obenem pa vse manj ljudi sodeluje na večini volitev. Politika in politične stranke se prodajajo kot blagovne znamke, politični programi strank so vse manj pomembni, javna (ne)všečnost voditeljic in voditeljev političnih strank je praviloma pomembnejša od programskih izhodišč. V zadnjih letih po raziskavah javnega mnenja dve tretjini ali celo tri četrtnine ljudi v EU ne zaupa najpomembnejšim političnim institucijam (Van Reybrouck, 2017, 11). Vse manjša je volilna udeležba, ob volitvah so vse bolj množični prehodi volivcev od ene k drugi politični stranki, vse manj ljudi je včlanjenih v politične stranke, hkrati pa politične stranke veljajo za najmanj zaupanja vredne institucije v Evropi. *Več kot prepričljivi so argumenti, da je obstoječi koncept politične demokracije, torej volilna predstavniška demokracija v vse bolj očitni večplastni krizi, v krepkem »deficitu demokratizacije« z vidika koncepta vladavine ljudstva.*

Etimološko beseda demokracija izhaja in starogrške besede *demokratia*, katere korenenska pomena sta *demos* (‘ljudstvo’) in *kratein* (‘vladati’), dobesedni pomen besede demokracija je torej vladavina ljudstva (Campbell, 2008, 5). Sprehod po zgodovini teorij demokracije po mnenju Roberta Dahla (1997, 39) razkriva identifikacijo demokracije s politično enakostjo, suverenostjo ljudstva in vladavino večine. Hkrati poudarja, da je že teorija demokracije polna kompromisov, saj se njena načela med seboj soočajo in si nasprotujejo (Dahl, 1997, 11). *David Held (1989, 13) definira demokracijo kot obliko vladanja, v kateri v nasprotju z monarhijami in aristokracijami vlada ljudstvo.* V sodobni demokraciji ima po mnenju Đekića (2016, 4) vsak posameznik in posameznica pravico do participacije, izražanja lastnih preferenc, s tem pa tudi možnost za (so)oblikovanje kolektivnih odločitev. David Campbell (2008) poudarja, da so definicije in oblike demokracije različne, njena temeljna načela pa so svoboda, enakost in nadzor. *Demokracijsko družbo opredelujeta svoboda in enakost, s pomočjo kontrole politike in politikov pa se želi vzpostaviti njuna optimalna soodvisnost.* Prevladuje prepričanje, da je npr. v Zahodni

Evropi za posameznike bolj leve politične orientacije pomembnejša enakost, za posameznike bolj desnega političnega prepričanja pa svoboda (Campbell, 2008, 6). Tudi Đekić (2016, 14) navaja, da se torej levičarji (socialisti) sklicujejo na vrhovno vrednoto enakosti in zagovarjajo eno od oblik socializma, desničarji (konservativci in neoliberalci) na vrhovno vrednoto svobode in zagovarjajo eno izmed oblik kapitalizma prostega trga, sredinci (socialni liberalci in socialni demokrati) pa iščejo ravnovesje pomena obeh ključnih vrednot in zagovarjajo eno od oblik socialnega kapitalizma.

Demokracijo praviloma razumemo kot sistem vladanja ljudstva, uokvirjenega s pravno državo in demokratičnimi institucijami v političnem življenju. Demokracija ni nekaj mehničnega, kar smo dosegli in imamo, pač pa proces, način sobivanja, ki ga je vredno negovati, braniti in razvijati, saj ni samoumeven (Manifest civilne družbe ..., 2018, 10). Demokracijo nasploh lahko razumemo kot družbeno strukturo, ki zagotavlja akterjem možnost neposredne ali posredne enakopravne udeležbe v procesu sprejemanja skupn(ostn)ih odločitev. Zato jo temeljno označujejo stopnja in načini sodelovanja čim večjega števila prebivalstva pri oblikovanju in delovanju države, izvajanju oblasti, pri varovanju temeljnih človekovih pravic, pri varovanju pravic prihodnjih generacij in drugih zemeljskih vrst. Po prvi svetovni vojni se je uresničila prva skupina političnih pravic, pravica do splošne in enake pravice za moške in ženske. Konec druge svetovne vojne je prinesel uresničevanje druge generacije pravic, torej splošnih socialnih pravic v obliki socialne države. Po mnenju Sveteta (2013, 26) smo danes sredi uresničevanja zahtev tretje generacije, pravice do čistega okolja in sonaravnega razvoja ter pravic družbenih manjšin do drugačnosti in enakovredne vključenosti v družbo.

A vse od stare Grčije do danes obstajajo tudi popolnoma različna mnenja o splošnih in vnaprejšnjih pogojih uspešnega »vladanja ljudstva«, o modelih udejanjanja demokracije. Modele demokracije bi torej lahko upravičeno razdelili v dve obsežni skupini (Held, 1989, 16, 17; Grad in drugi, 1999, 24):

1. *Neposredna ali participativna demokracija*: sistem odločanja o javnih zadevah, v katerem so državljani vključeni neposredno. Ljudstvo izvršuje oblast tako, da sámo neposredno izvršuje (npr. z referendumi, ljudsko iniciativo) vse ali nekatere funkcije.
2. *Posredna, predstavniška (volilna) ali liberalna demokracija*: sistem vladanja, ki zajema izvoljene »uradnike« (predstavnike), ki so obvezani v okviru »vladavine zakona« »predstavljati« interese in/ali nazore državljanov. Predstavniki izvršujejo oblast v imenu ljudstva.

Besedna zveza neposredna demokracija ima po mnenju Tadevža Roperta (2014, 76) več pomenov: klasična neposredna demokracija kot srečevanje v živo, referendumi in iniciative ter elektronska neposredna demokracija. Ko govorimo o klasičnem neposrednem ali participativnem načinu vladanja ljudstva (t. i. neposredni demokraciji), je treba podčrtati, da le-ta predstavlja izvirno obliko demokracije, zgodovinsko gledano se

je namreč model neposredne demokracije pojavil in izoblikoval v t. i. zlati dobi Aten. Gre za sistem odločanja o javnih zadevah, v katerega so državljani vključeni neposredno in trajno (Đekić, 2016, 7). Doseči ga je mogoče s pomočjo različnih mehanizmov, kot so neposredno glasovanje, različna zborovanja, referendumi, različne oblike ljudskih iniciativ in v današnjem času tudi s pomočjo internetne tehnologije (t. i. e-demokracija). Prav pojav interneta ponuja elegantno možnost, kako bi lahko ljudstvo konkretno vladalo, ne samo na lokalni, temveč tudi na državni ravni: cilj neposrednega načina vladanja ljudstva je predvsem ta, da odpravi razlike med vladajočimi in vladanimi oziroma med državno oblastjo, civilno družbo in posamezniki (Ropert, 2014, 78).

Oblika sodelovanja državljanov pri izvajanju oblasti se je skozi zgodovinska obdobja spreminjala, antični model neposredne demokracije (razen v obliki referendumov) pa je zlasti v primeru večjega števila prebivalstva težko (neposredno) uresničljiv (Sovdat, 2008; Ropert, 2014). Kljub očitnim pomanjkljivostim (omejenost na ozek krog prebivalstva) je antična demokracija (znotraj sužnjelastniškega sistema) z neposrednim odločanjem ljudi in drugimi demokratičnimi gradniki postala pomemben navdih za poznejše modele demokracije.

Kasneje se je postopoma oblikovala volilna predstavniška demokracija, kjer državljani na volitvah izberejo svoje (politične) predstavnike, ki v njihovem imenu sprejemajo odločitve. Sredi 19. stoletja je John Stuart Mill (2002) poudaril, da je žal neposredna demokracija mogoča zgolj v manjših skupnostih, za večje skupnosti je torej predstavniška demokracija najbolj primerna oblika vladanja. Predstavlja torej zelo pomembno stopnjo demokratičnega napredka človeštva, saj ljudje več niso videli nujnosti, da so njihovi vladarji neodvisna sila, ki je nasprotna njihovim interesom, zahteva po izvoljenih in začasnih političnih predstavnikih je tako postala prevladujoč cilj. Po mnenju Floresa in Nooruddina (2016, 205) so univerzalne državne volitve s splošno volilno pravico v zadnjem tisočletju najbolj radikalna sprememba v ravnovesju moči med državljani in oblastmi. Enopartijski politični sistem modela državnega socializma 20. stoletja je pomenil velik zgodovinski korak nazaj na polju politične demokracije.

Z volitvami torej državljani vplivajo na politični proces in tako (vsaj teoretično) na posreden način sodelujejo pri oblasti. Vendar se lahko tudi v modelu predstavniške demokracije uporabljajo nekateri vzvodi neposredne demokracije, npr. referendumi (Zografos, 2016, 227).

Neposredna demokracija je oblika demokracije, ki postavlja v ospredje decentralizacijo odločanja (kjer koli je to mogoče) in briše razliko med tistimi, ki upravljajo, in tistimi, ki se jih upravlja. Temelji na načelu politične enakosti, ki izhaja iz stališča, da se vsi glasovi v družbi slišijo enako glasno. *Skupščine pa so ključne institucije za izvajanje neposredne demokracije, kjer se po preučitvi različnih stališč sprejme brez prisile skupna odločitev* (Zografos, 2016, 227). Vključujejo sestanke, srečanja, kjer državljani sprejemajo svoje odločitve s pomočjo presoje. Najprej se slišijo različni pogledi glede obravnavane

problematike, potem je čas za temeljit premislek o vsakem predstavljenem stališču, po soočenju pa se sprejme odločitev. Neposredna demokracija državljanom omogoča, da med drugim kontrolirajo odločitve oblastnikov, ki odločajo o njihovi usodi.

Davnega leta 1752 je Jean-Jacques Rousseau v *Družbeni pogodbi* zapisal: »Angleško ljudstvo je prepričano, da je svobodno, pa se krepko moti. Svobodno je le ob volitvah članov parlamenta: brž ko jih izvoli, je suženj, je nič« (Van Reybrouck, 2017). Rousseau, idejni oče francoske revolucije, je bil torej zelo kritičen do modela predstavniške demokracije. Po njegovi sodbi je državljan svoboden le v primeru, če lahko neposredno (*grassroots democracy*) vpliva na življenje v družbi (Rousseau, 1960). Christos Zografos (2016, 228), zagovornik koncepta odrasti, navaja, da je Rousseau zavračal način sprejemanja zakonov brez široke razprave med državljani. Participativna demokracija je po mnenju Cunninghama (2002, 123) zasnovana na opustitvi apatije, pasivnosti državljanov, ključno je njihovo aktivno sodelovanje. Neposredna participacija državljanov pri sprejemanju odločitev je v čisti obliki dejansko mogoča le v manjših skupnostih, sam koncept participativne demokracije pa je prisoten v dograjevanju teorije in prakse t. i. deliberativne demokracije.

Predstavniška (posredna) demokracija (npr. z volitvami) je model izbora političnih predstavnikov, ki so za vodenje javnih politik za določeno obdobje izbrani za upravljanje države, regije, občine. S pomočjo vsakokratnih volitev se ugotovi volja ljudstva in izberejo politični predstavniki tega ljudstva. Za ta način vladanja ljudstva (t. i. posredni ali predstavniški način), ki se je konstituiral s procesom francoskih revolucij med letoma 1789 in 1848, je v osnovi značilno, da temelji na izvoljenih državljanih oziroma poslancih, ki morajo ustrezati ljudem v družbi ali biti vsaj v zadovoljivi meri takšni, da se ljudje z njimi lahko identificirajo. To pomeni, da se izvoljeni predstavniki pri svojem delu obvežejo, da bodo delovali v interesu državljanov, v okviru vladavine prava ter v skladu s predhodno predstavljenimi političnimi programi. Državljeni tako s pomočjo posrednega načina svobodno oziroma po svoji vesti izberejo svoje predstavnike in voditelje, ki bodo delovali in jih zastopali znotraj določene države ali kakšne druge nadnacionalne entitete (Đekić, 2016, 9). Vse to vključuje svobodne volitve v določenem časovnem obdobju, možnost organizacije in delovanja različnih političnih strank ter tekmovanja med njimi, možnost organiziranja različnih sindikatov, javnih kampanj, civilnodružbenih organizacij, skupin, gibanj, protestov itn. Za koncept sodobne (predstavniške) demokracije so ključne tri značilnosti: vladani svobodno izbirajo svoje vladarje, vlade se menjajo brez revolucije in vladani imajo relativno »visoko« možnost nadzora svojih voditeljev (Đekić, 2016, 9).

Volitve so oblika demokratičnega postavljanja in zamenjavanja nosilcev javnih funkcij. Takšne svobodne demokratične volitve so mogoče na temelju zelo različnih volilnih sistemov. Vsaka družba si izbira svoj volilni sistem, ki ni in ne sme biti stvar aktualne vladajoče koalicije, ampak terja veliko širše, po navadi ustavno soglasje ljudi in političnih strank (Ribičič, 1992, 755). Po zlomu komunizma in koncu hladne vojne

se je število volitev po svetu zelo povečalo, podobno velja za države v razvoju, s tega vidika lahko torej govorimo o napredku (volilne) demokracije (Flores in Nooruddin, 2016, 194).

V številnih teorijah o demokraciji se obravnava volitve kot osnovni temelj demokracije, kot ključni lakmusov papir obstoja demokracije (Ishiyama, 2012, 164). V sistemu volilne parlamentarne demokracije so po mnenju Dahla (1997, 138) volitve ključne za nadzorovanje voditeljev, prav v značilnostih volitev, v mandatu za vladavino večjega števila manjšin je pravzaprav treba iskati nekatere bistvene razlike med diktaturami in demokracijami. Pisec pa se bolj nagiba k mnenju, da je lastninsko in kapitalsko najmočnejši manjšini s pomočjo različnih vzvodov oblasti in z lastništvom ključnih javnih medijev uspelo prelisčiti večino praviloma politično pasivnih, ravnodušnih volivk in volivcev – zato smo po mnenju pisca dejansko vse bolj v primežu vladavine (ene) manjšine – manjšine finančno najbolj močnih in vplivnih ...

Obstaja več načinov, na katere se volja ljudstva ugotavlja in nato preoblikuje v imena in priimke ljudskih predstavnikov. Te načine transformacije glasov v sedeže imenujemo volilni sistemi (Toplak, 2003, 39). Državljanke in državljani na volitvah podelijo mandat predstavnikom, da v njihovem imenu, torej posredno, izvršujejo oblast. Komu bo mandat podeljen, pa ni odvisno le od volje ljudstva, temveč tudi od volilnega sistema, ki določa način, kako se glasovi volivcev prevedejo v poslanske mandate znotraj volilnega procesa (Rogelj, 2012, 108). Oddani volilni glasovi se zbirajo v volilnih enotah kot geografskih območjih, na katere je razdeljena država v volilne namene, nekatere države pa niso razdeljene na volilne enote, celotno ozemlje države je torej hkrati volilna enota.

V ožjem pomenu besede se volilni sistem deli na večinski in proporcionalni, med njima pa so še možne različne kombinacije obeh osnovnih volilnih sistemov (Toplak, 2000, 14). V večinskem volilnem sistemu se o volilnih predstavnikih odloča z večino volilnih glasov. V primeru odločanja po načelu absolutne večine (nad 50 %) so volitve dvokrožne, v primeru relativne pa enokrožne (Grad, 1998, 70). Volivcem večinski sistem praviloma omogoča izbiro med konkretnimi osebnostmi, saj vsak volivec točno ve, za katero osebo (z imenom in priimkom) glasuje. Večinski volilni sistem daje po mnenju Mira Hrčka (2012) celotnemu političnemu sistemu večjo stabilnost, saj ima praviloma ena politična stranka absolutno večino v parlamentu, torej navadno odpade potreba po sklepanju koalicijskih, kar omogoča stabilno vlado oziroma stabilnost oblasti. Vsak politični predstavnik (poslanec) predstavlja volilno enoto, v kateri je izvoljen, to pa omogoča tudi večjo mero odgovornosti poslanca do volivcev. Sisk (2017, 10, 11) poudarja, da večinski volilni sistem teži k oblikovanju strankarskega političnega sistema. Velika slabost večinskega volilnega sistema pa je tudi, da ne izraža razmerja politične moči, saj favorizira samo tisto politično stranko, ki dobi največ glasov po volilnih enotah, drugi (manjšinski) glasovi pa v parlamentu praviloma niso zastopani.

Za razliko od večinskega volilnega sistema izhaja proporcionalni (sorazmernostni) volilni sistem iz načela, da morajo dodeljeni predstaviški mandati ustrezati dobljenim glasovom na volitvah. To je hkrati tudi glavna prednost *proporcionalnega volilnega sistema*, saj omogoča bolj sorazmerno razdelitev mandatov v skladu z volilnimi rezultati ter omogoča tudi ustrezno zastopanost političnih manjšin (Hrček, 2012). Ta pozitivna lastnost je po mnenju mnogih strokovnjakov povezana z večjo odzivnostjo predstaviškega telesa, ki v svoje delovanje zajame večjo različnost interesov in potreb državljanov. Volilni prag za vstop v parlament je različen, praviloma nekajodstoten (Ishiyama, 2012), običajno 5 %, v nekaterih državah 4 %, nižji pa le izjemoma.

Ampak tudi proporcionalni volilni sistem ima po drugi strani mnoge slabosti, ključne so zapletenost pretvorbe dobljenih glasov v poslanske sedeže, povzročanje nestabilnih koalicijskih vlad in s tem slabitev položaja parlamenta in celotnega političnega sistema. Odgovornost poslancev, izvoljenih v volilni enoti, je praviloma porazdeljena (vsak nosi le del odgovornosti do volivcev), z vidika volivca pa je največja pomanjkljivost, da mu onemogoča glasovanje za konkretnega kandidata, volivec namreč glasuje le za posamezno listo kandidatov oziroma politično stranko (Hrček, 2012). Ker pri proporcionalnem sistemu o izvolitvi odloča predvsem mesto, ki ga kandidat zaseda na strankarski listi, poslanci lahko kmalu več ne čutijo potrebe po zastopanju interesov volivcev volilne enote, pač pa postane pomembnejše zastopanje politične stranke.

Jurij Toplak (2003, 17) opozarja, da pravzaprav mandata poslancu pri proporcionalnem sistemu z listami ne dajejo volivci, pač pa stranka s tem, ko ga postavi na vrh svoje kandidatne liste. Zaradi škodljivih posledic takšnih neosebnihih volitev so v nekaterih državah s proporcionalnim sistemom začeli razmišljati o večji personalizaciji volitev, torej kako doseči, da bi volivci odločali o posameznikih, rezultat pa bi kljub temu ostal proporcionalen. Poleg različnih mešanih večinsko-proporcionalnih sistemov se je kot dobra korekcija čistega proporcionalnega sistema pokazala uvedba t. i. preferenčnega glasovanja. Uvedba preferenčnega glasovanja, ko volivec po lastni vesti izbere »prednostnega« kandidata s kandidatne liste politične stranke, pa ni prinesla le personalizacije volitev. Volivcu je tako razširila možnost izbire, saj lahko poleg tega, da izbira med političnimi strankami, odloča tudi o tem, kateri posamezniki iz te stranke naj sedijo v predstaviškem telesu. Glede na to, da so stranke pogosto notranje razdeljene na različne frakcije, pa je s preferenčnim glasovanjem volivcu dana tudi možnost, da podpre eno ali drugo frakcijo znotraj stranke, za katero glasuje (Toplak, 2003, 17).

Nekateri strokovnjaki za volilne sisteme opozarjajo, da je v državah, kjer živi več narodov, bolj sprejemljiv sorazmerni volilni sistem namesto večinskega, v katerem se politične stranke še pogosteje oblikujejo po etničnem, nacionalnem principu (Sisk, 2017). Ribičič (2019) pa po mnenju pisca dovolj argumentirano sodi, da *bo treba volilne sisteme graditi na kombinaciji, torej na prednostih proporcionalnega (legitimnost, širša izbira med*

političnimi programi, preseganje polarizacije) in večinskega volilnega sistema (personalizacija, zagotovitev stabilnejše izvršne oblasti in preprečevanje razdrobljenosti parlamenta).

Koncept liberalne demokracije je v krizi, sodobni dvomi o demokratičnih kompetencah in učinkovitosti modela reprezentativne demokracije kapitalizma so se po navedbah Rizmana (2014b, 377) pojavili v akademskih vrstah. *Vse bolj očitno postaja, da nobeden od doslej uveljavljenih zgodovinskih modelov demokracije, »reprezentativna demokracija« in »demokracija ekspertov« (tehnokratska vladavina), ni zmožen ponuditi ustreznih odgovorov, rešitev v smeri večje dejanske vladavine ljudstva.* Na Zahodu demokracijo občutijo kot vedno bolj prazen pojem, ki ga politično-finančne elite uporabljajo predvsem v svoj prid, kot fetiš za svojo legitimacijo in močan politični vpliv. Zupančič Žerdin (2018a) sodi, da ljudje nimamo občutka, da npr. z volitvami kakor koli resno vplivamo na izoblikovanje drugačne, boljše družbe, volitve so vedno bolj poligon izživljanja raznih strasti, spektakel, namenjen samemu sebi. *Že pred nekaj desetletji so politologi ugotavljali, da se delovanje liberalnodemokratičnih političnih sistemov v razvitih državah po drugi svetovni vojni odmika od demokratičnih idealov parlamentarizma (Fink Hafner, 2011, 1225). V obstoječem neoliberalnem kapitalizmu se vse bolj potrjuje resnica, da človek ne more živeti samo od karikature demokracije in lastne državnosti, če nima vsak zagotovljene osnovne materialne varnost (Kirn, 2013, 193).*

Suverenost, ki je bila nekoč temelj nacionalne vlade, je v 21. stoletju postala relativen koncept, ugotavlja David Van Reybrouck (2017, 17). Njeno udejanjanje vežejo in ovirajo nacionalni dolg, evropska zakonodaja, ameriške bonitetne hiše, velike korporacije in mednarodne pogodbe. Nacionalne vlade se ne morejo več ustrezno soočiti z velikimi izzivi tega časa – globalno in lokalno degradacijo okolja in podnebnimi spremembami, bančnimi krizami, evrsko krizo, gospodarskimi krizami, davčnimi oazami, migracijami, prenaseljenostjo, ključna beseda našega časa je – nemoč. *Predstavniška demokracija je »utrujena« in hkrati vse bolj odločevalsko brezozoba, obenem pa vse bolj hrupna, ambiciozni mladi ljudje pa se nočejo podati v politiko, ki postaja v očeh javnosti vse slabša, docela nespoštovana služba.*

Za demokratičnost odločanja in glas civilne družbe je razen dostopa do spleta vse bolj pomembno lastništvo medijev, ki je trenutno zaradi lastništva kapitala vse bolj usmerjeno v glorifikacijo tržnega razmišljanja in ohranjanje privilegijev t. i. elite. Množični mediji so postali izjemno pomembni usmerjevalci volilnega telesa, ki so vse bolj v rokah kapitala, na volitvah pa so vidne le tiste skupine, ki razpolagajo z velikim finančnimi sredstvi za organizacijo volilnih kampanj in za medijsko reklamiranje. Dahl (1997, 73) med omejitvene pogoje pred glasovanjem uvršča tudi pogoj, da imajo vsi posamezniki enake informacije o političnih alternativah, toda razkorak v informiranosti ljudi se je še povečal.

Felber (2012, 119) sodi, da formalno sicer živimo v demokraciji, vendar se vse pogosteje srečujemo s političnimi odločitvami, na katere dejansko ne moremo vplivati, npr. deregulacija finančnih trgov, privatizacija javnih storitev in vode, kapitalski tokovi

v davčne oaze, večanje že tako tektonskih razlik v dohodkih, vnašanje genske tehnike v kmetijstvo itn. Ključni razlogi za slabljenje demokracije so v »simbiozi« interesov ekonomskih in političnih elit, kapitalskem obvladovanju medijev, »ekonomizaciji« znanosti in univerz, finančni odvisnosti političnih strank od kapitala. Tudi Marko Jelinčič (2014) opozarja, da delujejo neoliberalni kapitalizem, potrošništvo, finančni centri moči in mediji dejansko totalitaristično. Če ni politične diktature, to ne pomeni, da diktature ni, tudi liberalna demokracija s tržnim gospodarstvom in izjemno ekonomsko močjo »elit« je lahko avtoritarna. Danica Fink Hafner (2011, 1224) pa opozarja tudi na procese slabljenja nacionalne zakonodajne oblasti na račun večje moči izvršne oblasti, kar prav tako erodira demokratičnost družbe. Tudi podjetnik Sandi Češko (2019) je kritičen do sedanjega koncepta parlamentarne demokracije, saj kot tak po njegovem mnenju nima prihodnosti. Tehnološki razvoj zahteva nove oblike demokracije, izginjanje posrednikov v poslovnem svetu pa posredno kaže, da naj bi izginili tudi posredniki v političnem sistemu oziroma dobili nove vloge (Češko, 2019).

Demokratične strukture so podrejene moči kapitala, večina prebivalcev pa interesom bogate in vplivne peščice (»1 %« prebivalstva). Finančna in ekonomska moč se je zgostila v rokah bogatih mednarodnih korporacij, ki imajo več politične moči kot državne vlade in mednarodne organizacije (Cato, 2011, 107). *Zadnjih 50 let označujejo trendi zmanjševanja vloge vlad držav, naraščajoče liberalizacije in globalizacije gospodarstva, financ ter rast ekonomske, finančne in politične moči mednarodnih korporacij, velekapitala.* Korporacije ključno odločajo o rabi naravnih virov, razporeditvi bogastva, dejansko odločajo o trgu dela in o ključnih finančnih tokovih. Prav povečana moč korporacij zaradi njihovih dobičkov je pomemben vzrok tudi okoljske krize, saj vlade dejansko več nimajo dovolj moči, da bi zaščitile okolje in prebivalce, obenem pa prepogosto z roko v roki delujejo z lastniki kapitala. Geograf Erik Swyngedouw (2016) sodi, da entropijska energetska neravnovesja kapitalističnega metabolizma narave in na drugi strani procesi družbene neenakosti zahtevajo, da se družbena in znanstvena razprava o iskanju alternativ, doseganja enakosti (utopične/normativne/moralne) v razmerah t. i. postdemokratične depolitizacije mora usmeriti še na politično polje. Giorgos Kallis (2018, 169), eden od snovalcev alternativnega koncepta odrasti, navaja mnenje Fotopoulou, da je sedanji model predstavniške demokracije v službi interesov kapitalističnega razreda, zato bi ga bilo treba zamenjati z novim modelom političnega upravljanja. Številni drugi, manj radikalni snovalci družbeno-političnih alternativ pa sodijo, da je možno model volilne predstavniške demokracije dokaj učinkovito dograditi, npr. z mehanizmi deliberativne demokracije.

Koncentracija bogastva v rokah peščice krepi njihovo politično moč, torej brez dvoma spodkopava demokracijo. Velike in naraščajoče družbene ter ekonomske neenakosti so navadno tako velike, da tisti z veliko premoženja in višjimi položaji nadzorujejo politično življenje in uveljavljajo zakonodajo ter družbene politike v lastno korist. *Filozofinja Tijana Pupovac (2012, 178, 185) sodi, da demokracija v svoji parlamentarno-kapitalistični inačici*

enakost in pravičnost podreja svobodnemu tekmovanju na trgu in monopolu nad uporabo moči, demokracija je postala ime za volilne rituale. Tudi tveganje za korupcijo je ob pomanjkanju demokratičnega nadzora nad sprejemanjem odločitev bistveno povečano. Po nekaterih ocenah se 5 % svetovnega BDP izgubi kot posledica korupcij, ampak dejanska cena je v resnici neizmerljiva, saj korupcija vpliva na nižanje dostopnosti in kakovosti javnih storitev, krni možnosti zaposlitev, krči prostor za inovacije ter splošno negativno vpliva na kakovost življenj posameznikov, še posebej ranljivih skupin (Manifest civilne družbe ..., 2018, 11).

Politična enakost in politična participacija sta po mnenju ameriškega politologa Arenda Lijpharta (1997) temelja demokratičnih idealov, ki sta načeloma popolnoma združljivi, v praksi pa je sodelovanje močno neenako. In neenaka participacija pomeni neenak vpliv, kar je velika hiba predstavniške demokracije in resen politični problem, tudi če participacije ne jemljemo predvsem kot predstavniški instrument, ampak kot bistveno demokratično vrednoto. Neenakost politične zastopanosti in političnega vpliva pa ni naključno razporejena, temveč je sistematično usmerjena v korist privilegiranih državljanov (tistih z višjimi dohodki, večjim bogastvom in boljšo izobrazbo) in zoper manj privilegirane državljanke, gre torej za sistematično razredno pristranskost. *Obvezna udeležba na volitvah naj bi bila eden od ključnih mehanizmov maksimiranja volilne udeležbe, prednosti po sodbi Lijpharta (1997) daleč presegajo normativne in praktične ugovore. Z obvezno udeležbo na volitvah bi se zmanjšala vloga denarja v politiki, manj bi bilo tudi napadalnega oglaševanja med volitvami, obvezna udeležba na volitvah pa naj bi bila tudi spodbuda za bolj korektno informiranje potencialnih volivcev posameznih političnih strank.*

Lijphart (1997, 542) izrecno poudarja, da ni mogoče zanikati, da vsakovrstna prisila omejuje individualno svobodo, vendar dolžnost voliti pomeni zelo majhno omejitev. Pomembno se je zavedati, da obvezne volitve ne pomenijo dejanske dolžnosti oddati veljaven glas: od državljanov zahtevajo samo to, da pridejo na volišča; pravica do tega, da ne volijo, ostane nedotaknjena. Obvezne volitve pomenijo zelo majhno zmanjšanje svobode v primerjavi z mnogimi drugimi problemi kolektivne akcije, ki jih demokracije rešujejo s tem, da so obvezne: sodelovanje v poroti, plačevanje davkov, obvezno šolanje, cepljenje in številne druge. Te obveznosti so mnogo bolj nadležne, kot je dolžnost, da se ob volitvah na nekaj let volivec pojavi na volišču. Prav tako poudarja, da je neudeležba na volitvah oblika samovolje in da je vsaka samovolja sicer lahko racionalna, vendar je tudi sebična in nemoralna. Normativno nasprotovanje obveznim volitvam je na prvi pogled intuitivno privlačno, ni pa prepričljivo, ko ga nekoliko pazljiveje preučimo, zaključuje Lijphart (1997, 542). Sodi, da je treba za uvedbo koncepta obveznih volitev premagati nasprotovanje konservativnih strank, ki jim je v interesu, da ohranjajo udeležbo kolikor je le mogoče nizko in razredno pristransko. Toda tako kot splošna volilna pravica je tudi obvezna volilna udeležba moralno vprašanje, in ne samo politično oziroma strankarsko, pravzaprav bi obvezno volilno udeležbo lahko imeli za naravni podaljšek splošne volilne pravice (Lijphart, 1997, 541).

Tudi pisec je kljub nekaterim pomislekom stroke in politike naklonjen obvezni volilni udeležbi, torej opredelitvi volitev ne le kot pravice in svoboščine, temveč tudi kot volilne državljanske dolžnosti. Manj kot 50-% volilna udeležba, zlasti pa pod 30 % po mnenju pisca že bolj ali manj spodkopava legitimnost volilnega procesa. Volilni izid bi bil torej zaradi visoke volilne udeležbe bolj legitimen (tudi ob pričakovanem nekaj odstotkov večjem deležu neveljavnih glasov), zmanjšale bi se socialnoekonomske razlike v volilni udeležbi, obenem pa bi bila zmanjšana vloga denarja v volilni kampanji, volitve bi bile bolj poštenne. Pričakovana široka možnost elektronskega glasovanja pa bo olajšala način glasovanja, globa za neupravičeni volilni izostanek naj bi bila simbolična (npr. 20–30 evrov), zbrani denar pa uporabljen za dobrodelne namene. V državah z obveznimi volitvami (Avstralija, Belgija, Ciper, Grčija, Luksemburg ...) prevladujejo pozitivne izkušnje. Obvezne volitve seveda ne morejo rešiti celotnega konflikta med ideali participacije in enakosti, toda če poskrbijo, da je volilna participacija kolikor je le mogoče enaka, so dragocena delna rešitev. Za demokracijo mora biti, po splošni volilni pravici, naslednji cilj vsesplošna oziroma skoraj vsesplošna uporaba pravice do glasovanja (Lijphart, 1997, 543).

Pisec sodi, da volilna posredniška, reprezentativna demokracija ne more ljudstvu in napredku družbe v 21. stoletju ponuditi »dovolj« demokracije. Dostopi do resničnih političnih vzvodov odločanja so namreč trdno v rokah privilegiranih in bogatih elit oziroma velikih korporacij, kar velja tudi za tradicionalne evropske parlamentarne demokracije, še bolj pa za mlade demokracije v večini nekdanjih socialističnih držav.

Živimo v razmerah teoretičnega in praktičnega deficita obstoječega modela predstavnike (volilne) demokracije, ki je vse manj v skladu z opredelitvami resnične vladavine ljudstva na lokalni (občinski in regionalni), nacionalni, evropski in vse bolj tudi na globalni ravni:

1. Zaradi skromne razvitosti ekonomske demokracije (demokracije na delovnem mestu) je tudi politična moč delavskega razreda (v širokem pojmovanju) skromna in v nesorazmerju z lastniki kapitala. V razmerah dominacije globalne oligarhije (gospodarske, finančne, vojaške, politične, medijsko-propagande) manj kot 1 % svetovnega prebivalstva, večina političnih strank, iz katerih se novačijo politični predstavniki, vse težje artikulira resnične interese velike večine državljanov.
2. Finančna sredstva, mehanizmi odločanja in pristojnosti lokalne samouprave so omejeni, kar zlasti v razmerah prevladujoče globalizacije (namesto glokalizacije) zmanjšuje ekonomsko in politično vlogo ter avtonomnost teritorialnih skupnosti.
3. Volilna predstavnika demokracija je minimizirana na volitve (praviloma vsaka štiri leta ali pet let), hkrati pa je vse bolj očitna tržna in medijska razsežnost volitev. Volilna kampanja je v javnosti, na volilnih soočanjih vse bolj vodena in nadzirana s strani elite velekapitala in multinacionalk in vse bolj privatiziranih, komercializiranih medijev, poteka pa praviloma kot vizualna politična predstava, praktično brez poglobljenih programskih, vsebinskih razprav.

4. Vsakokratno izvoljena politična oblast vse bolj v javni ali tajni spregi s korporacijami in bogato »elito« praviloma brani interese finančne in rentniške oligarhije ter z nadaljevanjem zgolj delno omiljenega okoljsko-podnebno destruktivnega modela trajne gospodarske rasti omogoča rast premoženjske, dohodkovne, okoljske (kakovost bivalnega okolja) in medregionalne neenakosti. Zagovarja vse bolj obsežno privatizacijo naravnih virov in javnih storitev, večjo »prožnost« trga delovne sile, deregulacijo in udejanjanje modela trajne rasti ne glede na okoljske, medvrstne in medgeneracijske posledice. Mladi, prihodnje generacije v politiki dejansko nimajo zastopnikov, kar seveda v celoti velja za interese drugih zemeljskih vrst.

Po mnenju Slavoja Žižka (2007, 173) je neparticipacija volivcev pravzaprav pravo politično dejanje, ki nas nasilno sooči s praznoto današnjih demokracij. Predstavniška (volilna) demokracija kot koncept političnega organiziranja industrijsko razvitih družb po mnenju kritikov temelji na zastarelem razumevanju politike, značilnem za 18. in 19. stoletje. Zato ni (več) kos nakopičenim sodobnim problemom, še posebno ne tistim, ki imajo globalni značaj (od okoljskih, socialnih do ekonomskih, finančnih ipd.) in se tičejo tudi prihodnjih generacij. *Ker model volilne predstavniške demokracije ne more več zagotavljati legitimacije politikam in političnim odločitvam (»policy«), po mnenju Andreja Lukšiča (2014) tudi sam vse bolj pada v legitimacijsko krizo in zato sproža iskanje alternativnih rešitev, drugačno politično ureditev.*

Model liberalne demokracije je po mnenju pisca brez dvoma prinesel opazen napredek pri razvoju demokracije in svobode, širjenju mehanizmov odločanja na političnem, ekonomskem in teritorialnem polju. Vendar sedanje oblike predstavniške (volilne) demokracije ne omogočajo učinkovitega razreševanja ključnih ekonomskih, socialnih, okoljskih in varnostnih protislovij 21. stoletja na različnih prostorskih ravneh (od lokalne do globalne skupnosti), vse bolj izrazito se kažejo slabosti glede udejanjanja demokracije na ekonomskem in teritorialnem polju ter na področju dejanske politične enakopravnosti in enakosti.

3.6.3.2 Predstavniška demokracija z žrebom

Po še vedno v javnosti prevladujočih analizah t. i. demokratičnega primanjkljaja političnega sistema parlamentarne, volilne predstavniške demokracije naj bi bili za t. i. demokratični primanjkljaj, za sindrom demokratične utrujenosti, za slabo učinkovitost vladanja, v prvi vrsti krivi »slabi« politiki. Zato naj bi bilo zdravilo zelo preprosto, treba jih je zgolj zamenjati z boljšimi, (vedno) novimi politiki, politični sistem izvoljene predstavniške demokracije pa naj ostane praktično nespremenjen. Je rešitev res tako enostavna, ali pa so parlamenti in politične stranke svojo priložnost kot uporabni mehanizmi udejanjanja politične demokracije že v celoti izkoristili? Tako

so trdili npr. Stalin, Hitler in Mussolini, goreči nasprotniki parlamentarizma in zagovorniki ter izvajalci totalitarnih političnih praks. Kako torej v sodobnih razmerah do »prave« in vzdržne demokracije ljudstva, kako torej demokratično delovati v srcu oblasti, ne pa zgolj na obrobju, ali volilni proces pravzaprav (že) spodkopava dejanski demokratični proces?

Abbé Gabriel Mably, eden od utopistov 18. stoletja in teoretik francoske revolucije, je predvideval, da mora »izvršna oblast biti podrejena zakonodajni, ta pa je v rokah predstavniške skupščine« (Brglez, 1979, 26). Predstavniške skupščine so v utopičnih spisih na neki način predhodnice participativne demokracije oziroma neposredne demokracije, kjer je oblast v rokah zbora državljanov, ki soodločajo o temeljnih zadevah. Utopični socialist Robert Owen je predlagal politično obliko konfederacije različnih avtonomnih skupnosti. Owen »bi hotel pomnožiti v neki deželi majhne skupnosti, ki naj bi se kasneje, ko bi jih združili z neko splošno vezjo, spremenile v toliko posameznih členov velike družine« (Buonarroti, 1979). Koncepti utopičnih socialistov s prvimi združevanja manjših lokalnih skupnosti v regijsko konfederacijo skupnosti in s predstavniškimi skupščinami torej izpostavljajo večje možne domete demokratičnosti tako konfederalizma kot neposredne oziroma participativne demokracije.

V 18. stoletju, v stoletju razsvetljenega absolutizma, so se pojavile možnosti (kavarne, gledališča, časopisi), da so ljudje lahko razpravljali o javnih zadevah, rodil se je torej državljan, ljudje so dobili volilni glas, suveren je namesto kralja postalo ljudstvo. Namen volitev ni bil ustvarjanje sporov, temveč promoviranje enotnosti. Javni prostor, kjer so ljudje povsem svobodno govorili v dobro vseh, se je imenoval parlament kot posvetovalna skupščina nacije z enimi samim namenom – interesom celote (Van Reybrouck, 2017, 42). Parlamentarizem je bil v poznem 18. stoletju odgovor državljanov na absolutizem, zavzemal se je za posredno predstavniško demokracijo, ljudstvo z volilno pravico je izbiralo svoje predstavnike, ki so zastopali javni interes v parlamentu. Šele sredi 19. stoletja so nastale politične stranke, ki so kmalu postale najpomembnejši igralec v političnem sistemu, volitve pa so postale bitka med različnimi interesnimi skupinami v vertikalno, centralizirano organizirani družbi. *Nobenega dvoma ni, da je obstoječi volilni predstavniški sistem v krizi, z vse večjim demokratičnim primanjkljajem.* Van Reybrouck (2017, 125) poudarja, da je naša demokracija nezadostna, ker je omejena zgolj na volitve.

Praksa neposredne demokracije je zelo stara (Zografos, 2016), toda po mnenju Bouriciusa (2013) in Van Reybroucka (2017) so načela in praksa modela klasične atenske demokracije (in v renesansi – Benetke, Firence, Aragon) še vedno uporabna startna točka za oblikovanje moderne demokracije na vseh ravneh, od občine do naddržavne ravni. Vendar pri ocenjevanju stopnje modela atenske demokracije velja upoštevati opozorilo, da je volilno pravico imelo le okoli 10 % prebivalcev Aten, brez nje so bile ženske, sužnji in tujci. Atenski volilni sistem ni bil zasnovan na predstavniški

demokraciji, temveč na neposredni participaciji dela prebivalcev zlasti s pomočjo žreba 500-članskega mestnega sveta. Za vrhovne vojaške in finančne funkcije pa niso uporabljali žreba, temveč so organizirali volitve, saj so bili funkcionarji lahko izvoljeni večkrat. Zgolj v teh primerih je bilo torej načelo enakosti podrejeno načelu varnosti (Van Reybrouck, 2017, 52).

Demokracija v klasičnih Atenah (Van Reybrouck, 2017)

V klasičnih Atenah je veljala izključujoča narava državljskih pravic, ženske, tujci in mladoletniki jih niso imeli, kar je veljalo tudi za volilno pravico. Temeljni cilj atenske demokracije je bil promocija politične enakosti zgolj za nosilce državljskih pravic, jim omogočiti, da sodelujejo pri vladanju.

Za državljane z volilno pravico je bila participacija neposredna, vse pomembne odločitve so sprejemale velike množice v ljudski skupščini (odprta zgolj za tiste z državljskimi pravicami, torej le za 30.000–60.000 odraslih moških od sicer 250.000–300.000 prebivalcev), kjer se je zbralo več 1000 ljudi, v 4. stoletju pr. n. št. skoraj vsak teden. Ljudska skupščina je glasovala o zakonih in izbirala vrhovne državne uradnike. Večino dela so kasneje namreč opravile druge bolj specifične institucije – ljudsko sodišče, 500-članski svet in sodni uradniki.

500-članski svet je bil izbran s pomočjo žreba, opravljal pa je delo atenske vlade. Pripravljaj je zakonodajo za glasovanje v ljudski skupščini, sklicaval in pripravljaj program ljudske skupščine, nadziral finance in sodnike, se ukvarjal z diplomacijo. Z žrebom so prav tako izbrali 600 državnih uradnikov, 90 vrhovnih državnih uradnikov in deset vojaških poveljnikov pa je na volitvah izbrala ljudska skupščina. Ljudsko sodišče je skoraj vsako jutro z žrebom izmed 6000 državljanov izbralo več 100 porotnikov za sojenja tistega dne. Ljudsko sodišče je proučilo, ali so novi zakoni zakoniti, sodniki so poskrbeli za njihovo izvajanje.

Čeprav se model atenske demokracije velikokrat opisuje kot model neposredne demokracije, bi bila vsebinsko bolj korektna njena oznaka kot unikatne predstavniške demokracije, torej kot t. i. nevolilne predstavniške demokracije, kjer je predstavništvo ljudstva temeljilo na žrebu.

Aristotel je kot demokratično obliko izbora nosilcev oblastnih funkcij označil določanje z žrebom, za oligarhično obliko izbora pa, da so nosilci oblastnih funkcij izvoljeni (Van Reybrouck, 2017, 55; Sintomer, 2018, 1). Poudariti pa velja, da je Aristotel v modelu demokracije sicer zagovarjal tako izbor s pomočjo žreba kot tudi izbor predstavnikov s pomočjo volitev, vendar je zgolj žreb imenoval demokratičen, volitev pa ne. Izmenično podrejanje in vladanje pa je bilo po njegovi sodbi ena od ključnih značilnosti svobode. Po njegovem prepričanju naj bi torej imeli bistveno večje možnosti za izvolitev premožnejši, povezani v elite. *Voli se torej oligarhe, žreba pa demokrate.* Vse kaže, da današnjega političnega sistema Aristotel ne bi imenoval demokracija, temveč oligarhija ...

*Izbor političnih predstavnikov na osnovi žreba je sinonim za slučajnostno zasnovano selekcijo, promovira se t. i. stratificirani, reprezentativni izbor predstavnikov na osnovi socialno-demografskega profila skupnosti (Sortition Foundation Strategy, 2018, 3). Statistično torej z žrebom izbrani posamezniki v političnem sistemu odločanja najbolj interesno in ideološko neobremenjeno predstavljajo državljane in njihove interese. V vsakem primeru žrebanje seveda uveljavlja načelo enakosti na glede na politično aktivnost, kjer imajo prednost npr. vodilni funkcionarji in člani političnih strank, ali medijsko prepoznavnost, ekonomski položaj oziroma doseženo izobrazbo. Žreb političnih predstavnikov npr. na državni ali regionalni, deželni ravni omogoča, da so izbrani tudi predstavniki nepriviligiranih slojev družbe, torej ne glede na premoženje, raso, narodnost, spolno usmerjenost, in tako enakopravno, časovno enkratno politično odločajo. *Neprofesionalni predstavniki državljanek in državljanov bi bili torej v politična telesa izbrani na temelju statistične reprezentacije, na osnovi reprezentativnega prebivalstvenega vzorca iz volivk in volivcev, ki statistično predstavlja presek starostnih, socialnih, spolnih kategorij in hkrati tudi reprezentativno teritorialno (regionalno) zastopanost, torej z upoštevanjem območja, naselja bivanja, stanovanja.**

Izbira v Državljsko skupščino s pomočjo žrebanja bi potekala okvirno npr. v treh fazah (Van Reybrouck, 2017, 91, 93):

1. splošni žreb: vabila državljanom, naključno izbranim na podlagi registra prebivalcev;
2. odločitev izžrebanih: izžrebanji državljani se udeležijo informativnega sestanka, po katerem udeležbo zavrnejo ali potrdijo;
3. dodatni žreb: zapolnitev kvot glede na zavrnitve.

Možnosti uporabe izbora in delovanja političnih predstavnikov ljudstva s pomočjo reprezentativnega žreba so zelo široke, od relativno skromnega odločanja o posamezni zadevi na ravni lokalne skupnosti, pa vse do temeljnih zakonodajnih odločitev na ravni države, vključno s skupnim delovanjem z izvoljenimi predstavniki ljudstva. Zaradi praktičnih razlogov je za začetek uvajanja predstavnške politične demokracije z žrebanjem primerna manjša prostorska raven (npr. občina, regija – pokrajina, dežela).

Ali naj bi v zreli fazi ekosistemske družbene ureditve prišlo celo do izbora političnih predstavnikov zgolj s pomočjo žreba (namesto z volitvami), ostaja v prihodnje odprto vprašanje, ki pa je seveda v tem trenutku odločne prevlade volilne predstavnške demokracije bolj akademske narave.

Primer sodobnega načina demokratičnega izbora političnih predstavnikov ljudstva z žrebom (*Irish Citizen's Assembly*) – Irska

Konkretni eksperimenti izbora političnih predstavnikov z žrebom so bili uspešno izpeljani v ZDA, Avstraliji in na Nizozemskem (sodelovanje 150 državljanov pri soustvarjanju mestnega trajnostnega energetskega plana Utrechta), zelo inovativna država je Irska, ki je po mnenju nekaterih vodilna v uvajanju in uporabi deliberativne demokracije na državni ravni (Van Reybrouck, 2016a; 2016b; Oversight of Deliberative ..., 2019).

V decembru 2012 je na Irskem začela delovati t. i. ustavna konvencija, njen cilj pa je bil sprememba nekaterih členov irske ustave. *Ustavna konvencija je bila sestavljena iz 33 izvoljenih politikov in 66 državljanov, ki so bili izbrani s pomočjo žreba.* Skupina se je sestajala enkrat mesečno (med vikendom) več kot eno leto. Neodvisni raziskovalni inštitut je naključno izbral skupino 66 državljanov na osnovi starosti, spola in mesta rojstva. Na sestanke ustavne konvencije, kjer so potekali številni pogovori med politiki in z žrebom določenimi državljani (ob prisotnosti zainteresirane javnosti), so bili vabljeni strokovnjaki za posamezne obravnavane ustavne teme, kot so istospolne poroke itn. Izbor državljanov z žrebom je minimiziral možnosti korupcije, povečal zavedanje glede vloge skupnega dobra in skupnosti, dvignil raven strokovnosti pri sprejemanju odločitev, omogočil poglobljeno, kakovostno javno razpravo.

Z žrebom izbrani državljani sicer niso imeli političnih izkušenj, vendar so v proces odgovornega sprejemanja odločitev vnesli nekaj bistvenega: svobodo v odločanju, saj njihove odločitve niso vplivale na prihodnjo (ne)izvolitev, kar seveda velja za profesionalne politike. Podobno kot člani tudi bolj ali manj naključno izbranih, toda reprezentativnih sodniških porot so se s pomočjo informacij uglednih strokovnjakov poglobili v problematiko odločanja in na tej osnovi sprejemali odločitve oziroma oblikovali tehtne predloge za spremembe irske ustave. Odločitve na sestankih ustavne konvencije niso imele vloge zakona, predlogi so se kasneje obravnavali v obeh zborih irskega parlamenta in potem še na referendumu (Van Reybrouck, 2016b).

V obdobju od oktobra 2016 do aprila 2018 je bil z žrebom ponovno izbran naključni vzorec 100 irskih državljanek in državljanov oziroma irska državljanska skupščina, ki se je sestala 12-krat (Van Reybrouck, 2016a; Citizen's Assembly, 2020). Irska državljanska skupščina je ob uvodnem sodelovanju strokovnjakov za posamezno izbrano problematiko razpravljala o petih vsebinah, od sprememb ustave do izzivov staranja prebivalstva, o splavu, vlogi referendumov in o odzivih države na izzive podnebnih sprememb, junija 2018 pa je bilo izdelano zaključno poročilo s priporočili za irski parlament.

Junija 2018 (za obdobje do marca 2020) je bila s pomočjo žreba (natančni slučajnostni večnivojski pristop z reprezentativnim vzorcem, a brez določenih kategorij politikov in članov političnih strank, novinarjev in drugih delavcev v javnih medijih) izbrana nova 100-članska irska državljanska skupščina (s predsednico dr. Catherine Day, nekdanjo generalno sekretarko Evropske komisije, in 99 članicami ter člani), tokrat izključno za

izdelavo priporočil parlamentu (poročanje na zasedanju parlamenta) za doseganje spolne enakopravnosti oziroma enakosti na delovnem mestu, v politiki in javnem življenju. Članice in člani skupščine so bili s pomočjo reprezentativnega žreba iz volilnega imenika izbrani na osnovi naslednjih kriterijev:

1. starost;
2. spol;
3. družbeni razred;
4. regionalna razširjenost.

Za učinkovitejše delovanje skupščine so skrbeli sekretariat in skupina šestih članic in članov skupščine ter predsednica skupščine, zadolžena za optimalno delovanje, za organizacijo zasedanj skupščine. Iz vrst uglednih strokovnjakov (največ je bilo univerzitetnih profesorjev) je bila imenovana (sedemčlanska) stalna ekspertna strokovna skupina, ki je med drugim izbirala dodatne strokovnjake za določeno specifično tematiko spolne enakosti, ki so svoje videnje problema predstavili na zasedanjih skupščine (med izbranimi vikendi – neposredni javni prenosi zasedanj, brez uporabe mobilnih telefonov za člane, »brzdanje« komunikacije z mediji in javnih komentarjev, prepoved posameznikom in organizacijam kontaktov s posameznimi člani skupščine), temu pa je sledila daljša razprava, v kateri so razen članov skupščine sodelovali tudi drugi predstavniki civilne družbe.

V celotnem obdobju delovanja državljanske skupščine je torej potekala živahna, večplastna javna razprava, v katero so se lahko vključevali zainteresirani državljani, skupine in organizacije s predlogi za doseganje večje spolne enakosti. V zadnji fazi pa je bilo izdelano zaključno poročilo irske državljanske skupščine za irski parlament, ki je vsebovalo npr. predlog sprememb irske ustave in mnenje o (ne)umestnosti ljudskega referendumu o določenih predlaganih spremembah za doseg spolne enakosti, enakopravnosti.

Prvič v novejši zgodovini so ustavo določene države (Irske) spremenili po posvetovanju z naključnim vzorcem državljanov, to je po sodbi Van Reybroucka (2016a, 90) dejansko resnično pravi demokratični postopek za 21. stoletje. Leta 2016 je bil podoben postopek uporabljen tudi v Južni Avstraliji za odločanje o skladišču jedrskih odpadkov z vsega sveta, odločili so se proti.

Leta 1985 sta Američana Ernest Callenbach (pisec knjige *Ecotopia*, 1975) in Michael Phillips (bankir, idejni vodja MasterCarda) predlagala, da bi ameriški volilni predstavniški dom spremenili v predstavniški dom 435 predstavnikov ljudstva, izbranih s pomočjo žreba. Po njunem mnenju sedanji, izključno volilni sistem ni dovolj reprezentativen, obenem pa je preveč dovzeten za korupcijo, denar ima v njem preveliko težo (Van Reybrouck, 2017, 102). Predlagala sta, da bi po že obstoječih

imenikih za izbor sodnikov porotnikov naključno (torej z žrebom) izbrali državljane, ki bi tri leta služili kot parlamentarni poslanci (spodnji dom). Plačilo bi bilo primerno, saj bi bilo treba zagotoviti, da bi revni hoteli sodelovati, da bi bili bogati pripravljani prekiniti delovne obveznosti in da bi si bili ljudje z zahtevnimi karierami pripravljani vzeti čas. Predlagatelja sta sodila, da je *z vidika udejanjanja politične demokracije optimalna kombinacija volitev in žreba, torej senata izvoljenih državljanov in predstavniškega doma z izključno izžrebanimi državljani, ki je po njuni sodbi v praksi pravzaprav najbližje udejanjanju privlačne in pravične ideje neposrednega političnega predstavnštva ljudstva.*

V zadnjih desetletjih so različni avtorji zagovarjali in predlagali institucionalno in ustavno uvedbo žreba v model politične demokracije, hkrati so bili npr. v Kanadi, Belgiji, Nemčiji, na Irskem, Nizozemskem in Islandiji izvedeni enkratni eksperimenti demokratičnih inovacij večje državljanske participacije. V Avstraliji je bil s pomočjo naključnega žreba izbran 150-članski Avstralski parlament državljanov, ki je po tridnevnem zasedanju parlamentu posredoval 13 predlogov za učinkovitejše, državljanom bolj naklonjeno delovanje avstralske vlade. V Franciji se je v okviru Kolektiva za odprto demokracijo za konkretizacijo predlogov v boju proti globalnemu segrevanju s pomočjo žreba oktobra 2019 povežalo 150 izbranih državljanek in državljanov. Tako naj bi po poti neposredne demokracije nadoknadili zamude francoske vlade pri spopadanju z okoljskimi vprašanji in pri doseganju zakonsko že potrjenih ciljev.

Vključeni strokovnjaki za politične sisteme sodijo, da žreb ne sme ostati zgolj sestavina enkratnih projektov, izžrebaní državljani bi morali postati sistemski sestavni del državnega političnega sistema za sprejemanje političnih odločitev. Kako to storiti, je seveda stvar široke in poglobljene strokovne in politične razprave ter vzorčnih poskusov uvajanja npr. v občinskih ali regionalnih skupnostih. *Vse več pa je tudi osnutkov okvirnih predlogov, da bi z žrebom sestavili eno od zakonodajnih teles na državni ravni, ki bi praviloma delovala skupaj s predstavniškim domom na volitvah izvoljenih političnih predstavnikov ljudstva – dvodomna predstavniška demokracija (preglednica 12) (Van Reybrouck, 2017, 102, 103). Vendar se pojavljajo tudi bolj radikalna mnenja, da bi morale (ljudske, državljanske) skupščine z žrebom izbranih predstavnikov ljudstva postati edina oblika izbora, predlagajo torej odpravo volilne predstavniške demokracije (Sortition Foundation Strategy, 2018, 3).*

Preglednica 12: Nekateri okvirni predlogi vzpostavljanja in delovanja modela zakonodajnih skupščin s pomočjo žreba predstavnikov ljudstva na državni ravni

Država	ZDA	Združeno kraljestvo	Francija	EU
Ime	Predstavniški dom	Zgornji dom	Tretja skupščina	Dom izžrebanih (<i>House of Lords</i>)
Število predstavnikov	435	600	--	200
Funkcija	nadomestil bi predstavniški zbor	nadomestil bi lordsko zbornico	delovala bi skupaj s senatom in nacionalnim parlamentom	deloval bi skupaj z Evropskim parlamentom
Sestava	anonimno izbrani z obstoječih seznamov porotnikov	1. izžrebani posamezniki iz volilnih imenikov 2. samokandidatura 3. žreb glede na kvote (spol, regija)	žreb med prostovoljnimi kandidati	žreb med državljani EU, proporcionalno število predstavnikov glede na državo članico
Trajanje (enkratni mandat)	3 leta	1–4 leta	--	2,5 leta
Denarno nadomestilo izžrebanim predstavnikom	dobro plačano	vsaj enako poslanski plači in ustrezno nadomestilo za delodajalce	enako plači predstavnikov v senatu	finančno in organizacijsko zelo privlačno
Delovna polja, vsebinski mandat	– zakonodajne pobude – evalvacije zakonov, katerih pobudnik je senat	izključno evalvacija zakonodaje, ki jo pripravi spodnji dom	zlasti teme dolgoročnega planiranja: okolje, družba, volilna zakonodaja, ustava	– pobude – svetovanje – veto
Avtorji predloga	Callenbach in Phillips (1985)	Barnett in Carty (1998)	Sintomer (2011)	Buchstein (2009)

Vir: Van Reybrouck, 2017

Po nekaterih predlogih izžrebano predstavniško telo ne bi imelo zakonske pobude, dovolj bi bilo, da nadzira zakonodajo iz spodnjega doma. Izdelan je bil tudi predlog, da bi zdajšnji spodnji ali zgornji dom angleškega parlamenta postal izžrebana zbornica (Van Reybrouck, 2017, 104). V Franciji pa se je oblikoval predlog, da parlamenta ali senata ne bi nadomestili z izžrebano zbornico, temveč bi sistem obogatili z novo zbornico, člane »tretjega doma« bi izžrebali med prostovoljnimi kandidati. Izžrebani politični predstavniki bi bili ustrezno plačani in imeli dostop do informacij in podporno strokovno osebje.

Večina predstavljenih predlogov vzpostavljanja in delovanja modela zakonodajnih skupščin v zahodnih kapitalističnih demokracijah s pomočjo žreba tudi na državni ravni (Francija, Velika Britanija, ZDA) se zavzema za profesionalno, torej poklicno delovanje izžrebanih političnih predstavnikov kot enega od enakopravnih ali morda v bolj oddaljeni prihodnosti celo edinega doma parlamenta.

Van Reybrouck (2017, 106) je kot ključne navedel naslednje ugotovitve glede različnih predlogov vzpostavljanja in delovanja izžrebanih zakonodajnih skupščin:

1. predlogi so bili izdelani tudi za velike države, torej žreb političnih predstavnikov ni primeren le za mestne in »mini« države;
2. trajanje mandata izžrebanih predstavnikov ljudstva naj bo časovno omejeno (največ nekaj let), a solidno plačano;
3. izžrebani politični predstavniki morajo imeti možnost širokega informiranja o obravnavani problematiki, vključno s sistemsko podporo strokovnjakov;
4. izžrebano predstavniško politično telo ne sme biti ločeno od izvoljenega predstavniškega telesa, mora ga dopolnjevati, nadgrajevati.

Ameriška in francoska revolucija s trendom pozitivnega razvoja v smeri večje enakosti pravzaprav nista odstranili aristokracije in jo nadomestili z demokracijo, pač pa sta odstranili dedno demokracijo in jo nadomestili z izvoljeno aristokracijo, z aristokracijo bogatih ... Že Montesquieu, utemeljitelj moderne pravne države, in veliki filozof Rousseau sta se strinjala, da je žreb bolj demokratičen od volitev, kombinacija obeh metod izbora predstavnikov ljudstva pa najbolj koristna za družbo (Van Reybrouck, 2017, 63, 64). Predstavniška demokracija z žrebom na osnovi naključnega, toda prebivalstveno reprezentativnega presečnega vzorca volivcev hkrati uveljavlja značilnosti modela sodelovalne demokracije in v največjem možnem demokratičnem obsegu tudi modela neposredne demokracije, seveda v objektivnih razmerah večjega števila volilnih upravičencev, ki imajo enakopravno možnost, da so izbrani z žrebom v ljudske (državlanske na ravni države, regionalne in občinske) skupščine. Pisec se strinja s sodbo Van Reybroucka (2017, 81), da je žreb političnih predstavnikov (ob zakonsko obveznih nasvetih, informacijah znanstvenikov, stroke pred sprejemanjem določene odločitve) dejansko najbolj demokratičen izmed vseh političnih instrumentov, ki je pravzaprav šele v 18. stoletju dokončno izgubil bitko s postopkom volitev (»vlada za ljudi«).

Kombinacija obeh metod izbora predstavnikov ljudstva po dveh sistemih izbiranja (z žrebom in z volitvami) je v tem trenutku razvoja politične demokracije najbolj obetavna, saj po mnenju pisca odpravlja volilni fundamentalizem in zmanjšuje pomanjkljivosti vsakega od obeh načinov izbora političnih predstavnikov, obenem pa skupaj z uvedbo ali krepitevijo drugih demokratičnih mehanizmov sodelovalne demokracije (npr. referendumi) povečuje demokratičnost v smislu enakopravnosti političnih možnosti, legitimnosti in učinkovitosti političnega sistema. Začetno uvajanje dvopredstavniške politične demokracije (volitve, reprezentativno žrebanje) bo seveda kmalu razkrilo pomanjkljivosti in tudi potrdilo ali pa zavrglo radikalno politično stališče, da bi bilo treba »aristokratsko«, »oligarhično« volilno predstavnisko demokracijo takoj po uvedbi nove družbene ureditve tako rekoč v celoti odpraviti in nadomestiti s tipom predstavniske demokracije z žrebom, saj naj bi zgolj slednja s pravično porazdelitvijo politične priložnosti (uveljavljanje načela politične enakosti) dejansko predstavljala resnično vladavino ljudstva. Model izbora profesionalnih in plačanih političnih predstavnikov volilne predstavniske demokracije je zasnovan na tradiciji nasprotovanja, stalnih konfliktov med političnimi strankami, model izbora političnih predstavnikov s pomočjo žreba pa na posodobljenih starogrških, renesančnih, združnih in drugih tradicijah sodelovalne in »kolektivne posvetovalne« demokracije, vpeljanih v same politične institucije.

Razen izbora političnih predstavnikov z žrebom in večje vloge referendumskega načina odločanja je zelo pomemben demokratični mehanizem politične demokracije v ekosistemski družbeni ureditvi tudi kolektivno posvetovanje državljanek in državljanov. Koncept t. i. posvetovalne, participativne demokracije pomeni, da državljanke in državljani niso le glasovalni stroji, temveč na javnih državljanskih posvetovanjih aktivno sodelujejo, se pogovarjajo drug z drugim in tudi s strokovnjaki. V ospredju je torej kolektivno posvetovanje, sodelujoči na podlagi informacij in sklepanja oblikujejo konkretne, racionalne rešitve za družbene izzive (Van Reybrouck, 2017, 85). Van Reybrouck (2019) navaja, da novejša raziskave potrjujejo, da posvetovalna, sodelovalna demokracija pozitivno vpliva tudi na srečo državljanov. Tisti, ki aktivno sodelujejo pri odločanju, so bolj srečni, kar je v popolnem nasprotju s sedanjim sistemom političnega odločanja, ki pogosto povzroča osebne frustracije, celo ponižanje.

Potrebujemo torej poti, ki bodo iz demokracije naredile manj frustrirajočo dejavnost in obenem zagotavljale politično enakost, torej naključni žreb. Najhujši nasprotniki državljanskega posvetovanja so vselej iz vrst političnih strank in komercialnih medijev, civilna družba (sindikati, delodajalska združenja, mladinska gibanja itn.) pa je državljanski participaciji pogosto naklonjena (Van Reybrouck, 2017, 96). Nemški Zeleni sodijo, da je treba predstavnisko demokracijo obogatiti s t. i. državljanski sveti (zbori) kot obliko neposrednega sodelovanja. Člani državljanskega sveta naj bi bili izbrani s pomočjo žreba za določeno obdobje in za posamezne probleme, njihova priporočila, predlogi pa naj bi bili posredovani npr. parlamentu za odločanje (To Respect and ..., 2021, 68).

Kitajski intelektualec Wang Shaoguang, eden od najbolj znanih azijskih predstavnikov nove, demokratične levice Kitajske, je predlagal, da se namesto zahodnega modela volitev uvede model političnega izbora z žrebom. Tako naj bi Kitajska po njegovem mnenju postala bolj demokratična, politični sistem pa bolj reprezentativen (Sintomer, 2018, 13).

Žrebanje političnih predstavnikov po mnenju Van Reybroucka (2017, 2019) v nobenem primeru ni čudežno demokratično zdravilo oziroma edini vzvod za odpravo sistemske krize demokracije, kar na drugi strani prav tako niso nikoli bile volitve. Zato v sedanjem obdobju sindroma demokratične utrujenosti zagovarja kombinirani, dvojni model predstavniške demokracije, kot kombinacijo izvoljenih in izžrebanih političnih predstavnikov, ki naj bi bila optimalna demokratična pot k večji politični legitimnosti predstavnikov in k večji politični učinkovitosti. Vsekakor lahko žrebanje odpravi kar nekaj napak v sedanjem sistemu demokracije, zlasti v kombinaciji z volilno predstavniško demokracijo, morda pa se bo predlagani dvojni sistem izbiranja političnih predstavnikov v prihodnosti umaknil političnemu sistemu demokracije, ki temelji izključno na reprezentativnem žrebanju na vseh političnih ravneh, torej od države do regij in občin. Reprezentativno (starost, spol, izobrazba in kraj bivanja) zasnovano žrebanje političnih predstavnikov v vsakem primeru prinaša enako pravico vseh državljanek in državljanov do javne besede in tudi do aktivnega političnega sodelovanja pri odločanju, omogoča vladanje ljudstva, ne le vladanja ljudstvu. *Upoštevanje kraja oziroma geografskega območja (regije, pokrajine) bivanja med kriteriji reprezentativnosti žrebanja, torej teritorialnega kriterija, dejansko zagotavlja prisotnost regionalno zasnovanih interesov v zakonodajni državni oblasti, zato po mnenju pisca v tem primeru ni potrebna uvedba npr. zborov regij, pokrajin.*

Tudi na ravni EU bi torej morali razmisliti, kateri ukrepi bi stimulirali in spodbudili države članice, da bi vzpostavile uporabne pilotne projekte na ravni lokalne (regionalne) skupnosti ali pa za posamezno problematiko na ravni celotne države za praktično preverjanje delovanja političnega sistema izbire in delovanja predstavnikov ljudstva z žrebom. Van Reybrouck (2019) navaja priložnosti zlasti za manjše evropske države (Belgija, Irska, Nizozemska, Danska in Estonija), ki iščejo in preizkušajo nove oblike demokracije. Irsko ljudstvo je leta 2015 glasovalo na nacionalnem referendumu in potrdilo spremembo ustave, ki bo dovoljevala poroko istospolnih partnerjev. Prvič na svetu se je zgodilo, da je razprava v skupini izžrebanih državljanek in državljanov pripeljala do spremembe ustave države (Van Reybrouck, 2017, 100). Ideja o trajnih svetih oziroma skupščinah državljanov, izbranih s pomočjo žreba, dobiva vse več zagovornikov in se predstavlja kot ključna, inovativna rešitev iz obstoječe krize volilnega koncepta liberalne demokracije. Na Irskem je bila z žrebom izbrana Državljska skupščina (okoli 100 članic in članov), in sicer za široko razpravo glede porok istospolnih in glede splava, predlogi Državljske skupščine pa so bili potrjeni na nacionalnem referendumu (German-speaking Community ..., 2019).

Francoska vladajoča politika (oziroma predsednik države Macron) je leta 2019 s pomočjo reprezentativnega žreba naključno izbranim več kot 16 let starim 150 državljanekam in državljanom (spol, starost, izobrazba, zaposlitev, kraj bivanja), t. i. Državljanski konvenciji za podnebje, zaupala zelo pomembno nalogo: oblikovanje predlogov za izbor ukrepov (s področja potrošnje, proizvodnje, prometa, kmetijstva, gospodinjstev itn.), ki bi Franciji omogočili, da v obdobju 1990–2030 za 40 % zmanjša izpuste toplogrednih plinov (Les Propositions de la Convention ..., 2020). Po devetih mesecih intenzivnega dela (oktober 2019 do junij 2020, sedem tridnevnikih zasedanj od petka do nedelje) so izžrebani državljani s pomočjo različnih strokovnjakov konec junija 2020 pripravili in sprejeli (z glasovanjem za posamezni predlog – praviloma več kot 90-% podpora) seznam 149 konkretnih in strokovno argumentiranih predlogov (nekaj predlogov na konvenciji ni dobilo večinske podpore) ter jih ob zaključku delovanja predstavili predsedniku države Emmanuelu Macronu. Od 149 predlogov (tudi za spremembo ustave) jih je Macron 146 posredoval francoski vladi, narodni skupščini parlamenta oziroma naj bi o njih na referendumu odločali Francozi. Toda zakon o podnebjju in odpornosti, kasneje sprejet v francoski narodni skupščini, so ogorčene okoljske organizacije ocenile kot okoljsko in podnebno slepilo in mehčanje, očitno popuščanje lobijem, celo kot izdajo izvornih radikalnejših predlogov Državljanske konvencije za podnebje.

Zagovorniki modela sodelovalne politične demokracije za izbor državljanskih skupščin na osnovi žreba poudarjajo, da je za preizkuse najbolj primerna občinska oziroma regionalna (pokrajinska) raven. Predlagajo, da so lokalne državljanske skupščine manjše, šteje naj bi 30–50 predstavnikov (Sortition Foundation Strategy, 2018, 7). Na osnovi idej in predlogov znanega zagovornika modela predstavniške demokracije z naključnim žrebom državljanov z volilno pravico Van Reybroucka je po plenarnem zasedanju in odločitvi parlamenta (25. 2. 2019) nemško govoreče federalno območje vzhodne Belgije (središče regije – Eupen) postalo prva regija (skupnost) na svetu s trajno politično participacijo državljanov, izbranih razen s klasičnimi volitvami še s pomočjo žreba (German-speaking Community ..., 2019; Van Reybrouck, 2019; Oversight of Deliberative ..., 2019). Vseh šest političnih strank regionalnega parlamenta (25 članov, petletni mandat) vzhodne Belgije je na tajnem glasovanju podprlo svetovno demokratično inovacijo izbora regionalnih političnih predstavnikov z žrebom (*»Bürgerdialog«*).

T. i. vzhodnobelgijski model dvopredstavniške regionalne demokracije (s klasičnimi volitvami izbranih 25 članov regionalnega parlamenta in še z žrebom izbranih predstavnikov državljanov) na ravni regionalne skupnosti (853 km², devet občin, 76.000 prebivalcev) je bil zasnovan s pomočjo sodelovanja belgijskih in tujih strokovnjakov za deliberativno demokracijo (t. i. Skupina G1000), inovativno se preizkuša v obdobju zgodovinsko nizkega zaupanja javnosti v tradicionalno strankarsko politiko. Razen klasičnega, volilnega regionalnega parlamenta s pomočjo volitev izbranih političnih predstavnikov je bil z reprezentativnim žrebom državljanov septembra 2019 izbran stalni 24-članski Svet državljanov (*»Bürgerrat«*) in z žrebom tudi Državljanska skupščina (*»Bürgerversammlung«*) s 25–50 člani (Van Reybrouck, 2019; Oversight of Deliberative ..., 2019).

Svet državljanov, torej 24 regionalnih političnih predstavnikov je bilo izbranih z žrebom na osnovi reprezentativnih kriterijev (spol, starost, izobrazba in kraj bivanja) za obdobje enega leta in pol ter z menjavo tretjine članov vsakih šest mesecev. Vsako leto v septembru Svet državljanov odloča o izboru ključnih (specifičnih) vsebin oziroma predlogov na ravni regije, ki potrebujejo širše državljansko posvetovanje. Njegova druga naloga je, da odloči o številu vsakokratnih Državljskih skupščin (1–3 na leto) ter glede števila njihovih članov (25–50 v starosti nad 16 let), posamezna skupščina pa mora svoje delo opraviti v treh do štirih mesecih. V primeru večjega števila predlaganih vsebin Sveta državljanov se z žrebom izbere temu primerno število članov Državljske skupščine, vsaka od njih naj bi torej svoje delo praviloma opravila prej kot v treh mesecih (z nekajdnevnimi zasedanji skupščine med vikendi). Po temeljiti razpravi (s sodelovanjem vrste različnih strokovnjakov) predlagano vsebino Sveta državljanov posamezna Državljska skupščina dogradi v konkretna politična priporočila za obravnavo v regionalnem parlamentu (25 na volitvah izvoljenih predstavnikov političnih strank). Ko Državljska skupščina torej pripravi priporočila, jih skupaj s Svetom državljanov predloži v obravnavo regionalnemu parlamentu, ki jih je dolžan obravnavati in tudi odgovoriti pobudnikom (Oversight of Deliberative ..., 2019).

Naključno izžrebani državljani oziroma občani in občanke (reprezentativni izbor v smislu spola, starosti, izobrazbe in kraja bivanja) so torej s Svetom državljanov in Državljskimi skupščinami dobili priložnost aktivnega in neposrednega sodelovanja v političnem procesu, z možnostjo oblikovanja lastnih političnih predlogov, kontrole in sledenja svojih priporočil občinskemu svetu in občinskim službam. Politiki pa morajo biti pripravljeni in sposobni odgovorno slediti priporočilom politično neodvisnih Državljskih skupščin, izoblikovanim na shodih skupščine po temeljitih posvetih in priporočilih neodvisnih strokovnjakov za posamezno vsebino (sodelujejo na zasedanju posamezne skupščine za obravnavano problematiko) (German-speaking Community ..., 2019; Van Reybrouck, 2019). Regionalni parlament pripravlja tudi letni proračun na osnovi predloga Sveta državljanov. Delo Sveta državljanov in Državljske skupščine administrativno omogoča delovanje stalnega sekretariata z zgolj eno oziroma dvema zaposlenima osebamama.

Belgijska regija je torej postala unikatni svetovni laboratorij preizkusa modela dvopredstavniške (dualne) demokracije, torej izbora političnih predstavnikov na osnovi volitev in hkratne možnosti za vse polnoletne državljane regije, da so s pomočjo naključnega, a reprezentativnega žreba za krajše obdobje izbrani za člane Sveta državljanov ali pa za člane ene od Državljskih skupščin. Po mnenju številnih strokovnjakov pomeni nastajajoči model politične demokracije pomemben korak v demokratični inovaciji, saj daje z žrebom prav vsem državljanom enake potencialne in dejanske možnosti (koncept pravičnosti in rotacije), da aktivno in stalno (ne le na volitvah) politično soodločajo. Ena od ključnih prednosti modela dvopredstavniške demokracije je dejstvo, da se nadgrajuje obstoječi politični sistem še z izžrebanimi predstavniki ljudstva, ki mu po ustavah

demokracijskih držav pripada – oblast. Van Reybrouck (2019) izrecno poudarja, da v tem trenutku belgijska ustava sicer izhaja iz predpostavke, da vsa moč prihaja od ljudstva, vendar hkrati omogoča ljudstvu le, da ostaja pri priporočilih, predlogih državljanov. Po njegovi sodbi pa naj bi prišlo do spremembe belgijske ustave, ki bo veliko bolj naklonjena mehanizmu deliberativne (posvetovalne in sodelovalne) demokracije.

Talib Visram (2021) je med tistimi, ki sodijo, da je treba volitve političnih predstavnikov v celoti odpraviti in jih zamenjati z demokratičnim žrebanjem, saj izvoljeni politiki pogosto po volitvah ostanejo brez kakršnega koli stika z volivci, pozabijo, kaj je prav in dobro za povprečnega državljan. Sodi, da se je stoletja star demokratični ideal zgodovinsko izpel, saj so politične delitve in sovraštvo dosegli vrhunec, »v kurniku pa imajo glavno besedo – lisice«. Pravo zastopanje državljanov je po sodbi Visrama (2021) mogoče zagotoviti le tako, da vladanje na lokalni, regionalni in državni ravni zaupamo navadnim ljudem, ki bi jih bilo treba izobraziti v večini vladanja v smislu »če potone ladja, potonemo z njo tudi mi«.

Pisec sodi, da je z vidika demokracije inovativni in sodelovalni dvopredstavniški model politične demokracije (volitve in žreb) za začetno fazo ekosistemske družbene ureditve temeljnega pomena za vse teritorialne ravni, potrebna pa je postopna uvedba, z vzorčnimi preizkusi na občinski oziroma regionalni, pokrajinski ali deželni ravni. Skrajni čas je, da se državljanom in državljanom, ki praviloma v vsakdanjem življenju in delu iz dneva v dan dokazujejo, da so sposobni racionalnega in pravičnega odločanja, s pomočjo žreba omogoči, da aktivno, sodelovalno, informirano in odgovorno, skupaj z izvoljenimi političnimi predstavniki (so)sprejemajo tudi politično pomembne odločitve. Seveda pa tudi predlagani dvopredstavniški sistem ne daje jamstev, da v tem primeru ne bo prišlo do problemov v zapletenem procesu demokratičnega odločanja.

3.6.4 Demokratizacija demokracije

»Nam, ki smo antifasisti, ne preostane drugega kot boj. In če bomo izgubili, potem boste končno na vrsti vi, tiba večina ...«

Erik Valenčič, 2022

Sklicevanje na demokracijo v današnji politiki po mnenju Žižka (2004, 157) vključuje zavrnitev radikalnih poskusov, da bi »stopili ven«, da bi tvegali radikalni prelom, da bi sledili trendu samoorganiziranih kolektivov na področjih zunaj zakona. Takšna alternativna skupnost je bila skupnost Canudos globoko v zaledju Brazilije (Bahia), ki jo je vodil apokaliptični prerok, model osvobojenega prostora pa je bil brez denarja, lastnine, davkov in porok. Vsi so delali skupaj, nihče ni imel ničesar, nihče ni dobil ne več ne manj (Žižek, 2010, 205). Skupnost je razvila koncept vzajemnega, kooperativnega in solidarnega dela. Leta 1897 so jo uničile vojaške sile brazilske vlade, poklale so vse prebivalce

Canudosa, vključno z ženskami in otroki. Kot da je bilo treba izbrisati sam spomin na možnost svobode – in to je storila vlada, ki se je predstavljala kot »napredna« liberalno-demokratsko-republikanska vlada ...

Leta 2021 je na različnih ravneh avtoritarnosti države po navedbi švedskega inštituta V-Dem živelo 5,4 milijarde ljudi oziroma 70 % človeštva, raven demokracije pa je padla na raven iz leta 1989 (leto padca berlinskega zidu). V zadnjih več kot 30 letih se torej globalna demokratičnost režimov ni povečala, priče smo vzponu diktatur vseh vrst in upadu liberalne demokracije (Democracy Report, 2022, 6). Strokovnjaki so več let pravočasno opozarjali, da bo svetovni val avtoritativnosti povzročil še več vojaških spopadov, obsežna in brutalna invazija Putina na neodvisno Ukrajino februarja 2022 je njihovo napoved žal potrdila. Poročilo ugotavlja, da na procese avtoritarnosti ni imuna niti EU, med državami, ki drsijo v avtokratsko vodenje, posebej izstopata Poljska in Madžarska, leta 2021 pa so se avtokratski elementi okrepili tudi na Češkem, Hrvaškem, v Grčiji in Sloveniji (Democracy Report, 2022, 10, 11).

Tudi po mnenju Rudija Rizmana (2020a, 40) je demokracija globalno v krizi, med simptomi te krize v etabliranih demokracijah se največkrat omenjajo kritični primanjkljaj politične participacije državljanov, upadajoči trend zaupanja v politične elite in usihanje moči, legitimnosti oziroma reprezentativnosti obstoječih demokratičnih institucij. Tudi atenska demokracija je propadla, ker so bogati postali superbogati in so nehali upoštevati pravila igre, začeli so rušiti tedanji sistem vladavine. Aristotelovo spoznanje, da je kakovost prave demokracije odvisna od tega, koliko si politika prizadeva in koliko uspeva pri omejevanju ekonomsko (pre)močnih državljanov, je danes še mnogo bolj kot v njegovem času poučno in uporabno (Rizman, 2020a, 47). Demokracije ni mogoče reducirati na predstavniško demokracijo, v kateri je ljudstvo z rezervne klopi vpoklicano v igro enkrat na štiri leta, vmes pa je nemi opazovalec. Demokracija je po mnenju Barbare Rajgelj (2021) vsakodnevni trening, proces, dialog, vaja v sobivanju in iskanju ravnotežja. Vendar zahodna demokracija po mnenju Svetlane Slapšak (2022, 31, 32) nikoli ni sledila modelu neposredne atenske demokracije, ampak modelu rimske, deloma dogovorne demokracije. Moderna demokracija je po njenem mnenju torej hibrid in zlahka sobiva z monarhijo ali diktaturo.

Zaupanje ljudi v institucije tradicionalne parlamentarne demokracije v okviru kapitalizma je vse manjše, nezaupanje v politične stranke pa je izjemno visoko, načine udejanjanja politične in tudi ekonomske demokracije je torej treba v vsakem primeru temeljito prenoviti, dograditi, na novo oblikovati. V več kot 3000 let trajajoči človeški civilizaciji je izbor političnih predstavnikov z volitvami značilen zgolj za zadnjih 200 let. Občutek enakosti in solidarnosti je po mnenju Aleša Debeljaka (2004, 17) temelj za sleherno demokratično skupnost. Neodvisnost državljanek in državljanov je osrednji steber demokracije, demokratična pa je tista družba, kjer je vsak državljan lahko voden in lahko vodi. Demokracije zlasti v obdobju sodobnih demokratičnih tehnologij ni možno več

krčiti le na volitve («volilni fundamentalizem») kot edino obliko udejanjanja predstavniške demokracije in na referendum kot praviloma le občasno uporabljen mehanizem neposredne demokracije.

Kako torej udejanjati vladavino ljudstva, politično demokracijo in samoupravo na teritorialni in ekonomski ravni, to je eden od ključnih izzivov novega družbenega reda za 21. stoletje. Če je torej demokratičnost demokracije problematična, je ključno vprašanje: kako vpeljati boljšo regulacijo družbe mimo demokratičnega parlamentarizma, s čim ga nadomestiti, kje in kakšne so dejanske alternative (Dragoš, 2011, 1243)? Vrstijo se razprave, ki se v predstavniški demokraciji običajno odpirajo s pozivanjem k bolj pravični reprezentativnosti in reformi volilnega sistema, ki bi to omogočila (Lukšič in Bahor, 2011, 1175).

Pojmovanje demokracije kot mehanizma, ki teži k enakosti in pravičnosti, je torej treba razširiti tudi na medgeneracijsko in medvrstno polje, ne le na ekonomsko polje. Po mnenju snovalcev modela odrasti smo daleč od udejanjanja resnične demokracije, tako institucionalno kot kulturno. Demokracija se namreč ne konča pri sredstvih, kot so volitve ali žrebanje. Tisti, ki je dobil mandat od državljanov, naj ne deluje namesto njih, nasprotno, pomaga naj državljanom in državljanom, da storijo tisto, za kar so se kolektivno odločili. Demokracija je predvsem vsakodnevna praksa, kultura, ki se snuje npr. s spremembo izobraževalnega sistema. Ta mora vzgajati neodvisne in medgeneracijsko odgovorne državljane, ne pa pohlevnih, egoističnih delavcev-potrošnikov. Pogoj za politično neodvisnost ter celostno in popolno uživanje demokracije in vseh njenih instrumentov različnih oblik (predstavniške – volilne in z žrebom, neposredne, sodelovalne) je ekonomska neodvisnost vseh državljanov in državljanov, po mnenju zagovornikov koncepta odrasti je socialno-finančni mehanizem za doseganje ekonomske neodvisnosti posameznika t. i. brezpogojna podpora za neodvisnost za vse državljane v več oblikah (nedenarna podpora v obliki količinsko omejene brezplačnosti določenih življenjsko ključnih dobrin in storitev ter po nekaterih predlogih še manjša denarna podpora), omejeno razmerje med minimalnim in največjim dohodkom itn. (Liegey in drugi, 2015). Za postkapitalizem potrebujemo torej drugačno, »globoko« demokracijo z reformiranimi in novimi orodji ter instrumenti politične demokracije (predstavniške, sodelovalne in neposredne), teritorialne samouprave in ekonomske demokracije. *Dostojna in varna raven življenjskega standarda, torej zadovoljevanje temeljnih potreb vsem državljanom je po mnenju pisca tudi predpogoj za uveljavljanje demokratične družbe aktivnih, svobodnih in enakih državljanov.*

Raven demokracije je v širokem pojmovanju demokratičnosti družbe skupna rezultanta, demokratično presečišče spoštovanja človekovih pravic in svoboščin oziroma človekovih pravic (svoboda, enakost itn.), varnosti ter stopnje široko pojmovanega človekovega razvoja. Dahl (1999) ugotavlja, da je za razvoj demokracije ključnega pomena doseganje zelenega ravnovesja med političnim in ekonomskim sistemom. V demokratičnem političnem redu morajo biti državljani relativno enaki v svoji možnosti vpliva na

politiko vladanja in odločanja. Povečanje ekonomske neenakosti, neenakosti v delitvi virov, se pretvori v neenakost glede politične moči. Zato se pisec v celoti strinja s stališčem Helda (1989, 276), da je koncept enakosti tesno povezan s pojmovanjem »enakih pogojev«, politična enakost je torej neločljivo povezana s konceptom t. i. prerazdelitvene pravičnosti (npr. pri delitvi ustvarjene vrednosti), kar pa seveda ne pomeni konca sleherne privatne lastnine, temveč njeno demokratično sprejeto omejitvev.

Vgrajevanje načel okoljske globalne odgovornosti in medgeneracijske enakosti, tudi odgovornosti do drugih zemeljskih vrst vnaša dodatne etične, moralne razsežnosti udejanjanja demokratizacije odgovorne družbe. Zato vsebinsko razširjeno razvrščanje držav po kakovosti demokracije po številnih sodobnih metodologijah razen klasičnih političnih kazalnikov stopnje demokratičnosti vse bolj celostno vključuje tudi nepolitične kazalnike, zlasti za naslednja vsebinska polja:

1. spol – stopnja spolne pravičnosti, enakosti;
2. ekonomija – raven bogastva in njegove razdelitve med državljani in skupnostmi;
3. znanje (raziskovanje, izobraževanje, inovacije) – povezave med znanjem, inovacijami in demokracijo;
4. zdravje – pričakovano trajanje življenjske dobe in drugi kazalci zdravja kot ogle-dalo enakosti in socialnega blagostanja;
5. okolje – odgovornost politike in gospodarstva do okolja, stanje in značilnosti okoljske trajnosti, vzdržnosti.

Za dograjevanje politične demokracije nove družbene ureditve so po mnenju pisca med drugim razen modela volilne predstavniške demokracije uporabni politični modeli teoretikov koncepta odrasti, koncepti ekonomske demokracije (solastništvo zaposlenih, soupravljanje in samoupravljanje, soodločanje), deliberativne demokracije in predstavniške demokracije s pomočjo žreba. Christos Zografos (2016, 227), zagovornik koncepta odrasti, opredeljuje neposredno demokracijo kot obliko narodne samouprave, v kateri državljani v delu vlade sodelujejo neprestano in brez posrednika. Označuje jo kot radikalno obliko demokracije, ki favorizira decentralizacijo in v največji možni meri briše razlike med tistimi, ki upravljajo, in tistimi, ki se jih upravlja. Neposredna demokracija temelji na načelu politične enakosti, ki se razume kot zahteva, da se vsi glasovi v družbi slišijo enako glasno.

Pogosto je prisotno prepričanje, da naj bi bila množica ljudi »neumna« in da so do-ločitve, ki jih sprejme, neumne. Ropert (2014, 103) upravičeno navaja, da gotovo lahko najdemo primere slabih in primere dobrih množičnih odločitev, ključno pa je, kaj je ene-mu ali drugemu botrovalo, torej v kakšnih okoliščinah skupina ljudi sprejema odločitve. *Zbori prebivalcev so ključne institucije za izvajanje neposredne demokracije, vključujejo javne, odprte sestanke, na katerih državljani sprejemajo odločitve na osnovi presoje, odločajo se torej po soočenju različnih pogledov na obravnavano vprašanje, potem pa brez prisile sprejmejo skupno odločitev.* Tako imajo državljani možnost, da kontrolirajo odločitve, ki vplivajo na njihovo

usodo. Na teritorialno širših skupščinah pa lokalne (občinske) skupščine zastopajo delegati (zastopniki), ki imajo časovno omejen mandat lokalnih skupnosti, se torej stalno menjavajo. Zografos (2016, 230) kot pristaš, zagovornik mehanizmov neposredne demokracije upravičeno kritično opozarja, da so lahko npr. z referendumom sprejete tudi odločitve, ki so v nasprotju s sodobnimi temeljnimi pravili o človekovih pravicah, kar bi bilo treba preprečiti. Samary (2017 143) pa opozarja na pomembno vlogo strokovnjakov, ki naj v samoupravni demokraciji (vključuje tudi pluralizem političnih strank) državljanom z različnih zornih kotov predstavijo vse razsežnosti in posledice vsakokratne odločitve.

Sodobni koncept udejanjanja neposredne demokracije kot oblike narodne samouprave in skupščinskega delovanja je v nekaterih postavkah presentljivo podoben konceptu samoupravne družbe slovenskega krščanskega socialista Andreja Gosarja (1933; 1935) in v nekaterih prvinah tudi konceptu jugoslovanskega socialističnega delavskega samoupravljanja, ki ga je zasnoval Edvard Kardelj. Delovanje jugoslovanskega samoupravljanja je bilo stalno pod kontrolo enopartijskega političnega sistema, Gosar (1933; 1935) pa je znotraj okvirov močne socialne inačice kapitalizma predlagal univerzalni koncept samoupravne družbe na teritorialni, politični in družbeno-ekonomski ravni. Zagovarjal je kombinirani koncept predstavniškega (političnega) državnega parlamenta in delegatskega, samoupravnega zastopstva gospodarstva, deželnih stanov, kulture ter avtonomno lokalno samoupravo. Peter Kovačič Peršin (2015) sodi, da je Gosar inovativno polagal temelje socialno pravične družbene ureditve, torej modela neposredne (oziroma sodelovalne) demokracije in celostnega projekta samouprave. Temeljno reformni, vendar nerevolucionarni model družbene ureditve je zasnoval kot obliko neposredne ljudske demokracije z (za takratne zgodovinske razmere) izjemno kritičnim odnosom do partitokratskega, strankarskega modela (volilne) parlamentarne demokracije.

Ophuls (2017, 135) navaja, da je bil Rousseaujev politični ideal zbor kmetov, ki se pod hrastom dogovarjajo o svojih preprostih zadevah. Čim manjša in preprostejša je politična enota, tem verjetneje je, da bodo tisti, ki odločajo, razumeli probleme, sprevideli, kaj najbolje služi njihovim skupnim koristim, izbrali skupno odločitev, celo če ne bo zadovoljila njihovih osebnih pogledov. Če se želimo vsaj grobo približati obči volji, naj bo torej naša politična organizacija majhna in preprosta. *Po mnenju Kotharija (2016) je možno neposredno demokracijo uveljaviti v manjših naseljih, na višji teritorialni ravni pa v ekološko in kulturno zaokroženih teritorialnih območjih (ekoregija ali biokulturna regija), kjer ima tako vsak prebivalec pravico, zmožnost in priložnost izbora predstavnikov, delegatov. Politično demokracijo na lokalni ravni mora spremljati ekonomska demokracija, ki vključuje tudi nadzor lokalnih skupnosti glede načinov proizvodnje, porazdelitve, izmenjave in trženja. To pomeni množico različnih iniciativ podjetij in kooperativ, povezav lokalnih proizvajalcev in potrošnikov npr. pri kmetijskih izdelkih, obrti, denarnih in materialnih izmenjavah (Kothari, 2016, 5). Namesto pospešenih procesov privatizacije je v ospredju t. i. komunikacija, torej okrepljeno skupno lastništvo npr. ključnih lokalnih naravnih*

dobrin (zemljišča, vodni viri) in temeljnih skupnih storitev (zdravstvo, šolstvo, komunalna, lokalna energetika). Podpira se proces participativnega sprejemanja proračunov ter lokalna neposredna in delegatska demokracija. Tako zasnovana lokalna demokracija ohranja svobodo posameznika, vendar pod dežnikom demokratično sprejetih skupnih prioritet, ki so ključne za doseganje družbene in ekološke pravičnosti.

Tudi Fotopoulos sodi, da je sedanji model liberalne demokracije s konceptom predstavniške demokracije v službi kapitala in kapitalističnega razreda, kot alternativo za prihodnjo družbo odrasti predlaga nov model političnega upravljanja, »vključujočo demokracijo« (Kallis, 2018, 169). Zaobjema tudi udejanjanje neposredne demokracije, vključno s skupščinami državljanov (za območja z največ 30.000 ljudmi, povezana v konfederacijo) in ekonomsko demokracijo.

Held (1989, 262) sodi, da uresničitev načela avtonomije v politiki sovpada z določanjem pogojev za sodelovanje državljanov v odločanju o problemih, ki so zanje pomembni. Po njegovem mnenju zahteva avtonomno delovanje ustvarjanje sistema kolektivnega odločanja, ki omogoča vključevanje državljanov v javne zadeve. Tako zasnovani demokratični sistem bi moral, kot je nakazal Dahl, izpolnjevati naslednje kriterije (Held, 1989, 262, 263):

1. enakost glasov: glasovi morajo biti med državljani enako razporejeni;
2. učinkovita participacija: v procesu kolektivnega odločanja mora imeti vsak državljan primerno in enako možnost za izražanje svojih opredelitev glede končnih odločitev;
3. razsvetljeno razumevanje: za dosledno izražanje svoje preference mora imeti vsaka državljanka in državljan primerne in enake možnosti pridobivanja informacij za oblikovanje ter uveljavljanje svojih referenc, o katerih se odloča;
4. končni nadzor demosa nad zadevami, o katerih se odloča: demos mora imeti izključno možnost odločati o tem, o katerih zadevah je treba odločati s procesom, ki zadosti prvim trem kriterijem, in o katerih ne;
5. vključenost: demos mora vključevati vse odrasle člane (izjeme npr. dokazano umsko prizadete osebe in osebe s ponovljenimi zločini).

Held (1989, 263–266) poudarja, da ni možno preprosto potrditi kot najbolj demokratičnega, najbolj legitimnega katerega koli od modelov demokracije, vendar podčrtuje:

1. Če državljani nimajo pogojev za učinkovito participacijo in razsvetljeno razumevanje (solidno in objektivno predhodno strokovno seznanjanje o zadevi odločanja, opredeljevanja), potem verjetno nikdar ne bo presežena marginalizacija mnogih kategorij, skupin državljanov v demokratičnem procesu.
2. Če »končni nadzor« političnega odločanja ni v rokah državljanov, potem bo vladavina ljudstva obstajala le po imenu. Popolni sistem neposrednega odločanja (klasične Atene) lahko dejansko deluje edinole v manjših skupnostih z

omejenim številom članov, ki imajo podobne poglede, nivo sposobnosti in podoben družbeni položaj ter se spoprijemajo z relativno preprostimi in stabilnimi zadevami.

3. Participativna demokracija sicer pomaga vzgajati aktivne in izobražene državljane, ni pa možno prepričljivo dokazati, da bo sama po sebi sprožila novo renesanso v človekovem razvoju in vplivala na večjo demokratičnost, na naklonjenost ljudi skupni blaginji.
4. Modele demokracije, ki so zasnovani na domnevi, da bo lahko »država« nado mestila »civilno družbo« ali obratno, je treba obravnavati zelo previdno.
5. Reprezentativne volilne institucije so skupaj s parlamentom in strankarskim sistemom neizogiben element legitimiranja in koordiniranja državnih institucij.
6. Liberalni demokratični modeli z ohranjeno strukturo civilne družbe (vključno s privatnim posedovanjem produktivne lastnine, ogromnimi spolnimi in etničnimi neenakostmi), ki jo odobravajo ali napačno razumejo, ne ustvarjajo pogojev za enakost glasov, učinkovito participacijo, enak nadzor nad zadevami.

Transevropsko (politično) gibanje DiEM25 izrecno poudarja ključni pomen dobro informiranega evropskega državljana, ki naj bi namesto finančno močnih političnih elit v t. i. demokratičnem državljanskem procesu prevzel npr. pobudo za pripravo predloga demokratične ustave za Evropo. *Novo evropsko ustavo naj bi po zamisli gibanja DiEM25 zasnovala evropska skupščina, sestavljena iz enakopravne zastopanosti naključno izbranih predstavnikov evropskih državljanov (žreb), neposredno izvoljenih predstavnikov transnacionalnih političnih list, predstavnikov vlad držav članic ter predstavnikov regij in občin* (New Deal for ..., 2019, 2).

Tudi po mnenju politologa Andreja Lukšiča (2014) se namreč upravičeno krepijo zahteve po demokratizaciji zunaj meja političnega polja, kar pomeni zahteve po korenitejših spremembah družbene ureditve. Med te zahteve sodijo demokratizacija produkcijskega procesa (soupravljanje), uvajanje še drugih tipov lastnine poleg zasebne ali pa odprava zasebne lastnine velikih proizvajalnih sil ter na tej osnovi drug način organiziranja produkcije in javne oblasti itn. Podčrtati velja, da je ekonomska demokracija pravzaprav temelj, predpogoj dejanske politične demokracije, saj njeno udejanjanje objektivno omogoča prevlado nad interesi kapitala, korporacij, velikih finančnih institucij. Sprememba socialnih in ekonomskih pravic je torej nujen pogoj, da bi se lahko dejansko izvajale politične pravice. Prav tako je treba s spremembami političnih pravic zagotoviti takšne pogoje, da obstoječe neenakosti v moči, bogastvu in položaju ne bodo sistematično preprečevale udejanjanja socialnih in ekonomskih pravic (Lukšič, 2014, 1268).

Minimalni koncept demokracije se osredotoča na vladavino ljudstva in njeno učinkovitost z volilno demokracijo kot minimalnim demokratičnim standardom, vmesni (srednji) koncept demokracije postavlja v ospredje kakovostno participacijo ljudi, maksimalni

koncept demokracije pa se osredotoča na kvaliteten izbor predstavnikov ljudstva, široko sodelovanje državljanov pri sprejemanju odločitev in na družbeno pravičnost. Pisec poudarja tudi ekosistemsko in medgeneracijsko zahtevo, da mora t. i. maksimalni koncept demokracije za 21. stoletje obvezno vključiti še čim večje upoštevanje medgeneracijske enakosti. *Pri sprejemanju sedanjih demokratičnih političnih določitev se torej morajo upoštevati tudi pravice prihodnjih generacij, kar posredno pomeni upoštevanje pravic drugih zemeljskih vrst do ohranjanja pogojev življenja in blagostanja.* Sodobna demokracija za 21. stoletje se bo torej morala spoprijeti ne le s starimi, temveč tudi z novimi družbenimi in okoljskimi problemi, ki zahtevajo spremembe in stalno prilagajanje procesov političnega odločanja, potrebne so torej krepke, globinske »demokratične inovacije«.

Za prenovljeno demokratično politiko je po mnenju avstralskega politologa Johna Dryzka (2018, 271) bolj kot volilni vidik demokracije pomemben njen komunikacijski vidik, ki se v teoriji in praksi razvija pod zastavo deliberativne demokracije. Cunningham (2002, 164) poudarja pomen demokratičnega premisleka, posvetovanja takrat, ko prihaja do razhajanj med državljani glede vsebin in ciljev javnih politik. *Koncept deliberativne demokracije poudarja pomen oblikovanja javnega mnenja s konkretnim dogovorom (kompromis, določen konsenz) kot rezultata javne razprave (deliberacije), uvrščamo ga lahko med elemente vmesnega koncepta demokracije, kjer je ključno zagotavljanje čim bolj kakovostnega sodelovanja državljanov.* Nastopa kot mehanizem, ki ustvarja potrebne procesne pogoje za splošno, demokratično in enakopravno udeležbo različnih akterjev pri političnem odločanju (Sovdat, 2008, 7). Politični pogled na demokratično legitimnost se torej obrača tudi proti možnosti in zmožnosti aktivnega sodelovanja v razmerah deliberativne (diskurzivne) demokracije kot enemu od načinov večje vloge ljudstva, torej gre za določen tip uveljavljanja mehanizmov neposredne demokracije pri sprejemanju političnih odločitev. Volivke in volivci tako pridobijo možnost razprave, izrekanja in odločanja tudi o najbolj kritičnih ekonomskih in družbenih vprašanjih in izbirah (Rizman, 2014b, 378). Prvi pogoj pa je seveda vzpostavljanje javnih prostorov za razpravo »navadnih državljanov«, ki tako pridobijo razpolaganje z enakimi pravicami, kot so bile do sedaj rezervirane izključno za izbrane politične predstavnike. Žižek (2004, 160) sodi, da vzpon »postindustrijske« digitalne kulture (nove »plemenske« skupnosti računalniških hekerjev) »na novo izumlja« neposredno demokracijo in jo navdaja z novim poletom. Rizman (2014b, 379) poudarja, da npr. internet danes omogoča odprto demokratično deliberacijo in mreženje med ljudmi, kar bi utegnilo demokracijo približati idealu neposredne antične demokracije v grški mestni državi.

Predstavniška, liberalna demokracija torej predstavlja in zagovarja politične interese posameznikov preko izvoljenih predstavnikov. Deliberativna demokracija pa predstavlja javno zagovarjanje posameznih interesov, perspektiv, potreb. V nasprotju s tradicionalnimi modeli demokracije, v katerih je srž demokratičnega procesa usmerjena v glasovalne mehanizme, kot so volitve, referendum, plebiscit ali ne nazadnje glasovanje

v parlamentu, v modelu deliberativne demokracije osrednje mesto zasedajo deliberacija (razprava v javnih prostorih) in komunikacijski mehanizmi. Osrednji namen razvoja modela deliberativne demokracije je v odpravljanju pomanjkljivosti, ki jih vsebujejo modeli predstavniške demokracije in njihovi glasovalni mehanizmi, kot so izkrivljanje ali celo neposredno zanemarjanje volje ljudstva, problematika preglasovanja itn. Po mnenju Robyn Eckersley (2019, 159) so se številni zeleni politični teoretiki k deliberativni demokraciji (in hkrati k »ozelenjevanju« države) obrnili zaradi nezadovoljstva z obstoječo liberalno demokracijo, saj prva omogoča ustvarjanje pogojev za nemoteno komunikacijo, kar naj bi vodilo k bolj preudarni zaščiti javnih dobrin, vključno z ekosistemi, ki vse nas dobesedno vzdržujejo. Veljko Rus (2009, 24, 25) med cilji radikalne politike t. i. tretje poti navaja uveljavljanje dialoške demokracije, ki naj bi dopolnila liberalno demokracijo v razmerah globalizacije. Osnovna naloga dialoške demokracije je oblikovanje javne arene, kjer bi zainteresirane družbene skupine z dialogi definirale probleme in dosegle konsenz o njihovem uresničevanju. Javna arena bi omogočila, da se v politične procese ne vključujejo samo politične stranke, ampak tudi druge zainteresirane skupine.

Liberalnodemokratska tradicija je torej do sedaj premalo premišljala možnosti za demokratično participacijo, demokratično nadzorovanje in za celoten obseg demokratičnega odločanja. S temi spoznanji je mogoče začeti skupno premišljanje in oblikovanje nove politične inovacije, ki bo vzpostavila bolj demokratično organiziran politični prostor (Lukšič, 2014). Za temeljne družbene in ekosistemske spremembe, za strukturne spremembe družbeno-ekonomskega sistema je namreč najprej treba pridobiti demokratični glas ljudstva, možnost in pravico ljudi, da resnično odločajo o lastni prihodnosti. Za pridobitev demokratičnega razmisleka državljanov Andrej Lukšič (2005, 247) med političnimi inovacijami deliberativne demokracije na lokalni in/ali državni ravni predlaga:

1. mediacijo in deležniške institucije;
2. državljske forume (deliberativni mnenjski shodi), državljska razsodišča in t. i. konsenzualne konference;
3. referendumne in državljske iniciative.

Ljudje niso več zadovoljni z obstoječimi oblikami demokracije, saj obstoječi model (parlamentarne) demokracije v zahodnih družbah skupaj z neoliberalno ideologijo ustvarja predstavo o politiki kot področju nesposobnosti, korupcije, prevar, kriminala (Lukšič, 2014). Če bi komu res šlo za demokracijo, bi morali uporabiti žreb, ugotovljata Van Reybrouck (2016a; 2016b; 2019) in Rizman (2014b, 377). Seveda tudi žrebanje ni čudežno zdravilo za sistemsko krizo demokracije, to seveda tudi volitve niso nikoli postale, lahko pa žrebanje za naključni izbor političnih predstavnikov ljudstva popravi kar nekaj velikih napak v sedanjem političnem, volilnem sistemu. Zmanjša se tveganje za korupcijo, volilna vročica se unese, medijska všečnost predstavnikov ljudstva zaradi enkratnega mandata ni pomembna, več pozornosti je namenjeno občemu dobru

in dolgoročnim vsebinam. Državljan, izbrani z žrebom, res niso taki strokovnjaki kot poklicni politiki, vendar političnemu procesu prispevajo nekaj ključnega: svobodo in poznavanje problemov povprečnega prebivalca. Navsezadnje se jim ni treba prav nič truditi, da bi jih ponovno izvolili (Van Reybrouck, 2017, 116). Na tej točki zgodovine in razvoja demokracije je razumno, da se zakonodajna oblast ne zaupa zgolj izvoljenim državljanom, temveč tudi državljanom, izbranim z žrebom. Če se lahko na žreb zanašamo v kazenskem postopku, zakaj ne bi bilo tako tudi v zakonodajnem sistemu? Gre torej za vladanje ljudstvu – in za vladanje ljudstva!

Za poslance se praviloma ne potegujejo ljudje z nižjimi dohodki, brezposelni, ženske, zlasti matere z več otroki, spolne manjšine, kmetje in fizični delavci, prebivalci obrobnih geografskih območij, zaposleni z več službami, mlajši prebivalci, torej izjemno velik delež povprečne populacije države. Tudi navedene skupine prebivalcev imajo seveda z žrebanjem enake možnosti za izbor, slučajnostni izbor je v vsakem primeru bolj pester, bližje spolni, socialni, etnični, ekonomski, regionalni, zaposlitveni in drugim prebivalstvenim značilnostim. Njihov izbor v parlament seveda v nobenem primeru ni odvisen od razpoložljivega denarja za volilno kampanjo in s tem povezane kasnejše pričakovane »hvaležnosti« za donacijo, volilne kampanje seveda ni. Izbor ni odvisen od njihove medijske (ne)všečnosti, predvolilnih sugestivnih ugotavljanj priljubljenosti in javne prepoznavnosti, političnega pozerstva in političnih marketinških trikov, celo z lažnimi, a všečnimi predvolilnimi obljubami. Člani parlamenta, statistično skoraj 100-% zanesljivo zgolj enkratno izvoljeni z žrebom, pri svojih odločitvah ob glasovanjih seveda ne bodo razmišljali o tem, kakšne bodo (kratkoročne) posledice za njihovo ponovno izvolitev, kar zelo »obremenjuje« politične predstavnike, ki so lahko večkrat zaporedoma izbrani na volitvah. Yves Sintomer (2018, 7) sodi, da ima izbor z žrebom jasne prednosti pred drugimi oblikami izbora (selekcije), vključno z volitvami, saj je imperativ nepristranskosti, pravičnosti zelo visok, obenem pa se pričakuje večja zavzetost za zaščito življenjskih pogojev za prihodnje generacije. Z žrebom izbrani predstavniki ljudstva naj bi bili torej bolj odgovorni tudi do prihodnjih generacij, saj niso vezani na vračanje uslug svojim političnim podpornikom in donatorjem za drage volilne kampanje.

Med argumenti proti izboru političnih predstavnikov s pomočjo naključnega žreba je praviloma izpostavljena predpostavka, da povprečni ljudje zaradi pomanjkanja izkušenj ne morejo merodajno odločati npr. pri sprejemanju novih zakonov, učinkovito upravljati države, biti odgovorni za svoje odločitve kot izvoljeni politiki, da bodo lahko uspešno kandidirali na naslednjih volitvah. Z žrebom izvoljeni predstavniki državljanov se morajo tudi zaradi navedene, vsaj delno upravičene predpostavke s pomočjo izbranih in politično neodvisnih strokovnjakov z obravnavano temo odločanja obvezno in temeljito strokovno seznaniti. V izbrani skupini izžrebanih državljanek in državljanov, ki se sestajajo, je hkrati veliko priložnosti, da tudi medsebojno izmenjujejo in utrjujejo stališča ali pa pod težo novih, dodatnih argumentov prvotna stališča, ki niso pod pritiskom dogajanja poenotene stališča političnih strank ali interesnih skupin, spremenijo.

Glede na pričakovane probleme uvajanja politične inovacije je izjemno pomembno, da se na osnovi praktičnih izkušenj koncept »dualne« demokracije (izvoljeni in izžrebani politični predstavniki) na lokalni, regionalni ravni (primer dobre regionalne prakse – nemško govoreča regija vzhodne Belgije) strpno preizkuša, dograjuje in pridobiva prepotrebno zaupanje državljanek in državljanov. Tako se bo po mnenju pisca tudi na osnovi pridobljenih izkušenj lahko dualna predstavniška demokracija teritorialno razširila na državno, evropsko in globalno raven. Uvodoma je ključno, da se ohrani in izboljša obstoječi koncept izbora političnih predstavnikov s pomočjo volitev ter dopolni z izborom političnih predstavnikov ljudstva s pomočjo reprezentativnega žreba, ob upoštevanju npr. spolne, starostne strukture ter kraja bivanja. Prav tako je potrebno postopno širjenje pristojnosti izžrebane državljanske skupščine, na osnovi praktičnih izkušenj naj bi se pristojnosti kasneje lahko bistveno razširile. V vsakem primeru pa velja poudariti: politična enakost izhaja iz naključnega vzorčenja, tako ima v teoriji vsak državljan z volilno pravico enako možnost, da je izbran (Van Reybrouck, 2017, 84). V tej fazi demokracije bi po določenem obdobju zakone pripravljali z interakcijo med izžrebano in izvoljeno zbornico ljudstva, torej v dvopredstavniškem modelu demokracije. Van Reybrouck (2017, 119) sodi, da se bo morda v prihodnosti dvopredstavniški sistem umaknil sistemu, ki temelji izključno na žrebanju, a v tej fazi demokracije je najbolj primerna kombinacija žreba in volitev. EU naj spodbuja države članice, da vzpostavijo uporabne pilotne projekte na nižjih teritorialnih ravneh.

Po mnenju pisca naj bi se z reprezentativnim žrebom (tudi z upoštevanjem kazalca bivanja v regiji) izbrana Državljska (ljudska) skupščina redno sestajala nekajkrat letno ob vikendih (izredni sklici – po potrebi, na zahtevo tretjine članov skupščine). Na skupščini, ki bi vsakokratno obravnavala manjše število vsebin, predlogov, naj bi pred široko razpravo za iskanje čim večjega soglasja in pred glasovanjem potekala strokovno celovita predstavitev posamezne problematike ob sodelovanju širokega kroga strokovnjakinj in strokovnjakov različnih znanstvenih disciplin.

Skupščinski predstavniki bi bili upravičeni do vračila vseh stroškov prevoza, bivanja, hrane, obenem bi prejeli še primerno sejnino in po potrebi ustrezno nadomestilo za delodajalce. Zasedanju Državljske skupščine bi sledila še javna razprava na terenu, posvetovanja z državljani (tudi na spletu), potem pa še skupno zasedanje Državljske skupščine in izvoljenega predstavniškega zbora državnega parlamenta. Skupščina državljanek in državljanov bi imela pravico do veta (v primeru doseganja 60-% večine) na posamezni zakon oziroma na posamezni člen zakona (predlog amandmaje), v posebnih primerih pa bi bil lahko razpisan referendum.

Ljudsko predstavništvo ekosistemske družbene ureditve 21. stoletja naj bi bilo torej uresničeno kot dvopredstavništvo – na osnovi hkratnega izbora političnih predstavnikov ljudstva s pomočjo žreba in volitev. Razen izvoljenih političnih predstavnikov na lokalni, regionalni, državni in evropski ravni kot prvega »tradicionalnega« demokratičnega

gradnika naj drugi demokratični gradnik predstavljajo izžrebani državljani, katerih mandat je časovno krajši in enkraten. Tretji demokratični steber ekosistemske družbene ureditve pa naj bi bile različne oblike posvetovalne, deliberativne demokracije in neposredne demokracije (referendumi). *Povečanje državljanske politične participacije na vseh teritorialnih ravneh ter ekonomske demokracije in lokalne samouprave je ključno za celostno demokratizacijo demokracije.*

Koncept liberalne demokracije, ki je temeljno zasnovana na ravni države ali nacionalnih držav, se hkrati srečuje z izzivi nadnacionalne, celo globalne demokracije, z izzivi »demokratizacije globalizacije«. *V dobi globalizacije ekonomije, trgovine in planetarnih razsežnosti problematike okolja, podnebja in epidemij, v obdobju vojaških groženj in globalnega ogrožanja bioloških pogojev življenja prihodnjih generacij potrebuje model predstavniške demokracije, vezan zgolj na ozemlje nacionalne države, tudi temeljito prenovo in vgrajevanje ustanov in mehanizmov globalnega političnega upravljanja. Na globalne probleme ni več možno učinkovito odgovorjati zgolj s tradicionalnimi ustanovami in mehanizmi nacionalnih držav, pri demokratičnem sprejemanju odločitev pa je treba upoštevati tudi potrebe prihodnjih generacij in vzporedno tudi drugih zemeljskih vrst.*

Strokovnjaki poudarjajo nujnost uvajanja demokratičnih političnih mehanizmov globalnega upravljanja, njihov (ne)optimizem pa je zelo različen. Harari (2019, 160) tako sodi, da je v tem trenutku poziv za ustanovitev svetovne vlade (še) nestvarna vizija, čeprav globalizacija politike dokazuje, da bi se morala politična dinamika v državah (in celo v mestih) veliko bolj posvečati svetovnim problemom. Toda politiki bi morali biti kljub temu sposobni oblikovati smiselne vizije prihodnosti, sicer jim ne bi smeli nameniti svojega glasu, predlaga Harari (2019, 160). Rizman (2014a, 25) ugotavlja, da žal še ni prišel čas za zahtevanje svetovne ustave ali formiranje svetovne federacije, vsekakor pa je realna zahteva dopolnitve obstoječe in sedaj veljavne Splošne deklaracije človekovih pravic s Splošno deklaracijo o dolžnostih človeka. Tudi Low in Gleeson (2021, 43, 44) podpirata načelo transformiranja trenutno obstoječega sistema »svetovnega vladanja« v sistem »svetovne vlade«. Upoštevata sicer ugovore proti svetovni vladi, vendar ugotavljata, da bi z ustrezno ustavo in reformirano OZN svetovna vlada lažje zaščitila npr. lokalno avtonomijo in planetarno okolje kot sedanji sistem. Kot prvi korak k demokratičnemu procesu formiranja svetovne vlade predlagata ustanovitev demokratično izvoljenega Svetovnega sveta za okolje in Mednarodnega sodišča za okolje (Low in Gleeson, 2021, 44). Avtorja izrecno poudarjata, da svetovne prenovne v interesu okoljske in ekološke pravičnosti ni mogoče doseči z naglim revolucionarnim procesom, temveč s posameznimi koraki.

Zaradi povezanosti in večplastne, vse večje soodvisnosti sveta je treba potrpežljivo in vztrajno dograjevati mehanizme za demokratizacijo na globalni ravni. Ta pa zahteva predvsem demokratizacijo odnosov med državami ter demokratični nadzor tistih delov mednarodnega delovanja, ki so zunaj nadzora nacionalnih držav (Pikalo, 2009).

V primežu groženj planetarnih, globalnih tveganj (vključno z okoljskimi in vojaškimi) je torej treba polje demokracije razširiti čez horizonte (nacionalnih) držav, *razvijati tudi institucije in mehanizme kozmopolitske (globalne) demokracije kot načina reševanja nadnacionalnih, globalnih problemov*. Demokratizacija na globalni ravni pomeni predvsem demokratizacijo odnosov med državami ter demokratični nadzor tistih delov mednarodnega delovanja, ki so zunaj nadzora nacionalnih držav. Kozmopolitski model demokracije je v določenem obsegu prisoten oziroma uporabljen v delovanju EU, ki po sprejetih dogovorih delno omejuje suverenost držav članic in hkrati razvija transnacionalne zakone za svoje delovanje, ki so zasnovani na nekaterih temeljnih človekovih pravicah (Cunningham, 2002, 205).

Po mnenju Becka (2003b, 126) kozmopolitsko demokracijo utemeljujejo tudi transnacionalno veljavne človekove pravice. Obenem se po mnenju Eckersley (2019, 274) poraja doktrina humanitarne intervencije v državo, s katero se ščiti ljudi pred hudimi kršitvami človekovih pravic. Zdi se, da je mednarodna skupnost danes bolj pripravljena podpreti humanitarne in vojaške intervencije v države, kjer prihaja do grobih zlorab človekovih pravic. Čeprav ne obstaja splošno priznana pravica do zaščite kakovosti okolja, je v obstoječem repertoarju človekovih pravic veliko prostora za razvoj argumenta v podporo humanitarne in v nekaterih primerih celo vojaške intervencije (npr. v primeru ekološkega terorizma in ekoloških sabotaj, taljenja sredice v jedrskih reaktorjih, industrijskih kemičnih nesreč).

V vsakem primeru pa že obstaja potreba po Svetu OZN za ekološko varnost, ki bi bil zadolžen za reševanje mednarodnih ekoloških izrednih razmer (Eckersley, 2019, 298, 299). To bi bila dejansko nova revolucija v pojmovanju suverenosti, ki neposredno izziva bolj tradicionalna načela neintervencije. Glede na planetarno širjenje degradacijskih okoljskih procesov lahko pričakujemo okrepljen proces »ozelenjenih« evolucij nacionalno zasnovanega koncepta suverenosti, zlasti po napadu Putinove Rusije na Ukrajino (24. februar 2022), pa tudi temeljit premislek o (ne)učinkovitosti nacionalnih in globalnih varnostnih mehanizmov. V razmerah planetarne okoljske krize se krepijo novi izzivi tudi za demokracijo, ki naj bi po mnenju ekologista Commonerja (1992, 243) razen osebne in politične svobode zaobjela tudi odločitve o tem, kako bomo živeli in ohranili planetarni ekosistem, kako bomo sklenili mir s planetom, pa tudi med seboj ... S konferenco OZN o okolju leta 1972 v Stockholmu in konferenco o okolju in razvoju v Riu de Janeiru leta 1992 so bili položeni temelji mednarodnemu okoljskemu pravu in mednarodnim pravnim instrumentom za zaščito okolja v primeru čezmejnih, globalnih vplivov. Mnogi mednarodni ekologi in globalni politični ekologi vztrajajo pri mnenju, da je glavna ovira razsvetljenemu globalnemu okoljskemu vladovanju – koncept »neomejene« državne suverenosti. Vsekakor bi pri udejanjanju državnih gospodarskih ciljev morale obstajati zavezujoče zunanje omejitve (Eckersley, 2019, 304). Z vidika ekološkega trajnostnega napredka je glede na težo globalnih okoljsko-podnebnih problemov za

njegovo udejanjanje okoljski federalizem (zasnovan na načelu subsidiarnosti) bolj priporočljiv kot obstoječi konfederalni sistem držav. Globalno avtoriteto za okoljsko zaščito naj predstavljajo demokratično izbrani državljani sveta (aktivno okoljsko državljanstvo), ne pa države (Eckersley, 2019, 313). Kot prvi korak za uveljavljanje okoljske pravičnosti in medgeneracijske enakosti se priporoča ustanovitev Svetovnega sveta za okolje (zastopanje državljanov) in Svetovnega sodišča za okolje pod okriljem OZN.

Kozmopolitska demokracija in globalno vladanje sta lahko uporabna mehanizma za oblikovanje politik in odločanje za tiste probleme, ki presegajo nacionalno zamejene liberalne (predstavniške) demokracije (Pikalo, 2009, 560). V najširše polje sodobnega etičnega in demokratičnega premišljevanja pa le počasi prihaja še skrb za bodoče generacije nečloveške vrste ter za njihove naravne pogoje. Ampak na mestu je mnenje Debeljaka (2004, 100), da je nastajanje in vzdrževanje kozmopolitizma, ki izhaja iz vere v univerzalne pravice in svobodo, izraz številnih koncentričnih krogov identitet, od lokalne, nacionalne do regionalne. Jernej Pikalo (2009) upravičeno poudarja ključni pomen zagovarjanja človekovih pravic kot temelja etičnih vrlin za novo globalno demokratično ureditev, ki pa morajo po mnenju pisca vključiti še sodobne ekosistemske, medgeneracijske in medvrstne razsežnosti njihovega uveljavljanja na družbeni in individualni ravni.

Človekove pravice so globalne predvsem kot pravne norme, ki niso odvisne od neposredne volje posameznih držav, po svoji naravi so globalne in jih je treba kot take tudi uveljavljati v večnivojskem in večdimenzionalnem prostoru globalizacije. Različnim globalnim akterjem je treba zaupati vlogo uveljavljanja zaščite človekovih pravic na globalni ravni. Demokracija na globalni ravni ni samo stvar tehničnega prenosa, temveč predvsem novega zavedanja človeka o tem, kaj je globalno resnično pomembno za njegov obstoj. Razmišljanje o človekovih pravicah za globalno dobo je torej priprava posameznikov za novo globalno zavest. Je razmišljanje o socialnih in državljanskih kompetencah za dejavno državljanstvo v dobi kozmopolitske demokracije (Pikalo, 2009, 574).

Po mnenju Rudija Rizmana (2014a, 26) smo v novih okoliščinah zaradi globalizacije še pred izjemno pomembnim dodatnim izzivom – kako oblikovati in povezati procese globalne vladavine in globalne demokratizacije. Sedanje globalne ustanove, ki so jih najvplivnejše in najmočnejše države pooblastile za neke vrste globalno vladavino (Svetovna banka, Mednarodni denarni sklad ...) so še vedno svetlobna leta oddaljene od demokratične svetovne vladavine in resnične demokracije kot vladavine svetovnega ljudstva. Z vidika etike pa je ključno vprašanje, kako politično organizirati znotraj- in medgeneracijsko odgovorno, ekosistemsko zasnovano in pravično globalno (mednarodno) skupnost. Nova demokratična politična organizacijska paradigma bi si morala prizadevati za krepitev demokratične in pravične svetovne ureditve v novih globalizacijskih razsežnostih, vendar še vedno hkrati v svetu nacionalnih držav. Gre torej za staro Kantovo zamisel o miru privrženi zvezi svobodnih republik oziroma na liberalnih načelih zasnovanem demokratičnem miru s tremi pogoji (Rizman, 2014a, 26):

1. liberalna ustavna, republikanska in reprezentativna družbena ureditev, kjer suveren sledi volji ljudstva (večine);
2. zavezanost državljanov človekovim pravicam;
3. na podlagi tako ustvarjenega zaupanja bi države odpravile ključne medsebojne omejitve, ki so jih postavile zaradi nevarnosti pred vojaškimi posegi ali izkoriščanjem od zunaj in zagotovile neko znosno mero razmerja moči z drugimi državami.

Če se bodo prizadevanja globalne demokratizacije opirala izključno na trg in ohranjanje meddržavne in znotrajdržavne geografske, ekonomske in socialne neenakosti, torej na model tržno fundamentalnega globalnega kapitalizma in vztrajala na modelu »zagotavljanja« varnosti s pomočjo orožja namesto na kulturi miru in neobходимosti pospešenega procesa demilitarizacije, potem je po mnenju pisca iluzorno sanjati o nastajanju sonaravne in globalne demokratične suverenosti, meddržavne in globalne državljanske enakopravnosti, enakosti. *Ob zavedanju realnih meja demokracije v globalni (svetovni) politiki je v obdobju okrepljene glokalizacije (sožitje, součinkovanje globalizacije in regionalizacije) na novi paradigmi treba odpreti vprašanja zahtevnega procesa vzpostavitve, ustanovitve svetovnega parlamenta (npr. kot drugega doma OZN) in svetovne vlade, ki bosta v obrambi miru in planetarnega ekosistema ter spoštovanja temeljnih človekovih pravic na osnovi okrepljenega mednarodnega prava krepko presegla tradicionalne mehanizme delovanja in ukrepanja OZN.* Tako je Stephane Hessel predlagal razširitev Varnostnega sveta na 20–25 držav in odpravo pravice do veta, odločitve naj bi Varnostni svet sprejemal npr. z dvotretjinsko večino. Dalajlama in Hessel pa se zavzemata, da bi v okviru OZN deloval svet modrih, sestavljen iz osebnosti, ločenih od oblasti, ki jih zanima izključno dobrobit človeštva (Dalajlama in Hessel, 2012, 34, 35).

Aleš Debeljak (2004, 119) navaja dolgoročni predlog za uvedbo drugega doma OZN, neposredno izvoljene generalne skupščine ljudstev, ki bi okrepila legitimnost OZN kot prostora za sprejemanje globalnih demokratičnih odločitev, stalne članice Varnostnega sveta (posledica političnega izročila hladne vojne) pa naj bi prostovoljno odstopile od pravice veta. V primeru ustanovitve svetovnega parlamenta naj bi imel le-ta možnost posredovanja v nujnih primerih s področja človekovega preživetja, zelo pomemben pa bi bil tudi globalni pravni sistem, udejanjanje kozmopolitskega prava kot pravnega okvira za globalno uveljavitev temeljnih človekovih pravic (Marinič, 2011, 20, 21). Po mnenju Rawlsa (2012, 31) je mednarodno pravo ključno za načelo globalne pravičnosti, ki pa se začinja z lokalno pravičnostjo. Seveda velja upoštevati dejstvo, da bodo institucije kozmopolitske demokracije uspešne zgolj, če bodo tesno sodelovale z demokratiziranimi in demokratičnimi nacionalnimi vladami, ki bodo ratificirale in potem dosledno izvajale mednarodne dogovore in akcije. Eckersley (2019, 264) zlasti zaradi rasti čezmejnih in globalnih problemov (predvsem okoljskih) predlaga pospešeno

oblikovanje nove nadnacionalne demokratične strukture vladanja v obliki globalnega demokratičnega javnega zakona, ki naj bi bil na voljo vsem državljanom sveta. Dejstvo je, da npr. ustanovna listina OZN nikjer ne omenja okolja, zato bi si zaslužila »okoljski« vsebinski dodatek.

Sodobna civilizacija po mnenju Lapajneteta in Cetin Lapajne (2014) potrebuje nov družbeni red, vključno s svetovnim parlamentom in svetovno vlado, ki bosta tudi na globalni ravni prioritarno pozornost namenila udejanjanju blaginje za vse ter skrbi za zdravo Zemljo. *Pisec se razen k uvedbi drugega doma OZN (npr. doma državljanek in državljanov sveta) najbolj nagiba k nadomestitvi Varnostnega sveta OZN s svetovno vlado, vendar se hkrati zaveda izjemne zahtevnosti procesa uresničevanja tega. Zlasti v sedanjih razmerah prevlade globalizacije nad regionalizacijo (lokalizacijo) pa po mnenju zgovornikov koncepta glokalizacije razen globalne demokracije hkrati potrebujemo okrepjeno teritorialno (občine, mesta, regije) samoupravo.*

Polnokrvna demokracija je neizpolnjena obljuba liberalnega kapitalizma. Vedno se je bolj ali manj uspešno namreč končala pri politični demokraciji, nikoli pa pri ekonomski demokraciji, to je obljuba, ki je liberalni kapitalizem ne more izpolniti, ugotavlja Pikalo (2009, 567). Toda demokratizacijo demokracije ekosistemske družbene ureditve bo treba izpeljati tudi na dveh prostorskih ravneh, ki sta v konceptu klasične predstavniške demokracije znotraj koncepta nacionalnih držav potisnjeni v ozadje: »regionalna demokracija« z regionalnimi parlamenti oziroma regionalnimi skupščinami in nadnacionalne institucije demokracije na mednarodni, transnacionalni ravni, npr. v EU in na globalni ravni, npr. v obliki globalnega parlamenta kot drugega doma reformiranega OZN (vključno z gradnjo globalnega pravnega sistema). Koncept glokalizacije za 21. stoletje je po mnenju pisca možno udejanjiti zgolj v primeru, da se koncept suverenih nacionalnih držav krepko »omehča« in demokratizira tudi navzdol, in sicer z avtonomnimi podnacionalnimi (bio)regijami, z regionalno demokracijo, navzgor pa z različnimi, tudi inovativnimi oblikami nadnacionalne, kozmopolitske demokracije. Beck (2003b, 126) poudarja, da je civilizacija pred barbarstvom zaščitená (a vedno le začasno) šele tedaj, ko imajo temeljne človekove pravice globalno veljavo.

Vojaške invazije Nata (pod vodstvom in v skladu zlasti z interesi ZDA) in vojaški napad Putinove Rusije na suvereno Ukrajino žal kažejo, da je svetovna skupnost trenutno zelo oddaljena od demilitarizacije. Na drugi strani pa je Kostarika vse od leta 1949 država brez vojske, ki je varnostni model desetletja uspešno snovala na nenasilju do sosednjih držav. V razmerah politične stabilnosti je uspešno vlagala v gospodarski razvoj in blaginjo državljanek in državljanov (Booth, 2021). Tamara Lorincz (2014) predlaga »demilitarizacijo za globoko dekarbonizacijo« oziroma zmanjševanje militarizacije sveta in vojaških izdatkov za investicije v zeleni podnebni sklad za razvoj nizkoogljičnih gospodarstev in podnebno odpornih skupnosti. Sodelavci Mednarodnega biroja za mir (IPB) poudarjajo, da brez demilitarizacije sveta (ukinitve vojaške

industrije in uničenje jedrskega orožja) ne bo mogoče doseči temeljitega razogljichenja svetovnega gospodarstva, tudi vojaška industrija in armade prispevajo k izpustom toplogrednih plinov, brez miru in razorožitve ni možno doseči ciljev trajnostnega sonaravnega razvoja (Lorincz, 2014, 9).

Eckersley (2019, 238) sodi, da so državljani v diskurzivni demokraciji zavezani demokratičnim proceduram in ne etničnosti ali nacionalnosti. Zagovarja razvoj globalne demokratične zakonodaje (npr. ekološke), ki sicer ne bi nadomestila nacionalnih držav, ampak bi jih podredila globalni, krovni demokratični zakonodaji. Navaja stališče Davida Helda o demokraciji in globalnem redu, o prednostih kozmopolitske demokracije, zlasti pri okoljskih problemih. Obenem navaja njegov koncept reform skupščine OZN (vključno z vzpostavitvijo državljanske komore) z ustanovitvijo novega globalnega parlamenta, medsebojno povezanega globalnega pravnega sistema (vključno s sodiščem), z mednarodno vojsko in zajamčenim temeljnim dohodkom. V bistvu želi Held zgraditi to, za kar je Habermas prepričan, da je nemogoče: »globalno domače pravo«, da bi lahko reševali družbene in ekološke probleme, ki jih ustvarja globalizacija (Eckersley, 2019, 244).

Novi ekosistemski družbeni red vladavine ljudstva bo moral na polju širše pojmovane demokracije na osnovi temeljnih političnih pravic državljanek in državljanov sveta in posameznih držav udejanjati sistemsko in po predlaganih globinskih strukturnih spremembah dejansko radikalno preново, »demokratizacijo« tradicionalnega koncepta »volilne« liberalne demokracije (preglednica 13):

- *udejanjanje ekonomske demokracije* – soupravljanje in samoupravljanje ter soodločanje na delovnem mestu, doseganje ekonomske neodvisnosti in socialne varnosti posameznika, prevlada skupnega (so)lastništva, omejitev posedovanja premoženja, zmanjšanje razlik v dohodkih in univerzalno zagotavljanje minimalnega materialnega blagostanja – znotraj nosilnosti okolja;
- *udejanjanje dvopredstavniške teritorialne demokracije* – z volitvami in z žrebom na ravni občin, regij in dežel, uporaba mehanizmov neposredne in posvetovalne (deliberativne) demokracije (referendumi, lokalne skupščine državljanov itn.);
- *udejanjanje dvopredstavniške politične demokracije na državni ravni* – kombinacija volilne predstavniške politične demokracije in »državljske« predstavniške demokracije s pomočjo reprezentativnega žreba ter z dvema domoma državnega parlamenta, uporaba mehanizmov neposredne in posvetovalne (deliberativne) demokracije;
- *snovanje kozmopolitske, globalne demokracije* – prvi dom OZN: (generalna) skupščina držav članic; drugi dom OZN: skupščina državljanek in državljanov sveta, ukinitvev varnostnega sveta, uveljavljanje globalnega prava, ustanovitev svetovne vlade.

Preglednica 13: Koncept demokracije zrele ekosistemske družbene ureditve

Sistemi demokracije	Telesa demokracije	Vzvodi, mehanizmi demokracije
<p>1. ekonomska demokracija (delovno okolje – podjetja in ustanove)</p>	<p>1.1 sveti zaposlenih (delavcev) za soupravljanje in/ali samoupravljanje 1.2 sosveti zaposlenih in uporabnikov storitev v ustanovah</p>	<ul style="list-style-type: none"> • različne kompetence soupravljanja zaposlenih v državnih podjetjih, privatnih podjetjih in podjetjih v solasti podjetnika in zaposlenih • samoupravljanje v podjetjih, kooperativah, zadrugah v lasti zaposlenih ali skupnosti • sodelovanje predstavnikov vaških in mestnih skupnosti v svetih podjetij in ustanov • sodelovanje uporabnikov storitev (zdravstvenih, izobraževalnih, kulturnih itn.) v svetih ustanov • vzvodi za doseganje ekonomske neodvisnosti in socialne varnosti posameznika – univerzalni blaginjski prihodek, zelo omejeno razmerje med minimalnim in maksimalnim dohodkom (npr. 1 : 3–5), prevlada skupnostne lastnine

Sistemi demokracije	Telesa demokracije	Vzvodi, mehanizmi demokracije
<p>2. teritorialna (občinska in regionalna) demokracija (bivalno okolje, lokalne skupnosti)</p>	<p>lokalna samouprava – dvodomni, dvopredstavniški teritorialni (občinski in regionalni) politični sistem:</p> <p>2.1 občinski in regionalni sveti – volitve (šestletni volilni mandat, največ 2-kratna zaporedna izvolitev)</p> <p>2.2 občinske in regionalne državljanske skupščine – reprezentativni izbor s pomočjo žreba (praviloma dveletni mandat; letno praviloma 2-kratni sklic, priporočila, predlogi svetom in v naslednji fazi demokracije soodločanje o temeljnih zadevah)</p> <p>2.3 trajnostne vaške in mestne soseske znotraj ozemlja občin (vaški sveti in sveti mestnih četrti)</p> <p>2.4 neposredna ali participativna (deliberativna) politična demokracija na lokalni ravni – državljanski (občinski) forumi</p>	<ul style="list-style-type: none"> • sistemski prenos čim več pristojnosti in nalog z državne ravni na pokrajinsko (regionalno) in občinsko raven (načelo subsidiarnosti) • visoka avtonomnost, praviloma finančna samostojnost občin in pokrajin • poudarjeno delovanje pokrajin (regij) kot regionalnih razvojno-ekosistemskih entitet • varna stopnja samooskrbe (vodna, prehranska, energetska) pokrajin (regij) • okrepljena lastnina lokalne skupnosti in povečanje javnega dobra • večja vloga deliberativne demokracije (npr. sprejem participativnega proračuna), referendumov in državljanskih iniciativ • aktivno sodelovanje državljanov pri trajnostnem načrtovanju razvoja lokalne skupnosti • realne, zakonsko opredeljene možnosti odpoklica občinskih in pokrajinskih svetnikov, županov, predsednikov pokrajin (regij)

Sistemi demokracije	Telesa demokracije	Vzvodi, mehanizmi demokracije
<p>3. politična demokracija na državni ravni</p>	<p>dvodomni predstavniški politični sistem</p> <p>3.1 volilna predstavniška politična demokracija (profesionalni predstavniki, šestletni volilni mandat, največ 2-kratna zaporedna izvolitev)</p> <p>3.2 predstavniška politična demokracija z žrebom (državljska skupščina – neprofesionalni predstavniki, enkratni dvoletni mandat, letna zamenjava polovice predstavnikov)</p>	<p>3.1</p> <ul style="list-style-type: none"> • obvezna volilna udeležba (s simbolično denarno kaznijo neudeležbe) • praviloma kombinirani proporcionalno-večinski volilni sistem z dvema glasovoma na volivca (za izvolitev poslanca iz volilnega okraja in za izvolitev poslanca z liste izbrane politične stranke) ali proporcionalni volilni sistem z absolutnim prednostnim glasom • 4–5-% volilni parlamentarni prag • hkratno elektronsko in terensko glasovanje (manjše število volišč), kasneje zgolj elektronsko <p>3.2</p> <ul style="list-style-type: none"> • reprezentativni žreb predstavnikov po spolu, starosti, izobrazbi in kraju bivanja • odpiranje javnega prostora za razprave, sprejemanje odločitev v državljanski skupščini po obveznem temeljitem strokovnem informiranju o obravnavani problematiki • pristojnosti: zakonodajne pobude in evalvacija zakonodaje, vsebine dolgoročnega značaja (trajnostni razvoj, mednarodni sporazumi, volilna zakonodaja, ustava), pravica veta in razpisa referendumu

Sistemi demokracije	Telesa demokracije	Vzvodi, mehanizmi demokracije
4. globalna (kozmpolitska) demokracija	<p>4.1 prvi dom OZN – generalna skupščina držav članic; drugi dom OZN – skupščina državljanov sveta (globalna, svetovna državljanska skupščina)</p> <p>4.2 ukinitiv varnostnega sveta</p> <p>4.3 ustanovitev svetovne vlade</p>	<ul style="list-style-type: none"> • ustanavljanje in delovanje nadnacionalnih institucij, svetov ter skladov za sistemsko, na solidarnosti zasnovano reševanje ekonomskih, okoljsko-podnebnih, socialnih, varnostnih in drugih globalnih problemov • svet OZN za uvajanje minimalnega univerzalnega blaginjskega prihodka • krovna globalna zakonodaja in sodišče • svet OZN za demilitarizacijo, globalno usklajeno zmanjševanje vojaških izdatkov vseh držav sveta • globalno usklajen proces notranje in zunanje varnosti držav s pomočjo enega represivnega organa (policije) s posebno, manjšo enoto posameznih držav za mednarodno vojaško in reševalno posredovanje

4 Ekosocialni kapitalizem – prehod k ekosistemski družbeni ureditvi

»Planet in z njim Evropa spet drsita v stiske, obup in mrak, v kakršnem so se razlegali klici za pomoč in klici k revolucijam.«

Veno Taufer, 2013

4.1 Ekosistemsko – ekonomska podstat: ekokapitalizem

»Edina tema, ki na koncu šteje, je preživetje življenja na Zemlji.«

George Monbiot, 2022

V sedanjem obdobju izrazite globalne prevlade podstati in gradnikov neoliberalnega kapitalizma izstopata tako asimetrija med kapitalom in delom kot asimetrija med kapitalom in okoljem. Naraščajoči prepad med revnimi in bogatimi, povečevanje razmerja med minimalnimi in maksimalnimi plačami potrujeta naraščajoče materialne, dohodkovne razlike med razredom kapitalistov in delavskim razredom v sodobnem, širšem pomenu besede. Odstotek najbogatejših ima v lasti polovico svetovnega bogastva, manj kot 100 najbogatejših pa ima v lasti več premoženja kot 4 milijarde najrevnejših. Leta 2100 bi si lahko odstotek najbogatejših lastil večino svetovnega bogastva, pa tudi večino svetovne lepote, ustvarjalnosti in zdravja (Harari, 2019, 103, 104). Tudi veselje postaja vse bolj privatizirano igrišče eksotičnih milijarderjev sveta, ki naj bi ga izkoriščali tudi za drage in okoljsko dodatno obremenjujoče komercialne turistične polete drugih bogatih Zemljanov ...

Deppe (2012) ugotavlja, da je protislovje med najemnim delom in kapitalom še vedno ključno kapitalistično protislovje, s hegemonijo neoliberalizma se je ekonomska moč kapitala še povečala, hkrati pa se je zelo povečalo število prekarno zaposlenih, socialna degradacija in socialno izključevanje. Noam Chomsky (2005, 27, 28) sodi, da svet še vedno deluje po ozko tržno usmerjeni doktrini neoliberalnega washingtonskega konsenza pod okriljem ZDA in mednarodnih finančnih institucij ter velikih korporacij v smeri še večje liberalizacije trgovine

in financ, vsemogočnosti tržnih načel in vsesplošne privatizacije. Država naj se torej ne vmešava v gospodarstvo, prav tako ne »navadni« ljudje, zapoveduje in krepi se tekmovalna tržna doktrina v korist velekapitala in peščice najbolj bogatih. Rudi Rizman (2014a, 9, 66) ugotavlja, da neoliberalna hegemonija s svojim fundamentalizmom trga podpira social-darvinistični model družbenega razvoja. Pohlepna želja po obvladovanju in kontroli se je preko doktrine socialnega neodarvinizma nesmiselno nadaljevala v Friedmanovo ideologijo ekonomskega neoliberalizma (podrejanje vsega kapitalski mašineriji centrov moči), ki ni po mnenju Andreja Detele (2013, 391) prav nič manj totalitarna od drugih propadlih ideologij preteklega stoletja (fašizem in nacizem, boljševizem in stalinizem).

Za 21. stoletje je ključno okoljsko vprašanje, ki pa je v osnovi dejansko eksistenčno, preživitveno vprašanje sedanjega zgodovinskega trenutka (Harriss-White, 2012, 109). Okoljski problemi se po definiciji nahajajo na preseku ekosistemov in družbenih sistemov, zato so dvojno kompleksni (Dryzek, 2018, 19). Razmerje med proizvodnimi dejavniki, torej med naravnimi viri, kapitalom in delom se je v zgodovini človeštva spremenjalo, toda družbeno-ekonomski sistem, celotna materialna dejavnost človeštva seveda v nobenem primeru ne more obstajati in delovati brez rabe naravnih virov. V določenih zgodovinskih obdobjih sta kot omejitvena faktorja materialnega napredka človeštva izstopala razpoložljivost kapitala ali dela, sedaj pa bodo po mnenju Andreja Kirna (2013, 185) to vedno bolj naravni viri, ekosistemske storitve in negativne ekološke posledice trajne rasti proizvodnje ter porabe.

Neoliberalna inačica kapitalizma je torej asimetrijo med kapitalom in ekosistemi (naravo) še povečala, človeštvo s stalno rastjo materialnih dejavnosti in svetovnega prebivalstva že skoraj za enkrat presega nosilnost planeta, porušilo se je tudi sicer dinamično podnebno ravnovesje, z izjemno hitrostjo človeška vrsta brezobzirno iztreblja druge živalske vrste. Zaradi nadaljevanja kolonizacije življenjskega prostora pa človeška vrsta skrajno tvegano zmanjšuje vmesni »varni« prostor tudi do organizmov, ki so dejanski in potencialni nosilci pandemij. Konvencionalni (kapitalistični in realsocialistični) razvojni model nenehne količinske rasti in večanja življenjskega prostora človeške vrste, ki je z neoliberalnim konceptom globalizacije dobil dodaten zagon, spodkopava biološke temelje preživetja prihodnjih generacij in drugih vrst. Za geopolitično zaščito interesov zlasti zahodnega kapitala, za nadzor nad ključnimi naravnimi viri so »dovoljena« vsa sredstva, vključno z vojaškimi intervencijami.

Tako v kapitalizmu kot realnem socializmu je po mnenju Andreja Kirna (2004, 280) prevladujoča miselna paradigma nedvomno temeljila na predpostavkah moderne, antropocentrizma, »progresivizma« ter ekonomskega, znanstveno-tehnološkega prilasčanja in obvladovanja narave, tako v državnoplanski (socialistični) kot svobodnotržni inačici. Tudi Marxova vizija napredka človeštva dejansko ni računala z možnimi ekološkimi (entropijskimi) omejitvami univerzalnega in trajnega napredka, zato je njegovo ekološko razumevanje družbenega razvoja ostalo v bistvu znotraj paradigme rasti (Kirn,

2004, 85). Dryzek (2018, 67) navaja, da je tudi Marx, ki je gledal v prihodnost onkraj kapitalizma, ploskal tehnološkemu napredku, ekonomski rasti in osvajanju narave. Udejanjanje ideologije marksizma v državah realnega socializma je s prevzemom koncepta rasti ne le ohranilo, temveč zlasti zaradi tehnološkega zaostajanja za kapitalizmom okoljsko še bolj destruktivno »nadgradilo« kapitalistično obliko »veličastnega« obvladovanja in izkoriščanja narave, naravnih virov.

Ali kapitalizem lahko vzpostavi dinamično ravnovesno stanje med kapitalom in nosilnostjo okolja? Ali torej lahko deluje brez gospodarske rasti, se poslovi od tradicionalnega modela (količinske) rasti, na katerem slonijo celotna kapitalistična tržna proizvodnja in potrošnja, akumulacija kapitala in dobiček kot ključni motiv? Je mogoče njegovo strukturno ekosistemsko zasnovano preoblikovanje, je možen torej kapitalizem brez rasti, trajno delujoč znotraj nosilnosti okolja? Ali pa je treba zlasti zaradi ekosistemске, okoljske in podnebne destruktivnosti temeljnega ustroja kapitalističnega gospodarstva nemudoma zamenjati podstati in gradnike kapitalističnega družbeno-ekonomskega in političnega sistema, ne glede na vse pričakovane in nepričakovane posledice?

Vse do druge polovice 20. stoletja je bilo ključno razmerje med (so)ljudmi, temu pa se je v vsej protislovnosti pridružilo še porušeno razmerje med človeško vrsto in okoljem (naravo, drugimi zemeljskimi vrstami). Upravičena je premisa Manna (2013), da je okoljska kriza po vsej verjetnosti najhujša grožnja 21. stoletja, saj lahko pelje v vojaško bitko za vodo in hrano. Kapitalistična ekonomija je namreč na osnovi teorije obilja, ki naj bi ga nudila narava, vprežena v nenehno ekonomsko rast, glavna naloga političnega sistema pa je omogočati pogoje za rast, torej – (količinska) gospodarska rast je vsekakor temeljni politični cilj in v vsakem primeru – »dobra«.

Ključni viziji za 21. stoletje sta po mnenju Sarkarja (2014) ekokapitalizem in ekosocializem. Z rabo pojma ekokapitalizem večina avtorjev želi poudariti potrebo po ekolo-gizaciji kapitalizma, ki pa praviloma ne izključuje tudi socialne razsežnosti, kar pomeni, da gre v resnici za koncept ekološkega in socialnega kapitalizma, torej ekosocialnega kapitalizma, čeprav številni avtorji uporabljajo (le) poimenovanje – ekokapitalizem.

Ali je kapitalizmu sploh možno nadeti ekosistemске uzde na način, da bo njegova gospodarska dejavnost bolj ali manj trajno (trajnostno) v vseh segmentih potekala znotraj nosilnosti okolja, znotraj obnovitvenih in nevtralizacijskih zmogljivosti lokalnega in tudi globalnega okolja? Teoretične temelje *ekokapitalizma (zelenega, »naravnega« kapitalizma)* za okoljsko-gospodarsko polje je leta 1997 oblikoval ekonomist Herman Daly (1991; 2009). Inovativni in celostni koncept t. i. ravnovesne ekonomije (*Steady State Economics*) naj bi se po njegovem mnenju lahko udejanjil znotraj zlasti okoljsko temeljno prenovljenega kapitalizma. Tudi nekateri drugi strokovnjaki sodijo, da je možna prilagoditev kapitalizma na ekološke pogoje, in sicer v t. i. naravnem kapitalizmu oziroma takem tipu ekokapitalizma, ki naj bi bil sposoben slediti soodvisnim načelom ekološke (okoljske) in ekonomske trajnostnosti, zlasti s temeljito ekološko modernizacijo vseh materialnih dejavnosti.

Paul Hawken je leta 1997 opredelil temeljne značilnosti *t. i. naravnega kapitalizma* (*Natural Capitalism*), ki naj bi bil zlasti na račun večkratnega povečanja ekološke učinkovitosti rabe virov sposoben uskladiti ekonomsko in ekološko stranico trajnosti. V odmevni knjigi o *t. i. naravnem kapitalizmu* so Paul Hawken, Amory in Hunter Lovins (2004) z inštituta Rocky Mountain predlagali temeljito ekosistemsko prenovu kapitalizma, zasnovano ne le na zgolj tradicionalnem tržnem upoštevanju dela in kapitala v industrijski produkciji, temveč tudi na upoštevanju celostne vrednosti okolja, ekosistemskih storitev, naravnih virov, ki ni le ekonomska, finančna. Ekosistemsko nenadomestljivih in omejenih naravnih virov po njihovi sodbi (načelo tudi *t. i. ekoloških ekonomistov*) ne more nadomestiti več kapitala ali dela. Torej vse več denarja ne more nadomestiti stabilnega podnebja in biosfere, zmanjšanih ali celo uničenih ekosistemskih storitev. *Ključni poudarek radikalne okoljske prenove kapitalizma je torej v prepoznavanju temeljne, finančno in tehnološko nenadomestljive vloge ekosistemskih storitev.*

Amory Lovins (2019) sodi, da sodobna civilizacija že razpolaga z vsemi potrebnimi in uporabnimi orodji (od tehnoloških, oblikovalskih, podjetniških, finančnih itn.) za blaženje podnebnih sprememb, za uspešno reševanje pa predlaga uporabo integriranih modelov, ki vključujejo in povezujejo vse sodobne energetske rešitve zlasti glede energetske učinkovitosti in rabe OVE. *Lovins in sodelavci (2019) poudarjajo, da sodobne tehnologije omogočajo nekajkrat učinkovitejšo rabo naravnih virov, varčevanje, zmanjševanje porabe energije pa opredeljujejo kot največji vir planetarnega razogljíčenja in največji vir energije, večji od nafte.* Lovins (2019) izrecno podčrtuje, da poleg prehoda na OVE zgolj prednostna osredotočenost na energetske učinkovitost, sistemsko varčevanje in veliko zmanjšanje porabe energije dejansko omogoča uresničitev zahtevnih ciljev Pariškega podnebnega sporazuma. Tudi po mnenju ekonomista Sedlačka (2014, 246) kapitalizem in demokracija lahko ostajata brez rasti (zlasti s samoobvladovanjem, ponovno odkrito vlogo samozadostnosti, zmernosti, potešenosti itn.), a kljub temu previdno zapiše, da mora biti namesto maksimalnega BDP (in minimalne zadolženosti, dolga) zelo pomemben cilj »doseganje razumnih stopenj rasti«.

Po mnenju Weizsäckerja in sodelavcev (2009, 346) je možno in treba visoko kakovost življenja in zadovoljstvo ljudi znotraj okoljsko močno reformiranega kapitalizma zasnovati na dveh stebrih, torej na učinkovitosti in zadostnosti, tudi za sedem in več milijard svetovnega prebivalstva. Vendar poudarjajo, da morda celo doseganje faktorja 5 pri izboljšanju produktivnosti virov v razmerah hitre rasti prebivalstva in materialnega bogastva, npr. v primeru nevarnega poslabšanja podnebnih ali drugih razmer v okolju, ne bo dovolj. Robyn Eckersley (2019, 104) je že prvo Weizsäckerjevo knjigo *Faktor 4* iz leta 1995 ocenila kot poklon vrlinam ekološke učinkovitosti, saj avtor s številnimi konkretnimi primeri večkratnega povečanja produktivnosti v rabi materialov in energije dokazuje, da bi se bogastvo na svetu lahko podvojilo, če bi se uporaba virov vsaj prepolovila, kar je po njeni sodbi daleč od katastrofičnih napovedi prvega poročila Rimskega kluba v

začetku sedemdesetih let prejšnjega stoletja o sodnem dnevu človeštva. Sodelavci Wuppertalskega inštituta in inštituta Rocky Mountain so empirično dokazali, da je možno z različnimi mehanizmi (zlasti tehnološkimi) v gradbeništvu, industriji, vodnem gospodarstvu, kmetijstvu, gozdarstvu in prometu (vozila) obstoječo produktivnost rabe virov povečati vsaj za faktor 4 oziroma za najmanj 80 %. Obenem pa so jasno opozorili, da revolucija v ekološki učinkovitosti rabe virov ni dovolj za udejanjanje koncepta t. i. naravnega kapitalizma, potrebna bi bila temeljna prenova celotnega gospodarskega in trgovinskega sistema. Osredotočenost zgolj na ekološko učinkovitost obravnavajo kot možno katastrofo, če bi npr. večkratno povečanje učinkovitosti rabe virov spremljala vse večja rast proizvodnje »napačnih« izdelkov, izdelanih z »napačnimi« proizvodnimi procesi, z »napačnimi« materiali in »napačnimi« viri energije.

Razen bistvenega povečanja učinkovitosti rabe virov naj bi bil drugi steber ekokapitalizma zadostnost oziroma omejitve materialnega bogastva, premoženja in s tem povezana omejitvev potrošnje. Je omejitev bogastva in potrošnje sploh možna v kapitalizmu? O prekomernem bogastvu je treba govoriti v primeru, ko je potrošnja nad temeljnimi potrebami za dostojno življenje (hrana, bivališče in zmerno udobje, vključno z mobilnostjo) (Weizsäcker in drugi, 2009, 346). Razen radikalnega izboljšanja same produktivnosti virov je torej treba doseči oziroma spremeniti vsakdanji življenjski slog, ki naj bi bil zasnovan na materialni zadostnosti, torej na »dovolj« namesto »vedno več«, na t. i. trajnostni ravni potrošnje v gospodinjstvih, na zmanjšanju prekomernega ekološkega, ogljičnega odtisa. Tudi slovenski krščanski socialist Andrej Gosar (1933; 1935) je že pred skoraj 100 leti zlasti zaradi takratnih socialnih razlogov predlagal zgornjo mejo premoženja.

Za zadovoljno in srečnejše življenje je po mnenju Weizsäckerja in sodelavcev (2009, 348, 355) potreben takšen materialni standard, ki omogoča dostojno življenje (trajnostna raven potrošnje), toda za srečno življenje je po njihovem mnenju potrebna tudi »uspešna« poroka, primerna zaposlitev, a krajši delovni dan, več časa za prijateljevanje, delo v skupnosti. Materialno razkošje nad določenim obsegom in celodnevno delo ne zagotavljata večjega zadovoljstva in sreče, pogosto je ravno nasprotno. BDP in njegova rast ni kazalec sreče, temveč gospodarske aktivnosti, tudi tipične prometne in okoljske nesreče so razlog njegove rasti, za merjenje blagostanja torej potrebujemo druge kazalce. Weizsäcker in sodelavci (2009, 34) navajajo rezultate raziskav Amoryja Lovinsa in sodelavcev, da je v bogatih državah možno 90–95-% zmanjšanje porabe materialov in energije brez količinskega in kakovostnega zmanjšanja storitev.

Večjo produktivnost virov obeta tudi uvajanje koncepta krožnega gospodarstva in snovne reciklaže. Okoljska in tehnološka pričakovanja glede dometa sicer ekosistemsko primerne koncepta krožnega gospodarstva in snovne reciklaže pa so nerealno visoka, če se hkrati ohranja koncept trajne gospodarske rasti. Obenem velja poudariti, da je seveda možno materiale, snovi reciklirati (kar zaradi drugega zakona termodinamike ne velja za energijo), vendar ne neskončno, problem so posledice delovanja entropijskega zakona.

Model trajne rasti proizvodnje in potrošnje torej slej ko prej preseže sicer okoljsko pozitivne dosežke rasti produktivnosti virov in varčevanja zaradi tehnoloških izboljšav, krožnega gospodarstva in reciklaže. Prav tako bi moral ekokapitalizem brez rasti po konceptu okoljskega prostora nemudoma ustaviti vse posege v naravni prostor, torej v najslabšem primeru ohraniti obstoječe razmerje med naravnimi ekosistemi in pozidanimi ali preoblikovanimi naravnimi ekosistemi.

Koncept ekološke modernizacije po mnenju Dryzka (2018, 269) prepoznava, da je liberalni kapitalizem tipa *laissez-faire* okoljsko destruktiven, zato si prizadeva za ekološko prestrukturiranje kapitalizma. V šibki in tehnokorporativni različici se je po njegovi sodbi ekološka modernizacija že pokazala v najbolj »ozelenjenih« državah (npr. Finska, Nemčija, Švica), toda ekološki odtis (poraba naravnih virov in obremenjevanje okolja) na prebivalca tudi v teh državah še vedno za okoli 3-krat presega zmogljivost planetarnega sistema. Zgolj močna, globinska ekološka modernizacija dejansko nudi sprejemljivo strategijo za bolj temeljito preobrazbo industrijske družbe, ki pa naj bi po njegovem mnenju še vedno lahko ostala kapitalistična (Dryzek, 2018, 216). Plitva ekološka modernizacija in šibka trajnostnost dejansko potiskata omejitve količinske gospodarske rasti in doseganje trajno sprejemljivega ekološkega odtisa krepko v ozadje, kar povečuje eksistenčno nujnost radikalnega okoljskega diskurza – prekinitev povezave med ekonomsko rastjo in obremenjevanjem okolja, torej maksimiranje kakovosti skupne in osebne blaginje ter minimiziranje različnih oblik onesažil.

Tudi Svetovna komisija za okolje in razvoj je s publikacijo *Naša skupna prihodnost* (Our Common Future, 1987) opredelila trajnostni razvoj kot koncept ekološke modernizacije s predpostavko, da lahko sicer šibko zasnovana okoljska zaščita pod ustreznimi pogoji pravzaprav deluje kot spodbuda nadaljnji tehnološki modernizaciji, večji gospodarski rasti (»zeleni« rasti) in višji ravni blaginje. Vendar politika in gospodarstvo takratnih kapitalističnih in socialističnih držav nista odgovorila na sicer z vidika močne sonaravnosti dokaj skromne okoljske zahteve.

Diskurzi razreševanja okoljskih problemov v predlaganem reformiranem kapitalizmu prepoznavajo ekološke probleme, vendar jih obravnavajo s predpostavko, da se je z njimi mogoče uspešno spopasti v osnovnem okviru politične ekonomije industrijske družbe kapitalizma. Za razreševanje okoljskih problemov v kapitalizmu Dryzek (2018, 90, 91) izpostavlja tri možne načine:

1. birokratski način z administrativnim racionalizmom in poudarjeno vlogo ekspertov ter menedžerjev – zakonodajni mehanizmi, agencije za nadzor onesnaževanja, ocene okoljskega vpliva, hierarhično načrtovanje, analize stroškov in koristi;
2. demokratični način z demokratičnim pragmatizmom znotraj liberalnokapitalistične demokracije – javna posvetovanja, okoljska mediacija, javni politični dialogi, laična državljanska deliberacija (posvetovanje in sodelovanje) s sodelovanjem zagovornikov nasprotnih strani, ugotavljanje javnega mnenja, pravica do informiranosti;

3. tržni način z ekonomskim racionalizmom – razvijanje tržnih mehanizmov in ekonomskih spodbud, znanje državljskih preferenc in upoštevanje zgolj potrošniških, vsesplošna privatizacija (pretvorba okoljskih virov v zasebno lastnino) in okolje kot prodajna dobrina, znanje interakcij med ekološkimi in družbenimi sistemi, trgovanje s kvotami emisij, »zeleni« davki, ekološko označevanje.

Dejstvo je, da je ena osnovnih značilnosti kapitalističnega gospodarstva njegova investicija dela dobička v podjetje, kar prispeva k rasti kapitala, ki potem z uporabo tehnoloških inovacij postane osnova za ustvarjanje še večjega dobička. Bonaiuti (2008, 269, 270) zato ugotavlja, da je navedeni proces ključen za razumevanje nekontrolirane gospodarske rasti, narava, notranja struktura kapitalizma je torej taka, da se dejansko sam po sebi širi, akumulacija kapitala (in podjetij) raste, kar pa je v temeljnem nasprotju z biološkimi, prostorskimi in termodinamičnimi omejitvami v naravi. Tudi po mnenju Omladiča (2011) in Lorencija (2018a) je zmožnost prostovoljne samoomejitve kapitalizma nekaj, kar je v nasprotju z naravo njegovega produkcijskega načina. Ekspanzija kapitalističnega gospodarstva pa izčrpava ekosisteme in naravne vire, uničuje habitate ter onesnažuje okolje. Ekonomist Viktor Žakelj (2013, 94) sodi, da bi preobrat k ničelni rasti in drugačni delitvi ustvarjenega pomenil zanikanje samega kapitalizma.

Husson (2011, 66) kritično sodi, da bo ekonomska preračunljivost kapitalizma zgolj določene sektorje privedla do potrebne ozelenjene preusmeritve. Ker podnebne spremembe z vse večjimi »zunanjimi« stroški ogrožajo samo ekonomičnost npr. nadaljnje rabe fosilnih goriv, bo zgodovinsko prilagodljiv kapitalizem po določenem obdobju bistveno zmanjšal emisije toplogrednih plinov. To pa je zgolj selektivno zasnovana, sektorska odpoved rasti porabe fosilnih goriv, v bogatih kapitalističnih državah bi morala temu slediti vsaj prepolovitev proizvodnje in porabe primarne energije, odpoved rabi jedrske energije (podnebno primerna, a tvegana raba zaradi jedrskih nesreč, jedrskega terorizma, medgeneracijske neenakosti zaradi tisočletne potrebe po varni hrambi jedrskih odpadkov, preko plutonija tesne povezanosti »miroljubnega« in »vojaškega« atoma ...). Pisec torej sodi, da se je ekokapitalizem pod pritiski ozaveščene civilne družbe sicer selektivno lahko pripravljen odpovedati rasti v določeni dejavnosti, vendar praviloma s pričakovanjem še večje, »nadomestne« rasti v drugih, v določenem trenutku okoljsko morda tudi manj spornih dejavnostih.

Ključne potrebne okoljske preusmeritve so v bistvenem nasprotju z naravnimi težnjami pretežno tržnega kapitalizma, kar zlasti velja za potrebno zmanjšanje intenzivnosti mednarodne izmenjave dobrin in storitev ter nadzorovano preusmeritev v prednostno zadovoljevanje (le) temeljnih, ne pa množice luksuznih potreb, ki povečujejo dobičke lastnikov kapitala in hkrati ropajo prihodnje generacije. Kapitalizem bo z vsemi močmi branil svoj profit in bo npr. zahteval, da se okoljski davki kompenzirajo z znižanjem socialnih prispevkov (Husson, 2011, 67).

Michael Löwy (2005) poudarja, da je dejansko zgrešeno ločevati t. i. ekocidni kapitalizem od »dobrega«, zelenega kapitalizma, saj je tudi zeleni kapitalizem s kratkoročnimi profitnimi cilji v temeljnem nasprotju z delovanjem naravnih krogov. Tudi zeleni, vendar rastoči kapitalizem je zasnovan na tekmovanju za dobičkom, ki sicer v manjši meri, a še vedno načenja naravno ravnovesje. Zato je po njegovem mnenju zeleni kapitalizem zgolj trik za javnost, saj t. i. moralna ekonomija dejansko zahteva celostno prenovno ekonomske politike, vključitev ekonomije (zgolj) kot enakopravnega deležnika v ekološko, družbeno in politično polje. Zgolj delne reforme, npr. dejansko površno ozelenjene reforme obstoječega modela gospodarstva niso dovolj, potrebna je nadomestitev mikroracionalnosti dobička z družbeno in ekološko makroracionalnostjo, kar pa zahteva globinske civilizacijske spremembe, spremembe družbene paradigme. Pogoj za tehnološke in druge spremembe je tudi družbena kontrola proizvodnih sredstev, plansko zasnovane odločitve o smeri investicij in tehnoloških sprememb (npr. pri rabi energije), ki bodo v službi skupnega dobra na lokalni, regionalni, državni, mednarodni in globalni ravni.

Rudi Rizman (2021b) opozarja na t. i. Jevonsov paradoks, ki je dokazoval, da tehnološke izboljšave in vladni ukrepi pri povečevanju učinkovitosti rabe virov povečujejo povpraševanje in s tem povzročajo njihovo (še) večjo porabo. Kasnejše raziskave so podobno dokazovale, da povečanje učinkovite rabe energije v prostotržni kapitalistični ekonomiji paradoksalno vodi do njene večje potrošnje. Prostotržni, neoliberalni kapitalizem je torej problem za okolje in podnebje, zeleni kapitalizem pa oksimoron. Tako rekoč noben kapitalist ne bo prostovoljno sprejel modela ravnovesne, nerastne ekonomije, to nalogo lahko organizacijsko in upravljavsko izvede zgolj postkapitalistična država, in sicer s planskimi instrumenti, ker bi sicer v kapitalistični družbi brez rasti prišlo do strahotnega kaosa. Država bi morala torej preseči tako primarnost dobička kot tudi moč gospodarske rasti, predlagata Sarkar in Kern (2008, 28). To pa v končni fazi po njuni sodbi dejansko pomeni, da mora gospodarski plan zavzeti mesto, ki ga sedaj v rokah drži prosta tržna ekonomija. Družba bi morala po sodbi Sarkarja in Kerna (2008, 28) ob iskanju družbenega soglasja slej ko prej doseči dogovor o tem, kaj, koliko in kako proizvajati, kolikšna je lahko zgornja poraba energije in virov.

Zgodovinska primerjava kaže, da sama narava vseh dosedanjih in različnih kapitalizma s konkurenčnostjo, tekmovalnostjo in poudarjeno dobičkonosnostjo ni bila združljiva s trajnostno paradigmo (močna trajnostnost), ki izhaja iz udejanjanja okoljske etike, medgeneracijske enakosti in s tem povezane nujnosti čimprejšnjega prehoda v družbo gospodarske nerasti oziroma odrasti kot stabilnega in pravičnega zmanjševanja družbenih tokov, česar pa ne bo mogoče doseči npr. zgolj s prostovoljno osebno materialno preprostostjo (Kallis, 2013, 95). Elgin (2013) je prepričan, da lahko že dovolj veliko število ljudi, ki so se odločili za osebno materialno preprostost, omogoči uveljavitev trajnostnega napredka, koncepta trajnostnega sonaravnega razvoja. Pisec sodi, da je celostno

zasnovan model gospodarske odrasti v temeljnem nasprotju s kapitalistično logiko trajne akumulacije dobička in kapitala, izkoriščanje narave in ljudi pa sta medsebojno povezana in soodvisna, torej kapitalistična siamska dvojčka. Družbena, ekonomska neenakost je siamska dvojčica podcenjujočega, neenakopravnega in kolonizacijskega razumevanja narave, okolja. Na državni in globalni ravni je treba uveljaviti koncept odrasti, množična osebna prostovoljna preprostost pa je po mnenju pisca eden od temeljnih državljskih vzvodov (ne pa edini) za uveljavitev sistemsko zastavljene materialne odrasti.

Zagovorniki ekokapitalizma torej izhajajo iz predpostavke, da je mogoče varovanje okolja in narave zlasti z odgovorno uporabo revolucionarnih »ekoloških« tehnologij, zagovarjajo t. i. zeleno, trajnostno in pametno rast, zgolj nekateri pa sodijo, da lahko kapitalizem trajno deluje tudi izven koncepta rasti. Vendar na drugi strani strokovnjaki različnih znanstvenih vej sodijo, da se tudi ekologizirani kapitalizem ne more sistemsko odpovedati konceptu gospodarske rasti, tekmovalnosti in nujnosti doseganja dobička, tudi na račun prihodnjih generacij in drugih zemeljskih vrst (destrukcija okolja, izčrpanje virov). V primeru ničelne gospodarske rasti se brez drugih strukturnih sprememb skupni dohodek ne bo povečal. To bi seveda zahtevalo enakomernejšo, pravičnejšo delitev ustvarjenega dohodka, kar pa za kapitalizem oziroma lastnike kapitala ni sprejemljivo. Zaradi navedenih razlogov npr. Sarkar (2014) zavrača koncept ekokapitalizma, ki po njegovi sodbi ne more uvesti resnično trajnostnega gospodarstva, zato je po njegovem mnenju v 21. stoletju nujna – demokratična ekosocialistična družba.

Kapitalizem je dejansko stroj za rast, ugotavlja tudi Calhoun (2013, 193). Ker kapitalizem ključno označujeta načelo stalne rasti, akumulacije kapitala in dobička, je lahko ekološkost kapitalizma v praksi omejena zgolj na šibko inačico trajnostnega razvoja. Tudi Foster (2011) poudarja, da je ekokapitalizem dejansko možen zgolj v teoriji (kapitalizem in odrast: nemogoči teorem), vendar nerealen v praksi, saj tržni sistem obvladujejo mednarodne korporacije, ki nikoli ne bodo pristale na odrast oziroma nerast. Zato velja pritrditi mnenju Žaklja (2013, 146), da je pojem ekokapitalizem pravzaprav protisloven.

Reformne, »plitve« ekosistemske (in socialne) spremembe kapitalizma so v prehodnem obdobju k ekosistemski, ekohumanistični družbeni ureditvi potrebne in želene. Vendar po mnenju pisca ne bodo dovolj za varno znižanje sistemskih družbenih in okoljskih tveganj 21. stoletja, so pa uvodoma realne in verjetno neobhodne za zagotavljanje evolucijsko, nenasilno, toda procesno pospešeno zasnovanega demokratičnega prehoda v novo ekosistemsko družbeno ureditev. Ampak vsak zamik v procesu potrebnega družbeno-ekološkega obrata je namreč poguben, saj dobesedno drvimo v samouničenje, opozarja Andrej Kirn (2011, 1134). Številne notranje sistemske spremembe, ki so rezultat upornih prizadevanj družbenih in okoljskih gibanj, pomenijo po sodbi Kirna (2016) dvojce:

1. preobrazbo globalnega neoliberalnega kapitalizma v ekosocialni kapitalizem;
2. tlakovanje poti v ekosocializem (ali v ekosolidarizem, dodaja pisec).

4.2 Ekonomsko-socialna podstat: socialni kapitalizem

Seveda je iluzija pričakovanje, da bo npr. vsakoletno srečanje predstavnikov premoženjsko bogate elite v Davosu ponudilo kaj več od kozmetičnih predlogov za blažitev naraščajočega prepada med revno večino in vse bolj bogato manjšino. Tudi za davoska srečanja velja po mnenju pisca misel Žižka (2004, 120): viri Zla razpravljajo o koreninah Zla ... Pater Gržan (2016, 27) je zbrane politike v Davosu označil za politike, podrejene konceptu ekonomizma (v mnogočem je enoznačen z neoliberalizmom). Sodi, da so njegovi bogato (po)plačani služabniki, da z domišljenimi pristopi kakor biriči usmerjajo množice v ograde izkoriščanja ali pa v odpis eksistence. Ob tem pa brez sramu v televizijske kamere blebetajo o svojih prizadevanjih za ohranitev pravičnih socialnih struktur. Ali kot je zapisal Slavoj Žižek (2007, 24): Bill Gates je že sedaj največji dobrotnik v zgodovini človeštva, a – trik je v tem, da je treba milijone najprej vzeti (ali, kot bi se izrazili t. i. liberalni komunisti, jih ustvariti), da jih lahko namenite skupnosti ... Kruto gonjo za profitom nevtralizira dobrodelnost, humanitarna maska prikriva ekonomsko izkoriščanje (Žižek, 2007, 25). Podobno se je zgodilo tudi v obdobju pandemije, ko je Gates kot eden od osrednjih obrazov avtoritarnega kooperativnega kapitalizma prispeval za reševanje zdravstvene krize milijarde dolarjev, ampak pred tem nasprotoval načrtu za zgolj majhno povečanje davkov. Žižek (2021, 121) trdi, da njegovo bogastvo (Microsoft) izvira iz njegove privatizacije in kontrole našega skupnega dobra (*commons*), našega deljelnega družbenega prostora, v katerem se gibljemo in medsebojno komuniciramo. Gates je postal eden od najbolj bogatih Zemljanov zaradi rente od komunikacijskih platform, Facebook je privatiziral naše osebne stike, Google pa je privatiziral iskanje informacij.

Eden od strateških ciljev sodobne socialne države je družbeno sprejemljiva stopnja dohodkovne neenakosti, ki naj bi socialno najsižibkejšim omogočala človeka vredno, dostojno, polnokrvno in srečno življenje. Ali kot je na strokovni konferenci marca 2010 o dokumentu *Kam po krizi* dejal antropolog Rajko Muršič (2010): »Uspešnosti neke družbe ne moremo meriti po bogastvu najbogatejših, pač pa po razmerah, v katerih so prisiljeni živeti najrevnejši.« Socialna država mora vsem zagotoviti eksistenčni minimum in osnovne pogoje za dostojno človekovo življenje (Vodeb, 2003). Ampak vladajoči hrematizem nas po mnenju patra Gržana (2017) usmerja v tekmovalno razdiralnost in poglobljeno družbeno razslojevanje, v razmerah strahu se lahko udejanjajo negotove oblike zaposlovanja in nizki dohodki.

V obdobju ekonomske globalizacije (a brez svetovne države in zlasti svetovne socialne skupnosti) se je socialna politika znašla v velikih težavah, saj se po mnenju Becka (2003a; 2003b) na eni strani globalizirani gospodarski razvoj izmika iz okvira nacionalnih politik, na drugi strani pa socialni problemi ostajajo breme nacionalne države. Na osnovno vprašanje o načinih doseganja socialne pravičnosti v eri večplastne globalizacije, ekološke destruktivnosti posledic enostranskega tržnega modela gospodarske rasti,

izjemne in še naraščajoče moči mednarodnih korporacij in milijarderjev, v obdobju pospešene robotizacije dela, bivanja in prostega časa pa dejansko še nihče nima celovitega, zadovoljivega in prepričljivega odgovora.

Študije v bogatejših državah ugotavljajo, da prebivalci danes niso bolj srečni, kot so bili pred 50 leti, čeprav se je povprečni dohodek podvojil. Raziskave v Veliki Britaniji in drugod po svetu podčrtujejo, da v državah z več kot 20.000–25.000 USD na prebivalca letno nadaljnje povečevanje dohodkov ni več v povezavi z večjo srečo (Rifkin, 2009, 498; 2014, 277; 2015, 303). Vse raziskave kažejo, da po potrebnem doseganju minimalne ravni ekonomskega blagostanja, kritja osnovnih materialnih potreb, nadaljevanje kopičenja materialnega blagostanja zmanjšuje splošen občutek sreče, zadovoljstva ljudi. Prebivalci ZDA so imeli na začetku 21. stoletja 2-krat večji dohodek kot leta 1957, odstotek zelo srečnih prebivalcev pa se je zmanjšal od 35 % na 30 %. Podobni rezultati so bili ugotovljeni tudi v raziskavah drugih gospodarsko razvitih držav (Rifkin, 2009, 498; 2015, 303). V svetu so bili npr. okoli leta 2010 najbolj srečni prebivalci Danske, Nizozemske, Finske in Švedske (Graaf, 2010). Naštete države označuje sicer visok materialni standard, ampak hkrati socialna država, s progresivnimi davki omejene družbene razlike in večja skrb za okolje, vendar kljub temu skupne okoljske obremenitve na prebivalca nekajkrat presegajo nosilnost okolja.

Družbena neenakost (premoženje, dohodki, dostopnost dela, eksistenčnih dobrin in osnovnih storitev) ter geografska neenakost (razlike med mesti in podeželjem, med regijami in znotraj njih, med državami in makroregijami sveta) sta prisotni v celotni zgodovini človeštva, v sodobnih razmerah prevlade neoliberalnega kapitalizma se ekonomska, družbena neenakost pogloblja. Graeber (2014, 556) sodi, da je delavski razred Evrope in Severne Amerike sprejel kupčijo vladajočega sloja (»keynesijansko« obdobje) s številnimi socialnimi ugodnostmi (višanje delavskih plač z rastjo produktivnosti, pokojnine, dopust, zdravstvena oskrba, dostopno javno šolstvo) in porabniško ekonomijo, kar je dejansko odložilo, postavilo v ozadje razredno vojno. Socialni kapitalizem s tržno zasnovano ekonomijo (ekonomska podstat) in koncept kapitalistične socialne države (socialna podstat) naj bi s kompromisom med kapitalom in delom umirjal, blažil razredna nasprotja in družbeno neenakost, hkrati pa ohranjal vse podstat in temeljne gradnike kapitalizma. Tako npr. Peter Turchin opozarja na ameriški *New Deal* iz tridesetih let prejšnjega stoletja, ki jih vidi kot obdobje, ko so ameriške elite privolile v pravičnejšo delitev bogastva v zameno za tihi dogovor, da temelji gospodarsko-politične ureditve kapitalizma ostanejo nedotaknjeni. Ta dogovor naj bi ameriški družbi omogočil, da se je izvila iz potencialno revolucionarnih razmer (Spinney, 2020, 49).

Zahodni svet je v drugi polovici 20. stoletja dosegel znižanje neenakosti s pomočjo naslednjih ključnih dejavnikov (Milanović, 2017, 19):

1. širitev množičnega izobraževanja, kar je zmanjšalo razlike med plačami;
2. razmah in delovanje sindikatov, socialističnih strank;
3. višje davčne stopnje za bogate in s tem povezani višji socialni transferji.

Vojan Rus (2012, 8) poudarja, da je prevlada »zgodovinskega kompromisa« med kapitalom in delom v Zahodni Evropi slonela na »mešani ekonomiji« kot integraciji kapitalističnih sestavin (privatna lastnina, tržišče, delitev dodane vrednosti, dobička zlasti na osnovi posedovanja lastnine proizvodjalnih sredstev) in socialističnih sestavin (socialna država, delitev na osnovi človekovih potreb, progresivni davki, obdavčitev luksuza). Socialno tržna ekonomija je bila zasnovana na načelih socialne pravičnosti, osebne svobode in večje socialne blaginje za večino prebivalstva (Rus, 1990, 39). Evropski modeli socialne države in družbe blaginje (liberalnega, konservativnega in socialnodemokratskega tipa) v okviru socialno tržnega kapitalizma so po drugi svetovni vojni zamenjali dotedanjo trdo izkoriščevalsko, ekonomistično inačico gospodarstva in celotne družbe.

Evropska socialno tržna država je temeljila na dinamiki hitre gospodarske rasti in množične potrošnje, vendar je zaradi uspešnih sindikalno-delavskih bojov omogočila približevanje modelu polne zaposlenosti in povečevanje socialne varnosti ter materialnega standarda večini prebivalstva, toda tudi nadaljnje bogatenje že bogatih. V evropskih kapitalističnih državah se je torej po drugi svetovni vojni zaradi vztrajnega državljanskega pritiska sindikatov, takratnih političnih pritiskov socialističnih in socialnodemokratskih strank ter zaradi strahu lastnikov kapitala pred širjenjem socializma razvila socialno tržna inačica kapitalizma – socialni kapitalizem, torej evropski model socialne države kot razredni kompromis med delavskim razredom in lastniki kapitala. Cirila Toplak (2014) ugotavlja, da so povojni socialistični režimi v Evropi delovali kot stalno orodje pritiska na kapital, ki je zato moral v Zahodni Evropi popuščati v pogajanjih o delavskih pravicah, da ne bi prišle na oblast radikalno leve oziroma komunistične stranke, kar bi lahko resno ogrozilo zasebno lastnino ključnih proizvodnih sredstev. Vsekakor pa velja, da je z zlomom socialističnih držav izpuhtela politična grožnja liberalnemu kapitalizmu, zato se je lahko začela intenzivna razgradnja socialne blaginje.

Socialno tržna družba in blaginja je v prisotnem strahu sveta kapitala pred socializmom s pomočjo vzpostavljenega socialnega partnerstva sicer družbene razlike zmanjšala, ni pa odpravila asimetrije med kapitalom in delom, ohranjala in ohranila je temeljno razredno strukturo. Tudi država blaginje je del širše družbene matrike z univerzalnostjo delovne etike kapitalističnega sistema, ki je sam po sebi vzrok družbenih problemov (Boljka, 2011, 217). Wallerstein (1999) poudarja, da so države blaginje zagotovile le delno ekonomsko prerazdelitev, ki pa je zmanjšala pritisk ljudstva, ki tako ni zahtevalo temeljitih družbenih, političnih sprememb.

Ankarloo (2012, 379) poudarja, da so predstavljale družbene reforme npr. v skandinavskih državah socialne demokracije eno od ključnih razlik med revolucionarnim marksizmom in reformističnim revizionizmom. Vendar v modelu socialno tržne družbe socialna zaščita ni smela slabiti ekonomske motivacije, sistem socialne varnosti pa ni smel ovirati dinamike svobodnega trga, razredna in premoženjska struktura družbe je bila zgolj zmehčana. Upravičena je tudi kritična ost Burcar (2015, 87, 88), ki opozarja, da

za skandinavski model npr. na področju izgrajevanja javne varstvene mreže v najboljšem primeru velja, da varstveno in vzgojno delo še vedno spada na področje zasebnega in polformalnega, zato ostaja oblika patriarhalnega modela, vključno z visokimi (tudi nad 50 %) deleži žensk, zaposlenih le za polovični delovni čas.

Po mnenju Podvršič (2020) je bil eden od ključnih predpogojev za krepitev socialne države in keynesijanski tip kapitalizma politični: strah pred širjenjem socializma, močno delavsko gibanje in geopolitična vloga Rdeče armade pri zmagi nad fašizmom in nacizmom ter vzpon Sovjetske zveze kot velesile. Vendar opozarja, da so se nedaleč od keynesijanskega tipa socialne države odvijali intenzivni antikolonialni boji zoper okrutni sistem izkoriščanja. Tam se je taisti kapitalizem kazal s svojim grdim, militaristično-imperialističnim obrazom, česar ne moremo zgolj enostavno zgodovinsko spregledati.

Keynesijanska gospodarska politika kapitalizma z večjo vlogo države pri razporejanju bogastva ter zmanjšanimi dobički najbolj bogatih se je v gospodarsko razvitih in bogatih državah izvajala v obdobju »velike depresije« (trideseta leta 20. stoletja) in pod pritiskom radikalne sovjetske »socialistične« alternative. Vendar sta tudi v tem obdobju trg in dobiček ostala ključna temelja gospodarske aktivnosti. Nemudoma po zmanjšanju tempa gospodarske rasti in s tem povezani krizi akumulacije kapitala ter kasneje še po propadu sovjetske inačice socializma pa so kapitalistične elite zgornjega enega odstotka prebivalstva ovrgle keynesijansko ekonomsko politiko iskanja kompromisa med kapitalom in delom ter do delavcev agresivno stopile na pot neoliberalnega modela globalizacije in maksimizacije lastnega dobička. Zveza med rastjo produktivnosti in rastjo delavskih plač je bila v bogatih državah kmalu po letu 1970 prekinjena, delavske plače stagnirajo, čeprav produktivnost še naprej narašča (Graeber, 2014, 558, 559). Kupovanje »koščka kapitalizma« delavskega razreda, torej življenje vsaj nekoliko nad golim preživetjem, je bilo možno zlasti s kreditnimi karticami, s tveganimi hipotekarnimi posojili in oderuški obrestmi. Po mnenju Krašovca (2013b, 174) se zgodovinsko doseženi standard delavskega razreda (v širšem pomenu) glede potreb po dobrinah, zdravju, izobrazbi, kulturi v neoliberalizmu zapolnjuje z zadolževanjem gospodinjstev.

Neoliberalni kapitalizem je zlasti v kriznem obdobju in po propadu modela realnega socializma vztrajno opuščal z delavskimi in sindikalnimi boji pridobljene socialne pravice. V kriznem letu 2008 so se vlade bogatih zahodnih držav namesto oživljanja gospodarstva in pomoči dejanskim žrtvam krize (nižji in srednji socialni sloj) odločile za pomoč nasedlim bankam, za ohranjanje in povečanje dobičkov, bogastva ozke elite. Konservativne, liberalne in praviloma tudi socialnodemokratske politične stranke so takšen način »reševanja« krize podprle.

V letu 2016 je bila ekonomska neenakost med državami sveta zelo velika, Evropa pa je bila makroregija, kjer je 10 % najbolj bogatih zaslužilo 37 % dohodka, kar je najmanjša razlika (61 % – Bližnji vzhod). Ekonomske razlike so se zelo povečale v Rusiji, Indiji in na Kitajskem, po letu 1980 pa se je tudi v državah Evrope ekonomska neenakost zmerno povečala. Delež 1 % zelo bogatih v nacionalnem dohodku se je v zadnjem obdobju zelo

povečal v ZDA (leta 2014 – 39 %), v obdobju 1995–2015 pa se je izjemno povečal (podvojil) na Kitajskem (od 15 % na 30 %) in v Rusiji (od 22 % na 43 %). Delež privatnega kapitala v nacionalnih dohodkih se na splošno povečuje, delež javnega kapitala pa zmanjšuje, države so sicer bolj bogate, vlade pa postajajo vse bolj revne (World Inequality Report, 2018).

Če bi bila politika res skrb za javni blagor, potem bi po mnenju Gržana (2016, 28) s svojimi določitvami preobilje najbolj bogatih usmerili k tisti množici posameznik in posameznikov, ki so v svoji revščini oropani temeljnega človeškega dostojanstva, pa tega ne naredijo. Naravno logiko pravičnosti so nadomestili z »znanstvenim« ekonomsko-političnim zaslepljevanjem, upravičevanjem svojih (za nemočno ljudstvo) izdajalskih potez. Ustvarili so sistem, ki sistematično napihuje bogastvo elite, na račun tistih, ki jih duši – ne le ljudi, tudi planeta, na katerem živimo! Mi pa naj bomo celo hvaležni za drobtinice, ki jih dobivamo ... Knjiga patra Gržana iz leta 2016 ima sila pomenljiv naslov: *Vstanimo v suženjstvu zakleti!*

Breznik in Močnik (2013, 111) poudarjata, da je keynesijanska socialna država v razmerah polne zaposlenosti, stalnih delovnih razmerij, velike koncentracije delavstva v tovarnah, tovarniške discipline in hierarhije razredni boj usmerila v boj za »pravice iz dela«. V nasprotju s tem pa je neoliberalna pravna intervencija svoj »ekonomsko-juridični kompleks« vzpostavljala s stališča kapitala, ne s stališča mezdnega delavstva. Porabnika, ki je hkrati producent v keynesijanskih razmerah, je v neoliberalizmu nadomestil podjetnik. V neoliberalni situaciji je tako razredni boj izključen iz ideološkega obzorja: delavec zdaj ne prodaja delovne sile, temveč investira svoj (izobrazbeni, kulturni, socialni) kapital (Breznik in Močnik, 2013, 113).

Slavoj Žižek (2007, 125) ugotavlja, da se danes veliko problemov opisuje kot problem netolerance, ne pa neenakosti, eksploatacije ali nepravičnosti. Razumevanje družbene enakosti in pravičnosti (ekonomske, socialne in politične) in njunega razmerja je odvisno od tradicij državljanstva, ki segajo od liberalizma, komunitarizma, pa vse do širših posledic razmerja med svobodo in enakostjo itn. Zdravko Kobe (2016) navaja, da se delavski razred, ki so ga bogate države izvozile v »znojilnice« držav v razvoju, sedaj vrača nazaj, v spremenjeni podobi, ki jo je medtem prevzel v tretjem svetu. Tako razredno nasprotje postaja nekaj intimnega, saj so tisti, ki jih izkoriščamo – naši otroci, medgeneracijski dogovor je torej prelomljen (Kobe, 2016).

Na mestu pa je tudi opozorilo, da zmanjševanje široke dostopnosti do izobraževanja ključno vpliva na socialno mobilnost, na možnost izboljšanja socialnega položaja materialno nepriviligiranih slojev kapitalistične družbe. V humanih družbah bi morala biti vesplošna dostopnost izobraževanja, kulture in zdravstvene varnosti vrednota in pravica sama po sebi. Zaposlitev in primeren dohodek ter dostop do kakovostnih javnih storitev za vse so temelji ekonomske demokracije. Pisec se strinja tudi s stališčem Gostiše (2014b, 301), da naraščajoče probleme družbene neenakosti lahko v končni posledici odpravi pospešen razvoj ekonomske demokracije z vsaj enakopravnim položajem dela, delavcev v primerjavi s finančnim kapitalom, lastnikom kapitala. Vendar so za dosego družbene pravičnosti

potrebni še številni drugi ukrepi in mehanizmi, v začetni fazi je med njimi teoretično tudi radikalnejša obdavčitev najbolj bogatih, uvodoma na ravni države.

Tisti, ki so zadržali redno zaposlitev, s strahom opazujejo usodo svojih otrok, ki kljub doseženi solidni izobrazbi neprostovoljno krepijo razred prekariata. Ali je ideal polne zaposlenosti sindikalnega gibanja 20. stoletja torej »dosegljiv« le z vztrajnim zniževanjem plač in pristajanjem na mizerne dohodkovne razmere naraščajočega števila prekarcev? Klasični delavski sindikati žal niso bili sposobni ali voljni v svoje vrste nemudoma vključiti prekarnih delavcev, v veliki meri tudi zaradi dejstva, da so dejansko med prekariatom in proletariatom velike razlike tako v interesih kot v zavesti. Za proletariat je glavni nasprotnik delodajalec, za prekariat pa nesocialna država, saj večina prekarnih delavcev nima zgolj enega in stalnega delodajalca.

Velik del mednarodne ekonomije nadzorujejo lastniki zasebne ekonomije, predvsem ogromne korporacije z evangelijem o svobodnem trgu, tudi zato je profit pred ljudmi (Chomsky, 2005). Zahodni svet kapitala je takoj po koncu obdobja zanesljivih dobičkov zaradi stabilne in visoke gospodarske rasti začel opuščati socialno državo, da bi zadržal dobičke. Prav minimalna plača pa igra pomembno vlogo pri zmanjševanju plačne neenakosti (Piketty, 2014). Višina plače mora v vsakem primeru dosegati določen minimum, »prag dostojnosti«, in delavcem omogočati dostojen življenjski standard (Kresal, 2015, 191). Številni pripadniki srednjega razreda so v kriznih razmerah začetka 21. stoletja v zelo kratkem obdobju zdrsnili v skupino revnih.

Gostiša (2014b, 122) meni, da se bo treba odločiti med dvema razvojnima alternativama, torej med vizijo socialne države ali pa kreniti v drugo fazo razvoja ekonomske demokracije, ki naj bi z doseganjem ustrezne ekonomske pravičnosti bolj ali manj samodejno prinesla tudi večjo socialno pravičnost in družbeno kohezivnost. Brez dvoma udejanjanje ekonomske demokracije z etično pravičnejšo delitvijo ustvarjenega, participacijo zaposlenih pri dobičku povečuje raven ekonomske demokracije in socialne varnosti. Drži, da bistveno izboljšuje zlasti socialni položaj zaposlenih in je eden od ključnih, neobhodnih korakov k večji socialni pravičnosti, vendar ni edini in univerzalni družbeno-ekonomski mehanizem, ki vsem družbenim slojem omogoča vsaj minimalno socialno varnost, človeka vredno stopnjo materialnega blagostanja.

Zato sociolog Veljko Rus (1990, 12) upravičeno poudarja, da minimalne socialne varnosti prebivalstvu ne morejo zagotoviti niti družine niti delovne organizacije, ampak samo – država. Seveda pa se je treba zavedati dejstva, da je delež proračunskih državnih sredstev npr. za pokojnine, zdravstvo, šolstvo, kulturo, socialno politiko omejen, vendar mora biti prednostna naloga države, lokalnih skupnosti v vsakem primeru maksimalno angažiranje zagotavljanja dostojne življenjske ravni za vse prebivalstvo, kar med drugim omogoča sistem javnih, vsem dostopnih storitev, ne pa njihova privatizacija. Razen participacije zaposlenih pri dobičku podjetja in socialnih mehanizmov države pa je po mnenju pisca tretji pomemben vzvod ekonomske demokracije tudi solastništvo zaposlenih, delavcev in združništvo.

V zvezi s socializacijo kapitalizma se zelo pogosto omenja t. i. *ljudski kapitalizem*, ki se je v ZDA po letu 1960 dokaj hitro razširil. Takratni predsednik newyorške banke je pozval varčevalce, naj svojih sredstev ne hranijo v bankah, ampak naj jih vlagajo v delniške družbe ali v vzajemne sklade (Rus, 2009, 10). Leta 1998 naj bi že polovica ameriških družin imela individualne delnice ali pa vloge v vzajemnih skladih. Če bi večina prebivalstva vlagala v »biznis«, naj bi bilo konec razrednih bojev. Država naj bi pospešila razvoj delničarstva s sredstvi, ki bi jih postopno prenesla iz socialnih programov države, in s sredstvi državljanov, ki bi se sprostila iz davčnih olajšav. Drugi utemeljitelji ljudskega kapitalizma pa so zagovarjali dopolnjeni tip inkluzivnega ljudskega kapitalizma, kjer naj bi se delavsko delničarstvo razširilo še na dobavitelje, kupce, skratka na vse poslovne partnerje. Tako prebivalci naj ne bi več iskali varnosti v individualni zaščiti ali socialnovarstveni pomoči države blaginje, ampak v lastnini in v podjetništvu, v t. i. *delniški demokraciji* (Rus, 2009, 12).

Z vidika ustvarjanja pravične in integralne ekonomije zlasti v vaških, podeželskih skupnosti so upoštevanja vredne pozitivne izkušnje največje državljanske organizacije Sarvodaye (»blaginja za vse«) v Šrilanki. Korenine izvirajo iz gibanja *Sarvodaya*, ki ga je ob soočenju z imperializmom znotraj paradigme pacifističnega anarhizma v Indiji zasnoval Gandhi (Pepper, 1995, 157). Poudarjal je nujnost vrnitve k preprostemu, decentraliziranemu ekonomskemu sistemu indijskega podeželja in k pravični delitvi sadov podeželskega dela. Sarvodaya v Šrilanki je unikatni primer socialno-ekonomskega razvoja podeželja v smeri družbe blagostanja (preseganje države blagostanja), integralne ekonomske paradigme (ustvarjanje trajnostnih gospodarstev v 15.000 vaseh z 11 milijoni prebivalcev ter 670 lastnimi vaškimi bankami in lastno razvojno banko) s krepitvijo samozadostnosti, socialne ekonomije (ekonomija, ki presega ozko tržno tekmovanje), zaposlovanja in velikega napredka v zadovoljevanju desetih osnovnih potreb vsem prebivalcem (Lessem in Schieffer, 2010, 359). Tudi z vidika dograjevanja okoljsko in socialno pravično zasnovane družbe (enakost, solidarnost, vaška samouprava, sodelovalna demokracija, decentralizacija, nenasilje) je uporabna jasna in enostavna identifikacija Sarvodaye desetih osnovnih človekovih potreb, ki jih je treba zadovoljiti s pomočjo socialnih, ekonomskih in tehnoloških vzvodov za vse prebivalce (Lessem in Schieffer, 2010, 364):

1. čisto okolje;
2. čista in primerna vodna oskrba;
3. zadovoljiva količina oblačil;
4. uravnotežena prehrana;
5. enostavno stanovanje;
6. osnovno zdravstveno varstvo;
7. enostavne prometne zmogljivosti;
8. minimalne potrebe po energiji;
9. skupno in trajno izobraževanje za vse;
10. kulturne in duhovne potrebe.

Večina snovalcev družbene in okoljske alternative sodi, da je ekološka in družbena modernizacija sicer opuščena evropskega kapitalističnega modela blaginje in socialne države iz sedemdesetih let 20. stoletja najbolj primerna za izhod iz prevladujočega neoliberalnega kapitalizma trajne rasti in rastoče družbene neenakosti. Koncept kapitalistične države blaginje iz sedemdesetih let prejšnjega stoletja označuje temeljna notranja protislovnost, ugotavlja Eckersley (2019, 81). Na eni strani se država dojema kot ključni gradnik, ki ima interes varovanja kapitala, saj za svoje delovanje potrebuje tok dohodkov (zlasti davkov), ki jih zagotavlja akumulacija kapitala. V tem smislu naj bi država torej ščitila in ohranjala interese kapitalistične družbe. Na drugi strani pa je položaj države takšen, da se mora odzvati na javni pritisk in odpraviti negativne družbene in ekološke »stranske učinke« akumulacije privatnega kapitala. Zmogljivost države socialnega kapitalizma, da si z blaženjem teh problemov s pomočjo socialnih in varnostnih storitev zagotavlja legitimnost, pa je običajno odvisna od tega, ali lahko uspešno opravlja tudi nalogo ohranjanja akumulacije privatnega kapitala.

4.3 Univerzalni temeljni dohodek (UTD) in/ali univerzalne temeljne storitve (UTS) – ključna gradnika preživitvene stranice ekosocialnega kapitalizma?

Nizozemski delavski duhovnik in eden od snovalcev koncepta poštene trgovine ter solidarnostne ekonomije Francisco Van der Hoff Boersma (2014, 14) poudarja, da so v 21. stoletju vse države dolžne vsem svojim državljanom in državljanom, vsem družinam zagotoviti dostop do temeljnih življenjskih dobrin in storitev za dostojno, humano preživetje. Hrana, zdravje, izobrazba, zadovoljitev resnično temeljnih življenjskih potreb so ključne za odpravo revščine in predpogoj za srečnejše življenje. Po njegovem mnenju so vse druge dobrine in storitve nepotrebne, umetne stvari, ki jih vsiljuje potrošniški kapitalizem celotnemu svetu.

Zahteva po eksistencialnem (preživitvenem) minimumu zgodovinsko ni nova, saj je bil npr. že v Rimskem cesarstvu vsak državljan Rima upravičen (a samo na podlagi dodeljenega državljanstva), do določenega mesečnega odmerka žita. Tudi špansko-flamski renesančni humanist Juan Luis Vives (1492–1540) je izhajal iz prepričanja, da mora biti vse, kar je Bog ustvaril, enakomerno porazdeljeno med vse prebivalce Zemlje in zato nihče ne sme umreti od lakote. Poleg tega je menil, da mora biti pomoč dodeljena, še preden se zanjo rodi potreba (Korošec, 2018). Predlog določene oblike minimalnega dohodka pa se je prvič pojavil že na začetku 16. stoletja v knjigi *Utopija* Thomasa Mora (Gostiša, 2014b, 86). Zapisal je, da bi bilo treba vsem revnim zagotoviti sredstva za preživljanje, saj naj bi bilo »preprečevanje kraje bolj učinkovito kot boj s kradljivci«.

Utopični socialist Charles Fourier (1979, 310) je bil verjetno prvi, ki je resnično kompleksno postavil »zahtevo po minimumu« za preživetje kot temeljno človekovo pravico za dostojno življenje. Zapisal je, da je treba vsem zagotoviti minimalne materialne

pogoje, t. i. meščansko povprečje. Fourierev »minimum« je nekakšen predujem v obliki zagotovitve dostojnega življenja vsakemu delavcu, ne glede na njegovo delo (Brglez, 1979, 589). Rafal Wos (2017) pa med pionirje koncepta temeljnega dohodka uvršča Thomasa Paina, udeleženca francoske revolucije, ki je za ZDA leta 1797 predlagal ustanovitev državnega sklada, iz katerega bi vsak državljan ob doseganju starosti 21 let od države prejel »startni« denar. John Stuart Mill, na katerega je prav tako vplival Fourier, je leto dni kasneje predlagal zakonsko zajamčen dohodek brez preverjanja premoženjskega stanja posameznika. V razdeljevanju (distribuciji) naj bi bil najprej določen eksistenčni minimum za vsakega člana skupnosti, sposobnega za delo ali ne, t. i. ostanek produkcije pa naj se deli med tri elemente: delo, kapital in talent (Korošec, 2018).

Po navedbah Žižka (2010, 206) je prvi, ki je teoretično razvil zamisel temeljnega državljskega dohodka, brazilski ekonomist Antonio Maria de Silveira, ki je leta 1975 izdal knjigo z naslovom *Prerazdelitev dohodka*. Snovalec sodobne ideje univerzalnega temeljnega dohodka (UTD) Van Parijs (2004, 21) pojmuje UTD kot »dohodek, ki ga država v enotni višini in v rednih presledkih plačuje vsakemu odraslemu članu družbe«, je brez-pogojni, univerzalni dohodek na ravni posameznika, izplačan je ne glede na dohodke iz drugih virov in ne zahteva »pripravljenosti za delo« (Van Parijs in Vanderborght, 2012). V vsakem primeru bi UTD pomagal vsem, ki bi se zaradi gospodarskih in političnih okoliščin znašli v nezavidljivem položaju. Svetovno združenje za uvedbo UTD ga je opredelilo takole: država z UTD zagotavlja vsakemu posamezniku temeljno raven dohodka ne glede na premoženje ali zaposlenost ter tako učinkovito preprečuje širjenje revščine, zagotavlja avtonomijo posameznika ter njegovo delovno motiviranost in iniciativnost, hkrati pa poenostavlja vladne socialne politike (Korošec, 2010, 3).

Ideja UTD po mnenju Korošec (2010) temelji na filozofskih in etičnih predpostavkah evropskega humanizma in definiciji Svetovnega združenja za uvedbo temeljnega dohodka:

1. človek je v prvi vrsti član skupnosti, ki ne sme dopustiti, da njeni člani umirajo od lakote;
2. preživetje posameznikov je prioriteta pri prerazporejanju (redistribuciji) skupnega bogastva;
3. upravičenost do tega izhaja iz pripadnosti določeni skupnosti (npr. državi) in iz skupne lastnine te skupnosti (ozemeljske, ekološke, družbene in intelektualne);
4. država z UTD zagotavlja vsakemu posamezniku temeljni dohodek (ne glede na premoženje ali zaposlenost).

25. člen Splošne deklaracije človekovih pravic OZN (1948) izrecno podčrtuje pravico vsakega človeka in članov njegove družine do dostojnega materialnega standarda, ki vključuje hrano, obleko, stanovanje, zdravstveno varstvo in potrebne socialne storitve. Navedena človekova pravica je pravzaprav civilizacijski poziv za udejanjanje zagotovljenega UTD. Zlasti v okviru konceptov prenovljenega socialnega modela tržnega kapitalizma se torej

v teoriji in trenutno zgolj vzorčno tudi v praksi počasi dograjuje eden od možnih ključnih, alternativnih državnih mehanizmov socialne politike, kot oblika kompenzacije pogojev za dostojnejše življenje. Omogočil naj bi univerzalno uveljavljanje načela večje socialne pravičnosti, dohodkovne varnosti in svobode, zmanjševanja družbene neenakosti.

Van Parijs (2017) predlaga, da bi bil UTD enak za isto starostno skupino. Enak bi moral biti za odrasle, enak ne glede na njihovo premoženje, izobrazbo, spol in delo, ki ga opravljajo, pa tudi za otroke bi moral biti enak. Vendar dopušča, da bi lahko prišlo do razlik v višini UTD med odraslimi ljudmi in otroci. Tako so npr. v Švici predlagali, da bi otrok UTD dobil v višini ene četrte UTD odraslega. V vsakem primeru bi UTD pomagal vsem, ki bi se zaradi gospodarskih in političnih okoliščin znašli v nezavidljivem položaju, da bi se preusmerili in našli boljšo dohodkovno rešitev. Žižek (2010, 204) pa vrednoti temeljni (državlanski) dohodek kot rento, ki omogoča dostojno preživetje vsem državljanom, ki so brez drugih virov.

Van Parijs je na vprašanje, ali je s svojim UTD »prepričan socialist«, leta 2012 odgovoril takole: »Ne, ker socialisti zagovarjajo družbeno lastnino nad produkcijskimi sredstvi, v kar ne verjamem. Prepričan sem, da socializem zaradi tega razloga ni alternativa kapitalizmu in da je človeštvo obsojeno na zasebno lastnino. Verjamem pa v različne oblike kapitalizma. Žal je ta, v katerem trenutno bivamo, ne le nepravilna, ampak tudi samouničujoča. Namesto demokratičnih držav, ki bi vzpostavile nadzor nad trgom, imamo države, ki so izpostavljene trgu. Trg diktira pogoje in je vedno bolj tekmovalen na račun šibkih« (Gostiša, 2014b, 86).

Po mnenju Tanje Rener (2004, 153) je ključni argument za UTD zavzemanje za pravičnost, ki bi zagotavljala dejansko svobodo za vse. Člani skupine Laibach (2016) podpirajo pravočasno uvedbo UTD, pa tudi kakšno drugačno pravičnejšo prerazporeditev finančnega kapitala, vendar možnost uvedbe UTD uvrščajo med – neke vrste čudeže. Strah, da bi se z njegovo uvedbo razpaslo brezdelje, po njihovi sodbi ni upravičen, ker so ljudje v principu kreativna bitja in morajo ves čas nekaj delati. To tudi sicer počnejo, le da za svoje delo večinoma niso pravično plačani. Sicer pa je brezdelje še vedno praviloma izključno privilegij bogatih, ki za to početje prav gotovo tudi niso pravično plačani, moralno pa bi biti privilegij vseh. Četrta industrijska revolucija oziroma stroji sami po sebi niso problem, dejansko naj bi stroji v sodelovanju z ljudmi omogočili, da bi vsi živeli bolj polno in kvalitetno življenje, in če to ni tako, smo krivi samo ljudje sami, ki razmišljamo – kot stroji (Laibach, 2016).

Boljka (2011) je večplastno ovrednotil meje in možnosti implementacije UTD. Izhaja iz predpostavke, da procesi postmodernizacije z generalizacijo negotovosti družbeno-ekonomske realnosti zahtevajo nujnost reformiranja države blaginje. Prehod od t. i. organiziranega v neorganizirani kapitalizem je spodkopal obstoječe evropske modele države blaginje (ožje vzeto – model socialne države) in njihove sisteme socialne varnosti. Države blaginje lahko ohranijo politično legitimnost zgolj z novimi, inovativnimi in

učinkovitimi sistemi, mehanizmi za učinkovito upravljanje z novimi tveganji, ki bodo temeljili na drugačnih principih prerazporeditve in zagotavljanja socialne varnosti. Eden od načinov, konceptov reformiranja socialne politike in radikalnega zmanjšanja ekonomske negotovosti je tudi predlog UTD, ki v določeni meri postavi pod vprašaj samoumevnost družbene središčnosti obstoječega sistema plačanega dela, ki izhaja iz delovne etike. S tega vidika pomeni UTD grožnjo zabetoniranemu prepričanju o plačanem delu, družbeni pravičnosti, družbeni neenakosti in svobodi kot bistvenih prvinah delovanja in ohranjanja obstoječega kapitalističnega sistema (Boljka, 2011, 5).

Tudi zaradi migracijskih in ekonomsko nevzdržnih posledic bi bilo treba po mnenju Fajfarja in Taškar Beloglavec (2014) ob odsotnosti UTD v sosednjih državah njegovo prejetje pogojiti bodisi s potrebnim stalnim prebivališčem ali celo državljanstvom. Korošec (2010) pa je v predlogu uvedbe UTD v Sloveniji (v enotni mesečni višini 300 evrov na osebo) predlagala, da naj bi ga prejeli vsi državljani in stalni prebivalci Slovenije, ki živijo v Sloveniji deset let, od tega neprekinjeno zadnjih pet let. Možnost prejetja bi tako dobili tudi tisti, ki nimajo državljanstva, vendar v tem okolju živijo in ustvarjajo. Izrecno velja poudariti, da se po njenem konceptu UTD redno zaposlenim in upokojevcem z višjimi pokojninami od predlagane mesečne vsote UTD ne bi izplačeval. Zato dejansko ne bi bila potrebna dodatna finančna sredstva, odpravljene pa naj bi bile nekatere ključne socialne podpore. Opravljena bi bila knjižna pretvorba (glavarina), saj naj bi UTD plačevala država, ne pa delodajalci. S tem bi bilo zagotovljeno, da ob prenehanju delovnega razmerja ne bi prihajalo do problemov, UTD bi dotični, ki je ostal brez zaposlitve, nemudoma prejel.

Razen podpore UTD kot novemu instrumentu socialne varnosti pa se pojavljajo tudi pomisleki in nasprotovanje njegovi potencialni uvedbi. Tako Husson (2011, 142) iz različnih razlogov (tudi finančnih) nasprotuje uvedbi t. i. univerzalnega dohodka, saj naj bi njegova uveljavitev med drugim zanimala prizadevanja za pravico do univerzalne zaposlenosti, do vrnitve k modelu polne zaposlenosti (zahteva po delu za vse), ki naj bi na svetovni ravni združeval vse delavce, zaposlene in brezposelne. Univerzalni dohodek je po njegovem mnenju pristajanje na hipotezo o neizogibnem krčenju sfere plačanega dela, razglašča ga za – površinski radikalizem. Po njegovi sodbi obstaja celo nevarnost, da bo zato nastala dualistična družba, v kateri bodo na eni strani odrinjeni od dela prejeli kompenzacijski (skromen) dohodek, na drugi strani pa bodo zaposleni imeli zaposlitve in zato višji dohodek, ki pa bo podvržen pritisku s strani odrinjenih.

Napačno naj bi bilo, da se sfera plačanega dela prepušča njenim zdajšnjim gospodarjem in išče osvoboditev zunaj dela, torej z uvajanjem temeljnega dohodka, meni Husson (2011, 143, 144). Navaja Marxovo tezo, da je pravica do dela dejansko pravica do moči nad kapitalom, za močjo nad kapitalom pa je prisvojitve proizvodnih sredstev in njihova podreditve združenemu delavskemu razredu, torej odprava mezdnega dela, kapitala in njunih medsebojnih odnosov. Po njegovem mnenju je torej napačna strategija,

da se poskuša spodkopavati kapitalizem z zahtevo po univerzalnem dohodku, ne da bi se dotaknilo ključnih mehanizmov za spremembo osnovnih družbenih odnosov, kot so npr. skupna pravica do zaposlitve, spremembe trenutne delitve bogastva, zahteve po skrajšanju delovnega časa, zavrnitev delodajalske moči nad zaposlitvami in delovnimi pogoji itn. (Husson, 2011, 145).

Husson (2011, 135) sodi, da je družba z UTD obsojena na neizprosni dualizem: na eni strani so tisti, ki imajo delo, na drugi strani pa tisti, ki imajo samo dohodek. Vprašuje se, kakšen družbeni mehanizem bo odločal, kdo bo imel ta ali drugačen status. Obenem naj bi vsak nov porast produktivnosti skrčil število zaposlitev in bi tako težavo samo še zaostрил. *Geslo »dohodek pripada vsem« naj bi nadomestilo geslo »zaposlitev je pravica«* (Husson, 2011, 126). Zaradi napredka produktivnosti in uvajanja vse večjega števila robotov v proizvodnjo in storitve pa po nekaterih napovedih naj ne bi bilo več dela za vse, vsaj ne tistih oblik dela, ki jim je pripoznana tržna vrednost. Vendar se npr. tudi v socialnodemokratski, ozelenjeni frakciji demokratske stranke ZDA (Bernie Sanders) namesto UTD postavlja v ospredje koncept državno zagotovljene zaposlitve (*job guarantee*). Obenem se kot najbolj vprašljiva izpostavlja tista inačica koncepta UTD, po kateri naj bi ga kot dodaten denar k dohodkom (plače, rente itn.) prejemale tako premožni kot tudi revnejši sloji. Z vidika zmanjšanja ekonomskih in socialnih razlik ter z vidika finančne vzdržnosti državnega proračuna je torej primernejša inačica UTD, ki jo predlaga Valerija Korošec (2010), kjer dejansko celotni ali »manjkajoči« del UTD prejmejo zgolj prebivalci, katerih prejemki so pod višino UTD, pri vseh drugih prebivalcih pa gre zgolj za drugačno administrativno knjiženje. Poudariti pa velja, da je njena predvidena višina mesečnega UTD (300 evrov) bistveno pod pragom revščine v Sloveniji, obenem pa bi uvedba UTD povzročila ukinitvev nekaterih pomembnih mehanizmov socialne zaščite.

Johanisova in Wolf (2012, 568) sodita, da UTD sam po sebi ni dovolj za demokratično participacijo v ekonomiji, bolj sta naklonjena že preizkušenemu modelu razpršenega lastništva v podjetjih, ki ga je za uresničevanje koncepta države blaginje podprl tudi Veljko Rus (1990). Zaradi načel brezpogojnosti (velika grožnja delovni etiki), univerzalnosti, individualnosti model UTD s težavo pridobiva potrebno politično podporo tako na desni kot na levi politični strani (Boljka, 2011). Ugovori desne politične tradicije postavljajo nasproti UTD koncept osebne odgovornosti za lastno blaginjo, »nemoralnost« brezpogojnega prejemanja socialnih prejemkov. Ugovori klasične leve politične tradicije pa proti uvedbi UTD praviloma izpostavljajo model polne zaposlenosti, npr. z državno zagotovljeno zaposlitvijo.

Med zelo heterogene podpornike koncepta UTD se uvrščajo različne družbene in politične skupine, zato dejansko ni možno natančno opredeliti socialnega porekla široke in pisane fronte zagovornikov UTD. Žižek (2010, 204) pa sodi, da je sicer »kočljiv« UTD bržčas edina izvirna ekonomska ideja leve v zadnjem obdobju. Pomenljivo je dejstvo, da se celo vodilna politika OECD vsaj besedno več ne ograjuje od možnosti, da

bi se s pomočjo UTD oblačila neenakost in zaposlitvena negotovost zaradi negativnega zaposlitvenega vpliva digitalnih tehnologij, umetne inteligence, avtomatizacije (Science, Technology and ..., 2016, 58).

Ocena podpore ali nasprotovanja, omejitev in možnosti uvedbe UTD kot alternativne državne socialne politike v socialnodemokratskem, konservativno-korporativističnem in liberalnem tipu države je izluščila naslednje zaključke (Boljka, 2011):

- *Švedska (socialnodemokratski tip)*: prevlada koncepta delovne blaginje s podporo socialnemu modelu polne zaposlenosti in univerzalnosti socialnih pravic, aktivna politika zaposlovanja, sistem socialnega varstva s prepletom socialnega zavarovanja in socialnih pravic, univerzalna dostopnost javnih storitev (izobraževanje, zdravstvo, socialnovarstvene storitve) – torej zelo velike ovire udejanjanju UTD zaradi temeljnega nasprotja med sistemom plačanega dela in brezpogojnostjo UTD;
- *Nemčija (konservativno-korporativistični tip)*: delovanje po načelu vzajemnosti oziroma recipročnosti (»več vlogaš, več dobiš«), vezanost socialnih pravic na družbeni razred in status, diferencirane sheme socialnega zavarovanja na načelu nepogrešljivosti »zaslužnostnega« principa (vplačila v sisteme socialnega zavarovanja), središčna vloga delovne etike, zagotavljanje socialne varnosti delavcev v funkciji ohranjanja stabilnosti družbenega sistema – UTD kot družbeno relevantna problematika, vendar velika ovira pri poskusih njegovega uvrščanja (v idealni obliki) v sfero političnega odločanja;
- *ZDA (liberalni tip)*: interes kapitala za ohranjanje velikih razrednih razlik, individualna odgovornost posameznika za lastno socialno varnost, zelo omejena in stigmatizirana državna socialna podpora, pripisovanje moralnih vrednosti in stigmatizacija upravičencev do socialnih prejemkov kot mehanizem discipliniranja in regulacije vzorcev njihovega obnašanja – malo verjetna uvedba UTD v idealni obliki, toda konkretna zgodovinska tradicija poskusov uvedbe in prisotnosti delnega UTD (npr. stalni aljaški sklad), vendar brez želje po redefiniciji družbene središčnosti plačanega dela.

V vseh tipih držav je torej ključni razlog večjega ali manjšega nasprotovanja idealni (popolni) obliki UTD vztrajanje na ohranitvi družbene središčnosti plačanega dela, v državah tradicije socialne demokracije in sicer usihajoče države blaginje (Švedska) pa je (primerjalno med tipi držav) največji odpor do UTD zaradi njihovega poudarjanja izjemnega pomena polne zaposlenosti kot hrbenice socialne države (države blaginje). Boljka (2011, 232) domneva, da je kapitalistični sistem dovolj prilagodljiv, da bi kompromisne oblike UTD zlahka vključil v lastne mehanizme delovanja. S tega vidika je jasno, da morajo zagovorniki UTD, če želijo postaviti pod vprašaj družbeno središčnost plačanega dela in izvesti celotno reformo države blaginje, zahtevati udejanjanje UTD v njegovi idealni, popolni obliki (brezpogojnost, univerzalnost, individualnost, trajnost).

UTD po mnenju Boltina (2005) dejansko ne posega v tržno (kapitalistično) ekonomijo, vendar naj bi bil v okviru kapitalizma najustreznejši mehanizem za doseganje dostojnejšega življenjskega standarda in socialne varnosti. Tudi Piketty (2015, XIII) sodi, da je tradicionalni antagonizem med levico in desnico postal manj izrazit, vse odkar se nekateri z leve zavzemajo za uvedbo UTD, financiranega z davki in do katerega bi bili upravičeni vsi. Ta ukrep namreč ne zahteva neposrednega poseganja v tržni mehanizem in se od Friedmanovega negativnega davka dejansko razlikuje le po merilu obsega.

Renata Salecl (2017, 28) navaja, da je brazilski predsednik Lula da Silva uvedel univerzalno denarno podporo za državljane, ki nimajo nobenih dohodkov. S to denarno podporo je na eni strani dobil seveda veliko podporo revnih volivcev, povečanje kupne moči pa je omogočilo razcvet potrošništva in tako posredno bogatenje najbogatejših. Problem strategije Lule da Silve je po mnenju Salecl bil v tem, kdo bi lahko bil idealni potrošnik. Raziskave so namreč pokazale, da če je prejemnik denarja v družini moški, denar običajno porabi za alkohol, medtem ko ženske ravnajo bolj racionalno in kupijo dobrine za otroke (Salecl, 2017, 29).

Gostiša (2014b, 116) predlog za UTD razume kot verjetno najbolj radikalno inačico ideje socialne pravičnosti. Vendar po njegovi sodbi ideja UTD za zdaj kljub vsemu še nima realne ekonomske podlage, v doglednem času pa naj ne bi imela tudi ustrezne moralne podlage. Gostiša (2014b, 116) glede na svoja pozitivna stališča do uvajanja ekonomske demokracije nenavadno ostro zavrača UTD, saj sodi, da »nekomu, ki zaradi svojega lagodnega življenjskega sloga, za katerega se je odločil, ali zaradi drugih lastnih interesov preprosto noče delati, »družba« na dani stopnji ekonomskega razvoja [...] ni dolžna ničesar, niti nekakšnega UTD« (Gostiša, 2014b, 11). Izjema so tako ali drugače »hendikepirane« osebe, ki se brez lastne krivde s svojim ekonomskim angažiranjem niso sposobne samostojno preživljati. Pred drugo svetovno vojno je tudi krščanski socialist Andrej Gosar (1933; 1935), sicer odločen zagovornik socialnih pravic delavcev, zavrnil idejo o univerzalnem prejetanju določenega dohodka – brez delovnega vložka posameznika (»brez dela ni jela«).

Ključni pomisleki, razlogi proti uvedbi UTD so po mnenju Tanje Rener (2004), ki sicer zagovarja njegovo uvajanje, praviloma naslednji: zgolj kozmetična omilitev neoliberalno zasnovane naraščajoče družbene neenakosti, za državo velik finančni izdatek, »nagrajevanje« brezdelnosti. Husson (2011, 142) opozarja, da uvedba UTD (zanj je lahko zgolj zasilni socialni ukrep) zanika prizadevanja za uveljavitev koncepta polne zaposlenosti, dela za vse, ki naj bi bil bistveno bolj primeren socialni ukrep, mehanizem. Igor Pribac (2004; 2011) pa podčrta potrebnost UTD v časih, ko socialna država umira na obroke. V vsakem primeru so nujne ne le strokovne razprave, temveč vzorčni poskusi uvajanja delnega ali celostnega UTD za posamezne skupine prebivalcev, v določenih lokalnih skupnostih itn. Tej Gonza (2022) upravičeno poudarja, da UTD sicer ne ukinja privatne lastnine in je zato samo *ad hoc* poseg v družbeno nepravičnost. Morda pa je UTD prvi korak v tisti pravi socializem, ki bi zagotovil ustvarjalni individualizem, zaključuje Gonza (2022).

Vsevropsko družbeno in politično gibanje DiEM25 ni naklonjeno uvedbi socialnega mehanizma UTD, če bi bil zasnovan na davkih. Po njihovem mnenju naj bi davčno zasnovani UTD spodkopaval obstoječo državo blaginje in sejal seme nasprotovanj med revnimi delavci in brezposelnimi. *Gibanje DiEM25 torej namesto UTD predlaga uvedbo socialnega mehanizma UTDi (universal basic dividend), zasnovano na donosih kapitala in vključuje tudi postavko, da davki ne smejo biti legitimen vir financiranja takih socialnih mehanizmov* (European New Deal, 2017, 19). Gibanje predlaga za uvedbo in delovanje UTDi naslednjo enostavno politiko (European New Deal, 2017, 19):

- sprejem ustrezne zakonodaje, da se bo UTDi plačal vsaki evropski državljanke in državljanu iz skladov, združenih v evropskem delniškem depozitu;
- sredstva v depozit naj bi prihajala kot deleži finančnih tokov npr. iz začetnih javnih ponudb, dohodkov naraščanja kapitala korporacij, kupljenih sredstev, izpeljanih pravic do intelektualne lastnine in do splošno znanih monopolov.

Predlagani UTDi naj bi bil neodvisen od mehanizmov socialne varnosti, kot so npr. tudi izplačila v primeru brezposelnosti. Zato ne pomeni nadomeščanja države blaginje, ampak daje vsakemu državljanu pravico do denarnega donosa. V tem trenutku pa ostaja med drugim odprto vprašanje glede realne višine tako zbranih sredstev za dostojno višino UTDi. Tudi glede na finančno negotovost donosov kapitala velja poudariti, da med socialnima mehanizmoma UTD in UTDi ne gre za razlike v potrebi, (ne)umestnosti brezpogojnega in univerzalnega prihodka, temveč bolj za temeljno razliko v načinu financiranja, saj naj bi se UTD financiral z davki, UTDi pa zlasti z donosi kapitala.

Izpolnitev pogojev pravične (pravičnejše – mnenje pisca) družbe in koncepta resnične (in ne zgolj formalne) svobode po mnenju Boljke (2011, 66) zahteva preoblikovanje kapitalističnega družbeno-ekonomskega sistema v sistem, ki bi bil sposoben vpeljati najvišji možni brezpogojni UTD, hkrati pa naj bi bil ekonomsko sposoben vzdrževati stroške uvedbe takšnega sistema. Podčrtati velja, da UTD odpravlja samoumevnost sistema meznega dela, ohranja pa hierarhičnost razrednih in drugih odnosov med socialnimi skupinami, ohranja prevlado kapitala, nemotenega delovanja trga, trde konkurenčnosti, ne načena vprašanj o vsemogočnosti koncepta privatne lastnine, okoljske trajnosti itn.

Po mnenju ekonomista Bogomirja Kovača (2013a) bo potrebna drugačna razdelilna vloga države in s tega vidika je predlog UTD in nanj vezanih družbenih sprememb dobra alternativa. Upravičeno se namreč postavlja vprašanje, ali bo možno socialno državo uresničevati še naprej zlasti na osnovi modela polne zaposlenosti (tudi v primeru delitve delovnega mesta) in klasičnih prijemov socialne politike. Vse manj je t. i. klasičnih industrijskih rednih služb, vse manj jih bo zaradi tehnološkega razvoja tudi v prihodnosti. Ni možno torej hkrati doseči polne zaposlenosti in racionalizacije, ki zmanjšuje število delavcev. Dosedanja socialna država je socialno varnost vezala na polno zaposlenost, pri visoki brezposelnosti pa navedeni sistem ne deluje več (Korošec, 2010, 9). Tehnološki

razvoj je dosegel raven, na kateri je delo ljudi vse manj potrebno, saj vse manj ljudi opravi vse več dela (Gerlič, 2011, 290). Že dolgo napovedana »petinska družba« je pred vrati, petina za delo sposobnih ljudi ne more več dobiti zanesljive zaposlitve. Debenjak (2010, 164) poudarja izjemen pomen javnih del za zmanjšanje brezposelnosti, toda vidi v ideji »državljskega dohodka« pomemben vzvod za reševanje socialnih problemov. Vendar na osnovi reakcij vlad sodi, da bo ideja ostala za obdobje po izteku kapitalizma.

Ampak zahteva po univerzalnem dohodku kljub temu pomeni kritiko kapitalizma, saj prinaša erozijo kanoniziranega mezdnega dela. Vendar se morajo podporniki UTD zavedati, da je tudi idealni UTD nepopoln ukrep, ki ne bo odpravil vseh sistemsko-družbenih in kulturnih mehanizmov kapitalizma, ki povzročajo družbeno neenakost (Boljka, 2011, 232, 233). Po mnenju Ritovška (2012, 20) se je treba zavedati, da se UTD uveljavlja znotraj sistema tržnega gospodarstva, ki še vedno deluje na ravni globalne konkurence.

Tudi Felber (2012, 183), utemeljitelj inovativne ekonomije skupne blaginje oziroma ekonomije za skupno dobro, znotraj obstoječih gospodarskih sistemov priporoča uvedbo UTD, saj je veliko ljudi na robu družbe ogroženih. V predlagani družbi ekonomije skupne blaginje pa naj bi prišlo do sistemskih sprememb, ki bi omogočale vsem možnost dela, tudi zaradi krajšega delovnega časa (30–33 ur na teden) in enega prostega leta po devetletnem obdobju zaposlitve. Vsem tistim, ki bi ostali izven možnosti pridobivanja dohodka, pa bi bil zagotovljen t. i. solidarnostni dohodek. Podobno stališče zastopajo tudi številni snovalci modela trajnostne ekonomije kot ekosocialne inačice kapitalistične ekonomije, ki zagovarjajo brezpogojni državljanski dohodek kot minimalni dohodek za zdravo življenje, za kritje potreb po hrani, fizični aktivnosti, bivališču, socialnih povezavah, prevozu, zdravstveni zaščiti itn. (Enough is Enough ..., 2010, 62).

UTD je po mnenju pisca v veliki meri sicer zasilen, a hkrati emancipacijski socialni ukrep, ki v določeni meri blaži revščino in nekoliko povečuje socialno varnost, vendar hkrati obranja kapitalistični, do narave in sočloveka izkoriščevalski družbeno-ekonomski sistem. V svojem bistvu je UTD torej znotraj kapitalizma neke vrste nadomestek družbe polne zaposlenosti, ki naj bi ob primerni višini le omogočal vsaj skromno materialno preživetje. Popović (2018) sodi, da sta najprepričljivejša argumenta v podporo UTD zmanjšanje tesnobe zaradi osnovnih finančnih potreb in izboljšanje enakosti možnosti. Najbolj pogosta kritika UTD pa je ta, da bi ljudi demotiviral za delo, toda raziskava je pokazala, da bi le 4 % prebivalcev prenehalo delati (Popović, 2018). Korektno zasnovana uvedba UTD naj ne bi le spodbujala zaposlovanja po svetu, temveč pripomogla zlasti k osvoboditvi plačanega dela.

Pravica do lenobe je tradicionalno veljala le za bogate, na drugi strani pa so se revni bojevali za dostojne plače in delovne razmere, za socialno varnost v primeru brezposelnosti ali bolezni, za univerzalno zdravstveno zaščito in za druge pogoje dostojnega življenja. Ideja, da bi tudi revnim zagotovili brezpogojni prihodek za dostojno življenje, je zato po mnenju Varoufakisa (2016b) pravzaprav neke vrste prekletstvo ne le za bogate in mogočne, temveč tudi za delavsko gibanje, ki poudarja etiko na osnovi vzajemnosti,

solidarnosti in prispevka k družbi. Guy Standing (2018, 270) se ne strinja s tistimi, ki vidijo v uvedbi UTD podporo množici lenuhov. Vprašuje se, ali je treba UTD zavračati zaradi tega, ker je nekaj lenih. Poudarja, da se velika večina ljudi ne bi zadovoljila z življenjem samo od temeljnega prihodka, saj želijo ustvarjalno delati, izboljšati svoje materialno in socialno življenje. Omogočiti sočloveku osnovno varnost ne bi smeli pogojevati z nekakšnimi moralistično določenimi vedenji (Standing, 2018, 271).

Predlogi UTD so po svetu različni po višini vsote, viru financiranja, obsegu upravičencev, zmanjšanju drugih transferjev itn. To so načelne in praktične dileme ter razmisleki, ki jih mora ob uvedbi UTD razrešiti vsaka družba. Če se želi resnično zagotoviti eksistenčna varnost, je potreben UTD v višini eksistenčnih stroškov (Korošec, 2010). Če se resnično želi izkoreniniti revščino, je treba višino UTD sistemsko vezati na prag revščine. Ta dohodek mora zagotoviti vsaj kritje osnovnih eksistenčnih stroškov povprečnega posameznika, zato se zdi v tem trenutku (krize in trenutne kulturne paradigme) smiselno vztrajati predvsem pri cilju zagotavljanja minimalne eksistenčne varnosti – in imeti pri tem v mislih osnovne eksistenčne potrebe, kot je potreba po hrani in strehi nad glavo (Korošec, 2010, 40). Druge temeljne potrebe, kot sta npr. zagotovljena osnovna zdravstvena oskrba za tiste, ki si je ne morejo plačati sami, in za otroke npr. potreba po izobraževanju, seveda s tem predlogom niso izvzete.

Mencinger (2015a; 2015b) poudarja, da je imel leta 2004 kar nekaj pomislekov glede UTD, toda glede na stanje leta 2015 bi si lahko svet in tudi Slovenija privoščila UTD. Idejo o UTD uvršča med blage različice komunističnega pristopa »prispevanja po sposobnostih in pridobivanja po potrebah« oziroma kot bolj radikalno različico v okviru socialno tržno zasnovanega gospodarstva. V svoji biti je UTD podoben univerzalni pokojnini ali modelu univerzalnega otroškega dodatka, vendar nekoliko radikalnejši od njiju. Mencinger (2015a) sodi, da je morda prav ideja o UTD pravi način za zmanjševanje socialnih posledic krize in za ustvarjanje nove gospodarske ureditve sveta.

V Švici je bil leta 2016 na referendumu zavržen predlog o uvedbi UTD, ki je predvideval mesečno rento v višini 2250 evrov za odrasle in četrtno tega zneska za otroke, saj ga ni podprla večina političnih strank. Proti je glasovalo tri četrtine udeležencev referenduma, za UTD pa se je opredelila slaba četrtnina (47-% udeležba). Eden od ključnih razlogov za neuspeh referenduma so bile številne nejasnosti in pomisleki glede možnosti financiranja UTD, zlasti glede (večje) višine davkov. Zagovorniki UTD pa so bili kljub negativnemu izidu referenduma zadovoljni, saj se bo razprava še nadaljevala. Politolog Daniel Popović (2018) navaja, da so v javnosti različne informacije o eksperimentih UTD (Kanada, ZDA, Brazilija, Islandija, Škotska, Nizozemska, Švica, Francija, Španija, Italija, Indija, Uganda, Kenija, Namibija), pri čemer prednjači finski eksperiment (opozarja na njegovo omejenost zgolj na prejemnike socialne pomoči). Tudi finskemu poskusu se lahko očita, da predstavlja mehanizem motiviranja ljudi za vključitev na trg plačanega dela, kar je v nasprotju s ključno značilnostjo UTD, ki ni pogojen z izvajanjem

plačanega dela in s premoženjem posameznika. Hkrati navaja, da je Aljaska kot edina politična enota, ki je zaradi omejevanja odseljavanja ljudi dejansko uvedla UTD, vendar pred tem ni izvedla nobenega poskusa, ki bi preizkušal smiselnost uvedbe. Državni premoženjski skladi (primera stalnega sklada Aljaske in Norveške) so ena od poti za zbiranje finančnih dobičkov npr. za delovanje socialne države, za plačevanje UTD.

Ekonomist Bogomir Kovač (2018) navaja, da je Švica uvedbo UTD z referendumom leta 2016 zavrnila in da sta leta 2018 zaustavljena obetavna eksperimenta na Finskem in v Kanadi (Ontario) v imenu »osiromašenja« bogatejših državljanov, poroča pa o njegovem uvajanju v kalifornijskem mestu Stocktonu (1000 dolarjev na mesec), na Škotskem in tudi v Italiji. Leta 2010 je UTD prvi na svetu uvedel Iran, z njim aktivno eksperimentira 28 držav, toda poskuse njegovega uvajanja po mnenju Kovača (2018) poganjajo bolj politični kot ekonomski interesi. Na Finskem so na pobudo desnosredinske vlade za dve leti (2017, 2018) izvedli poskus UTD (namesto prejemanja socialnega nadomestila) na vzorcu 2000 zgolj brezposelnih prebivalcev (večinoma dolgotrajno brezposelnih), ki so mesečno prejeli 560 evrov. Stopnja zaposlenosti prejemnikov UTD se dejansko ni povečala (potrebna bi bila nova delovna mesta), ampak prejemniki so bili ob zaključku poskusa bolj srečni, njihovo življenje je bilo manj stresno, prevladovala so pozitivne psihološke posledice, samozavest prejemnikov UTD se je povečala. Januarja 2019 pa je desnopolistična vlada Italije sprejela odločitev o uvedbi parcialne oblike UTD v višini največ 780 evrov na mesec, prejemniki so (le) odrasli prebivalci (5 milijonov), ki živijo pod pragom revščine (brezposelni, invalidi, revnejši zaposleni in revnejši upokojeanci).

Po navedbah Valerije Korošec (2018) potekajo najbolj znani poskusi uvedbe t. i. lokalnega UTD v relativno avtonomnih in velikih delih določenih držav, kot je npr. Aljaska, ki je zvezna država ZDA, pa Škotska v Veliki Britaniji ter Quebec in Ontario v Kanadi. Tu so tudi regije in mestne občine na Nizozemskem ali v Belgiji, ki pa so dokaj atipične države v smislu, da je tudi nižji lokalni nivo dobro organiziran, dobro delujoč in finančno dokaj avtonomen. Pri lokalnem UTD, npr. na nivoju slovenskih občin naj bi šlo po predlogu Korošec (2018) za drugačen način osmislitve UTD, ne samo ali izključno v denarni obliki, pač pa predvsem v obliki skupnih javnih storitev z vidika »univerzalnih temeljnih dobrin« (UTD). UTD na lokalni ravni torej pomeni, da bi občina omogočila vsakemu stalnemu prebivalcu ali stalni prebivalki pravico, da koristi vsako stvar ali storitev, ki se financira iz skupne občinske vreče, v enaki, pa četudi, vsaj na začetku, v najmanjši možni meri, po svoji svobodni odločitvi.

Kallis (2016; 2018) navaja, da naj bi bil najmanjši minimalni (univerzalni) dohodek za vse državljane Španije med 400 in 600 evri na mesec, predlagani največji dohodek (iz dela in kapitala) pa še vedno po mnenju pisca zelo visok, namreč do 30-krat nad minimalnim dohodkom oziroma med 12.000 in 18.000 evri na mesec. Tako zasnovano oblikovanje politike bi skupaj z drugimi davčnimi in delovnimi reformami povzročilo dvig dohodkov 50 % najbolj revnih socialnih skupin in upad dohodkov 10 % najbogatejših državljanov.

Španija – uvedba minimalnega življenjskega dohodka (MŽD) za najbolj ogrožene prebivalce (Rincon, 2020)

Španija je postala prva država, ki je na predlog leve vladne koalicije (Socialistična stran-ka in Podemos) na državni ravni sredi leta 2020 v razmerah pandemije covid-19 uvedla minimalni življenjski dohodek (MŽD – Ingreso Mínimo Vital) za socialno najbolj ogrožene državljane oziroma gospodinjstva. MŽD je seveda še zelo oddaljen od koncepta univerzalnega temeljnega dohodka (UTD), vsekakor pa gre za korak k bolj sistematičnemu trajnejšemu reševanju najhujših socialnih problemov. Sprejeta je bila odločitev, da se za ublažitev socialnih posledic pandemije postopoma uvede mesečno izplačilo trajnega MŽD za pomoč socialno najbolj šibkim: 850.000 gospodinjstev oziroma 2,3 milijona odraslih prebivalcev v starosti 23–65 let (od 43 milijonov), ki živijo v revščini in pomanjkanju (brezposelni prebivalci, prekarno zaposleni, prebivalci z izjemno nizkimi prihodki). Odvisno od socialnih potreb naj bi najbolj ranljivi prebivalci še naprej prejeli druge oblike socialne pomoči.

Poudariti velja, da MDŽ v Španiji ne prejema niti vsa gospodinjstva, ki sicer živijo pod pragom relativne revščine. Mesečni MŽD naj bi znašal 462 evrov za odraslega prebivalca, ki živi sam, oziroma do največ 1015 evrov za gospodinjstvo z več družinskimi člani, posamezni tipi gospodinjstev pa naj bi mesečno prejeli:

Število oseb v gospodinjstvu	Mesečni MŽD
1 odrasli	462 evrov
1 odrasli + 1 mladoletnik	701 evrov
1 odrasli + 2 mladoletnika	840 evrov
2 odrasla	600 evrov
2 odrasla + 1 mladoletnik	734 evrov
2 odrasla + 2 mladoletnika	877 evrov
3 odrasli + 2 ali več mladoletnikov	1015 evrov

Za MŽD naj bi Španija po enem od izračunov za 850.000 gospodinjstev (povprečno za okoli 750 evrov mesečno na gospodinjstvo) letno odštela nekaj več kot 7,5 milijarde evrov oziroma okoli 0,6 % BDP.

Carton (2013) pa navaja finančni scenarij uvedbe UTD za Francijo (750 evrov mesečnih prejemkov na odraslo osebo in 240 evrov na otroka), ki bi za socialno polje zahteval večja dodatna finančna sredstva (okoli 350 milijard evrov letno), le-ta bi bilo po njegovem mnenju možno zbrati zlasti z večjo, progresivno zasnovano obdavčitvijo dohodkov. Husson (2011, 137) navaja izračune Passeta, ki je predlagal, da bi bil vsak Francoz, starejši od 20 let, deležen letnega dohodka v višini praga revščine, vsak posameznik, mlajši od 20

let, pa bi dobival polovico tega zneska. To bi pomenilo, da bi bilo treba za UTD v letni višini 400 milijard evrov nameniti nekaj več kot četrtnino BDP. Za financiranje tega zneska je Passet predlagal recikliranje prihrankov, ki izhajajo iz odprave tistega dela takratnega sistema socialne zaščite, ki bi z zajamčenim dohodkom postal odvečen: materinski in družinski izdatki, dodatki za brezposelnost, za starost in preživetje, ne pa dodatki za zdravstvo in bolezni, ki bi bili ohranjeni. Na ta način bi se pokrilo okoli tri četrtnine potrebnih sredstev za UTD, preostanek pa bi časovno razpotegnili s prerazporeditvijo nove vrednosti, ustvarjene z rastjo, ki pa ne bi smela izhajati iz koncepta količinske rasti ter s tem povezanih dodatnih okoljskih pritiskov.

V Sloveniji bi bila v primeru uvedbe UTD po mnenju Mencingerja (2015a; 2015b) potrebna npr. mnogo bolj progresivna dohodnina, sprememba strukture davkov in preredelitev družbenega dohodka. Po modelu uvedbe UTD v Sloveniji (v mesečni višini 300 evrov za vse prebivalce), ki predvideva hkratno ukinitve večine zelo različnih socialnih prejemkov, za njegovo uvedbo ne bi potrebovali dodatnih finančnih sredstev, podobni finančno vzdržni rezultati so prisotni tudi v oceni Fajfarja in Taškar Beloglavec (2014). Ponovno velja poudariti, da se višina dohodkov vseh zaposlenih in upokojenec z mesečnimi pokojninami nad predlaganimi 300 evri ne bi prav nič spremenila, ob uvedbi UTD pa bi bila opravljena knjižna pretvorba, po kateri bi bila razvidna višina dohodkov v obliki UTD in višina preostalega dohodka oziroma pokojnine (nad 300 evri).

Ko je bil koncept UTD pred desetletji predlagan, je neizogibno doživel negativne reakcije med združenji zaposlenih, sindikatov, politikov in ekonomistov. V zadnjem obdobju pa je ponovno oživiljena ideja o uvedbi UTD po mnenju Varoufakisa (2016b) deležna večje podpore pri »radikalni« levici, Zelenih in tudi pri libertarni desnici. Varoufakis (2016b) sodi, da je razlog za večjo podporo konceptu UTD porast delovnih strojev, avtomatizacije, kar naj bi prvič po začetku industrializacije povzročilo uničenje večjega števila delovnih mest, kot jih tehnološke inovacije ustvarijo, kar naj bi prizadelo tudi delovna mesta »belih ovratnikov«.

Socialno občutljivega posameznika, posebej pa še levičarja po prepričanju, postavlja (ne)podpora udejanjanja koncepta UTD pred osebno dilemo: zavrnitev UTD v praksi pomeni vsaj srednjeročno pasivno pristajanje, sprejemanje neoliberalne socialnodarvinistične politike in sprijaznjenje z obstoječim obsegom revščine za številne prebivalce, strinjanje z UTD pa prinaša sicer zavrnitev trdega neoliberalizma, blaženje revščine, a hkrati vsaj časovni zamik radikalnejšega iskanja globinskih družbeno-socialnih rešitev – onkraj kapitalizma. *Strinjanje z uvedbo UTD v prehodnem obdobju k ekosistemski družbeni ureditvi v nobenem primeru ne bi smelo pomeniti pristajanja na tezo, da lahko UTD nadomesti vse socialne transferje, vse mehanizme in instrumente koncepta polne zaposlenosti ali pa socialne politike, ki prepoznava različne oblike zagotavljanja socialne varnosti za različne ranljive socialne skupine.*

Demokratski (eko)socialist Marko Kržan (2017a) upravičeno opozarja, da je želja nekaterih neoliberalcev, ki zagovarjajo UTD, zamena za privatizacijo šolstva in

zdravstva. Podpira sicer uvedbo UTD, ampak kot dopolnilo brezplačnih javnih storitev. UTD je lahko zgolj začetni sprožilec izgradnje bolj socialne družbe, prehoda v socialistično družbo, v kateri bi ljudje v ekonomsko aktivnost vstopali na prostovoljni osnovi oziroma že zaradi tega, ker je delo človekova potreba (Kržan, 2017a).

Politična razprava se torej ne bi smela odrekati možnosti razmisleka o UTD, saj v današnjih »postfordističnih« časih socialna država (v okvirih globalnega kapitalizma) umira na obroke (Pribac, 2004; 2011). Neobhodne pa so strokovno objektivne modelne predstavitve vseh pozitivnih in negativnih učinkov udejanjanja UTD v razmerah prehoda v ekososialni kapitalizem tako v originalni kot v dopolnjeni ali kombinirani obliki. Izplačevanje zagotovljenega minimalnega dohodka bi lahko po mnenju nekaterih zagovornikov UTD vsaj delno povezovali s predlogi za njegovo višjo vrednost v primeru opravljanja širše koristnega družbenega dela, aktivnega delovanja v socialnih kooperativah itn. Potrebni bi bili konkretni, vzorčni primeri uvajanja UTD ali zgolj temeljnega dohodka za posamezne, socialno bolj ranljive socialne skupine (npr. za brezposelne in starejše od 65 let, za otroke, rojene po letu 2015 itn.), za vzorčno regijo (pokrajino), občino ali mesto.

Vendar ne le zdravstveno, temveč tudi gospodarsko in posledično socialno rušilne razsežnosti pandemije covid-19 v Evropi leta 2020 po mnenju nekaterih zagovornikov temeljnega dohodka zahtevajo njegovo nujno uvedbo na ravni celotne EU (Emergency Basic Income ..., 2020). Množica prebivalcev EU izgublja dohodke, ogrožena je njihova temeljna socialna varnost. Po zadnji veliki krizi v letu 2008 je EU za reševanje finančnega sektorja, za reševanje bank porabila več 1000 milijard evrov, sedaj je čas, da socialno podpre svoje prebivalce z novimi socialnimi mehanizmi. UTD velja po mnenju Ikebeja (2017) za zamisel, katere čas nepreklicno prihaja. Njegova prepoznavnost in priljubljenost v zadnjih letih naglo naraščata, kljub političnemu ozračju, ki je levici pretežno nenaklonjeno.

Ikebe (2017) izpostavlja naslednji razsežnosti (ne)uvajanja UTD, in sicer:

1. Osnovna dilema pri uvedbi UTD izvira iz tega, da se z uvedbo dosegljive različice, ki ne omogoča izpolnjevanja temeljnih življenjskih potreb brez dodatne plačane zaposlitve, odrečemo njegovim resnično emancipacijskim potencialom. Uvedba UTD naj bi skrajšala delovni čas, zmanjšala količino ubadanja z življenjskimi nujnostmi ter razširila sfero posameznikove svobode. Tudi izsledki dosedanjega eksperimentiranja s temeljnim dohodkom pričajo, da njegova uvedba bistveno *ne* zmanjša motiviranosti za delo. Če do denarja za delni UTD pridemo z obdavčitvijo t. i. *enega odstotka* najbolj bogatih prebivalcev ali z zmanjševanjem izdatkov za vojsko ali zapore, je to vsekakor hvalevredno.
2. Kljub vsem pomanjkljivostim temeljni dohodek ostaja eden redkih konkretnih predlogov, ki so deležni pozornosti in podpore večjega dela splošne javnosti in imajo emancipacijski potencial. Zlasti v obdobju, ko je politična levica šibka, ga ne bi smeli zavračati ali se izogibati razpravam o njem, tudi če je v zvezi z njim nemalo izzivov.

Empirični podatki in kazalniki kažejo, da obstoječi sistem socialne varnosti tudi v bogatih kapitalističnih državah blaginje ni uspel izkoreniniti siromaštva, relativne revščine. Največjo politično moč ima UTD kot *zahteva*, saj razgalja iracionalnost ekonomskega sistema (kapitalizma), v katerem večja produktivnost praviloma prinaša več brezposelnosti in pomanjkanja za zaposlene. Alexander (2016b, 275) izhaja pri zagotavljanju socialne varnosti in družbene enakosti iz ključnega egalitarnega cilja, to je izkoreninjenje siromaštva, ampak brez dosedanjega naslanjanja na trajno ekonomsko rast. To je po njegovem mnenju možno doseči le s pomočjo t. i. osnovnega dohodka in omejitve maksimalnega dohodka. Hkrati pa bi bilo treba s spremembami lastništva in sistema davkov omogočiti prerazporeditev bogastva v smeri zadovoljevanja osnovnih potreb, da bi vsi imeli »dovolj«. Vendar naj bi osnovni dohodek razen določenih denarnih prihodkov vključeval tudi nedenarne sestavine, npr. brezplačno zdravstvo ali neposredno oskrbo s hrano, oblačili, nastanitvijo (Alexander, 2016b, 276), kar je po mnenju pisca najprimernejši socialni mehanizem tudi že za prvo fazo ekosistemske družbene ureditve.

Prisluhniti velja stališču Wosa (2017), da mora biti višina UTD taka, da omogoča kritje osnovnih življenjskih potreb. Ni izključeno, da bi tudi delni in finančno nižji UTD lahko predstavljal začetni korak dolgoročne strategije, ki bi s časom lahko prinesla uvedbo polnega UTD, spotoma pa oblikovala institucionalno infrastrukturo, ki bi jo bilo mogoče širiti, ko bi se razmerja razrednih sil ugodno spremenila. Že sama prisotnost UTD bi lahko pomagala izpostaviti samovoljnost zveze med »delom« in dohodkom. V zadnjem obdobju je vse več praktičnih, vzorčnih poskusov, družbenih eksperimentov uvajanja UTD kot korekcije neoliberalnega kapitalizma in kot takega v osnovi humanega projekta. Po mnenju Janka Lorencija (2017a) nastajajo poskusi uvedbe UTD iz praktične potrebe zaradi brezposelnosti, služb, ki ne omogočajo preživetja, pešajoče socialne države in izginjanja delovnih mest. Na celotnem Zahodu se zgoščujejo razmere, v katerih bo po njegovi sodbi prej ali slej nujno uvesti tak ali drugačen UTD (tudi ob skrajšanju delovnega časa), saj bo (plačano) delo tudi zaradi hitro napredujoče avtomatizacije, robotizacije, digitalizacije vedno redkejša dobrina. Ko bo npr. brez plačanega dela polovica ali več ljudi, bo treba družbo urediti na novo, ali pa bomo privolili v novo barbarstvo, riše se torej povsem novo zgodovinsko obdobje (Lorenci, 2017a).

Ali Žerdin (2019) poudarja, da se do uspešnih sprememb sistemov navadno ne pride z ostrimi rezi, vse do določene točke preklopa lahko različni sistemi nekaj časa sobivajo. Za udejanjanje »kapitalizma 5.0« predlaga, da naj s pomočjo različnih mehanizmov začne nastajati vzporeden, okoljsko (in hkrati socialno) naravnani ekonomski sistem. Vanj uvršča morda v tem civilizacijskem trenutku po njegovem mnenju še za številne utopično idejo oziroma *inovativni družbeni mehanizem »zelenega« univerzalnega temeljnega dohodka (Z-UTD)* Tomaža Pangeršiča (filmski producent). Z-UTD naj bi hkrati zmanjšal družbeno neenakost in okreplil konkretno varovanje okolja. Vsakdo naj bi dobil zajamčeni Z-UTD, vendar bi lahko z »zelenimi« evri (neke vrste vzporedna

valuta) kupoval izključno tiste dobrine, ki okolju ne škodujejo ali celo pomagajo pri boju z okoljsko krizo. Z Z-UTD bi lahko prebivalci kupovali kolesa, proizvedena na okoljsko neškodljiv način, investirali bi lahko v OVE (npr. v sončne elektrarne) itn. Vendar z Z-UTD ne bi mogli kupovati npr. bencina, avtomobilov ali hrane, katere pridelava škoduje okolju (Žerdin, 2019).

V vsakem primeru je ideja o ekosistemski »pogojnosti« UTD (Z-UTD) in odmiku od okolju škodljivih oblik potrošnje kot hkrati pomembnem, inovativnem socialnem mehanizmu vredna temeljitega razmisleka in strokovne preverbe. Zlasti koncept ozelenjenega UTD je po mnenju pisca sprejemljiv kot eden od vzvodov, instrumentov socialne politike prvega socialnega koncentričnega kroga, torej v začetni fazi ekosistemske družbene ureditve, v obdobju ekosocialnega kapitalizma.

Z vidika zagotavljanja socialne varnosti, družbene pravičnosti in hkratnega udejanjanja ciljev trajnostnega sonaravnega razvoja je po mnenju pisca zlasti za zrelo fazo ekosistemske ureditve primernejša kombinacija ozelenjenega UTD (z možnostjo dodatne kombinacije s konceptom univerzalne temeljne dividende, toda obvezno v povezavi z določitvijo najvišjega sprejemljivega dohodka, razmerja med najvišjo in najnižjo plačo največ 5 : 1) in koncepta oziroma instrumenta t. i. brezpogojne podpore za neodvisnost (BPN) oziroma koncepta brezplačnih univerzalnih temeljnih storitev (UTS). Tako bi se lahko zlasti na socialnem polju postopoma uveljavilo pravilo univerzalnega zagotavljanja socialne varnosti kot enega od temeljnih gradnikov v mozaiku nujnih drugih temeljnih družbeno-okoljskih transformacij, zlasti v smeri opustitve ekološko destruktivnega modela stalne rasti, prevlade skupnega lastništva ključnih proizvodjalnih sredstev in radikalnega zmanjšanje geografske, dohodkovne in premoženjske neenakosti.

Pisec je torej tudi za obdobje (eko)socialnega kapitalizma bolj naklonjen kombinaciji UTD in univerzalnih temeljnih storitev z določenim, količinsko omejenim brezplačnim obsegom temeljnih dobrin in storitev (voda, hrana, stanovanje, energija, javni prevoz, informacije). To pa ne pomeni, da pisec zavrača morda v začetni fazi bolj enostavno, socialno v vsakem primeru koristno uvedbo UTD, če bo seveda taka demokratično sprejeta državljanska odločitev.

Za zagotavljanje minimalne, vendar človeka vredne ekonomske varnosti vsem državljanom in državljanom (ne glede na zaposlitev) v prvi polovici 21. stoletja je po mnenju pisca razen brezplačnega dostopa do izobrazbe in zdravstvenih storitev, omejevanja razpona med minimalnimi in maksimalnimi plačami ter višje obdavčitve kapitala, progresivnega davčnega sistema na celotno premoženje ključna uvedba univerzalnega socialnega temelja. Cilj in namen univerzalnega socialnega temelja, torej neke vrste univerzalnega blaginjskega (državljskega) prihodka (UBP) je zagotavljanje materialne varnosti vseh državljanov in državljanov, univerzalni socialni temelj naj bi zagotavljal vsem članom skupnosti dostojno in zdravo življenje.

UBP naj bi po predlogu pisca bil zasnovan na uvedbi enega ali kombinaciji dveh oblik zagotavljanja univerzalnega socialnega temelja: a) univerzalne temeljne storitve (UTS), okvirno podobne predlaganemu socialnemu mehanizmu koncepta odrasti, kot je brezpogojni, univerzalni, toda po obsegu omejeni avtonomni nedenarni prihodek za neodvisnost v naravi (v obliki določene količine brezplačnih temeljnih dobrin in storitev), ter b) univerzalni temeljni dohodek (UTD) v obliki omejenega in rednega denarnega prihodka. UTS v širšem obsegu vključujejo izobraževanje in zdravstveno zaščito za vse prebivalce, skupaj z zagotovljenim primernim dostopom do hrane, bivališča, javnega prevoza, interneta itn. Nekateri v Veliki Britaniji izvedeni izračuni kažejo, da bi za zagotavljanje osnovne oskrbe na ravni gospodinjstev bilo potrebno okoli 2,5 % BDP. Podčrtati velja, da naj bi bilo poleg tega za vse državljane (ne glede na premoženje in dohodke) zagotovljeno brezplačno izobraževanje in zdravstvo. Prav tako bi bile brezplačno zagotovljene omejene količine določenih dobrin in storitev na prebivalca, ki bi jih zagotavljala država s pomočjo lokalne skupnosti. Nad demokratično določeno zgornjo mejo uporabe javnih dobrin in storitev bi bilo njihovo plačevanje zasnovano na progresivnem cenovnem sistemu, kar bi dodatno spodbujalo varčno rabo naravnih virov in s tem zmanjšanje pritiskov na okolje.

V primeru, da se po široki demokratični razpravi model UTD sprejme kot eden od ključnih stebrov socialne varnosti (ne pa edini!) za vse državljanke in državljane v državi ekosocialnega kapitalizma kot uvodna oziroma prehodna oblika ekosistemske družbene ureditve, pa pisec podpira naslednje načine uvedbe:

1. UTD naj v osnovi ne predstavlja nadomestka za vse socialne mehanizme evropskega modela države blaginje, temveč njihovo sistemsko dopolnitev. S pomočjo delne ali celostne uvedbe UTD, »zelenega« UTD samostojno, še bolje pa v kombinaciji z drugimi socialnimi mehanizmi (npr. državna garancija za zaposlitev, količinsko omejene brezplačne temeljne dobrine in storitve, dodatna socialna zaščita npr. za hendikepirane osebe itn.) naj se prednostno zagotovi socialna zaščita za obstoječe in potencialno (npr. ob izgubi zaposlitve) najbolj ranljive posameznike.
2. UTD (ali kateri koli drug mehanizem univerzalne socialne zaščite) lahko doseže svoj namen le, če je za (vse) odrasle osebe (nad 25 let oziroma do zaposlitve) dovolj visok za zagotavljanje ekonomske eksistence, za dostojno življenje nad pragom revščine v posamezni državi.
3. »Odrasli« UTD za vse zaposlene in upokojene osebe ne bi bil dodatni dohodek. Osebe s pokojnino, manjšo od UTD, bi prejemale dodatni dohodek do manjkajoče višine UTD. V primeru izgube zaposlitve naj bi dotična oseba takoj od države, ne pa delodajalca (zaradi predhodno opravljene knjižne pretvorbe – glavarine), prejela UTD in ga prejemala vse do nove zaposlitve.
4. Za otroke in osebe do okoli 25. leta starosti (do zaposlitve) naj bi bil po mnenju pisca UTD univerzalen in enak po znesku, ne glede na premoženjsko stanje v

družini, v gospodinjstvu. Vendar naj bi bil v tej starostni skupini UTD nižji kot za odrasle osebe, npr. v četrtini ali tretjini »odraslega« UTD.

5. Za financiranje UTD naj se strokovno interdisciplinarno proučita naslednja osnovna finančna modela: a) financiranje iz državnega proračuna (iz sredstev zaradi UTD nekaterih opuščenih obstoječih oblik socialne zaščite in dodatnih davkov) in b) financiranje iz deleža na dobičku kapitala (iz donosov kapitala) (predlog gibanja DiEM25) oziroma kombinacija obeh modelov financiranja.
6. Minimalni dohodek zaposlenih naj bi bil višji od zneska »odraslega« UTD, in sicer najmanj za tretjino.

V zadnjih letih je vse več predlogov, da se kot ključni socialni mehanizem ekosocialne države že v razmerah ekosocialnega kapitalizma uvede nedenarni koncept univerzalnih temeljnih dobrin in storitev (UTS). Izbor oziroma nabor univerzalnih osnovnih, temeljnih storitev je glede na avtorje sicer različen, skupno izhodišče pa je: gre za nujne dobrine, ki jih potrebuje vsak človek, če naj spodobno živi (Coote in Percy, 2021, 9). Gre za skupno družbeno akcijo skupnosti, ki naj bi solidarnostno združila moči in razdelila tveganje pogubnih posledic prebijanja skozi življenje brez ene ali več osnovnih dobrin. Uvedba UTS kot širokega solidarnostno-kohezivnega koncepta univerzalne socialne varnosti vključuje npr. javni prevoz za upravičene, informacije (stroški telefona, interneta), izobraževanje in zdravje ter glede na finančne možnosti še socialno bivališče in brezplačne obroke hrane za pomoči potrebne (tudi v šoli), delno tudi kulturo in umetnost (Social Prosperity for ..., 2017).

Pravica do določene količine rabe naravnih virov (brezplačnost razumne rabe in plačljivost čezmernega trošenja – progresivna cenovna lestvica) naj bi vključevala (Liegey in drugi, 2015):

- vodo – brezplačna razumna količina osnovne porabe v gospodinjstvu, toda visoka, progresivno zasnovana cena npr. za zalivanje okrasnega vrta, pranje vozila, polnjenje plavalnega bazena;
- energijo (električna energija, zemeljski plin) – podpora varčni rabi in lokalni proizvodnji ter uporabi OVE;
- komunalne odpadke – omejena količina brezplačnega odvoza ločeno zbranih gospodinjskih odpadkov, podpora reciklaži odpadkov.

Pravica do bivališča in dostopa do zemljišča:

- bivališče, stanovanje – pravica do razpolaganja z določeno minimalno površino stanovanja (plačevanje po tržni ceni v primeru preseganja določene površine) s sistemsko državno podporo bivanju v ekobivališčih, trajnostnih sooseskah, ekovaseh ter podporo delovanju stanovanjskih zadrug;
- zemljišče – demokratično določanje obsega površin za uporabo (npr. za pridelavo hrane).

Pravica do mobilnosti:

- lokalni in mestni javni prevoz: brezplačen prevoz do določene skupne mesečne razdalje, spodbujanje zmanjševanja potreb po prevozu;
- javni prevoz na daljših razdaljah: brezplačen prevoz do določene skupne mesečne razdalje, spodbujanje zmanjševanja potreb osebnega prevoza na daljše razdalje (policentrični in skladnejši regionalni razvoj, mešana raba prostora), močna obdavčitev letalskega prometa zlasti na razdaljah pod 1000 km, upoštevanje okoljsko-podnebnih stroškov pri vrednotenju primernosti načinov prevoza potnikov in blaga.

Pravica do dostojanstva:

- hrana – zadostna količina za preživetje, ki se določi lokalno s kolektivno razpravo med državljanji; izstop iz »naftnega« intenzivnega, industrijskega kmetijstva, trajnostno sonaravno, ekološko kmetijstvo in permakultura, lokalna pridelava in potrošnja zdrave hrane, kratke prehranske verige;
- dolgotrajna oskrba starejših, pomoči potrebnih – sistemska (so)pomoč države za oskrbo starejših v domačem okolju kot izrazito prednostna naloga, (so)pomoč države za bivanje/nastanitev v domovih za tiste starejše občane (socialnovarstvena in zdravstvena funkcija domov), ki zaradi zdravstvenih razlogov kljub pomoči sorodnikov in socialnih ustanov ne morejo več dostojno živeti doma.

Pravica do dostopa do javnih storitev:

- zdravstvo, izobraževanje – v celoti brezplačen dostop, delno brezplačen dostop tudi do storitev kulture in informiranja;
- druge storitve – storitve za predšolske otroke, za osebe s posebnimi potrebami, pogrebne storitve.

Po strokovnih izračunih naj bi bilo za uveljavitev koncepta UTS v Veliki Britaniji potrebno povečanje stroškov za 2,3 % BDP oziroma 5 % državnega proračuna, za uvedbo »dostojnega« UTD pa okoli 13 % BDP oziroma 31 % državnega proračuna. *Po izračunih Coote in Percyja (2021, 100) pa naj bi dodatni stroški za UTS (torej brez upoštevanja obstoječih stroškov za zdravstvo, šolstvo, oskrbo, javni prevoz in dostop do spleta) v tipični članici OECD znašali 4,3 % BDP, od tega:*

- socialna skrb za odrasle/nega – 1,4 % BDP;
- otroško varstvo – 1,4 % BDP;
- informiranje in komuniciranje – 0,6 % BDP;
- stanovanja – 0,5 % BDP;
- javni prevoz – 0,4 % BDP.

Socialna (ne)varnost je torej skupna rezultanta ekonomske (širše – družbene), geografske (ne)enakosti, socialnega kapitala v skupnostih, osebne vrednotenja lastnega socialnega položaja. Občutno in na ravni države, podjetij in lokalnih skupnosti sistemsko zasnovano zmanjševanje ekonomskih razlik (premoženjskih in dohodkovnih) je po mnenju pisca pomemben vzvod dviga socialne varnosti. Socialna varnost je v objemu neoliberalno zasnovane tehnološke revolucije ogrožena ne le zaradi možnega zmanjšanja delovnih mest, temveč tudi zaradi naraščajočega števila negotovih, prekarnih zaposlitev. Črt Poglajen (2018) navaja, da so ključni ukrepi za ustavitev nadaljevanja prekarizacije sistemski družbeni ukrepi, kot so ustavitev tekme pri zniževanju davkov med državami, uvajanje davkov na transakcije, krepitev davčne progresije, uvedba davka na robote in sprejem UTD. Coote in Percy (2021, 105, 108, 112) opozarjata, da bi delni UTD v Veliki Britaniji (delovno aktivni odrasli – 3120 funtov na leto, otroci – 2080, starejši od 65 let – 9100) zahteval 9,9 % BDP, model UTS kot postopnega udejanjanja koncepta »vzdržne enakosti« preoblikovanega kapitalizma pa 4,3 % BDP.

Zmanjševanja ekonomske neenakosti, ki ustvarja politično neenakost, ne smemo jemati kot »naravni pojav«, lahko jo torej odpravimo, npr. s (Štefančič mlajši, 2015, 245, 246):

- prerazporeditvijo družbenega bogastva s progresivno obdavčitvijo;
- regulacijo finančnih trgov in obdavčitvijo finančnih špekulacij in transakcij;
- odpravo »rentniških« zakonov (davčne koncesije itn.), ki elitam omogočajo življenje na račun drugih;
- odpravo bremen in dolgov, ki nam jih nalagajo finančne elite;
- smiselno obdavčitvijo vsega tistega, kar se iz države ne more »odseliti« (zemljišča, nepremičnine, naravni viri, onesnaževanje okolja);
- povišanjem minimalne plače;
- uzakonitvijo stalne zaposlitve;
- investiranjem v šolstvo, zdravstvo, tehnologijo in infrastrukturo;
- investiranjem v trajnostno, sonaravno in krožno gospodarstvo in decentraliziranimi novimi zelenimi delovnimi mesti v vseh regijah – dodatek pisca.

Dejstvo je, da bi z delno (npr. uvodoma zgolj za odrasle, ampak ob ohranjanju otroških dodatkov) ali popolno uvedbo UTD tudi v določeni meri izboljšali socialne razmere v oboleli in krivični družbi. Vendar z uvedbo UTD po mnenju radikalnejših zagovornikov UTS žal ne odpravljamo temeljnih vzrokov družbene neenakosti in okoljske krize, razmere in delovanje kapitalizma le ublažimo. Razen velikega razkoraka v premoženju in dohodkih ohranjamo kapitalistično obsedenost s produktivnostjo, potrošništvom, z modelom rasti. Carton (2013) pa sodi, da bi v primeru odločitve o mehkem prehodu v novi družbeni in ekonomski model bilo treba najprej uvesti UTD, nato pa uvajati UTS. Tudi v skupini političnih strank nove evropske levece potekajo razprave o UTD, tako npr. nekatere skupine v novi nemški levici (v okviru *Die Linke*) podpirajo koncept

UTD zaradi uveljavljanja pravice do zagotavljanja preživetja, razprave pa so zelo vroče, polemične (Programme of the Die Linke ..., 2011, 43). Veljko Rus (1990, 12) pa je že na začetku leta 1990 za Slovenijo in vzhodnoevropske države (pred tranzicijo) predlagal uvedbo t. i. minimalnega dohodka (v višini tretjine povprečnega osebnega dohodka), ki bi se izplačeval vsem polnoletnim državljanom kot mehanizem države za zagotavljanje minimalne socialne varnosti.

Alexander (2016b, 276) sicer zagovarja uvedbo UTD, vendar sodi, da naj bi temeljni prihodek vključeval tudi nedenarne vrednosti, kot so brezplačno zdravstvo in oskrba s hrano, obleko in stanovanjska namestitvev. Dejstvo je, da obstoječi modeli socialne države znotraj kapitalizma in realnega socializma niso izkoreninili revščine, kar je bistveno večji problem od določene bojazni in možnosti, da bi koncept osnovnega (temeljnega) dohodka nekateri izkoriščali. Pisec se strinja z mnenjem Alexandra (2016b, 276), da so ljudje v največjem delu družbena bitja, ki jim je sodelovanje v delu skupnosti bolj smiselno in polnokrvno od izoliranosti, brezposelnosti in življenja na račun svoje skupnosti.

Tudi pisec zagovarja stališče, da je ključni socialni instrument nove ekosistemske družbene ureditve s sistemsko podporo države zagotovljeno dostojno delo (v širšem pomenu) za vse. Delni ali sistemski UTS in/ali UTD ter drugi možni novi mehanizmi socialne politike so pomembni in obvezni dodatni, univerzalni vzvodi za vse tiste državljanke in državljane, ki iz različnih razlogov niso zaposleni ali pa njihovi prejemki, pokojnine in druge oblike pomoči države ne omogočajo dostojnega življenja. Pisec je prednostno naklonjen uvajanju modela UTS z določenim, količinsko omejenim obsegom brezplačnih temeljnih dobrin in storitev (voda, hrana, stanovanje, energija, javni prevoz, informacije). Na mestu pa je bojazen, da pomeni uvedba UTS bistveno večji administrativni zalogaj kot »enostavni UTD«. Če ne bo možno zagotoviti demokratičnega soglasja za sicer postopno uvajanje modela UTS, pa pisec podpira postopno uvajanje modela UTD kot enega od mehanizmov zagotavljanja socialne varnosti najbolj ranljivih socialnih skupin – znotraj kapitalističnega sistema.

Pisec torej sodi, da je za ekososialni kapitalizem kot prehod v ekosistemsko družbeno ureditev koncept brezplačnega in univerzalnega, toda omejenega dostopa do temeljnih dobrin in storitev (UTS) v primerjavi z denarnim UTD socialno in okoljsko primernejša oblika zagotavljanja socialne varnosti, dostojnega, vendar skromnega (»zmernega«) materialnega standarda. Vsekakor pa bi bila tudi demokratična odločitev določene skupnosti, države za uvedbo UTD sprejemljiv začetni univerzalni socialni mehanizem zmanjševanja družbene neenakosti in večje socialne varnosti, toda njegova možna uvedba ne bi smela ogroziti nekaterih uveljavljenih načinov krepitev socialne varnosti.

Različne sodobne oblike zagotavljanja univerzalne zmerne materialne (socialne) varnosti s pomočjo netržnih mehanizmov naj bi v prehodni fazi k ekosistemski družbeni ureditvi bolj ranljivim socialnim skupinam morale bistveno okrepiti socialno varnost, olajšati osnovne življenjske razmere in konflikte med delom in okoljem, zmanjšati pritiske na okolje (npr. z dostopom do javnega prevoza, z delitvijo storitev).

4.4 Podstati in gradniki ekosocialnega kapitalizma

T. i. konvencionalni koncept kapitalizma je po mnenju sodelavcev inštituta Rocky Mountain zasnovan na naslednjih temeljnih predpostavkah (Hawken in drugi, 2004, 6, 7):

- prosti tržni sistemi proizvodnje in razporeditve omogočajo najboljše pogoje za ekonomski napredek, t. i. reinvesticije dobičkov omogočajo visoko produktivnost kapitala in dela;
- konkurenčno prednost dosegajo večja, bolj učinkovita podjetja, ki proizvajajo več proizvodov za prodajo na trgih, ki se širijo;
- rast skupnega BDP maksimira človekovo blagostanje, bogastvo;
- vsako pomanjkanje vira bo spodbudilo razvoj njegove zamenjave;
- izčrpavanje naravnega kapitala je možno nadomestiti z drugimi (finančnimi, humanimi, ustvarjenimi) kapitali;
- skrb za zdravo okolje je sicer pomembna, vendar mora biti uravnotežena z zahtevami gospodarske rasti, ki omogoča ohranjanje visokega življenjskega standarda;
- proste podjetniške, tržne sile bodo povzročile alokacijo ljudi in virov v smeri njihove najvišje in najboljše rabe.

Z izčrpavanjem naravnih virov, antropogenimi spremembami prostora in onesnaževanjem okolja ter njegovih sestavin je kapitalizem dejansko prisiljen razen socialnih problemov reševati tudi vse bolj perečo in preživitveno tvegano globalno in lokalno okoljsko-podnebno problematiko. Med konservativnim, liberalnim in socialnodemokratskim pristopom k bolj uravnoteženemu poskusu reševanja socialnih in okoljskih protislovij znotraj okvirov sodobnega kapitalizma se je kot verjetno najbolj primeren izkazal t. i. *ekologizirani socialnodemokratski koncept kapitalistične države blagostanja*. Diskurz t. i. ekološke modernizacije (okoljska politika – dobra tako za posel, podjetništvo kot za okolje) je v ospredje postavil državne politične težnje k zagotavljanju »zelene« rasti v okviru bolj koordiniranih trgov, kar naj bi omogočilo tudi delovanje socialno in ekološko bolj občutljive kapitalistične države. Nekatere ključne skupne usmeritve socialnih in okoljskih kapitalističnih politik naj bi predstavljale temelj uveljavljanja šibke in različne trajnostnega sonaravnega razvoja, ki predpostavlja možnost zamenjave porabljenega naravnega kapitala z novim, ustvarjenim kapitalom. Vendar okoljske škode (npr. izpusti toplogrednih plinov, prevelik ekološki od-tis, izumiranje vrst, zmanjševanje ekosistemskih storitev), ki so v veliki meri povezane z ravniyo ekonomskega razvoja (merjenega z BDP), kažejo, da socialnodemokratski režimi blagostanja ne omogočajo primerne doseganja ekološke trajnosti, če ostaja v ospredju – koncept trajne ekonomske rasti (Buechs in Koch, 2017, 34, 35).

Ali je lahko kapitalizem ekosocialne različice možni in zanesljivi služabnik skupnega dobra, pravičnosti, ekonomske enakosti oziroma še »sprejemljive« stopnje neenakosti, je sposoben upoštevati stroge omejitve okolja, ohranjati preživitvene temelje prihodnjih

generacij, biosfere kot celote? Zaradi nekajkrat preseženih zgornjih mej nosilnosti okolja na prebivalca v bogatih državah je z vidika medgeneracijske neenakosti namreč etično nesprejemljiv dvig materialnega standarda, prekomerna potrošnja in zmanjševanje družbene neenakosti s pomočjo dosedanjega, četudi delno ekologiziranega modela količinsko zasnovane rasti proizvodnje in potrošnje. Problematiko prihodnjega doseganja dostojne blaginje, družbene enakosti in pravičnosti bo v gospodarsko razvitih in bogatih državah torej treba reševati v okviru količinsko (snovno-energetsko) nerastočega, ekosistemsko zasnovanega gospodarstva znotraj nosilnosti okolja, z radikalnejšo prerazporeditvijo premoženja in dohodkov. Ali je količinsko nerastoče, nosilnostim okolja prilagojeno gospodarstvo in družbeno enakost, s sprejemljivo stopnjo socialnih razlik, ki omogoča dostojno preživetje materialno najšibkejšemu sloju, možno doseči znotraj kapitalizma?

Ekosocialist Pepper (1995) navaja, da je že svetovni razvojno-okoljski vrh v Riu de Janeiru leta 1992 nazorno pokazal, da nosilci zahodnega kapitalizma nimajo nobenega namena pomagati ustvariti okoljsko odgovorne in hkrati družbeno pravične družbe. Okoljska degradacija in družbeno nepravilnost sta ključni značilnosti delovanja kapitalizma. Zgolj kozmetični popravki kapitalizma, vrnitev na stanje pred preteklo finančno in sodobno »virusno« krizo, ne omogočajo reševanja temeljnih družbenih in okoljskih problemov, ne odpravljajo ključnih protislovij med družbo in naravo, ne rešujejo socialnih protislovij. Tudi v primeru, da bi se vzpostavilo stanje pred sodobno krizo, bi ostale vse korenine družbene neenakosti in uničevanja biofizikalnih pogojev za življenje človeške vrste in celotne biosfere.

Velik del družbeno »zmerno« kritične znanstvene inteligence gospodarsko razvitih držav se ne zavzema za ukinitvev kapitalizma, ampak za njegovo preobrazbo. Tako se tudi svetovno znani francoski ekonomist Thomas Piketty sprašuje, s »kakšnimi javnimi ukrepi in politikami bi lahko na podlagi doslej predstavljenih zgodovinskih gibanj in izkušenj pravično in učinkovito regulirali lastniški kapitalizem v novem stoletju« (Piketty, 2014, 593). Stiglitz (2013) je argumentirano podčrtal, da je sodobna, neoliberalna inačica kapitalizma očitno povečala družbeno neenakost v bogatih državah, veliki večini prebivalcev je zmanjšala dejanske priložnosti za dvig skromnega materialnega standarda. Po njegovi sodbi je za neobhodno zmanjšanje socialne razslojenosti in ekologizacijo gospodarstva potrebna obsežna, strukturna reforma kapitalizma gospodarsko razvitih držav. Po mnenju podjetnika Sandija Češka (2019) bi moral kapital spremeniti svojo funkcijo in prevzeti novo odgovornost, ne samo za ustvarjanje dobička, ampak tudi za dobro zaposlenih, za svoje kupce in okolje, dejansko pa korporacije postajajo močnejše od držav, zmagovalci na trgu pa vzame vse.

Ekosocialni kapitalizem je po mnenju pisca možna in realno dosegljiva (zgolj) prehodna oziroma prva faza demokratične ekosistemske družbene ureditve z dvema osrednjima ciljema: bistveno zmanjšanje geografske in socialne neenakosti z zagotovitvijo univerzalne, dostojne socialne zaščite najbolj ranljivih socialnih skupin ter zmanjšanje ključnih, eksistenčno najbolj tveganih prekomernih ekosistemskih, okoljskih in podnebnih pritiskov na okvirno, še sprejemljivo raven znotraj nosilnosti planetarnega ekosistema.

Večplastna prenova kapitalizma za 21. stoletje naj bi bila po predlogu Stiglitz (2013) zasnovana na naslednjih temeljih:

1. *gospodarska reforma*: brzdanje in strog nadzor finančnega sektorja, strožji in učinkovitejši zakoni za tržno tekmovanje, izboljšanje korporativnega vodenja, celovita reforma zakonodaje o korupciji, prekinitev vladnih odpustkov in velikih subvencij države korporacijam (preusmeritev v sistemsko pomoč socialno šibkim), zakonodajna reforma v smeri zmanjšanja družbene neenakosti;
2. *davčna reforma*: progresivna davčna lestvica za obdavčenje dohodkov in korporacij (ukrep za zmanjšanje neenakosti in za ustvarjanje delovnih mest), učinkovitejši davčni sistem za nepremičnine (preprečevanje nastanka in krepitev rentne oligarhije);
3. *pomoč »skupini 99 %«*: izboljšanje dostopa do izobrazbe, pomoč države pri varčevanju prebivalcev, zdravstveno varstvo za vse prebivalce, reforma asimetrične globalizacije (ukrepi proti znižanju socialnih standardov dela, izboljšanje položaja dela nasproti kapitalu, večja zaščita okolja);
4. *vzpostavljane in obranjanje polne zaposlenosti*: zaposlovanju naklonjena fiskalna in monetarna politika (učinkovitost centralnih bank, odmik od stroge protiinflacijske politike), popravki trgovinskih neravnovesij med izvozom in uvozom (izvoz ustvarja, uvoz pa uničuje domača delovna mesta), aktivne politike zaposlovanja (podpora podjetništvu prihodnosti);
5. *novi socialni dogovor*: podpora skupnim akcijam delavcev in zaposlenih za obrambo temeljne socialne zaščite, odprava legalnosti diskriminacijskih politik (zlasti s pomočjo dostopnega izobraževanja);
6. *vzpostavljane trajnostne, ravnovesne rasti*: izraziti poudarek na javnih delih zasnovane agende rasti (državne investicije v infrastrukturo, tehnologije in izobrazbo – dodatni impulzi tudi za privatne investicije), preusmeritev investicij in inovacij v smeri zaščite delovnih mest in hkrati varovanja okolja.

Stiglitz (2013) kljub določeni skepsi torej verjame v možnost reformno nekoliko globlje zasnovane socializacije in ekologizacije kapitalizma, ki bi hkrati povečala gospodarsko učinkovitost, zmanjšala neenakost in okrepila priložnosti dviga materialnega standarda širokih množic. Njegov model reformnega kapitalizma bi lahko uvrstili v socialno tržni kapitalistični model bolj poudarjene trajnosti, sonaravnosti, ki varstva okolja ne vidi kot oviro, ampak kot vse pomembnejšo razvojno priložnost, kot novo zaposlitveno nišo. Okrepitev priložnosti za dvig materialnega blagostanja »skupine 99 %« postavlja med ključne strateške reformne cilje, z mehanizmi čim višje stopnje (polne) zaposlenosti s pomočjo večjega poudarka zlasti na javnih investicijah (večplastne koristi za vse prebivalce) in podpore trajnostni gospodarski rasti, torej kakovostni rasti.

Javne investicije so po njegovi oceni gospodarska agenda trajnostne rasti za 21. stoletje. Hkratna zaščita okolja in delovnih mest mora postati vodilo trajnostno zasnovane investicijske politike države in privatnega sektorja. Vztraja na modelu bolj selektivne gospodarske rasti, saj poudarja, da oblika oziroma način rasti, ki večini prebivalcev ne prinaša koristi, povzroča pa še poslabšanje kakovosti okolja, ni tista oblika rasti, ki dejansko izboljšuje širše pojmovano blagostanje (Stiglitz, 2013, 355). Med nujnimi reformnimi ukrepi razen progresivnega modela davčnih obremenitev izpostavlja brzdanje izredne moči finančnega sektorja (velik vpliv s posojilno politiko na neenakost in gospodarsko usmerjenost), nujnost procesa zapiranja davčnih oaz in brzdanja bonusov vodilnih menedžerjev. Stiglitz (2013) sicer poziva k novemu socialnemu dogovoru, vendar na tem polju ostaja na splošnih pozivih, ki po mnenju pisca dejansko (še) ne odpravljajo nekaterih ključnih strukturnih vzrokov družbene neenakosti (npr. lastniška in ključna dohodkovna razmerja). Pristaja torej na obstoječa, nekoliko popravljena družbena razmerja med kapitalom in delom, vendar predlaga povečanje vloge dela in za delavce, zaposlene bolj sprejemljiv socialni dogovor.

Tudi Nobelov nagrajenec za ekonomijo Paul Krugman (2012) je videl izhod iz finančne krize leta 2008 v vrnitvi na pot rasti, prednostno v razmahu povpraševanja, povečanju javne porabe, ki naj bi znova zagnala gospodarstvo. Navaja ugotovitve raziskovalcev Mednarodnega denarnega sklada, ki so ocenjevali učinke fiskalnega varčevanja v razvitih državah v obdobju 1978–2009. Ugotovili so namreč, da sta varčevalni politiki sledila krčenje gospodarstva in višja brezposelnost. Vendar v predlogih Krugmana o nujnosti rasti javne porabe ni zaslediti okoljske razsežnosti, saj ne navaja (ne)trajnostno (ne)sonaravnih posledic večje splošne javne porabe, npr. glede porabe naravnih virov in obremenjevanja okolja.

Finančna kriza leta 2008 je po mnenju Naomi Klein (2014) ponudila priložnost za »dobim – dobim«, torej priložnost za večplastno, temeljito prenavo kapitalizma, možnosti za investicije v nizkoogljično energetiko, krožno gospodarstvo in nova zelena delovna mesta. Vendar je bila izbrana »izgubim – izgubim« protikrizna strategija, dejansko nadaljevanje fosilnega energetskega scenarija, rast brezposelnosti in povečevanje dohodkovne neenakosti. Klein (2014) zaradi socialnih, okoljskih in podnebnih razlogov zavrača deregulirano inačico kapitalizma, t. i. tržni fundamentalizem. Zavzema se za temeljito prenavo kapitalizma, za opustitev modela trajne gospodarske rasti, uvedbo temeljnega dohodka za vse prebivalce, za spremembo trgovinskih sporazumov, pravico domačih ljudstev (staroselcev) do zaščite njihovega okolja, narave, za prehod v nizkoogljično družbo, za upravljanje mest in lokalnih skupnosti z energetskimi in drugimi infrastrukturnimi sistemi itn. Obenem opozarja, da radikalna prenova kapitalizma zahteva tudi uvajanje nekaterih ukrepov planiranja gospodarskega razvoja (Klein, 2014, 110), v sodobnih razmislekih pa je vse bolj naklonjena tudi konceptu demokratičnega ekosocializma (Klein, 2019, 251).

Zagovorniki globinsko bolj ekologiziranega in socializiranega, t. i. naravnega kapitalizma (kot neke vrste trajnostno močnejše, zrelejše inačice ekosocialnega kapitalizma) postavljajo v ospredje naslednje njegove podstati in gradnike (Hawken in drugi, 2004, 18, 19):

- okolje ni nepomemben, temveč ključen faktor proizvodnje, za delovanje celotnega trajnostnega gospodarstva;
- omejitveni faktor prihodnjega gospodarskega razvoja je naravni kapital, predvsem življenje podpirajoče (ekosistemske) storitve okolja, ki jih z drugimi oblikami kapitala ni mogoče zamenjati, toda kljub temu (še) nimajo tržne vrednosti v obstoječem ekonomskem sistemu;
- neprimerno ali slabo delovanje podjetništva, rast prebivalstva in »odpadkovni« vzorci potrošnje so ključni vzroki izgubljanja naravnega kapitala, vsi trije morajo biti vključeni v model trajnostnega gospodarstva;
- prihodnji gospodarski napredek ima večje možnosti polnega udejanjanja v demokracijskih, a tržno zasnovanih sistemih proizvodnje in razdelitve, v katerih pa so vse oblike kapitala (naravni, človeški, ustvarjeni in finančni) celostno (tudi tržno) ovrednotene;
- radikalno povečanje produktivnosti, učinkovitosti v rabi virov je eden od ključnih načinov tudi za povečanje zaposlenosti in pridobivanja dohodkov;
- človekovemu blagostanju bolj kot zgolj povečevanje denarnega toka koristi izboljšanje kakovosti, obsega in dostopnosti storitev;
- ekonomska in okoljska trajnost je odvisna tudi od blaženja dohodkovne neenakosti in materialnega blagostanja;
- dolgoročno najbolj primerno okolje za trgovanje omogočajo resnično demokratični sistemi upravljanja, zasnovani na potrebah ljudi, ne pa posla, kupcij.

Številni predlagatelji opuščanja neoliberalnega vzorca kapitalizma in prehoda v ekosocialni kapitalizem pri njegovi okoljski stranici razen bistveno večje ekološke učinkovitosti poudarjajo pomen uvajanja t. i. krožnega gospodarstva. Vendar je klasična inačica (snovno) krožnega gospodarstva zasnovana znotraj koncepta sicer »trajnostne« gospodarske rasti, zato po mnenju pisca ni dolgoročno entropijsko in ekosistemsko celostni odgovor. Zagovornik odrasti Ramos-Martin (2016) navaja, da koncept šibke trajnostnosti z zeleno ekonomijo in krožnim gospodarstvom EU in Kitajske ni dovolj za dejansko opustitev linearne zasnove gospodarstva (proizvodnja – prevoz – potrošnja), če se kljub večji snovno-energetski učinkovitosti in reciklaži skupna proizvodnja količinsko povečuje. Sedanji ekonomski model je praktično snovno linearen, pogosto označen zgolj s procesi izločevanja (ekstrakcija iz rud), proizvodjanja in odlaganja. Zadnjih 200 let je gospodarski sistem dejansko deloval kot snovno linearni model (»vzemi – uporabi – odvrzi«), zasnovan na velikih količinah vnosov poceni materialov in energije v proizvodno-potrošni sistem,

njegovi iznosi (emisije plinov, odpadki, odpadne vode) pa so preseгли samočistilne zmogljivosti sestavin okolja. Tudi zato prehod iz linearnega v krožni ekonomski model ni izbira, temveč nuja (Kažipot prehoda v krožno ..., 2018, 3).

V vsakem primeru je pozitivno, da krožno gospodarstvo bistveno zmanjšuje emisije in druge okoljske pritiske industrije zaradi ponovne uporabe materialov. Tako krožna proizvodnja materialov lahko poveča učinkovitost npr. v težki industriji tudi za 60 % do leta 2050 v primerjavi z letom 1990, kar med drugim zmanjšuje tudi proizvodne stroške (In-Depth Analysis ..., 2018, 376). Na mestu pa so opozorila na ovire pri prehodu v krožno gospodarstvo, kot je npr. neprimerna, nestimulativna zakonodaja, pomanjkanje izkušenj med podjetji in politiki za odkrivanje poslovnih priložnost krožnega gospodarstva, izključenost okoljskih stroškov iz cene proizvodov in storitev itn. (Delivering the Circular Economy, 2015, 13). Povečanje snovne in energetske učinkovitosti krožnega gospodarstva (»zeleno« gospodarstvo) pa v primeru hkratnega povečanja absolutnega obsega proizvodnje in potrošnje ne prinaša okoljskih koristi. Na mestu je opozorilo Janeza Potočnika (2019), ki poudarja nujnost sistemske podpore konceptu krožnega gospodarstva, vendar hkrati predlaga celostno vrednotenje vloge naravnega kapitala.

Korenite spremembe družbe so neobhodne, vendar tako paradigma neoliberalizma kot državnega kapitalizma ne vidita nuje npr. temeljite preнове globalizacijskih procesov, njene ekologizacije, socializacije in dopolnjevanja s procesi lokalizacije, regionalizacije. Med ukrepi za socializacijo in ekologizacijo kapitalizma, torej za uvajanje ekosocialnega modela kapitalizma, je razen odprave davčnih oaz nujno tudi progresivno zasnovano obdavčenje bogastva, kapitala, finančnih transakcij, surovin, energije in obremenitev okolja ter zmanjšanje davčnega obremenjevanja dela. Podobno kot Piketty (2014) tudi Klein (2014) opozarja na nujnost obdavčenja izjemnega bogastva najbolj bogatih, ki nesorazmerno bremenijo tudi globalno okolje. *Piketty (2014; 2015) kot zagovornik sicer reformiranega kapitalističnega sistema in vse do leta 2021 (Piketty, 2021, 2) nasprotnik socializma objektivno ugotavlja, da je naravni trend kapitalizma zgostitev kapitala v rokah manjšine in s tem povezano povečevanje družbene (finančne) neenakosti. Zgolj davčni posegi države (progresivna obdavčitev premoženja, kapitala) in izredne zgodovinske razmere lahko v kapitalizmu omejijo družbeno neenakost, bogatenje manjšine prebivalcev. Zato Piketty (2014) predlaga strmo, progresivno obdavčitev dohodkov, dedovanja in nepremičnin, torej celotnega bogastva, kar je bil že pred drugo svetovno vojno tudi zelo argumentiran predlog slovenskega krščanskega socialista Andreja Gosarja (1933; 1935).*

Vsi sistemi družbe lahko delujejo zgolj v primeru, da gospodarske podstati ustvarjajo dovolj dodane vrednosti, vendar brez ustrezne višine davkov in drugih državnih dohodkov ni možno delovanje socialne države. Dovolj veliki prihodki države med drugim omogočajo prerazporeditev denarja od bogatih k revnim in s tem zmanjšanje družbene neenakosti. Verjetno je prav obseg in način obdavčenja najbolj pomembno in občutljivo politično vprašanje, saj brez davkov ekosocialna država nima možnosti skupnega delovanja. Piketty

(2014) zavrača koncept socializma, vendar sodi, da za regulacijo globalnega patrimonialnega (dednega) kapitalizma 21. stoletja ne bo dovolj zgolj površinska prenova, prilagoditev fiskalnega in socialnega modela 20. stoletja. V 20. stoletju sta se sicer razvili dve ključni regulaciji delovanja države, socialna država in progresivni davek na dohodke, vendar bi bilo treba v 21. stoletju za učinkovito kontrolo globalnega finančnega kapitalizma, torej v obdobju procesov globalizacije, inovativno uvajati nove davčne instrumente na globalni ravni. Piketty (2014) predlaga *globalni progresivni davek na premoženje*, celostno obdavčitev zasebne lastnine, tudi dediščine. Predlaga torej naraščajoči davek na bogastvo, kar pomeni, da bi lastniki velikega, ekscesnega premoženja, npr. milijarderji, plačevali tudi bistveno večji odstotek kot npr. lastniki premoženja pod 100.000 evri. Po njegovem mnenju mora biti davek planetaren oziroma globalen, saj bi le v tem primeru preprečil sistemsko davčno izogibanje in beg kapitala ter onemogočil neloyalno davčno konkurenco (Piketty, 2014).

Po mnenju ekonomista Bogomirja Kovača (2014) je bilo reševanje krize po letu 2008, ki so jo povzročili bogati, plačujejo pa zanjo predvsem revni, dodaten dokaz Pikettyjevih tez. Neenaka delitev ustvarjenega dohodka in neenaka porazdelitev bremena kriz sta v središču sodobne recesije in finančne krize, temelj naraščajočega družbenega nezadovoljstva, zato so po njegovi sodbi spremembe kapitalizma neobhodne, večja enakost v delitvi bogastva pa ključna. Piketty (2014) je sicer prepričljivo dokazal, da je dohodkovna in premoženjska neenakost v kapitalizmu ena od njegovih ključnih značilnosti, v zadnjih treh stoletjih pa je bilo 90 % kapitala podedovanega in zgolj 10 % zasluženega z delom, sposobnostjo in odrekanjem njegovih lastnikov. Vsekakor je njegov predlog o globalnem, progresivno zasnovanem davku na premoženje eden od možnih vzvodov za zmanjševanje naraščajočih socialnih razlik znotraj reformiranega kapitalizma. Progresivno načelo obdavčitve premoženja in dohodka bi pomagalo tudi pri preprečevanju kopičenja lastnine, premoženja, za katerega po mnenju Rawlsa (2012, 208, 209) velja, da je nevarno za pravičnost, npr. za pošteno vrednost političnih svoboščin in enakost možnosti za vse prebivalce. Ne nazadnje – neenakost po ugotovitvah Wilkinsona in Picketta (2012) spodbuja prestižno, luksuzno porabo.

Kogej (2014) ugotavlja, da Piketty seveda ni nikakršen marksist, dejansko le išče rešitve, ki bi kapitalizem rešile pred samim seboj. Vendar njegove raziskave dokazujejo, da kapitalizem brez nadzora vodi k naraščajoči premoženjski in dohodkovni neenakosti ter s tem k ekonomskim, socialnim in političnim krizam, ki ga lahko celo pokončajo. Desne kritike moti njegov predlog svetovnega premoženjskega davka in zelo progresivne dohodnine. Leve kritike moti, da njegovi predlogi ne odpravljajo bistvenih, zlasti razrednih protislovij kapitalizma, radikalnejše okoljevarstvenike pa njegovo obrobno obravnavanje okoljskih posledic modela rasti.

Po mnenju Rizmana (2013) je preživetje človeške civilizacije usodno povezano z uspehom velikega zgodovinskega projekta »globalizacije s človeškim (in ekološkim – dodatek pisca) obrazom«, njene ključne naloge pa so:

- preusmeritev ekonomij od izključnega zadovoljevanja izvoznih ciljev v korist tiste proizvodnje, ki v največji meri zadovoljuje lokalne trge;
- zmanjšanje pomena rasti v korist povečevanja pravičnosti, kar bi prispevalo k okoljskemu ravnotežju;
- korporacije in države bi morale biti pod stalnim nadzorom nacionalnih in transnacionalnih civilnih družb;
- v novo proizvodnjo in izmenjavo bi bilo treba vključiti kooperativne skupnosti, manjša in srednja zasebna podjetja in tako minimizirati negativne vplive monopolnih interesov velikih transnacionalnih korporacij.

Robyn Eckersley (2019, 99, 100) sodi, da je ekološka modernizacija s povečanjem strogosti okoljske regulacije med drugim tudi ena od strategij za povečanje tekmovalnosti industrije države, v globinskem pomenu pa lahko postane sredstvo gospodarske, družbene preobrazbe. Dejstvo, da imajo države z najstrožjo regulacijo na svetu (Nemčija, Nizozemska) tudi močna gospodarstva, vsekakor pod vprašaj postavlja globalno posploševanje argumenta »tekme do dna«. Po mnenju Andreja Kirna (2013) pa ni dovolj, da ekokapitalizem vključuje ekološko modernizacijo, revolucijo učinkovitosti in dematerializacijo. Radikalnejše, ne pa reformistično razumevanje ekonomije sonaravnega trajnostnega razvoja opozarja, da zgolj ekološka modernizacija gospodarstva ne zadostuje, da so potrebne bolj temeljite in globinske, tudi miselne, politične in institucionalne spremembe. Kljub pomembnosti in nujnosti ekološke modernizacije (ozelenjena davčna reforma, ekotehnične inovacije, ekološko označevanje proizvodov, ocenjevanje okoljskih vplivov, energetska učinkovitost in dematerializacija) ostaja upravičeno vprašanje, ali so vsi njeni ukrepi dovolj radikalni in še pravočasni, da se bomo za daljši čas izognili ekološko-entropijski zanki, ki se je že nevarno zategnila (Kirn, 2008; 2013). Po mnenju pisca bogate države »morajo« delovati po načelu odrasti, torej kot prve odstopiti tudi od koncepta t. i. zelene rasti, zelene tehnologije in postopki naj bi torej bili v službi uvajanja odrastnega gospodarstva.

Udejanjanje vizije ekokapitalizma je torej na okoljsko-ekonomskem polju praviloma zasnovano na »zeleni rasti« in na bistvenem povečanju produktivnosti virov, tudi za faktor 10. Vendar bi morala biti v naslednjih 50 letih v primeru 2-% trajne letne gospodarske rasti produktivnost virov večja za faktor 27, kar pa je popolnoma nerealistično. Obenem velja podčrtati, da se v kapitalistični ekonomiji letna rast pod 2 % že smatra kot odraz krize, načelo resnične trajnostnosti pa od bogatih držav zaradi njihovih prekomernih okoljskih pritiskov na prebivalca postavlja v ospredje nujnost količinskega krčenja gospodarstva (Sarkar in Kern, 2008, 26). Kapital seveda ni zainteresiran za zmanjšanje obsega gospodarstva, z vidika varovanja okolja želijo lastniki kapitala svoj okoljski prispevek omejiti npr. na proizvodnjo vse večjega števila filtrov za čiščenje zraka, gradnjo čistilnih naprav in podobno, že proizvodnja izdelkov z daljšo življenjsko dobo pa ni več v njihovem poslovnem interesu, čeprav je nujna s širšega okoljsko-družbenega vidika.

Sylvia Lorek (2016, 102) poudarja, da je dematerializacija kot proces bistvenega količinskega (absolutnega) zmanjšanja proizvodnje in potrošnje (za faktor 4 ali celo 10) temeljna za učinkovito reševanje okoljskih problemov. Hvalisanje bogatih držav o bistvenem zmanjšanju obsega proizvodnje je treba jemati z rezervo, saj se za temi uspehi pogosto skriva uvoz materialnih dobrin iz držav v razvoju, proizvedenih z veliko porabo surovin, energije, vode (uvoz npr. »virtualne« vode), pogosto na račun neupoštevanja okoljske zakonodaje. Seveda pa je uvodoma pozitivno dejstvo, da se povečuje materialna in energetska produktivnost, kjer je npr. rast BDP praviloma bistveno večja od rasti porabe surovin ter energije. Tudi sodelavci ameriškega inštituta Rocky Mountain so s številnimi empiričnimi podatki in rešitvami nazorno potrdili, da je možno sedanjo produktivnost, učinkovitost rabe materialov in energije povečati za faktor 10, temu ustrezno zmanjšati okoljsko-podnebne pritiske in hkrati dvigniti zaposlitev ter materialno blagostanje (Hawken in drugi, 2004). Državam v razvoju je treba omogočiti doseganje dostojnega materialnega standarda, česar pa ekosistemsko ni mogoče doseči z njihovo posvojitvijo tradicionalnega zahodnega proizvodno-potrošniškega vzorca, saj bi prinesel še večjo globalno okoljsko in podnebno destrukcijo. *Možnost radikalnega dviga učinkovitosti rabe virov za faktor 4–10 in široka, tudi solidarnostno zasnovana dostopnost najboljših tehnologij za države v razvoju je po mnenju pisca ključni predpogoj za prepotrebno odpravo globalne svetovne revščine.*

Paul Hawken (1997) kot pomembni snovalec koncepta t. i. naravnega kapitalizma (pisec ga imenuje ekosocialni kapitalizem) sodi, da je mogoča kapitalistična zasnova ekonomije v smeri posnemanja narave, bioloških sistemov. Amory Lovins in sodelavci (2007) sodijo, da je za udejanjanje t. i. naravnega kapitalizma nujna ekosistemska preobrazba ekonomije, ki ne bo več zasnovana zgolj na tradicionalnem finančnem vrednotenju naravnih virov, temveč tudi na finančnem vrednotenju številnih trenutno ekonomsko neovrednotenih storitev planetarnega ekosistema (npr. oceanov, gozdnih ekosistemov, močvirij, travnikov itn.), katerih letna tržna vrednost je bila ocenjena na več 10.000 milijard dolarjev. Dejstvo pa je, da vseh ekosistemskih storitev ni mogoče tržno ovrednotiti, kar npr. velja za biotsko raznovrstnost. *V bistvu večina konceptov ekokapitalizma izhaja iz predpostavk koncepta šibke trajnostnosti, ne pa iz koncepta močne trajnosti, sonaravnosti.*

Ob priznavanju, da je imela prekomerna eksploatacija s strani svobodnega tržnega sistema pogosto pogubne okoljsko-podnebne posledice, se opažajo nekatera znamenja nove usmeritve, da je mogoče kapitalistično mobilizacijo družbenih produktivnih sil preusmeriti tudi v služenje ekološkim ciljem. Vendar sicer svež pogled pušča same kapitalistične odnose – nedotaknjene (Žižek, 2010, 40). Tudi predlogi strokovnjakov za spremembo ekonomske politike OECD pod vtisom podnebne in pandemične krize vsaj selektivno opozarjajo na probleme vseobsežnosti modela rasti in predlagajo temeljito prenovo ekonomskih in socialnih politik v bogatih državah (okoljska trajnostnost in upoštevanje omejitev okolja, dvig blagostanja posameznika in družbe, zmanjšanje neenakosti, večja sistemska odpornost družbe), ampak ne predlagajo spremembe samih

kapitalističnih donosov (Beyond Growth ..., 2020). Vendar velja poudariti, da postavlja pod vprašaj vsesplošni model »financionalizacije« in neoklasično idejo tekmovalnega trga. Opozarjajo, da na ekonomske politike in trg vplivajo tudi pravne norme, družbena pravila, struktura lastništva, javne politike itn. Navajajo stališče ekoloških ekonomistov o entropični naravi linearnega gospodarstva in navajajo njihove predloge o nujnosti prevrednotenja gospodarske rasti zaradi omejitev okolja. V preteklosti so se okoljske politike držav OECD osredotočale na zmanjšanje negativnega vpliva posameznih oblik onesnaževanja okolja in zaščito posameznih naravnih območij, kar pa ni zadostovalo za zmanjšanje skupne degradacije okolja, zlasti ozračja. Izkušnje kažejo, da npr. za blaženje podnebnih sprememb ne bodo dovolj zgolj tehnološke inovacije, spremeniti bo treba celotne vzorce potrošnje in načine življenja. Vse bolj postaja jasno, da bodo vlade morale uporabljati veliko bolj globinske oblike sektorskega načrtovanja, socialno partnerstvo in posvetovanja z javnostmi. Zaradi večanja deleža kapitala na račun dohodkov zaposlenih, delovne sile pri delitvi ustvarjene vrednosti se namreč povečujejo neenakost in postavlja pod vprašaj etično načelo pravičnosti (Beyond Growth ..., 2020, 22–25).

Interdisciplinarna raziskovalna skupina torej vodstvu in državam članicam OECD predlaga »paradigmatično« spremembo njihove ekonomske, pa tudi soodvisne okoljsko-podnebnne in socialne (družbene) politike. Ekonomisti in nove ekonomske politike bi morali po njihovem mnenju pravilno razumeti socialnost človekovega življenja, saj ljudje niso posamične enote za maksimizacijo ortodoksnega ekonomskega mita, imajo namreč večplastne osebne prioritete in etične vrednote. Zato je treba po njihovi sodbi koncept ekonomskega napredka (ne razvoja, rasti – opomba pisca) razširiti onkraj blaginje posameznika na polje celostnega družbenega blagostanja, kohezije, na upoštevanje okoljskih omejitev človekove aktivnosti, kar pomeni – ekonomska politika mora seči onkraj tradicionalnih instrumentov in reformirati institucije, socialne politike in druge ozko zasnovane politike (Beyond Growth ..., 2020, 28).

Med sveže in uporabne koncepte, ki v določenih vsebinah že segajo izven obzorja kapitalizma, se po mnenju pisca uvršča *koncept t. i. integralne ekonomije* (Lessem in Schieffer, 2010). Negativne posledice neoliberalnih, konvencionalnih ekonomij sedanjega gospodarske realnosti sveta so osnovni argument za uvajanje modela integralne ekonomije, ki zlasti glede okoljske naprednosti v številnih primerih pravzaprav že presega domet ekosocialnega kapitalizma. To zlasti velja za poudarjeno vlogo načela posnemanja narave in materialne zadostnosti (»dovolj« namesto »vedno več«) in s tem povezane etike trajnostnosti, sonaravnosti (za posameznika, organizacijo ali državo). To je predlagani odgovor integralne ekonomije na posledice preseganja omejitev okolja zaradi prekomerne rabe naravnih virov in premajhne stopnje regeneracije, kar ogroža pomembne vrednote, kot so ekološka integriteta in socialna kohezija, socialna enakost (Lessem in Schieffer, 2010). Snovalci koncepta integralne ekonomije poudarjajo, da brez inovativnega »ekosistema«, pionirskih nosilcev konkretnega udejanjanja

ideje socialne in okoljske inovacije integralni ekonomski ekosistem ne bo doživel uspeha. Lokalni, regionalni laboratoriji dobrih integralnih praks (Sekem – Egipt, Grameen – Bangladeš, Canon – Japonska, Mondragon – Španija, Interface – ZDA, Sarvodaya – Šrilanka), torej primeri bolj ali manj uspešnega praktičnega udejanjanja načel sonaravnosti in pravičnosti v manjših skupnostih, ustvarjanje medsebojnih mrež, so ključnega pomena za širjenje integralne ekonomije, vendar v povezavi s potrebnimi temeljnimi spremembami na makroravnih. Ekonomska polja življenja ne morejo biti dolgoročno uspešna, če niso organsko vključena v integralni družbeni, kulturološki in etični sistem (Lessem in Schieffer, 2010). Zgledi posameznih držav kot integralne trajnostne družbe in gospodarstva bi bili izjemno pomembni pri soočanju z večplastnimi svetovnimi izzivi (Piciga in drugi, 2013).

Vendar zagovornika ekosocializma Sarkar in Kern (2008) kritično zaključujeta, da znotraj kapitalističnega sistema ni mogoče doseči ne okoljske trajnosti ne socialne, družbene trajnosti. Ekokapitalizem je po njunem mnenju napačen, notranje protisloven pojem, saj hkrati ni možna ekološka, okoljska trajnost in rastna dinamika kapitalizma. Krčenje obsega kapitalistične ekonomije se namreč obravnava kot katastrofično stanje, nikoli končano veliko ekonomsko depresijo. Kapitalizem zavestno spregleduje tudi tragedijo skupnega, saj z dominantno vlogo in zahtevo po še dodatni krepitvi privatne lastnine zmanjšuje obseg javnega dobra in s tem možnosti širšega, večplastnega vrednotenja in javne kontrole upravljanja lastnine.

Med ekosocialnimi ekonomskimi koncepti, ki ostajajo znotraj kapitalizma, vzbujajo pozitivne in tudi negativne odzive *koncept ekonomije delitve dobrin in storitev, torej ekonomije souporabe (sharing economy)*. Po mnenju Wosskowa (2014, 8) ekonomija delitve omogoča ljudem, da si s pomočjo različnih podjetniških modelov delijo lastnino, vire, čas in orodja na skupnih platformah, digitalnih in drugih mrežah. Ljudem je torej omogočeno, da npr. namesto dragega nakupa avtomobila le-tega ob določenem plačilu najamejo takrat, ko ga potrebujejo. Vendar Wosskow (2014) opozarja, da je potrebna velika previdnost, saj morajo biti podjetniki ekonomije delitve pošteni zlasti glede spoštovanja zakonodaje, potrošniki pa zaščiteni, potrebno je veliko medsebojno zaupanje (Wosskow, 2014). Ekonomija delitve naj bi se povečevala, vendar bi morala odsevati našo željo kot humanih bitij do neposredne povezanosti, ki naj bi preseгла enostavno medsebojno trgovanje, torej zlasti delovati kot ekonomija souporabe in sodelovanja (Botsman, 2015).

Koncept ekonomije delitve oziroma souporabe se po navedbah Rifkina (2015) uveljavlja v omrežnih ekonomske skupnostih, milijoni ljudi si delijo ne le avtomobile in kolesa, temveč tudi domovanja, obleko, orodja, igrače in večšine. Ekonomija souporabe nastaja iz več razlogov, globalni zlom gospodarstva druge industrijske revolucije je v ZDA in drugje pokazal, da so se milijoni družin utapljali v »potrošniški krami«, se izjemno zadolžili, kopičenje stvari pa ni skoraj nič dodalo k njihovem občutku sreče in blaginje. Obenem je premoženje obteženo z velikim okoljskim dolgom, saj je dvig potrošnje

potekal na račun zmanjševanja ekološkega bogastva Zemlje (Rifkin, 2015, 256). Izhod je v popolnem preobratu celotnega gospodarskega sistema: kupuj manj, hrani več in deli to, kar imaš, nebrzdano potrošnja postopoma zamenjuje ekonomija souporabe. Le-to je omogočila sodelovalna narava omrežja interneta, ki je povezal ljudi in sprožil ekonomijo souporabe. Sodelovalna produkcija in izmenjava na osnovi določenih norm obnašanja in delovanja naj bi prerasla v prevladujočo paradigmo, kapitalizem naj bi se prilagajal ekonomskupnostim, ne pa obratno. Sodelovalna potrošnja sproža aktivnost državljanov, spodbuja razvoj boljših produktov, z zmanjšanjem pretirane proizvodnje in potrošnje prinaša pomembne okoljske koristi. Razvija se vzajemno socialno posojanje, krepi se množično financiranje obetavnih razvojnih projektov po spletu, ki je tako rekoč brezplačno orodje tudi za hitro in učinkovito delitev osebnega bogastva v globalnih skupnostih.

Rifkin (2015, 27) napoveduje, da bosta v prihajajoči dobi tako kapitalizem kot (tradicionalni, državni) socializem izgubila nekoč prevladujoči vpliv na družbo, saj naj bi se nova generacija vse bolj identificirala s sodelovanjem. Mladi si načela in vrednote izposojajo tako od kapitalistov kot od socialistov, hkrati pa odpravljajo dejansko centralizirano naravo prostega trga in birokratske države. Ni presenetljivo, da se imajo najboljši in najbistrejši pripadniki milenijske generacije za »socialne podjetnike«. Vrednost souporabe narašča, pravila, ki vladajo tržnemu gospodarstvu, izgubljajo pomen, ugotavlja Rifkin (2015, 28). Ker je vse več dobrin in storitev brezplačnih, se manj kupuje na trgu, kar BDP še znižuje. Hkrati vse več ljudi redistribuira in reciklira že kupljeno blago v ekonomiji souporabe. S tem podaljšujejo njegovo življenjsko dobo, kar prav tako spremlja izguba BDP, k temu pa je treba dodati še vse večjo množico ljudi, ki se odloča za dostop do storitev namesto za lastništvo in raje plača za omejen čas uporabe avtomobila, kolesa, igrače, orodja in drugih predmetov. *Rast BDP v skupnosti z vse večjo vlogo souporabe dobrin in storitev torej izgublja temeljno vlogo nosilca dviga blagostanja.*

Radikalnejšo ekološko in socialno poslanstvo delitvene ekonomije, ki v nekaterih ključnih predlogih presega horizonte tržnega kapitalizma, pa predlaga Rok Kralj (2011, 11). Sodi, da mora bistveni namen ekonomije postati zadovoljevanje osnovnih potreb (hrana, neoporečna voda, primerno bivališče, oblačila, zdravstveno varstvo, izobraževanje) vsem Zemljanom, omogočanje blaginje vsaki človeški skupnosti in zagotavljanje trajnostnega razvoja planeta (Kralj, 2011, 11). Zadovoljevanje teh potreb zagotavlja slehernemu človeku »zdravje in blaginjo«, kot je opredeljeno v 25. členu Splošne deklaracije človekovih pravic, zato je treba zadovoljevanje osnovnih človekovih potreb in trajnost okolja po njegovem predlogu v veliki meri izvzeti iz globalnega tržnega sistema. Zadovoljevanje posameznikovih osnovnih potreb pa je po njegovi sodbi predpogoj za blaginjo skupnosti, bivanje vseh posameznikov v zdravem, mirnem, privlačnem družbenem okolju, brez uničevanja planetarnih dobrin in okolja. Blaginjo človeštva je mogoče po mnenju Roka Kralja (2011; 2013; 2018) doseči samo z medsebojno delitvijo dobrin kot temeljnim ekonomskim in družbenim principom. Zato je nujen odmik od sedanjega

gospodarstva, ki sloni na potratni osebni potrošnji, treba je torej uvesti nove ekonomske principe na osnovi medsebojne delitve dobrin, sodelovanja in pravičnosti (preglednica 14). Nakup dobrin v naprednejšem modelu ekonomije delitve ne bo več prevladujoča oblika dostopa do dobrin, možnosti delitve dobrin (v osebni lasti, v lasti skupnosti, podjetja, »skladov dobrin« itn.) pa segajo od izmenjave, najema, izposoje pa vse do podarjanja (oblačil, knjig, zemljišč, stanovanj, orodja, prevoza, znanja, storitev itn.).

Preglednica 14: Ključne razlike med klasičnim ekonomskim modelom in ekosocialno globinsko inačico modela ekonomije delitve

	Klasični ekonomski model	Model ekonomije delitve
Temeljni način pridobitve in rabe dobrin	individualni nakup in uporaba posameznega izdelka/storitve	sodelovalna potrošnja, zadovoljevanje potreb več ljudi s posameznimi izdelki in storitvami
Ključni deležniki poslovnega procesa	<ul style="list-style-type: none"> • kupec – z nakupom postane trajen lastnik • trgovec – enkratna prodaja 	<ul style="list-style-type: none"> • uporabnik dostopa do izdelkov in storitev (ni lastnik) • ponudnik: večkratna »prodaja« (najem) za določen čas
Značilnosti dobrin, storitev	<ul style="list-style-type: none"> • kratka življenjska doba • čim pogostejše nakupovanje 	<ul style="list-style-type: none"> • potreba po daljši življenjski dobi • čim bolj kakovosten proizvod
Delovna mesta	poudarek na proizvodnji (vedno manj delovnih mest zaradi avtomatizacije in robotizacije)	poudarek na storitvah (vzdrževanje, svetovanje, spremljanje izdelkov)
Vpliv na ekonomsko, družbeno in naravno okolje	<ul style="list-style-type: none"> • velika raba naravnih virov, odpadki • neenakomerna porazdelitev dobrin 	<ul style="list-style-type: none"> • manjša raba naravnih virov in manjše obremenitve okolja • ekonomičnost, manjši stroški hrambe in vzdrževanja • enakomernjša porazdelitev dobrin

Vir: po Kralj, 2013

Delitvena ekonomija zagotovo spreminja pravila igre na trgu, potrošnikom pa prinaša koristi: večjo dostopnost in prožnost storitev, ki so nekoč veljale za luksuz, večji občutek za skupnost in večjo izbiro med številnejšimi igralci na trgu, kar znižuje cene in zvišuje kakovost storitev. Po mnenju Barbare Hren (2016) pa je eno pomembnih vprašanj, ki jih

odpirajo platforme kapitalizma 2.0, kaj najmanjše delavcev po teh spletnih platformah pomeni za koncept socialne države. Udeleženci v ekonomiji delitve praviloma ne plačujejo davkov in socialnih prispevkov, saj jih obstoječi davčni sistemi enostavno ne zajemajo. To bi utegnilo biti problematično z dveh vidikov: prvič, ker najeda davčno osnovo državnih proračunov in s tem krči možnosti financiranja javnih storitev, in drugič, ker pomeni nepošteno konkurenco. Slednje sicer nikakor ni nov fenomen, niti posebnost delitvene ekonomije. Nelojalna konkurenca zaradi nepravičnega obdavčevanja je precej večji problem v svetu poslovanja multinacionalk v davčnih oazah, katerega negativni učinki na proračune so dobro raziskani. Prekarizacija dela pa se je začela že mnogo pred pojavom delitvene ekonomije. Lahko bi rekli, da gre le za neke vrste nadaljevanje trenda (Hren, 2016). Dokazov, da bi delitvena ekonomija že spodkopavala socialno državo, kot jo poznamo v Evropi, za zdaj še ni. Bi pa lahko srednjeročno, ob trenutnem trendu rasti delitvene ekonomije, to postal problem. Valerio De Stefano, pravnik z milanske Univerze Bocconi, opozarja, da je fenomen uveljavljanja ekonomije delitve še premalo raziskan, da bi lahko nedvoumno natančno opredelili njegove prednosti in slabosti (Hren, 2016).

Ploštajner (2017) zato upravičeno opozarja, da se pod plaščem delitvene ekonomije pogosto skrivajo kapitalski interesi velikih mednarodnih korporacij, ki v nobenem primeru ne posegajo v model zasebne lastnine, npr. z novimi koncepti skupnega ali deljenega lastništva. Nasprotno, model zasebne lastnine utrjujejo, krepijo, prihodke zgoščujejo, hkrati pa imajo številni zaposleni mizerne plače, prekarno zaposlitev in pogosto neplačane socialne prispevke. Tako se podjetje Uber (njegova vrednost presega 50 milijard dolarjev) razglašja za zelo uspešen, solidarnostno zasnovan primer ekonomije delitve, vendar dejansko ne gre le za najem oziroma delitev avtomobila, temveč tudi za najem delovne sile, torej voznika z avtomobilom ...

Premik v tržno gospodarstvo je izboljšal življenje, blagostanje povprečnega posameznika, česar si družine v fevdalnih ekonomske skupnostih niso mogle niti predstavljati, poudarja Rifkin (2015, 71). Ampak hkrati podčrtuje, da v 21. stoletju v obstoječo ekonomsko paradigmo ni več mogoče udobno zajeti pospešenega prehajanja k skoraj ničelnim mejnim stroškom, kar začenja vplivati na medije, zabavno in založniško industrijo, obnovljivo energijo, 3D tisk, spletno izobraževanje. Temeljni napad na sedanji družbeno-ekonomski kapitalistični sistem predstavljajo tudi nadomeščanje globalne delovne sile z umetno inteligenco in avtomatizirano tehnologijo, prehod lastništva k dostopu, s trgov na mreže, pojav ekonomije souporabe itn. Pomembno grožnjo kapitalizmu predstavlja množično financiranje po spletu, demokratizacija nalog in naglo širjenje socialnega podjetništva. Vsi navedeni novi ekonomski modeli se po mnenju Rifkina (2015, 296) v temeljih odklanjajo od standardnega načina organizacije ekonomskega življenja, od obstoječe ekonomske paradigme v zadnjih dveh stoletjih.

Sodobna industrijska revolucija in njena tehnološka infrastruktura povzročata hitre in globoke družbene spremembe. Svetovni splet se je pojavil leta 1990 in do leta 2015 že dosegel zrelo dobo, večino človeštva je povezal s pomočjo komunikacijskega medija,

ki deluje pri skoraj ničelnih mejnih stroških. Po isti eksponentni krivulji lahko pričakujemo, da bo v 25 letih dosežena univerzalna proizvodnja zelene elektrike pri skoraj ničelnih mejnih stroških. Tudi transportni internet bo verjetno zelo hitro rasel, čeprav je šele v povojih, 3D tisk pa že doživlja hitrejšo rast, kot je označevala komunikacijski internet v primerljivi fazi razvoja (Rifkin, 2015, 324). V nekem zgodovinskem trenutku bodo prerasli kapitalistični kontekst in rodili nov ekonomski red, katerega življenjska sila bo tako drugačna od tržnega kapitalizma, kot je bil ta od fevdalnih in srednjeveških sistemov, iz katerih je izšel, napoveduje Rifkin (2015, 296).

Vendar v zadnjem obdobju prihaja do vse več opozoril, da se je svetovni splet »pokvaril«, finančno, dobičkonosno izjemno hitro rastoči, vse bolj monopolni digitalni koncerni namesto prizadevanja za splošno blaginjo kopičijo bogastvo peščice in ogrožajo demokracijo. Brez dvoma digitalizacija med drugim prinaša številne koristi v proizvodne in storitvene procese, toda vse več je dvomov, da bodo obstoječi načini in trendi digitalizacije prinesli več delovnih mest (npr. v storitvah, kjer ustvarja veliko prekarjih zaposlitev) in bolj zdravo gospodarstvo. Pozitivno je, da digitalizacija z novimi tehnologijami omogoča mrežno povezovanje tisočev manjših proizvajalcev energije (decentralizirani lokalni viri obnovljive energije), vendar se nekako ruši prvotni obet internetne dobe z decentralizirano, nehierarhično in egalitarno digitalizacijo, ki je očitno s pretiranim optimizmom navdala tudi Rifkina. Dejstvo je namreč, da digitalizacija prinaša tudi zasojenost in zasičenost mladih s pametnimi telefoni, kar lahko ogroža socialno kohezijo, manjša socialni kapital, potrebna je torej previdnost in zmernost v uporabi, obenem se širijo prvine sovražnega govora. Globalna internetna mreža postaja vse bolj centralizirana (Facebook, Google), financirana zlasti z reklamami, skoraj v celoti jo obvladuje izjemno bogata, medijsko in politično vplivna internetna elita, družbena neenakost pa se v internetni dobi še povečuje. Ponovno se je potrdilo, da trg brez ustreznih demokratičnih posegov države in politike ne deluje v korist javnega dobra in splošne blaginje ter v smeri zmanjševanja neenakosti, potreben je globalni zakon o varovanju osebnih podatkov.

S konkretnimi praksami »od spodaj« se postopoma gradijo tudi alternativni »mikroekonomski« modeli dominantnemu gospodarskemu modelu. Nakup in posedovanje (lastnina) nista več edina načina oskrbe z dobrinami. V različnih sferah družbe, praviloma v neformalno povezanih skupnostih in kot reakcija na očitne težave prevladujočega neoliberalnega modela tržnega gospodarstva, (ponovno) raste pomen skupnostnih produkcijskih, upravljavskih in ekonomskih modelov, ki temeljijo na izposoji, izmenjavi, souporabi, solastništvu in nadomeščanju lastništva z uporabo storitev (Karba in drugi, 2016). Gre za vključujoče modele soupravljanja, ki krepijo solidarnost in družbeno povezanost prebivalstva. S tem, ko se denarne in nede- narne transakcije z dobrinami vrtijo v lokalnem okolju, se povečuje blaginja prebivalcev in povezanost lokalne skupnosti, blažijo in preprečujejo se različne oblike revščine.

Prerazporeditev bogastva je po mnenju Kirna (2016) sicer gotovo zelo pomemben ukrep za zmanjšanje družbene neenakosti, toda do kopičenja bogastva v rokah manjšine

bo prihajalo znova in znova, če ne bo več strukture mešane lastnine, družbenega demokratičnega nadzora in neposredne demokracije. Brez tega se bodo zakoni dedovanja spet lahko spremenili v korist bogatih. Sedanje zahteve družbenih gibanj po preobrazbi neoliberalnega kapitalizma ne izhajajo iz protislovja med produktivnimi silami in produkcijskimi odnosi, ampak iz ekoloških in socialnih omejitev sedanjega načina produkcije in potrošnje. Teh prizadevanj pa ne razvrednoti niti pomislek, če je ekosocialni kapitalizem sploh možen in trajno obstojen, sodi Andrej Kirn (2016).

Kapitalizem države blaginje (kapitalizem 3.0), torej socialno tržni kapitalizem je vzniknil na ruševinah druge svetovne vojne. Zahodnemu svetu je po mnenju Alija Žerdina (2019) prinesel osupljivo rast splošne blaginje, a se končal v osemdesetih letih prejšnjega stoletja, ko se je s kapitalizmom 4.0 začel nov krog povečevanja družbene neenakosti in okoljske destruktivnosti. Vendar tudi ponastavitev (»resetiranje«) na čas kapitalizma države blaginje danes ni (več) smiselna, saj koncept države blaginje z ujetostjo v model trajne rasti ni imel hkratnih odgovorov na okoljsko-podnebno krizo. Koncept ekosocialnega kapitalizma oziroma kapitalizem 5.0 naj bi torej bil po mnenju Alija Žerdina (2019) njegov zadnji cikel in bi moral dejansko rešiti tako probleme rastoče družbene neenakosti kot rastočo okoljsko in podnebno krizo. Za mirno rešitev teh protislovij je na voljo le še nekaj kratkih časovnih enot, ugotavlja ... Vendar tudi nekateri zagovorniki reformno radikalnega družbeno-ekološkega obrata in ekosocialistične paradigme, kot je Andrej Kirn (2012; 2013), v celoti ne izključujejo določene možnosti za prihodnost nerastočega kapitalizma, rast naj bi torej lahko postala manj pomembna kapitalistična značilnost, kot je na drugi strani izkoriščanje sočloveka. Tudi avtorji dela *Meje rasti* leta 1972 po njegovem mnenju niso oznanjali konca kapitalizma, sodili so, da ni možen (zgolj) kapitalizem rasti na omejenem planetu. Možno naj bi torej bilo, da bi (eko)kapitalizem 21. stoletja zaradi ekoloških omejitev žrtvoval rast, da bi lahko zadržal izkoriščanje ljudi, delovne sile in dominacijo. Takšen količinsko nerastoči in ozelenjeni kapitalizem po sodbi Kirna (2013, 174) ni absolutno nemogoč v 21. stoletju.

Evropska komisija je leta 2020 v zelo zaostrenih razmerah podnebne in pandemične krize, ki sta ponovno pokazali strukturno nezmožnost EU ob soočenjih s kriznimi razmerami, le predstavila bolj trajnostno obetaven, holistično in sistemsko zasnovan koncept ekosocialne, vendar še vedno kapitalistične EU. Komisija izhaja iz predpostavke, da obstoječi sistem ne upošteva negativnih učinkov rabe naravnih virov na blagostanje, saj se gospodarska rast obravnava prednostno, drugi kazalniki blagostanja, kot so zdravje, izobrazba in čisto okolje, pa se zgolj obrobno vrednotijo ali pa se sploh ne vrednotijo (A System Change Compass ..., 2020, 17). Zato za udejanjanje t. i. evropskega zelenega načrta (dogovora) v razmerah pandemije predlaga spremembe temeljev obstoječega družbeno-ekonomskega sistema na načine, ki bi omogočili delovanje evropskega gospodarstva za doseganje blagostanja, kritja družbenih potreb in okrevanja po krizi covid-19 – znotraj planetarnih naravnih omejitev. *Evropska komisija je torej v ospredje postavila cilj doseganja*

jasnega razkoraka med ekonomsko rastjo in zmanjševanjem pritiskov na okolje, se nekako nejasno opredelila za t. i. zeleno, »trajnostno« gospodarsko rast, a – znotraj nosilnosti planetarnega ekosistema. Podčrtati velja, da se zaradi številnih ekonomskih, družbenih, migracijskih in okoljskih razlogov Evropska komisija zavzema za zelo zahtevno, ambiciozno zmanjševanje izpustov toplogrednih plinov v EU, za njihovo prepolovitev že do leta 2030 (glede na leto 1990) in za doseganje t. i. podnebne nevtralnosti do srede 21. stoletja. Na podnebnem polju, se pravi selektivno, se torej Evropska komisija približuje zahtevam zagovornikov koncepta odrasti za bogate države s prekomerno potrošnjo naravnih virov in prostora.

Glede na sedanje politično stanje in družbena razmerja bi bil velik uspeh že udeležanje ekokapitalizma, čeprav to seveda še ne bi bil ekosocializem (Kirn, 2016). Koncepta ekosocializma namreč (še) niso osvojile množice, je na obrobju družbene zavesti, toda pritiski družbenih gibanj za notranje sistemske spremembe liberalnega kapitalizma v ekosocialni kapitalizem odpirajo in širijo prostor tudi ekosocialistični zavesti, ugotavlja Andrej Kirn (2016). A na drugi strani npr. sociologinja in ekonomistka Ana Podvršič (2020) izhaja iz prepričanja, da kapitalizem s človeškim obrazom ni mogoč. Kapitalizem je edini sistem, kjer se zaradi tržnih mehanizmov in pritiska konkurence vsak posameznik bori proti vsem za preživetje. Delavec proti delavcu, ko išče službo ali želi nagrado, podjetje proti podjetju na trgu ali država proti državi, ko se pogaja za ugodnejše pogoje za »domači« kapital – na koncu se vse prisili v konkurenčno tekmo. Strah pred socializmom po drugi svetovni voljni pa je bil tisti, ki je ključno vplival na okrepljeno socialno državo znotraj kapitalizma.

Po krizi leta 2008 se ni okrepila družbena enakost, načini demokratičnega (ne) vladanja, prav tako se ni opustil okoljsko nevzdržni vzorec gospodarske rasti, delavski razred, ne pa kapitalisti, je plačal reševanje kapitala. Ko se kapitalisti znajdejo v krizi, začnejo vedno klicati k solidarnosti, ki jo »mora« v tem primeru pokazati delavski razred, ki tako plačuje »reševanje« kapitala. Dobrine se tudi danes še ne proizvajajo za družbene potrebe, ampak za trg in dobičke, cena tega pa je uničevanje ekosistemov, nepovratne posledice pa sedaj v izjemno zaostreni krizi okolja vse bolj občutimo. Tudi zato Podvršič (2020) ne verjame, da se bo npr. po pandemiji leta 2020 okrepila socialna država in povrnil keynesijanski tip kapitalizma, prav tako ne verjame, da se bo kapitalizem sam po sebi odpovedal modelu rasti.

Človeštvo se je v začetku leta 2020 zaradi globalne korona krize, ki se je začela na Kitajskem, znašlo v izjemnem položaju, ki pa bo slej ko prej izzvenel. Pandemija je jasno in nedvoumno pokazala temeljne slabosti, ki jih je treba odpraviti, da se epidemije v takem obsegu in s takimi posledicami ne bodo ponovile. Prav krizno obdobje je dejansko najbolj primerno za temeljne spremembe, za drugačen svet po koronavirusu, saj sedanji gospodarski in proizvodni mehanizmi ne omogočajo trajnejše rešitve. 174 znanstvenikov z osmih nizozemskih univerz je aprila 2020 objavilo »Postkorona manifest«, načrt z naslednjimi petimi predlaganimi temeljnimi planskimi spremembami (s poudarkom na nizozemske razmere) gospodarstva držav po korona krizi (Post-Corona Manifest, 2020):

1. *Prenehanje nasilja vsesplošnega gospodarskega modela rasti*: pandemija covid-19 je potisnila gospodarstvo, številna podjetja v veliko krizo, številni zaposleni so ostali brez dohodkov. Znanstveniki sodijo, da je pomemben razlog za velike gospodarske posledice covid-19 tudi način delovanja osrednjega globalnega gospodarskega modela zadnjih 30 let, ki je pospeševal stalno povečevanje kroženja dobrin in ljudi, kar je povzročilo okoljske probleme in neenakost. Znanstveniki kot rešitev predlagajo odmik od globalnega modela rasti, rast in investicije je treba preusmeriti izključno na določena področja, zlasti na ključne javne storitve, kot so zdravstvo in šolstvo, ter na obnovljivo energijo. Na drugih področjih pa je neobhodno zmanjševanje (odrast), kar velja zlasti za fosilna goriva, primarne surovine in reklamiranje.
2. *Gospodarski model, zasnovan na prerazdelitvi blaginje*: za prerazdelitev blaginje znanstveniki kot trenutno najbolj realen in ustrezen mehanizem predlagajo uvažanje brezpogojnega temeljnega dohodka (UTD), razen tega pa večjo obdavčitev bogatih ter zmanjšanje delovnega časa in delitev delovnega mesta.
3. *Spremembe v kmetijstvu*: velika slabost načina delovanja aktualnih gospodarskih sistemov je vpliv na ekosisteme in biotsko raznovrstnost. Nadaljnje uničevanje okolja bo omogočilo še več človeku še bolj nevarnih pandemij, zato so pomembne tudi spremembe v kmetijstvu, in sicer preusmeritev v ekološko kmetijstvo, proizvodnja veganskih in vegetarijanskih živil ter lokalne hrane.
4. *Zmanjšanje potrošnje in potovanja*: zaradi okoljskih razlogov je nujno zmanjševanje materialne potrošnje, drastična omejitev luksuznih in potratnih izdelkov, trajnostno je zgolj zadovoljevanje nujnih, temeljnih materialnih potreb. Zmanjšati je treba potovanja, zlasti so podnebno škodljiva letalska potovanja.
5. *Odpis dolgov državam v razvoju*: znanstveniki predlagajo, da bogate države odpišejo dolgove globalnega Juga, hkrati pa opozarjajo na nevarnost možnega ekstremnega zadolževanja držav, podjetij, samozaposlenih.

Ekosocialni kapitalizem je po mnenju pisca v prvi vrsti prehodno obdobje k ekosistemski, ekohumanistični družbeni ureditvi oziroma prva faza ekosistemske družbene ureditve. Po radikalnem reformnem scenariju družbeno-ekološkega preloma naj bi lahko v primeru demokratične odločitve večine državljanek in državljanov ekosocialnemu kapitalizmu sledilo obdobje zrele ekosistemske družbene ureditve, poimenovane ekosolidarizem (»ekoizem«) ali/in globinska ekosistemska družbena ureditev – poimenovana npr. demokratični ekosocializem. Od demokratične volje državljanek in državljanov je seveda odvisno, ali bo npr. na volitvah v eni ali več državah sveta večino glasov volivk in volivcev prejela politična stranka ali več političnih strank, ki bodo po mnenju pisca upravičeno zaradi globalno in lokalno izjemno kritičnih družbeno-ekoloških razmer zagovarjale postopno ali bolj radikalno uveljavljanje novega ekosistemskega družbenega reda, npr. prehodno (ekosocialni

kapitalizem), zrelo (ekosolidarizem) ali globinsko obliko (ekosocializem) ekosistemske družbene ureditve. Zaradi vrste negativnih izkušenj obdobja realnega socializma glede svobode je za ekosocializem pomembno poudariti: enakost brez svobode in spoštovanja človekovih pravic, svoboščin je zgolj farsa. Povedano drugače, ekosocializem kot družbeno-ekološka alternativa se bo po mnenju Andreja Kirna (2020, 9) lahko uresničeval le, če bo miselno in praktično presešel ter zanikal številne temeljne značilnosti dosedanjega udejanjanja socializma.

Pisec brezkompromisno zagovarja sicer demokratično, procesno in nenasilno, vendar napredno (radikalno) in večplastno reformno pot spremembe kapitalistične družbene ureditve. Zgolj na ta način se lahko po mnenju pisca nadajamo, da bodo politični in civilnodružbeni nosilci ter zagovorniki nove družbene ureditve ohranili nezamenljivo in ključno večinsko podporo državljanov in državljanov. Pa še v tem primeru ni izključeno, da ne bo država, ki bi se sicer demokratično odločila za ekosolidarizem ali ekosocializem, deležna mednarodnega pogroma »starih« kapitalističnih sil, ki bi jim tudi sicer demokratično potekajoče radikalne reformne metode preloma s kapitalizmom dejansko vzele iz rok vse ključne mehanizme branjenja in povečevanja njihove ekonomske in politične moči

Čprav predstavlja ekosocialni kapitalizem »zgolj« prehodno obdobje k novi ekosistemski družbeni ureditvi, je nujno, da se že v tem obdobju bistveno ublažijo temeljna protislovja med ekosistemi (geografskim, življenjskim okoljem) in kapitalom ter med kapitalom in delom. Ampak preobrazba kapitalizma seveda korenin protislovij ne more odpraviti. Pisec sodi, da je bistveno bolj verjetna radikalna reformna preobrazba kapitalizma kot neposredni prehod v novo družbeno-ekološko ureditev. Tudi do zahtevne, demokratične družbeno-ekološke preobrazbe znotraj okvirov ekosocialnega kapitalizma (z elementi, ki na posameznih poljih, kot je blaženje podnebnih sprememb, dejansko morajo seči onkraj horizontov kapitalizma) lahko pride zgolj, če se tudi pri večini prebivalcev na osebni ravni začenja spreminjati »etični« kompas v ekohumanistični smeri. Na ekološkem polju je po mnenju pisca temeljni cilj ekosocialnega kapitalizma prve polovice 21. stoletja podnebna nevtralnost in ohranjanje pokrajinske, biotske pestrosti, na socialnem odprava svetovne revščine in zagotovitev minimalne, vendar dostojne ravni materialne blaginje za vse prebivalce, na širšem varnostnem polju pa začetek procesa postopne demilitarizacije sveta.

Zgolj temeljito ekologizirane, socializirane in demilitarizirane ključne podstati ter temeljni gradniki ekosocialnega kapitalizma, ki se bistveno ločijo od podstati in gradnikov neoliberalnega kapitalizma (vključno z njegovo omiljeno inačico), nudijo osnovo za dokaj realno upanje, da se izognemo ključnim geopolitičnim, okoljskim, podnebnim, pandemičnim in socialnim tveganjem ter medgeneracijski krivičnosti do naših otrok in vnukov (preglednica 15):

Geografsko okolje, ekosistemi – najbolj obremenjujoče in tvegane materialne dejavnosti znotraj zmogljivosti ozračja (npr. ničelne emisije TGP najkasneje do leta 2045) in znotraj zmogljivosti drugih sestavin okolja.

Ekonomija (gospodarstvo) – ekosocialna, tržno-planska ekonomija, selektivno udejnanje koncepta odrasti (v najbolj okoljsko obremenjujočih, tveganih dejavnostih), ekološka modernizacija gospodarstva in gospodinjstev, ekonomija brez odpadkov in emisij TGP, sistemsko vgrajevanje vseh zunanjih stroškov v ceno izdelkov in storitev, omejevanje proizvodnje in posedovanja luksuznih dobrin.

Samooskrba – doseganje varne državne stopnje vodne, prehranske, surovinske, energetske in druge samooskrbe, sonaravno kmetijstvo in negativna energetika z OVE.

Lastnina – pluralistični tip lastništva, vendar s ključno, a zmanjšano vlogo privatne lastnine (zasebna in državna lastnina, lastnina skupnosti, notranje lastništvo zaposlenih).

Zdravstvo – ključna vloga javnega zdravstva, univerzalen, brezplačen dostop do osnovnih in kakovostnih zdravstvenih storitev.

Izobraževanje – ključna vloga javnega šolstva, univerzalen in brezplačen dostop do izobraževanja praviloma na vseh stopnjah.

Varnost (globalna, človekova) – krepitev učinkovitejših mehanizmov globalne varnosti in razoroževanja, prerazdelitev ustvarjene vrednosti od kapitala k delu (delilna pravičnost), socialna varnost tudi za najbolj ranljive – npr. UTS ali UTD, omejevanje razmerja med maksimalnimi in minimalnimi dohodki.

Preglednica 15: Podstati in gradniki ekosocialnega kapitalizma

Podstat družbene ureditve	Prevladujoča značilnost gradnika ekosocialnega kapitalizma kot prehodnega obdobja k ekosistemski družbeni ureditvi v razvitih državah
Geografsko okolje, ekosistemi	<ul style="list-style-type: none"> • selektivno zasnovano zmanjšanje nekaterih globalnih okoljskih pritiskov, bistveno manjša poraba naravnih virov in ekološkega odtisa na prebivalca • doseganje podnebne nevtralnosti z izpusti toplogrednih plinov znotraj samočistilne zmogljivosti svetovnega ozračja (1–0,5 tone na prebivalca) • naravovarstvena zaščita ključnih bioloških »vročih točk« planetarnega ekosistema in delovanja ključnih ekosistemskih storitev • sistemsko, preventivno zasnovano zmanjševanje zdravstvenih tveganj prenosa bakterij, virusov z divjih vrst na domače vrste in na človeško vrsto

Podstat družbene ureditve	Prevladujoča značilnost gradnika ekosocialnega kapitalizma kot prehodnega obdobja k ekosistemski družbeni ureditvi v razvitih državah
Samooskrba	<ul style="list-style-type: none"> • radikalno zmanjšanje količine zavržene hrane, načrtno povečanje proizvodnje lokalne hrane in krajšanje kmetijskih oskrbnih verig, povečanje sonaravnega, ekološkega kmetijstva v smeri brez gensko spremenjenih organizmov, postopno zmanjšanje deleža živalske hrane • pospešen prehod k rabi domačih OVE, vse bolj omejena raba fosilnih goriv in urana, doseganje visoke stopnje energetske samozadostnosti (tudi na regionalni ravni) in energetske učinkovitosti ter bistveno zmanjšanje absolutne porabe energije • povečanje domače proizvodnje zaščitnih sredstev in zdravstvenih zmogljivosti za uspešno ukrepanje ob obsežnejših epidemijah ter drugih naravnih in antropogenih nesrečah
Ekonomija (gospodarstvo)	<ul style="list-style-type: none"> • selektivno in vse bolj obsežno opuščanje tradicionalnega koncepta (količinske) gospodarske rasti, ekološka modernizacija gospodarstva, postopno splošno količinsko zmanjševanje obsega proizvodnje in potrošnje (npr. nekaterih luksuznih in zelo škodljivih izdelkov) • selektivno uveljavljanje odrasti v okoljsko, podnebno, zdravstveno in medgeneracijsko najbolj obremenjujočih dejavnostih – npr. pospešeno opuščanje in opustitev rabe fosilnih goriv in jedrske energije (do srede 21. stoletja), plastike, nevarnih kemikalij itn. • prehod na obnovljive naravne vire, snovno krožno gospodarstvo in večkratno povečanje snovno-energetske učinkovitosti • uvajanje ekosistemskega načrtovanja v gospodarstvo in celotno družbo, ekologizacija mehanizmov prostega trga • okrepljeno vgrajevanje zunanjih (okoljskih, podnebnih, zdravstvenih) in medgeneracijskih stroškov v ceno proizvoda in storitev v vseh državah • uvajanje globalno enotnih okoljskih in socialni standardov v delovna okolja vseh držav, ki sodelujejo pri mednarodni trgovini • zmanjšanje javnega dolga na največ tretjino letnega BDP • uvedba globalnega davka na premoženje • globalno poenotena ureditev intelektualne lastnine in »obdavčenje« robotov v proizvodnji • odprava davčnih oaz
Lastnina	<ul style="list-style-type: none"> • osrednja vloga privatne lastnine, vendar demokratično, postopno povečevanje skupnostnega, združniškega lastništva, solastništva zaposlenih, državna lastnina ključnih infrastrukturnih sistemov, prevladujoča državna lastnina v osrednji banki • bolj poudarjena progresivna obdavčitev privatne lastnine (premoženja in kapitala) in hkratno opravljanje ekonomske, socialne in ekosistemske funkcije vseh oblik lastnine • zaustavitev procesov privatizacije naravnih virov (vodni viri) in javnih storitev

Podstat družbene ureditve	Prevladujoča značilnost gradnika ekosocialnega kapitalizma kot prehodnega obdobja k ekosistemski družbeni ureditvi v razvitih državah
Zaposlenost	<ul style="list-style-type: none"> • ohranjanje nižje stopnje brezposelnosti, omejeno krajšanje delovnega časa, delitve delovnega mesta, večja vloga novih zelenih delovnih mest • poskusi sistemskega omejevanja negativnih zaposlitvenih posledic avtomatizacije in robotizacije dela • bistveno zmanjševanje nestalnih (prekarnih) oblik zaposlitve • bistveno zmanjševanje razmerja med najvišjo in najnižjo plačo
Davčni sistem	<ul style="list-style-type: none"> • omiljeni progresivni davčni sistem • javni izdatki v višini 35–45 % BDP • večja ekologizacija davčnega sistema • davek na premoženje
Zdravstvo	<ul style="list-style-type: none"> • težnje k univerzalni brezplačni osnovni zdravstveni oskrbi znotraj prevladujočega sistema javnega zdravstva • čim bolj enak geografski (prostorski) dostop do kakovostnih zdravstvenih storitev • zaustavitev procesa privatizacije zdravstva (vključno z zobozdravstvom), v nekaterih državah z obsežno privatizacijo pa njegovo zmanjšanje • prednost preventivnih zdravstvenih ukrepov pred kurativnimi ukrepi
Izobraževanje	<ul style="list-style-type: none"> • kakovostno in vsem dostopno javno šolstvo, zelo omejen obseg privatnega šolstva • zagotovljeno brezplačno javno izobraževanje na vseh ravneh (vključno z univerzitetnim šolanjem) • državna podpora le obveznemu programu in izobraževanju v privatnih šolah, sistemska omejitev šolnin v privatnih šolah (bistveno zmanjšanje šolnin zlasti na univerzitetni ravni) • nekoliko manjša vloga pridobivanja kompetenc za poklic in povečana vloga izobraževanja kot mehanizma za pridobivanje veččin ustvarjalnega dela, družbene kritičnosti, medgeneracijske enakosti, medsebojne strpnosti, sobivanja in sočutja do soljudi in drugih zemeljskih vrst
Varnost (globalna, človekova)	<ul style="list-style-type: none"> • stabilizacija in postopno zmanjševanje ekonomskih, okoljsko-podnebnih, zdravstvenih, socialnih, kibernetičnih in drugih tveganj • pospešeno globalno uvajanje selektivnih procesov razoroževanja in zmanjševanja vojaških državnih proračunov, okrepljena prednostna vloga zagotavljanja globalne in nacionalne varnosti s pomočjo nevojaških posredovanj • stabilizacija števila prebivalcev v razvitih državah z manjšim dvigom rodnosti domačega prebivalstva (na okoli 1,8 otroka na žensko) in povečevanjem organiziranega doseljevanja, pomoč državam v razvoju za ustvarjanje družbeno-ekonomskih pogojev za postopno stabilizacijo prebivalstva

Podstat družbene ureditve	Prevladujoča značilnost gradnika ekosocialnega kapitalizma kot prehodnega obdobja k ekosistemski družbeni ureditvi v razvitih državah
Varnost (globalna, človekova)	<ul style="list-style-type: none"> • v okviru prenovljenega OZN sistemska razvojno-okoljska (podnebna) pomoč (sklad pod okriljem OZN) za odpravo svetovne revščine, dvig blagostanja in prilagodljivosti na podnebne spremembe (zmanjšanje migracij) držav v razvoju v višini 1 % BDP (plačnik v sklad OZN – bogate države z več kot 2-krat višjim BDP na prebivalca od svetovnega povprečja) • okrepljena vloga, pristojnosti in učinkovitejši mehanizmi v prvi vrsti za zmanjševanje vojaških, ekonomskih, socialnih in okoljsko-podnebnih globalnih groženj ter hkrati večje pristojnosti in mehanizmi za mirovniško, civilnozaščitno in kot zadnje vojaško mednarodno posredovanje z mirovnimi silami OZN kot edino dovoljeno obliko mednarodnega vojaškega preventivnega in kurativnega posredovanja • proces odpravljanja vojaških paktov, postopno razoroževanje in krepitev mehanizmov in kulture miru; na globalni ravni (OZN) sprejeta obveza za dogovorjen obseg zmanjšanja vojaških proračunov držav sveta, npr. za šestino do leta 2035 • uvedba novih družbenih mehanizmov za uveljavljanje koncepta univerzalnega zagotavljanja minimalne socialne varnosti posameznika, gospodinjstva: UTS ali/in UTD
Demokracija	<ul style="list-style-type: none"> • <i>ekonomska demokracija</i>: okrepljene kompetence soupravljanja zaposlenih v državnih podjetjih, privatnih podjetjih, podjetjih v solasti podjetnika in zaposlenih, kooperativah • <i>teritorialna demokracija (lokalna in regionalna samouprava)</i>: povečanje večplastne avtonomnosti lokalnih skupnosti, postopno in vzorčno udejanjanje dvopredstavniške (dualne – z volitvami in s pomočjo reprezentativnega žreba) teritorialne demokracije in lokalne samouprave (občine, regije, dežele) • <i>politična demokracija na državni ravni</i>: udejanjanje dvopredstavniške (dualne) politične demokracije: a) posodobljena volilna predstavniška politična demokracija (profesionalni predstavniki za obdobje šestih let, zgolj 2-kratni zaporedni mandat, možnost odpoklica) in b) postopno in vzorčno uvajanje »državljske« predstavniške demokracije s pomočjo reprezentativnega žreba (neprofesionalni predstavniki s krajšim, dveletnim mandatom, manjšimi pooblastili in zgolj nekajkratnim letnim sklicem za posamezne vsebine) ter s postopnim uvajanjem dveh domov državnega parlamenta • <i>uvajanje globalne (kozmpolitske) demokracije</i>: prvi dom OZN – generalna skupščina držav članic; prizadevanja za uvedbo drugega doma OZN – skupščina državljanek in državljanov sveta, ukinitiv varnostnega sveta, prizadevanja za čimprejšnjo ustanovitev svetovne vlade

5 Ekosolidarizem – zrela ekosistemska družbena ureditev

»Zdaj je tak čas, ko bi lahko razmišljali o novi ureditvi.«

Vesna Milek, 2020

5.1 Ekosistemsko-ekonomske in ekonomsko-socialne zasnove ekosolidarizma

Beseda solidarnost prihaja iz latinskega jezika, okoli leta 1840 pa se je začela uporabljati na polju politike (mednarodno delavsko gibanje) in v družbenih vedah, zlasti sociolog Emile Durkheim je besedo solidarnost uvrstil v svojo temeljno terminologijo. Praviloma se uporablja v širokem pomenu, ki ga ilustrativno ponazarja slogan »eden za vse, vsi za enega«, nemški socialni filozof Jürgen Habermas pa solidarnost in pravičnost pojmuje kot dve strani istega kovanca (Laitinen in Pessi, 2014, 1, 2). Solidarnost se nanaša na socialno kohezijo manjših skupnosti, njen pomen pa poudarjajo npr. Katoliška cerkev, marksizem, socialna demokracija, mednarodno delavsko gibanje (poljska Solidarnost), pa tudi Evropska unija. Svetovna revščina, širjenje sredstev množičnega uničevanja, pandemije in izčrpanost planetarnega ekosistema, podnebne spremembe pa vse bolj zahtevajo udejanjanje globalne, planetarne, medgeneracijske in medvrstne solidarnosti.

V tradicionalni obliki je bil solidarizem sinonim za bratstvo, za socialno solidarnost (npr. bratska pomoč pri vračanju dolgov revnih prebivalcev), obenem pa je bil tesno povezan s krščanskimi idejami o dobrodelnosti in o bratski ljubezni (Kohn, 2015). Krščanski socializem oziroma t. i. sistem krščanskega socialnega aktivizma (na osnovi socialne ekonomije) naj bi presegel takratni klasični krščanski solidarizem. To naj bi bil po mnenju slovenskega krščanskega socialista Andreja Gosarja (1933; 1935) civilizacijski odgovor na kapitalistični izkoriščevalski in komunistični (boljševistični) nedemokratični, »brezbožni« družbeni red. Z vidika družbene solidarnosti velja poudariti naslednje njegovo spoznanje: »Vse naše gospodarsko ravnanje mora vsaj posredno služiti temu, da imajo vsi, prav vsi svoj vsakdanji kruh« (Gosar, 1933, 189, 190). Koncept krščanskega socializma naj bi bil po njegovem mnenju primeren ustroj družbe, da bodo tisti, ki bi šli čez meje socialne pravičnosti, prisiljeni jo upoštevati ter

se po njej ravnati. Gosar (1994a, 26) poudarja, da je v tem bistvo hotenja krščanskega socializma in v tem vidi njegovo prednost pred krščanskim solidarizmom.

Sodobni krščanski solidarizem postavlja v ospredje predloge za upravljanje družbe, pravičnost, mir in zdravo okolje za vse, ampak vztraja na konservativni opredelitvi skrbi za življenje, npr. s prepovedjo oziroma zelo strogo omejitvijo splava, in na ozki opredelitvi t. i. naravne družine, torej zgolj na osnovi poroke enega moškega in ene ženske (Solidarity Party Platform, 2020). Tako Ameriška solidarnostna stranka predlaga uveljavljanje modela lokalnega, trajnostnega in družbeno odgovornega gospodarstva, skrb za zdravje okolja in zaščito naravnih habitatov, uvedbo univerzalne zdravstvene zaščite, javno in privatno šolstvo. Stranka podpira dodatne investicije za izboljšanje položaja manjšin (npr. za Afroameričane, Indijance itn.), se zavzema za enakost prebivalcev pred sodišči, podpira povečanje moči sindikatov in manjših podjetij (na pa velikih korporacij), za lokalno proizvodnjo in družinska podjetja, solastništvo delavcev v podjetjih (podpora modela kooperativnih podjetij) in povečanje pristojnosti lokalnih skupnosti. Predlaga ukrepe za sistemsko podporo najbolj ranljivim socialnim skupinam, pravičen delež skupnih dobrin in podedovanih naravnih virov zlasti v obliki dividend za državljane, zavzema se za proporcionalni sistem pri volitvah v parlament in večjo avtonomnost lokalnih skupnosti (Solidarity Party Platform, 2020).

Za družbeno solidarnost ni temeljno vprašanje obseg (prostovoljne) dobrodelnosti, temveč razdelitev različnih dobrin med socialnimi skupinami, kar zlasti velja za razdelitev dohodkov, dostop do družbenih storitev in davčne obremenitve (Laitinen in Pessi, 2014, 9). Za udejanjanje socialnih pravic in temeljnih materialnih osnov blagostanja naj bi država imela vgrajene mehanizme, ki med drugim zagotavljajo brezplačno šolstvo in zdravstvo ter socialno varstvo. Solidarizem v ospredje postavlja prepričanje, da je delo socialni produkt, ki ga je treba pravično razdeliti, kar pomeni, da v največji meri pripada delavcem, zaposlenim, ne pa privatnemu lastniku podjetja. Zavrača »posesivni« individualizem in ekonomsko neenakost, pod vprašaj postavlja status neomejenega posedovanja privatne lastnine in neomejenega prejemanja rent, npr. za zemljišča, nepremičnine.

V programsko prenovljeni obliki se po mnenju ekonomista Franja Štiblarja (2008; 2009; 2015) solidarizem pojavlja kot primerna družbena ureditev, ne pa kapitalizem ali socializem. Glede na kompleksnost sodobnih problemov in problematičnost sedanjih ekscesov kapitalizma in preteklih ekscesov socializma sodi, da bi lahko prav solidarizem najbolj optimalno poiskal ustrezne odgovore na izzive 21. stoletja. Prihodnja družba naj bi po njegovem predlogu slonela na solidarnosti, pravičnosti in družbeni odgovornosti, s pomembno vlogo kooperativ. V konceptu Štiblarjevega pojmovanja solidarizma gre v bistvu za posodobljeno socialnodemokratsko inačico modela gospodarstva in celotne družbe šibke okoljske trajnostnosti, saj npr. v temeljih ostaja na popravkih napak nepopolnega trga in na »solidni gospodarski rasti« (ne pa na maksimalni rasti) ter »zmerni« tekmovalnosti, na pretežni zasebni lasti (ohranjena javna lastnina na kritičnih področjih za kohezivnost družbe, javni sektor), vendar poudarja nujnost zagotavljanja minimalne socialne varnosti za vse prebivalce.

Tradicionalni koncept solidarizma brez dvoma predstavlja z vidika socialne pravičnosti naprednejšo obliko družbenega reda, zlasti na okoljskem polju pa pravzaprav ostaja na zgolj površinsko omiljeni inačici modela gospodarske rasti. Vendar je treba poudariti, da je njegovo temeljno vrednotno izhodišče solidarnost, ki je tudi po mnenju pisca ob sonaravnosti drugi temeljni vrednotni steber novega ekosistemskega in pravičnejšega družbenega reda. Toda tradicionalni solidarizem praviloma zgolj obrobno obravnava solidarnost do prihodnjih generacij ali pa medvrstno solidarnost oziroma odgovornost človeške vrste do ohranjanja bioloških pogojev tudi za druge zemeljske vrste. V vsakem primeru postavljanje vrednote solidarnosti kot osnovno vodilo etičnega kompasa koncepta solidarizma »upravičuje« namen pisca, da zrele (zrelejše) oblike ekosistemske družbene ureditve (različne možne oziroma verjetne inačice) skupno poimenuje kot solidarizem, ki pa mu je neobhodno potrebno dodati vsaj pridevnik ekosistemski oziroma ekološki, torej ekosolidarizem oziroma ekosocialni solidarizem.

Ekosocialni kapitalizem predstavlja po mnenju pisca prehodno obliko k novemu ekosistemskemu, ekohumanističnemu družbenemu redu, ki mora v najkrajšem možnem času »nadomestiti« neoliberalni kapitalizem, ki izčrpava in uničuje planetarni ekosistem, militarizira svet in omogoča tektonsko ekonomsko in geografsko neenakost. Ekološki oziroma ekosistemski solidarizem, torej ekosolidarizem kot zrela (zrelejša) oblika ekosistemske družbene ureditve postavlja solidarnost kot temeljno vrednotno podstat, in sicer dvoplastno: kot družbeno in »ekosistemsko« solidarnost. *Z mehanizmi in ukrepi zagotavljanja sistemske družbene solidarnosti na vseh ravneh (od planeta do držav, lokalnih skupnosti, gospodinjstev, posameznikov) sega ekosolidarizem onstran kapitalizma, saj želi odpraviti vzroke, korenine socialnega izkoriščanja in zagotoviti univerzalno, dostojno, a zmerno materialno blaginjo in socialno varnost za vse prebivalce. Na drugi strani pa na načelih »ekosistemske« solidarnosti do biosfere (okolja, narave, drugih zemeljskih vrst) ter od tega soodvisne solidarnosti do prihodnjih generacij (medgeneracijska solidarnost) želi zagotoviti trajno ohranjanje bioloških pogojev življenja za človeško, pa tudi za druge zemeljske vrste.*

Podstati in gradniki sodobnega ekosocialnega solidarizma oziroma ekosolidarizma kot predlaganega (možnega) poimenovanja zrele oblike ekosistemske družbene ureditve za 21. stoletje izhajajo iz naslednjih ključnih alternativnih ekoloških, ekonomskih in družbenih konceptov:

- ekološka ekonomija;
- bioekonomija;
- trajnostna ekonomija;
- solidarnostna (ekosocialna) ekonomija;
- ekonomija skupne blaginje kot ekonomski model zrele oblike ekosistemske družbene ureditve;
- koncept odrasti kot zrele oblike ekosistemske družbene ureditve.

Ekološke oziroma ekosistemske podstati ekosolidarizma izvirajo iz zasnov **ekološke ekonomije**, ki je po mnenju biologov Oduma in Barretta (2005, 2) interdisciplinarno zasnovana in predstavlja most med ekologijo ter ekonomijo. Za razliko od okoljske ekonomije, ki predpostavlja, da se izčrpavanje naravnega kapitala (zemljišča, naravni viri, ekosistemske storitve) lahko nadomesti z rastjo ustvarjenega kapitala, ekološka ekonomija naravni kapital obravnava kot nenadomestljiv za življenje, za preživetje. Osnovno načelo ekološke ekonomije izhaja iz predpostavke, da mora biti gospodarska aktivnost omejena z nosilnostjo okolja (*carrying capacity*) (Harris in Roach, 2013). Leta 1995 je po navedbi Dryzka (2018, 45) nekaj vodilnih ekonomistov zapustilo vrste svojih kolegov in razglasilo, da omejitve obstajajo (končnost zemeljskih virov), zato se mora ekonomska rast prej ali slej soočiti z nosilno zmogljivostjo okolja, z omejitvami okolja. Za razliko od ekosistemsko reformističnih okoljskih ekonomistov po mnenju Dryzka (2013) ekološki ekonomisti (Daly, Georgescu-Roegen, Martinez-Alier itn.) obravnavajo koncept (omejene) planetarne nosilnosti okolja (obnovljivost naravnih virov in sposobnost samočiščenja) kot fundamentalno ekonomsko entiteto. Temeljni izziv gospodarskega razvoja je po njihovem prepričanju omogočanje ekosistemsko varnega in trajnega delovanja gospodarskih sistemov znotraj omejitev oziroma zmogljivosti ekosistemov. Zagovarjajo koncept globoke trajnosti, sonaravnosti, da torej v nobenem primeru ustvarjeni kapital ne more nadomestiti naravnega kapitala. Sodobne ekosistemske opredelitve gospodarstva ekoloških ekonomistov izhajajo iz strokovno, kvantitativno določenih devetih planetarnih okoljskih zgornjih mej oziroma omejitev (npr. za koncentracije toplogrednih plinov v ozračju, izumiranje vrst, količino dušika in fosforja itn.), znotraj katerih lahko deluje globalno gospodarstvo in druge materialne dejavnosti človeštva (Rockström in drugi, 2009). T. i. varni operativni prostor za človeštvo ni opredeljen z denarnimi enotami, temveč z naravnimi številčnimi merami, ki so temeljne za ohranjanje odpornosti in s tem biološke varnosti planeta.

Po mnenju Kate Raworth (2017), snovalke koncepta »ekonomije krofa« (znotraj širšega koncepta ekološke ekonomije), tradicionalna ekonomija obravnava pretoke dohodkov med gospodinjstvi in podjetji kot zaprto zanko. Ekološki ekonomisti pa poudarjajo, da je ekonomija seveda temeljno odvisna tudi od okolja, ki nudi vire in absorbira onesnažila okolja. Poškodbe okolja kot »eksternalije« so se zelo pozno začele vgrajevati v ekonomske izračune. Na drugi strani pa v finančne izračune, v ekonomijo denarja ni vključena tudi t. i. reproduktivna ekonomija, zlasti delo žensk v gospodinjstvih, delo, povezano s skrbjo za otroke in njihovo vzgojo itn. Klasična ekonomska enačba je prav tako zavita v tišino glede tega, kako se razdelijo rente in dividende, kar povzroča veliko neenakost v številnih državah. Osredotočenost na rast BDP in dobiček povzroča globalno degradacijo okolja in ekstremno neenakost.

Ekološki ekonomisti pa obravnavajo ekonomski sistem kot podsistem ekosistema, zato se morata proizvodnja in potrošnja podrediti mehanizmu prostorsko širšega ekosistema. Potreba ekološke ekonomije po prepoznavanju odvisnosti makroekonomije

od naravnega okolja za razliko od postkeynesijanskega pristopa neposredno naslavlja tako ekološke probleme (npr. podnebne spremembe, zmanjševanje biotske raznovrstnosti) kot problematiko družbene pravičnosti (D'Alessandro in drugi, 2018, 20). Ekološki ekonomisti torej argumentirano opozarjajo na izjemno nevarnost fetišizacije trga, spreminjanje trga v tržno družbo, ki po njihovem mnenju pelje v ekološko in socialno katastrofo (Kirn, 2012, 155). Opozarjajo na dejstvo, da zlasti velike mednarodne korporacije tudi zaradi skrajno tvegane neupoštevanja ekosistemskih, okoljskih, podnebnih in drugih zunanjih stroškov proizvodnje in potrošnje svojih proizvodov in storitev letno »odlagajo« obsežna okoljska bremena na pleča naših otrok in vnukov, pravnukov, drugih vrst. Hkrati pa na račun slabšanja kakovosti okolja in zmanjševanja biološko nenadomestljivih ekosistemskih storitev ustvarjajo astronomsko velike dobičke, ki v veliki meri končajo na bančnih računih peščice izbranih.

Ekološki ekonomisti za razliko od okoljskih ekonomistov sodijo, da vseh storitev okolja enostavno ni mogoče cenovno ovrednotiti (Cato, 2011). Dejansko je (tržna) vrednost narave, ekosistemskih storitev z vidika preživetja človeštva nedoločljiva, je namreč nezamenljiva, obenem pa je delovanje planetarnega ekosistema in mavrice ekosistemskih storitev predpogoj za dolgoročno delovanje svetovnega gospodarstva. Ekološki ekonomisti poudarjajo, da morajo antropogeni snovno-energetski vnosi in iznosi potekati znotraj ekoloških, biofizikalnih omejitev termodinamično snovno zaprtega planetarnega ekosistema, hkrati pa mora biti razporeditev rabe naravnih virov socialno pravična. Ekološka ekonomija je veliko bolj skeptična do konvencionalnega tržnega pristopa in do predpostavke, da lahko (le) s tržnimi prijemi odpravimo motnje med ekonomijo in okoljem, kot okoljska ekonomija (Cato, 2011, 9).

Za razliko od liberalcev so ekološki ekonomisti bolj pripravljeni podpreti restrikcije na polju svoboščin trga, ki veljajo za same po sebi umevne. To zlasti velja za tiste svoboščine, ki so vezane na investicije, produkcijo, potrošnjo, mobilnost in na rabo lastnine, pri uvajanju omejitev (npr. za zaščito javnega dobra) pa poudarjajo aktivno vlogo države. Zato lahko liberalnodemokratska država z zakonodajnimi, administrativnimi in sodnimi agencijami načanja enostransko svobodo nosilcev privatne lastnine (posesti) glede njene rabe in razpolaganja (Eckersley, 2019, 133, 143).

Za ekosistemsko-ekonomsko zasnovo ekolidarizma kot zrele oblike ekosistem-ske družbene ureditve so bistvene naslednje predpostavke koncepta ekološke ekonomije:

1. Gospodarstvo (in celotna človeška družba) je (zgolj) podsistem planetarnega ekosistema, zato mora celotna materialna dejavnost delovati znotraj nosilnosti okolja in njegovih sestavin. Trg in tržni mehanizmi so zgolj eno od vodil organizacije in delovanja gospodarstva.
2. Nobena od materialnih dejavnosti ne more trajno rasti – na omejenem planetu, z omejenimi naravnimi viri (zalogami in prilivi) in omejenimi samočistilnimi zmogljivostmi.

3. Naravni kapital (ekosistemske storitve) je ključen ter nezamenljiv za preživetje in gospodarstvo, zato ga ni mogoče zgolj ekonomsko, tržno ovrednotiti in nadomestiti z rastjo drugih, ustvarjenih oblik kapitala.

Eden od realnih mehanizmov nujnega razklopa med rastjo blagostanja in okoljskimi pritiski je udejanjanje modela t. i. **bioekonomije**, ki postavlja v ospredje prenos biološke organizacije življenja zlasti na gospodarsko polje. Po mnenju Bonaiutija (2016, 37) se je bioekonomija pravzaprav začela z opredelitvami ekonomista Nicholasa Georgescuja-Roegna (1971) na začetku sedemdesetih let 20. stoletja, s kritiko (šibkega) trajnostnega razvoja, zlasti na osnovi termodinamičnega, entropijsko zasnovanega pojasnjevanja škodljivih posledic delovanja obstoječe ekonomije, ki ne prepozna nujnosti omejitev gospodarske rasti. Po sodbi Bonaiutija (2016) prevladujoče pojmovanje koncepta trajnostnega razvoja (torej prevladujoče šibke inačice – opomba pisca) ne postavlja pod vprašaj antropoloških in institucionalnih temeljev tržne ekonomije, zato trajnostne recepte za rešitve zavrača kot sistemsko neprimerne. Tudi njegov »minimalni bioekonomski program« je dejansko zasnovan na radikalno postavljenem odmiku od modela ekonomske rasti, odpovedi vsakršnemu materialnemu luksuzu, zmanjšanju prebivalstva in na družbeni kontroli tehnoloških inovacij. Sodobna bioekonomija poudarja pomen rabe obnovljivih bioloških virov kopnega in morja (npr. setev, gozdovi, ribe, živali in mikroorganizmi) za proizvodnjo hrane, materialov in energije, obenem pa so OVE izjemno pomembni na poti k brezogljivi družbi (In-Depth Analysis ..., 2018, 245).

V državah članicah OECD naj bi do leta 2030 bil razvojni poudarek na treh poljih, kjer naj bi bili največji potenciali za razvoj biotehnologij: kmetijstvo, zdravstvo in industrija (vključno z biogorivi) (The Bioeconomy to 2030, 2009). Bioekonomija je skupaj s kulturološko kritiko družbe rasti in ekološko ekonomijo temeljno vplivala na oblikovanje ekosistemsko zasnovanega koncepta odrasti kot alternativne ekonomije. Vendar je še vedno aktualna tudi zaskrbljenost Rifkina (2001, 7), ki ob številnih koristih med drugim opozarja na vse večjo komercializacijo npr. genskega sklada Zemlje, ki si ga prilaščajo farmacevtska, kemična in biotehnološka podjetja. Obenem je zelo zgodaj sprožil vprašanja o morebitnih dolgoročnih pogubnih posledicah vnašanja gensko spremenjenih organizmov v okolje. Gensko inženirstvo, biotehnologije zbuja po mnenju Rifkina (2001, 10, 11) naše največje upanje in aspiracije, hkrati pa sprožajo naše najbolj grozne strahove in zle slutnje. Politične odločitve v zvezi z biotehnologijo bodo v prihodnje odločilne pri tem, ali bomo vstopili v konec človeštva ali ne in kako globok bo potencialni moralni propad, ki ga takšna prihodnost odpira pred nami (Fukuyama, 2003, 19).

Globalna onesnaženost ekosistemov s plastiko je zgolj eden od kazalcev trajnostne sonaravne iracionalnosti sistema, ki ga lahko v resnici ozdravimo zgolj s takim načrtovanjem proizvodnje, da nevarni odpadki ne bodo nastajali. Tudi Evropa torej potrebuje radikalno spremembo temeljnega pristopa k proizvodnji, potrošnji, reciklaži in odlaganju

odpadkov. Bioekonomija naj bi postala ključni element pametne in zelene rasti v Evropi (Innovating for Sustainable ..., 2012), ampak tudi v tem primeru je še vedno v ospredju imperativ rasti ... Največji potenciali za bioekonomijo so v podeželskih, obalnih in industrijskih območjih Evrope, kjer naj bi ob napredku gospodarstva in zelenih delovnih mest hkrati prišlo do zmanjšanja odvisnosti od fosilnih goriv ter izboljšanja ekonomske in okoljske trajnostnosti primarne proizvodnje in industrijskih procesov.

Trajnostna ekonomija poudarja nujnost delovanja ekonomije znotraj nosilnosti okolja, torej postavlja v ospredje koncept količinsko nerastočega gospodarstva. Na dolgovih zasnovana materialistična potrošnja in model trajne gospodarske rasti s povečevanjem materialnih pretokov sta v temelju neskladna s trajnostno, količinsko nerastočo ekonomijo, do katere vodi po predlogu ekonomista Tima Jacksona (2009) 12 področnih politik:

1. razvoj novih zmogljivosti makroekonomije – investicije v trajnostno ekonomijo, proučitev ekonomskih posledic določanja zgornjih mej rabe virov in obremenjevanja okolja, stalno spremljanje vpliva antropogeno povzročenih sprememb v naravi in ekosistemih na ekonomsko stabilnost;
2. investicije v javne storitve in infrastrukturo – obnovljiva energija, javni prevoz, javni prostori, energetska prenova zgradb, ohranjanje ekosistemov, podpore zelenemu podjetniškemu izobraževanju;
3. naraščanje finančne in fiskalne opreznosti – večji javni nadzor denarnih tokov, podpore smotrnemu varčevanju;
4. reforma makroekonomskega računovodstva – razvoj novih kazalcev merjenja ekonomskega blagostanja;
5. delitev razpoložljivega dela in izboljšanje ravnovesja med delom ter življenjem – krajšanje delovnega časa, večja časovna fleksibilnost dela;
6. sistematičen spoprijem z neenakostjo – sprememba davčnega sistema, določitev minimalnega in maksimalnega dohodka, izboljšanje dostopa do kakovostnega izobraževanja, izboljšanje lokalnega okolja v socialno in okoljsko ranljivih območjih;
7. merjenje blaginje – socialno blagostanje, pričakovana življenjska doba, stopnja izobrazbe;
8. okrepitev humanega in socialnega kapitala – krepitev odpornosti socialnih skupnosti, ustvarjanje in zaščita javnih prostorov, podpora trajnostnim pobudam skupnosti, usposabljanje za zelena delovna mesta, večja vloga načrtovanja v rokah lokalnih skupnosti, zaščita javnih storitev, zelenih površin;
9. sprememba kulture potrošništva – strožje regulacije glede javnih medijev, zaščita potrošnikov glede življenjske dobe proizvodov in pravične trgovine;
10. upoštevanje jasno definiranih zgornjih mej rabe naravnih virov in onesnaževanja – zmanjšanje rabe neobnovljivih virov, trajnostna raba obnovljivih virov, omejitve emisij in odpadkov na prebivalca;

11. uporaba fiskalnih reform za podporo trajnosti – prehod od obdavčenja dela in dohodkov k okoljskemu obdavčevanju (zeleni davki za rabo virov in obremenjevanje okolja);
12. podpora prenosu tehnologij in mednarodna zaščita ekosistemov – tehnološka podpora potrebni (časovno sicer omejeni) trajnostni gospodarski rasti držav v razvoju znotraj nosilnosti okolja, podpora rabi obnovljivih virov energije, energetski učinkovitosti, zmanjšanju emisij toplogrednih plinov, zaščiti naravnih ponorov ogljika (gozdovi) in ohranjanju biotske raznovrstnosti (npr. s Tobinovým davkom na mednarodne finančne prenose).

Model solidarnostne oziroma **socialno-solidarnostne ekonomije** z več različicami se je po mnenju Milllerja (2010) kot ekonomski koncept začel graditi od spodaj navzgor med delavskimi kolektivi v urbanih in podeželskih območjih Španije med njeno državljansko vojno pred drugo svetovno vojno. Po mnenju Zimanija (2016) je socialna in solidarnostna ekonomija primerna alternativa kapitalistični ekonomiji, saj v ospredje postavlja ljudi in okolje. Ustvarjanje dobička lastnikom ni ne edini, pa tudi ne osrednji interes in cilj tovrstne ekonomije. Dober primer omenjene ekonomije so socialna podjetja, katerih ključni namen je naslavljanje in reševanje socialne problematike. Model solidarnostne ekonomije sega izven tradicionalnega področja gospodarstva in zajema npr. pravično trgovino, zadruge ter etične banke, spodbuja socialno vključevanje in socialno kohezijo na trajnosten način. Socialna in solidarnostna ekonomija kot socialno-ekonomski model je osnovana na etičnih temeljih družbene solidarnosti, pravičnosti ter na humanih medčloveških odnosih. Skupno etično izhodišče in temeljni cilj organiziranosti in delovanja solidarnostne ekonomije je jasen: vsak Zemljan ima pravico do socialne varnosti, do dostojnega in varnega, materialno enostavnega življenja, kar vključuje določeno zemljišče, solidno bivanje, hrano, osnovno infrastrukturo, kot sta zdravje in izobrazba, in kontrolo nad lastno prihodnostjo.

Prepoznavanje in upoštevanje različnih poti držav k napredku je pomembno izhodišče solidarnostne ekonomije. Ko skušamo opredeljevati besedno zvezo socialna ekonomija, se nam postavlja vprašanje njene drugačnosti od ekonomije v celoti. Prva in hkrati najpomembnejša razlika je njena družbena zasnovanost, načini delovanja znotraj ekonomije kot posebnega polja človekovega delovanja, njen sodelovalni in solidarni značaj. Enostavnejši način opredeljevanja bi lahko utemeljevali na organizacijskih oblikah, ki jih po večini prištevamo med subjekte delovanja v polju socialne ekonomije. Med te subjekte bi morali uvrstiti društva in njihova združenja, zadruge, vzajemne družbe, fundacije in socialna podjetja (Vesel, 2016).

Koncept socialno-solidarnostne ekonomije torej presega ozke gospodarske okvire, dejansko gre pravzaprav za aktivni proces širokega ekonomskega organiziranja, kolektivne vizije modela širše razumljenega razvoja. Sedanji industrijski model razvoja v

osnovi ni zmožen zaposliti vseh prebivalcev, uvesti in udejanjiti socialnega trajnostnega razvoja, okrepiti politične moči ljudstva nasproti eliti in z nižjimi snovno-energetskimi vnosi v proizvodnjo odgovoriti na okoljske, podnebne spremembe, na izzive medgeneracijske enakosti v dostopu do naravnih virov.

Temelji modela solidarnostne ekonomije, ki se postopoma krepi ob ozko tržno zasnovanem ekonomskem modelu privatnih podjetij, so po mnenju delavskega duhovnika in snovalca pravične svetovne trgovine Van der Hoffa (2014, 46) naslednji:

- gospodarstvo služi ljudem, in ne obratno;
- razvoj se meri glede na prispevek za ljudi;
- rast in razvoj sta različna koncepta, neskončna rast ni mogoča;
- vsi gospodarski procesi potekajo znotraj ekosistemov;
- gospodarstvo je (zgolj) podsistem večjega, končnega in zaprtega sistema biosfere.

Z vidika ekosolidarizma kot zrele oblike ekosistemske družbene ureditve so pomembne naslednje zasnove solidarnostne ekonomije, ki sestavljajo medsebojno povezane in soodvisne sfere širše pojmovanega gospodarskega življenja (Miller, 2010):

1. Ustvarjanje (kreacija): sestavljeno je iz »ekološke kreacije« (vključuje procese Zemlje) in »kulturne kreacije« (jezik, glasba, ideja, orodja). Navedene naravne in kulturne darove je treba uporabljati in deliti za skupno dobro.
2. Proizvodnja: za preoblikovanje proizvodnje dobrin in storitev v smeri močnejšega sodelovanja in solidarnosti je treba krepiti delavske kooperative, demokratične, neprofitne proizvodne kooperative, oblike družinske proizvodnje, samozaposlovanje. »Konvencionalne« oblike proizvodnje, kot so občinska ali državna podjetja, je treba preoblikovati v bolj demokratične in kooperativne institucije.
3. Prenosi in izmenjave: oblike solidarnostne izmenjave med proizvajalci in potrošniki vključujejo (lokalne) valute skupnosti, pravično trgovino, »solidarnostne trge«, mreže za izmenjavo blaga in storitev. Prenosi potekajo tudi s pomočjo progresivnega davčnega sistema in t. i. ekonomije darovanja.
4. Potrošnja ali raba: zasnovana je na potrošniških organizacijah, hišnih kooperativah, s strani skupnosti podprtih kmetijskih iniciativah, demokratičnih občinskih in državnih iniciativah (za participativne proračune, aktivne hišne svete) ter na podpori etični potrošnji.
5. Alokacija presežkov: institucije za solidarnostno zasnovano varčevanje so npr. kreditna združenja, kooperativni posojilni skladi ter dejavnosti reciklaže in kompostiranja za vračanje materialnih presežkov v proizvodnjo in podaljševanje življenjskega kroga izdelkov.
6. Upravljanje: poteka s pomočjo mreže organizacij na državni in lokalni ravni za krepitev solidarnostno zasnovanih gospodarskih praks in možnosti demokratično sprejetih odločitev.

Model socialne, solidarnostne ekonomije udejanja popolnoma drugačno vizijo trga, drugačen trg, kjer imajo proizvajalci (npr. kmetije, ki so lastniki zemljišč) koristi od proizvodov, vendar brez tega, da bi bili izkoriščani. Novi, humano, demokratično in družbeno zasnovani tržni prostor izhaja iz strinjanja, dogovora vseh udeležencev (proizvajalcev in kupcev, potrošnikov), torej ob upoštevanju tudi demokratično in ekosistemsko plansko zasnovane proizvodnje in potrošnje. Izdelana so jasna pravila gospodarskega delovanja, ki omogočajo učinkovito kontrolo nasilne ter tekmovalne narave gospodarstva in trga. Vključuje torej vgrajevanje in uporabo mehanizmov družbe, ki bodo preprečevali, da bi razlike med najvišjo in najnižjo plačo dosegle npr. razmerje več kot 30 : 1. Demokratična država bo morala hkrati na državni ravni predlagati poštene formule za razdelitev ustvarjenega dohodka, od katerega se mora del nameniti za socialne programe, del pa za investicije, okoljske programe, prejemke delavcev in delničarjev (Van der Hoff, 2014, 10). Kooperativna, kolektivna, lokalno, soupravno in neprofitno zasnovana in demokratično nadzorovana podjetja, ki so vpeta v vsa polja skupnosti, ne bodo kot tuji kapital takoj na začetku težav zapustila lokalnega okolja, povzročila visoke stopnje lokalne brezposelnosti, saj njihovo temeljno poslanstvo ni ustvarjanje maksimalnega dobička za lastnike.

Van der Hoff (2014) je oster kritik in nasprotnik dobrodelnosti, po njegovem mnenju morajo dostojno življenje in ekonomsko demokracijo omogočati poštene, višje cene proizvodov in s tem povezani zaslužki delavcev ter realne cene primarnih surovin. Cene morajo izhajati iz kakovosti proizvodov in socialnih premij, zato so vedno višje od konvencionalnih tržnih cen (Van der Hoff, 2014, XVI). Zgolj tako zasnovane pravične cene, ki vključujejo družbene in okoljske stroške, omogočajo dostojno življenje odgovornim proizvajalcem, ohranjajo kulturno identiteto in vitalnost skupnosti. Dobrodelnost ne more nadomestiti poštenega plačila za opravljeno delo, prepogosto je namenjena zgolj obrambi, ohranjanju nepoštenega, brutalnega sistema. Pošteno plačilo revnim za opravljeno delo, ne pa dobrodelnost in mednarodna pomoč, je primeren pristop za sistemsko reševanje revščine. Tudi Mesbahi (2017, 15) opozarja, da je arogantno in poniževalno uporabiti izraze, kot je npr. *U. S. Aid* (Pomoč ZDA), ki se bohotijo na zabožnikih, v katerih so izdelki iz presežne proizvodnje, ki jih pošiljajo revnim ljudem v tujino, medtem ko ZDA hkrati vzdržujejo izjemno globalno nepravilnost in institucionalizirano globalno krajo, ki ohranja tektonske razlike v življenjskem standardu med bogatimi in revnimi državami.

Proizvodnja in potrošnja okoljsko radikalnejše inčice solidarnostne ekonomije je praktično v celoti zasnovana na sonaravnih temeljih (npr. ekološko kmetijstvo), kjer medsebojno povezani proizvajalci sodelujejo pri izboljšanju okolja, življenjskih razmer, razvijajo lastne posojilnice denarja. Lokalne skupnosti morajo razen medsebojnega sistema povezovalnega veliko pozornost nameniti ekološki zasnovi proizvodnje in potrošnje v okviru učinkovitih socialnih podjetij, kooperativ, visoki stopnji samozadostnosti, ohranjanju naravne rodovitnosti prsti, prehranski varnosti in zaščiti javnega dobra ter ohranjanju eksistenčnih pogojev za prihodnje rodove.

5.2 Podstati in gradniki ekosolidarizma

5.2.1 Podstati in gradniki ekonomije skupne blaginje kot možnega ekonomskega modela ekosolidarizma

Obstoječe gospodarstvo neoliberalnega kapitalizma je vse bolj oddaljeno od praktičnega udejanjanja skupne podstati ekologije in ekonomije. »*Oikos*« namreč označuje naš skupni dom, življenjski prostor, ki si ga človeška vrsta deli tudi z milijoni drugih zemeljskih vrst. Globalno neoliberalno gospodarstvo pa ne deluje na solidarnostnih in ekosistemskih, temveč skoraj izključno na enostranskih tržnih mehanizmih modela stalne gospodarske rasti, na brezkompromisnem tekmovanju za čim večji dobiček in s tem povezano rast BDP – ne glede na družbene, medgeneracijske, medvrstne in okoljske posledice. »Uspešnost« ozko zasnovanega koncepta tržnega gospodarstva in maksimizacije dobička temelji na izkoriščanju ljudi in ekosistemov. Brez dvoma je kapitalizem s svojim gospodarstvom v 200-letni zgodovini omogočil hitrejši splošni dvig blagostanja velikega števila ljudi, toda z linearno ter na naraščanju entropije zasnovano proizvodnjo in potrošnjo bistveno in vse bolj presega celo planetarno nosilnost okolja, hkrati pa še pogloblja socialno-ekonomske in medregionalne razlike. Nadaljevanje dosedanjega delovanja snovno-energetsko stalno rastočega, kolonizacijskega gospodarstva in nadaljevanje nepravilne delitve ustvarjene vrednosti po pravilih hrematizma nedvomno pelje v ekološko in podnebno katastrofo globalnih razsežnosti, saj s svojo vehementno linearnostjo ruši tako ekosistemsko kot (dinamično) globalno družbeno ravnovesje. Zaradi naraščanja zunanjih stroškov, ki večplastno vzeto presegajo koristi gospodarske rasti, se ogroža in dolgoročno zmanjšuje tako človeška (osebna) kot globalna varnost. Wallerstein (1999, 39) opozarja, da je dejansko glavni razlog za kapitalistično uničevanje biosfere dejstvo, da proizvajalci, ki jim uničevanje prinaša dobiček, uničene biosfere seveda ne vključujejo v interne proizvodne stroške.

Klasična ekonomika blaginje opredeljuje blaginjo v obliki denarja, vendar je že Arthur Pigou (1932) opozoril na omejitve ozko, finančno pojmovane blaginje. Širše opredelitve blaginje razen obsega materialnih dobrin vključujejo tudi različna družbena polja, od izobrazbe, dostopa do zdravja, zaposlitve, enakosti spolov, kakovosti okolja, demokracije, dostopa do kulturnih dobrin itn. Na mestu je tudi opozorilo Amartya Sena (2002), da je zelo egoistična obravnava bogastva, če ne upošteva njegove pravične porazdelitve med sedanjo in prihodnjimi generacijami. Dvig osebne in skupne blaginje sedanje generacije torej ne bi smel ogroziti blaginje in ohranjanja bioloških pogojev preživetja prihodnjih generacij. To pomeni, da je treba v polja ekonomije blaginje vgraditi še ekološke in medgeneracijske gradnike, od načel ekološke ekonomije do globinske in različne trajnostnega sonaravnega razvoja – napredka.

*Koncept ekonomije skupne blaginje je razen na tržnosti temeljno zasnovan na načelih trajnosti in sonaravnosti, materialni zmernosti, solidarnosti, medgeneracijski enakosti in pravičnosti. Začetek snovanja svežega ekonomskega koncepta seže v leto 2010, njen začetnik pa je politični aktivist in predavatelj na dunajski ekonomski fakulteti Christian Felber ter društvo *Verein zur Förderung der Gemeinwohl-Ökonomie*. Felber (2012) je pri snovanju modela ekonomije za skupno blaginjo izhajal iz nemške ustave, ki med drugim poudarja: »Lastnina nalaga dolžnost; njena uporaba mora hkrati služiti skupni blaginji.« Navaja tudi bavarsko ustavo: »Vsa gospodarska dejavnost služi skupni blaginji.« V smeri poudarjanja vloge odgovorne skupne in okoljske ekonomije je zasnoval model (koncept) ekonomije skupne blaginje. Proces teoretičnega in praktičnega dograjevanja koncepta ekonomije skupne blaginje še zdaleč ni zaključen, v demokratičnem procesu se dopolnjuje ter nadgrajuje s sorodnimi alternativnimi ekonomskimi modeli (in ekosistemskim, okoljskim planiranjem na ravni države, lokalnih skupnosti), zlasti z modelom solidarnostne in trajnostne ekonomije, pa tudi vseobsegajočega koncepta odrasti, ekonomije ravnovesja, ekonomije delitve, kooperativne ekonomije itn.*

Ključno izhodišče za udejanjanje modela ekonomije skupne blaginje je naslednje: cilj demokratične skupnosti je okoljsko in družbeno odgovorna blaginja za vse, dosežena s pomočjo trajnostnega, sonaravnega gospodarskega razvoja. Ekonomija skupne blaginje je še vedno oblika tržnega in denarnega gospodarstva, prav tako ne odpravlja koncepta privatne lastnine, vendar jo navzgor omejuje, deluje torej v okviru trga, toda zelo spremenjenega in bistveno širše pojmovanega. Končni cilj nacionalnih ekonomij skupne blaginje je zadovoljevanje potreb ljudi, ne pa povečevanje kapitala in trajna, stalna gospodarska rast podjetij. *Ključna razlika glede pojmovanja podjetniške uspešnosti podjetja po merilih modela ekonomije skupne blaginje je, da je za tako podjetje merilo uspeha njegov prispevek k skupni blaginji, ne pa njegov finančni dobiček* (Felber, 2012, 15). Ekonomija skupne blaginje kot socialna, ekološka in demokratična ureditev gospodarstva temelji na vrednotah zaupanja, spoštovanja, sodelovanja, solidarnosti in deljenja, izogne se zgodovinskim ekstremom kapitalizma in komunizma in jih presega (Felber, 2012; Ekonomija za skupno blaginjo ..., 2012).

Koncept ekonomije skupne blaginje uvaja bilanco stanja skupne blaginje namesto merjenja BDP, finančne bilance oziroma dobička podjetij (Felber, 2012; 2016; 2018). *Iz bilance stanja skupne blaginje je s pomočjo uporabe niza skupnih predlaganih kvantitativnih kazalnikov (ne)uspešnosti podjetja razvidno, koliko določeno podjetje, organizacija ali institucija spoštuje človekovo dostojanstvo, solidarnost, ekološko trajnost, družbeno pravičnost in demokratičnost soodločanja. V bilanci podjetja modela ekonomije skupne blaginje so ocenjeni tudi dobavitelji in investitorji, osebje in lastniki, stranke in poslovni partnerji v celovitem odnosu do okolja. (Količinska) rast podjetja je v modelu ekonomije skupne blaginje tako kot v naravi časovno omejena, je sredstvo za doseganje optimalne velikosti. Na poti k skupni blaginji seveda podjetja ne smejo imeti finančne izgube, dobiček pa je zgolj sredstvo za jasno določeni namen, torej dvig skupne blaginje.*

Podjetja so nagrajena za vzajemno pomoč in sodelovanje, nasprotovanje in tekmovalnost sta sicer mogoča, vendar nista cenjena (Ekonomija za skupno blaginjo ..., 2012). Gospodarski uspeh se ne meri več z (monetarnimi) indikatorji menjalne vrednosti, ampak z (nemonetarnimi) kazalci uporabnosti, uporabne vrednosti. Na ravni države se BDP kot tradicionalni kazalec ekonomske uspešnosti modela trajne rasti nadomesti s produkti za skupno blaginjo, na ravni podjetja pa finančno bilanco stanja nadomesti bilanca stanja za skupno blaginjo, ki postane glavna bilanca stanja vseh podjetij. Socialno, ekološko, demokratično in solidarno delovanje podjetij izboljšuje širše postavljene poslovne rezultate. Ključna je torej bilanca skupne blaginje, finančna bilanca naj bi bila le še dodatna bilanca podjetja, ki bi pokazala, ali je podjetje sposobno kriti vse stroške, investicije itn. (Felber, 2012, 39).

Ekonomija za skupno blaginjo torej uvaja in zahteva za celostno oceno uspešnosti poslovanja podjetij popolnoma drugačna, nova pravila igre. Temeljni cilj je postopno dograjevanje sistema nagrajevanja za tista podjetja, ki delujejo za skupno blaginjo, in kaznovanja tistih, ki ji škodijo. Celostno pojmovana »trajnostna« uspešnost določenega podjetja se ocenjuje s pomočjo letne bilance stanja skupne blaginje podjetij. Predstavlja skupno doseženo vsoto točk posamičnih rezultatov okoli 20 merljivih standardnih kazalnikov uspešnosti oziroma neuspešnosti, ki s pomočjo matrice s točkami kvantitativno merijo doprinos podjetja k udejanjanju naslednjih vrednot (preglednica 16): človekovo dostojanstvo, solidarnost, ekološka trajnost, družbena pravičnost in demokratičnost odločanja ter preglednost (Felber, 2012). Tudi novejša matrika bilance skupne blaginje podjetij je v bistvu zasnovana na enakih vrednotah (Compact Balance Sheet, 2017).

Obsežna, sistemsko zasnovana matrika z natančnimi vprašanji, navodili in empiričnimi (kvantitativnimi) evalvacijskimi orodji za izdelavo letne bilance stanja skupne blaginje podjetja se torej s pomočjo številnih strokovnjakov in ob upoštevanju praktičnih izkušenj metodološko in vsebinsko dograjuje, dopolnjuje, dodajajo se novi elementi vrednotenja, prihaja do sprememb vrednotenja posameznega standardnega kazalnika, upošteva se tudi različen pomen posameznega kazalnika za različna podjetja v različnih lokalnih okoljih (Compact Balance Sheet, 2017). Skupna vsota točk, torej letna bilanca stanja skupne blaginje posameznega podjetja je največ 1000 točk, bilanca naj bi na osnovi vprašalnika izdelala sama podjetja, zakonsko obvezno pa bi moralo postati tudi njihovo neodvisno revidiranje. Podjetja, ustanove naj bi bile na osnovi letne bilance skupne blaginje od najmanj do najbolj uspešnih (največ 1000 točk) razvrščene v naslednje stopnje oziroma skupine (Felber, 2012, 46):

- rdeča stopnja: 0–200 točk;
- oranžna stopnja: 201–400 točk;
- rumena stopnja: 401–600 točk;
- svetlo zelena stopnja: 601–800 točk;
- zelena stopnja: 801–1000 točk.

Preglednica 16: Matrika za izdelavo letne bilance stanja skupne blaginje podjetja

VREDNOTA	Človekovo dostojanstvo	Solidarnost	Ekološka trajnost	Družbena pravičnost	Demokracija, preglednost
DELEŽNIKI					
Dobavitelji	etično upravljanje dobave: upoštevanje socialnih in okoljskih stroškov +90				
Investitorji	etično upravljanje financ: orientacija investicij glede na skupno blaginjo +30				
Osebe (vključno z lastniki)	kakovost delovnih mest +90	pravična delitev dela +50	okolju prijazno vedenje +30	pravična delitev prihodkov +60	preglednost in soodločanje +90
Stranke – izdelki – usluge – poslovni partnerji	etična prodaja +50	solidarnost s poslovnimi partnerji +70	ekološki dizajn +90	socialni dizajn +30	dvig socialnih in ekoloških standardov +30
Socialno okolje – regionalnost – prihodnje generacije – planet – soljudje	smiselnost izdelkov +90	prispevek lokalni skupnosti +40	manj lokalnega in širšega vpliva na okolje +70	manjša delitev dobička zunanjim osebam +60	poročanje, soodločanje interesnih skupin +30
Negativni kriteriji	<ul style="list-style-type: none"> • kršenje delovnih norm, pravic –200 • sporni izdelki (npr. GSO, JE, orožje) –200 • sporni poslovni partnerji –150 	<ul style="list-style-type: none"> • nasilni prevzemi –200 • blokiranje patentov –100 • dumpinške cene –200 	<ul style="list-style-type: none"> • škoda v ekosistemih –200 • kršenje okoljskih norm –150 • kratek čas uporabe –100 	<ul style="list-style-type: none"> • neenako plačilo po spolu –200 • manj zaposlenih, selitev delovnih mest v tujino zaradi dobička –150 • podružnice v davčnih oazah –200 • obrestne mere za lastniške vrednostne papirje nad 10 % –200 	<ul style="list-style-type: none"> • nerazkrito lastništvo delnic in hčerinskih družb –100 • prepoved dela sveta delavcev –150 • prikrivanje finančnih tokov, lobiranje –150

Potrošniki dobrin in storitev lahko na osnovi rezultatov letne bilance skupne blaginje podjetja pri nakupu (ob različni barvi še s pomočjo kode, posebne oznake) pridobijo takojšnjo skupno informacijo o uspešnosti, prizadevanjih podjetij za skupno blaginjo, ki pa jo lahko podrobno preverijo še s pomočjo dostopnega računalnika. V primeru dobre letne bilance podjetju npr. ne bi bilo treba plačati davka na dodano vrednost, ob slabem rezultatu pa bi bil davek na dodano vrednost tudi 100-%, izdelek ali storitev bilančno slabega podjetja pa torej 2-krat dražja. Enako bi veljalo za carine, torej bi bili brez carine (ali z nizko carino) izdelki, storitve družbeno in okoljsko odgovornih podjetij in na drugi strani visoke carine za nepravilna, neodgovorna podjetja (razpon 0–100 %).

Ob dobrem rezultatu letnih bilanc skupne blaginje bi lahko podjetja najemala posojila po nižji obrestni meri, podjetja z najslabšimi rezultati se ne bi mogla potegovati za javna naročila, dobro ocenjena podjetja bi imela prednost pri sodelovanju z univerzami, prejela bi neposredne spodbude (Felber, 2012, 47). Podjetja, katerih poslovanje bi bilo zasnovano na delu otrok, onesnaževanju okolja, prenosu dobička v davčne oaze, slabih delovnih razmerah in ekstremnih razlikah v dohodkih, bi morala prenehati obratovati. V prvi fazi bi bilo spodbudno, da se pripravijo nalepke za izdelke in storitve (rezultati tudi na spletni strani), ki bi glede na rezultat bilance stanja skupne blaginje pokazale, koliko podjetje deluje v sozvočju z družbenimi vrednotami.

Podjetja z višjo oceno bilance stanja skupne blaginje bi bila torej deležna davčnih olajšav, nižjih pristojbin, prednosti pri javni nabavi, prednosti pri raziskavah na javnih univerzah itn. (Petrovič, 2008, 220). Na ta način je odgovornim akterjem olajšan vstop na trg, etični, ekološki ter regionalni izdelki in storitve pa v primerjavi z neetičnimi, neekološkimi in globalnimi postanejo cenejši. Pomemben učinek je, da varni, okoljski in zdravi izdelki postanejo cenovno bolj dostopni, cena škodljivih izdelkov pa se poveča, saj so v ceno vključeni t. i. zunanji stroški, torej družbeni, medgeneracijski in okoljski stroški.

Ker je dobiček le še sredstvo, lahko podjetja stremijo zgolj k svoji optimalni velikosti (ni več potrebe, splošne prisile po rasti), ni negotovosti in tveganja, da bi ga prevzelo večje in močnejše podjetje. To pomeni, da bo v vseh gospodarskih panogah veliko malih podjetij (stebri decentraliziranega regionalnega gospodarstva), ki bodo lahko sodelovala z drugimi podjetji, si medsebojno pomagala z znanjem, izkušnjami, delovno silo ali brezobrestnimi posojili, pa tudi skupaj organizirala krožno gospodarstvo. Za to bodo nagrajena z dobro bilanco stanja za splošno blaginjo, vendar ne na stroške drugih podjetij, ampak v njihovo korist.

Lastnina podjetij je v ekonomiji skupne blaginje trojne narave: zasebna manjša podjetja, velika podjetja v pluralističnem modelu lastnine in t. i. demokratična skupna lastnina, skupno dobro («commons»). Slednja oblika lastnine so skupna javna podjetja v izobraževalnem, zdravstvenem, prometnem, energetske in komunikacijskem sektorju. Felber (2012, 104) izrecno poudarja, da je v neoliberalnem kapitalizmu lastniška svoboda po hierarhiji

svobod uvrščena zelo visoko, pojmovana pa absolutno. Sodi, da mora biti enakost v smislu enakih pravic vseh ljudi za življenje, priložnosti in svobodo vrednotno postavljena višje kot svobodno lastniško razpolaganje z lastnino, ki ogroža druge oblike svobode, tudi življenje kot tako. *Vsi ljudje imajo enako pravico do omejene, za dobro in dostojno življenje potrebne lastnine, prav zato na drugi strani nihče nima pravice do neomejene lastnine, pravica do lastnine, do njenega obsega mora biti omejena, poudarja Felber (2012, 104).*

Sedanje ekonomije in trgovine »prostega« trga pa npr. ne zanima, ali so v podjetjih pošteno razdelili ustvarjeni dohodek, zagotovili visoko socialno varnost za zaposlene, ohranjali naravne vire in okolje, upoštevali potrebe prihodnjih generacij, spoštovali človekove pravice, da niso zaposlovali otrok, niso pošiljali dobičkov v davčne oaze, niti lobirali za zakonodajo, ki bo v korist le ozkim egoističnim interesom lastnikov podjetij in vodilnim menedžerjem.

Sedanje delovanja trga dejansko nagrajuje neetično, znotraj- in medgeneracijsko neodgovorno ravnanje podjetij. Ekonomija blaginje ter trgovinska izmenjava in prodaja pa bi nagrajevala pravična podjetja, domače, okoljsko odgovorno, trajnostno proizvedene regionalne dobrine in storitve (nižje cene zaradi nižjih dajatev) ter obdavčila neetično, okoljsko in družbeno neodgovorna podjetja (večje davčne obremenitve izdelkov in storitev). Trg (in denar) bi torej obstajal tudi v razmerah gospodarstva skupne blaginje, vendar pod povsem drugačno osnovo in predpostavkami. Felber (2012, 50) predlaga, da bi dobiček (kot presežek), ki je lahko porabljen koristno, uporabno ali pa škodljivo, v določenih primerih bil tudi omejen, odvisno tudi od uvrstitve podjetja v različne stopnje oziroma razrede (ne)uspešnosti glede na bilanco skupne blaginje. Uspešna podjetja naj bi na osnovi celovite presoje s pomočjo demokratičnih bank dobiček in sposojeni denar pretehtano vlagala v okoljsko in družbeno primerne proizvode in storitve, kot so raba obnovljivih virov energije, izboljšanje možnosti izobraževanja in zdravstvenega varstva itn.

Ključna pravila ekonomije skupne blaginje, ki naj bi se začela v skupnosti (npr. občine) in tako vplivala na politične stranke in parlament, bi lahko strnili v naslednje predloge (Felber, 2012, 171, 172): skupni produkt, skupna bilanca, omejitev finančnega dobička, omejitev razlik v dohodkih, omejitev razlik v premoženju, demokratizacija podjetij, generacijski skladi in »demokratična dota«, skrajšanje delovnega časa, dela prosto leto vsakih deset let, kategorični okoljski imperativ podjetja pri njegovem delovanju.

Felber (2012, 65) podčrtuje, da je gospodarstvo v konceptu ekonomije skupne blaginje še vedno tržno, bo torej izpostavljeno določenim tržnim nihanjem, spremembam v povpraševanju in ponudbi itn. Obenem se tudi od države pričakuje, da bo z davčno in drugimi politikami načrtno vplivala na usmerjanje gospodarske politike v smeri načrtne podpore ekonomiji skupne blaginje. Ekonomija skupne blaginje namenja pomembno vlogo npr. t. i. regionalnemu gospodarskemu parlamentu, ki naj bi med drugim pomembno vplival na regionalno optimalno gospodarsko strukturo.

Seveda obstajajo tudi kritike Felberjevega modela ekonomije skupne blaginje, ki interese velekapitala in dobička posameznika zamenjuje z interesi ljudi, zaposlenih, potrošnikov in okolja. Najbolj trdi kritiki označujejo model skupne blaginje kot idealističen, utopičen, »komunističen«, znanstveno in strokovno vprašljiv. Model naj bi po njihovi sodbi pravzaprav zanimal potrebo tržnega, konkurenčnega tekmovanja, globalnega delovanja finančnih trgov, podprl pa npr. podjetništvo po načelu »moja vas je moj svet«, strogo kontrolo gospodarstva in bančnega sistema po nekdanjem sovjetskem vzoru, strogo omejitev obsega premoženja in dohodkov, revolucionarno uveljavljanje neposredne demokracije (Fürst, 2016).

Po modelu ekonomije skupne blaginje naj bi se torej podjetja obdavčevala ali subvencionirala na osnovi skupne bilance podjetja. Kritiki modela predvsem opozarjajo na dejstvo, da je metodologija za izdelavo skupne bilance podjetja v veliki meri zasnovana na faktorjih (kazalnikih), ki niso kvantitativno merljivi (npr. zdravje, socialno polje, ekološka stabilnost, varnost). Hkrati pa podatke skupne bilance (sicer na osnovi enotnega vprašalnika) vrednotijo predvsem podjetja sama, kar lahko povzroči podatkovne manipulacije (Alternative Wirtschaftssysteme ..., 2017). Model globalne ekonomije in model skupne bilance podjetja bi se morala po mnenju kritikov hkrati uveljaviti po celem svetu, v vseh podjetjih, da bi lahko učinkovito in uspešno delovala, kar pa je po njihovem mnenju utopično. Nekateri kritiki sodijo, da je model skupne blaginje zasnovan »od zgoraj«, kot »vodeno«, »pseudokomunistično« gospodarstvo.

Pomembno je, da se ekonomija skupne blaginje aplikativno uveljavlja in preizkuša v vse večjem številu podjetij, v študijskem središču Saalfelden pa je organiziran mednarodni magistrski študij aplikativne ekonomije skupne blaginje. Ključna, časovno dinamična, ožja in širša načela za organizacijo in delovanje ekonomije za skupno blaginjo, povzeta v 20 točkah, so naslednja (Felber, 2012; 2016; 2018; 2020; Ekonomija za skupno blaginjo ..., 2012):

1. Namesto na kapitalistično-socialdarwinističnih motivacijskih izhodiščih, kot so konkurenca, egoizem, motiv rasti osebne dobička, temelji ekonomija skupne blaginje na temeljnih vrednotah, ki so pomembne tudi za naše uspešne odnose: vzpostavljanje zaupanja, spoštovanje, medsebojno sodelovanje, avtonomija, soodločanje na delovnem mestu, solidarnost, občutek varnosti, občutek povezanosti in odgovornosti do narave ter pošteno deljenje ustvarjenega dohodka podjetja. Glede na aktualna znanstvena spoznanja so prav uspešni delovni odnosi tisto, kar ljudi najbolj osrečuje in motivira, vendar tudi v podjetjih ekonomije skupne blaginje še naprej obstajajo spodbude za nagrajevanje najbolj prizadevnih, ampak so razlike med dohodki na osnovi demokratičnega določanja znotraj podjetja omejene.
2. Širši regulativni okvir za gospodarstvo skupne blaginje predvideva, da se od stremljenja k dobičku in tekmovalnosti preusmerimo k prizadevanju za skupno blaginjo in sodelovanje. Podjetja so nagrajena za vzajemno pomoč in sodelovanje, (tržna) tekmovalnost med podjetji je seveda mogoča, vendar ni tako cenjena kot sodelovanje.

3. Gospodarski uspeh se ne meri več z (monetarnimi) indikatorji menjalne vrednosti, ampak z (nemonetarnimi) indikatorji uporabnosti. Na makroravni (nacionalno gospodarstvo) naj BDP kot trenutni kazalnik uspešnosti nadomesti nov kazalnik, produkt za skupno blaginjo, na mikroravni (podjetja) pa naj sedanjo finančno bilanco stanja prednostno nadomesti letna bilanca stanja za skupno blaginjo. Ta naj postane glavna bilanca stanja vseh podjetij, finančna bilanca podjetja pa zgolj dodatna. Bolj kot se podjetja organizirajo in delujejo socialno, ekološko, demokratično in solidarno, boljše bilančne rezultate, torej večji produkt za skupno blaginjo v nacionalnem gospodarstvu bodo dosegala.
4. Podjetja z dobrimi bilanci stanja za skupno blaginjo so nagrajena z določenimi prednostmi: davčne olajšave, nižje pristojbine, nižje obrestne mere za bančna posojila, prednosti pri javnem naročanju in raziskavah na javnih univerzah itn. Na tak način je odgovornim akterjem olajšan vstop na trg, etični, ekološki ter regionalni izdelki in storitve pa v primerjavi z neetičnimi, neekološkimi in globalnimi postanejo cenejši.
5. Finančna bilanca stanja postane bilanca sredstev. Finančni dobiček se iz cilja spremeni v sredstvo in služi doseganju novega operativnega cilja. Prispevek, produkt za skupno blaginjo se objektivno meri z 20 najbolj značilnimi, številčno ovrednotenimi kazalci ter s končno skupno vsoto prispevka podjetja k skupni blaginji (največ 1000 točk) namesto kazalca dobička na ravni podjetja in kazalca BDP na ravni države. Doseženi bilančni presežki se lahko uporabijo v številne namene: naložbe (z družbeno in ekološko dodano vrednostjo), odplačevanje posojil, v omejenem obsegu za rezerve podjetja, omejena izplačila zaposlenim in za brezobrestna posojila družabnikom. Presežki pa se ne smejo uporabiti za: naložbe na finančnem trgu, sovražne prevzeme drugih podjetij, izplačila osebam, ki niso zaposlene v podjetju, nedovoljene so tudi donacije političnim strankam.
6. Ker je dobiček le še sredstvo, ne pa več cilj, lahko podjetja stremijo k svoji optimalni velikosti. Ni se jim treba več bati, da jih bodo drugi podredili, ni jim treba več rasti, da bi bili večji, močnejši ali donosnejši kot drugi. Vsa podjetja so odrešena splošne prisile rasti in tveganja, da se zaradi brezobzirne konkurence medsebojno »požrejo«.
7. Zaradi možnosti, da sproščeno in brez strahu dosežejo in ohranjajo optimalno velikost, bo v vseh panogah veliko število malih podjetij. Ker ne bodo več rasla, jim sodelovanje in solidarnost z drugimi podjetji ne bo predstavljala težav (že uveljavljena praksa v kooperativi Mondragon). Medsebojno si lahko pomagajo z znanjem, izkušnjami, naročili, delovno silo ali brezobrestnimi posojili, za to bodo nagrajena z dobro bilanco stanja za splošno blaginjo. Podjetja lahko v vse večji meri tvorijo solidarne učne skupnosti, gospodarstvo pa postane ureditev, v kateri smo ob upoštevanju načel in delovanja ekonomije skupne blaginje vsi zmagovalci.

8. Razlike v dohodkih in premoženju bodo po demokratični razpravi in odločitvi omejene: najvišji dohodek bo npr. za dohodkovne in premoženjske razmere v avstrijskih podjetjih omejen na 10-kratno vrednost zakonsko določene minimalne plače (1 : 10). Privatno premoženje bo prav tako omejeno, za razmere v Nemčiji in Avstriji na največ 10 milijonov evrov. Darilna pravica in pravica do dedovanja bo npr. omejena na 500.000 evrov na osebo, pri družinskih podjetjih pa na 10 milijonov evrov na otroka. Podedovano premoženje, ki to mejo presega, bo s pomočjo generacijskega sklada kot »demokratična dota« razdeljeno med vse potomce naslednje generacije: enak »začetni kapital« pomeni večjo enakost možnosti, točne zgornje meje pa naj demokratično določajo gospodarske konvencije.
9. Cilj ekonomije skupne blaginje je, da je lastnina podjetja razdeljena med čim več zaposlenih. V velikih podjetjih, ki presegajo določeno velikost (npr. nad 250 zaposlenih), glasovalne pravice in lastnina delno in postopno preidejo na zaposlene in splošno javnost, posamezni član družinskega podjetja pa bi imel lastninski delež v začetni višini največ 10 milijonov evrov. Javnost bi pri velikih podjetjih lahko zastopali neposredno izglasovani predstavniki regionalnega gospodarskega parlamenta. Vlada ne bi imela dostopa do javnih podjetij in glasovalne pravice. Zaposleni bi imeli pravico, da sprejemajo odločitve, ustvarjeni dohodki in tveganja naj se delijo med vse zaposlene in lastnike. Sinovi in hčere lastnikov ne bodo avtomatično zasedali ključnih vodilnih položajev, odločala bo njihova (ne)spособnost.
10. V družbi ekonomije skupne blaginje je razen velike množice majhnih pravnih podjetij in majhnega števila velikih podjetij mešanega lastništva (ustanovitelji podjetja in zaposleni) prisotna še tretja kategorija lastništva, in sicer skupna lastnina. »Demokratična skupna lastnina« (tudi »commons«) so javna podjetja v izobraževalnem, zdravstvenem, prometnem, energetskega, bančnem in komunikacijskem sektorju, torej t. i. skupno dobro. Skupna lastnina ima dolgo zgodovinsko tradicijo, zasnovana je na izhodišču, da pripada vsem (npr. skupna agrarna lastnina), kasneje pa se je razširila še na druga področja, zlasti na javne storitve.
11. Pomembna demokratična skupna javna lastnina je tudi demokratična banka. Z liberalizacijo in globalizacijo finančnih trgov so banke med drugim v ozadje postavile svoje ključno poslanstvo, torej korektno, pošteno finančno podporo lokalnim podjetjem in gospodinjstvom, hkrati pa varčevalcem več ne zagotavljajo ohranjanja vrednosti vloženih sredstev. Kot vsa podjetja mora demokratična banka služiti splošni blaginji in je, kot vsa demokratična skupna (javna) lastnina, pod stalnim nadzorom demokratičnega suverena (ljudstva), ne pa vlade. V ekonomiji skupne blaginje banke in zavarovalnice niso profitno orientirane, zato so minimalna tudi

tveganja. Privatne banke bodo lahko obstajale le še npr. v obliki hranilnic ali združenih bank (ne pa kot investicijske banke), ki niso dobičkonosno orientirane. Poslovanje bo finančno konservativno, z bančnimi derivati in vrednostnimi papirji se ne bo poslovalo. Temeljne storitve demokratične banke so zagotovljeni prihranki, brezplačni tekoči računi, ugodna posojila, okoljsko trajnostno in socialno upravičena posojila s poudarkom na podpori regionalnemu gospodarstvu. Tako se npr. posojila za projekte gradnje JE ali hlevov za 10.000 živali ne bodo odobrila, saj so taki projekti ekološko trajnostno in socialno škodljivi.

Centralne banke bodo imele monopol za izdajanje denarja in bodo s pomočjo oddelka za globalno sodelovanje upravljale čezmejni pretok kapitala ter tako učinkovito preprečevale utaje davkov in podpirale socialne, okoljske in trajnostne mednarodne projekte. Finančnih trgov v današnji obliki ne bo več, saj naj bi se menjalni kurzi, cene surovin in obresti (od 0 do največ 2 %) določali na globalni politični ravni, s tem bi končno zaprli »globalni finančni kazino« in finančne borze. Obstajala bi globalna valuta (»globo«) in regionalne valute, ki bi podpirale regionalne gospodarske kroge. Nihče ne bi več mogel služiti s pomočjo posedovanja denarja, dohodki naj bi nastajali iz dela in zadostovali za dostojno, materialno zmerno življenje vseh ljudi, na osnovi načela: »dovolj« namesto »vedno več«.

12. Po predlogu Johna Maynarda Keynesa naj bi se vzpostavilo globalno monetarno sodelovanje s svetovno obračunsko enoto (»globo« ali »terra«), ki bi bila namenjena mednarodni gospodarski izmenjavi. Na lokalni ravni pa lahko regionalne valute dopolnjujejo nacionalno valuto. Zaradi zaščite pred nepoštenim trgovanjem naj bi EU uvedla območje poštenega trgovanja (»območje skupne blaginje«), v katerem bi veljali enaki standardi. Dolgoročni cilj pa je globalno, svetovno območje skupne blaginje.
13. Naravi (zemljišča, rastline, živali) se prizna lastna vrednost (prvič na svetu zapisana v bolivijski ustavi iz leta 2009), zaradi česar narava ne more postati zasebna lastnina. Vsak človek ima pravico do določene površine zemljišča, ki ga lahko po določenem plačilu za m² poseduje. Kdor torej potrebuje zemljišče za namen bivanja, proizvodnje, kmetijske ali gozdarske dejavnosti, lahko brezplačno uporablja določeno omejeno površino (npr. 10.000 m²). O podeljevanju uporabe zemljišč odloča občina, skupnost, srenja. Način rabe zemljišča je vezan na ekološke zahteve in specifično uporabo površine. Kmetje sicer posedujejo zemljišče do določene površine brezplačno, pod pogojem, da ga skrbno obdelujejo, lastništvo pa se povrne skupnosti nazaj v naravi. Za kmetije oziroma kmete se dejansko nič ne spremeni, kmetovanje je poceni, saj se več ne plačuje zemljiški davek. Dedno nasledstvo kmetij se poenostavi, saj ne gre več za lastništvo zemljišča in tal, temveč za dodeljevanje kmetijskega gospodarstva. Podjetniki z drugih področij

oziroma zasebniki lahko za svoje pisarne in proizvodne namene pridobijo potrebne površine po plačilu pristojbine, v zameno pa več ne plačujejo davka na nepremičnine. S tem naj bi se končalo »grabljenje« zemlje, posedovanje velikih posestev in špekulacije z nepremičninami, obenem pa bi se zmanjšale razlike v posedovanju nepremične lastnine.

14. Gospodarska rast ni več cilj poslovanja podjetij, pomemben cilj pa postane zmanjševanje ekološkega odtisa (torej ne le ogljičnega odtisa kot sicer pomembne sestavine ekološkega odtisa) ljudi, podjetij in držav na globalno trajnostno raven, kar je kategorični okoljski imperativ za vse deležnike. Podjetja naj čim bolj učinkovito in pičlo uporabljajo naravne vire, surovine in energijo, zapirajo snovne kroge ter okolje obremenjujejo le neznatno, v vsakem primeru pod njegovo zmogljivostjo, nosilnostjo. Produkti, proizvodi naj se spremljajo od »zibelke do groba«, v ospredju naj bodo postopki visoke učinkovitosti rabe naravnih virov, reciklaža, ponovna raba, princip proizvodnje in potrošnje brez odpadkov. Ne le ekološki odtis podjetij, tudi individualni ekološki odtis mora biti usklajen z globalno nosilnostjo okolja, vsi ljudje pa naj bi imeli pravico do enakega obsega odgovorne rabe naravnih virov. Življenjski materialni slog posameznika ne sme ogrožati drugih ljudi in prihodnjih generacij.

Naša svoboda do izbire poljubnega življenjskega sloga se konča tam, kjer se krati svoboda drugih ljudi, do njihovega izbora istega življenjskega sloga ali dostojnega življenja. Fizične osebe in podjetja se spodbuja k spremljanju in zmanjševanju njihovega ekološkega odtisa na pravično globalno trajnostno raven, tudi s pomočjo radikalne ekologizacije davčne politike. Na globalni ravni se podpira upravljanje z naravnimi viri, ki je zasnovano na omejevanju rabe primarnih surovin ter na njihovi delitvi po kriterijih pravičnosti in trajnostnosti/sonaravnosti.

15. Delovni čas se postopoma krajša do zaželenih 30–33 delovnih ur na teden. S tem se sprosti čas za druga, prav tako pomembna delovna področja posameznika, in sicer za delo, povezano z odnosi in oskrbo (otroci, bolniki, starejši), za lastni napredek (osebnostni razvoj, umetnost, vrt, prosti čas), kot tudi za politično in skupnostno delo. Kot posledica te bolj uravnotežene razporeditve časa bi življenjski slog postal manj potrošniški, bolj zadosten in ekološko trajnosten.
16. Vsako deseto leto na delovnem mestu bo prosto, v tem letu bi zaposleni prejemal npr. univerzalni temeljni dohodek (UTD), v prostem letu pa bi si posameznik po svoji izbiri zapolnjeval prosti čas. Ta ukrep bi trg delovne sile razbremenil za 10 %, kar je tudi sedaj pogost okvirni delež brezposelnih na ravni EU.
17. Ekonomija skupne blaginje vključuje tudi prenovno koncepta politične demokracije v smeri triplastne politične demokracije, torej predstavniško politično demokracijo dopolnjuje z mehanizmi neposredne in sodelovalne (participativne) demokracije, saj je nujna učinkovita porazdelitev moči med državljani in

izvoljenimi političnimi predstavniki. Predpogoj renesanse politične demokracije je razvoj zavesti o suverenosti. Ljudstvo kot suveren mora imeti možnosti korigirati odločitve svojega izvoljenega zastopstva, vplivati na delo vlade, parlamenta, sprejemati zakone, spreminjati ustavo in nadzorovati področja osnovne oskrbe državljanov in državljanov – železnica, pošta, banka, izobraževanje, zdravstvo, naravni viri (npr. voda). V delujoči triplastni politični demokraciji (posredni, neposredni in sodelovalni) morajo biti interesi suverena ljudstva in njihovega političnega zastopstva enaki – pogoj za to so obsežne pravice suverena pri sooblikovanju in nadzoru moči, pa tudi široke možnosti uporabe instrumentov neposredne demokracije, kot so referendumi, ljudske iniciative in participativne demokracije (npr. participativni proračuni).

18. Vseh 20 temeljnih točk ekonomije za skupno blaginjo naj dozori v široko zastavljenem demokratičnem procesu skozi intenzivno razpravo, preden jih neposredno izglasovana gospodarska konvencija pretvori v zakone, o izidu pa v zaključni fazi glasuje demokratični suveren, torej ljudstvo. Kar je tako sprejeto, je vključeno v ustavo in je lahko kadar koli s strani suverena spremenjeno ali nadgrajeno. Za poglobitev demokracije je lahko sklicanih še več konvencij: konvencija za izobrazbo, medije, javno dobro, demokracijo itn. Na ravni podjetij pa naj se uveljavlja ekonomska demokracija, zaposleni si delijo odgovornost, demokratično sprejemajo odločitve, skupaj nosijo tveganja in pravično delijo sadove (ne)uspešnega poslovanja.
19. Za uspešnost ekonomije skupne blaginje je potrebno posredovanje novih vrednot, večje odgovornosti do narave, do prihodnjih generacij, trajni proces pridobivanja socialnih in komunikacijskih kompetenc. Na vseh stopnjah izobraževalnega procesa so ključne naslednje »učne pahljače«: prepoznavanje občutij in učenje za uspešno medsebojno sporazumevanje, učenje o temeljnih etičnih načelih različnih filozofskih smeri in mavrice religij, učenje za resnično demokracijo, spoznavanje razmerja in soodvisnosti med naravo ter človekom, prepoznavanje človekovega telesa kot občutljivega, aktivnega organizma s številnimi potrebami (fizičnimi, duševnimi, kreativnimi, kulturnimi). To zahteva drugačno obliko šolanja, kot tudi nekatere dodatne vsebine, npr. čustveno vzgojo, učenje vrednot in etike, komunikologijo, učenje demokracije, okoljsko vzgojo in vzgojo za telesno senzibilnost.
20. Ker bo poslovni uspeh v ekonomiji za skupno blaginjo imel popolnoma drugačen pomen kot danes, bodo iskane tudi drugačne vodstvene sposobnosti: ne bo se več iskalo brezobzirnih, egoističnih menedžerjev, ampak ljudi, ki ravnajo družbeno odgovorno in kompetentno, so sočutni, ki gledajo na soodločanje kot na priložnost in pridobitev ter razmišljajo trajnostno dolgoročno, zgolj kot taki naj bi postali novi vzorniki.

Mednarodno gibanje za ekonomijo skupne blaginje je bilo v letu 2020 prisotno v 33 državah z več 1000 podjetji, bankami, institucijami, skupnostmi. Več 1000 podjetij po svetu je torej že konkretno podprlo idejo koncepta ekonomije blaginje in uvedlo njegovo delovanje v praksi, številna podjetja so razen klasične letne finančne bilance izdelala bilanco stanja skupne blaginje. V vse več državah nastajajo »regionalna žarišča« in družbene skupine, ki simpatizirajo s stališči in cilji alternativnega ekonomskega pristopa za skupno blaginjo. Po svetu so torej že številni primeri dobre prakse delnega in celostnega uvajanja modela skupne blaginje (in podobnih alternativnih ekonomskih modelov), več kot 2000 organizacij je leta 2019 sodelovalo pri njegovem udejanjanju: podjetja (več kot 20.000 obratov z več kot 2 milijonoma zaposlenih v okviru modela solidarnostne ekonomije v Braziliji, mednarodna korporacija Mondragon, SEMCO, Wagner & Co Solartechnik v Nemčiji, Cecosesola v Venezueli), kmetijske zadruge in kooperative pravične trgovine (npr. Sekem v egiptovski puščavi, prvo ekološko tekstilno podjetje GDG s poštenim trgovanjem v Avstriji, t. i. demeter kmetije v Nemčiji), regionalna gospodarska združenja (Regionalwert AG, GEA in GmbH, Sonnentor) in banke v službi skupne blaginje (Die deutsche Gemeinschaftsbank für Leihen in Schenken – GLS, Freie Gemeinschaftsbank v Švici, Sparda Banken v Avstriji in Nemčiji, Ethical Banking v južni Tirolski, Oikocredit kot mednarodna kreditna organizacija).

In zelo pomenljivo – po anketi nemške fundacije Bertelsmann-Stiftung iz leta 2010 si 88 % Nemcev in 90 % Avstrijcev želi »novo gospodarsko ureditev« (Felber, 2012, 9). Spodbudno je dejstvo, da je v EU okoli četrtina podjetij opredeljena kot socialnih podjetij, ki so v različnih fazah udejanjanja načel in značilnosti ekonomije skupne blaginje. Felber (2012, 187) sodi, da bi morala EU predlagati drugačna, alternativna, okoljsko in družbeno zasnovana pravila tudi za celotno svetovno trgovino. Prav tako pa bi lahko z nekaterimi drugimi podobnimi državami ustanovila mednarodno območje ekonomije skupne blaginje s skupnimi socialnimi, okoljskimi in davčnimi pravili.

Felber (2018; 2020) poudarja, da je vse več podjetij, ki so pozitiven zgled za bilanco stanja skupne blaginje. V Avstriji naj bi bila kmalu ustanovljena prva (zadružna) banka za skupno blaginjo na svetu, vendar je bila prva prošnja za dovoljenje bančnega poslovanja zavrnjena, saj so regulativne zahteve previsoke, zato Felber (2020) predlaga ustanovitev evropske zveze etičnih bank. Sestavljale bi jo banke, usmerjene v skupno blaginjo, ki bi se zavezale, da bodo delovale z nizkim tveganjem, ne bodo delile dobička in zato ne bi potrebovale večjega obsega regulativnih ukrepov, tako bi bile sposobne preživeti.

Ekonomija za dvig skupne blaginje postaja nov, inovativni regionalni gospodarski proces (trend) tudi v Alpah (Na Južnem Tirolskem ..., 2015). V južni Tirolski so se odločili preiti od besed k dejanjem in južnotirolske občine Laas, Mals, Latsch in Schlандers so se povezale v regijo skupne blaginje. Decembra 2014 je južnotirolski parlament že sprejel ukrepe, s katerimi je mogoče v regiji vzpostaviti ekonomijo skupne blaginje, saj so določene smernice za dodeljevanje pomoči za gospodarstvo, ki bo usmerjeno v

skupno blaginjo. V Švici so leta 2014 ustanovili nacionalno društvo za spodbujanje koncepta skupne blaginje, v avstrijski Štajerski je občina Übelbach soglasno sprejela sklep o pregledu bilance stanja skupne blaginje, medtem ko so druge štajerske občine že izrazile zanimanje za ta model.

Uničenje okolja in podnebne spremembe dobesedno kličejo k radikalnim spremembam gospodarstva, k preoblikovanju celotne zasnove in delovanja podjetij po 20 načelih ekonomije skupne blaginje (Wirag, 2020). Skupna blaginja ni kapital, ne moremo je kopiciti in napihovati do stopnje, na kateri začne škoditi sami sebi, ljudem in okolju. Snovalci ekonomije skupne blaginje realistično ugotavljajo, da predlagani model nikakor ni idealen, njegovo uvajanje naj bi bilo dolgotrajno, postopno (majhni koraki pri posameznih kazalcih merjenja skupne bilance), vendar je realni in možni naslednji korak k sonaravni prihodnosti. Zato je celotni proces udejanjanja ekonomije skupne blaginje sodelovalno zasnovan, odprt za pobude, išče sinergije s podobnimi pristopi za temeljito, preživitveno nujno globinsko prenavo obstoječe gospodarske ureditve (Felber, 2012; 2016; Ekonomija za skupno blaginjo ..., 2012).

5.2.2 Podstati in gradniki odrasti kot možne večplastne zasnove ekosolidarizma

»Edina trajnostna rast je – odrast.«

Alejandro Pedregal in Juan Bordela, 2022

Po mnenju Yanisa Varoufakisa (2015, 45) človeštvo dolguje svoj prvi veliki civilizacijski preskok – krizi. Revolucija v obdelovanju zemlje se je pred približno 12.000 leti namreč zgodila zaradi pomanjkanja hrane in lakote, saj je število prebivalstva preseglo raven, ki jo je lahko narava sama vzdrževala. Podružbljeno delo z zemljo, semeni in vodo je povzročilo presežke, saj je proizvodnja hrane, oblačil in drugih potrebščin čez leto presegla proizvodnjo prejšnjega leta. Tako nastali presežki so postali temelj »civilizacije«, kakršno poznamo še danes. Industrializacija in zamenjava energetske osnove človeštva (fosilna goriva namesto obnovljivih virov energije) je pomenila drugi veliki zgodovinski skok naprej, njeni presežki (dobrine) pa so še za nekaj velikostnih razredov presegli presežke neolitske kmetijske revolucije, prinesli so občuten dvig materialnega blagostanja, ampak tudi povečanje neenakosti. Vendar je rastoča proizvodnja in potrošnja vedno novih presežkov ob hkratni pospešeni rasti svetovnega prebivalstva in še bolj izraziti količinski rasti gospodarstva, potrošnje v drugi polovici 20. stoletja presegla ne le lokalne in regionalne, temveč tudi planetarne samočistilne zmogljivosti. Proces trajne rasti in vseobsegajočega poblagovljenja na začetku 21. stoletja sega od mikrokozmosa do makrokozmosa, dobesedno na juriš je trajna rast človeške vrste zavzela, kolonizirala prav vse koticke prostorsko, samoobnovitveno in samočistilno omejenega planeta.

V zadnjih nekaj desetletjih sta tako število svetovnega prebivalstva kot globalna potrošnja naravnih virov naraščala eksponentno. Leta 1990 je znašala svetovna poraba materialov 43 milijard ton, leta 2017 pa 92 milijard ton (The Sustainable Development Goals ..., 2019, 15). V obdobju 1970–2010 je globalna poraba materialov narasla od 22 milijard ton na 70 milijard ton (10 ton na prebivalca letno) in sledila povečevanju globalnega BDP (Kallis, 2018, 97). Do leta 2050 naj bi letna materialna potrošnja sveta narasla na 186 milijard ton oziroma za več kot 2-krat nad količino v letu 2015, trajno sprejemljiva pa bi bila največ 50 milijard ton (Hickel in Kallis, 2019, 8). Če bi leta 2050 9,7 milijarde takratnih prebivalcev živelo na ravni sedanje materialne porabe bogatih držav, letna povprečna gospodarska rast pa bi bila 3-%, bi bila raba naravnih virov sredi 21. stoletja 15-krat večja kot okoli leta 2020 ...

Sistemske zasnovane opozorilo, da bo nadaljevanje rasti dobesedno spodkopalo eksistenčne pogoje življenja na planetu, je prišlo s strani znanstvenikov, ki jih je finančno podprl okoljsko bolj odgovoren del kapitala. V letu 1972 je bila sklicana prva svetovna konferenca o okolju, obenem pa je izšla izjemno odmevna knjiga *Meje rasti*, poročilo Rimskega kluba o zelo težavnem preživitvenem položaju in prihodnosti človeštva zaradi pogubnih okoljskih posledic trajnega povečevanja števila prebivalcev in snovno-materialnih tokov gospodarstva – na omejenem planetu (Meadows in drugi, 1974). Številni znanstveniki so med dejavniki, ki ogrožajo celotno svetovno družbo, prvič jasno in argumentirano opozorili na ekosistemske posledice rastočega svetovnega prebivalstva in gospodarstva. Ključni sklep znanstvenikov je bil jasen: človeštvo se ne more še naprej vztrajno povečevati in si kot glavni cilj postavljati materialnega razvoja, ne da bi pri tem zadelo ob zgornjo planetarno ekosistemsko omejitev procesa nebrzdane rasti prebivalstva in gospodarstva. Spoznanje o univerzalnih in nepremakljivih kvantitativnih omejitvah svetovnega okolja in o tragičnih posledicah preseganja teh omejitev naj bi bilo povod za predlagane nujne globoke družbene, gospodarske spremembe, da bi se svetovni položaj popravil, preden bo prepozno. Gibanja rasti prebivalstva, proizvodnje in potrošnje je treba po mnenju avtorjev *Mej rasti* čim prej spremeniti, zamenjati in uveljaviti tako stanje ekološke in gospodarske stabilnosti, ki lahko traja daleč v prihodnost. Znanstveniki so podčrtali, da je takšno stanje svetovnega ravnotežja okolja možno doseči in hkrati zadovoljiti temeljne materialne potrebe vsakega človeka na Zemlji (Meadows in drugi, 1974, 31). Dryzek (2018, 42) pa podčrtuje, da je knjiga *Meje rasti* izpostavila naslednji ključni ukrep: človeštvo mora spremeniti svoj razsipni način, da se izogne katastrofi, saj se rast v končnem sistemu (planet) ne more nadaljevati v neskončnost.

V obdobju po izdaji planetarno odmevne knjige *Meje rasti* (Meadows in drugi, 1974) se je letna stopnja rasti svetovnega prebivalstva sicer bistveno znižala (od 2-% na okoli 1-% letno rast) in še upada, vendar se zaradi večjega števila svetovnega prebivalstva njegovo število poveča za okoli 80 milijonov na leto. Obseg globalne materialne proizvodnje in BDP pa naraščata bistveno hitreje, in sicer okoli 3–4 % letno. Ekološki odtis

kot ekosistemski, okoljski kazalec skupne človekove materialne dejavnosti in pritiskov na planetarni ekosistem kaže, da je človeštvo že v sedemdesetih oziroma osemdesetih letih prejšnjega stoletja preseгло nosilnost planeta, v letu 2020 pa je bila nosilnost planetarnega ekosistema presežena za več 70 %. V bogatih državah je globalna nosilnost okolja na prebivalca presežena v povprečju za 3–5-krat, visoko materialno blagostanje je bilo doseženo na račun izčrpanja, degradacije okolja. Nadaljevanje in prostorsko, geografsko širjenje količinskega modela trajne rasti proizvodnje in potrošnje na vse države sveta že povzroča številne negativne okoljske, podnebne in varnostne posledice, tvegano zmanjšuje biotsko raznovrstnost in ekosistemske storitve, v primeru nadaljevanja modela količinske rasti pa bo ogroženo samo preživetje človeške in drugih vrst.

Trajna gospodarska rast je po mnenju Fosterja (2011) ključna gonilna sila planetarne ekološke degradacije. V zadnjih desetletjih je projekt gospodarske rasti (družba rasti) postal še bolj poudarjena osrednja tema celotnega socialnoekonomskega in političnega diskurza. Zasedovanje gospodarske rasti in rast BDP družbi politike, tako »leve« kot »desne«, gospodarstvenike in sindikate (kajti rast proizvodnje in porabe prinaša delovna mesta) ter tudi številne strokovnjake in tehnokrate. Pogledi do modela trajne rasti se po mnenju nekaterih kritičnih strokovnjakov razlikujejo le v tem – kako rast doseči (Liegey in drugi, 2015). Rast, praviloma merjena z BDP, naj bi predstavlja najbolj učinkovito zdravilo za vse tegobe družbe, deterministični globalni trg postavlja alternativo: »rast ali smrt«.

Globalne korporacije in finančni trgi so nam s pomočjo obsežnega in nasilnega medijskega oglaševanja uspeli vcepiti razkošnost potrošništva kot življenjski cilj, smisel življenja, kot kazalnik »uspešnosti« v življenju. S trošenjem vedno več dobrin in storitev naj bi torej človek uresničeval svoje cilje. Na nivoju družbe se to trošenje izraža v obliki gospodarske rasti, brez katere se hitro in globoko znajdemo v krizi in brez katere so državne blagajne za javno šolstvo, zdravstvo in socialo v globokem minusu. Če se torej potrošnja, poraba zmanjšuje in ni gospodarske rasti, s katero bi se napajal kapital, nas kapitalizem kaznuje s krizo. Tako kapitalizem izvaja diktaturo, živimo torej v dobi totalitarnega kapitalizma, ugotavlja Marko Jelinčič (2014). Družba trajne rasti in akumulacije kapitala, vse večji obseg luksuzne, za osnovno življenje nepotrebne potrošnje, prostorska kolonizacija človeške vrste so nas pripeljali v geološko obdobje antropocena, saj je antropogena dejavnost postala ključna sila preoblikovanja planetarnega ekosistema. Zato je vse več razmišljanj, ki so nasprotna paradigmi rasti, vse več je zamisli, kako se osvoboditi kapitalizma in produktivizma (v smislu odprave njegovega preseganja zmogljivosti samoobnavljanja in samočiščenja planeta), ki je označeval tudi družbo realnega socializma.

Toda v okvirih kapitalističnega družbenoekonomskega sistema so obdobja dramatičnega znižanja gospodarske rasti krizna in politično seveda nezaželena ter izraz krize, znižanje količinske gospodarske rasti (prostovoljno ali neprostovoljno) kot družbeni

projekt je v ekonomskih razmerah »univerzalnosti« BDP kot ključnega kazalnika ekonomske in politične (ne)uspešnosti pravzaprav še vedno tako rekoč tabu tema. Gospodarsko razvite države (tudi Slovenija) so po mnenju Fink Hafner in Knepa (2011, 180) na prelomni točki glede socialno-ekonomske razvitosti. Morale se bodo odločiti, ali bodo ohranjale stremljenje h gospodarski rasti ali pa bodo družbeni razvoj pojmovale bistveno drugače. Udeleženci prve mednarodne konference o potrebi odprave modela ekonomske rasti za doseganje ekološke trajnosti in družbene enakosti so podčrtali okoljsko nesprejemljivost trajne rasti za okolje in prihodnje generacije, ki je zlasti v bogatih državah krepko preseгла nosilnost okolja (Economic De-Growth for ..., 2008). Globalna rast proizvodnje in potrošnje je hkrati družbeno netrajnostna in v širšem pomenu neekonomična, saj skupni zunanji stroški že presegajo koristi rasti. Sedanje tržne cene proizvodov in storitev ne odražajo družbenih stroškov pritiskov na planet, izkrivljajo ekonomske odločitve in vodijo k prekomerni rabi naravnih virov. V letu 2019 so znašale skupne subvencije za fosilna goriva 317 milijard dolarjev, kar je med drugim upočasnilo prehod k večji rabi OVE (Human Development Report, 2020, 159). Če ne bo dosežena globalna gospodarska dejavnost znotraj nosilnosti okolja ter prerazporeditev bogastva in dohodkov v smeri zadovoljevanja naših temeljnih, osnovnih družbenih potreb in človeka vredne, dostojne kvalitete življenja za vse, bo prišlo do procesa neprostoovoljnega in nekontroliranega gospodarskega upada ali kolapsa, s potencialno resnimi družbenimi vplivi, zlasti za najbolj ranljive skupine.

Model trajne rasti človeške vrste in njenih dejavnosti, ki je v celotni zgodovini človeštva deloval kot ključni način dviga materialnega blagostanja, je na globalni ravni postal sila »uspešno« samomorilsko orodje, ki ga je treba takoj začeti zamenjevati z ekosistemsko sprejemljivimi modeli za dvig oziroma ohranjanje blagostanja ljudi in okolja, hkrati z družbenimi spremembami za doseg pravičnejše družbe z omejenimi ekonomsko-socialnimi razlikami. V kolektivno odločanje človeštva je treba nemudoma začeti vgrajevati zmožnost predvidevanja, sistem zgodnjega opozarjanja, predno se okrepijo procesi in znamenja globalnega kolapsa okolja, trenutno pa je kratkoročno ravnanje vlad in gospodarstva daleč od tega. Družbeno-politične alternative, ki so segale onkraj horizontov kapitalizma, so se vse do sedemdesetih let 20. stoletja prednostno ukvarjale z iskanjem lastninskih, socialnih in političnih poti za pravičnejše družbene odnose, pravičnejšo porazdelitev ustvarjenega bogastva. Tudi praksa državnega, realnega socializma 20. stoletja je v tekmi s kapitalističnim ekonomizmom popolnoma »spregledala« destruktivne ekosistemske posledice ohranjanja (kapitalističnega) modela trajne gospodarske rasti. Realni, državni socializem ni bil vrednotno in tehnološko sposoben, da bi zgodovinsko odgovorno in inovativno razrešil naraščajoče protislovje med gospodarstvom in okoljem, naravo. Ravno obratno, ekološke posledice socialistične industrializacije in elektrifikacije so bile bistveno bolj destruktivne za okolje, hkrati pa je bil blaginjski izplen za prebivalce bistveno manjši kot v razvitih kapitalističnih državah.

Po mnenju pisca je tako zaradi pravičnejše delitve ustvarjenega dohodka kot uvajanja nosilnostim okolja prilagojene proizvodnje in potrošnje za medgeneracijsko odgovoren dvig kakovosti življenja vseh prebivalcev neobhoden nov, temeljno ekosistemsko zasnovan družbeni red. Po verjetno bolj realni, demokratični radikalni reformni poti naj bi najprej pripeljal od začetne oblike oziroma prehodne faze (torej od ekosocialnega kapitalizma) k zreli (zrelejši) obliki ekosistemske družbene ureditve – onstran kapitalizma in komunizma. *Eden izmed realnih teoretičnih in aplikativnih temeljev, možna večplastna zasnova ekosocialnega solidarizma (ekosolidarizem) kot zrele oblike ekosistemske družbene ureditve (tudi demokratičnega ekosocializma) je koncept t. i. (trajnostne) odrasti (»decroissance«, »degrowth«). Odrast predstavlja radikalni in večplastni odmik od tradicionalnega modela trajne rasti, ki temeljno izbaja zlasti iz interdisciplinarne povezave konceptov ekološke ekonomije in politične ekologije* (Kallis, 2018; Slameršak, 2018; Mastini in drugi, 2021). Odrast prinaša po *Mejah rasti* iz leta 1972 drugi zgoščeni val teoretičnih utemeljitev in tudi konkretnih zahtev za opustitev tradicionalnega modela trajne rasti.

V prvem okoljskem valu kritike in blaženja negativnih okoljskih posledic trajne rasti se je v praksi postopoma razvijal koncept šibke in drugače trajnostnega razvoja, še vedno s poudarkom na tržno zasnovanih rešitvah (npr. emisijski kuponi za ogljik, tehnološke inovacije, bolj trajnostna potrošnja ter manjša poraba surovin in energije na enoto proizvoda, kasneje tudi t. i. zelena gospodarska rast in ekološka modernizacija). Drugi, radikalnejši okoljsko-ekonomski in socialni val pa predstavlja torej koncept odrasti, saj je večplastna kriza sodobnih družb (okoljska, ekonomska, kriza demokracije, neenakost, migracije, militarizacija) izpostavila, da so njene korenine zasidrane v specifičnem antropocentričnem, rastno in razredno zasnovanem, patriarhalnem civilizacijskem vzorcu (Dengler in Lang, 2021).

Tudi po mnenju pisca bi udejanjanje odrasti kot prednostne okoljsko-ekonomske in socialne zasnove ekosolidarizma hkrati omogočalo doseganje človeka vredne, toda zmerne materialne in splošne blaginje za vse, ob sočasnem radikalnem zmanjšanju globalnega okoljskega odtisa (zaradi doseganje večje medgeneracijske enakosti in pravičnosti) in drastični omejitvi družbene krivičnosti, ekonomske-socialne neenakosti. Ključne zgodovinske podstati, gradniki zgolj dobro desetletje starega koncepta odrasti so na ekonomskem, okoljskem in socialnem polju zlasti:

Meje rasti (poročilo Rimskega kluba, 1972) – prepoznavanje ključne sporočilne note o prostorski in fizikalno-okoljski nezmožnosti nadaljevanja modela neskončne rasti prebivalstva, kmetijstva, industrije, rabe naravnih virov in onesnaževanja okolja.

Ekološka, sonaravna ekonomija – nujnost »sonaravnega« posnemanja delovanja biosfere, nenadomestljivost naravnega kapitala (naravni viri in ekosistemske storitve) in nezmožnost njegove zamenjave z drugimi oblikami kapitala, npr. z ustvarjenim kapitalom, z dvigom BDP.

Ekonomija ravnovesnega stanja – nezmožnost trajne gospodarske rasti tudi zaradi delovanja entropijskega zakona (nastanek razpršene, nekoristne energije in odpadnih produktov ob vsakem preoblikovanju energije), uravnovešanje gospodarstva z biosfero, torej namesto »vedno več« – »dovolj« (materialna zmernost in skromnost).

Globinska (»močna«) inačica trajnostnega, sonaravnega razvoja – radikalne spremembe v organizaciji svetovnega gospodarstva z bistveno manjšo stopnjo t. i. trajnostne gospodarske rasti in/ali z ničelno količinsko rastjo; kvantitativna opredelitev zgornje meje obremenjevanja sestavin okolja in porabe naravnih virov na prebivalca; načelo socialno pravičnejše planetarne delitve dobrin – vendar praviloma v okviru »ekokapitalizma«.

Socialna, solidarnostna ekonomija in ekonomija skupne blaginje – pravica vsakega Zemljana do dostojnega, toda materialno enostavnega življenja (določena površina zemljišča, kakovostno bivanje/nastanitev, hrana, dostopne osnovne javne storitve, npr. zdravstveno varstvo in izobrazba); zmanjšanje družbenih razlik, povečan pomen teritorialne povezanosti, krepitev lokalnega in regionalnega gospodarstva, kooperative s soupravljanjem in samoupravljanjem, podjetja z okrepljeno družbeno, ekosistemsko in medgeneracijsko odgovornostjo.

Predstavljene zgodovinske koncepte razvoja, ki so vplivali na koncept odrasti, ključno označuje odmik od stalne gospodarske rasti in izčrpavanja okolja, bolj ali manj poudarjena hkratna omejitve družbene in ekonomske neenakosti ter temeljite družbene zahteve za reformo, ne pa za odpravo kapitalizma (delna izjema: solidarnostna ekonomija).

Koncept oziroma projekt odrasti se je leta 2008 celostno predstavil na prvi konferenci v Parizu, in sicer kot sodobni sistemski odgovor na sedanje fizične, ekološke, socialne in ekonomske omejitve v kompleksni družbi (Degrowth Manifesto, 2008; Sekulova in drugi, 2013). Na konferenci je bila v ospredju problematika ekonomske odrasti kot pogoja za ekološko trajnost in družbeno enakost, saj tradicionalni model trajne gospodarske rasti nujno zahteva povečanje porabe materialov, energije, prostora, odpadkov in emisij, obenem pa ne omogoča zmanjšanja svetovne revščine ter družbene in geografske neenakosti (Degrowth Manifesto, 2008). Globalna ekonomska rast je presegla planetarne ekološke meje, bogate države pa so s prekomernimi okoljskimi pritiski na prebivalca zmanjšale okoljski prostor revnejših držav. Prvi snovalci celostnega in večplastnega koncepta družbe odrasti so poudarjali, da so potrebne globinske strukturne spremembe, ki morajo (Degrowth Manifesto, 2008):

- omogočiti odmik od splošne in neomejene gospodarske rasti ter uravnovesiti globalno gospodarsko dejavnost z nosilnostjo okolja, ekosistemov;
- zmanjšati globalni ekološki odtis na trajnostno, okoljsko sprejemljivo velikost;
- temeljno zmanjšati porabo naravnih virov v bogatih državah in s tem omogočiti določeno povečanje potrošnje materialov in energije v revnejših državah;
- na svetovni ravni izvesti prerazporeditev bogastva in dohodkov, da se omogoči univerzalno zadovoljevanje temeljnih družbenih potreb vseh prebivalcev sveta;

- povečati obseg prostega časa, druženja, aktivnega dela v skupnosti, dvig individualnega in skupnega zdravja;
- omogočati uveljavljanje vrednostnih podmen enakosti, spoštovanja človekovih pravic, kulturne raznolikosti, sodelovalne demokracije, ustvarjalnosti, dobrega državljanstva in nematerializma;
- razvijati in uvajati nove, celostne kazalce merjenja osebnega in družbenega blagostanja (namesto BDP) ter široko pojmovanje kakovosti dobrega, srečnega in varnega življenja v solidarnostni skupnosti;
- na prostovoljni in sodelovalni ravni prebivalcem omogočiti prehod k ekološko trajnostni in pravičnejši družbi.

Koncept odrasti, ki radikalno prekinja teorijo in prakso zgodovinsko tradicionalnega modela trajne rasti, vzbuja tudi številne pomisleke in nasprotovanje. Ekonomist Branko Milanović (2021) sodi, da udejanjanje koncepta odrasti vodi v slepo ulico, saj zagovorniki odrasti »zamrzujejo« sedanjo globalno neenako razporeditev dohodkov. Vendar so že podpisniki prvega manifesta odrasti leta 2008 in kasneje tudi drugi ključni oblikovalci koncepta odrasti jasno in nedvoumno podčrtali nujnost hkratnega radikalnega zmanjšanja porabe materialov in energije v bogatih državah, da bi se s tem sprostil potreben okoljski prostor za sicer sonaravno poudarjeno in časovno omejeno količinsko rast proizvodnje in potrošnje ter gospodarsko rast v revnejših državah. Podčrtati velja, da ključni oblikovalci koncepta odrasti verjamejo v možnost in potrebnost bistveno večje stopnje globalne solidarnosti in s tem povezanega bistvenega zmanjšanja tektonske in zato z vidika ohranjanja družbenega miru skrajno nevarne dohodkovne in premoženjske neenakosti. Tudi strašenje prebivalcev razvitih držav z nevarnostjo administrativnega »odrastnega« odvzema celotnega dohodka nad svetovnim povprečjem in njegove preusmeritve v revnejše države – je zavestno zavajajoče.

Manifest odrasti torej jasno in nedvoumno podčrtuje temeljno spremembo – globalni odmik od modela trajne gospodarske (količinske) rasti, od luksuzne potrošnje, vendar se ne omejuje zgolj na okoljsko (ekosistemsko) in gospodarsko polje. Kot enega od ključnih družbenih, etičnih in solidarnostnih gradnikov namreč izpostavlja posebno, zgodovinsko pogojeno odgovornost bogatih držav, ki morajo radikalno zmanjšati lastno, samoobnovitveno in samočistilno planetarno bistveno preobsežno porabo naravnih virov in obremenjevanje okolja (na prebivalca). Zgolj na ta način je namreč omogočeno nujno povečanje potrošnje materialov in energije v revnejših državah, kar naj bi skupaj z drugimi ukrepi odpravilo absolutno revščino ter omogočilo prepotrebni dvig za številne prebivalce mizernega materialnega standarda. Manifest odrasti hkrati poudarja nujnost globalne, pravične in nenasilne, demokratične prerazporeditve bogastva in dohodkov kot enega od neobhodnih gradnikov za omogočanje univerzalnega zadovoljevanja vsaj minimalnih, temeljnih družbenih dobrin in storitev za vse prebivalce sveta.

Koncept odrasti je bil v začetku prepoznani kot projekt za prostovoljno zmanjševanje proizvodnje in potrošnje na podmenah socialne in okoljske trajnosti, torej na novi makroekonomiji brez (količinske) ekonomske rasti, ki ima korenine npr. v Dalyjevi ekonomiji ravnovesnega stanja, Georgescu-Roegenovi bioekonomiji in prvem globalnem konceptu mej rasti iz začetka sedemdesetih let 20. stoletja (Latouche, 2010; Demaria in drugi, 2013; Bonaiuti, 2016; Kallis, 2018). Brand in sodelavci (2021) upravičeno poudarjajo, da je prepoznavanju okoljskih planetarnih omejitev rasti sledilo prepoznavanje pomena tudi njenih družbenih omejitev, ki so še dodatno okrepile nujnost demokratično, kolektivno zasnovanega samoomejevanja kot sočasnega procesa potrebne skupne globinske družbeno-okoljske transformacije. Družbeno svobodo je namreč treba pojmovati tudi kot pravico, da se ne živi na račun ogrožanja preživetja in blaginje drugih, zato je nujna materialna samoomejitev.

Koncept (ekonomske) odrasti kot svojo ključno podstat radikalno izpostavlja ekološko popolno nesprejemljivost osnovne obstoječe kapitalistične civilizacijske paradigme, ki dvig blaginje ljudi gradi na povečevanju BDP, gospodarsko rast pa obravnava kot »dobro«, kot nenadomestljiv imperativ za reševanje družbenih problemov, za dvig kakovosti življenja in blagostanja (Dengler in Lang, 2021). Odrastno zasnovani model ekonomije v ključne podstate vgrajuje okoljske in družbene gradnike, išče skupna polja »postkeynesijanske« in ekološke ekonomije (D'Alessandro in drugi, 2018). Ekološki ekonomisti opredeljujejo odrast kot zmanjševanje (snovno-energetskih) tokov, vendar s hkratnim zagotavljanjem blagostanja za ljudi (Mastini in drugi, 2021). Nekateri snovalci koncepta odrasti poudarjajo, da sicer zmanjšanje BDP ni cilj odrasti, a BDP se lahko tudi zmanjša, kar pa ne pomeni, da kljub temu ni možna izboljšava splošne kakovosti življenja. Tudi ekonomist Milanović (2021), ki koncept odrasti uvršča v slepo ulico glede možnosti dviga globalnega materialnega blagostanja in odprave svetovne revščine, hkrati opozarja, da enostransko zasnovan BDP ni korektno merilo blagostanja, saj je na številnih področjih tudi v državah z nižjim BDP na prebivalca možno doseči višjo raven blagostanja. Vendar obenem navaja, da je v bogatejših državah z višjim BDP (in pri prebivalcih z višjimi dohodki) praviloma tudi daljša življenjska doba, boljša izobrazba, bolj zdravo prebivalstvo, nižja smrtnost dojenčkov, zato upad BDP in dohodkov tudi z vidika blagostanja ocenjuje kot napačen.

V vsakem primeru velja z vidika koncepta odrasti poudariti, da se zaradi nadaljevanja rasti in s tem povezanega preseganja številnih planetarnih meja ekološka nevarnost povečuje, sedanjega načina rasti BDP pa ni možno v zadostni in ekosistemsko varni meri razdvojiti od okoljsko in preživitveno potrebnega zmanjšanja rabe virov in obremenjevanja okolja. Prihodnja načrtovana (količinska) rast svetovnega gospodarstva (2–3 % na leto) tako med drugim naj ne bi omogočila doseganja potrebnega obsežnega in hitrega zmanjšanja izpustov toplogrednih plinov (zlasti CO₂), ki naj bi zavrlo dvig globalne temperature za manj kot 1,5 (2) °C (Mastini in drugi, 2021).

Koncept odrasti torej nakazuje drugačne poti k doseganju »dobrega« življenja, in sicer z manj denarja, manjšim izkoriščanjem virov, z bistveno manjšo degradacijo okolja. *Odrast ne pomeni univerzalne »prepovedi« kakršne koli gospodarske rasti, v bistvu gre za trajnostno pogojeno selektivno odrast. Številne dobre gospodarske in družbene prakse, kot so npr. zaščita narave, večja raba OVE in učinkovita raba energije, sonaravno gradbeništvo, ekološko kmetijstvo, trajnostna mobilnost, ekonomska moč socialno ranljivih skupin, skrajšanje delovnega časa, je treba bistveno okrepiti. Tako je npr. potrebna pretehtana rast proizvodnje sončnih panelov, čeprav v začetnem obdobju slonijo na večji rabi redkih kovin. Obenem je treba okrepiti nekatere javne storitve (javno zdravje, izobraževanje, skrb za otroke in ostarele, javni prevoz)* (Kallis in drugi, 2020, 118).

Odrast je torej alternativni model ekonomije in družbe kot celote, ki se je na začetku 21. stoletja oblikoval v Franciji in kasneje še v nekaterih drugih bogatih državah. Označuje zlasti načrt bistvenega količinskega zmanjševanja proizvodnje in potrošnje (poudarek na odpravljanju luksuzne potrošnje in izdelkov) ter s tem povezanega določenega sproščanja okoljskega prostora za rast proizvodnje in potrošnje v revnejših državah, iskanje večje družbene pravičnosti in varnosti z novimi socialnimi državnimi koncepti, mehanizmi in instrumenti. Koncept odrasti prinaša torej korenito drugačna razmerja med ljudmi ter med človekom in naravo. Hkrati se lahko po mnenju Medena in Pogačarja (2018, 126) odrast kot multidimenzionalen koncept povezuje z ontološkim obratom, saj prav skozi vključevanje okolja, narave poziva k opustitvi antropocentrizma. Toda »postrazvoj« bo po mnenju ekološkega ekonomista in enega od snovalcev koncepta odrasti Sergeja Latoucha (2010, 520) nujno pluralen, vsaka skupnost bo morala opustiti totalitarni produktivizem na svoj način.

Giorgos Kallis (2018, 1, 2) izdvaja naslednje ključne razloge nujnosti opustitve modela ekonomske rasti:

1. Ekološke posledice ekonomske rasti ogrožajo delovanje življenjsko pomembnih oskrbnih sistemov Zemlje, zato se mora globalna ekonomija količinsko zmanjšati, proizvajati več – z manj in na drugačen način.
2. Skupni stroški trajne ekonomske rasti so začeli preseirati njene koristi, rast enostavno ni več »ekonomska«.
3. Ekonomska rast je bila vedno zasnovana na izkoriščanju, brez dobička torej ni investicij, pa tudi ne nadaljevanja rasti. Kapitalisti ali njihove vlade morajo nekoga izkoriščati, zato rast ne more zmanjšati družbene neenakosti.

V grobem bi lahko ključne argumente nasprotovanja (trajni) rasti gospodarske proizvodnje v bogatih državah strnili v naslednje (Gell, 2008, 295):

- globalna gospodarska rast ne more biti ekonomska izbira zaradi okoljskih posledic in izčrpavanja naravnih virov, obenem pa »morajo« bogate države sprostiti globalne okoljske možnosti dviga materialnega blagostanja v državah v razvoju;

- v gospodarsko razvitih državah ekonomska rast ni (več) pogoj za doseganje razmer polne zaposlenosti, odpravo revščine in varovanje okolja;
- nad določeno zgornjo ravnijsko materialnega blagostanja, ki so jo v povprečju bogate države že dosegle in presegle, gospodarska rast več ne prinaša večje sreče, bolj zadovoljnega življenja.

Prevladuje splošno spoznanje, da kapitalistična ekspanzija spodkopava biofizikalno osnovo družbe in življenja, vendar velja izpostaviti, da se dokaj številni zagovorniki odrasti praviloma nekako izogibajo eksplicitnim izjavam proti kapitalizmu. Toda vsaj za zdaj si je težko predstavljati kapitalizem, ki ne raste, ugotavljajo nekateri drugi »odrastniki« (Liegey in drugi, 2015, 31). Večina ključnih snovalcev koncepta odrasti sodi, da zgolj ekološka modernizacija in »zeleno« gospodarstvo ne omogočata izhoda iz okoljske krize, ne omogočata delovanja skupnosti znotraj omejitev okolja. Raziskave v politični ekologiji in družbeno-ekološki ekonomiji so obrazložile, kako strukturni motorji kapitalizma gradijo prakse, institucije in akcije, ki povzročajo ekološko destrukcijo (Brand in drugi, 2021).

Tudi pisec sodi, da celotna zasnova, struktura, organizacija in cilji kapitalizma razen neenakosti v privatni lastnini ter s tem povezani delitvi na delo in kapital brezpogojno slonijo na stalni akumulaciji kapitala kot motorju stalne rasti in hkrati na družbeni neenakosti, nepravilnosti. Vendar je splošni ekonomistični in produktivistični imaginarij modela rasti močno zasidran tudi npr. v tradicionalnem marksizmu, hkrati pa je bil ključni motor gospodarstva držav realnega socializma 20. stoletja. Razvojna, okoljsko izjemno destruktivna paradigma realnega socializma je tako kot kapitalistična izhajala iz modela trajne gospodarske rasti, v njej ni bilo niti kančka načel koncepta odrasti. Politiki takratnih držav realnega socializma in tradicionalni marksisti so se v sedemdesetih letih 20. stoletja množično odklonilno, celo sovražno odzvali na »odrastno« sporočilno noto globalno odmevne knjige *Meje rasti*.

Snovalci in zagovorniki večplastnega alternativnega koncepta odrasti torej praviloma segajo onkraj horizontov kapitalizma, vse do ekosocialistov in ekomarksistov. Nekateri med njimi pa sodijo, da ga je možno uresničiti tudi v sicer korenito reformiranem kapitalizmu (Demaria in drugi, 2013). Odrastnik Kallis (2018, 111) navaja, da obstoječi kapitalizem zavrača koncept odrasti, vendar sodi, da si lahko teoretično predstavljamo tudi kapitalistično ekonomijo s težnjo po dobičku v podjetjih, toda brez rasti. Vsem zagovornikom gibanja odrasti pa je skupno naslednje: neomejena akumulacija ni zaželena niti vzdržna v svetu, ki ni neskončen in večni, obstajajo zunanje in notranje omejitve akumulacije kapitala (Andreucci in McDonough, 2016, 158, 159). Marko Hočevar in Žiga Vodovnik (2018, 53, 62) pa poudarjata, da je kapitalistična država odvisna od reprodukcije kapitala in nenehne rasti, zato odrast mora predvidevati tudi drugačno politično organiziranje družbe, saj radikalna družbena in ekonomska

sprememba prinaša tudi radikalno politično prenovno, (re)afirmacijo »enake različnosti«, torej avtonomijo v določanju lastnih življenjskih razmer, onkraj kapitalističnih imperativov akumulacije in rasti. Vendar velja ponovno poudariti, da bo seveda tudi v primeru uveljavljanja splošnega koncepta odrasti v določenih dejavnostih prihajalo do časovno in količinsko omejene rasti.

Trajnostna odrast, ki zagovarja zmanjšanje proizvodnje in potrošnje s ciljem ohranjanja blaginje ljudi in izboljšanja ekoloških pogojev in pravičnosti na planetu, se po mnenju Gaje Breclj in drugih (2019) uvršča med najbolj prepričljive alternativne modele gospodarske blaginje. Ni več vprašanje našega časa rast ali nerast, ključno je, kako bomo oblikovali alternativne načine in izvedli ločitev družbene blaginje in razvoja od rasti. Namen projekta trajnostna odrast je po mnenju sodelavcev Focusa, društva za sonaraven razvoj, prepričevati ustaljene koncepte, kot so blaginja, kakovost življenja, razvoj, rast, BDP, kapitalizem itn. (Odrast, 2016). Želijo spodbujati način življenja, kjer so materialne dobrine zgolj sredstvo za življenje, in ne življenjski cilj, kjer se aktivno išče ravnotežje med ekonomsko, družbeno in okoljsko komponento življenja tako na ravni vsakdanjih navad kot tudi v družbenih procesih in kjer vsi prevzemamo odgovornost za svoja ravnanja. *Trajnostna sonaravna odrast je poskus izzivanja tvegane vseprisotnosti tržno utemeljenih odnosov v družbi in družbenega imaginarija, ki je ukoreninjen v rasti, z nadomeščanjem z idejo o skromnejšem, zmernem materialnem izobilju. Odrast je klic k predrugičenju lastninskih odnosov, pa tudi poziv za globljo demokracijo, še posebej pri vprašanjih, ki so izven domene klasične demokracije, kot npr. pri poteh razvoja tehnologij.*

Ne nazadnje, odrast pomeni pravično porazdelitev bogastva znotraj globalnega Severa in Juga in med njima, pa tudi med sedanjimi in prihodnjimi generacijami (Demaria in drugi, 2013). Materialno-energetska dejavnost znotraj globalnih omejitev okolja zahteva odrast proizvodnje in potrošnje v bogatih državah Severa in odmik od ozko, tradicionalno »rastno« osredotočene razvojne agende globalnega Juga. Zmanjšanje materialnega odtisa Afrike po mnenju zagovornikov koncepta odrasti ni nujno, prav tako ni zaželeno. To pa ne pomeni, da bi bilo treba v Afriki uporabiti npr. evropski ali severnoameriški koncept rasti. Afrika ne potrebuje generalizirane rasti BDP, ki pogosto konča v rokah tujih bank in lokalnih elit. Revna celina, kjer se letna rast prebivalstva le počasi zmanjšuje, eksistenčno potrebuje čisto vodo, javni sistem zdravstva, primerna stanovanja in dostopno hrano, vendar z bistveno manjšimi dohodki in rabo virov, kot so bili porabljeni v bogatih državah (Kallis in drugi, 2020, 123).

Zato je na mestu opozorilo 147 znanstvenic in znanstvenikov nizozemskih univerz, ki tudi za »postvirusno obdobje« odločno zagovarjajo prenehanje nasilja vsesplošnega gospodarskega modela rasti in obenem predlagajo, da je treba rast in investicije preusmeriti na določena področja, kot so zdravstvo, šolstvo in raba obnovljivih virov energije (Post-Corona Manifest, 2020). *Neobhoden je splošni odmik tudi od sodobnega fantoma t. i. zelene rasti, ki je politično še vedno zelo privlačen, a dejstvo je, da postane slej ko prej vsaka*

(količinska) rast – ekološka katastrofa (Hickel in Kallis, 2019, 15). Koncept odrasti kot gospodarske alternative je zasnovan na prenehanju državnih podpor in investicij v tiste gospodarske aktivnosti, ki zelo obremenjujejo okolje. Država naj bi po predlogih Kallisa (2016) načrtno podpirala preobrazbo gospodarstva v čistejšo proizvodnjo, v zadnji fazi naj bi ukinila javne investicije npr. v gradnjo novih cest in širjenje letališč, v vojaške tehnologije, fosilna goriva in rudarstvo. Javni skladi naj bi bili namenjeni investicijam za izboljšanje kakovosti podeželja in mest, npr. s parki, zgolj pešcem in kolesarjem namenjenimi površinami, podporo javnemu prometu. Država naj bi podprla razvoj manjših decentraliziranih proizvajalcev obnovljive energije z lokalno in demokratično kontrolo namesto velikih energetskega objektov pod kontrolo privatnega sektorja.

Tehnološki napredek in energetska učinkovitost oziroma koncept ekološke modernizacije, ki sta bistveni predpostavki trajnostnega razvoja (njegove šibke inačice), nista dovolj za predvideno 80–95-% zmanjšanje emisij toplogrednih plinov do leta 2050. Odrast omogoča doseganje tako okoljskih ciljev kot tudi socialne pravičnosti (Polc, 2019). Poleg predstavljenih politik (zagotovljena delovna mesta, skrajšanje delovnega časa, postopno zmanjševanje rabe neobnovljivih virov, visoka energetska učinkovitost, davek na emisije ogljikovega dioksida) odrast uvaja tudi višje davke na premoženje in postopno zmanjševanje porabe in potrošnje, ki temelji na predpostavki, da je prebivalstvo ozaveščeno o okoljskih problemih in se prostovoljno odloči za zmanjšanje materialnih potreb.

Po mnenju pisca je seveda docela upravičeno sistemsko nasprotovanje modelu rasti, vendar je zlasti za težavno prehodno obdobje opuščanja modela gospodarske rasti zelo pomembno razlikovanje npr. med rastjo tistih dejavnosti, ki imajo večje ali manjše, kratkoročne ali dolgoročne, povratne ali nepovratne ekološke, prostorske in zdravstvene vplive na ljudi in druge vrste. Z vidika realnega načrtovanja sicer po mnenju pisca neobhodnega uveljavljanja odrasti je pomembno jasno in nedvoumno ločevati različne posledice rasti npr. proizvodnje in uporabe orožij za množično uničevanje, nepotrebnih luksuznih predmetov, različnih oblik bivanja in urbanizacije, prevoza in pridelave hrane itn.

Koncept odrasti podpira trezno rabo in omejitev pretiranega trošenja vseh naravnih surovin, krožno gospodarstvo, učinkovito rabo energije (npr. s toplotno izolacijo zgradb), rabo obnovljivih virov energije (vetrnice, solarna in geotermična energija, soprodukcija toplote in električne energije), spodbuja lokalne proizvajalce električne energije in energetske neodvisnosti stavb. Obenem pa nasprotuje gradnji novih JE in zavrača pridobivanje nafte in plina s tehniko hidravličnega drobljenja (t. i. *frackinga*), ki ogroža podtalnico (Liegey in drugi, 2015, 88, 89). Umestno pa je opozorilo Roka Kranjca (2018, 70), da se krožno gospodarstvo le delno prekriva s konceptom odrasti, saj je praviloma (še) vpeto v diskurz (ozelenjene) ekonomske rasti in dobička ter čezmerno optimistično glede vloge tehnologije. Prav tako je »odrastno« neumestno vsesplošno pozitivno vrednotenje učinkov sicer neobhodno večje rabe obnovljivih

virov energije, saj je za odrast ključno bistveno zmanjšanje porabe energije. Obenem predstavlja povečevanje proizvodnje obnovljive energije rast pritiskov na ekosisteme, okolje. Tako je problem njena velika mineralna intenzivnost, ki je glede kovin na enoto proizvedene električne energije (1 kWh) celo 10-krat večja kot pri fosilnih gorivih, tako do velike degradacije okolja in izčrpanja zelo omejenih virov vodi rast porabe litija. V primeru letnega povečanja proizvodnje in porabe litija za 10 % bi se njegove rezerve izčrpale v 50 letih (Mastini in drugi, 2021).

Koncept trajnostne odrasti je med drugim zelo kritičen do družbe, ki je zasnovana na individualnem in plačljivem transportu, torej na avtomobilu. Družbi avtomobila namreč ni uspelo zagotoviti vzdržnega in trajnostnega načina prevoza, zato jo je treba čim bolj nadomestiti z drugimi načini prevoza, z javnim prevozom, kakovostnimi železniškimi povezavami (osebni in tovorni promet). Avtomobil kot prisposodba prevladujočega in tudi okoljsko destruktivnega načina prevoza je orodje v službi kapitalizma, so zelo kritični radikalnejši zagovorniki odrasti. Rešitev vidijo v družbi, kjer individualni prevoz ne bo več usmerjal poselitve, lokacije podjetij, rabe prostora itn. Skupnosti bi lahko predvidele brezplačen javni promet za krajše, mestne razdalje ali pa omogočile brezplačno razpolago koles. Lahko bi se uvedel sistem pavšala brezplačnih kilometrov v javnem prometu (Liegey in drugi, 2015, 91, 92). Izboljšana kolesarska infrastruktura in omejevalne parkirne politike za osebna vozila v središču mesta zelo povečajo število potovanj prebivalcev s kolesi in zmanjšajo uporabo osebnega vozila (Lep in drugi, 2017, 283, 284). Rabo prostora bi bilo treba načrtovati tako, da bi vsak posameznik lahko zmanjšal svoje poti, v obratnem primeru pa bi moral nositi (finančno) odgovornost za drugačno izbiro.

Snovalci koncepta odrasti podpirajo težnje po prehranski in energetski samozadostnosti, zavzemajo se za lokalno proizvodnjo hrane in rabo lokalne obnovljive energije, pa tudi za koncept skupnega lastništva določenih materialnih sredstev, mešano rabo mestnega prostora (zmanjševanje potreb po prevozu) in krajšanje preskrbovalnih (nabavnih) verig, za ravnotežje med mesti in podeželjem, za razvoj ekovasi, ekozaselkov, ekočetrti, stanovanjskih zadrug, skupnih urbanih vrtov, samoupravnih delavnic za recikliranje, popravila itn. (Liegey in drugi, 2015). Relativno majhne ekološke skupnosti z ekovasi kot najpogostejšo obliko so po mnenju Cattanea (2016, 235) zasnovane kot skupnosti, v katerih želijo prebivalci živeti in delati po ekoloških načelih, na osnovi delitve, s težnjo k blagostanju s pomočjo vzdržnega, sonaravnega načina življenja, na osnovi neposredne demokracije in potrebne stopnje avtonomije. Člani ekoloških skupnosti se ukvarjajo z ekološkim kmetijstvom manjšega obsega, permakulturo, obrtništvom, samogradnjo, prednost pa dajejo obnovljivim virom energije in trajnostnemu prometu, procesom reciklaže. Ekološke skupnosti so lahko zasnovane na skupnem materialnem in nematerialnem dobru, saj skupaj upravljajo z zemljišči in naravnimi viri, prevladujejo načelo združniškega samoupravljanja in

mehanizmi neposredne demokracije. Prav tako skupno določajo norme, institucije in procese, s katerimi se krepi skupna identiteta. Vsem članom skupnosti je zagotovljena določena stopnja blagostanja, hkrati pa se sistematično razvijajo prakse prostovoljne preprostosti in drugi ukrepi koncepta odrasti. Nekatere med njimi si delijo tudi ves zaslužen denar, druge ohranjajo določeno individualno ekonomsko sfero (Cattaneo, 2016, 238). Po mnenju Kallisa (2018, 133, 134) je za ekokomune zmanjšane potrošnje organizacijsko ključen princip delitve, souporabe namesto koncepta prodaje virov in znanj, hkrati pa so usmerjene v proizvodnjo uporabnih izdelkov, ne pa izdelkov materialne vrednosti.

Koncept odrasti vključuje tudi revitalizacijo podeželja (poselitev, obdelava), ekološko pridelavo hrane, zgoščitev urbanih središč, energetske prenovi zgradb in nasprotuje nadaljnjemu širjenju urbanih površin. Zahteva torej udejanjanje odrasti na področju ustavitve pozidave, podpira npr. zgoščevanje prebivalstva na že poseljenih ali degradiranih zemljiščih, obenem pa zagovarja ohranjanje zelenih in obdelovalnih zemljišč v zdravih, nezastrujenih urbanih okoljih.

Rockström in sodelavci (2009) so s pomočjo znanstvenih metod ugotovili, da človeštvo kot celota npr. glede emisij toplogrednih plinov, izgubljanja biotske raznovrstnosti in posegov v kroženje dušika in fosforja bistveno presega nosilnost planetarnega okolja ter s tem ogroža ohranjanje bioloških pogojev življenja. Zato je organizacija in izvajanje celotne nerastoče materialne dejavnosti človeštva in držav sveta znotraj nosilnosti globalnega ekosistema ključno okoljsko izhodišče koncepta odrasti oziroma ekosolidarizma, to pa med drugim pomeni, da je treba v skladu z znanstvenimi spoznanji določiti zgornje meje porabe naravnih virov in obremenjevanja okolja, saj brez jasnih in nedvoumnih okoljskih omejitev ni možno zagotoviti npr. znotraj- in medgeneracijske pravičnosti. Za posamezne države bi bilo treba po predlogih številnih »odrastnikov« določiti absolutne (količinske) okoljske meje (izračuni na prebivalca) npr. glede emisij CO₂, porabe naravnih virov, tudi z upoštevanjem emisij, vode in materialov, ki so posledica uvoza izdelkov globalnega Juga (Kallis, 2016). Prav tako je treba določiti zgornje meje površine pozidanega prostora, porabe vode, raven ohranjanja ekosistemskih storitev itn. V družbah brez povečevanja števila prebivalcev je treba zaključiti s povečevanjem pozidanih površin, z gradnjami novih hiš, izvesti temeljito prenovi obstoječih stanovanjskih površin in pospešiti uporabo praznih stanovanj (npr. z davkom na premoženje, nepremičnine).

Preusmeritev investicij od umazanih k čistejšim dejavnostim ter davčne reforme bodo pospešile vlogo t. i. zelene ekonomije (Kallis, 2016). Spremembe v davčni politiki (okoljski davki, pošteno obdavčenje premoženja in kapitala, zmanjšanje davkov na delo) in v oglaševanju, investicije v skupno dobro in »delitvene« infrastrukture bodo povečale napredek v kakovosti življenja – brez rasti.

V realnosti so po mnenju Jesusa Ramosa-Martina (2016) za dejansko udejanjanje koncepta odrasti ključne naslednje možnosti:

- prostovoljno zmanjšanje osebne potrošnje (načelo zadostnosti);
- učinkoviti dosežki v rabi naravnih virov: uporaba novih tehnologij/znanja za večjo dodano vrednost z enako količino virov ali enako proizvodnjo z manjšo količino virov;
- povečanje produktivnosti dela: uporaba novih tehnologij/znanja za večjo vrednost proizvodnje na uro dela in s tem povezano skrajšanje delovnega časa.

Na mestu je opozorilo, da lahko povečanje delovne produktivnosti spremlja povečanje porabe energije na uro dela, kar je z vidika celostnosti koncepta odrasti seveda neprimerna rešitev. Projekt odrasti mora zato vključevati ne le ekologijo in bioekonomiko (trajnostno sonaravno polje), temveč tudi npr. blagostanje, pravičnost in demokracijo (Demaria in drugi, 2013, 206). Koncept odrasti je zasnovan tudi na prostovoljni preproščini in nenasilju (Liegey in drugi, 2015, 29). Odrast ni zgolj uresničljiv projekt za doseganje okoljske trajnosti (npr. z ukrepi zmanjševanja ekološkega odtisa, omejenega vnosa materialov in snovi v proizvodnjo in potrošnjo, odmika od fosilnih goriv), je tudi koncept premika k socialni in ekonomski trajnosti, gradnik večje družbene enakosti in demokracije (Kallis, 2013, 97).

Za trajno gospodarsko rast ne obstajajo zgolj okoljske omejitve, temveč tudi socialne, družbene meje. Ekosolidarizem namreč postavlja kot ključni cilj zmerno, okolju prilagojeno in medgeneracijsko pravično materialno blagostanje za vse državljanke in državljane. Po dosegu določenega, dostojanstva vrednega materialnega standarda posameznika se njegovo občutenje zadovoljstva z življenjem, občutek sreče več ne povečuje. Obenem velja poudariti, da nad določeno stopnjo gospodarske rasti in ravni dohodka, ki zadovoljuje osnovne materialne potrebe, posameznik začne porabljati preostali dohodek za t. i. pozicijske, luksuzne dobrine, kot so drago prevozno sredstvo, šolanje na zasebni univerzi, drage nepremičnine in podobno. Dostop do pozicijske (luksuzne) dobrine odseva položaj posameznika v družbi in je odvisen od njegovega relativnega dohodka in ima prav zaradi redkosti praviloma visoko vrednost. Če po določenem obdobju določena dobrina postane popularizirana in lažje dostopna, potem druga nova dobrina zasede mesto, s katero posameznik izkazuje svoj položaj v družbi. To se nikoli ne konča, saj mora posameznik vedno znova poseči po novih pozicijskih dobrinah (Polc, 2019). S tem se indeks sreče posameznika ne poveča, obenem pa ustvarja visoke socialne (in okoljske) stroške zasebnih dobrin, pri čemer se delež sredstev za javne dobrine zmanjšuje.

Trajna gospodarska rast po mnenju zagovornikov odrasti ni ekonomična, saj se slabosti povečujejo hitreje kot njene prednosti. Stroški ekonomske rasti so npr. človekovo psihološko zdravje, dolg delovni čas, zastoji in onesnaževanje. Problematično je, da BDP šteje vse stroške in jih ne ločuje na tiste, ki imajo pozitiven vpliv na družbo, in tiste, ki ga nimajo. Odrast zato podaja rešitve in možnosti za nove oblike skupnosti, kjer večjo vrednost prevzamejo dejavnosti, ki so povezane z dobrobitjo skupnosti in skrbjo za sočloveka s pomočjo ekoloških združenj, zadrug, delitve dela in ene od oblik zagotavljanja materialne

varnosti za vse državljanke in državljane, npr. univerzalnega temeljnega dohodka (UTD) ali univerzalnih temeljnih dobrin in storitev (UTS). Zagovorniki odrasti tudi odvrčajo uporabo terminov »rast« in »razvoj«, saj sta obe besedi močno usmerjeni predvsem v kvantitativno in manj v kvalitativno izboljšanje družbe (Polc, 2019, 20). Za dejavnosti, kot so zdravstvo, obnovljiva energija, šolstvo ipd., ki bodo v prihodnosti še »rastle in se razvijale«, zato raje uporabljajo izraz cveteti oziroma razcveteti se (*flourishing*).

Z vidika ekosolidarizma sta bistvo ekosistemskih predlogov koncepta odrasti razen moratorija najbolj okoljsko degradacijskih dejavnosti po mnenju Kallisa (2018, 132) »kapica in delitev«, »kapica« pomeni določitev zgornje meje rabe količine virov in obremenjevanja okolja, »delitev« pa enakopravno, pravično porazdelitev omejenih virov med prebivalce. Ne le dosledna organizacija materialnih dejavnosti znotraj nosilnosti okolja ter s tem povezana okoljska varnost sedanje in prihodnjih generacij ter celotne biosfere (torej tudi drugih zemeljskih vrst), temveč tudi univerzalno zagotavljanje socialne, preživitvene varnosti je eden od ključnih ciljev družbe odrasti. Po mnenju »odrastnikov« je že v tem trenutku globalno na voljo dovolj izdelkov, dobrin, potrebščin in kakovostnih storitev, dovolj bogastva in prihodkov, ki lahko vsakemu Zemljanu na okoljsko in medgeneracijsko sprejemljiv način zagotavljajo zmerno, dostojno raven življenja. Kapitalizem (in propadli realni socializem) prednostno stavi na doseganje večje socialne varnosti z dosedanjim ekosistemsko in medgeneracijsko nesprejemljivim načinom povečevanja npr. dohodka – s pomočjo modela trajne rasti.

Koncept odrasti pa namesto modela rasti in nesonaravnih načinov proizvodnje in potrošnje za zagotavljanje socialne varnosti za vse prebivalce predlaga zlasti nove sistemske družbene mehanizme pravičnejše razdelitve in prerazdelitve ustvarjenega dohodka z bistveno manjšimi, dolgoročno sprejemljivimi pritiski na okolje.

Koncept odrasti, ki po mnenju pisca ustreza kriterijem zrele ekosistemske družbene ureditve (torej ekosolidarizma), na socialnem polju predlaga dva mehanizma, ki temeljno posegata v razdeljevanje ustvarjenega dohodka, torej na ekonomsko in politično občutljivo področje večje družbene enakosti, socialne varnosti in pravičnosti (Liegey in drugi, 2015):

1. *nadgradnja brezpogojnega avtonomnega dodatka v t. i. brezpogojno podporo za neodvisnost (BPN – v izvorniku »dotation inconditionnelle d'autonomie«) za vsakogar od rojstva do smrti (koncept UTS);*
2. *hkratna obvezna uvedba najvišjega sprejemljivega dohodka (NSD) kot dohodka, ki se ga ne da in ne sme preseči.*

Sistemske mehanizme za zagotavljanje univerzalne socialne varnosti »odrastniki« imenujejo brezpogojna podpora za neodvisnost (BPN), pa tudi univerzalne temeljne storitve (UTS). BPN je redna državna podpora (dotacija), ki jo prejema po demokratično sprejeti odločitvi vsi prebivalci od rojstva do smrti za zagotavljanje preprostega, materialno skromnega, vendar dostojnega in človeka vrednega življenja, podpora pa ni

povezana z zaposlitvijo. Sistemska in redna podpora države ni izplačana le v določenem omejenem denarnem znesku (praviloma v nacionalni valuti), ampak prioritarno in ključno zlasti z univerzalno pravico do določenega demokratično določenega »razumnega« obsega brezplačne rabe javnega dobra, do določene količine naravnih virov, javnih storitev, kot pravica univerzalnega dostopa do osnovnih življenjskih dobrin (preglednica 17) (Liegey in drugi, 2015, 40–46). BPN je torej individualna in trajna nedenarna podpora, ki se po osnovnem predlogu snovalcev koncepta odrasti doda vsakemu drugemu prihodku posameznika, izraža pa spoštovanje do družbenega prispevka vsakega posameznika, ki ga ta ustvarja s skupkom vseh svojih dejavnosti, torej tudi z netržnimi storitvami.

Preglednica 17: Zasnova modela brezpogojne podpore za neodvisnost (BPN oziroma UTS) in najvišjega sprejemljivega dohodka (NSD)

Kaj?	Koliko?	Kako?
Pravica do bivališča in dostopa do zemljišča: bivališče, lokal za dejavnosti, zemljiška parcela	Demokratično določena površina ($x \text{ m}^2$) in pogoji njene rabe	Prevlada pravice do uporabe nad pravico lastnine (v primeru slabe prakse); demokratično določanje minimalne brezplačne bivalne površine, večja površina – plačilo po tržni ceni, ohranjanje kmetijskih zemljišč, zaustavitev širjenja urbanih površin, ekobivališča, energetska prenova starih bivališč, urbana kmetijska zemljišča
Pravica do dostojanstva: hrana, najnujnejši izdelki (oblačila, pohištvo, kolesa, orodje itn.)	Lokalno demokratično določena zadostna količina brezplačne hrane	Izstop iz intenzivnega, »naftnega« kmetijstva, brez rabe GSO, opuščanje mesne prehrane, trajnostno, ekološko kmetovanje, kratke prehranjevalne verige (lokalna hrana), lokalni denar
Pravica do rabe: voda, energija (plin, bencin, električna energija, les itn.)	m^3 ali kWh itn. zadostne, razumne in demokratično določene brezplačne količine glede na lokalne pogoje	Demokratično določanje količine brezplačne vode in energije, progresivno naraščanje cene čezmerne rabe, podpora učinkoviti rabi in proizvodnji lokalnih OVE, odmik od fosilnih goriv in JE, reciklaža proizvodov, demokratično načrtovanje trajnostno zasnovane proizvodnje dobrin

Kaj?	Koliko?	Kako?
Pravica do mobilnosti: lokalni in mestni javni promet, javni promet na daljših relacijah	X km, brezplačen kolektivni javni prevoz za bližnje poti oziroma sistem določenega pavšala brezplačnih km, postopno upadanje prevoza v času in pod določenimi pogoji, pavšal za daljše relacije	Radikalnejši odmik od družbe avtomobila, zmanjšanje potreb prevoza s prostorskim načrtovanjem bližine delovnega mesta, storitev in bivanja, kratke preskrbovalne verige, prednost mehkih, počasnejših oblik prevoza, kakovostne železnice, kolesarjenje, kakovosten javni promet, radikalna obdavčitev demokratično izbranih nepotrebnih ali absurdnih prevozov (npr. letalski promet na krajših razdaljah od 1000 km)
Pravica dostopa do javnih storitev: zdravstvo, izobraževanje, kultura, informiranje, druge možne storitve (predšolski otroci, osebe s posebnimi potrebami, pogrebne storitve itn.)	Brezplačen dostop do ključnih javnih storitev	Model zdravega življenja in prehranjevanja, izobraževanje kot emancipacija odgovornega posameznika, znanost kot javno dobro, dostopnost kulturnih dobrin, zadostno javno financiranje medijev
Najvišji sprejemljivi dohodek	Predlagano razmerje med maksimalnim in minimalnim dohodkom od 30 : 1 do 4 : 1 (zrela faza)	Nad najvišjim možnim dohodkom država z davki pobere celotno presežno vsoto

Vir: Liegey in drugi, 2015

Za razliko od drugega možnega socialnega mehanizma, univerzalnega temeljnega dohodka (UTD), BPN (UTS) torej ni podelitev dohodka ali nekega denarnega ekvivalenta vsem državljanom in državljanom. Vsem državljanom omogoča brezplačen dostop tako do določenega obsega eksistenčno pomembnih naravnih dobrin (»naravnih« storitev) kot tudi do osnovnih javnih storitev. Kot tak je BPN sistemski, univerzalen socialni mehanizem za doseganje minimalne socialne varnosti, mehanizem zmanjševanja družbene neenakosti, varnostni mehanizem za doseganje preprostega in dostojnega življenja, okoljske pravičnosti in težnje k materialni preprostosti, skupaj z mehanizmom najvišjega sprejemljivega dohodka (NSD) pa je tudi gradnik enakosti in pravičnosti. *Finančno, administrativno in politično ni realno pričakovanje, da bo npr. do univerzalne uveljavitve UTS prišlo v zelo kratkem časovnem obdobju. Po mnenju pisca sta ob uveljavljanju koncepta polne zaposlenosti univerzalni in brezplačni dostop do temeljnih javnih storitev in brezplačno zagotavljanje minimalnega materialnega blagostanja najprej za državljanke in državljanke oziroma gospodinjstva pod pragom revščine verjetno najbolj potrebna, torej prva koraka k zmanjšanju socialnih razlik in k sistemski socialni varnosti.*

BPN (UTS) torej ni prihodek v evrih, je predvsem družbeni mehanizem za zado-
sten, prost in brezplačen dostop do demokratično določenega zgornjega obsega neka-
terih temeljnih življenjskih potrebščin, do dobrin in storitev, katerih last in upravljanje
sta kolektivna. Podpira tudi rabo dopolnilnega lokalnega denarja in s tem promocijo
izmenjav in gospodarstva na lokalni ravni. Načini možne uvedbe in izplačevanja BPN
pa seveda so in bodo predmet široke, burne demokratične debate in odločanja: kakšna
količina vode, hrane, energije (»naravne« storitve) je še pravica in nad katerim obsegom
porabe postane progresivno obdavčeno tržno blago. Prisotne so tudi zelo kritične ocene,
dvomi v možnosti uvedbe UTS. Tako se nekdanji ekonomist Svetovne banke Branko
Milanović (2021) sprašuje, kako naj bi se ljudi zavezalo (ali celo prisililo) v okoljsko do-
voljen, torej omejen obseg potrošnje, kar je po njegovi sodbi možno doseči le v razmerah
vojne ekonomije. Obenem dvomi, da je možno v obdobju, ko je bogastvo postavljeno
v vrednotnem sistemu na piedestal, doseči, da bo v kapitalistični družbi iskanja profita
prevladal asketski »meniški« način življenja.

BPN je lahko gospodarsko in socialno orodje, s katerim vzpostavimo demokratično
tranzicijo v trajnostne in zaželeno družbe, ki temeljijo na odrasti. Omogoča, da dose-
ganje socialne in ekonomske integracije ni odvisno zgolj od plačanega dela, vzpodbuja
širjenje socialnega podjetništva, društvenega delovanja, družinske, politične in kulturne
dejavnosti, valorizacijo gospodinjskega dela in drugih oblik dela, ki niso tržno ovredno-
tene, vendar za delovanje skupnosti izjemno pomembne. Perspektiva odrasti torej hkrati
pomeni prihodnjo relokacijo potencialov, virov v smeri prepoznavanja neplačanega dela,
socialnega dela (npr. v okviru gospodinjstva) v celotni ekonomiji in vloge v skupnosti.

Prav tako je BPN podpora za težnjo k prehranski in energetski samozadostnosti,
relokaciji proizvodnje, izmenjavi in gospodarskim odnosom. Del BPN bi se lahko
plačeval v nadomestnih lokalnih valutah, v skladu s socialnimi in okoljskimi normami.
BPN pomeni tudi ključ za razvoj lokalne proizvodnje hrane ob pomoči občinskih in
medobčinskih upravljalcev ter podpira koncept načrtnega zblíževanja območij bivanja,
dela in storitev, torej mešano rabo prostora (Liegey in drugi, 2015, 63, 64). Družba z
BPN, ki ga spremlja zmanjševanje nepotrebnega trošenja, je družba ne le zmanjšanja
ekološkega odtisa, temveč tudi prostorske relokacije proizvodnje, razvoja regionalnih
gospodarstev na osnovi lastnih virov, povečane samooskrbe in delovnih mest, kar bi
posledično ustavilo destruktivne postkolonialistične procese, ki so povezani s potrebo
po množičnih migracijah.

Po mnenju podpornikov BPN je odveč strah, da bi prebivalci začeli opuščati delo,
zaposlitev v primeru garantiranega, primerne dohodka, velika večina bi ostala za-
poslena, kar bi pomenilo seveda višji materialni standard. Obenem velja podčrtati, da
zlasti veliko število prostovoljcev, brezplačno opravljanje družbenokoristnega dela kaže,
da velikemu številu prebivalcev že danes ni edino merilo uspeha in zadovoljstva visok
osebni standard, posedovanje bolj ali manj nepotrebne in okoljsko uničujoče luksuznih

dobrin. Zadovoljuje in osrečuje jih lasten, človeka vreden, zmeren materialni standard, zlasti pa sočutno, solidarnostno nudenje pomoči potrebnim, delo v skupnosti za javno dobro, druženje, prijateljevanje.

Naraščanje števila in deleža brezposelnih v aktivnem prebivalstvu obenem kaže, da bo zaradi vse širše uporabe računalniških tehnologij tudi v javnih storitvah, razvoja ume-
tne inteligence in robotizacije izredno težko vsemu aktivnemu prebivalstvu zagotoviti zaposlitev, čeprav je in mora ostati koncept polne zaposlenosti po mnenju pisca imperativ za zagotavljanje socialne varnosti ter dostojnega in hkrati tudi delovno ustvarjalnega življenja. Opozoriti velja tudi na velike okoljske prednosti širše uporabe modela BPN za večje število prebivalcev (ampak v realnem obsegu glede na razpoložljive finančne vire države, lokalnih skupnosti), saj je temeljito zmanjšanje obsega proizvodnje in potrošnje ključno za planetarni ekosistem. Tudi s pomočjo uvedbe BPN bi se torej lažje uveljavil gospodarski model odrasti in omogočil izhod iz kapitalizma rasti.

Najvišji sprejemljivi dohodek (NSD) je zasnovan kot omejen večkratnik minimalnega dohodka in predstavlja ob UTS (BPN) drugi ključni in obvezni socialni mehanizem koncepta odrasti. V obdobju 2000–2009 se je plačno razmerje med minimalno in maksimalno plačo v vodilnih podjetjih Velike Britanije povečalo s 47 : 1 na 81 : 1. V ZDA je bilo leta 1950 razmerje dohodkov med »povprečnimi«
menedžerji in običajnimi delavci 30 : 1, na začetku 21. stoletja pa 300 : 1. Bogate elite očitno uspešno uporabljajo svojo finančno (pre)moč za še večje lastno bogatenje (Tilley, 2010).

NSD je izjemno pomemben in konkreten socioekonomski vzvod zmanjševanja neenakosti, demokratično sprejeti instrument na zahtevni poti v resnično demokratično družbo in nas skupaj z BPN osvobaja lobijev, oligarhij, družbe spektakla, potrošništva, velikega ekološkega odtisa. Sicer pa ima ideja o omejevanju bogastva tudi antične zgodovinske korenine. Tako je Platon zagovarjal načelo, da najbolj bogati meščani Aten ni bi smeli imeti več kot 4-krat večjega premoženja od najbolj revnih (4 : 1), Aristotel pa je zagovarjal »idealno«
razmerje 5 : 1 (Collins in Yeskel, 2005). Tilley (2010) navaja, da je Platon opozarjal, da najvišji dohodek nikoli ne sme za več kot 5-krat presegati najnižjega dohodka.

Townsend je pred desetletji razen progresivnega obdavčevanja predlagal najvišji dohodek v višini 4-kratne vsote povprečnih dohodkov (Rus, 1990, 265). Sodobni politični stranki na novi levici, *Parti de Gauche* in *Europe Ecologie les Verts*, ki sta se močno angažirali okoli vprašanja družbene, ekonomske neenakosti, sta glede na dohodkovne razmere v Franciji v primerjavi s predlogi Platona in Aristotela predlagali bistveno večje razmerje med najvišjim in minimalnim prihodkom, 20 : 1 ali 30 : 1 (Liegey in drugi, 2015, 49), podobno tudi Felber (2012) za Avstrijo in Nemčijo. Nekateri predlogi za zmanjševanje plačnih razmerij zagovarjajo 100-% obdavčitev najvišjih plač nad določeno vsoto, npr. za plače, ki presegajo razmerje med najvišjo in najnižjo plačo 10 : 1 (Collins in Yeskel, 2005). *Lista Evropa odrast je predlagala razmerje med najvišjim in minimalnim dohodkom*

v Franciji 4 : 1, kot je bilo tudi okvirno plačno razmerje v podjetjih nekdanje socialistične Jugoslavije (Liegey in drugi, 2015, 49). Nad najvišjo dohodkovno vsoto pa naj bi po njihovem predlogu država z davki pobirala celotni preseženi dohodek. Mylondo (2007) podpira določitev najnižje in omejitve višine najvišje plače, razmerje med najvišjo in najnižjo plačo pa naj bi bilo 3 : 1. Ekosocialist Baer (2016, 12) navaja, da bi moralo biti za socialistično družbo razmerje med najvišjimi in najnižjimi dohodki 3 : 1 primeren demokratično določen standard. Vendar dodaja, da bi moralo zmanjševanje dohodkovnih razlik potekati postopoma, toda že uvodoma naj bi bila dohodkovna (plačna) razmerja manjša, kot so trenutno v skandinavskih državah.

NSD je izjemno pomemben, morda celo ključni vzvod zmanjševanja ekonomske neenakosti, vendar hkrati tudi vzvod za zmanjševanje nevzdržnega okoljskega vpliva, ki ga ustvarja netrajnostni in medgeneracijsko egoistični, nepravični način življenja najbogatejših. Z njim bi se izognili škandaloznemu potrošniškemu trošenju elite, ki se ne sme in ne more posplošiti na globalno raven, ne sme se prikazovati celo kot možni, uresničljivi »ideal« za preostanek prebivalstva (Liegey in drugi, 2015, 49). Model razsipnega potrošništva je tudi medgeneracijsko skrajno krivičen in egoističen, hkrati pa številne pod vplivom zavajajočega oglaševanja spreminja v zasvojene potrošnike, ki jim ni nikoli dovolj potrebnih in nepotrebnih izdelkov, storitev.

Uveljavitev BPN (UTS) se lahko začne na lokalni ravni in z različnimi poskusi državljskih iniciativ, na koncu pa privede do generalizacije na velikem merilu, npr. na ravni države. Tako se npr. lahko določena skupnost občin odloči za vpeljavo brezplačne razumne količine vode, plina ali elektrike ter hkrati za dvig cene prekomerne rabe, potem ko je prevzela njihovo upravljanje. Vzporedno pa se lahko na drugem geografskem območju organizira državljska pobuda, ki namerava lokalno pridelati toliko biološke hrane, da bi dosegli prehransko neodvisnost. Nekje drugje se odločijo vpeljati lokalni denar, skrajšanje delovnega časa, sobotno leto itn. V primeru uspeha državljskih iniciativ jih lahko lokalne skupnosti podprejo npr. z dobavo materiala, zemljišč ali z ustanavljanjem lokalnih znamk in označb, ki bi olajšale rabo lokalnega denarja. V zaključni fazi se po uspehu različnih lokalnih državljskih alternativ država odloči za razširitev poskusa na nacionalni ravni.

Carton (2013) sodi, da postopno zasnovani družbeno-ekonomski prehod omogoča najprej uvedba brezpogojnega eksistenčnega dohodka – univerzalnega temeljnega dohodka (UTD), nato pa postopno uvajanje brezpogojne podpore za neodvisnost (BPN), vendar hkrati z zahtevo o demokratični določitvi najvišjega sprejemljivega dohodka (NSD). Razmere rastoče prekarosti, za katero se skriva sistemska kriza kapitalizma, so pravzaprav dober teren za nov socialni red, saj so nujne radikalne družbene spremembe. Vzpostavitev UTD je lahko potrební vzvod za njegovo preoblikovanje v BPN (UTS) oziroma v njuno kombinacijo. UTD naj bi se prilagajal lokalnim razmeram in se postopoma zmanjševal glede na dopolnila z novimi pravicami brezplačnega dostopa do

določenega obsega rabe vode, energije, resnično brezplačnega izobraževanja in vzgoje ter zdravstvenih storitev. Tako naj bi lokalni kolektivi s ponovnim prisvajanjem proizvodnje ali upravljanja z energijo in vodo dobili možnost, da dostop do njih vključujejo v določen prihodek, npr. z brezplačno razumno rabo in dragim čezmernim trošenjem. Tako bi se lahko osvobodili obsežnejšega, verjetno finančno bolj zahtevnega izplačevanja UTD, vsem prebivalkam in prebivalcema bi zagotavljali dostojno življenje z univerzalnimi pravicami dostopa do določenega obsega storitev.

V primeru učinkovite prilagoditve BPN na lokalne razmere bodo torej lahko nekatere lokalne skupnosti ta prihodek razvijale tako, da bodo vanj vključevale pravice dostopa do ali uporabe temeljnih potrebščin (npr. vode, energije). Vzporedno se bo vedno več državljanov in lokalnih kolektivov, ki bodo osvobojeni prisile dela, lahko posvetilo konkretnim alternativam za ponovno (lastniško) prisvajanje proizvodnje in alternativnih ekonomskih sistemov. Temu bodo sledili procesi uvajanja drugih pravic, npr. dostopnost bivališča za vse ali dostop do zdravstvenih storitev ter resnično brezplačne vzgoje in izobraževanja.

Ker bo hkrati del podpore izplačan v lokalni valuti (npr. za kupovanje lokalnih proizvodov), se bo zmanjšal delež evra in tako, skupaj z upravljanjem lokalnih kolektivov z energijo in vodo, omogočil proces selektivnega izstopanja iz finančnega sistema. Glavna vloga lokalnega denarja je omogočanje relokacije lokalne ekonomije s spodbujanjem lokalnih menjav.

Uvajanje socialnega mehanizma BPN je torej ena od možnosti, če bo seveda obstajala večinska politična volja suverena – ljudstva. Po mnenju nekaterih zagovornikov odrasti pa je trenutno premalo politične zrelosti in volje celo za uvedbo UTD za vse državljanke, toda pobude je treba vztrajno in potrpežljivo razvijati. Vendar tudi zagovorniki BPN (UTS) opozarjajo, da bi bil tako velik skok lahko nevaren brez predhodnih tranzicijskih ukrepov, zlasti zaradi tradicionalne navajenosti družbe na njeno celotno organizacijo okoli plačanega dela (Liegey in drugi, 2015, 110). Ilustrativno pa je, da je v času 20-% brezposelnosti že leta 1958 ameriško mesto Detroit ljudem plačevalo zdravstveno zavarovanje, gorivo, najemnino in hrano. S tako zasnovanim delovanjem mesta je bilo ljudem omogočeno, da so lahko začeli sami povečevati materialno blagostanje (Štefančič, 2014, 196). Dejansko je tako zasnovani instrument delovanja socialne države (v kapitalizmu) v določenih elementih podoben konceptu BPN (UTS).

Ekonomsko krizo bogatih držav spremlja naraščajoča brezposelnost, kar je problem sam po sebi, toda hkrati za volivce pregraja za sprejetje koncepta odrasti (Alcott, 2013). Po mnenju Alcotta (2013, 56) mora koncept odrasti vključevati pravico do dela, pravzaprav garancijo za delo, ki jo obravnava kot eno od različnih poti k polni zaposlenosti, ampak koncept mora vključevati tudi skrajšanje delovnega časa. *Ključno je izhodišče, da mora priti do procesa premika problematike zaposlenosti kot ekonomskega vprašanja k obravnavi zaposlitve kot politične pravice* (Alcott, 2013, 58). Zaposlitev ima torej ekonomsko,

prostorsko, okoljsko ter psihološko in socialno razsežnost. Investicije v zeleno lokalno in regionalno gospodarstvo (npr. proizvodnja iz regionalnih obnovljivih virov energije, krožno gospodarstvo, razvoj javnega prometa) pa hkrati povečujejo število zelenih delovnih mest (vključno z možnostjo delitve delovnega časa), zmanjšujejo pritiske na okolje in povečujejo avtonomijo regij itn.

Zagotovitev dela in zagotovitev dohodka za vse sta dejansko dve plati iste medalje, potrebna socialno-ekonomska mehanizma za pravičnejšo, solidarnostno in socialno družbo, državo, lokalno skupnost. Ugovori proti brezpogojni podpori za neodvisnost (BPN) oziroma konceptu univerzalnih temeljnih storitev (UTS) in določitvi najvišjega sprejemljivega dohodka (NSD) so zelo podobni ugovorom o skrajšanju delovnega časa, ki segajo od domnevnega prevelikega opuščanja trga dela (»lenoba« namesto dela) do ugovora glede brezpogojnosti in državnega financiranja. Večina strokovnjakov odrasti podpira ukrep skrajšanja časa plačanega dela in njegovo nadomeščanje z aktivno preživetim časom, vendar sodijo, da je potrebna še vrsta drugih socialnih mehanizmov, ukrepov in aktivnosti, vključno z NSD. *Scenarij krajšanja delovnega časa z delitvijo delovnega mesta s težnjo h konceptu polne zaposlenosti se zdi nekaterim snovalcem projekta odrasti v primerjavi z uvedbo UTD in BPN uvodoma bolj uresničljiv mehanizem.*

Problematika financiranja BPN se pogosto omenja zlasti zato, da bi se celoten projekt odrasti pokazal kot sanje, nekaj nemogočega. Vendar se je družba v preteklosti spopadala še z večjimi izzivi, hkrati pa je npr. sodobno reševanje bank in celotnega finančnega sistema ter posledic pandemije pokazalo, da država dejansko razpolaga z obsežnimi sredstvi, ki jih lahko hitro mobilizira. Po mnenju zagovornikov BPN njegovo uvajanje dejansko ni vprašanje denarnega financiranja, temveč (prevelike) ambicioznosti predloga pravičnejše razdelitve ter omejitve obsega bogastva in dohodkov. BPN (UTS) je skupaj z NSD dejansko izziv in izbira, ki jo lahko vpeljemo, če resnično želimo izstopiti iz kapitalizma, torej občutno zmanjšati neenakost in okoljsko destruktivnost.

Vse več pa je izračunov, da je BPN-UTS (in/ali UTD) povsem mogoč tudi z računovodskega vidika (Liegey in drugi, 2015, 118). Vpeljavo BPN bi med drugim omogočili naslednji ukrepi in prerazporeditve: zgolj delna izplačljivost BPN v denarju, prenova sistemov socialne pomoči (ukinitve nekaterih preživelih oblik), temeljita davčna reforma in progresivni davek na dohodek, 100-% obdavčitev nad najvišjim sprejemljivim dohodkom, razmerje med najvišjo in minimalno plačo 4 : 1, davek na potrošnjo in okoljsko obremenjevanje in nelokalno hrano, zmanjšanje izdatkov za oborožitev. Tudi prepoved davčnih oaz, delna ali celo popolna nacionalizacija bančnega sistema je del ukrepov uveljavitve BPN in celotnega projekta odrasti (Liegey in drugi, 2015, 60).

Poti, načini za vzpostavljanje brezpogojne podpore za neodvisnost (BPN) in celotne družbe odrasti so torej različni, bistvo je, da se najde ustrezní ritem in način mirnega, demokratičnega prehoda, stran od družbe stalne rasti. Zagovorniki koncepta odrasti sicer pozdravljajo določen socialni in kulturni napredek, ki bi ga prinesla uvedba

univerzalnega temeljnega dohodka (UTD), vendar se bojijo, da ne gre zadosti daleč in je le paliativno, kurativno sredstvo za globoko bolno družbo. Prav tako obstaja bojazen, da bo še okrepil superiornost ekonomskega, finančnega sistema, saj ne bo delil dobrin in storitev, ampak denar (Liegey in drugi, 2015, 39).

Vendar velja poudariti, da večina strokovnjakov sodi, da bi bilo v sedanjih razmerah in želji po spremembi, socializaciji kapitalistične družbe kot prehodnega obdobja k novi družbeni ureditvi pravzaprav lažje najprej uveljaviti UTD. BPN zahteva temeljitejše družbene in ekonomske spremembe, spremembo obstoječe produktivistične paradigme (prehod v paradigmo gospodarske nerasti), krajši delovni čas, druge socialne ukrepe za zmanjšanje družbene neenakosti, zahteva tudi več birokracije (na osebni ravni in na ravni posameznika v okviru družine) in nadzora (Carton, 2013). Dejstvo pa je, da omogoča postopno uveljavljanje, npr. vzorčno uvajanje v izbrani občini, regiji, postopno uvajanje po posameznih vsebinskih poljih (npr. najprej za vodo, energijo in javni prevoz) in po delovnih fazah. Tudi Dragoš (2016) sodi, da je v razmerah, ko ni realno pričakovati kolapsa globalnega kapitalizma, njegove hitre zamenjave, možno znotraj držav neenakost blažiti s politikami, usmerjenimi k pravičnejši razporeditvi dobrin. Po njegovem mnenju je v tem primeru najboljša varovalka UTD, saj je to socialno varovalko možno vzpostaviti na lokalni oziroma nacionalni ravni neodvisno od globalnih razmer. Vendar pisec sodi, da je s sicer večjimi naporji in večjo politično voljo možno tudi v prehodnem obdobju v ekosistemsko ureditev postopoma uveljavljati tudi UTS (BPN). Ohranjanje in podružbljanje komunalnih in drugih sistemov javnih storitev, katerih delovanja ne determinira višina dobička, seveda bistveno olajša postopno (posamezne dobrine in storitve) uveljavljanje mehanizma UTS, npr. najprej za ljudi, ki živijo pod pragom revščine. Za uveljavitev BPN (UTS) je pravzaprav obvezno, da si lokalne in druge skupnosti (ponovno) prilastijo nekatere javne storitve, kot so voda, plin, elektrika ali javni prevoz, da bodo lahko razširile področja sicer količinsko omejene brezplačnosti na vse osnovne potrebe (Liegey in drugi, 2015, 119).

Z vidika nove paradigme nerasti sta po mnenju Carton (2013) UTD in BPN (UTS) v ožjem pomenu (količinsko določen, omejen brezplačen dostop do osnovnih življenjskih storitev) dopolnjujoča mehanizma; UTD je bolj praktično orodje, s poudarkom na univerzalnosti in brezpogojnosti, BPN pa je bolj kompleksno orodje preobrazbe s poudarkom na brezplačnosti in »okoljskosti« in je po učinkih z vidika potrebnih družbenih sprememb radikalnejše orodje. BPN torej kot mehanizem dejansko ni mišljen kot finančni dohodek (možna je zgolj manjša izjema, zlasti v primeru uvedbe lokalnih valut), ki se izplačuje v denarju, kar pa velja za UTD. BPN je torej v ožjem pomenu »nedenarni« UTD in vsakemu prebivalcu omogoča brezplačen dostop do določenega obsega dobrin, naravnih virov in storitev, ki so v skupni lasti. Tako je za razliko od UTD koncept BPN (UTS) bolj zahtevno, toda zaradi možnosti vzorčnega in postopnega uveljavljanja (v skladu s spremembami v vrednotah ljudi in glede

na materialne razmere v državi) po vsem sodeč zelo uporabno orodje radikalnejšega prehoda iz kapitalizma (ekosolidarizem ali ekosocializem), iz kapitalistične in realsozialistične religije ekonomije rasti.

V vsakem primeru je tudi uvedba UTD ena od možnih uvodnih zlasti socialno zasnovanih zahtev za procesno udejanjanje ekosistemske družbene ureditve, če seveda ne bi prišlo do uvedbe tega socialnega mehanizma že v ekokapitalizmu, kar je sicer pričakovano. UTD v taki ali drugačni obliki (denarni ali kombinirani) brez dvoma blaži socialne stiske. Vsem državljanom v 21. stoletju lahko zagotavlja minimalni standard življenja s pomočjo sistemsko bolj pravične, solidarne preračdelitve ustvarjenega dohodka. Podpira doseganje prostovoljne materialne skromnosti, zmernosti in zadostnosti nasproti kapitalistični logiki akumulacije in hkrati prinaša zmanjšanje pritiskov na okolje. UTD bi po določenem obdobju po uvedbi lahko preoblikovali (v celoti ali delno) v nedenarni BPN, vendar bi morali hkrati doseči razmerje med najvišjo in najnižjo plačo, največ 4–5 : 1. Hkrati je treba vsaj do leta 2050 v bogatih državah več kot prepoloviti porabo energije in doseči trajnostni ekološki (in ogljični) odtis na prebivalca, torej okoli 1,7 gha/prebivalca (evropsko in slovensko povprečje je okoli 5 gha/prebivalca). Zato mora odpiranje novih delovnih mest, ustvarjanje dodane vrednosti za dvig kakovosti življenja potekati hkrati s sonaravno, brezogljичno in nejedrsko globinsko preobrazbo gospodarstva, z opustitvijo luksuzne potrošnje in okolju prilagojenim, zmernim materialnim blagostanjem.

Skupaj z drugimi potrebnimi, nujno zelo temeljitimi, radikalnimi strukturnimi družbenimi spremembami (na polju lastnine, sistema davkov, omejenega razpona med najvišjimi in najnižjimi plačami, opustitve modela trajne rasti in ekologizacije proizvodnje in potrošnje) je prav koncept BPN (UTS) (skupaj z NSD) zelo blizu (bolj kot koncept UTD, ki je sicer možen pozitiven začetni odmik od potrošništva) paradigmi družbene pravičnosti, količinsko nerastočega gospodarstva in okoljsko–medgeneracijske enakosti.

Temeljne podstati in gradniki koncepta odrasti so torej naslednji (Kallis, 2011; 2018; Kallis in drugi, 2014; 2016; 2020; Liegey in drugi, 2015; O'Neill, 2016; Victor, 2016; Alexander, 2016b; Mastini in drugi, 2021):

1. *Odrast in kapitalizem* – obstaja ključni konflikt med potrebo po kontroli vplivov gospodarstva na biosfero in imperativom kapitalističnega trga: maksimalno rastjo zaradi iskanja dobička. Kapitalizem brez akumulacije in brez rasti, torej tudi brez »zelene« rasti, trajno ne more obstajati na omejenem planetu. Teoretično lahko sicer tudi kapitalizem obstaja brez rasti proizvodnje in potrošnje, dejansko pa je to možno le v posameznih obdobjih in posameznih dejavnostih, v tem primeru pa mora rast potekati v drugih dejavnostih, praviloma še bolj intenzivno na račun izkoriščanja delovne sile in narave, da se povečajo stopnje dobička za lastnike kapitala. *Kapitalizem je zasnovan na neomejenem obsegu privatne lastnine, na rasti in akumulaciji kapitala, zato dejansko globinski gradniki koncepta odrasti segajo onstran kapitalizma.*

2. *Odrast, gospodarstvo in meje rasti* – količina naravnih virov in nevtralizacijska zmogljivost okolja sta univerzalni okoljski omejitvi vsakršni materialni dejavnosti. Trajna gospodarska rast je ob upoštevanju vseh zunanjih in medgeneracijskih stroškov dejansko neekonomična, okoljsko netrajnostna in medgeneracijsko neenakopravna, negativne zunanje posledice presegajo koristi. Nujna je opustitev koncepta rasti porabe naravnih virov in obenem pospešena maksimalno možna zamenjava primarne rabe neobnovljivih naravnih virov. Prehod na obnovljive vire energije in negativno energetiko (varčevanje, učinkovita in manjša raba energije) bo neizogibno moral pomeniti prehod na odrast in sonaravno zasnovano gospodarstvo, infrastrukture, storitev in gospodinjstev.

Ekonomika kapitalizma ne obsega ekosistemskih storitev, ki praviloma niso vključene v ceno proizvodov in storitev. Za uveljavitev koncepta odrasti je izjemno pomembno vključevanje eksternih, okoljsko-podnebnih, zdravstvenih in medgeneracijskih stroškov v ceno proizvodov in storitev, kar bi bistveno pospešilo sonaravno podjetništvo in tehnološko inovativnost v smeri trajnostnih rešitev, cenovni razlogi pa bi vplivali tudi na potrošniške odločitve gospodinjstev. Rast je tudi nepravilna in »ne vključujoča«, saj npr. ne vključuje »nevidnega« gospodinjanskega dela žensk, odpadki in onesnaževala praviloma pristanejo na marginaliziranih območjih bivanja revnejših slojev in manjšinskih etničnih skupnosti. Nad določeno doseženo stopnjo materialnega blagostanja oziroma prihodka (v bogatih državah – že bistveno presežena) nadaljnja rast več ne povečuje družbenega blagostanja, sreče in kvalitete bivanja, obenem pa pospešeno zmanjšuje biotsko raznovrstnost ter slabša eksistenčne pogoje prihodnjim rodovom in celotni biosferi.

Zaradi omejene nosilnosti okolja (omejena količina razpoložljivih naravnih virov in ekosistemskih storitev ter omejene samočistilne zmogljivosti okolja) je treba strokovno in demokratično, s planskimi, ne pa tržnimi mehanizmi opredeliti in postopno udejanjiti zgornjo mejo porabe virov in obremenjevanja okolja na globalni, nacionalni in osebni ravni. Ko so zadovoljene osnovne materialne potrebe, je dodatni prihodek v čedalje večji meri namenjen statusnim, luksuznim dobrinam, ki v celotnem življenjskem krogu zelo obremenjujejo okolje. V bogati družbi se vse večji del dohodka troši za privatno statusno potrošnjo, javno naravno dobro, ki bi vsem izboljšalo kakovost življenja in služilo tudi zanamcem, pa se prepušča propadanju. Razen zgornje meje porabe naravnih virov na prebivalca bo v zrelem obdobju ekosistemske družbene ureditve treba zaradi okoljskih in medgeneracijskih razlogov opredeliti in udejanjiti zgornjo mejo premoženja in dohodkov ter bistveno zmanjšati razmerje med najvišjimi in najnižjimi dohodki.

3. *Odrast in lastnina* – različni predlogi glede lastništva burijo duhove med zagovorniki koncepta odrasti, ki sodijo, da so tektonske razlike v obsegu privatne lastnine eden od temeljnih vzrokov ekonomske neenakosti v kapitalizmu. Stališča do tipa lastništva in lastninskih pravic so namreč tudi med zagovorniki koncepta

odrasti zelo različna, povezuje pa jih izhodišče, da so potrebne določene omejitve glede obsega in ravnanja s privatno lastnino, zlasti na lastniško zelo občutljivih poljih demokratičnega upravljanja z naravnimi viri, naravnimi dobrinami, velikimi podjetji in infrastrukturnimi sistemi.

V večina zagovornikov odrasti pušča nekako ob strani problematiko globinskega poseganja v lastništva in s tem povezanega vsesplošnega večjega podružbljanja privatne lastnine, nasprotujejo radikalni odpravi zasebne lastnine, predlagajo pa nekatere omejitve njenega obsega in upoštevanje večnamembnosti njene rabe (gospodarska, socialna in ekosistemska funkcija). Snovalci koncepta odrasti v ospredje postavljajo nujnost, da si skupnosti ponovno prilastijo nekatere javne storitve, kot so voda, plin, elektrika ali javni prevoz, da bodo torej razširile sfere brezplačnosti temeljnih dobrin in storitev (do skupno dogovorjenega obsega) na vse osnovne potrebe (Liegey in drugi, 2015, 119). Kallis (2016, 126) zagovarja prevlado skupne lastnine nad privatno, Sekulova in sodelavci (2013, 2) poudarjajo nujnost večje vloge socialnih podjetij z demokratično, korporacijsko lastniško sestavo, njihova omejena prisotnost na trgu pa naj bi omogočala bistveno večjo vlogo zaposlenih pri sprejemanju odločitev. Zagovorniki demokratičnega ekosocializma so za razliko od večine zagovornikov ekosolidarizma bistveno bolj naklonjeni demokratičnemu, procesnemu omejevanju privatne lastnine, ampak prav tako ne zahtevajo njene odprave.

4. *Odrast, finance in davki* – lokalne valute, časovne banke in sistemi lokalne trgovine lahko pomembno prispevajo k dvigu lokalnega gospodarstva skupnosti. Lokalne valute imajo zelo pomembno vlogo zlasti v obdobjih kriz, saj omogočajo dostop do vitalnih storitev prebivalcem, ki bi sicer ostali izven tržne ekonomije. Vendar ostaja denar države najpomembnejši vir intervencij v obdobju države prehoda k odrasti, zlasti s posegi v davke, pri opravljanju medlokalnih in mednarodnih trgovinskih izmenjav, ki so v sedanjem kompleksnem gospodarstvu nenadomestljive. Država mora ponovno prevzeti kontrolo nad ustvarjanjem novega denarja iz privatnih bank, mora imeti denar in moč, da investicije ob kontroli javnosti načrtno, torej plansko usmerja v okoljsko in družbeno koristne razvojne projekte, kar zahteva tudi socializacijo bank.

Prav tako mora država zagotoviti denar npr. za financiranje UTD ali UTS ali za splošne garancije dela oziroma pomoč kooperativam, socialnim ustanovam, varstvu okolja ali obnovljivi energiji. Razporeditveno, premoženjsko in dohodkovno progresivni davčni sistem, vključno z večjo obdavčitvijo kapitala in obremenjevanja okolja ter manjšo obremenitvijo dela, naj bi povečal enakost in splošno dostopnost kakovostnih javnih storitev ter hkrati podprl prehod v nizkoogljično, materialno skromnejšo družbo. Zaradi nujnosti zmanjševanja prekomernih pritiskov na okolje in moralne odgovornosti do ohranjanja naravnih

virov za zanamce je nujna progresivna in bistveno večja davčna obremenitev premoženja in kapitala, luksuznih dobrin, prekomerne porabe virov (energije, hrane, vode, stanovanj) in prekomernega obremenjevanja okolja (odpadne vode, emisije, odpadki). V prehodnem obdobju je zelo pomembno uvajanje in večja finančna vloga okoljskih davkov, npr. davka na ogljik (najprej na ravni EU), na izrabljeno jedrsko gorivo/visokoradioaktivne odpadke, na rabo primarnih neobnovljivih naravnih virov, zbrana sredstva pa bi se sistemsko uporabljala za podporo sonaravnih, brezogljicnih rešitev.

Nemudoma je treba ukiniti davčne oaze in fiskalne paradize, upoštevanja vreden je tudi predlog globalne obdavčitve premoženja, ki pa zahteva tesno in v določeni meri tudi solidarnostno mednarodno sodelovanje.

5. *Odrast, zaposlitev in socialna varnost* – odsotnost gospodarske rasti v okviru nespremenjenega obstoječega modela gospodarstva in družbe bi seveda povečala brezposelnost, zato je ključno polje povečanja zaposlenosti v razmerah odrasti in kakovostnega (ne pa količinskega) gospodarskega razvoja npr. delitev delovnega mesta, prerazdelitev dela med zaposlenimi in brezposelnimi, skrajšanje delovnega časa (brez zmanjševanja dohodka). Socialna skrb, izobraževanje, zdravstvene storitve, storitve za varovanje okolja in narave, sonaravno in regionalno gospodarstvo imajo visoko družbeno vrednost. Predstavljajo veliko priložnost za zaposlovanje, pravzaprav zaposlitveno hrbtnico, so glavna opora nove ekonomije v družbi napredka brez rasti. Tako zasnovano gospodarstvo se bo soočilo z manjšimi problemi brezposelnosti, če bo celotna ekonomija delovno intenzivna, zato pomembno zaposlitveno polje koncepta odrasti predstavljajo trajnostno, sonaravno in krožno regionalno (lokalno) zasnovano gospodarstvo, sonaravno kmetijstvo z visoko stopnjo samooskrbe, sonaravni turizem, decentralizirana raba domačih obnovljivih virov energije itn.

V odrastnem prehodu pa bodo nove institucije blagostanja morale izvesti razdvojitve plačanih zaposlitev in gospodarske rasti oziroma izvesti razdvojitve blagostanja in plačane zaposlitve. V prvem primeru gre za izvajanje sheme zajamčenega, zagotovljenega dela (koncept polne zaposlenosti), kjer postane v skrajnem primeru država zadnja delodajalka (zaposlovalka), s čimer se dejansko odpravi brezposelnost. V drugem primeru pa se za izvedbo razdvojitve blagostanja od plačane zaposlitve v obdobju uvajanja družbe odrasti predlaga zagotovljeni, brezpogojni univerzalni temeljni dohodek za vse državljanke in državljane (UTD) ali/in uvedba brezpogojne podpore za neodvisnost (BPN-UTS) (torej omejena količina naravnih virov na prebivalca, brezplačen dostop do temeljnih javnih storitev in osnovnih potrebščin), določitev zgornje meje dohodka ter največjega razmerja med največjo in minimalno plačo (npr. v razmerju 5–6 : 1).

Univerzalni dohodek ali/in garantirani sveženj javnih storitev naj bi vsakemu posamezniku zagotavljal osnovno raven preživetja in socialne varnosti brez dostopa do plačanega dela, čeprav naj bi bilo v ospredju koncepta odrasti čim bolj optimalno udejanjanje polne, ustvarjalne zaposlitve. Najvišji »dovoljeni« dohodek pa naj bi skupaj s progresivnim davčnim sistemom ustavil okoljsko skrajno destruktivno »tekmovanje« v posesti luksuznih dobrin.

6. *Odrast in avtonomija* – model rasti, visoka poraba energije zahteva obsežne, centralizirane in kompleksne energetske sisteme, za njihovo upravljanje so nujni specializirani birokrati in strokovnjaki, kar nepovratno pelje k nedemokracijski hierarhiji, zmanjšuje se avtonomija ljudi, možnost njihovega soodločanja. Avtonomija pomeni možnosti demokratičnega odločanja kolektiva, skupnosti o svoji prihodnosti, pomeni svobodo in neodvisnost od velikih tehnoloških struktur ter centraliziranih birokratskih institucij javnega in privatnega upravljanja. Decentralizacija odločanja, samooskrba in preprostost bivanja ter nujnost demokratično opredeljenega kolektivnega (torej ne le prostovoljnega) samoomejevanja povečuje avtonomnost odgovorne in solidarne skupnosti.
7. *Odrast in demokracija* – za odrastnike je nesprejemljivo, da ima vsak posameznik pravico do neracionalnega trošenja naravnih virov, kar spodbuja rast brez kakršnega koli omejevanja. Namesto »skupnosti strokovnjakov« mora odločati »strokovna skupnost«, namesto depolitizacije ob rasti neoliberalizma je nujna politizacija, vzpostavitev odgovornega, suverenega in demokratično zasnovanega političnega delovanja in neposrednega odločanja aktivnih ljudi, državljanov.

Ključna je osebna in hkrati tudi demokratična družbeno-politična odločitev skupnosti za koncept materialno preprostejšega načina življenja, brez tako zasnovane dvoplastne odločitve na osebni in skupnostni ravni je udejanjanje odrasti kot zrele oblike ekosistemske družbene ureditve po mnenju pisca zgolj – utopično sanjarjenje. Družba odrasti zahteva uveljavljanje oblik avtonomne lokalne samouprave ter »globoke« in decentralizirane demokracije, vključno z modelom ekonomske demokracije, večplastnim in enakopravnim sodelovanjem delavcev v različnih tipih podjetij, s procesi demokratizacije produkcijskih procesov, deliberativne demokracije. Nekateri »odrastniki« pa zahtevajo tudi uvajanje mehanizmov žrebanja političnih predstavnikov in njihovo rotacijo, pa tudi politično izobraževanje državljanov (Kallis, 2018, 126).

8. *Odrast kot procesni prehod* – prehod k odrasti je reformno pospešeni prehod k soživljenjskim družbam (skupnostim), ki živijo materialno enostavno, sonaravno, solidarnostno. Prehod k družbi odrasti naj bi bil po napovedih sestavljen iz niza procesov, od spodaj potekajočih udejanjanj idej, institucij in praks v skupni, »odrastni« smeri, kot so:

- ekoskupnosti, digitalne skupnosti, različne kooperative, urbani vrtovi;
 - lokalne valute, časovne banke, izmenjave blaga in dobrin v vlogi povečevanja kroženja denarja, dviga blagostanja v okviru skupnosti;
 - skupnosti za varstvo otrok in zdravja;
 - spontano nastale nekapitalistične prakse in institucije prehoda iz proizvodnje za izmenjavo k proizvodnji za rabo;
 - zamenjave plačanega dela s prostovoljnimi dejavnostmi;
 - skupne, tudi nove oblike lastništva kot (delno) nadomeščanje privatne lastnine, stanovanjske in energetske zadruga;
 - ekologizacija vseh dejavnosti, pridelava organskega kmetijstva, decentralizirani, manjši, varčni kooperativni sistemi za oskrbo z vodo in proizvodnjo energije;
 - krepitev javnih storitev, vključevanje uporabnikov: npr. zmanjšanje stroškov za javno izobraževanje z vključitvijo staršev v izobraževanje otrok ter vzpostavljanje mreže zdravnikov in pacientov na ravni skupnosti s poudarkom na preventivni zdravstveni doktrini (bistveno cenejše od visokotehnoloških diagnoz in postopkov kasnejšega zdravljenja).
9. *Odrast in kazalci merjenja napredka* – bistvo modela gospodarske rasti je dejansko povečanje bruto domačega proizvoda (BDP) v določeni državi, skupnosti. Povečana produktivnost dela (ustvarjeni BDP v razmerju do zaposlene delovne sile) v kombinaciji z delovno silo v naraščanju dejansko omogoča gospodarsko rast, BDP pa raste tudi v primeru finančnih transakcij, pa tudi na račun osiromašenja naravnih virov in onesnaževanja okolja. Absurdno je, da celo naravne nesreče, odprava okoljskih nesreč tankerjev, vojne in teroristični napadi pozitivno vplivajo na BDP. Koncept odrasti zahteva drugačne, objektivne in subjektivne kazalce merjenja blaginje (ne pa zgolj ekonomske aktivnosti in ozko pojmovanega materialnega standarda), ki niso v vlogi (ne)uspešnosti sedanje na trajni rasti in na rastoči nepravilnosti zasnovane kapitalistične paradigme, pa tudi paradigme propadlega realnega socializma. Za spremljanje uspešnosti ali neuspešnosti družbe odrasti je potreben diametralno drugačen način merjenja, npr.:
- niz biofizikalnih kazalcev kot merila rabe, izkoriščanja naravnih virov znotraj ekoloških omejitev ali nad njimi: izkoriščanje surovin in energije, ogljični odtis (emisije CO₂), ekološki odtis, število prebivalcev in gostota poselitve, število govedi, bioproduktivne in pozidane površine;
 - niz družbenih kazalcev kot merila izboljšanja ali poslabšanja kakovosti življenja prebivalcev: sreča, zdravje, pravičnost, siromaštvo in družbeni kapital, participativna demokracija, delovni čas, nezaposlenost in inflacija, dostopnost javnih storitev.

BDP (in s tem povezana gospodarska rast) kot ključni gospodarski kazalnik je bil razvit v obdobju, ko so bili družbeni izzivi v številnih primerih drugačni od današnjih. Zato danes nismo več soočeni s potrebo maksimalnega povečevanja proizvodnje, namesto tega pa smo soočeni s potrebo, da kakovostno izboljšamo blagostanje vseh ljudi, seveda znotraj ekosistemskih omejitev našega planeta. Za merjenje celostnega blagostanja, za vrednotenje kakovosti življenja potrebujemo torej drugačna merila napredka, kakovosti življenja, bolj blaginjsko pomembne sintezne kazalce namesto ekonomske rasti in BDP. V obdobju 1972–2016 se je povprečni BDP na prebivalca ZDA skoraj podvojil, delež srečnih ljudi pa se je celo nekoliko zmanjšal. Vendar je za srečno življenje potreben dostojen, človeka vreden dohodek, saj je v povprečju občutek sreče večji pri prebivalcih bogatih držav in nižji pri prebivalcih revnih držav, na splošno pa so prebivalci srečnejši v državah z zadovoljivo ravnijo materialnega standarda in z manjšimi razlikami v dohodkih. Nad določeno ravnijo BDP je izboljšanje človekovega razvoja zgolj marginalno (Kallis, 2018). Filka Sekulova (2016) navaja, da raziskave o sreči kot sestavini subjektivnega blagostanja kažejo, da so za srečo, zadovoljstvo posameznika nedenarne domene (npr. zdravje) pomembnejše od denarnih, seveda v primeru, da je dosežena človeka vredna materialna blaginja. Te ugotovitve so torej skladne s teorijo odrasti, da se gospodarske težnje usmerijo k tistim dejavnostim, ki so temeljne za človeške odnose, družbeno povezanost, življenjsko skupnost.

Joan Martinez-Alier (2012, 63) sodi, da je treba za merjenje napredka družbe uporabljati bolj sintezne kazalnike, kot je npr. indeks človekovega razvoja, vključiti okoljske kazalce trajnosti (zlasti ekološki odtis) in kazalnike »ozelenjenega« BDP, ki presega enostransko merjenje gospodarskih aktivnosti. Dan O'Neill (2016, 93) za koncept odrasti predlaga popolno opustitev uporabe kazalca BDP in rabo sedmih biofizičnih kazalcev za prikaz izkoriščanja naravnih virov in stopnje njihove rabe glede na okoljske omejitve (vključno z ekološkim odtisom) ter tudi izbor devetih družbenih kazalcev, ki merijo izboljšanje ali poslabšanje kakovosti življenja prebivalcev (npr. sreča in zdravje). Velja pa podčrtati stališče Federica Demarie in sodelavcev (2013, 210), da je koncept odrasti sicer kritika ekonomske rasti, ni pa predlog za zmanjšanje BDP.

Jack Herring (2019) je ključne predloge politike odrasti za doseganje družbenega in ekološkega blagostanja brez rasti strnil v naslednje:

Alternativni kazalniki napredka – zamenjava BDP s celostnimi kazalniki družbenega in ekološkega blagostanja – kazalnik resničnega napredka (GPI), kazalnik trajnostnega ekonomskega blagostanja (ISEW), kazalnik planetarne sreče (HPI).

Razdvojitve zaposlovanja in rasti – koncepta garancije zaposlovanja in delitve delovnega mesta (krajši delovni teden) kot ključni strategiji, ki omogočata okrepljeno zaposlovanje na družbeno in okoljsko koristnih področjih, osvobojenih zgolj tržno zasnovane ekonomije, kot so npr. lokalna pridelava hrane, sanacija okolja, zdravstvene, izobraževalne storitve, socialno varstvo. Zagotoviti je treba podporo delovno bolj intenzivni in čistejši,

nizkoogljični industriji in drugim dejavnostim ter omogočiti prezaposlitev za delavce, ki bodo v odrasni tranziciji ostali brez dela (npr. zaposleni v industriji fosilnih goriv).

Razdvojitve blagostanja od plačanega dela, zaposlitve – univerzalni temeljni dohodek (UTD), širitev univerzalnih družbenih storitev (UTS), poudarjen pomen skupnega dobra so možni ukrepi za zagotavljanje temeljne socialne varnosti za vse. Pomembno je, da uvajanje UTD spremlja npr. zagotovljena minimalna, dostojna plača in širitev dostopnosti ključnih dobrin in javnih storitev (stanovanje, javni prevoz, hrana, javno zdravstvo in izobraževanje, rekreacijske dejavnosti in javni prostor). Ekonomska prenova naj bi zmanjšala osebno bogastvo in povečala javno bogastvo, javno dobro in javne storitve, kar naj bi bil temelj za opustitev koncepta trajne rasti.

Finančna in monetarna reforma – odpis ali rekonstrukcija dolgov, katerih odplačevanje ustvarja nujnost dinamike gospodarske rasti. Predlaga se tudi proces socializacije privatnih bank. Ključno pa je, da država izkoristi velike možnosti za usmerjanje denarja v demokratično izbrane družbene in okoljske projekte, npr. širjenje javnih storitev, uvajanje UTD in rabo obnovljivih virov energije. Pomembno je, da je omogočeno tudi sodelovanje državljanov pri sprejemanju proračunov, kar zmanjšuje možnosti sprejemanja napačnih investicijskih odločitev.

Davčna reforma – temeljna značilnost ekonomije odrasti je zamenjava logike rasti s progresivno prerazporeditvijo dohodkov. Eden od uporabnih mehanizmov prerazporeditve dohodkov je zelena davčna reforma, obdavčenje energije in naravnih virov (npr. davek na ogljik) namesto obdavčenja dohodkov. Zeleni davki naj bi postali pomembna osnova prihodkov države za npr. financiranje UTD ali dostopnosti javnih storitev za vse državljanke. Tako zasnovana davčna reforma daje prednost nizkoogljičnim podjetjem in kooperativam s pomočjo podpore potrošnje nizkoogljičnih dobrin in davčne obremenitve visokoogljične potrošnje. Najbolj nezaželene bi bile družbene razmere, kjer bi prišlo zgolj do odsotnosti rasti, a obenem do povečanja deleža dohodkov lastnikov kapitala in odsotnosti nujnih politik za zmanjševanje družbene neenakosti. Zagovorniki koncepta odrasti predlagajo globalni davek na premoženje, minimalni kooperativni davek in davek na finančne transakcije.

Investicijska politika – prenovljena politika ekonomskih investicij naj bi javno investiranje preusmerila od vlaganj v onesnaževalno infrastrukturo in dejavnosti (fosilni viri, infrastruktura za osebni prevoz, vojaške tehnologije, industrijsko kmetijstvo in druge okoljsko škodljive dejavnosti) k investicijam za izboljšave javnega dobra in v zeleno gospodarstvo. Finančne podpore naj bi bile namenjene javnemu prometu, trajnostnemu bivanju, ekološkemu kmetovanju na manjših kmetijah, projektom rabe OVE, izboljšanju javnih storitev in javnih prostorov ter širjenju izobraževanja, zdravstva in izvedbi okoljskih sanacij.

Določitev zgornjih mej za emisije in rabo virov – za doseganje trajnostnega blagostanja je ključno zmanjšanje energetskih in snovnih tokov, absolutno zmanjšanje emisij in porabe virov. S pomočjo znanstvenih ugotovitev o planetarnih okoljskih omejitvah je treba

določiti zgornje, »dovoljene« meje skupnih količin emisij (npr. progresivno obdavčenje ogljika) in rabe virov (»kapice«), ki bi se potem delile na osnovi mednarodnih dogovorov.

Kallis (2018) ter Mastini in sodelavci (2021) upravičeno poudarjajo, da je koncept odrasti civilizacijski paradigmatični prelom, ki ga temeljno označuje:

- koncept materialne zmernosti (»dovolj« namesto vedno »več«) in samoomejevanja, okoljsko-podnebna, socialna, globalna in medgeneracijska pravičnost, sistemska solidarnost;
- upravljanje, gospodarjenje brez rasti, zeleni odmik od tradicionalnega trga in družbena lastnina temeljnih infrastrukturnih sistemov;
- zmanjšanje agregatnih snovno-energetskih tokov v družbi, gospodarstvu in gospodinjstvih, okoljske omejitve ter dovoljene količine, zgornje meje (»okoljske kapice«) porabe virov in onesnaževanja;
- snovanje in podpora ekokupnostim, ekoregijam z manjšo trgovinsko izmenjavo ter okrepljeni samooskrbi;
- javne in privatne investicije v rabo obnovljivih virov energije in zmanjševanje porabe energije;
- razogljičenje gospodarstva in zakonodaja za podporo okolju in podnebjju neškodljivih izdelkov in storitev;
- zelena davčna reforma;
- politike zagotavljanja zaposlovanja, delovnega mesta brez rasti;
- demokratična javna kontrola gospodarstva, investicij, delavska kontrola v podjetjih;
- delitev delovnega mesta, temeljni in maksimalni dohodek, univerzalna dostopnost temeljnih storitev;
- zamenjava kazalca BDP s kazalci osebne in skupnostne blaginje;
- rdeče-zeleni družbeni aktivisti in zeleno-levi politiki.

5.3 Ekosolidarizem kot radikalen reformni proces

Sedanjih in verjetnih prihodnjih globalnih protislovij prevladujoči neoliberalni kapitalizem zaradi svojih ključnih netrajnostnih podstat in gradnikov ne more rešiti, kar je v 20. stoletju veljalo tudi za model državnega socializma. Ekosocialni kapitalizem kot možna in po mnenju pisca realna prehodna oblika oziroma po nekaterih gradnikih začetna oblika nove ekosistemske družbene ureditve lahko ob doslednem udejanjanju ekosocialno tržnih podstat in gradnikov bistveno ublaži najbolj tvegane posledice protislovij med človekom in okoljem ter med kapitalom in delom, vendar številnih temeljnih strukturnih vzrokov protislovij ne odpravlja.

Ekološki oziroma ekosistemski in socialni solidarizem (ekosolidarizem) predstavlja možno inačico zrelejše oblike ekosistemske družbene ureditve – onstran kapitalizma. Vrednostno je temeljno zasnovan na družbeni in »ekosistemski« in s tem

tudi medgeneracijski solidarnosti, na zmerni blaginji (načelo »dovolj« namesto vedno »več«) za vse prebivalce – znotraj nosilnosti okolja. Za radikalnejšo, vendar poudarjeno procesno (evolucijsko), reformno in demokratično udejanjanje ekosistemske solidarnosti je ključno upoštevanje temeljne preživitvene, ekosistemske podstati ekološke ekonomije, saj naravnega kapitala oziroma ekosistemskih storitev v nobenem primeru ni možno nadomestiti z drugimi oblikami kapitala (npr. finančnega kapitala). *Vse oblike materialnih dejavnosti morajo v ekosolidarizmu delovati znotraj nosilnosti okolja, saj so gospodarski in vsi drugi družbeni (pod)sistemi »zgolj« sestavine širšega planetarnega ekosistema.* Gospodarstvo torej lahko po obsegu (količinsko) raste zgolj do regeneracijskih in nevtralizacijskih zmogljivosti planetarnega ekosistema (in lokalnih ekosistemov), model trajne rasti je tako v popolnem nasprotju s temeljnimi ekosistemskimi klimaksnimi mehanizmi, obenem pa pospešeno povečuje entropijo okolja. Število prebivalcev in vsi antropogeni snovno-energetski tokovi (vnosi in iznosi) morajo po polni uveljavitvi načel ekosolidarizma potekati znotraj omejitev planetarnega ekosistema, naravni viri pa morajo biti pravično in demokratično razdeljeni, kar je možno doseči zgolj v več fazah, torej reformno. V končni fazi »ekologizacije« ekosolidarizma naj bi bili torej tako ekološki odtisi podjetij in vseh dejavnosti kot ekološki odtisi gospodinjstev znotraj globalnih in lokalnih omejitev okolja, življenjski materialni slog posameznika pa prav tako ne bi smel ogroziti sedanjih in prihodnjih generacij ter spodkopavati življenjskih prostorov drugih zemeljskih vrst.

Obsežne oblike in procesi degradacije ekosistemov ter naraščajoče oblike neenakosti zahtevajo temeljito spremembo obstoječega ekonomskega sistema. Zgolj opustitev modela trajne gospodarske rasti in nadomestitev z odrastjo, brez hkratne radikalnejše prerazporeditve bogastva in dohodkov, bi sicer zmanjšala okoljske pritiske, ne bi pa odpravljala in bistveno omejila družbene neenakosti. V sedanjem trenutku je zaradi navedenih razlogov in politične moči bogatih, privilegiranih elit za večino politikov prostovoljna in neprostovoljna odrast – popolna tabu tema. Kapitalistične družbe se pri poskusih doseganja večje socialne varnosti po pravilu naslanjajo na povečanje proračunov, premoženja in dohodkov s trajno, količinsko zasnovano gospodarsko rastjo, rastjo BDP za vsako ceno, ne pa na pravično in hkrati solidarnostno prerazporeditev obstoječega bogastva ter kakovostno, sonaravno zasnovan dvig blagostanja posameznikov in skupnosti.

Mejne koristi ekonomske rasti so v upadanju, mejni ekološki stroški rasti pa vztrajno naraščajo (Farley, 2016, 44), zato konvencionalni razvoj z rastjo, ki ga ponuja neoliberalizem, potrebuje in zahteva konkretno in uresničljivo večplastno alternativo (Escobar, 2016, 52, 53). Že v ekosocialnem kapitalizmu bo treba npr. glede blaženja podnebnih sprememb zlasti z opustitvijo rabe fosilnih goriv, zmanjšanjem porabe energije in pospešenim zmanjševanjem izpustov toplogrednih plinov čim prej (najkasneje do leta 2045/2050) doseči globalno podnebno varnost in bistveno zmanjšati globalni ekološki odtis, zlasti v bogatih državah. Prav tako bo treba že v prehodnem obdobju bistveno

omiliti proces antropogenega izumiranja živalskih in rastlinskih vrst ter bistveno omejiti rabo neobnovljivih virov, se odreči jedrski energiji ter sonaravno previdno povečati rabo obnovljivih virov in zmogljivosti shranjevanja energije.

Ekomarksist John Foster (2011) pa je kritičen do možnosti ozelenitve kapitalizma, ugotavlja, da bi bilo treba obseg gospodarstva v bogatih državah zmanjšati vsaj za tretjino, po mnenju pisca pa bi bilo treba količinsko proizvodnjo in potrošnjo oziroma potrošnjo primarnih naravnih virov do srede 21. stoletja glede na obseg preseganja številnih planetarnih omejitev okolja vsaj prepoloviti. Živeti v bogatih državah z »manj«, prehod od količine na kakovost, od velike družbene neenakosti k bistveno manjši, bi med drugim bistveno zmanjšalo prekomerno porabo na prebivalca. Opozarja, da tržni sistem dejansko vodijo in nadzirajo izjemno močne in velike mednarodne korporacije, ekološko uravnovešeni kapitalizem (ekokapitalizem) z radikalnim zmanjšanjem ekološkega od-tisa pa je po njegovem mnenju možen le v teoriji (Foster, 2011). Strukturne značilnosti kapitalizma z njegovo temeljno težnjo k akumulaciji kapitala in rasti dobička, trajni rasti bogastva po mnenju pisca tudi ekosocialni inačici kapitalizma ne »omogočajo« vsesplošne opustitve koncepta gospodarske rasti.

Kealan Gell (2008, 295) poudarja, da za razvite, bogate države obstajajo trije ključni argumenti proti modelu rasti:

- zaradi omejitev okolja in naravnih virov globalna gospodarska rast ni mogoča, razvite države naj torej z odmikom od rasti sprostijo prostor za časovno in po obsegu omejeno gospodarsko rast v državah v razvoju;
- nad določenim obsegom materialnega blagostanja, ki so ga razvite države že presegle, rast ne prinaša večje sreče za prebivalce;
- v razvitih državah gospodarska rast ni nujna ali pa zadostni pogoj za polno zaposlenost, izkoreninjanje revščine ali zaščito okolja.

Jasno in razumljivo je, da si številne države Juga z zelo nizkimi dohodki na prebivalca in velikim obsegom absolutne revščine enostavno (še) ne morejo privoščiti odrasti, vendar naj bi ob solidarnostni pomoči bogatih držav uveljavljale svojim razmeram najbolj primerno inačico trajnostnega sonaravnega razvoja, ki bo neposredno usmerjen na realne potrebe ljudi po vodi, hrani, zdravstveni zaščiti, izobrazbi itn. Okrepljena ekološka modernizacija je po mnenju pisca v prvi fazi uveljavljanja gospodarskega in ekosistemsko-socialnega preskoka zlasti v državah v razvoju izjemnega pomena. Sistemsko in celostno uresničevanje zahtevnih ciljev radikalnega dviga produktivnosti virov (npr. za faktor 5) je možno doseči zgolj s pomočjo sistemskih zakonskih, finančnih, ekonomskih in drugih mehanizmov in intervencij močne države, ki ne upošteva zgolj doseganja tržnih ciljev, temveč tudi družbene in okoljske cilje; zagovorniki koncepta faktorja 5 o bistveno večji učinkovitosti rabe naravnih virov zagovarjajo iskanje zdravega ravnovesja med trgom in državo (Weizsäcker in drugi, 2009, 335). Obenem

so prepričani, da je ob doseganju dostojne materialne ravni možno in nujno bistveno izboljšati produktivnost virov, hkrati pa je treba neobhodno uveljavljati koncept materialne zadostnosti.

Tudi v ekosocialnem kapitalizmu bo privatna lastnina ključna oblika lastništva, vendar naj bi se njena vloga postopno zmanjšala, zlasti na račun okrepljene skupnostne lastnine, lastninskih deležev zaposlenih v različnih oblikah kooperativ. Slovenski krščanski socialist Andrej Gosar (1933; 1935) je zagovarjal proces podružbljanja gospodarstva, vendar odločno nasprotoval prisilnemu komunističnemu poddržavljanju oziroma razlastitvam premoženja brez državnega odkupa. Že pred drugo svetovno vojno je predlagal udejanjanje modela razpršene lastniške strukture in soudeležbo »delovnih ljudi« pri lastništvu, delitvi ustvarjenega in soupravljanju podjetij. Tudi nova evropska levica zaradi izjemno slabih izkušenj vsesplošnega skupnega, državnega lastništva v obdobju državnega socializma zagovarja pluralistični, javno-zasebni koncept lastništva, a povečanje javne lastnine v različnih oblikah, vse oblike lastnine pa morajo omogočati tudi udejanjanje širših funkcij lastnine (ekološko in družbeno) in njihovo demokratično upravljanje. Tako npr. nova nemška levica (*Die Linke*) zagovarja privatno lastništvo ali/in solastništvo zaposlenih v obstoječih manjših in srednje velikih privatnih podjetjih, saj brez ustvarjalnosti obrtnikov, inovatorjev in manjših podjetnikov ne bosta mogoča sonaravna proizvodnja in regionalno gospodarstvo (Die Linke u Nemačkoj, 2013, 46).

Zlasti za uvodno obdobje ekosolidarizma oziroma ekosistemske družbene ureditve pa je po mnenju pisca za evropske razmere uporaben tudi pluralistični lastniški koncept ekonomije skupne blaginje (Felber, 2012; 2016):

- privatna lastnina v manjših podjetjih;
- omejeno število velikih podjetij z lastniškim deležem ustanovitelja podjetja in lastnino zaposlenih;
- skupna (državna) lastnina javnih podjetij v šolskem, zdravstvenem, prometnem, energetskega, bančnem in komunikacijskem sektorju ter skupno naravno dobro (zemljišče, vodni viri, živali, rastline);
- banke kot demokratična skupna (javna) lastnina.

Model razpršenega (so)lastništva torej številni zagovorniki odrasti ocenjujejo kot optimalno razmerje med učinkovitostjo in demokratičnostjo, med gospodarskimi in socialnimi interesi, med enakostjo in hierarhično organiziranostjo (Sanchez Bajo in Roelants, 2015, 284). Pisec soglaša z mnenjem tistih strokovnjakov, ki sodijo, da brez občutnega zmanjšanja obsega in deleža privatne lastnine temeljnih produkcijskih sredstev na račun skupnostne lastnine in ohranjanja oziroma povečevanja državne lastnine ključnih infrastrukturnih sistemov, javnega naravnega dobra ne bo mogoče bistveno zmanjšati ekonomskih, družbenih razlik in omogočiti ekosistemsko, družbeno

ter medgeneracijsko odgovorno upravljanje z lastnino. Tudi John Rawls (2012, 177, 178) poudarja izjemno, odločilno vlogo lastnine v družbi, saj t. i. lastniško demokracijo (razpršeno lastništvo nad premoženjem in kapitalom) označuje kot družbeno ureditev, družbeni sistem. *Ekosolidarizem naj bi torej označeval koncept mešane (pluralistične), javno-zasebne lastnine s poudarjeno skupnostno lastnino, državno lastnino ključnih infrastrukturnih sistemov ter omejitvijo zgornjega obsega privatne lastnine (ne pa njene odprave, ukinitve).*

Tako kot »diktatura«¹ privatne lastnine ali državne lastnine (model propadlega državnega socializma) ne omogoča uveljavljanja socialne in ekološke stranice ekosolidarizma, podobno velja za diktate tržne družbe, saj zgolj tržni mehanizmi ne odpravljajo npr. protislovij med kapitalom in delom, med gospodarstvom in okoljem. »Prostega«² trga prav nič ne zanima, ali se v podjetjih pošteno deli ustvarjeni dohodek, kakšno je okoljsko in podnebno breme izdelka, kako izdelek vpliva na življenjske razmere prihodnjih generacij, na lokalno skupnost, človekove pravice. Celo več – sedanji sistem cen in trgi dejansko celo nagrajujejo neetično, družbeno in okoljsko neodgovorno ravnanje podjetij.

Ekosolidarizem zaradi ekosistemsko skrajno destruktivnega načina dviga kakovosti življenja, socialne varnosti in celotnega delovanja družbenih sistemov torej ne more več graditi na modelu rasti in na ekosistemsko prekomerni potrošnji. *Razen uveljavljanja koncepta gospodarske stranice odrasti je v ekosolidarizmu za dvig blaginje ljudi in ekosistemov ključni mehanizem demokratično sprejeta prerazdelitev premoženja in dohodkov.*

Ekosolidarizem prve polovice 21. stoletja se sicer ne odreka trgu, želi pa udeležnati drugačno vizijo in drugačno delovanje trga, ki naj bi proizvajalcem zagotavljal dostojno življenje, brez kapitalskega izkoriščanja, obenem pa naj bi v ospredje postavil ekosistemsko in družbeno optimalno načrtovanje, torej kontrolo (ne pa odpravo) »nasilne«³ narave trga, demokratično družbeno kontrolo celotnega sistema proizvodnje in potrošnje.

Univerzalno etično načelo o enakosti vseh državljanek in državljanov sveta poudarja, da imajo vsi ljudje pravico do enakega obsega oziroma deleža naravnih virov in obremenjevanja planetarnega ekosistema. Ob upoštevanju načela ekosistemske pravičnosti in znotraj- in medgeneracijske solidarnosti naj bi v ekosolidarizmu bilo nujno prednostno doseči načrtovanje in organizacijo celotne gospodarske dejavnosti na način, da bo npr. ekološki odtis na prebivalca držav znotraj nosilnosti okolja, naravnih virov, izpusti toplogrednih plinov pa znotraj samočistilne zmogljivosti svetovnega ozračja. Montrealski globalni sporazum o opuščanju freonov (uničevanje stratosferskega ozona) iz leta 1986 in Pariški podnebni sporazum o zmanjševanju izpustov toplogrednih plinov iz leta 2015 nakazujeta okoljske smernice za globalne planetarne rešitve, kjer pa je neobhodna aktivna udeležba in korektno delovanje vseh držav sveta. Pisec sicer sodi, da bo vse bolj

prisotna globalna stranica številnih okoljskih, podnebnih, ekonomskih, zdravstvenih, socialnih in drugih problemov povečala demokratične pritiske za ustanovitev globalne državljanske skupščine in svetovne vlade. Na globalnost problemov lahko uspešno, ob aktivni udeležbi držav, odgovori zgolj svetovna zakonodajna in izvršilna oblast, posamezne države pa so lahko inovativne, pionirske nosilke trajnostnih sonaravnih pobud in akcij.

Ekosolidarizem lahko realno izbaja iz uspešnosti ekosistemsko in družbeno odgovornega podjetja po merilih v praksi že delujoče ekonomije skupne blaginje, kjer je ključno in celostno zasnovano merilo uspeha podjetja njegov prispevek k skupni blaginji, ne pa njegov finančni dobiček (Felber, 2012, 15). Uspešnost podjetja se določa na osnovi letne bilance skupne blaginje kot skupne vsote (največ 1000 točk) posamičnih rezultatov okoli 20 merljivih standardnih kazalnikov, ki številčno ovrednotijo doprinos podjetja k skupni blaginji na naslednjih področjih: človekovo dostojanstvo, solidarnost, ekološka trajnost, družbena pravičnost in demokratičnost odločanja ter preglednost. Podjetja z višjo oceno bilance stanja skupne blaginje ne bi plačevala davka na dodano vrednost, lahko bi najemala posojila po nižji obrestni meri, imela prednost pri javnih razpisih, bila deležna davčnih olajšav, nižjih pristojbin itn. Za uvožene izdelke, proizvedene na okoljsko in socialno sporen način, bi se plačevale bistveno višje carine. Etično in ekološko izdelani produkti bi bili torej za kupce cenejši, ne pa obratno.

Ekonomist Jackson (2009, 91) izhaja prepričanja, da bo manj materialistična in manj socialno razslojena družba srečnejša, večja vloga skupnosti in aktivno sodelovanje ljudi bosta zmanjšala tudi njihovo osamljenost. Makroekonomija, zasnovana na trajni rasti in na dolgovih materialistične potrošnje (dolžniška ekonomija), je ekološko netrajnostna, socialno problematična in ekonomsko nestabilna. Sodi, da je skrajni čas za novo trajnostno gospodarstvo brez rasti, ki zahteva (preglednica 18) (Jackson, 2009):

- *izgrajevanje trajnostne makroekonomije* – specifična polja, ki stabilnosti in socialne varnosti ne bodo gradila na trajni rasti in povečevanju materialnih in energetskih tokov;
- *zaščito zmogljivosti za socialno uspešnost, varnost* – nič več spodbujanja ljudi v materialno potrošništvo, ampak ustvarjanje osnov za trajnostno in polnokrvno življenje;
- *upoštevanje ekoloških oziroma okoljskih omejitev* – upoštevanje in vgraditev okoljskih omejitev (zmogljivosti) v delovanje gospodarstva in družbe, večje investicije v javni sektor za pospešen napredek države.

Preglednica 18: Gradniki trajnostnega gospodarstva brez rasti

1.1 Razvoj makro-ekonomskih zmogljivosti	<ul style="list-style-type: none"> • celostna prenova gospodarstva na osnovi načel trajnosti in sonaravnosti ter nosilnosti okolja • minimizacija rabe neobnovljivih virov energije in okoljsko sprejemljiva raba obnovljivih virov energije
1.2 Investicije v delovna mesta, imetje in infrastrukturo	<ul style="list-style-type: none"> • zaradi avtomatizacije in robotizacije nova delovna mesta v javnem sektorju (npr. v zdravstvu, skrbi za starejše), socialnem in regionalnem podjetništvu ter sonaravnem gospodarstvu • investicije v obnovljive vire energije, javni promet in javni prostor • energetska in nizkoogljična prenova zgradb • investicije v ohranjanje ekosistemov in njihovo zaščito • finančna pomoč zelenemu podjetništvu, čistim tehnologijam in učinkoviti rabi naravnih virov
1.3 Povečanje finančne in fiskalne preudarnosti	<ul style="list-style-type: none"> • ekosocialna reforma regulacijskih mehanizmov nacionalnih in mednarodnih finančnih trgov • povečanje javne kontrole oskrbe z denarjem in njegovega pretoka (zlasti v bankah) • spodbujanje domačega varčevanja, npr. s pomočjo zagotavljanja (zelenih) državnih in lokalnih obveznic • prekinitev brezvestnih in destabilizacijskih finančnih praks
1.4 Izboljšanje makroekonomskega računovodstva in kazalcev merjenja	<ul style="list-style-type: none"> • razvoj kazalcev gospodarskega blagostanja, ki odpravljajo slabosti BDP • kazalci blagostanja, ki vključujejo izgube blagostanja zaradi okoljske degradacije in izčrpavanja naravnih virov, izgube zaradi velike družbene neenakosti ter druge eksterne stroške
2.1 Delitev delovnega mesta in izboljšanje pogojev dela	<ul style="list-style-type: none"> • skrajšanje delovnega časa • večja časovna fleksibilnost v opravljanju dela (in več dela od doma)
2.2 Spopad s sistemsko neenakostjo	<ul style="list-style-type: none"> • progresivno obdavčevanje dohodkov, večja vloga »zelenih« davkov • izboljšanje dostopa do kakovostnega izobraževanja • izboljšanje lokalnega okolja na socialno problematičnih območjih
2.3 Merjenje napredka	<ul style="list-style-type: none"> • merjenje blagostanja s trajanjem zdravega življenja, izobrazbe, družbenega blagostanja
2.4 Krepitev človeškega in socialnega kapitala	<ul style="list-style-type: none"> • ustvarjanje odpornih lokalnih skupnosti, krepitev njihovih trajnostnih iniciativ • zaščita javnih storitev, širjenje in zaščita javnih prostorov • zmanjšanje geografske mobilnosti delovne sile • usposabljanje za zelena delovna mesta

2.5 Preobrat kulture potrošništva	<ul style="list-style-type: none"> • strožja zakonodaja za komercialne medije (prepoved oglaševanja za otroke) • zaščita potrošnikov, zlasti glede vprašanj o trajnosti proizvodov in poštenu trgovini
3.1 Uvedba jasnih omejitev glede virov in emisij	<ul style="list-style-type: none"> • nedvoumne omejitve količin rabe neobnovljivih virov • dosledno upoštevanje omejitev donosov pri rabi obnovljivih virov • določitev omejitev pri emisijah in odpadkih na prebivalca
3.2 Trajnostna fiskalna reforma	<ul style="list-style-type: none"> • premik od obdavčevanja dohodkov in ekonomskih dobrin k davčnim obremenitvam degradacije okolja in rabe naravnih virov (okoljski davki)
3.3 Uveljavljanje prenosa tehnologij in zaščite ekosistemov	<ul style="list-style-type: none"> • doseganje okoljsko sprejemljive rasti v državah v razvoju z rabo sodobnih tehnologij in njihovega nakupa s pomočjo delovanja sklada za globalne tehnologije za investicije v obnovljive vire energije, energetska učinkovitost, zmanjšanje emisij TGP in zaščito ekosistemov (sredstva iz odmere davkov na vire in na emisije uvoznikov)

Vir: po Jackson, 2009

Giorgos Kallis (2016, 108–111) navaja med drugim naslednje odgovore zagovornikov odrasti na kritike zagovornikov rasti:

Financiranje socialnega blagostanja in javnih storitev: v vsakem primeru je določena minimalna raven javnih finančnih sredstev neobhodna za ohranjanje dostojnih bolnic in šol, vendar tudi manj bogate države (Kostarika, Kuba) označuje kakovostno šolstvo in zdravstvo, z bogatimi državami pa je primerljiva visoka življenjska doba. Stroški za zdravstvo pogosto naraščajo tudi zaradi privatizacije bolnišnic, liberalizacije zdravstvenega zavarovanja, okoljskih in socialnih stroškov rasti itn.

Zmanjšanje neenakosti: po raziskavah Pikettyja (2014; 2015; 2019) večji del dohodkov (zlasti ob velikih krizah) konča v rokah kapitalistov.

Omogočanje zaposlovanja: zaradi dviga produktivnosti dela se tudi ob rasti proizvodnje izdelkov ne bodo ustvarjala nova delovna mesta, pravi ukrep za povečanje zaposlenosti je delitev delovnega mesta. Manjša uporaba fosilnih goriv bo sicer zmanjšala število delovnih mest, vendar bo raba obnovljivih virov energije hkrati odprla nova delovna mesta.

Zagotavljanje vojaške varnosti in geopolitične prednosti: v dolgem zgodovinskem obdobju je bilo tekmovanje med državami za teritorialno širjenje ključni motor rasti, rast je torej nujna za globalizirani in militarizirani kapitalizem. V modelih odrasti naj bi določene reforme glede blagostanja, davkov, prerazporeditve dohodkov, zaposlenosti in denarne politike lahko zagotovile dejansko stabilnost in varnost v svetu.

Družbena pravičnost in solidarnost sta po sonaravnosti druga in tretja vrednotna stranica ekosolidarizma, ki izhaja iz postavke, da že obstoječi skupni obseg globalnega materialnega blagostanja zadostuje za dostojno življenje vseh prebivalcev sveta.

Tehnološke in druge rešitve pa omogočajo, da se širše pojmovano blagostanje, zlasti revnejših skupin prebivalcev, bistveno poveča – brez vztrajanja na modelu stalne rasti in brez zmanjševanja blagostanja ekosistemov. Obenem bi bilo treba postopoma vpeljati mehanizme na državni ravni, ki bi zagotavljali pravičnejšo delitev ustvarjenega dohodka, katerega del bi moral biti namenjen za dostojne dohodke vseh zaposlenih, pa tudi za investicije, okoljske in socialne programe, za delovanje lokalne skupnosti, v kateri deluje podjetje.

Temeljni izhodišči ekosistemske in socialne države na skupnem polju doseganja »zmernega« blagostanja posameznika, skupnosti in hkratnega ohranjanja blagostanja ekosistemov sta:

Ustvarjanje dodane vrednosti mora obvezno potekati znotraj nosilnosti okolja – v bogatih državah s prekomerno porabo naravnih virov in obremenjevanjem okolja na prebivalca to pomeni, da je treba opustiti tradicionalni, tisočletja trajajoči koncept rasti.

Obseg ustvarjenih dohodkov neposredno vpliva na stopnjo socialne, preživitvene varnosti državljanov in jo dejansko tudi določa – temeljna naloga države je, da najprej sistemsko poskrbi za minimalno kakovost življenja in socialno varnost vseh državljanov, najprej mora torej poskrbeti za dostojno življenje najbolj socialno ogroženih skupin državljanov. S tega vidika je treba izhajati iz ključne usmeritve nove družbe: produkcija je zasnovana na zadovoljevanju (le) avtentičnih potreb – voda, hrana, obleka in stanovanje.

Temeljni vzrok množičnih mednarodnih migracij ni rast prebivalstva, temveč rast ekonomske neenakosti, revščina, vojne in podnebne spremembe. Množično, pogosto stihijsko odseljevanje in priseljevanje prinaša prevlado negativnih posledic tako za države izseljevanja kot priseljevanja. Razen globalnega uveljavljanja ene od oblik univerzalnega državljanskega preživitvenega minimuma v nadenarni, denarni ali kombinirani obliki je po mnenju pisca v ek-solidarizmu podobno pomembno globalno uveljavljanje koncepta polne zaposlenosti, kar pa je še zlasti izjemno zahtevna naloga v državah v razvoju. Zgolj z globalno solidarnostjo, sistemsko pomočjo bogatejših držav bo možno povečati število delovnih mest v državah v razvoju, saj je dvig materialnega blagostanja, zmanjšanje ekonomskih razlik med Severom in Jugom in podnebnih tveganj ključni mehanizem zmanjšanja dvoplastnih tveganj množičnih mednarodnih migracij v bogate države. *Ljudem je po mnenju odrastnika Liegeya in sodelavcev (2015, 120) treba omogočiti, da ostanejo na svoji zemlji in vseeno preživijo, zmanjšati je torej treba potrebe po odseljevanju.*

Giorgos Kallis (2015; 2018) predlaga deset ključnih predlogov politike odrasti nove leve, ki jih povezuje z drugimi vsebinsko podobnimi alternativnimi predlogi (preglednica 19).

Preglednica 19: Z vidika ekosolidarizma pomembni gradniki koncepta odrasti

Predlogi koncepta odrasti za novo levico (Kallis)	Predlogi volilnega programa za odrast (Latouche)
<ol style="list-style-type: none"> 1. revizija dolgov revnejših državljanov 2. delitev delovnega mesta in krajši delovni teden (32 ur) 3. temeljni in maksimalni dohodek 4. zelena davčna reforma 5. odprava podpor in javnih investicij za okoljsko degradacijske dejavnosti 6. podpora socialni in solidarnostni ekonomiji 7. socialna uporaba nezasedenih zgradb in hiš 8. zmanjšanje oglaševanja 9. določitev zgornjih okoljskih mej onesnaževanja 10. odprava BDP kot temeljnega kazalnika napredka 	<ol style="list-style-type: none"> 1. zmanjšanje ekološkega odtisa pod nosilnost okolja 2. uporaba ekoloških dajatev 3. realokacija dejavnosti 4. oživitvev tradicionalnega kmetijstva 5. skrajšanje delovnega časa in ustvarjanje delovnih mest 6. krepitev socialnega sodelovanja, prijateljstva 7. zmanjšanje porabe energije za faktor 4 8. visoka obdavčitev oglaševanja 9. uvedba moratorija za sporne tehnično-znanstvene inovacije 10. globalni davek na transnacionalne dobičke, globalni davek na premoženje, davek na CO2 in na visokoradioaktivne odpadke

Vir: Kallis, 2015; 2018

Nerevolucionarni, vendar radikalni evlucijski in demokratični transformaciji neoliberalnega kapitalizma v ekosocialni kapitalizem naj bi sledil ekosolidarizem (ali ekosocializem) kot zrela oblika demokratične ekosistemske družbene ureditve za 21. stoletje, zasnovan z naslednjimi podstatmi in gradniki (preglednica 20):

1. *Okoljsko-ekonomska trajnost* – »dovolj« namesto »vedno več«, zgornja meja porabe virov in obremenjevanja okolja na globalni, državni in osebni ravni (upoštevanje geografskih in drugih specifičnosti držav) – okoljska »kapica« kot zgornja meja porabe naravnih virov in obremenjevanja okolja na prebivalca; ekosistemsko odrastno gospodarstvo kot dolgoročno vzdržen podsistem planetarnega ekosistema, sonaravna, negavatna energetika z opustitvijo rabe fosilnih goriv in jedrske energije ter prehod na ekosistemsko pretehtano večjo rabo OVE, zmerne materialna blaginja za vse, visoka stopnja samooskrbe in samozadostnosti (voda, energija, hrana in temeljne potrebščine), osvoboditev pridelave hrane od nafte, uporabe nevarnih kemikalij in GSO, varovanje drugih zemeljskih vrst in bioloških pogojev eksistence prihodnjih generacij.
2. *Ekonomsko-socialna trajnost* – model polne zaposlenosti (npr. skrajšanje delovnega časa, delitev delovnega mesta, nova zelena in storitvena delovna mesta, finančno

prepoznavanje dela v gospodinjstvih, pri vzgoji otrok itn.), uvedba (denarnega) univerzalnega temeljnega dohodka (UTD) in/ali univerzalnih temeljnih storitev (BPN-UTS), uvedba najvišjega sprejemljivega dohodka (NSD) in zgornje meje premoženja; omejeno razmerje med minimalnim in maksimalnim dohodkom; brezplačno in javno zdravstvo in šolstvo, vsem dostopna kultura.

3. *Avtonomija, demokracija* – omejitev (ne pa ukinitve) obsega privatne lastnine in hkratno povečanje obsega javnega naravnega dobra in različnih oblik skupnostne lastnine (zaposlenih in lokalnih, mestnih, vaških, združnih skupnosti), socializacija in ekologizacija bank in njihov javni nadzor, premoženjsko in dohodkovno progresivni davčni sistem, vključno z večjo obdavčitvijo kapitala in obremenjevanja okolja ter globalno obdavčitvijo premoženja; ekonomska demokracija v podjetjih (solastništvo, soupravljanje in samoupravljanje ter decentralizacija odločanja); dualna predstavniška politična demokracija – volilna in s pomočjo reprezentativnega žreba, neposredna in participativna demokracija – večja uporaba referendumov in »preferendumov« (razvrstitev glasovalnih izbir po prioritetah – po določenem številu točk za posamezno izbiro), odprti državljanski forumi itn.

Preglednica 20: Podstati in gradniki ekosolidarizma

Polje ekosolidarizma	Prevladujoča značilnost podstati in gradnikov ekosolidarizma
Geografsko okolje, ekosistemi	<ul style="list-style-type: none"> • zmanjšanje vseh globalnih okoljskih pritiskov pod nosilnost planetarnega ekosistema • zgornja meja globalne porabe naravnih virov in globalnega ter lokalnega obremenjevanja okolja – ekološki odtis na prebivalca pod 1 gha • izpusti toplogrednih plinov znotraj samočistilne zmogljivosti svetovnega ozračja – pod 0,5 tone na prebivalca • opustitev zlasti proizvodnje plastike in proizvodnje visokoradioaktivnih odpadkov kot neetičnih okoljskih bremen za številne prihodnje generacije • radikalno zmanjšanje antropogenega izumiranja vrst – naravovarstvena zaščita vseh bioloških »vročih točk« planetarnega ekosistema in ključnih ekosistemskih storitev, uvrstitev vsaj 20–30 % površine kopnega in morja v kategorijo zavarovanih območij, ključni sistemski ukrepi varovanja ekosistemov tudi izven zavarovanih območij • sistemsko, preventivno zasnovano zmanjševanje zdravstvenih tveganj prenosa bakterij, virusov z divjih vrst na domače vrste in človeško vrsto z omejevanjem posegov v naravne habitate drugih vrst

Polje ekosolidarizma	Prevladujoča značilnost podstati in gradnikov ekosolidarizma
Samooskrba	<ul style="list-style-type: none"> • najvišja možna, ekosistemsko sprejemljiva regionalna in državna samooskrba z ekološko pridelanimi kmetijskimi pridelki, krajšanje kmetijskih oskrbnih verig, prednostna pridelava rastlinske hrane, bistveno zmanjšanje živinoreje (in porabe mesa) s popolno opustitvijo velikih živalskih farm in industrijskega, kemiziranega kmetijstva • praktično 100-% oskrba z domačimi OVE in čim večja energetska samozadostnost ter varna stopnja domače proizvodnje temeljnih življenjskih potrebščin • povečanje domače proizvodnje zaščitnih sredstev in zdravstvenih zmogljivosti za uspešno ukrepanje ob obsežnejših epidemijah in drugih naravnih ter antropogenih nesrečah
Ekonomija (gospodarstvo)	<ul style="list-style-type: none"> • popolna opustitev koncepta (količinske) gospodarske rasti v vseh dejavnostih in opustitev proizvodnje ter potrošnje vseh luksuznih in škodljivih izdelkov; vsesplošno uveljavljanje odrasti v gospodarstvu in storitvah • zakonsko obvezujoči mehanizmi krožne, praktično brezodpadkovne proizvodnje v vseh podjetjih • okrepljena vloga trajnostnih sonaravnih regionalnih gospodarstev na osnovi regionalnih razvojnih potencialov • negativna energetika z decentralizirano, sonaravno proizvodnjo energije s pomočjo domačih obnovljivih virov energije • prioriteta ekosistemskega, ekosocialnega in družbeno odgovornega načrtovanja in izvajanja proizvodnje ter vse bolj podrejena vloga tržnih mehanizmov, dvig skupne blaginje kot ključnega kazalnika večplastno zasnovane uspešnosti podjetja • vgrajevanje vseh zunanjih in medgeneracijskih stroškov v ceno proizvoda in storitev v vseh državah • upoštevanje globalno enotnih okoljskih in socialnih standardov v delovnem okolju vseh držav, ki sodelujejo v mednarodni trgovini
Lastnina	<ul style="list-style-type: none"> • zmanjšan obseg in vloga privatne lastnine proizvodnih sredstev zlasti na račun povečevanja skupnostnega, združniškega lastništva, solastništva zaposlenih, omejena vloga državne lastnine (ključnih infrastrukturnih sistemov in bank, zavarovalnic) • poudarjena progresivna obdavčitev privatne lastnine in zakonsko določena uravnoteženost opravljanja ekonomske, socialne, medgeneracijske, ekosistemske funkcije vseh oblik lastnine • povečanje skupnega javnega dobra, praviloma zgolj javna mreža zdravstva in šolstva, vsem dostopne, praviloma brezplačne kulturne storitve • demokratično določena zgornja meja posedovanja premoženja

Polje ekosolidarizma	Prevladujoča značilnost podstati in gradnikov ekosolidarizma
Zaposlenost	<ul style="list-style-type: none"> • garantirana zaposlitev po šolanju, država kot zadnja zaposlovalka (krajšanje delovnega časa, delitev delovnega mesta, zelena delovna mesta, širjenje pojmovanja plačanega dela itn.) • odprava vseh nestalnih (prekarnih) oblik zaposlitve • zmanjševanje razmerja med najvišjo in najnižjo plačo (10 : 1 ali 5–6 : 1)
Davčni sistem	<ul style="list-style-type: none"> • višja skupna davčna obremenitev, praviloma v višini okoli 50 % BDP • progresivni davčni sistem (npr. progresivno obdavčenje dohodkov in kapitala) • bistveno okrepljena vloga neposrednih davkov in zelenih davkov za podjetja in gospodinjstva (poraba primarnih naravnih virov, energije, obremenjevanje okolja) in manjše obdavčenje dela, dohodkov • uvedba koncepta celostnega obdavčenja premoženja, davka na dediščino, občutnejše obdavčenje velikih korporacij, finančnih špekulacij in transakcij • ukinitvev delovanja davčnih oaz in postopno globalno snovanje pravičnejšega davčnega sistema (npr. globalno poenotena ureditev intelektualne lastnine in »obdavčenja« robotov v proizvodnji)
Zdravstvo	<ul style="list-style-type: none"> • univerzalna, brezplačna zdravstvena oskrba v sistemu kakovostnega javnega zdravstva z zelo omejenim obsegom privatnega zdravstva • enak dostop do kakovostnih zdravstvenih storitev za vse prebivalce in geografska območja • prednost preventivnih zdravstvenih politik in ukrepov pred kurativnimi ukrepi • priznavanje alternativnih vrst medicine • omejitev in javni nadzor ali prepoved laboratorijskih poskusov na živalih
Izobraževanje, šport	<ul style="list-style-type: none"> • zagotovljeno brezplačno izobraževanje na vseh ravneh (vključno z univerzitetnim šolanjem) • kakovostno in vsem dostopno javno šolstvo, zelo omejen obseg in vloga privatnega šolstva (državno financiranje osnovnega izobraževalnega programa, omejitev šolnin) • izobraževanje in vzgoja za trajnostno, sonaravno življenje, mehanizmi za pridobivanje večin ustvarjalnega dela, družbene kritičnosti, medgeneracijske enakosti, medsebojne strpnosti, sobivanja in sočutja do soljudi in drugih zemeljskih vrst • okrepljena državna podpora in brezplačen dostop do objektov množične rekreacije in ljubiteljskega športa, zgornje meje dohodkov profesionalnih športnikov, državna garancija primerne zaposlitve zaslužnim športnikom po koncu športne kariere • radikalna prenova, omejitev tistih športnih disciplin, pri katerih prihaja do namernega povzročanja bolečine nasprotniku, velikih ekosistemskih pritiskov in bolečin »športnih« živali

Polje ekosolidarizma	Prevladujoča značilnost podstati in gradnikov ekosolidarizma
Varnost (globalna, človekova)	<ul style="list-style-type: none"> • odprava ključnih vojaških, ekonomskih, socialnih in okoljsko-podnebnih globalnih groženj ter hkrati večje pristojnosti in mehanizmi za mirovniško, civilnozaščitno in vojaško mednarodno posredovanje z mirovnimi silami OZN kot edino dovoljeno obliko mednarodnega preventivnega in kurativnega vojaškega posredovanja • na globalni ravni (OZN) sprejeta obveza vseh držav članic za dogovorjen obseg zmanjšanja vojaških proračunov držav sveta, npr. za šestino do leta 2030 in sprejetje obveze za čimprejšnje doseganje popolne demilitarizacije • stabilizacija števila prebivalcev v razvitih državah z dvigom rodnosti domačega prebivalstva (na okoli 1,8 otroka na žensko) in povečevanjem organiziranega doseljavanja in sistemske integracije priseljenih, pomoč državam v razvoju za ustvarjanje družbeno-ekonomskih pogojev za postopno stabilizacijo prebivalstva • v okviru prenovljenega OZN sistemska razvojno-okoljska (podnebna) pomoč (sklad pod okriljem OZN) za dvig blagostanja in prilagodljivosti na podnebne spremembe držav v razvoju v višini vsaj 1 % BDP (plačnik v sklad OZN – bogatejše države) • sistemska uvedba novih družbenih mehanizmov za univerzalno zagotavljanje minimalne socialne varnosti posameznika, gospodinjstva: obvezna uvedba ene od oblik univerzalnega državljanskega preživitvenega minimuma v nedenarni, denarni ali kombinirani obliki (npr. univerzalni temeljni dohodek (UTD) in/ ali univerzalne temeljne storitve (UTS) z brezplačnim dostopom do določenega obsega temeljnih dobrin in storitev)
Demokracija	<ul style="list-style-type: none"> • <i>ekonomska demokracija</i>: okrepljen obseg skupnostne lastnine (kooperativ, zadrug, vaških in lokalnih skupnosti) in lastnine zaposlenih in s tem povezana njihova okrepljena soodločevalska vloga, okrepljeni mehanizmi soupravljanja in samoupravljanja • <i>teritorialna demokracija (lokalna in regionalna samouprava)</i>: uvedba in razvoj odločevalsko enakopravne dvopredstavniške demokracije izvoljenih in izžrebanih političnih predstavnikov ljudstva – občinski (pokrajinski) sveti in občinske (pokrajinske) skupščine • <i>uvajanje dvopredstavniške demokracije na državni ravni</i>: postopno uvajanje dvopredstavniške demokracije izvoljenih in tudi izžrebanih političnih predstavnikov ljudstva v dvodomni državni parlament – državni zbor ali svet (izvoljeni profesionalni politični predstavniki) in državljanska skupščina (izžrebanji neprofesionalni politični predstavniki) <ul style="list-style-type: none"> a) izvoljeni profesionalni predstavniki za obdobje šestih let in z največ 2-kratnim zaporednim mandatom, možnost odpoklica b) izžrebanji neprofesionalni politični predstavniki s krajšim, dvoletnim mandatom in nekajkratnim letnim sklicem za sprejemanje odločitev • <i>uvajanje globalne (kozmpolitske) demokracije</i>: prvi dom OZN – generalna skupščina držav članic; uvajanje drugega doma OZN – skupščina državljanov sveta, ukinitve varnostnega sveta in ustanavljanje svetovne vlade

Koncept odrasti (in ekonomije skupne blaginje) je v tem trenutku najbolj celostno izdelan načrt tako za zrelo obliko ekosistemske družbene ureditve (po prehodnem obdobju ekোসocialnega kapitalizma), torej ekosolidarizma, kot za vrsto podstati in gradnikov demokratičnega ekološkega socializma (ekosocializma) kot globinske inačice oziroma faze ekosistemske družbene ureditve. Uvršča se torej v skupino demokratičnih konceptov radikalnejše ekološko-družbene prenovе, ki je v obdobju rasti in njenega preseganja nosilnosti planeta eksistenčno in prednostno nujna tako za zmanjšanje antropogenih snovno-energetskih pretokov kot za pravično, solidarno porazdelitev materialnih dobrin. Zato je udejanjanje koncepta odrasti ne le ekosistemsko nujen, temveč tudi etično, socialno in medgeneracijsko zaželen, vendar znotraj kapitalizma zaradi njegovih strukturnih gradnikov po mnenju pisca tako rekoč neuresničljiv scenarij. Demokratično, nenasilno in celostno zasnovan premik h konceptu odrasti ne pomeni zgolj tehnološko možnega bistvenega zmanjšanja snovno-energetskih tokov (zmanjšanje entropije), družbenega metabolizma v gospodarstvu in celotni družbi, temveč tudi drugačno razdelitev dobrin in lastnine, drugačno hierarhijo vrednot, življenjskih ciljev. Zlasti s ključno premiso »dovolj« na gospodarsko-potrošniškem polju pa odrast prinaša zahtevo premika k resnični ekološki trajnosti ter k naprednim, medgeneracijsko in medvrstno odgovornim družbenim spremembam. Decentralizacijski in negavatni koncept odrasti je tradicionalni rasti in centralizaciji nasprotna strategija za zmanjšanje pritiskov na okolje, je strategija za zmanjšanje neenakosti (načelo »kapice in delitve«) in militarizacije, strategija in akcijski načrt za povečanje splošnega blagostanja, družbene blaginje ljudi – znotraj nosilnosti okolja.

Vizije, utopije in njihovi načini uresničevanja so v 20. stoletju po mnenju pisca dobili zlovešč sloves. Vizija socializma je z udejanjenjem avtoritarnega in protiekološkega koncepta državnega socializma upravičeno doživela klavrni zgodovinski polom, saj je bila v nasprotju z vrednotami utopičnega socializma, pa tudi z vizijo etičnega socializma, kot ga je označil vizionarski slovenski pesnik Srečko Kosovel. Prav tako svoje avtoritarne, protiekološke, nesolidarne in militaristične podstati ter gradnike razgalja koncept neoliberalnega kapitalizma.

Giorgos Kallis (2016, 117) koncept odrasti označuje kot odprto in realno vizijo drugačnega sveta, ki jo lahko uresničijo temu primerne politike in akcije ljudstva, zato v ospredje postavlja načelo neposredne demokracije, delovanje ljudskih skupščin od lokalne do regionalne in državne ravni, ki naj bi dopolnile obstoječa politična telesa zastopnikov ljudstva (volitve političnih predstavnikov) ali pa jih celo popolnoma zamenjale. Kot uporaben zgodovinski zgled neposredne demokracije navaja atensko demokracijo, zasnovano na imenovanju, izboru predstavnikov ljudstva s pomočjo žreba in njihovi rotaciji. *Na mestu je njegovo javno opozorilo: uveljavljanje družbe odrasti mora biti demokratično, saj v obratnem primeru lahko nujnost zmanjšanja potrošnje vodi v ekološko avtoritarno družbo (Kallis, 2016, 119).*

Vizija odrasti kot pomembnega torišča tako ekolidarizma kot ekosocializma je primer radikalne družbene preobrazbe, ki vodi k bistvenemu zmanjšanju pretokov v družbi, gospodarstvu. Odrast je preživitveno nujna, saj trajno nadaljevanje rasti prinaša prestopanje zgornjih planetarnih omejitve z nepredvidljivimi in skrajno nezaželenimi posledicami. Po mnenju Kallisa (2016, 187) pa odrast ni le ekološko nujna, temveč tudi družbeno, socialno zaželena, saj rast poganja izkoriščanje in premeščanje stroškov. Zasedovanje, dejansko brezobzirna gonja za trajno rastjo je ključna ovira za doseganje bolj enake družbe, ki bi živela v kreativnem ravnovesju z okoljem. Glede na temeljne značilnosti delovanja kapitalizma Kallis (2016, 187) sodi, da le-ta verjetno ne omogoča doseganja absolutnega in vsesplošnega odmika od modela rasti, do udejanjanja odrasti naj bi po njegovem mnenju v vsakem primeru slej ko prej prišlo, načrtovano ali pa kot nesreča, razdejanje. Pametna civilizacija bi storila vse, da bodo »poučne« vloge pedagogik katastrof, kot je bila leta 2020 pandemija covid-19 in leta 2022 vojna v Ukrajini, zgolj destruktivne zgodovinske epizode.

Sodobne evropske inačice »novega zelenega dogovora« po mnenju Mastinija in sodelavcev (2021) predstavljajo tudi začetek uveljavljanja sicer selektivne odrasti znotraj tradicionalne, tržno zasnovane politike. Upravičeno se namreč končno le izpostavlja pomembna vloga javnih investicij za financiranje energetskega prehoda, pomen trajnostnih industrijskih politik za razogljičenje gospodarstva, socializacija oziroma podružbljenje v energetske sektorju, (ponovno) širjenje države blagostanja z večjo socialno zaščito državljanov, uvajanje koncepta garancije delovnega mesta v nekdanjih premogovnih območjih itn. Pisec pa ostaja v določeni meri previden do energetske-podnebno selektivno zastavljenega »evropskega zelenega dogovora«, saj številne druge okoljske, lastniške, finančne, politične in vojaške podstatki obstoječega kapitalizma pušča »ob strani«.

Globinski zeleni razvojni načrti bi morali biti v sozvočju s ključnimi izhodišči koncepta odrasti, s središčno nalogo: zmanjšanje snovno-energetskih tokov kot temelj za doseganje hitrega razogljičenja gospodarstva, novi zeleni dogovor bi bilo torej treba udejanjati brez rasti (Mastini in drugi, 2021). Zato je potrebna kritična drža do še vedno temeljne predpostavke novega evropskega zelenega dogovora, da je rast BDP nujna, temelj tudi za načrtovano ekološko-podnebno prenovu. Evropski zeleni dogovor oziroma načrt postavlja v središče uveljavljanje »trajnostne«, »vključujoče« rasti, pod vplivom posledic pandemije covid-19 tudi »prožne« rasti, ki pa je še vedno – rast na omejenem planetu. Resnično sonaravni, »pravi« novi zeleni načrt ne bi smel biti odvisen od rasti BDP, namesto tega naj bi aktiviral finančne vire z relokacijo javnih izdatkov, najprej z okoljsko in socialno pravičnejšim davčnim sistemom. Alarmančne okoljsko-podnebne razmere nam ne »dovoljujejo«, da bi pasivno čakali na – konec kapitalizma. Nekateri odrastniki torej najprej predlagajo takojšnje mehanizme in ukrepe za doseganje stabilizacije podnebja (radikalno zmanjšanje izpustov toplogrednih plinov) ter doseganje blagostanja in večje socialne enakosti – najprej znotraj preoblikovanega kapitalizma. Ekolidarizem torej

ključno označujeta procesen, radikalen troplastni reformni ekološko-družbeni prehod (demokratski »revolucionarni reformizem«) in udejanjanje zrele oblike ekosistemske družbene ureditve, ki naj bi sledila ekosocialnemu kapitalizmu:

- od rasti k odrasti, od netrajnosti k trajnosti, vzdržnosti (»dovolj«) in sonaravnosti, od trga k načrtovanju – znotraj omejitev okolja;
- od neenakosti (tekmovalnosti) k njenemu radikalnemu zmanjševanju in zagotavljanju človeka vrednega blagostanja za vse ljudi s pomočjo demokratične, pravične in solidarnostne prerazporeditve bogastva in ustvarjene vrednosti – od kapitala k delu;
- od odvisnosti k avtonomiji, aktivni, sodelovalni in »soodločevalski« demokraciji, k bistveno večji človekovi in globalni varnosti.

Ekosolidarizem ne bo mogel uresničiti temeljnih okoljskih, socialnih in medgeneracijskih ciljev brez omejitev privatne lastnine in večjega obsega javnega dobra, brez omejitev v rabi prostora in potrošnji naravnih virov, radikalne ekologizacije mest in gospodarstva, agroekologije kmetijstva, trajnostne mobilnosti in energetike, javnega šolstva in zdravstva, dostopne kulture, odgovorne znanosti, pospešenega razoroževanja, brez pravične delitve dobrin in storitev, temeljnega dohodka/storitev ter maksimalnega dohodka in premoženja, delitve delovnega mesta itn. Dostojna blaginja vseh ljudi, pa tudi ekosistemov, torej odprava izčrpavanja okolja, sta ključna cilja ekosolidarizma. Ekološko-družbeni prelom s kapitalizmom in vsemi preteklimi in sedanjimi oblikami trajne rasti (»ekonomistični totalitarizem«) ter neomejeno svobodo kopičenja premoženja, umetnim ustvarjanjem »potreb« in neomejenim trošenjem je za omejene zmogljivosti planeta edina preživitvena in medgeneracijsko pravična alternativa, uresničljiva zgolj v solidarni, sočutni skupnosti človeške vrste in ob spoštovanju pravic drugih zemeljskih vrst. To pomeni, da se solidarnost kot »pranačelo« ekosolidarizma uveljavlja na globalni in lokalni ravni (v nekaterih državah in regijah pospešeno, drugje postopoma), znotraj- in medgeneracijsko ter medvrstno, torej kot demokratični in ekohumanistični civilizacijski projekt bratstva, sestrstva človeške vrste. Na planetu je namreč že v tem trenutku toliko bogastva, da se lahko zagotovi primerno, zmerno materialno blagostanje za vse prebivalce sveta.

Ekosolidarizem (ekološki in socialni solidarizem) razen demokratizacije demokracije in kulture miru in nenasilja (postopna, a vztrajna demilitarizacija) temeljno vključuje tako odraslo ekosistemsko-gospodarsko kot ekonomsko-socialno stranico, torej korenito prerazporeditev dohodkov in bogastva. Sistemsko solidarnostno je treba najprej doseči minimalno in dostojno socialno varnost za vse prebivalke in prebivalce.

»Današnja utopija bo jutrišnja realnost« (Liegey in drugi, 2015, 121).

6 Demokratični ekosocializem – globinska ekosistemska družbena ureditev

6.1 Ekosistemska in družbena razpotja

V več kot 200-letnem obdobju kapitalizma, zlasti pa v obdobju od srede 20. stoletja naprej se je bistveno izboljšalo materialno blagostanje večini prebivalcev po svetu, podaljšalo se je trajanje življenja, izboljšala splošna kakovost življenja, dostop do življenjsko potrebnih dobrin in storitev. Zadnjih nekaj desetletij kapitalizem, zasnovan na konceptu stalne (količinske) ekonomske rasti in s tem povezane akumulacije kapitala in dobička (na osnovi strukturnih »poceni predpogojev«: delovna sila, hrana, energija in surovine), vse bolj spremljajo globalni »jezdci apokalipse«: dramatično povečevanje družbene neenakosti, vse večja okoljsko-podnebna kriza in vse večje neravnovesje med »realno« in finančno ekonomijo z neverjetno visokimi privatnimi ter javnimi dolgovi (Buechs in Koch, 2017, 21).

V zadnjih desetletjih se je zelo povečalo protislovje med kapitalom in delom (fizično in umsko delo) z naraščajočo, groteskno ekonomsko in geografsko neenakostjo. Prav tako je po letu 1970 protislovje med človekom in naravo postalo globalni problem, in sicer z naraščajočo planetarno antropogeno degradacijo okolja v smeri spodkopavanja bioloških temeljev preživetja vseh zemeljskih vrst. *Človeška vrsta je v obdobju kapitalizma postala temeljna preoblikovalka planeta, zato je upravičeno, da se obdobje zadnjih dveh stoletij geološke zgodovine imenuje – antropocen. Dvoplastno, večje ali manjše izkoriščanje sočloveka in narave je skupna rezultanta protislovij kapitalizma trajne rasti.* Kapitalizem je dobesedno pometel z uvodoma civilizacijsko obetavnim poskusom novega družbenega reda, imenovanega socializem (komunizem), ki pa svojih podstati in gradnikov v praksi ni gradil na humanističnih in demokratičnih temeljih, ni spoštoval človekovih pravic in svoboščin, obenem pa je ohranil kapitalistični model rasti, celo več, še pospešil je ekosistemsko destruktivno logiko trajne gospodarske rasti s parolo – dohiteti in prehiteti kapitalizem.

Revščina, povečevanje ekonomskih, socialnih in regionalnih razlik, brezposelnost, vojaški spopadi in pospešena militarizacija sveta (zlasti po s strani varnostnega sveta OZN neodobrenih vojaških posredovanjih Nata v Iraku, nekdanji Jugoslaviji in Afganistanu ter po invaziji Putinove Rusije na Ukrajino), begunska kriza, nasilne akcije držav za nadzor nad strateškimi naravnimi viri, podnebne spremembe, degradacija okolja, hitro zmanjševanje biotske in pokrajinske raznovrstnosti in drugih ekosistemskih storitev ter pandemije so ključni globalni problemi na začetku 21. stoletja. Obstoječi družbeno-ekonomski sistem jih zaradi strukturnih potez po mnenju pisca ni sposoben rešiti, zato sodobna civilizacija »potrebuje« družbeno in ekosistemsko, ekološko alternativo, ki naj evlucijsko pospešeno in nenasilno zasnovano čim prej preseže tudi obzorja kapitalizma in seveda domet propadlega modela državnega, »realnega socializma«. Dejstvo je, da npr. vse večji prepad med revno večino in neizmerno bogato manjšino, revščina in okoljska degradacija niso obrobne kapitalistične anomalije, temveč njegove ključne strukturne značilnosti.

Smo na pomembnem ekosistemskem in družbenem civilizacijskem razpotju, napovedi o prihodnosti človeštva so različne in negotove. Tako naj bi po *napovedih Immanuela Wallersteina svetovni kapitalistični sistem do okoli leta 2050 ostal v globoki strukturni krizi, nato pa lahko pričakujemo rojstvo novega zgodovinskega sistema, ki bo boljši ali pa slabši od sedanjega, odvisno od moralne izbire in angažmaja* (Popović, 1999, 147, 148). Vendar vsakič, ko kak politični projekt ubere radikalno pot, se po mnenju Žižka (2004, 149) pojavi neizbežno izsiljevanje: »Ti cilji so sami po sebi seveda zaželeni; toda če storimo vse to, nas bo mednarodni kapital bojkotiral, stopnja rasti bo padla in tako dalje.« Zato je treba podreti trdno oviro, kvalitetni skok se bo zgodil, ko bomo kvantiteto razširili od lokalnih skupnosti na širše družbene kroge, tvegati bo treba organizacijo vedno širših družbenih krogov. Po njegovem mnenju bo treba opustiti visoko stopnjo rasti, katere učinke na družbeno (in »ekološko« – opomba pisca) telo je bilo v glavnem čutiti v obliki novih vrst revščine in razlastitev. Postavlja se vprašanje celo negativne rasti, ki bi za širši sloj ljudi pomenila kvalitativno boljši, ampak ne (količinsko) višji življenjski standard. To bi dejansko pomenilo pravo alternativo, torej izstop iz položaja neposrednega sprejemanja globalizacije svobodnega trga, odstop od magične, toda nemogoče formule, ki naj bi združila globalizacijo z družbeno solidarnostjo (Žižek, 2004, 150).

Žižek (2004, 170) »izziva« levičarje, ki naj bi se po njegovi sodbi umaknili v moralni racionalistični diskurz, s ključnim skupnim vprašanjem: kaj konkretno bi bila nova levičarska vizija po svoji vsebini in kje je torej boljša levičarska rešitev za našo sedanjo zagato? Postmoderna levica si torej mora zastaviti očitno težavno vprašanje o dejanski alternativni, v času, ko se vzpon globalnega kapitalizma kaže kot takšna usoda, zoper katero se ni moč boriti – bodisi se ji prilagodimo ali pa nismo več v koraku z zgodovino in smo uničeni (Žižek, 2004, 149).

Nova vizija in njej sledeča družbeno-ekonomska in ekosistemsko praksa za 21. stoletje mora po mnenju pisca v vsakem primeru hkrati poiskati uspešnejše poti za razreševanje dveh temeljnih, medsebojno povezanih protislovij sodobnega globalnega, v

zasnovi še vedno prevladujočega neoliberalnega kapitalizma. Številnim tradicionalnim, zlasti razredno zasnovanim (socialističnim) zahtevam za razreševanje protislovij med kapitalom in delom je namreč v 21. stoletju neobhodno treba dodati okoljske zahteve (Cato, 2011, 101). *Okoljski problemi (protislovje med kapitalom in naravo) so torej konec 20. stoletja postali ob klasičnih razrednih razlikah (med lastniki proizvodjalnih sredstev, kapitala in delavskim razredom) v obliki družbene neenakosti druga temeljna rezultanta protislovij kapitalizma, ki zahteva prednostno reševanje.* Družbeno-ekosistemska protislovja 21. stoletja zahtevajo upoštevanje medgeneracijske enakosti (pravičnosti) zlasti glede temeljnih bioloških življenjskih pogojev ter s tem povezanega vgrajevanja odgovornosti človeške vrste tudi do drugih zemeljskih vrst (ohranjanje biotske raznovrstnosti).

Idealizirani povratek v predkapitalistično, predindustrijsko stanje (»vrnitev v naravo«) je nemogoč in obsojen na neuspeh, zato je ključno vprašanje, ali je kapitalizem sploh mogoče izboljšati, ga narediti bolj humanega, hkrati pa znosnega tudi za naravo. Ali pa ga je mogoče »popraviti« samo tako, da ga odpravimo? Po mnenju novinarja Janka Lorencija (2018a) se odgovor zaradi notranje logike kapitalizma nagiba k njegovi odpravi. Morda bi bilo mogoče kapitalizem deloma zmehčati, npr. zmanjšati neenakost, kar se je v obdobju socialne države 20. stoletja že zgodilo. Ampak nepopravljivost se kaže tudi v dejstvu, da se je družbena moč vztrajno selila h kapitalu, zato je vse bolj na udaru skupno dobro (tudi okolje), dostopnost do javnih storitev, kar je odločilno za dostojno in spodobno življenje »navadnih« ljudi. Premoženje, bogastvo, proizvodjalne sile in korporacije ter s tem povezana politična moč so vse bolj v rokah maloštevilnih, tudi tukaj samoomejevanje seveda ne deluje. Kapitalizem se zdi nepopravljiv tudi glede vprašanja rasti, ki mu je imanentna in hkrati tesno povezana z njegovo nesposobnostjo za (samo)omejevanje proizvodnje in potrošnje, pritiskov na okolje. Težava je tudi v tem, da bi kljub blaženju ostal dominanten in se zaradi svoje notranje logike (dobiček, nenehna rast) slej ko prej znova povampiril (Lorenci, 2018a).

Opozoriti velja na naslednje opozorilo Galimbertija (2015, 386), da pospešen tehnološki razvoj ne dopušča, da bi preobrazbo prepustili tisočletnim ciklom antropoloških mutacij. Nujno je, da politika prevzame svojo (morda zadnjo) nalogo, predno ji tehnika odvzame vso veljavo in jo iztisne iz zgodovine: vzpostavitev *svetovne skupnosti*. Vendar pa se mu zdi takšna vizija utrditve še svetlobna leta oddaljena. Žižek (2017, 37) opozarja, da je treba v današnjih razmerah, ko je orožje za množično uničevanje vsem dosegljivo, nujno preprečiti divjo spontanost družbenih sprememb, redefinirati nacionalno suverenost in iznajti nove ravni globalnega sodelovanja, npr. pri izzivih pričakovanih in obsežnih, tudi medcelinskih selitev zaradi podnebnih sprememb.

Človeštvo je prišlo do tiste točke v razvoju, ko enostavno ni več mogoče ločiti okoljskih in družbenih problemov na lokalni in globalni ravni, prav tako pa ni mogoče iskanje ločenih odgovorov za njihovo reševanje. Glede na ranljivo okolje in ranljivo družbo smo prišli torej do civilizacijske krizne točke. *Strukturna nesposobnost kapitalizma, da vzpostavi trdne, medgeneracijsko in medvrstno pravične temelje za socialno in ekološko civilizacijo in*

državo 21. stoletja trajnostnega sonaravnega razvoja, zahteva njegovo temeljito, vendar demokratično preobrazbo in čim prej tudi njegovo odpravo. Udejanjanje krilatice »kapitalizem nima alternative«, npr. nadaljevanje njegovega razvojnega modela rasti, zasnovanega na izkoriščanju sočloveka in narave tudi v prvi polovici 21. stoletja, praktično pomeni, da človeška vrsta in celotna biosfera nimata prihodnosti. Zamenjava, odprava kapitalizma pa se lahko zgodi z revolucijo in nasiljem ali pa po demokratični, mirni, nenasilni in reformni poti, torej na način družbeno demokratičnega večinskega soglasja.

6.2 Komunistični in socialistični zgodovinski nahrbtnik

»Komunizem ljubezni odmeva iz vseh naukov Jezusove vere in večno nihalo pravičnosti v silovitih taktih razbija vsako sled oderuštva in zatiranja.«

Janez Evangelist Krek, 1901

6.2.1 Komunistični in socialistični teoretski zgodovinski nahrbtnik

Človeška družba 21. stoletja za rešitev ključnih protislovij potrebuje družbeni in hkrati ekološki preobrat. Etične podmene in strukturne značilnosti kapitalizma temeljitega družbeno-ekološkega zasuka ne omogočajo (Kirn, 2012). Alternativa kapitalizmu mora prinesiti več demokratičnosti, več socialne varnosti, večje spoštovanje človekovih pravic, več družbene pravičnosti in enakopravnosti, več vpliva ljudi na skupne družbene zadeve, večjo kvaliteto okolja (Kirn, 2004, 292). S teoretičnega vidika je za dograjevanje demokratične socialistične alternative prve polovice 21. stoletja pomembna dediščina utopičnega socializma, marksizma (marksističnega socializma), krščanskega socializma, anarhizma, pa tudi ekomarksizma in ekofeminizma.

Vse utopije imajo nekaj skupnega: egalitarizem v težnjah po pravičnosti in enakosti, pa tudi nezmožnost, da bi se ta egalitarizem uresničil (Brglez, 1979, 13). Politični filozof Etienne Balibar (2007, 109) povzema, da nekateri vidijo komunizem kot idejo ali ideologijo, ki sama zaseda skoraj ves prostor utopije. Sodi, da sega v srednjeveško misel, morda kot odločilni dejavnik prve modernizacije krščanske teologije in politike, v filozofijo revščine (ne pa bede) kot pogoj za pravico v svetu in odrešitev skupnosti, kakršno je v 13. in 14. stoletju razvijalo (in poskusilo izvajati) radikalno krilo frančiškanov, ki je med drugim nasprotovalo absolutizaciji privatne lastnine.

»Zgodnji socializem« oziroma t. i. utopični socializem so njegovi snovalci razumeli kot uresničevanje krščanskih evangelijskih idealov (nesebičnosti, solidarnosti) in/ali idealov novodobnega humanizma, prosvetljenstva, angleške, ameriške in francoske revolucije (razum, svoboda, bratstvo, enakost), zlasti njihovih radikalnih plebejskih kril (levellerji, Babeuf). Po mnenju Kerševana (1996) jim je bilo bolj ali manj skupno prepričanje, da politična svoboda in pravna enakost, ki ju je razglašala francoska revolucija (1789), zahtevata tudi

(večjo) ekonomsko enakost in socialno pravičnost, spodbudo in vzore pa so videli tudi v skupni lastnini in bratstvu prvih krščanskih skupnosti. Ampak francoska revolucija dejansko ni bila »prava« revolucija, saj je osvobodila zgolj en družbeni sloj, torej meščane, ni pa problematizirala kapitalistične politične forme in izkoriščevalskega državnega aparata (Horvat, 2010, 115). Kljub temu je propagirala dve revolucionarni ideji, in sicer, da politična sprememba ni nič izjemnega ali nenavadnega in da pravica države do avtonomnega odločanja na svojem območju pripada – ljudstvu (Wallerstein, 2006, 8).

Utopični socializem izvorno izhaja iz koncepta Utopije Thomasa Mora, Marko Uršič (2015, 195) sodi, da je pravzaprav pri Moru prisoten osnovni politični program poznejših komunistov, vse od Marxa do Kardelja. Leta 1516 ja takratni angleški minister Thomas More do najmanjših podrobnosti opisal srečno družbo, egalitarno sistemsko ureditev, idealno državo na otoku, imenovanem Utopija, »in s tem dotlej nepojmljivo družbeno ureditev napravil verjetno in prav kmalu zaželeno« (Dilas-Rocherieu, 2004, 9). Morova humanistična vizija pravične družbe je Utopija kot otok država (vpliv Platonove *Države* in Avguštinove *Božje države*), kjer ni denarja in ni privatne lastnine, njegov otok je prostor ravnotežja med podeželjem in mesti, kjer enakopravnost (vsi naj bi delali) in pravičnost predstavljata glavni etični načeli. Tako tudi v mestih Utopije naj ne bi bilo privatne lastnine, celo stanovanja oziroma hiše naj bi se s pomočjo žreba menjale vsakih deset let, ljudje pa naj bi živeli v skupnostih udobno in zdravo, delovno (šest ur dela dnevno) in materialno zmerno (ne razkošno), brez pohlepa in grabežljivosti. Zelo pomembna bi bila skupna blaginja, dobrine naj bi se enakomerno delile, življenje pa bilo v skladu z naravo (More, 1979, 66–97). Največje družbeno protislovje pa je, da naj bi v Utopiji obstajali tudi sužnji, kar pomeni, da More seveda ni izpeljal ideje o brezrazredni družbi. Pojmovanje sreče in srečne družbe veže More predvsem na enakost, ki jo onemogoča »zlo« privatne lastnine. Zato je Thomas More trdno verjel, da je ukinitvev privatne lastnine edino sredstvo za pravično in enakomerno delitev dobrin, kakor tudi za obče blagostanje (Brglez, 1979, 15).

Poglavitni ideal utopij je preprostost življenja po visokih etičnih in moralnih določilih. V vizijah utopičnih socialistov je privatna lastnina označena kot najhujše zlo, zaradi katerega so ljudje bogati ali revni (Brglez, 1979, 13, 14). Utopični socialisti, kot so bili Robert Owen, Saint-Simon ali Charles Fourier, so si socialistično skupnost zamislili kot relativno majhno, prostovoljno združenje ljudi, ki ima skupno lastnino (podružbljenje proizvodnih sredstev) in si tako bremena dela kot bogastvo, ki ga ustvari, deli relativno enakopravno. Socializem naj bi razvil novo bratstvo med ljudmi, osvobojeno egoističnega boja za oblast na eni strani in boja za golo preživetje na drugi strani. Miselne konstrukcije nove družbe so spremljali poskusi praktičnega uresničevanja komunističnih oziroma socialističnih komun in delovnih zadrug (Fourierevi falansteriji, Oownove kooperative, Cabetove komunistične kolonije v ZDA), toda tudi čisto konkretni predlogi za ureditev delovnih in življenjskih razmer, ki so doživeli uresničenje v kasnejšem razvoju ali pa še čakajo na to (npr. prepoved otroškega dela, otroški vrtci).

Sistemi solastnine in kooperativ utopičnih socialistov

Neenaka razdelitev dobrin in dela naj bi bila po mnenju utopista Filippa Buonarrotija (1799, 186) neusahljiv vir suženjstva in javnega zla, zgolj ljudstvo je lastnik vseh dobrin in samo odloča o njihovi razdelitvi, zagovarjal je dobre skupnosti kot edino pot za izkoreninjanje neenakosti in zagotavljanje sreče.

Podčrtati velja, da je npr. že utopični socialist Charles Fourier (1799) v prvi polovici 19. stoletja poudarjal prednosti skupnostne lastnine (sestavljene lastništva), torej sistema »solastnine« in t. i. falansterijev kot predhodnikov današnjih kooperativ (osnovne družbene skupnosti), saj je izrazilo nasprotovanje neomejeni privatni lastnini. Zanj je bil prvi ekonomski cilj sprememba vseh plačanih delavcev v družabnike delničarje (večja motiviranost in odgovornost), obenem pa je z (zajamčenim) življenjskim minimumom predlagal jamstvo blaginje za vse zaposlene, zagotovitev dostojnega življenja ne glede na njihovo delo. Dobički podjetja naj bi se glede na različen doprinos zaposlenih pravično delili šele po zagotovitvi življenjskega minimuma za vse (Fourier, 1799, 314), po njegovi sodbi torej ni sreče brez zagotavljanja ustreznih, dostojnih materialnih razmer za obstanek vseh ljudi.

V slovenski zgodovini je Andrej B. Smolnikar primer utopičnega socialista in pacifista prve polovice 19. stoletja, ki je želel na krščanski podlagi in z mirno evolucijo temeljito reformirati družbo. Po zgledu Fouriera je v ZDA ustanavljal naselbine v obliki komun ali zadrug s skupno lastnino in skupnim uživanjem vseh dobrin. Z vero v Kristusovo mirovno vladavino na Zemlji je poskušal kot pacifist preprečiti ameriško državljansko vojno (Zika, 1960; Cesar-Nedzbala, 1990). Konec 19. stoletja pa je duhovnik Peter Josip Jeram v Rajski dolini (Eden Valley) ustanovil slovensko katoliško naselbino (priseljenci z ozemlja Slovenije), ki naj bi po njegovi zamisli delovala kot nekakšna socialistično zasnovana zadružna naselbina (z začetno skupno lastnino in skupnim delom), vendar je zaradi različnih razlogov kmalu propadla (Cesar-Nedzbala, 1990).

Michael Brie (2016, 106) in Chris Rogers (2014, 93) posebej podčrtujeta dejstvo, da so nekateri utopični socialisti svoje upanje za radikalne družbene spremembe polagali v praktične primere udejanjanja kooperativnih združenj, skupnosti. Posebno mesto med utopisti 19. stoletja gre t. i. praktičnemu komunizmu Roberta Owna (Brglez, 1979, 46). Izhajal je iz prepričanja, da je za srečo človeka nujna njegova vrnitev k duhu skupnosti, ki se lahko uresniči v sistemu splošne kooperacije in kolektivne lastnine, prototip je bil njegov New Harmony, s skupnim ustvarjanjem in pravično delitvijo, plač ni bilo. Ustanovil je banko za pravično menjavo dela, ki je izdajala »delovni denar«, bone (glede na ure vloženega dela), ki so krožili med člani zadružne skupnosti (Brglez, 1979, 47, 48).

Owen (1799) je verjel, da naj bi ljudje radi skupaj delali zaradi družbene koristnosti dela. Večina utopičnih socialistov je identificirala denar kot enega glavnih virov neenakosti, ki ohranja izkoriščevalski, neegalitarni družbeni red. Ugotovili so, da konstrukt

oziroma fikcija denarja povzroča neenako delitev dela, denar je treba nujno odpraviti, uničiti, izobčiti. Denar bi zamenjale knjižice, v katere bi bile vpisane opravljene ure, vrednost proizvodov naj bi se obračunavala s porabljenim delovnim časom. Kljub temu da so s časom Oownove časovne banke propadle, nosijo v sebi simbolni pomen za prihodnje alternativne oblike menjave, hkrati pa so anticipirale danes zelo aktualno »časovno banko«. V mestu Ithaca (NY) v ZDA so se pri svoji lokalni menjalni enoti »*HOURLY*« direktno sklicevali na Oownovo menjalno banko (Medved, 2018b).

V zgodnji fazi industrializacije je bila stopnja globalnega onesnaževanje planeta zanemarljivo nizka, zato se tudi utopični socialisti in drugi razsvetljenci niso ukvarjali z ekološkimi oziroma okoljevarstvenimi temami. Vendar po mnenju Primoža Medveda (2018a; 2018b) hkrati obstaja vrsta gradnikov sodobnih trajnostnih mest/sosesk, ki so jih napovedali že utopični socialisti. Napovedovali so namreč reformirano, po »človeških merah« prilagojeno družbo oziroma družbeni sistem, ki temelji na decentraliziranih lokalnih skupnostih, ki so danes (tudi pod vplivi Howardove ideje vrtnega mesta) na neki način utelešene v (avtonomnih) trajnostnih mestnih soseskah.

Zgodnje kooperativne skupnosti (nastale pred več kot 150 leti) z modelom skupnostne lastnine lahko ocenimo kot alternativo kapitalizmu, danes pa so prisotne v obliki podobnih kooperativnih gibanj, pa tudi npr. delavskih kooperativ, kot je kooperativa Mondragon (Rogers, 2014, 93, 99). Marx je veliko trojico utopistov (Robert Owen, Saint-Simon in Charles Fourier) imenoval »patriarhi socializma«, saj so močno vplivali na nadaljnji razvoj družbene misli (emancipacijske težnje delavskega razreda) in na mnoge praktične poskuse. Verjeli so v reforme in reformatorje, v mirno pot preobrazbe v novo družbo, v »socializem, utemeljen na etičnih načelih in zaupanju v znanost« (Brglez, 1979, 49, 50). Miklavž Komelj (2015, 328) ugotavlja, da je Engels Fourierevim tekstom priznaval pomembno relevantnost za razvoj socialne teorije.

Andrej Kirn (2020, 10) navaja, da so utopični socialisti videli temeljne vzvode družbenih sprememb v vzgoji, izobraževanju, morali in družbenem eksperimentu. Z etičnega in ekološkega, ekosistemskega vidika je treba izpostaviti zavezanost nenasilnim družbenim spremembam in zavezanost utopičnih socialistov lokalnim skupnostim, materialni zmernosti in preprostosti, kar pa ne velja za klasike marksizma. Pomembna misel utopičnega socializma je »vsakemu po njegovem delu«, misel utopičnega komunizma pa »od vsakogar po njegovih sposobnostih, vsakomur po njegovih potrebah« (Brglez, 1979, 53).

Krščanski socializem je nazor, ki utemeljuje socializem s krščansko etiko. Kot odgovor na nezavidljiv položaj delavstva in rastočo družbeno neenakost se je pojavil sredi 19. stoletja v Angliji in sčasoma postal pomembna politična sila znotraj angleških krščanskih gibanj. Predstavljal se je kot alternativa liberalnemu družbenemu konceptu kapitalizma in predvsem ateističnemu (klasičnemu) marksizmu, izhajal pa je iz podobnih ekonomskih izhodišč kot socializem (Grošelj, 2011, 12). Zagovarjal je model družbenega napredka, temelječega na večji vlogi enakosti, sistematični socialni in solidarni politiki

države (socialna zaščita, brezplačno šolstvo in zdravstvo), pa tudi na manjšem pomenu zasebne lastnine in (liberalističnega) individualizma. Janez Evangelist Krek (1901, 1) je na začetku 20. stoletja zapisal, da je pojem socializem (»socijalizem«) prvi uporabil Pierre Leroux leta 1832, Neda Brglez (1979, 50) pa navaja, da je bila beseda socializem prvič zapisana leta 1827 v časopisu *Cooperative Magazine*, ki ga je izdajal Robert Owen. Leroux se je uprl načelu individualizma, saj je po njegovem mnenju družba več kot posameznik. Drug, tovariš je po latinsko *socius*, socializem torej poudarja višji pomen družbenega življenja. Proudhon, začetnik anarhizma, je socializem označil kot vsako težnjo po izboljšanju družbenih razmer (Krek, 1901, 3, 4). Rosa Luxemburg je prvotne kristjane 1. in 2. stoletja označila kot strastne izpovedovalce komunizma (Brglez, 1979, 12).

Tudi utopist, radikalni politični aktivist in prvi nemški komunist prve polovice 19. stoletja Wilhelm Weitling potrebne radikalne spremembe družbenega reda povezuje s Kristusovim naukom, npr. z vero enakosti in krščanske ljubezni. Opozarjal je na dejstvo, da so *do 3. stoletja Kristusovi nasledniki kot dostojni dediči njegovega nauka živeli v skupnosti dobrin*. Pogoj za sprejem v krščansko skupnost je namreč bil, da novinec proda vse svoje imetje in izkupiček razdeli med reveže. Odrekanje moči in bogastvu, samoodpovedovanje in požrtvovalnost, to je bil temelj Kristusovega nauka. Ko so pozneje v novo vero posvetili veljake, cesarja, »je šla krščanska enakost po gobe« (Weitling, 1979, 438).

Pravi vzrok za revščino in neenakost je po njegovem mnenju neenaka delitev in uživanje dobrin in prav tako nič manj neenaka delitev dela, sredstvo, s katerim se »ta gnusni nered ohranja, je denar«, pridobitništvu je treba postaviti meje (Weitling, 1979, 431, 435). Zagovarjal je odpravo privatne lastnine, družbeno enakost kot najtrdnjšo podlago sreče, za vse enako delitev dela in enako uživanje življenjskih dobrin, odpravo posameznikovih pravic dedovanja in posedovanja, koncept polne zaposlenosti (odgovornost države), največ šesturni delavnik, pomen splošne blaginje, znanja in zmernosti kot osnovne pogoje za delovanje t. i. skupnosti dobrin, ki svojih darov ne deli mačehovsko. Zahteval je splošne volitve vodilnih organov, njihovo odgovornost in pravico do odpoklica, zavzemal se je za odpravo smrtne kazni. Podpiral je ideje o vsesplošni združitvi vsega človeštva v veliko družinsko zvezo in odpravo ozkosrčnih naziranj nacionalizma in sektaštva.

Po mnenju Weitlinga je bil Kristus znanilec svobode, Boer (2010) sodi, da je Weitling želel predvsem povezati krščanski nauk in komunizem (»krščanski komunizem«), za razliko od utopičnih socialistov pa je zagovarjal potrebo po komunistični revoluciji. Krščanski socialist Janez Evangelist Krek (1901, 592) pa je na začetku 20. stoletja zapisal: »Čim dahne duh krščanstva, duh Kristusove Cerkve v uboga srca, pa dobe odgovor vse razumne smeri komunizma, socializma in tudi anarhizma. *Komunizem ljubezni odmeva iz vseh naukov Jezusove vere in večno nihalo pravičnosti v silovitih taktih razbija vsako sled oderuštva in zatiranja.*« Kar je resnično jedro v socializmu in anarhizmu, najde svojo obrambo le v Katoliški cerkvi, zaključuje Krek (1901).

Socializem po definiciji krščanskega socialista Andreja Gosarja (1933, 132) ne izključuje zasebne lastnine in zasebne podjetnosti, vendar jo jasno omejuje tako pri obsegu kot njenih pravicah. Zasebno podjetnost namreč vedno in povsod uravnava v skladu z občimi potrebami in koristmi. V socialistični družbi Gosarjevega tipa morajo sodelovati vsi, njegov koncept krščanskega socializma ne pozna diktature proletariata. Ampak socializem po njegovi sodbi zahteva poleg politične tudi gospodarsko, stanovsko in kulturno samoupravo. Država naj se omeji zgolj na politično polje, vodstvo in upravo preostalih področij družbenega življenja pa naj prevzamejo nove, samoupravne organizacije. Pravi socializem ne more biti ne protinaroden niti protidržaven (Gosar, 1933, 134). Tudi Cvetka Hedžet Toth (2014, 75) opozarja na dragocene prispevke iz vrst krščanskega socializma, zato se ji zdi nerazumljivo, da krščansko usmerjeni krogi namesto o ideji enakosti in bratstva danes pišejo povsem neoliberalistične razvojne programe in do onemoglosti prisegajo na privatizacijo. Marx in Engels (2012) sta leta 1848 v Komunističnem manifestu takratni krščanski socializem zavrnila. Očitala sta mu, da ni nič lažjega, kakor krščanski asketizem socialistično prebarvati.

Marksistični socializem je s poglobljeno marksistično, razredno zasnovano razlago takratne stopnje kapitalistične družbe in dotedanje izkušnje zgodnjega, utopičnega socializma poudaril razvoj socializma v smeri višje, brezrazredne stopnje razvoja družbe. Radikalno izpostavljanje protislovja med delom in kapitalom in s tem povezanega koncepta razrednega boja je ključen prispevek marksizma in marksistično zasnovanega koncepta socializma k odkrivanju glavnih korenin družbenih nasprotij kapitalizma. »Znanstveni socializem« (terminologija, ki jo je uvedel Engels) je obdržal temeljne ideale in vrednote »utopičnega socializma«, njegova znanstvenost pa naj bila v naslednjih ključnih izhodiščih (Kerševan, 1996):

- razvoj v socializem (in v komunizem kot višjo fazo in cilj socialističnega razvoja) naj bi bil nujen rezultat razreševanja notranjih protislovij v sodobnih družbah, zlasti v njihovi ekonomski bazi, torej v kapitalističnem tržnem gospodarstvu;
- obstoječa družba se spreminja v brezrazredno z razrednim bojem mezdnih delavcev proti kapitalu in kapitalističnemu razredu.

Konflikt med izkoriščanim delavskim razredom in izkoriščevalskim razredom lastnikov temeljnih produkcijskih sredstev po mnenju klasičnega marksizma temeljno opredeljuje kapitalizem. Asimetrična produkcijska razmerja so ključna za razumevanje gospodarske osnove in celotne nadstavbe družbe, ki se ohranjajo skozi celoten državni aparat (politika, javne storitve, religija, mediji ...). David Held (1989, 108) izrecno podčrtuje, da je po Marxovem in Engelsovem mnenju ključ za razumevanje odnosov med ljudmi razredna struktura, razredna delitev. Razredne delitve se pojavijo zgolj tedaj, ko je proizveden presežek, tako postane možno, da razred neproizvajalcev živi od produktivne dejavnosti drugega, razredni odnosi so torej vedno izkoriščevalski. Rogers (2014, 31)

je v svoji koncepciji bogastva kot notranje nasprotje med obema razredoma izpostavil dejstvo, da proletariat nima nič drugega kot delovno moč, silo, buržoazija pa je lastnica proizvodjalnih sredstev, ki delavce izkorišča za ustvarjanje dobička. Za kapitalizem je značilno, da razredni boj vedno poteka za delitev presežne vrednosti med lastniki kapitala in delavci (Wallerstein, 2006, 68).

Marx je ocenil, da problem kapitalizma ni samo zasebna lastnina, temveč monopol določenega razreda, njegov nadzor nad to lastnino. To je pomenilo, da je edini način za preoblikovanje družbe prisvojitve lastnine s strani države in jo uporabiti za razlastitev kapitalističnega razreda. Po Marxovi viziji naj bi bil s pomočjo sodobnih tehnologij socializem raj produktivnosti, prostega časa in obilja. Roboti bi nadomestili delavce, preostalo težko delo pa bi zmanjšali na minimum tako, da bi si odgovornost za delo med seboj delili. Osemurni delovnik bi tako postal šesturni delavnik, nato štiriurni delovnik, ne da bi zaradi tega morali žrtvovati porabo. Vsi bi imeli dostop do določenih proizvodnih sredstev, ki bi jih lahko uporabili, da razvijejo svoje kreativne potenciale (Guerevitch, 2015).

Marx in Engels (2012) sta leta 1848 v Komunističnem manifestu (na zgolj 30 straneh) ključne procese, akcije in značilnosti prihodnjega komunizma z vidika marksizma opredelila v naslednjem:

1. Naša epoha, epoha buržoazije, se odlikuje po tem, da je poenostavila razredna nasprotja. Vsa družba se čedalje bolj cepi v dva sovražna tabora, v dva velika razreda, ki si direktno stojita nasproti – v buržoazijo (lastniki produkcijskih sredstev, ki izkoriščajo mezdno delo) in proletariat (razred modernih mezdnih delavcev, ki nimajo produkcijskih sredstev in so zato prisiljeni prodajati svojo delovno silo, da bi živeli). *Buržoazija je nakopičila prebivalstvo, centralizirala produkcijska sredstva in koncentrirala lastnino v maloštevilnih rokah.* Nujen nasledek tega je bila politična centralizacija.

Sveto grozo pobožne zanesenosti, viteškega navdušenja, filistrske otožnosti je buržoazija utopila v ledeni vodi egoističnega računa. Osebno dostojanstvo je razkrojila v menjalno vrednoto, na mesto neštetihih zapisanih in pošteno pridobljenih svoboščin je postavila eno samo brezvestno svobodo trgovine. Z eno besedo, na mesto izkoriščanja, zastrtega z verskimi in političnimi iluzijami, je postavila odkrito, nesramno, direktno, suho izkoriščanje.

2. Komunistom se očita, da hočejo odpraviti osebno pridobljeno, z lastnim delom pridelano lastnino: lastnino, ki je podlaga vse osebne svobode, dejavnosti in samostojnosti. *Z lastnim delom pridelana, pridobljena, je zaslužena lastnina!* *Kar označuje komunizem, ni odprava lastnine sploh, temveč odprava buržoazne lastnine.* Moderna buržoazna privatna lastnina pa je zadnji in najpopolnejši izraz proizvodnje in prisvajanja proizvodov, ki temelji na razrednih nasprotjih, na izkoriščanju človeka po človeku. V tem smislu lahko strnejo komunisti svojo

teorijo v izrazu: odprava privatne lastnine. Toda v družbi je privatna lastnina za devet desetih njenih članov odpravljena: buržoazna lastnina obstaja prav zato, ker za devet desetih ne obstaja.

3. *Proletariat bo uporabil svojo politično oblast za to, da bo iztrgal buržoaziji postopoma ves kapital, da bo centraliziral vsa proizvodjalna orodja v rokah države, to je v rokah proletariata, ki se je organiziral kot vladajoči razred, in da bo kar najhitreje povečal obseg proizvodjalnih sil.* To se seveda sprva lahko zgodi le z despotskim poseganjem v lastninsko pravico in buržoazne proizvodne odnose, z ukrepi torej, ki se zde ekonomsko nezadostni in nevdržni, ki pa prerastejo med gibanjem sami sebe in so neogibni kot sredstvo za prevrat vsega proizvodjalnega načina.
4. *Komunisti zavračajo, da bi skrivali svoje nazore in namere. Odkrito razglašajo, da je njihove cilje moči doseči samo z nasilnim prevratom vsega dosedanjega družbenega reda.* Čeprav ne po vsebini, je po obliki boj proletariata proti buržoaziji sprva nacionalni boj. Proletariat sleherne dežele mora najprej opraviti s svojo lastno buržoazijo. Vladajoči razredi naj le trepetajo pred komunistično revolucijo. Proletarci nimajo v njej nič izgubiti razen svojih verig. Imajo pa pridobiti svet.
5. Ko bodo med razvojem izginile razredne razlike in se bo vsa proizvodnja koncentrirala v rokah združenih posameznikov, bo izgubila javna oblast politični značaj. Politična oblast v pravem smislu je organizirana oblast enega razreda za zatiranje drugega razreda. Ko se bo proletariat v boju proti buržoaziji nujno združil v razred, ko bo postal z revolucijo vladajoči razred in ko bo kot vladajoči razred nasilno odpravil tudi stare proizvodne odnose, bo s temi proizvodnimi odnosi vred odpravil tudi pogoje za obstoj razrednih nasprotij, razrede sploh in s tem tudi svoje lastno razredno gospostvo. *Na mesto stare meščanske družbe z njenimi razredi in razrednimi nasprotji stopi asociacija, v kateri je svoboden razvoj slehernega pogoj za svobodni razvoj vseh.*
Proletarci vseh dežel, združite se!

Mladen Dolar (2012, 9, 10) ugotavlja, da je Manifest v svojem nadaljnjem vplivu in popularizaciji postal pošast komunizma za samo delavsko gibanje: začel ga je namreč preganjati kot slaba vest in ga opominjati na nerealizirane ideje. Jasno je postalo, da s skorajšnjim in neizbežnim propadom buržoaznega reda ni nič. Hkrati je z uspehom oktobrske revolucije vzniknil novi red, ki pa se je iz potencialnega strašila in grožnje preobrazil v realnega monstuma. Realizacija je bila direktno nasprotje idej Manifesta, v ničemer podobna »asociaciji, v kateri je svoboden razvoj slehernega pogoj za svobodni razvoj vseh«, ki jo je obetal Manifest, na koncu se je realizacija sama sesula. Toda jasno je bilo tudi, da se buržoazni red zapleta v nove in čedalje hujše krize in kataklizme, da v svojem neomejenem svetovnem vzponu in širjenju proizvaja nove in nove grobarje (Dolar, 2012, 12, 13).

Tradicionalni marksizem srede 19. stoletja se je osredotočil na razmerje kapital – delo, razmerju kapital – okolje/narava pa zaradi manjše teže degradacije okolja v takratnem obdobju ni posvečal večje pozornosti. Dryzek (2013, 53) sodi, da je bil Marx navdušen nad možnostjo tehnološkega napredka, ekonomske rasti in podrejanja narave. Tako so se tudi marksisti in drugi socialisti posmehovali Thomasu Malthusu, ker je podvomil o postulatu materialnega udobja v svobodni in enaki postkapitalistični družbi (Dryzek, 2018, 39, 40). Na drugi strani pa Harriss-White (2012, 102) upravičeno poudarja, da je Marx že v uvodu *Kapitala* izhajal iz stališča, da delo ni edini vir materialnega bogastva: delo je oče, zemlja pa mati materialnega blagostanja. Vendar navaja stališča, da je Marx kasneje na »mater« materialnega blagostanja pozabil, rezultat pa naj bi bil stoletni zastoj v razvoju marksističnih ekoloških ekonomij. Tako socialistično-marksistične kot anarhistične reakcije združuje ostra kritika kapitalistične organizacije družbe in globalnega ekonomskega sistema, vzrok za degradacijo okolja pa vidijo v ključnih družbeno-ekonomskih razmerjih, v neenakosti in dominaciji nekaterih socialnih skupin (Barry, 2007, 178).

Podčrtati velja dejstvo, da so v delih klasičnega marksizma opredeljeni tudi nekateri industrijski okoljski problemi takratnega obdobja (Foster, 2008), ki pa so bili takrat praviloma lokalnega ali regionalnega obsega. Marx v svojih delih človeka obravnava kot del narave, preko rabe snovi in energije je vedno z naravo tudi v dialogu (Harriss-White, 2012, 102). Zelo aktualno zveni tudi Marxova misel, da moramo kot »*boni patres familias*« izboljšano zemljo pustiti prihodnjim generacijam. Marxova okoljska misel se je razvila zlasti na primeru kmetijstva (opozorilo o omejeni naravni rodovitnosti prsti, ampak hkrati podpira rabo mineralnih gnojil ...), ne pa s sistemsko, pa tudi podrobnejšo, kritično okoljsko analizo takratnega nastajajočega industrijskega kapitalizma. Nekateri ortodoksni marksisti po mnenju Demarie in drugih (2013, 206) še vedno sledijo ideji, da morajo biti potrošne dobrine neprestano in na široko dostopne, torej zagovarjajo produktivizem, maksimizacijo proizvodnje in model rasti, linearnega napredka. Vse več sodobnih marksistov pa v svoje razmisleke vgrajuje model t. i. odrasti (Demaria in drugi, 2013, 206).

Seveda pa je treba upoštevati dejstvo, da konec 19. stoletja še ni bilo jasnih znakov, ki bi napeljevali k prepoznavanju planetarne ekološke destruktivnosti kapitalizma, čeprav sta Marx in Engels opozarjala na nekatere lokalne negativne učinke kapitalizma na okolje (zmanjšanje produktivnosti prsti in gozdov, mestno onesnaževanje okolja) (Cato, 2011, 103). V obdobju življenja Marxa sta bila ključna okoljska problema regionalno izčrpavanje rodovitnosti prsti zaradi intenzifikacije kmetijstva in industrijsko onesnaževanje zraka (premog). Marx je zapisal, da je narava temelj človekovega obstoja, vsi posestniki zemlje pa jo morajo kot dobri družinski očetje izboljšano zapustiti prihodnjim rodovom. *Vendar je Marx precenjeval tehnološki razvoj in pogosto tudi naravne omejitve človeškega razvoja*, delno zato, ker so slednjim njegovi nasprotniki, npr. Malthus, pripisovali prevelik pomen (Eagleton, 2013, 155, 159). V določeni meri pa je pri analizi poljedelstva

pravzaprav izpostavil zunanje meje rasti kapitalističnega kmetijstva, njegovo motenje večnih naravnih pogojev rodovitnosti prsti (Marx, 1961, 567). Ampak Marx in Engels sta upravičeno kritizirala grobo Malthusovo naturalizacijo oblik uravnavanja prebivalstva in opozorila na družbeno determiniranost demografskih strategij. Neupravičeno pa sta po mnenju Vogrinca (2014, 279) zaupala v možnost poljubne rasti.

Kapital po Marxu ogroža tako obnavljanje produktivnih moči narave kot tudi delovne sile (Kirn, 2012). Löwy (2017, 175) navaja Walterja Benjamina kot enega od redkih marksistov, ki so pred letom 1945 zelo kritično opozarjali na izkoriščanje narave, na imperializem ideje dominacije nad naravo. Vendar velja poudariti, da je bila kasneje večina marksistov in tudi ideologov realnega socializma popolnoma slepa za nekatere, ne sicer posebej izpostavljene kritične ekološke nastavke Marxa. *Vera marksistov v ekonomsko rast, v rastočo moč nad naravo v ničemer ni bila specifično marksistična, temveč je bila na splošno veljavna vse do začetka sedemdesetih let 20. stoletja* (Kirn, 2004). Barry (2007, 179) sodi, da sta imela klasični marksizem in socializem napačen ali v najboljšem primeru protisloven odnos do okoljskih problemov. Marksistični odnos do okolja je bil daljše časovno obdobje pod vplivom Marxove ostre kritike Malthusovih stališč (nezmožnost pridelave dovolj hrane za hitro rastoče svetovno prebivalstvo), kar je vplivalo celo na praviloma negativne reakcije številnih marksistov na *Meje rasti* v zgodnjih sedemdesetih letih 20. stoletja.

Kirn (2013, 203–205) prepoznava številne zelo aktualne dosežke Marxove analize kapitalizma in njegovih protislovij, med njegove zmote pa uvršča vizijo družbe izobilja in univerzalnega razvoja produktivnih sil, saj zaradi neobstojećih ekoloških spoznanj sredi 19. stoletja še ni mogel slutiti ekoloških omejitev. Prav tako Marx ni mogel predvideti katastrofalno izpeljanega načina udejanjanja socializma (»realni« socializem) kot njegove dejanske karikature. Tako je Sovjetska zveza v praksi popolnoma prekinila povezavo z ekologijo, njeno obdobje »ekocida« je po mnenju Harrissa-Whita (2012, 106) na Zahodu vrglo dolgotrajno senco (vse do sedemdesetih let 20. stoletja). Številni »zeleni« so v sedemdesetih in osemdesetih letih 20. stoletja (npr. Schumacher, 1973) marksizmu očitali togost, pozitivizem, determinizem, vendar »prezrli« dejstvo, da so pogledi Marxa in Engelsa na družbo, pa tudi na okolje, naravo izviral iz družbenih in okoljskih razmer srede 19. stoletja. Velja opomniti, da je Engels (1951, 106) zapisal, da se nam za vsako zmago narava maščuje.

Po mnenju pisca so v določeni meri torej upravičene »obtožbe« ekologistov o produktivizmu v delih Marxa in Engelsa, čeprav velja v njuno »obrambo« navesti, da je originalna ideja socializma proizvodnja uporabnih vrednosti, torej dobrin, ki so neobhodne za zadovoljevanje potreb ljudi. Korektno pa je treba ugotoviti, da so v njunih delih predpostavke, ki izrecno poudarjajo produktivizem, zato pretirano stavita na tehnološki razvoj, »razvoj proizvodjalnih sil« kot ključnega vektorja napredka. Vendar na drugi strani se ne smejo prezreti tudi zahteve Marxa in Engelsa o zmanjšanju delovnih ur in povečevanju

prostega časa, opozarjanja o neznosnih okoljskih razmerah v takratnih industrijskih mestih, izčrpanju rodovitnosti kmetijskih zemljišč. Vsekakor je okoljski (ekološki) vidik, okoljsko polje po našem mnenju nujni in hkrati največji potrebni inovativni vidik posodobljenega marksizma in socializma prve polovice 21. stoletja. Zahteva temeljito ekostemsko in okoljsko prenovu tradicionalnega marksističnega koncepta »proizvajalnih sil« in popolno prekinitve ideologije linearnega napredka, paradigme trajne (količinske) gospodarske rasti, odklop od deterministično zasnovane tehnološke in ekonomske paradigme industrijske civilizacije o njeni dominaciji nad naravo. Med proizvodnimi silami in razmerami proizvodnje (npr. glede kakovosti okolja) obstaja nasprotje, razvoj proizvodnih sil ne more potekati zunaj okoljskih zakonitosti in omejitev.

Lebowitz (2014b, 101, 102) poudarja, da je beseda komunizem v 19. stoletju, ko je pisal Marx, pomenila nekaj povsem drugega kot danes. *S komunizmom je Marx mislil družbo svobodno združenih producentov, »združenje svobodnih ljudi, ki delajo s skupnostnimi produkcijskimi sredstvi in svoje mnoge individualne delovne sile samozavedno porabljajo kot lastno delovno silo«.* Danes pa ljudje o komunizmu ne razmišljajo kot o ekonomskem sistemu, temveč kot političnem sistemu, na osnovi izkušenj 20. stoletja pa še posebej kot o državi, ki stoji onkraj družbe in nad njo ter zatira delovne ljudi. Beseda komunizem dejansko ne pomeni ključno ideologije, temveč nekaj skupnega ali komunalnega, kot je skupno zemljišče, splošna blaginja. »Skupno« je pravzaprav beseda, ki predstavlja koren besede »komunizem«. Danes pa se beseda komunizem povezuje z nekaterimi »ostarelimi« oblikami »marksističnih« ideologij, z delovanjem totalitarnih držav, ki so jih nadzorovale krute komunistične partije npr. Sovjetske zveze, Kube, Severne Koreje in Kitajske.

Kapitalistični produkcijski način temelji na privatni lastnini produkcijskih sredstev, neenaki izmenjavi med kapitalom in delom ter na profitu, na enoplastnem »svobodnem« trgu dobrin in storitev. Krščanski socialist Andrej Gosar (1933, 106–108) poudarja, da se pod komunizmom navadno razume družbeni red (kolektivistične ideologije in družbe), ki sloni na popolnem zanikanju zasebne lastnine. Zasebna lastnina mora izginiti, namesto nje v komunizmu nujno stopa skupna, družbena (»družabna«) oziroma državna lastnina. Za Gosarja (1933, 107, 108) je najbolj značilna poteza komunizma dejansko predpisano, zaukazano, torej prisilno delo, človek pa je le še mehaničen člen v verigi povsem enakih členov. Zato poudarja, da »komunizem« prvih kristjanov ni bil pravi komunizem, saj je pri njih obstajala samo skupnost imetja, ki so ga posamezniki prostovoljno darovali. Toda Lebowitz (2014b, 57) poudarja, da je pravzaprav prisilno delo prisotno v kapitalističnem sistemu zasebne lastnine, saj so delavci v eksistenčni stiski in zato prisiljeni, da za vsako ceno prodajajo svoje delovne zmogljivosti (fizične in intelektualne), producirajo za druge.

Husson (2011, 211) izpostavlja kot zelo pomemben dosežek Marxove analize kapitalizma opredelitev razlike med menjalno vrednostjo in uporabno vrednostjo. *Kapitalizem hkrati temeljno označuje tekmovanje na trgu, blagovni odnosi, ki bi morali biti po*

Marxu odpravljeni že v prvi fazi komunizma. Čeprav je po mnenju Hribarja (1982a, 404) idealističnost te Marxove napovedi povsem očitna, se marksisti še zmeraj sklicujejo na zgodovinske ovire, na t. i. zaostalost kot glavnega krivca za neuresničitev tega Marxovega ideala. Tudi Gimm (2012) izpostavlja Marxovo opredeljevanje kapitalizma na osnovi (svetovnega) trga, marksistični ekonomist Campbell (2012b) poudarja, da je zamenjava kapitalističnega tržnega sistema z demokratično določenim skupnim planom ena od ključnih potez komunizma, socializma. Po mnenju Eagletona (2013, 26) pa nekateri marksisti sodijo, da naj bi Marx (in Trocki) v prehodnem obdobju po socialistični revoluciji zagovarjala ohranjanje trga. Ohranjanje privatne lastnine produkcijskih sredstev nasprotuje idealom politične in ekonomske ureditve, ki zajema »enake in svobodne« državljanke (Held, 1989, 116). Hkrati pa velja po mnenju Galimbertija (2015, 179) poudariti, da sta Marx in Engels opozarjala, da se razvrednotenje človekovega sveta večja vzporedno z višjo ceno materialnih dobrin.

Marx je poudarjal, da svoboda ni mogoča, dokler se nadaljuje izkoriščanje ljudi, ki ga podpira in krepi država. Svoboda se ne more udejanjiti, če pomeni najprej in predvsem svobodo kapitala, svobodni trg. Ljudem lahko povrne potrebno moč za »delanje lastne zgodovine« samo tako pojmovanje zgodovine, ki postavlja v svoje središče enakost in se ukvarja predvsem z enako svobodo za vse (Held, 1989, 123). Krščanski socialist Gosar (1994b, 190) t. i. marksistični komunizem obtožuje, da je razglasil brezobzirni razredni boj kot edino pot do želene rešitve sodobnega socialnega vprašanja in se vdal iluziji, da bo vzgojil novega, kolektivističnega človeka, ki bo nase popolnoma pozabil in bo zaživel zgolj za družbo. Vendar velja hkrati poudariti naslednje zaključno mnenje o sodobni socialni etiki: »Neizogibna kolektivizacija življenja bo postala tem bolj izvedljiva, čim bolj se bo človeški rod poglobil v bistvo krščanstva in bo zares iz njega živel in v njegovem duhu zvesto izpolnjeval svoje socialno poslanstvo« (Gosar, 1994b, 199). Zagovarjal je torej tisto obliko kolektivizma, ki se ravna po resničnih življenjskih potrebah in zahtevah, kjer omejitve ne pomenijo nasilja, ampak le nujno upoštevanje skupnih vidikov, nalog in ciljev. Po njegovem mnenju je »revolucija samo dokaz napačne ali pa vsaj nezadostne oziroma prepočasne evolucije« (Gosar, 1933, 116).

Rus (1990, 224) izpostavlja, da je Marx kritiziral t. i. vulgarni socializem, ki zmotno obravnava razdelitev ustvarjenega neodvisno od produkcije. Lessem in Schieffer (2010, 49) pa poudarjata, da je za Marxa značilna obsedenost s socialno pravičnostjo in s tem povezana nujnost preobrazbe družbe, kar marksizem povezuje z odločnimi zahtevami za socialno pravičnost poznega judovstva in zgodnjega krščanstva. Po njunem mnenju pa vsaj v zgornjem primeru zato ne drži pogled na Marxa kot strogega nasprotnika religije.

Kar je Robinzon na otoku, to je za Marxa združenje svobodnih ljudi na zemlji prihodnosti. Marx je to domovino prihodnosti imenoval nebeško kraljevstvo na zemlji, Robinzon pa se po mnenju Hribarja (1982a; 1982b; 1982c) ni slepil in je svoj otok že takoj spočetka imenoval Otok obupa. Združenje svobodnih ljudi, kakor ga zasnuje

Marx, torej ne pozna družbenosti, po mnenju Hribarja (1982a, 414) je dejansko totalitarni združenje, saj je vsa moč v rokah združenja kot združenja, posamezniki kot člani združenja delujejo zgolj kot vosek, s katerim in v katerem oblikujejo družbeni stavbeniki svoje satovje.

Marx in Engels sta bila pri marksistični analizi kapitalizma 19. stoletja žariščno in »vročično« usmerjena v iskanje novega družbenega sistema, ki bo omogočil delavsko demokracijo in socialno pravičnost. Bila sta prepričana, da je kapitalistični produkcijski način zadnja glavna stopnja pred popolnoma novo politično in ekonomsko ureditvijo, v kateri se bosta (z diktaturo proletariata v prvi fazi) postopno udejanjila ideala svobode in enakosti, torej komunizem (Held, 1989, 111, 126). Hribar (1982a, 414, 415) v poglobljeni analizi Marxove zapuščine izrecno podčrta, da Marx ni predvidel prehodnega obdobja, temveč je načrtoval že prvo fazo komunistične družbe kot skupnost, temelječo na skupni posesti produkcijskih sredstev. »Družbeno celotni produkt« naj bi se najprej odtegnil za produkcijo (nadomeščanje porabljenih sredstev, razširitev produkcije, rezervni sklad), preostanek pa za družbeno in osebno porabo.

Lebowitz (2014b, 97), zagovornik demokratične socialistične alternative, pa poudarja, da naj bi socializem prve stopnje (po kapitalizmu) zaznamoval razvoj produktivnih sil, tudi s pomočjo poudarjanja materialnih spodbud z udejanjanjem načela »od vsakega glede na njegove sposobnosti, vsakemu po njegovem delu«. Navedeno socialistično načelo, ki ga je že sredi tridesetih let 20. stoletja zagovarjal slovenski krščanski socialist Andrej Gosar (1933; 1935), je seveda nasprotno sodobnemu konceptu univerzalnega temeljnega dohodka (UTD) in konceptu univerzalnih temeljnih dobrin in storitev (UTS). Tudi Lenin je sodil, da se mora v prvi socialistični stopnji (pred družbo komunizma) strogo uveljaviti načelo »kdor ne dela, naj ne je«, pa tudi načelo »za enako količino dela enako količino proizvodov« (Lebowitz, 2014b, 98). Cockshott in Cottrell (1993) izpostavljata naslednja radikalna socialistična načela enakosti:

- delo kot edini legitimni vir dohodka (brez rent, dividend in drugih oblik zasebne lastnine);
- enako plačilo za vse, ne glede na izobrazbo.

Komunistična družba naj bi zaživela po prehodnem obdobju revolucionarne diktature proletariata (kot »nujnega« procesa za odpravo razredov), po zgledu pariške komune iz leta 1871. Vse javne zadeve naj bi se vodile kolektivno s komunami in sveti (piramidna struktura s pogostimi volitvami, mandati in odpoklici), kot načelo odločanja naj bi se uporabila metoda iskanja, doseganja konsenza. Ljudska milica naj bi namesto policije in vojske skrbela za ohranitev nove politične ureditve, samonadzorovanje pa bo v komunizmu nadomestilo vse oborožene sile in sile prisile (Held, 1989; Babič, 2004).

Ali lahko zgradimo novo družbo iz sebičnega interesa, na materialnem interesu posameznika kot »starem« vzvodu družbenih sprememb, se upravičeno vprašuje Lebowitz

(2014b, 101). Marx je bil prepričan, da resnična demokratična vladavina v bistvu ni sposobna živeti v kapitalistični družbi, ni združljiva s kapitalističnimi razmerami proizvodnje. Ohranjanje privatne lastnine produkcijskih sredstev torej nasprotuje idealom politične in ekonomske ureditve, ki zajema »svobodne in enake« državljanke (Held, 2006, 103). *Svoboda se ne more doseči, če je mišljena kot svoboda kapitala, torej v razmerah za izkoriščanje ljudi* (Held, 2006, 108). Held (1989, 30) navaja, da sta Marx in Engels radikalno naravo antične demokracije vzela za navdih.

Socializem se je kot teorija razlage in ureditve družbe oblikoval v 19. stoletju v najrazvitejših državah takratnega kapitalističnega sveta, po mnenju Kerševana (1996) se je v svojih začetnih vizijah in vrednotah opiral tudi na krščanske vire. V osnovi izraza socializem je latinska beseda *socius* kot ‚družaben‘, ‚družben‘, ‚tovariški‘. Enako kot izraz komunizem (od latinskega *communis* – ‚skupen‘) se *socializem* uveljavi v prvi polovici 19. stoletja kot oznaka za tiste kritike obstoječih razmer, ki so nasproti nepravilni neenakosti zahtevale in obljubljale (večjo) pravičnost in enakost tudi z odpravo ali vsaj prerazdelitvijo in omejitvijo privatne lastnine in z njo povezanega egoizma nasproti drugim ljudem in skupnosti (Kerševan, 1996). Marx je socializem opredeljeval kot prvo fazo prehoda iz kapitalizma v komunizem, vendar že v socializmu naj bi bila proizvodna sredstva skupna lastnina proizvajalcev (Campbell, 2012b, 322). Odprava privatne lastnine temeljnih produkcijskih sredstev naj bi bila rezultat notranjega razvoja v kapitalističnem tržnem gospodarstvu (ekonomske krize, koncentracije kapitala, nastajanja monopolov, zakon padajoče profittne stopnje) ter ekonomskega in političnega razrednega boja proletariata.

Socializem kot stalni napredek naj bi bil mogoč le z revolucionarnim prehodom v najrazvitejših kapitalističnih deželah, kakršno koli izolirano uresničevanje komunizma in socializma v izoliranih skupnostih znotraj kapitalističnih družb naj bi bilo po Marxu in Engelsu neuresničljivo, prav to pa se je kasneje zgodilo (Kerševan, 1996). Tudi dejstvo, da se je marksistični socializem uresničeval v pretežno gospodarsko nerazvitih državah, je zaznamovalo celotno zgodovino »realno obstoječega socializma«, predvsem pa sovjetskega. Tudi ameriški demokratični socialist Thomas Kleven (1997) poudarja, da si je Marx predstavljal razvoj socializma v razvitih kapitalističnih državah, sovjetski poskus socializma pa naj bi propadel zlasti zaradi dejstva, da socialistične države niso bile ekonomsko uspešne znotraj kapitalistično dominantnega sveta, obenem pa socializem ni imel demokratične tradicije, kar je peljalo v avtoritarni sistem. Nara Petrovič (2017, 138) sodi, da komunistične države v 20. stoletju niso mogle uresničiti npr. brezslajne družbe, ker je ni možno ustvariti z odlokom na velikem ozemlju, kjer živi množica t. i. umetnih kultur, obenem pa morajo biti ljudje za temeljne spremembe družbe zadostno duševno in duhovno zreli.

Za Marxa je bil po mnenju ameriškega levičarja Jacka Rossa in sodelavcev (2016) socializem prehodni družbenoekonomski sistem med kapitalizmom in komunizmom, socializem je torej videl kot zadnjo stopnjo v razvoju kapitalizma in kot prvo stopnjo

komunizma. Človeška družba, resnično družbeno življenje, humanizem, socializem, vse to je za Marxa pomenilo vizijo družbe, v kateri ni odtujenosti človeških bitij od njihove dejavnosti, njihovih življenj, drugih človeških bitij in narave. Marxov cilj je bila družba, v kateri naša produktivna dejavnost potrjuje našo človekovo naravo, socializem je po njegovem mnenju »enotnost človeka s človekom, ki temelji na resničnih razlikah med ljudmi« (Lebowitz, 2014b, 102, 103).

Po mnenju Kovačiča Peršina (2013, 134, 135) je bil *socializem izvorno zasnovan kot teorija za socialno in gospodarsko pravično družbeno ureditev, kot izvorni družbenoetični projekt, ki naj omogoči človeka vredno življenje za vse ljudi in za vse družbe sveta. Današnji odpor zoper socialno oziroma socialistično vizijo družbene ureditve je med drugim posledica propagande nosilcev vladavine svetovnega kapitala, ki načrtno izenačuje socialne vizije družbene ureditve s totalitarnimi komunističnimi sistemi* (Kovačič Peršin, 2013). Socialni demokrat Judt (2011, 184, 185) navaja misel Georgea Orwella, da je tisto, kar privlači navadnega človeka v socializmu, njegova ideja o enakosti, saj rastoča neenakost v družbah ustvarja družbeno patologijo, notranjo razdeljenost, nestabilnost in notranji konflikt. Vendar velja poudariti, da je Marx v *Kritiki Gothskega programa* poudaril, da naj bi se v socializmu dohodek posameznikom, delavcem dodeljeval na osnovi meščanskih pravic, torej glede na kvaliteto dela posameznika, glede na njegov prispevek k družbi (Ross in drugi, 2016, 1).

Po mnenju sociologa Tomaža Mastnaka (2019a) so bili leta 1945 tudi nemški krščanski demokrati in krščanski socialisti prav tako protikapitalistični kot socialni demokrati in komunisti. Njihov protikapitalistični odnos je izviral iz zavezanosti »krščanski odgovornosti« in »krščanskemu socializmu«. Krščanskodemokratska unija (Ost-CDU) je v sklepih berlinskega kongresa junija 1946 zapisala, da krščanska odgovornost zapoveduje socializem. Obenem je zagovarjala ekonomsko planiranje in nastopila proti »nelegitimnim vplivom koncentrirane ekonomske moči«, kar je seveda v karseda ostrem nasprotju s stališči današnje neoliberalistične CDU, ugotavlja Tomaž Mastnak (2019a, 163). Vendar so že v naslednjih dveh letih krščanski demokrati v CDU in CSU prečistili svoje vrste ter zadušili protikapitalistične tendence. Katoliški protisocialistični nemški kancler Konrad Adenauer pa si je v strankarskem aparatu prisvojil pozicijo, s katero je lahko razsojal o programskih vprašanjih (Mastnak, 2019b, 157).

Ekomarksisti so po mnenju Dryzka (2013) ena izmed skupin zelenega radikalizma, glasniki prepričanja, da je okoljska kriza znak splošne krize kapitalizma. Na začetku okoljskega preporoda v sedemdesetih letih so marksisti environmentalizem navadno obtoževali, da je meščanski in odvrača pozornost od razrednega boja. Vendar se je pogled spremenil, številni marksisti so postali ekomarksisti, ki ekološko krizo opredeljujejo kot znanilko splošne krize kapitalizma, saj uničuje ekološko podlago človeške ekonomske dejavnosti. Toda kakršen koli alternativen političnoekonomski sistem, ki naj bi zamenjal liberalni kapitalizem, bi se moral tudi po mnenju ekomarksistov

izogniti okoljskim neuspehom držav nekdanjega sovjetskega bloka, ki dajejo veliko streliva nasprotnikom marksizma (Dryzek, 2018, 246, 247). Ekomarksisti po sodbi Dryzka (2018, 247) verjamejo, da je prava razlaga ekološke krize možna ob upoštevanju materialnih ekonomskih dejavnikov, človeška zavest naj bi bila pomembna le toliko, kolikor jo je možno s temi dejavniki povezati, zato naj bi se posmehovali ekocentričnim predlogom globalnih ekologov.

Geograf in ekosocialistični (in ekomarksistični) mislec David Pepper (1995) je kritičen do radikalnega zelenega pristopa (»zeleno-zeleno«), zlasti do udejanjanja načel globinske ekologije in biocentrizma (ekocentrizma), ter opozarja na nujnost upoštevanja tudi antropocentričnih vrednotnih izhodišč. Zagovarja upoštevanje socialne pravičnosti (z marksistično analizo družbe) in »resničnega« trajnostnega razvoja (»rdeče-zeleno«), ki zadovoljuje potrebe skupnosti (trajnostni razvoj lokalnih skupnosti), dviguje blagostanje in omogoča zmanjšanje družbenih razlik. Po njegovem mnenju kapitalizem nadaljuje z degradacijo ekosistemov in hkrati povzroča družbeno nepravičnost (Pepper, 1995).

Ekofeminizem nasprotuje dominaciji moških in dominaciji nad naravo, zagovarja pa tudi pravice domačih živali. Cato (2011, 107) ugotavlja, da ekofeminizem namenja pozornost tudi dejstvu, da se enostavno ignorira prispevek žensk v ekonomski teoriji, čeprav je njihov dejanski prispevek osnova gospodarstva v širšem pomenu besede. Ekofeminizem kritizira določeni vidik slabega odnosa do narave, patriarhalno oziroma zatiralsko miselnost, ki naj bi bila vgrajena v zahodno kulturo in se izraža tako v odnosu do žensk kot v odnosu do narave (Savić, 2017, 48). Ekofeminizem opozarja, da imata miselnost, ki zatira ženske, ter miselnost, ki izkorišča naravo, skupni imenovalec. V tej miselnosti je najti razlog za napredujočo degradacijo naravnega okolja, gre za zatiralski pojmovni okvir.

Feministična kritika prevladujočega izkoriščevalskega odnosa zahodne kulture do narave je dobrodošla. Feminizem je zgodovinsko postavil vrsto vprašanj in ponudil veliko odgovorov, ki nam pomagajo napredovati pri emancipaciji spolov ter nas učijo razvijati strpnost, spoštovanje in sprejemanje drugačnosti brez podrejanja tistih, ki jih dojemamo kot drugačne. Tovrstna spoznanja so pomembna tudi za področje okoljske etike. Tako kot feminizem uči, da se moramo naučiti živeti z razlikami, ne da bi jih prevajali v nadvlado, podobno se je treba naučiti razumeti razlike med človekom in drugimi bitji narave, ne da bi to hkrati pomenilo izvajanje nadvlade človeka nad naravo. Vrednote feminizma, kot so strpnost, spoštovanje različnosti in enaka obravnava enakovrednih subjektov ne glede na njihovo moč, so pomembne tako za izboljšanje našega odnosa do narave kot tudi za nadaljnji razvoj naše kulture (Savić, 2017, 50).

Lebowitz (2014b, 105, 106) opozarja, da je treba teoretsko raziskovanje nastajanja socializma začeti s konceptom socializma kot organskega sistema, ki vključuje tri momente:

1. družbeno lastništvo produkcijskih sredstev: vključuje tudi pravico vseh do dostopa do naše družbene dediščine, torej do lastništva produkcijskih sredstev;
2. družbeno produkcijo: organizirajo jo delavci sami;
3. zadovoljevanje skupnostnih potreb in namenov: razvoj solidarne družbe, utemeljene na prepoznavanju naše skupne človeškosti.

6.2.2 Zgodovinski nahrbtnik anarhizma

Anarhija, anarhizem (grško *anarchos* – ‚brez avtoritete‘) v vsakdanjem življenju največkrat označuje nered, kaos, občasno pa tudi nasilnost ali celo terorizem, vendar je v izvirnem političnem pomenu praviloma oznaka za družbo brez oblasti, brez avtoritet.

Pierre-Joseph Proudhon (1809–1865) je sredi 19. stoletja družbo utemeljil na štirih načelih: enakost (izhodišč oziroma sredstev), zakon, samostojnost in proporcionalnost (Proudhon, 1986a, 119). Verjel je v združenje srečnega bratstva, v Boga svobode in enakosti. Izhajal je iz postavke, da je za komuniste odnos človeka in državljana do družbe in narave podrejen, zato od tod izvira nasilna in komunistična organizacija. Temu nasprotno pa je po njegovi sodbi pojmovanje privržencev svobode posameznika, po katerem družbe ne smemo razumeti kot hierarhije služb in oblasti, temveč kot sistem z enakimi pravicami in dolžnostmi, ki izključujejo kakršno koli upoštevanje bogastva, položaja ali razreda. Proudhon (1986b, 143, 144) je zagovarjal organizacijo družbe na široki osnovi načela vzajemnosti. Ekosocialist Pepper (1995) poudarja, da vsi anarhisti niso izključevali tržnega tekmovanja, in podčrtuje, da je tudi Proudhon zagovarjal tekmovanje med delavskimi asociacijami in podpiral oblikovanje »tržnega« socializma, vendar brez države.

Rudi Rizman (1986) navaja, da je Proudhon prvi uporabil pojem anarhizem v zvezi z zamisljivo družbo brez avtoritete oblasti na temelju popolne individualne svobode, obenem pa je razvil idejo federalistične decentralizacije, ki naj bi ublažila represivnost države. Prihodnja anarhistična družba naj bi imela dvojno strukturo: ekonomsko (federacija samoupravnih delovnih asociacij) in administrativno (prostovoljna federacija komun na osnovi vzajemne pogodbe). Zagovarjal je idejo »univerzalnega« in »sintetičnega« delavskega samoupravljanja (toda v razmerah tržne konkurenčnosti), pod katerim je razumel zlasti naslednje (Rizman, 1986, XXXII):

- vsak pridružen posameznik naj bi imel nedeljivi delež v lastnini podjetja;
- delovanje podjetja bi morali voditi pridruženi delavci sami;
- vsakdo naj bi sam določal svoj delovni čas in delovne dolžnosti;
- pridruženi delavci bi sami izbirali svoje voditelje, inženirje, računovodje.

Mihael Bakunin (1814–1867) je prav tako zagovarjal družbo svobodnih kmetijskih in industrijskih asociacij, zahteval pa je popolno odpravo države in odpravo cerkve kot neizogibnega pogoja za dejansko osvoboditev družbe (Bakunin, 1986a; 1986b).

Daljnovidno je na osnovi koncepta federalizma (leta 1867) razvil idejo prostovoljnega povezovanja evropskih narodov (Bakunin, 1986a, 177–180):

1. Evropska družina narodov naj onemogoči vojne med različnimi narodi in edino sredstvo je ustanovitev Združenih držav Evrope.
2. Oblikovanje Združenih držav Evrope bo možno, ko se odpravi nezaslišana neenakost v moči med državami.
3. V federalno Evropo ne morejo stopiti centralizirane, birokratske in vojaške države.
4. Vsaki državi, narodu, pokrajini in občini je treba priznati absolutno pravico do popolne avtonomije, vendar pod pogojem, da njihova notranja ureditev ne predstavlja grožnje in nevarnosti za avtonomijo in svobodo njihovih sosedov. Vsa vprašanja v zvezi z mejami so zgolj stvar preteklosti.

Revolucionarni anarhist in socialist Bakunin (1986a, 181) je socializem pojmoval kot univerzalno pravico, ki se kaže preprosto kot (ekonomsko) izenačevanje med ljudmi. To naj bi pomenilo, da mora imeti vsak človek na razpolago materialna in moralna sredstva, da lahko razvije svojo celotno človečnost. Ob svojem rojstvu mora imeti torej vsak posameznik približno enaka sredstva za razvoj svojih različnih sposobnosti. Enakost izhodišča pa je Bakunin (1986b, 173) opredeljeval kot socialno enakost za vsakega, torej kot enakost sredstev za preživetje, vzgojo in izobraževanje vsakega otroka do njegove polnoletnosti. Po njegovi sodbi brez politične enakosti ni dejanske politične svobode, toda politična enakost je možna šele po doseganju ekonomske in socialne enakosti. To pa ne pomeni izenačenja osebnega premoženja, če je le-to rezultat produktivne energije in varčnosti vsakega posameznika (Bakunin, 1986b, 164). Država mora postopoma izvesti ožjenje pravice do nasledstva, torej odpravo dednega prava oziroma dednosti premoženja s ciljem, da jo ukine. Nasledstvo, dedovanje po prepričanju Bakunina (1986a, 182) nujno povzroča ekonomsko neenakost, ne gre torej za naravno neenakost med posamezniki, temveč za umetno neenakost. Edini naslednik vseh umrlih (pokojnih) naj bi bil javni sklad za vzgojo in izobraževanje vseh otrok obeh spolov do doseganja polnoletnosti. Zemlja (zemljišča) pa naj bi bila v lasti celotnega ljudstva, nihče je ne sme posedovati, razen tistih, ki jo obdelujejo. Stari ljudje, tisti, ki so nesposobni za delo, ter bolniki morajo biti obdarjeni z vso skrbjo, uživali naj bi vse politične in socialne pravice ter nego, družba naj bi jih vzdrževala na svoje stroške (Bakunin, 1986b, 170).

Socializem brez svobode je po mnenju utemeljiteljev anarhizma suženjstvo in brutalnost. Država je po mnenju Bakunina (1986a, 191) očitno najbolj cinična in najpopolnejša negacija humanosti, saj razbija univerzalno vzajemnost vseh ljudi na svetu, združuje namreč en del ljudi le zato, da bi lahko uničila, osvojila in zaslužnjila vse druge. Njene zaščite so deležni le njeni državljani, človekove pravice, človečnost in civilizacijo priznava le znotraj lastnih meja, saj ne obstaja mednarodna pravica, državni

interes je opravičilo za številne zločine držav. Bakunin (1986a, 193) meni, da so majhne države poštene le zaradi svoje slabosti, močne pa se ohranjajo le z zločinom. Zato je nujna radikalna in popolna sprememba držav, da ne bodo več centralizirane sile, organizirane od zgoraj navzdol z nasiljem, avtoritarnostjo. Filozof Bertrand Russell (1918) je zapisal, da sta za Bakunina vera v boga in vera v državo temeljni oviri za dosego človekove svobode.

Po mnenju Rizmana (1986) je Bakunin v samoupravljanju videl idejo, ki lahko na široko odpre perspektive družbenega planiranja na svetovni ravni, v nasprotju s Proudhonom pa se je zavedal nevarnosti koeksistence privatnega in socialističnega sektorja. Opozarjal je na prežečo nevarnost, da bi kapitalistično okolje »okuzilo« delavske asociacije in bi se tako znotraj njih pojavil novi razred izkoriščevalcev dela proletarcev. *Prava revolucija (kot rezultat intenzivne, spontane in trajne akcije množic) naj bi bila tista, ki bi preobrazila privatno lastnino v kolektivno lastnino, delavci pa bi dejansko bili kolektivni kapitalisti in delodajalci, veliko vlogo je pripisoval sindikalnemu gibanju in boju. V osebni lasti bi ostale stvari, ki služijo samo osebni ravni. Kapital, industrijska sredstva, surovine naj bi bili kolektivna lastnina delavskih asociacij, ki bi se med seboj povezovale v federacijo (Rizman, 1986, XXXVII). Vsak za vse in vsi za vsakega, to naj bi bilo po Bakuninu (1986b, 163) sveto načelo internacionalnega federalizma na temelju solidarnosti. Predlagal je štiristopenjsko teritorialno členitev, na avtonomiji zasnovano organizacijo in povezovanje od spodaj navzgor: komuna – provinca (regija, pokrajina) – dežela – svetovna federacija, torej brez državne ravni. Komuna je za Bakunina pomenila idealno sredstvo rabe produkcijskih sredstev, na čelu komune pa naj bi bil svet voljenih delegatov, ki bi jih volilno telo lahko vedno odpoklicalo. Delitev odgovornosti na čim večje število ljudi naj bi bila alternativa predstavniskemu sistemu, v katerem ima majhno število voljenih monopol nad vsemi funkcijami, medtem pa ostajajo ljudje pasivni. Parlament provinc naj bi bil enodomen ali pa dvodomen (razen zastopnikov komun še zbor celotnega prebivalstva province). Nacijo, deželo je pojmoval kot federacijo avtonomnih provinc, regij, nacionalni parlament naj bi imel enega ali dva zbora. Slavo in veličino nacije (mišljena bolj kot ozemeljska makroenota) je videl edinole v razvijanju njene humanosti (Bakunin, 1986b, 161).*

*Bakunin (1986b, 156) je predlagal radikalno odpravo vsake uradne religije in vsake privilegirane cerkve, ki naj sama plačuje in vzdržuje svečenike svoje vere. Cerkev po njegovem mnenju nima pravice dedovati niti posedovati skupne lastnine razen seveda svojih hiš ali molilnic, nikoli pa se cerkev ne bi smela ukvarjati z vzgojo otrok. Bakunin (1986b, 173) je hkrati zagovarjal absolutno svobodo vesti in veroizpovedi z neomejeno pravico vsakega, da svojim bogovom postavlja templje in plačuje svoje svečenike. *Pisatelj Lev Tolstoj (1986) pa za razliko od drugih ateističnih anarhistov kot »krščanski anarhist« v veri ni videl dejavnika, ki pomaga državi zatirati svobodne posameznike, vendar je državo in cerkev podvrgel ostri kritiki zaradi neenakopravne porazdelitve lastnine (Rizman, 1986, XLIII). Leta**

1900 se je odločno postavil na stališče, da je izboljšanje človekovega položaja, odpravo suženjstva in klavnega položaja delavcev možno doseči zgolj z odpravo organiziranega nasilja, zato je podpiral odpravo vlad in vojska, verjel je v prostovoljnost zbiranja prispevkov namesto davkov. Za odpravo vsakega nasilja je videl en sam pripomoček – ljudje se morajo kot posamezniki vzdržati sodelovanja pri nasilju (Tolstoj, 1986, 424).

Rizman (1986, XXXVIII) sodi, da je s svojimi anarhističnimi idejami in gorečnostjo Bakunin (so)odgovoren za prvi veliki razcep v mednarodnem revolucionarnem delavskem gibanju na anarhistično in komunistično (Marx, Engels) vejo. Leta 1872 je Prva internacionala sprejela sklep o izključitvi Bakunina iz svojih vrst. Od Bakunina (pod vplivom zagovornika individualnega terorizma Sergeja Nečajeva) naj bi izhajalo prepričanje, ki so ga kasneje gojili mnogi anarhisti in tudi drugi revolucionarji: vrlina nasilja zaradi nasilja samega in čvrsto zaupanje v tehniko terorizma.

Peter Kropotkin (1842–1921) je razvil t. i. znanstveno-komunistično smer anarhizma, anarhistični komunizem je zasnoval na temelju najširšega načela »vzajemne pomoči« (namesto medsebojnega boja), vztrajno pa je nasprotoval državi in konceptu privatne lastnine. Anarhizem je leta 1887 opredelil kot sistem socializma brez oblasti, zemlja, kapital in stroji, vsa produkcijska sredstva morajo postati skupna lastnina vse družbe, oblastne funkcije pa je treba zožiti na najmanjšo mero (Kropotkin, 1986, 314). Anarhistični komunizem pa ni komunizem avtoritarnega tipa, je svobodni komunizem, komunizem brez oblasti. Zagovarjal je svobodno delo v svobodnih asociacijah delavcev, blaginjo državljanov in samoupravo v najmanjših teritorialnih enotah. Predstavniška vlada je po njegovem mnenju sicer opravila zgodovinsko poslanstvo in zadala smrtni udarec vladavini dvora, ampak ji ni mesta v prihodnji socialistični družbi, ki naj bo zasnovana na množitvi svobodnih organizacij in svobodnih federacij. Vsi naj bi opravljali produktivno delo, dovolj bi bile štiri ure koristnega dela, da bi vsak imel hišo na ravni povprečnega udobja članov srednjega razreda (Kropotkin, 1986, 320).

V komunistični družbi bi se morale dobrine razdeljevati v skladu s potrebami ljudi in ne na osnovi njihovega delovnega prispevka. Ljudem bi bilo torej treba zagotoviti tak življenjski standard, kakršnega so v Kropotkinovem času uživali srednji sloji (Rizman, 1986, XLIII). Luksuzne dobrine bi ljudem pripadale le, če bi del svojega časa namenili delu v svobodnih asociacijah (izobraževanje, znanost, kultura, šport). Tudi ekološka problematika, ki se ji je Kropotkin med prvimi posvetil, zavzema v njegovem delu vidno mesto. Bil je nenaklonjen nasilju in terorju, vendar je priznaval izjemne situacije, v katerih je nasilje upravičeno, to je v revoluciji, ki naj bi popolnoma reorganizirala družbo.

Nekaj pred svojo smrtjo je Kropotkin obsodil nastajanje močne birokracije v boljševistični Rusiji in zapisal, da se je poskus gradnje komunistične republike na podlagi močno centralizirane države in pod železnim zakonom diktature ene partije končal »s strašnim in popolnim polomom, Rusija nas uči, kako ne uvajati komunizma« (Rizman, 1986, XLVI). Stotisočglava

množica na njegovem pogrebu v Moskvi leta 1921 je bila zadnja velika javna demonstracija anarhistične ideje v Rusiji, kjer so poleg rdečih vihrale tudi črne zastave, na katerih je bila z rdečimi črkami izzivalno izpisana dosledno anarhistična misel: »Tam, kjer vlada avtoriteta, ni mogoče govoriti o svobodi ...« Do konca leta 1921 so boljševiki uspeli z bolj ali manj nasilnimi ukrepi zatreti anarhistično gibanje v Rusiji, ki je kasneje v ZDA, Italiji, zlasti pa v Španiji (po zmagi ljudske fronte na volitvah leta 1936 – komune in federacije komun, samoupravljanje) opozarjalo, da je delavsko in kmečko revolucijo v Španiji v letih 1936–1937 strl skupen napad komunistične stranke pod sovjetskim nadzorstvom, liberalne demokracije in fašistične sile, ki so se med seboj bojevale, vendar so se združile, da bi premagale herezijo socializma (anarhizem), ki bi bil svoboden.

Nemški anarhistični zgodovinar Rudolf Rocker (1986a) je leta 1922 kot zagovornik koncepta libertarnega socializma (ne pa Marxovega in Engelsovega koncepta državnega, avtoritarnega socializma z diktaturo proletariata) poudaril, da je sama ideja diktature popolnoma buržoaznega izvora (»bedna dediščina buržoazije«), ki jemlje moč iz države in negira naravni način organizacije od spodaj, zato dejansko nima ničesar skupnega s socializmom. Sklicuje se na dejstvo, da ljudstvo ni dovolj zrelo, da ni pripravljeno biti sam svoj gospodar. Delovanje sistema sovjetov v Rusiji pa je razglasil za karikaturu izvirne ideje sovjetov, kar bo rojevalo predsodke do temeljne ideje socializma. Po njegovem mnenju resnični družbeni in zgodovinski pomen revolucije ni v rušenju, marveč v razvijanju novega in služenju novemu (Rocker, 1986b, 515). Rosa Luxemburg pa naj bi s pozivom h generalni stavki in k socializmu z revolucionarno akcijo od spodaj dejansko povezovala anarhizem in marksizem (Pepper, 1995, 213).

Za anarhizem je temeljno njegovo vsesplošno nasprotovanje vsem oblikam politične države, zato anarhisti zahtevajo njeno ukinitvev. Engels je na rovaš anarhista Bakunina zapisal takole: »Potemtakem, če je država glavno zlo, se je treba znebiti predvsem države in kapitalizem bo šel po zlu sam po sebi. Mi pravimo drugače: odpravite kapital, to je prilastitev vseh produkcijskih sredstev v rokah majhnega števila ljudi, in država se bo sama sesula. Razlika je bistvena. Brez predhodne socialne revolucije je odprava države čisti nesmisel« (Rizman, 1986, LXVI). Na razpravah v Internacionali sta Marx in Engels v luči izkušenj pariške komune radikalno nastopila tudi proti anarhističnim pozivom, da se mora proletarijat odreči političnemu boju in partijam, češ da so dovolj strokovne, sindikalne organizacije.

Filozof *Bertrand Russell* je bil v zgodnjih letih po mnenju ekososialista Pepperja (1995, 198) zagovornik anarhosindikalizma in socializma skupnosti. Russell (1918) je tako socializem kot anarhizem (komunistični anarhizem) izpostavil kot vizijo boljšega sveta, sindikalizem oziroma federacijo sindikatov pa je obravnaval kot organizacijsko uporabno orodje za doseg srečnejše in boljše prihodnosti. Leta 1918 je zasnoval anarhosindikalistično vizijo sveta (kot anarhosocialistični kompromis) z naslednjimi temelji (Russell, 1918; Pepper, 1995):

- nasprotovanje kapitalizmu in državnemu socializmu;
- skupno lastništvo zemljišč in kapitala;
- omejene oblike tržnega tekmovanja in temeljni dohodek za vse (brez prisile k delu);
- brezplačne ključne potrebščine, luksuzne dobrine pa dosegljive z denarjem;
- štiriurni delovni dan za zaposlene;
- plačilo poročenim in neporočenim ženskam za delo v gospodinjstvu, primerljivo z dohodki v industriji;
- skromna vloga države in močna vloga skupnosti, minimalna vloga vladanja in prava;
- delavsko samoupravljanje v podjetjih, delavska izvolitev menedžerjev podjetij;
- dvodomni parlament, sestavljen iz zastopnikov skupnosti potrošnikov in skupnosti proizvajalcev;
- obvezno in brezplačno izobraževanje za vse otroke in mladino;
- socialistična revolucija in odprava kapitalizma kot pot k univerzalnemu miru, bratstvo med narodi sveta (v okviru svetovne lige narodov), razorožitev na osnovi vzajemnega dogovora med državami (države brez lastnih armad).

Chomsky (1986, XIII) poudarja, da so se najbolj konstruktivne prvine sodobnega anarhizma v teoriji in praksi razvile iz kritike liberalnega kapitalizma in iz kritike tendenc, ki se predstavljajo za socialistične. Anarhisti so zelo prepričljivo opozarjali pred nevarnostmi »rdeče birokracije«, demokracija ob nadzoru industrijskega sistema s strani npr. »avantgardne partije« pa je po njihovi sodbi le slepilo.

Hegemonija znanstvenega marksizma oziroma znanstvenega socializma je po mnenju Daše Tepina (2015, 257) anarhizem potisnila na utopično stran. Ključni problem oziroma bistvo spora med marksisti in anarhisti je po mnenju Rizmana (1986, LXV) v marksistični opredelitvi vloge države v prehodnem obdobju med kapitalizmom in komunistično družbo, v katerem ne more biti to nič drugega kakor »revolucionarna diktatura proletariata«. Ekosocialist Pepper (1995, 206, 207) poudarja, da so med koncepti socializma in anarhizma nekateri cilji skupni, drugi pa različni (preglednica 21), anarhist torej ni nujno tudi socialist. Obenem je treba upoštevati, da razlike niso enake npr. med anarhisti in marksisti ali pa med anarhisti in marksisti-leninisti. Na drugi strani pa so npr. individualistični in libertarni anarhisti zelo oddaljeni od socializma, bližje pa so mu anarhokomunisti in anarhosindikalisti.

Komelj (2015, 340) v razmislekih o utopijah navaja naslednji zapis Edvarda Kardeja iz leta 1976, ko je o jugoslovanskem samoupravnem sistemu za italijansko občinstvo poudaril: »Za ljudi, ki vedno raje podpirajo obstoječe stanje in red stvari, je samoupravljanje utopija in anarhija.«

Preglednica 21: Temeljne razlike med socializmom in anarhizmom

Socializem	Anarhizem
<ul style="list-style-type: none"> • socialna nepravilnost in degradacija okolja kot posledica razrednega izkoriščanja • definicija razreda z ekonomskim kriterijem • dvoumnost glede vloge države • najprej odprava kapitalizma, potem odprava države • sodelovanje v konvencionalni politiki je na poti k revoluciji dopustno • revolucija z rušenjem kapitalizma brez »naivnih« poskusnih skupnosti • delavski razred kot ključni nosilec družbenih sprememb • tendenca k diktaturi proletariata (v prehodnem obdobju) • potreba po planskem gospodarstvu • omejena podpora decentralizaciji • omejena osebna svoboda s kolektivom • nujnost mednarodne trgovine na osnovi recipročnosti kot pomembnega vidika mednarodnega socializma • dvoumnost glede denarne ekonomije, delno nasprotovanje • središčna urbanost • podpora konceptu socialističnega razvoja 	<ul style="list-style-type: none"> • socialna nepravilnost in degradacija okolja kot posledica hierarhičnih razmerij moči • definicija razreda tudi z neekonomskimi kriteriji (rasa, spol) • popolno nasprotovanje državi • najprej odprava države, ki ustvarja kapitalizem • sodelovanje v konvencionalni politiki ni dopustno • revolucija preko npr. alternativnih skupnosti in ekonomije • nova družbena gibanja in skupnosti kot ključni nosilec družbenih sprememb • nobena »diktatura« ali vladanje nista dopustna • samoorganizacija skupnosti, pomen spontanosti • ključni pomen decentralizacije • individualna avtonomija je vitalna • oporekanje obsežni mednarodni trgovini in podpora lokalni samooskrbi • večinsko nasprotovanje denarni ekonomiji • pomembni antiurbani, vaški elementi • različni razvojni modeli (socialistični, biocentristični)

Vir: Pepper, 1995

Anarhistična ideja, pregnetena z libertarnim potencialom, po mnenju Rizmana (1986, LXXI) (še) išče nove oporne točke uveljavljanja. Raztezajo se od alternative ekološkemu uničenju pa vse do svobodne in decentralizirane družbe kot alternative politični in ekonomski monolitnosti sveta, ki se neusmiljeno razrašča pred našimi očmi. *Koncept anarhizma torej vsebuje nekatere pomembne ideje in predlagane mehanizme, uporabne tudi za prepotrebno ekologizacijo družbe, za decentralizacijo odločanja, za povečanje samooskrbe na ravni regij.* Rizman (1986, LXXIII) navaja delo Giovannija Baldellija iz leta 1971, ki je za soočenje s prihodnostjo izpostavil naslednje oporne vrednostne točke anarhizma: primarnost človekove osebe, svetost človekovega življenja, zavračanje prisile, cilj ne posvečuje sredstev in zavračanje dvojnih meril. Uwe Timm (1986) navaja, da se je uresničila napoved anarhistične kritike državnega socializma, da bo razvoj krenil v smeri absolutizma. Anarhizem pa ima po njegovem mnenju dobre temelje za novo evolucijo

socializma – v smeri uresničevanja enakopravne družbene svobode na vseh področjih, saj tako državni socializem kot monopolistični kapitalizem nista nujna niti ne moreta obstati. Zagovarja konec z davki financirane oboroževalne tekme, ki jo lahko vsilijo zgolj centralizirane države, podpira pa koncept pravega svobodnega trga, priznava zasebno lastnino, če temelji na lastnem delovnem rezultatu in ne nastopa kot sredstvo za izkoriščanje in zatiranje drugih (Timm, 1986, 636). *Vendar so nekateri ključni snovalci anarhizma zagovarjali zlasti revolucionarni individualni teror, kar so tako marksistični kot drugi kritiki anarhizma spretno in demagoško izkoristili za degradacijo celotne ideje anarhizma.*

Avstralski ekoanarhist Ted Trainer predlaga namesto potrošniške kapitalistične družbe (sodi, da je ni mogoče »popraviti«) radikalno nov svetovni red, ki bo miroljuben, ekološko trajnosten ter bo zaustavil revščino in neenakost, zmanjšal dohodke in premoženje v bogatih državah. Namesto kapitalističnega predlaga nov družbeno-ekonomski sistem, ki bo povezal družbeno planiranje, prizadevanja za ekonomske kooperative in manjša podjetja, zasnovan pa naj bi bil na naslednjih načelih (Baer, 2012):

1. bistveno preprostejši materialni standard;
2. visoke stopnje samozadostnosti znotraj gospodinjestev in države, zlasti pa v mestnih soseskah in mestih;
3. relativno manjša trgovina, promet;
4. gospodarstva manjšega obsega, z večino lokalno proizvedenih dobrin s pomočjo lokalne delovne sile in z lokalnimi naravnimi viri;
5. lokalne kooperative in lokalni sistemi sodelovanja, odločanja;
6. alternativna ekonomija brez rasti, ki zahteva bistveno manj dela ter proizvodnje in potrošnje od sedanje;
7. obveza spoštovanja človekovih pravic in socialne pravičnosti;
8. radikalno drugačna kultura.

Nekateri gradniki anarhokomunistične utopije

- načela decentralizacije in manjše enote namesto kapitalističnih aglomeracij ljudi in proizvodnje, poudarjena samooskrba, družbeno uporabno in polnokrvno delo, socialna in ekonomska enakost ter neposredna demokracija
- podeželske skupnosti in manjše vasi, reorganizacija mest in njihova ozelenitev
- manjša, lokalna podjetja (20–50 zaposlenih) v neposredni bližini območja bivanja, le manjša specializacija
- decentralizirana energetska samooskrba in minimalna raba energije
- odsotnost turizma in turističnih potovanj zgolj zaradi želje spoznavanja različnih kultur in pokrajin
- nedenarni trgi, brez motiva dobička in skromna mednarodna trgovina
- konec mednarodnega tekmovanja za vire in s tem posredno premik k svetu brez vojn
- skromen cestni promet, poudarek na železniškem in javnem prometu

- odprava privatne lastnine in s tem povezana nizka stopnja kriminala
- skupna, delovno intenzivna obdelava zemljišč brez profitnega motiva, zaščita naravnih virov
- skrb za fizično kondicijo in omejena vloga tekmovalnega športa
- visoko ovrednotena raznolikost pokrajine kot pomembnega vira človekovega blagostanja
- odprava reprezentativne parlamentarne vlade in države, neposredno lokalno odločanje ljudi, lokalna in skupnostna samouprava, lokalne in regijske skupščine

Vir: Pepper, 1995

Ekosocialist Pepper (1995) sodi, da je radikalna (globinska) ekologija (in anarhistično-feministični ekocentrizem) v določenih gradnikih zelo povezana s tradicijo anarhizma oziroma anarhokomunizma po zamislih Kropotkina, izpostavlja pa uporabnost anarhističnih principov (npr. radikalnega koncepta decentralizacije) tudi za trajnostni razvoj lokalnih skupnosti. Uveljavljanje individualizma (koncept individualističnega anarhizma) ali kolektivism (koncept kolektivističnega anarhizma), egalitarnosti, participativne demokracije, prostovoljnega dela v korist skupnosti, federalizma, decentralizma, ruralizma in altruizma ter lokalno delovanje so družbene oblike uveljavljanja nekaterih temeljnih anarhističnih načel. Anarhizem nasprotuje kapitalizmu, njegovemu »gigantizmu« (velike korporacije, velike stolpnice, velike državne ali privatne organizacije), hierarhiji, centralizmu, »urbanizmu«, specializaciji in tekmovalnosti (Pepper, 1995, 153). Tudi zelena inačica anarhizma ima tradicijo v konceptu srednje velikih in zelenih mest, zasnovanih na sestrstvu, bratstvu in samoupravi, pa tudi v lokalni samooskrbi in odmiku od rasti ter prekomerne potrošnje. Ekoanarhizem poudarja vlogo bioregionalizma, ekoskupnosti in decentraliziranih kulturno-bioloških skupnosti. Predstavlja obliko t. i. radikalnega komunitarizma, ki poudarja temeljni pomen lokalne, regionalne skupnosti in njihove globalne povezanosti – Zemlja, naš skupni dom. Ključni cilj ekoanarhizma je zaščita posamezne skupnosti pred uničujočimi silami s pomočjo neposrednih akcij, ki naj bi jih zaščitile pred socialno-ekološko katastrofo. Drugi pomemben cilj ekoanarhizma pa je nenasilna bitka za udejanjanje celostnega programa ekološke in socialne regeneracije ter ustvarjanje svobodne ekološke družbe.

Pepper (1995, 162) navaja Woodstockovo tipologijo anarhizma, ki med drugim izdvaja anarhistični pacifizem z nenasilnim odporom in miroljubnimi libertarnimi skupnostmi, torej v nasprotju s pogostim splošnim, nekorektnim enačenjem anarhizma z nasiljem in terorjem. Ekosocialist Löwy (2017, 173, 174) pa poudarja dejansko spregledano zgodovinsko vlogo Williama Morrisa (1834–1896), ki je deloval nekje vmes med marksizmom in anarhizmom, vendar na močni ekološki razsežnosti in kategoričnem zavračanju protestantske delovne etike (radikalno krajsanje delovnega časa) zasnoval kritiko kapitalističnega komercializma in kapitalistične dominacije nad naravo, kapitalistično kopičenje bogastva pa poistovetil s kopičenjem odpadkov.

Milorad Gačević (2012, 294, 295) prepoznava ideje anarhizma in libertarnega socializma v nehierarhično organiziranih antiglobalističnih gibanjih, ki se delno tudi na osnovi anarhističnih premis prostovoljnega združevanja različnih skupin na lokalni in globalni ravni (mrežno povezovanje) zoperstavljajo centrom globalistične moči in avtoritarnim kapitalističnim institucijam. Tepina (2015) poudarja sodobno vlogo t. i. socialnega anarhizma, ki izhaja iz premisleka, da družbenih sprememb ni mogoče dosegati skozi individualistično paradigmo. Socialni anarhizem temelji na solidarnosti, vzajemni pomoči in decentraliziranem sodelovanju, brez oblasti, avtoritet, dominacije in prisil. Podčrtati velja, da socialni anarhisti revolucije ne vidijo kot enkratno dejanje, temveč kot proces, ki je potreben za prelom s starimi strukturami, katerih ruševine bodo služile za gradnjo novega sveta. Tako so v Anarhični federaciji Velike Britanije zapisali, da revolucija ni dogodek, ampak proces, utopija pa potovanje, in ne cilj (Tepina, 2015, 259).

6.2.3 Zgodovinski nahrbtnik državnega socializma

John Rawls (2012, 180, 181) je državni socializem s t. i. komandnim gospodarstvom opredelil z naslednjimi ključnimi lastnostmi:

1. nadzor gospodarstva z enostransko ureditvijo;
2. kršenje temeljnih človekovih pravic in svoboščin;
3. usmerjanje gospodarstva s splošnim gospodarskim planom, o katerem se odloča centralno in razmeroma malo uporablja demokratične postopke ali trge;
4. proizvodna sredstva v lasti družbe.

Po mnenju Baera (2016) številni proučevalci na osnovi propada komunističnih režimov v nekdanji Sovjetski zvezi in Vzhodni Evropi napačno in poenostavljeno zaključijo, da naj bi kapitalizem predstavljal konec zgodovine. Socializem naj bi torej kot politično-ekonomski sistem zgodovinsko bankrotiral, saj je v 20. stoletju nepovratno zavozil v totalitarizem, kolektivizacijo, gulage, politično nesvobodo in neučinkovito centralizirano plansko gospodarstvo. Glavni nastavek socialističnih diktatur naj bi se skrival že v samem Marxovem nauku, ki npr. s Komunističnim manifestom dejansko ponuja eno samo trajno pot rešitve večnega razrednega boja: njegovo samoukinitvev z diktaturo proletariata.

Wallerstein (1999, 25) poudarja, da ruska revolucija ni bila posledica načrtne boljše vstaje, boljševiki so bili le bolje organizirani in so lahko izkoristili popoln zlom političnega reda v Rusiji, ki so ga povzročili hudi vojaški porazi in lakota. Boljševiki so pričakovali revolucijo še v razviti Nemčiji, ki so jo imeli za nujno potrebno, vendar je ni bilo. Zato je prišlo do socializma v eni državi – do stalinizma, gulagov, na koncu pa do njegovega propada (Wallerstein, 1999, 26). Po mnenju Wallersteina (1999, 57) so tri *glavne obtožbe proti t. i. historičnemu socializmu*:

1. *samovoljna uporaba državne (in partijske) oblasti, v najslabšem primeru državni teror;*
2. *razširitev privilegijev na »nomenklaturo«;*
3. *huda gospodarska neučinkovitost kot posledica državnega poseganja v gospodarstvo, ki je zadrževalo, ne pa povečalo rasti družbene vrednosti.*

Hannah Arendt (2003, 33) poudarja, da je Stalin nadzoroval partijo, preobrazil razrede v množico in hkrati odpravil vsako skupnostno solidarnost, kar je bil pogoj za doseganje totalne nadvlade. Po mnenju etnologa in antropologa Rajka Muršiča (2012, 31, 32) je zgodovinsko dejstvo, da je prišlo do hitrega povampirjenja leninske boljševiške sovjetske republike, ki se je pokazala z notranjimi obračuni proti anarhistom, drugim avtonomistom ali »revizionistom«. Zgodovinsko dejstvo je, da t. i. socialistične države nikoli niso bile avtonomne, ostale so v okviru kapitalističnega svetovnega gospodarstva, zato dejansko niso delovale kot alternativni zgodovinski sistem (Wallerstein, 1999, 58). Državni socializem ni odpravil lastninskih razmerij, ampak jih je samo premestil: namesto lastnikov je po revoluciji nastopila država (v primeru samoupravne Jugoslavije »le« kot upravljalka), delavci so ostali v mezdnem razmerju, dobiček pa so kovali novi gospodarji – vodilni partiji. V tem smislu je bil celoten realni socializem nekakšen državni kapitalizem, kapitalska razmerja med delom in kapitalom je preprosto premestil od »trga« k »planu« ali »dogovoru«. Tako danes dejansko kot državni kapitalizem deluje »Ljudska republika Kitajska«, hrbtenica sodobne – kapitalistične produkcije (Muršič, 2012, 32).

Gospodarstva nekdanjih evropskih socialističnih držav so se po drugi svetovni vojni oblikovala po modelu stalinistične Rusije. Delavke in delavce je v teh režimih po mnenju Andreje Živkovića (2012, 190) izkoriščal novi vladajoči razred državnih uradnikov. Sodi, da pravzaprav ni prišlo do državnega socializma, temveč so nastale centralizirane »državnokapitalistične« ekonomije, ki pa jih ni gnala konkurenca med posameznimi podjetji, temveč vojaško in ekonomsko tekmovanje z Zahodom. Ekosocialist Löwy (2007, 296) ugotavlja, da je npr. v stalinistični Sovjetski zvezi prišlo tudi do totalitarističnih produktivističnih metod tako v industriji kot v kmetijstvu. *Okoljska katastrofa v JE Černobil je dejansko najbolj tragičen in drastičen primer uničujočega realsocialističnega poskusa posnemanja zahodnih produktivističnih tehnologij.* O'Neill (2016, 90) opozarja, da je Sovjetska zveza kot merilo ekonomskega napredka uporabljala neto materialni proizvod (namesto ravno tako neprimerne, enodimenzionalnega BDP), ki je vključeval le fizično blago, ne pa storitev. Pisec sodi, da je obsedenost z visokimi stopnjami rasti fizičnega obsega proizvodnje za vsako ceno (»industrializacija in elektrifikacija«) eden od ključnih razlogov izjemne okoljske degradiranosti Sovjetske zveze in drugih nekdanjih držav realnega socializma.

Filozof Ivan Urbančič (1982, 553) navaja, da so v identiteto komunizma in marksizma udarile umazane »revolucionarne izkušnje« stalinske Rusije, kasneje pa nove »deformacije« in »prehodne težave«, ki so se začele podaljševati v trajne. Epohalni humanizem, ki ga je

napovedoval Marx, ni bil udejanjen, prišlo je do okrnjenega komunizma, do komunizma brez svobode. *Zgodovinska dejstva nedvoumno kažejo, da so bili uporabljeni mehanizmi poti v socializem v 20. stoletju praviloma nasilni, nedemokratični, ekonomsko in ekološko neuspešni.* Socialistično usmerjene družbe so v veliki meri nastale v gospodarsko nerazvitih državah, torej v ekstremnih ekonomskih in socialnih razmerah in pod trdimi zunanji, tudi vojaškimi pritiski. V vsakem primeru je kolaps politično nedemokratičnih komunističnih režimov 20. stoletja povzročil krize v številnih levih političnih strankah in gibanjih po svetu. Na enakosti, bratstvu, sočutju, solidarnosti, pravičnosti in demokraciji zasnovana izvirna ideja socializma pa je bila in je še vedno pri mnogih ljudeh tudi zaradi številnih grozodejstev in enopartijskega nasilja v nekdanjih »socialističnih« državah močno omajana, izjemno diskreditirana. V nobeno uteho ali opravičilo državnemu socializmu 20. stoletja ne sme biti dejstvo, da še danes globalni kapitalizem prav tako povzroča socialna in ekološka grozodejstva nad ljudmi in drugimi vrstami, militarizira planet in celo bližnje vesolje.

Močnik (2006, 12) ugotavlja, da je bila osnovna formula realnega socializma 20. stoletja »elektrifikacija + oblast sovjetov« enostavno po dometu prekratka. Produktivne sile so namreč še naprej delovale v okviru svetovnega kapitalističnega sistema. Tudi produkcijski odnosi se seveda ne ustavijo na državnih mejah, saj potekajo v svetovnem sistemu, le-ta pa je kapitalističen. Tako se državam realnega socializma dejansko ni posrečilo več kot to, da so razvile posebno inačico bolj »socialnega«, vendar hkrati tudi precej manj »demokratičnega« kapitalizma (Močnik, 2006, 12). Balibar (2007, 111) namesto pojma realni, državni socializem uporablja pojem državni komunizem ali »realni« komunizem, ki ga med drugim pomembno označuje »železna zavesa«, torej družba zaprtosti.

Vendar je že v šestdesetih letih 20. stoletja v takratnih socialističnih državah postalo jasno, da preprosti obrazec »dohiteti in prehiteti« kapitalizem (tudi brez potrebnih ekoloških »zavor«) ne bo zadostoval. V večini držav enopartijskega socializma so bile družbe že dolgo plen stalinističnega vzorca strahovlade, vladajoče kaste pa senilne in nesposobne, da bi izpolnile obljube ljudstvu. Prav z mehanizmom neizpolnjenih obljub glede enakosti in svobode so razočarane ljudske množice konec 20. stoletja dobesedno odplaknile enopartijske režime realnega socializma. Socialistična država se je razpustila, komunistične partije so sestopile z oblasti, kar je ne tako redkim »starim« vladajočim skupinam omogočilo, da so – ostale na oblasti.

Po mnenju Weizsäckerja in sodelavcev (2009, 335, 336) je komunizem propadel tako zaradi velike prevlade avtoritarnega planiranja nad mehanizmi trga kot tudi zaradi dejstva, da je pod vplivom družbenih gibanj Zahoda komunizem za mlado generacijo v socialističnih državah izgubil tako legitimnost kot privlačnost. Komunizem, zasnovan na leninistični interpretaciji, je bil obenem popolnoma neprimeren za napredno tehnološko družbo, saj preko cen ni bil zmožen prepoznati ekonomske resnice, kot kapitalizem ni zmožen prepoznati polne ekološke resnice, kar pa je še bolj veljalo za propadli državni (»realni«) socializem 20. stoletja.

Zgodovina Sovjetske zveze je po mnenju Balibarja (2007, 120) med drugim tudi simbol odvisnosti robustne planske industrializacije od naprednejših tehnologij kapitalizma. S propadom Sovjetske zveze se je tako neslavno končala tista vizija družbe, ki je med drugim uničevala človekovo kreativnost in iniciative, degradirala okolje in izčrpavala naravne vire zaradi želje po pospešenem industrijskem razvoju, tekmovanju s proizvodnjo kapitalističnih držav. Dejstvo je, da se je politično nedemokratični, enopartijski socializem 20. stoletja izčrpal in pravzaprav pričakovano končal na smetišču propadlih družbenih projektov. Marko Lovec (2021) sodi, da propada Sovjetske zveze ni povzročila (ali preprečila) grožnja raket in tankov, ampak nezadovoljstvo običajnih ljudi, ki se niso več identificirali z lastnim režimom ter so želeli ekonomsko in politično svobodo po zahodnem kulturnem vzoru.

Filozof Marko Uršič (2015, 195) sodi, da je bil osnovni politični program komunistov od Marxa preko Lenina do Maa in Kardelja zasnovan z osnovnim ciljem – ukinitev privatne lastnine. V primerjavi z Morovo *Utopijo* iz leta 1515 se niso spremenili cilji, ampak zgolj metode za doseganje komunizma. Vendar državna lastnina in partijski nadzor v državah realnega socializma nista zagotovila ne dohitevanja kapitalistične produkcije, pa tudi ne odmika od modela rasti, razvoja ter uporabe okolju in zdravju ljudi prijaznejših tehnologij in proizvodnih praks, ravno obratno. Stalinistični Sovjetski zvezi ni uspelo produkcijsko dohieteti, kaj šele prehiteti kapitalističnega Zahoda (Uršič, 2015, 198). Obdobje sovjetskega stalinizma v Sovjetski zvezi, na Poljskem, Češkoslovaškem, v Vzhodni Nemčiji pa si po obsegu in intenzivnosti industrijsko-energetske degradacije okolja »zasluži« zgodovinsko globalno zlato medaljo izjemne sovražnosti do narave in okolja. Državni socializem 20. stoletja ni bil demokratičen, torej daleč od besed Rose Luxemburg, da je socializem demokratičen ali pa ga ni (Merhar in drugi, 2014, 72). Cockshott in Cottrell (1993, 7) zlasti na osnovi izkušenj »sovjetskega« socializma sodita, da morata biti radikalna demokracija in učinkovito načrtovanje temelj socializma prihodnosti.

Kljub temu je po mnenju Luke Meseca (2018) sintagma »totalitarni socializem« napačna iz več razlogov. Tako med drugim v isti koš zmeče vse pretekle in obstoječe socialistične režime, ne da bi upoštevala razlike npr. med sovjetskim, stalinističnim centralnoplanskim socializmom (stalinizem se prikazuje kot edini reprezentativni socializem) in jugoslovanskim ali čilskim socializmom, ki sta bila utemeljena na družbeni lastnini, trgu in samoupravljanju. Cilj fašističnih, nacističnih in drugih desnih reakcionarnih gibanj je dejansko vzpostavitev avtoritarne državne oblasti, ki si totalno podredi vse sfere družbenega življenja. Na drugi strani pa so bili cilji socializma popolnoma nasprotni: odprava vseh oblik podrejanja in izkoriščanja, demokratična, samoupravna, brezrazredna družba, v kateri bo »svoboden razvoj posameznika pogoj za enakopraven razvoj vseh« (Marx). Stalinizem torej niti približno ni udeležil temeljnih socialističnih ciljev (Mesec, 2018). Vendar velja podčrtati stališče Slavoja Žižka (2021, 214), da večina udeležencev

protestov proti komunističnim režimom Vzhodne Evrope ni imela kot alternativo kapitalizma, temveč socialno varnost, solidarnost, resnično pravičnost, svobodo (brez kontrole države), osvoboditev primitivne ideološke indoktrinacije, torej številne sestavine socialistične ideologije.

Polpretekle okoljske izkušnje nekdanjih evropskih socialističnih držav političnega enoumja in sistematičnega kršenja človekovih pravic kažejo, da so se zaradi razvoja po modelu rasti uvrščale med najbolj okoljsko degradirane države na svetu (Plut, 1985; 1990; Commoner, 1992; Črnjar, 2002). Ogljični odtis Češkoslovaške in Poljske (na prebivalca) je bil pred padcem berlinskega zidu večji kot Avstralije in Kanade (Klein, 2014), državni socializem ni bil na vrhuncu moči nič manj uničevalen do okolja kot kapitalizem (Mann, 2013). Andrej Kirn (2004, 281) pa ugotavlja, da je »realni« socializem pustil za seboj še večje razdejanje narave, slabše okoljske, bivalne razmere kot pa zahodnoevropski ali severnoameriški kapitalizem. Commoner (1992, 220) sodi, da nosilci družbenega interesa na področju varstva okolja (okoljevarstveniki) v državah realnega socializma niso imeli svobode, torej možnosti javne obrambe okolja, hkrati pa je večina proizvodnih sistemov takratnih socialističnih držav zgolj prevzela kapitalistične mehanizme (vključno z modelom rasti) in jih prilagodila. Ironično je dejstvo, da so socialistične države uporabljale takratne sodobne tehnologije ZDA in evropskih kapitalističnih držav, katerih ključni motiv je bil zagotavljanje hitrega dobička – ne glede na okoljske in družbene posledice.

V 20. stoletju je po mnenju Angusa (2011) v državah, ki so se same poimenovalе socialistične, prišlo do obsežne in intenzivne degradacije okolja. Tako se je potrdila predpostavka, da koncept državnega socializma ni bil sposoben reševati ključnih okoljskih problemov, o čemer pričajo npr. černobilska jedrska nesreča ali zastrupljanje in krčenje Aralskega jezera, izjemna onesnaženost zraka in vodnih virov v grobo industrializiranih nekdanjih socialističnih državah (Poljska, Češkoslovaška, Vzhodna Nemčija, Jugoslavija). »Realni« socializem je svojo zgodovinsko priložnost zaradi nespoštovanja človekovih pravic, okoljske destruktivnosti in ekonomske neuspešnosti torej že dokončno zapravlil. Obremenjevanje okolja in poraba naravnih virov na prebivalca sta bila v evropskih državah državnega, »realnega« socializma izredno visoka, obremenjevanja okolja in količina porabe naravnih virov na enoto dodane vrednosti pa sta bili bistveno višji kot v razvitih kapitalističnih državah, ki so dosegle višje materialno blagostanje in kakovost življenja večine prebivalcev. Nekateri strokovnjaki opozarjajo, da udejanjanje paradigme trajnosti pravzaprav pomeni prepoznavanje napačnega pojmovanja napredka. Kapitalizem in socializem 20. stoletja pa naj bi se ločila zgolj po postopkih izkoriščanja Zemlje (Dresner, 2004, 159).

Collins (2013, 83) se sicer strinja, da so bile izkušnje državnega socializma neprijetne, katastrofalne in zato nepriljubljene za prihodnost, ampak to spoznanje je treba uravnotežiti s potencialnimi grožnjami prihodnjega kapitalizma, kjer maloštevilna

elita v lastnem interesu upravlja celotno družbo. Lebowitz (2008) dvomi, da lahko s pomočjo reform spremenimo bistvo kapitalizma, ne verjame torej v barbarstvo s človeškim obrazom. Sodi, da je treba vztrajno graditi nove temelje za socializem 21. stoletja, ki pa v nobenem primeru ni včerajšnji politično nedemokratični »realni« socializem z državno lastnino.

Leo Šešerko (1990) je zapisal, da ni bil konec osemdesetih let 20. stoletja nihče bolj oddaljen od ekosocializma kot takratne socialistične države. Sporočilna okoljska nota okoljsko, ekosistemsko skrajno destruktivnih socialističnih držav 20. stoletja je jasna: ekologija mora imeti osrednjo vlogo v socialistični teoriji in praksi 21. stoletja (Angus, 2011, 3). Kerševan (1996) poudarja, da nobeden od razglašanih realno obstoječih socializmov (vključno z jugoslovanskim »samoupravnim socializmom«) ni bil zaresna realizacija vizije socializma kot družbe »neodtujenega človeka« (delo, politika, ideologija).

6.2.4 Jugoslovanski samoupravnosocialistični zgodovinski nahrbtnik

Po drugi svetovni vojni je tudi Jugoslavija krenila po vzoru Sovjetske zveze na pot izgradnje sistema državnega socializma in enopartijskega političnega sistema. Kmalu po izključitvi iz socialističnega bloka držav leta 1948 je po mnenju sociologa Josipa Županova (1989, 21) Jugoslavija poskušala ob takratnem obstoječem kapitalističnem in državnosocialističnem sistemu inovativno oblikovati »tretji« model družbenega sistema – (jugoslovanski) samoupravni socializem. Jugoslovanskim komunističnim voditeljem sta po mnenju Catherine Samary (2017, 44) zmagala nad fašizmom ter ljudska in mednarodna legitimnost, ki so jo uživali po zmagi, omogočili, da so se uprli tako Stalinu kot zahodnim zaveznikom, ki jim je bilo najpomembnejše, da so zmagali nad silami osi z Nemčijo na čelu. V povojni bipolarni ureditvi sveta in po sporu s stalinistično Sovjetsko zvezo se je torej jugoslovansko vodstvo lotilo dveh civilizacijsko inovativnih, konkretnih političnih projektov: idejno snovanje modela neuvrščenih (onkraj blokovske ureditve, »realne« politike in hladne vojne) in snovanje modela samoupravnega socializma (onkraj državnega socializma) kot eksperimenta med planskim in tržnim tipom regulacije gospodarstva (Kirn, 2014, 134). *Po mnenju Rizmana (2014b, 585) je treba uveljavitev jugoslovanskega socialističnega samoupravljanja skupaj z blokovsko neuvrščenostjo in politiko odprtih meja obravnavati kot upor proti Stalinu in njegovemu totalitarnemu sistemu, kar je postopoma privedlo do liberalizacije jugoslovanske avtoritarne družbe in sistema, ki sta kljub enostrankarski politični ureditvi postala tako rekoč neprimerljiva s preostalimi komunističnimi državami v Vzhodni in Srednji Evropi. Gregor Tomc (2010) poudarja, da je Komunistična partija Jugoslavije po sporu s Stalinovo Sovjetsko zvezo leta 1948 potrebovala novo obliko ideološke legitimnosti, našla naj bi jo v ideologiji mladega Marxa, v samoupravljanju.*

Po letu 1948 je torej državni socializem in plansko gospodarstvo v takratni Jugoslaviji začel nadomeščati drugačen model socialistične reprodukcije: samoupravni socializem. Tako je Jugoslavija med drugim odigrala tudi pomembno vlogo glavnega

referenčnega modela šole »delavskega menedžmenta« (Kirn, 2014). Model jugoslovanskega socialističnega samoupravljanja je v svetu vzbujal veliko pozornost, z naklonjenostjo so ga sprejeli zlasti levičarski teoretiki v zahodnih državah. Tine Hribar (2004, 37) ugotavlja, da so se zahodni levičarski intelektualci po razočaranju nad Castrom in Mao Zedongom z obema rokama oprijeli jugoslovanskega samoupravljanja in ga pogosto kovali v zvezde.

Samoupravljanje se je v povojni Jugoslaviji dejansko začelo razvijati junija 1950 s temeljnim zakonom o gospodarjenju z državnimi gospodarskimi podjetji. Neven Borak (2010) sodi, da so se jugoslovanski komunisti pri zgodovinskih poskusih oblikovanja vizije socializma, samoupravne družbe naslanjali na zamisli socialista in anarhista Proudhona. Po mnenju Veljka Rusa (1988, 17, 18) je jugoslovansko samoupravljanje nihalo med Gramscijevim in Proudhonovim konceptom samoupravljanja, dejansko sta bila ves čas latentno prisotna oba koncepta. V začetku petdesetih in v sredini osemdesetih let 20. stoletja je bilo jugoslovansko samoupravljanje bliže Gramscijevemu konceptu (hierarhična delitev dela in izključitev kolektivizacije lastniških pravic, planska koordinacija dela namesto upravljanja kapitala po delavcih, trdno zasidrana socialna politika in visoka stopnja socialne solidarnosti), v sredini šestdesetih in ob koncu sedemdesetih let 20. stoletja pa je bilo bliže Proudhonovemu pretežno anarhističnemu samoupravnemu konceptu (namesto delitve dela delitev dohodka kot izhodišče, kolektivizacija lastniških funkcij in kolektivizacija dobička kot tržne regulacije ekonomije, toda solidarnost znotraj podjetja).

Socialistična federativna republika Jugoslavija je dejansko z ustavo leta 1974 postala prva država na svetu, ki je samoupravljanje opredelila kot eno od ključnih ustavnih pravic. V delu *Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja* iz leta 1977 je Edvard Kardelj teoretično razvil temelje, izhodišča in ključne naloge razvitejše stopnje socialističnega samoupravljanja kot poti k odmiranju države, a Zvezi komunistov Jugoslavije ponovno namenil »avantgardno« vlogo (Kardelj, 1977, 9). Samary (2017, 45) pa upravičeno poudarja, da ne Kardelj ne antistalinistične in libertarne marksistične struje niso razčistile vprašanja »socialistične demokracije«, saj je npr. v Jugoslaviji tudi po omehčanju režima ostal politični monopol ena same partije. Vendar Samary (2017, 45) obenem navaja, da je bil režim priljubljen zaradi ugleda revolucije, močne gospodarske rasti, uspehov pri obnovi in hitri industrializaciji ter prestiža »neuvršenih«, režim je dopuščal prostor za razprave in konflikte, seveda kolikor niso spodbijali in ogrožali monopola oblasti.

Ustava iz leta 1974 je med nosilce oblasti in upravljanja uvrščala delavski razred ter še bolj konkretizirala oblike in načine uresničevanja njegove suverenosti. Med načine uresničevanja oblasti razen organizacij združenega dela in drugih samoupravnih organizacij in skupnosti je ustava prištevala zборе, referendume in druge oblike osebnega izjavljanja na različnih ravneh, delegate in delegacije ter nadzorstvo nad delom organov, ki so odgovorni skupščinam (Grad in drugi, 1999, 26). Celotni sistem samoupravne družbe s tremi zbori

republiških skupščin (zbor združenega dela, zbor občin in družbeno-politični zbor) naj bi v teoriji presegal klasično politično predstavništvo (volitve) v meščanskih demokracijah. Socialistično samoupravljanje naj bi preseglo politično pasivnost državljanov, ki so v sistemu parlamentarne demokracije aktivni zgolj na volitvah, po volitvah pa ne sodelujejo v procesu političnega odločanja oziroma izvrševanja oblasti. Nasprotno naj bi socialistično samoupravljanje in znotraj njega delegatski sistem omogočila odločanje oziroma izvrševanje oblasti večini državljanom, zato naj bi bila v širšem pomenu (ne pa pravno-tehnično) označena kot neposredna demokracija (Grad in drugi, 1999, 26). V praksi je bil celotni sistem jugoslovanskega socialističnega samoupravljanja skrbno in stalno »nadzorovan« s strani komunistične partije, z njenimi enostrankarskimi vzvodi dejanske oblasti in upravljanja. Enostrankarski politični sistem je v praksi še okrepil načelo enotnosti oblasti in prenašal dejansko moč s skupščin na njihove izvršne svete.

Čepič (2010a) poudarja, da je uvedba samoupravljanja pomenila podlago jugoslovanskega modela socializma namesto sovjetskega modela socializma, in sicer na temelju delavskega samoupravljanja. Primerjava modela samoupravne države v reformiranem kapitalizmu Andreja Gosarja (1933; 1935) in Kardeljevega modela socialističnega samoupravljanja kaže, da se je Kardelj (1977; 1980) v določenih izhodiščih nedvoumno oprl na Gosarjevo samoupravno shemo, čeprav je npr. namesto omejene privatne lastnine izhajal iz koncepta t. i. družbene lastnine. *Zgodovinsko in globalno inovativni model jugoslovanskega socialističnega samoupravljanja je bil zasnovan na »anonimni« družbeni lastnini, delegatskem sistemu samoupravnih interesov, tržno-plansko nejasnem modelu gospodarstva (v zadnji fazi kot »dogovorna ekonomija«) – v enopartijskem političnem sistemu. Kot tak naj bi bil alternativa sovjetskemu komunizmu (totalna državna lastnina) in zahodnemu kapitalizmu (»svetost« privatne lastnine).*

Gradniki jugoslovanskega samoupravnega socializma s poudarkom na družbeni lastnini (namesto koncepta zasebne in koncepta državne lastnine) naj bi omogočili dvig osebne in družbene materialne blaginje, polno zaposlenost, ustrezne cene življenjskih potrebščin, sprejemljive dohodkovne (razmerje med najnižjo in najvišjo plačo 1 : 4), omejene medrepubliške in medregionalne razlike, kakovostne in za vse državljane brezplačne javne storitve (šolstvo, zdravstvo, socialna zaščita) ter bistveno lažji, poceni dostop do najema stanovanj. Gal Kirn (2014; 2015) poudarja, da se je novi model jugoslovanskega socializma zgolj v eni državi začel z razvojem samoupravljanja. Po začetnem, sorazmerno uspešnem razvoju kot projekt »odmiranja države« se je preoblikoval v ogromen družbeni samoupravni aparat, ki ga je vodila komunistična partija. Po mnenju filozofa Ivana Urbančiča (1982) pa komunizem (kot stalno gibanje odpravljanja obstoječega) kot epohalna vladajoča moč nikakor ni in ne more biti vladavina partije.

Koncept t. i. družbene lastnine je brez dvoma eden od ključnih ekonomskih temeljev jugoslovanskega samoupravnega socializma, po katerem se je temeljno ločil od takratnih drugih držav realnega socializma državne lastnine. V konceptu družbene lastnine

dejansko ni bilo pravega lastnika, saj družbena lastnina ni predstavljala neke posebne oblike lastnine, kot je privatna (zasebna) lastnina, državna lastnina ali lastnina (lokalne) skupnosti. Družbena lastnina kot unikatni tip lastnine v konceptu jugoslovanskega samoupravljanja je bila torej neke vrste nejasna, metafizična lastnina celotnega delavskega razreda. Ocene raziskovalcev o vlogi t. i. družbene lastnine so zelo različne, praviloma kritične ali odklonilne. Veljko Rus (1988, 5) sodi, da se je v samoupravni socialistični Jugoslaviji družbena lastnina dejansko uresničila kot – ukinitelj lastnine. Ob lastnino je bila celotna populacija, oblast (partija) pa je prevzela nadzor nad celotnim gospodarstvom, nad proizvodjalnimi silami. Za razliko od popolnega popredmetenja kapitalistične lastniške družbe (zoženje družbe na blagovno proizvodnjo) s popolno dominacijo ekonomije nad vsemi sferami družbe je jugoslovanski koncept družbene lastnine njen antipod kot nelastnina, kot »razpredmetena« lastniška družba, ki pa ni bila sposobna preživetja in napredka, o čemer priča tudi njeno neodgovorno upravljanje (Rus, 1988). *Abstraktni pojem družbene lastnine je vplival na skromnejšo motiviranost zaposlenih za delo in rezultate dela, nejasno je bilo tudi prevzemanje odgovornosti za dobro ali slabo poslovanje, za poslovno tveganje.* Družbena lastnina proizvodnih sredstev po mnenju Rusa (1988, 21) ni omogočala dejanskega samoupravljanja, saj delavci niso bili lastniki proizvodnih sredstev, torej so še vedno bili mezdni delavci, brez statusa samozaposlenih.

Po mnenju Gala Kirna (2014, 308) pa naj bi bil prav model družbene lastnine ena največjih pridobitev in inovacij jugoslovanskega samoupravljanja, prevladujoča tendenca v samoupravljanju je namreč bila prav širjenje družbenega lastništva na druge tipe lastnine. Državna lastnina je tako prehajala v roke družbe, ampak ta družbena lastnina, paradoksalno, ni bila od nikogar, a hkrati v rokah vseh. Uvedba družbene lastnine je torej bila alternativna oblika lastnine med režimom privatne lastnine (privatno) kapitalizma in državne lastnine (javno) državnega socializma. Družbeno lastništvo je torej uvedlo nekaj novosti, pa tudi precej teoretičnih in praktičnih preglavic, ugotavlja Kirn (2014). Tako so se na koncu po ugotovitvah Rusa (1988, 5) in Lebowitza (2014a, 68) menedžerji jugoslovanskih samoupravnih podjetij spremenili v kapitaliste in delavci v mezdne delavce. Veljko Rus (1988, 5) sodi, da družbena lastnina pomeni, da je delodajalec »družba«, delavci pa imajo mezdni status.

Anej Korsika (2015) sodi, da je pri uvajanju delavske demokracije in samoupravljanja kljub vsem pomanjkljivostim najdlje prišla prav nekdanja Jugoslavija. Kirn (2014, 190) ugotavlja, da je samoupravljanje socialistično vodstvo države resda zagnalo »od zgoraj«, ampak je bilo potem preizkušeno na mikroravni, in sicer v ekonomskih enotah, v podjetjih. V prvem obdobju samoupravljanja, v petdesetih letih prejšnjega stoletja, se je (razen odpovedi zemljiške kolektivizacije na podeželju) razvil inovativen model »hibridne ekonomije«, kot kombinacija tržnih in socialističnih (planskih) elementov, z večjo avtonomijo podjetij ter teritorialno decentralizacijo. Specifično razvijanje socialističnega gospodarstva je temeljilo na določeni stopnji načrtovanja (kreditiranje, izvozne stopnje,

veliki projekti), medtem ko je del podjetniške aktivnosti temeljil na tržni »regulaciji«. To je pomenilo, da so se lahko podjetja sama odločala, kaj in kako bodo proizvajala (Kirn, 2014, 187). Tudi sicer do jugoslovanskega socializma zelo kritični in zato kmalu politično nezaželeni predvojni krščanski socialist in član IO Osvobodilne fronte Edvard Kocbek (1987, 245) je leta 1963 zapisal, da je družbeno samoupravljanje postalo veljavni temelj socialistične demokracije.

Celotni politični sistem socialistične Jugoslavije je po mnenju Kardelja (1977, 181, 30) temeljil na samoupravljanju in delegatskem sistemu, na t. i. pluralizmu interesov samoupravnih subjektov, ne pa na strankarskem pluralizmu meščanskega parlamentarizma. Zgodovinar Božo Repe (2017, 55) kritično opozarja, da se je v sedemdesetih letih 20. stoletja, po obračunu s t. i. partijskim liberalizmom, ustvaril nov mit, da je delegatski sistem na temelju »pluralizma samoupravnih socialističnih interesov« najboljši demokratičen sistem na svetu. Tine Hribar (2004, 307, 308) navaja, da je bila v ustavi takratne SFRJ socialistična samoupravna demokracija opredeljena kot posebna oblika diktature proletariata, v resnici pa je delovala kot oblika diktature Partije, kot nadoblast Zveze komunistov. Samoupravljanje po njegovi sodbi ni pomenilo samouprave, avtonomije v evropskem, zlasti razsvetljenskem pomenu, npr. samouprave delnih sistemov družbe, kot so društva, univerze itn. Jugoslovansko samoupravljanje označuje kot delegatsko samoupravljanje, poslance pa kot delegate partije, ne pa kot avtonomne predstavnike ljudstva (Hribar, 2004, 43).

Hribar (2006, 36) ugotavlja, da je socializem s svojim geslom »*delu čast in oblast*« dejansko ohranjal nadoblast Partije (kot samozvane zastopnice delavskega razreda) in s tem neenakost med ljudmi, hkrati pa omogočal tudi njene privilegije mimo demokratičnih postavk. Tudi zaradi te, na prvi pogled nevidne povezanosti komunizma s fevdalizmom so morale komunistične partije slej ko prej sestopiti oziroma zginiti z odra zgodovine. Čeprav je jugoslovanski socializem temeljil na diktaturi proletariata in enopartijskem političnem sistemu (omogočal je le delovanje komunistične partije kot politične stranke), se je propagiral kot bolj demokratičen od realnega (državnega) socializma in od klasičnih parlamentarnih sistemov, saj naj bi odločanje omogočal kar najširšemu krogu ljudi, hkrati pa zagotavljal visok osebni in družbeni standard.

Samary (2017, 46) se pridružuje tistim analitikom koncepta jugoslovanskega samoupravljanja, ki prevladujoče negativno ocenjujejo uvedbo »tržnega socializma« oziroma »socialističnega trga« sredi šestdesetih let. Uvajala se je denarna kapitalistična akumulacija s tržnimi profiti atomiziranih podjetij, odpravljeno je bilo planiranje in investicijski skladi, narasla je brezposelnost, hkrati pa so se spodnašale samoupravne pravice. Logika tržnega socializma se je torej znašla v protislovju z egalitarnimi in socialističnimi težnjami, načelo »vsakomur po njegovem delu« pa se je spremenilo v načelo »vsakomur po njegovi prodaji na trgu«, kar je poglobljalo družbene in regionalne razlike, krepila se je »rdeča buržuazija« (Samary, 2017, 46, 47). Iluzija o jugoslovanskem socializmu se je začela razbijati v osemdesetih letih 20. stoletja, po Titovi smrti leta 1980, ko so začeli

prihajati računi za kredite in je Jugoslavija zašla v hudo gospodarsko krizo. Iluzije ljudi so začele izginjati tudi z drastičnim znižanjem standarda, pomanjkanjem življenjskih potrebščin in skokovitim naraščanjem inflacije (Repe, 2017, 56).

Ocene zgodovinske dediščine in prihodnje »uporabne« vrednosti osnovnega koncepta jugoslovanskega socialističnega samoupravljanja so zelo različne, pogosto tudi diametralno nasprotne in kot take v veliki meri prednostno ideološko zasnovane. V grobem bi lahko ocene o preteklosti in (ne)prihodnosti socialističnega koncepta jugoslovanskega samoupravljanja razvrstili v dve skupini:

1. z vidika zagovornikov sodobnega koncepta demokratičnega (eko)socializma njegova bolj ali manj pozitivna zgodovinska ocena ter na splošno pozitivna okvirna ocena možnosti dograjevanja;
2. z vidika zagovornikov neoliberalne inačice kapitalizma v celoti odklonilna ocena njegove zgodovinske dediščine in popolna neuporabnost za prihodnost.

Uvodoma velja podčrtati, da se je zgodovinsko brez dvoma inovativni, po mnenju pisca v svoji teoretični podstati tudi napredni kooperativni koncept jugoslovanskega samoupravljanja glede odločanja ljudi pojavil in razvil zgolj v eni državi. Takratna Jugoslavija se je po gospodarski stopnji razvitosti uvrščala med manj razvite evropske države z velikimi razvojnimi razlikami, ujeta med konceptoma parlamentarne demokracije, tržnega kapitalizma s privatno lastnino in na drugi strani enopartijskega stalinističnega planskega socializma državne lastnine. Socialistični samoupravni sistem Jugoslavije je torej obstajal kot majhen, svojstven globalni otok, seveda s premajhno geopolitično težo, da bi lahko vplival na prevladujoče svetovno kapitalistično gospodarstvo, na načine mednarodne izmenjave dobrin in storitev itn. Globalnim megatrendom se je moral (zgolj) prilagajati, tudi zelo aktivna vloga Jugoslavije v gibanju neuvrščeni ni omogočila, da bi se npr. projekt delavske in lokalne samouprave širše mednarodno uveljavil znotraj svetovnega tržnega, kapitalskega ekonomskega sistema.

V veliki meri se kritični ocenjevalci strinjajo s stališčem, da je bila temeljna notranja slabost jugoslovanskega koncepta samoupravljanja dominantna politična in ekonomska vloga Komunistične partije, ki je ne le od zgoraj navzdol uvedla samoupravljanje, temveč tudi v praksi skoraj v celoti samoupravljanje v podjetjih, ustanovah in občinah usmerjala in nadzorovala. Po mnenju nekaterih kritičnih ocenjevalcev je koncept socialističnega samoupravljanja propadel tudi zaradi vztrajanja na neopredeljeni družbeni lastnini in izjemni samoupravni birokratizaciji. *Strokovne in politične kritične ocene pa se zlasti ločijo glede ocene vloge trga pri propadu koncepta socialističnega samoupravljanja, predvsem v razmerju do planiranja gospodarstva.* Ocene glede propada koncepta samoupravnega socializma jugoslovanskega tipa se torej diametralno ločijo v naslednjem: ali je propadel zato, ker je bil preveč »socialističen«, npr. plansko zasnovan, ali zato, ker je bolj ali manj sprejel tržne mehanizme. Po mnenju Županova (1989, 32) pa je eden od ključnih

razlogov njegovega bankrota, da ni bil ne planski ne tržen, temveč netržen kot koncept t. i. dogovorne ekonomije. Zato v praksi ni mogel uspešno delovati, zatekal se je k državni regulaciji v obliki začasnih, refleksnih, urgentnih ukrepov države, torej kot neke vrste državnoplanski sistem.

Lebowitz (2014a) poudarja, da je prav sedaj, v obdobju soočanja z očitno krizo kapitalizma (zaradi njegovih inherentnih značilnosti), zelo pomembno poznavanje zgodovine koncepta in praktičnega delovanja jugoslovanskega delavskega samoupravljanja. Lebowitz (2014a, 65) poskuša odgovoriti tudi na eno od temeljnih vprašanj: zakaj jugoslovanski delavci niso bili dejanski samoupravljalci? Odgovor po njegovem mnenju ni klasična kritična vodilna in avtoritarna vloga Komunistične partije tudi v podjetjih. Po njegovi sodbi je pomemben del odgovora v dejstvu, da so jugoslovanska samoupravna podjetja poslovala na trgu, tudi na mednarodnem trgu, in jih je zato gnala ena sama stvar – sebični interes, služenje denarja, maksimizacija dohodka na zaposlenega. Tako je obstajala sicer solidarnost med člani posameznih podjetij, vendar ta solidarnost ni obsegala tudi delavcev v drugih, konkurenčnih podjetjih. Kot je ugotovil Che Guevara že leta 1959, je bilo vsako jugoslovansko podjetje s svojimi konkurenti vpleteno v oster boj glede cene in kvalitete. To je bila po njegovi sodbi resna nevarnost, saj lahko taka konkurenca vpelje dejavnike, ki pačijo tisto, kar naj bi socialistični duh predstavljal (Lebowitz, 2014a, 65, 66). Menedžerji in tehniški strokovnjaki v samoupravnih podjetjih so bili tisti, ki so se npr. spoznali na investicije, poslovanje z bankami, sodelovanje z drugimi podjetji. Delavci pa za te stvari sploh niso vedeli, niso bili strokovno vsaj delno usposobljeni, postali so odvisni od bolje plačanih strokovnjakov, delavsko upravljanje je bilo – le površinsko. Zanašanje na strokovnjake naj bi se pokazalo kot spodkopavanje delavskega upravljanja in solidarnosti ter kot nerazvijanje delavskega potenciala. *Che Guevara je pri kritični presoji jugoslovanskega socialističnega samoupravljanja opozarjal na individualne in medsebojno sovražne interese, na enostransko zasledovanje profitov, maksimiranje sebičnega materialnega interesa, kar je preprečilo, da bi se dejansko gradila nova, skupnostna solidarnostna družba v ožjem (podjetje) in tudi najširšem, mednarodnem okviru (Lebowitz, 2014a, 68, 69).*

Politik Stane Kavčič (1988) je samoupravni socializem v Sloveniji označil kot demokratsko formo, njena vsebina pa je bila s krepitvijo ideološkega, izvršnega in operativnega monopola Zveze komunistov avtokratska in dogmatska. Vzrok za tako projekcijo socializma je videl v organizaciji Zveze komunistov po načelih boljševiske partije, v naslonitvi Kardelja zgolj na zgodnje marksiste (na Marxa in Engelsa) (Kavčič, 1988, 553, 554). *Kavčič (1988, 537) je sodil, da je lahko tudi privatna lastnina pomemben dejavnik ekonomskega stanja in napredovanja socialistične države, ne zgolj družbena lastnina. Zgodovinar Božo Repe (2010, 111, 112) izpostavlja ključno Kavčičevo osnovo ekonomskega koncepta: gospodarstvo naj deluje po tržnih zakonitostih, socializem naj zagotavlja družbena lastnina, upravno pa naj bi bila Slovenija policentrična. Kavčič je »pravo« pot (še) videl v okviru socializma, vendar v povezavi kapitala, politične demokracije in socialne države.*

Gal Kirn (2014, 364) pa v nasprotju z večino raziskovalcev sodi nasprotno: ne več, temveč manj liberalizma, manj naivnega prevzemanja ideologije trga, manj odpiranja proti Zahodu in manj tržne naravnosti, skratka resnično socialistični odgovori bi morali biti državni odgovori na takratna velika razvojna in druga protislovja. *Nekateri pro-učevalci jugoslovanskega samoupravnega socialističnega poskusa (npr. Michael Lebowitz, Gal Kirn in Anej Korsika) tako izhajajo iz stališča, da so prav postopna restavracija kapitalističnih osnov, opustitev razrednega boja, prehod v sistem »tržnega samoupravljanja«, razraščanje tržnosti, torej izgubljanje revolucionarnega (komunističnega) potenciala po začetnem zagonu privedli do krize in v končni fazi do propada jugoslovanskega samoupravljanja.*

Ljudje, ki so prihajali v mesta s podeželja niso več našli služb, zato so iz vseh kratkih jugoslovanskih republik odhajali v Zahodno Evropo, kot »gostujoči delavci«, torej iz socialistične v kapitalistično državo, kar je dejansko že pomenilo tržno in širšo ideološko kapitulacijo (tudi) samoupravnega modela socializma 20. stoletja. Lebowitz (2014a, 68, 69) navaja mnenje Cheja Guevare iz leta 1959, da se je zlasti na primeru obetavnega modela jugoslovanskega socialističnega samoupravljanja razbila utvara, da lahko socializem ustvarimo s »topimi orodji kapitalizma«, npr. z blagom kot osnovno ekonomsko celico, osebnimi materialnimi interesi kot motivacijo itn.

Obstoj in razvoj delavskega samoupravljanja, gospodarski in družbeni razvoj in (vsaj na videz) uspešno gospodarstvo, relativno visoka življenjska raven ter rast družbenega in osebnega standarda ljudi, visoka raven ustavno zajamčenih človekovih pravic, odprtost Jugoslavije v svet in njena neuvrščena politika, stalni stiki in izmenjave s tujino so bili po mnenju Mitje Žagarja (2010, 241) razlogi, da so na »jugoslovanski eksperiment« v svetu mnogi gledali pozitivno in celo z navdušenjem kot na »tretjo« pot in alternativo razvoja. Prav zato takratna strokovna literatura, objavljena na Zahodu, *Jugoslavije sicer ni uvrščala med (razvite) demokracije, ampak so jo kot specifičen primer včasih označevali kot poldemokracijo* (Žagar, 2010, 242). Živković (2012, 192) poudarja, da so od šestdesetih let prejšnjega stoletja zahodni ekonomisti hvalili »jugoslovanski model« kot alternativo tako tržnemu kapitalizmu kot državnoplanskemu modelu. Obsežnejše vključevanje v svetovni trg zaradi financiranja uvoza tehnologije pa je med drugim povečalo odvisnost od zahtev tržne svetovne ekonomije ter multinacionalnih korporacij, ki jim večina jugoslovanskega gospodarstva v hudi konkurenci v osemdesetih letih prejšnjega stoletja ni (več) mogla slediti. Liberalizacija je pripeljala do fragmentacije nacionalne ekonomije v regionalne bloke, povečale so se regionalne razlike, okreplil nacionalizem, pred dokončnim zlomom pa se je socialistična Jugoslavija ujela še v zanko dolga (Živković, 2012, 193).

V prvih dveh desetletjih delavskega samoupravljanja je Jugoslavija po mnenju Županova (1989, 21) brezuspešno poskušala preoblikovati državnosocialistični model z vnašanjem posameznih elementov tržne ekonomije zlasti v obdobju večje gospodarske reforme (1965–1971), kar pa je bilo hitro opuščeno. Tako je bil v ustavi iz leta 1974

formuliran grandiozni ideološko-institucionalni projekt t. i. dogovorne ekonomije, združenega dela, delegatskega sistema itn. Županov (1989) sodi, da so bila sedemdeseta leta 20. stoletja vsaj na zunaj »zlato« obdobje jugoslovanskega samoupravnega socializma. Toda v začetku osemdesetih let je projekt samoupravnega socializma popolnoma nepripravljen pričakal ekonomsko krizo, konec osemdesetih let pa doživel – bankrot (Županov, 1989, 21).

Po mnenju Županova (1989) je neuspeh jugoslovanske »tretje« poti posledica t. i. velikih notranjih strukturnih, konstrukcijskih napak in neugodnih zunanjih okoliščin, kot so npr. sociološka, ne pa ekonomska opredelitev podjetij kot »organizacij združenega dela«, politična opredelitev menedžmenta in neodgovornost menedžmenta glede posledic sprejetih odločitev, ključna vloga partije pri upravljanju in kadriranju podjetij, neavtonomnost sindikatov in delavskega sveta, absolutno negativno stališče do privatne lastnine in podjetništva, napačne predpostavke o človeški motivaciji, vsesplošni kreativnosti in o želji zaposlenih po sprejemanju odločitev. Tudi poskusi liberalizacije znotraj paradigme enopartijskega političnega sistema v smeri »nepartijskega pluralizma« (delavski sveti, delegatski sistem) niso povečali učinkovitosti jugoslovanske inačice samoupravljanja, kar velja tudi za decentralizacijo države na šest republik in dve avtonomni pokrajini.

Marko Kržan (2017a) sodi, da je jugoslovanski socializem in samoupravljanje dokončno zapečatala svetovna kriza kapitalizma, ki se je razširila kot dolžniška kriza. Jugoslovanskemu konceptu socialističnega samoupravljanja ni uspelo vzpostaviti resničnega samoupravljanja zaposlenih, ni prišlo do racionalnega načrtovanje proizvodnje, predvsem pa je ostal prepad med interesom običajnih ljudi in birokratsko-političnega razreda (Kržan, 2017a). Županov (1989, 30) pa sodi, da je zlasti odsotnost tržnega modela, modela integriranega tržišča eden od temeljnih razlogov za bankrot jugoslovanskega modela samoupravljanja. Po njegovi sodbi tržni sistem predpostavlja in omogoča ekonomsko avtonomijo gospodarskih subjektov, prav ekonomska demokracija pa je ključna predpostavka samoupravljanja. Sodi, da zgolj tržno gospodarstvo omogoča ekonomsko učinkovitost, z neučinkovitim samoupravnim gospodarstvom pa samoupravljanje nima bodočnosti. Državnoplanski model oziroma katera koli oblika državne ekonomije ne omogoča učinkovitosti gospodarjenja (Županov, 1989, 30).

Lev Centrih (2017) poudarja, da samoupravna demokracija seveda ni idealen sistem (kar velja po Churchillu tudi za parlamentarno demokracijo), v vsakem primeru pa je eden od mehanizmov vzpostavljanja enotnosti in solidarnosti skupin delavcev, ki so različni po izobrazbi, statusu, izkušnjah ali starosti. V jugoslovanskem samoupravljanju je obstajala vsaj pasivna moč delavcev, da onemogočijo nekatere odločitve, danes delavci nimajo več niti tega (Centrih, 2017).

Po mnenju Cirile Toplak (2014, 130) sta za zgodovinski neuspeh jugoslovanskega samoupravljanja ključna naslednja razloga:

1. vsiljevanje od zgoraj navzdol, iz politike v ekonomijo, ne pa v obratni smeri, kar je torej še treba preizkusiti;
2. zapostavljenost pomena izobrazbe deležnikov samoupravnih procesov, ki so danes bistveno bolj izobraženi in imajo hkrati na razpolago sofisticirane tehnologije za učinkovito množično komunikacijo.

Veljko Rus (1988, 20) sodi, da sta ostala jugoslovansko samoupravljanje in samoupravna lastnina le nominalna kategorija, saj so bila proizvodna sredstva v družbeni lasti, družba je torej rezala kruh zaposlenih v delovnih organizacijah, samoupravljanje je bilo po njegovi sodbi le posebna oblika upravljanja. Po mnenju Županova (1989, 32) praktična jugoslovanska zgodovinska izkušnja samoupravljanja kot enega od utopičnih projektov, kot inovativna emancipacijska ideja v dodatno oteženih razmerah gospodarsko manj razvite države ni bila uspešna zlasti zaradi tega, ker ni izpolnjevala zahtev sodobne industrijske (ekonomske) demokracije in ekonomske učinkovitosti. Toda propad jugoslovanskega modela socialističnega samoupravljanja kot »tretje« pot med kapitalizmom in državnim socializmom v nobenem primeru ne pomeni, da je sam koncept samouprave utopija (tudi) za 21. stoletje.

Sodobno in ideološko neobremenjeno iskanje podstat in gradnikov socialne in ekološke družbe za prvo polovico 21. stoletja ob kritični presoji kapitalizma in državnega (»realnega«) socializma po mnenju pisca ne sme zanemariti tudi pozitivne teoretične dediščine neortodoksnega marksizma in anarhizma, utopičnega socializma, sodobnih spoznanj ekologizma, prav tako pa ne sme zaobiti bogate dediščine jugoslovanskega modela socialističnega samoupravljanja, seveda vključno z njegovimi tudi sistemskimi napakami.

6.3 Za prenovljena in nova obzorja socializma 21. stoletja

Pisec se seveda zaveda, da je sama beseda socializem za marsikoga vzrok krepko povečanega srčnega utripa in krvnega tlaka, zlasti glede na prevladujočo negativno prakso »socializma« 20. stoletja. Ali kot je zapisal Stiglitz (2013, 204): v ZDA se beseda socializem enači s komunizmom. Če določen predlog dobi oznako, da je socialističen, je to enako poljubni smrti, z nalepko socializma se razprava takoj prekine. Vsak resnejši odmik od vsemogočnosti trga je po ameriško – socializem.

Tudi z globalnega vidika se je s fenomenom vsaj delno nepričakovane velike popularnosti ameriškega demokratičnega socialista Bernieja Sandersa (dolgoletni senator iz Vermonta) v tekmi za predsedniškega kandidata demokratske stranke v letu 2016 in 2020 tudi ta stereotip krepko omajal, saj je »navkljub« jasnemu zavzemanju za demokratični socializem in pacifistično, globalno sodelovalno politiko resno ogrožal npr. demokratsko predsedniško nominacijo Hillary Clinton. Izrecno je poudaril, da si Amerika lahko privošči vse – razen trenutne neenakosti, izrecno zagovarja koncept

ekonomske demokracije, soupravljanje delavcev. *Po mnenju Iana Parkerja (2017, 29, 31) je Bernieju Sandersu uspelo pojem »socializem« z oznako »demokratski socializem« ponovno uvesti v ameriško politiko.* Slavoj Žižek (2021, 58–60) sodi, da Bernie Sanders kot »zmerno konservativni levičar« upravičeno zagovarja nujnost sprememb v smeri drugačnih temeljnih koordinat obstoječega kapitalizma, radikalni levičarji pa sodijo, da ni dejansko dovolj revolucionaren.

Naomi Klein (2019, 250, 239) pa poudarja pomen mladega in rastočega gibanja zelenih demokratičnih socialistov v ZDA, ki v ospredje postavlja človeško in planetarno varnost. Dolgoročno je zelo pomembna podpora mladih (t. i. milenijcev), ki so ugotovili, da »varna« centralistična politika sedanjega vodstva demokratske stranke njim ne zagotavlja varne prihodnosti (vključno s podnebno in okoljsko varnostjo), zato so množično podprli programska izhodišča demokratičnega socialista Sandersa. Zagovarjal je bistveno zmanjšanje izpustov toplogrednih plinov, ustanovitev zelenega podnebnega sklada in hkrati zmanjšanje vojaških izdatkov v ZDA, vrnitev ZDA med podpisnike Pariškega podnebnega sporazuma, ki naj bi postale vodilna država v boju proti podnebnim spremembam (Schwartzmann, 2020).

Njegov namen udejanjanja novega zelenega razvojnega načrta (temelj – 100-% prehod na OVE) predstavlja ekonomski temelj za univerzalno zadovoljevanje osnovnih materialnih (ne pa luksuznih) potreb, odpira realne možnosti za zmanjšanje tektonske premoženjske in dohodkovne neenakosti v ZDA. Tudi podjetnik Sandi Češko (2019) se strinja, da je socializem postal v ZDA znova legitimen, vendar sodobnega tolmačenja socializma ne vidi kot poddržavljenje sredstev za proizvodnjo in kot avtoritarnost, kar je tudi mnenje pisca.

Ali je klasični marksizem oziroma Marxova kritika politične ekonomije, njegove analize ekonomije in družbe 19. stoletja, sploh še uporabna za razumevanje sedanjega kapitalizma ali pa je zastarela zaradi preobrazb, ki so odtlej nastale v strukturah in mehanizmih kapitalizma? Seveda način delovanja in oblike obstoja sodobnega kapitalizma niso enake tistim, ki jih je poznal Marx. Vendar npr. Husson (2011, 203) sodi, da so njegove osnovne strukture ostale nespremenjene, sodobni kapitalizem je celo bližje »čistemu« delovanju (npr. zaradi zmanjševanja deleža ustvarjenega dohodka, BDP, ki pripada delavcem), kot je bil kapitalizem iz obdobja razcveta po drugi svetovni vojni, zato dopušča uporabnost osnovnih marksističnih shem (npr. teorija vrednosti, teorija akumulacije, teorija dolgih valov) za današnji čas. Hkrati opozarja, da se ne smemo zadovoljiti z oslABLjeno inačico dogmatizma, s katero bi današnja realnost bolj ali manj na silo skušali stisniti v Marxov konceptualni okvir.

Tudi pisec sodi, da predstavljajo podstati in gradniki marksizma v prvi vrsti še vedno izjemno pomembno teoretično in metodološko orodje za kritično analizo podstati globalnega kapitalizma, zlasti pa za detekcijo tudi njegovih sodobnih razrednih protislovij, ki so sicer njegova zgodovinska stalnica. Zelo omejeno pa je marksizem uporaben

za kritično analizo najmanj enako pomembnega protislovja kapitalizma, in sicer med kapitalom in naravo, okoljem, pri iskanju inovativnih podstat in gradnikov ekosistem-ske družbene ureditve za 21. stoletje.

Na potrebno previdnost pri slepem priseganju na Marxa, na tradicionalni marksizem kaže njegova škandalozna rasistična izjava o »nezgodovinskih« narodih, ki naj bi bili obsojeni na izumrtje. Tako je po mnenju Eagletona (2013, 149) z eno samo evro-centrično potezo na smetišče zgodovine poslal Čeha, Slovence, Romune, Srbe, Hrvate, Ukrajince in še mnoge druge evropske narode. Dejstvo pa je, da je tradicionalni marksizem kot revolucionarna teorija v pronicljivi, prodorni kritiki kapitalističnega sistema zgodovinsko povsem upravičeno in daljnovidno ključno pozornost namenil takrat (in danes) osrednjemu asimetričnemu družbeno-ekonomskemu razmerju med kapitalom in delom, med kapitalističnimi lastniki proizvodjalnih sredstev in delavskim razredom, torej razrednemu boju. Klasični marksizem pa je v zaverovanosti v trajni napredek in koncept rasti (skupaj s kapitalizmom) ter koncept diktature proletariata povsem odpovedal na ekosistemskem in demokratičnem polju, posledica je bila ekološko skrajno destruktivna socialistična praksa druge polovice 20. stoletja in enopartijska politična diktatura. Obenem velja poudariti, da državni komunizem ni bil sposoben spodbuditi »samoorganizacije« civilne družbe (Balibar, 2007, 104).

Globalizacijsko-kapitalistične pasti in iskanje samooskrbnih ter demokratičnih socialističnih alternativ aktualizira nekatere ideje utopičnih socialistov, krščanskih socialistov, zlasti pa ideje in koncepte tradicionalnega in sodobnega anarhizma, ki je predvsem zaradi selektivnega izpostavljanja koncepta nasilja njegovih posameznih snovalcev neupravičeno postavljen v »oslovsko« klop. Tudi geograf David Harvey (2011, 254) izpostavlja anarhične vizije decentraliziranih skupnosti, povezanih v svobodne konfederacije, omrežja za koordinacijo skupnosti kot ideale participativne demokracije v sodobnem radikalnem kontekstu. *Pisec sodi, da so vrednotna, teoretična in metodološka izhodišča nenasilne inačice anarhizma (v teoriji anarhizma bistveno prevladujoča!) v sedanjem civilizacijskem trenutku verjetno celo bolj uporabna od klasičnega marksizma. Nenasilna inačica anarhizma namreč poudarja ključni pomen ideje decentralizacije in regionalizacije (komune, regije, skupnosti), samozadostnosti, materialne preprostosti, prevlade skupnostne lastnine in javnega dobra, avtonomnega samoupravljanja in neposredne demokracije, podpore konceptu demilitarizacije itn.*

Zamisel socializma kot nove zgodovinske oblike družbenosti je bila zlasti v 18. in 19. stoletju prežeta z velikimi etičnimi pričakovanji, ki jih je v socializmih 20. stoletja izničila surova politična realnost, nasilje in nespoštovanje osebnosti, prišlo je do razvrednotenja same ideje, poslanstva socializma. Vendar velja pritrčiti ugotovitvi Hararija (2019, 246), da imajo vse ideologije, nazori in religije svojo senco, priznati in prepoznati je torej treba njihove temne plati, prišlo je do izkrivljanja temeljnih idealov. Vlasta Jalušič (2011, 227) opozarja, da vsa zgodovina revolucij deli usodo »izgubljenega zaklada« po zmagi, vrnitev k starim praznim sporom, tragedijo uničenja svobode.

Vsak možni socializem se na splošno, praviloma in zavestno ideološko zlonamer- no, izenačuje zgolj z nekdanjim sovjetskim, vzhodnoevropskim ali sedanjim kubanskim, severnokorejskim in venezuelskim socializmom. Negativno se vrednoti vse, kar je po- vezano s socializmom, ne glede na to, ali gre za krščanski, državni ali samoupravni so- cializem. K takšnemu odnosu je z verskega zornega kota gotovo veliko prispevala tudi svetovnonazorska naravnost do sedaj obstoječih socializmov pod vodstvom komu- nističnih partij, ki je bila praviloma ateistična in pogosto ni razlikovala religioznosti kot intimnega, duhovnega prepričanja posameznika od institucionalno ter ideološko pogoste sprege npr. Katoliške cerkve s kapitalom. Takšna usmerjenost je med drugim preprečevala, da bi se v socialističnih praksah 20. stoletja odkrivale in priznale sociali- stične vsebine prvobitnega krščanstva.

Temu navkljub pa npr. rezultati projekta Slovensko javno mnenje po ugotovitvah Veljka Rusa in Nika Toša (2016, 527) za poosamosvojitveno obdobje kažejo prevlado pozitivnega vrednotenja socializma in negativnega vrednotenja kapitalizma. Sociali- zem večina državljanek in državljanov Slovenije vse manj pojmuje kot utopični projekt in vse bolj kot zaželeno smer razvoja (Rus in Toš, 2016, 527). Pater Karel Gržan (2018, 35) se zaveda dejstva, da smo kot evlucijska bitja usmerjeni v prihodnost, toda za izhodišče za jutrišnji svet bi raje imel jugoslovansko socialistično preteklost kot turbokapitalistično sedanost ...

Dosedanji socializmi so propadli tudi zato, ker so bili predvsem ekonomskopolitični, ne pa tudi etični projekt. Če so to bili, so bili v glavnem verbalno oziroma na papirju, dejansko pa so prakticirali zelo neetične ukrepe in postopke, kar se je zlasti kazalo v stalinistični politiki. Dosedanji socializmi so hkrati popolnoma nekritično in neekološko sprejemali in prakticirali deterministično pojmovanje znanstveno-tehničnega napredka kot člove- kovega obvladovanja in gospostva nad naravo, dobesedno malikovali so paradigmo rasti (kar velja tudi za neoliberalni kapitalizem), oziroma v marksistični terminologiji – uni- verzalni in stalni razvoj produktivnih sil.

Velja poudariti, da npr. pretekle izkušnje socialistične Jugoslavije kažejo na njihovo okoljsko destruktivnost in praviloma ekonomsko nekonkurenčnost, vsekakor pa bi bilo treba upoštevati tudi nekatere njene pozitivne izkušnje zagotavljanja socialne varnosti, večje vloge javnega dobra, nekaterih elementov ekonomske demokracije (samoupravlja- nje, ampak pod nadzorom komunistične partije), policentrizma ter vsem dostopnega izobraževanja, kulture in zdravstva. Zavračanje dobrih primerov reševanja zlasti soci- alnih problemov in npr. pozitivnih izkušenj delavskega samoupravljanja zaradi splošne stigmatizacije realnega socializma kot sistema je zgrešeno. Po drugi strani pa ozko snov- no-energetsko, entropijsko in okoljsko razumevanje udejanjanja dela Marxove krilatice na zadnji stopnji komunistične družbe »vsakomur po njegovih potrebah« v sedanjih ekonomskih, tehnoloških in okoljskih razmerah seveda pomeni pospešeno tlakovanje poti v nesonaravno in visokoentropijsko (ne)prihodnost.

Padec socializmov 20. stoletja je okreplil moč kapitalizma, toda ob rasti komunikacijsko-informacijske revolucije, globalnega tržnega tekmovanja je erodiral legitimnost vlad in odprl vrata ilegalnim in kriminalnim praksam (de Vries, 2013). Ko je kapitalizem dobil bitko s t. i. komunizmom, je začel kazati pravo naravo in korak za korakom ukinja delavske pravice, klesti temeljno evropsko družbeno pridobitev – socialno državo.

Inačica državnega socializma je svojo zgodovinsko priložnost kot protikapitalistična alternativa zaradi nespoštovanja človekovih pravic, politične totalitarnosti, okoljske destruktivnosti, tehnološkega zaostajanja in ekonomske neuspešnosti po mnenju pisca dokončno zapravila. Ideji in konceptu socializma kot nove družbeno-ekosistemske ureditve pa je treba dati še eno zgodovinsko priložnost, ampak zgolj v okviru ekonomske, politične in prostorske demokracije, ekosistemske plansko-tržne podstati, solidarnosti in sonaravnosti. Pritrditi pa je treba mnenju Andreja Kirna (2013), da bo zelo težko obnoviti zaupanje ljudi v socializem, saj je na slabem glasu vse, kar je z njim povezano. Največjo škodo je napravil sam sebi, zato je toliko težje oblikovati verodostojno socialistično alternativo, npr. v smeri samoupravnega demokratičnega ekosocializma (Kirn, 2013, 191). Komunistični socializem se je izkazal kot nesposoben za reševanje ključnih izzivov, protislovij modernega sveta, za demokratično ustvarjanje pogojev za sonaravno doseganje dostojne, zmerne materialne blaginje, kakovostnega in varnega življenja praktično za vse prebivalce – brez ogrožanja pogojev življenja za zanamce in druge zemeljske vrste.

Večplastnih okoljskih kriz ne bo mogoče odpraviti, dokler bo kapitalizem ostal dominanten ekonomski in družbeni sistem našega planeta, nujne so temeljite spremembe razmerja med človeštvom in planetom, kar pomeni (Angus, 2011):

- zaustavitev rasti, ko so zadovoljene osnovne človekove potrebe;
- prenehanje spodbujanja ljudi, da trošijo vedno več;
- zaščita naravnih podpornih sistemov življenja ter upoštevanje omejitev naravnih virov in potreb prihodnjih rodov;
- sprejemanje odločitev na osnovi dolgoročnih družbenih in okoljskih potreb brez zanemarjanja kratkoročnih potreb ljudi;
- krepitev rabe obnovljivih virov energije (energija tokov) namesto fosilnih goriv;
- krepitev človeških značilnosti in kulture sodelovanja, razdeljevanja, vzajemnosti in odgovornosti do sosedov in skupnosti;
- ustvarjanje pogojev za celoten razvoj človeškega potenciala;
- pospeševanje resničnih demokratičnih političnih in gospodarskih določitev za lokalne, regionalne in medregionalne potrebe.

Kljub določeni ekologizaciji so tradicionalno evropsko delavsko gibanje, sindikati, socialdemokratske in tradicionalne komunistične partije še vedno prevladujoče usmerjeni v ideologijo »napredka« s pomočjo trajne rasti in produktivizma, čeprav narašča njihova ekološka občutljivost in zavedanje o ekosistemski nezmožnosti trajnega materialnega

napredka, ki postavlja pod vprašanj samo preživetje človeške vrste. Za večino sindikatov velja, da se za izboljšanje položaja dela nasproti kapitalu in za varovanje delovnega okolja še vedno borijo znotraj sicer reformiranega kapitalističnega družbenega sistema in praviloma (še) ne podpirajo koncepta odrasti in ekonomije skupne blaginje. Bayon (2016, 293) poudarja, da so sindikati ob krizi 2008 kratkoročno praktično celotno delovanje usmerili v obrambo delovnih mest in plač za delavce, zato so zgolj z nekaj izjemami (manjši sindikati) večinsko podprli tiste ekonomske politike, ki naj bi spodbujale gospodarsko rast.

Po mnenju Petroviča (2017, 20) se velike nagle spremembe (revolucije) dogajajo le takrat, ko tedanje stanje postane nevdružno, presežen je npr. prag prenašanja trpljenja. Ne sprava in pomiritev z obstoječim stanjem, temveč nenasilno, vendar radikalno nasprotovanje in državljanski upor sta potrebna, če nočemo ostati hlapci evropskega in svetovnega velekapitala (Kirn, 2013). Ključna koncepta tržnega neoliberalizma sta tekmovalnost in podjetnost. Tekmovalnost sili vsak subjekt v maksimizacijo lastnih koristi, s tem pa v podjetniško ravnanje (Ploštajner, 2014, 11). Trdo tržno tekmovanje, konkurenčnost, dobiček ne glede na ekološko, družbeno in medgeneracijsko ceno in velike socialne razlike niso temeljni smotri človeškega življenja in ne povečujejo sreče, zadovoljstva ljudi. Nesprejemanje kapitalizma, potreba po novi postkapitalistični družbeni ureditvi za prvo polovico 21. stoletja seveda ne bo (več) vodila v nastajanje novih Severnih Korej, to v nobenem primeru ni cilj socializma kot ekohumanizma ali kako drugače poimenovane skupne vizije prihodnje družbe. *Poimenovanje vizije družbe npr. ekosocializem seveda ni ključno, saj ne gre zgolj za ideološko, temveč za eksistenčno nasprotovanje kapitalizmu, ki ogroža obstoj človeka v naravi in družbenost človeka* (Kirn, 2013, 175).

Kapitalizmu je državni, enopartijski, »realni« socializem pravzaprav naredil veliko uslugo, saj je celi generaciji zlasti s politično represijo dodobra priskutil samo idejo socializma in komunizma. Usodno ni bilo zunanje, temveč notranje razvrednotenje »realnega socializma«, socializem je največjo škodo napravil sam sebi. Boljševiška komunistična prihodnost se je po mnenju Vogrinca (2014, 73) bolj kompromitirala od obljube Raja na tem svetu prav zato, ker je postala onostranska in ekskluzivna že na tem svetu. *Socialistična alternativa je propadla, ker je morala propasti, ne le zaradi imperialističnih pritiskov, temveč zaradi lastnih protislovij* (Zupančič Žerdin, 2016, 14).

Žakelj (2014, 18) poudarja, da se v zadnjih desetletjih ni zgodila »socializacija kapitalizma«, pa tudi ne »demokratizacija socializma«, gospodarji sveta so zlepa in zgrda vzpostavili neoliberalni kapitalizem. Drenovec (2017b) upravičeno sodi, da so v sedanjem obdobju edine realistične samo velike, postmoderne spremembe, saj se bodo sicer zgolj krepile tiste, ki že prinašajo fašizem, vojne in ekološko katastrofo. V obdobju fašistoidne degeneracije liberalnega kapitalizma in sistemske korupcije t. i. srednje poti po njegovem radikalnem prepričanju dejansko ni več.

Po mnenju Latoucha (2012) je eden ključnih sistemskih razlogov za neuspeh dosedanjih inč socializma in samega historičnega materializma dejstvo, da njihov način

razmišljanja in modeliranja ni bil zmožen upoštevati pluralnosti v razmislekih in raznovrstnosti konkretnih zgodovinskih stanj ter temu primernih odgovorov. Tudi Collins (2013, 76, 85) zagovarja nenasilni prehod od kapitalizma do nekapitalističnega sistema (socialistični lastniški sistem z močnim centralnim planiranjem in reguliranjem) kot možen v primeru, da bi bila kriza kapitalizma dovolj resna zaradi pospešenega tehnološkega izrinjanja: večina prebivalstva strukturno brezposelna, roboti (razvoj humanoidnih robotov) in računalniki v lasti peščice bogatih kapitalistov opravljajo skoraj vse delo, gospodarstvo v globoki depresiji.

Zares napredna politika (edina, ki omogoča preživetje egalitarnih razsvetljenih družb) bi bila po mnenju Vogrinca (2014) pravzaprav radikalno konservativna v smislu popolnega odmika od ravnanj, katerih posledice so radikalno nepredvidene. A prav zaradi povedanega bi morala biti resnično napredna družba globalno usklajena, redistributivna in globoko reformistična – torej ekološka, socialistična (Vogrinc, 2014, 18). Aktualna pa ostaja sporočilna nota oziroma Marxova osnovna alternativa: komunizem ali barbarstvo, ki bi se danes lahko glasila (demokratični) ekosocializem ali barbarstvo (Kirn, 2013; Plut, 2014b). Socializem je lahko le demokratičen, human, demilitarizacijski, etičen. Če tega ni, to ni socializem v izvorni besedi, pa čeprav obstajajo državna ali metafizična družbena lastnina ključnih produkcijskih sredstev, polna zaposlenost, planiranje produkcije, brezplačno šolstvo in zdravstvo ter univerzalni temeljni dohodek.

Nara Petrovič (2017) izrecno poudarja, da je temelj sprememb v duhovnosti, ki jo merimo v odnosu ne le posameznika, temveč tudi skupine do sebe in sveta. Prihodnost je po mnenju pisca zgolj v »socializmu z dušo«, v Kosovelovem etičnem socializmu, v družbi svobodnih skupnosti in posameznikov. Globoke družbene spremembe se v principu po mnenju Wilberga (2003; 2015) ne morejo zgoditi s politično revolucijo in ideologijami, temveč zgolj v primeru prepoznavanja posameznikov kot resnično svobodnih oseb, ki lahko nadomestijo sedanjo fiktivno družbo z novim in resničnim socializmom. Takšen socializem ni več politična ideologija ali »izem«, ni fiktivna družba, kjer posameznik prodaja zaposlovalcu svoje telo in delovno moč.

Vprašanje o tem, kakšen naj bi bil socializem za 21. stoletje v podrobnostih, nima enozvočnega odgovora (Rogers, 2014, 104), kar je razumljivo, saj je model socializma za 21. stoletje (še) v nastajanju, hkrati pa ga spremlja negativna dediščina državnega, realnega socializma 20. stoletja. *Vizija sodobnega socializma kot sistema sonaravnosti/solidarnosti temelji na vrednotah demokratičnosti, družbene enakosti, socialne pravičnosti, kulture miru in nenasilja ter na okoljski, medgeneracijski in medvrstni odgovornosti.* Sodobna socialistična alternativa zato predstavlja novo obliko družbene organizacije, njeno uveljavljanje pa naj bi bilo po mnenju Rogersa (2014, 103, 154) zasnovano kot trajni proces demokratičnega prehoda v novo obliko družbene organizacije. Ekosocializem ali drugače pojmovani ekohumanistični družbeni sistem prve polovice 21. stoletja bo seveda potreboval stalnost sprememb, nenehno prilagajanje, demokratično popravljanje napak itn.

Tezo Fukuyame (2003), da je po padcu realno obstoječih socializmov prišlo do konca zgodovine, je treba zavriniti, ekosistemska, solidarnostna alternativa globalnemu kapitalizmu je mogoča, po mnenju pisca eksistenčno nujna. Hkrati pa načelo zgodovinske kontinuitete priporoča, da je treba pri gradnji novega družbeno-ekološkega (ekosistemskega) reda upoštevati pozitivne dosežke in slabe izkušnje tako kapitalizma kot socializmov 20. stoletja, vključno s posodobljenimi teoretičnimi idejami utopičnega socializma, marksizma in anarhizma, socialne demokracije, ekologizma, samoupravnega in krščanskega socializma ter civilizacijsko inovativne podstati močne in različne trajnostnega sonaravnega razvoja, koncepta odrasti, solidarnostne ekonomije, ekonomije skupne blaginje itn.

6.4 Podstati in gradniki ekosocializma

»Brez dvoma bo potrebno na poti do nove, za človeka in okolje humane socialistične družbe – ekosocializma, premagati vrsto težav.«

Dušan Plut, 1985

6.4.1 Podstati ekosocializma

Catherine Samary (2017, 39, 40) poudarja, da je treba pojem družbe na prehodu iz kapitalizma v socializem aktualizirati na več ravneh. Tako mora zadovoljevanje potreb danes že takoj vključiti znanje in zavest o ekoloških vprašanjih, ki se nanašajo na črpanje virov na planetu in na nujnost, da se z njimi ravna skrajno varčno in odgovorno. Treba se je torej upreti klasičnemu marksističnemu pogledu, ki v socializmu (komunizmu) vidi družbo izobilja in se ne ukvarja z vprašanjem upravljanja z redkimi dobrinami in upravljanja »skupnega«, skupnih dobrin, z vprašanji medgeneracijske enakosti glede dostopa do naravnih dobrin. Prav tako je treba spodbijati prevladujoče gospodstvo denarja in tržne odnose, tako rekoč danes je treba zaradi ekosistemskih in podnebnih razlogov ter končnosti razpoložljivosti naravnih dobrin v ospredje planskih odločitev postaviti uporabno vrednost dobrin in storitev ter demokratično, tudi ekosistemsko in medgeneracijsko zasnovano zgornjo mejo premoženja in privatnega lastništva.

Kapitalizem je brez dvoma bistveno dvignil splošno materialno blagostanje, vendar hkrati izjemno povečal lastninsko in dohodkovno neenakost. Dosedanje izkušnje kažejo, da lahko uspešno deluje le, če ga stalno poganja koncept rasti in nasilje do sočloveka in narave, njuno izkoriščanje. Kapitalizem »poblagovlja« vse v iskanju novih virov dobička, zato je odgovoren za povečevanje družbene neenakosti in uničevanje ekosistemov, izčrpanje naravnih virov in za podnebne spremembe (Three Manifestos ..., 2017). Ampak ponovno velja podčrtati naslednje: avtokratski industrijski socializem »sovjetskega« tipa je bil med drugim prava katastrofa za okolje, pa tudi venezuelski petropopolizem nas

spominja, da ni nič inherentno zelenega v samooklicanem socializmu (Klein, 2019, 251). V nobenem primeru torej ne velja, da je socializem sam po sebi ekološki, tudi oziroma zlasti z ekosistemskega, ekološkega vidika je nujna nova oblika socializma.

Kapitalizem in propadli koncept državnega socializma sta v skupnem povečevanju neskončnega razvoja proizvodjalnih sil in tehnologij v službi ekonomskega modela trajne rasti zavestno »prezrla« naraščanje protislovja med družbo (zlasti gospodarstvo) in naravo, prav tako pa je v veliki meri ostalo nerešeno protislovje med kapitalom in ljudmi, med lastniki proizvodjalnih sredstev, kapitala in delavskim razredom. *Kot obetavna civilizacijska alternativa kapitalizmu (različnih inačic) in konceptu državnega socializma pa se na etičnih premisah ekohumanizma dograjuje koncept t. i. demokratičnega ekološkega, ekosistemskega socializma oziroma ekosocializma kot realno možne inačice (faze) ekosistemske zasnovane družbene ureditve.*

Michael Löwy (2017, 177) poudarja, da je francoski filozof Andre Gorz verjetno najbolj vpliven sodobni pionir socializma, ki je že v sedemdesetih letih 20. stoletja povezoval ideje socializma in ekologije kot skupno idejno fronto nasproti kapitalističnega produktivizma in potrošništva. Po navedbah Stegmanna in drugih (2005, 507) izvira sam pojem ekosocializem (*Ökosozialismus*) iz formulacij in idejnih zasnov nemških avtorjev Carla Ameryja ter predvsem Ossipa K. Flechtheima, in sicer iz leta 1980. Flechtheimovi privrženci zastopajo stališče, da ekosocializem korenini v bogati tradiciji zamisli alternativne družbe, ki ne bi bila omejena zgolj na državnoopravno in ekonomistično polje znotraj tradicionalne ideje socializma. Na tej osnovi predlagajo popolno preureditev socialistične teorije in prakse, pri čemer je obvezno izhodišče povezava ekoloških vidikov s pojmom in zasnovami demokratičnega socializma. Demokratični socializem namreč pojmujejo kot »duhovno in za praktično življenje relevantno gibanje [...], ki se bori zoper vsakršne družbene privilegije in nelegitimne pozicije moči ter skuša uresničiti enakopravno svobodo za vse ljudi na vseh področjih življenja« (Stegmann in drugi, 2005, 507). Michael Löwy (2017, 177) navaja, da se je beseda ekosocializem v začetku osemdesetih let prejšnjega stoletja pojavljala pri zagovornikih leve struje nemške stranke Zelenih, ki so sami sebe imenovali »ekosocialisti« (Rainer Trampert in Thomas Ebermann).

V angleškem jeziku se je pojem ekosocializem (*Eco-Socialism*) verjetno prvič pojavil leta 1980 (*Eco-Socialism in ...*, 1980) kot prevod iz nemškega jezika, na območju takratne socialistične Jugoslavije pa po dosegljivih podatkih leta 1985 v besedilu knjige pisca (Plut, 1985, 48). O'Connor je predlagal, da ekološki socializem (ekosocializem) uporabi zasnovano marksistične ekonomije iz tradicionalnega pojmovanja socializma, ki pa jo mora razširiti na upoštevanje planetarnih omejitev okolja. Ekosocializem je opredelil kot teorijo in gibanje, ki skuša menjalno vrednost podrediti uporabni vrednosti z organizacijo proizvodnje kot funkcije družbenih potreb in zahtev varovanja okolja. Varovanje narave in okolja je eden od humanističnih imperativov ekosocializma. Zamejen kapitalistični trg s kratkoročnimi izračuni dobičkov in izgub pa je v temeljnem nasprotju z ekološko racionalnostjo, zasnovano na trajnem

delovanju naravnih krogov (Löwy, 2005; Cato, 2011). Tudi Eckersley (1992, 119) poudarja, da je ekosocializem postmarksistična sinteza, ki želi model demokratičnega socializma temeljno prenoviti v luči ekoloških izzivov. Planetarna okoljska in ekološka degradacija tudi od socializma zahteva, da se končno znebi iluzije o reševanju revščine, dvigu blaginje s pomočjo »produktivistične« in na modelu trajne rasti zasnovane materialne dejavnosti, ki hkrati spodjeda biološke osnove preživetja prihodnjih rodov.

Ekosocializem je zasnovan kot alternativa tako »zelenemu« kapitalizmu »tržne ekologije« kot produktivističnemu socializmu, saj oba ignorirata zemeljsko ravnovesje in omejitve okolja, kot revolucionarna, toda strukturno reformna in demokratična alternativa izhoda iz kapitalizma in njegovih kriz postavlja v ospredje (Three Manifestos ..., 2017):

- prevlado družbenih oblik lastništva proizvodjalnih sredstev, samoupravljanja in kooperativ;
- oblikovanje nove, družbene in trajnostne ekonomije, zasnovane na ekosistemskem planiranju, realnih potrebah;
- odpoved konceptu rasti, rabi fosilnih goriv in jedrske energije;
- deglobalizacijo in družbeni ter ekološki protekcijonizem;
- zmernost potrošnje in nevtralizacijo ekološkega odtisa;
- zaščito podnebja, ekosistemov in biotske raznovrstnosti;
- delati bistveno manj in delo za vse;
- razdelitev bogastva, garancijo temeljnega dohodka in omejitve maksimalnega dohodka;
- brezplačen dostop do javnih storitev, javni izobraževalni sistem in globalno, tudi okoljsko poudarjeno izobrazbo za vse;
- demokratizacijo odločanja, nove oblike soodločanja državljanov (npr. državljan-ske skupščine);
- spoštovanje univerzalne deklaracije človekovih pravic;
- proces zmanjševanja vojaških izdatkov.

Ekosocializem je po mnenju Michaela Löwyja (2017, 172) zasnovan na ohranjanju ekološkega ravnovesja planeta in okoljskih pogojev življenja, zato je nezdružljiv z ekspanzivno in destruktivno logiko kapitalističnega družbenega sistema. Neekološki socializem in nesocialistična ekologija sta nesposobna soočenja z obstoječo krizo okolja. Na drugi strani pa ekosocializem označuje vzajemnost svobode, enakosti, materialne zmernosti, medgeneracijske in medvrstne odgovornosti vsakega posameznika človeške vrste, ob univerzalnem miru (demilitarizacija sveta najkasneje do srede 21. stoletja) kot ključnem predpogoju za blagostanje vseh ljudi in za blagostanje ekosistemov. *Okoljevarstvenik in utemeljitelj modernega environmentalizma Barry Commoner (1992, 243) opozarja, da je treba skleniti tako mir z Zemljo kot mir med ljudmi.*

Po mnenju Andreja Kirna (2020) ekosocializma ni brez etičnosti, humanosti, vladavine prava, spoštovanja človekovih pravic, demokratičnosti ter ustvarjalnega sodelovanja namesto neoliberalnega, socialdarwinističnega tekmovanja (za večino ljudi kot tekma proti dnu) in uničevanja ekoloških temeljev človeštva. Družbena alternativa, ki se predstavlja kot ekosocializem, bo tudi morala opustiti koncept trajne ekonomske rasti.

Demokratični ekološki socializem (ekosocializem) kot udejanjanje radikalnejše, globinske in različne ekosistemske družbene ureditve je vizija družbe 21. stoletja, ki se z odvračanjem produktivizma in potrošništva kot temeljev sodobne kapitalistične civilizacije (plansko-tržno gospodarstvo v uvodni fazi), z materialno zmernim življenjskim slogom ter sprejemanjem sicer prenovljenega koncepta parlamentarne demokracije (namesto diktature proletariata in enopartijskega političnega sistema) korenito loči od koncepta propadlega državnega, realnega socializma 20. stoletja.

V skovanki demokratični ekološki (ekosistemski) socializem s pojmom socializem označujemo alternativno vizijo družbenega razvoja, družbeni sistem, ki je utemeljen na doseganju čim večje družbene pravičnosti in enakosti (ekonomske, pravne in politične), bratstvu in sestrstvu med ljudmi, solidarnosti in tovarištvu, na ustvarjanju nenasilnih, demokratičnih sistemskih pogojev za svoboden, harmoničen, medgeneracijsko in okoljsko odgovoren dvig (ali ohranjanje) blagostanja ljudi in ekosistemov. Usmerjen je k odpravi dominacije kapitala nad delom in k pluralistični lastnini, s poudarkom na krepitvi javnega dobra in javnega lastništva (zlasti ključnih produkcijskih sredstev, vitalnih infrastrukturnih sistemov in temeljnih storitev), skupnostnih, kolektivnih oblik lastnine. Posebno skrb namenja varovanju in krepitvi javnega dobra, procesu postopne demilitarizacije sveta in vsem ljudem zagotavlja zaposlitev, človeka vredno, zmerno materialno blagostanje ter brezplačno javno zdravstvo, izobraževanje in dostopno kulturo. Socializem je torej sistemsko solidarnostno zasnovana družba, kjer ima vsak posameznik enak dostop do temeljnih dobrin, kot so družbena in pravna varnost, zdravje, delo, izobrazba, kultura, čist zrak, čista voda (Hildebrandt, 2012, 14).

Vsem prebivalcem omogoča človeka vredno materialno osnovo v okviru nosilnosti okolja in brez ogrožanja življenjskih pogojev za prihodnje rodove in delovanje biosfere, pravično razdelitev ustvarjene dodane vrednosti in omejene razlike v premoženju in dohodkih (razmerje med najvišjo in najnižjo plačo praviloma 3 : 1). Ekološki socializem ne ukinja privatne lastnine, jo pa omejuje in v ospredje postavlja javno dobro in javno lastnino, torej lastnino zaposlenih (delavska lastnina), lastnino lokalnih skupnosti in kooperativ, zadrug, državno lastnino in zato zavrača privatizacijo in ohranja ključna strateška podjetja, banke, zavarovalnice, infrastrukturna omrežja v javni lasti. Odločno zavrača kakršno koli privatizacijo vode, zraka in ekosistemskih storitev na lokalni in planetarni ravni, ki so globalno in medgeneracijsko javno dobro. Obsežna privatizacija javnega dobra za veliko večino ljudi prinaša poglobljanje socialne in medregionalne neenakosti, praviloma manj kakovostne in vse dražje javne storitve, ozko profitno rabo

naravnih virov in rastočo entropijo in degradacijo okolja. Z vsako obliko lastnine je treba gospodariti na način, ki hkrati omogoča trajnostno in ravnovesno opravljanje gospodarskih, socialnih, okoljskih (ekoloških) funkcij. *Reševanje okoljskih in socialnih problemov ekosocializem tesno povezuje s temeljno spremembo lastniških razmerij, kjer pravica do rabe privatne in vseh drugih oblik lastnine ni nad pravico ohranjanja ekosistemskih pogojev življenja in socialne pravičnosti.*

Z rabo pojma ekološki oziroma ekosistemski (vsebinsko verjetno bolj primeren pridevnik) socializem se izrecno poudarja, da je prednostna naloga udejanjanja socializma ureditev eksistenčno ključnih razmerij (naravoslovno bioloških, pa tudi družbenih, kulturnih, tehničnih) človeka z naravo, z ekosistemi. Socializem mora začeti nov, drugačen dialog z naravo, čeprav je seveda jasno, da narave v podobi Zemlje celostno ni mogoče več dojeti neodvisno od družbe. Z rabo pojma ekološki, ekosistemski socializem namesto okoljski socializem želimo hkrati poudariti, da lahko ekosfera, biosfera obstaja brez ljudi, človeške vrste, le-ta pa ne more obstajati brez biosfere, ekosistema.

S pridevnikom ekološki (in/ali ekosistemski) v skovanki demokratični ekološki (ekosistemski) socializem torej označujemo družbeni sistem, ki s celotno materialno dejavnostjo ohranja dinamično ravnovesje ekosistemov, ohranja ekosistemske storitve. To pomeni, da celotna fizična in družbeno-ekonomska infrastruktura družbe socializma 21. stoletja ne bo več delovala po načelih mladega, kolonizacijskega in rastočega ekosistema, temveč po načelih zrelega, klimaxnega, nerastočega ekosistema, torej znotraj nosilnosti ekosistema. Tako se bodo ohranili biofizikalni temelji za zdravo in kakovostno življenje prihodnjih generacij in celotne biosfere. Ekološka, ekosistemski razsežnost je ključna za razumevanje omejitev kapitalizma, vendar v dosedanjih modelih socializma »spregledana«, zanemarjena ali podcenjena.

Sonaravnost in samozadostnost kot ekološka, ekosistemski, okoljska naravnost za doseganje zmerne blaginje je ključna vsebinska novost nastajajoče holistične socialistične paradigme za prvo polovico 21. stoletja, naklonjene varnemu preživetju človeka in drugih vrst. Namesto trajnega kopičenja materialnega premoženja in nepotrebne potrošnje na račun izčrpanja okolja prihodnjih generacij zagovarja človeka vreden, zmeren materialni standard vseh prebivalcev in vseh generacij ob ohranjanju temeljnih ekosistemskih storitev in ekoloških procesov. Visoka stopnja prehranske in energetske samooskrbe držav in regij, njihova samozadostnost je ob hkratni nujni ekologizaciji globalizacije ena od ključnih sestavin trajnostne, ekosocialistične paradigme. Zavestna materialna skromnost, preprostost, zmernost na osebni in kolektivni ravni pa je ob družbeni pravičnosti ena od ključnih vrednot, ki pravzaprav šele omogoča doseganje sonaravnosti in tudi medgeneracijsko odgovorni ekosocializem. Sonaravno, ekosocialno plansko-tržno gospodarstvo, pravična in okoljsko odgovorna svetovna trgovina ter večja državna in hkrati regionalna samozadostnost so ekonomske in ekosistemske osnove ekosocialističnega sveta prve polovice 21. stoletja.

S pridevnikom demokratični v skovanki demokratični ekološki socializem označujemo sistem družbe, ki temelji na posredni in neposredni, sodelovalni ekonomski, politični in teritorialni (prostorski) demokraciji in omogoča enakopravno vstopanje vseh ljudi v procese političnega odločanja na načelu vladavine večine in varovanja interesov manjšine. Demokracijo ključno označuje in dejansko pogojuje družbena in regionalna (lokalna), »prostorska« enakost, decentralizacija namesto centralizacije. Demokratični socializem za 21. stoletje je pogojen z zahtevo osebne svobode in osebnega razvoja za vsakega posameznika s pomočjo socialno enakih pogojev za samorazvoj solidarnostno zasnovane družbe (Programme of the Die Linke ..., 2011, 5). Demokratični gospodarski red bo možno zasnovati zgolj z »globoko« ekonomsko demokracijo in regulirano družbeno-okoljsko prenovo v povezavi z večjo družbeno pravičnostjo, podružbljenjem lastnine (omejena privatna lastnina, lastnina zaposlenih, lokalnih skupnosti, države, kooperativ) ključnih proizvodnih sredstev in družbenih sistemov, s pomočjo javne in demokratične kontrole lastnine v storitvah splošnega interesa in finančnega sektorja. Ekonomska demokracija, vključno z upravljanjem (soupravljanje in samoupravljanje) v podjetjih, ustanovah in avtonomnih prostorskih enotah (občinska in regionalna samouprava), je pogoj politične, posredne (parlamentarne) in neposredne, sodelovalne demokracije. Volilno zasnovano predstavniško demokracijo je treba po mnenju pisca razen s teritorialno demokracijo procesno dopolnjevati in nadgraditi z reprezentativnim izborom predstavnikov ljudstva s pomočjo žreba (skupščina državljanov), ki jim je pred odločaji treba nuditi kakovostno in pošteno strokovno informiranje.

Po mnenju ameriškega demokratičnega socialista Thomasa Klevena (1997) demokratični socializem postavlja v ospredje nujnost procesa demokratizacije države in demokratično zasnovanega procesa splošnega sprejemanja odločitev. Thompson (2016) demokratični socializem opredeljuje zlasti kot boj za radikalno demokracijo, pojmovano kot svobodo za vse ljudi. Ekonomska demokracija (Thompson zagovarja tudi univerzalni temeljni dohodek) demokratičnega socializma mora biti nadgrajena s prenovo politične demokracije, s popravki oblike predstavniške demokracije z neposredno demokracijo, ki posamezniku omogoča neposredno sodelovanje v političnih odločitvah, ki nanj vplivajo (Thompson, 2016). Neposredno odločanje državljanov mora zagotoviti tudi nov sistem lokalnih institucij, npr. v procesu sprejemanja lokalnih proračunov.

Ekološki, ekosistemski socializem mora postati ekološko smotrna, nerastoča družba omejenega materialnega standarda v okviru obranjanja ravnovesja ekosistemov, zasnovana na demokratični kontroli, družbeni enakosti in prednostni obravnavi uporabne vrednosti blaga in storitev. Socializem je lahko uspešen zgolj kot etični projekt, brez ekosocialistične etične podstati, brez temeljite spremembe vloge posameznih etičnih načel in vgrajevanja novih etičnih načel v njegovo teorijo in prakso ni mogoče pričakovati družbeno-ekološkega obrata. Ključnim socialističnim idejam pravičnosti (in s tem povezane enakosti), svobode, solidarnosti in bratstva zato kot enakopravno vrednotno stranico dodaja

še idejo ekosistemske trajnosti (sonaravnosti), oziroma okoljske odgovornosti, okoljske pravičnosti. Thomas Kleven (1997) poudarja, da je za demokratični socializem razen spoštovanja človekovih in skupnostnih (komunitarnih) pravic izjemno pomembno uveljavljanje ne le politične demokracije, temveč tudi ekonomske demokracije, vključno s sprejemanjem odločitev o rabi in načinu uživanja različnih oblik lastnine. Slavoj Žižek (2021, 20) sodi, da primer Bolivije (ne pa Kube ali Venezuele) pod vladami npr. Moralesa nakazuje, da je demokratični socializem – možen.

Tudi politični zagovorniki demokratičnega socializma in socialistične alternative, npr. nemška politična stranka *Die Linke*, se zavzemajo za spremembo etičnega kompasa družbe (Programme of the Die Linke ..., 2011; Hildebrandt, 2012; Die Linke u Nemačkoj, 2013; Die Linke – Wahlprogramm ..., 2021). Tako npr. politični program *Die Linke* poudarja, da je demokratični socializem zasnovan na vrednotah svobode, enakosti in solidarnosti, na miru in družbeno-okoljski (ekološki) trajnosti (Programme of the Die Linke ..., 2011; Die kommende Demokratie, 2015). Borijo se za politične opredelitve, ki bodo odprle pot proti demokratični in radikalni transformaciji družbe, s katero bi se prevladal kapitalizem. Pot v demokratični socializem iz demokratičnega kapitalizma v gospodarsko razvitih kapitalističnih državah bo po mnenju Klevena (1997) evlucijska in seveda demokratična, izvedena s pomočjo naprednih družbenih gibanjih, delavskega gibanja. *Socializem 21. stoletja je demokratični ekološki socializem, torej ekosocializem kot model demokratičnega udejanjanja temeljnih vrednot ekološkega humanizma, zlasti solidarnosti, pravičnosti, trajnosti/sonaravnosti in nenasilja.*

Sociolog in politolog Frank Deppe (2012, 280) sodi, da socialistična strateška perspektiva 21. stoletja ni več usmerjena na kolaps kapitalizma in prevzem oblasti s strani male skupine odločnih revolucionarjev, pred nami je dolgotrajna bitka za demokratično uveljavljanje hegemonije naprednih družbenih sil, bitka znotraj institucij demokratične ureditve, ki vključuje obrambo prava in ustavnosti. Koncept demokratičnega ekološkega socializma je po mnenju Baera (2016, 5) zasnovan na spojitvi, stapljanju predhodnih konceptov demokratičnega socializma in ekosocializma. Izhaja iz predpostavke, da socializem prepozna, da živimo na planetu z omejenimi viri, ki morajo biti bolj ali manj enako razporejeni na način, ki vsakemu omogoča zadovoljivo (»dovolj«), a ne preveliko in trajno naraščajočo (»vedno več«) pripadajočo količino.

Demokratični ekosocializem sledi naslednjim temeljnim načelom (Baer, 2016, 5, 6):

1. gospodarstvo, osredotočeno na zadovoljevanje osnovnih družbenih potreb (namesto na dobiček) – hrana, obleka, izobrazba, zdravje in dostojno delo;
2. visoka stopnja družbene enakosti;
3. javno lastništvo ključnih proizvodnih sredstev;
4. predstavniška in sodelovalna demokracija;
5. okoljska trajnost – sonaravnost.

Od državnega socializma 20. stoletja se ekosocializem bistveno loči, saj je ekosocializem zasnovan na:

1. parlamentarni in neposredni politični demokraciji;
2. ekonomski demokraciji (soupravljanje in samoupravljanje) in odpravi dominacije kapitala;
3. mešanem sistemu lastništva, s prevlado skupnostnega lastništva ključnih proizvodnih sil, vendar brez odprave privatne lastnine, ki pa je po obsegu demokratično omejena, raba in uživanje vseh oblik lastnine pa pod javnim nadzorom;
4. postopni demilitarizaciji sveta, s prednostno odpravo jedrskega, biološkega in kemičnega orožja za množično uničenje;
5. plansko-tržnem gospodarstvu s postopno prevlado ekosistemskega načrtovanja in zadovoljevanja zmernih materialnih potreb v okviru nosilnosti okolja;
6. odpovedi modelu trajne gospodarske rasti, uveljavljanju koncepta odrasti in sonaravnega gospodarstva.

Za koncept socializma za 21. stoletje torej ni dovolj, da je demokratičen in družbeno maksimalno pravičen in solidaren, mora biti tudi ekološki, ekosistemski, zato je vsebinsko bolj ustrezen izraz demokratični ekosocializem in ne samo ekosocializem. Osnovna vsebina ekosocializma je po mnenju Kirna (2016, 52) mešana lastnina (s prevlado družbene, javne nad privatno), posredna in neposredna demokracija, družbenost, enakopravnost, vladavina prava, pravičnost, solidarnost, demokratičnost, spoštovanje osebnosti in zasebnosti, etičnost in humanost. Brez etičnih podstat in na tej osnovi opredeljenih gradnikov ni vizije socializma za 21. stoletje. S tega vidika imajo prav tisti, ki trdijo, da je socializem etični projekt, kar je pred 100 leti vizionarsko leti napovedoval mladi pesnik Srečko Kosovel. *Ekosocializem je vse troje hkrati: političnoekonomski, etični in ekološki projekt, ki povezuje sonaravnost in družbenost, ugotavlja Kirn (2016, 52).* Ena osnovnih misli socializma je, da se ne živi zato, da se dela, ampak se dela zato, da se lahko živi. Ni cilj proizvodnje in dela, da se ustvarja čim večji dobiček in donos, ampak da se zadovoljijo človekove potrebe in omogoči človeka dostojno življenje.

Žakelj (2011, 1319) podčrtuje, da ekosocializem ni ukana socialistov za polastitev oblasti, ampak edini način za zagotavljanje sonaravnega razvoja. Ekosocializem mora biti (Žakelj, 2013, 12, 55):

- demokratičen;
- socialno pravičen;
- (materialno) skromen;
- omogočati mora trajnostni, sonaravni razvoj.

Po mnenju ameriškega demokratičnega socialista Klevena (1997) je privatna lastnina sprejemljiva ne le za demokratični kapitalizem, temveč tudi za demokratični socializem. Z jugoslovanskim modelom samoupravnega socializma ekosocializem vsebinsko

deli idejo samoupravljanja, vendar brez vpliva političnih strank in s ključnimi poudarki Gosarjevega (1933; 1935) krščanskosocialističnega modela samouprave – v vseh temeljnih poljih delovanja gospodarstva in celotne družbe. Po mnenju Eckersley (1992, 119) morajo biti namreč ekosocialisti sposobni odgovoriti na sodobne izzive z demokratičnim samoupravljanjem in obsegom proizvodnje (zgolj) za kritje resničnih človekovih potreb. Ekosocializem mora biti sposoben poiskati poti samoupravljanja ne le na ravni posameznega podjetja ali skupnosti, temveč na ravni celotne družbe (Eckersley, 1992, 119). Žakelj (2014, 31) kot zagovornik ekosocializma sodi, da ni potreben pojem »demokratični socializem«, saj naj bi prvi teoretiki socializma vedeli, da »socializem«, ki ni demokratičen, pač ni socializem. Vendar prav množične nedemokratične deformacije »socializmov« 20. stoletja po mnenju pisca dovolj jasno kažejo, da je pridevnik demokratični za ekosocializem 21. stoletja le potreben.

V sedanjih in še zlasti v prihodnjih stopnji družbenega razvoja je narava, ekosistemi, za človeško vrsto vse bolj redka in dragocena dobrina, ki jo mora novi družbeni red ohranjati in varovati. Andrej Kirn (2004, 14, 15) zato upravičeno poudarja, da je v vsakem še tako po človeku spremenjenem okolju navzoča tudi narava, ki jo je treba zaščititi – pred človekom, ki njen obstoj ogroža. Socializem 21. stoletja bo torej moral namesto na antropocentrični etiki sloneti na ekološki/okoljski etiki kot znanilki globinsko spremenjenega moralnovrednotnega razmerja med človeštvom in naravo, ki ne bo več degradirana zgolj na raven ekonomskega potenciala.

Demokratični ekološki socializem se ne bo pojavil sam po sebi, saj tudi kapitalizem ne bo sam sebe ukinil, neobhodno bo aktivno vztrajno in odločno civilnodružbeno (nevladno), delavsko in politično delovanje. Ekosocializem ključno označuje stalni, nenasilni socialni boj za družbo enakosti (egalitarno družbo) in ohranjanje ekološke osnove za kolektivno eksistenco človeške in drugih vrst. Znanost, tehnologije, produktivnost dela in proizvodnja igrajo pomembno, toda drugačno vlogo v ekosocializmu in ekosocialistični družbi. Znanost/tehnologija mora namreč služiti kot pomembno sredstvo za udejanjanje enakopravne, pravične in ekološke družbe. Koncepti ozko pojmovane produktivnosti in proizvodnje sami po sebi niso uporabni v tem pogledu.

Demokratični ekosistemski socializem sprejema nekatera izhodišča marksizma, zlasti glede temeljnega razmerja med kapitalom in delom, vendar vgrajuje tudi izhodišča krščanskega in kooperativnega socializma (kmetijske, delavske in druge kooperative, decentralizacija, lokalna samouprava), anarhizma (neposredna demokracija, lokalna samooskrba), ekofeminizma, ekopacifizma oziroma mirovništva (nenasilnost družbeno-okoljskega preloma in pospešen proces demilitarizacije) ter na drugi strani ekologizma (s konceptom nosilnosti okolja in omejitev rasti) in v prehodnem obdobju bolj reformistično zasnovanega environmentalizma. Po mnenju pisca mora demokratični ekološki socializem kot alternativna vizija prihodnje družbe sistemsko vključiti tudi nekatera izhodišča in cilje ekoanarhizma, zlasti tiste njegove usmeritve, ki poudarjajo velik pomen

lokalne, regionalne in mestne samooskrbe in samozadostnosti, vlogo skupnostnih kooperativ, gospodarstva manjšega obsega in manjših podjetij, bistveno preprostejšega materialnega standarda, prevlade mehanizmov načrtovanja, neposredne demokracije in samoupravljanja, radikalnega zmanjšanja družbene neenakosti itn. Prav tako ne sme ostati v determinističnih okovih kolektivizma, v inovacijski koncept za 21. stoletje mora vključiti tudi pozitivne tradicije tistega družbenega liberalizma, ki poudarja pomen človekovih pravic in dolžnosti, vlogo individualnega razvoja posameznika, osebnega sonaravno pridobljenega blagostanja in odgovornosti posameznika.

Odpoved kakršni koli obliki revolucionarnega nasilja do soljudi in narave je ena od temeljnih značilnosti demokratičnega ekološkega socializma. Družbena lastnina ključnih proizvodnih sredstev, upravljanje zaposlenih (delavcev), različne oblike kooperativ, izjemna vloga lokalnih svetov, skupščin (v manjši skupnosti se prepoznajo skupne potrebe ljudi), razvoj socialnih storitev, skupno dobro, t. i. participativno načrtovanje ... naj bi bili vzvodi (eko)socializma 21. stoletja (Lebowitz, 2008; 2014b).

Socialistka in aktivistka Marta Harnecker izhaja iz stališča, da mora biti socializem 21. stoletja bistveno drugačen od »realnega«, birokratskega, centralističnega, enopartijskega socializma 20. stoletja. Demokratični in ekološki socializem zahteva kulturo levice, zasnovano na solidarnosti, odločanju državljanov, humanizmu, spoštovanju različnosti, varovanju narave in na postopnem zmanjševanju vloge trga na račun ekosistemskega planiranja. Prehod od kapitalističnega »destruktivnega napredka« k ekosocializmu je zgodovinski proces, torej demokratična pot kot trajna revolucionarna sprememba družbe, kulture in mentalitete, sprememba načina proizvodnje in uveljavljanja demokracije. Obenem pomeni ekosocializem tudi alternativni način življenja, novo ekosocialistično civilizacijo, ki sega onkraj gospostva denarja, nekoristne potrošnje in neomejene proizvodnje dobrin, ki so neuporabne ali škodljive za okolje (Löwy, 2014). Po mnenju Gabi Čaćinovič Vogrinčič (2013, 6, 7) je povsem nesprejemljivo, da se nam namesto solidarne skupnosti vsiljuje dobrodelnost. Zagovarja ustvarjalno skupnost, ki zagotavlja socialno pravičnost, varuje človekove pravice in temelji na etiki udeležnosti, na šoli, kjer je dovolj časa za soustvarjanje učenja in iskanje rešitev.

Po mnenju Mance Košir (2013a, 14) pa je pomembno, da je naš planet dovolj bogat za vse, toda večino premoženja si je prigrabila peščica najbogatejših, zato mora biti prva etična zahteva zmanjševanje neenakosti, ne le na plačilni lestvici, temveč tudi v dostopu do različnih virov, pri možnostih za šolanje in zdravljenje. Po njenem mnenju se stara neoliberalistična in pohlepna materialistična paradigma dejansko že lomi. Novi svet se že rojeva, toda od nas je odvisno, kdaj bo prevladalo drugačno, solidarnostno in sočutno bivanje (Košir, 2013b, 17, 21). Iluzija je prepričanje, da so temeljite spremembe možne brez spremembe družbenih in političnih struktur, brez aktivne podpore večine prebivalcev, brez akcij in primerov dobrih ekosocialističnih praks »od spodaj« (doseganje kritične mase za splošno spremembo), pa tudi brez razvoja, širjenja in krepitev univerzalnega

etosa humanosti, pravičnosti, ekosistemske trajnosti (sonaravnosti), etike materialne skromnosti in zadostnosti (zmernosti, materialne vzdržnosti) ter družbene solidarnosti. Socialno-ekološke stiske in ekološka zavest bi se po mnenju Lorencija (2018a) morale tako okrečiti, da bo ljudstvo postavilo na oblast alternativne stranke, ki bodo lahko na miren način odpravile kapitalizem. Verjetno se postkapitalizem ne bo naenkrat razširil po vsem svetu, verjetno se bo marsikje uveljavljal tudi kaotično. Če bo torej zgodovinski razplet kolikor toliko pozitiven, naj bi bile najprej v ospredju naslednje ključne spremembe (Lorenci, 2018a):

1. dramatičen prelom in drugačna organiziranost družbe z opustitvijo stare miselnosti gospodarja Zemlje in narave ter njene neizčrpnosti;
2. uveljavitev medgeneracijske pravičnosti in konec nevarnega ravnanja z okoljem, odgovornost za druga živa bitja na Zemlji;
3. logika skupnega dobra namesto primarne logike dobička;
4. večja družbena enakost;
5. dominantna vloga države in politike nad kapitalom;
6. večja vloga planiranja, bistveno manj trga, s prednostno nalogo varovanja okolja;
7. odprava prekomernega potrošništva in dogme »vse več«.

6.4.2 Ekosocialistično gospodarstvo med trgom in planiranjem

Gimm (2012) poudarja, da je Marxovo pojmovanje kapitalizma kot svetovne ekonomije zasnovano na konceptu svetovnega trga, ki sam po sebi oblikuje kapitalistični način proizvodnje. Marksistični ekonomist Al Campbell (2012b, 325) izhaja iz predpostavke, da je Marxovo pojmovanje socializma kot prehodnega obdobja med kapitalizmom in komunizmom (»vsakemu glede na njegove potrebe«) ključno (ob politični osvoboditvi delavskega razreda) označevala ekonomska osvoboditev od kapitalističnega tržnega sistema, njegova celostna nadomestitev z demokratično določenim skupnim planom.

Centralistično zasnovano državno planiranje je bilo zgodovinski odgovor držav realnega socializma (najprej Sovjetske zveze) na kapitalistično tržno gospodarstvo. Postalo je na splošno sinonim za sovjetski tip planiranja gospodarstva, ki je propadel do začetka devetdesetih let 20. stoletja (Lo in Zhang, 2012). Neuspeh v dohodkovnem (in premoženjskem) tekmovanju s kapitalistično, tržno ekonomijo označuje tudi madžarski poskus organizacije večje vloge tržnih zakonitosti v centralnem planiranju in jugoslovanski poskus delavskega samoupravljanja v okviru tržno bolj avtonomnih podjetij (Lo in Zhang, 2012, 40). Skupna zgodovinska rezultanta poloma realsocialističnega, birokratskega modela centralističnega planiranja je danes še široko prisoten splošen dvom o uporabnosti systemskega načrtovanja, planiranja organizacije gospodarstva, čeprav zlasti vse bolj poglobljena podnebna kriza »pogreva« potrebo po načrtnem zmanjševanju izpustov toplogrednih plinov, po razogljčenju vseh dejavnosti.

Krščanski socialist Andrej Gosar (1994b, 107–109) je pred drugo svetovno vojno opozoril, da je tudi v boljševiški Rusiji, kjer je država vso proizvodnjo prevzela v svoje roke, ostalo zadnje merilo uspešnosti – upoštevanje dobička. Hkrati sodi, da bi podjetja, ki bi gospodarstvo uravnavala neposredno in edinole po ljudskih potrebah, ali propadla ali pa bi jih morala podpirati država na račun preostalega gospodarstva. Po njegovem mnenju naj bi bilo naivno in praktično nemogoče zahtevati, da bi se sodobno gospodarstvo uravnavalo edino po potrebah, kar naj bi bilo zgolj teoretično izvedljivo edinole v »najpopolnejšem kolektivizmu« oziroma komunizmu. Taka enostranska odločitev bi prinesla nujnost neposredne oblastvene preskrbe ljudi z vsem, kar potrebujejo, zato bi morala biti vsa proizvodnja enotno urejena s strogo prisilo brez vsakršne svobode (Gosar, 1994b, 109). Vendar dodaja, da morajo država in lokalne skupnosti pri upravljanju neobhodno upoštevati razen gospodarskih (»prava« mera dobičkonosnosti) tudi socialne, kulturne ali zgolj politične vidike in potrebe. Gosar (1994b, 110) je zagovarjal tako organiziranost gospodarske dejavnosti, ki bi hkrati služila zasebnemu prizadevanju za čim večji dobiček (trg) in tudi potrebam in zahtevam obče blaginje (načrtovanje). Skrb za rešitev tega problema je po njegovem mnenju ena od ključnih nalog države in »komun«. Kerševan (1996) pa upravičeno opozarja na okornost in presežnost vseobsežnega planskega gospodarstva držav realnega socializma in na dejstvo, da sistem družbene/državne lastnine sam nima zadostnih »notranjih« spodbud za razvoj v primerjavi s spodbudo, kakšno pomeni profit v tržnem gospodarstvu.

Po mnenju Loja in Zhanga (2012, 43) mora torej biti t. i. izvedljivi socializem v primerjavi s kapitalizmom učinkovit v širokem pomenu besede, torej tudi glede materialnega in družbenega razvoja. Kritiki centralističnega planiranja poudarjajo, da nosilci centralnega planiranja v primerjavi s tržno ekonomijo ne dajejo iniciativ za zbiranje, bogatitev podrobnega in vedno spreminjajočega se znanja, inovativnosti, kar je neobhodno za učinkovito alokacijo pičlih virov, zato so po njihovem mnenju nekatere ureditve tržne koordinacije nujne kot dopolnilo centralnemu planiranju. Z vidika ustvarjanja in uporabe znanja velja poudariti, da naj bi se s pomočjo aktivnega sodelovanja vse bolj izobraženih delovnih ljudi, torej zaposlenih v ekonomskem procesu odločanja lahko dosegla vsaj taka učinkovitost kot v tržno zasnovanih individualnih pogojih in aktivnostih (Lo in Zhang, 2012, 43). Upravljanje in soodločanje delavcev bi moralo nadomestiti nevarnosti birokratske kontrole. Globalna okoljska in podnebna degradacija, ki je zrcalna podoba posledic globalnega tržnega gospodarstva, dodatno poudarjuje neobhodnost ekosistemskega globalnega, državnega in lokalnega načrtovanja.

Marksistični ekonomist Makoto Itoh (2012) poudarja, da je model planske socialistične ekonomije nedemokratskega sovjetskega tipa želel v celoti odstraniti trg. Vendar se je dejansko razmeroma zgodaj v Sovjetski zvezi razvil t. i. tržni socializem. Prvič se je pojavil kmalu po začetku oktobrske revolucije, v dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja, in ponovno 50 let kasneje, ko je sovjetski tip gospodarstva stagniral in začel propadati. Tržni

socializem za razliko od popolnoma planske socialistične ekonomije torej uvaja trg v še vedno socialistični ekonomski red. *Po mnenju Itoha (2012) lahko tržno gospodarstvo obstaja v postkapitalističnih oblikah družb kot tržni socializem, ampak v kombinaciji z javnim lastništvom ključnih oblik proizvodnje. Taka zasnova tržnega socializma naj bi torej predstavljala prehodno obdobje socializma v družbo, kjer naj bi bil trg podrejen ali po Marxu odstranjen* (Itoh, 2012, 204). Tudi Campbell (2012a, 291) navaja, da so sodobni zagovorniki t. i. radikalne politične ekonomije v ZDA najprej izhajali iz predpostavke, da je tržna logika ključen razlog ekonomskih problemov in preprečuje človekov razvoj. V devetdesetih letih 20. stoletja pa je večina ameriških zagovornikov radikalne politične ekonomije, zlasti v imenu učinkovitosti in konkurenčnosti, sprejela vizijo tržnega socializma, ki pa je tudi v jugoslovanski inačici doživel v razmerah globalnega kapitalističnega trga neuspeh.

Tudi Žakelj (2013; 2014) in Lapajne (2014) se zavzemata za načrtovanje, torej planiranje, za simbiozo med trgom in planom, in sicer na vseh prostorskih ravneh, vključno z globalno, vendar razmerje, odnos med trgom in planom opredeljujeta kot večno dilemo ekonomije. Ekonomski eksperiment po oktobrski revoluciji (1918–1921) je temeljil na radikalni ukinitvi trgov, nacionalizaciji bank in planski redistribuciji dobrin, katastrofa »vojnega komunizma« je bila neizbežna. V štirih letih je BDP padel za dve tretjini, kupna moč rublja je izpuhtela. Nova ekonomska politika je leta 1921 vrnila denar in nekaj tržne avtonomije, toda prepozno in nekonsistentno. Socialistični eksperiment naj bi torej zlomila prav ukinjanje trgov in politična represija, nekateri drugi proučevalci realnega, pa tudi samoupravnega socializma pa prav v uvedbi trga vidijo razlog za propad socialističnega gospodarstva.

Eagleton (2013, 26) navaja, da nekateri marksisti sodijo, da je bil že Marx (in Trocki) tržni socialist, saj naj bi bil zagovarjal ohranjanje trga v prehodnem obdobju socializma, torej po izvedeni socialistični revoluciji. Vendar – dokler obstaja trg dela in dobrin, je ključna naloga, kako doseči pravično (pravičnejšo) delitev ustvarjenega dohodka in kako zagotoviti iniciative za inovacije. Tržni socializem predvideva, da bodo v prihodnosti ključna proizvodna sredstva v družbeni lasti, samoupravne delovne skupnosti pa bodo druga z drugo tekmovala na prostem trgu. Tako bi lahko ohranili nekatere prednosti trga in se znebili nekaterih njegovih slabosti. Na ravni posamičnih podjetij bi soupravljanje zagotavljalo večjo učinkovitost, saj dejstva kažejo, da so taka podjetja skoraj vedno enako uspešna kot kapitalistična, pogosto pa celo uspešnejša (Eagleton, 2013, 26). Na ravni gospodarstva kot celote pa bi konkurenca skrbela za to, da ne bi prihajalo do težav s pretokom informacij, umestitvijo proizvodnje in premajhno motiviranostjo, ki jih povežemo s tradicionalnim stalinističnim modelom centraliziranega planskega gospodarstva. Tudi Trocki je podpiral trg med prehodom v socializem in v povezavi s planskim gospodarstvom. Trg naj bi po njegovi presoji potrebovali kot preizkusni kamen ustreznosti in smotrnosti, saj si »ekonomske računice ne moremo predstavljati brez tržnih razmerij« (Eagleton, 2013, 26).

Nekateri marksisti pa raje zagovarjajo gospodarstvo, ki ne bi bilo plansko centralizirano niti ga ne bi urejal trg. Po tem modelu bi primarne dobrine razdelili s pogajanjem med proizvajalci, potrošniki, okoljevarstveniki in drugimi vpletenimi stranmi, in sicer z mrežo svetov na delovnih mestih in v soseskah ter potrošniških svetov (Eagleton, 2013, 27). Širše parametre proizvodnje bi skupaj z odločitvami o celotni razdelitvi primarnih dobrin, stopnji rasti in vlaganj, o energetiki, prometu, okoljski politiki in podobnem sprejemale poslanske skupščine na lokalni, regionalni in državni ravni. Podrobnejšo različembo teh splošnih smernic bi nato prepustili regionalnim in lokalnim ravnam, kjer bi postopoma potekalo natančnejše načrtovanje. Na vsaki od teh prostorskih stopenj bi bila ključnega pomena javna razprava o alternativnih gospodarskih načrtih in gospodarski politiki. Tako bi o tem, kaj in kako proizvajamo, namesto zasebnega dobička odločale družbene potrebe.

Nezmožnost učinkovitega reguliranja protislovja med avtoritarnim planom in liberalnim trgom, njegova izjemno visoka entropija je tudi po mnenju pisca eden od ključnih razlogov propada modela jugoslovanskega samoupravnega socializma. Kot »olajševalno« zgodovinsko okoliščino je treba izpostaviti, da so se morale takratna jugoslovanska ekonomija in vse ekonomije držav realnega socializma prilagoditi takratnim mehanizmom delovanja globalnega liberalnega kapitalističnega trga. V teh razmerah bi bil »planski juriš« zgolj enkratno, torej ekonomsko samomorilsko dejanje. Ampak tudi jugoslovanskemu samoupravnemu socializmu ni uspelo prepoznati oziroma rešiti temeljnega protislovja med privatno lastnino delovne sile in družbeno lastnino proizvodnih sredstev, kar naj bi po mnenju Veljka Rusa (1985, 11) zahtevalo ustrezno kombinirano uporabo tako trga kot plana (družbena regulativa). Ker ni bila dosežena raven optimalne regulacije, torej trajnostna kombinacija med koordiniranim planiranjem in delovanjem trga (po neuspelem začetnem poskusu ukinitve trga kot družbenega oziroma ekonomskega regulatorja), je propadel eden od bolj obetavnih možnih modelov socializacije trga in družbenega načrtovanja, ki ob dodatni ekologizaciji trga prav zato ostaja eden od ključnih ekosocialističnih izzivov.

Eagleton (2013, 30) ugotavlja, da se bodo socialisti še dolgo pričkali o podrobnostih postkapitalističnega gospodarstva, in poudarja, da seveda idealni model brez pomanjkljivosti trenutno ni na voljo. Po mnenju pisca bo po vsej verjetnosti prvo polovico 21. stoletja zaznamovalo pretežno inovativno, zlasti ekosistemsko iskanje optimalnega razmerja med načrtovanjem in delovanjem trga. Trenutno smo namreč v obdobju globalne prevlade neoliberalne ekonomske misli, torej grobega in nasilnega vstopanja trgov celo na tista področja življenja (privatizacija naravnih dobrin, komercializacija zdravstvenega in socialnega varstva), ki jih sicer tradicionalno urejajo netržne vrednote in norme. Naloga države je, da v dolgoročnem interesu svojih prebivalcev prepozna in pravno uredi status javnih dobrin ter tako prepreči, da bi bile obravnavane kot vsako drugo blago. Pisci Manifesta civilne družbe za razvoj Slovenije (2018)

zagovarjajo »zmerni« trajnostni model razvoja, jasen in pregleden sistem vključujočega strateško-razvojnega načrtovanja v okviru delovanja trga, načrtno upravljanje z javnimi dobrinami pa izpostavljajo kot eno od pomembnejših funkcij vodenja države. Tudi zagovornik koncepta odrasti Ramos-Martin (2016) poudarja, da je danes načrtovanje pomembnejše kot kadar koli prej v zgodovini. Zgolj previdnostno načrtovanje, zasnovano na dobrem poznavanju narave problema, lahko pomaga pri demokratičnih odločitvah o prednostnih rabah naravnih virov, če si resnično prizadevamo za sistematične spremembe, ki zagotavljajo trajnostnost, sonaravnost.

Ekosocializem v vsakem primeru zavrača neoliberalno mantro o vsemogočnosti trga in tržnih mehanizmov, obstajata pa dve osnovni (eko)socialistični skupini glede vloge planiranja v gospodarstvu. V prvo se uvrščajo zagovorniki plansko-tržnega, v drugo za zagovorniki »čistega« planskega ekosocialističnega gospodarstva. Vendar tudi velika večina zagovornikov zgolj plansko zasnovanega gospodarstva sodi, da bo nujno potrebno vmesno obdobje, v katerem se bodo prepletale planske in tržne zakonitosti. Hkrati je treba upoštevati dejstvo, da bo v primeru vzorčnega, na ravni posamezne države ali manjše skupine držav izvedenega udejanjanja ekosocializma svetovno gospodarstvo še naprej delovalo po kriterijih kapitalističnega, tržnega gospodarstva. Ekosocialistično gospodarstvo naj bi imelo drugače zasnovana izhodišča kot prosti kapitalistični trg, npr. širše, družbeno-okoljsko opredeljevanje tržne učinkovitosti, širše koristi skladnejšega in sonaravnega regionalnega razvoja, eksternalizacija družbenih in okoljskih stroškov proizvodnje in potrošnje, cenovno vrednotenje nekaterih ekosistemskih storitev, vključevanje alternativne organizacije trga, neprivatne oblike lastnine ključnih proizvajalnih sil itn. Vendar velja poudariti, da je vključevanje zunanjih stroškov zgolj reformni ukrep znotraj obstoječega kapitalističnega gospodarstva (Foster, 2011), kar seveda velja tudi za tržno (finančno) vrednotenje ekosistemskih storitev.

Demokratični ekosocialist Löwy (2007, 298) poudarja izjemno vlogo demokratičnega planiranja za ekosocialistično gospodarstvo. Po njegovem prepričanju je v prvi fazi ekosocializma nujno potrebno iskati zahtevno ravnovesje med planiranjem in tržnimi mehanizmi. V začetnem obdobju ekosocialističnega gospodarstva naj bi bil trg še vedno zelo pomemben, kasneje pa bo postajal vse manj pomemben. Ključno bo uveljavljanje kriterija uporabne, ne pa menjalne vrednosti v ekosocialistični proizvodnji dobrin in storitev. Vse bolj plansko ekosocialistično gospodarstvo bo moralo torej pri določanju uporabne vrednosti pošteno upoštevati ekonomske, pa tudi družbene in ekološke posledice proizvodnje ter potrošnje dobrin in storitev. Löwy (2007, 308) navaja mnenje argentinskega marksista Claudia Katza, da dejansko socialistično demokratično planiranje pod nadzorom ljudi ni enako popolnemu nadzoru države, absolutni centralizaciji, vojnemu komunizmu in zapovedani ekonomiji. Socialistični ekonomski red pa v vsakem primeru zahteva prevlado načrtovanja nad trgom, ne pa prepoved vseh tržnih podstati. Način razmerja med planom in trgom mora biti prilagojen vsakokratnim razmeram,

stanju v vsaki posamezni državi, vendar namen socialističnega ekonomskega procesa ni ohranjanje nesprejemljivega ravnovesja med planom in trgom, temveč spodbujanje postopnega zmanjševanja vloge tržnih mehanizmov.

Tudi ekosocialist Pepper (1995, 243) sodi, da v ekosocialističnem gospodarstvu ne morejo delovati zgolj tržni mehanizmi, kjer so vsa podjetja (ne glede na tip lastnine) pod pritiskom tekmovanja in zahtev za povečevanje obsega proizvodnje. Plansko načrtovanje gospodarstva naj bi torej preseгло navedene probleme, toda hkrati je zelo vprašljiva uresničljivost modela samozadostne socialistične družbe, ki deluje zgolj na netržni, planski izmenjavi dobrin in storitev. Zato so za nekatere ekosocialiste (vključno s piscem) predlogi, ki ne vključujejo kombinacije tako planskih kot tržnih mehanizmov – utopični (Pepper, 1995, 243).

Ameriški demokratični socialisti izhajajo iz prepričanja, da se kapitalizem ne bo končal že jutri, kar velja tudi za delovanje trga. Tudi zato zagovarjajo vizijo humane družbene ureditve, zasnovane tako na demokratičnem planiranju kot na tržnih mehanizmih, kar omogoča pravično delitev virov, dostojno delo, zdravo okolje, trajnostno rast, spolno in etnično enakost. Obenem odklanjajo model centralističnega planiranja, saj sodijo, da demokratično načrtovanje omogoča večjo vlogo družbenih investicij, npr. za javni promet, stanovanjsko gradnjo, energetiko, tržni mehanizmi pa so potrebni za določanje potreb po številnih potrošnih dobrinah (About Us, 2018; What is Democratic ..., 2018).

Löwy (2007, 297) sodi, da se v ekosocializmu določanje cen dobrin ne sme več prepuštili ozkemu zakonu ponudbe in povpraševanja, določene naj bi bile čim bolj korektno na osnovi družbenih, političnih in ekoloških kriterijev. V začetnem obdobju ekosocializma bi to pomenilo, da je treba določene proizvode obdavčiti, druge pa subvencionirati. V naslednji etapi razvoja ekosocializma pa bi bilo zaželeno, da bi bilo vse več potrebnih proizvodov in storitev v omejenem obsegu brezplačno razdeljenih. Pisec sodi, da bi bila za doseganje minimalne, toda človeka vredne stopnje blagostanja in socialne varnosti za vse prebivalce (gospodinjstva) najbolj ustrezna uporaba mehanizma univerzalnih temeljnih storitev (UTS) (morda v kombinaciji z manjšo višino univerzalnega temeljnega dohodka – UTD), torej določene količine brezplačne vode, hrane, energije, javnega prevoza, nad ekosistemsko preseženo porabo npr. gospodinjstev pa bi cene navedenih dobrin in storitev progresivno naraščale.

Pomembno je podčrtati, da se v predlaganem ekosocialističnem tipu demokratičnega planiranja, ki ga predlaga Löwy (2007), načrtovanje osredotoča zgolj na ključna gospodarska polja in ekonomske možnosti, zato se npr. ne ukvarja z administracijo gostišč, pekarn, majhnih trgovin, obrtnih podjetij ali storitev. Prav tako je pomembno, da tako zasnovano planiranje ni v nasprotju z delavskim samoupravljanjem v njihovih proizvodnih enotah, kjer bodo sami sprejemali odločitve o notranji organizaciji in delovanju podjetja.

Demokratični ekološki socializem bo zlasti zaradi okoljskih posledic produkcije, menjave in potrošnje ter zagotavljanja medgeneracijske enakosti moral razviti alternativne načine koordinacije gospodarstva, saj obstoječe kapitalistično gospodarstvo ruši ključne zemeljske podporne sisteme življenja. Kritiki centralističnega planiranja sodijo, da zgolj načrtovalski pristop duši oziroma onemogoča podjetniško inovativnost in razvoj potrebnega podjetniškega znanja. Drugi pa sodijo, da je kljub ozko podjetniški pomanjkljivosti državnega načrtovanja le-to potrebno za koordinacijo in ekologizacijo, socializacijo delovanja trgov, torej zagovarjajo tržno-planski pristop. Ekstremni tržni pristop izhaja iz predpostavke, da je za individualne, privatne lastnike kapitala centralno načrtovanje pot v ekonomsko katastrofo. Na drugi strani, na strani zagovornikov načrtovanja na ravni države, pa se poudarja, da trajno izboljšanje zmogljivosti zaposlenih za sprejemanje odločitev upravljanja v podjetjih, v povezavi s socializacijo proizvodnje, veliko prispeva k zmanjševanju pomanjkljivosti centralističnega planiranja. Demokratično planiranje (gospodarstva) kot koordinacijo družbenih sistemov namesto neuspešnega administrativnega planiranja je treba pojmovati kot proces odpravljanja trga in konkurence kot družbenih mehanizmov (Koraki k demokratičnemu socializmu ..., 2015, 3, 4).

Trajnostne soseske v luči postopnega udejanjanja prvin utopičnega socializma (Medved, 2017; 2018a; 2018b)

- V utopičnih spisih je stopnjevana socialistična ideja, ki temelji na skupni lastnini, na egalitarizmu v težnjah po pravičnosti in enakosti, v usmerjanju v dobro kolektivnosti (skupnosti) in posledično tudi v dobro individuuma.
- Socialistična utopična prvina »menjalne ure in zavodi za menjavo produktov dela«, s katero so se ukvarjali predvsem Owen, Buonarroti in Weitling, je predhodnica današnjega gradnika trajnostnega urbanizma oziroma »časovne banke«.
- Socialistična utopična prvina »solastnine oziroma deljene lastnine« (Fourier, Saint-Simon, Owen) je predhodnica treh gradnikov trajnostnega urbanizma, in sicer kooperativ obnovljivih virov energije, lokalnih gradbenih kooperativ in lokalnih prehranskih kooperativ.
- Socialistični utopični prvini »zahteve po eksistencialnem minimumu« (Cabet, Fourier, Owen) ter »predstavniške skupščine« (Mably, Owen, Buonarroti) predstavljata glavni načeli današnjega političnega okvira trajnostnih sosesk – socialne ekologije.
- Še posebej pa je potrebno poudariti prvino utopičnega socializma, »heterogenost skupnosti in prostora« (Fourier, Weitling), ki predstavlja dejansko eno glavnih vodil sodobnega trajnostnega urbanizma. Utelega se v dveh pomembnih gradnikih, ki sta »kvaliteta življenja z urbanim trajnostnim načrtovanjem« in »socialna ekologija kot lokalni politični okvir trajnostne soseske«, ter delno v »kompaktnosti gradnje in bližini storitev«.

- Aktualen je tudi Weitlingov bivalni konglomerat »poslopje zveze« kot centralni prostorski večnamenski prostor, konvergentni center, kjer bi se srečevali in udeleževali lokalni prebivalci. »Poslopje zveze« se dobesedno skoraj z enakimi funkcijami celovito vzpostavlja v skupnostnih centrih trajnostnih sosesk, ki danes predstavljajo z množtvom funkcij oziroma večnamensko rabo pravcato družbeno vozlišče lokalne skupnosti.

Preostali trajnostni gradniki sodobnega urbanizma, ki jih utopični socialisti niso napovedali, se nanašajo predvsem na »trajnostni promet« ter na »trajnostne rabe naravnih virov«. Seveda v času poznega 18. stoletja še ni bilo avtomobilov, tudi onesnaževanje planeta in uničevanje biotske raznovrstnosti je bilo zanemarljivo in se posledično zaradi tega utopični socialisti niso dotikali teh partikularnih tem.

Glede na to, da so utopični socialisti napovedali oziroma začrtali pot številnim temeljnim gradnikom trajnostnega urbanizma (predvsem v stebrih trajnostnega urbanega razvoja »urbanistični elementi trajnostnega razvoja« in »družbeno-ekonomsko ravnotežje«), lahko trdimo, da so bili iniciatorji sodobnega trajnostnega urbanizma. Pri opredeljevanju in definiranju začetnikov trajnostnih, sonaravnih mest je tako treba ob bok Ebenezerju Howardu in njegovemu Vrtnemu mestu nujno postaviti tudi utopične socialiste.

Zgodovina nas uči, da ne od ljudi odtujeno državno planiranje ne neizprosni konkurenčni boj nista zmožna zagotoviti gospodarstva po meri človeka. Zgolj gospodarstvo, podvrženo demokratičnemu nadzoru in načrtovanju, se lahko usmeri v zadovoljevanje družbenih potreb, zato je treba nadomeščati tržne mehanizme z demokratičnim načrtovanjem proizvodnje in potrošnje v okviru okoljskih zmožnosti. Obseg gospodarstva je torej treba načrtovati v skladu z nosilnimi in regeneracijskimi sposobnostmi okolja ter težiti k vzdržni oziroma ravnovesni gospodarski rasti, utemeljeni na prerazporeditvi že obstoječega bogastva ob hkratni vpeljavi do okolja prijaznih tehnologij (Programski dokument Levica ..., 2017). Uresničevanje pravičnejše družbe ni mogoče brez zagotavljanja eksistenčnih bioloških pogojev človeški in drugim vrstam.

Poudariti velja, da so vse nekdanje socialistične države s pomočjo državnega planiranja prehod v industrializirane in urbanizirane družbe dosegle hitreje in učinkoviteje kot Zahod (Godina, 2014, 76). Vendar je po mnenju pisca treba upoštevati tudi dejstvo, da je bil ta prehod lahko hitrejši tudi zaradi možnosti vsaj delnega upoštevanja zgodovinskih in tehnoloških izkušenj prehojenih poti zahodnih kapitalističnih držav. Hkrati velja poudariti, da so bile npr. v SFRJ, kljub velikim sredstvom iz gospodarsko razvitejših republik in avtonomnih pokrajin, velike razvojne razlike, in sicer v razmerju 1 (Kosovo) : 7 (Slovenija). Komunizem je po mnenju Vodopivca tudi v Jugoslaviji sicer posodobil in izboljšal družbene in gospodarske razmere, ni pa se mu posrečilo zmanjšati gospodarskega zaostanka za zahodnimi sosedi (Lorenčič, 2010, 276).

Ekosocialist Pepper (1995, 6) zastavlja naslednje vprašanje: ali je možno družbene in okoljske potrebe zadovoljiti brez načrtovanja in brez posega v prosti trg? Kapitalistični razvoj je zasnovan na trajnem modelu rasti, ki zahteva izkoriščanje narave in človekovega dela, ne glede na družbene, politične in okoljske posledice (Pepper, 1995). Krize kapitalizma so endemične, praviloma vezane na obdobja pomanjkanja rasti, znižanje obsega proizvodnje in potrošnje. Pepper (1995, 225) sodi, da z radikalno zelene in radikalno socialistične perspektive trg danes več ne more biti ključni usmerjevalec življenja prebivalcev. Hkrati navaja, da obstajajo glede vloge trga in načrtovanja med socialisti različna mišljenja in pogledi, vendar večina v bližnji prihodnosti predpostavlja mešanico trgov in državnega načrtovanja. Tako Baer (2016, 4) sodi, da bo demokratični ekosocializem in njegovo gospodarstvo na posameznih področjih sicer potreboval centralistično planiranje in koordinacijo, toda na drugi strani bo moral prepoznati potrebo po decentraliziranih ekonomskih, političnih in družbenih strukturah, ki bodo omogočale večje sodelovanje prebivalcev pri odločanju.

Kapitalizem je zasnovan na taki organizaciji proizvodnje, ki služi akumulaciji kapitala in neomejeni širitvi trga. To pa je v nasprotju s potrebo po zaščiti okolja in zdravja prebivalstva, zato je potrebna revolucionarna preobrazba, v določenih primerih dejansko prelom z obstoječim načinom proizvodnje, kot so jedrske elektrarne, industrijski ribolov (izginjanje vrst), destruktivno gozdarstvo v tropskih gozdovih, raba fosilnih goriv, onesnaževanje sestavin okolja itn. (Löwy, 2014). Razen prepotrebni tehnoloških izboljšav je treba preoblikovati celotni sistem proizvodnje, kar pa je mogoče zgolj z ekosocialističnimi metodami: npr. z demokratičnim planiranjem v gospodarstvu, ki upošteva zaščito ekološkega ravnovesja (Löwy, 2014).

Ekosocializem na gospodarskem polju prepoznava nasprotje med uporabno in menjalno vrednostjo. Predkapitalistične oblike proizvodnje so bile zasnovane na uporabni vrednosti, delovna produktivnost je bila nizka, rast skromna. Kapitalizem in njegova tržna ekonomija pa sta začela z množično proizvodnjo izdelkov menjalne vrednosti. Ampak dobrine se ne proizvajajo zaradi zadovoljevanja potreb, temveč zaradi izmenjave s pomočjo denarja, ki ga uporabljamo potem za pridobivanje drugih dobrin. V kapitalizmu je uporabna vrednost pogosto torej bolj trik, ki dejansko služi menjalni vrednosti in profitu. Tudi zato so številni proizvodi sedanje družbe dejansko neuporabni, hkrati pa izčrpavajo naravne vire in so okoljsko škodljivi, ali pa je njihova uporaba zavestno kratka. V načrtovani socialistični ekonomiji pa je uporabna vrednost kriterij za proizvodnjo dobrin in storitev, ki vključuje gospodarske, družbene in okoljske posledice (Löwy, 2014). Ekosocialistična proizvodnja ne more biti zasnovana na imperativu dobička, temveč uporabe. To pomeni, da morajo npr. vsi izračuni cene proizvodov izhajati iz vseh realnih (torej tudi t. i. zunanjih) stroškov. Menjava po mnenju Marxa podira vse prepreke (absolutnega) prostora in časa, menjava daje drugačen pomen uporabnim vrednostim (Harvey, 2011, 189).

Ekosocialistično planiranje naj bi bilo zasnovano na načelih demokratične in pluralne razprave na vseh ravneh. Pepper (1995, 219) uporablja sporen termin ekosocialistična rast, ki naj bi bila po njegovem mnenju racionalna, planiranje razvoja pa naj bi vsem prineslo enake koristi in bilo okolju prilagojeno. Ekosocialistična družba naj bi bila zasnovana na različnih oblikah lastnine, vendar s prevlado skupne lastnine. Demokratična okoljska kontrola in okoljsko, ekosistemsko načrtovanje proizvodnje pa naj bi omogočala zadovoljevanje potreb na ekološko sprejemljiv način, v okviru nosilnosti okolja. To razen okoljskega načrtovanja zahteva tudi okoljsko zasnovani, alternativni tehnološki razvoj, delovno intenzivne (visoka stopnja zaposlenosti ljudi), nehierarhične proizvodne procese praktično brez odpadkov, emisij. Toda ne le drugačne tehnologije, za ekosocialistično proizvodnjo je prav tako pomembna sprememba družbe, npr. soupravljanje zaposlenih, večanje samooskrbe, ravnovesje med globalizacijo in regionalizacijo, pravična in okoljsko, medgeneracijsko odgovorna globalna trgovina itn.

Sodobni (eko)socialisti imajo do trga in državnega načrtovanja torej različna stališča. Nekateri zagovarjajo združevanje trgov in državnega načrtovanja, kjer bo denar obstajal tudi v predvidljivi prihodnosti. Ključna naj bi bila torej družbena, ekosistemsko poudarjena državljanska kontrola in regulacija trga. Drugi sodijo, da je dolgoročno ekosocialistična vizija nezdržljiva z delovanjem trga. Tretji pa zagovarjajo zeleno, radikalno anarhistično postindustrijsko avtarkijo, s koncem države, trga in denarja ter njihovo nadomestitvijo z mrežami relativno avtonomnih proizvajalcev (Pepper, 1995, 225–227). Radikalnejše zelene in radikalne socialistične perspektive po mnenju Pepperja (1995, 225) poudarjajo, da tudi v primeru obstoja trga le-ta nikakor ne sme več delovati kot regulator človeških življenj.

Pisec sodi, da je uvedba demokratičnega planiranja zaradi ekosistemskih, družbenih in medgeneracijskih ciljev brez dvoma neobhodna, vendar za prvo polovico 21. stoletja kot izvedljiv ocenjuje proces udejanjanja modela (ekosistemsko) plansko-tržnega ekosocializma z mešano lastnino (omejen, toda ne minimalen obseg privatne lastnine), vendar podružbljenjem lastništva zlasti ključnih proizvodnih sredstev, infrastrukture in bank, z vztrajno krepitvijo ekosocialnega družbenega, demokratičnega planiranja, solidarnosti in pomena skupne blaginje (npr. dopolnjeni model ekonomije skupne blaginje z elementi trajnostne ekonomije) na račun zmanjšanja vloge tudi sicer drugače, torej večplastno definiranih in nadzorovanih tržnih mehanizmov, dobička in konkurenčnosti.

Pred ekosocializmom je torej civilizacijski izziv, kako radikalno reformno in brez-pogojno demokratično (načelo večine) preoblikovati sedanje kapitalistično gospodarstvo v ekološko in hkrati socialistično, ne da se ujame v pasti utopije. Večji del ekosocialistov zato zagovarja združevanje planiranja in tržnih zakonitosti v okviru okoljskih (ekosistemskih) omejitev, saj naj bi popolnoma planirano gospodarstvo bilo hkrati neučinkovito in despotsko, pa tudi vse bolj birokratsko. Delavci kot (so)lastniki podjetij pa naj bi bili varovalka, ki bi preprečevala kopičenje dobička v tistih podjetjih, ki bi bila v rokah

peščice največjih lastnikov in vodilnih menedžerjev. Vsekakor velja poudariti, da je za ekosocialistični razvoj vitalno okoljsko načrtovanje rabe virov na osnovi potreb, in ne dobička, ki zajema demokratično vključevanje ljudi, človekove pravice in koordinacijo na vseh ravneh.

Družba kot taka, ne pa mala oligarhija lastnikov ali tehnološko-birokratska samozvana elita, mora biti pripravljena demokratično odločati o tem, katere proizvodne panoge naj bi bile prednostne, koliko naravnih in družbenih virov naj se investira v izobrazbo, zdravje ali kulturo. Cene dobrin po mnenju Löwyja (2014) ne bi smele temeljiti na zakonitostih ponudbe in povpraševanja, temveč vsaj do določenega obsega na socialnih in političnih opcijah, na okoljskih kriterijih, ki bi določali večjo ali manjšo obdavčitev določenih proizvodov. Demokratično načrtovanje in krajšanje delovnega časa torej pomeni osvoboditev od odtujenih »ekonomskih« zakonov kapitalističnega sistema, ki vplivajo na osebna življenja. Ekosocialistična, trajnostna proizvodnja in potrošnja mora odpraviti tako proizvodnjo orožja kot izdelavo ter prodajo življenjsko nepotrebni, luksuzni proizvodov. Vsi proizvodi naj bi bili proizvedeni ob upoštevanju visokih standardov uporabne vrednosti, dolgotrajne uporabe in snovno-energetske učinkovitosti. Ključna vprašanja ne bodo več, kako hitro lahko proizvod izdelamo z najmanjšimi možnimi stroški (ne glede na čas uporabe) in največjim dobičkom, temveč katero potrebo zadovoljuje, kako malo energije smo za izdelek potrebovali, izdelek pa mora omogočiti dolgotrajno uporabo, ponovno rabo in reciklažo (družba brez odpadkov).

Radikalnejše inačice vizije ekosocializma izhajajo iz izhodišča, da ekosocializem ni spoj značilnosti kapitalizma in socializma, temveč »pravi« socializem, sicer s prehodnim obdobjem, kjer se značilnosti kapitalizma načrtno zamenjujejo, nadomeščajo s socialističnimi sestavinami, kar velja tudi za proces dopolnjevanja in nadomeščanja sicer nujno močno ekologiziranih tržnih načel s planskimi. Nova nemška levica sodi, da se morajo zakonitosti trga podrediti ekosocialno optimalnemu načrtovanju proizvodnje in potrošnje, ampak v začetni fazi naj še ne bi bilo v celoti odpravljeno delovanje trga (Die Linke u Nemačkoj, 2013).

Kirn (2012, 94) sodi, da se mora v ekosocializmu spremeniti funkcija trga, ki ne sme več biti medij za realizacijo presežne vrednosti. Postati mora zgolj nepogrešljivo sredstvo za bolj gospodarno ravnanje z naravnimi in človeškimi viri ter za zniževanje cene blaga in storitev zaradi tehnične in organizacijske ustvarjalnosti. Žakelj (2011; 2013) sodi, da bi moral ekosocializem v celoti upoštevati naravne danosti (zgolj sonaravni razvoj), tako načrtovanje kot trženje pa bi morala biti temu podrejena. Dobro organiziran »zavod za družbeno in ekonomsko planiranje« bi celotno gospodarsko življenje (zlasti investicije) presojal z vidika posledic za okolje. Prosto tržno gospodarstvo je izključno vrednostno motivirano, narave ne jemlje kot omejeno dobrino in zato je potrebna planska intervencija.

Rawls (2012) sodi, da je ključna razlika med državnim socializmom (s komandnim, centralno-planskim družbenim sistemom, ki razmeroma malo uporablja demokratične postopke ali trge) in t. i. liberalnim (demokratičnim) socializmom dejstvo, da v nasprotju s komandnim gospodarstvom v državnem socializmu podjetja v liberalnem socializmu izvajajo svoje dejavnosti v sistemu svobodnih in učinkovitih, konkurenčnih trgov. V liberalni socialistični ureditvi si politično moč deli več demokratičnih strank, ekonomska moč pa je razpršena med podjetji, kjer vodstvo podjetja volijo zaposleni, če že ni vodenje neposredno v njihovih rokah (Rawls, 2012, 181).

Nekateri zagovorniki demokratičnega socializma torej zagovarjajo ekologizacijo v osnovi še vedno tržnega socializma, drugi pa podpirajo netržni sistem, zasnovan na decentraliziranem, sodelovalnem planiranju. Realno je pričakovanje, da bo potrebno razmeroma dolgo obdobje nadomeščanja tržnih mehanizmov s planskimi instrumenti, zasnovanimi na realnih družbenih potrebah v okviru zmogljivosti okolja. Ena od možnih uporabnih znanstvenih zasnov za sonaravno, okoljsko in prostorsko planiranje v plansko-tržno zasnovanem uvodnem obdobju ekosocializma bi lahko bila uporaba koncepta nosilnosti okolja, npr. okoljskega prostora in ekološkega odtisa. Oba koncepta s precejšnjo mero zanesljivosti na globalni, nacionalni, lokalni in osebni ravni določata zgornjo mejo trajnostne sonaravne porabe okoljskih (naravnih) virov in okoljskih obremenitev na prebivalca. Zgolj ekosistemsko plansko zasnovana in strokovno korektna in medgeneracijsko odgovorna, torej omejena raba naravnih virov je predpogoj za uporabo tržnih instrumentov.

V tveganem obdobju presegevanja nosilnosti okolja zaradi prekomerne in še naraščajoče rabe virov in okoljsko-podnebnih pritiskov v gospodarsko razvitih državah bi moralo biti plansko in »ekosistemsko« tržno zasnovano prilagajanje in zmanjševanje materialnih dejavnosti v okvir nosilnosti okolja ena od ključnih nalog države in globalne skupnosti. Planski mehanizmi za zaščito javnega dobra in interesov prihodnjih rodov bi morali biti nadrejeni tržnim mehanizmom. Zgolj sistem ekosistemskega planiranja lahko mobilizira vse znanje in postavi omejitve pri porabi virov, še posebej neobnovljivih, zato bodo prihodnje družbe okoljsko, ekosistemsko planske družbe. Tržni mehanizem, katerega gonilni motiv je dobiček, ne preprečuje degradacije okolja. Če sprejemamo tezo, da naravni viri niso lastnina posameznikov, ampak vsega človeštva, je planska, družbena racionalnost nujnost, ki edina lahko omeji človeško pogoltnost. Več planiranja pomeni več sodelovanja in manj pogubne tekmovalnosti, pomeni tudi več odgovorne države kot utelešenje skupnega dobra (Žakelj, 2013, 73, 74).

Pri iskanju dolgoročnih okvirov delovanja ekosocialističnega gospodarstva bi bile vsekakor uporabne zgodovinske izkušnje in značilnosti t. i. domačijskega proizvodnega načina (DPN), logika ekonomskega delovanja ljudstev v neevropskih državah. DPN je ekonomija proizvodnje za uporabo, za uporabno vrednost, s katero proizvajalci zadovoljujejo svoje življenjske potrebe. V ospredju je količinsko zmerna proizvodnja

kakovostnih proizvodov pretežno po logiki samooskrbe, izdelava dobrin, potrebnih zlasti za življenje in preživetje, toda vključuje tudi prodajo, menjavo kot trgovanje z viški proizvodov. Vendar te tržne menjave ne gre izenačevati s kapitalistično tržno menjavo, saj gre pri DPN za menjavo, ki jo prav tako kot proizvodnjo vodijo potrebe proizvajalcev, dobiček ni ključen (Godina, 2014, 258). Preživitveno-samooskrbna logika je (skupaj z delom na zemlji) v Sloveniji preživela ne le uvedbo blagovno tržne logike, z mešanimi kmetijami se je ohranila tudi v socializmu. Tudi zato prebivalci Slovenije v postsocializmu večinoma niso sprejeli logike, da bi moral imeti dobiček prednost pred zadovoljitvijo preživitvenih potreb ljudi, še manj pa, da se lahko dobiček realizira na račun preživetja.

Funkcija ekosocialističnega planiranja (zasledovanje širših in bolj dolgoročnih okoljskih, medgeneracijskih, regionalnih in kolektivnih interesov ter širše pojmovanje blaginje in gospodarjenja) bi bila vzpostavitev okoljsko in prostorsko ravnovesnih stanj, plansko in zakonsko uokvirjanje ter razmeščanje proizvodnje in potrošnje znotraj okoljskih omejitev kot predpogojev za delovanje tržnih mehanizmov. V uvajalni fazi ekosocializma bi morali trajnostni sonaravni državni planski dokumenti vsebinsko in prostorsko podpreti vse pomembnejšo sonaravno zasnovano preživitveno-samooskrbno ekonomijo in hkrati določiti npr. okoljske (ekosistemske) okvire za tržno delovanje gospodarstva, kjer pa bi morali biti tržno ovrednoteni vsi okoljsko-podnebni zunanji stroški in tudi ključne ekosistemske storitve (vseh ni možno cenovno ovrednotiti, npr. biotske raznovrstnosti oziroma »cene« izumrle vrste), ki v sedanjem ekonomskem trenutku sploh niso vključene v ceno proizvodov in storitev. Ekosistemsko ovrednotenje naravnega kapitala ni potrebno zaradi njegove podreditve liberalnim tržnim zakonitostim, pač pa zaradi cilja, da na podlagi ocen naravnega bogastva lahko vzpostavimo dolgoročno sonaravno paradigmo razvoja (Hanžek in drugi, 2011, 21). Peter Jacques (2015, 9) se sicer strinja z obravnavo ekosistemskih storitev kot naravnega kapitala, ampak ključna je njihova vloga kot ekoloških dobrin in storitev, kot nenadomestljivih življenjskooskrbnih sistemov za podporo človeških družb.

Dolgoročni obstoj življenja na našem planetu je mogoč le, če vse oblike življenja tečejo skladno z okoljem, ki determinira tudi meje rasti in s tem usmerja družbeno-ekonomski razvoj (Žakelj, 2011, 1319). Vstopamo v čas nujnega prilagajanja vseh plati življenja omejenim možnostim biosfere, naš planet vse bolj postaja omejitveni dejavnik produkcije in s tem potrošnje. Prilagajanje na zmogljivosti planeta pa ne more biti stihijsko, temveč le plansko (Žakelj, 2013, 72). V daljšem časovnem obdobju pa je verjetno vprašljiva kombinirana plansko-tržna zasnova gospodarstva, saj tudi okoljsko regulirane tržne zakonitosti ne odpravljajo vseh okoljskih in socialnih protislovij. Ekološko radikalnejše inačice ekosocializma torej zlasti za daljše časovno obdobje postavljajo pod vprašaj tudi ekologizirano in načrtovano, toda še vedno v biti tržno zasnovano gospodarstvo.

Naomi Klein (2019, 251) je v svojih sodobnih razmišljanjih vse bližje demokratični socialistični (socialnodemokratski) tradiciji. Vendar zaključuje, da mora biti prihodnji model socializma brezpogojno ekološki, kot nova oblika demokratičnega socializma, ki ga preveva skrb tudi za prihodnje generacije. Podpira dobesedno dramatični preokret k bolj humanemu gospodarskemu modelu in učinkoviti zaščiti podnebja, toda po njenem mnenju to ne pomeni, da je npr. prav vsaka podnebna politika zasnovana na demontaži, takojšnji odstranitvi kapitalizma (Klein, 2019, 33). *Vsekakor je prva naloga ekosocialističnega gospodarstva, da v prehodnem obdobju obstoječi trg močno ekologizira (npr. z doslednim vgrajevanjem zunanjih okoljsko-podnebnih stroškov v ceno izdelka in storitev, z ekonomizacijo ekosistemskih storitev, doslednim izvajanjem načela »onesnaževalec naj plača«, z odpravo okoljsko škodljivih subvencij, zeleno davčno reformo in zelenimi javnimi naročili ...), trgu mora hkrati nadeti pravične in zelo tesne socialne uzde.*

Catherine Samary (2017, 133, 134) pa v razpravah o modelih socializma poudarja, da šele odprava kapitalistične zasebne lastnine (kot dolgoročnejši strateški cilj) ključnih produkcijskih sredstev omogoča odpravo logike tržne konkurence. Trg ali trgi (trgi kapitala, dela, dobrin in storitev) po njeni sodbi niso zmožni učinkovito regulirati (usmerjati) odločitev, investicij in delitve proizvedenih bogastev. Na ravni družbe je torej treba celostno (kvantitativno, vendar tudi kvalitativno, okoljsko, družbeno, medgeneracijsko) oceniti stroške in potrebe, trg, denar in BDP na vseh ravneh in z različnih vidikov, nujna je torej uporaba alternativnih kazalcev blaginje in razvoja, ki upoštevajo tudi širše družbene, okoljske in medgeneracijske učinke. Obenem naj bi se spodbujala različna področja produkcije dobrin in storitev, ki so zunaj denarnih odnosov: samooskrba, neposredna menjava storitev.

Marko Kržan (2017b, 213, 214) sodi, da socialistični družbi ni treba takoj ali v celoti odpraviti trga in denarja. Po njegovem mnenju lahko dokaj natančno opredelimo točko, ko uvajanje tržnih mehanizmov pretvori socialistično družbo v kapitalistično: ko razporeditev produkcijskih faktorjev (delovne sile, naravnih virov in proizvedenih produkcijskih sredstev) med podjetja začne uravnavati trg dela, zemlje in kapitala, ne pa več plan, ki opredeljuje tudi splošne pogoje gospodarjenja in ohranja možnost razvoja socializma. Družbe, ki hočejo kapitalistično ureditev nadomestiti s socialistično, lahko torej na določenih področjih uporabljajo tržne regulacije, ampak s pogojem, da trgi ne določajo splošnih okoliščin gospodarjenja, temveč planiranje (Kržan, 2017b, 216, 236). Samoupravljanje lahko deluje le, če se ne ustavi na pragu podjetja in s pomočjo planskih mehanizmov uravnava tudi makroekonomske odnose. Cilj socialističnega planiranja je načeloma jasen: gospodarstvo je treba zavestno upravljati tako, da se izognemo škodi (tudi okoljski), ki jo povzročajo kapitalistične krize in luksuzna potrošnja.

V kapitalističnem podjetju nosilec kapitala najema delavce zaradi povečanja svojega kapitala (profit), v socialističnem podjetju pa se posluje za povečanje dohodka delovnega kolektiva, za ustvarjanje nove vrednosti, ki pripade zaposlenim, nosilci planiranja pa morajo

postati delovni ljudje, ne tehnokracija (Kržan, 2017b, 237). Investicijska politika v socializmu mora poleg finančnega donosa upoštevati še cilje polne zaposlenosti ob hkratnem skrajševanju delovnega časa, pa potrebe policentričnega razvoja, preprečevanje okoljske škode in potrebo po zagotavljanju socialnih pravic vsemu prebivalstvu (Kržan, 2017b, 241). Socializem torej ni materialni asketizem, vendar mora biti iz različnih razlogov, zlasti okoljskih in etičnih (znotraj- in medgeneracijska enakost in pravičnost), sistem racionalnega, odgovornega zadovoljevanja dejanskih življenjskih potreb, ne pa kapitalističnega, reklamno, oglaševalsko spodbujenega potrošništva. Kržan (2017b, 242) sodi, da bo socializem v prihodnje zaradi višje splošne blaginje lažje izvedljiv kakor v okoliščinah relativnega pomanjkanja osnovnih potrošniških dobrin, ki so gradile socializem v 20. stoletju. Vsekakor pa je danes še bolj potreben racionalen sistem zadovoljevanja človeških potreb, in to ne le v državnem, ampak v svetovnem obsegu, socialistična družba ne sme privoliti v kapitalistično konstrukcijo velikih »potreb« po luksuznih dobrinah in storitvah, ki jih proizvaja tržni marketing.

Podčrtati sicer velja, da sonaravno plansko-tržno gospodarstvo, torej plansko sonaravno zasnovano delovanje trga, podjetij, obrtnikov, vseh materialnih dejavnosti izključno znotraj jasno zakonsko opredeljenih omejitev okolja, z ekosistemskega vidika, z vidika vseh načel globinske ekologije, skupne blaginje in medgeneracijske enakosti ni idealna rešitev. Sonaravno plansko-tržno gospodarstvo je po mnenju pisca realna optimalna, ne pa maksimalna, ekosistemska ekonomska civilizacijska ekosocialistična strategija prve polovice 21. stoletja. Ekološko destruktivni izkušnji tako planskega gospodarstva realnega socializma kot okoljsko-podnebno kozmetično reguliranega tržnega gospodarstva druge polovice 20. stoletja in začetka 21. stoletja sta dodatna razloga, da se ekosocialistično gospodarstvo za prvo polovico 21. stoletja snuje na principu radikalnega ekološkega reformiranja ekonomije, da bodo trgu nadete vse tesnejše okoljske uzde, delovanje gospodarstva kot podsistema bo torej podrejeno ohranjanju delovanja ekosistemov kot širšega sistema. Morda bodo izkušnje, pridobljene v udejanjanju močno ekoložiziranega tržnega gospodarstva prve polovice 21. stoletja, dovolj solidna osnova za prehod v tako rekoč »čisto« plansko zasnovano sonaravno gospodarstvo druge polovice 21. stoletja za zadovoljevanje temeljnih materialnih potreb prebivalcev, ki je ključno za kakovostno, materialno zmerno življenje. Verjetno pa bo treba poiskati drugačne vzvode spodbud, ki bodo preprečevali, da bi plansko načrtovanje uspavalo tehnološke, organizacijske in druge oblike gospodarske inovativnosti (npr. zaposlenih), ki so praviloma bolj značilne za tržno gospodarstvo.

Ekosocialisti izhajajo iz prepričanja, da kapitalistične države ali samoregulacijski tržni mehanizmi ne bodo rešili okoljskih problemov, saj zahtevajo omejitev modela trajne akumulacije kapitala. To pa je »nesprejemljivo« za tradicionalni razvojni model trajne gospodarske rasti, ki pleni naravo in okolje. Uvajanje radikalnih okoljskih praks zmanjšuje akumulacijo kapitala in dobičke, podobno kot npr. zviševanje plač za zaposlene. Zgolj uvajanje okoljsko bolj sprejemljivih tehnologij dolgoročno ni celostna okoljska rešitev, če se hkrati absolutni obseg proizvodnje in potrošnje povečuje.

Tokrat že globalno razširjena okoljska degradacija in naraščajoče medregionalne razvojne in dohodkovne razlike podčrtujejo nujnost okoljskega in prostorskega planiranja na različnih prostorskih ravneh, od državnega do regionalnega in lokalnega. Po mnenju pisca bo treba vprašanju vloge državljanov, potrošnikov, skupnosti pri načrtovanju in vlogi trga (npr. »sodelovalni« ekonomiji) nameniti izjemno veliko pozornost. O možnostih nadomestitve prevladujoče vloge ali celo popolne zamenjave tržnih zakonitosti s planskimi instrumenti bodo verjetno pomembne odgovore prinesle izkušnje na lokalni, regionalni ali mestni ravni. Na drugi strani pa je demokratično načrtovanje vse pomembnejše tudi na državni, mednarodni in globalni ravni. Tako problematika globalnega segrevanja po mnenju Löwyja (2007, 299) zahteva globalno demokratično načrtovanje. Pisec sicer sodi, da globalnost okoljsko-podnebnih in družbeno-ekonomskih problemov brez dvoma zahteva globalne načrte za planetarno usklajene akcije, ki pa jih bo izjemno težko uveljaviti, če ne bo prišlo do ustanovitve in delovanja svetovne vlade na trajnostnih in pravičnih temeljih ter do trajnostnega okoljsko-podnebnega globalnega sklada za pomoč državam v razvoju. Dryzek (2018, 275) pa opozarja, da ima trenutno dejansko globalno vladanje pičle učinke, zato se zavzema za učinkovitejši globalni deliberativni sistem z iskanjem razmeroma konsenzualne vzpostavitve javne avtoritete v kombinaciji z živahno in bojevito javno sfero. Zato sodi, da je ključna javna avtoriteta, za katero naj ne bi bilo nujno, da je sploh podobna svetovni vladi.

Tudi za ekosocialistično gospodarstvo je razen koncepta odrasti izjemno pomembno uvajanje načel in mehanizmov delovanja modela skupne blaginje. Uspešnost podjetja bi morali meriti z ustvarjanjem, proizvodom skupne blaginje, ne pa z monetarnim BDP (Felber, 2012). Oblikovati je treba 15–20 najbolj značilnih kazalcev (kriterijev) bilance skupne blaginje (v skupni vsoti do 1000 točk) podjetij, ki bi vsako leto s sodelovanjem neodvisne revizije objektivno pokazali, kakšni so uspehi podjetja pri doseganju družbenih vrednosti: človekovo dostojanstvo, solidarnost, družbena pravičnost, demokratičnost in transparentnost. Zgolj na ta način bo možno odpraviti prevladujoča protidružbena vedenja, kot so pohlep, egoizem in neodgovornost, ki vodijo v konkurenčnost za vsako ceno. Brez ekološke trajnosti po mnenju Felberja (2020) sicer ni skupne blaginje, ki prepoveduje npr. zaposlovanje otrok, kršenje človekovih pravic, ekstremno neenakost, diskriminacijo žensk, rušenje demokracije. Popolna preglednost poslovanja podjetja je temeljnega pomena, nujna je zakonska obveza posredovanja informacij javnosti. V primeru, da podjetje doseže dober rezultat skupne blaginje glede na sprejete, za vse obvezujoče kriterije, mu ne bi bilo treba plačati določenega davka na dodano vrednost, v primeru slabega rezultata pa bi bil davek lahko tudi 100-%. To bi pomenilo, da bi bil v tem primeru izdelek ali storitev za potrošnike 2-krat dražji. V primeru dobrega rezultata glede na kazalce skupne blaginje v letni bilanci podjetja bi bilo najetje posojil ugodnejše, torej po nižji obrestni meri, podjetje pa bi imelo prednost tudi pri javnih naročilih. Podobno bi veljalo za carine: prosta trgovina za pravična podjetja, visoke carine za nepravična.

V zahtevni uvajalni fazi ekosistemsko plansko-tržnega gospodarstva je prostorsko, ekonomsko in regionalno načrtovanje za blaginjo prebivalcev ekosocialistične države ključnega pomena. Ekonomije in ekosistemov demokratični ekosocializem enostavno ne sme prepustiti ozkim zakonitostim trga, tako kot pravične prerazdelitve ustvarjene presežne vrednosti ni možno prepustiti krempljem kapitala. Prihodnosti in večinski volji ljudi pa je treba demokratično prepustiti odgovor na vprašanje, kdaj in kako bo možno tržne mehanizme morda celo v celoti zamenjati s trajnostno sonaravno planskimi. Če bo prišlo do demokratične odločitve za udejanjanje kapitalizmu alternativne ureditve (npr. v obliki ekosocializma ali ekosolidarizma), je zelo verjetno, da bodo vsaj v prvi polovici 21. stoletja vzporedno delovale ekosocialistične in kapitalistične oblike proizvodnje in drugih dejavnosti, torej planiranje in ekosocialno zakoličeni trgi ter pluralistični koncept lastnine (javno-zasebni) z okrepljenimi procesi lastninskega podružbljanja in krepitevijo javnega dobra. V vsakem primeru pa je z vidika preživitvene varnosti človeštva temeljno, da se vse netržne in tržne oblike materialne dejavnosti človeštva v celoti oziroma v največji možni meri odvijajo znotraj nosilnosti naravnih virov in okolja.

6.4.3 Zasnove ekosocialistične demokracije

Po mnenju Davida Van Reybroucka (2017) je volilna predstavniška demokracija postala ujetnica sindroma demokratične utrujenosti, zaupanje v obstoječe demokratične institucije pa strmo upada. Najmanj dve tretjini Evropejcev ne zaupata najpomembnejšim institucijam v svojih političnih ekosistemih (nacionalni parlamenti in vlade), največ nezaupanja pa so deležne politične stranke. Predstavniška demokracija je pravzaprav vertikalni model, 21. stoletje pa je horizontalno, poteka proces od centraliziranega k decentraliziranemu, mrežnemu, od modela od zgoraj navzdol k modelu od spodaj navzgor, digitalna družba pa odpira nova obzorja in pasti tudi na polju demokracije.

Politični sistemi diktature proletariata, politično nedemokratični realsocialistični enopartijski sistemi 20. stoletja so po mnenju pisca z delno izjemo jugoslovanskega koncepta samoupravljanja v sami zasnovi praktično neuporabni za udejanjanje demokratične vizije in nenasilnega udejanjanja ekosocializma 21. stoletja. *Socialistične politične diktature enopartijskega sistema in centralizirano politično vodeno gospodarstvo z modelom birokratskega centralizma so po mnenju Baera (2016, 3) dejansko preprečili razvoj socialistične demokracije in se zaključili s padcem berlinskega zidu.* Socializem 21. stoletja morajo namreč brezpogojno označevati politični pluralizem, svoboda govora, dostop do sredstev obveščanja, pravica delovanja sindikatov in kulturna svoboda (Baer, 2016, 4).

Zgodovinsko so se marksisti in socialisti zapletali v vroče razprave, ali naj se prehod od kapitalizma k socializmu zgodi z revolucionarno spremembo ali na politično demokratični način. Revolucije obsegajo hitre in radikalne družbene spremembe in jih praviloma spremlja nasilje, kar je označevalo tako boljševisično rusko kot kitajsko,

jugoslovansko ali kubansko revolucijo. V vseh navedenih primerih se je potrdila Wallersteinova (1999, 12) teza o sprijenosti vseh revolucij, saj so tudi navedene »komunistične« revolucije začele jesti lastne otroke. Zaradi zgodovinskih izkušenj velja pritrrditi oceni ameriških demokratičnih socialistov Josepha Schwartza in Jasona Schulmana (2012): socializem že dolgo ni več čisti, nedolžni ideal. Njegovo izgubo sijaja so povzročili avtoritarni politični režimi, ki so vladali v njegovem imenu. V imenu družbene enakosti, ki je seveda niso nikoli dosegli, so ti režimi ukinili formalno politično demokracijo in s tem svobodo. V vsakem primeru velja, da ostaja izraz demokracija rezerviran za neuresničene ideale, demokratizacija demokracije pa eden od ključnih realističnih in obveznih ciljev tudi ekosocialistične ureditve.

Held (1989, 130, 131) navaja, da naj bi bil Marxov model postkapitalistične države drugačen od modela parlamentarne države, saj naj bi bilo zgolj občasno glasovanje (volitve) popolnoma nezadostna osnova za zagotovitev ustrezne predstavitve nazorov ljudi. Zagotovitev »splošne volje« ljudstva je po mnenju Marxa omogočena s tem, da bi lahko najmanjše skupnosti upravljale lastne zadeve in hkrati volile delegate v večje administrativne, teritorialne enote (okraje, mesta), te pa bi spet volile delegate v še večje administrativne enote (nacionalna delegacija). Marx je torej zagovarjal t. i. piramidalno strukturo neposredne demokracije: vse delegate je mogoče odpoklicati, vezani so na navodila svojih volivcev in organizirani v »piramido« neposredno izvoljenih komitejev. Vendar je na mestu opozorilo Helda (1989, 131), da je Marxov model neposredne demokracije v mnogih pogledih različen od modela antičnih Aten. Hkrati ugotavlja, da je sicer pri Marxovem modelu v grobem primerno uporabljati termin »neposredna demokracija«, čeprav ima njegov model določene elemente posredne oblike demokracije. Gre za model, obliko vladanja, ki lokalno avtonomijo poskuša kombinirati tudi s sistemom predstavnikov, ki jih je možno odpoklicati (Held, 1989, 131).

Lebowitz (2014b, 108) navaja, da je Marx na osnovi izkušenj pariške komune sodil, da bi morala biti celotna Francija organizirana v samoupravne komune. *Vse se začne s samoupravo na ravni občin, je Marx izrecno poudarjal.* Marxov glavni model ljudske samouprave je bil po mnenju Eagletona (2013, 139) torej pariška komuna iz leta 1871, ko je delavstvo za nekaj burnih mesecev prevzelo oblast nad lastno usodo. Tisto, kar se je v tistih kratkih mesecih dogajalo v Parizu, je Marx opisal kot »diktaturo proletariata«, ampak za tem zloveščim imenom je po mnenju Eagletona (2013, 140) kratko malo vladavina večine.

Held (1989, 134–137) ugotavlja, da Marx še vedno nudi enega najglobljih izzivov moderni liberalni in liberalno demokratični ideji države, vendar njegovi nazori vsebujejo tudi dvoumno dediščino, npr. glede »konca politike«, o koncu legitimne osnove sporov ob odpravi razredov, kjer ni več okvira za mobilizacijo rivalskih političnih nazorov, komunalni strukturi pa je podeljena tako rekoč domala neomejena oblast. Prav tako vse problematike kapitalizma ni mogoče reducirati zgolj na zadeve, povezane z

razrednimi protislovji, izključiti npr. problematike dominacije moških nad ženskami, nekaterih etničnih skupin nad drugimi in dominacije industrije nad naravo, torej ekoloških vprašanj (Held, 1989, 136). Tudi zato Held (1989, 137) trdi, da Marx ni ustvaril ustrezne politične teorije socializma in komunizma, predvsem pa ne ustrezne teorije njihovih institucionalnih struktur. Kritično dodaja, da za razvoj stalinizma in represivne države v Rusiji niso krive samo posebnosti »zaostale« ekonomije, kot danes še vedno trdijo mnogi marksisti, temveč je njune sledove mogoče najti v problemih Marxove in Leninove misli in prakse.

Prepričanje Marxa in Lenina, da je institucije predstavniške demokracije mogoče preprosto odpraviti z organizacijami demokracije navadnih ljudi, je po sodbi Hellda (1989, 243) zmotno. Tine Hribar (1982a; 1982b; 1982c) je po temeljiti analizi Marxovega *Kapitala* prišel do zaključka, da bi realizacija njegovih zamisli pripeljala do neke oblike avtoritarno vodene države, do zaprte, nediferencirane in kolektivistične družbe, do »otoka obupa«. V Marxovih idejah je namreč prisotno odločno zavračanje buržoazne, parlamentarne demokracije in s tem povezanega političnega pluralizma. Vendar velja podčrtati tudi umestnost ene od njegovih osnovnih ugotovitev, da sta svoboda in politična enakost zgolj abstraktna, nedosežena ideala, če ni odpravljanje izkoriščanje delavcev s strani kapitalistov. To pomeni, da *brez dosežene ekonomske enakosti, brez dosežene ekonomske demokracije, torej vsaj omembe vrednega solastništva proizvajalnih sredstev delavcev, zaposlenih ter brez zagotavljanja socialne varnosti ni možno doseči svobode in politične demokracije, torej resnične politične enakosti vseh državljanov.*

Demokracijski temelji pariške komune (1871)

Held (1989, 128, 129) in Eagleton (2013, 139, 140) navajata naslednje ključne značilnosti Marxovega opisa komune v prispevku *Državljanska vojna v Franciji*:

- komuna kot podoba ljudskega samoupravljanja in vlade delavskega razreda
- izvolitev skupščine poslancev na podlagi splošne volilne pravice in trajna možnost njihovega odpoklica s strani volivcev
- volitve poslancev za narodno delegacijo iz poslancev okrajnih skupščin s trajno možnostjo njihovega odpoklica s strani volivcev
- delovanje komune ne kot parlamentarnega, temveč kot delovnega telesa s hkratno izvršilno in zakonodajno vlogo
- vsi voljeni uradniki (vključno s policijo in sodniki) brez političnih funkcij, plače na ravni delavske plače in z možnostjo odstavitve
- odprava stalne vojske in njena nadomestitev z ljudsko milico
- razlastitev vseh cerkva s premoženjem, vrnitev duhovnikov v tišino zasebnega življenja, delovanje cerkve z miloščino vernikov, torej po zgledu apostolov

Ameriška demokratična socialistka Schwartz in Schulman (2012) poudarjata, da Marx ni dovolj jasno obrazložil politične demokracije v razvitem socializmu, komunizmu. Po njegovem mnenju naj bi namreč kontrola produkcije s strani svobodnega združenja producentov pomenila konec potreb po politiki. Vendar sodita, da je tudi v družbi z delavskim samoupravljanjem potreben politični pluralizem (Schwartz in Schulman, 2012). Marksizem pogosto podcenjuje dejstvo, da tudi med delavnimi ljudmi prihaja do funkcionalnega razlikovanja in rasti »srednjega razreda«. Prav tako marksisti po njunem mnenju precenjujejo osrednje mesto dela za identiteto (precenjenost homogenizacije delavskega razreda), s katero pogosto tekmujejo druge identitete, npr. lokalna in regionalna identiteta, pa tudi etnična, spolna identiteta itn. Vsak možen prehod v socializem brezpogojno zahteva množično mobilizacijo in demokratično legitimnost, večinsko podporo. Leninisti so pogosto poudarjali, da je država v kapitalističnem sistemu zgolj orožje v rokah kapitalističnega razreda. Takšno »instrumentalistično« gledanje na državo seveda ni zmožno pojasniti, zakaj je v demokratičnih kapitalističnih državah prišlo do številnih reform, ki jim je kapitalistični razred nasprotoval.

Marksistična teoretična tradicija in praktična državnosocialistična praksa 20. stoletja za novo družbeno ureditev v 21. stoletju ne ponujata uporabne sistemske osnove za udejanjanje celostnega koncepta demokracije, ne ponujata odgovora na novo nevarnost za preživetje demokracije, ki jo v zlitju biotehnologije in informacijske tehnologije (možnost centralne obdelave informacij o ogromni množici ljudi na enem mestu) kot »digitalno diktaturo« zaskrbljeno zarisuje Harari (2019, 94, 95). Potrjuje se teza Davida Helda (1989), da je sedanje stanje demokracije v obdobju globalizacije pravzaprav postdemokratično stanje.

Ekosocializem kot politično alternativo naj bi torej ključno označevala sodelovanje državljanov pri odločanju (sodelovalna demokracija) in družbena kontrola načinov proizvodnje (Leech, 2012). Ampak socialistična demokracija ne sme biti zgolj demokracija na delovnem mestu, državljani morajo biti vključeni v delovanje institucij za izobraževanje, zdravstvo, stanovanjske skupnosti in drugih organizacij, ki se ukvarjajo s posameznimi polji vsakdanjega življenja (Baer, 2016). Delavska ekonomska demokracija, razvejana participativna demokracija mora biti integralna sestavina prehoda v demokratični ekosocializem. Löwy (2007, 297) pa izrecno poudarja npr. pomen polne zaposlenosti za socialistično demokracijo, saj delavskemu razredu omogoča celovito kontrolo procesov preoblikovanja proizvodnih sil in sprejemanja odločitev o prednostnih proizvodnjah dobrin, npr. o usmeritvah investicij in tehnoloških spremembah za dvig javne blaginje, ne pa dobička kapitala.

Demokratični ekosocializem mora večplastno demokracijo, resnično in delujočo vladavino ljudstva omogočati tako na delovnem mestu (ekonomska demokracija, samoupravljanje) kot v lokalni (lokalna samouprava, politična demokracija) in državni skupnosti (politična demokracija). Demokratični ekosocializem mora torej razen Državlanske skupščine uvesti demokratično ekosistemsko plansko-tržno gospodarstvo,

ekonomsko, soupravno in samoupravno demokracijo v podjetjih in lokalnih skupnostih. Izjemno pomembna pa je tudi temeljita reforma, ne pa odprava, obstoječega modela politične (večstrankarske) demokracije kapitalizma, in sicer zlasti z dograjevanjem sistema t. i. dvopredstavniške politične demokracije, ki temelji na dveh politično demokratičnih mehanizmih posredniške demokracije:

- a) tradicionalni volilno-predstavniški (posredniški) politični demokraciji;
- b) nevolilni (aleatorni) predstavniški demokraciji z žrebom.

Rousseau (1960) je poudarjal, da je za resnično demokratičen sistem ključna ne le politična enakost, temveč tudi visoka stopnja ekonomske oziroma socialne enakosti, neenakost pa se je pojavila z lastnino. Čeprav ni bil pristaš skupne lastnine, je ostro zavračal takšen obseg bogastva, premoženja, ki omogoča dejanski »nakup« drugerega človeka. *Tudi uvveljavljanje dvoplastne (volitve in žreb) predstavniške demokracije mora v demokratičnem ekosocializmu razen ekonomske demokracije spremljati še zakonsko opredeljeno vključevanje mehanizmov sodelovalne in neposredne ljudske demokracije, kot so referendumi, odpoklici, ljudske iniciative, javne skupščine oziroma zbori občanov, sodelovanje pri sprejemanju občinskih proračunov itn. Ekosocialistični model demokracije naj bi po mnenju pisca slonel tudi na omejenem mandatu izvoljenih predstavnikov (šestletni mandat, vendar zgolj 2-kratna zaporedna izvolitev) in vpeljavi ljudske nezaupnice oziroma odpoklica voljenih predstavnikov (predsednika vlade in parlamenta, župana, občinskega svetnika). Krepil naj bi se tudi samoupravni model udejanjanja politične in druge demokracije, kjer je med drugim smotrno upoštevati vizionarske ideje in na slovenski, evropski in globalni ravni uporabne predloge krščanskega socialista Andreja Gosarja (1933; 1935).*

Zelo vizionarsko in upoštevanja vredno še danes zveni Gosarjeva (1935, 506) misel, da je demokratična država centralistično urejena, samoupravna država pa je nujno decentralistična. Hkrati je vztrajal na predlogu, da sta tako državna kot občinska oblast izvorni oblasti. V tem pogledu se je torej Gosar zelo približal Marxovemu konceptu decentraliziranih demokratičnih »samoupravnih komun« – po vzoru pariške komune. Po mnenju Gosarja (1935, 491) je namreč demokratični parlament pravzaprav »le« politična ustanova, torej institucija t. i. političnega ljudstva, zato naj bi bil nesposoben in nedelaven glede gospodarskih in socialno-političnih zadev. Upoštevati je smiselno tudi pozitivne in negativne praktične izkušnje udejanjanja opuščene jugoslovanskega modela socialističnega samoupravljanja, ki pa je zlasti zaradi zgolj splošno opredeljenega koncepta družbene lastnine in odločilne vloge komunistične partije pri sprejemanju vseh ključnih odločitev v podjetjih in ustanovah omejeno uporaben.

Etične podmene gradnikov demokracije ekosocializma so svoboda, enakost in enakopravnost, upoštevanje geografske homogenosti in teritorialnosti, varovanja javnega dobra, medgeneracijske odgovornosti in pravičnosti, upoštevanje pravic manjšin in človekovih pravic. *Predlog pisca ključnih gradnikov integralnega modela demokracije razvitega ekosocializma je naslednji:*

1. *Ekonomsko demokracija:*
 - a) samoupravljanje zaposlenih v podjetjih in ustanovah;
 - b) podružbljenje lastnine in zgornja meja privatne lastnine kot instrument politične enakosti: demokratično omejena privatna lastnina, ključna proizvodna sredstva, temeljna infrastruktura in eksistenčno pomembni naravni viri za delovanje ekosistemskih storitve v lasti zaposlenih, kooperativ, lokalnih skupnosti, države – širjenje javnega dobra;
 - c) materialna varnost vseh državljanov kot predpogoj za avtonomno politično delovanje: zagotavljanje dostojnega družbenega in osebnega minimuma za vse državljane, zgornja meja premoženja in omejeno razmerje med najvišjo in najnižjo plačo 3–4 : 1.
2. *Politična demokracija:*
 - a) volilna predstavniška demokracija: državni zbor (ali drugače imenovan) izvoljenih poslank in poslancev iz vrst političnih strank in drugih list – mešani (proporcionalno-večinski) volilni sistem (prednostni glasovi), šestletni mandat, največ dvakratna zaporedna izvolitev (po vsaj enkratnem volilnem premoru možna še enkratna ponovitev 2-kratnega mandata), realna zakonska možnost predčasnega odpoklica voljenih političnih predstavnikov, e-volitve;
 - b) nevolilna predstavniška demokracija s pomočjo žreba: državljanska skupščina – izbor neprofesionalnih delegatk in delegatov z volilnega seznama s statistično reprezentativnim žrebom – dvo- ali triletni mandat, prejemanje primernega denarnega nadomestila za informiranje, izobraževanje in sestanke.
3. *Neposredna in sodelovalna demokracija:* zelo pomembna vloga referendumov na državni in lokalni ravni, dejanski in virtualni zbori občanov, ljudske iniciative, peticije, soodločanje npr. o proračunu občine, načrtovanju razvoja skupnosti.
4. *Teritorialna politična in samoupravna demokracija:* država in teritorialne skupnosti kot temeljni gradniki politične oblasti, voljeni občinski in regionalni sveti (neprofesionalni občinski in regionalni svetniki s prejetjem denarnih nadomestil) ter profesionalni župani in profesionalni predsedniki avtonomnih regij s šestletnim mandatom (največ 2-kratni zaporedni mandat) in možnostjo predčasnega odpoklica, sveti skupnosti (vaških, mestnih), občinske in regionalne skupščine predstavnikov, izbranih s pomočjo vzorčnega reprezentativnega žrebanja (dvoplastni predstavniški sistem).
5. *Demokracija v civilni družbi:* sveti uporabnikov javnih storitev (šolstvo, varstvo otrok, domovi za starejše občane, zdravstvo, kultura, komunala, javni prevoz ...), potrošniški sveti itn., večja vloga nevladnih organizacij in društev.
6. *Ekosistemsko demokratično planiranje:* ekosistemsko plansko-tržno gospodarstvo, regionalizacija državnega teritorija na trajnostno funkcionalne avtonomne regije kot planske in volilne enote, koncept trajnostnega sonaravnega regionalnega in prostorskega razvoja.

Šest predlaganih ključnih gradnikov politične demokracije ekosocializma z vključitvijo ekonomske demokracije, demokracije v civilni družbi in ekosistemskega demokratičnega načrtovanja sega izven okvirov zgoj »parlamentarnega ekosocializma«, ki obsega neposredno in sodelovalno demokracijo ter volilno in nevolilno (z žrebom) predstavniško demokracijo na državni in lokalni ravni (teritorialna politična in samoupravna demokracija). Pisec torej za višjo fazo udejanjanja ekosistemske družbene ureditve predlaga t. i. kombinirani, integralni model ekosocialistične politične demokracije za 21. stoletje. Pojmuje ga kot zahtevno iskanje optimalne kombinacije delovanja mehanizmov posredne (predstavniška demokracija z volitvami in žrebom), neposredne in sodelovalne (referendumi, ljudske iniciative itn.) politične demokracije. Ljudske skupščine, skupščine državljanov in državljanov, izbrane s pomočjo reprezentativnega načina žrebanja političnih predstavnikov, bi demokratičnost kompleksnih sodobnih družb po mnenju pisca zelo obogatile, saj v milijonskih volilnih telesih držav ni mogoče uveljaviti prvinske oblike neposredne demokracije v polnem pomenu besede.

Eden od ključnih predpogojev za praktično udejanjanje politične demokracije pa je razen mehanizmov demokratičnega planiranja in sistema lokalne in regionalne samouprave radikalno zmanjšanje ekonomske, socialne neenakosti v okviru ekonomske demokracije. Velik problem dometa demokracije kapitalizma je torej ekonomska moč najbogatejše manjšine, ki se prenaša na politično polje. Zato Schweickart (2016) z ekonomsko demokracijo označuje ekonomski sistem, ki seže onkraj okvirov kapitalizma, saj je zasnovan na treh temeljnih institucijah: demokratizacija trgov za dobrine in storitve, delavska demokracija (demokracija na delovnem mestu) in demokratična družbena kontrola investicij. *»Globoka« ekonomska demokracija etičnega ekosocializma naj bi temeljila na avtonomnem sodelovanju državljanov, na avtonomnih občinah in regijah, na načrtovanju upravljanja s skupnim dobrim, na pravici vseh do dela, na prevladi samoupravnih podjetij (samoupravni in plansko-»tržni« socializem), na ekonomski varnosti glede temeljnih potreb, na ekološki trajnosti, na konceptu globalizacije, na zagotavljanju dostojnega dela in na konceptu polne zaposlenosti, kjer je država zadnja zaposlovalka in mora zgotoviti vsem, ki to želijo, dostop do dela.* Kapital za investicije naj bi se ustvarjal zlasti v javnem lastništvu s pravično in ozelenjeno davčno politiko, javne banke z demokratično kontrolo pa bi omogočale trajnostne sonaravne investicije.

Institucije socialistične ekonomske demokracije naj bi bile zasnovane na pravični obravnavi nacionalnega gospodarstva, vendar morajo na pravičnem etičnem načelu snovati tudi mednarodna ekonomska, trgovinska razmerja. Zunanja trgovina ekonomsko demokratične države lahko svobodno trguje z državami, kjer so primerljive plače, socialna in okoljska zakonodaja. Socialistični koncept ekonomske demokracije v bogatih državah mora vključevati tudi sistemsko solidarna prizadevanja za odpravo globalne revščine, vključno s prostim dostopom do t. i. intelektualne lastnine, dostopnostjo sodobnih tehnologij za države v razvoju.

Temeljni cilj potencialne socialistične protekcionistične mednarodne trgovinske politike naj bi bil tudi ohranjanje domačih razvojnih virov revnejših držav za kritje lastnih potreb in večje domače zaposlovanje. Demokratična podjetja naj bi medsebojno na trgu sicer zdravo tekmovala, ampak tekmovanje bi bilo bistveno drugačno od tekmovanja podjetij v kapitalizmu. Kapitalistična podjetja namreč ključno usmerja doseganje maksimalnega skupnega dobička, demokratična podjetja pa naj bi bila usmerjena na maksimizacijo dobička za delavca, na stabilizacijo obsega proizvodnje, na doseganje okoljske trajnostnosti proizvodnje, ne pa na rast za vsako ceno ali pa propad (Schweickart, 2016, 20). Toda po mnenju pisca je »socializacija« in »ekologizacija« poslovanja podjetij ob plansko-tržni gospodarski politiki države prva, ne pa zadnja faza udejanjanja ekosocialističnega gospodarstva in podjetništva. Tako nekatere radikalnejše alternativne ureditve gospodarjenja predlagajo, da bi ustvarjanje denarja iz denarja moralo biti kriminalizirano, saj nesporno uničuje naravno in družbeno okolje (Petrovič, 2017, 116).

Pisec sodi, da je za doseganje visoke stopnje resnične ekonomske demokracije na delovnem mestu potreben nenasilen, toda pospešen proces demokratičnega podružbljanja lastništva, ki je tudi ključen za resnično uveljavljanje politične demokracije. *Zmanjševanje in odprava državne ter zasebne lastnine ključnih proizvodjalnih sredstev, npr. velikih podjetij, infrastrukturnih in finančnih sistemov (banke, zavarovalnice) na račun različnih modelov skupne, kooperativne lastnine, torej lastnine zaposlenih, delavcev, skupnosti, združnih (tudi samoupravne zadruga) in drugih združenj, je predpogoj za resnično ekonomsko demokracijo in soodločanje, samoupravljanje v podjetjih.* Srednja in manjša podjetja pa so lahko last zaposlenih, privatnih lastnikov ali pa je lastništvo mešano, v vsakem primeru pa so zaposleni glede na velik prispevek k dodani vrednosti pravično vključeni v proces soodločanja in določanja delitve ustvarjenega dohodka. Kmetijska in druga zemljišča naj bi bila v privatnem lastništvu ali pa v skupnostni lasti. Politična stranka *Die Linke* kot zagovornica koncepta demokratičnega (eko)socializma izrecno poudarja, da zaradi grenkih zgodovinskih izkušenj ne zagovarja modela splošnega družbenega lastništva. Predlagajo, da se v demokratičnem procesu odločanja za strukturno izjemno pomembne gospodarske subjekte odloči, katere sektorje, podjetja bi bilo treba nacionalizirati in v katerih naj bi se uveljavila ena od oblik javnega ali kolektivnega lastništva (delavsko ali združno lastništvo, mestno ali občinsko lastništvo, državno lastništvo). Privatno lastništvo nad majhnimi in srednjimi podjetji je po njihovi sodbi sestavni del pluralističnega lastniškega sistema demokratičnega socializma.

Tudi zaradi okoljskih razlogov pa bo treba določiti zgornjo mejo zasebne lastnine, kot jo je predlagal že krščanski socialist Andrej Gosar (1933; 1935), vendar bi moral imeti vsak posameznik zagotovljeno pravico do tistega obsega zasebne lastnine, ki je nujna za zadovoljitev temeljnih življenjskih potreb, torej za dostojno življenje nad pragom revščine in pomanjkanja.

Med teoretiki koncepta »globoke« ekonomske demokracije v delovnem okolju, torej koncepta demokratičnega podjetja, pa je namesto soupravljanja v ospredju zahteva po samoupravljanju. Namesto koncepta ekonomske demokracije na osnovi enakopravnega razmerja med delavci in lastniki kapitala, torej koncepta soupravljanja, npr. David Ellerman zagovarja *koncept t. i. popolnega samoupravljanja delavcev v podjetjih* (Gostiša, 2014b, 142). Ellerman (2018) poudarja, da je bilo v razmerah jugoslovanskega socialističnega samoupravljanja ključno, da je bilo lastništvo družbeno, zato so si zaposleni zgolj predstavljali, da so bile npr. tovarne njihove. Kot najboljši primer demokracije na delovnem mestu v praksi na Zahodu pa navaja koncept delovanja zadruge Mondragon v Španiji, utemeljenega na načelu resnične lastnine zaposlenih, zasnovane na rezultatih dela. Ellerman (2018) sodi, da je marksizem z nasprotovanjem zasebni lastnini levico uničeval celo stoletje, ker je ponujal napačno alternativo, zaradi katere je bilo mogoče kršiti načela demokracije in zasebne lastnine. Delavci morajo biti na podlagi svojih neodtujljivih pravic lastniki tovarn, v katerih delajo, vsi zaposleni so člani podjetja, ne pa najeta delovna sila. Sprejeti bi bilo treba drugačne mehanizme, s pomočjo katerih bi lahko zaposleni postopoma odkupili podjetja, v katerih delajo, kar je praviloma z zakonodajo selektivno omogočeno le bogatašem, menedžerjem. Ideja zasebne lastnine temelji na izhodiščni predpostavki, da morajo biti zaposleni upravičeni do sadov svojega dela (Ellerman, 2018).

Tej Gonza (2022) podčrtuje, da je t. i. demokratično podjetje edina ustavna alternativa, ki bi spoštovala tako načela privatne lastnine kot demokracije. Sodi, da je edina prihodnost sistematična in dobro premišljena ekonomska politika, ki bi z državnimi subvencijami, dolžniškimi instrumenti in drugimi spodbudami zagotovila postopen odkup podjetniškega kapitala s strani zaposlenih. Tako bi zaposleni po vzoru vodilnih praks na tem področju iz ZDA, Kanade, Nemčije, Velike Britanije, Španije, Francije, Švedske in drugih držav postali lastniki sadov lastnega dela.

Ameriški model solastništva delavcev ESOP (*Employee Stock Ownership Plan*) torej ni podoben korporacijskim shemam odkupov s strani zaposlenih, kjer zaposleni dobijo možnost, da z lastnimi prihodki ali prihranki odkupijo (običajno pod ceno) delnice lastnega podjetja. ESOP se namreč financira iz naslova prihodkov podjetja samega, kjer podjetje določen del presežka preliva preko sklada ESOP za odkupe delnic v imenu vseh delavcev, ki so zaposleni v podjetju, kar omogoča strukturno in trajnostno lastništvo med zaposlenimi, ne pa špekulacij in instantnih zaslužkov (Ellerman in Gonza, 2021). V svoji logiki torej ESOP izrazito sloni na delu, saj zaposleni s svojim delom (ki generira prihodke podjetja) postopoma odkupujejo delež ali delnice podjetja. Obenem je ameriški ESOP del pokojninskega sistema, delnice oziroma deleži v imenu zaposlenih so vrsta pokojninskega varčevanja.

Slovenski model ESOP pa naj bi po predlogu Ellermana in Gonze (2021) namesto pokojninskega sklada (v imenu zaposlenih drži delnice matičnega podjetja) vzpostavil posebno vrsto zadruge, ki služi funkciji lastniškega sklada. Podjetje na zadrugo

prenaša del dobička, ki se uporabi za odkup deležev ali delnic od prvotnih lastnikov. Zadruga tako postane družbenica ali lastnica podjetja, zaposleni pa v zadrugi na svoje ime dobijo lastniške točke, ki jim prinašajo pravico do dobička in vrednosti podjetja. Pravica do upravljanja zagotavlja demokratično reprezentacijo delavcev (načelo en član zadruga – en glas), izvoljeni predstavniki pa so potem glede na delež lastništva v zadrugi zastopani na skupščini lastnikov podjetja oziroma v upravnem odboru podjetja. Lastništvo zaposlenih se vzdržuje trajnostno, čez različne generacije zaposlenih, s tem pa se dolgoročno ohranja tudi nacionalni interes in prenos dodane vrednosti v lokalno skupnost (Ellerman in Gonza, 2021). Ključno za slovenski model ESOP je torej, da se pravica do vrednosti podjetja, pravica do dobička in pravica do upravljanja vežejo na zaposlitev v podjetju.

Po mnenju pisca je za pričakovano zelo zahtevno, strukturno in dolgotrajnejše oblikovanje globoke ekonomske demokracije novega družbenega reda zelo uporaben Ellermanov koncept popolnega samoupravljanja v podjetjih, zlasti s konceptom Mondragonovih zadrug, ki praviloma uspešno delujejo tudi na konkurenčnem svetovnem trgu. Pisec sodi, da imajo seveda ustanovitelji, prvotni lastniki podjetja pravico, da lahko zadržijo večji delež delnic podjetja. Tudi demokratični socialist Michael Lebowitz (2014a, 63–65) uzakonjeno jugoslovansko delavsko upravljanje ocenjuje kot prevladujočo pozitivno zgodovinsko izkušnjo, vendar opozarja, da je tudi takratna samoupravna podjetja gnala ena sam stvar – sebični interes, maksimizacija dohodka na glavo. Zlasti v začetni, uvajalni fazi upravljanja in samoupravljanja v podjetjih, ustanovah in teritorialnih enotah (občine, regije – pokrajine) so v globalnih razmerah uvodnega prehoda v reformirani, ekosocialni kapitalizem s prvinami demokratičnega ekosocializma ponovnega razmisleka vredne ideje Gosarjevega (1933; 1935) modela samoupravne družbe.

Tudi za resnično krepitev lokalne avtonomije in samouprave je ključna večja ekonomska moč občin, regij, zato je razen vsesplošnega prenosa pristojnosti države na bolj avtonomne občine in regije (dežele) nujna večja moč regionalnih gospodarstev. To pa zahteva tudi ustanovitev regionalnih razvojnih skladov, prerazporeditev občinskih sredstev, krepitev decentralizirane proizvodnje hrane, optimalno decentralizacijo javnih storitev, kot so vodna oskrba, čiščenje voda, ravnanje z odpadki (visoka stopnja reciklaže), skrb za zdravje in kulturo (Programme of the Die Linke ..., 2011, 65). Ekološko zasnovano krožno gospodarstvo potrebuje več regionalne in decentralizirane proizvodnje, vključno s prehransko in energetske samooskrbo. Eden od ključnih projektov je socialno-ekološki obrat k regionalnim obnovljivim virom energije in decentraliziranim, vendar mrežno povezanim energetskim sistemom pod kontrolo javnosti in s podporo energetskim zdrugam (Die kommende Demokratie, 2015).

Dvoplastna (posredna in neposredna) politična demokracija, različne oblike lokalne in ekonomske samouprave, učinkoviti mehanizmi ekonomske demokracije so torej ključne podstati etičnega, demokratičnega ekosocializma kot nikoli zaključnega

procesa arhitekture demokratizacije demokracije, zasnovane na doslednem spoštovanju človekovih pravic in človekovem razvoju v okviru nosilnosti okolja, na zagotavljanju politične enakosti in pravic prihodnjih rodov. Pisec sodi, da bo treba v nastajajoči model integralne politične demokracije ekosocializma razen kazalcev blaginje (osebne in skupne) brez rasti vključiti tudi kvalitativne, subjektivne indikatorje merjenja zadovoljstva in sreče ljudi, ki med drugim vključujejo tudi kazalce demokracije v družbi, skupnosti.

Pisec predvideva, da se bo v drugi fazi ekosocialistične demokracije okrepila vloga modela predstavniške demokracije z žrebanjem in mehanizmi sodelovalne, neposredne demokracije. Ni pa izključeno, da bodo v »daljni« prihodnosti dvoplastno predstavniško demokracijo na osnovi volitev in žrebanja na vseh teritorialnih ravneh (skupščina OZN, meddržavne federacije in konfederacije, država, regije, občine, vaške in mestne skupnosti) v celoti zamenjale skupščine državljanov, izbranih na osnovi reprezentativnega vzorca polnoletnih prebivalcev (starost, spol in bivališče).

Chris Rogers (2014, 115, 116) navaja, da je najpomembnejša značilnost sodobne protikapitalistične akcije vzdrževanje demokratičnega in pluralističnega pristopa. Za razliko od paternalističnega, hierarhičnega in radikalnega protikapitalističnega revolucionarnega pristopa »od zgoraj navzdol« zagovarja pristop »od spodaj navzgor«. Ne diktatura proletariata, ampak resnična vladavina ljudstva (demokracija) mora zamenjati vladavino kapitala, poudarja tudi Andrej Kirn (2016, 10). Ekosocialist Löwy (2007, 299) poudarja, da je za demokratični ekosocializem 21. stoletja ključna kombinacija predstavniške in neposredne demokracije, zlasti zaradi okoljskih razlogov pa izpostavlja tudi nujnost uvedbe t. i. demokratičnega planiranja. Sodi, da je za ekosocializem nujna prenova predstavniške demokracije z mehanizmi neposredne demokracije, kjer naj se na različnih prostorskih ravneh (od globalne do lokalne ravni) solidno strokovno informirani prebivalci neposredno opredelijo npr. glede javnega prometa (brezplačen ali plačljiv) in (ne)uvedbe posebnih davkov za lastnike avtomobilov, (ne)podpore sončni energiji, krajšanju delovnega časa, zmanjšanju določenih oblik proizvodnje. Novinar George Monbiot (2017) sodi, da je nujna prenova reprezentativne demokracije, zlasti s participativno demokracijo, politično odločanje pa se mora vrniti v manjše teritorialne enote.

Po mnenju avstralskega demokratičnega ekosocialista Baera (2012; 2016) demokratični socializem prepoznava potrebo po zelo razširjenih decentraliziranih gospodarskih, družbenih in političnih strukturah, ki so ključni pogoj za dejansko možno široko sodelovanje državljanov pri izvodi sprejemanja političnih in drugih odločitev. Vendar hkrati poudarja, da je v določenih poljih socialistične družbe in svetovnega sistema tudi zaradi tveganj produktivistične in protiekološke logike potrebno tudi centralistično načrtovanje, koordinacija in upravljanje. Demokratično načrtovanje je člen proizvodnega procesa, kjer se sprejemajo odločitve o potrebnosti določene proizvodnje dobrin in odločitve o tem, ali so dobrine okoljsko trajnostne (Baer, 2016, 13).

Dograjevanje in preseganje koncepta »parlamentarnega ekosocializma« je po mnenju pisca realen in uresničljiv ekohumanistični socialistični politični projekt prve polovice 21. stoletja.

Gradniki in institucije koncepta ekosocialistične demokracije morajo preseči tudi demokratični domet obstoječega kapitalističnega koncepta (volilne) parlamentarne demokracije, ki je vse bolj instrument uveljavljanja zlasti politične moči najbogatejše manjšine. Baer (2012; 2016) sodi, da naj bi se socialistična politična demokracija udeleževala z optimalno kombinacijo predstavniške, neposredne in sodelovalne (delavski sveti, potrošniški sveti) demokracije.

Ekosocialistične demokratične in druge družbene spremembe se seveda ne morejo zgoditi, če ostane nespremenjena institucionalna politična mreža kapitalistične države in hkrati ostane nespremenjena ekonomska moč lastnikov kapitala in delavskega razreda. Še vedno pa je aktualno naslednje opozorilo Alberta Einsteina (2009), ki je kot izpričani in javni zagovornik socialističnega sistema že leta 1949 izpostavil, da mora socializem uspešno odgovoriti na skrajno zahtevno družbeno-politično vprašanje: kako preprečiti birokracijo, da pridobi veliko moč, kako pravice posameznika zaščititi in okrepiti kot demokratično protisilo nasproti moči birokracije? Prav tako je na mestu kritična presoja Edvarda Kardelja (1977, 46), ki je sicer nasprotoval modelu parlamentarne demokracije, vendar po mnenju pisca tudi upravičeno opozarjal, da je demokracija klasičnega parlamentarizma načelno politična oblika centralizirane države, ki ne prenese prave demokratične decentralizacije, torej regionalne in lokalne avtonomije, samoupravljanja. Tudi snovalec ekološke vizije države (Ecotopia) Ernest Callenbach (1975) je poudaril pomen manjših regionalnih družb, ki naj bi bile bolj neposredno demokratične in bi hkrati tudi bistveno bolj biološko občutljivo omogočale ohranjanje zdravih življenjskih razmer. Digitalizacija družbe z možnostjo »e-demokracije« (e-volitve, virtualni zbori državljanek in državljanov itn.) odpira možnosti neposrednega in sodelovalnega političnega odločanja širokega kroga državljanek in državljanov na globalni, evropski, državni, regionalni, občinski ravni.

Socializem za 21. stoletje pa naj bi ključno označevali (Baer, 2016):

1. demokracija,
2. enakost, enakopravnost,
3. podružbljenje oziroma javno lastništvo kot prevladujoči (ne pa edini) tip lastništva.

Pisec zagovarja večplastni, decentralizacijski in mrežno zasnovani ekosocialistični model demokracije, ki naj bi v razmerah in možnostih digitalne družbe optimalno povezal demokratične prednosti reformiranega koncepta predstavniške demokracije (razen reformiranega volilnega političnega predstavniškega sistema še izbor političnih predstavnikov z žrebanjem na državni, regionalni in občinski ravni), ekonomske demokracije ter delavskega in teritorialnega koncepta samoupravljanja, neposredne in sodelovalne, deliberativne demokracije, demokracije v civilni družbi. Po mnenju pisca decentralizacijsko in »državljsko« zasnovani model demokracije odseva decentralizacijsko in policentrično zasnovano načrtovanega ekosocialističnega gospodarstva in poselitvenega razvoja.

6.4.4 Ključni gradniki ekosocializma

Koncept demokratičnega ekološkega socializma za prvo polovico 21. stoletja se bistveno ne razlikuje zgolj od kapitalizma vseh inace, temveč (vsaj) v enaki meri tudi od ključnih teoretičnih gradnikov in praks realnega socializma 20. stoletja (preglednica 22), zgolj nekateri primeri pozitivnih izkušenj jugoslovanskega socialističnega samoupravljanja so uporabni za začetno fazo demokratičnega ekosocializma.

Preglednica 22: Gradniki realnega (državnega) socializma 20. stoletja in demokratičnega ekološkega socializma za 21. stoletje

Gradniki realnega socializma	Gradniki demokratičnega ekosocializma
1. antropocentrična etika	1. okoljska etika z elementi ekocentrične etike
2. državna lastnina produkcijskih sredstev, večine zemljišč, vseh infrastrukturnih sistemov in finančnega sistema	2. pluralistični (javno-zasebni) koncept lastnine, prevlada skupnostne lastnine, lastnine zaposlenih, javna lastnina – velika produkcijska sredstva in veliki infrastrukturni sistemi ter banke, temeljni naravni viri; zemlja, mala in srednja podjetja v zasebni lasti
3. centralistično, birokratsko in partijsko vodeno plansko gospodarstvo (vendar znotraj globalnega kapitalističnega tržnega sistema in svetovne trgovine)	3. decentralistično, ekosistemsko plansko-tržno gospodarstvo in popolna depolitizacija gospodarstva
4. še okrepljen kapitalistični koncept neomejene in trajne gospodarske rasti z izkoriščanjem naravnih virov ter brez upoštevanja nosilnosti okolja, pospešena industrializacija in elektrifikacija s ciljem količinskega preseganja proizvodnje kapitalističnih držav	4. koncept odrasti (nerasti) in ekonomije skupne blaginje – znotraj nosilnosti okolja
5. koncept socialne varnosti, brezplačnega izobraževanja in zdravstva, polne zaposlenosti in predvsem v teoriji zelo omejenih ekonomskih ter socialnih razlik, uveljavljanje načela »vsakomur po njegovem delovnem prispevku«	5. država kot garant polne zaposlenosti, brezplačno izobraževanje in zdravstvo, omejene premoženjske, dohodkovne in medregionalne razlike ter sistemska, brezpogojna in univerzalna minimalna socialna varnost ne glede na delovni prispevek
6. represija in militarizacija družbe ter prioriteta vojaškega koncepta varnosti	6. postopna demilitarizacija družbe, odprava korenin družbene neenakosti in prehod na nevojaško doktrino varnosti, gradnja univerzalne kulture miru in nenasilja
7. politično nedemokratični, enopartijski politični sistem brez avtonomnih občin, regij, močna in vplivna državna birokracija	7. ekonomska demokracija s soupravljanjem in samoupravljanjem, volilna predstavniška demokracija, predstavniška demokracija z žrebanjem (državna in občinsko-regionalna raven), večja vloga mehanizmov in instrumentov neposredne in sodelovalne demokracije, avtonomne samoupravne lokalne skupnosti (na ravni občin in regij)

21. stoletje s skrajno neenakostjo, planetarno degradiranostjo in erodirano varnostjo ter izmikajočo se demokratičnostjo dobesedno kliče k novi družbeno-ekosistemski ureditvi, kakor koli se bo imenovala. Tudi zamisel socializma kot nove zgodovinske oblike družbenosti je bila prežeta z velikimi etičnimi pričakovanji, ki so jih izničili surova politična realnost, nasilje in nespoštovanje osebnosti (Kirn, 2016, 50). Zato politična levica potrebuje novo skupno vizijo, moralni napredek v smeri večje človeške solidarnosti, zasnovane na sočutju (Hedžet Toth, 2015, 73). Nobena, še tako dobrodelna dejavnost Rdečega križa, Karitasa ne bo rešila naraščajoče revščine, potrebni so koraki, ki nič ne krpajo, temveč že v samem izhodišču onemogočajo nastajanje revščine. *Iskanje izhoda iz kapitalističnega modela produktivizma in model ekosocialistične demokracije pa zahteva tudi temeljito dograditev dosedanjega enostranskega volilnega sistema predstavnike demokracije z inovativnimi demokratičnimi političnimi mehanizmi, ki bodo omogočili aktivnejšo vključitev državljanek in državljanov v sisteme odločanja o skupnih dobrinah (First Manifesto of ..., 2017, 8).*

Politična stranka *Die Linke* (Nemčija), katere končni cilj je družba demokratičnega (eko)socializma, predlaga vztrajno, toda postopno, reformno zasnovano dograjevanje drugega demokratično zasnovanega ekonomskega reda, z naslednjimi ključnimi transformacijskimi procesi (*Die Linke u Nemačkoj, 2013; Die Linke – Wahlprogramm ..., 2021*):

1. tržna usmeritev proizvodnje in distribucije bo podrejena demokratičnim, družbenim in ekološkim okvirom in kontroli, gospodarstvo se mora podrediti strogi javni kontroli tržnega tekmovanja;
2. ekonomski napredek mora sloneti na javnem in demokratično nadzorovanem lastništvu nad storitvami splošnega interesa, nad družbeno infrastrukturo, energetiko in finančnim sektorjem;
3. treba bo izvesti podružbljenje drugih strukturno pomembnih sektorjev na osnovi državnega, komunalnega (občinskega), zadružnega in delavskega lastništva;
4. v vseh podjetjih je treba učinkovito zagotoviti pravice delavcev, vključno s pravico do soodločanja;
5. socialno-ekološka prenova bo usmerjena k načinu trajnostnega, vzdržnega gospodarjenja in življenja, k varčevanju z naravnimi viri in varovanju okolja;
6. energetska reforma bo zasnovana na rabi obnovljivih virov energije, brez uporabe fosilnih goriv in brez jedrske energije;
7. podnebno-okoljske krize ne bo mogoče uspešno rešiti brez hkratnega prepoznavanja njene razredne razsežnosti (bistveno večje obremenjevanje okolja bogatih, večje soočanje revnih s posledicami podnebno-okoljske krize).

Za prehod iz sedanjega kapitalističnega svetovnega sistema k demokratičnemu ekosocialističnemu je ključno (Baer, 2012; 2016):

1. nastanek in razvoj naprednih, protikapitalističnih političnih strank, ki bodo »ugrabile« državo;

2. uveljavljanje davkov na emisije toplogrednih plinov na strani proizvodnje, vendar z ukrepi, ki ščitijo prebivalce z nizkimi dohodki;
3. povečanje javnega lastništva (državnega, delavskega in kooperativ), podružbljenosti ali nacionalizacija v širše pomembnih sektorjih proizvodnje;
4. povečanje družbene enakosti (razmerje med največjimi in najmanjšimi dohodki 3 : 1) v okviru posamezne države in med nacionalnimi državami ter doseganje trajnostnega števila svetovnega prebivalstva;
5. gradnja delavske (ekonomske) demokracije;
6. ustvarjanje dostojnega dela in krajšanje delovnega tedna;
7. doseganje neto ničelne rasti gospodarstva;
8. doseganje energetske učinkovitosti, raba obnovljivih virov energije in odpiranje zelenih delovnih mest;
9. širitev javnega prometa in množično zmanjšanje odvisnosti od privatnih osebnih vozil ter zračnega prometa;
10. razvoj trajnostne sonaravne proizvodnje hrane in gozdarstva;
11. upiranje kulturi potrošništva in prilagajanje na trajnostno potrošnjo;
12. gradnja trajnostne sonaravne trgovine;
13. gradnja trajnostnih sonaravnih poselitvenih vzorcev in lokalnih skupnosti.

Ekosocializem 21. stoletja bo po mnenju pisca pravzaprav prisiljen uvodoma delovati plansko in tržno, vendar na trajnostnih, sonaravnih načelih. Ekosocialistično gospodarstvo prehoda naj bi torej s pomočjo jasnih planskih ekosistemskih in socialnih pravil ter spodbujanjem razvoja primernih tehnologij pomembno omejilo, ne pa (še) odpravilo tržnega tekmovanja, ki brez zakonskih omejitev pelje tako v sebičnost kot v tekmovanje, dirko proti dnu. Po logiki vse bolj zaostrene konkurenčnosti gospodarstev za vsako ceno pa so pravzaprav idealni delavci – sužnji in roboti, idealna država pa – država brez davkov ...

Ključna naloga države je zagotavljanje dostojne osebne in skupne, družbene blaginje za vse prebivalce, primeren obseg in pravična razdelitev pobranih davkov pa pravzaprav ključno opredeljuje koncept zelene države. Zato je treba poiskati sicer dinamično ravnovesje med potrebami gospodarstva in delovanjem socialne države, kakovostnimi in vsem dostopnimi javnimi storitvami, ki lahko v evropskih okvirih zadovoljivo delujejo zgolj, če so skupne davčne obremenitve vsaj okoli 40–45 % BDP. Pisec sodi, da so torej tako z vidika zadovoljevanja temeljnih skupnostnih potreb po zdravju, izobraževanju, kulturi, pa tudi z ekosistemskega vidika že srednjeročno zgrešeni ukrepi za podporo modelu rasti (npr. davčne razbremenitve, reforme trga dela), ki sicer kratkoročno ob pravičnejši razdelitvi povečujejo raven individualne materialne in družbene blaginje.

V ekosocialističnem manifestu sta Kovel in Löwy (2001) podčrtala, da kapitalistični sistem seveda ne more in ne bo pristal na omejitev akumulacije kapitala v imenu reševanja okoljskih problemov. Odpoved modelu rasti, upoštevanje okoljskih mej rasti

(odmik od količine h kakovosti), torej uveljavitev modela odrasti (globalno sprejemljiv ekološki odtis na prebivalca) je ključna za okoljski, ekosistemski gradnik ekosocializma, za organizacijo materialnega življenja znotraj nosilnosti okolja, za trajnostni sonaravni razvoj oziroma napredek. Poudariti velja, da so zelena družbena gibanja in zelene stranke ključno prispevale k uveljavitvi okoljskega gradnika na ekonomskem, družbenem in političnem področju in »omehčale« antropocentrično obravnavo razmerja med človekom in naravo, okoljem. Vendar je npr. ekosocialist Kovel tudi kritičen do tistih zelenih strank, ki sicer pozitivno poudarjajo pomen temeljne ekologizacije gospodarstva, vendar niso hkrati sistemsko protikapitalistične v svojih gospodarskih politikah (Cato, 2011, 107). Ideološko večina zelenih strank zagovarja svojo nevtralnost, v praktičnih odločitvah pa so praviloma »bolj leve kot desne«, kar brez dvoma odpira širok politični manevrski prostor za sodelovanje s podporniki ekosocializma, zlasti v začetni ekosocialni preobrazbi kapitalizma. Nekatere zelene stranke pa se že imensko opredeljujejo kot leve ekološke stranke in so v Evropi praviloma vključene v skupino političnih strank nove levice.

Kirn (2012, 103) realistično opozarja, da paradigma rasti ni ključ za rešitve (obratno), vendar tudi za uveljavitev resničnega trajnostnega razvoja, trajnostne paradigme ostaja velik problem: kako zagotoviti dostojno materialno življenje za 2 milijona prebivalcev Slovenije ali za 8 milijard Zemljanov, ne da bi degradirali naravo, v kateri in od katere živijo? To je temeljno politično, ekonomsko, okoljsko in etično vprašanje, ki se mu tudi ekosocialistična paradigma in ekosocialistična ekonomija ne sme izogniti ali pa ga obravnavati zgolj teoretično in z vidika dolgoročnosti, vizije. Družbena oziroma humana, ekosistemsko zasnovana ekonomija skupne blaginje in uveljavljanje koncepta odrasti bosta morala med drugim pokrivati holistično razumljene in zaobsežene potrebe in interese ljudi, interese celotnega človeštva in prihodnjih generacij in za vsako ceno ohranjati naravne, eksistenčne pogoje, podstati za življenja človeške in drugih vrst. Izhajati je treba iz brezpogojnega ohranjanja strukture in funkcije narave, ekosistema Zemlje, ki jo biolog Tarman (1992, 263) označuje kot celoto (organski in neorganski dejavniki), kot najvišjo evolucijsko sintezo življenja, obstoj živih organizmov pa je mogoč le v interakcijah in reakcijah na okolje. Človek je in bo del ekosistema (različne hierarhije), odvisen od delovanja vseh njegovih neživih in živih sestavin, zato se mora odreči starim načelom neomejenega izkoriščanja dobrin, maksimizaciji iznosa, ki ogroža dinamično ekosistemsko ravnovesje.

Ekosistemsko družbena ureditev bo deležna podpore prebivalcev zgolj v primeru, da bo uspela optimalno povezati ekonomske, socialne in okoljske mehanizme in ukrepe ter dvigniti njihovo kakovost življenja. Zlasti je pomembno, da se npr. na občinski in regionalni ravni hkrati rešujejo ekološki in socialni problemi, uvaja ekosocialna praksa. Po mnenju pisca bo potrebno obdobje vztrajne, postopne ekologizacije in socializacije tržnih mehanizmov in postopnega nadomeščanja s planskimi, predvsem ekosistemskimi instrumenti. V uvodni fazi udejanjanja ekosocializma oziroma ekosistemске družbene

ureditve bo torej treba trg močno ekologizirati (npr. z doslednim vgrajevanjem zunanjih okoljsko-podnebnih stroškov v ceno izdelka in storitev, z ekonomizacijo ekosistemskih storitev, doslednim izvajanjem načela »onesnaževalec naj plača« in previdnostnega načela, z odpravo okoljsko škodljivih subvencij, zeleno davčno reformo in zelenimi javnimi naročili ...) in mu hkrati nadevati vse tesnejše družbene, socialne uzde.

Ekosocializem označuje globoko družbeno-okoljsko reformo kot novo sintezo hkratnega soočenja z globalno družbeno in okoljsko krizo, ki imata iste korenine. Ekosocializem (»zeleni socializem«) je kritičen tako do »tržne ekologije« kot do produktivističnega, ozko tržno zasnovanega socializma, saj oba ignorirata ekološko ravnovesje in omejitve okolja. Zato zagovarja gospodarstvo v okviru zmogljivosti okolja, radikalen prehod od količinskih h kakovostnim ekonomskim kriterijem, rabo uporabne vrednosti proizvoda, storitve namesto menjalne vrednosti. Foster (2008) pa poudarja, da za socializem ni ključen ekonomski, temveč trajnostno, sonaravno zasnovan človeški razvoj, napredek.

Upravljanje ekosistemov, ekosistemsko načrtovanje je eden od ključnih gradnikov, temeljnih nalog prihodnjega gospodarskega razvoja (Odum in Barrett, 2005, 18), zato je nujen prehod v ekosistemsko gospodarjenje, ohranjanje ekosistemskih procesov, uveljavljanje modela optimalnega, ne pa maksimalnega gospodarjenja (Tarman, 1992, 435). Tragediji skupnega dobra se lahko izognemo zgolj s preventivnim varstvom narave in okolja, torej z ekosistemsko zasnovanim integriranim, interdisciplinarnim urbanim, regionalnim, prostorskim načrtovanjem, ne pa s tržno zasnovano proizvodno-potrošniško logiko neomejene rabe – omejenega naravnega kapitala. Mehanizmi koncepta nosilnosti okolja, koncepta okoljskega prostora in sonaravnosti so za začetni ekosocialistični plansko-tržni sistem ključni. Omogočajo uveljavitev prevlade dolgoročnega modela ohranjanja ekosistemov, skupnega dobra nad maksimalnim izkoriščanjem naravnega kapitala bolj ali manj v osebno korist. Tako je z ekosistemsko zasnovanim načrtovanjem možno zagotoviti, da so tržni mehanizmi v drugem planu, ekosistemi pa lahko trajnostno opravljajo ekološke, ekonomske in socialne funkcije.

Ena od ključnih nalog, morda celo najpomembnejša, je radikalna sprememba gospodarstva, obstoječega gospodarskega modela, ki je zasnovan na pohlepu, dobičku in brezobzirni konkurenci, neprimerna kazalca gospodarske uspešnosti (menjalna vrednost) pa sta denarna: BDP na državni in finančni dobiček (profit) na podjetniški ravni. Šorli in drugi (2007) poudarjajo, da je vsak dobiček, ki hkrati degradira naravo, dejansko izguba. Po mnenju Felberja (2012, 36) je treba sedanje kapitalistično gospodarstvo zamenjati z etičnim gospodarstvom, katerega osrednji cilj in motiv je dvig skupne blaginje, dvig uporabne vrednosti (hrana, obleka, stanovanje, povezovanje med ljudmi, delujoči ekosistemi), z oslabljenimi denarnimi in okrepljenimi nedenarnimi kazalniki ter pravično delitvijo ustvarjenega dohodka.

Trajnostna, sonaravna družba, ki po mnenju ekosocialistov Sarkarja in Kerna (2008, 24, 25) presega horizonte kapitalizma, mora biti načrtno (s strani države) zasnovana na:

- opustitvi paradigme rasti;
- zmerni, torej zmanjšani potrošnji virov v bogatih državah;
- obnovljivih virih energije in zgolj zelo omejeni rabi neobnovljivih naravnih virov;
- prednostnem razvoju delovno intenzivnih tehnologij (v nasprotju s tehnologijami avtomatizacije, robotizacije za dvig produktivnosti in s tem povečano konkurenčnostjo) in s tem povezanih okoljsko optimalnih novih delovnih mest;
- zaradi ekoloških razlogov in pičlosti virov drastičnem zmanjšanju izmenjave številnih proizvodov;
- bistvenem regionalnem povečanju samooskrbe in pospešeni uvedbi ekološko krožnih regionalnih, lokalnih gospodarstev;
- postopni stabilizaciji prebivalstva držav v razvoju in dolgoročno zmanjševanju svetovnega prebivalstva;
- okrepitvi človekovega razvoja, moralnega, kulturnega in socialnega napredka, splošnega blagostanja.

Lebowitz (2014b) izrecno zagovarja neko skupno temeljno reformno pot udejanjanja socialistične alternative (pot v socializem kot zaporedje stopenj), torej socializma kot organskega sistema. Do demokratičnega socializma pa po njegovi sodbi ne pelje zgolj ena pot, temveč glede na specifične razmere v državah sveta zelo različne poti. Pot k socializmu se mora začeti z nujnimi reformami znotraj kapitalizma. Poudarja, da osredotočanje zgolj na sicer izjemno pomembno spremembo lastništva (ukinitev temeljnega nasprotja med delom in kapitalom) samo po sebi nikoli ne more globinsko spremeniti kapitalistične družbe, če družba še naprej temelji na trgu in sebičnih interesih, torej ni sposobna načrtno uravnati produkcije in potrošnje ter »nadzorovati«, blažiti neenakosti. Tako je v jugoslovanskih samoupravnih podjetjih (dejansko ključna upravljalška vloga komunistične partije) ostal sebični interes delavcev v posameznih podjetjih, ni prišlo do osredotočenja na interes delavskega razreda kot celote, na koncu so se menedžerji, vodilni strokovnjaki spremenili v kapitaliste, drugi zaposleni pa v – mezdne delavce.

Lebowitz (2014b) za globinsko stopnjo socialistične alternative na osnovi načel solidarnosti, pravičnosti, enakosti in trajnosti (vse nasprotne logiki kapitala!) predlaga dosledno uveljavitev t. i. osnovnega socialističnega trikotnika kot soodvisno kombinacijo udejanjanja solidarnostne, »dobre« družbe:

- namesto privatne ali državne lastnine družbeno (skupno) lastništvo temeljnih produkcijskih sredstev – pravica vseh dostopa do naše kulturne dediščine, edini način uporabe družbene lastnine v korist družbe in ne za zasebne dobičke;
- družbena produkcija v samoorganizaciji delavcev – namesto hierarhije nova razmerja med samimi producenti kot razmerja sodelovanja in solidarnosti, delavsko (delavski sveti) in skupnostno upravljanje kot nasprotje sistematične in hierarhične delitve dela;

- zadovoljevanje skupnostnih potreb in namenov – produkcija za skupnostne (družbene) potrebe in cilje, uravnavanje državne produkcije po skupnem načrtu znotraj solidarne družbe.

Politična stranka nove nemške levice *Die Linke* uvodoma torej v okviru obstoječih družbeno-ekonomskih razmerij, vendar z razvojem novih ekonomskih struktur in praks, zagovarja model solidarnostne ekonomije, usmerjene v potrebe in potenciale ljudi. V številnih primerih lahko solidarnostna ekonomija pionirsko razvija ekološke produkte, reciklažo in udejanja nove oblike solidarnosti na področju dela in življenja, npr. pri regionalni ekonomski politiki (Programme of the Die Linke ..., 2011; Die Linke – Wahlprogramm ..., 2021). Nujna pa sta demokratično zasnovano načrtovanje regionalnih in sektorskih ekonomskih politik ter ekološko-socialna rekonstrukcija gospodarstva.

Podčrtati velja naslednje: ekosocialistični, sonaravni način zadovoljevanja temeljnih, zmernih potreb po dobrinah in družbenih storitvah je uvodoma zahtevnejši od modela trajne rasti, enostavnega povečevanja proizvodnje in potrošnje. Vendar le trajnostna sonaravna proizvodnja in potrošnja, ekološko trajno sprejemljivo doseganje človeka vredne ravni blagostanja (npr. gospodarski model odrasti, trajnostne ekonomije skupne blaginje) dejansko omogoča doseganje materialno zmernega in ekološko varnega življenja tudi v revnih državah, pa tudi našim potomcem. Celoten produkcijski proces in potrošnja, vključno z gospodarsko konkurenčnostjo, bosta morala temeljiti na kriterijih trajnostnosti, sonaravnosti. Misel o družbi (materialnega) izobilja, o kateri je razmišljal Marx, ni uresničljiva (Žakelj, 2013, 133). Tudi sicer cilj kakovostnega odgovornega družbenega razvoja ni maksimiranje materialnega bogastva, ampak maksimiranje kakovosti človekovega življenja (Hanžek in drugi, 2011), torej celostni človekov razvoj. Tako zasnovani ekonomski pristop zahteva demokratičnost odločanja tudi v gospodarstvu, družba mora demokratično načrtovati in skupaj definirati cilje investicij in kolektivne proizvodnje (Belem Ecosocialist Declaration, 2009). Eksistenčno kreativne dejavnosti (delo v gospodinjstvu, skrb za otroke, ostarele, umetniško ustvarjanje itn.), ne pa zgolj proizvodne dejavnosti, naj bi prav tako predstavljale pomembna polja zaposlitve in vrednote širše pojmovane ekosocialistične ekonomije.

Ekosocializem ključno opredeljuje njegova zahteva pravične in solidarnostno zasnovane porazdelitve trajnostno, sonaravno dosežene materialne blaginje, ki mora vsem prebivalcem omogočiti človeka vredno, dostojno življenje. Zgolj resnično poštena razdelitev ustvarjenih izdelkov in storitev ter hkrati univerzalna in brezpogojna zagotovitev zadovoljive količine brezplačnih virov in/ali univerzalnega (minimalnega) temeljnega dohodka oziroma človeka vredne ravni blagostanja sta ob obvezni omejitvi zgodnje meje dohodka temeljna gradnika socialne, solidarnostne socialistične družbe. V vsakem

primeru je prednostna naloga ekosocializma trajnostno sonaravno zadovoljevanje niza temeljnih potreb prebivalcev v bogatih in revnih državah, kot so stanovanje, hrana, oskrba z vodo in energijo, prevoz, skupaj z brezplačnim dostopom do izobrazbe in zdravstvene zaščite. Ekosocialistična paradigma raven, obseg človekovih materialnih potreb opredeljuje tudi na osnovi upoštevanja medgeneracijske enakopravnosti in nosilnosti okolja, torej ohranjanja naravnih virov tudi za kritje potreb prihodnjih rodov in za nemoteno delovanje ekosistemov. *Sedanje generacije nimajo moralne pravice do prekomernega materialnega blagostanja, saj s tem omejujejo potrebe prihodnjih generacij.*

Ekosocializem izhaja iz stališča, da je solidarnost do t. i. tretjega sveta možno doseči tudi s podporo bistveno večji samooskrbi tako gospodarsko razvitih držav kot držav v razvoju. Bistvo odgovornega gospodarjenja z zemljo je po mnenju geografinje Ane Vovk Korže (2017, 307, 308) samozadostnost posesti na majhnih površinah, kot načelo samooskrbe s hrano, lesom, nelesnimi proizvodi na enem hektarju (v naravnih razmerah Slovenije). To pomeni na eni strani čim bolj varčno pridelavo hrane, na drugi strani pa skrb za odpadne snovi, ki so dejansko surovina (ne pa odpadek), ki kroži v sistemu. Razvojna strategija večje samooskrbe delno zahteva tudi zmanjšanje (ne pa stalno povečevanje) obsega svetovne trgovine, razoroževanje in povečano pomoč državam v razvoju, pa tudi strog nadzor mednarodnih korporacij in finančnih institucij.

Razorožitev se kaže kot eden najbolj nujnih in pomembnih korakov h globalni ekološki integriteti (Eckersley, 1992, 126, 297). Po mnenju zagovornika koncepta odrasti Latoucha (2016, 189) je treba kapitalistično oligarhijo razorožiti in nevtralizirati.

Koncept demokracije, ki izhaja iz prenovljene volilne parlamentarne demokracije, toda vključuje še druge oblike uveljavljanja demokracije, je eden od temeljnih gradnikov ekosocializma. V demokratičnem ekosocializmu torej ni mesta za zgodovinsko preživeli politično represivni in birokratski državni socializem 20. stoletja, kar pa ne pomeni, da se ni mogoče učiti iz njegovih napak, zablod in brez ideoloških očal upoštevati nekaterih dobrih rešitev, zlasti na socialnem polju. Demokratični ekosocializem vladavino ljudstva razen s parlamentarno demokracijo omogoča z vzvodi neposredne, sodelovalne demokracije, kot so referendum in plebisciti, ljudski odpoklici politikov, soodločanje občanov pri sprejemanju občinskih proračunov, načrtovanju prostorskega in regionalnega razvoja itn. (»parlamentarni in sodelovalni ekosocializem«).

Tehnološko-informacijska revolucija in njeni dosežki omogočajo, da postanejo model neposredne (decentralizirane) demokracije in njegovi vzvodi, zlasti s pomočjo systemskega modela sodobnega soupravljanja in samoupravljanja (podjetja, ustanove, teritorialne enote – od regije do mestne, vaške skupnosti) ter izbora ljudskih političnih predstavnikov npr. s pomočjo žreba volilnih upravičencev namesto zgolj volilnega predstavnškega modela demokracije, ključna oblika ugotavljanja in udejanjanja demokratične volje ljudstva tako na državni kot tudi na regionalni in občinski ravni.

Španska občina Marinaleda – v praksi delujoča »komunistična« utopija?

Hancox (2013) je lokalno skupnost Marinaleda označil kot vzorčno špansko komunistično občino (2700 prebivalcev, 25 km²), od leta 1979 v praksi delujočo komunistično utopijo revolucionarnih kmetijskih delavcev (dninarjev). Po občinskih volitvah leta 1979 (po padcu dolgotrajne Francove diktature) je namreč Združenje kmetijskih dninarjev prevzelo vodenje občine in sprožilo zahtevo za predajo dela zemljišč španske zemljiške aristokracije v kmetijsko obdelavo. Po trdem boju je andaluzijska vlada navsezadnje resnično predala okoli 1200 ha kmetijskih zemljišč občanom, ki so ustanovili kmetijsko delavsko kooperativo El Humoso, ki še vedno predstavlja hrbtenico gospodarske dejavnosti v Marinaledi. Občino vodi karizmatični župan (»županski Robin Hood«), ki kot svoje vzornike navaja Jezusa, Gandija, Marxa, Lenina in Cheja Guevaro ter je poslanec Združene levice v andaluzijskem parlamentu. Delovanje skupnosti ima tudi številne značilnosti udejanja idej anarhizma (zgodovinska prisotnost v Andaluziji), od zasedbe zemlje veleposestnikov do ustanovitve zadruga na osnovi gesla »zemlja pripada tistemu, ki jo obdeluje«, polastitve živil supermarketov in dostave hrane lačnim in revnim prebivalcem. Župan delo opravlja brezplačno, tako kot drugi člani vodstva občine, ki živijo od svojega dela zunaj vodenja občine. Kot vodilo delovanja in inovativnega upravljanja občine je izpostavil ključni pomen privrženosti in udejanjanja naslednjega izreka Cheja Guevare: »Samo tisti, ki sanjajo, bodo lahko nekega dne svoje sanje pretvorili v realnost.«

Gospodarska in širša družbena usmeritev in delovanje občine Marinaleda presega horizonte kapitalizma, saj je v ospredju pomen družbene lastnine, koncept polne zaposlenosti, povečevanje javnega dobra, visokega standarda vsem dostopnih javnih storitev in splošnega blagostanja za vse prebivalce z zagotavljanjem človeka vrednega življenja in enakih plač za vsa delovna mesta v kmetijstvu, industriji. Skupnost je ekonomsko žariščno organizirana kot kooperativa (skupna lastnina obdelovalne zemlje in tovarne živil), kot zadruga (kmetijska in delavska) s prevlado družbene lastnine in doseženo prehransko samooskrbo. Toda tudi manjša privatna podjetja, gostilne so v lokalni skupnosti dovoljene, so sestavni del vsakdanjega življenja, zaprta pa so vrata velikim trgovskim verigam.

Osrednji cilj gospodarstva skupnosti je namreč ustvarjanje dela, zaposlitve za vse, ne pa dobička, kar je popolnoma nasprotno poznokapitalistični, neoliberalni »učinkovitosti«. Le-ta je v realnosti dejansko človekovo dostojanstvo postavila na oltar dobičkonosnosti, večje učinkovitosti (Hancox, 2013). Zato je gospodarstvo Marinalede načrtno usmerjeno v tiste kmetijske pridelke (90 % vseh zaposlenih dela v kmetijstvu), ki za pridelavo in predelavo zahtevajo veliko dela (artičoke, rdeča paprika, olive, brokoli, paradižnik, ne pa npr. koruza ali pšenica). Ustvarjena presežna vrednost (dobiček) se ne deli med zaposlene, temveč se vlaga v ustvarjanje novih delovnih mest (zato praktično ni brezposelnih), za financiranje javnih del itn. Šolanje, vrtci (vrtec za enega otroka je leta 2012 stal le 12 evrov mesečno) zdravstvo, internet, voda so praktično brezplačne javne storitve, v občini ni policije, deluje pa radijska in televizijska postaja, naročnina je brezplačna.

V letu 2013 je vsak kooperant dnevno (za delo na polju ali v tovarni) zaslužil enako plačo, ki je znašala 47 evrov dnevno (okoli 1100 evrov neto mesečno) oziroma dvakratno vsoto takratne minimalne plače v Španiji, delovni dan je trajal šest ur in pol (prosta sobota in nedelja) za zaposlene na polju in osem ur za zaposlene v tovarni. Vsi kooperanti enakovredno in demokratično odločajo o vseh ključnih gospodarskih odločitvah, vsi prebivalci pa na pogostih ljudskih skupščinah neposredno odločajo o političnih, družbenih in kulturnih vprašanjih. Politični sistem omogoča neposredno in participativno demokracijo, vse odločitve sprejema skupnost. Na ljudskih skupščinah je možno zamenjati občinske svetnike, pa tudi župana pred iztekom rednega mandata. Prav tako prebivalci prostovoljno sodelujejo pri javnih delih, delovnih akcijah, ki jih določajo na ljudskih skupščinah občanov.

Izrazit primer za družbeno enakost inovativne prakse je stanovanjska politika, z geslom, da ima vsak pravico do strehe nad glavo. Gradbeni material in pomoč arhitektov priskrbi andaluzijska vlada, gradbeno parcelo pa občina. Občani si hišo z omejeno velikostjo s pomočjo sosedov zgradijo sami, po izgradnji pa plačujejo mesečno po 15 evrov za povračilo stroškov. Hiša je formalno v lasti kooperative, vendar jo stanovalci lahko predajo naslednji družinski generaciji. V občino se lahko preseli kdor koli, ki je v Marinaledi pripravljen delati in živeti, ob tem pa se mora ob »nakupu« udobne hiše, ki ima okoli 100 m² bivanjskih površin, zavezati, da stanovanjskega objekta ne bo prodal in da bo v vasi brezplačno (dejansko plačilo hiše) opravil 450 ur različnih del (Videmšek, 2012).

Seveda tudi občina Marinaleda ne predstavlja neke idealne, popolne družbe oziroma skupnosti. Občina naj bi bila preveč odvisna od regijskih in državnih podpor, izpostavlja se omejenost delovnih mest (kmetijstvo, tovarna), skromnejše poklicne možnosti za mlade. V vsakem primeru pa je delujoč vzorčni primer skupnosti, ki obkrožena s kapitalistično bližnjo in daljno okolico uspe delovati – onkraj kapitalizma, kot realna protikapitalistično zasnovana utopija majhnega obsega. Majhna lokalna skupnost torej ni izolirana »komunistično-anarhistična enota«, občina ima tudi cerkev ...

Videmšek (2012) navaja naslednje misli 33-letne namestnice župana: »Večina ni zdržala trdega dela na poljih in manka potrošniške ponudbe v vasi. Zato so hitro odšli. Tu resnično vladajo posebni življenjski pogoji. Prebivalci imamo veliko odgovornosti. Soodločamo o vseh stvareh. V vasi vsi služimo enako. Za vsa dela. Večina opravlja več del hkrati. Vse, kar imamo, smo si izborili sami. S trdim in poštenim delom,« je nadaljevala mlada podžupanja.

Zaradi zavestne in demokratične odločitve velike večine lokalnega prebivalstva Marinaleda deluje znotraj zmogljivosti lokalnega okolja na vrednotnih podmenah vzajemnega sodelovanja, solidarnosti, enakosti in tovarištva, neposredne demokracije. Vsem prebivalcem omogoča materialno skromnejše, nizko potrošniško, brez luksuznih dobrin, vendar dostojno in varno življenje v prijazni, solidarni skupnosti z zelo omejenimi razlikami v premoženju in dohodkih, prevlado javnega dobra in naravnih virov v službi ljudi, sonaravnosti in kakovostne samooskrbe.

Občina Marinaleda deluje kot urejena avtonomna lokalna samoupravna skupnost. Bo obstala sredi kapitalizma, se bo takšen način udejanjanja ekološke in družbene alternative onstran kapitalizma širše uveljavil, je sprejemljiv za večino prebivalcev? Odgovor nam bo prinesla prihodnost – na osnovi avtonomnih osebnih odločitev ...

P. S.

Septembra 2021 je politična stranka Komunistična partija zmagala na občinskih volitvah v avstrijskem Gradcu, zlasti zaradi konkretnih, zelo uspešnih in dolgotrajnih socialnih dejavnosti, predvsem na stanovanjskem področju. Očitno ime stranke ni bilo ovira, da občanke in občani ne bi bili sposobni prepoznati in volilno nagraditi njene obsežne in konkretne socialne, solidarne vloge.

Svet je na začetku 21. stoletja kot celota po obsegu dosegel tako materialno osnovo, ki že zadostuje za zmerno blagostanje vseh prebivalcev sveta, seveda v primeru, da bi bili premoženje in dohodki bistveno bolj pravično, bolj enakomerno porazdeljeni med 7,9 milijarde prebivalcev. Sodobna leva in ekološka teoretska politična misel 21. stoletja se več ne sme zadovoljevati z abstraktno kritiko kapitalizma in meščanske družbe, z revolucionarnimi frazami o »zgodovinski nujnosti« radikalnega prehoda k družbeni emancipaciji, prisegati zgolj na klasični, okolju nenaklonjeni klasični marksistični besednjak. Ampak pri vsakem koraku procesa nastajanja demokratičnega socializma bodo v uvodnih fazah skupaj delovali elementi socializma in kapitalizma, kar bo povzročalo nekoherentnost in krize (Lebovic, 2014, 25). Ekosocializem ne more nastajati od zgoraj navzdol, rasti mora demokratično od spodaj, iz pobud ljudi, iz lokalnega okolja. Proces udejanjanja ekosocializma naj bi potekal tudi na t. i. ekosocialističnih poljih in brazdah (preglednica 23).

Preglednica 23: Gradniki ekosocializma – ekosocialistična polja in brazde

Ekosocialistična polja	Ekosocialistične brazde
Okoljski viri	eksistenčno pomembni naravni viri kot javno naravno dobro (npr. vodni viri), ohranjanje biotske raznovrstnosti in vseh ekosistemskih storitev, sonaravna raba lokalnih virov v okviru nosilnosti okolja
Sonaravna energija	radikalno zmanjšana raba energije, pospešena opustitev rabe fosilnih goriv in jedrske energije, decentralizirani lokalni in regionalni obnovljivi viri energije, energetske lokalne zadrage, javna lastnina omrežij, visoka stopnja regionalne in državne energetske zadostnosti
Ravnovesno gospodarstvo	ravnovesno, količinsko nerastoče in snovno krožno regionalno gospodarstvo v okviru nosilnosti okolja, koncept brezogljivega gospodarstva brez odpadkov, socialno podjetništvo, delavske kooperative, solastništvo in soupravljanje zaposlenih

Ekosocialistična polja	Ekosocialistične brazde
Sonaravno kmetijstvo	ekološko, biodinamično, permakulturno kmetijstvo, družinske kmetije, lokalne kmetijske in kmetijsko-potrošne kooperative in verige, urbano kmetijstvo, visoka stopnja regionalne in državne prehranske samooskrbe, spodbude vegetarijanstvu in zmanjšanju rabe mesa
Trajnostni promet	zmanjšanje rabe osebnih vozil, prednostni javni prevoz, brezplačni lokalni javni promet, modernizacija železnice, kolesarjenje, alternativna goriva za vse oblike prevoza, souporaba, spo-soja vozil
Sonaravna gospodinjstva	trajnostni, materialno zmerni življenjski slog, sonaravna novogradnja (les, konoplja in drugi lokalni materiali), obnovljivi viri energije (zlasti hišne sončne elektrarne), sistemska energetska in protipotresna sanacija zgradb, ekovasi in urbane ekoseseske, rastlinske čistilne naprave, varčni in trajnejši gospodinjski aparati, raba deževnice (dvojni vodovodni sistem)
Skladnejši, sonaravni regionalni razvoj	Sonaravna raba mavrice regionalnih in lokalnih razvojnih potencialov, avtonomne razvojne regije krožnega gospodarstva, državno podprti policentrični urbani in gospodarski regionalni razvoj, ohranjanje poseljenosti in kmetijske obdelave v robnih območjih

Leto 1990, torej leto sesutja komunizma, je splošno razumljeno kot leto sesutja političnih utopij. Danes živimo v postsocialističnem svetu pragmatičnega upravljanja. Vendar domnevnomu sesutju utopij je sledila desetletna vladavina zadnje velike utopije, utopije globalno kapitalistične liberalne demokracije kot »konca zgodovine«. Pavel Gantar (2015, 481) ugotavlja, da pravzaprav živimo v nekakšni »realizirani utopiji«, katere značilnost je – da nam preprečuje razmišljanje o alternativah.

Trdo dejstvo je, da bo po propadu realsocializma težko obnoviti zaupanje ljudi v socializem. Po mnenju Kirna (2013) je namreč pri mnogih na slabem glasu vse, kar je povezano s socializmom. Marx ni predvideval karikature socializma in njegovega prehoda, vračanja v – kapitalizem. Kovačič Peršin (2013) poudarja, da je bil socializem izvorno zasnovan kot teorija za socialno in gospodarsko pravično družbeno ureditev, torej kot izvorno družbenoetični projekt, ki naj omogoči človeka vredno življenje za vse ljudi in za vse družbe sveta. Socialne (in okoljske) vizije družbene ureditve socializma ni korektno enačiti s totalitarnimi komunističnimi sistemi. Hedžet Toth (2012) je upravičeno zapisala, da se je zlomil (le) socializem boljševiskega tipa. Lebowitz (2014b, 201, 102) sodi, da zaradi spremembe Marxovega izvornega ekonomskega pomena besede komunizem (19. stoletje – »družba svobodno združenih producentov«) v označevanje političnega sistema (20. stoletje), ki stoji nad družbo in zatira delovne ljudi, uporaba besede komunizem ni primerna v 21. stoletju. Zato sodi, da moramo »ponovno izumiti« – socializem, kot vizijo družbe, v kateri ne bo več odtujenosti

človeških bitij od njihove dejavnosti, njihovih življenj, drugih človeških bitij in narave. Socializem mora biti – humanizem, oznaka za resnično družbeno življenje, resnični človekov razvoj, ki se gradi: korak za korakom (Lebowitz, 2014b, 102, 105).

Antropolog Rajko Muršič (2012, 25, 26, 31) ugotavlja, da so nam realsocialistični oblastniki in »komunistični« diktatorji za vse večne čase priskutili realni socializem in njegove izvedenke, tako da s trpkim občutkom v srcu prebiramo komunistične recepte za odpravo suženjskega odnosa med delom in kapitalom. *Komunistični velmožje in diktatorji so tu in tam sicer citirali dele Komunističnega manifesta, a realni socializem ni bil nikoli, v nobenem trenutku, uresničitev načrtov Komunističnega manifesta. Tako po Muršiču (2012, 26) ostaja torej nerazrešen osrednji problem, ki ga secira Marxov in Engelsov Komunistični manifest: institucionalizirano izkoriščanje človeškega dela v korist manjšine. In tudi če danes nihče pri zdravi pameti ne verjame več v diktaturo proletariata in v rešitve, ki temeljijo na odpravi lastninskih razmerij na osnovi vsesplošnega poddržavljanja lastnine, po mnenju Muršiča (2012, 26, 27) še vedno ne poznamo bistveno boljših rešitev za odpravo globalnih razmerij neenakosti, prisvajanja narave.*

Dosedanji odtenki udejanjanja ideje socializma so bili zelo različni, od komunističnega do socialnodemokratskega, od stalinističnega do samoupravnega, od skandinavskega do Krekovega, Kosovelovega, pa vse do Castrovega, Maovega, Pol Potovega ... Nemška politična stranka nove evropske levice *Die Linke* sodi, da je prvi poskus gradnje nekapitalističnega sistema v 20. stoletju propadel zaradi pomanjkanja demokracije, prekomerne centralizacije in gospodarske neučinkovitosti (tudi ekološke destruktivnosti – dodatek pisca), zato je treba temeljito redefinirati naše razumevanje socializma na način, da bo s hkratnostjo demokracije in enakosti v družbi na osnovi solidarnosti lahko odgovoril na družbene in globalne izzive in priložnosti 21. stoletja (Programme of the Die Linke ..., 2011, 27).

Eden od pomembnih izzivov ekosistemske družbene ureditve je tudi zagotavljanje visoke stopnje ustvarjalnosti, večplastno (okoljsko, medgeneracijsko) odgovorne podjetniške inovativnosti, ki bosta morali biti po mnenju pisca razen z dohodkovno omejenimi materialnimi spodbudami in posebnimi nagradami na delovnem mestu spodbujeni tudi z velikim družbenim ugledom posameznika v širši skupnosti, ki bo s tehnološkimi, organizacijskimi in drugimi inovacijami nadpovprečno prispeval k uspešnemu poslovanju, blaginji podjetja, institucije, celotne družbe.

Tudi po mnenju pisca si torej ideja socializma, ne glede na številne in zelo globoke zgodovinske zdrse v 20. stoletju, s poudarjeno ne le socialno, temveč tudi etično, ekološko, humanistično in demokratično zasnovo zasluži še eno zgodovinsko priložnost, četudi morda z drugačnim poimenovanjem. Kapitalizem je brez dvoma prinesel tudi za prihodnji razvoj pozitivne rezultate in izkušnje, vendar v grobih inačicah zlasti na področju družbene (socialne) pravičnosti, systemskega odpravljanja revščine in znotraj- in medgeneracijske enakosti (okoljske odgovornosti oziroma varnosti) ter udejanjanja modela trajne rasti (na omejenem planetu) z destrukcijo življenjskega prostora odpovedal tako rekoč na celi črti.

Ni odpravil, nasprotno, kapitalizem je groteskno povečal materialno neenakost in hkrati prestopil planetarne okoljske omejitve, ogrozil eksistenčne pogoje človeški vrsti in celotni biosferi. V neoliberalni inačici spreminja socialno-solidarnostne kategorije v ekonomske, tudi ko gre za socialo, zdravstvo, izobraževanje ipd. Posledica kapitalizma je profit, ki ga poganja pohlep po denarju, ki pa je tudi po svetopisemskih ugotovitvah leglo zla. Zato se je svet spremenil v družbo z volčjimi zakoni (Hedžet Toth, 2012).

Svetovne, evropske in slovenske družbeno-okoljske temeljne, sistemske spremembe so zgodovinska nujnost, toda nosilca preloma sta lahko le sočutna, solidarna in sonaravna, aktivna državljanka in državljani, mrežno doseganje kritične mase za spremembe na različnih prostorskih ravneh, morda najprej na regionalnih ravneh! Nova levica pa mora na novo opredeliti nosilce družbenih sprememb, tudi z bistveno širšo opredelitvijo proletariata, delavskega razreda, vključno s prekariatom. Blagostanje narodov in držav ne more biti zasnovano na izhodišču, da se za vsakega bogataša potrebuje npr. 500 revežev, temu se je treba upreti. Ključno pa je vprašanje ali bo svetovna, evropska in slovenska levica sposobna povezati ekološke in socialistične sile, ali bo sposobna t. i. akcijske simbioze, kot jo je leta 1982 poimenoval kulturnik Bojan Štih (1987, 370), tako je označil zmagovito zgodovinsko akcijsko sposobnost povezovanja slovenske Osvobodilne fronte s sodelovanjem komunistov, krščanskih socialistov, svobodomislecev, sokolov itn.

Za nenasilni ljudski upor in temeljito družbeno spremembo bi morali biti dovolj zgolj naslednji argumenti:

1. vsako uro na planetu izumrejo tri vrste;
2. globalni izpusti toplogrednih plinov za najmanj 4-krat presegajo zmogljivost ozračja;
3. nekaj deset najbogatejših Zemljanov ima večje premoženje kot revnejša polovica človeštva (4 milijarde ljudi).

Razlike med družbenimi razredi so enostavno prevelike in »nedostojne«, medgeneracijska in medvrstna (izumiranje vrst) okoljska in podnebna neodgovornost elite in sveta kapitala pa nedopustna! Novi družbeni red mora torej hkrati udejanjiti zlasti dve družbeno-ekološki premisi:

1. družbeno-ekonomsko organizacijo materialnih dejavnosti in načina življenja znotraj zmogljivosti, omejitev okolja;
2. pravično delitev ustvarjenega za zagotavljanje materialno zmerne, dostojnega življenja za vse prebivalce.

Morda bi se lahko torej preprosta definicija novega družbenega reda glasila: *demokratični ekosocializem je družbena ureditev, ki si prizadeva za sonaravno, solidarno in pravično zagotavljanje blaginje vsem ljudem, vsem generacijam in vsem zemeljskih vrstam. Za splošno in osebno zmerno blaginjo za vse, za skupno dobro, lahko z udejanjanjem*

ekosocializma veliko več stori levica kot desnica z neoliberalnim, pa tudi ekosocialnim kapitalizmom kot verjetno neobходимim prehodnim obdobjem. Nova evropska levica, h koreninam ekonomske demokracije in modelu (eko)socialne države vrnjene tradicionalne socialnodemokratske in socialistične stranke ter »globoko« socializirane zelene stranke so po mnenju pisca skupaj z naprednimi družbenimi gibanji, prekar-nimi delavci in sindikati nosilke prepotrebne široke ljudsko-ekološke fronte za prvo fazo družbeno-ekološkega preobrata Evrope, zamenjave neoliberalnega kapitalizma z ekosocialnim kapitalizmom z vzporednim in takojšnjim hkratnim vgrajevanjem ek-solidarnostnih in ekosocialističnih ukrepov – kot osnove za naslednje korake v smeri razvitejše in seveda nikoli idealne ekosocialistične/ekosolidaristične, torej ekohuma-nistične družbe.

Sonaravna, solidarna in pravična socialistična družba javne in osebne »zmerne« blaginje za vse je po mnenju pisca možna alternativa za 21. stoletje. Zasnovana je kot radikalni reformni, družbeno-ekosistemski antipod tako neoliberalnemu kapitalizmu kot državnemu socializmu, na naslednjih temeljih (preglednica 24):

- planska in tržna zasnova trajnostnega sonaravnega, družbeno in ekosistemsko odgovornega gospodarstva in vseh materialnih dejavnosti, uvajanje ekonomije skupne blaginje in koncepta odrasti;
- sistem pluralistične (javno-zasebne) lastnine s poudarkom na krepitvi skupnega lastništva zaposlenih in skupnosti, zadrug, kooperativ;
- ključna ekonomsko-socialna in psihosocialna vloga koncepta polne zaposlenosti v okviru nosilnosti okolja ter brezkompromisno zagotavljanje minimalne, vendar dostojanstva človeka vredne kakovosti življenja, univerzalne ravni minimalne preživitvene varnosti;
- demokratizacija in razširitev enodimenzionalnega volilnega modela predstavniške demokracije s sistemom žreba predstavnikov ljudstva, sodelovalno demokracijo, ekonomsko demokracijo, okrepljeno lokalno samoupravo, kontrolo civilne družbe in
- okrepljen koncept globalne in človeške varnosti za vse, solidarnosti ter kulture miru in nenasilja.

Preglednica 24: Podstati in gradniki demokratičnega ekosocializma

Podstat družbene ureditve	Prevladujoča značilnost gradnika ekosocializma
Geografsko okolje, ekosistemi	<ul style="list-style-type: none"> • enakost pravice vseh ljudi do dostojnega, vendar sonaravnega deleža naravnih virov • radikalno zmanjšanje porabe surovin in energije (prepolovitev porabe energije v bogatih državah) in vseh globalnih okoljskih pritiskov pod nosilnost planetarnega ekosistema • na osnovi meril ekološkega odtisa in koncepta okoljskega prostora globalno demokratično sprejete »dovoljene«, zgornje meje porabe naravnih virov in obremenjevanja okolja na prebivalca za vse države sveta • zgornja meja globalne porabe naravnih virov in globalnega ter lokalnega obremenjevanja okolja države, regije – ekološki odtis na prebivalca pod 1 gha • izpusti toplogrednih plinov znotraj samočistilne zmogljivosti svetovnega ozračja – pod 0,5 tone na prebivalca • prepoved izvoza vseh vrst odpadkov (tudi plastike in radioaktivnih odpadkov) • radikalno zmanjšanje antropogenega izumiranja vrst – naravovarstvena zaščita vseh bioloških »vročih točk« planetarnega ekosistema in ključnih ekosistemskih storitev, vsaj četrtnina kopnega v kategoriji zaščitenih površin, sistemski ukrepi varovanja ekosistemov tudi izven zavarovanih območij • sistemsko, preventivno zasnovano zmanjševanje zdravstvenih tveganj prenosa bakterij, virusov z divjih vrst na domače vrste in človeško vrsto z zmanjševanjem posegov v naravne habitate drugih vrst ter njihovim okrepljenim varovanjem
Samooskrba	<ul style="list-style-type: none"> • mednarodno sprejete obveznosti držav za doseganja najvišje stopnje vodne, prehranske, surovinske in energetske samozadostnosti • krajšanje kmetijskih oskrbnih verig, prednostna pridelava rastlinske hrane, bistveno zmanjšanje živinoreje s popolno opustitvijo velikih živalskih farm in industrijskega, kemiziranega kmetijstva • 100-% oskrba z domačimi OVE, brez rabe fosilnih goriv in jedrske energije • povečanje domače proizvodnje zaščitnih sredstev in zdravstvenih zmogljivosti za uspešno ukrepanje ob obsežnejših epidemijah in drugih naravnih in antropogenih nesrečah
Ekonomija (gospodarstvo)	<ul style="list-style-type: none"> • ekosistemsko plansko-tržno gospodarstvo, podrejenost tržne usmerjenosti proizvodnje in potrošnje demokratičnim, socialnim in ekološkim planskim kriterijem in kontroli • poudarjeno decentralizirana in trajnostna sonaravna, socialna in ekosistemsko regionalno zasnovana ekonomija skupne blaginje • opustitev proizvodnje in potrošnje vseh luksuznih in škodljivih izdelkov

Podstat družbene ureditve	Prevladujoča značilnost gradnika ekosocializma
<p>Ekonomija (gospodarstvo)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • sistemsko in vsesplošno uveljavljanje načel odrasti v vseh poljih proizvodnje in potrošnje, v gospodarstvu in gospodinjstvih, opustitev rabe vseh okolju in prihodnjim generacijam škodljivih dejavnosti in praks • zakonsko obvezno snovno krožno gospodarstvo in koncepta družbe brez odpadkov • sonaravno, ekosistemsko kmetijstvo družinskih kmetij in zadrug brez genske tehnologije • dvig skupne blaginje kot ključnega kazalnika sistemsko merjene uspešnosti podjetja, preusmeritev k produkciji uporabnih vrednosti, osredotočenost na kvaliteto namesto na kvantiteto • vgrajevanje vseh zunanjih in medgeneracijskih stroškov v ceno proizvoda in storitev v vseh državah • globalizacija z ravnovesnim razmerjem med regionalnimi in globalnimi procesi in dejavnostmi • ekosistemsko in medgeneracijsko odgovorna in pravična svetovna trgovina • upoštevanje globalno enotnih okoljskih in socialnih standardov v delovnem okolju vseh držav, ki sodelujejo pri mednarodni trgovini • uvedba globalnega davka na premoženje in globalna (evropska) koordinacija davčnih politik • globalno poenotena ureditev intelektualne lastnine in »obdavčenje« robotov v proizvodnji • takojšnja odprava davčnih oaz
<p>Lastnina</p>	<ul style="list-style-type: none"> • preseganje dominacije kapitalističnega lastništva v gospodarstvu, zmanjšani obseg in vloga privatne lastnine zlasti na račun povečevanja skupnostnega, občinskega, združniškega, delavskega lastništva • privatno lastništvo malih in srednjih podjetij, obrtnih delavnic, samostojni kulturni in drugi delavci • poudarjena progresivna obdavčitev privatne lastnine (premoženja in kapitala) in hkratnost opravljanja ekonomske, socialne, medgeneracijske, ekosistemske funkcije vseh oblik lastnine • državna lastnina vseh ključnih infrastrukturnih sistemov kot pogoj za njihovo neprofitno delovanje (vlaganja dobička v korist skupnosti, ne pa v korist majhnega števila privatnih lastnikov) • vračanje privatnih bank v državno lastništvo, bančni sistem na treh temeljih: posojilnice, združne banke in velike državne banke (stroga družbena kontrola, podpora zaposlovanju in trajnostim projektom, služenje javnemu dobru) • povečanje skupnega javnega dobra, praktično zgolj javna mreža zdravstva in šolstva, vsem dostopne, praviloma brezplačne kulturne storitve in javni prevoz • demokratično določena zgornja meja posedovanja premoženja in obsega dedovanja

Podstat družbene ureditve	Prevladujoča značilnost gradnika ekosocializma
Zaposlenost	<ul style="list-style-type: none"> • garantirana zaposlitev po šolanju (država kot zadnja zaposlovalka) in s tem zagotovljena univerzalna pravica do zaposlitve (krajšanje delovnega časa, delitev delovnega mesta, zelena delovna mesta, širjenje pojmovanja plačanega dela) • krajšanje delovnega časa (pod 32 ur) vzporedno z rastjo produktivnosti, brez zmanjševanja plače • odprava vseh nestalnih (prekarnih) oblik zaposlitve • zakonsko določena minimalna plača za dostojno življenje v višini okoli dveh tretjin povprečne plače • zmanjševanje razmerja med najvišjo in najnižjo plačo (okoli 3 : 1)
Davčni sistem	<ul style="list-style-type: none"> • skupna davčna obremenitev v višini 50–60 % BDP • uvedba integralne dohodninsko-prispevne in premoženjske osnove in načela progresije • ključna vloga neposrednih davkov in zelenih davkov, progresivni davek na luksuzne dobrine, manjše obdavčenje dela • odprava davčnih oaz in drugih oblik davčnega in socialnega <i>dumpinga</i>
Zdravstvo	<ul style="list-style-type: none"> • univerzalna, brezplačna osnovna zdravstvena oskrba v sistemu javnega zdravstva kot praktično edine oblike zdravstvene zaščite • enak dostop do kakovostnih zdravstvenih storitev za vse prebivalce in geografska območja • prednost preventivnih zdravstvenih ukrepov pred kurativnimi ukrepi • priznavanje alternativnih vrst medicine • omejitev in javni nadzor ali prepoved laboratorijskih poskusov na živalih
Izobraževanje, šport	<ul style="list-style-type: none"> • zagotovljeno brezplačno izobraževanje na vseh ravneh (vključno z univerzitetnim šolanjem) • kakovostno in vsem dostopno javno šolstvo, praktično brez privatnega šolstva • trajnostno izobraževanje in vzgoja za odgovorno, solidarnostno in sonaravno življenje v človeški skupnosti • povečevanje vloge izobraževanja kot mehanizma za pridobivanje večšin ustvarjalnega dela, družbene kritičnosti, medgeneracijske enakosti, medsebojne strpnosti, sobivanja in sočutja do soljudi in drugih zemeljskih vrst • okrepljena državna podpora in brezplačni dostop do objektov množične rekreacije in ljubiteljskega športa, dovolj spodbudni, toda omejeni dohodki vrhunskih športnikov, državna garancija primerne zaposlitve najboljšim športnikom po koncu športne kariere • opustitev ali radikalna omejitev tistih športnih disciplin, pri katerih prihaja do namernega povzročanja bolečine nasprotniku, velikih ekosistemskih pritiskov in bolečin živali

Podstat družbene ureditve	Prevladujoča značilnost gradnika ekosocializma
Varnost (globalna, človekova, socialna)	<ul style="list-style-type: none"> • hkratno globinsko (strukturno) odpravljanje vzrokov protislovja med kapitalom in delom (v korist dela) in med kapitalom in okoljem (v korist okolja) • brezkompromisna in prednostna odprava lakote in revščine ter globalne ekološke degradacije kot predpogoj učinkovitejšega zagotavljanja globalne in človekove varnosti • stalni boj proti neofašizmu, rasizmu, populizmu in diskriminaciji vseh vrst • sistemsko, globalno zavezujoče zmanjševanje vojaških, ekonomskih, socialnih in okoljsko-podnebnih globalnih groženj ter hkrati večje pristojnosti in mehanizmi za mirovniško, civilnozaščitno in (kot zadnji varnostni mehanizem) vojaško mednarodno posredovanje z mirovnimi silami OZN kot edina dovoljena oblika mednarodnega vojaškega preventivnega in kurativnega posredovanja • na globalni ravni (OZN) sprejeta obveza prepovedi sodelovanja v agresivnih vojnah in za dogovorjen obseg zmanjšanja vojaških proračunov držav sveta, npr. za šestino do leta 2030, prepoved vojaških baz tujih držav, prepoved izvoza orožja in proizvodnje orožja za množično ubijanje (uničevanje) • stabilizacija števila prebivalcev z dvigom rodnosti domačega prebivalstva (na okoli 1,8 otroka na žensko) v razvitih državah in povečevanjem organiziranega doseljavanja • v okviru prenovljenega OZN sistemska razvojno-okoljska (podnebna) pomoč (sklad pod okriljem OZN) za dvig blagostanja in prilagodljivosti na podnebne spremembe (zmanjšanje migracij) držav v razvoju najmanj v višini 1,5 % BDP (plačnik v sklad OZN – bogate države z več kot 3-kratim BDP na prebivalca nad svetovnim povprečjem) • odprava delavskega izkoriščanja, razen systemskega uveljavljanja mehanizma polne zaposlenosti in demokratično določene zgornje meje premoženja ter omejenega dedovanja, radikalnejše odpravljanje družbene neenakosti z novimi socialnimi mehanizmi družbe – različne oblike univerzalnega državljskega preživitvenega minimuma (ne zgolj npr. solidarna minimalna pokojnina), s prednostnim zagotavljanjem univerzalnega brezplačnega dostopa do temeljnih dobrin in storitev • v prvi fazi socializma razporeditev dobrin na osnovi relativnega delovnega prispevka vsakega posameznika, kasneje na osnovi različnih, toda temeljnih potreb posameznika

Podstat družbene ureditve	Prevladujoča značilnost gradnika ekosocializma
Demokracija	<ul style="list-style-type: none"> • okrepljeni demokratični mehanizmi in pristojnosti globalne človeške skupnosti in avtonomije lokalnih (občinskih in regionalnih) skupnosti, vendar še vedno pomembna vloga ekološke in socialne države • radikalno okrepljen ekonomsko-finančni in s tem politični položaj delavskega razreda kot ključnega lastnika proizvodnih sredstev • volilna pravica s 16 leti, obvezna udeležba na volitvah, elektronske volitve in elektronski referendumi, prepoved privatnega financiranja političnih strank in njihovih volilnih kampanj • osnovna pravica do azila, humana integralna politika za priseljene prebivalce <p><i>Ekonomska demokracija:</i> različne kompetence soupravljanja zaposlenih v državnih podjetjih, privatnih podjetjih in podjetjih v solasti podjetnika in zaposlenih; samoupravljanje v podjetjih, kooperativah, zadrugah in ustanovah v lasti države, zaposlenih ali skupnosti</p> <p><i>Integralna teritorialna demokracija (lokalna in regionalna samouprava):</i> dvopredstavniška demokracija ljudstva kot suverena – izbor predstavnikov ljudstva s pomočjo volitev in reprezentativnega žreba na ravni občin in pokrajin (regij, dežel)</p> <p><i>Integralna politična demokracija na državni ravni:</i> zrela dvopredstavniška demokracija (dvodomni državni parlament) ljudstva kot suverena – izbor predstavnikov ljudstva s pomočjo volitev in reprezentativnega žreba na ravni države; posodobljena volilna predstavniška politična demokracija (profesionalni predstavniki za obdobje šestih let in z največ 2-kratnim zaporednim mandatom, absolutni preferenčni glas volivca, možnost odpoklica); enakopravnost volilne in državljanske predstavnike demokracije s pomočjo reprezentativnega žreba (neprofesionalni predstavniki s krajšim, dvoletnim mandatom, z enakimi pooblastili v odločanju, vendar zgolj nekajkratnim letnim sklicem za posamezne vsebine) ter s postopnim uvajanjem dveh domov državnega parlamenta</p> <p><i>Uvajanje globalne (kozmpolitske), integralne demokracije:</i> dvodomni planetarni parlament: prvi dom OZN – generalna skupščina držav članic, drugi dom OZN – planetarna skupščina državljanov in državljanov sveta (ukinitev varnostnega sveta), ustanovitev svetovne vlade</p>

Nemška stranka nove levice oziroma politična stranka demokratičnega socializma (*Die Linke*) izhaja iz stališča, da se boj za drugačen, boljši svet, za demokratični (eko)socializem najprej in konkretno začneja s spremembami kapitalistične družbe, v kateri se živi in ustvarja. Zagovarjajo torej načelo procesne, toda radikalno reformno zasnovane poti k demokratičnemu (eko)socializmu, ne izključujejo pa tudi revolucionarnega, vendar demokratičnega prehoda. Zavzemajo se za globinske strukturne reforme, ki bi omogočile začetek poti k radikalnemu preoblikovanju družbe onstran kapitalizma, na osnovi

vrednot svobode, solidarnosti, miru in družbeno-ekološke vzdržnosti. V političnem programu povezujejo tri osnovne podstati (Die Linke u Nemačkoj, 2013, 15):

1. Individualna svoboda in osebni razvoj vsakega posameznika z enakopravnim družbenim delovanjem v pogojih samoopredelitve in solidarnosti. Tako bi se presegla premoč dobička, cilj gospodarstva pa morajo postati zanesljivi in dobri življenjski pogoji za vse prebivalce.
2. Gospodarstvo mora biti podrejeno solidarnostnemu razvoju in ohranjanju narave. To pa zahteva družbeno (socialno) in ekološko reformo, ki pelje k trajnostnemu sonaravnemu razvoju namesto k modelu rasti, usmerjenemu zgolj k dobičku.
3. V daljšem procesu emancipacije, v katerem demokratične, družbene in ekološko osveščene sile presežejo dominacijo kapitala, se bo razvijal koncept družbe demokratičnega (eko)socializma.

Za konkretno udejanjanje navedenih podstati predlagajo naslednje ključne ekonomske, ekološke, družbene in politične reformne projekte leveice, kot neobhodne prve korake k dejanski celostni strukturni transformaciji družbe (Die Linke u Nemačkoj, 2013; Die Linke – Wahlprogramm, 2019; 2021):

1. *Drugačen demokratični ekonomski red, primerna zaposlitev, socialna varnost in pravičnost:*
 - zaradi negativnih zgodovinskih izkušenj realnega socializma odpoved konceptu splošne družbene lastnine, za ekonomski red na osnovi javno-zasebne lastnine, vendar s prevlado javne, demokratično kontrolirane lastnine (komunalne, zadružne, delavske) velikih podjetij, javne lastnine storitev splošnega interesa, družbene infrastrukture, energetike in finančnega sektorja;
 - sistemska podpora privatnim lastnikom in pluralističnemu lastništvu srednjih in malih podjetij, samostojnim podjetnikom, obrtnikom, kulturnikom in umetnikom;
 - podreditev tržno usmerjene proizvodnje in njene porazdelitve, tržnega tekovanja demokratičnim, socialnim in ekološkim okvirom ter javni kontroli;
 - doseganje podnebne nevtralnosti do leta 2035 (Nemčija), zmanjšanje izpustov toplogrednih plinov za 80 % v obdobju 1990–2030, prepoved podzemnega shranjevanja CO₂;
 - celovita ekološka rekonstrukcija gospodarstva z manjšo potrošnjo surovin in znižanjem pritiskov na okolje;
 - opustitev rabe fosilnih goriv do leta 2035 (premoga pa najkasneje do leta 2030), reforma energetike na osnovi učinkovite in omejene absolutne porabe energije, večje rabe obnovljivih virov energije (fotovoltaika, vetrne elektrarne, hranilniki energije, proizvodnja zelenega vodika), toda brez rabe jedrske energije (pospešeno zapiranje JE);

- razširitev storitev javnega sektorja z okrepljenimi investicijskimi programi v izobraževanju ali na področju socialne, ekološke in prometne infrastrukture (povečanje povpraševanja in zaposlitev tako v privatnih podjetjih kot v javnih dejavnostih);
- aktivna, načrtna državna politika na področju industrijske proizvodnje, podpora trajnostni, neluksuzni proizvodnji in potrošnji;
- proces prehoda privatnih bank v državno lastništvo (ukinitve investicijskega bančništva, trgovanja z vrednostnimi papirji in špekuliranja z derivati), bančne investicije za finančno podporo javnemu interesu in sistematična finančna podpora razvoju manjših in srednjih podjetij (manjši krediti, vendar z nizkimi obrestnimi merami);
- sonaravni koncept razvoja kmetijstva in podeželja, proizvodnja lokalne zdrave hrane in podpora konceptu vzdržnih družinskih kmetij, zadrug;
- kmetijstvo brez genske tehnologije (nevarna tehnologija, ki je nasprotna ciljem temeljne socialno-ekološke reforme, zgolj dobiček s prodajo semen in kemikalij za nekaj velikih mednarodnih koncernov) zaradi velikih zdravstvenih, ekoloških in drugih tveganj, podpora območjem brez gensko spremenjenih organizmov;
- trajnostne oblike mobilnosti, bistveno zmanjšana raba in število osebnih vozil, največja hitrost na avtocestah – 120 km/h;
- skladnejši regionalni razvoj s sistemsko pomočjo države manj razvitim regijam, demokratičnim sodelovanjem prebivalcev regije pri načrtovanju razvoja regije s pomočjo regionalnih planov in občinskih, mestnih proračunov;
- pravičen davčni sistem, ki finančno razbremenjuje revnejše in bolj obremenjuje premožnejše, višje dohodke, prihodke od kapitala in potratno rabo materialov in energije;
- uvedba davka na premoženje v obliki davka za bogataše (milijonarje) v višini 5 % in povečanja davka za nasledstvo pri večjih vrednostih;
- ekološki davki s poudarkom na davkih v proizvodnji, ne pa na končni potrošnji (nižji DDV);
- težnja h konceptu polne zaposlenosti, dostojno delo za vsakogar namesto brezposelnosti in prekarnih zaposlitev ter fiktivnega samozaposlovanja;
- zakonsko predpisani minimalni dohodek za zagotavljanje preživetja (vsaj 60 % povprečne plače na državni ravni);
- rast plač vsaj v skladu z rastjo produktivnosti in inflacije;
- skrajšanje delovnega časa (najprej na 35 ur, kasneje na 30 ur) brez manjšanja plače;
- pravica zaposlenih do veta glede pomembnih socialnih, ekonomskih in ekoloških vprašanj v podjetju, ustanovi;

- okrepljeni koncept socialne države v ustavi – pravica do dela, izobrazbe, stanovanja, socialno in kulturno zagotavljanje eksistence in zdravstvene zaščite;
- zakonsko predpisana minimalna pokojnina na osnovi načela solidarnosti za vse (financiranje iz lastnih vplačanih doprinosov in davčnih prihodkov države za tiste pod eksistenčnim minimumom);
- možnost za upokožitev v starosti med 60 in 65 leti brez odbitkov (40 let delovne dobe), večje pokojnine (nad eksistenčnim minimumom), realno dosegljive zaradi večje produktivnosti in popolnejše rabe delovnega potenciala družbe, osnovno zavarovanje za vse otroke in mlade pred revščino in za zagotavljanje razvoja vseh njihovih potencialov, možnosti;
- enake zdravstvene storitve za vse državljane, prednostna preventivna zaščita zdravja, solidarnostni državljanski fond kot splošno zdravstveno zavarovanje za javne zdravstvene storitve – vplačevanje vseh državljanov glede na njihove možnosti (iz plač, prihodkov od kapitala in drugih prejemkov);
- podpora dela članov *Die Linke* uvedbi brezpogojnega temeljnega dohodka (UTD) za zagotavljanje varne eksistence, oddvojitve družbene participacije od plačanega dela.

2. *Demokratizacija družbe:*

- okrepitev in razširitev reprezentativne parlamentarne demokracije z uvedbo neposredne demokracije, s poudarkom na instrumentih referendumov, državljskih iniciativ in peticij;
- prepoved finančne podpore političnim strankam s strani gospodarskih združenj in podjetij, omejitev ali popolna odprava finančnih podpor političnim strankam s strani privatnih oseb (zaščita demokracije pred vplivi velikega kapitala);
- zagotovitev pravice do soupravljanja zaposlenih v vseh podjetjih, pravica veta zaposlenih v podjetjih;
- volilna pravica s 16 leti;
- okrepljena demokratična lokalna samouprava, delovanje lokalnih skupnosti kot solidarnostnih skupnosti, ohranjanje in krepitev lastnine občin, mest ter zaustavitev privatizacije javnih storitev;
- vključitev državljanov v delitev proračunskega denarja (participativni proračuni);
- prost dostop do spleta kot javnega dobra, vendar družbena kontrola in demokratizacija mrežne infrastrukture, uporaba interneta za sodelovanje v političnih odločitvah (e-demokracija);
- podpora različnim življenjskim stilom in priznanje enakopravnosti različnim tipom družin, družbena, pravna enakost in osnovne pravice za lezbijke, geje, transseksualce itn.;

- proti konceptu Evrope kot prebivalstvene trdnjave, za ukinitvev strukturirane diskriminacije doseljenih prebivalcev pri izobraževanju, poklicnem usposabljanju, trgu dela in socialnih storitvah;
 - pravica do azila vsem preganjanim, prioriteta njihove humane zaščite; omogočanje integracije migrantov, aktivno in enakopravno sodelovanje v družbi;
 - aktiven boj proti neofašizmu in rasizmu, tudi v izobraževalnem sistemu in v javnosti;
 - kulturna raznolikost (povezovanje tradicije in sodobnosti), odpiranje svobodnih avtonomnih prostorov za razvoj kulture;
 - izboljšanje pogojev za rekreacijsko in športno udejstvovanje vsakega posameznika, zmanjšanje komercializacije športa, ki služi maksimiranju dobička;
 - institucionalna ločenost države in cerkve, širjenje znanja o religijah v šolah, vzgoja za medsebojno versko spoštovanje in toleranco; poučevanje o veri učiteljev, neodvisnih od cerkvenih in verskih institucij.
3. *Prost dostop do izobrazbe in znanja:*
- brezplačno izobraževanje za vse (od vrtca do univerze) kot javno dobro (odgovornost države) za blaženje socialne izključenosti in blaženje privilegijev otrok iz bogatejših slojev;
 - izobrazba kot celovit razvoj osebnosti (kritičnost, kreativnost, solidarnost), brez omejevanja zgolj na ekonomsko koristno osvajanje kompetenc, znanja;
 - nasprotovanje privatizaciji izobraževanja in krepitev kakovostnega javnega izobraževanja v funkciji pravičnosti in enakopravnosti;
 - kategorično nasprotovanje reklamiranja (nemške) vojske v šolah, izobraževanje za socialni, ekološki in miroljubni razvoj družbe;
 - vseživljenjsko izobraževanje kot javna naloga in pravica posameznika;
 - razvoj znanosti z večjo družbeno odgovornostjo znanstvenikov in uporabnikov znanosti;
 - nasprotovanje privatizaciji znanstvenih institucij, knjižnic, muzejev, gledališč in drugih centrov znanja in kulture;
 - podpora kulturni raznolikosti in kulturnemu izobraževanju, sistemska državna podpora in zaščita kulture;
 - krepitev avtorskih pravic, prepoved dogovorov, kjer se vse pravice avtorja prenesejo za enkratno (fiksno) honorar na koristnika;
 - globalna prepoved patentov za rastline, živali, ljudi, za njihove organe, gene (biopatenti korporacij – pospešuje zmanjševanje biotske raznovrstnosti, zmanjševanje sort in pasem).
4. *Obrnanje narave in družbe: socialno-ekološka transformacija:*
- nujnost zagotovitve enakosti pravice posameznika do rabe virov okolja in enakosti dolžnosti zaščite naravnih virov, okolja, temeljev življenja;

- zmanjšanje potrošnje surovin in energije, ekološki (ogljčni) odtis na osebo ne sme preseči globalno, prebivalstveno, okoljsko in podnebno sprejemljive biokapacitete (največ ena tona CO₂ na leto), uporaba zgolj surovin, primer-nih za reciklažo;
 - bistveno povečanje energetske učinkovitosti, zmanjšanje porabe fosilnih go-riv za 90 %, 100-% oskrba z energijo do leta 2050 s pomočjo decentralizira-nih obnovljivih virov energije;
 - energetske koncerni v javnem lastništvu, njihova demokratična kontrola kot predpogoj ekološko odgovornega odnosa do energije ter socialno odgovor-nega financiranja neobhodne prenove energetskih podjetij;
 - ustavna prepoved vojaške in miroljubne uporabe jedrske energije, čimprej-šnje prenehanje obratovanja obstoječih jedrskih elektrarn in rudnikov urana;
 - večja družbena enakost kot pogoj za bolj srečno življenje in pogoj tudi za odstop od koncepta trajne rasti;
 - vzdržna raba naravnih virov, zaščita narave, biotopov, njihovih samočistilnih in regeneracijskih zmogljivosti;
 - trajnostna mobilnost z zmanjševanjem potreb po povečevanju obsega prevo-zov, krajšanjem razdalj prevoza in uporaba prometnih sredstev manjše rabe energije – javni prevoz (brezplačni mestni javni prevoz kot dolgoročen cilj, vizija, davek na fosilna goriva v EU), kolesarjenje, modernizacija železnic, nasprotovanje privatizaciji javnih prometnih podjetij;
 - prehod na regionalne gospodarske tokove in s tem povezana nova delovna mesta v regiji, uporaba domačih naravnih virov (okrepljena vloga regional-nih razvojnih skladov); regionalna organizacija oskrbe z domačimi proizvodi, hrano, optimalna organizacija javne infrastrukture in storitev.
5. *Temeljita sprememba Evropske unije: demokracija, socialna država, ekologija in mir:*
- nestrinjanje z demokratičnim primanjkljajem, okrepljenimi procesi milita-rizacije varnostne in obrambne politike EU, njeno osnovno orientacijo po merilih neoliberalne politike, odstopanju od koncepta socialne države;
 - radikalna sprememba strukture EU – prenova v demokratično, socialno, eko-loško in miroljubno zvezo;
 - na solidarnosti zasnovano delovanje in širjenje EU, večji finančni vložki dr-žav članic za skupno delovanje;
 - zagotovitev osnovne pravice preganjanih za azil;
 - sprejemanje evropske ustave na referendumu v vseh državah članicah hkrati;
 - zavrnitev pravice neposrednega poseganja v nacionalne proračune držav članic;
 - varnostna politika na osnovi procesa razoroževanja, civilnega sodelovanja in razvoja partnerskih odnosov v okviru EU in v celotnem svetu;

- koncept socialne države kot vrednote in cilja celotne EU, s spoštovanjem socialne zakonodaje na območju celotne EU (kaznovanje ob kršitvah); enotna minimalna davčna stopnja za vsa podjetja v EU;
 - pakt za trajnostni, vzdržni razvoj, zaposlovanje s polnim delovnim obdobjem, socialno varnostjo in varovanjem okolja namesto pakta za stabilnost in rast EU;
 - koordinirana gospodarska politika EU pod demokratično kontrolo, onemogočanje *dumpinga* in neljalne konkurence z zniževanjem plač in poslabšanjem delovnih razmer, socialnih storitev in ekoloških standardov;
 - demokratična javna kontrola Evropske centralne banke in njeno delovanje ne le v smeri stabilnosti cen, temveč v smeri zaposlovanja in vzdržnega razvoja;
 - skupna evropska kmetijska politika z dosledno socialno in ekološko usmerjenostjo, z več posluha za probleme in potrebe držav v razvoju;
 - okrepljena vloga Evropskega parlamenta, večja politična participacija državljanov.
6. *Svetovni mir – razoroževanje, kolektivna varnost in skupni razvoj:*
- podpora konceptu preventive pred nasiljem, podpora konceptu nenasilja znotraj družbe in med državami, miroljubno, nevojaško reševanje problemov z mehanizmi civilne družbe;
 - nasprotovanje militarizaciji EU z vizijo – EU in svet brez vojn;
 - pravični mir na trajnostnih ekonomskih in ekoloških temeljih mirnega razvoja, solidarnostni politiki za preseganje revščine, nerazvitosti in uničevanja okolja, na razoroževanju in krepitvi kolektivne in vzajemne varnosti;
 - razpustitev Nata in njegova nadomestitev s kolektivnim evropskim sistemom varnosti (zaradi agresije Putinove Rusije na Ukrajino – realni časovni odlog razpustitve Nata), sodelovanje Rusije;
 - stroga prepoved izvoza orožja in rekonstrukcija oboroženih sil v izključno obrambne potenciale; vnos prepovedi izvoza orožja v (nemško) ustavo;
 - krepitev mednarodnega prava in OZN – skrb za ohranjanje svetovnega miru in mirno reševanje sporov na osnovi mednarodnega prava;
 - postopno razoroževanje (nemške vojske) ob hkratnem procesu prekvalifikacije zaposlenih v industriji orožja;
 - namesto velikih stroškov za vojaške spopade povečanje humanitarne pomoči, vzpostavitev civilnih sil za pomoč pri mednarodnih katastrofah pod vodstvom OZN – »sile Willyja Brandta« kot miroljubna alternativa vojaškim intervencijam;
 - zaradi povezanosti solidarnostnega razvoja in zagotavljanja miru – spoštovanje obveze o prispevku 0,7 % BDP bogatih držav za pomoč državam v

razvoju ter realizacija finančno močnega skupnega sklada za reševanje problemov podnebnih sprememb v državah v razvoju v višini najmanj 100 milijard dolarjev letno;

- pravična organizacija svetovne trgovine in energetska partnerstvo med EU in državami v razvoju pri razvoju in uvajanju alternativnih virov energije.

Ali bo ekosocializem utopija ali realna alternativa, bo odvisno od naslednjih dejavnikov: ekološke in družbenokritične ozaveščenosti ljudi, njihovih pritiskov in zahtev, upornosti in vztrajnosti, njihove politične organiziranosti ter od prilagodljivosti protagonistov kapitala, da sprejmejo strožje ekološke in socialne standarde (Kirn, 2016, 51). Ekosocializem za udejanjanje zahteva akcijsko povezanost med delavskimi gibanji, gibanji prekarnih delavcev, aktivnimi intelektualci, ekološkimi in drugimi gibanji ter strankami, ki okoljsko, medgeneracijsko odgovornost in družbeno pravičnost, solidarnost jemljejo kot siamski dvojčici. Ekosocialist Löwy (2017, 179) poudarja, da ni seveda nobenega zagotovila, da bo prišlo do zmage ekosocialistične alternative, edino upanje je mobilizacija »od spodaj«, npr. povezovanje »ekologistov«, sindikatov itn.

Pisec zavrača idejo nasilnega revolucionarnega političnega poka, saj trdno verjame v nenasilno, demokratično in pospešeno reformno pot družbeno-ekološkega preobrata do srede 21. stoletja. Tudi zadnje izkušnje uvajanja kapitalizma v post(real)socialističnih državah (vključno s Slovenijo) brez upoštevanja pozitivnih preteklih praks, torej radikalna diskontinuiteta (Godina, 2013), nakazujejo, da je treba ekosocializem graditi ob upoštevanju pozitivnih zgodovinskih, antropoloških in kulturoloških izkušenj, tradicije, posebnosti in praks. To pomeni, da je treba sistem ekosocializma dograjevati procesno, radikalno reformno, vendar nenasilno, brezkompromisno demokratično. Etična, ekosistemska, ekonomska, družbena, varnostna in demokratična socialistična alternativa naj bi se v prvi polovici 21. stoletja gradila v časovnih fazah, od začetnega konkretnega širjenja zlasti lokalnih ter regionalnih primerov dobrih ekosocialističnih praks ter vgrajevanja eksocialističnih gradnikov namesto ekosocialnih kapitalističnih gradnikov v prehodnem obdobju, pa vse do polne uveljavitve demokratičnega ekološkega socializma.

Pisec je prepričan, da bi lahko imel demokratični ekološki socializem v bližnji prihodnosti tudi v EU in Sloveniji veliko družbeno soglasje, saj odseva stoletne zgodovinske in vrednotne tirnice ljudi na ozemlju Slovenije, hkrati pa demokratično in nenasilno prinaša realne obete večje družbene pravičnosti in »zmernega« napredka za vse – v okviru zmogljivosti okolja. Ekosocializem si npr. v Sloveniji z izrednimi trajnostnimi naravnimi potenciali, z bogato dediščino krščanskega socializma, združništva in izkušenj socialističnega samoupravljanja nedvomno zlasti v kriznem obdobju zasluži zgodovinsko priložnost ter uvodoma argumentirano, dostojanstveno in kulturno obravnavo. Brez nestrpnih in zlonamernih podtikanj o »jugonostalgiji« in vračanju komunističnega totalitarizma! Toda z željo preseganja bistvenih kali zastoja naše družbe, ki jo je Kosovel

(2012, 12, 15) videl v »obnemoglosti, hlapčevstvu in brezciljnosti« – »edina baza, ki nas druží, je ta, da smo hlapci« ...

Naj nam bodo raje v spodbudo njegove naslednje optimistične pesniške besede izpred okoli 100 let (Kosovel, 2012, 66):

*»Lep je klic svobode in enakosti narodov po človečanski vrednosti, tem lepši, ker je prišel iz srca. To je **etični socializem**, to ni teorija, to je življenje. To je nauk Krista, to je nauk Tolstoja.«*

7 Zaključek

»V vseh mislih upornih je sladek nemir.«

Karel Destovnik – Kajuh

7.1 Kapitalizem – še vedno optimalni odgovor za 21. stoletje?

Neoliberalni globalni kapitalizem s kolonizatorsko, brezkompromisno tekmovalno, izkoriščevalsko in militantno podstatjo, s pohlepno naravnostjo je največja grožnja svetovnemu miru, obenem pa se zaradi sistemske nujnosti stalne akumulacije dobrin in dobičkov ne more izogniti ekosistemskemu opustošenju, zato po mnenju pisca ne more pripeljati do svetovnega miru, zmerne blaginje za vse in do nerastočega gospodarstva. Prav tako nima temeljnih podstat in gradnikov, ki bi zanamcem in tudi drugim zemeljskim vrstam zagotavljali dovolj zdravo in varno življenje.

Če ne bomo ukrepali zdaj, nas bo po mnenju Eagletona (2013, 160) kapitalizem vse pokončal, saj se topoumno opotekamo proti možnosti nove svetovne vojne in okoljske (podnebne) katastrofe. »Realni« socializem 20. stoletja je kot voda na prevotljenem krasu poniknil v lastna vse globlja korozijska okoljska in nedemokratska brezna. Polom koncepta »realnega«, državnega socializma je po mnenju pisca nepovraten, obenem pa nima ustreznih podstat in gradnikov za prihodnje nujne večplastne globinske strukturne spremembe družbe 21. stoletja. Državam realnega socializma ni uspelo zgraditi demokratične ekološke, ekonomske, socialne in varnostne alternative kapitalističnemu družbenemu redu.

Planet je že sredi druge polovice 20. stoletja postal premajhen in pretesen za količinsko trajno naraščajočo kapitalistično in realsocialistično proizvodnjo in potrošnjo. *Na svetu (še) ni države, ki bi si v resnici zaslužila oznako ekološke, socialne, podnebno in medgeneracijsko pravične države.* Čeprav so npr. nekatere države izvedle začetno fazo ekološke modernizacije (npr. skandinavske države, Nemčija, Avstrija, Švica, Nova Zelandija), njihovi okoljski pritiski na prebivalca kljub temu nekajkrat presegajo globalno in nacionalno nosilnost okolja (zlasti ozračja), ekološko sicer manj obremenjujoče države v razvoju pa so daleč od

zagotavljanja minimalne socialne varnosti za večino prebivalcev. Ekološki odtis kot sintezni kazalec porabe naravnih virov in obremenjevanja ozračja s toplogrednimi plini kaže, da človeštvo za 70 % presega zmogljivost planetarnega ekosistema, zmanjševanje biotske raznovrstnosti, podnebne spremembe, kemizacija okolja in poseganje v naravno kroženje nekaterih kemičnih elementov (dušik, fosfor itn.) pa najbolj ogrožajo biosfero. Suverenost držav nad naravnimi viri na lastnem ozemlju je še vedno praktično vseobsegajoča, posamezna država lahko brez posledic ne podpiše mednarodnih okoljskih pogodb ali od njih brez kazni odstopi, čeprav njeno onesnaževanje okolja sega čez državne meje.

Bogata in politično najbolj vplivna skupina »1 %« je »skupino »99 %« svetovnega prebivalstva žejno in lačno pripeljala v ekosistemsko destruktivne in nepravilne neoliberalne okvire kapitalizma 21. stoletja, kjer peščica ljudi (manj kot 50 najbolj bogatih Zemljanov) poseduje več bogastva kot revna polovica prebivalstva sveta (junij 2022 – 4 milijarde), več kot 800 milijonov ljudi pa je podhranjenih. Na svetu je 2668 milijarderjev s skupnim premoženjem 12.000 milijard dolarjev, premoženje Elona Muska (trenutni prvak na globalni Forbesovi lestvici milijarderjev) znaša kar 218 milijard dolarjev. Številni bogataši ne prihajajo zgolj iz ZDA in Evrope, temveč vse bolj iz Rusije, Bližnjega vzhoda, Indije, »komunistične« Kitajske. Svet je zavojevalo vse bolj denarno pohlepno plemstvo (»neofeudalizacija« družbe), zaradi katerega se neenakost dramatično povečuje. Najbolj premožni imajo po ugotovitvah novinarjev Spiegla na voljo celo vojsko lobistov, donirajo političnim strankam, so omreženi in povezani z najvplivnejšimi ljudmi na svetu. Skupaj tvorijo globalno velesilo, ki ne potrebuje orožja, da uveljavlja svoje interese (Bartz in drugi, 2022). Maloštevilna elita si ne grabi le vse več premoženja, temveč si z vsemi sredstvi prizadeva, da bi od tega plačala čim manj davkov. Elon Musk je med letoma 2014 in 2018 plačal le 3,3 % davkov, Jeff Bezos pa 0,9 % in Warren Buffett celo borih 0,1 %. Na drugi strani pa zaposleni v ZDA plačujejo po 22–33 % dohodnine. Vlade premožnega dela Evrope, Azije in Amerik so desetletja zniževale obdavčitve podjetij, ukinjale davek na premoženje in kapital ter bogataše z različnimi davčnimi ugodnostmi poskušale privabiti na svoje ozemlje (Bartz in drugi, 2022).

Politologinja Susan George (2014, 9) je izpostavila dejansko cinično ugotovitev Warrena Buffeta (enega najbogatejših prebivalcev planeta), da na planetu divja razredna vojna, v kateri njegov razred bogatih – zmaguje. V prvih desetletjih 21. stoletja so se brutalno razgalile posledice globalno zmagujočega in prevladujočega elitističnega neoliberalnega družbenega modela:

- občutna prevlada individualizma, tekmovalnosti, vladavine kapitala in močnejših nad razsvetljenskimi vrednotami družbene solidarnosti, človekovih temeljnih pravic, soodgovornosti in demokracije;
- razkroj države blaginje in doseganje kritične neenakosti, pospešeno bogatenje oholega in brezčutnega najbolj premožnega »1 %« in visok delež skrajno revnih v prenatrpanem svetu;

- upadanje deleža novoustvarjene vrednosti za delavce (»konkurenčna sposobnost« in »fleksibilnost« delovne sile) na račun povečevanja deleža lastnikov kapitala;
- privatizacija naravnih virov in javnih storitev;
- veliki pritiski kapitalističnega gospodarstva (kot v preteklosti tudi takratnih socialističnih gospodarstev) na izkoriščanje narave in ljudi.

Poslabšanje razmer v okolju in družbi po mnenju papeža Frančiška (2015, 27, 28) najbolj prizadene najšibkeje, najrevnejše na planetu. V razprave o okolju je zato po njegovi sodbi treba vključiti pravičnost, da bomo poslušali tako krik Zemlje kot krik revežev. Nasprotuje sedanjemu modelu delitve, pri katerem si manjšina jemlje pravico trošiti v mejah, ki jih ni mogoče posplošiti, ker planet ne bi prenesel odpadkov tolikšne porabe (Papež Frančišek, 2015, 29).

Medtem ko se množice ljudi po svetu vsakodnevno soočajo s problemi eksistence in onesnaževanja okolja, ugotavlja Robyn Eckersley (2019, 24), privilegiranim družbenim razredom kljub temu uspeva ohranjati okoljsko ter socialno nepravilnost. Eden od snovalcev modela demokratičnega socializma Michael Lebowitz (2014b, 5) poudarja, da kapitalizem ne zagotavlja človekovega razvoja, saj ni usmerjen k solidarnosti, družbeni odgovornosti in skrbi za druge. Z logiko kapitala vzpostavlja družbo, v kateri so vse človeške vrednote podrejene iskanju profitov, *kapital pa ob tem uničuje osnovna vira bogastva – človeška bitja in naravo*. Logika tržne menjave se po mnenju Zdravka Kobeta (2016) širi na področja, ki jih je prej zasedalo politično delovanje, država pa vedno bolj postaja dekla gospodarstva. Rudi Rizman (2014a, 66) sodi, da smo bili v času finančne krize leta 2008 priče celo perverzni, torej obrnjeni sliki razrednega boja, saj se bogati s socializacijo svojih izgub in dolgov opirajo na »socializem«, revnim pa ostaja na voljo le surovi kapitalizem.

Planet je že sredi druge polovice 20. stoletja postal premajhen in pretesen za trajno naraščajočo kapitalistično ter realsocialistično proizvodnjo in potrošnjo rastočega svetovnega prebivalstva. Okoljski pritiski na prebivalca v nekdanjih državah realnega socializma so bili bistveno večji kot v razvitih kapitalističnih državah, ustvarjena dodana vrednost in splošna stopnja materialne blaginje pa je močno zaostala za kapitalističnimi državami. Model trajne rasti je zgolj v drugi polovici 20. stoletja s stalno tendenco povečevanja materialne proizvodnje in potrošnje na prebivalca prispeval polovični delež k 4–6-kratnemu povečanju porabe naravnih virov in obremenjevanju planetarnega okolja v pičlega pol stoletja. Drugo polovico povečanja pa je prispevala rast svetovnega prebivalstva. Zgolj v obdobju 1981–2005 se je svetovno gospodarstvo podvojilo, hkrati pa je bilo 60 % vseh ekosistemov degradiranih ali prekomerno izkoriščanih (Jackson, 2009). Zlasti po finančni krizi leta 2008 se je obenem povečala globalna neenakost, saj se je še bolj učvrstil model t. i. nevključujoče rasti (Hay in drugi, 2019, 3).

Podnebne spremembe kot globalno tvegana visokoentropijska rezultanta sodobnega asimetričnega razmerja med kapitalom (rast) in planetarnim ekosistemom (ravnovesje) empirično dokazujejo, da obstoječi kapitalistični družbeno-ekonomski sistem na prostorsko in samočistilno omejenem planetu ni vzpostavil samoomejitvenega razmerja. Čeprav je dejstvo, da je v obdobju kapitalizma prišlo do bistvenega povečanja materialnega blagostanja prebivalcev, je razmerje med kapitalom in delom izrazito nesorazmerno v korist kapitala. Geografske, premoženjske in dohodkovne razlike so groteskne in izjemno nepravilne, skoraj milijarda ljudi na svetu živi v razmerah absolutne revščine.

Na družbenem polju so temeljni motorji kriz kapitalizma serije različnih tipov neenakosti, ki kapitalizmu spodnašajo »socialno licenco« (Wright in Benson, 2019, 2):

1. dohodkovna neenakost – povečevanje v zadnjih desetletjih, saj kapitalizmu ni uspelo uresničiti obljube o povečevanju življenjskega standarda za vse prebivalce;
2. premoženjska neenakost – izjemno povečanje deleža skupnega premoženja v lasti zgornjega 1 % prebivalstva (podvojitve v Veliki Britaniji in ZDA v zadnjih 40 letih);
3. regionalna neenakost – zgoščevanje bogastva, delovnih mest in komercialne dejavnosti v velikih mestih in porast razkoraka v dohodkih in produktivnosti med regijami;
4. medgeneracijska neenakost – neuspešnost kapitalizma pri uresnitvi obljube, da bo naslednja generacija živela bolje od prejšnje;
5. neenakost glede priložnosti – družbeni razredi, izobrazba, etničnost in spol so velike ovire do boljšega delovnega mesta;
6. neenakost glede političnega zastopanja – izguba zaupanja v kapitalizem kot posledica izgube zaupanja v tradicionalno politiko (večina prebivalstva ne zaupa politikom), kar med drugim kaže porast populizma;
7. neenakost zaposlenih – visoke plače v finančnem in tehnološkem sektorju in hkrati porast prekarnih delavcev;
8. neenakost v obnašanju, vedenju – povečanje napetosti med podjetništvom in družbo zaradi dobička za vsako ceno ter s tem povezane negativne spremembe odnosa vodilnih v podjetjih do zaposlenih, kupcev itn.;
9. neenakost v moči – rast tržne moči velikih podjetij, ki so okrepila vzvode vpliva, omrtvila tekmovalnost in povečala monopolistično delovanje;
10. neenakost v odgovornosti – »veliki biznis« daje vtis, da zanj ne veljajo enaka pravila, obenem pa vlade prepogosto omogočajo neenake pogoje za podjetja, v korist finančno vplivnih velikih podjetij.

K oblikam mavrice neenakosti je razen spolne neenakosti treba dodati tudi diskriminacijo zaradi lezbične, gejevske in drugih oblik spolne identitete (LGBTIQ), ki nima mesta v družbi spoštovanja različnosti, spoštovanja človekovih pravic (Die Grünen – Bundestagswahlprogramm, 2021, 192).

Kapitalizem očitno ne more obstajati brez izkoriščanja delavcev, zaposlenih, pa tudi ne brez izkoriščanja narave, okolja. Po mnenju direktorja naravovarstvene organizacije WWF človeštvo potrebuje najbolj temeljit civilizacijski kulturološki in vedenjski preobrat v celotni zgodovini: razdvojitve človekovega in gospodarskega razvoja (napredka) na eni strani in ekološke degradacije na drugi strani. Obenem pa smo, če gledamo optimistično, končno priče negotovim znakom, da smo morda le storili prve, sicer zelo šibke korake v smeri ekološko trajnostne prihodnosti v zelo tveganem obdobju antropocena, v katerem je človeška vrsta postala glavna preoblikovalka planeta (Living Planet Report, 2016). Pandemija covid-19 je leta 2020 in 2021 dodatno in smrtonosno opozorila, da ima krčenje naravnih habitatov tudi zdravstvene meje, saj v razmerah visoke gostote prebivalstva in kolonizacije človeške vrste postajajo neposredni stiki z drugimi zemeljskimi vrstami kot nosilkami virusov in bakterij vse pogostejši ter s tem vse bolj zdravstveno tvegani.

Z vidika nosilnosti planeta je enostavno nepredstavljivo, da bi se v prvi polovici 21. stoletja ponovil razvojno-okoljski kapitalistični (in realsocialistični) vzorec stalne količinske gospodarske rasti druge polovice 20. stoletja. Mann (2013) sodi, da bo huda okoljska škoda ogrozila preživetje nekaterih držav že v letih 2030–2050. Okoljski znanstveniki trenutno menijo, da se bodo najhujše okoljske katastrofe začele na Kitajskem, v Južni Aziji in Afriki (Wallerstein in drugi, 2013b, 213).

Tudi Svetovni gospodarski forum v Davosu ima po mnenju McMurtryja (2016) zaprte, slepe oči, saj ne želi videti, da bogati pravzaprav jedo revne in celoten planet. Nekaj deset najbogatejših ima toliko premoženja kot revna polovica svetovnega prebivalstva. Hkrati je revna polovica svetovnega prebivalstva v zadnjih petih letih izgubila skoraj polovico premoženja, najbogatejši pa so zlasti na njihov račun postali še bistveno bolj bogati, kar seveda postavlja pod vprašaj govoričenje o uspešni globalizaciji in dogmi »več bogastva za vse«, »več svobode in napredka za vse« (McMurtry, 2016). Politika »varčevanja«, krčenje države blaginje, izboljšanje konkurenčnosti, t. i. fleksibilni trg dela so ključni vzvodi siromašenja že tako revne polovice človeštva in hkratne pospešene akumulacije kapitala in premoženja peščice najbogatejših (podvojitev premoženja v zadnjih petih letih). *Najbogatejši prebivalci sveta so hkrati največji porabniki naravnih virov in nadpovprečno obremenjujejo planetarno okolje. Tako je v letu 2019 prebivalec iz zgornjega 1 % najbogatejših (78 milijonov) v povprečju letno »pridelal« 146 ton izpustov ekvivalentov CO₂, zgolj 1 % najbogatejših pa je odgovoren za več kot 20 % svetovnih izpustov toplogrednih plinov. Na drugi strani svetovne premoženjske in dohodkovne lestvice je leta 2019 revnejša polovica človeštva (3,9 milijarde) prispevala v povprečju 1,4 tone izpustov ekvivalentov CO₂, oziroma za 100-krat manj kot prebivalec iz skupine 1 % najbogatejših Zemljanov, revnejša polovica svetovnega prebivalstva pa je odgovorna le za 9 % svetovnih izpustov toplogrednih plinov* (Human Development Report, 2020, 250). Vsekakor pomemben razlog več, tokrat okoljsko-podnebni – za demokratično določitev zgornje meje premoženja.

Schumpeter (2010, 36) je že pred drugo svetovno vojno opozoril na evolucijsko, izjemno dinamično naravo kapitalizma, na njegov proces t. i. ustvarjalnega uničevanja, njegove sposobnosti ustvarjanja novih potrošniških dobrin, novih metod produkcije in prevoza, novih trgov, novih oblik industrijske organizacije, ki jih ustvarja kapitalistično podjetje. Krašovec (2010, 173) navaja, da koncept ustvarjalnega uničevanja kot proces hkrati povzroča tudi krize, depresije in naraščanje brezposelnosti zaradi ukinjanja starih tehnologij, blaga in metod. Odločilna tako ni več konkurenca, temveč tehnološka in druga inovacija ter dobra ekonomska politika. Velja torej poudariti, da je prav s svojo »ustvarjalno uničevalnostjo« kapitalizem hkrati vir ekonomske neenakosti in propadanja okolja. Krašovec (2010, 176) upravičeno poudarja, da dvig materialnega blagostanja za polno emancipacijo človeštva še vedno ni dovolj, saj produkcijski način ostaja izkoriščevalski (glede delitve presežne vrednosti) in odtujen. Nadzor nad produkcijskim procesom pa ostaja bodisi v rokah zasebnih lastnikov ali pa tehnokratskih menedžerjev, kar je z delavskega zornega kota pravzaprav nepomembno.

Destruktivna neenakost je po mnenju Mastnaka (2011, 193) rezultat svobodnega trga, ki je čedalje bolj osvobojen vseh meja, podivjane privatizacije ter razgradnje in grabeža javnega sektorja, javnih sredstev, javnih dobrin in bogastva, javnega, skupnega dobra. V imenu zasebne lastnine, zasebne pobude in podjetništva, ki naj bi edina prinašala in zagotavljala gospodarsko rast in blaginjo, je država izrinjena na obrobje. Skupaj s siceršnjo politiko je zmanjšana na orodje in oporo privatizacije, za servisiranje zasebnih poslovnih interesov ter pokrivanje izgub, za socializirano reševanje polomij velikih privatnih »igralcev«. Privatizacija je po mnenju Mastnaka (2011, 193) postala verska predstava, gre za absolutizacijo, kult privatizacije, čaščenje zasebnega sektorja, pravzaprav za fetiš nenehne gospodarske rasti in malikovanje bogastva. Če se privatizacija polasti vseh socialnih dobrin in storitev ter bogastva, ki je skupno dobro, pa dejansko zlasti dolgoročno naredi več škode kot koristi.

Preoblečeni antropocentrizem po mnenju papeža Frančiška (2015, 64) še naprej spodkopava vsakršno omembo skupnega in vsak poskus krepitve socialnih vezi. Papež Frančišek (2015, 30) svari, da dostop do lastništva npr. na revnem Jugu »prepoveduje strukturno perverzni sistem trgovinskih odnosov in lastnine«. Predlaga tudi, da se nujno vzpostavijo zakonski okviri, ki bodo vsebovali nedotakljive omejitve in zagotavljali zavarovanje ekosistemov, preden bodo novi oblastniki, ki izhajajo iz vrst tehnno-ekonomskih paradigem, uničili ne le politiko, temveč tudi svobodo in pravičnost (Papež Frančišek, 2015, 31).

Sedanja kapitalistična praksa po mnenju Samary (2017, 126) kaže, da tudi nobena naravna dobrina, noben produkt in celo nobeno človeško bitje ali del človeškega bitja sam po sebi ni varen pred grožnjami individualnega plenilskega prisvajanja s kapitalističnim »patentiranjem«. Pozivi k večji »konkurenčnosti« dejansko pomenijo znižanje mezd, izžemanje socialnih rezerv prebivalstva, degradacijo okolja in kleščanje ali privatizacijsko prilaščanje preostalih javnih, skupnih dobrin. Na državo se svet bogatih, svet velekapitala

in finančnih trgov spomni le takrat, ko so ogroženi njegovi dobički, takrat pa zahteva posredovanje države in vsesplošno socializacijo njegovih napačnih poslovnih odločitev. Po mnenju Tineta Hribarja (1991, 223) je na drugi strani komunistična ideologija postavila revolucionarno nasilje za vrhovno načelo, vendar ugotavlja, da so tudi družbe parlamentarne demokracije zabredle v nasilje, ne toliko v nasilje nad človekom kot v nasilje nad naravo. Hribar (1990) je že zelo zgodaj opozoril na nevarnost, da lahko tudi v 21. stoletju ekonomija brez izhajanja iz smisla biti in brez ekologije postmodernega etosa in kulture (torej brez vrednostne orientacije) ostane v nevarnih okvirih 20. stoletja. Ekologija torej ne sme biti samo ultramodernistični podaljšek ekonomije, učinkovitejši način razpolaganja z naravnimi, družbenimi in človeškimi viri (Hribar, 1990, 546).

Kapitalizem je z modelom rasti in prekomernimi pritiski na okolje, s tržnimi in drugimi mehanizmi gospodarsko in inovacijsko tehnološko večjemu delu prebivalcev omogočil višji materialni standard in daljše življenje. Vendar je na drugi strani stopnjeval pritiske na okolje, krepil družbeno neenakost in po padcu berlinskega zidu v primežu globalnega tržnega tekmovanja krepko oklestil državo blaginje (model socialne države). Politična prevlada interesov kapitala pa obenem vztrajno razjeda model volilne parlamentarne demokracije kapitalizma, zmanjšuje ekonomsko moč nižjega in srednjega sloja, spodrina že tako omejene vzvode neposredne in sodelovalne demokracije, vladavino ljudstva torej v praksi vse bolj potiska na obdobje odločanja.

Okoljske, ekonomske, družbene, politične in druge reformne politike kapitalizma so temeljno omejene z logiko in interesi kapitala, zato se ne iščejo sveže, radikalne rešitve, ki bi seveda nosilce kapitala ekonomsko in politično ogrozile. Izjemno prilagodljivi kapitalizem se pred potrebnimi temeljnimi družbeno-okoljskimi spremembami v razredni in podobni stiski brani s številnimi, v veliki meri zgolj kozmetičnimi socialnimi popravki in izboljšavami, s kupovanjem razrednega, socialnega miru in ohranjanjem okoljsko destruktivnega gospodarskega sistema ter tektonske, naraščajoče ekonomske, družbene neenakosti.

Ali smo resnično na koncu zgodovine, brez realnih ekosistemsko-družbenih alternativ? Živimo v večrazsežnostnem svetu, v katerem vzporedno potekajo številni, tudi nasprotujoči si globalni procesi, zato je prihodnost človeštva realno nenapovedljiva. Toda obenem velja, da nisi nič kaj moder, če si zamišljaš prihodnost samo kot linearno nadaljevanje sedanjosti (Mann, 2013, 191). Pritrditi je treba Božidarju Debenjaku (2010, 157), da je pri iskanju civilizacijskih alternativ uvodno potrebna racionalna analiza vseh pozitivnih in negativnih dosežkov kapitalizma, česar vnaprejšnje ideološko odklanjanje kapitalizma dejansko ne omogoča. Zato je pomembna izhodiščna ugotovitev, da je kapitalistični sistem temeljno zgrajen na ideji gospodarske uspešnosti, s tem se pomembno ločuje od prejšnjih družbenih sistemov. Vendar hkrati velja, da je kapitalizem v svoji biti zgrajen na pohlepu, zato ne more obstajati brez izkoriščanja delavcev, zaposlenih, pa tudi ne brez izkoriščanja narave, okolja.

Sodobni globalni neoliberalni kapitalizem je omrtvičil ključne vzvode usmerjanja gospodarskih tokov, saj enostransko teži k doseganju visokih profitnih stopenj z zviševanju stopnje izkoriščanja narave, okolja in ljudi, ne upošteva kratkoročno »nerentabilnih« družbenih potreb sedanjih in prihodnjih generacij, hkrati pa z linearno zasnovano gospodarstva brezobzirno uničuje ekosistemske osnove drugih zemeljskih vrst. Lastno delovanje kapitalizem zagotavlja na tri načine: z izčrpavanjem ekosistemov, z vse bolj neenako porazdelitvijo bogastva znotraj posameznih držav in na globalni prostorski, geografski ravni. Tako je po mnenju pisca kljub nekaterim pozitivnim civilizacijskim dosežkom kapitalizem izgubil družbeno legitimnost, saj njegovo nadaljnje delovanje ne bo prineslo primerne ravni blagostanja, varne in ustvarjalne zaposlitve, manj neenake delitve dohodkov, večje sreče in zadovoljstva za večino ljudi. Hkrati pa s slepo vero v trajnost (količinske) gospodarske rasti kot praktično edinega odgovora na brezposelnost nepovratno spodjeda biološko osnovo prihodnjim rodovom in drugim vrstam.

Znanstvenica in pisateljica, raziskovalka kvantne fizike Danah Zohar (2017) je prepričana, da poslovni svet oziroma kapitalizem dejansko potrebuje revolucijo, saj kot sistem več ne deluje, razdvaja namreč planet in družbo. Način mišljenja, ki ga zanima le še profit, po njenem mnenju več ne more delovati. Po njeni sodbi kapitalizem ni trajnostno usmerjen, je pošast, ki žre samo sebe. Hkrati je v krizi obstoječi sistem predstavniške parlamentarne demokracije, saj izvoljeni politični predstavniki dejansko več ne sprejemajo temeljnih odločitev v korist družbe, obenem pa politični voditelji ne delujejo sočutno, navdihujoče. Ljudske množice, ki več ne razmišljajo s svojo glavo, pa ob soočenju s krizo vodijo čustva, zato pogosto nasedajo populističnim mnenjskim in drugim voditeljem.

Čeprav filozof Marko Uršič (2015) odklanja t. i. znanstveni komunizem in politične programe ukinjanja privatne lastnine opredeljuje kot eno najhujših bolezni našega časa, zaskrbljeno izpostavlja odsotnost vsakršne pozitivne utopije, v katero bi lahko verjeli in se ne bi že vnaprej bali, da se bo sprevrgla v družbeno katastrofo. Življenja v razredni družbi, v kapitalizmu ljudje ne bi smeli doživljati kot povsem naravno in samoumevno ureditev (Štefančič, 2014, 88). Ali bo človeštvo res dopustilo, da bi bila naša prihodnost zgolj pogorišče kapitalizma, se upravičeno vprašuje Rastko Močnik (2006, 142). Kapitalizem na osnovi ekonomske in politične moči najbogatejše »elite« zavestno in sistemsko ustvarja neprestani občutek strahu, ogroženosti in negotovosti za jutrišnji dan. Tako nas perverzno ohranja v »prostovoljni« sužnosti, želi zadušiti vsak upor, pravzaprav že vsak razmislek za spremembo, za okoljsko-družbeni preokret, ki bi z demokratičnimi političnimi dejanji pometel z nezasluženi privilegiji najbogatejših.

Celo v OECD, ki je še po finančni krizi leta 2008 zagovarjal in spodbujal trde, varčevalne neoliberalne državne mehanizme in ukrepe, se tudi pod vtisom zlasti začetne pandemične nemoči tudi bogatih držav pojavljajo posamični glasovi o potrebnosti »paradigmatičnega preloma«, ki naj bi v določenih segmentih končno le segel onkraj

obzorij rasti in oblikoval nove ekonomske, okoljske in socialne politike – vendar znotraj krepko reformiranega kapitalizma (*Beyond Growth ...*, 2020). OECD je namreč podprl interdisciplinarno raziskavo, ki je pod vtisom finančne, podnebne in pandemične krize predlagala določen odmik od neoliberalne ekonomije, od nekaterih dominantnih pristopov ekonomske politike OECD, ki so jo države članice izvajale več kot 40 let (*Beyond Growth ...*, 2020, 7). Raziskovalci so za države in politike v državah OECD predlagali drugačne pristope k ekonomski politiki, nov koncept ekonomskega in družbenega napredka z bolj poglobljenim razumevanjem razmerij med rastjo, človekovo blaginjo, zmanjšanjem neenakosti in okoljsko trajnostjo. Za merjenje napredka predlagajo namesto enostranskega BDP skupino kazalnikov, ki merijo večplastno pojmovani ekonomski in družbeni napredek ali nazadovanje.

Nova ekonomska politika OECD naj bi bila namesto ortodoksne ekonomske teorije o prednostnem pomenu gospodarske rasti po predlogu raziskovalk in raziskovalcev interdisciplinarne študije zasnovana na ravnovesnem razmerju ekonomskega in socialnega razvoja ter na naslednjih ključnih ciljih in temeljih (*Beyond Growth ...*, 2020, 8):

1. okoljska trajnostnost – temeljito zmanjšanje izpustov toplogrednih plinov in degradacije okolja, ohranjanje stabilne zdrave ravni ekosistemskih storitev;
2. dvig blagostanja – izboljšanje tako zadovoljstva življenja posameznika kot kakovosti življenja in razmer v celotni družbi;
3. zmanjšanje neenakosti – zmanjšanje prepada v premoženju in dohodkih med revnimi in bogatimi socialnimi skupinami, relativno izboljšanje blagostanja, dohodkov in priložnosti za ranljive skupine in geografske skupnosti;
4. sistemska odpornost – izboljšanje gospodarske zmogljivosti za soočenje s finančnimi, okoljskimi in drugimi šoki.

Sodobna družba 21. stoletja se po mnenju Bregmana (2016, 92) nahaja pred pomembno nalogo, pred izzivom obsežne prerezporeditve na naslednjih družbenih poljih:

- dohodki – temeljni dohodek;
- čas – krajši delovni teden;
- davki – obdavčenje kapitala (tudi rabe naravnih virov, obremenjevanja okolja – opomba pisca) namesto dela, obdavčenje robotov;
- in po mnenju pisca: poraba naravnih virov – radikalno zmanjšanje in omejitve njihove porabe za bogate in okoljsko sprejemljivo povečanje rabe za revnejše.

Človeštvo najkasneje v prvi polovici 21. stoletja zaradi okoljskih, entropijskih, ekonomskih, socialnih in etičnih razlogov potrebuje družbeno-ekološki obrat, sicer mu grozi propad, opozarja Andrej Kirn (2012; 2013). Tom Turk (2022) sodi, da delitev na politično levico in desnico danes bolj kot kdaj prej ni več le nazorsko vprašanje. V sedanjih razmerah se temeljno razlikujeta zlasti pri odnosu do okolja, zlasti do reševanja

podnebne krize. Po mnenju Hussona (2012) mora program družbene preobrazbe izpolnjevati dva pogoja: ponuditi mora celovit in realen sistemski odgovor na glavne družbene probleme in hkrati pokazati, da je odgovor vzdržen, trajnosten. Kako torej demokratično omogočiti polnokrvni razvoj vsakega posameznika, dostojno raven blaginje sedanjih in prihodnjih generacij brez preseganja nosilnosti okolja in zmanjševanja ekosistemskih storitev (vključno z ohranjanjem zemeljskih vrst) ter hkrati bistveno zmanjšati družbeno, ekonomsko in geografsko neenakost?

7.2 Ekosistemska, ekohumanistična družbena ureditev – optimalni odgovor za 21. stoletje

»Vsa problematičnost moderne družabne reforme je vprav v tem, kako in v koliki meri vso to svobodo omejiti ter s tem vse življenje in ravnanje ljudi podrediti družabnim potrebam in koristim.«
Andrej Gosar, 1933

Človeštvo je na trojnem civilizacijskem križpotju oziroma razpotju (Baer, 2016, 26):

1. nadaljevanje razvoja po dosedanjih tirnicah sodobnega kapitalizma;
2. prehod k eni od različic ozelenjenega kapitalizma, s pričakovano večjo podporo volivcev levo od politične sredine;
3. vizija ekosocializma (in po mnenju pisca tudi ekosolidarizma), ki naj bi sčasoma zaradi potrebe postajala vse močnejša in očitno vse bolj sprejemljiva za človeštvo.

Vendar pisec previdno dodaja, da ni prav nobene garancije, da se ne bo uveljavil četrti scenarij kot militantna inačica še bolj izostrenega neoliberalnega kapitalizma, ki bo s finančno, zlasti pa tehnološko okrepljeno vojaško silo želela ohranjati nadzor nad eksistenčno in tehnološko pomembnimi naravnimi viri in trgovinskimi potmi, s poglobljanjem meddržavnih, ekoloških in socialnih protislovij, z nadaljnjim zaostrovanjem razrednih nasprotij in graditvijo zidov med »nami« in »onimi« (npr. migranti, pripadniki drugih etničnih skupnosti in ver). Nekateri zaskrbljujoči znaki geopolitičnih trendov npr. v ZDA (politika nekdanjega predsednika Trumpa) in Rusiji (politika predsednika Putina in njegovih izjemno bogatih režimskih oligarhov), negotovost glede prihodnjega geopolitičnega ravnanja vse močnejše Kitajske kažejo, da tudi uveljavitve četrtega scenarija ni možno vnaprej izključiti. Novinar Ervin Hladnik Milharčič (2021a) ugotavlja, da je tudi novi predsednik ZDA Joe Biden takoj po izvolitvi ukazal bombardiranje Iraka, »normalnost« hladne vojne se torej nadaljuje. Tudi po mnenju pisca pa je treba slediti upanju Hessla (2011, 39), da bosta 21. stoletje zaznamovala nenasilje in sprava različnih kultur, seveda pa se prepotrebno prebujenje in temu primerna dejanja ne bodo zgodila sama po sebi ...

Sit Tsui in Lau Kin Chi (2022) sodita, da se Kitajska razvija v pozitivni smeri k t. i. ekološkemu komunizmu, poudarjata nekatere razvojno in hkrati okoljsko uspešne državne akcije in načrte. Vendar pisec močno dvomi v civilizacijski potencial enopartijskega ekološkega komunizma, saj se na Kitajskem hkrati premoženjske in dohodkovne razlike dramatično povečujejo, splošni okoljski pritiski pa naraščajo. Po mnenju Wallersteina (2013, 42) je verjetna alternativa kapitalističnemu sistemu družbeni sistem, ki je razmeroma demokratičen in dokaj egalitaren, simbolično ga preprosto poimenuje »duh Porto Alegreja«. Dejansko se bomo morali odločiti, ali hočemo nadaljevanje zgodovinskega sistema s prevlado privilegijev manjšine in trajno materialno, ekonomsko neenakostjo, minimizirano demokratičnostjo in ekosistemsko uničevalnostjo ali pa bomo tvegali v nasprotni smeri in med drugim kot eno od novih temeljnih človekovih pravic opredelili in uresničevali materialno enakost sedanjih, pa tudi prihodnjih rodov, torej znotraj- in medgeneracijsko materialno enakost. *Poimenovanje nove, trajnostno in solidarnostno zasnovane družbene ureditve in njenih inačic seveda ni ključnega pomena, pojavlja se več možnih imen, od komunitarizma, ekosolidarizma, družbe odrasti, ekohumanizma, ekosocializma itn.*

Eckersley (2019, 330) realistično opozarja, da je bilo za pojav evropske socialne države potrebnih več kot 50 let. To je za vse tiste, ki jih je prepričala ideja zelene demokratične države, pomembna lekcija. Boj za demokratično ekodržavo bo torej dolgotrajen in konflikten, v njem se bo zeleno gibanje (v širokem pojmovanju) seveda soočalo s težavnimi alternativami in je brez jamstev za uspeh. Zelena demokratična država lahko postane realna možnost v primeru, če bodo mnogovrstna zelena in druga gibanja sposobna z »močno volilno roko« na vladnih in strankarskih nivojih vplivati na konvencionalno politično oblast in jo – nazadnje zavzeti (Eckersley, 2019, 330). Tudi Zoran Kus (2021) poudarja, da bo za reševanje kriz treba znova inovativno in trajnostno osmisliti zmogljivosti in glavno vlogo države. Namesto da bi sledil poti v trajnostni razvoj, je kapitalizem, predvsem v zadnjih 30 letih, zgradil gospodarstva, ki so napihnila špekulativne balončke, še bolj obogatil že tako neizmerno bogat 1 % ljudi na svetu ter nepovratno uničeval planet in njegove ključne naravne sisteme.

Dejansko je ključno vprašanje, ali je kapitalizem sploh mogoče izboljšati, ga narediti bolj humanega, hkrati pa znosnega tudi za naravo. Ali pa ga je mogoče »popraviti« samo tako, da se odpravi? Po mnenju novinarja Janka Lorencija (2018a) se odgovor zaradi notranje logike kapitalizma nagiba k njegovi odpravi. Morda bi bilo mogoče kapitalizem deloma zmehčati, npr. zmanjšati neenakost, kar se je v obdobju socialne države 20. stoletja že delno zgodilo. Ampak nepopravljivost se kaže tudi v zgodovinskem dejstvu, da se je družbena moč od politike vztrajno selila h kapitalu, zato je vse bolj na udaru skupno dobro (tudi okolje), dostopnost do javnih storitev, kar je odločilno za dostojno in spodobno življenje »navadnih« ljudi. Bogastvo in vpliv sta vse bolj v rokah maloštevilnih ljudi (»elit«), tudi tukaj samoomejevanje seveda ne deluje. Nepopravljiv se zdi kapitalizem

tudi glede vprašanja rasti, ki mu je imanentna, vendar hkrati tesno povezana z njegovo nesposobnostjo za (samo)omejevanje rasti, tako proizvodnje kot potrošnje, pritiskov na okolje. Težava je tudi v tem, da bi kljub blaženju ostal dominanten in se zaradi svoje notranje logike (dobiček, nenehna rast) slej ko prej znova povampiril (Lorenci, 2018a).

Opozoriti velja na naslednjo misel Galimbertija (2015, 386): »Pospešen tehnološki razvoj ne dopušča, da bi preobrazbo prepustili tisočletnim ciklom antropoloških mutacij. Nujno je, da politika prevzame svojo (morda zadnjo) nalogo, predno ji tehnika odvzame vso veljavo in jo iztisne iz zgodovine: vzpostavitev *svetovne skupnosti*. Vendar pa se zdi takšna utrditev še svetlobna leta daleč.« Slavoj Žižek (2017, 37) opozarja, da je treba v današnjih razmerah, ko je orožje za množično uničevanje vsem dosegljivo, nujno preprečiti divjo spontanost družbenih sprememb, redefinirati nacionalno suverenost in iznajti nove ravni globalnega sodelovanja, npr. pri izzivih pričakovanih in obsežnih verjetno tudi medcelinskih selitev zaradi podnebnih sprememb.

Smo torej resnično prišli »do konca življenja in začetka preživetja«, kot je že leta 1894 preroško napovedal indijanski poglavar Seattle? Stephane Hessel (2011) opozarja, da je svet po malem že začel drseti s tečajev. Vzpostavlja se stalno krizno stanje sodobnega sveta, ki se najbolj jasno kaže v velikanskem in vse večjem prepadu med revnimi in bogatimi, različni ravni človekovih pravic po svetu in nezdravem stanju našega planeta. Opozarja, da je skrajni čas za etiko, pravičnost in trajnostno ravnovesje, zato odločno poziva k takojšnjemu nenasilnemu upor (»Dvignite se!«), kot poti k prepotrebni civilizacijskim spremembam. Najslabši možni odgovor je – brezbriznost (Hessel, 2011, 31) in slepa vera, da bodo privilegirani kar sami po sebi privilegije predali. Drži sicer, da je svet nepopoln in bo žal vselej porajal določene krivice, ampak lahko ga sami naredimo bistveno bolj pravičnega in bolj varnega ...

Dejansko smo po mnenju sociologa Immanuela Wallersteina (1999, 32) že v času prehoda iz obstoječega kapitalističnega svetovnega sistema (sodi, da naj bi trajal do srede 21. stoletja), ne vemo pa, ali bodo spremembe na boljše ali na slabše. V vsakem primeru je jasno, da sedanji družbeni sistem kot tak ne more preživeti, izid pa je nepredvidljiv. Ampak svet npr. leta 2050 bo tak, kakršnega bomo naredili, opozarja Wallerstein (1999, 54). Milan Popović (1999) podčrta, da Wallerstein izrecno svari, da je moderni svetovni sistem daleč od ravnovesja, kar seveda še dodatno otežuje iskanje najbolj verjetnih globaliziranih alternativ prihodnje podobe sveta. Wallerstein (1999, 12) verjame v možnosti utopistik kot novih zgodovinskih možnosti za 21. stoletje – po nenasilni, ne pa po revolucionarni poti. Izrecno poudarja, da se revolucije vseh vrst izrodijo, tako iz zunanjih kot iz notranjih razlogov, revolucije začenejo jesti svoje otroke, s čimer začenejajo zgubljeni večino podpore ljudi. V vsakem primeru pa velja zaskrbljena ugotovitev Aste Vrečko (2018, 239): živimo v družbenem sistemu, katerega osnovni gradnik in pogoj za njegov obstoj je naraščajoča neenakost. Družbo, ki ima napačno postavljen cilj in negativne učinke na življenje ljudi in drugih prebivalcev planeta, katastrofične učinke

na okolje, je treba korenito spremeniti – v samem ustroju. In uporabne alternative že obstajajo, ena od njih je tudi po njenem mnenju gibanje, projekt odrasti.

Nova, ekosistemska, ekohumanistična družbena ureditev kot alternativa kapitalizmu bo morala razen radikalnega zmanjšanja ekonomsko-socialne neenakosti ključno pozornost nameniti še dvema največjima grožnjama človekovemu preživetju, vojni in uničevanju okolja. V prihodnosti bosta obe grožnji po mnenju Eagletona (2013, 160) najbrž čedalje bolj medsebojno povezani, saj lahko boji za omejene naravne vire preraščejo v oborožene spopade. Ne le brutalna stalinistična in maoistična inačica t. i. komunizma kot izrojene tradicionalne marksistične diktature proletariata, tudi kapitalizem se je v svoji dolgi zgodovini vztrajno vsakokratno »kalil« z obsežnim nasiljem, krvjo in solzami. A hkrati človekovemu napredku in blagostanju, tehnološkemu razvoju, večjemu spoštovanju človekovih pravic in določeni stopnji demokracije prinesel tudi pozitivne rezultate.

Zdravje našega planeta je najpomembnejši, temeljni posamični dejavnik kakovosti življenja vseh nas (Klein, 2019, 266). Za človeštvo je z vidika doseganja zadovoljive stopnje blaginje izjemno pomembna naslednja dobra novica: humana družba je danes že dovolj materialno bogata in tehnološko razvita, da bi lahko omogočila »dobro življenje« (*buen vivir*) 8 milijardam ljudi v okviru nosilnosti okolja (Liegey in drugi, 2015). Torej je resnično možna odpoved tradicionalnemu konceptu trajne količinske gospodarske rasti kot temeljnega mehanizma dviga materialne blaginje in koncepta socialne varnosti.

Za doseganje ciljev globalne ekološke civilizacije 21. stoletja so po mnenju Schwarzmanna (2020, 44) temeljne naslednje zahteve:

1. demilitarizacija, saj so letni svetovni vojaški stroški v višini okoli 2000 milijard dolarjev;
2. popolna »solarizacija« globalne energetske infrastrukture (sedanji 85-% delež fosilnih goriv);
3. prehod k ekološkemu kmetijstvu, agroekologiji in permakulturi.

Ekosistemski gradniki trajnostne sonaravne in medgeneracijsko pravične energije za prvo polovico 21. stoletja so:

1. uveljavitev materialno zmernega načina življenja in modela odrasti namesto tradicionalnega modela trajne rasti;
2. učinkovitejša in manjša raba energije (»dovolj« namesto »vedno več« – »negavarna« energetika);
3. opustitev rabe zgoščene energije, torej neobnovljivih zalog fosilnih goriv in urana (jedrska energija);
4. pretehtana in večja raba razpršenih OVE, shranjevanje energije ter posodobitev energetske omrežij.

Temeljna naloga človeštva je v razmerah globalnega miru zagotavljanje zmerne, človeka vredne kakovosti življenja, blagostanja, torej odprava absolutne in relativne revščine znotraj ekosistemskih omejitev (zmožljivosti). Za 21. stoletje je sramotno, da skoraj milijarda ljudi na svetu živi v razmerah absolutne revščine. Z vidika univerzalnega zagotavljanja socialne varnosti je pravzaprav nepomembno, kako se novi socialni dogovor, ključni socialni mehanizem imenuje: socialni dohodek, brezpogojna podpora za neodvisnost (demokratsko določena brezplačna količina npr. vode, energije, denarja na prebivalca), univerzalni temeljni denarni in/ali nedenarni dohodek, državljanski dohodek ... Vendar novi model socialne družbe, novi pakt socialnih pravic mora biti zasnovan tudi na zavračanju predpostavke, da lahko vsak neskončno porablja in akumulira vire nad svojimi osnovnimi materialnimi potrebami. V tem primeru morata namreč v imenu neomejene tržne svobode proizvodnja in potrošnja neprestano količinsko rasti, saj le širjenje, rast vsem omogoča, da brez meja povečujejo materialni standard.

Rešitev je v takojšnjem prestrukturiranju svetovnega gospodarstva, ki bi se moralo usmeriti iz energetske potratne industrije v okolju prijazno in lokalno »zeleno« gospodarstvo (npr. krajše poti surovin, materialov in dnevnih migracij zaposlenih). Preiti bi morali z globalne na lokalno ekonomijo, v kateri bi bil dan večji poudarek na energetske, surovinsko in prehransko krajevno samooskrbo (Kako izkoristiti potencial ..., 2020, 22).

Predpogoj za začetek globinskih družbenoekonomskih sprememb je nov ekohumanistični vrednotni kompas skupnosti in posameznika, torej temeljita sprememba pomena in hierarhije vrednot. Ekosistemska, ekohumanistična družbena ureditev postavlja v ospredje vrednotna načela sonaravnosti in s tem povezane materialne zmernosti, preprostosti in zadostnosti (dovolj namesto vedno več), kulture miru in nenasilja, solidarnosti in socialne ter medgeneracijske pravičnosti. Načelo sonaravnosti poudarja nujnost ohranjanja ekosistemskih storitev in s tem povezanega omejenega materialnega delovanja celotne družbe, gospodarstva znotraj nosilnosti okolja. To pomeni, da je treba prekiniti z modelom trajne rasti in zaradi zmanjšanja snovno-energetskih tokov omejiti količino primarnih naravnih virov za proizvodnjo, uporabo in odlaganje ter odločno povečati snovno ter energetske učinkovitost. Najprej bo treba določiti globalno sprejemljivo zgornjo mejo izpustov v ozračje in rabe ekosistemov (Kallis, 2018, 132). »Dovoljene« količine naravnih virov naj bi se v drugi fazi med prebivalce razdelile pravično in nepristransko, npr. z veliko bolj progresivnim obdavčenjem rabe virov in uporabo zbranega denarja za plačilo temeljnega dohodka oziroma določene količine brezplačnih dobrin in storitev. Na globalni ravni je tako neobhodna zgornja »dovoljena« količina izpustov toplogrednih plinov, prepoved velikih okoljsko spornih projektov z vidika zaščite biotske raznovrstnosti itn (Kallis, 2018, 132).

Zagovornika ekosocializma Alejandro Pedregal in Juan Bordera (2022) navajata prepričanje Nobelovega nagrajenca Giorgia Parisija, da je rast BDP nezdržljiva z bitko s podnebnimi spremembami. Poudarjata, da zgolj načrtno zmanjšanje porabe energije in

naravnih virov omogoča gospodarstvu, da vzpostavi ravnovesje z živim planetom v smeri hkratnega zmanjšanja neenakosti in izboljšanja človekovega blagostanja. Če rast ostane osrednje merilo (ne)uspešnosti gospodarstva, potem bo to mogoče na račun ogrožanja podnebne stabilnosti v več stoletjih, če ne celo v tisočletju, tudi v primeru, da se nemudoma prenehajo izpusti TGP. Brez radikalnega zmanjšanja porabe energije (planski koncept odrasti, najprej in radikalno v bogatih državah) ne bodo trajno uspešne še tako dobre visokotehnološke rešitve, potrebna zelo obsežna raba OVE pa bo povzročila velike negativne posege v prostor in okolje (Pedregal in Bordera, 2022).

Tom Turk (2022) opozarja, da je zeleni prehod in uspešen spopad npr. s podnebno krizo možen le z uvedbo novega družbeno-ekonomskega sistema in odrekanja marsičemu, kar spada v današnjo cono udobja prebivalcev razvitega sveta. Iluzorno je pričakovati, da bo zelena energija poceni, da bomo trošili, kot trošimo sedaj, da bodo našo silovito potrebo po energiji rešile le sončne in vetrne elektrarne oziroma OVE. Neobhodno je hkratno zmanjševanje potrošnje energije, spremembe v načinu prevoza, saj le-tega ne bodo rešili npr. električni avtomobili ali selitev proizvodnje na globalni Jug. Dejansko se bo treba otresti iluzije, da je lahko le potrošništvo tisto, kar ustvarja dobičke, poganja družbo, BDP, gospodarsko rast in občo blaginjo, ki smo je (bili) deležni v razvitem svetu (Turk, 2022). Vesna Milek (2020) se po mnenju pisca upravičeno najbolj boji razprodaje narave. Ne razume, kako je mogoče, da se tisti, ki jih volimo, ne zavedajo, da sta narava in z njo čista pitna voda največji dobrini. Tudi zato je po njeni sodbi zdaj tak čas, ko bi lahko razmišljali o – novi ureditvi.

Ekohumanistični etični kompas

V drugi polovici 20. stoletja se je zgodil veliki paradigmatični zgodovinski preskok, prvič v zgodovini je namreč rastoča človeška vrsta z materialno dejavnostjo tudi na planetarni ravni presegla nosilnost okolja. *Zaradi prevlade kategorije »imeti vse več« namesto »dovolj« je ogrožena temeljna, preživetvena etična kategorija »biti«, obenem pa so imetje in dohodki med ljudmi vse bolj neenako in nepravilno razporejeni.* Naraščajoča temeljna protislovja med človekom in naravo, medčloveška, medgeneracijska in medvrstna protislovja v vse bolj povezanem in soodvisnem svetu dobesedno kličejo k novemu, ekosistemskemu in humanemu vrednotnemu kompasu kot moralnemu vodniku organizacije človekovih dejavnosti.

Človeška vrsta za lastno preživetje nemudoma potrebuje nov etični kompas, krepko »ekologizirano« hierarhijo vrednot. Etika nove, »sonaravne«, ekosistemske družbene ureditve mora biti v razmerah človekovega samomorilskega pustošenja okolja in narave prednostno zasnovana kot etika sožitja z naravo, ki upošteva univerzalno omejenost prostora, količine naravnih virov ter samočistilnih zmogljivosti planetarnega ekosistema in njegovih sestavin. Sonaravnost kot neobhodna prilagoditev družbe, gospodarstva in gospodinjstev naravnim sestavinam in procesom praktično pomeni »pristajanje« na zmereno materialno blagostanje, zahteva odpoved iluziji trajnega povečevanja porabe snovi,

energije, pozidanih zemljišč, proizvodnje in potrošnje. Jasno spoznanje je naslednje: na omejenem planetu z omejenimi naravnimi viri in omejeno samočistilno zmogljivostjo je omejeno tako število populacije človeške vrste kot njena materialno-energetska dejavnost. *Z vidika človeške vrste je nosilnost okolja, torej zgornja planetarna meja porabe naravnih virov (zmogljivost obnavljanja) in obremenjevanja okolja (zmogljivost samočiščenja, nevtralizacije onesnažil) temeljno etično, sonaravno zasnovano vrednotno vodilo pri določanju obsega materialne dejavnosti, torej proizvodnje, potrošnje in storitev.*

Optimizacija, torej materialna zmernost, zavestna zadostnost klimaksne, zrele civilizacije je ključna za ohranjanje planetarnega ekosistema, njegovega bogatega, vendar omejenega naravnega kapitala. *Brez širokega, bistveno prevladujočega družbenega sprejemanja materialne zadostnosti tudi kot ključnega etičnega kompasa tako gospodarstva kot življenjskega stila posameznika seveda uveljavitev ekosistemske družbe, ekocivilizacije ni mogoča.* Človeška vrsta naj bi končno le posvojila, ponotranjila obnašanje zrelih, klimaksnih ekosistemov, ki jih za razliko od mladih (»rastnih«) ekosistemov temeljno označujejo optimalnost, vzdržnost, dinamično ravnovesje in snovna krožnost.

21. stoletje »mora« torej vrednotno temeljno označevati solidarnost, tako na globalni ravni kot na ravni manjših skupnosti. Udejanjiti se mora kot zgodovinsko radikalna inovacija v socialni politiki, ki bi vsem ljudem omogočila doseganje minimalne, a človeka vredne socialne varnosti. Aktivno družbeno in politično življenje vsakega posameznika, njegova socialna vključenost je možna le ob določeni ravni blagostanja in osebne varnosti, v primeru družbeno še sprejemljive premoženjske in dohodkovne neenakosti. *Vsem zagotovljena minimalna dostopnost do osnovnih storitev in dobrin v denarni in/ali nedenarni obliki mora v vsakem primeru tudi socialno najšibkejšim v skupnosti omogočati človeka vredno, dostojno življenje.* Popolna enakost v premoženju in dohodkih seveda ni cilj ekološko-družbenega reda za 21. stoletje, toda zlasti zaradi okoljskih in socialnih razlogov ter medgeneracijske pravičnosti je neobhodno bistveno, radikalno zmanjšanje velikih premoženjskih in dohodkovnih razlik ter popolna odprava absolutne in relativne revščine kot ključni družbeni cilj. Ni torej treba, da imamo vsi enako, ključno je, da imamo vsi dovolj, vsem mora biti zagotovljeno dostojanstvo v (so)bivanju. *Ekosistemska družbena ureditev mora biti zlasti na osnovi udejanjanja solidarnosti, socialne varnosti, medgeneracijske enakosti (in pravičnosti) in zaradi okoljskih razlogov zasnovana tako na zagotavljanju minimalne materialne varnosti kot tudi na zgornji meji premoženja in dohodkov.*

Celoten vojaški arzenal, zlasti pa jedrsko in biološko-kemijsko orožje, neposredno in posredno ogroža naravne biološke podstati svetosti življenja, zato je odločen poziv za začetek zahtevnega procesa demilitarizacije ob ekosocialni prenovi gospodarstva v smeri modela odrasti in ob radikalnem zmanjšanju ekonomske neenakosti nezamenljiv vzvod udejanjanja vrednotne alternativne prihodnosti sveta in Evrope, njene »druge evropske renesanse«.

V vsebinsko razširjenem varnostnem okviru policije držav naj bi bile tudi številčno omejene oborožene in izurjene enote za posredovanje ob nesrečah in na razpolago za

mednarodno oboroženo posredovanje v okviru novega varnostnega sistema OZN, ki bi ga morala voditi svetovna vlada. Ta bo moral v nove mirovne operacije sistemsko vključevati ekonomske, politične, okoljske, podnebne, razvojne in humanitarne sestavine. Proces demilitarizacije bi npr. lahko začeli najprej z uresničevanjem predloga, da deset držav z največjimi vojaškimi proračuni le-te do leta 2030 zmanjša za petino, sredstva pa namenijo v sklad OZN za razvojno-podnebno pomoč državam v razvoju, ki so najbolj pod udarom revščine in negativnih posledic podnebnih sprememb.

Dolgoročni in varnostno ključni cilj ekosistemske družbene ureditve je razen trajnega ohranjanja ekosistemskih temeljev življenja postopna, na dolgi rok pa popolna odprava vojsk in vojaških institucij, vojaške oborožitve in vojaških objektov, ukinitve vojaške industrije. To je seveda možno le v primeru sistemskega odpravljanja vzrokov za vojaške spopade, zlasti s pravičnejšo in solidarnostno preračunljivo dobrin in dohodkov, z doseganjem zmerne blaginje za vse prebivalce sveta ter vzgojo za kulturo miru in nenasilja v vseh obdobjih življenja.

Ekohumanistične smerokaze nove ekosistemske družbene ureditve zaokrožujejo naslednje temeljne etične vrednote:

1. *sonaravnost in materialna zmernost, zadostnost;*
2. *solidarnost in pravičnost;*
3. *nenasilje do sočloveka in do drugih zemeljskih vrst.*

Sklenitev miru med ljudmi in sklenitev miru z drugimi zemeljskimi vrstami je eden od ključnih ciljev udejanjanja svetovnega etosa (vključno s svetostjo narave in življenja ter središčnostjo zlatega pravila) kot minimalnega skupnega moralnega imenovalca globalnega sveta. Izobraževanje ter vzgoja za mir in nenasilje, procesi vztrajnega razoroževanja in demilitarizacije sveta so dejansko predpogoj za doseganje blagostanja ljudi in ekosistemov, radikalno zmanjševanje vojaških proračunov in ukinitve vseh vojaških zvez.

Dosledno spoštovanje pravne države, univerzalno spoštovanje in zagotavljanje temeljnih človekovih pravic ter svoboščin je eden od ključnih pogojev pridobivanja zaupanja državljanov in državljanov za zahteven proces demokratičnega dograjevanja ekohumanistične skupnosti.

Burton in Somerville (2019) poudarjata, da ekološko trajnostne, vzdržne in odrastne svetovne ekonomije ni možno doseči, če se ne »odrečemo« gospodarski rasti, predvsem pa – profitu. Ne verjameta v globinsko ekološko trajnost ekološko »omiljenega« kapitalizma, »novega zelenega načrta« (npr. podnebnega), ki dejansko še vedno ohranja običajne načine delovanja globalnega kapitala in vse vzvode stalnega prostorskega širjenja dejavnosti. Sicer nujni imperativ zmanjšanja emisij toplogrednih plinov, ki ga predlaga IPCC, ne sme potekati izolirano, prav tako so nujni ohranjanje biotske raznovrstnosti, čistejši zrak in vodni viri, zdrava mesta, pa tudi družbena in mednarodna ekonomska enakost. Med drugim se

avtorja sklicujeta na predloge Andreja Gorza, ki je opozarjal na zmožnosti koncepta samoupravljanja, ki naj bi na eni strani omogočil manj dela in manj potrošnje ter na drugi strani več avtonomije in več eksistenčne varnosti. Delovanje celotne družbe za zadovoljevanje temeljnih človekovih potreb znotraj biokapacitete Zemlje je po njunem možno organizirati in udejanjiti zgolj v socialistični oziroma socialistični proizvodnji podobni ureditvi, kar naj bi po njunem mnenju omogočalo in vključevalo (Burton in Somerville, 2019, 103, 104):

- učinkovito kontrolo in zmanjšanje količinskega obsega svetovne ekonomije, proizvodnje energije in emisij ter opustitev proizvodnje nepotrebnih (luksuznih) proizvodov;
- drastično količinsko zmanjšanje potrošnje v razvitih državah in potrošnje elit v državah v razvoju;
- rabo obnovljivih virov energije;
- prevlado javnega prevoza, promet s pomočjo električne energije ali vodika;
- gradnjo brez cementa ali jekla;
- kmetijstvo na osnovi načel agroekologije (biotska raznovrstnost in kompleksnost kot temelj naravne kakovosti prsti, agrogozdarstvo itn.);
- krajši delovni čas.

Schriebl in sodelavci (2008, 259–261) poudarjajo nujnost zmanjšanja vloge države in trgov ter visoko stopnjo lokalne avtonomije, torej nastajanje in širjenje avtonomne samoorganizacije s pomočjo lokalnih iniciativ in projektov, intenzivnega širjenja lokalnega (regionalnega) gospodarstva, povezujočih se eksperimentalnih skupnosti (šest teritorialnih stopenj povezovanja od vaških oziroma mestnih skupnosti do planetarne organizacije), krepitve samooskrbe s pomočjo demokratičnega načrtovanja na lokalni in regionalni ravni (okoli 60-% stopnja samooskrbe s produkti pri majhnih, bazičnih lokalnih skupnostih z okoli 500 prebivalci in 80-% stopnja samozadostnosti pri manjših regijah z okoli 15.000 prebivalci), vzporednega širjenja izmenjave dobrin in storitev (v začetku tranzicije naj bi bil del proizvodnje in potrošnje še vedno tržno zasnovan), širjenja delovanja izven okvirov denarnega gospodarstva.

Medtem ko bogati in privilegirani s svojimi luksuznimi potrošniškimi navadami in pritiski na davčne odpustke zaostrujejo ekološko krizo in onemogočajo celovito ukrepanje pod nadzorom javnih institucij, revni nosijo največje »zunanje« stroške čedalje bolj zaostrene krize. Zaradi konkurenčnih pritiskov globalno gospodarstvo temelji na neumorni tekmi za končne zaloge naravnih virov, ki so zaradi rabe čedalje bolj omejeni. Tako po mnenju Ajde Pistotnik (2021a) obstaja močna povezava med stopnjo neenakosti ter socialnimi, okoljskimi in zdravstvenimi problemi. To so aktualni, strukturni problemi, ki pa zahtevajo mozaik različnih alternativnih rešitev, saj bomo le tako lahko kos sistemski krizi. Sistemski zato, ker problemi prečijo družbo, gospodarstvo, finance, okolje/naravo in politiko.

Po mnenju Robyn Eckersley (2019, 4) sodobna okoljska (ekološka) gibanja razumejo, da zaščita svetovnega podnebja in biotske raznovrstnosti zahteva usklajeno kolektivno akcijo držav. Za razliko od nekaterih drugih strokovnjakov sodi, da so države edine institucije z zmogljivostjo, da regulirajo in disciplinirajo tržno aktivnost v nacionalnem in globalnem obsegu ter omogočijo proces prehoda v ekološko trajnostno družbo. Tako ekološka gibanja kot državljani in zelene stranke potrebujejo zelene demokratične države (ne njene odprave, temveč ozelenjeno osmišljanje) ter kritične in neodvisne medije, da bi zgradili demokratično legitimnost za neobhodno temeljito zeleno preobrazbo (Eckersley, 2019, 5). Zelena demokratična država pa ni zgolj alternativa oziroma nadgradnja liberalne demokratične države, temveč tudi radikalna alternativa kompetitivni neoliberalni državi in – ekoavtoritarni državi. Le-ta naj bi namreč imela nadzor nad strogim odmerjanjem virov in energije. Večina zelenih političnih teoretikov pa se sprašuje, ali je liberalnodemokratična (in socialnodemokratična) država sploh lahko kos nalogi, da gospodarstvo in družbo vodi po poti, ki bi bila resnično globinsko ekološko trajnostna (Eckersley, 2019, 13).

Ekološka demokracija prinaša v standardni seznam državljskih in političnih pravic (znotraj kapitalizma) naslednje ključne okoljske pravice (Eckersley, 2019, 318):

- pravica do vseh okoljskih informacij;
- pravica do informiranosti o predlogih, ki povzročajo okoljska tveganja;
- pravica do sodelovanja pri pogajanjih o okoljskih standardih;
- pravica do odškodnine zaradi okoljske škode;
- odgovornost vseh državnih odločevalcev in korporacij, da pri oceni tveganja upoštevajo previdnostno načelo;
- uveljavitev zastopanja javnih okoljskih interesov, vključno z interesi nečloveških vrst in prihodnjih generacij;
- sodelovanje pri vprašanjih čezmejne in skupne okoljske skrbi (sporazumi z drugimi državami).

Vendar okoljski in zdravstveni (pandemije) problemi kljub globalni podnebni krizi in izumiranju vrst očitno še ne veljajo za dovolj politično pomembne, da bi izrinili interese kapitala in preokrenili spodbujanje količinske rasti gospodarstva. Zgolj besedno zavzemanje velikih korporacij in visoke politike za zaščito okolja in podnebja seveda niso znak njihovega dejanskega zavzemanja za zmanjševanje pritiskov na okolje, saj se obremenjevanje okolja v dimni zavesi mednarodnih okoljskih deklaracij povečuje in prostorsko širi. Robnost okoljsko-podnebnih problemov za visoko politiko bo očitno veljala vse do takrat, ko bo njihova razsežnost in intenzivnost začela neposredno ogrožati temeljno varnost (preživetje) in gospodarski razvoj, kar pa se med drugim že dogaja v primeru otoških držav, ki jim zaradi dviga morske gladine neposredno grozi – fizično izginotje. Sporočilna nota šestega poročila IPCC je skrajno zaskrbljujoča: v obdobju

2011–2020 je bila povprečna temperatura zemeljskega površja za 1,1 °C večja kot v obdobju 1850–1900, zgolj v nekaj desetletjih bo povprečna globalna temperatura preseгла še obvladljivo povečanje temperature, ki znaša 1,5 °C (Climate Change ..., 2022, 10). *V zahtevnem iskanju ravnovesja med človeško vrsto in naravo pa je ključno spoznanje, da lahko ob primernem nadzoru nad lastno vrsto živimo od »obresti« biosfere, ne da bi izrabljali njeno glavnico, ugotavljajo snovalci koncepta Gaje kot živega organizma* (Lovelock, 1991, 257). Po mnenju Lučke Kajfež Bogataj (2020) potrebujemo novo svetovno družbeno ureditev, a ne le za ohranjanje blaginje, ampak za preživetje naše civilizacije. Hkrati pa opozarja na veliko verjetnost zdrsa v barbarizacijo družbe, če ne bo ukrepanja, če ne bomo voljni, da si boljše čase tudi izborimo.

Anton Komat (2011) v razmerah nezmožnosti izravnave preostanka biosfere zaradi rasti tehnosfere človeka upravičeno apelira za uveljavljanje biozofskega pogleda na svet, torej za nujnost harmonizacije našega odnosa, za prilagajanje naravi namesto njenega nasilnega spreminjanja. Skozi biozofsko paradigmo, preko kulturnega obrata je treba uveljaviti nov pristop na vseh področjih človekovega življenja (Komat, 2011, 1184):

1. politika – lokalna demokracija;
2. ekonomija – odpoved anarhiji prostega trga;
3. človekove pravice – prednost javnemu interesu pred zasebnim dobičkom;
4. znanost – relativizacija redukcionizma in pozitivizma;
5. zdravstvo – prednost preventivni dejavnosti;
6. izobraževanje – vzgoja celovite osebnosti, človeka kot simbiotskega bitja.

Udejanjanje ekosistemske, ekohumanistične družbene ureditve v materialno bogatih in hkrati visokoentropijskih državah pomeni, da bodo te države demokratično, procesno, pospešeno reformno:

1. najprej selektivno opuščale model (količinske in prostorske) rasti proizvodnje in potrošnje ter se v drugi fazi na osnovi celostnega udejanjanja projekta odrasti plansko uravnovešile z ekosistemskimi in prostorskimi omejitvami;
2. v uvodnem obdobju na osnovi koncepta ekonomije skupne blaginje s pomočjo ekosistemskih, socialnih in drugih zakonsko obveznih korektivov zasnovala še vedno tržno, vendar družbeno, medgeneracijsko in medvrstno odgovorno in načrtovano poslovanje gospodarstva, podjetij – plansko-tržno gospodarstvo;
3. s pomočjo pravično zasnovanih mehanizmov prerazporedile ustvarjeno vrednost: brezpogojni nedenarni in denarni blaginjski prihodek (dohodek), razmerje med najvišjo in najnižjo plačo demokratično približevale 3–5 : 1, določile minimalne plače nad ravnijo revščine in določile maksimalne plače;
4. bistveno omejile obseg privatne lastnine, okrepile skupnostno lastnino in na ravni posameznih držav demokratično določile zgornje meje premoženja in dedovanja ter tudi globalno sprejemljivo trajnostno zgornjo mejo porabe naravnih virov;

5. radikalno reformirale koncept volilne parlamentarne demokracije v smeri dvopredstavniške demokracije s postopnim uvajanjem drugega doma parlamentarne demokracije (na osnovi izbora političnih predstavnikov s pomočjo reprezentativnega žreba), okrepile mehanizme participativne demokracije ter politično emancipacijo podprle tudi z mehanizmi ekonomske in teritorialne demokracije (soupravljanje, samoupravljanje, avtonomne občine in regije, lokalna samouprava);
6. prevzele ključno finančno breme neobhodnega trajnostnega globalnega okoljsko-družbenega preokreta in vodilno vlogo v procesu demilitarizacije.

Ekosistemski družbeni red je zasnovan na konceptu javno-zasebnega lastništva, demokratičnem nadzoru lastništva in na procesu demokratičnega podružbljanja lastništva ključnih proizvodnih sredstev, storitev in infrastrukturnih sistemov. Splošno javno lastništvo zaradi slabih zgodovinskih izkušenj ni cilj ekosistemske družbene ureditve, toda odnos do lastnine mora izhajati iz predpostavke, da nihče nima pravice privatizirati lastnega koščka sveta za lastne, privatne cilje, namene, ključna je trajnostno sonaravno in medgeneracijsko pravična, načrtovana uporaba vseh oblik lastnine. Vse oblike in raba lastnine morajo biti podrejene ekološkim, socialnim in emancipacijskim kriterijem. Velika podjetja in ključne javne storitve, infrastrukturi sistemi, energetske mreže, informacijska omrežja in finančni sistemi naj bi bili v eni od oblik javnega lastništva, dobiček pa ne bi bil temeljni motiv za njihovo upravljanje in delovanje, manjša in srednje velika privatna podjetja bi bila v lasti zaposlenih ali v solasti zaposlenih in ustanoviteljev podjetja.

Strategija lastništva ekosistemske družbene ureditve naj bi se osredotočala na kolektivne oblike lastnine in vzpostavljanje, ohranjanje skupnega dobra, prepoznavanje narave (zemljišča, ekosistemov, rastlin in živali) kot notranje vrednosti, namesto lastništva pa bo vse pomembnejši dostop do dobrin, npr. souporaba avtomobila, krepi se torej ekonomija souporabe, sodelovalna potrošnja izdelkov in storitev. Osnovne javne storitve in ključni naravni viri (voda, zrak) pa naj bi bili v državni lasti in/ali v lasti lokalnih, regionalnih skupnosti, njihov osrednji cilj je optimalno zadovoljevanje realnih potreb posameznika in družbe kot celote, in ne dobičkonosno poslovanje. Dolgoročno (več stoletij trajajoče) okoljsko, ekonomsko in socialno načrtno, demokratično upravljanje tradicionalnih podeželskih skupnosti s skupnimi viri je zelo uspešno tudi zaradi dejstva, da so interesi skupnosti postavljeni pred interese posameznikov, ključen je torej socialni kapital. V vsakem primeru je za ohranjanje biosfere nujna zahteva, da vse proizvodne organizacije na osnovi demokratične in korektne ekosistemske družbene presoje upoštevajo svoje »zunanje« stroške izdelkov in storitev. Svetovno gospodarstvo, trgovanje in gospodinjstva naj v delovanje in določanje stroškov dobrin in storitev obvezno vključijo trenutno praktično tržno neovrednotene ekosistemske storitve, ki so na letni ravni ocenjene višje od svetovnega BDP. Znotraj- in medgeneracijska

enakopravnost zahteva izjemno težavno odločitev o ekosistemsko zasnovanih omejitvah ne le zgornje meje bogastva posameznika, temveč tudi porabe naravnih virov (na prebivalca) zaradi njihove količinske omejenosti in entropijskih, degradacijskih, ekosistemskih in medgeneracijskih posledic njihove rabe. Pisec si seveda ne dela iluzije, da bo zgornji dve skrajno radikalni, a za preživetje planeta in potomcev nujni odločitvi možno sprejeti brez velikega odpora privilegiranih premoženjskih elit, močnih mednarodnih korporacij, vojaškoindustrijskega lobija ...

V nekaterih državah (npr. Avstrija, Nemčija, Italija, Švica) je po letu 2010 nastalo nekaj 1000 podjetij in ustanov, ki v praksi preizkušajo in uveljavljajo drugačno zasnovano poslovanja, t. i. poslovni koncept skupne blaginje (»Felberjev« gospodarski koncept – *Die Gemeinwohl Ökonomie*), ki konkretno uveljavlja številne inovativne ideje ekosocialnega poslovanja, tudi vsebinsko širše pojmovanega koncepta odrasti. Etično zasnovani gospodarski koncept skupne blaginje izhaja iz sonaravnega načela, da je napredek na področju ekonomske in socialne blaginje treba doseči znotraj omejitev virov in nosilnih zmogljivosti ekosistemov, ohranjanje virov za življenje prihodnjih generacij je ključna podstat inovativnega podjetniškega pristopa, ki se v številnih podjetjih in ustanovah konkretno udejanja. Končni cilj nacionalnih ekonomij skupne blaginje je odgovorno zadovoljevanje temeljnih potreb ljudi, ne pa povečevanje kapitala in trajna gospodarska rast podjetij. Ključna razlika glede pojmovanja podjetniške uspešnosti podjetja po merilih modela ekonomije skupne blaginje je, da je za tako podjetje merilo uspeha njegov prispevek k skupni blaginji, ne pa njegov finančni dobiček.

Ekonomija za skupno blaginjo torej uvaja in zahteva za celostno oceno uspešnosti poslovanja podjetij popolnoma drugačna, nova pravila igre, nove kazalce za oceno uspešnosti podjetja. Temeljni cilj je postopno dograjevanje sistema nagrajevanja za tista podjetja, ki delujejo za skupno blaginjo, in kaznovanja tistih, ki ji škodijo. Temu naj bi služile letne bilance stanja skupne blaginje podjetij, kot skupne vsote točk posameznih rezultatov okoli 20 merljivih standardnih kazalnikov (kriterijev) uspešnosti oziroma neuspešnosti (0–1000 točk), katerih vrednosti so zasnovane na naslednjih vrednotah: človekovo dostojanstvo, solidarnost, ekološka trajnost, družbena pravičnost in demokratičnost odločanja ter preglednost.

»Odrastni« in etični gospodarski koncept (model) skupne blaginje (Felber, 2012; 2016)

Koncept skupne blaginje izhaja iz etične, ekosistemsko zasnovane predpostavke, da je za sonaravno, dolgoročno zasnovano materialno dejavnost temeljno upoštevanje ravnovesnih mehanizmov okolja, narave in prilagajanje nanje. Gospodarstvo je »le« prostorski podsistem širšega ekosistema, zato se mora podrediti ekosistemskim zahtevam, ki izključujejo princip trajne gospodarske rasti in neomejenega prostorskega širjenja – na večplastno omejenem planetu.

Ekonomija skupne blaginje kot socialna, ekološka in demokratična ureditev gospodarstva se izogiba zgodovinskim ekstremom kapitalizma in komunizma in jih presega. Izhaja iz prepričanja, da je treba gospodarstvo osvoboditi popolne dominacije trga, po več kot 200 letih naj ekonomija ponovno začne poslovati po pravih moralne filozofije in etike, zasnovane na načelih trajnosti in sonaravnosti, materialne zmernosti, solidarnosti, medgeneracijske enakosti in pravičnosti. Gospodarska rast ni več cilj, temeljni cilj je sonaravni dvig skupne blaginje in zmanjševanje ekološkega odtisa ljudi, podjetij in držav do globalno trajnostne ravni. Podjetja naj torej čim bolj učinkovito in pičlo uporabljajo naravne vire, surovine in energijo, zapirajo snovne kroge (krožno gospodarstvo), uporabljajo obnovljive vire energije ter minimalno, pod nosilnostjo obremenjujejo okolje.

Ekonomski model skupne blaginje temelji na skupni blaginji, socialno, družbeno zasnovanem podjetništvu, ekosocialnih in medgeneracijsko (etičnih) odgovornih kazalnikih uspešnosti podjetij. Konkurence in trga v celoti ne odpravlja, vendar ju ne nagrajuje, nasprotno, s krepitvijo nedenarnih, ekosocialnih in drugih kazalcev uspešnosti spodbuja sodelovanje podjetij (delitev znanja, izmenjava delovne sile, odprava *dumpinga* ali pa vsaj model miroljubnega soobstoja itn.), ne pa ostre medsebojne konkurence. Namesto sedanjega gospodarskega modela zmagovalnih in poraženih podjetjih model ekonomije skupne blaginje spodbuja delovanje modela dvojnih zmagovalcev. Izdelki in storitve podjetij skupne blaginje bi morali biti za potrošnike cenejši in okoljsko prijaznejši

Rast svetovnega prebivalstva je vsekakor eden od ključnih problemov tudi v 21. stoletju, saj poteka na omejenem planetu z omejenimi naravnimi potenciali. Upoštevati je treba dejstvo, da se bo verjetno rast svetovnega prebivalstva stabilizirala šele v drugi polovici 21. stoletja. Letne stopnje rasti prebivalstva so se v državah v razvoju v zadnjih treh desetletjih sicer bistveno zmanjšale, vendar je zaradi večjega števila prebivalcev absolutno število letnega naraščanja svetovnega prebivalstva še vedno visoko in znaša okoli 80 milijonov. Številne makroregije sveta zlasti zaradi posledic kolonializma za razliko od bogatih držav še niso zaključile z demografskim prehodom, ki omogoča stabilizacijo prebivalstva. *Moralna obveznost bogatih držav je sistematična in večplastna pomoč prebivalstvu rastočim državam Afrike in Azije, da čim prej izvedejo demografski prehod, ki bo omogočil hitrejše doseganje človeka vrednega blagostanja ter med drugim preprečil množično in stibijsko preseljevanje obubožanega in podnebno pregretega prebivalstva iz držav v razvoju v Evropo, Sibirijo, Severno Ameriko in Avstralijo.* Sistemska in vsestranska pomoč razvitih držav državam v razvoju je torej potrebna tudi zaradi podnebnih sprememb, ki bodo lahko desetine ali celo stotine milijonov prebivalcev držav v razvoju dobesedno eksistenčno prisilile k izseljevanju v bogate, podnebno varnejše države. Zaradi zmanjševanja in staranja prebivalstva v razvitih državah lahko po mnenju pisca skrbno in obojestransko optimalno načrtovane in izvedene migracije prinesejo prevladujoče pozitivne posledice za države odseljevanja in priseljevanja.

Naše družbe še nikoli v zgodovini niso bile materialno tako bogate, pa vendar še danes nimajo vsi prebivalci sveta dostopa do najnujnejših dobrin in storitev: stanovanja, zdrave hrane, obleke, energije in pitne vode, izobraževanja, zdravstva, kulture, informacij, uporabniku prijazne družbe in varnosti (Liegey in drugi, 2015, 38). Po mnenju Judta (2011, 148) mora biti v razmerah endemične in groteskne neenakosti med vsemi družbenimi cilji na prvem mestu zmanjševanje večplastne neenakosti. Pisec sodi, da bo za družbo prve polovice 21. stoletja razen radikalnega zmanjšanja družbene, premoženjske in dohodkovne neenakosti zelo pomembno, da bo sposobna zagotoviti zmerno, varno, dostojanstveno in ekosistemsko ravnovesno blagostanje za vse prebivalce onkraj plenilske kapitalistične in tudi realsocialistične ekonomije modela trajne rasti, zagotavljanje univerzalne pravice dostopa do osnovnih javnih dobrin in javnih storitev (morda kot nedenarnega univerzalnega temeljnega prihodka) pa bo osrednja socialnoakcijska naloga.

Ekohumanistična vzgoja in izobraževanje

Osnovno načelo ekosistemskega, ekosocialnega izobraževanja je, da nikomur ne sme biti onemogočen ali preprečen dostop do intelektualne zapuščine človeštva. Načelo »vsestranskega razvoja posameznika« je treba udejanjati na vseh ravneh izobraževanja. *Vsem dostopna, brezplačna izobrazba (s pomočjo avtonomnih, kakovostnih učiteljic in učiteljev) mora biti tako zasnovana, da ustvarja pogoje za samorazvoj, solidarnostno zasnovano življenje, aktivno sodelovanje v družbi.* Izobraževanje je tudi ključni instrument v boju proti družbeni neenakosti, je ena od temeljnih javnih dobrin, ki mora biti brezplačno dostopna vsem prebivalcem na vseh ravneh, vključno z univerzitetnim izobraževanjem. *Pisec zagovarja vzgojno-izobraževalni model geografsko policentričnega in enovitega brezplačnega javnega šolstva, zato ne podpira širjenja koncepta vzporedne privatizacije šolstva.* Zgolj vsem enako dostopna široka mreža javnih šol v praksi udejanja načela o enakih možnosti za vse glede pridobivanja znanja in uresničevanja talentov. Javno šolstvo je torej eden od ključnih vzvodov zagotavljanja družbene pravičnosti in solidarnosti.

Pisec torej ne podpira ustanavljanja zasebnih, verskih šol (npr. katoliških ali islamskih), ki zaradi hotenega ali nehotenega razloga postavljajo v ospredje etični kompas določene religiozne opredelitve, saj versko obarvana vzgojno-izobraževalna ustanova po mnenju pisca bolj kot ustanova bogatenja različnih možnosti izobraževanja vsaj v določeni subtilni obliki prispeva k polarizaciji otrok, večanju socialnih razlik (šolnine), ne pa k njihovem blaženju. Nasprotovanje pisca privatizaciji na področju šolstva v največji meri izhaja iz dejstva, da le-ta povečuje družbeno nepravičnost in neenakost, obenem pa slabi javne izobraževalne institucije. Enake izobraževalne možnosti za vse zahtevajo bistveno višjo kakovost javnih izobraževalnih institucij, vključno z boljšimi razmerami za vzgojo in izobraževanje za vse učence in učitelje, brez prekarnih zaposlitev za zaposlene v šolstvu. Učiteljicam in učiteljem na vseh ravneh izobraževanja je treba s strani države omogočiti, da s svojim predanim in kakovostnim delom postanejo eden od najbolj spoštovanih poklicev.

Namesto t. i. elitnih šol (praviloma so privatne) je treba v okviru javnega šolstva posebno pozornost nameniti najbolj nadarjenim učenkam in učencem (seveda tudi tistim, ki imajo več učnih težav), z različnimi dodatnimi oblikami učnega procesa in dodatnimi programi, ki spodbujajo njihovo nadpovprečno znanje in ustvarjalnost. V vseh šolah mora biti izobraževanje brezplačno, vključno s šolskim prevozom, šolskimi uniformami, obroki hrane in izobraževalnim materialom. *Zadosten obseg javnega financiranja je ključni pogoj za dejansko dostopno in kakovostno javno izobraževanje.* Šole oziroma njihova izobraževalna dejavnost mora ustrezati družbenim potrebam, kjer pa je v ospredju družbeni ali javni interes v celoti, in ne vidik potreb povečanja akumulacije kapitala, dobičkov. Izobraževanje je ena od ključnih človekovih pravic, ki jo je v ekosistemski družbeni ureditvi treba vsem prebivalcem zagotoviti brezplačno, od vrtca do univerze.

Izobrazba ne sme biti usmerjena v prilagajanje ljudi na obstoječe strukture, namen izobraževanja mora biti usmerjen tako, da bodo mladi s priučenim kritičnim razmišljanjem sposobni spreminjati svet, s pomočjo družbenih, okoljskih in demokratičnih reform. *Izobraževanje ne sme spodbujati bolesterne tekmovalnosti in individualizma, temveč solidarnost, sočutje, sodelovanje, pomen skupnega dobra in pripadnost skupnosti.* Izobraževanje je ena od ključnih človekovih pravic, ki mora omogočiti tudi pridobivanje orodij za reševanje ključnih družbenih in drugih problemov človeštva. Za uveljavitev trajnostnega napredka potrebujemo kompetentne, razmišljujoče, (samo)kritične posameznike in družbo.

Po mnenju pisca je na socialnem polju sicer tudi zaradi digitalizacije, avtomatizacije in robotizacije izjemno zahtevno uveljavljanje koncepta polne zaposlenosti (ustvarjalno delo) kot pomembnega ekonomsko-socialnega mehanizma zrele in/ali globinske inačice ekosistemske družbene ureditve. *Zelo zahtevno udejanjanje polne zaposlenosti je v prvi vrsti temeljna naloga države kot t. i. zadnje zaposlovalke, ki je v celoti uresničljiva zgolj z novimi zelenimi delovnimi mesti, razvejanimi javnimi storitvami, krajšanjem delovnega časa (30–32 ur) in delitvijo delovnega mesta, finančnim vrednotenjem tudi domače vzgoje otrok, javnih del in drugih družbenokoristnih dejavnosti. Tistim, ki bi kljub prizadevanjem države zaradi različnih razlogov ostali izven sistema zaposlitve ali pa so njihovi dohodki in premoženje ter pokojnine pod eksistenčnim minimumom, pa naj bi bil brezpogojno in nemudoma zagotovljen nedenarni ali/in denarni minimalni državljanski prihodek, v določeni obliki in obsegu tudi za otroke.*

Tudi eden od pomembnih snovalcev koncepta odrasti Giorgos Kallis (2018, 130) kot možni alternativni zagotavljanja univerzalne socialne varnosti predlaga (omejen) temeljni (denarni) dohodek (UTD) in univerzalno (brezplačno) dostopne socialne storitve in temeljne dobrine do demokratično sprejetega obsega (zdravje, bivališče, izobrazba, prevoz, dostop do minimalne količine hrane itn. – UTS) oziroma njuno kombinacijo. Seveda upravičeno opozarja na problem zagotavljanja dovolj denarja za oba mehanizma socialne varnosti. Javna poraba in finančna sredstva za univerzalno socialno varnost

bodo v vsakem primeru podvržena omejitvam ustvarjanja dodane vrednosti in višine državnega proračuna, kar bo med drugim zahtevalo učinkovito državljansko in pravno kontrolo porabe finančnih sredstev. *Pisec izrecno poudarja, da je sicer sonaravno ustvarjanje dodane vrednosti ključno za uspešnost ekosistemske družbe odrasti in zmernega blagostanja, zgolj osredotočenost na sicer nujno pravično razdeljevanje ustvarjenje vrednosti je (še) naslednji korak udejanjanja ekohumanistične družbe.*

Živimo v demografskem obdobju, ko je človeška populacija zaradi stalne rasti prebivalstva in porabe naravnih virov na prebivalca preseгла omejeno nosilnost planetarnega ekosistema, pritiski na okolje pa še naprej naraščajo. *Empirični podatki nedvoumno kažejo, da zelo bogat prebivalec za nekaj velikostnih razredov (tudi za več kot 100-krat) presega porabo naravnih virov (snovi in energije) revnega prebivalca. Za praktično udejanjanje načela solidarnosti, pravičnosti in socialne varnosti je v ekosistemski družbeni ureditvi razen udejanjanja koncepta polne zaposlenosti zelo pomembna postopna uvedba demokratično določene zgornje meje premoženja in postopno, demokratično zmanjševanje razpona med najvišjim in minimalnim dohodkom. Ker so dohodkovne razlike med državami sveta zelo različne, naj bi temu primerno potekalo tudi zmanjševanje dohodkovne neenakosti, ki pa naj bi dolgoročno dosegla razmerje 3–5 : 1. Pisec se zaveda izjemne politične zahtevnosti določanja zgornjih mej premoženja in zmanjševanja dohodkovne neenakosti, zato pričakuje, da bo proces potekal evolucijsko in geografsko neenakomerno, pa tudi v tem primeru bo zelo verjetno (zanesljivo ...) prišlo do odpora bogate elite.*

Zaradi potrebe po koreniti spremembi davčnega sistema in uveljavljanja egalitarnosti bo razen večjega obdavčenja kapitala in luksuzne potrošnje potreben temeljit prehod od bistveno manjše obdavčitve dela k bistveno večji obdavčitvi porabe virov in škod v okolju, npr. z zamenjavo obdavčitve dohodkov z obdavčitvijo ogljika in porabe naravnih virov (Kallis, 2018, 129). Tisti, ki porabi več virov in s tem več prispeva k obremenjevanju okolja (npr. k izpustom CO₂), naj bi plačal večji delež za potrebno čiščenje okolja. Druga temeljita davčna sprememba pa naj bi bila večje obdavčenje premoženja ali dedovanja, Piketty (2014) npr. predlaga obdavčenje bogastva na globalni ravni, ukiniti pa je treba tudi davčne oaze. V prvi fazi udejanjanja ekosistemske družbene ureditve je pomembna tudi odprava davčnih oaz ter večja obdavčitev mednarodnih informacijskih korporacij in kapitala.

Davčni sistem ekosistemske družbene ureditve naj bi bil zasnovan na naslednjih davčnih izhodiščih in mehanizmih:

- višja skupna davčna obremenitev, praviloma v minimalni višini 50–55 % BDP;
- progresivno obdavčenje dohodkov, kapitala in luksuznih izdelkov;
- 100-% obdavčitev nad demokratično sprejeto zgornjo mejo dohodka;
- pomembnejša vloga neposrednih davkov in zelenih davkov za podjetja in gospodinjstva (upoštevanje celotnega življenjskega kroga izdelkov in storitev, torej tudi porabe primarnih naravnih virov in porabe energije) ter manjše obdavčenje dela oziroma plač;

- davek na ogljik, metan in radioaktivne odpadke za energetska podjetja;
- uvedba koncepta celostnega obdavčenja premoženja, davka na dediščino, občutnejše obdavčenje velikih korporacij, finančnih špekulacij in transakcij;
- ukinitve delovanja davčnih oaz in postopno globalno, mednarodno snovanje pravičnejšega in ekologiziranega davčnega sistema.

Politika zagotovljenega dela oziroma polne zaposlenosti v razmerah ekosistemsko in dobesečno preživetveno nujne opustitve modela trajne gospodarske rasti je lahko uspešna le v primeru niza drugih politik države, kot je politika do lastništva, ekonomske demokracije (soupravljanje in samoupravljanje), davčna politika, zmanjševanje delovnega časa, omejene razlike v plačah, prehod na delovno intenzivno in nizkoogljčno gospodarstvo itn. Podpornik modela socialne demokracije Tony Judt (2011, 125) se upravičeno vprašuje naslednje: od kod tolikšna prepričanost, da so planiranje, progresivna obdavčitev oziroma kolektivna last javnih dobrin nesprejemljive omejitve »svobode«? Na drugi strani pa naj bi bile kamere varovanih območij bivanja za premožne, državne podpore investicijskim bankam, ki so »prevelike, da bi propadle«, prisluškovanje telefonskim pogovorom in drage vojne na tujem sprejemljiva bremena, svobodno ljudstvo naj bi jih torej lahko preneslo?

Gradniki socialne varnosti ekosistemske družbene ureditve

Pisec zlasti za zrelo obliko (obdobje) ekosistemske družbene ureditve predlaga demokratično in sodelovalno dograjevanje ter izgradnjo naslednjih ključnih gradnikov ekosocialne varnosti in blaginje posameznika:

1. progresivni in celostni davčni sistem;
2. koncept zagotovljene trajnostne zaposlitve;
3. omejitev zgornjega obsega privatnega premoženja in obremenjevanja okolja;
4. brezplačno izobraževanje in brezplačna zdravstvena zaščita za vse prebivalce;
5. univerzalni državljanski prihodek (v nedenarni ali/in denarni obliki) za preživetje;
6. omejeno razmerje med najvišjim in najnižjim dohodkom (nad ravnijo revščine) ter omejitev najvišjega sprejemljivega dohodka.

Pisec torej sodi, da je za ekosistemsko družbeno ureditev razen brezplačnega izobraževanja in zdravstvene zaščite koncept brezplačnega in univerzalnega, a omejenega dostopa do temeljnih dobrin in storitev (UTS) v primerjavi z denarnim univerzalnim temeljnim dohodkom (UTD) primernejša oblika zagotavljanja socialne varnosti in dostojnega, vendar skromnega materialnega standarda. Socialni mehanizem univerzalnih temeljnih storitev (UTS) praviloma vključuje omejeno količino brezplačnih temeljnih dobrin in storitev za posameznika oziroma gospodinjstvo: bivališče, hrana, voda, energija, javni prevoz, izobraževanje, zdravje. Brezplačno zagotovljene omejene količine določenih dobrin in storitev na prebivalca, ki bi jih zagotavljala država, naj bi se dobavljale

preko lokalne skupnosti. Toda nad demokratično določenim finančno in ekosistemsko sprejemljivim obsegom brezplačne rabe javnih dobrin in storitev za posameznika oziroma gospodinjstvo bi bilo njihovo plačevanje zasnovano na progresivnem cenovnem sistemu, kar bi dodatno spodbujalo varčno rabo naravnih virov in s tem zmanjšanje pritiskov na okolje.

Vsekakor pa bi bila tudi demokratična odločitev določene skupnosti, države za uvedbo administrativno bistveno manj kompliciranega UTD vsaj za prehodno, ekosocialno inačico kapitalizma sprejemljiv univerzalni socialni mehanizem za delno zmanjšanje družbene neenakosti in večjo socialno varnost, a njegova možna uvedba ne bi smela ogroziti nekaterih drugih uveljavljenih načinov za zagotavljanje socialne varnosti. Predlogi za mesečno višino UTD so zelo različni (od petine do tretjine povprečnega dohodka, do višine dohodka za zagotavljanje socialne varnostni), prav tako so različni predlogi glede starostnih skupin za izplačevanje (npr. glede otrok), pa tudi glede možne različne višine UTD za odrasle in otroke.

UTD v večini konceptov ni mišljen kot dodatni prihodek za vse državljanke in državljane. Dejansko bi demokratično določen UTD v celoti prejeli zgolj brezposelni (v drugi fazi pa verjetno tudi mladoletni državljani). Vsi zaposleni, katerih dohodek (plača) bi bil nad višino UTD, le-tega ne bi prejeli. Prav tako ga ne bi prejeli tisti upokojenci, ki prejema večjo pokojnino od višine UTD. Upokojenci s pokojninami pod višino UTD pa bi prejeli dodatni prihodek, seveda do manjkajoče višine UTD. Pisec torej v prvi plan postavlja zagotavljanje socialne varnosti prednostno s konceptom UTS, preučiti pa bi bilo treba možnost uporabe manjšega UTD kot dodatnega socialnega korektiva. Nekateri zagovorniki koncepta odrasti pa so v dialogu s feminističnim gibanjem predlagali preučitev možnosti za uvedbo t. i. univerzalnega negovalnega dohodka (skrb za otroke, ostarele v družini itn.).

Proučiti je treba tudi uporabno in večplastno idejo t. i. zelenega univerzalnega temeljnega dohodka (Z-UTD), ki naj bi hkrati vsaj delno zmanjšal družbeno neenakost, povečal socialno varnost ter hkrati okreplil konkretno varovanje okolja in podnebno varnost. Vsakdo naj bi namreč dobil zajamčeni dohodek (Z-UTD), vendar bi lahko z »zelenimi« evri (neke vrste vzporedna valuta) kupoval izključno tiste dobrine, ki okolju ne škodujejo ali celo pomagajo pri boju z okoljsko in podnebno krizo. Z Z-UTD bi lahko prebivalci kupovali kolesa, proizvedena na okoljsko neškodljiv način, investirali bi lahko v OVE (npr. v družinske, skupnostne sončne elektrarne) itn. Vendar z Z-UTD ne bi mogli kupovati npr. bencina, avtomobilov ali hrane, katere pridelava škoduje okolju in ogroža podnebno varnost.

Brez progresivnega davčnega sistema in udejanjanja koncepta polne zaposlenosti, brez uvedbe maksimalnega in minimalnega dohodka v pravičnem, sprejemljivem razmerju, brez demokratične omejitve (ne pa ukinitve!) zgornjega obsega privatne lastnine in najvišjega sprejemljivega dohodka bi se kljub uvedbi univerzalnega državljanskega prihodka (v nedenarni ali/in denarni obliki) ekonomska, socialna neenakost sicer omilila, ne pa radikalno zmanjšala oziroma skoraj odpravila.

Slavoj Žižek (2020) poudarja, da bo za preprečitev zloma družbene ureditve, zlasti po virusni izkušnji leta 2020, razen nujnih zdravstvenih ukrepov za vnovične dolge stroge karantene neobhoden odmik od gospodarstva, obsedenega s stopnjo rasti in dobička. Svet na družbenih in zdravstvenih ruševinah pandemije bo moral najti obliko gospodarstva, ki lahko deluje, tudi ko družba pristane v »pavzi« in živi v daljšem mirovanju ob zadovoljevanju samo temeljnih življenjskih potreb. V nasprotju z Marxovo predstavo družbe izobilja, v kateri bi vsi živeli lepo in delali ustvarjalno, bo svet materialno skromnejši. A v njem naj bi po mnenju Žižka (2020) vsi imeli na voljo zdravstveno oskrbo in dovolj hrane za osnovne potrebe. Vendar tak sicer materialno skromni svet bi nas še vedno lahko izpolnjeval tako duhovno kot čustveno. Žižek (2020) se strinja z ukrepi za preprečitev zloma družbe, kot so UTD, zamrznitev najemnin, posojil in odplačevanja dolgov, poddržavljenje zasebnih enot zdravstvenega sistema in več drugih ključnih panog ter centraliziran državni nadzor nad pridelavo in distribucijo hrane. Po njegovi zelo kritični sodbi bi morali propadu prepustiti npr. avtomobilsko industrijo, modne izdelke in počitnice v daljnih deželah, zaposlene v teh panogah pa za polovični delovni čas zaposliti drugje (Žižek, 2020). Tudi ekosocialista Alejandro Pedregal in Juan Bordera (2022) poudarjata, da se mora koncept ekosocializma nemudoma otresti Marxovega klasičnega izreka o potrebah, kar pelje v smer stalne rasti, uveljaviti je treba ekosocialistični koncept odrasti.

Zlasti za podeželske skupnosti so za prehodno obdobje ekosistemske ureditve, za socializacijo kapitalizma, krepitev množičnega blagostanja in trajnostno zasnovane samozadostnosti uporabni mehanizmi in praktične izkušnje organizacije državljanov Sarvodaye (Šrilanka). S pomočjo socialnih, ekonomskih in tehnoloških vzvodov udejanjanja koncepta integralne ekonomije vaških skupnosti v Šrilanki se poskuša za vse prebivalce zadovoljiti deset osnovnih človekovih potreb: čisto okolje, čista in primerna vodna oskrba, zadovoljiva količina oblačil, uravnotežena prehrana, enostavno stanovanje, osnovno zdravstveno varstvo, enostavne prometne zmogljivosti, minimalne potrebe po energiji, skupno in trajno izobraževanje za vse ter kulturne in duhovne potrebe (Lessem in Schieffer, 2010, 364).

Politična tranzicija iz vse bolj kompetitivne (neo)liberalne države v zeleno (transnacionalno in hkrati nacionalno) demokratično državo, ki ne bo zasnovana na rasti, je po mnenju Robyn Eckersley (2019, 322) možna ne le s širjenjem kritičnih zelenih sfer, temveč tudi s širokim in politično orientiranim, decentraliziranim in heterogenim zelenim gibanjem, sestavljenim iz:

1. novih družbenih gibanj (okoljsko, žensko, mirovno, protijedrsko, socialnopodporno, za razvoj tretjega sveta);
2. novih političnih strank;
3. znanstvenikov in raziskovalnih inštitutov;
4. okoljskih izobražencev, novinarjev, »navadnih« državljanov;
5. ekološko modernizirajočih se podjetij.

K temeljnim družbeno-političnim gradnikom zelenega gibanja v interesnem polju novih družbenih gibanj je treba prišteti tudi novo množično in vplivno globalno gibanje Mladi za podnebno pravičnost (z Greto Thunberg kot ustanoviteljico), ki na osnovi znanstvenih dejstev zahteva takojšnje temeljite energetske-podnebne in druge globinske reforme za ohranitev eksistenčnih pogojev življenja, saj nam sicer preti kolaps svetovnega ozračja in planetarnega ekosistema.

Vendar težava vsakega poglobljenega družbeno-političnega programa ni v naštevanju ukrepov, ki jih je treba uvesti, temveč v opredelitvi politik za preseganje ovir pri udejanjanju družbene preobrazbe. Husson (2011, 161) opozarja, da vsak projekt družbene preobrazbe zahteva pripravljenost na neizogibne spopade s tistimi, ki jim obstoječi družbeni red koristi in ga bodo trdovratno branili. Tu je razmerje moči odvisno od širine ljudske podpore ukrepom, ki bi morali takoj in zelo konkretno spremeniti življenjske pogoje velike večine prebivalstva, zato moramo skrbno umeriti radikalnost vsakega projekta sprememb, da bi zagotovili dovoljšno mero družbene mobilizacije, ki je potrebna, da bi postal realno izvedljiv, imeti moramo strateško vizijo (Husson, 2011, 161). Prav z odločnim bojem za konkretne pravične zahteve, ki pa zato v začetku še nimajo nujno vgrajenega radikalnega protikapitalističnega značaja, lahko po mnenju Hussona (2011, 170) vznikne množična protikapitalistična nastrojenost: nujnost radikalnega prevpraševanja načina delovanja kapitalizma z vidika doseganja zadovoljive osnovnih pravic, od zaposlitve do zdravja itn.

Tudi pisec se želi na osnovi številnih zgodovinskih izkušenj izogniti zapeljivim sirenam »poznavanja« in zagovarjanja absolutne resnice. Celotna zgodovina človeštva potrjuje tezo, da se radikalne družbene spremembe, utemeljene na diskontinuiteti (revoluciji), niso izšle, tovrstni eksperimenti pustijo za seboj blago ali manj blago obliko razsula (Godina, 2014, 337). Ali kot ob navajanju Marxa, da bo nova družba zaznamovana s sledovi starega reda, iz katerega se je rodila, pravi sodobni marksistični mislec Eagleton (2013, 57): »Tako za začetek nimamo na voljo nobene »čiste« točke. Ko bi to verjeli, bi bila posredi iluzija ultralevičarstva, ki v svojem revolucionarnem zanosu noče imeti nikakršnega opravka z umazanimi orodji sedanjosti, z družbenimi reformami, političnimi strankami, parlamentarno demokracijo itn.« To pa ne sme pomeniti, da je končni cilj »kapitalizem s človeškim obrazom«, spodbujati je treba spremembo temeljev kapitalizma, med katerimi je osrednji temelj – koncept (trajne) rasti (Limon, 2015, 19).

Vendar preži na drugi strani nevarnost »gnilih« družbenih in političnih kompromisov. Številni alternativni gospodarski koncepti (npr. sodelovalna ekonomija, ekonomija delitve in souporabe, solidarnostna ekonomija, koncept krožnega gospodarstva in druge pobude) so sicer kritični do sodobnega kapitalizma, toda po sodbi Roka Kranjca (2018, 70, 71) v določenih oblikah še vedno združljivi z globalno kapitalistično ekonomijo, celo več, kritično sodi, da delujejo skladno z njenimi razdiralnimi učinki in jo tako še naprej omogočajo. Tudi raziskovalni novinar Ali Žerdin (2020) upravičeno poudarja, da so neobhodne nove paradigme in metode, da bi človek sebe skladneje in bolje razvil v

naravi oziroma svetu, kot je to delal zadnjih 300 let po razsvetljenstvu, kar je ustvarilo dihotomijo narave na eni in človeka na drugi strani. Temeljni, izjemno zahtevni in civilizacijsko inovativni izziv ekosistemske družbene ureditve je po mnenju pisca naslednji: kako ob neobhodnem odmiku od tradicionalnega zgodovinskega koncepta trajne (količinske) rasti in ob odpovedi kolonizacijskega prisvajanja življenjskega prostora drugih zemeljskih vrst pravično in solidarno, na demokratičen in human način zagotoviti zmerno, a dostojno in brezpogojno sonaravno, vzdržno blaginjo vsem ljudem. Vendar globalizirano gospodarstvo praviloma še vedno temelji na prevladujočih kapitalistično-socialdarvinističnih motivacijskih izhodiščih »svobodnega« trga, kot so trda tržna konkurenca, kapitalski egoizem, motiv stalne gospodarske rasti, rasti osebnega dobička lastnikov podjetij, bank itn.

Po mnenju pisca je eden izmed ključnih pogojev za globalno uveljavljanje značilnosti nove družbene ureditve bistveno spremenjeno razmerje med gospodarsko razvitimi, materialno bogatimi in na prebivalca okoljsko zelo obremenjujočimi državami ter državami v razvoju, kjer večina prebivalcev ne dosega dostojnega materialnega standarda. Verjetno bo temeljni preizkusni kamen tudi dolgoročnega razmerja med »Severom« in »Jugom« podnebna politika, udejanjanje ciljev glede obvez držav sicer še ne dovolj jasno definiranega Pariškega podnebnega dogovora. V zgodovinsko dolgem obdobju prevladujoče rabe fosilnih goriv so namreč države Severa proizvedle veliko večino izpustov toplogrednih plinov (zlasti CO₂), tudi danes so izpusti TGP na prebivalca v bogatih državah praviloma še vedno bistveno večji kot na prebivalca držav v razvoju. Vendar so se zlasti v obdobju zadnjih 30 let izpusti TGP v državah v razvoju bistveno povečali, to pa pomeni, da je treba izpuste TGP zmanjšati v obeh skupinah držav, podnebno-emisijsko breme in s tem moralne obveze zmanjševanja izpustov TGP so v bogatih državah bistveno večje. Pisec se strinja z mnenjem Neala (2021, 225), da je edina pot za doseganje političnega in družbenega soglasja na globalni ravni, da vse države sveta do srede 21. stoletja dosežejo približno enako letno količino TGP na prebivalca, in sicer okoli 1 tona na prebivalca. Po njegovem mnenju je zgolj na tej osnovi, na tako zasnovanem podnebnem dogovoru možno doseči politično soglasje, kar pomeni, da se vsaj okvirno ne upoštevajo seveda prisotne velike geografske in druge razlike med državami sveta, ki med drugim vplivajo na količino porabe naravnih virov, vključno s fosilnimi gorivi.

Za dosego navedenega cilja bo torej treba pravično upoštevati tudi »podnebni, toplogredni dolg« bogatih držav, kar pomeni njihovo sistemsko in finančno obsežnejšo pomoč državam v razvoju pri zahtevnem prehodu v sonaravno in nizkoogljično energijo, gospodarstvo, in sicer najmanj v višini 1–1,5 % BDP. Neale (2021, 240) opozarja, da bogate države niso uspeli v globalnem podnebnem skladu zbrati sicer obljubljenih 100 milijard dolarjev na leto za pomoč razvijajočim se državam za uresničevanje podnebnih ciljev v smeri nizkoogljičnega sveta. Po njegovi oceni pa naj bi znašali skupni letni stroški globalnega prehoda okoli 2000–3000 milijard dolarjev, oziroma okoli 3 % globalnega

BDP. Ena od možnosti financiranja planetarnega zeleno-podnebnega načrta, prehoda na obnovljive vire, povečanja zelenih delovnih mest in izboljšanja varovanja zdravja je tudi sistemsko zmanjševanje vojaških stroškov, torej vojaških proračunov (Neale, 2021, 261). *Letni globalni vojaški izdatki znašajo okoli 2000 milijard dolarjev, torej toliko, kot bi svet do leta 2050 vsako leto potreboval za doseganje globalne okoljske, podnebne in zdravstvene varnosti, za hkratno povečanje zdravih delovnih mest ter s tem povezano povečanje socialne varnosti.*

Zloma planetarnega ozračja in izčrpavanja globalnega ekosistema ne bo mogoče ustaviti brez mednarodne, globalne solidarnosti, uporaba tradicionalnega vzorca oskrbe z energijo iz fosilnih goriv in dviga materialnega blagostanja bogatih držav še v revnejših državah nepovratno pelje v podnebno katastrofo. Najbolj bodo prizadete države v razvoju, ki so za podnebno krizo bistveno manj odgovorne kot bogate države (ogljčni dolg). Brez potrebne pomoči bogatih držav revnejšim državam ne bo prišlo do spremembe civilizacijskega energetskega vzorca in do podnebne nevtralnosti do srede 21. stoletja, saj se postopoma povečuje količina izpustov TGP iz držav v razvoju. Reševanje podnebnih in okoljskih problemov držav v razvoju pa je treba neobhodno povezati z odpiranjem zelenih in drugih delovnih mest (novi svetovni zeleni načrt), z dvigom kakovosti življenja, razen podnebno-okoljske solidarnosti je torej nujna tudi družbena, socialna solidarnost. V globaliziranem svetu z globalnimi izzivi in problemi je torej zapiranje v nacionalne meje, ločeno reševanje okoljskih, zdravstvenih in razvojnih problemov obsojeno na neuspeh.

Uspeh ali neuspeh svetovnega dogovora o univerzalnem zmanjšanju izpustov TGP na okoli 1 tona na prebivalca letno bo bistveno zaznamoval prihodnja, še bistveno bolj zahtevna po mnenju pisca neobhodna prihodnja sporazumevanja držav sveta o ekostemsko in medgeneracijsko sprejemljivi zgornji meji porabe ključnih naravnih virov, energije oziroma tistih načinov obremenjevanja okolja, ki sežejo izven nacionalnih okvirov in pomembno vplivajo na planetarni ekosistem, njegove ekosistemske storitve. Na področju porabe primarne energije na prebivalca ponuja primerne odgovore npr. sprejeti švicarski negativni koncept družbe 2000 vatov do leta 2050 oziroma zgornja trajnostna meja letne porabe primarne energije (iz OVE) okoli 1,5 tone naftnih ekvivalentov.

Po mnenju pisca naj bi v ekološko-družbenem prehodu pomembno vlogo odigrale tudi svetovne religije. Tradicionalni koncept marksizma 19. stoletja in praksa državnih socializmov 20. stoletja sta bila bolj ali manj zasnovana na verski nestrpnosti, na prevladujoči predpostavki o nezdržljivosti verskih nauk in socialističnih vrednot. Ameriški zgodovinar Christopher Muscato (2018) pa v nasprotju z Marxovim stališčem o verah kot opiju za ljudstvo sodi, da sta socializem in vera združljiva. V zgodovini so se namreč razvili različni tipi t. i. religioznega socializma, ki postavljajo v ospredje prizadevanja za družbeno enakost, kar zlasti velja za krščanski, muslimanski (islamski), judovski in budiistični socializem. Muscato (2018) navaja, da je npr. prvi muslimanski kalif Abu Bakr že

v 7. stoletju kot eden od prvih voditeljev na svetu izvajal koncept minimalnega zagotavljenega dohodka. Budistični socializem poudarja principe pacifizma in pomembno vlogo narave, njenih zakonov, socializem pa naj bi bil orodje za udejanjanje koncepta miru in ekologije. Jana Rošker (2022) poudarja sodobni pomen konfucionizma (sočlovečnost) in daoizma, ki predpostavlja spoštljiv in ljubeč odnos človeka do narave (harmonija, skladje z naravo). Sama meni, da je daoistični ekološki humanizem nekaj, kar nam lahko – če ne drugače, pa kot navdih – pomaga vsaj pri iskanju novih alternativnih rešitev trenutne krize, ki se bo brez tega samo še poglobila in ki grozi, da bo uničila človeštvo ter ga izbrisala z obličja Zemlje veliko prej, kot bi bilo (brez izdatne pomoči nas samih) potrebno (Rošker, 2022, 78).

Papež Frančišek (2015) je v papeški »okoljski« encikliki izjemno kritičen zlasti do obstoječe inačice kapitalizma, ki je po njegovi sodbi ekološko uničujoča in socialno krivična, zato poziva katolike in druge prebivalce k aktivnemu zavzemanju za mir, pravičnost in varovanje stvarstva. Sodi, da resnični ekološki pristop postaja vedno bolj družbeni pristop, ki mora v razprave o okolju vključiti pravičnost. Zavrača sedanji model delitve bogastva, pri katerem si manjšina jemlje pravico trošiti v mejah, ki jih ni mogoče posplošiti, ker planet ne bi prenesel odpadkov tolikšne porabe. Iskrena skrb za naše lastno življenje in naše razmerje do narave mora biti neločljivo povezana z bratstvom, pravičnostjo in zvestobo v odnosih do drugih, navaja osebno materialno zelo skromni papež Frančišek (2015, 29, 41) – a še vedno iz zelo razkošnega Vatikana ...

Kapitalizmu je treba priznati, da je razvil finančne spodbude za nagrajevanje opravljenega dela, ki sicer krivično, obilno nagrajuje zlasti lastnike proizvodnih sredstev in kapitala, vendar v določeni meri tudi zaposlene, obenem pa je bistveno razširil dostopnost večine ljudi do javnih storitev. Mehanizmi ustreznega nagrajevanja za opravljeno delo so po mnenju Wallersteina (1999) eden od pomembnih vzvodov tudi za zeleni demokratični in egalitarni družbeni sistem. Sodi, da so denarne nagrade v kapitalističnem sistemu absolutno prevelike, vendar zagovarja koncept določene denarne spodbude za kakovostno opravljeno delo, zlasti v kombinaciji z zasluženim družbeno častjo posameznika zaradi opravljenega dela. Pohlep je torej treba trdo nadzorovati, imeti na vajeti, namesto da se ga dobesedno slavi, jasno je tudi, da ga z dobrodelnostjo ni mogoče uravnovesiti (Wallerstein, 1999, 60, 61).

Zasledovanje gospodarske rasti še vedno družijo številne politike, gospodarstvenike in sindikate, pa tudi strokovnjake in tehnokrate, pogledi se razlikujejo le v tem, kako zeleno rast na vsak način doseči. Rast se predstavlja kot zdravilo za vse tegobe družbe, kot rešitev za vse naše težave, BDP pa kot objektivno, dejansko edino merilo uspeha ali neuspeha gospodarske politike (Limon, 2015, 13). A BDP ni enak blaginji, je »le« mera ekonomske aktivnosti in ekonomske varnosti. Dejansko je zlasti za razvite in bogatejše države neprimeren kazalnik napredka družbe. *Potrebno je torej drugačno pojmovanje »dobrega« življenja in novi okoljsko-družbeni in drugi kazalci merjenja blagostanja*

ljudi in hkrati blagostanja ekosistemov, torej še drugi kazalniki kakovosti življenja, ki ga ni mogoče meriti s tradicionalnimi, skrajno enostranskimi ekonomističnimi kazalci, kot je BDP na prebivalca.

Tako je npr. univerza v Leedsu za primerjavo držav izdelala sintezno zasnovano merilo dobrega življenja znotraj planetarnih omejitev, ki ga sestavlja sedem kazalcev biofizikalnih («okoljskih») omejitev in 11 družbenih kazalcev kakovosti življenja (od izobrazbe do dohodkov in družbene enakosti). Vse bogate države na splošno označuje 9–11 primernih družbenih kazalcev, a hkrati 5–7 okoljskih kazalcev, ki kažejo preseganje ekosistemsko dovoljene porabe naravnih virov in obremenjevanja okolja ter njegovih sestavin. Na svetu ni države, ki zagotavlja dobro življenje znotraj planetarnih omejitev okolja, dvig materialnega blagostanja dosegajo dejansko vse države na račun preživitveno bolj ali manj destruktivnega izčrpanja planeta. Med vsemi analiziranimi državami se je po raziskavi univerze v Leedsu temu idealu še najbolj približal Vietnam, ki zgolj pri enem kazalcu presega planetarno sprejemljivo obremenjevanje (izpusti toplogrednega CO₂ na prebivalca), obenem pa pri šestih kazalcih dosega primerno kakovost življenja (A Good Life for ..., 2021).

Zelo enostranski kazalec BDP na prebivalca v kapitalistični družbi, ki še vedno stavi na model gospodarske rasti in gospodarske aktivnosti kot praktično edini instrument za dvig osebnega in družbenega blagostanja ter bistveno merilo »napredka«, postopoma nadomešča bolj celoviti indeks človekovega razvoja (HDI), ki se izračuna no osnovi BDP na prebivalca (ekonomija, dohodek), pričakovane povprečne življenjske dobe (zdravje) in števila let šolanja (izobrazba). Tako kot je zamenjava enostranskega ekonomističnega kazalca BDP (na prebivalca) z indeksom človekovega razvoja predstavljala pomemben premik k celovitejšemu pojmovanju in merjenju osebnega in družbenega blagostanja (manjka še polje družbene neenakosti), zahtevajo protislovja obdobja antropocena vsaj enakopravnejše vključevanje okoljskega polja, naravnega kapitala (poraba naravnih virov in obremenjevanje okolja) v merila vrednotenja napredka družbe, države, tudi zaradi upoštevanja okoljskih pravic prihodnjih generacij. Strokovnjaki OZN razvijajo t. i. *poravnalni indeks človekovega razvoja (PHDI)*, ki v metodologijo izračunov HDI razen treh klasičnih vsebinskih polj (ekonomija, zdravje in izobrazba) vključuje še nekatere pomembne lažje merljive okoljske pritiske (PHDI): izpusti CO₂ na prebivalca (energetski sistem) in materialni odtis na prebivalca (materialna poraba naravnih virov) (Human Development Report, 2020, 244).

V metodologijo sinteznega kazalca PHDI pa niso vključeni sicer vsebinsko izjemno pomembni, vendar kvantitativno težko merljivi in dosegljivi ekosistemski kazalci (npr. zmanjševanje biotske raznovrstnosti), pa tudi ne bolj sintezen kazalec ekološki odtis, ki dejansko z upoštevanjem biokapacitete države, območja delno in posredno vključuje tudi nekatere ekosistemске storitve.

Kazalniki blaginje in napredka ekosistemske družbene ureditve

Za ugotavljanje stanja in trendov večplastno pojmovanega blagostanja, široko pojmovane kakovosti življenja in medgeneracijske enakopravnosti v ekosistemski družbeni ureditvi se morajo uporabljati drugi kazalniki. Latouche (2010, 520, 521) sodi, da je treba demistificirati BDP, ki je neke vrste fetiš, vendar ne meri celostnega blagostanja, temveč zgolj komercialno »bogastvo«. Hay in drugi (2019, 12) BDP kot kazalec razvoja celo proglašajo za »perverznega«, zlasti z okoljskega (preseganje nosilnosti okolja) in socialnega vidika (brez upoštevanja neenakosti njegove razporeditve med prebivalci). Uporabni bi bili kazalci trajnostnega, sonaravnega in »pravičnega« blagostanja, kakovosti življenja in blagostanja ekosistemov, ki presegajo osnovni tradicionalni kazalnik ekonomskega polja, torej BDP. Razen indeksa človekovega razvoja (HDI) so med drugim priporočljivi naslednji možni kazalniki celostno pojmovane blaginje in napredka držav, regij, občin, zlasti (Vintar Mally, 2006; Stiglitz in drugi, 2008; Latouche, 2010; Enough is Enough ..., 2010; Martinez-Alier, 2012; Dobida, 2012; Kus, 2019c; Hay in drugi, 2019; Lenarčič, 2020):

1. Za okolje oziroma fizično stranico trajnosti razen kazalca celovitega materialnega odtisa zlasti sintezni kazalec ekološki odtis (merjen s pomočjo potrebnega števila hektarjev na prebivalca za kritje potreb po virih in absorpcijo emisij), ki pa upošteva tudi izvoz blaga in storitev (pripiše se državi uvoznici in odšteje državi izvoznici).
2. Razširjeni indeks človekovega razvoja (BDP na prebivalca, dosežena izobrazba, pričakovana dolžina življenja) z indeksom uravnoveženosti razvoja, s tretjinskim vplivom indeksa BDP, indeksa socialnega polja (indeks izobrazbe in dolžine življenja) in indeksa ekološkega odtisa.
3. Za človekovo blagostanje razen kazalca svetovne sreče tudi kazalec t. i. srečnih let življenja, ki vključuje pričakovano trajanje življenja (merljiv kazalec) in zadovoljstvo z življenjem (nemerljiv kazalec, pridobljen s pomočjo povpraševanja prebivalcev v skali 1–10).
4. Za družbo, gospodarstvo in okolje je zelo uporaben kazalec resničnega, pravega napredka (*Genuine Progress Indicator* – GPI), ki kazalcu BDP dodaja vrednosti gospodinjskega in prostovoljnega dela in odšteje stroške kriminala, onesnaževanja in razpada družin. Primeren sintezni kazalec, zasnovan na trajnosti, je indeks trajnostne ekonomske blaginje (*Index of Sustainable Economic Welfare* – ISEW), ki meri stroške in koristi človeškega, družbenega, naravnega in ustvarjenega kapitala.

Med medsektorskimi, povezovalnimi skupnimi kazalci blagostanja je tudi za ekosistemsko družbeno ureditev uporaben indeks srečnega planeta (*Happy Planet Index* – HPI), ki deli srečna leta življenja (kazalec človekovega blagostanja) z ekološkim odtisom.

Za vrednotenje doseženega napredka globinsko zasnovane ekosistemske družbene ureditve je po mnenju pisca zelo uporaben tudi sintezni kazalnik t. i. bruto družbene sreče, zadovoljstva prebivalcev. Butan (parlamentarna ustavna monarhija od leta 2008) je namreč celotno družbo, gospodarstvo zasnoval na filozofiji »bruto družbene sreče«, na indeksu zadovoljstva prebivalstva (*Gross National Happiness* – GNH) namesto BDP kot temelja zagotavljanja družbene sreče. Navedena filozofija, ki je zasnovana na podstati budizma s človekom kot le delčkom univerzalne narave, je zamišljena kot krožni odnos med pravičnim socialno-ekonomskim razvojem, varovanjem narave, ohranjanjem kulturne identitete in dobrim upravljanjem. Petletni gospodarski plani Butana temeljijo na natančnih raziskavah ugotavljanja zadovoljstva vseh prebivalcev na vseh področjih, od šolstva, zdravstva, kulture itn. Vendar je treba poudariti, da npr. prebivalec Evrope srečo doživlja in pojmuje dokaj drugače kot prebivalce Butana.

Immanuel Wallerstein (1999) dosledno ločuje med utopijo in utopistiko. Utopijo si je kot besedo izmislil sir Thomas More in pomeni dobesedno ‚nikjer‘. Ključna težava vseh utopij je torej, da niso še nikjer obstajale, zdijo se kot sanje o nebesih, ki pa na Zemlji nikoli ne bi mogla obstajati. Zadnja stvar, ki bi jo torej potrebovali, je še več utopičnih vizij, zatrjuje Wallerstein (1999, 7). Utopistike pa so resne ocene (izbire) zgodovinskih možnosti, so vaje v presoji racionalnosti, udejanjanja možnih in uresničljivih alternativnih zgodovinskih sistemov. To je torej trezno, racionalno in realistično ovrednotenje človeških družbenih sistemov, njihovih omejitev in področij, ki so odprta za človeško ustvarjalnost. To ni obraz popolne in neogibne prihodnosti, temveč obraz alternativne prihodnosti, za katero verjamemo, da bo boljša, obenem pa je zgodovinsko mogoča (Wallerstein, 1999, 7, 8).

Ko nastaja nov sistem, nova družbena ureditev, so za prehod od starega k novemu po mnenju Nare Petroviča (2017) v ospredju naslednje zakonitosti:

1. Noben nov sistem ni vzniknil ob soglasju prejšnjega sistema – delovanje novega sistema po strožjih etičnih in zakonskih normah.
2. Noben nov sistem ni že od začetka vedel, kako se bo imenoval, ko bo uveljavljen – nejasnosti ob porajanju novega sistema.
3. Ko nosilci sistema govorijo o napredku, ne mislijo na razvoj sistema proti drugačnemu, a naprednejšemu sistemu, ampak mislijo na dodatno konsolidiranje obstoječega sistema – prečkanje neizprosni ovir starega sistema.
4. Celo najbolj napreden, pošten in etičen družbeni sistem bo postal nazadnjaški, lažen in skorumpiran, če bo samega sebe preveč resno jemal – pretirano toga in od realnosti odrezana zakonodaja in vodenje družbe.
5. Na visoki stopnji razvoja katerega koli družbenega sistema se rado zgodi, da voditelji ločijo svoje interese od interesov ljudi, ki jih (domnevno) zastopajo – uveljavljanje pravil s silo pri slabih voditeljih.

6. V visoko razvitih sistemih voditelji najprej poskrbijo za lastno varnost in potrebe. V razvijajočih se sistemih voditelji postavljajo ideale pred lastno varnost in potrebe – nadzor (namesto zaupanja) pri zaprtem in okostenelem sistemu.
7. Vsak nov sistem raste iz stvaritev prejšnjega sistema (prejšnjih sistemov) – uporaba koristnih stvaritev starega sistema.
8. Večina sistemov se začne z dobrimi nameni – vzdrževanje kritične distance do svojih namenov, onemogočanje razraščanja dogmatičnih idealov.
9. Vsak socialni sistem mora imeti tipko »izbris« – neobhodnost periodičnega prevrednotenja temeljnih namenov in idealov, fleksibilnost sistema.

Slavoj Žižek (2021) upravičeno poudarja, da izzivi sodobnega človeštva, od globalnega segrevanja do beguncev, digitalne kontrole, biogenetskih manipulacij, zahtevajo nič več in nič manj kot globalno reorganizacijo naših družb. Radikalne spremembe so nujne, če želimo preživeti, ampak življenje ne bo več enako, smo na začetku nevarnega potovanja, od katerega je odvisno naše preživetje. Človeštvo je po mnenju pisca prišlo do prelomne točke v razvoju, ko enostavno ni več mogoče ignorirati in ločiti okoljskih, ekonomskih ter družbenih problemov, prav tako pa ni mogoče iskanje ločenih odgovorov za njihovo reševanje. Glede na ranljivo okolje in ranljivo družbo, glede na globino temeljnih protislovij smo prišli torej do civilizacijske krizne točke, kjer je za reševanje nujen hkratni družbeni in ekosistemski preobrat. Strukturna nesposobnost kapitalizma, da vzpostavi trdne, medgeneracijsko in medvrstno pravične, solidarnostne temelje za socialno in ekološko državo 21. stoletja, po mnenju pisca zahteva najprej njegovo čimprejšnjo temeljito, a demokratično preobrazbo in kasneje njegovo preseganje, torej odpravo.

Stanje sedanjega globalnega kapitalizma po mnenju Catherine Samary (2017, 59) kaže, da so npr. njegova merila in načini financiranja bolj kot kdaj koli in po vsem svetu ne samo »zastareli«, temveč nas vračajo v 19. stoletje in v barbarstvo, ki je pogubno na okoljski, družbeni in socialni ravni. Prav iz teh razlogov (ne pa zaradi sicer dosežene visoke ravni razvoja produktivnih sil) se mora po njenem mnenju zahteva po odpravi svetovnega kapitalizma postaviti na dnevni red celotnega planeta. Naplavljen večplastna kriza naj bi pospešila nastanek alternativnih in pluralističnih protikapitalističnih prostorov od lokalne do svetovne ravni, vendar nastajanje nasprotne fronte mora v spopadu z ekonomsko in politično močno globalno matrico kapitalizma realno računati na njegovo izjemno, tudi militantno zmožnost upiranja notranjim in zunanjim napadom, s katerimi ima vrsto izkušenj, od vojn, represij do umorov posameznih nasprotnikov. V obdobju, »ko staro umira, novo pa se ne more roditi«, se porajajo pošasti, je zapisal Gramsci ... *Naomi Klein (2009, 131) navaja misel Gandija iz leta 1926, da gibanje proti vojni ne bo uspešno, če se ne bo dotaknilo izvora vsega zla: človeške poblepnosti.* Brezobzirna gospodarska vojna v osnovnih posledicah ni nič boljša kakor oboroženi spopad. Dejansko je popolnoma prost trg praktično brez omejitev posledica dovoljenega in celo zaželenega

spodbujanja človeške pohlepnosti, povzročča gospodarske vojne, ne le vojn med ljudmi in podjetji, temveč tudi vojne proti naravi.

Michael Brie (2016, 106, 110) sodi, da kapitalizem potrebuje hkratno dvakratno preobrazbo:

1. obvladovanje in preseganje izkoriščevalskega, oblastnega in destruktivnega značaja sedanje kapitalistične družbe z razvojem zmogljivosti solidarnostne, demokratične in ekološke družbe;
2. kombinacijo preoblikovanja obstoječega kapitalizma v smeri socialno in ekološko reguliranega kapitalizma z začetkom temeljnega preoblikovanja družbe onkraj kapitalizma.

Rogers (2014) postavlja nasproti obstoječemu konceptu kapitalizma dve po njegovi sodbi najbolj realni družbeni alternativni:

1. *Kooperativna alternativa kapitalizma:*

- različne oblike lastništva, vendar poudarjena in osrednja vloga solastništva zaposlenih, delavskih kooperativ (tip t. i. mondragonskih kooperativ) in kooperativnih bank;
- mehčanje tržnega tekmovanja in načina pridobivanja dobička;
- večja vloga uporabne vrednosti (namesto dosedanje ključne menjalne vrednosti) in vzajemnosti za doseganje blagostanja;
- ohranjanje določenega deleža dobička tudi za kapitaliste, vendar poudarjena težnja za doseganje širših socialnih in ekonomskih iznosov podjetij;
- zmanjševanje pritiskov na okolje.

2. *Socialistična alternativa kapitalizmu:*

- različne oblike lastnine (družbene in privatne), toda s prevlado družbenega lastništva ključnih proizvodnih sredstev (družbeno sprejemljivo ravnanje tudi s privatno lastnino);
- odprava dobička kot vodilnega namena proizvodnje;
- uvajanje sistema načrtovanja proizvodnje;
- odprava delavskega izkoriščanja in odpravljanje družbene neenakosti z novimi socialnimi mehanizmi družbe in novimi oblikami družbene ter politične organizacije;
- univerzalni dostop do dobrin in storitev za dostojno raven življenja vseh prebivalcev;
- v prvi fazi socializma razporeditev dobrin na osnovi relativnega delovnega prispevka vsakega posameznika, kasneje na osnovi različnih, a (zgolj) resnično temeljnih potreb posameznika.

Kooperativna alternativa kapitalizma je demokratično zasnovan in voden družbeno-ekonomski sistem, ki kljub »mehčanju« trga ohranja tekmovanje za dobiček, ta pa se deli bistveno bolj pravično glede na pomembno vlogo delavcev pri lastništvu in upravljanju podjetij. Temelj kooperativne alternative kapitalizma je razmah delavskih kooperativ, ki imajo po mnenju Rogersa (2014, 102) možnost minimiziranja odtujenosti zaposlenih, doseganja večjega zadovoljstva zaposlenih na delovnih mestih, hkrati pa naj bi bila proizvodnja organizirana na bolj poudarjenih socialnih razlogih.

Jeremy Rifkin (2009) vidi prihodnost sodobne civilizacije v t. i. razdelitveni kapitalistični ekonomiji, v obdobju razdelitvenega kapitalizma (*distributed capitalism*) naj bi sodelovanje nadigralo tekmovanje in hierarhijo, pravica dostopa (mrežna povezava) naj bi postala pomembnejša od pravice lastnine, kvaliteta življenja bolj zelena od osebnega finančnega uspeha, sočutje, empatija pa naj bi postala najpomembnejša vrednotna podstat celotne civilizacije. V ospredje ekonomije in politike postavlja sadove nove industrijske revolucije z decentralizirano, sedaj tehnološko mogočo mrežno digitalno povezavo milijard proizvajalcev (OVE) in hkratnih potrošnikov energije, milijonov lastnikov malih in velikih podjetij ter proizvodnih kooperativ (zadruge). Pritiski »od spodaj« zahtevajo novo, odgovorno politično upravljanje, zlasti skupnih (javnih) družbenih in naravnih dobrin (Rifkin, 2009, 551–553). Kvaliteta življenja je zelen cilj, ki naj bi bil dosegljiv kot kooperativna alternativa – znotraj preoblikovanega kapitalizma. *Rifkinov koncept t. i. razdelitvenega kapitalizma s pomočjo udejanjanja empatične, bolj solidarne in nizkoentropijske, sonaravne družbe vključuje torej tudi nekatere bistvene gradnike ekosolidarizma, v določeni meri pa tudi ekosocializma.*

Rogers (2014) predlog koncepta socialistične alternative kapitalizmu pa postavlja v ospredje prevlado družbenega lastništva (ni natančno definirano) ključnih proizvodnih sredstev, postopno odpravo dobička kot temeljnega namena proizvodnje in pomembnejšo vlogo načrtovanja proizvodnje, zagotavljanje dostojne ravni socialne varnosti za vse prebivalce z novimi socialnimi mehanizmi in postopnim prehodom k razporeditvi dobrin na osnovi temeljnih potreb, ne pa delovnega prispevka posameznika. Rogers (2014, 4) izrecno podčrtuje, da je treba alternative kapitalizmu obravnavati kot postopen proces njihovega uveljavljanja, ki poteka »od spodaj navzgor«, kar pa zahteva demokratično in pluralistično zasnovano eksperimentiranje z različnimi modeli družbene in ekonomske organizacije širjenja prostora za nekapitalistične dejavnosti. A kot ugotavlja Božidar Debenjak (2010, 160): »Tudi če se kapitalizem nagiba h koncu, ostaja ista vrsta socializma, ki se lahko nejasno prikaže v prihodnosti, še vedno povsem neznan. Prav tako neznan ostaja pot, po kateri je mogoče pričakovati socializem.«

Kako torej naprej, vizije in strategije so zelo različne, napovedovanje prihodnosti pa sila tvegano. Tako npr. John Rawls (2012) predstavlja pet tipov možnih ureditev, ki jih pojmuje kot družbene sisteme z vsemi političnimi, ekonomskimi in družbenimi institucijami:

1. *Kapitalizem »laissez-faire«* (sistem naravne svobode) – zagotavlja zgolj formalno enakost in zavrača tako pošteno vrednost enakih političnih svoboščin kot pošteno enakost možnosti. Njegov cilj sta ekonomska učinkovitost in rast, ki ju omejuje zgolj precej nizek družbeni minimum.
2. *Kapitalizem blaginje* – poštene enakosti možnosti sicer ne pušča povsem v nemar, a potrebnih politik za njeno doseganje ne izvaja. Dopusča namreč zelo velike neenakosti glede posedovanja stvarne lastnine (produkcijskih sredstev in naravnih virov), nadzor nad gospodarstvom in velikim delom političnega življenja pa je v rokah maloštevilnih. Majhen razred ljudi ima pretežen monopol nad proizvodnimi sredstvi. Čeprav so socialni ukrepi, kot namiguje ime »kapitalizem blaginje«, lahko precej velikodušni in jamčijo dostojen družbeni minimum za vse, ki torej pokriva temeljne potrebe, načelo recipročnosti (hkratno večanje blaginje za različne družbene skupine) za urejanje ekonomskih in družbenih neenakosti ni prepoznano.
3. *Državni socializem s komandnim gospodarstvom* – nadzira ga enostranska ureditev, ki krši univerzalnost temeljnih pravic in svoboščin. Gospodarstvo usmerja splošen gospodarski plan, o katerem se odloča centralno, razmeroma malo se uporabljajo demokratični postopki ali trgi (razen kot sredstva za racioniranje). Ob predpostavki skrbi za svoje potomce naj bi pošten način pravičnega varčevanja skozi čas, torej med generacijami, zagotavljal primeren odgovor na vprašanje, kolikšen delež družbenega proizvoda naj se prihrani na vsaki ravni premoženja, po njem pa naj bi se ravnale vse generacije. Po sprejetju načela varčevanja je za ohranjanje t. i. ekonomske in družbene pravičnosti skozi čas pomemben zlasti razmislek o preprečevanju kopičenja premoženja, o urejanju zapuščanja in omejevanja dedovanja v smeri uporabe načela progresivne obdavčitve. Ni torej nujno, da je obdavčeno premoženje umrlega, pa tudi ne, da je omejena skupna količina zapuščine. Lahko pa bi bil namesto obdavčitve dohodka uveden proporcionalni davek na potrošnjo, ki bi se ljudem odmerjal glede na uporabo proizvedenih dobrin in storitev, in ne glede na njihov prispevek (dohodek).
4. *Lastniška demokracija* – vzpostavitev ustavnega okvira za demokratično politiko že v začetku. Dovoljeno je sicer zasebno lastništvo nad produktivnim premoženjem, toda s konceptom razpršenega lastništva nad premoženjem in kapitalom se preprečuje, da bi majhen del družbe nadzoroval gospodarstvo in s tem posredno tudi politiko. Zagotovljeno je zelo razširjeno lastništvo nad produktivnim premoženjem (zadostna proizvodna sredstva), pa tudi nad človeškim kapitalom (izobrazba in usposobljenost) v okviru poštene enakosti možnosti. Lastniška demokracija ne terja nenehne ekonomske rasti skozi generacije, ne izključuje torej Millove ideje o družbi v pravičnem stacionarnem stanju, v katerem se (lahko) kopičenje kapitala preneha.

Državljeni so tako lahko polno sodelujoči, enaki člani družbe, vsem državljanom se torej omogoča, da lahko urejajo lastne zadeve v razmerah primerne družbene in ekonomske enakosti, ekonomska in družbena neenakost se ureja z načelom vzajemnosti.

Institucije lastniške demokracije naj iščejo ukrepe za zagotavljanje poštene vrednosti političnih svoboščin, izvedljivost ukrepov za uresničevanje poštene enakosti možnosti za izobraževanje in usposabljanje, osnovne ravni zdravstvenega varstva za vse in razvijajo Millovo idejo o (samoupravnih) združenih podjetjih, ki niso v lasti ali pod nadzorom države (Rawls, 2012, 226, 228, 229). V konceptu lastniške demokracije naj bi se univerzalna socialna varnost dosegla z zagotavljanjem minimalnega kritja temeljnih, primarnih potreb. A nekateri zagovorniki koncepta lastniške demokracije postavljajo pogoj, da so vsi voljni delati in so pravzaprav primorani nositi svoj delež bremen družbenega življenja, družba pa mora poskrbeti, da so možnosti za plodno delo, za zaposlitev splošno dostopne.

5. *Liberalni (demokratični) socializem* – tako kot pri ureditvi lastniške demokracije se tudi pri konceptu liberalnega socializma vzpostavi ustavni okvir za demokratično politiko (politično moč si delijo demokratične politične stranke) za jamčenje temeljnih svoboščin, za pošteno vrednost političnih svoboščin in pošteno enakost možnosti, ekonomska in družbena neenakost se ureja z načelom vzajemnosti, solidarnosti. Zagotovljena je pravica do zasebne lastnine, a proizvodna sredstva, produktivno premoženje je v lasti družbe. Ekonomska moč je razpršena med podjetja, kjer zaposleni volijo vodstvo podjetja, ki izvaja svoje dejavnosti v sistemu svobodnih in konkurenčnih trgov. Zagotovljena je tudi svobodna izbira poklica.

Rawls (2012, 178) kot alternativni kapitalizmu, na načelih pravičnosti zasnovana družbena sistema, predstavlja t. i. lastniško demokracijo in liberalni (demokratični) socializem, oba naj bi delovala v tržnem sistemu, žal pa problematiki razmerja med kapitalom in okoljem ne namenja večje pozornosti, čeprav tudi navedeno razmerje oziroma protislovje zajema elemente (ne)pravičnosti. Sodi, da kapitalizem laissez-faire, kapitalizem blaginje in državni socializem s komandnim gospodarstvom vsaj na en način kršijo načela pravičnosti. Po njegovem mnenju tako lastniška demokracija kot liberalna socialistična ureditev vzpostavljata ustavni okvir za demokratično politiko, jamčita za temeljne svoboščine s pošteno vrednostjo političnih svoboščin in pošteno enakostjo ter urejata ekonomske in družbene neenakosti z načelom vzajemnosti.

Rawls (2012) liberalnega socializma kot družbene ureditve sicer ni podrobneje vsebinsko opredelil, vendar poudarja njegove številne skupne značilnosti s konceptom lastniške demokracije ter hkrati tudi številne ključne, strukturne razlike z državnim socializmom. Med nerazrešene probleme pa uvršča vprašanje tipa lastnine, a sodi, da nobena

ureditev s privatnim lastništvom nad proizvodnimi sredstvi ne more zadovoljiti ključnih načel pravičnosti in v določeni meri niti uresničiti idealov državljana in družbe, ki jih izraža pravičnost kot poštenost (Rawls, 2012, 227). Dovoljena mora biti pravica do lastnine nad produktivnim premoženjem, ampak ta pravica po njegovem mnenju ni temeljna, temveč je podrejena zahtevi, da je v obstoječih pogojih najučinkovitejši način za izpolnjevanje načel pravičnosti (Rawls, 2012, 226). Hkrati pa je pomenljiva njegova opredelitev družbe kot sistema sodelovanja med državljani, ki veljajo za svobodne in enake osebe, za normalne in polnosodelujoče člane družbe skozi vse življenje. Izdvojiti pa je treba tista načela pravičnosti, ki so najprimernejša za opredelitev poštenih pogojev sodelovanja (Rawls, 2012, 225).

Protislovju med kapitalom in naravo, problematiki okoljske destrukcije zaradi linearnega in stalno rastočega gospodarstva ter prekomerne potrošnje, podnebnim spremembam in zmanjševanju biotske pestrosti, krčenju ekosistemskih storitev Rawls (2012) pri oznakah temeljnih značilnosti posameznih družbenih sistemov dejansko ne namenja nobene pozornosti. Pisec pa nasprotno sodi, da je zlasti za družbene sisteme, za vizije in koncepte 21. stoletja ključno, da vključujejo tako učinkovite mehanizme za zagotavljanje čim večje pravičnosti kot tudi za doseganje ekosistemske trajnosti ter s tem povezane medgeneracijske pravičnosti, medgeneracijske enakosti.

Bogomir Kovač (1996, 359) pa poudarja neobhodnost upoštevanja naravnih virov in poudarjanja ekoloških omejitev kot vse pomembnejšega elementa sodobnega odločanja. Po njegovih navedbah so za razreševanje ključnih globalnih protislovij osrednje podstati alternativ naslednje (Kovač, 2013a):

1. drugačna vloga redistributivne države, vključno npr. s predlogom univerzalnega temeljnega dohodka in z njim povezanih družbenih sprememb;
2. komunitarizem s skupnostjo (zlasti lokalno) kot svojstven odgovor na sodobno kompleksnost sistemov, ki zahtevajo poenostavitev, decentralizacijo in lokalizacijo (lokalni denar, pravičnejša družbena delitev in neposredno politično sodelovanje);
3. poti ekonomske demokracije, od kooperativ do drugačnega, družbeno odgovornega ravnanja podjetja, ki je primarno podrejen deležniški in ne lastniški strukturi upravljanja;
4. ekološka prenova in ideja, da v družbi ničelne rasti lahko bolje obvladujemo tako zeleno proizvodnjo kot kreditni denarni sistem, ki postaja nepotreben;
5. ekosocializem kot vrh prizadevanj za ekosocialno trajnostno družbo.

Andrej Kirn (2016, 61) sodi, da so možni izhodi iz razkroja in krize liberalne demokracije naslednji:

1. preobrazba sedanjega kapitalizma v reformirani socialni kapitalizem;
2. avtoritarni nedemokratski kapitalizem;
3. demokratični ekosocializem.

Zaskrbljeno pa ugotavlja, da se obstoječe nezadovoljstvo z liberalno demokracijo ne preusmerja v demokratični ekosocializem in v vse večjo podporo neposredni demokraciji, ampak v avtoritarnost, nacionalizem ter tehnokratsko vlado. Takšen izhod iz krize liberalne demokracije ne vodi k družbeno-ekološkemu obratu, temveč k propadu civilizacije (Kirn, 2016, 61).

Udejanjanje krilatice »kapitalizem nima alternative«, nadaljevanje njegovega razvojnega modela rasti, zasnovanega na izkoriščanju sočloveka in narave, politično eksplozivnem povečevanju družbene in geografske neenakosti tudi v prvi polovici 21. stoletja, pomeni, da je človeška vrsta ostala brez sposobnosti celostnega reševanja starih in novih protislovij. In to v trenutku, ko so v realnem smislu od nacionalne vlade močnejši mehanizmi vladanja globalne korporacije, »finančni trgi« (Low in Gleeson, 2021, 142). Kapitalistična modernost in njena prometejska logika ogrožajo človeško in nečloveško življenje na vseh geografskih skalah.

Večplastnost kriznih razmer, od podnebnih do socialnih, ki jih je povzročil obstoječi kapitalistični družbeni red, zahteva njegovo zamenjavo z novim družbenim redom. Država ekohumanizma mora opustiti iskanje odgovora na tradicionalno temeljno vprašanje ekonomske politike: »Ali bo ukrep sposoben ustvariti rast in s tem dobiček?« To vprašanje mora nadomestiti z naslednjim vprašanjem: »Ali bo ukrep na trajnostni način povečal človekovo blagostanje?« in nanj poiskati medgeneracijsko in medvrstno (ekosistemsko) ustrezen, dolgoročen ekosocialni odgovor.

Zamenjava, odprava kapitalizma se sicer zelo malo verjetno lahko zgodi z revolucijo in nasiljem, pisec verjame v njegovo temeljito prenovu in odpravo po politično demokratični, mirni, nenasilni in pospešeni reformni poti. Globinske spremembe družbe kapitalizma naj bi se s pomočjo družbeno demokratičnega večinskega državljanskega soglasja po mnenju pisca izvedle v treh oziroma dveh možnih političnih korakih:

- *ekosocialni kapitalizem kot prehodno obdobje;*
- *ekosolidarizem kot zrela oblika (faza) in/ali demokratični ekosocializem kot globinska oblika ekohumanistične, ekosistemske družbene ureditve.*

Andrej Kirn (2016, 55) sodi, da bo pomembna zmaga že, če bo naprednim družbenim gibanjem in levici uspelo najprej izsiliti preobrazbo sedanjega neoliberalnega kapitalizma v ekosocialni kapitalizem, ki bo moral sprejeti in spoštovati zahtevne ekološke in socialne standarde. Možno in verjetno je, da bo pot v ekosocializem kot realno zunajsistemsko alternativo vodila le preko ekosocialnega kapitalizma, napovedujeta tudi pisec (Plut, 2014b) in Andrej Kirn (2016). Tudi radikalni zagovornik ekosocializma in t. i. sončnega komunizma (raba OVE brez fosilnih goriv in jedrske energije) David Schwartzmann (2020, 39, 40) sodi, da je v prvi fazi družbenega prehoda zlasti zaradi nujnosti zaščite planeta pred podnebno katastrofo izjemno pomembna vloga »zelenega« kapitala, ki omogoča opustitev fosilnih goriv in njihovo nadomestitev z obnovljivimi viri energije.

Demokratski radikalno reformni zasuk, procesno zasnovan kot miren in demokratičen prehod v novi sonaravni in humani družbeni red, je treba po mnenju pisca nemudoma pospešiti, a ob upoštevanju premisleka Leva Krefta (2003, 184): konec kapitalizma je mogoče misliti samo iz njega samega (odkivanje dejanskih alternativnih možnosti), ne pa kot izmišljanje utopičnih alternativ. Low in Gleeson (2021, 35) poudarjata, da se ne smemo odpovedati velikim ciljem in vizijam, vendar si moramo priznati, da lahko napredujemo le korak za korakom. Nove družbe, novega gospodarskega sistema ni mogoče uvesti z revolucijo ali s preprosto potezo svinčnika, razviti se bo morala s soglasjem svetovnih ljudstev.

Kapitalizem kot preprečljiv zgodovinski zmagovalec nad realnim, državnim socializmom (civilizacijsko skrajno »ponesrečena« inaičica socializma kot predhodnika komunizma) pospešeno razgrajuje preživitvene in solidarnostne gradnike, zato ga je treba demokratično ustaviti in zamenjati z ekosistemskim družbenim redom, najprej z ekosocialno inaičico kapitalizma (prehodno obdobje), potem pa z ekosolidarizmom (»duhom Porto Alegreja«) in/ali ekosocializmom. Po mnenju pisca sta ekosolidarizem (zlasti kot razširjen koncept komunitarizma, ekonomske demokracije, alternativnih ekonomij in odrasti) in demokratični ekosocializem ključni in realni alternativni kapitalizmu. Predstavljata zrelo (ekosolidarizem) in globinsko (ekosocializem) obliko ekosistemske družbene ureditve, z nekaterimi različnimi, a bistveno bolj prevladujočimi skupnimi vrednotnimi, ekosistemskimi, družbenimi, demokratičnimi in varnostnimi podatki in gradniki.

Ekosocialni kapitalizem naj bi torej čim prej po demokratični poti zamenjal ekosistemsko in družbeno uničujočo, militantno obliko neoliberalnega kapitalizma. Za socialno stranico ekosocialnega kapitalizma kot uvodne oziroma prehodne faze nove ekosistemske družbene ureditve so razen evropskega koncepta socialne države, konceptov univerzalnega in brezpogojnega nedennega in/ali denarnega prihodka pomembni npr. mehanizmi t. i. ljudskega kapitalizma oziroma delniške demokracije in koncepta Sarvodaye. Koncept ljudskega kapitalizma podpira množično vlaganje državljanov v delniške družbe, vzajemne sklade ter okrepitev in razširitev delavskega delničarstva v podjetjih, v celotni sferi podjetništva (Rus, 2009). Socialna varnost naj bi se torej namesto z individualno pomočjo ali socialnovarstveno pomočjo države blaginje zagotavljala z lastnino v podjetništvu, v t. i. delniški demokraciji.

Temeljne podstati in gradniki obstoječe, v gospodarsko razvitejših državah nekoliko omiljene inaičice neoliberalnega kapitalizma po mnenju pisca onemogočajo reševanje ključnih globalnih protislovij in večplastnih kriznih razmer. V prehodnem obdobju naj bi po evolucijsko pospešenem, organsko zasnovanem scenariju uveljavljanja ekosistemske družbene ureditve neoliberalni kapitalizem torej zamenjal ekosocialni kapitalizem. Le-ta naj bi ostal znotraj temeljnih strukturnih značilnosti kapitalizma (koncept sicer selektivne gospodarske rasti, prevlada privatne lastnine tudi pri lastnini proizvodnih sredstev, tržnost, konkurenčnost, dobiček), a predvsem na področju okolja (zlasti ozračja) in

socialne varnosti blažil temeljne okoljske, podnebne in družbene probleme. Na socialnem polju naj bi se oslanjal na v veliki meri opuščeni evropski model socialne države, ki se je v strahu pred pohodom komunizma razvijal v obdobju 30 let po drugi svetovni vojni. Na okoljskem in podnebnem področju pa naj bi z ukrepi pospešene ekološke modernizacije in tehnoloških izboljšav zmanjšal okoljske pritiske, vendar na številnih gospodarskih poljih ohranjal koncept rasti in delno omehčano obliko tržne konkurenčnosti. Temeljni okoljski cilj ekosocialne inačice kapitalizma naj bi torej bil trajnostno sonaravno zasnovano radikalno zmanjšanje tistih (selekcija) globalnih okoljskih in podnebnih pritiskov, ki presegajo nosilnost okolja in ozračja, saj globalno prekomerni pritiski posredno in neposredno ogrožajo biološke temelje življenja. Ekologizacija, socializacija in regionalizacija gospodarstva naj bi povečala zelena in druga delovna mesta ter prehransko in energetska samooskrbo. S pomočjo različnih tradicionalnih in tudi novih sistemskih ukrepov in mehanizmov socialne države naj bi se ob procesu opuščanja modela trajne rasti zlasti za najbolj socialno ranljive skupine bistveno povečala sistemska in široko pojmovana socialna varnost (npr. omejeno ali celostno uvajanje univerzalnega temeljnega odhodka – UTD oziroma univerzalnih temeljnih dobrin in storitev – UTS).

Ekosolidarizem kot ena od dveh temeljnih inačic demokratične ekosistemske družbene ureditve naj bi sledil prehodnemu, čim krajšemu obdobju ekosocialnega kapitalizma. Pospešeni in seveda demokratični in nenasilni ekosistemsko-družbeni preokret naj bi potekal v smeri strukturnega uveljavljanja sonaravnosti in večplastno pojmovane solidarnosti. Sonaravnost naj bi se v ekosolidarizmu uveljavila zlasti na podstatih in gradnikih koncepta odrasti in ekonomije skupne blaginje, na odrastnem in nizkoentropijskem plansko-tržnem gospodarstvu in neluksuzni potrošnji (»dovolj namesto vedno več«), zmerni ter medgeneracijsko in medvrstno odgovorni materialni blaginji znotraj nosilnosti globalnega in lokalnega okolja. Radikalno zmanjšanje družbene neenakosti naj bi bilo doseženo s pomočjo zmanjšanja obsega privatne lastnine (zgornja meja premoženja), koncepta polne zaposlenosti, pravične in solidarnostne prerazporeditve bogastva in ustvarjene vrednosti (ekonomska demokracija), določenega brezplačnega dostopa do univerzalnih temeljnih dobrin in javnih storitev (UTS, morda uvodoma UTD), omejenega razpona med maksimalnimi in minimalnimi dohodki itn. Dostojna blaginja ljudi in blaginja ekosistemov, pospešena demilitarizacija in uveljavljanje kulture miru in nenasilja, inovativne oblike demokratizacije demokracije (npr. dvopredstaviška parlamentarna demokracija z volitvami političnih predstavnikov in izborom predstavnikov ljudstva s pomočjo reprezentativnega žreba), prevlada procesov regionalizacije (krožno regionalno gospodarstvo, prehranska in energetska samooskrba izključno z OVE) so pomembni cilji ekosolidarizma. Temeljni cilj ekosolidarizma pa je jasen: odprava svetovne revščine, socialna varnost in zmerno, sonaravno pridobljena materialna blaginja za vse prebivalce in prebivalce.

Demokratični ekološki socializem (ekosocializem) je po mnenju pisca ekohumanistična alternativa tako državnemu socializmu kot kapitalizmu. Kapitalistična globalizacija se je z načelom konkurenčnosti osredotočila na globalno delovanje prostega trga in kapitala nad nosilnostjo okolja v korist »elite« ob strahotni družbeni neenakosti. Ekosocialistična globalizacija in regionalizacija (t. i. glokalizacija) pa naj s pomočjo etike solidarnosti postavi v ospredje globalno »zmerno« blaginjo in zaposlitveno, socialno varnost za vse – znotraj nosilnosti okolja. V tej sistemski solidarnostni in ekosistemski drži pa demokratične ekosocialistične sile ne smejo pozabiti, da bogastva ne moreš pravično deliti, predno ga ustvariš, socializirana revščina in splošno materialno pomanjkanje seveda ni cilj demokratičnega ekosistemskega socializma.

Realni, državni oziroma historični socializem v vseh številnih oblikah in preoblekah je propadel, praviloma nostalgичno vračanje v tako ali drugačno socialistično preteklost, vključno z jugoslovansko (samoupravnosocialistično), je po mnenju pisca civilizacijski korak v prazno, vendar je popolnoma napačno ideološko in/ali kapitalsko obarvano zavračanje celotne socialistične teoretične dediščine in tudi nekaterih pozitivnih praktičnih izkušenj. *Ostala pa je živa ideja socializma kot vizije solidarnostne, sočutne, socialno bolj pravične in demokratične družbene ureditve, ki naj bi bila na osnovi koncepta zmerne blaginje za vse sposobna radikalno zmanjšati neenakost, povečati delež srečnih ljudi ter medgeneracijsko, medvrstno odgovorno in sonaravno bistveno zmanjševati ekosistemske, podnebne in druge varnostne grožnje. Pisec ne izključuje možnosti, da se bo nova, solidarnostna in sonaravna (»radikalna«) levica odločila, da pravično, solidarnostno, humanistično in hkrati močno ekologizirano zasnovano vizijo družbe prihodnosti (globinska oblika ekosistemske, solidarnostne in pravičnejše družbene ureditve) zaradi brutalnih kršitev človekovih pravic in ekosistemske destruktivnosti propadlega realnega socializma v 20. stoletju ne bo poimenovala (demokratični, ekološko-ekosistemski) (eko)socializem.* Morda bodo dolge zgodovinske sence ortodoksne, protiekološkega produktivizma in militarizma, z gulagi ter drugimi oblikami političnega nasilja obremenjene podobe koncepta enopartijskega državnega socializma, torej nedemokratične temne sence propadlih in/ali »socializma« 20. stoletja le preveč obremenjujoče tudi za prihodnje generacije ... Andrej Kirn (2020, 9) upravičeno ugotavlja, da se bo ekosocializem uresničeval le, če bo miselno in praktično presegel ter zanikal številne značilnosti dosedanjega socializma.

Leta 1949 je v prvi številki revije Monthly Review (New York) Albert Einstein (2009) navedel številne razloge za uvedbo socialističnega družbenega reda. Po njegovem mnenju sta individualizem in ekonomska anarhija kapitalistične družbe (proizvodnja za dobiček, ne za uporabo) realna izvora številnih družbenih problemov, ki so posledice modela zgotovitve privatne lastnine proizvajalnih sil in kapitala v rokah peščice posameznikov, ki delavcu (vedno pod pritiskom izgube dela v razmerah brezobzirnega tekmovanja) ne izplačujejo realne vrednosti njegovega dela. Tako se hkrati krepi moč oligarhičnega privatnega kapitala, ki obilno financira politične stranke, zato njegove moči

seveda ne morejo (več) učinkovito nadzorovati mehanizmi demokratično organizirane politične družbe. Einstein (2009) je opozarjal, da je pomembna posledica velike moči kapitala v rokah peščice ločitev volivcev od zakonodaje, politični predstavniki ljudstva pa dejansko ne morejo zadovoljivo zaščititi interesov nepriviligiranih skupin prebivalcev.

Obenem privatni kapitalisti nadzorujejo večino virov informacij, pa tudi izobraževanje, zato posamezni državljani zelo težko objektivno sklepa in inteligentno uveljavlja svoje politične pravice. Zlasti nasilne stalinistične in maoistične metode udejanja »socializma« v drugi polovici 20. stoletja so seveda njegovo civilizacijsko privlačnost dodobra znižale, pravzaprav izničile. Veliko je v sedemdesetih letih 20. stoletja obetala zmaga čilskega socialista Salvadorja Allendeja in njegove koalicije političnih strank, ki je začela po demokratičnih volitvah postopoma, prvič v zgodovini uveljavljati novo demokratično in nenasilno obliko socializma, a bila septembra leta 1973 z vojaškim udarom odstranjena (Deppe, 2015, 70). Z agrarno reformo, z nacionalizacijami rudnih bogastev (zlasti bakra) je ogrozil interese velekapitala in hkrati za kapital nevarno populariziral koncept demokratičnega, parlamentarnega socializma. Po nacionalizaciji industrije bakra in drugih ukrepah je prišlo do prekinitve kreditov Čilu s strani ZDA, septembra 1973 pa do krvavega vojaškega udara (in kasnejše vojaške diktature) ob vojaški pomoči ZDA, demokratično izvoljeni čilski predsednik Allende pa naj bi naredil samomor. Naomi Klein (2009, 442) upravičeno poudarja, da so ZDA model demokratičnega socializma (navaja primer Čila, a ne omenja modela jugoslovanskega samoupravnega socializma) vedno razumele kot večjo nevarnost kot totalitarni komunizem, ki ga je seveda mogoče zlahka demonizirati in spremeniti v priročnega sovražnika.

Za uvajanje in uveljavljanje ekosistemske družbene ureditve kot slovenske in različne ekososializma ali ekosolidarizma pa je zelo pomembna bogata dediščina krščanskega socializma Janeza Evangelista Kreka, Edvarda Kocbeka in zlasti Andreja Gosarja (1933; 1935), ki je inovativno, vsebinsko podrobno in strokovno argumentirano zasnoval celostni koncept novega družbenega reda, ki izhaja iz povezanosti evangelijskih krščanskih in humanističnih socialističnih vrednot. Zgodovinar Jože Pirjevec (2018) predpostavlja, da se je Edvard Kardelj s konceptom samoupravljanja seznanil prav v monumentalnem Krekovem delu *Socializem* iz leta 1901. Obenem poudarja, da je po prvi svetovni vojni katoliški mislec Andrej Gosar razvil celostni koncept samoupravne razredne družbe (Pirjevec, 2018). Catherine Samary (2017) sodi, da tudi krvavi razkroj jugoslovanskega samoupravljanja ni razlog, da ne bi neobremenjeno analizirali njegovih pozitivnih in negativnih izkušenj, ki so zelo pomembne za kreiranje prihodnosti. Samoupravljanje je kot načelo in splošna pravica po svojem bistvu nasprotno odnosom gospostva in izkoriščanja, kakor koli naj bi se ti udejanjali, naj so kapitalistični ali ne (Samary, 2017, 69). Človek mora postati upravljavec skupnih dobrin, soupravljaavec bogastva, ki si ga je danes prisvojil 1 % prebivalstva, ki dejansko upravlja s svetom. Vendar problem ni »samo« prerazporeditev bogastva, temveč tudi, kako okoljsko drugače proizvajati (Samary, 2017, 129).

Paul Cockshott in Allin Cottrell (1993) argumentirano opozarjata, da je evropski socialnodemokratski model po drugi svetovni vojni sicer izboljšal življenjske pogoje delavstvu, a ni odpravil temeljnih ekonomskih vzrokov družbene neenakosti, saj so v modelu »mešane« ekonomije socialistični elementi ostali podrejeni kapitalističnim. »Socialistične« dejavnosti so se financirale od davkov iz kapitalističnega sektorja, ukrepi za dvig blagostanja in brezplačnega dostopa do temeljnih javnih storitev so bili odvisni od zdravja, kondicije kapitalističnega sektorja. Zgolj v primeru rasti kapitalističnega sektorja je socialnodemokratskim vladam bila omogočena širša delitev dobrin, klasična razredna struktura družbe in lastništva pa se ni spremenila. Prav tako je ostalo nespremenjeno tržno zasnovano gospodarstvo, brez elementov planskega gospodarstva (Cockshott in Cottrell, 1993, 3). Kljub zgolj »zmernemu« gospodarskemu in socialnemu reformizmu evropskega modela blaginje se je le-ta v obdobju gospodarsko-finančne globalizacije znašel v nemilosti kapitala in njegovih političnih zagovornikov (konservativne politične stranke in kasneje tudi večina socialnodemokratskih političnih strank) in v veliki meri na račun delavstva, zaposlenih in samozaposlenih popustil pod udarom neoliberalizma.

Zahteve (kot organska celota), okrog katerih se lahko organizira človekov razvoj v razmerah, ko kapital še nadzoruje obstoječo vlado, so po predlogu demokratičnega socialista Lebowitza (2014b, 158):

1. širjenje skupnega in »razblagovljenje«, da postane vse, kar je potrebno za človekov razvoj, razpoložljivo, dosegljivo za vse člane skupnosti;
2. določanje »socialističnih pogojev« oziroma minimalnih pogojev, ki jim mora kapital zadostiti, če naj še naprej obstaja;
3. povečanje davkov na kapital, kar omogoča širjenje produkcije dobrin in storitev, bistvenih za človekov razvoj;
4. povišanje minimalnih plač;
5. skrajšanje delovnega časa;
6. uvajanje nadzora lokalnih skupnosti nad delovanjem podjetij;
7. ustvarjanje demokratičnih in vključujočih institucij na delovnem mestu in v lokalni skupnosti (skupščine skupnosti, delavski sveti).

Nova evropska levica na pogorišču socialne demokracije (reformizem) in komunizma s propadlim projektom »realnega socializma« po mnenju Meseca (2014) išče nove civilizacijske poti, stavi se torej na koncept »revolucionarnega reformizma«. Reformistični pristop pa mora biti dovolj radikalen, da bo proizvajal protikapitalistične učinke, zato popravki ne smejo ostati le znotraj kapitalizma. Nova levica torej ne sme ostati na udobnem salonskem kritiziranju neoliberalnega kapitalizma, ponuditi mora uresničljive ekososialne gospodarske in druge razvojne programe za sonaravni dvig blagostanja, kakovosti življenja vseh državljanov ter jasno socialistično (ali drugače poimenoвано) vizijo ekološke in socialne države. Po mnenju pisca je zamenjava neoliberalnega,

neofeudalnega kapitalizma z ekosocialnim kapitalizmom realno dosegljiv prvi cilj na poti k uveljavljanju ekosistemske, ekohumanistične družbe.

Veliko dela bo po mnenju Katje Perat (2016) potrebnega, da bo solidarnost spet postala politično neobremenjen koncept, da upanje na pravičnejšo družbo ne bo slišati kot sopomenka za prisilno delo v Sibiriji. Čas, ko je bilo še etično biti apolitičen, je brez-pogojno mimo (Perat, 2016, 55). Svet je treba še vedno spreminjati – da bi ga spremenili v pristno domovanje za vse ljudi (Hedžet Toth, 2010, 317). Levica mora biti po mnenju filozofinje Cvetke Hedžet Toth (2015, 73) stranka upanja, ki se bori za spremembo sveta, za svet rastoče občutljivosti, sočutja, v katerem ne bo več treba stradati, za svet, kjer bogati ne bodo postajali še bogatejši.

Levičar Jean-Luc Melenchon, predsednik stranke Nepokorna Francija, je v volilnem programu za predsedniške volitve aprila 2022 (prejel je okoli 22 % glasov, se uvrstil na tretje mesto) radikalno predlagal že srednjeročne, a temeljite in globinske gospodarske, energetske socialne in družbene strukturne spremembe francoske družbe, zlasti (Melenchon, 2022; Mullen, 2022):

- zgornjo mejo dedovanja v višini 12 milijonov evrov, preostalo premoženje se preusmeri v javni sklad za pomoč mladim;
- neobdavčeno dedovanje do višine 120.000 evrov;
- brezplačno osnovno količino električne energije in vode za vsa gospodinjstva;
- bistveni dvig minimalne plače in pokojnin;
- popolnoma brezplačne zdravstvene storitve;
- upokojevanje pri 60 letih in skrajšanje delovnega tedna;
- pospešene ukrepe za blažjenje podnebnih sprememb, zaustavitev jedrskih elektrarn pred letom 2030 in prehod k 100-% rabi obnovljivih virov energije;
- odprtje 1,5 milijona »podnebnih« delovnih mest;
- množično podporo sonaravnemu (organskemu) kmetijstvu (pospešen prehod k 100 % vseh kmetij), 300.000 novih delovnih mest;
- brezkompromisno vztrajanje na načelih in vrednotah antifašizma, obsodbo »islamofobije« in antisemitizma;
- izstop Francije iz Nata;
- zagovarjanje t. i. levega patriotizma namesto marksističnega internacionalizma.

Ekosocialisti upravičeno prepoznavajo okoljsko in v tem okviru podnebno krizo kot največji problem človeštva v 21. stoletju, kapitalistični sistem s prostim trgom pa je v obstoječem sistemu, kjer dominirajo prokapitalistične ideje, dejansko ključni motor okoljske destrukcije. V svetu prevladuje sistem velikih korporacij, ki stalno tekmujejo za doseganje maksimalnih dobičkov, nacionalne države pa tekmujejo za zaščito teh dobičkov, ni možno pričakovati, da bo brez skupnega načrtnega programa in njegovega systemskega, odgovornega uveljavljanja vseh deležnikov prišlo do potrebnega radikalnega zmanjšanja npr.

izpustov toplogrednih plinov. Löwy (2020c) poudarja, da sta tako koncept ekosocializma kot koncept gibanja odrasti (nima enotnega konceptualnega programa) med ključnimi programskimi podstatmi ekološke levice. Ekosocialisti se torej strinjajo, da je pomembna stopnja odrasti v proizvodnji in potrošnji nujna za odmik od ekološkega kolapsa. Kritična ekosocialistična ocena teorije odrasti pa obenem poudarja, da (Löwy, 2020c):

1. koncept odrasti ni dovolj za definiranje celotnega alternativnega programa;
2. ni povsem jasno, ali je možno odrast udejanjiti v okviru kapitalizma ali izven njega;
3. koncept odrasti ne loči jasno med dejavnostmi, ki jih je treba zmanjšati, in dejavnostmi, ki jih je treba razviti.

Lebowitz (2014b) zagovarja vztrajno, a postopno uveljavljanje t. i. vdirajoče socialistične, solidarne družbe demokratičnega socializma kot napredka celostnega človekovega razvoja. Poti v socializem so po njegovem mnenju različne, nekatere bodo daljše, druge krajše, odvisne od ekonomskih, zgodovinskih, političnih in drugih razmer v državi. Obstaja pa nekaj nujnih predpostavk socializma: družbeno lastništvo produkcijskih sredstev, delavsko upravljanje produkcije, solidarna družba za produkcijo zadovoljevanja skupnostnih potreb (Lebowitz, 2014b, 120). Po sodbi pisca pa je ena od ključnih podstat ekosocialistične družbe tudi organizacija in delovanje družbe znotraj nosilnosti planetarnega in lokalnega okolja, kar pomeni odmik od modela trajne gospodarske rasti in neomejene potrošnje.

Demokratična podstat ekosistemske družbene ureditve – izbor političnih predstavnikov ljudstva s pomočjo žreba (Van Reybrouck, 2016a; 2016b; 2017; 2019)

Koncept demokracije nove ekosistemske družbene ureditve za 21. stoletje naj bi po mnenju pisca temeljno zaznamovalo celostno, polnokrvno in uravnoteženo ekonomsko (delovno okolje), teritorialno (bivalno okolje – lokalna skupnost) in politično polje udejanjanja demokracije. Za oblikovanje celostnega tristraničnega koncepta demokracije ekosistemske družbene ureditve je po mnenju pisca ključna:

1. ekonomska demokracija na delovnem mestu (soupravljanje in samoupravljanje zaposlenih);
2. lokalna samouprava oziroma teritorialna demokracija (subsidiarnost, avtonomnost);
3. politična demokracija.

Politična demokracija v svoji parlamentarno-kapitalistični inačici enakost in pravičnost podreja svobodnemu tekmovanju na trgu in monopolu nad uporabo moči. Volilna predstavniška demokracija je minimizirana na volitve (vsake štiri, pet let), hkrati pa je vse bolj očitna tržna in medijska razsežnost volitev. Volilna kampanja je v javnosti, na volilnih

soočnjih vse bolj vodena in nadzirana s strani elite velekapitala in multinacionalk ter vse bolj privatiziranih, komercializiranih medijev, poteka pa praviloma kot vizualna politična predstava, praktično brez poglobljenih programskih razprav. Pojavlja se celo radikalno stališče, da je volilna predstavniška demokracija dejansko izdaja grških demokratičnih idej, zasnovanih na neposredni demokraciji.

Po mnenju pisca pa je razen mehanizmov okrepljene politične demokracije ekosistemske družbene ureditve v prenovljenem konceptu posodobljene volilne predstavniške demokracije (proporcionalni ali proporcionalno-večinski volilni sistem s preferenčnim glasom, e-volitve, obvezne volitve, mehanizmi deliberativne demokracije, velika vloga referendumov itn.) za resnično vladavino ljudstva temeljna uvedba predstavniške politične demokracije s pomočjo žreba, v prvi fazi torej dvoplastna predstavniška demokracija (volitve in žreb).

Aristotel je kot demokratično obliko izbora nosilcev oblastnih funkcij označil določanje z žrebom, za oligarhično obliko izbora pa, da so nosilci oblastnih funkcij izvoljeni, po njegovem mnenju naj bi se torej volilo oligarhe, žrebalo pa – demokrate. Žreb političnih predstavnikov ljudstva omogoča, da so izbrani tudi predstavniki neprivilegiranih slojev družbe, ki ne glede na premoženje, raso, narodnost, spolno usmerjenost enakopravno, časovno enkratno politično odločajo. *Neprofesionalni predstavniki državljanek in državljanov v politična telesa bi bili torej izbrani na temelju statistične reprezentacije, na osnovi reprezentativnega prebivalstvenega vzorca iz volivok in volivcev, ki statistično predstavlja presek starostnih, socialnih, spolnih kategorij in hkrati tudi reprezentativno teritorialno (regionalno) zastopanost.* Reprezentativno (starost, spol, izobrazba in kraj bivanja) zasnovano žrebanje političnih predstavnikov v vsakem primeru prinaša enako pravico vseh državljanek in državljanov do javne besede in tudi do aktivnega političnega sodelovanja pri odločanju, omogoča vladanje ljudstva, ne le vladanje ljudstvu. Upoštevanje kraja oziroma geografskega območja (regije, pokrajine) bivanja med kriteriji reprezentativnosti žrebanja, torej teritorialnega kriterija, dejansko zagotavlja zastopanost regionalnih (lokalnih) interesov v zakonodajni državni oblasti, zato po mnenju pisca v tem primeru ni potrebna uvedba npr. zbora regij, pokrajin.

Volilna posredna (predstavniška) demokracija na občinski in regionalni ravni se izvaja z volitvami v občinske in regionalne svete, ki so dejansko teritorialni politični zbori. Po mnenju pisca naj bi bil volilni mandat občinskih in regionalnih neprofesionalnih svetnikov petleten, izvolitev pa omejena na dva zaporedna mandata, kar naj bi veljalo tudi za neposredno izvoljenega župana. *Za doseganje visoke stopnje občinske, regijske samouprave in neposredne (sodelovalne, deliberativne) demokracije v zreli fazi ekosistemskega družbenega reda pa bi bilo potrebno po mnenju pisca še ustavno opredeljeno delovanje občinskih in regionalnih skupščin, torej uvedba dvodromnega komunalnega oziroma regionalnega sistema.* Predstavniki, po svoji funkciji pravzaprav delegati in delegatke državljanek in državljanov, v zelo avtonomni, finančno čim bolj suvereni občini, regiji, bi bili izbrani s pomočjo statistično reprezentativnega (spol, starost, socialno-ekonomska struktura, mesto bivanja) žreba, njihov mandat naj bi bil omejen na največ dve leti. Neprofesionalne

občinske in regionalne ljudske, državljske skupščine bi se praviloma sestajale 2-krat letno, skupaj z izvoljenimi predstavniki (koncept volilne politične demokracije) pa bi po strokovnem informiranju soodločale o temeljnih razvojno-varovalnih usmeritvah skupnosti, o letnih proračunih, razpisih referendumov, ključnih razvojno-infrastrukturnih projektih, povezovanju z drugimi lokalnimi skupnostmi itn. Vzhodna Belgija predstavlja prvi primer dvopredstavniške demokracije (volitve in žreb) na regionalni ravni. Na mikrolokalni ravni pa je za lokalno demokracijo pomembno aktivno delovanje svetov skupnosti, torej vaških in mestnih skupnosti, mestnih ekososesk tudi pri sprejemanju odločitev o razvojno-varstvenih projektih.

Za delovanje predstavniške politične demokracije (država) s pomočjo žreba je ključno:

1. trajanje mandata izžrebanih predstavnikov ljudstva naj bo časovno omejeno (največ dve leti), a solidno plačano;
2. izžrebanji politični predstavniki na državni ravni morajo imeti možnost predhodnega širokega strokovnega informiranja o obravnavani problematiki, vključno s sistemsko podporo strokovnjakov za posamezni problem;
3. izžrebano predstavniško politično telo ne sme biti ločeno od izvoljenega predstavniškega telesa, mora ga dopolnjevati, nadgrajevati.

Seveda tudi žrebanje predstavnikov ni čudežno zdravilo za sistemsko krizo demokracije, to tudi volitve niso nikoli postale, lahko pa žrebanje za naključni izbor političnih predstavnikov ljudstva popravi kar nekaj velikih napak v sedanjem političnem, volilnem sistemu. Zmanjša se tveganje za korupcijo, volilna vročica se unese, medijska všečnost zaradi enkratnega mandata ni pomembna, več pozornosti je namenjene občemu dobru in reševanju tudi dolgoročnih problemov, ki presegajo trajanje enega volilnega mandata. Državljeni, izbrani z žrebom, res niso taki strokovnjaki kot poklicni politiki, vendar političnemu procesu prispevajo nekaj ključnega: svobodo in prednostno reševanje problemov »povprečnega« državljana. Navsezadnje pa se jim ni treba truditi za naklonjenost volivcev, da bi jih na naslednjih volitvah ponovno izvolili!

Model izbora profesionalnih in plačanih političnih predstavnikov volilne predstavniške demokracije je zasnovan na tradiciji nasprotovanja in stalnih konfliktov med političnimi strankami, model izbora političnih predstavnikov s pomočjo žreba pa na posodobljenih starogrških, renesančnih in drugih tradicijah sodelovalne in »kolektivne posvetovalne« demokracije, vpeljanih v same politične institucije.

Pisec sodi, da je *z vidika razvoja politične demokracije v tem civilizacijskem trenutku optimalna kombinacija volitev in žreba (dvopredstavniška politična demokracija), torej izvoljenih državljanov in predstavniškega doma z izključno izžrebanimi državljani, kar naj bi bilo v praksi pravzaprav najbližje udejanjanju ideje neposrednega političnega predstavnštva ljudstva. Zaradi praktičnih razlogov je za začetek uvajanja predstavniške politične demokracije z žrebanjem primerna manjša prostorska raven (npr. občina, regija – pokrajina, dežela).*

Kombinacija izbora predstavnikov ljudstva po dveh ločenih in zelo različnih metodah izbiranja (z žrebom in z volitvami) je torej v tem trenutku razvoja politične demokracije najbolj obetavna, saj po mnenju pisca odpravlja volilni fundamentalizem in zmanjšuje pomanjkljivosti vsakega od obeh načinov izbora političnih predstavnikov, obenem pa skupaj z uvedbo ali krepitvijo drugih demokratičnih mehanizmov (npr. z referendummi) povečuje demokratičnost v smislu enakopravnosti političnih možnosti državljanek in državljanov, legitimnosti in učinkovitosti političnega sistema. Začetno uvajanje dvopredstavniške politične demokracije (volitve, reprezentativno žrebanje) bo seveda po določenem obdobju kmalu razkrilo pomanjkljivosti in tudi potrdilo ali pa zavrglo radikalno politično stališče, da bi bilo treba »aristokratsko«, »oligarhično« volilno predstavniško demokracijo takoj po uvedbi nove družbene ureditve tako rekoč v celoti odpraviti in nadomestiti s tipom nevolilne predstavniške demokracije z žrebom, saj naj bi zgolj slednja s pravično porazdelitvijo politične priložnosti (uveljavljanje načela politične enakosti) dejansko predstavljala resnično vladavino ljudstva.

Po mnenju zagovornika koncepta etičnega socializma in radikalnejšega koncepta ekonomske demokracije Davida Schweickarta (2016) je možno oba temeljna problema sveta, neenakost in degradacijo okolja, rešiti zgolj s pomočjo delovanja institucij, ki prese-gajo ozko in enostransko kapitalistično tržno ekonomijo. Toda koncept novega, etičnega socializma mora biti hkrati ekonomsko sposoben življenja. Eden od njegovih ključnih ekonomskih temeljev je radikalnejši proces demokratizacije ekonomije, ki ga ponazarjajo naslednji slogani: demokratizacija dela, demokratizacija kapitala, demokratizacija demokracije in ekonomska demokracija (radikalnejša inačica) (Schweickart, 2016, 2). Po njegovem mnenju zgodovinske izkušnje potrjujejo, da bo trg neobhodna (so)sesta-vina življenja sposobnega socializma, saj centralno planiranje enostavno ne bo delovalo v pogojih sofisticirane, »ponarejene« ekonomije (Schweickart, 2016, 3). Demokratično planiranje kot odmik od obsedenosti s potrošništvom in determinizmov trga pa je ena od ključnih podstat ek socializma, zasnovana na dveh kriterijih: zadovoljevanje demo-kratično opredeljenih temeljnih življenjskih potreb in upoštevanje ekološkega ravnoves-ja planeta (Löwy, 2020c). David Schwartzmann (2020, 21, 22) sodi, da npr. potenciali za globalno oskrbo z energijo iz decentraliziranih obnovljivih virov energije omogočajo tako spoprijemanje z nevarno podnebno krizo kot z odpravo svetovne revščine, okolje in socialo je torej treba reševati istočasno in usklajeno.

Pisec se ne strinja s pogosto prisotnim splošnim enačenjem t. i. desnega in levega »populizma«. Podčrtati velja, da sodobni levi »populizem« poudarja neobhodnost demokratične in emancipacijske poti doseganja sprememb v družbi, politično demokra-tična in emancipacijska izhodišča npr. Bernieja Sandersa in Donalda Trumpa, Lule da Silve in Jaira Bolsonaro, *Podemos* in *Voxa*, nemške Levice in Alternative za Nemčijo so popolnoma različna. Desni »populizem«, ki ga pogosto podpirajo bogate neoliberalne

elite, si ne želi temeljnih, demokratično izpeljanih družbenih reform, zato vsak poskus spremembe asimetričnega in nepravičnega razmerja med kapitalom in delom ali prerazdelitvene davčne politike v korist zaposlenih in revnejših slojev (npr. progresivna lestvica obdavčitev premoženja in kapitala) proglasi za »komunistični«, radikalno »socialistični« ukrep, za poskus vračanja v stalinizem, boljševizem ...

Ekosolidarizem kot zrela in ekosocializem kot globinska oblika ekosistemske družbene ureditve imata številne temeljne skupne podstat in gradnike, ekosolidarizem in ekosocializem v veliki meri povezuje (preglednica 25):

1. *struktura lastništva* – ohranjanje določenega obsega privatne lastnine v konceptu pluralistične lastnine, a ključna vloga družbenega lastništva temeljnih produkcijskih sredstev večjega obsega in širjenje javnega dobra, torej pospešeni demokratični proces podružbljanja, izrazita prevlada koncepta javne lastnine (zlasti skupnostne, zadružne in delavske – lastnine zaposlenih ter državne lastnine na temeljnih področjih infrastrukture in storitev), povečevanje obsega ter vloge javnega naravnega dobra splošnega interesa, vendar privatno lastništvo malih in srednjih podjetij, obrtnih delavnic, trgovin, galerij itn.;
2. *okolje in ekonomija* – preusmeritev k produkciji uporabnih vrednosti dobrin in storitev, osredotočenost na kvaliteto namesto na kvantiteto, na osnovi meril ekološkega odtisa in koncepta okoljskega prostora globalno demokratično sprejete »dovoljene« zgornje meje porabe naravnih virov in obremenjevanja okolja na prebivalca za vse države sveta, popolna opustitev ekosistemsko destruktivnega modela trajne gospodarske rasti in njegova sistemska zamenjava s konceptom odrasti znotraj planetarnih in lokalnih nosilnosti okolja, sonaravno sprejemljivo zadovoljevanje skupnostnih in individualnih potreb kot cilj produktivne dejavnosti, koncept skupne blaginje ekosistemsko in družbeno odgovornih samoupravnih podjetij, sonaravno, ekosistemsko kmetijstvo družinskih kmetij in zdrug brez genske tehnologije, sonaravno zasnovana zmerna materialna blaginja za vse prebivalce, mednarodno sprejete obveznosti držav za doseganje glede na lastne vire najvišje možne stopnje vodne, prehranske, surovinske in energetske samozadostnosti, praktično popolna odpoved vsem t. i. luksuznim dobrinam, ki uničujejo okolje, prednostna vloga ekosistemskega planiranja pred tržnimi mehanizmi (sonaravno plansko-tržno gospodarstvo);
3. *javne storitve* – v celoti javno in brezplačno šolstvo in zdravstvo, torej praktično brez privatnega šolstva in privatnega zdravstva, okrepljeno javno naravno dobro (zlasti vodni viri) ter neprofitno delovanje javnih infrastrukturnih sistemov, sistemska podpora samostojnim kulturnim delavcem;
4. *socialna in splošna varnost* – hkratno globinsko (strukturno) odpravljanje vzrokov protislovja med kapitalom in delom (v korist dela) ter med kapitalom in okoljem (v korist okolja), odprava delavskega izkoriščanja s pomočjo sistemskega

uveljavljanja mehanizma polne zaposlenosti (država – zadnja zaposlovalka), demokratično določene zgornje meje premoženja, omejen obseg dedovanja, zagotavljanje socialne varnosti tudi s pomočjo novih socialnih mehanizmov, kot so različne oblike univerzalnega državljanskega preživitvenega minimuma (ne zgolj npr. solidarna minimalna pokojnina), s prednostnim zagotavljanjem univerzalnega brezplačnega dostopa do temeljnih dobrin in storitev (UTS), maksimalno razmerje med najvišjimi in najnižjimi dohodki (plačami) okoli 5(3) : 1; pospešena demilitarizacija z dolgoročnim ciljem popolne razorožitve ter ukinitvev nacionalnih armad in pakta Nato, zgolj en strukturno in vsebinsko preoblikovan represivni organ – torej model razširjenih varnostnih nalog in pooblastil policije s posebnimi enotami za oboroženo in človekoljubno mednarodno posredovanje (večje naravne in druge nesreče);

5. *integralna in participativna demokracija* – radikalno okrepljen ekonomsko-financijski položaj delavskega razreda kot ključnega lastnika proizvodnih sredstev ter s tem povezana njegova politična moč (delavsko lastništvo, soupravljanje in samoupravljanje), izbor dveh skupin političnih predstavnikov suverena (ljudstva) na lokalni (regionalni) in državni ravni – s pomočjo volitev in s pomočjo reprezentativnega žreba polnoletnih državljanek in državljanov, volilna pravica s 16 leti, obvezna udeležba na volitvah, elektronske volitve in elektronski referendumi, prepoved privatnega financiranja političnih strank in njihovih volilnih kampanj, svetovna vlada.

Preglednica 25: Podstati in temeljni gradniki prehodne, zrele in globinske faze ekosistemske, ekohumanistične družbene ureditve

Polje ekosistemske družbene ureditve	Prehodna faza: ekosocialni kapitalizem	Zrela faza: ekosolidarizem	Globinska faza: demokratični ekosocializem
Geografsko okolje, ekosistemi	doseganje podnebne nevtiralnosti do leta 2050, bistveno zmanjšanje ključnih pritiskov na okolje	vsi ključni okoljsko-podnebni pritiski znotraj nosilnosti okolja, ekosistemska zgornja meja porabe naravnih virov in obremenjevanja okolja na prebivalca	vsi okoljsko-podnebni pritiski znotraj nosilnosti okolja, ekosistemska zgornja meja porabe naravnih virov in obremenjevanja okolja na prebivalca, okrepljene ekosistemske storitve (zmožljivost obnavljanja in samočiščenja)

Polje ekosistemske družbene ureditve	Prehodna faza: ekosocialni kapitalizem	Zrela faza: ekosolidarizem	Globinska faza: demokratični ekosocializem
Samooskrba	znatno povečanje prehranske in energetske samooskrbe	varne stopnje prehranske in energetske samooskrbe	energetska samooskrba in varna stopnja prehranske samooskrbe tudi na regionalni ravni
Ekonomija (gospodarstvo)	ekosocialno tržno gospodarstvo umirjene »zelen« in »pametne« gospodarske rasti	ekosistemsko plansko-tržno gospodarstvo selektivno zasnovane odrasti in pospešeno širjenje podjetij ekonomije skupne blaginje	ekosistemsko in družbeno plansko, bistveno omejeno tržno gospodarstvo sistemske odrasti in ekonomije skupne blaginje
Lastnina	okrepljeno razpršeno privatno lastništvo proizvajalnih sredstev, državno lastništvo ključnih infrastrukturnih sistemov, večja vloga lastnine kooperativ	zmanjšan obseg privatne lastnine večjih proizvodnih sredstev, bistveno okrepljena vloga družbene, zlasti skupnostne lastnine in lastnine zaposlenih	sistemsko demokratično omejena privatna lastnina, okrepljeno podružbljenje privatne lastnine večjih proizvodnih sredstev in bank, ključna vloga lastnine zaposlenih in skupnosti, okrepljeno javno naravno dobro
Zaposlenost	zmanjšanje stopnje brezposelnosti (krajši delovni čas, delitev delovnega mesta, zelena delovna mesta ...) in odpravljanje prekarne zaposlitve	postopno uveljavljanje koncepta polne zaposlenosti in univerzalne pravice do delovnega mesta	koncept polne zaposlenosti, zakonsko zagotovljeno delovno mesto za vse (država – zadnja delodajalka)
Davčni sistem	zmerno progresivni davčni sistem, javni izdatki v višini 35–45 % BDP, večja ekologizacija davčnega sistema, večja obdavčitev kapitala, ukinitve davčnih oaz	izrazitejši progresivni in ekologizirani davčni sistem, javni izdatki v višini okoli 50 % BDP, obdavčitev celotnega premoženja in finančnih transakcij, ukinitve davčnih oaz	izrazit progresivni in ekologizirani davčni sistem, javni izdatki v višini okoli 55 (60) % BDP, obdavčitev celotnega premoženja in finančnih transakcij, 100-% obdavčitev nad demokratično sprejeto zgornjo mejo dohodka, ukinitve davčnih oaz

Polje ekosistemske družbene ureditve	Prehodna faza: ekosocialni kapitalizem	Zrela faza: ekosolidarizem	Globinska faza: demokratični ekosocializem
Zdravstvo	okrepljena vloga javnega zdravstva in zaustavitev privatizacije zdravstva, univerzalna in brezplačna osnovna in zdravstvena oskrba	zmanjševanje privatnega zdravstva in okrepljeno javno zdravstvo, univerzalna in brezplačna celotna zdravstvena oskrba	javno zdravstvo praktično brez privatnega zdravstva, univerzalna in brezplačna celotna zdravstvena oskrba
IZobraževanje	osrednja vloga javnega izobraževanja in stabilizacija deleža privatnega izobraževanja, univerzalno in brezplačno izobraževanje, odmik od izobraževanja zgolj za zaposlitev	javno, univerzalno in brezplačno trajnostno izobraževanje na vseh ravneh, zelo omejena vloga privatnega izobraževanja, trajnostno izobraževanje za poklic in tudi za polnokrvno, odgovorno življenje	zgotj javno, univerzalno in brezplačno trajnostno izobraževanje na vseh ravneh, izobraževanje za aktivno, solidarno, sočutno življenje in ustvarjalno delo ter družbeno kritično razmišljanje
Varnost (globalna, človekova)	mednarodno mirovniško (civilnozaščitno in vojaško) posredovanje – izključno v okviru OZN, zaustavitev vojaških izdatkov, uvedba ene od oblik državljanskega temeljnega prihodka (denarnega in/ali nedennarnega – UTD, UTS), bistveno zmanjšanje razmerja med najvišjo in najnižjo plačo	občutno zmanjšanje vojaških proračunov, mednarodno sprejete obveznosti pospešenega razoroževanja, razpust pakta Nato, univerzalni državljanski preživitveni prihodek, omejitev najvišjega dohodka, bistveno zmanjšanje razmerja med najvišjo in najnižjo plačo (5 : 1)	celoten globalni načrt pospešenega procesa demilitarizacije v smeri ukinitve nacionalnih armad in pakta Nato, ustanovitev svetovne vlade, univerzalni državljanski preživitveni prihodek, omejitev najvišjega dohodka in premoženja, omejeno razmerje med najvišjo in najnižjo plačo (3 : 1)
Demokracija	večja vloga ekonomske demokracije (soupravljanje zaposlenih) in bolj avtonomna lokalna samouprava, posodobljena volilna predstavniška demokracija (večinsko-proporcionalni volilni sistem), okrepljeni mehanizmi posvetovalne demokracije	sistemsko delavsko soupravljanje in samoupravljanje, okrepljena zlasti finančna avtonomija lokalne samouprave in mehanizmov sodelovalne demokracije, vzorčno uvajanje dodatnega sistema izbora političnih predstavnikov s pomočjo žreba	delavsko samoupravljanje zaposlenih, sistemsko uvajanje dvopredstavniške demokracije s pomočjo volitev in s pomočjo žreba na lokalni (občinski in regionalni) in tudi na državni ravni

Temeljne razlike med ekosolidaristično in ekosocialistično družbo pa so naslednje:

- sonaravnost kot skupna »naravna« temeljna vrednota in ekonomski okvir obeh družb, a izrazito poudarjena in večplastna sistemska solidarnost kot ključna »družbena« vrednota ekosolidarizma, enakost pa kot ključna »družbena« vrednota ekosocializma (zlasti radikalno zmanjšanje premoženjskih in dohodkovnih razlik);
- izrazitejši poudarek na nujnosti pospešenega in takojšnjega uvajanja »odrastnega« gospodarstva in potrošnje v ekosolidarnostni družbi;
- izrazitejše prepoznavanje tudi razredne pogojenosti podnebno-okoljske in drugih kriz v ekosocialistični družbi (npr. bistveno večji prispevek bogatih prebivalcev k obremenjevanju okolja in bistveno večja izpostavljenost revnih prebivalcev onesnaževanju okolja);
- skupnostno solastništvo, solastništvo zaposlenih z večjimi vrednostmi delnic posameznika v ekosolidarizmu in manjšimi v ekosocializmu;
- nižja zgornja meja obsega privatne lastnine in najvišjega dohodka v ekosocializmu;
- večji obseg državne lastnine in skupnega dobra v ekosocializmu;
- ravnovesje ekosistemsko planskih in tržnih mehanizmov v ekosolidarizmu in prevlada ekosistemsko planskih nad tržnimi mehanizmi v ekosocializmu;
- načrtna organizacija proizvodnje zgolj za kritje resničnih človekovih in skupnostnih potreb (praktično brez luksuzne proizvodnje in potrošnje) ter pospešeno podrejanje menjalne vrednosti uporabni vrednosti z organizacijo proizvodnje kot funkcije družbenih potreb in zahtev varovanja okolja v ekosocializmu;
- ekonomska demokracija s prevlado soupravljanja v podjetjih v ekosolidarizmu in demokratičnega samoupravljanja v podjetjih in izven podjetij v ekosocializmu;
- razpon med najvišjimi in najnižjimi dohodki v razmerju okoli 5 : 1 v ekosolidarizmu in 3 : 1 v ekosocializmu;
- nedenarna in/ali denarna oblika univerzalnega temeljnega prihodka (UTS, UTD) kot prednostna oblika socialne varnosti v ekosolidarizmu in koncept polne zaposlenosti z državo kot zadnjo zaposlovalko kot prednostna oblika socialne varnosti v ekosocializmu;
- javno šolstvo kot temeljna in privatno šolstvo kot dodatna vzgojno-izobraževalna storitev v ekosolidarizmu ter praktično zgolj javno šolstvo kot vzgojno-izobraževalna storitev v ekosocializmu;
- posodobljena volilna predstavniška demokracija, deliberativna demokracija, večja vloga referendumov kot temeljni mehanizmi politične demokracije ekosolidarizma ter vzpostavljanje enakopravne volilne predstavniške demokracije in predstavniške demokracije z reprezentativnim žrebom kot temeljna mehanizma politične demokracije ekosocializma;

- zmanjševanje vojaških proračunov in odpravljanje vojaških sredstev množičnega uničevanja (jedrsko, biološko, kemično orožje) v ekosolidarizmu, razpust pakta Nato in pospešeni sistematični globalni proces demilitarizacije z razpustom pakta Nato in ukinjanjem nacionalnih armad (enotni represivni sistem v obliki razširjene vloge policije) v ekosocializmu.

Rudi Rizman (2014a, 91) zaskrbljeno ugotavlja, da je paradigma varnosti v osnovi še vedno vojaška, čeprav ni bila sposobna zagotavljati družbene varnosti, namesto ministrstev za mir imamo – ministrstva za obrambo (vojno). Zgolj nekatere manjše države nimajo nacionalnih armad, med njimi npr. Kostarika, ki s kulturo miru in nenasilja že desetletja uspešno ohranja suverenost. Opozoriti velja na besede Willyja Brandta, ki je proces razoroževanja in zagotavljanja miru označil kot prvo prioriteto mednarodnega delovanja, povečanje orožja pa kot ukrep – zmanjševanja varnosti (Quilligan, 2002, 13).

V ekosistemski družbeni ureditvi naj bi bil globalni in celostni koncept globalne, državne, lokalne (skupnostne) in človekove varnosti razen na odpravi revščine, bistvenem zmanjšanju ekonomskih razlik in prilagoditvi človekove dejavnosti nosilnosti okolja temeljno zasnovan na postopnem procesu razoroževanja in demilitarizacije v okviru temeljito prenovljenega OZN – ukinitev veta v varnostnem svetu oziroma njegova ukinitev, dvotretjinska večina glasov držav članic in prebivalstva za sprejetje ukrepov, mednarodne enote za reševanje, posredovanje ob velikih nesrečah, opustitev vseh vojaških zvez. V sestavi policij držav naj bi bile tudi specialne, številčno omejene oborožene in izurjene enote za posredovanje ob nesrečah in na razpolago za oboroženo mednarodno posredovanje v okviru novega varnostnega sistema OZN, ki bi ga morala voditi svetovna vlada. Papež Frančišek (2015, 92) v okoljski *Okrožnici o skrbi za skupni dom* spominja, da je npr. papež Benedikt XVI. predlagal uresničevanje popolne (!) razorožitve in miru, kar pa zahteva svetovno politično oblast.

Po mnenju Quilligana (2002, 14) je temeljna razorožitvena naloga čimprejšnja eliminacija orožja množičnega iztrebljanja (jedrskega, kemičnega in biološkega orožja). Pisec sodi, da odprave jedrskega orožja ni mogoče doseči brez opuščanja rabe jedrske energije, ki v jedrskih reaktorjih kot »stranski« produkt izrabljenega jedrskega goriva omogoča proizvodnjo plutonija, temeljne surovine za izdelavo jedrskih bomb.

Globalno dogovorjeno in postopno zmanjševanje vojaških proračunov in števila vojakov v nacionalnih armadah (z zmanjšanjem vojaških proračunov desetih držav z največjimi proračuni za petino do leta 2030) naj bi bila konkretna prva koraka dolgotrajnega procesa demilitarizacije. Putinova agresija na Ukrajino v začetku leta 2022 pa je zadala ideji pacifizma in demilitarizacije izjemno hud udarec ter namesto zmanjšanja vojaških proračunov in razoroževanja npr. v številnih evropskih državah članicah Nata povečala vojaške proračune, tradicionalni nevtralni evropski državi Švedska in Finska pa bosta stopili v Nato. Zato je v tem trenutku izjemno pomembno, da se v naslednjih

letih globalni vojaški proračun vsaj stabilizira. Pisec obenem podčrtuje, da je popolna demilitarizacija sveta mogoča le v primeru hkratnega odpravljanja politične nadvlade kapitalskih elit ter zmanjševanja geografske in družbene neenakosti.

Zrele in globinske oblike ekosistemske družbene ureditve podpirajo temeljito prenovno volilnega predstavniškega političnega sistema, vključno z bistveno večjo vlogo neposredne in sodelovalne, deliberativne demokracije: razen eno- ali dvodomnega parlamenta (politični zbor in svet/zbor teritorialnih enot z izvoljenimi profesionalnimi predstavniki za obdobje štirih ali petih let, največ 2-krat zaporedoma) na državni in drugih nižjih ravneh teritorialnih skupnosti uvajajo ljudske, državljanske skupščine neprofesionalnih predstavnikov iz vrst državljanek in državljanov z volilno pravico, izbranih s pomočjo žrebanja iz statistično reprezentativnega prebivalstvenega in geografskega vzorca. Državljska skupščina naj bi se redno sestala vsaj 2-krat letno, po sistematično zasnovanem in politično neodvisnem strokovnem informiranju in dialogu, razpravi vseh deležnikov pa bi skupaj s parlamentom soodločala npr. pri sprejemanju državnega proračuna, spremembah ustave ter sprejemanju ključnih zakonov in mednarodnih pogodb, sporazumov.

Po mnenju pisca nas v procesu uveljavljanja ekosistemske družbene ureditve brez dvoma čaka trd boj z zastopniki interesov kapitala, ki pa je lahko uspešen zgolj v primeru boja na najmanj treh frontah oziroma stranicah. Boj na prvi fronti uveljavljanja ekosistemske družbene ureditve se je s številnimi lokalnimi in regionalnimi trajnostnimi projekti dobre prakse na lastniškem, socialnem in ekološkem področju marsikje že začel, pospešeno poteka v okviru obstoječega kapitalizma ali vzporedno z njim in se povezuje v vse bolj goste, zlasti na internetu zasnovane globalne mreže trajnostne civilne družbe.

Drugo stranico postopnega, pospešenega udejanjanja novega sonaravnega in humanega reda pa predstavljajo neodvisni ter viziji sonaravne in pravične družbe naklonjeni novinarji in novinarki, umetniki in javni delavci, tiste nevladne organizacije in aktivne posameznice in posamezniki civilne družbe, ki izhajajo iz ciljev in načel ekološkega humanizma ter delujejo na njih. Uveljavljanje novega družbenega reda je po mnenju pisca možno zgolj reformno »pospešeno«, nenasilno in demokratično, z novimi projekti, vsebinami in prijemi, najprej torej v razmerah prevlade koncepta ekosocialnega, temeljito reformiranega kapitalizma.

Tretjo politično stranico uveljavljanja koncepta ekosistemske družbene ureditve bi lahko predstavlja zlasti v prvi fazi (prehod v ekosocialni kapitalizem) široka politična koalicija, ki bi bila sposobna izdelati prepričljiv in uresničljiv skupni etapni akcijski program. Ta naj bi kot temeljni cilj postavila »sonaravno in pravično ustvarjanje blaginje za vse, ne le za peščico«, ki bo pritegnil vse večje število državljanek in državljanov, ki se s prodajo svojega dela in znanja na trgu prebijajo v vsakdanjem življenju. Ozelenjena nova levica (njen dolgoročni cilj – demokratični ekosocializem ali drugače poimenovana ekohumanistična družbena ureditev) naj bi skupaj zlasti *npr. s socialnodemokratskimi*,

ekosocialnoliberalnimi, krščanskosocialističnimi, naprednimi zelenimi in drugimi vsebinsko sorodnimi političnimi strankami oblikovala široko ekohumanistično politično fronto, temeljno povezano z naprednimi družbenimi gibanji. V tem civilizacijskem trenutku se zdi piscu realno uresničljiv koncept udejanja alternativnega družbeno-ekosistemskega sistema po načelu kotaleče se snežne kepe, torej mrežnega, horizontalnega zgoščevanja vsebinskih, regionalnih in nekaterih državnih primerov dobre prakse, in hkratno ustvarjanje dovolj močne politično-civilne fronte, najprej za ekosocialne projekte prehoda v novo družbeno ureditev. Pisec sodi, da je za opuščanje neoliberalne različice kapitalizma in prehod v ekosocialno različico kapitalizma npr. v Evropi možna, potrebna in zaželeno zelo široka fronta političnih strank, od nove evropskem levice, socialne demokracije, liberalne demokracije, pa tudi do bistvenim ekosocialnim reformam naklonjene krščanske demokracije.

Eden od ključnih problemov številnih vplivnih predstavnikov tako nove levice kot zelenih, socialnodemokratskih in drugih naprednih političnih strank je še vedno dokaj pogosto prisoten dvom, da je možno zmerni materialni standard doseči tudi v primeru večje stopnje opustitve tradicionalnega modela gospodarske rasti, torej preiti na koncept ekonomske odrasti. Prav tako je treba doseči temeljno politično soglasje široke politične koalicije za uvedbo ekosocialnega kapitalizma pri uveljavljanju vsaj selektivno poudarjene odrasti (v okoljsko in podnebno najbolj tveganih dejavnostih) kot temeljnega gospodarskega modela in za uvedbo enega od novih mehanizmov univerzalnega zagotavljanja zadovoljive socialne varnosti za vse državljanke in državljane. Vsebinsko soglasje ekosocialne, ekohumanistične koalicije pa bi bilo treba po mnenju pisca doseči tudi glede systemskega uvajanja ekosistemskega načrtovanja, ki naj bi v prehodnem obdobju slej ko prej postalo enakopravno tržnim mehanizmom proizvodnje in potrošnje.

Udejanjanje nove družbene ureditve je odvisno od skupnih, a različnih političnih in civilnodružbenih poti (primeri dobrih praks, ekologizacija in socializacija političnih strank s poudarkom na večji radikalnosti nove levice, socialne demokracije in zelenih političnih strank, delovanje nevladnih organizacij in drugih aktivnih državljanek in državljanov), ki omogočajo doseganje kritičnega praga množice državljanov za pospešeno tranzicijo, ki se je dejansko že začela (Liegey in drugi, 2015, 34–36). Na mestu pa je opozorilo Kallisa (2018, 141), da je iluzija pričakovanje, da bo dominantni razred najbolj bogatih v imenu skupnega dobra enostavno »pozabil« na svoje interese, potreben bo vztrajen demokratičen, nenasilen boj v neugodnih razmerah kontrole kapitala nad mediji in vililnimi procesi. Pisec se zaveda splošnega sodobnega spoznanja, da (zgolj) lokalno ne more izzvati globalnega, nosilci politike lokalne identitete sami po sebi ne morejo doseči generične družbene preobrazbe (Delanty in Rumford, 2008, 156). Po mnenju pisca je na drugi strani prazno upanje na neki čudežen splošen začetek tako rekoč svetovne ekosistemske, npr. ekosocialistične »revolucije«, kljub kričočim družbenim in geografskim neenakostim, svetovni revščini, podnebnim spremembam in degradaciji globalnega ekosistema.

Po mnenju Boštjana Videmška (2020b, 249) pa je treba verjeti, da so posamezniki in majhne skupnosti lahko prvi »gibalci« ključnih družbenih sprememb, ki kasneje prarastejo lokalne, regionalne okvire delovanja. Tom Turk (2022) poudarja pomen množičnih civilnodružbenih gibanj, ki zagovarjajo tako družbeno kot podnebno pravičnost in so nedvomno bližje idejam politične levice, programom levih strank. Vendar upravičeno kritično dodaja, da se ideje in programi tudi takrat, ko leve stranke pridejo do oblasti, le malokrat manifestirajo v bistveno spremenjeni zakonodaji, ki bi omogočila dejanske spremembe in udejanjanje takih idej, kaj šele spremembo paradigem, na katerih sloni neoliberalni kapitalizem. Kljub temu Turk (2022) sodi, da imajo leve stanke in z njimi povezana civilna gibanja vizijo prepotrebnih sprememb, pri čemer ne gre za novi komunizem, s katerim straši desnica. Preprosto gre za spremembo v tak družbeno-ekonomski sistem, ki bo omogočil »resetiranje« razmer za dostojno življenje vsega človeštva, vseh prebivalcev planeta.

Po mnenju pisca bi moral biti ustroj gospodarstva, družbe in okolja/narave prve polovice 21. stoletja organiziran na ekonomski stabilnosti, materialni zmernosti, nizki entropiji, socialni pravičnosti, medgeneracijski enakosti (pravičnosti), mirovništvu (globalni proces razoroževanja) in ekosistemski/okoljski odgovornosti. Reformirani kapitalizem, kot ekokapitalizem ali ekosocialni kapitalizem, sicer ne odpravlja vrste ključnih okoljskih, ekonomskih in socialnih korenin, podstati družbenih in ekosistemskih protislovij prve polovice 21. stoletja. Vendar koncept ekosocialnega kapitalizma s postopnim demokratičnim, nenasilnim vnašanjem mehanizmov in ukrepov »postkapitalizma« predstavlja realistično, uresničljivo, demokratično in nenasilno prehodno fazo k novi ekosistemski družbeni ureditvi, npr. k inačici demokratičnega ekosocializma ali pa k inačici ekosolidarizma. Zahtevni proces pospešenega, geografskim, zgodovinskim, antropološkim in kulturološkim razmeram prilagojenega, radikalno reformnega uvajanja družbeno-ekonomskih oblik ekosistemske družbene ureditve (torej »revolucionarni reformizem«) je po mnenju pisca realno »maksimalni« civilizacijski odgovor za odpravljanje in odpravo uničujoče kapitalistične asimetrije med kapitalom in naravo ter asimetrije med kapitalom in delom, torej prevlade kapitala nad naravo in nad ljudmi.

Seveda ni izključeno, da bo ekosistemska družbena ureditev uresničena v drugačni obliki, v drugačnih časovnih fazah, pospešeno ali postopoma, prostorsko širše ali ožje. Prav tako seveda niti približno ni izključeno, da se bo zgolj s kozmetičnimi popravki nadaljeval obstoječi kapitalistični družbeni red. Glede na občutno in že nekaj desetletij trajajoče antropogeno preseganje nosilnosti planetarnega ekosistema pa žal ne moremo več biti prepričani, da se glede vpliva produkcijskih in potrošniških dejavnosti na okolje že nismo približali entropijski točki – brez vrnitve, saj jo je pri naravnih procesih mogoče z gotovostjo zaznati šele potem, ko je že prepozno. *Tektonske razlike v osebnem bogastvu in dohodkih, pretresljivo obseg svetovne revščine, globalne spremembe okolja, podnebja, pandemije in militarizacija sveta dobesedno »izsiljujejo« potrebo po doslej nepredstavljivem (družbena utopistika, ne pa utopija!) – po obsežnih in radikalnih družbenih spremembah za*

reševanje vse globljih okoljskih, družbenih in varnostnih protislovij 21. stoletja. Usoda in varnost naših otrok in vnukov, preživetje drugih zemeljskih vrst so odvisni od obsega in hitrosti ekosistemskega in družbenega preokreta, od uspešnosti odmika od značilnosti antropocena. Po dokaj verjetnem prehodnem obdobju je po mnenju pisca neobhoden novi družbeni in ekološki, ekosistemski red dejansko uresničljiv zgolj z ekohumanističnim vrednotnim kompasom družbe, skupnosti in zlasti posameznika – zasnovanem na vrednotah solidarnosti, sonaravnosti, enakosti, pravičnosti, materialne skromnosti, kulture miru.

Drži, iskanje kompromisov, popuščanje naprednih družbenih gibanj in naprednih političnih strank sebičnim interesom velekapitala ter njegovim radikalno desnim političnim zagovornikom se v zgodovini dolgoročno nikoli ni obrestovalo, obratno. Prav tako drži, da družbeno-ekosistemska protislovja na globalni in državnih ravneh ter dejanska ekonomsko-politična oblast »enega odstotka prebivalstva« zahtevajo takojšnji ter hkrati globinski družbeno-ekonomski in politični prelom, v svoji biti razredno revolucijo. Toda zgodovinske izkušnje nas hkrati boleče opominjajo, da je družbene revolucije vedno spremljalo nasilje, v zaključni fazi pa so se revolucije izrodile v uničevanje »notranjih sovražnikov« ali pa s časom medlo izzvenele v množico »objektivnih« kompromisov, površinskih družbenih sprememb.

*Očitno še vedno upajoči pisec sodi, da je v 21. stoletju najprej potrebna radikalna ekološko-družbena vizija z demokratično sprejetimi, izjemno zahtevnimi in obvezujočimi dolgoročnimi cilji, torej sprejetje dolgoročne vizije ekosolidarističnega in/ali ekosocialističnega ali drugače imenovanega družbenega reda – **ekohumanizma**. Temu pa mora slediti prvi konkretni radikalno reformni družbeno-politični korak – snovanje in ustanovitev široke napredne civilnodružbene in politične fronte za demokratično udejanjanje ekosocialnega kapitalizma kot resničnega odmika od neoliberalnega kapitalizma. Vendar se ekosistemske in družbene spremembe v nobenem primeru ne smejo s tem končati.*

Čas za sprejetje ter naporno, vztrajno udejanjanje nove ekosistemske družbene ureditve, ekohumanizma, na globalni, evropski, državni, lokalni in osebni ravni se nepovratno izteka.

Ob osebnem donatorstvu več kot 110 donatoric in donatorjev so izdajo monografije podprli tudi Oddelek za geografijo in Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Slovenska akademija znanosti in umetnosti (SAZU), Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU, Oddelek za krajinsko arhitekturo Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani, Gozdarski inštitut Slovenije, Urbanistični inštitut Slovenije, Inštitut za ekologijo, Ljubljana, Inštitut za lokalno samoupravo, Maribor, Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija, Petanjci, Društvo Spoštujmo Bled, Belokranjsko muzejsko društvo, Društvo Bela krajina, Ljubljana in Za & Svet, Ljubljana.

GOZDARSKI INŠTITUT SLOVENIJE
SLOVENIAN FORESTRY INSTITUTE

ZRC SAZU
Geografski inštitut
Antona Melika

Univerza v Ljubljani
Biotehniška fakulteta

